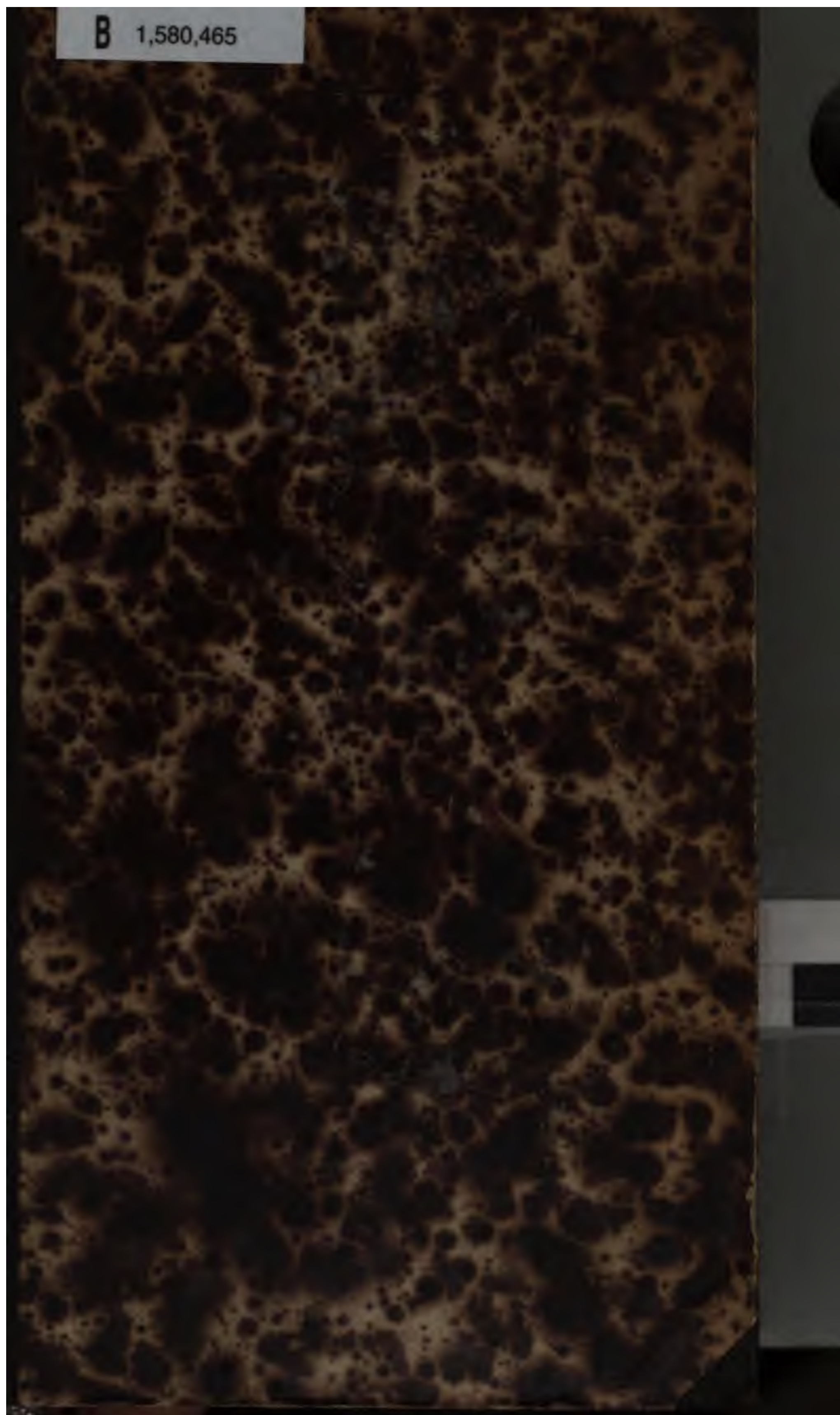
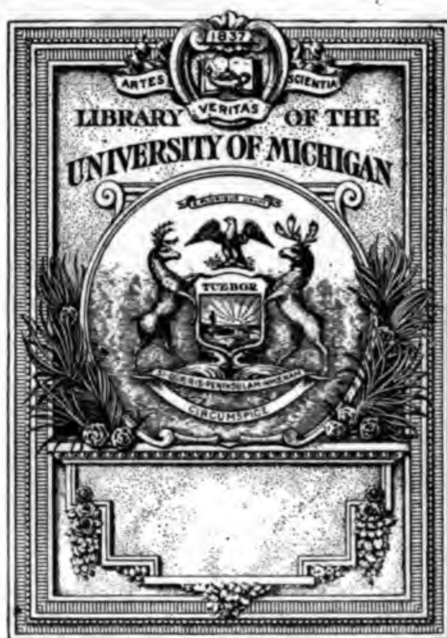

B 1,580,465

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

DE GIDS.

III.

AUGUSTUS.

SEPTEMBER.

ERRATA.

[illegible]

DE KERKELIJKE BEWEGING

IN

ENGELAND.

Het Protestantisme verkeert in eene periode van strijd en krisis. Overal in de kerken van Protestantsche belijdenis oorlogen of geruchten van oorlogen. Dat in ons vaderland de onderscheidene rigtingen zich allengs scherper afteekenen en de partij van het behoud tegen de "modernen" eene meer aggressieve houding aanneemt, is aan ieder bekend. Maar ook daarbuiten is de spanning groot. De verkiezingen in de Hervormde gemeente te Parijs bragten niet lang geleden den telegraaf in beweging. In Duitschland geeft zich de geloofsijver der regtzinnigen lucht in zalvende adhaesiën aan het protest van eenige Badensche geestelijken tegen Schenkel, den schrijver van het *Charakterbild Jesu:* die groote behoefte om "te getuigen" zal immers wel mogen worden aangemerkt als bewijs, dat het ook buiten Baden niet zuiver is? In Zwitserland wordt op kleiner schaal dezelfde strijd gestreden. En in Engeland?

Wij leven zoo verbazend snel in onze dagen, dat de gebeurtenissen van den vorigen dag ons reeds toeschijnen "tot de geschiedenis te behooren." Het is naauwelijks vier jaren geleden, dat de *Essays and Reviews* het licht zagen. Maar sedert dien tijd is er zoo veel gebeurd, dat men bijna verschooning moet vragen, als men dat feit nog eens ter sprake brengt. Toch is het niet alleen in zich zelf, maar ook in zijne gevolgen die voortduren tot op dezen dag, belangrijk genoeg om ook nu nog te worden overwogen door ieder, die het gewigt der godsdienstige en kerkelijke questiën beseft. In Engeland zelf zijn de *Essays and Reviews* nog niet vergeten. Colenso's

kritiek van den Pentateuch, zijne veroordeeling door den Bisschop van de Kaapstad, de vernietiging van dat vonnis door "the Privy Council" hebben veeleer gediend om de beteekenis van de daad der Essayisten helderder te doen uitkomen, dan om haar in de schaduw te plaatsen. De Bisschop van Natal heeft wel in hooge mate den toorn van de orthodoxie op zich geladen, maar dien niet afgewend van het hoofd zijner onmiddellijke voorgangers. Veeleer is door zijn optreden de kerkelijke strijd heftiger en meer ingewikkeld geworden.

Om meer dan één reden verdient de kerkelijke beweging in Engeland onze aandacht. Het is, in den grond der zaak, dezelfde vraag, die dáár en op het vaste land de gemoederen in rep en roer brengt. Reeds om deze reden kunnen wij niet onverschillig zijn ten aanzien van hetgeen daarginds plaats heeft: *mutato nomine de te......* Doch daarbij komt, dat het Engelsche volk, wanneer het zich eenmaal in vollen ernst met eene questie inlaat, zijne stem pleegt uit te brengen op eene wijze, die opmerkzaamheid afdwingt. Nog wordt het belang der beweging verhoogd door de eigenaardigheid, die de vereeniging tusschen Kerk en Staat haar bijzet; tot nog toe heeft, vreemd genoeg! de vrijere rigting de vruchten daarvan ingeoogst; als van zelve rijst de vraag, hoe dat komt? en, of het zoo blijven zal?

Doch reeds genoeg tot regtvaardiging van het voornemen om den gang van den kerkelijken strijd in Engeland te schetsen. Naar volledigheid is daarbij niet gestreefd. De kronkelpaden der theologische discussiën zijn zooveel mogelijk vermeden. Ook voor hen, die zich daarop niet gemakkelijk bewegen, is de strijd zelf belangrijk en verstaanbaar. Welligt heeft ons beschaafd publiek zelfs eenige aanspraak op voorlichting ten aanzien van een verschijnsel, dat sedert het zich het eerst vertoonde, allengs grooter proportiën heeft aangenomen en zeker niet bestemd is om spoorloos voorbij te gaan. Wat aan deze eerste mededeeling ontbreekt zal later kunnen worden aangevuld, bij voorkeur door hen, die Engeland beter kennen dan de steller dezer regelen. Het is niet waarschijnlijk, dat die latere beschouwingen minder actueel zullen zijn dan deze.

I.

Hadden wij geen ander doel dan de *Essays and Reviews* te doen kennen en moesten wij tot ééne der in dien bundel opgenomen verhandelingen ons bepalen, waarschijnlijk zou zich onze keuze vestigen op die van Henry Briston Wilson, Predikant te Great-Staughton, over de Nationale Kerk [1]. Bedriegen wij ons niet te zeer, dan is de schrijver als theoloog lang niet de minste der broederen. Het door hem gekozen onderwerp bragt hem met de gewigtigste vragen in aanraking, en hij heeft ze moedig onder de oogen gezien. Uit zijn opstel, beter dan uit de meeste overige, leert men de eigenlijke strekking kennen van de theologische beweging, waaraan de *Essays* hun ontstaan te danken hebben. Nu wij den kerkelijken strijd in Engeland in zijn geheel wenschen te overzien, heeft Wilson dubbele aanspraak om als vertegenwoordiger van de Essayisten voor ons op te treden. Zijn onderwerp, de Nationale Kerk, is in zekeren zin ook het onze. Zijne verhandeling, met die van Rowland Williams over Bunsens bijbelonderzoek [2], is het mikpunt geworden voor de aanvallen der partij van het behoud.

In de *Séances historiques de Genève* kiest Wilson zijn punt van uitgang. Eenige mannen van naam hadden zich verbonden om te Genève, ter verdediging van het Christendom, eene reeks van historische voorlezingen te houden. Léon de Gasparin, aan wien de taak ten deel viel om over Constantijn den Groote te spreken, maakte van die gelegenheid gebruik om de vereeniging van Kerk en Staat af te keuren en als de voorname oorzaak van de ontaarding des Christendoms te brandmerken. Na dezen pleitbezorger van het *individualisme* was Bungener, voor hetzelfde gehoor, opgetreden met eene verdediging van het *multitudinisme:* men vergeve mij ter wille van de kortheid de lange woorden! Bungener was niet dwaas genoeg om te meenen, dat de tienduizenden, die zich in Constantijns staatskerk hadden laten opnemen, allen bekeerde Christenen waren geweest. Doch met regt kon hij aan de

---

[1] *Essays and Reviews*, Tauchn. Ed., p. 130—186.
[2] L. c. p. 45—83.

Gasparin vragen, of dan de vroeger gedoopten, met de drieduizend van den eersten Christelijken pinksterdag te beginnen, aan dien eisch hadden beantwoord? Met niet minder regt voegde hij er aan toe, dat elke congregatie, gesteld dat zij bij hare vestiging uit louter ware geloovigen bestond, in haar voortbestaan het *multitudinisme* moest huldigen. Een welsprekend beroep op de verpligtingen ook van de vrije kerkgenootschappen aan de nationale Geneefsche kerk besloot Bungeners antwoord.

Het behoeft geen vermelding, dat Wilson met hem instemt. Wanneer er sprake is, zegt hij, van een grootsch verleden, dan behoeft de Engelsche Nationale Kerk de vergelijking met geene andere, - althans met die van Genève niet te schromen. Geen wonder derhalve, dat wij met hart en ziel aan haar gehecht zijn. Doch dit sluit niet in zich, dat wij haar onveranderd moeten in stand houden: waarom zouden wij ons tevreden stellen met hetgeen wij ontvangen hebben over te leveren aan een volgend geslacht, wanneer wij ons in staat gevoelen om iets beters te geven? De geschiedenis leert duidelijk genoeg, dat velen, uit zucht om te behouden *quand même*, de waarheid verworpen en, gelijk de uitkomst aanwees, tegen God gestreden hebben. Dat dan zij, die de voorteekenen van iets nieuws meenen te ontdekken, de aandacht van anderen daarop vestigen en hen voorgaan in het zoeken naar de beste middelen om de oude dingen zóó te hervormen, dat zij met den veranderden toestand in overeenstemming zijn!

In onze dagen althans vallen die voorteekenen duidelijk genoeg in het oog. Het kan niet worden geloochend, dat vele ernstige lieden gaandeweg meer vreemd worden aan elk kerkelijk Christendom en twijfelend vragen, of van de Kerk ook in het vervolg het geestelijk leven der menschheid zal uitgaan? Het staat niet vrij, die twijfelingen eenvoudig als eene openbaring van den geest des ongeloofs te beschouwen en — te minachten: hoe verklaart men het dan, dat die geest juist nu vaardig is geworden over zoo velen en waarlijk niet over de minst ontwikkelden en welgezinden? Evenmin mag men beweren, dat de bedenkingen, die thans in Engeland worden geopperd, uit Duitschland zijn ingevoerd. Dikwerf hoort men dat verzekeren, maar, indien het zoo ware, hoe komt het dan, dat de partij die, naar men zegt, in Duitschland het scepticisme heeft overwonnen, er niet evenzeer in slaagt om haar

beter inzigt naar Engeland over te planten? In waarheid is de invloed, dien vooralsnog de Duitsche philosophie en theologie aan de overzijde van het Kanaal uitoefenen, zeer gering en bestaat er weinig vrees, dat zij "the sober English judgment" zoo maar zullen overrompelen. Neen, de twijfelingen, waarvan sprake is, hebben een gansch anderen oorsprong. Zij zijn de natuurlijke vruchten van waarneming en nadenken. Zij moesten wel oprijzen in een tijd als de onze, die, in den meest eigenlijken zin des woords, eene geheel nieuwe wereld heeft ontdekt.

Inderdaad, de gewone (supranaturalistische) beschouwing van het Christendom als eene bijzondere, voor het gansche menschdom bestemde, goddelijke openbaring, schijnt onvereenigbaar met hetgeen wij thans zeker weten aangaande den godsdienstigen en zedelijken toestand van die millioenen, wier bestaan door het voorgeslacht naauwelijks werd vermoed, wier ontwikkeling eerst nu naauwkeurig wordt gekend. Het is — zoo leert men ons — ter zaligheid noodig Jezus Christus te kennen en in hem te gelooven. Maar hoe dan de ontelbaar velen, die dezen "éénigen naam" nooit hebben hooren noemen? Is het Evangelie onmisbaar ook voor hen, van wier bestaan zijne eerste predikers nooit hebben gedroomd? Wanneer de Kerk ons leert, dat die allen mede begrepen zijn in den vloek, over Adam uitgesproken, en hiernamaals ieder in het bijzonder voor Adams overtreding zullen worden gestraft — dan zijn wij geneigd te onderstellen, dat de Kerk zich vergist in de opvatting en verklaring van de uitspraken der Schrift. Mogt dit blijken niet het geval te zijn, dan gaan wij verder en zeggen onbeschroomd, dat de Bijbelschrijvers ons hunne eigene, onvolkomene opvatting hebben gegeven en niet de ware meening van Gods geest. Want het geldt hier niet deze of gene verborgenheid, waarover wij zonder aanmatiging geen oordeel durven vellen, maar de eenvoudige toepassing van die regelen van regtvaardigheid, die God zelf in ons hart geschreven heeft.

Ook de gewone bewijzen voor den goddelijken oorsprong des Christendoms hebben hunne kracht verloren. Wie zal het wagen, bij onze tegenwoordige kennis van landen en volkeren, zich op de spoedige en algemeene verbreiding der Christelijke godsdienst te beroepen, om het specifiek onderscheid tusschen haar en andere godsdienstvormen te staven? Laat de zending van Gods zoon op aarde zich thans, evenals vroeger, waar-

kritiek van den Pentateuch, zijne veroordeeling door den Bisschop van de Kaapstad, de vernietiging van dat vonnis door "the Privy Council" hebben veeleer gediend om de beteekenis van de daad der Essayisten helderder te doen uitkomen, dan om haar in de schaduw te plaatsen. De Bisschop van Natal heeft wel in hooge mate den toorn van de orthodoxie op zich geladen, maar dien niet afgewend van het hoofd zijner onmiddellijke voorgangers. Veeleer is door zijn optreden de kerkelijke strijd heftiger en meer ingewikkeld geworden.

Om meer dan één reden verdient de kerkelijke beweging in Engeland onze aandacht. Het is, in den grond der zaak, dezelfde vraag, die dáár en op het vaste land de gemoederen in rep en roer brengt. Reeds om deze reden kunnen wij niet onverschillig zijn ten aanzien van hetgeen daarginds plaats heeft: *mutato nomine de te......* Doch daarbij komt, dat het Engelsche volk, wanneer het zich eenmaal in vollen ernst met eene questie inlaat, zijne stem pleegt uit te brengen op eene wijze, die opmerkzaamheid afdwingt. Nog wordt het belang der beweging verhoogd door de eigenaardigheid, die de vereeniging tusschen Kerk en Staat haar bijzet; tot nog toe heeft, vreemd genoeg! de vrijere rigting de vruchten daarvan ingeoogst; als van zelve rijst de vraag, hoe dat komt? en, of het zoo blijven zal?

Doch reeds genoeg tot regtvaardiging van het voornemen om den gang van den kerkelijken strijd in Engeland te schetsen. Naar volledigheid is daarbij niet gestreefd. De kronkelpaden der theologische discussiën zijn zooveel mogelijk vermeden. Ook voor hen, die zich daarop niet gemakkelijk bewegen, is de strijd zelf belangrijk en verstaanbaar. Welligt heeft ons beschaafd publiek zelfs eenige aanspraak op voorlichting ten aanzien van een verschijnsel, dat sedert het zich het eerst vertoonde, allengs grooter proportiën heeft aangenomen en zeker niet bestemd is om spoorloos voorbij te gaan. Wat aan deze eerste mededeeling ontbreekt zal later kunnen worden aangevuld, bij voorkeur door hen, die Engeland beter kennen dan de steller dezer regelen. Het is niet waarschijnlijk, dat die latere beschouwingen minder actueel zullen zijn dan deze.

I.

Hadden wij geen ander doel dan de *Essays and Reviews* te doen kennen en moesten wij tot ééne der in dien bundel opgenomen verhandelingen ons bepalen, waarschijnlijk zou zich onze keuze vestigen op die van Henry Briston Wilson, Predikant te Great-Staughton, over de Nationale Kerk [1]. Bedriegen wij ons niet te zeer, dan is de schrijver als theoloog lang niet de minste der broederen. Het door hem gekozen onderwerp bragt hem met de gewigtigste vragen in aanraking, en hij heeft ze moedig onder de oogen gezien. Uit zijn opstel, beter dan uit de meeste overige, leert men de eigenlijke strekking kennen van de theologische beweging, waaraan de *Essays* hun ontstaan te danken hebben. Nu wij den kerkelijken strijd in Engeland in zijn geheel wenschen te overzien, heeft Wilson dubbele aanspraak om als vertegenwoordiger van de Essayisten voor ons op te treden. Zijn onderwerp, de Nationale Kerk, is in zekeren zin ook het onze. Zijne verhandeling, met die van Rowland Williams over Bunsens bijbelonderzoek [2], is het mikpunt geworden voor de aanvallen der partij van het behoud.

In de *Séances historiques de Genève* kiest Wilson zijn punt van uitgang. Eenige mannen van naam hadden zich verbonden om te Genève, ter verdediging van het Christendom, eene reeks van historische voorlezingen te houden. Léon de Gasparin, aan wien de taak ten deel viel om over Constantijn den Groote te spreken, maakte van die gelegenheid gebruik om de vereeniging van Kerk en Staat af te keuren en als de voorname oorzaak van de ontaarding des Christendoms te brandmerken. Na dezen pleitbezorger van het *individualisme* was Bungener, voor hetzelfde gehoor, opgetreden met eene verdediging van het *multitudinisme:* men vergeve mij ter wille van de kortheid de lange woorden! Bungener was niet dwaas genoeg om te meenen, dat de tienduizenden, die zich in Constantijns staatskerk hadden laten opnemen, allen bekeerde Christenen waren geweest. Doch met regt kon hij aan de

---

[1] *Essays and Reviews*, Tauchn. Ed., p. 130—186.
[2] L. c. p. 45—88.

Gasparin vragen, of dan de vroeger gedoopten, met de drieduizend van den eersten Christelijken pinksterdag te beginnen, aan dien eisch hadden beantwoord? Met niet minder regt voegde hij er aan toe, dat elke congregatie, gesteld dat zij bij hare vestiging uit louter ware geloovigen bestond, in haar voortbestaan het *multitudinisme* moest huldigen. Een welsprekend beroep op de verpligtingen ook van de vrije kerkgenootschappen aan de nationale Geneefsche kerk besloot Bungeners antwoord.

Het behoeft geen vermelding, dat Wilson met hem instemt. Wanneer er sprake is, zegt hij, van een grootsch verleden, dan behoeft de Engelsche Nationale Kerk de vergelijking met geene andere, althans met die van Genève niet te schromen. Geen wonder derhalve, dat wij met hart en ziel aan haar gehecht zijn. Doch dit sluit niet in zich, dat wij haar onveranderd moeten in stand houden: waarom zouden wij ons tevreden stellen met hetgeen wij ontvangen hebben over te leveren aan een volgend geslacht, wanneer wij ons in staat gevoelen om iets beters te geven? De geschiedenis leert duidelijk genoeg, dat velen, uit zucht om te behouden *quand même*, de waarheid verworpen en, gelijk de uitkomst aanwees, tegen God gestreden hebben. Dat dan zij, die de voorteekenen van iets nieuws meenen te ontdekken, de aandacht van anderen daarop vestigen en hen voorgaan in het zoeken naar de beste middelen om de oude dingen zóó te hervormen, dat zij met den veranderden toestand in overeenstemming zijn!

In onze dagen althans vallen die voorteekenen duidelijk genoeg in het oog. Het kan niet worden geloochend, dat vele ernstige lieden gaandeweg meer vreemd worden aan elk kerkelijk Christendom en twijfelend vragen, of van de Kerk ook in het vervolg het geestelijk leven der menschheid zal uitgaan? Het staat niet vrij, die twijfelingen eenvoudig als eene openbaring van den geest des ongeloofs te beschouwen en — te minachten: hoe verklaart men het dan, dat die geest juist nu vaardig is geworden over zoo velen en waarlijk niet over de minst ontwikkelden en welgezinden? Evenmin mag men beweren, dat de bedenkingen, die thans in Engeland worden geopperd, uit Duitschland zijn ingevoerd. Dikwerf hoort men dat verzekeren, maar, indien het zoo ware, hoe komt het dan, dat de partij die, naar men zegt, in Duitschland het scepticisme heeft overwonnen, er niet evenzeer in slaagt om haar

bewegen zich bijna alle op het gebied van het zedelijk leven; zóó althans leeren de eerste drie evangeliën, die hierin, behoudens hun onderling verschil, overeenstemmen, maar dan ook zuiverder dan het vierde teruggeven wat Jezus werkelijk heeft gesproken [1]. Wij zijn, met het Nieuwe Testament in de hand, volkomen geregtigd om te stellen 1o. dat het Christelijk leven althans even groote waarde heeft als de zuiverheid in de leer, en 2o. dat de gemeente zoowel hen, die in hunne belijdenis dwalen, als die tot onzedelijkheid vervallen, in haar midden behoort te dulden, juist omdat zij geroepen is hen op den regten weg terug te brengen.

Gaat het derhalve niet aan, Constantijn den vader van het *multitudinisme* te noemen, met meer regt kan men hem ten laste leggen, dat hij een daarmede strijdig beginsel heeft ingevoerd: den dwang der geloofsbelijdenissen. De geest van uitsluiting, die daaruit voortvloeit, en wel op leerstellig terrein, is niet in harmonie met het wezen eener kerk, die er prijs op stelt allen in zich op te nemen en aller leidsvrouw te zijn. Het exclusivisme was in die dagen het kenmerk van alle partijen. Daarom is het onbillijk, Constantijn alléén verantwoordelijk te stellen voor eene fout, die hij met geheel zijn tijd gemeen heeft. Maar waarom zou eene nationale kerk thans aan zijn voorbeeld gebonden zijn? Zij behoeft evenmin hiërarchisch te wezen als confessioneel.

Of bestaan er welligt tegen zulk eene vrije nationale kerk

---

[1] Hierbij voegt Wilson (l. c. p. 144) de volgende aanteekening, die, omdat zij zijne denkbeelden over de "Evangeliën-frage" doet kennen, ook hier eene plaats moge vinden: "Men heeft altijd ondersteld, dat het 4de Evangelie geschreven was met een polemisch doel en eerst 60 of 70 jaren na de gebeurtenissen, van welke het een verhaal belooft; sommige *critici* zijn zelfs van oordeel dat het niet onder is dan het jaar 140 en dat het werd geschreven met het oog op Valentiniaansche of zelfs Montanistische denkbeelden, waaruit zou volgen dat het nog jonger was. In geen geval kan het, op grond van uitwendige bewijzen, aan den persoon van Johannes als zijn auteur worden vastgeknoopt, in dien zin waarin de nieuweren het woord "auteur" verstaan; dat wil zeggen, er is geen bewijs, dat Johannes als oor- en ooggetuige instaat voor alles wat in dit Evangelie wordt verhaald. Velen deinzen terug voor een ernstig onderzoek ("a *bona fide* examination") van de Evangeliën, omdat zij zich voorstellen dat men de vier Evangeliën moet aannemen als volkomen echt en geloofwaardig (d. i. in hun geheel afkomstig van de personen, wier namen zij dragen, en vrij van alle legendaire of opsierende toevoegselen), indien men niet hen, die ze hebben geschreven, voor opzettelijke bedriegers zal te houden hebben. Dit is eene onderstelling, waarmede het gezond verstand evenmin vrede kan hebben als het zedelijk gevoel. Gelukkig evenwel zijn wij tot dit dilemma niet bepaald."

schijnlijk maken en regtvaardigen door verwijzing naar den zedelijken en godsdienstigen toestand der menschheid — nu wij weten, dat "de geheele wereld", die op bevel van Keizer Augustus beschreven werd, een zeer klein gedeelte van "de wereld" is? Het zou zeker niet juist zijn, wanneer men het Bouddhisme het Evangelie van Indië noemde, dáár reeds zes eeuwen vóór dat van Jezus gepredikt. Maar wèl mag men beweren — in lijnregte tegenspraak met de vroegere apologetiek — dat de Christelijke openbaring aan het Westen gegeven is, omdat het die meer waardig en daartoe beter voorbereid was dan het Oosten: dáár hadden de wijsgeeren in hunne bespiegelingen sommige van hare heerlijkste verwachtingen als bij voorbaat gekoesterd en uitgesproken en den weg gebaand voor de moraal van zelfverloochening, die zij predikte.

Doch genoeg reeds om ons te doen inzien, dat de oude vormen hebben afgedaan. Met terzijdestelling van vroegere, thans niet langer houdbare theoriën; voorgelicht door de ervaring van de geslachten, die ons zijn voorgegaan; met een geopend oog voor de werkelijkheid, die ons omringt — mogen en moeten wij trachten, ons eene heldere voorstelling te vormen van de wijze, waarop het Christendom in het vervolg zijnen invloed zal uitoefenen op de wereld, waartoe wij behooren. Nu minder dan ooit kunnen wij daaromtrent onverschillig zijn of eenvoudig berusten in de traditionele denkbeelden, die — wij ondervinden het dagelijks — hunne oorspronkelijke beteekenis en daarmede hunne overtuigende kracht verloren hebben.

Raadplegen wij dan allereerst de geschiedenis! Zij leert ons, dat het Christendom zijne grootste overwinningen te danken heeft aan het *multitudinisme*. Daarin heeft Bungener volkomen gelijk. Ook hierin heeft hij regt, dat hij Constantijn den Groote in bescherming neemt tegen de voorstanders van het *individualisme*. De geschriften der Apostelen zijn dáár om te bewijzen, dat reeds in hunne dagen in de gemeente het onkruid met de tarwe opgroeide. Zij gewagen evenzeer van onzedelijkheid, als van verschil in overtuiging onder hare leden. Maar — en ziet hier een opmerkelijk feit — in hunne beoordeeling van de zedelijke afdwalingen zijn zij veel gestrenger dan in de afkeuring van de haeresiën. Ook dit verdient onze aandacht, dat zij ten aanzien van de moraal onderling nagenoeg eenstemmig zijn, terwijl zij in de dogmatiek zeer uiteenloopende beschouwingen huldigen. Jezus' eigene redenen

bewegen zich bijna alle op het gebied van het zedelijk leven; zóó althans leeren de eerste drie evangeliën, die hierin, behoudens hun onderling verschil, overeenstemmen, maar dan ook zuiverder dan het vierde teruggeven wat Jezus werkelijk heeft gesproken [1]. Wij zijn, met het Nieuwe Testament in de hand, volkomen geregtigd om te stellen 1°. dat het Christelijk leven althans even groote waarde heeft als de zuiverheid in de leer, en 2°. dat de gemeente zoowel hen, die in hunne belijdenis dwalen, als die tot onzedelijkheid vervallen, in haar midden behoort te dulden, juist omdat zij geroepen is hen op den regten weg terug te brengen.

Gaat het derhalve niet aan, Constantijn den vader van het *multitudinisme* te noemen, met meer regt kan men hem ten laste leggen, dat hij een daarmede strijdig beginsel heeft ingevoerd: den dwang der geloofsbelijdenissen. De geest van uitsluiting, die daaruit voortvloeit, en wel op leerstellig terrein, is niet in harmonie met het wezen eener kerk, die er prijs op stelt allen in zich op te nemen en aller leidsvrouw te zijn. Het exclusivisme was in die dagen het kenmerk van alle partijen. Daarom is het onbillijk, Constantijn allééń verantwoordelijk te stellen voor eene fout, die hij met geheel zijn tijd gemeen heeft. Maar waarom zou eene nationale kerk thans aan zijn voorbeeld gebonden zijn? Zij behoeft evenmin hierarchisch te wezen als confessioneel.

Of bestaan er welligt tegen zulk eene vrije nationale kerk

---

[1] Hierbij voegt Wilson (l. c. p. 144) de volgende aanteekening, die, omdat zij zijne denkbeelden over de "Evangeliën-frage" doet kennen, ook hier eene plaats moge vinden: "Men heeft altijd ondersteld, dat het 4de Evangelie geschreven was met een polemisch doel en eerst 60 of 70 jaren na de gebeurtenissen, van welke het een verhaal belooft; sommige *critici* zijn zelfs van oordeel dat het niet ouder is dan het jaar 140 en dat het werd geschreven met het oog op Valentiniaansche of zelfs Montanistische denkbeelden, waaruit zou volgen dat het nog jonger was. In geen geval kan het, op grond van uitwendige bewijzen, aan den persoon van Johannes als zijn auteur worden vastgeknoopt, in dien zin waarin de nieuweren het woord "auteur" verstaan; dat wil zeggen, er is geen bewijs, dat Johannes als oor- en ooggetuige instaat voor alles wat in dit Evangelie wordt verhaald. Velen deinzen terug voor een ernstig onderzoek ("a *bona fide* examination") van de Evangeliën, omdat zij zich voorstellen dat men de vier Evangeliën moet aannemen als volkomen echt en geloofwaardig (d. i. in hun geheel afkomstig van de personen, wier namen zij dragen, en vrij van alle legendaire of opsierende toevoegselen), indien men niet hen, die ze hebben geschreven, voor opzettelijke bedriegers zal te houden hebben. Dit is eene onderstelling, waarmede het gezond verstand evenmin vrede kan hebben als het zedelijk gevoel. Gelukkig evenwel zijn wij tot dit dilemma niet bepaald."

overwegende bezwaren, die ons naar eene andere verwezenlijking van het Christelijk ideaal doen uitzien? Men heeft het beweerd en zich daarbij met zekeren schijn van regt beroepen op het Nieuwe Testament. Niet ongewoon is daar de beschouwing van de maatschappij als een deel van het koningrijk des Satans. "De geheele wereld ligt in (de magt van) den Booze": zoo schrijft Johannes in den eersten brief. Wel is Paulus, wiens gezigteinder minder beperkt was, minder absoluut in zijn oordeel over de wereld. Maar toch geldt ook van hem, evenals van zijne tijdgenooten in het algemeen, dat zij de taak van het Christendom in de maatschappij zeer eng hebben opgevat en nog geen duidelijk inzigt hadden in zijne bestemming om alle burgerlijke instellingen en sociale betrekkingen te heiligen, om te worden opgenomen in het merg van het nationale leven en het geheel te doordringen, om alzoo het heidendom te vervangen, dat slechts de oppervlakte van dat nationale leven eenigzins had opgeluisterd. — Doch wat wil men hieruit afleiden? Moet onze verhouding tot staat en maatschappij dezelfde zijn als die der eerste Christenen? Wie zoo oordeelt, verwart eene tijdelijke noodzakelijkheid met het wezen van het Christendom. In het algemeen kan het verledene ons niet leeren, welke onze pligten voor het heden zijn. Wie zich op de Christelijke oudheid beroept en haar beslissend gezag toekent, stelt eenvoudig voor de ervaring van achttien eeuwen die van één enkel tijdvak in de plaats. Tegenover hem mogen de voorstanders van de nationale kerk verwijzen naar het aandoenlijke woord, waarin Jezus het ideaal heeft uitgesproken, dat hem voor den geest had gestaan: "Jeruzalem, Jeruzalem, hoe menigmalen heb ik uwe kinderen willen bijeenvergaderen, gelijk de hen hare kiekens bijeenvergadert onder de vleugelen; en gij hebt niet gewild."

Evenmin mag men beweren, dat de zelfstandigheid der nationale kerken steeds ondergeschikt behoort te zijn aan het streven der Christelijke Kerk naar eenheid. Ook deze stelling berust op verwarring van een tijdelijk verschijnsel met het wezen der zaak. Wanneer wij, gelijk billijk is, alleen hierop letten, dan mogen wij stellen: "Dit is het kenmerk eener nationale kerk, dat zij zich tot taak stelt de bevordering van den geestelijken vooruitgang der natie en der individuen, die haar uitmaken. Zij wachte zich voor de dwaling, alsof allen op wie zij haren invloed oefent met één maatstaf moeten wor-

den gemeten. Veeleer trachte zij ieder op te leiden overeenkomstig zijne vatbaarheid, geene aanleiding te geven tot reactie, de individuen zóó vrij te laten, dat zij aan afscheiding niet behoeven te denken. Te dien einde late zij alle bepalingen vallen, die niet behooren tot hare nationaliteit; beschouwe zij zich zelve als een geheel en niet als een gedeelte; ontleene zij haar gezag niet aan de Apostolische successie harer voorgangers, maar aan de vrijwillige toestemming harer leden."

Daarentegen miskent de nationale kerk hare roeping, wanneer zij zelve onveranderd blijft, terwijl de burgerlijke maatschappij in voortdurende ontwikkeling verkeert; wanneer gedachten en woorden vrij zijn in alle overige standen, maar niet onder hen, die door hun kerkelijk ambt geroepen zijn om voor te gaan en te onderwijzen in de kennis der hoogste dingen; wanneer deze geacht worden den sleutel der kennis te bezitten, maar daarmede aan de deur moeten staan, om allen, die wenschen binnen te treden, den toegang te betwisten. Ook dán reeds wordt zij ontrouw aan hare bestemming, wanneer zij — gelijk in Engeland geschiedt — hare leeraars weerloos plaatst tusschen de (Puseyistische) dweepers en de vrijdenkers; weerloos, omdat zij hun het regt ontzegt om zich vrijelijk te beroepen op de rede en de Schrift te onderwerpen aan eene vrije kritiek, maar daardoor dan ook hun de magt ontneemt om den dweeper tot inkeer te brengen en de bezwaren van den vrijdenker weg te nemen.

Hier evenwel verheft zich eene tegenwerping, die afdoende schijnt. Gij verlangt vrijheid voor de leeraars der gevestigde Kerk en bedenkt niet, dat gij haar alzoo in gevaar brengt om te verliezen, wat tot heden toe hare hoogste eer geweest is! Zij is gebouwd op "het Woord van God" en als zoodanig onveranderlijk. Op "het Woord van God"? De uitdrukking komt niet voor in het 6de der 39 Artikelen, dat de leer der Engelsche Kerk aangaande de Heilige Schrift bevat. Van deze heet het: dat "zij alles behelst wat tot zaligheid noodig is, zoodat van niemand mag worden gevorderd, dat hij als geloofsartikel aanneme wat in de Heilige Schrift niet voorkomt, noch daaruit kan worden bewezen" — niets meer. Hoe groote vrijheid wordt door dit Artikel gelaten! Het verhindert niemand letterlijk of allegorisch of als parabel of als poëzie of als legende op te vatten het verhaal van de verzoekende slang, van de sprekende ezelin, van het stilstaan van zon en maan, van

"de stroomen, die overeind stonden als een hoop." Het schrijft niet voor, hoe wij te denken hebben over den zondvloed, de spraakverwarring, Elia's hemelvaart, de bezetenen, den persoonlijken Duivel, de wonderverhalen. Het bepaalt niets ten aanzien van den ouderdom, de schrijvers en de betrekkelijke waarde der kanonieke boeken. Wat zou dan den Engelschen geestelijke kunnen weêrhouden om dat alles te onderzoeken en de uitkomst van zijn onderzoek vrij uit te spreken? Het is zoo: tot nog toe bleef dat overgelaten aan de tegenstanders der Kerk en achtte men het de taak van hare dienaren, de zoodanigen te bestrijden. Doch deze gewoonte verliest hare bindende magt, zoodra men door eigen studie zich heeft vergewist, dat de bezwaren en tegenstrijdigheden niet denkbeeldig of ver gezocht, maar zeer wezenlijk zijn. Van dat oogenblik af wordt het pligt ze aan te wijzen en houdt men zich tevens overtuigd, dat dit geschieden kan zonder eenig gevaar voor de godsdienst. Of zou men misschien moeten wachten, totdat de moeijelijkheden door voortgezet onderzoek waren uit den weg geruimd? Zulk eene opschorting van eigen oordeel zou zeer gepast zijn, wanneer de bezwaren zich voordeden in de hoogere streken der bespiegeling. Doch het is dwaasheid, den strijd tusschen de genealogiën van Jezus bij Mattheus en bij Lukas, de moeilijkheden in de tijdrekening der lijdensweek of in de opstandingsverhalen uit onze kortzigtigheid af te leiden, of wel — want ook dit geschiedt somwijlen — uit het voor ons onverklaarbaar, maar zeker wijs overleg van den Heiligen Geest, onder wiens invloed de schrijvers zich zoo en niet anders hebben uitgedrukt.

Doch het is niet genoeg, dat de Engelsche geestelijke de vrijheid, die hij bezit, gebruike, hij mag ook streven naar meer vrijheid. De wensch naar afschaffing van de verpligte onderteekening der 39 Artikelen is billijk en regtmatig. Er bestaat geene enkele reden om door die onderteekening den geestelijke te binden, terwijl men de leeken vrijlaat. Als regel mag toch wel worden aangenomen, dat hij zich meer met theologie inlaat en daarvan meer kennis heeft dan de leden, zelfs de meest ontwikkelde leden der gemeente. En toch schrijft men juist aan hem voor wat hij gelooven moet, terwijl men de leeken, die de leiding van anderen zooveel minder ontberen kunnen, in het geheel niet aan banden legt! Daarenboven: welk eene miskenning van den menschelijken geest, in zijne werkzaamheid en

in zijne regten, wanneer men de verwachting koestert, dat alle godsdienstleeraars, zij mogen weinig weten of veel, ten aanzien van theoretische vragen één zelfde meening zullen hebben, of zelfs dat één hunner zijn geheele leven door zich zelven in zijne overtuiging gelijk blijven zal! Maar waartoe dan ook eene verpligting, die, zoo zij iets zal beteekenen, het onbereikbare als bereikbaar stelt?

De onderteekening der 39 Artikelen: het is deze belangrijke praktische vraag, waarop Wilson thans de aandacht vestigt. In het onderzoek naar den zin en de bindende kracht der thans geldige bepalingen zullen wij hem niet op den voet volgen. De 5[de] en de 36[ste] der Canones van 1603 en eene acte van Koningin Elisabeth (13 c. 12) bevatten ten aanzien van dit punt het *jus constitutum*. De daar gebruikte uitdrukkingen zijn, gelijk opzettelijk wordt aangetoond, vaag en dubbelzinnig. Toegepast naar de beginselen der Engelsche regtspraak — die elke uitbreiding van het wetsvoorschrift naar de analogie verbiedt en den aangeklaagde zooveel mogelijk bevoordeelt — laten zij groote ruimte. Irving b. v., de stichter van de naar hem genoemde secte, die in de Schotsche Presbyteriale kerk niet ongemoeid bleef, had in de Kerk van Engeland zijne denkbeelden over de menschheid van den Verlosser vrijelijk kunnen verkondigen. Doch dit neemt niet weg, dat de onderteekening een band is en blijft, die behoort te worden losgemaakt. De 39 Artikelen zelve kunnen in stand blijven, al ware het alleen als een voortdurend protest tegen de Roomsche Kerk, waartegen zij oorspronkelijk zijn gerigt, en welker leer en praktijk het Puseyisme juist nu, in spijt van den volksgeest, beproeft weder in te voeren. Doch waarom zou men nog langer de verpligte onderteekening, als scheidsmuur tusschen de geestelijken en de leeken, laten bestaan? Alsof er voor genen een andere standaard ware van geloof en zedelijkheid dan voor dezen! Bedenkt men daarenboven wel, dat de belofte, in de onderteekening opgesloten, een onderwerp betreft, waaromtrent men niets beloven kan? Wie durft er voor instaan, dat zijne overtuiging niet zal worden gewijzigd? Laat de Wet, indien men het noodig keurt, voorschrijven: "gij zult niets leeren of openlijk voordragen in strijd met mijne bepalingen"; maar dat zij zich onthoude van het vorderen eener daad, die de vrijheid van denken beperkt. Waarom moeten telkens zeer geschikte personen van de dienst der Kerk worden afgeschrikt door hare

formulieren? Men zegge niet: laat hen elders arbeiden! Is dan het separatisme een zegen en niet veeleer eene ramp? Is de Kerk verantwoord, wanneer zij door hare beperkingen mannen uitsluit, die door hunne geboorte geregtigd zijn om haar te dienen en zich daaraan onttrekken, alléén omdat zij volkomen opregt willen zijn en niet kunnen prijsgeven wat hen juist geschikt maakt om voor te gaan in het streven naar het hoogste?

Nog van eene andere zijde verdient de opheffing der beperkende bepalingen aanbeveling. De kerkelijke goederen moeten worden aangemerkt als een deel van het Nationaal Vermogen. De patronen en collatoren, die de kerkelijke betrekkingen vergeven, zijn niet de eigenaars van die goederen, maar administrateurs daarvan. De natie zelve is eigenares. Om de inkomsten, uit dat vermogen voortvloeijende, te genieten, moet men zekere vereischten bezitten en bepaalde verpligtingen waarnemen. Doch het algemeen belang vordert dringend, dat, behoudens deze voorwaarden, de vrije circulatie van "the Nationalty" niet worde belemmerd. Door onnoodige bepalingen wordt het regt van sommigen verkort en lijdt de Kerk zelve schade. Bij hare opheffing valt ook de schijn weg, alsof de Staat met ééne van de vele Christelijke sekten een verbond had aangegaan — een schijn die, men moet het bekennen, somwijlen door de Kerk zelve wordt in de hand gewerkt. "Het is niet in het belang van den Staat, als een deel van zijne eigene organisatie eene instelling, die op het bezit van speculatieve waarheid gebouwd is, in stand te houden en te bevoordeelen. Speculatieve leerstellingen behoorde men over te laten aan wijsgeerige scholen. Eene nationale kerk moet zich de zedelijke ontwikkeling van hare leden ten doel stellen. Dat zien die geestelijken voorbij, die de Christelijke Kerk gegrondvest achten op de bespiegeling over God, die haar langs bovennatuurlijken weg is medegedeeld, en niet op de openbaring van het goddelijke leven in de menschelijke persoonlijkheid van haren Stichter."

Altijd weder dezelfde conclusie. Zal de Nationale Kerk haar naam met regt dragen en in waarheid de godsdienstige en zedelijke zijde van het nationale leven vertegenwoordigen, dan ontwikkele zij zich vrij en zette hare poorten wijd open voor allen, die met haar willen medewerken. Het is zeker niet waarschijnlijk, dat, ten gevolge van de toepassing dezer beginselen, de Dissenters in massa tot de Kerk zullen terugkee-

ren. Men heeft berekend, dat de in 1689 ontworpen wijzigingen in het "Prayerbook" drie vierden van de Dissenters met de Kerk zouden hebben verzoend. Zulke uitkomsten zijn thans niet langer verkrijgbaar. Doch dit behoeft ook niet. De vrije kerken oefenen ontegenzeggelijk weldadigen invloed, maar het getal harer leden behoeft niet onnoodig te worden uitgebreid. Evenmin is het een vereischte, dat de Nationale Kerk door hare verouderde dogmatische bepalingen de mannen der wetenschap en der literatuur van zich vervreemde, in plaats van hunne medewerking te vragen aan de groote taak, die zij heeft aanvaard. "Ten gevolge van maatschappelijke en persoonlijke verbindtenissen is het tot nog toe niet gekomen tot een strijd tusschen onze wetenschap en onze theologie, hoe menigmalen die ook heeft gedreigd. Het zou er treurig uitzien, wanneer beider beste vertegenwoordigers zich vijandig tegenover elkander stelden. Waarom zou de theologie hare nederlaag moeten afwachten, om te erkennen — wat nu reeds duidelijk genoeg is — dat er tusschen haar en hare bestrijders geen onvereffenbaar verschil bestaat?"

Maar is het dan geene hersenschim te verwachten, dat menschen van zoo verschillende ontwikkeling, als gij in uwe Nationale Kerk wilt vereenigen, dezelfde waarheden zullen belijden? En, zoo gij zelf u dat niet voorstelt, wat beteekent dan uw kerkelijk verband? — Het zou inderdaad dwaasheid zijn die verwachting te koesteren. Zij is nooit of nergens verwezenlijkt geworden. Ongetwijfeld hebben dikwerf velen zich vereenigd in de belijdenis van dezelfde waarheid of in de onderwerping aan hetzelfde gezag, dat der Heilige Schrift bij voorbeeld. Doch de ondervinding leerde al ras, dat die overeenstemming de verscheidenheid niet uitsloot. In de opvatting van ééne zelfde waarheid, in de verklaring van de gezagvoerende letter der Schrift openbaart ieder zijne eigenaardigheid. Doch wat nood? Waarom zou dit niet als noodwendig erkend en op breede schaal toegelaten mogen worden? Wáárom zou — om één voorbeeld te noemen — de afstamming der menschen van Adam niet voor den één een feit, voor den ander de inkleeding eener idee — die der eenheid van het menschdom — mogen zijn? Zal niet de indruk, dien de vormen der eeredienst op onderscheidene personen maken, verschillen naar gelang van hunne ontwikkeling? Dit wordt eerst dán een bezwaar of eene ramp, wanneer men den aard van het Chris-

tendom miskent en om de bijzaken de groote hoofdzaak uit het oog verliest. "Jezus Christus heeft zijne godsdienst niet geopenbaard als eene theologie voor het verstand, noch ook als een historisch geloof: het waarachtige Christelijke leven verstijft, zoo in de individuen als in de Kerk, wanneer men van vele menschen verlangt eenstemmigheid in speculatieve leerstellingen, die toch onbereikbaar, eenvormigheid van historisch geloof, die toch onbestaanbaar is. Het ware Christelijke leven bestaat in de zelfbewuste deelneming aan het groote zedelijke werk, welks bevordering hier op aarde vooral aan de Kerk is opgedragen. Laat ons dat werk niet noodeloos verzwaren, noch de moeijelijkheden, waarmede het gepaard gaat, als met opzet vermenigvuldigen! Waartoe zouden wij "het hart der regtvaardigen bedroeven, die de Heer niet heeft bedroefd, of de hand van den goddelooze sterken door hem het leven te beloven?""

Er is waarlijk genoeg reden tot droefheid en bekommernis in de dingen, die ons omringen; in plaats van elkander uit te sluiten of te belemmeren moesten veeleer allen, wier oogen geopend zijn voor de dringende behoeften dezer dagen, de handen ineenslaan. Hoe velen zijn er, bij wie de Kerk haar doel niet bereikt, ja die ter naauwernood haren heiligenden invloed ondervinden! Hoe groot is het aantal verwaarloosden, in wie zelfs het bewustzijn eener hoogere bestemming hier op aarde niet ontwaakt! Iederen dag gaan er henen, van wie wij zeggen zouden: voor den hemel niet rijp en voor de hel niet slecht genoeg! Worden wij niet, naarmate wij den werkelijken toestand van de maatschappij beter leeren kennen, meer doordrongen van de hoop, dat de tijd van voorbereiding voor velen niet binnen de perken van dit aardsche leven zal zijn besloten? De Roomsche Kerk spreekt van een *limbus infantium:* wij zouden wenschen te mogen gelooven aan kweekscholen voor hen, die kinderen zijn gebleven niet in jaren, maar in geestelijke ontwikkeling, en daar kunnen opgroeijen tot beter inzigt of tot zelfstandigheid. "Eenmaal, als de Christelijke Kerk, in al hare vertakkingen, hare ondermaansche taak volbragt en haar Stichter het koningrijk aan God heeft overgegeven — dan zullen allen, kleinen en grooten, eene toevlugt vinden in den schoot van aller Vader, om daar te rusten of tot hooger leven te worden opgeleid, in de toekomende eeuwen, naar Zijnen wil."

Tot dusver Wilson. Moet ik verschooning vragen, dat ik hem zoo lang het woord gelaten heb? In ieder geval heb ik onwillekeurig gezondigd. Eerst onder het schrijven werd het mij duidelijk, dat ik door toe te geven aan de zucht tot bekorting ligt onbillijk zou worden jegens een man, dien ik allerminst in de schatting mijner lezers zou willen benadeelen. Ook zou mijn overzigt zeer gebrekkig moeten zijn, indien het niet, beter dan eene uitvoerige beschouwing over de *Essays and Reviews*, de eigenaardige positie en de wenschen van de liberale partij in de Kerk van Engeland deed kennen.

II.

De wenschen van de liberale partij: vóórdat er nog sprake kon zijn van hunne verwezenlijking, zou het blijken, dat het een waagstuk was ze onbewimpeld uit te spreken.

Het was te verwachten, dat de *Essays and Reviews* niet onbeantwoord zouden blijven. Werkelijk regende het tegenschriften, in zeer verschillenden toon en van zeer onderscheiden waarde. Wij gaan ze hier met stilzwijgen voorbij. Aan het regtsgeding tegen Wilson wijden wij onze onverdeelde aandacht. Den 16den December 1861 werd hij door den Eerwaarden James Fendall, namens den Bisschop van Ely, tot wiens diocese Great-Staughton behoort, van dwaalleer en ketterij aangeklaagd bij "the Court of Arches", een kerkelijk geregtshof voor het geheele aartsbisdom van Canterbury. Tegelijk werd ook Dr. Rowland Williams door zijnen Bisschop, dien van Salisbury, in staat van beschuldiging gesteld. Regter in "the Court of Arches" of, om den technischen term te gebruiken, "Dean of the Arches" is Dr. Stephen Lushington. Hij is mij alleen uit zijn vonnis in deze zaak bekend. Naar zijne redeneringen te oordeelen — want een Engelsch vonnis is meer dan eene beslissing en wijst ook aan, hoe zij in den geest des regters tot stand is gekomen — is hij een gemoedelijk man van gematigde orthodoxie en zoo onbevooroordeeld, als men op dat standpunt zijn kan.

De beschuldigingen tegen Wilson waren 19, zegge: negen-

tien in getal. Niet minder dan 8 afzonderlijke haeresiën werden hem ten laste gelegd. "Geef uw deel aan zeven en ook aan acht, want gij weet niet, welk kwaad er op de aarde geschieden zal": wat men ook tegen den Bisschop van Ely moge inbrengen, zeker niet dat hij deze les van den Prediker heeft in den wind geslagen. De uitkomst heeft geleerd, dat hij wel had gedaan met niet te veel aan ééne kans toe te vertrouwen. "After great deliberation", gelijk het in de processtukken zeer eigenaardig wordt uitgedrukt, verklaarde Dr. Lushington (25 Junij 1862), dat hij het 7de, 9de, 10de, 11de en 13de punt van aanklagt in het geheel niet, het 8ste en 12de niet dan gewijzigd kon toelaten. Onder de overblijvende "articles" waren er van bloot formelen aard; eigenlijk kwamen dus alleen het 8ste, 12de en 14de in aanmerking. Daarover werd dan ook op nieuw, *pro* en *contra*, gepleit, met dit gevolg dat die drie punten in het eindvonnis van "the Court of Arches" (15 December 1862) als wettig bewezen werden aangenomen: op grond daarvan werd Wilson voor één jaar geschorst in de uitoefening van zijn ambt, met verlies van zijne bezoldiging, en vermaand om zich in het vervolg te onthouden "from" — men vergunne mij deze ééne proeve van regterlijken omslag *in originali* mede te deelen — "from writing, printing, publishing or preaching, or otherwise promulgating any erroneous, strange, or heretical doctrines, or in any way contrary or repugnant to the doctrine and the teaching of the United Church of England and Ireland as by law established, contained in the Articles of Religion and the formularies of the said Church." Hetzelfde lot trof Dr. Williams.

Doch hiermede was de zaak niet ten einde. Even als Dr. Williams beriep zich Wilson onmiddellijk op de Koningin, dat is op Harer Majesteits Bijzonderen Raad (Privy Council). In het regterlijk "Committee", dat met de behandeling van het appèl werd belast, hadden zitting Earl Granville, de Lord Kanselier, de Lords Cranworth, Kingsdown, Chelmsford, de Aartsbisschoppen van Canterbury en York, de Bisschop van Londen. Op den 19den Junij 1863 en drie volgende dagen bepleitte Wilson zelf zijne zaak — aanvankelijk met den besten uitslag. De tweede beschuldiging — oorspronkelijk het 12de punt van aanklagt — werd door hem zóó zegevierend wederlegd, dat zij, met goedvinden van de tegenpartij zelve, werd ter zijde gezet. De derde werd door den aanklager wèl volgehouden, maar niet

nader aangedrongen. Hij bepaalde zich tot de adstructie van de eerste, waarop eene korte repliek van Wilson volgde. De regters behielden zich hun oordeel voor. Eerst den 8sten Februarij 1864 werd hunne beslissing publiek.

Doch het wordt meer dan tijd, dat wij voor de straks genoemde cijfers zaken in de plaats stellen en met den inhoud, zoo van het vonnis als van Wilsons pleidooi, kennis maken. Dr. Lushington had hem, zoo als boven werd gezegd, schuldig bevonden aan drie haeresiën. De eerste betrof den Bijbel. Het 6de der 39 Artikelen houdt, volgens den regter, in "dat de Schrift, voor zoover zij betrekking heeft op de dingen die tot zaligheid noodig zijn, door Gods tusschenkomst is ontstaan en wel op eene wijze, die van de gewone werking Zijner voorzienigheid verschilt." In overeenstemming daarmede heet zij elders (Art. 20) "Gods geschreven woord". Wanneer dus Wilson geheel in het algemeen ontkent, dat "kanoniek" en "wonderbaar geïnspireerd" woorden zijn van ééne beteekenis, dan is hij in strijd met de leer der Engelsche Kerk. Niet minder duidelijk is, altijd volgens "the Dean of the Arches", zijne tweede afdwaling. Zij betreft de onmisbaarheid van het geloof in Jezus (Art. 18). Had Wilson, met het oog op Pusey en de zijnen, geschreven dat de onderscheiding tusschen Gods barmhartigheid "onder het verbond" en "buiten het verbond om" (covenanted and uncovenanted mercies) hem toescheen òf niets te beteekenen òf op loochening van Gods geregtigheid neêr te komen — Dr. Lushington verstond de zinspeling niet, die in deze woorden lag opgesloten, en zag voorbij dat, volgens Wilson, Gods "verbond" niet de gedoopten alléén, maar alle menschen omvatte; diensvolgens ontdekte hij een aanval op Art. 18 der Geloofsbelijdenis in eene zinsnede, die de Arminiaansche leer van de algemeene genade tegen de hooge waardering van het sacrament des doops in bescherming nam. Minder onjuist was ongetwijfeld zijn oordeel over Wilsons derde haeresie. Men herinnere zich het slot van zijn *Essay* en de daar uitgedrukte hoop op eene soort van tusschenstaat voor hen, die het hier op aarde niet hebben gebragt tot eene keuze, beslissend voor de geheele toekomst. De Engelsche Kerk, evenals hare Protestantsche zusters, heeft met meer andere formulieren der oude Kerk ook de Geloofsbelijdenis van den Heiligen Athanasius overgenomen, die wel is waar van dien Heilige niet afkomstig is, maar niettemin kracht van wet blijft behou-

king van de *Essays and Reviews*. Ook staat het ons niet vrij, met het oog op de ingestelde vervolging, de geheele verhandeling van Dr. Williams of van Mr. Wilson in aanmerking te nemen. Slechts enkele korte uittreksels liggen voor ons, en tot hetgeen daarin voorkomt moet zich, volgens de Wet, ons vonnis bepalen. Indien derhalve het geheele boek, of deze twee *essays*, of één van die twee, eene verkeerde en verderfelijke strekking hebben, omdat zij de grondslagen van het Christelijk geloof verzwakken en geschikt zijn om aan velen ergernis te geven, dan zullen zij dit karakter behouden en deswegens veroordeeld moeten worden, in weêrwil van deze onze beslissing." Het is zeker geene partijdigheid vóór Williams en Wilson, die deze woorden in de pen gegeven heeft. Als ware ten aanzien van "their Lordships" regtzinnigheid nog eenige twijfel mogelijk, wordt aan het slot der uitspraak nog eens "herhaald, dat de magere en uit hun verband gerukte uittreksels, die in de gewijzigde artikelen van beschuldiging waren blijven staan, bij het vonnis alleen in aanmerking kwamen. Over het plan en de algemeene strekking van de *Essays and Reviews* en over de uitwerking en het doel van de verhandelingen van Dr. Williams en Mr. Wilson mogen wij geen gevoelen uitspreken. Afgaande op de korte uittreksels, die wij voor ons hebben, oordeelen wij de beschuldigingen onbewezen." Het is alsof hier wordt geïnsinueerd, dat de zaak anders zou zijn afgeloopen, indien de uittreksels maar wat minder "kort" en "mager" en "uit hun verband gerukt" waren geweest. Intusschen herinneren wij ons, dat er zoo bitter weinig van de oorspronkelijke beschuldigingen was overgebleven, omdat reeds Dr. Lushington zooveel had moeten schrappen, niet willekeurig, ook niet uit liefde voor de aangeklaagden, maar eenvoudig omdat hij er geene ketterijen in ontdekken kon. De eindbeslissing behoudt dus de beteekenis, die ik haar zoo even toekende.

Doch waartoe langer bij deze voorloopige overwegingen stilgestaan? Wilsons "Speech" ligt voor ons [1]. Het is in elk opzigt een meesterstuk, van het begin tot het einde gekenmerkt door helderheid en door die echt-Engelsche gave, die wij dan ook met het Engelsche woord zullen aanduiden: close reasoning. Het is overigens het pleidooi van een theoloog en

---

[1] A speech delivered before the judicial Committee of her Majesty's most honourable Privy Council — by H. B. Wilson, B. D. etc. (London, 1863).

zou in het bijzonder de verpligting om zich aan hare leer te houden of — zijn ambt neêr te leggen. Kan men nu in ernst loochenen, dat Wilson en zijne geestverwanten van die leer zijn afgeweken? Hunne denkbeelden zijn door en door, of, indien niet, dan toch ten halve "modern". Zij staan vijandig of onverschillig tegenover meer dan één kerkelijk leerstuk. Wat nog erger is: zij zijn eene andere wereldbeschouwing toegedaan, dan die aan de gezamenlijke kerkelijke leerstukken ten grondslag ligt, en kunnen dus geen van die dogmen in denzelfden zin aannemen, waarin de Kerk ze heeft uitgesproken. Wat geeft hun dan regt om zich nog langer hare dienaren te noemen? Vanwaar hunne vrijmoedigheid om van den regter, die hen in eersten aanleg had gevonnisd, in hooger beroep te komen? Moet welligt voor "vrijmoedigheid" een ander woord, dat minder liefelijk klinkt, worden in de plaats gesteld?

Ondertusschen, wanneer wij ons een oogenblik bezinnen, dan komt toch de twijfel op, of de zaak wel *zóó* eenvoudig is als zij schijnt. Letten wij slechts op dit ééne: Wilson is, evenals Dr. Williams, ten slotte vrijgesproken. De beslissing van "the Privy Council", na rijpen rade genomen — zij liet, zooals wij zeiden, ruim zeven maanden op zich wachten — was geheel in het voordeel der appellanten. De Aartsbisschoppen van Canterbury en York hadden aanteekening verzocht, dat zij met het vonnis niet instemden, voorzoover het betrof de denkbeelden der beide aangeklaagden over de goddelijke ingeving der Heilige Schrift. Doch de overige leden, onder hen ook de Bisschop van Londen, concludeerden tot geheele vrijspraak. Hebben wij niet alle reden om te onderstellen, dat eene zaak, die *zóó* eindigt, in zich zelve deugdelijker is dan wij aanvankelijk vermoedden?

Of zijn welligt de regters in het hoogste ressort — immers ook menschen — door partijdige ingenomenheid met de vrije rigting der Essayisten tot een al te zachtmoedig oordeel over hunne haeresiën geleid? Bij de lezing van hun vonnis ontvangt men veeleer den indruk, dat zij bevreesd zijn zich te compromitteren door eene beslissing ten hunnen gunste. Tot tweemalen toe wijzen zij de gevolgtrekkingen af, die men daaruit zou kunnen, maar huns inziens niet mag maken. "Dit appèl" — zoo heet in den aanhef — "geeft den regter geene bevoegdheid, noch legt hem op de verpligting, om een gevoelen uit te spreken over het karakter, de uitwerking en de strek-

logie zich blijve bewegen in de oude vormen, zijn er velen, die de meeningen van anderen, al houden zij ze voor verkeerd, toch eenvoudig als afwijkende meeningen behandelen. Aan den anderen kant zullen er altijd zijn, die bij voorkeur trachten dezen of genen, wiens denkbeelden hun mishagen, den mond te snoeren door hem te verstrikken in de formulieren. Die van onze kerk evenwel zijn voor zulk eene wijze van strijden niet bijzonder geschikt: *contra retiarium baculo*. ("Het is alsof men een zwaargewapend gladiator met een enkelen stok te lijf gaat)" [1].

Het is zeker niet overbodig, dat wij Wilsons verantwoording, waarvan wij daar de algemeene strekking teekenden, althans ten aanzien van één punt meer in bijzonderheden nagaan. Wij herinneren ons, dat het vonnis van Dr. Lushington o. a. inhield, dat hij de leer der Kerk over de Heilige Schrift had weêrsproken. Waar is die leer te vinden? Wilsons antwoord luidt: in Art. 6 en 7 der Geloofsbelijdenis, *en nergens elders*. Blijkens opschrift en inhoud houden die Artikelen zich bepaaldelijk met dat onderwerp bezig; wat de Kerk daaromtrent belijdt heeft zij dus in die Artikelen uitgesproken, en wel volledig. En wat is nu de inhoud van die belijdenis? Zij blijft onverstaanbaar, zoo lang men niet let op den tijd, waarin zij werd geschreven, weinige jaren nadat het Concilie van Trente (in zijne 4de zitting, 8 April 1546) de Apocryphen en de mondelinge overlevering onmisbaar gekeurd had. Met duidelijken terugslag op dat decreet, ja zelfs op de woorden waarin het is vervat, belijdt de Engelsche Kerk, dat alle dingen, tot zaligheid noodig, in de kanonieke boeken des O. en N. Testaments begrepen zijn — met terzijdestelling derhalve zoo van de Apocryphen als van de mondelinge overlevering. In denzelfden zin gewaagt zij (Art. 20) van "Gods *geschreven* woord", dat zij aanneemt, terwijl zij het ongeschreven woord, d. i. de traditie, verwerpt. Maar dan staat het ook niet vrij, uit die formulen nog iets meer af te leiden, b. v. deze of gene theorie over de ingeving der Schriften. Men meent welligt uit hetgeen de stellers van de Artikelen elders hebben gezegd te kunnen opmaken, hoe zij over den oorsprong der Bijbelboeken dachten? Het is ligt mogelijk dat men daarin slaagt, maar wat zal het baten? De Artikelen zelve be-

[1] *E. and R.*, p. 166.

daarom ook in de eerste plaats voor theologen eene aantrekkelijke en onderhoudende lectuur. Voor leeken gaat het somwijlen diep genoeg, tenzij dan voor leeken zooals de Lord Kanselier, die een oogenblik met Wilson van gedachten wisselde over de taal, waarin het Evangelie van Mattheus oorspronkelijk was geschreven [1]. Doch dit theologisch karakter van het pleidooi verhindert ons gelukkig niet, Wilsons verhouding tot de belijdenis der Engelsche Kerk ook voor hen duidelijk te maken, wier tent op een ander gebied dan dat van de godgeleerdheid is opgeslagen.

De zaak is eigenlijk zeer eenvoudig. Dr. Lushington, toen hij Wilson schuldig keurde aan haeresie, beging onwillekeurig dezelfde dwaling, die zijne mederegtzinnigen, in Engeland en elders, gewoonlijk begaan: zijne eigene orthodoxie stelde hij — geheel ter goeder trouw natuurlijk — voor den wettigen maatstaf, voor de kerkleer in de plaats. Wilson treedt op en betoogt — zóó dat er geen speld tusschen te krijgen is — dat hier eene verwisseling heeft plaats gegrepen: "ziedaar", zoo spreekt hij, "de belijdenis van de Kerk; zoo heeft zij zich, in 1562 toen de 39 Artikelen werden vastgesteld, uitgesproken en wel om deze en die redenen; het staat u volkomen vrij, hare leer op uwe wijze uit te breiden en toe te lichten, maar mij staat het vrij, deze uwe theologie zeer gebrekkig te vinden; allerminst moogt gij, op grond van uwe opvatting, mij een ketter noemen en voor een jaar schorsen; mijne zienswijze heeft in de Kerk even veel regt van bestaan als de uwe." — Misschien zijt gij van oordeel, dat op deze wijze de kerkleer toch zeer eng wordt opgevat; gij zoudt het welligt royaler vinden, indien men haar, met al de onderstellingen waarop zij steunt, met al de gevolgtrekkingen die er uit voortvloeijen, als maatstaf gebruikte; het komt u voor, dat Wilsons apologie somwijlen sterk gelijkt op eene chicane. Er ligt ongetwijfeld waarheid in dit uw oordeel. Maar op mijne beurt mag ik vragen: wiens schuld is het, dat er met zulke wapenen wordt gestreden? Immers de schuld van Wilsons tegenstanders, die, in plaats van hem te wederleggen, hem hebben aangeklaagd. Reeds in zijn *Essay* had Wilson die wijze van polemiek geteekend en aangeduid, hoe men haar mogt afweren. "Onder hen die wenschen, dat de Christelijke theo-

[1] L. c. p. 58.

Dat klinkt stout en streng, en toch is het niets meer dan de eenvoudige waarheid. Het supranaturalisme — want daarvan gaat Dr. Lushington in zijne definities uit, daarover loopt de strijd tusschen hem en Wilson — het supranaturalisme, zooals het in onze dagen verdedigd wordt en ook alleen verdedigd worden kan, is een treurig *compromis* tusschen den naieven eenvoud der kerkleer en de eischen der wetenschap. Stonden de Hervormers, zoo in als buiten Engeland, op de hoogte van hunnen tijd, zoodat van de zijde der toenmalige wereldbeschouwing tegen hunne belijdenis geen geldig bezwaar kon worden ingebragt, de supranaturalist verloochent de tegenwoordige wetenschap niet geheel, maar doet haar evenmin ten volle regt, omdat hij zich zoo naauw mogelijk wil aansluiten aan de officiëele uitdrukking der kerkleer. Niemand betwist hem die vrijheid. Maar zeer teregt ontzegt men hem de bevoegdheid, om deze zijne zienswijze aan allen op te leggen, die in de Kerk wenschen te arbeiden. In waarheid, de onderlinge verhouding van de kerkelijke partijen is geheel anders, dan hare namen zouden doen vermoeden. Op den voorgrond staat, dat zij alle van de leer der Hervormers zijn afgeweken en dat niemand regtzinnig is, zelfs niet één. De partij, die thans de orthodoxe heet, staat ongetwijfeld, wat de uitdrukking van haar geloof betreft, digter bij de Hervormers dan de moderne. Doch deze laatste handelt meer in hun geest en naar hun voorbeeld, wanneer zij hare godsdienstige overtuiging tracht uit te spreken in de taal en volgens de behoeften van den tegenwoordigen tijd. Het is dan ook meer dan toeval, het is veeleer eene treffende openbaring van den waren stand der partijen, dat een man als Wilson, naar de letter der kerkelijke belijdenisschriften geoordeeld, door eene onpartijdige regtbank wordt vrijgesproken. Men heeft gezegd, dat zijne afdwalingen zóó groot, zijne denkbeelden zóó ten eenenmale met de leer der Kerk in strijd waren, dat deze zelfs aan de mogelijkheid van zulke haeresiën niet gedacht en daarom ook verzuimd had ze met zoo vele woorden te verwerpen. Hierin ligt deze waarheid, dat de strijd, die thans wordt gevoerd, in de zestiende eeuw niet aan de orde was, ja niet kon worden vooruitgezien. Doch het blijft de vraag, of de mannen, die toen den moed hadden met de overlevering te breken, in onze dagen hare getrouwe verdedigers zouden zijn. Het is meer dan twijfelachtig, of de halfslachtige theologie van "the Court of

wijzen, dat hunne auteurs het niet noodig of oorbaar hebben gekeurd, hunne persoonlijke zienswijze in de belijdenis der Kerk op te nemen. Zij wisten toch, wat zij deden of nalieten? Door vast te stellen wat zij onbeslist hebben gelaten, breidt de regter de leer der Kerk uit en gaat hij alzoo zijne bevoegdheid te buiten. Daarenboven: uwe nadere bepalingen zijn blijkbaar ontleend aan één der vele wijsgeerige en godgeleerde stelsels, die thans in de Kerk hunne voorstanders vinden, maar staan dan ook bloot aan al de bedenkingen, die daartegen worden ingebragt. Gij schrijft voor, dat "kanoniek" in het vervolg beteekenen zal "gezaghebbend"; dat dit gezag moet zijn goddelijk; dat dit goddelijk gezag niet anders kan worden gedacht dan als uitvloeisel van "eene bijzondere tusschenkomst des Almagtigen" of, zoo als gij het ook uitdrukt, van "eene buitengewone werking Zijner voorzienigheid": welk eene theologie, die gij daar voordraagt en met de leer der 39 Artikelen gelijkstelt! My Lords!" — zoo mogt Wilson zeggen — "hoe men ook in andere genootschappen over de leer der Engelsche Kerk, in de 39 Artikelen vervat, moge oordeelen, wij hebben althans geene reden om ons te schamen over de taal, waarin zij wordt voorgedragen: de stellers van die Artikelen stonden op dezelfde hoogte van ontwikkeling als de besten van hunnen tijd. Wanneer zij spraken, dan gaven zij zich rekenschap van de beteekenis, zoo van hun spreken als van hun zwijgen; hunne uitdrukkingen waren juist, ingetogen, wetenschappelijk, naar de eischen van die dagen. Maar hoe zullen wij deze leer van Dr. Lushington, als aanhangsel tot de 39 Artikelen, durven uitvaardigen en dat kunnen verantwoorden tegenover de andere Christelijke kerken, tegenover de literatuur, de wetenschap en de wijsbegeerte, zooals zij in dezen tijd ook onder ons worden beoefend? Immers daarop komt de zaak ten slotte neder: moeten die onbepaalde en onsamenhangende phrases over "gewoon" en "buitengewoon", over "voorzienigheid" en "tusschenkomst"; die lappen uit onderling strijdige theologische systemen; die stukken van definities, opgeraapt in verouderde leerboeken — worden toegevoegd aan de nuchtere en behoedzame stellingen eener kerk, die er tot nog toe roem op gedragen heeft, de meest bedachtzame en verdraagzame en waardige, en niet de minst geleerde te zijn van de groote kerken der Christenheid?" [1].

[1] *A speech* etc., p. 44.

stelde eene "verklaring" op, die allerwegen aan de geestelijken ter onderteekening werd aangeboden en weldra met 12,000 namen prijkte. Zij hield in, dat de Engelsche Kerk, in spijt van "the Privy Council", wel degelijk de wonderbare ingeving der Heilige Schrift en de eeuwigheid der hellestraffen leerde. Het is zeker niet onbelangrijk te vernemen, dat die 12,000 onderteekenaars er zoo over denken. Doch de feitelijke toestand wordt door hun protest niet veranderd. Het vonnis van "the Privy Council" heeft nu en in het vervolg, zoolang de organisatie van de Kerk dezelfde blijft, kracht van wet. En de publieke opinie? Zal zij door die demonstratie worden gewijzigd? Het is niet waarschijnlijk. Men weet in Engeland zeer goed, hoe zulke onderteekeningen verkregen worden en hoe zwaar zij wegen. Zouden waarlijk die 12,000 — toen er nog 1000 minder waren, sprak men van "Dr. Pusey en zijne 11,000 maagden" — de belijdenisschriften der Kerk ten aanzien van deze punten zelfstandig hebben onderzocht? Ten overvloede droegen de Bisschoppen van Londen (Dr. Tait) en van St. Davids (Dr. Thirlwall) zorg, dat het publiek de beteekenis van "the Oxford declaration", gelijk men het stuk noemde, niet te hoog aansloeg. De eerste verheugde zich, dat de geestelijken zijner diocese, die bij de overigen in ijver en inzigt niet achterstonden, hunne kalmte bewaard en die treurige ("melancholy") declaratie niet onderteekend hadden. Thirlwall meende, dat men de jeugdige geestelijken in verzoeking bragt, door hen "bij de liefde tot God en tot de zielen der menschen" te bezweren, niet om den loop van het geheele regtsgeding kalm en ernstig na te gaan, maar om hunne namen te plaatsen onder een protest tegen de eindbeslissing. Hij hechtte dan ook aan het groote aantal van die namen zeer weinig waarde — even weinig als aan eene reeks van cijfers achter het decimaalpunt. Meer nog dan door deze bedenkingen werd het effect der "declaratie" benadeeld door het onloochenbare feit, dat nagenoeg de helft der geestelijkheid weigerde haar te teekenen. Wanneer men in aanmerking neemt, dat de beide Aartsbisschoppen openlijk hadden betuigd met het vonnis niet geheel in te stemmen en dat de meeste Bisschoppen het mogelijke deden om den weg der "declaratie" te effenen, dan valt de beteekenis dezer onthouding duidelijk genoeg in het oog.

Doch, uit een ander oogpunt bezien, is diezelfde "Oxford

Arches" hun meer sympathie inboezemen zou dan de stellingen van een Wilson, die de belangen, waarvoor zij streden, aan de kinderen dezer eeuw durft aanbevelen in vormen, met hunne ontwikkeling en behoeften in overeenstemming.

Maar die andere beschuldiging dan, betreffende den eeuwigen duur der hellestraffen? Is hier althans Wilsons afdwaling niet boven bedenking verheven? Misschien is het de aandacht mijner lezers niet ontgaan, dat Dr. Lushington hem veroordeelt op grond van de geloofsbelijdenis van Athanasius, die ook in de Roomsche Kerk kracht van wet heeft, maar haar niet verhindert aan een vagevuur te gelooven. Het schijnt dus wel, dat "the Court of Arches" te groot gewigt hecht aan die ééne uitdrukking "het eeuwige vuur", waarop het vonnis rust. Maar daarbij komt nog iets. In de Artikelen van Koning Eduard VI, in 1552 opgesteld, was de haeresie, waarvan Wilson werd beticht, uitdrukkelijk veroordeeld. Ziethier den officiëelen tekst: "*All men shall not bee saved at the length.* Thei also are worthie of condemnation who indevoure at this time to restore the dangerouse opinion, that al menne, be thei never so ungodlie, shall at length bee saved, when thei have suffered paines for their sinnes a certain time appointed by Gods justice" (Art. 42) [1]. Maar wat is er geschied? In de 39 Artikelen is deze bepaling niet opgenomen. "Men zou kunnen zeggen" — zoo luidt de uitspraak van the Privy Council — "dat de handhaving van het vonnis van the Court of Arches ten gevolge zou hebben de herstelling van het Artikel, nadat het op die wijze was ingetrokken." Wie lust heeft, bewere dat Wilson ook hier weder zijne ontsnapping aan een gelukkig toeval te danken heeft. De onpartijdige beoordeelaar zal hoogst waarschijnlijk met deze opvatting niet instemmen.

Nauwelijks was de vrijspraak van Wilson en Williams bekend geworden, of men begreep hare uitwerking op de openbare meening zooveel mogelijk te moeten tegengaan. Dr. Pusey

[1] D. i. "Niet alle menschen zullen op den duur zalig worden. Ook zij zijn veroordeelenswaardig, die in dezen tijd de gevaarlijke meening trachten te herstellen, dat alle menschen, hoe goddeloos ook, ten slotte zullen zalig worden, wanneer zij de straf voor hunne zonden gedurende een zekeren, door God gestelden tijd hebben verduurd."

and Reviews te onderzoeken, nadat N.B. de geheele wereld ze reeds gelezen en ieder, die lust en kracht gevoelde, er tegen geschreven had. Zijn voorstel werd — in het hoogerhuis van de Convocatie, waartoe hij behoort — met eene zeer kleine meerderheid, of liever: zonder meerderheid, door de beslissende stem van den Voorzitter aangenomen, De Commissie toog aan het werk en diende een zeer ongunstig rapport in, dat — in de maand Junij — werd aangenomen. Daarop volgde een nieuw voorstel van denzelfden ijveraar, om dan nu ook de *Essays and Reviews* kerkelijk te veroordeelen. In het hoogerhuis ging het door, hoewel niet zonder mannelijke tegenspraak van den Bisschop van Londen en twee zijner ambtgenooten. Het werd terstond daarop verzonden naar het lagerhuis. Hier ontbrak het niet aan voorstanders eener eenvoudige adhaesie; de zaak was, zoo beweerden zij, van alle kanten onderzocht; beraadslaging was overbodig, ja meer dan dat: nadeelig voor de werking van het te verwachten besluit. Doch deze pleitbezorgers van "la mort sans phrase" slaagden er niet in, de discussie te smoren. Zij nam twee zittingen in. Ten slotte werd het vonnis van het hoogerhuis, met 39 tegen 19 stemmen, overgenomen. Doch de minderheid, waartoe o. a. de begaafde Stanley, deken van Westminster, behoorde, had in de debatten, waaraan zij alleen werkzaam deel nam, een zedelijken triomf behaald. Wèl toonden hare redenaars, dat er tusschen hunne zienswijze en die der Essayisten nog al verschil bestond; meer dan noodig, althans meer dan liefelijk was werd op dat verschil gewezen. Doch het gold eigenlijk ook niet de vraag, of de bijzondere meeningen der Essayisten al of niet goedkeuring verdienden. Het was een strijd tusschen gezag en vrijheid; tusschen het Protestantsche beginsel van vrij onderzoek en — den Roomschen *Index*. De onderscheidene fractiën der orthodoxe partij mogen zich beroemen, door eendragtige zamenwerking het zwakke beginsel van zulk een *Index* in het leven geroepen te hebben, maar — met 39 tegen 19 stemmen en na eene warme discussie, die *in extenso* door de dagbladen werd medegedeeld! Neen, dan verstaat de Congregatie van den *Index* te Rome haar werk beter. Wil men in Engeland op dien weg voortgaan, dan heeft men daar nog veel te leeren of liever: af te leeren.

Doch het is niet waarschijnlijk, dat de eendragt, waarvan de genomen maatregel de vrucht was, lang zal aanhouden. Reeds

declaration" een belangrijk feit in de geschiedenis der Engelsche Kerk. Meer dan eens wijst Wilson in zijn pleidooi op twee magtige partijen in die Kerk, die wij met hem "de priesterlijke" en "de calvinistische" kunnen noemen [1], maar die nog meer bekend zijn als de hoog-kerkelijke en de Evangelische partij. Als het op stuk van zaken aankomt, dan zijn zij onderling in openbaren strijd. Hoe kan er vrede zijn tusschen eene rigting, die de zaligheid afhankelijk maakt van het lidmaatschap der Apostolische, Katholieke kerk en van de deelneming aan hare sacramenten, en eene partij, die op de persoonlijke wedergeboorte uit den Heiligen Geest den meesten nadruk legt? Doch het is meer vertoond, dat de voorstanders van twee strijdige zienswijzen zich tijdelijk verbinden tot de onderdrukking eener derde. "Dit ééne hebt gij, dat gij de Nicolaïten haat, die ik ook haat." Welnu, van dat bondgenootschap is de Oxfordsche verklaring als het ware het zegel. Uitgegaan van Dr. Pusey, den hoogste der hoogkerkelijken, in bescherming genomen door den Bisschop van Oxford (Wilberforce) en zijne vrienden, vond zij ook onder "de Evangelischen" goedkeuring en ondersteuning. Inderdaad zijn dan ook de beide dogmen, waarvoor zij in de bres springt, heden ten dage het gemeenschappelijk bezit van alle partijen, die zich regtzinnig noemen — tot zelfs van de Evangelische Alliantie toe, die, althans aanvankelijk, niet verzuimde de eeuwige verdoemenis op te nemen onder de leerstellingen, op grond waarvan zij de Christenen van verschillende landen en kerken poogde te vereenigen. En nog worden er gevonden, die niet toegeven, dat de orthodoxie van heden eene andere is dan die van gisteren en eergisteren! Doch, om tot Engeland terug te keeren: heeft dit bondgenootschap eene toekomst? Zal het althans zijn naaste doel bereiken?

Nog éénmaal heeft het eene zege behaald, die evenwel eenige gelijkenis had met eene nederlaag. In het voorjaar van 1864 kwam te Londen bijeen "the House of Convocation", eene soort van Synode van het aartsbisdom van Canterbury, verdeeld in twee sectiën, een hoogerhuis, waarin de Bisschoppen, een lagerhuis, waarin de afgevaardigden der geestelijkheid uit de verschillende diocesen zitting hebben. De Bisschop van Oxford stelde voor, eene commissie te benoemen om de *Essays*

---

[1] *A speech* etc., p. 4.

heid, niet langer door de onpartijdige toepassing der Wet beschermd, zou door de meerderheid worden uitgedreven. Ieder weet wat er geschiedt in de Hervormde gemeente te Parijs en in de Hollandsch-gereformeerde Kerk in de Kaapkolonie. Welnu, wat daar in het klein wordt vertoond, zou in Engeland op groote schaal worden nagevolgd. Wanneer een man als Guizot zich niet ontziet om zijne flaauwe en door en door onregtzinnige regtzinnigheid voor de kerkleer in de plaats te stellen en naar dien regel het kettergerigt te spannen — wat heeft men dan van den Aartsbisschop van Canterbury te wachten? Zijne houding in "the Privy Council" bewijst reeds, dat hij evenmin als Guizot onderscheid kent tusschen het regt en (zijne opvatting van) de waarheid. Hoe zou hij zich niet verpligt rekenen, indien hem en zijnen broederen de magt in handen werd gegeven, haar te gebruiken tot zuivering der Kerk van hetgeen hij verderfelijke dwaalleer acht? Pierson heeft ergens gezegd, dat een mensch kwalijk aan het venster kan gaan staan, ten einde zich zelven te zien voorbijwandelen. Evenmin kan een heele of halve supranaturalist zijne eigene zienswijze leeren beschouwen als ééne uit vele, en aan al de overige een gelijk regt van bestaan binnen de Kerk toekennen: hij strijdt immers voor "de waarheid" of voor "het Evangelie"! Verheugen wij ons, dat het hem in Engeland vrijstaat, daarvoor te strijden, maar dat de magt om onder die leuze geweld te plegen hem onthouden is.

In één opzigt hebben wij welligt de oppositie tegen de *Essays and Reviews* niet geheel billijk voorgesteld. Misschien zou zij, indien niet in den aanvang, dan toch in het vervolg, minder hardnekkig en heftig zijn geweest, wanneer zij niet nevens dien éénen vijand nog een tweeden tegenover zich had gehad. Ik bedoel John William Colenso, den Bisschop van Natal.

A. KUENEN.

(Het slot in een volgend nommer.)

———

is de twistappel opgeworpen, die haar verstoren moet. De hoog-kerkelijke partij verlangt, dat het appèl in kerkelijke zaken aan "the Privy Council" ontnomen en aan een ander, zuiver-kerkelijk geregtshof opgedragen worde. In deze vordering blijft zij zich zelve volkomen gelijk. Op haar standpunt is het meer dan ergerlijk, dat de eindbeslissing, zoo al niet uitsluitend, dan toch óók van leeken uitgaat. Dat is in lijnregten strijd met de regelen der hierarchie, om van de Apostolische successie niet te gewagen. Daarenboven is het immers nu gebleken, waartoe die magt van "the Privy Council" leiden moet? Dr. Pusey en de zijnen kunnen maar niet gelooven, dat de vrijspraak van Wilson en Williams in de kerkelijke wet, laat het zijn: in de onvolledigheid en gebrekkigheid dier wet gegrond is en niet in de willekeur van "their Lordships." Hun eisch luidt derhalve, dat het eindvonnis in zaken, de leer of de tucht der Kerk betreffende, door de hoogste geestelijke dignitarissen worde geveld. Men begrijpt, dat en waarom dit verlangen aan alle kanten tegenstand ontmoet. Misschien heeft de jongste proeve van zulk eene geestelijke regtspleging — waarover weldra meer — de begeerte om haar algemeen te zien worden niet aangewakkerd. Doch de eigenlijke grond van den tegenzin ligt dieper. Men gevoelt in Engeland, dat de voorregten der Staatskerk met hare betrekkelijke afhankelijkheid van den Staat ten naauwste zamenhangen en dat deze niet kan worden opgeheven zonder gene in haar val mede te slepen. Wèl beweert "the High-Church", dat de Koningin hare kerkelijke oppermagt even goed door de Bisschoppen als door de wereldlijke Lords kan laten uitoefenen, doch het gezond verstand van den Engelschman kan daar niet bij. Hij oordeelt, dat de geestelijke heeren evenzeer in de lasten als in de lusten mogen deelen, en dat zij in de uitoefening hunner regten als hoofden der Nationale Kerk aan de contrôle van de natie — of, wat hetzelfde zegt, van de Kroon — onderworpen behooren te zijn. Het laat zich niet aanzien, dat men hem deze opvatting ligtelijk uit het hoofd zal praten. De Engelschen kunnen verbazend koppig zijn.

De vrienden van vrijheid en vooruitgang hebben alle reden om zich te verblijden, dat de hoog-kerkelijke partij, nu ook door hare bondgenoote van gisteren verlaten, hare wenschen niet zal bevredigd zien. Werd thans het staatstoezigt opgeheven, de droevige gevolgen zouden niet uitblijven. De minder-

nog geene literarische titels aan de Academie kende, voor de Godgeleerdheid bestemd, hadden beide zich gekenmerkt door een zeer in het oog vallenden tegenzin in de studie van het Hebreeuwsch; het was de klassieke philologie en Professor Ruardi die hen aantrok. Op zeventienjarigen leeftijd vertrok Hofman als Praeceptor der Latijnsche School naar Haarlem; doch reeds in het volgende jaar werd hij als Rector naar Dokkum beroepen, terwijl Venhuizen tegelijk met zijn vader het praeceptoraat te Groningen vervulde. Na eene twaalfjarige ballingschap keerde Hofman in 1816 als Rector naar Haarlem terug, voornamelijk door de bemoeijingen van Abraham de Vries, en wist hij weldra te bewerken dat Venhuizen hem als Conrector werd ter zijde gesteld, die te Groningen zijn opvolger vond in den jongsten broeder Octavus. Gedurende zes jaren stond Hofman aan het hoofd der school; toen werd hij, onder omstandigheden, die nog onlangs door Ds. Sepp in herinnering zijn gebragt, als Hoogleeraar naar Leiden beroepen en in zijn rectoraat door Venhuizen opgevolgd. Onder meer, hadden beide broeders vooral een trek gemeen, waarschijnlijk reeds medegebragt uit de ouderlijke woning: zij wilden niet alleen voor de wetenschap leven, maar ook docent zijn; als zoodanig vereerde Venhuizen broeder Hofman allermeest: hij zelf het voorbeeld der meest Spartaansche pligtsbetrachting, dat ik ooit heb bijgewoond.

Het vertrek van Prof. Peerlkamp naar Leiden had een bepaalde beteekenis voor de philologie. Onder den invloed van Wyttenbach, bij zijn leven meer gevreesd dan bemind en na zijn dood minder gevierd doch billijker gewogen, was, naar men meende, de studie der Latijnsche poëzij aan het kwijnen geraakt. Als Borgers opvolger bekwam men nu juist de persoonlijkheid, die in verbinding met Bake en Geel, roeping en kracht had om het aanzien der philologie te verheffen. De Bibliotheca Critica Nova, het monument hunner vereenigde werkzaamheid, kan hier niet worden besproken: wij zouden verder afdwalen dan noodig of wenschelijk is. Even weinig behoeft te worden opgegeven door welke lange lijst van geleerde opstellen Peerlkamps werkzaamheid gebleken is: tusschen het eerste en het laatste ligt een tijdvak van acht en vijftig jaren: veel daarvan is thans volkomen vergeten; doch zonder dat wij daarom met geringschatting zouden spreken van zijn overigen arbeid — onder meer andere heeft ook de uitgave van Virgilius

DE ODEN VAN HORATIUS

EN

DE LEIDSCHE KRITIEK.

De volgende studie — eene bescheiden poging om de belangstelling in de resultaten der philologische kritiek te verlevendigen bij hen, die de beoefening der oude talen met hunne leerjaren hebben vaarwel gezegd — lag reeds gereed, toen de tijding kwam, dat Prof. Peerlkamp op den 29sten Maart jl. in 79jarigen ouderdom te Hilversum overleden was. De taak om regt te laten wedervaren aan de verdiensten van den man, wiens uitgave der Oden van Horatius door eene bij uitnemendheid bevoegde autoriteit naast die van Bentley geplaatst wordt, zou ik ongaarne uit de handen nemen van ouderen van jaren, die, om slechts dit te noemen, bij hunne warme hulde de herinnering kunnen voegen van langdurigen en vertrouwelijken omgang. Niettemin acht ik het volgende niet overbodig.

Heb ik het voorregt gemist Petrus Hofman Peerlkamp anders te zien dan op zijne collegies, te beter heb ik zijn broeder Venhuizen in diens laatste jaren gekend. Sedert 1849 toen Prof. Peerlkamp naar Hilversum vertrok, zagen de broeders elkander weinig; nog minder zeker hun jongsten broeder Octavus, die, even als vroeger hun vader Rudolf, Praeceptor te Groningen was en in 1852 overleed. Maar in die familie van literatoren was de Hoogleeraar de beroemde man, over wien Venhuizen dikwijls en met ingenomenheid sprak. De beide oudste broeders — zij verschilden twee jaren en Hofman was in 1786 geboren — hadden nagenoeg gelijktijdig hunne studiën opgevat. Oorspronkelijk, naar de gewoonte des tijds, die

met verwonderlijke kortzigtigheid alles schier even belangrijk, dat uit de oudheid gered was: sedert een halve eeuw heeft men geleerd de auteurs te toetsen en aan ieder zijne plaats aan te wijzen naar de mate van zijn literarisch talent. Er is voor goed een einde gekomen aan die onberedeneerde bewondering, die in Bentley haren eersten krachtigen bestrijder had gevonden. Tegenwoordig wordt in de Grieksche literatuur dat gedeelte uitgeligt en aan het hoofd gesteld, hetwelk het eigendom is van het vrije Griekenland. Al wat na Alexander van Macedonië geschreven is, wordt uit een literarisch oogpunt alleen in zooverre geacht, als het dienen kan, om het gouden tijdperk te beter te doen kennen. Deze stelling, de hoofdwaarheid die te Leiden van de Grieksche catheder verkondigd wordt, is tegelijk het resultaat van veelomvattende langzaam gerijpte onderzoekingen en het uitgangspunt voor onderscheiden nieuwe opvattingen, die op eene volledige uitwerking wachten. Onderwijl zijn juist die schrijvers het voorwerp der zorgvuldigste beoefening, die tot aller verbazing verwaarloosd waren geworden ten gevolge der voorliefde der meesten voor de goden van den tweeden rang. Onder de oudere literatoren vindt men hoogstens bij een Scaliger de kiem van het vruchtbare denkbeeld, dat in onzen tijd tot zulke verrassende uitkomsten leidt.

Aan dezelfde vuurproef, waaraan de Grieksche letterkunde onderworpen is, heeft men ook de Latijnsche blootgesteld; doch de uitslag is zeer verschillend geweest. Alles uitschietende wat niet oorspronkelijk en geniaal was, heeft men toch in de eerste een aanmerkelijk gedeelte behouden, dat onder den koesterenden invloed der vrijheid het licht had gezien; doch het deel der Latijnsche letterkunde, waaraan men meent den hoogsten eeretitel te mogen geven, is zeer ingekrompen. Door onpartijdige kennisneming is men in staat gesteld, de juistheid te erkennen van de opvatting der Romeinen zelven, die zich slechts voor navolgers hunner Grieksche modellen uitgaven. Volgens Mommsen's puntige vergelijking heeft men het onderscheid leeren inzien tusschen de oranjeboomen op Sicilië en die in de trekkas: men kan in de laatste wel behagen scheppen, maar moet ze met de eerste niet gelijk stellen. Bij vergelijking is het oorspronkelijke in de Latijnsche literatuur onbeduidend. Een ander doch grooter gedeelte wordt niet het minst daarom gewaardeerd, omdat het eenigermate de gapingen

DE ODEN VAN HORATIUS

EN

DE LEIDSCHE KRITIEK.

De volgende studie — eene bescheiden poging om de belangstelling in de resultaten der philologische kritiek te verlevendigen bij hen, die de beoefening der oude talen met hunne leerjaren hebben vaarwel gezegd — lag reeds gereed, toen de tijding kwam, dat Prof. Peerlkamp op den 29sten Maart jl. in 79jarigen ouderdom te Hilversum overleden was. De taak om regt te laten wedervaren aan de verdiensten van den man, wiens uitgave der Oden van Horatius door eene bij uitnemendheid bevoegde autoriteit naast die van Bentley geplaatst wordt, zou ik ongaarne uit de handen nemen van ouderen van jaren, die, om slechts dit te noemen, bij hunne warme hulde de herinnering kunnen voegen van langdurigen en vertrouwelijken omgang. Niettemin acht ik het volgende niet overbodig.

Heb ik het voorregt gemist Petrus Hofman Peerlkamp anders te zien dan op zijne collegies, te beter heb ik zijn broeder Venhuizen in diens laatste jaren gekend. Sedert 1849 toen Prof. Peerlkamp naar Hilversum vertrok, zagen de broeders elkander weinig; nog minder zeker hun jongsten broeder Octavus, die, even als vroeger hun vader Rudolf, Praeceptor te Groningen was en in 1852 overleed. Maar in die familie van literatoren was de Hoogleeraar de beroemde man, over wien Venhuizen dikwijls en met ingenomenheid sprak. De [illegible] e oudste broeders — zij verschilden twee jaren en Hofman [illegible] in 1786 g[illegible]n — hadden nagenoeg gelijktijdig hunne dién opge[illegible]t. Oorspronkelijk, naar de gewoonte des tijds, [illegible]

ler oordeel, zich niet tot dezelfde hoogte verheft, als zijn hoofdarbeid.

Zeventien jaren geleden werd Prof. Peerlkamp genoopt zijne betrekking neder te leggen. Hij onttrok zich aan het Academieleven en moest geruimen tijd de studie vaarwel zeggen. Algemeen meende men, dat de philologie niets meer van hem te verwachten had, al beweerden sommigen, vermoedelijk met regt, dat eene anonyme brochure over de kritiek van het Nieuwe Testament te Hilversum was opgesteld. Eindelijk keert Prof. Peerlkamp tot zijne studiën terug en breekt in 1861 het stilzwijgen af, om zich op nieuw met Virgilius bezig te houden, wiens Aeneis hij reeds vroeger had uitgegeven; en in 1862 verschijnt de tweede vermeerderde uitgave van de Oden van Horatius.

Het spreekt van zelf, dat de aandacht der literatoren getroffen werd door het merkwaardig verschijnsel, dat bijna gelijktijdig twee Oud-Hoogleeraren der Leidsche Universiteit, Peerlkamp door den Horatius en Bake door den Orator, de eer der Hollandsche philologie handhaafden. Men kon althans niet klagen over het gemis aan opwekkende voorbeelden. Doch het valt te betreuren, dat uit een gevoel van piëteit, dat overigens behoort gewaardeerd te worden, het jongere geslacht teruggedeinsd is voor de taak om de resultaten dezer kritiek te bespreken. Terwijl de uitgave van 1862, gevoegd bij de later verschenen bewerking der Satiren, eene ongezochte gelegenheid aanbood, is er, voor zooveel mij gebleken is, niemand geweest, die het merkwaardige boek besproken heeft voor het nieuwe publiek, dat sedert de eerste uitgave is opgestaan.

Meer dan eenig ander klassiek schrijver, geniet Horatius eene zekere mate van populariteit. Hij is de Latijnsche dichter, die het laatst wordt weggezet. Fragmenten uit zijne Satiren, en nog meer uit zijne Oden, zijn bijna tot spreekwoorden geworden. Enkele zijner gedichten hebben eene vermaardheid, welke geen ander product der klassieke literatuur bereikt heeft. Ook in onzen tijd, die niet verdacht wordt van eene bijzondere voorliefde voor Latijnsche poëzij, worden toespelingen op sommige zijner beroemde uitspraken ligtelijk gevat. Geen schrijver, die tot in de allerlaatste jaren zich in zoovele verschillende uitgaven mag verheugen. Edities met uitvoerige kritische aanteekeningen voor den philoloog van professie; edities met verklarende aanmerkingen voor den gewonen lezer;

aanvult, die door den tijd in de overgeleverde Grieksche literatuur ontstaan zijn.

Doch wij zouden over Horatius spreken, den schrijver die uit beide oogpunten de studie aan hem besteed beloont: immers, zijne Brieven en Satiren behooren tot het meest oorspronkelijke, dat de Romeinsche letterkunde oplevert, terwijl zijne Oden, die zich geheel aan de manier der Grieken aansluiten, ons een denkbeeld geven van eene lyriek, die in het oorspronkelijke bijna spoorloos verdwenen is.

Het is nu dertig jaren geleden, dat Prof. Peerlkamp de resultaten zijner kritiek van de gedichten van Horatius aan het oordeel der geleerde wereld onderwierp. Aan weinigen, die mij tot hiertoe gevolgd zijn, zal het onbekend wezen, dat voor die kritiek een belangrijk gedeelte der Oden moest bezwijken: van de 3845 versregels niet minder dan 644. Dat men van alle kanten tegen hem te velde trok, waar men meende dat de bestbekende van alle Romeinsche auteurs in zijne eer werd aangetast, zal hem zelven wel het minst verwonderd hebben: het ware grievender geweest als men zijnen arbeid onopgemerkt had gelaten. *Ad arma clamabatur, ad arma:* zegt hij zelf in het geestig gestelde voorberigt der tweede uitgave. Volledige instemming, waarop hij ook wel niet zal gerekend hebben, vond hij, voor zoo ver ik weet, bij niemand. De meesten beweerden, dat de bewijzen waarop hij zijne uitspraken grondde, volstrekt onvoldoende waren. Slechts weinigen, maar daaronder mogt hij enkele van de eerste philologen van Duitschland tellen, erkenden dat hij den juisten weg had aangewezen, dien de kritiek moest volgen. Zoo hevig en langdurig was de aanval, dat zijne hardnekkigste tegenstanders wel moesten eindigen met tot de erkenning te komen, dat de Haarlemsche uitgave iets meer bevatte dan een paradox of de langdradige uitwerking van een lossen inval. In weêrwil van het hardnekkig stilzwijgen van den veelzins uitgedaagde, bleek het na jaar en dag, dat de tallooze uitgaven van Horatius, die elkander met verrassende snelheid verdrongen, Peerlkamps kritiek wel konden bestrijden, maar niet dooden. Toen het getij der hevigste beweging voorbij liep, kon men eene toenadering bespeuren, zoo al niet tot de verkregen resultaten, dan toch tot de beginselen van kritiek, die op de Oden waren toegepast. Inmiddels ging Prof. Peerlkamp voort met het bewerken der Epistola ad Pisones, eene uitgave, die, volgens ve-

daarop betrekking heeft. Zij stellen geen regel in de Grieksche spraakkunst, zonder gesteund door eene naauwkeurige kennis van de metriek, alles te hebben nagegaan wat voor of tegen hun gevoelen kan worden aangehaald. Dientengevolge zijn vele zeer weinig productief: de roem der Engelsche philologen van den eersten rang — thans schijnt de bloeitijd voorbij — berust niet op de menigte hunner geschriften. Hangt dit te zamen met eenigen trek in het volkskarakter of, gelijk met hunne kennis der Latijnsche dichters het geval is, met het systeem van onderwijs dat zij volgen? Ik weet het niet; wel schijnt het mij ligter verklaarbaar hoe de Duitsche philoloog bij het zuiveren der oude teksten niet tevreden is, voor hij met het werk zijner voorgangers volledig bekend is. Geen arbeid schrikt hem af. Wel door onmiskenbaar talent, maar toch ook niet minder door noeste vlijt, heeft de Duitsche philologie in de negentiende eeuw voor goed eene eereplaats verworven, op welke zij in de achttiende naauwelijks aanspraak maakte.

Het zou ongerijmd zijn te beweren, dat bij de beoefening der tekstkritiek de wetenschap zich in Nederland kenmerkte door de afwezigheid van de lofwaardige eigenschappen, die haar in den vreemde kenmerken. De geestigste Franschman zou een werk over Grieksche Grammatica niet boeijender kunnen maken dan de Variae Lectiones zijn. Naauwkeurigheid en grondigheid worden bij onze coryphaeën waarlijk niet gemist. Maar bovenal onderscheidt hen eene groote mate van onafhankelijkheid in het oordeelvellen. Autoriteitsgeloof is hun een gruwel. In hunne betoogen wordt de goedkeuring van alle eeuwen slechts als onergdenkendheid in rekening gebragt. Stuiten zij op een bedorven plaats in een zorgvuldig behandeld auteur, dan zoeken zij, volgens een beeld, dat zij met eenige voorliefde in den mond nemen, naar het eenvoudigste geneesmiddel, maar deelen den vaderlandschen afkeer voor al te voorzigtige heelmeesters, en nemen liever tot het scalpel hun toevlugt dan tot den pleister. In het algemeen hebben zij een afschuw van overplakken en onherkenbaar maken: liefst roeijen zij het kwaad bij den wortel uit. Daarentegen laten zij gaarne eene ruime nalezing aan anderen; het uitputten van een onderwerp ligt niet binnen hun kring. Zij hebben meer sympathie voor de Engelsche philologie dan voor de Duitsche methode, volgens welke een kostbare tijd verkwist wordt met het bestuderen van de

kleine tekstuitgaven voor iedereen: alle vinden gereeden aftrek. Linnen bandjes met stempels en goud op sneê, blijken eene winstgevende speculatie te zijn. Nu en dan ziet zelfs eene geïllustreerde uitgave het licht: een eerbewijs der negentiende eeuw, dat de Latijnsche literatuur zal weten op prijs te stellen. Men mag dus gelooven dat het der moeite waard is na te gaan, waarin die befaamde kritiek bestaat, die zich voorstelt aan te toonen, dat veel van al dat gevierde schoon slechts namaaksel is. Zulk een merkwaardig proefstuk van vaderlandsche wetenschap verdient de aandacht.

Met voordacht gebruik ik deze uitdrukking "vaderlandsche wetenschap." Ik ben voorbereid op de opmerking, dat niets zoo weinig nationaal is als onze philologie, die, bij monde harer eerste woordvoerders, nog steeds het Latijn als voertuig der gedachte verkiest. Men zal mij vragen of de philologie eene andere is in Nederland dan in Duitschland of Engeland. Het zal een paradox schijnen, als ik die vraag werkelijk toestemmend beantwoord.

De tekstkritiek, dat gedeelte van de wetenschap der oudheid, dat in Nederland met het gelukkigst gevolg beoefend wordt, is in Italië en Frankrijk eene bijna onbekende studie. Daar schijnen de oude schrijvers slechts bijzaak en vestigt men, door den rijkdom der musea verleid, zijne aandacht bijna uitsluitend op de kunstvoortbrengselen. In Italië vormt de archaeologie het middelpunt, waarom de verschillende beoefenaars zich scharen. De belangrijke ontdekkingen, die elkander in bijna onafgebroken reeks opvolgen, zetten aan die studie eene aantrekkelijkheid bij, waarvan de Nederlander eerst eene voorstelling krijgt, als hij den weg heeft gevonden naar het Archaeologisch Instituut, dat door de Pruissische regering op de Tarpejische rots gesticht is. Iets minder eenzijdig dan in Italië, wordt in Frankrijk nevens de archaeologie de geschiedenis der oudheid in haren uitgebreidsten zin in eere gehouden, doch niet zelden wordt de behagelijke voordragt — ieder denkt hier aan Ampère — zoo hoog aangeslagen, dat van deugdelijken grammaticalen grondslag en naauwkeurige interpretatie der teksten weinig overblijft. In Engeland, waar de tekstkritiek zich niet minder goed te huis gevoelt dan in Nederland, bemerkt men bij sommige der eerste philologen eene groote mate van zorgvuldigheid; geene bijzonderheid, die eenmaal het voorwerp hunner nasporingen is, wordt losgelaten voor alles verzameld is, wat

verdacht worden, is hiermede van zelf veroordeeld; *gezochte* conjecturen zijn niet beter dan *gezochte* aardigheden. Eerst wanneer eene verbetering op uitgestrekte belezenheid gegrond is — Bentley geeft hiervan in zijnen Horatius uitstekende voorbeelden — heeft zij waarde voor de wetenschap. Van de overige moge het vonnis luiden: "a farthing a cartload."

Eene andere dwaling is vergefelijker. Gaarne erkent men, dat in onze handschriften, ook in de oudste en beste, de tekst op velerlei wijzen bedorven is, maar men meent dat uit de vergelijking van alle noodzakelijk moet blijken wat de ware lezing is, omdat het zoo goed als onmogelijk mag gerekend worden, dat alle dezelfde dwaling zouden gemeen hebben. Er ligt aan dit beweren eene valsche voorstelling ten grondslag, die allezins natuurlijk is en die, vooral vroeger, vele literatoren zoo huiverig maakte eene gissing in den tekst op te nemen. Het spreekt van zelf, dat, als alle handschriften, onafhankelijk van elkander, uit het eigen exemplaar des auteurs gevloeid waren, er mogelijkheid zou bestaan om door kunstige combinatie der verschillende lezingen tot de waarheid te geraken: alle conjecturen zouden dan niet alleen overtollig, maar noodzakelijk verkeerd zijn; de gestelde hypothese wordt evenwel door de feiten wedersproken. Door naauwkeurige vergelijking van de fouten der afschrijvers, kunnen de handschriften van elk auteur tot verschillende familiën worden teruggebragt, waarvan elk lid, hetzij door de meerdere of mindere volledigheid, hetzij door zekere sterk sprekende tekstfouten, bepaalde familietrekken heeft, die alle onderling tot naauwe bloedverwanten stempelt. Uit den aard der zaak heeft iedere familie eenen stamvader en, al is deze verloren gegaan, kan men toch door geschikte vergelijking met groote naauwkeurigheid bepalen, wat in dezen gelezen werd. Ook deze hoofden van familiën hebben tot gemeenschappelijken oorsprong *één* handschrift, dat gemeenlijk met den naam van *archetypus* wordt bestempeld. Is deze *archetypus* bewaard, gelijk bijv. met dien van Aeschylus het geval is, dan spreekt het van zelf dat de overige handschriften alleen waarde hebben als scheurpapier. Doch al is dit niet het geval, dan ziet men toch zonder moeite in, dat alle handschriften, hoe groot ook hun aantal zij, door geene menschelijke scherpzinnigheid kunnen gedwongen worden iets meer te openbaren, dan wat in den archetypus gelezen werd. Het is er intusschen zoo ver af, dat dit handschrift met het eigen exem-

Texere, mirum quod foret omnibus,
Quicumque celsae nidum Acherontiae
Saltusque Bantinos et arvum
Pingue tenent humilis Forenti,

Ut tuto ab atris corpore viperis
Dormirem et ursis, ut premerer sacra
Lauroque collataque myrto,
Non sine Dis animosus infans.'

Het kleinste bezwaar is daarin gelegen, dat deze anecdote in hoegenaamd geen verband met het voorafgaande staat. Het is volstrekt onbegrijpelijk, zoo in als buiten dichtmaat, hoe de Vultur in het eerste vers de Apulische wordt genoemd, terwijl de dichter terstond daarop beweert, dat hij buiten Apulië ligt. Vermoedelijk was deze berg de grens der landstreek, zoodat hij met evenveel regt kon gezegd worden in Apulië te liggen als daarbuiten: zoo zeggen sommige uitleggers, voor welke geene moeijelijkheid onoverkomelijk is. Ook zouden zij ons wel willen wijsmaken, dat de lastige eischen van het metrum Horatius hebben gedwongen in twee op elkander volgende regels de quantiteit van de eerste syllabe van *Apulia* verschillend te nemen. Hetzij men het bijvoegelijk naamwoord *fabulosa* op *Apulia* betrekke, hetzij op *palumbes*, de zwarigheid blijft even groot, tenzij men aanneme, dat de dichter eene kleine vingerwijzing heeft willen geven, dat men zijn avontuur tot het gebied der sprookjes moest rekenen. Men mag vervolgens beweren, dat *mirum quod foret omnibus* kreupel Latijn is. Ook raakt de dichter in zijn verhaal verward: immers volgens hem trekt het niet zoozeer de aandacht der bewoners van de drie naburige steden, dat de duiven het kind met loof bedekt hebben, als wel dit, dat slangen noch beeren het in den slaap hebben geschaad.

Na verwijdering dezer drie matte strophen, volgt eene prachtige aanspraak aan de Muzen, onder wier hoede de dichter overal veilig is: ook Augustus zijn zij gunstig gezind: hem hebben zij gematigdheid geleerd; zonder die deugd wacht den mensch het lot der Titanen. Hieraan heeft een interpolator een wijdloopig verhaal toegevoegd van den strijd dezer hemelbestormers m[illegible] Jupiter, hetwelk ver beneden het peil der gewone interp[illegible]es daalt. Zoo kan bij het beschrijven der

daarop betrekking heeft. Zij stellen geen regel in de Grieksche spraakkunst, zonder gesteund door eene naauwkeurige kennis van de metriek, alles te hebben nagegaan wat voor of tegen hun gevoelen kan worden aangehaald. Dientengevolge zijn vele zeer weinig productief: de roem der Engelsche philologen van den eersten rang — thans schijnt de bloeitijd voorbij — berust niet op de menigte hunner geschriften. Hangt dit te zamen met eenigen trek in het volkskarakter of, gelijk met hunne kennis der Latijnsche dichters het geval is, met het systeem van onderwijs dat zij volgen? Ik weet het niet; wel schijnt het mij ligter verklaarbaar hoe de Duitsche philoloog bij het zuiveren der oude teksten niet tevreden is, voor hij met het werk zijner voorgangers volledig bekend is. Geen arbeid schrikt hem af. Wel door onmiskenbaar talent, maar toch ook niet minder door noeste vlijt, heeft de Duitsche philologie in de negentiende eeuw voor goed eene eereplaats verworven, op welke zij in de achttiende naauwelijks aanspraak maakte.

Het zou ongerijmd zijn te beweren, dat bij de beoefening der tekstkritiek de wetenschap zich in Nederland kenmerkte door de afwezigheid van de lofwaardige eigenschappen, die haar in den vreemde kenmerken. De geestigste Franschman zou een werk over Grieksche Grammatica niet boeijender kunnen maken dan de Variae Lectiones zijn. Naauwkeurigheid en grondigheid worden bij onze coryphaeën waarlijk niet gemist. Maar bovenal onderscheidt hen eene groote mate van onafhankelijkheid in het oordeelvellen. Autoriteitsgeloof is hun een gruwel. In hunne betoogen wordt de goedkeuring van alle eeuwen slechts als onergdenkendheid in rekening gebragt. Stuiten zij op een bedorven plaats in een zorgvuldig behandeld auteur, dan zoeken zij, volgens een beeld, dat zij met eenige voorliefde in den mond nemen, naar het eenvoudigste geneesmiddel, maar deelen den vaderlandschen afkeer voor al te voorzigtige heelmeesters, en nemen liever tot het scalpel hun toevlugt dan tot den pleister. In het algemeen hebben zij een afschuw van overplakken en onherkenbaar maken: liefst roeijen zij het kwaad bij den wortel uit. Daarentegen laten zij gaarne eene ruime nalezing aan anderen; het uitputten van een onderwerp ligt niet binnen hun kring. Zij hebben meer sympathie voor de Engelsche philologie dan voor de Duitsche methode, volgens welke een kostbare tijd verkwist wordt met het bestuderen van de

Zoo ontstond bij hem het vermoeden, dat de tekst door onechte verzen verduisterd werd. Na verwijdering van sommige hinderlijke plaatsen, werd de zamenhang helder, de taal zuiver, de vorm gekuischt. Een ander had zich welligt gehaast dit resultaat aan de geleerde wereld bekend te maken. Niet alzoo de Haarlemsche rector, ofschoon het hem wel niet aan aanmoediging zal hebben ontbroken van de zijde van broeder Venhuizen, die zelf een goed kenner was, en in later jaren Horatius bij voorkeur volgens de Haarlemsche uitgave behandelde; maar vooral van Abraham de Vries, met wien hij Horatius in dien tijd las. Hij wantrouwt zich zelven, omdat hij alleen meent moeijelijkheden te zien, waar anderen slechts stof vinden voor bewondering. Eerst later, naar Leiden verplaatst, rijpt bij hem het denkbeeld zijne hypothese in het openbaar te behandelen, in zijn gevoelen versterkt door Markland, die gelijksoortige bezwaren had gehad: eene autoriteit, die te zwaarder behoorde te wegen, omdat juist het opsporen van onechte gedeelten in de klassieke schrijvers, bepaaldelijk in Cicero, gebleken was Marklands kracht te zijn.

Nog wordt aangewezen, hoe ook in den oudsten tijd neiging en gelegenheid bestonden Horatius met onechte verzen te verrijken. Voor dertig jaren mag voor literatoren die aanwijzing noodzakelijker zijn geweest, dan zij nu is. Niet ligt zal iemand langer de mogelijkheid in twijfel trekken, maar wel met aandrang vragen of dit geval werkelijk heeft plaats gegrepen. Hoe uitgebreid de interpolatiën zijn, kan hier natuurlijk niet worden nagegaan; maar wel kan het doelmatig zijn door enkele sprekende voorbeelden aan te toonen, dat voor Prof. Peerlkamps stelling zeer deugdelijke bewijzen kunnen worden aangehaald, al valt het onmogelijk in die grootendeels zeer oude tusschenvoegingen, taalfouten en spraakwendingen op te merken, die het onbetwiste eigendom zijn van een later tijdvak. Hoewel het wordt toegegeven, dat in een Grieksch schrijver het bedrog gemakkelijker aan het licht zou komen, zal toch zooveel kunnen blijken, dat Horatius zoo groote meesterschap over den vorm heeft, dat het geene ligte taak is zijne nalatenschap met vreemde producten te bezwaren, zonder dat deze zich aan een kritisch oog verraden, hetzij door het geringer gehalte aan poëtische waarde, hetzij door spraak- en gedachtenwendingen die hem vreemd zijn. Vreesachtige behoudsmannen zullen vooraf met welgevallen vernemen, dat door

gaat in het geheel niet aan. Ook kan van hem allerminst beweerd worden, dat zijn aanzien *in het verborgen* toenam. De lezing, of liever de gissing, *Marcellis* moge iets dragelijker zijn, maar het blijft onjuist, dat de verdiensten van den ouden Marcellus eerst nu zouden gewaardeerd worden, van hem dien men naast Fabius Cunctator pleegde te noemen. Onjuist is ook het volgende tot lof van Caius Caesar, hetwelk eerst dan zou kunnen geduld worden, wanneer de opgenoemde Romeinen alle als sterren aan den hemel gezien waren.

Dit zijn in het kort de argumenten van Prof. Peerlkamp. Hem schijnt evenwel eene opmerking van Bernays onbekend te zijn gebleven, waardoor zijne stelling onwederlegbaar wordt.

Horatius vraagt in den aanhef de Muze, wien zij bezingen zal. Wat dan volgt:

Quid prius dicam solitis Parentis
Laudibus?

heeft aan alle uitleggers veel hoofdbrekens gekost, zonder dat zij geslaagd zijn eene aannemelijke verklaring te vinden. Volgens de opvatting van Bernays, die zich zelve regtvaardigt, moeten deze woorden, en àl wat volgt, verstaan worden als het antwoord van Clio zelve op de haar gedane vraag. Nu wordt het duidelijk, dat met den *Parens haar* vader, Jupiter, bedoeld wordt. Maar het blijkt te gelijker tijd, dat de geinterpoleerde verzen vervaardigd zijn door iemand, die dit niet had opgemerkt. Of wie zou nu nog de echtheid willen verdedigen van

Gratus insigni referam Camena,?

Weinige Oden zijn op zoo onhandige wijze geinterpoleerd, als de vierde van het derde boek. Wat niet weinig zegt, er komen daarin regels voor, die niemand langer verdedigt. Na eene inleiding, waarin Calliope wordt aangeroepen, volgt in drie strophen de behandeling eener bijzonderheid uit de eigen levensgeschiedenis des dichters:

Me fabulosae Volture in Appulo
Altricis extra limen Apuliae
Ludo fatigatumque somno
Fronde nova puerum palumbes

Zoo ontstond bij hem het vermoeden, dat de tekst door onechte verzen verduisterd werd. Na verwijdering van sommige hinderlijke plaatsen, werd de zamenhang helder, de taal zuiver, de vorm gekuischt. Een ander had zich welligt gehaast dit resultaat aan de geleerde wereld bekend te maken. Niet alzoo de Haarlemsche rector, ofschoon het hem wel niet aan aanmoediging zal hebben ontbroken van de zijde van broeder Venhuizen, die zelf een goed kenner was, en in later jaren Horatius bij voorkeur volgens de Haarlemsche uitgave behandelde; maar vooral van Abraham de Vries, met wien hij Horatius in dien tijd las. Hij wantrouwt zich zelven, omdat hij alleen meent moeijelijkheden te zien, waar anderen slechts stof vinden voor bewondering. Eerst later, naar Leiden verplaatst, rijpt bij hem het denkbeeld zijne hypothese in het openbaar te behandelen, in zijn gevoelen versterkt door Markland, die gelijksoortige bezwaren had gehad: eene autoriteit, die te zwaarder behoorde te wegen, omdat juist het opsporen van onechte gedeelten in de klassieke schrijvers, bepaaldelijk in Cicero, gebleken was Marklands kracht te zijn.

Nog wordt aangewezen, hoe ook in den oudsten tijd neiging en gelegenheid bestonden Horatius met onechte verzen te verrijken. Voor dertig jaren mag voor literatoren die aanwijzing noodzakelijker zijn geweest, dan zij nu is. Niet ligt zal iemand langer de mogelijkheid in twijfel trekken, maar wel met aandrang vragen of dit geval werkelijk heeft plaats gegrepen. Hoe uitgebreid de interpolatiën zijn, kan hier natuurlijk niet worden nagegaan; maar wel kan het doelmatig zijn door enkele sprekende voorbeelden aan te toonen, dat voor Prof. Peerlkamps stelling zeer deugdelijke bewijzen kunnen worden aangehaald, al valt het onmogelijk in die grootendeels zeer oude tusschenvoegingen, taalfouten en spraakwendingen op te merken, die het onbetwiste eigendom zijn van een later tijdvak. Hoewel het wordt toegegeven, dat in een Grieksch schrijver het bedrog gemakkelijker aan het licht zou komen, zal toch zooveel kunnen blijken, dat Horatius zoo groote meesterschap over den vorm heeft, dat het geene ligte taak is zijne nalatenschap met vreemde producten te bezwaren, zonder dat deze zich aan een kritisch oog verraden, hetzij door het geringer gehalte aan poëtische waarde, hetzij door spraak- en gedachtenwendingen die hem vreemd zijn. Vreesachtige behoudsmannen zullen vooraf met welgevallen vernemen, dat door

slagorde der Goden alleen een slecht dichter daaronder Apollo opnemen:

Numquam humeris positurus arcum.

Op deze wijze kon dat wapen niet zeer geducht zijn. De meest prozaïsche strophe is door Meineke uit den tekst naar den voet der bladzijde verbannen:

Testis mearum centimanus Gyas
Sententiarum, notus et integrae
Temptator Orion Dianae,
Virginea domitus sagitta.

In Odar. III, 6, de beroemde *Delicta maiorum immeritus lues,* worden twee strophen verworpen om een bezwaar, dat van eenigzins anderen aard is. Sprekende van de zedeloosheid zijner tijdgenooten, zegt Horatius:

Mox iuniores quaerit adulteros
Inter mariti vina, neque eligit
Cui donet inpermissa raptim
Gaudia luminibus remotis,

Sed jussa coram non sine conscio
Surgit marito, seu vocat institor
Seu navis Hispanae magister,
Dedecorum pretiosus emtor.

Horatius heeft dit niet kunnen schrijven, zegt Prof. Peerlkamp, want Augustus zou met regt gemeend hebben, dat hij zelf het voorwerp der Satire was. Met hetgeen hier gezegd wordt in een toon, die niet reikt tot de waardigheid van het overige, vergelijke men wat Suetonius schrijft, waaruit zal blijken, dat Augustus aan juist hetzelfde verwijt bloot stond, hetwelk hier gebrandmerkt wordt. "M. Antonius super festinatas Liviae nuptias objecit, et feminam consularem e triclinio viri coram in cubiculum abductam, rursus in convivium rubentibus auriculis, incomtiore capillo reductam." Veilig mag men gelooven, dat Horatius alles zal vermeden hebben, wat aan dat onwaardig voorval zou kunnen herinneren. Zeker zou hem de lof niet toekomen een geestig vleijer te zijn — zijne

veelt door hare dichterlijke schoonheid. Ieder gevoelt ligtelijk, dat door deze verzen eene fijne vleijerij verloren gaat. Eerst na verwerping der uitgeschreven regels komt het aan 't licht, hoe met vier goden en drie heroën Caesar zelf tot het nakroost van Jupiter gerekend wordt: eene vermaagschapping, welke steunt op het verhaal, dat de gens Julia door Aeneas van Venus zelve afstamt. Dat deze verzen reeds aan Quinctilianus bekend waren, is geen bewijs, dat zij niet vervaardigd zijn in den tijd, die tusschen den dichter en hem is verloopen. Stellig is het een matige lof voor Caesar Octavianus, dat Horatius twijfelt of hij Romulus dan wel Numa Pompilius onmiddellijk op de heroën zal laten volgen. Erger is het evenwel, dat behalve de vreemde vermelding van Cato in een gedicht ter eere van Caesars aangenomen zoon, ook Tarquinius Superbus aanspraak schijnt te mogen maken op de hooge eer hier onder Romes groote mannen te worden opgenomen. Er komt bij, dat de dichter eene plaats uit de Aeneis schijnt te volgen, welke nog niet geschreven was, toen deze Ode werd uitgegeven.

In de tweede strophe is behalve de zonderlinge verwaarloozing der chronologie op te merken, dat men niet kon verwachten aan de Scauri herinnerd te worden, van welke niet een zich zoo beroemd heeft gemaakt, dat er aanleiding kon bestaan hem hier te noemen. En wat beteekent hier *Gratus?* Moet deze strophe vallen, dan sleept zij ook de derde mede, waarover het niet noodig zal zijn, iets meer te zeggen, ofschoon de uitdrukkingen daartoe wel aanleiding geven.

Nog grooter zijn de bezwaren tegen de vierde strophe. Welke Marcellus wordt hier bedoeld? De overwinnaar van Hannibal was steeds bij de Romeinen in eere geweest; van hem kan kwalijk worden beweerd, dat na zooveel jaren zijn roem steeds toeneemt; ook bestond er geene aanleiding dat juist nu de aandacht op hem zou worden gevestigd. Het is moeijelijk te verstaan, hoe de roem van dien voor omstreeks honderd tachtig jaar gesneuvelden veldheer in het verborgen zou kunnen groeijen. De lofspraak is onverwacht voor den overwinnaar bij Clastidium en bij Nola en den veroveraar van Syracuse. De zaak verbetert er niet op, al denken wij hier liever aan den bij Augustus zoo geliefden zoon van Octavia, wiens beste aanbeveling bij de nakomelingschap de onsterfelijke regels van Virgilius zijn. Hem eerder te noemen dan Caesar Octavianus,

gaat in het geheel niet aan. Ook kan van hem allerminst beweerd worden, dat zijn aanzien *in het verborgen* toenam. De lezing, of liever de gissing, *Marcellis* moge iets dragelijker zijn, maar het blijft onjuist, dat de verdiensten van den ouden Marcellus eerst nu zouden gewaardeerd worden, van hem dien men naast Fabius Cunctator pleegde te noemen. Onjuist is ook het volgende tot lof van Caius Caesar, hetwelk eerst dan zou kunnen geduld worden, wanneer de opgenoemde Romeinen alle als sterren aan den hemel gezien waren.

Dit zijn in het kort de argumenten van Prof. Peerlkamp. Hem schijnt evenwel eene opmerking van Bernays onbekend te zijn gebleven, waardoor zijne stelling onwederlegbaar wordt.

Horatius vraagt in den aanhef de Muze, wien zij bezingen zal. Wat dan volgt:

Quid prius dicam solitis Parentis
Laudibus?

heeft aan alle uitleggers veel hoofdbrekens gekost, zonder dat zij geslaagd zijn eene aannemelijke verklaring te vinden. Volgens de opvatting van Bernays, die zich zelve regtvaardigt, moeten deze woorden, en àl wat volgt, verstaan worden als het antwoord van Clio zelve op de haar gedane vraag. Nu wordt het duidelijk, dat met den *Parens haar* vader, Jupiter, bedoeld wordt. Maar het blijkt te gelijker tijd, dat de geinterpoleerde verzen vervaardigd zijn door iemand, die dit niet had opgemerkt. Of wie zou nu nog de echtheid willen verdedigen van

Gratus insigni referam Camena,?

Weinige Oden zijn op zoo onhandige wijze geinterpoleerd, als de vierde van het derde boek. Wat niet weinig zegt, er komen daarin regels voor, die niemand langer verdedigt. Na eene inleiding, waarin Calliope wordt aangeroepen, volgt in drie strophen de behandeling eener bijzonderheid uit de eigen levensgeschiedenis des dichters:

Me fabulosae Volture in Appulo
Altricis extra limen Apuliae
Ludo fatigatumque somno
Fronde nova puerum palumbes

Texere, mirum quod foret omnibus,
Quicumque celsae nidum Acherontiae
Saltusque Bantinos et arvum
Pingue tenent humilis Forenti,

Ut tuto ab atris corpore viperis
Dormirem et ursis, ut premerer sacra
Lauroque collataque myrto,
Non sine Dis animosus infans."

Het kleinste bezwaar is daarin gelegen, dat deze anecdote in hoegenaamd geen verband met het voorafgaande staat. Het is volstrekt onbegrijpelijk, zoo in als buiten dichtmaat, hoe de Vultur in het eerste vers de Apulische wordt genoemd, terwijl de dichter terstond daarop beweert, dat hij buiten Apulië ligt. Vermoedelijk was deze berg de grens der landstreek, zoodat hij met evenveel regt kon gezegd worden in Apulië te liggen als daarbuiten: zoo zeggen sommige uitleggers, voor welke geene moeijelijkheid onoverkomelijk is. Ook zouden zij ons wel willen wijsmaken, dat de lastige eischen van het metrum Horatius hebben gedwongen in twee op elkander volgende regels de quantiteit van de eerste syllabe van *Apulia* verschillend te nemen. Hetzij men het bijvoegelijk naamwoord *fabulosa* op *Apulia* betrekke, hetzij op *palumbes*, de zwarigheid blijft even groot, tenzij men aanneme, dat de dichter eene kleine vingerwijzing heeft willen geven, dat men zijn avontuur tot het gebied der sprookjes moest rekenen. Men mag vervolgens beweren, dat *mirum quod foret omnibus* kreupel Latijn is. Ook raakt de dichter in zijn verhaal verward: immers volgens hem trekt het niet zoozeer de aandacht der bewoners van de drie naburige steden, dat de duiven het kind met loof bedekt hebben, als wel dit, dat slangen noch beeren het in den slaap hebben geschaad.

Na verwijdering dezer drie matte strophen, volgt eene prachtige aanspraak aan de Muzen, onder wier hoede de dichter overal veilig is: ook Augustus zijn zij gunstig gezind: hem hebben zij gematigdheid geleerd; zonder die deugd wacht den mensch het lot der Titanen. Hieraan heeft een interpolator een wijdloopig verhaal toegevoegd van den strijd dezer hemelbestormers met Jupiter, hetwelk ver beneden het peil der gewone interpolaties daalt. Zoo kan bij het beschrijven der

slagorde der Goden alleen een slecht dichter daaronder Apollo opnemen:

Numquam humeris positurus arcum.

Op deze wijze kon dat wapen niet zeer geducht zijn. De meest prozaïsche strophe is door Meineke uit den tekst naar den voet der bladzijde verbannen:

Testis mearum centimanus Gyas
Sententiarum, notus et integrae
Temptator Orion Dianae,
Virginea domitus sagitta.

In Odar. III, 6, de beroemde *Delicta maiorum immeritus lues,* worden twee strophen verworpen om een bezwaar, dat van eenigzins anderen aard is. Sprekende van de zedeloosheid zijner tijdgenooten, zegt Horatius:

Mox iuniores quaerit adulteros
Inter mariti vina, neque eligit
Cui donet inpermissa raptim
Gaudia luminibus remotis,

Sed jussa coram non sine conscio
Surgit marito, seu vocat institor
Seu navis Hispanae magister,
Dedecorum pretiosus emtor.

Horatius heeft dit niet kunnen schrijven, zegt Prof. Peerlkamp, want Augustus zou met regt gemeend hebben, dat hij zelf het voorwerp der Satire was. Met hetgeen hier gezegd wordt in een toon, die niet reikt tot de waardigheid van het overige, vergelijke men wat Suetonius schrijft, waaruit zal blijken, dat Augustus aan juist hetzelfde verwijt bloot stond, hetwelk hier gebrandmerkt wordt. "M. Antonius super festinatas Liviae nuptias objecit, et feminam consularem e triclinio viri coram in cubiculum abductam, rursus in convivium rubentibus auriculis, incomtiore capillo reductam." Veilig mag men gelooven, dat Horatius alles zal vermeden hebben, wat aan dat onwaardig voorval zou kunnen herinneren. Zeker zou hem de lof niet toekomen een geestig vleijer te zijn — zijne

vijanden werpen hem dit genoeg voor den voet, — wanneer hij zoo plomp den toorn heeft kunnen gaande maken van zijn beschermer en, wat meer zegt, van Livia.

Een gelijksoortig bezwaar bestaat tegen eene andere Ode, welke voor de kritiek geheel moet bezwijken, III, 14:

Herculis ritu modo dictus, o plebs,
Morte venalem petiisse laurum
Caesar Hispana repetit penates
Victor ab ora.

Unico gaudens mulier marito
Prodeat justis operata sacris,
Et soror clari ducis et decorae
Supplice vitta, cet.

Indien het dienstig ware zich achter het gezag van beroemde namen te verschuilen, zou Odar. IV, 8, voor Prof. Peerlkamps stelling een geschikt voorbeeld aan de hand doen. Eene metrische fout en de verwarring der beide Scipioos maken het ondoenlijk het geheele gedicht aan Horatius te laten: intusschen is men het volstrekt niet eens over de vraag, wat echt is en wat niet. Peerlkamp, Lachmann, Meineke, Haupt, alle erkennen, dat er geschrapt moet worden; alleen Lehrs verwerpt het geheele stuk. De oplossing van dit vraagstuk hangt te zamen met de waarde, die men hecht aan Meinekes opmerking, dat ook de choriambische verzen vierregelig moeten worden afgedeeld.

Ware het uitgemaakt dat Meineke gelijk had, dan zou daardoor tevens een vaste grond gelegd zijn voor de kritiek der allereerste Ode, wier onoverkomelijke zwarigheden door de minste lezers vermoed worden. Wilde men de pogingen optellen, die ondernomen zijn om die zes-en-dertig kleine regels verstaanbaar te maken, men zou een boekdeeltje kunnen schrijven. Ook Prof. Peerlkamp moest zich met het oogenschijnlijk onoplosbaar raadsel bezig houden van den zamenhang en den gedachtenloop van deze oppervlakkig zoo eenvoudige en duizendmaal herhaalde regels. Het doet mij leed te moeten bekennen, dat, volgens mijne overtuiging, welke ik gaarne voor beter inzigt wil verruilen, zijne kritiek op de eerste bladzijde van zijn boek nog die vastheid mist, die haar in het vervolg

tot aanbeveling verstrekt. Eerst korten tijd voor de tweede uitgave, werd Prof. Peerlkamp bekend met de weinige jaren vroeger door Meineke medegedeelde wet, welke, hoe men haar beoordeele, toch niet zonder onderzoek mag worden verworpen; doch eene verklaarbare schroomvalligheid om de questie op nieuw op het getouw te zetten, heeft hem verleid om bij een resultaat te blijven stilstaan, dat, naar mijne bescheiden meening, niet kan worden volgehouden.

Ofschoon het wordt toegegeven dat, even als bij andere vierregelige verssoorten, ook bij deze choriamben de zin niet noodzakelijk met iedere strophe behoeft te worden gesloten, verdient het toch de aandacht, dat de verdeeling in coupletten van zelf medebrengt, dat deze *in den regel* door een *punctum* of *punctum minus* gescheiden worden. Nu leert een oogopslag dat in deze Ode de strophen, vierregelig afgedeeld, bijna nergens met een leesteeken eindigen, maar juist in het midden met den derden regel bijna geregeld eene nieuwe periode begint. Op zichzelf is hieruit geenerlei gevolg te trekken, maar wel in verband met andere beschouwingen. Eene tweede opmerking is, dat juist driemalen acht regels telkens een gesloten geheel vormen: men zou zeggen drie schilderijtjes. Het eerste is de tegenstelling van den eerzuchtigen Griek of Romein met den schatrijken groothandelaar, vs. 3—10:

Sunt quos curriculo pulverem Olympicum
Collegisse juvat, metaque fervidis
Evitata rotis palmaque nobilis
Terrarum dominos evehere ad deos;
Hunc si mobilium turba Quiritium
Certat tergeminis tollere honoribus;
Illum si proprio condidit horreo
Quidquid de Libycis verritur areis.

Het tweede schilderijtje, van vs. 11—18, teekent de tegenstelling van landman en koopvaarder; het derde, van vs. 19—26, die van den indolenten epicurist met den rusteloozen krijgsman of jager. Alle, zegt de dichter, zijn overtuigd, dat zij het beste deel gekozen hebben; kwam het er op aan, beweert hij in de eerste Satire, waarin iets dergelijks ter sprake komt, dan zou niemand, hoe ontevreden op het oogenblik zelf, eene verandering aannemen. Voor hem zelven, zoo eindigt hij, is

de hoogste eerzucht dichter te zijn. Zoo is er in het gedicht eenheid van gedachte; maar het komt er op aan na te gaan, of alle verzen zich in die eenheid willen voegen. Eerst behoort te worden medegedeeld wat Prof. Peerlkamp van deze Ode zegt. Met verwerping der drie eerste en twee laatste regels uit het eerste dusgenoemde schilderijtje, leest hij aldus:

Hunc si* mobilium turba Quiritium
Certat tergeminis tollere honoribus
Terrarum dominos evehit ad Deos.

Het moet worden erkend, dat volgens de gewone lezing de constructie wat ingewikkeld is, maar Bentleys *evehere* voor *evehit*, ruimt eene reeks bezwaren uit den weg. Ook erkent Prof. Peerlkamp zelf, dat hij om dit bezwaar alleen geen vijf regels verwerpen zou. Doch ook zijne andere bewijsgronden kunnen mij niet overtuigen. Dat in dezen zamenhang voor een Romeinsch oor *curriculo* dubbelzinnig zou geklonken hebben, kan ik moeijelijk gelooven; niemand, verbeeld ik mij, zal hier denken aan de *renbaan*, maar alleen aan den *wagen*. Alle voorbeelden zijn ontleend aan het Romensche leven; daarom vindt Prof. Peerlkamp de vermelding der Olympische spelen aanstootelijk, waarvoor hij eerder den Romeinschen *triumphus* verwacht had. Doch behalve dat herinneringen aan de Grieksche wereld ontleend, bij onzen dichter zoo menigvuldig zijn, valt hier op te merken, dat er denkelijk gezinspeeld wordt op een regel uit Pindarus, dien ook Bentley aanhaalt. Ook mag ik het beweren niet laten gelden, dat de dichter elders alleen spreekt van *dagelijksche* bezigheden, niet van de buitengewone eer als overwinnaar te worden gekroond te Olympia Immers om die eer deelachtig te worden, was dagelijksche, jaren lang voortgezette oefening een vereischte. Wat is het voornaamste, de kunst van den voerman of de vlugheid der paarden? Daarover zou ik liefst vergelijken de vijfde Pythische Ode van Pindarus. Prof. Peerlkamp zal zelf niet veel hechten aan zijn bezwaar, dat het *juvare* van vs. 4 in vs. 23 herhaald wordt. Welligt zou het bedenkelijker zijn, dat het *metam evitare* niet noodzakelijk den overwinnaar kenmerkt, maar van allen geldt, die aan den kamp deelnemen, zonder bij het wenden met den wagen tegen den eindpaal te stooten; maar het schijnt dat het aan Prof. Peerlkamp ontsnapt is, dat dit zelfde

geldt van het *collegisse pulverem.* De dichter heeft volgens mij willen zeggen, niet dat die enkelen zich gelukkig gevoelen, die de overwinning behalen, maar veeleer dit: dat sommigen behagen scheppen in het deelnemen aan de wedrennen. Zij verheugen zich, als zij met den wagen het stof doen omhoog dwarrelen, als zij in vliegende vaart den mijlpaal omzwenken, als hun het uitzigt wordt geopend op de overwinning. Er is dus hier van allen spraak, die aan den wedkamp deelnemen, en daarmede is in overeenstemming:

Certat tergeminis tollere honoribus,

waarbij men niet alleen te denken heeft aan hen, die gekozen worden, maar aan allen die elkander de volksgunst betwisten. Zoo te Olympia als te Rome brengt de wedijver de hartstogten in beweging, niet de overwinning. Deze opvatting, die zich voor de regtbank van het gezond verstand ligtelijk aanbeveelt, bevestigt de juistheid van Bentleys gissing *evehere.* Had deze verzuimd met zijne schitterende methode die conjectuur op het zorgvuldigst aan te bevelen, dan zou uit het bovengezegde de noodzakelijkheid der verandering reeds genoegzaam kunnen worden afgeleid. Dat Prof. Peerlkamp in *palma* bezwaar vindt, kan alleen daaruit worden verklaard, dat het hem onder het schrijven ontging, dat de overwinnaars in *alle* Grieksche spelen steeds een palmtak in de regterhand droegen. Alleen de kransen waren van verschillend loof. Behalve een paar andere grammaticale gronden, die voor mijne opvatting pleiten, doch welke ik aan de scherpzinnigheid van belangstellenden wil overlaten, valt nog op te merken, dat de gewone verklaring reeds vervallen moet voor de onbetwistbare waarheid dat niet *sommige* (sunt-quos) overwinnaars in den palmtak behagen scheppen, maar zonder uitzondering *alle.* *Sommige* menschen zijn het, die om de eer der overwinning zich langdurige voorbereiding en vele kosten getroosten. Zoo ook scheppen *allen* er behagen in, wanneer het Romeinsche volk hun eereposten opdraagt; doch niet dit zegt Horatius, maar dat *sommigen* naar die eer streven.

Wat de beide andere regels betreft, die Prof. Peerlkamp verwerpt:

Illum si proprio condidit horreo
Quidquid de Libycis verritur areis:

moet een van zijne bezwaren bestreden worden door de eenvoudige opmerking, dat eerst van Senatoren spraak is geweest, nu van Equites, terwijl terstond daarop het voorbeeld zal volgen van den plebejischen landbouwer en koopvaarder. Behoort er derhalve een punt te worden geplaatst achter *areis*, dan blijft er geene ruimte om met Prof. Peerlkamp te beweren, dat deze eigenaar van al dat Libysch graan al zoo rijk is, dat hij begrijpelijk genoeg door geene schatten ter wereld kan worden overgehaald, om zeegevaar te trotseren. De singularis *horreo* is van ondergeschikt belang, en dat *verritur* in dezen zamenhang een te huislijk woord is, is een argument, dat alleen in verbinding met andere en gewigtiger bedenkingen in overweging kan worden genomen. Eindelijk staat het *horreum proprium*, tegenover de *horrea publica*, hoedanige er sedert de Gracchen ongetwijfeld zijn geweest. Ook is het uit Ciceroos tijd bekend, dat te Puteoli graanschuren met groot voordeel *verhuurd* werden. De rijksten hadden evenwel hunne eigene schuren, gelijk in den aard der zaak ligt en waarbij ieder denkt aan de gelijkenis bij Lucas XII. 18.

Kan ik Prof. Peerlkamp niet toegeven, dat de vijf door hem veroordeelde regels onecht zijn, eerder vereenig ik mij met zijn gevoelen omtrent twee geïnterpoleerde verzen uit de slotstrophen:

Me doctarum hederae praemia frontium
Dis miscent superis. Me gelidum nemus
Nympharumque leves cum Satyris chori
Secernunt populo.

De gewigtigste bedenking ligt hierin, dat het *misceri superis* veel meer zegt dan het *secerni populo*, hetwelk met behoud van den cursijf gedrukten regel mat en krachteloos wordt. Zelfs het trotsche *sublimi feriam sidera vertice* zegt te weinig achter *misceri*. Ook kan de echtheid niet worden volgehouden van:

Quodsi me lyricis vatibus inseris,

daar zich de vraag voordoet, met welke lierdichters Horatius zich op eene lijn wilde stellen: Romeinsche waren er niet, want hij was de eerste; en met de Grieksche stelde hij zich volstrekt niet gelijk.

Het zou nu gemakkelijk zijn het gedicht vierregelig af te deelen, stonden ons niet de beide eerste regels in den weg:

Maecenas, atavis edite regibus,
O et praesidium et dulce decus meum!

Men weet, dat reeds G. Hermann aan de echtheid van deze woorden heeft getwijfeld; wel is het mij onbekend op welke gronden, maar men mag aannemen, dat hij zal aangetoond hebben dat, na verwerping van den voorlaatsten regel, dien ook hij veroordeelt, de aanspraak aan Maecenas buiten den zamenhang geraakt. Het is niet aan te nemen, dat de dichter verder geene notitie van zijnen beschermer zal hebben genomen. Ook wil ik er op wijzen, dat onder de verschillende levensrigtingen, die worden opgenoemd. die van Maecenas gemist wordt: de kenner van de Brieven en de Satiren zal mij toegeven, dat dit gebrek aan tact in Horatius ondenkbaar is. Met wegsnijding van de twee eerste regels, waardoor het lied des te beter op zijne plaats blijkt, als inleiding tot het vervolg, vervalt de Ode van zelf in de volgende vierregelige strophen:

Sunt quos curriculo pulverem Olympicum
Collegisse juvat, metaque fervidis
Evitata rotis palmaque nobilis
Terrarum dominos evehere ad deos;

Hunc, si mobilium turba Quiritium
Certat tergeminis tollere honoribus;
Illum, si proprio condidit horreo
Quidquid de Libycis verritur areis.

Gaudentem patrios findere sarculo
Agros Attalicis conditionibus
Numquam dimoveas, ut trabe Cypria
Myrtoum pavidus nauta secet mare.

Luctantem Icariis fluctibus Africum
Mercator metuens, otium et oppidi
Laudat rura sui; mox reficit rates
Quassas, indocilis pauperiem pati.

Est qui nec veteris pocula Massici
Nec partem solido demere de die
Spernit nunc viridi membra sub arbuto
Stratus nunc ad aquae lene caput sacrae.

Multos castra iuvant et lituo tubae
Permixtus sonitus bellaque matribus
Detestata; manet sub Iove frigido
Venator tenerae conjugis immemor,

Seu visa est catulis cerva fidelibus,
Seu rupit teretes Marsus aper plagas.
Me doctarum hederae praemia frontium
Nympharumque leves cum Satyris chori

Secernunt populo; si neque tibias
Euterpe cohibet nec Polyhymnia
Lesboum refugit tendere barbiton,
Sublimi feriam sidera vertice.

Nog steeds zijn vele literatoren volstrekt niet overtuigd, dat het bestaan van uitgebreide interpolaties overtuigend kan worden aangewezen. Op hun voorbeeld beweren velen, dat de aangevoerde argumenten de noodige bewijskracht missen, dewijl zij hun laatsten grond hebben in subjective opvattingen. Het is noodig hier elkander goed te verstaan. De aesthetica, welke men bij deze vraagstukken toch wel regt van medespreken dient toe te kennen, houdt zich niet op met mathematische demonstratiën. Zelfs de louter grammaticale bewijzen, waarop men zich beroept, ofschoon aan het gebrekkige van taal, stijl of maat ontleend, leveren geene volstrekt onwedersprekelijke zekerheid. Het zorgvuldigst betoog laat honderd mogelijkheden onaangetast: het is niet volstrekt onmogelijk, dat Horatius in vlagen van krankzinnigheid zijne gedichten met eigen hand bedorven heeft. Het is niet volstrekt onmogelijk, dat hij, tevreden met de goedkeuring van Augustus of Maecenas, zich het onwaardig genoegen heeft willen verschaffen van het publiek door bijmengsels van slecht allooi om den tuin te leiden. Dat is niet volstrekt onmogelijk, maar wie zal zoo dwaas zijn die mogelijkheden ernstig te gaan bespreken? Eene mathematische bewijsvoering laat zelfs voor soortgelijke ongerijmde onder-

stellingen geen hoekje open; maar het moet krachtig ontkend worden, dat het aan een krankzinnig geworden scepticisme deswege zou vrijstaan de zekerheid van een resultaat aan te vallen. Aan den anderen kant houde men in het oog dat wel is waar subjective opvattingen haar gewigt in de schaal leggen; maar niet die van iedereen: alleen van hen die met Prof. Peerlkamp kunnen zeggen: Ego Horatium ut digitos novi. Ik voor mij had den Hoogleeraar volkomen regt toegekend om aldus te spreken: "Zeker vertaler van Horatius houdt al de Oden voor echt en noemt mij een barbaar; *ik* geloof dat een aanmerkelijk gedeelte moet geschrapt worden: utri creditis, Quirites?" Er wordt natuurlijk toegegeven, dat de kwesties niet te gelijker tijd opgeworpen en opgelost zijn. Elk afzonderlijk resultaat behoort het voorwerp te blijven van naauwgezet onderzoek; maar de hoofdstelling dunkt mij zoo voldingend bewezen, als op dit gebied en bij dezen stand der wetenschap mag geëischt worden.

Het komt er op aan in te zien dat in de Oden sommige gedeelten regtmatig aanstoot geven, hetzij door het slordige metrum, hetzij door de onzuiverheid der taal, hetzij door het nagemaakte pathos der uitdrukking. Veeltijds zal men bemerken, dat, waar door deze aanwijzingen de aandacht opgewekt is, men bovendien stuit op laffe uitbreidingen, zinledige epitheta, noodelooze uitwerking van herinneringen uit de mythologie of uit de levensgeschiedenis van Horatius, eindelijk volkomen gebrek aan verstaanbaren zamenhang. Doch hieraan hecht ik het meest, dat men bij de proef tot de erkenning kome, dat na de verwijdering van het aanstootelijke de poëtische kunst, welke in andere niet geïnterpoleerde Oden zigtbaar is, ook in deze vormlooze verzengroepen aan den dag komt. Hoe dikwijls de interpolator te kort schiet, blijkt eerst duidelijk als men al de cursijf gedrukte regels achtereenvolgens nagaat. De sterkste bestrijder van Prof. Peerlkamp zal moeten erkennen, dat, na uitmonstering der vreemde bestanddeelen, de poëtische waarde van het overblijvende stijgt, even als wanneer op eene schilderij onder de restauraties het eigen werk van den meester weder voor den dag komt. In den grond der zaak hangt de beslissing af van de waarde die men aan Horatius als dichter toekent.

Iedere onderstelling hierover zou op willekeur berusten, wanneer men ter vergelijking niets had dan juist die Oden,

wier echtheid niet volkomen is uitgemaakt. Wel zou men zich dan over de bestaande ongelijkmatigheid moeten verwonderen, maar het zou kunnen schijnen dat juist deze tot de eigenaardigheid van Horatius talent behoorde. Men zou kunnen aanvoeren, dat die het hoogst stijgen, ook het diepst kunnen vallen. Doch gelukkig behoeven wij niet in het duister te tasten: wij kennen den dichter nog van elders. Behoort die onzekerheid en ongelijkheid van manier tot zijne eigenaardigheden in de Satiren? Niemand zal dat beweren. Die stukken, zooveel uitvoeriger dan de Oden, hebben, met uitzondering der raadselachtige Ars Poetica, over welke de debatten nog naauwelijks regt geopend zijn, een vasten gang en zijn uit éen stuk gegoten. Moge de wel eens grillige loop der denkbeelden met den aard der Satire overeenkomen, men vindt niets van die aanstootelijke gebreken, welke in de Oden soms den oppervlakkigsten lezer hinderen. Kan men aannemen, dat diezelfde dichter, die in de Satire zulk een uitnemenden vorm *zelf* gevonden heeft, zoo ongelukkig zal zijn geweest, waar hij in later jaren meestentijds slechts Grieksche modellen had na te volgen? Menige Ode, gelijk zij overgeleverd is, strijdt tegen het beginsel van eenheid, dat in de Ars Poetica als hoofdvoorwaarde voor een kunstwerk gesteld wordt. Ondenkbaar is die openbare strijd van theorie en practijk. Wij hebben het getuigenis der oudheid, dat reeds weinige jaren na 's dichters dood, hem stukken zijn toegeschreven, waaraan hij geen deel had. Kan het worden aangenomen, dat iemand een leerdicht zal hebben uitgegeven, dat eene bepaalde veroordeeling van eigen arbeid zoo onverholen uitsprak, wanneer de onderstelling zoo voor de hand ligt dat een interpolator zijne prulverzen aan Horatius heeft opgedrongen? Wij weten welke waarde Augustus hechtte aan de poëzij van Horatius. Zoude hij, en zijne tijdgenooten, werkelijk ingenomen zijn geweest met die opgesmukte en pretentieuse regels, die nu verwijderd worden? Laten wij gelooven, dat zij niet ontbloot waren van fijnen smaak.

Het zou vreemd geschapen staan met het hooggeprezen schoonheidsgevoel der ouden, als het zoo gemakkelijk ware hun werk te verbeteren. Even ongerijmd als het zou wezen, te meenen dat men met verwijdering der hinderlijkste fouten een kladwerk zou kunnen verheffen tot eene schilderij van den eersten rang, even ongerijmd is het geloof, dat men door wegschrappen alléén poëtische eenheid en waarheid zou kun-

nen scheppen. Daarbij beroep ik mij op het oordeel niet alleen van de kenners van Horatius, maar van allen die met goeden smaak en onbevangen oordeel eerst met den gezuiverden en daarna met den overgeleverden tekst kennis maken. Zoo het niet aannemelijk is, dat de geleerden der negentiende eeuw grooter dichters zijn dan Horatius, zal men verstandig handelen met te erkennen, dat Prof. Peerlkamp het regt begrip van de lyriek der ouden eene krachtige schrede heeft vooruitgeholpen.

Dr. S. A. Naber.

HET HUISGEZIN VAN SI-DRONO.

In het jaar 184. woonde in de dessa (dorp) Parono op Java, aan den voet van den berg Mer..., Si-Drono met zijne vrouw Sarina en eene dochter, hun eenig kind, Alima, een meisje van ongeveer tien jaren. Zij vormden een gelukkig gezin en genoten in rust en vrede hun eenvoudig leven. Si-Drono, die van zijne geboorte af daar gewoond had, was met de buren, die de kleine dessa opleverde, als met broeders en zusters bekend; zijn vader, die, even als hij, een landbouwer was geweest, had hem eenig geld nagelaten, waarmede hij de eenvoudige bamboezen woning kon herstellen en verfraaijen, toen hij met Sarina, de dochter van een landman uit een naburige dessa, trouwde. Behalve dat huis bezat Si-Drono ook nog een span karbo's (buffels), waarmede hij zijn sawah (rijstveld) bewerkte en die hij ook wel eens verhuurde. Zijne vrouw had een paar fraaije kleedjes en gouden kraboe's (oorversiersels) om zich bij feestelijke gelegenheden mede te tooijen. Zij mogten dus welgesteld heeten, en zonder in 't minst te pronken of te pralen, genoten zij toch in de dessa een zeker aanzien. Si-Drono koesterde dan ook de hoop, dat hij nog eens tot loerah (een dessa-hoofd, die regt heeft op een gevolg van een, of uiterlijk twee personen, en het toezigt heeft bij de verdeeling der velden en de inning der landrente) zou worden gekozen. Hunne dochter was de vreugde van hun leven, en hunne vlijt en spaarzaamheid hadden wel voornamelijk den bruidschat ten doel, dien zij aan Alima wilden medegeven, wanneer zij eens een gelukkig huwelijk voor haar zouden kunnen sluiten, hetgeen al binnen een jaar vier, vijf zou kunnen gebeuren. Alima was een lief kind, dat de liefde harer ouders ten volle verdiende; uit haar vriendelijk rond gezigtje met prachtige zwarte oogen, hare fijne handjes en kleine voeten, durfde men voorspellen, dat zij weldra tot

eene schoone jonge dochter zou opwassen, wie het aan minnaars niet zou ontbreken. Alima was 's morgens vroeg bij de hand en hielp hare moeder in de bezigheden voor de eenvoudige huishouding, en als zij haar naar den passer (markt) vergezelde, gekleed in een t'huis geweven kain (een kleedje bij wijze van rok omgeslagen) en badjoe (naauwsluitend over de knieën gaand jak), en met een slendang (sjaal) over hare tengere schouders geslagen, dan had Alima zekere deftigheid in haar voorkomen, waarvan zij zich ook wel scheen bewust te zijn; want hoewel zij zich eigenlijk nog wel had kunnen mengen in de spelen van de andere kinderen, was zij al vroeg ernstiger gestemd en voor dieper indrukken vatbaar, dan gewoonlijk bij kinderen tusschen tien en elf jaar het geval is.

Intusschen ging de tijd voort. Si-Drono, op zeer goeden voet zijnde met het dorpsbestuur, had het geluk bij de jaarlijksche verdeeling dezelfde sawah te behouden en niet bovenmatig hoog aangeslagen te zijn in de landrente. Sarina, zeer daarover tevreden, omdat zij wel wist dat haar goede man aan verdriet en teleurstelling geen weêrstand kon bieden, deed van haar kant haar best en was vlijtig bij haar werk. Maar over hare dochter was Sarina niet zonder zorg; sedert eenigen tijd toch toonde Alima zich minder lustig en opgeruimd. In plaats van zoo als vroeger altijd wat te vragen of te vertellen te hebben, zat zij lang sprakeloos de pitten van de kapok (katoen) uit te zoeken, of aan het spinrad te draaijen of te naaijen, en het ontging hare moeder niet, dat zij stiller en gedrukter scheen wanneer zij terugkwam van het een of ander werk, dat zij buitenshuis te verrigten had.

Eens toen Si-Drono met het vallen van den avond t'huis kwam, vond hij zijne Sarina, die hem aan den ingang van het erf opwachtte om hem over zeer gewigtige zaken te spreken. Op kleinen afstand achter het huis zetteden zij zich neder bij den waterput en Sarina vertelde haren man hoe zij al lang hunne beminde dochter had gadegeslagen, in de gedachte dat hare lusteloosheid misschien wel aan andere oorzaken dan ziekte was toe te schrijven, en als Si-Drono haar verhaal zou hebben gehoord, dan zou hij wel zien dat zij zich niet bedrogen had.

Sarina had dien morgen Alima uitgezonden naar eene vriendin om daar pisang (een melige zoete vrucht) te gaan halen. Het meisje blijft langer weg dan noodig was, en de moeder, voor eenig ongeval beducht, sluit hare woning en gaat, een zijpad langs de rivier volgende, hare dochter te gemoet. In de

nabijheid van den tuin der vriendin gekomen, verneemt Sarina een zacht gefluister, en door angst en nieuwsgierigheid gedreven, tracht zij door het welige groen, waarmede de pagger (heining van bamboe) om den tuin aan beide zijden digt begroeid is, heen te gluren. Tot hare ontsteltenis en verbazing ziet zij hare Alima daar staan, met neêrgeslagen oogen en zachte stem het woord rigtende tot een schoonen jongeling van nog geen zestien jaren oud, die haar bij de hand vat en haar bezweert, dat hij haar lief heeft als het liefste op aarde, dat hij haar slaaf wil zijn en dat het leven zonder haar geen waarde voor hem heeft. Alima geeft door hare woorden te kennen, dat zij hem gaarne zoo hoort spreken, maar zij weet niet wat hare ouders zullen zeggen en zij kan niet regt gelukkig zijn zoo lang zij hare liefde moet verbergen; want haar gevoel zegt haar, dat Kromo Dongso eigenlijk niet wel doet met haar nu al zoo lang te bespieden en dat die stille zamenkomsten hare ouders zullen mishagen. Kromo Dongso zweert, dat hij geen gelegenheid zal laten voorbijgaan om haren vader zijne liefde te openbaren, maar hij is ook vervuld met vreeze dat hij zal afgewezen worden, omdat hij arm is en nog veel en lang zal moeten werken eer hij een sawah heeft. Alima spoedt zich voort en Kromo Dongso, die de pisangs voor haar draagt tot waar ze buiten 't kreupelhout komen, verbergt zich in de struiken, om, onopgemerkt, zijne geliefde ten minste te kunnen nazien. Sarina, die in stilte getuige van dit voorval was, verborg zich toen de gelieven hun schuilhoek verlieten, maar kon Kromo Dongso toch niet misloopen. Zij verhaalt hem hoe zij gehoord heeft dat hij hare dochter van liefde heeft gesproken, en verwijt hem dat hij daardoor gehandeld heeft in strijd met de gewoonte, die, zoo als hij wel moest weten, eischt dat de ouders, en wel na voorafgaande onderhandeling, over de huwelijken hunner kinderen beschikken. Kromo Dongso smeekte vergiffenis, maar bekende zijne liefde voor Alima en verklaarde, dat hij zich voor altijd verwijderen zou, wanneer hare ouders haar niet aan hem ten huwelijk wilden geven, maar dat hij dan ook voor altijd rampzalig zou zijn. Daarentegen zou hij gaarne voor Si-Drono werken totdat hij Alima, die hij geen huwelijksgift kon aanbrengen, zou hebben verworven, en dag en nacht zou hij hen dienen, die zijn geluk in hunne handen hadden.

Nadat Si-Drono zijne vrouw had aangehoord, zeide hij dat deze zaak hem zeer teleurstelde; want hij had voor de schoone

Alima een man op het oog, die haar eer en aanzien zou schenken, den zoon van den petinggi uit de dessa Krambingan, maar hij had nog geen woord over die zaak gesproken. Hij vroeg dus aan Sarina wat zij over het aanzoek van Kromo Dongso wel dacht, die daarop ten antwoord gaf, dat zij. genoegzaam overtuigd dat Alima den jongeling had uitverkoren, geen bezwaren had tegen hare verloving met Kromo Dongso, dien zij van kindsbeen kende, daar hij van zijn vroegste jeugd altijd een speelmakker van Alima was geweest, en die zich voortdurend als een goed kind voor zijne ziekelijke moeder, met wie hij woonde, en later als een oppassend, werkzaam en dapper jongeling had laten kennen. Si-Drono, wien even als zijne vrouw het geluk van hun kind zeer ter harte ging, besloot daarom zijne toestemming te geven; maar de verloving zou eerst het volgende jaar met den Garebek Moeloed (het feest der geboorte van Mohammed) plaats hebben; tot zoo lang zouden de gelieven elkander niet zien. Toen Kromo Dongso deze gelukkige tijding vernam, kende zijne vreugde geene palen; van nu af was hij vlijtiger dan ooit, en als hij met zijn arbeid gereed was, dan naderde hij des avonds het huis zijner beminde Alima en zong haar liederen toe, waarin hij haar van zijne vurige liefde en onschendbare trouw, van hare schoonheid en aanminnigheid, van geluk en zaligheid sprak. En als hij daar vol hoop en liefde in de door duizenden sterren zacht en vriendelijk getemperde duisternis rondwaarde, trof zijne hand een bloemenkrans van melatti, door de fijne vingertjes van Alima zaamgeregen en door haar aan de takken van een geurigen kananga-boom vastgehecht. Voordat een kedassih (een nachtvogel, wiens treurig gefluit bij de Javanen als een slecht voorteeken wordt aangemerkt) zich kon doen hooren, legde Kromo Dongso zich dan neder op zijn balei-balei (van bamboe vervaardigde rustbank), omstrengeld door de welriekende bloemen, waarin hij het beeld van zijne Alima terugvond.

Zoo ging de eene dag na den anderen voorbij. Kromo Dongso was Si-Drono getrouw ter zijde in zijn veldarbeid en ging menigmaal in diens plaats in de gouvernements-koffijtuinen zijn taak verrichten. Maar eens togen zij gezamenlijk naar die tuinen, want een nieuw stuk grond, hoog op den berg, moest ontgonnen worden om er nieuwe aanplantingen te doen. De controleur uit de afdeeling waaronder de dessa [illegible] behoorde, verwachtte den resident op zijn inspectiereis en wilde met zijn

nieuwen koffijtuin eer inleggen; de bevolking werd, onder voorwendsel van buitengewone omstandigheden, tot dubbele dienst geprest, en Kromo Dongso, die, uit dankbaarheid jegens zijn aanstaanden schoonvader, de taak wel alleen had willen verrigten, ging met hem, opdat hij des te eerder zou kunnen terugkeeren naar zijne dessa, zijn gezin en zijn eigen veld, dat juist nu zijne zorg zoo zeer vereischte.

Met wadoeng (een zware hakbijl) en parang (handzeissen) gewapend en voorzien van een ligmatje en een weinig proviand, gingen zij 's morgens vroeg op weg, maar kwamen niet voor laat op den middag aan het bosch, dat gedeeltelijk moest omgekapt worden, en waar zij arbeidden onder het opzigt van den wedono (districts-hoofd), die al zijn gezag deed gelden om het werk spoed bij te zetten.

Slechts zij, die de bosschen der keerkringslanden kennen, kunnen zich eene voorstelling maken van de moeite die het kost zich daarin een weg te banen. Struiken en gewassen van allerlei aard, waaronder vele kruip- en klimplanten, zijn zoo digt naast en in elkander gegroeid, dat het schier onmogelijk schijnt er door te komen; hier en daar komen plekken voor bedekt met glagah (een soort van gras 8 à 10 voet hoog), dat het uitzigt geheel en al beneemt, en niet dan na ongehoord veel inspanning komt men met bijl en mes door deze plantenmassa.

Zestig man waren daar aan het werk; de boedjang menoempang (de jonge ongetrouwden, waarbij velen die nog niet vast in een dessa gevestigd zijn) waren gemakkelijk door hunne ligthartigheid te onderscheiden van de mannen, die vrouw en kinderen in de dessa hadden t'huis gelaten; want bij zulk werk kunnen vrouwen geen dienst doen, zoo als wel het geval is bij den koffijpluk. De meeste der dien dag uitgekomen mannen waren te ver van hun huis verwijderd om 's avonds terug te keeren, en toen de nacht inviel staakten zij den arbeid en vereenigden zij zich in verschillende groepen om groote vuren, die zoowel tot het bereiden van hun eenvoudig avondmaal als tot wachtvuren dienden. Het maal bestond uit rijst in een bamboe gekookt, eenige stukjes dendeng (gedroogd en gezouten buffelvleesch) en wat Spaansche peper. Si-Drono en Kromo Dongso onderhielden zich over wat hun lief en waard was in de dessa Parono; en nadat de wachten verdeeld waren, die op het vuur moesten passen, spreidde ieder zijn matje, wikkelde zich zoo veel mogelijk in kains (want de nachtlucht, vooral op de

bergen, is zeer koel), en weldra was alles in diepe rust. Kromo Dongso wilde niet dat Si-Drono een wachtbeurt zou nemen, en zeide dat hij zooveel aan Alima te denken had, dat hij gaarne den helderen hemel met zijne tallooze sterren, of het flikkerend knappende vuur over haar wilde ondervragen: want de sterren waren gelijk aan hare schoone oogen en het vrolijk verwarmende vuur was het beeld van haar rein en liefdevol hart. Dat vuur zou hij goed onderhouden en zorg dragen, dat de rook de muggen verdreef en de vlammen de tijgers en ander gedierte op een afstand hielden: — voorzorgen die vooral op dat terrein noodzakelijk waren; want in de nabijheid van het bosch, waarin dien dag door omhakken en schoonmaken misschien wel het leger van een tijger verstoord was, had men alle reden daartegen op zijne hoede te zijn. En werkelijk bleek deze voorzorg niet overbodig; in het holle van den nacht toch werden alle slapenden wakker geschrikt door het welbekende en vreesselijke gebrul van zulk een boschbewoner, dat uit de verte uit het donkere woud als eene woeste bedreiging tot hen doordrong. Kromo Dongso naderde Si-Drono en vroeg hem: "Hebt gij zijne stem vernomen?" (De Javanen zullen, uit een gevoel van vreesachtigen eerbied, nooit den naam van tijger uitspreken als er een in de nabijheid is.) "Ja," antwoordde Si-Drono, "ik ken zijne stem wel; zij vervult mij met ontzag en vrees, want gisteren, juist te middernacht, heb ik uit den klapperboom achter mijn huis het geluid van den kedasih vernomen en gij weet dit is onheilspellend." Maar Kromo Dongso zong een lievelingspanton, en bij het krieken van den dag was hij de eerste, die zich onder den nabijzijnden pantjoran (een watersprank in een goot van bamboe opgevangen) in het koele kristalheldere water ging baden. Reeds te half zeven was ieder aan het werk, waarbij zooveel vlijt werd aan den dag gelegd alsof er groot loon mede te verdienen was, terwijl het toch slechts Heerendienst betrof, waarvoor niets wordt betaald.

Toen het volle middag was en de zon hare brandende stralen loodregt op de vermoeide arbeiders nederschoot, begaf Si-Drono zich ter ruste onder de digte schaduw van een rijk bekruinden Randoe alas (een zwaren boom, die 50 a 60 voet hoog wordt), terwijl Kromo Dongso op kleinen afstand hun eenvoudig middagmaal bereidde. Op het oogenblik dat hij, hiermede gereed, de in pisang-bladen gelegde spijzen naar den boom zal dragen,

hoort hij een kort, door merg en been dringend vreeselijk gebrul, en te gelijk een akeligen wanhoopsgil, en ziet hij dat Si-Drono door een koningstijger, die hem in zijn dij gepakt heeft, wordt weggesleurd. Als een bliksemstraal schiet Kromo Dongso op het ondier toe, en slingert het met al zijn kracht zijn hakbijl in den kop, met dat gevolg dat de tijger zijn prooi loslaat en zonder langer bedenken op de vlugt gaat. Maar Kromo Dongso, in woede ontstoken, vervolgt het ondier, dat intusschen, door bloedverlies verzwakt, de kracht tot vlugten zelfs verliest, en eindelijk in doodsangst zich tegen zijnen in halve razernij verkeerenden vijand wendt, die met een moed en onversaagdheid, welke de bewondering van den dapperste verdienen, den sprong van den tijger te gemoet ziet en hem zijn kris (een soort van dolk, die ieder Javaan altijd draagt) in het hart stoot. De tijger had een zijner klaauwen in Kromo Dongso's linkerarm geslagen en hem daardoor in zijn val en stuiptrekkingen medegesleept. De overige Javanen schoten te hulp, maar Kromo Dongso, wiens wraak gekoeld was, dacht nu slechts aan Si-Drono en vergat zijn opengereten arm. De tanden van den tijger hadden in Si-Drono's dij eene vervaarlijke wond en zijne klaauwen op diens borst en been minder diepe, maar toch zeer bloedige sporen achtergelaten. De wonden werden gewasschen en zoo goed mogelijk verbonden; ieder hielp wat hij kon, en spoedig was een tandoe (een van bamboe zaamgestelde draagstoel of draagbaar) vervaardigd om Si-Drono naar zijne dessa en zijn huis te dragen, en de afgemaakte tijger, met de vier pooten zaamgebonden, werd als een zegeteeken medegevoerd. Het was alsof Kromo Dongso zijn wond niet voelde: zijn arm, met een paar hoofddoeken verbonden, scheen hem geen pijn te doen, en al zijne zorg was aan Si-Drono gewijd, die, ten prooi aan koorts en hevig lijden, in kommervollen toestand des nachts in zijne woning aankwam, waar Sarina en Alima hem met alle haar ter dienste staande middelen verpleegden. De toedragt van de zaak was binnen vijf minuten in kleuren en geuren bekend en Alima wist gelegenheid te vinden Kromo Dongso te prijzen om zijn moed, en hem te beduiden hoe, door dankbaarheid voor haars vaders behoud, hare liefde en bewondering voor zijn redder nieuwe wortels hadden geschoten.

Si-Drono bleef lang ziek en had veel pijn te verduren. De geneeskundige hulp, die hem kon verleend worden, was zeer

gebrekkig. De Javanen zijn in de geneeskunde weinig bedreven en hunne heelkunde staat op nog lager trap; de natuur is hunne voornaamste helpster, die in zulke gevallen, even als in alle andere, de grootste wonderen verrigt. Europesche geneeskundige hulp was slechts in de hoofdplaats, op 22 paal (ongeveer 7 uur gaans) afstands te vinden, en daar de lijder, alhoewel langzaam, beterde en de Javanen toch eigenlijk Europesche doctoren met zekeren weêrzin en argwaan bejegenen, bleef men, onder toepassing van koudwater-verbanden en eenige uit fijn gewreven planten verkregen smeersels, zijn volkomen herstel afwachten.

Intusschen brak de, door Kromo Dongso met zoo veel ongeduld verbeide, dag van het feest Moeloed aan, maar Si-Drono was mistroostig: hij kon niet gaan of staan en ook hij zou toch zoo gaarne het feest te Baroe Negoro hebben bijgewoond en den nieuwen regent zijne geschenken van kippen en vruchten ten blijke van hormat (eerbied) hebben aangeboden. Doch het was nu eenmaal zoo, en daar hij toch hoopte Kromo Dongso weldra zijn schoonzoon te kunnen noemen, vergunde hij dezen met Alima, die voor deze gelegenheid haar gelen zijden slendang zou dragen, en hare moeder, in gezelschap van eenige buren, naar het feest van den regent te gaan; gedurende hunne afwezigheid zou eene vriendin, bij wie de lust tot feestvieren vergaan was, hem oppassen.

Na eene wandeling van ruim drie uren kwamen de feestgangers te Baroe Negoro en vonden de passéban (een uitgestrekt plein met wringinboomen beplant, voor de woning van regenten en aanzienlijke hoofden) reeds bedekt met menschen, die van heinde en ver waren toegestroomd. Daar was een drukte en gewoel, een heen- en weêrgaan van voetgangers en ruiters; daar waren vlaggen en wimpels en overvloed van vruchten, bloemen en allerlei eetwaren in honderden warongs (stalletjes) tentoongesteld. De gammelan (Javaansche muziek) speelde lustig; en hoewel Javanen hunne vreugde niet door zingen en schreeuwen of ander misbaar aan den dag leggen, toonde het gewoel en gewemel toch duidelijk dat hier feest was, en Kromo Dongso was regt gelukkig, dat hij te midden van al die drukte zoo nabij zijne Alima mogt wezen, die aan de zijde harer moeder zich volkomen veilig rekende, onder de bescherming van een man, wien zelfs een tijger geen vrees aanjoeg. Daar sloeg de bedhoeg (groote trom) in de Moskee en een weinig later ver-

scheen op de trappen van dien tempel, aan het hoofd van een deftig gevolg, de regent, die onder de hem nagedragen statie-pajong (zonnescherm) dwars over de passéban naar zijn dalam (paleis) ging. Statig wandelde de schoone jonge man, in feestgewaad uitgedost, tusschen de menigte door, die zich op zijn weg verdrong om hem eer en hulde te bewijzen. Zonder hierop veel te letten, sloeg hij zijne blikken toch vorschend ter zijde, en toen hij genaderd was tot de plaats waar Kromo Dongso met de zijnen zich naar voren hadden gedrongen, vertoonde zich een trek van aangename verrassing op zijn gelaat, en zijn vertrouweling, een hoofdmantri (secretaris), die eenige schreden achter hem aankwam, inwachtende, fluisterde hij dezen eenige woorden toe, met zijn duim iets aanwijzende. De stoet stelde zich weder in beweging en spoedig was de regent uit het gezigt der menigte binnen zijn dalam, waar een groot feestmaal voor vele genoodigden was aangerigt. Een paar uur later ontstond er groote beweging onder de massa menschen, die op de passéban hun vermaak vonden in spiegelgevechten van potsierlijk vermomde strijders: de gammelan werd luider en in versnelde maat geslagen en de goenoengans (groote schotels opgehoopt met spijzen) werden uit den dalam aangebragt. De penghoeloe (hoofdpriester) sprak daarover zijn zegen uit en liet toen de spijzen onder den kleinen man verdeelen. In verwonderlijk korten tijd had ieder zich een deel toegeëigend.

Tijdens de verwarring hierdoor onder den grooten hoop ontstaan, waar Kromo Dongso met zijn gezelschap en andere meer gegoeden zich buiten hielden, had een Chinees, die, behalve hoenders, vruchten en bloemen, ook een kooi met twee perkoetoet (tortelduifjes) droeg, zich een weg gebaand naar de plek, waar Alima met hare moeder en overige vrienden het feest aanschouwde. Den Chinees, gevolgd door den mantri, die kort te voren den regent vergezeld had, kostte het weinig moeite Alima's oplettendheid te vestigen op de perkoetoet, den lievelingsvogel van den Javaan, dien men in ieder huis aantreft. Kromo Dongso, ziende dat Alima in die diertjes behagen vond, had grooten lust ze voor haar te koopen, maar de kooi, fraai rood en blaauw geverwd en hier en daar met verguldsel getooid, zou, dacht de arme drommel, wel zoo duur zijn, dat hij die niet kon betalen. De Chinees vroeg acht gulden en beweerde, met de luidruchtigheid aan zijn ras eigen, dat het niet te veel was; vele der omstanders, waaronder ook de

bergen, is zeer koel), en weldra was alles in diepe rust. Kromo Dongso wilde niet dat Si-Drono een wachtbeurt zou nemen, en zeide dat hij zooveel aan Alima te denken had, dat hij gaarne den helderen hemel met zijne tallooze sterren, of het flikkerend knappende vuur over haar wilde ondervragen: want de sterren waren gelijk aan hare schoone oogen en het vrolijk verwarmende vuur was het beeld van haar rein en liefdevol hart. Dat vuur zou hij goed onderhouden en zorg dragen, dat de rook de muggen verdreef en de vlammen de tijgers en ander gedierte op een afstand hielden: — voorzorgen die vooral op dat terrein noodzakelijk waren: want in de nabijheid van het bosch, waarin dien dag door omhakken en schoonmaken misschien wel het leger van een tijger verstoord was, had men alle reden daartegen op zijne hoede te zijn. En werkelijk bleek deze voorzorg niet overbodig; in het holle van den nacht toch werden alle slapenden wakker geschrikt door het welbekende en vreesselijke gebrul van zulk een boschbewoner, dat uit de verte uit het donkere woud als eene woeste bedreiging tot hen doordrong. Kromo Dongso naderde Si-Drono en vroeg hem: "Hebt gij zijne stem vernomen?" (De Javanen zullen, uit een gevoel van vreesachtigen eerbied, nooit den naam van tijger uitspreken als er een in de nabijheid is.) "Ja," antwoordde Si-Drono, "ik ken zijne stem wel; zij vervult mij met ontzag en vrees, want gisteren, juist te middernacht, heb ik uit den klapperboom achter mijn huis het geluid van den kedasih vernomen en gij weet dit is onheilspellend." Maar Kromo Dongso zong een lievelingspanton, en bij het krieken van den dag was hij de eerste, die zich onder den nabijzijnden pantjoran (een watersprank in een goot van bamboe opgevangen) in het koele kristalheldere water ging baden. Reeds te half zeven was ieder aan het werk, waarbij zooveel vlijt werd aan den dag gelegd alsof er groot loon mede te verdienen was, terwijl het toch slechts Heerendienst betrof, waarvoor niets wordt betaald.

Toen het volle middag was en de zon hare brandende stralen loodregt op de vermoeide arbeiders nederschoot, begaf Si-Drono zich ter ruste onder de digte schaduw van een rijk bekruinden Randoe alas (een zwaren boom, die 50 a 60 voet hoog wordt), terwijl Kromo Dongso op kleinen afstand hun eenvoudig middagmaal bereidde. Op het oogenblik dat hij, hiermede gereed, de in pisang-bladen gelegde spijzen naar den boom zal dragen,

best dit te verbergen en den zieke moed in te spreken. Weldra zou een deel der djagong (maïs of Turksche tarwe), die aan het rijpen was, verkocht kunnen worden, en zij hadden nu pas twee dagen in de koffijtuinen gewerkt: het dorpshoofd zou hun vooreerst wel niet weder zoo bezwarende dienst opleggen en hij zou alles in orde brengen en de zorg verdrijven, die plaats moest maken voor vreugde bij zijn trouwfeest, dat nu nog maar op Si-Drono's herstel wachtte.

Maar Kromo Dongso rekende buiten den waard: de goede jongen had van de magt der dessa- en districtshoofden geene andere ondervinding dan voor zoover die heerendiensten regelde en politie hield. De eerste had hij nog niet toegepast gezien dan binnen de mate der bevoegdheid aan de Europesche regering ontleend, en met zekere matiging ten aanzien van zijn aanstaanden schoonvader; met de tweede kwamen hij en zijne vrienden in geen aanraking. Zijn geheele wereld lag binnen een kleinen kring: Alima, de sawah en de buffels, ziedaar alles waaraan hij te denken had, en hij was door zijn goeden aard en eenvoud van booze gedachten vrij. Geen wonder dus, dat hij geen kwaad vreesde en dat het niet in zijn hoofd opkwam arg en list te zoeken in de goedwilligheid, die de Chinees en de mantri hem te Baroe Negoro betoond hadden. Had hij de wereld en de menschen wat beter gekend, hij zou niet zoo gemakkelijk in den strik zijn geraakt, dien deze sluwe lieden, als handlangers van den regent, hem gespannen hadden. De regent, een jong mensch, die zijn vader, een rijk man van vorstelijken bloede, na diens overlijden, slechts weinige maanden geleden was opgevolgd, had de aangename vormen en in schijn de kalme waardigheid van zijn trotschen vader; maar inderdaad was hij driftig en hartstogtelijk, en al spoedig maakte hij van de aan zijn ambt verbonden magt misbruik, om aan zijne wulpsche en wellustige begeerten den teugel te vieren. Hierin werd hij voortgeholpen door lage en baatzuchtige vleijers, die de gelegenheid zochten om door kruipende dienstbetooning hunne eigen doeleinden te bereiken. De schoone Alima had het ongeluk gehad door hem te worden opgemerkt, toen zij, tijdens het feest te Baroe Negoro, vooraan in de rij der nieuwsgierigen gedrongen was, en haar gele zijden slendang was voor des regents gunsteling een gemakkelijk herkenningsteeken geweest, en had hem in staat gesteld om te voldoen aan den last, hem met een paar woorden opgedragen, om deze dewa (engel), zooals

gebrekkig. De Javanen zijn in de geneeskunde weinig bedreven en hunne heelkunde staat op nog lager trap; de natuur is hunne voornaamste helpster, die in zulke gevallen, even als in alle andere, de grootste wonderen verrigt. Europesche geneeskundige hulp was slechts in de hoofdplaats, op 22 paal (ongeveer 7 uur gaans) afstands te vinden, en daar de lijder, alhoewel langzaam, beterde en de Javanen toch eigenlijk Europesche doctoren met zekeren weêrzin en argwaan bejegenen, bleef men, onder toepassing van koudwater-verbanden en eenige uit fijn gewreven planten verkregen smeersels, zijn volkomen herstel afwachten.

Intusschen brak de, door Kromo Dongso met zoo veel ongeduld verbeide, dag van het feest Moeloed aan, maar Si-Drono was mistroostig: hij kon niet gaan of staan en ook hij zou toch zoo gaarne het feest te Baroe Negoro hebben bijgewoond en den nieuwen regent zijne geschenken van kippen en vruchten ten blijke van hormat (eerbied) hebben aangeboden. Doch het was nu eenmaal zoo, en daar hij toch hoopte Kromo Dongso weldra zijn schoonzoon te kunnen noemen, vergunde hij dezen met Alima, die voor deze gelegenheid haar gelen zijden slendang zou dragen, en hare moeder, in gezelschap van eenige buren, naar het feest van den regent te gaan; gedurende hunne afwezigheid zou eene vriendin, bij wie de lust tot feestvieren vergaan was, hem oppassen.

Na eene wandeling van ruim drie uren kwamen de feestgangers te Baroe Negoro en vonden de passéban (een uitgestrekt plein met wringinboomen beplant, voor de woning van regenten en aanzienlijke hoofden) reeds bedekt met menschen, die van heinde en ver waren toegestroomd. Daar was een drukte en gewoel, een heen- en weêrgaan van voetgangers en ruiters; daar waren vlaggen en wimpels en overvloed van vruchten, bloemen en allerlei eetwaren in honderden warongs (stalletjes) tentoongesteld. De gammelan (Javaansche muziek) speelde lustig; en hoewel Javanen hunne vreugde niet door zingen en schreeuwen of ander misbaar aan den dag leggen, toonde het gewoel en gewemel toch duidelijk dat hier feest was, en Kromo Dongso was regt gelukkig, dat hij te midden van al die drukte zoo nabij zijne Alima mogt wezen, die aan de zijde harer moeder zich volkomen veilig rekende, onder de bescherming van een man, wien zelfs een tijger geen vrees aanjoeg. Daar sloeg de bedhoeg (groote trom) in de Moskee en een weinig later ver-

wij wel wat te zamen praten. Kook mij wat thee van djeroekbladeren (bladeren van den China's-appelboom), dan kan ik mijn kleêren terwijl laten droogen." Kromo Dongso, door Ling-Bang-Sat's inschikkelijkheid gerust gesteld, vertelde hem alles wat hij weten wilde en hoorde met verwondering en groote ingenomenheid, dat deze hem in veel beteren toestand konde en wilde brengen dan waarin hij thans verkeerde. De Chinees wees hem op zijne armoede en spiegelde hem zijne toekomst als niet zoo heel voordeelig en genoegelijk voor; hij zou, eenmaal met Alima getrouwd, wel onder de geërfden in de dessa komen en een sawah krijgen, maar als de landrente verhoogd werd, dat zeker weldra gebeuren zou, vooral als hij vlijtig werkte en zijn grond verbeterde, dan zou hij misschien boven zijne krachten worden aangeslagen, want de wedono had strenge bevelen om de landrenten zoo hoog mogelijk op te voeren. Het zou daarom voor hem heel wenschelijk zijn dat hij naar Gandria ging, waar Ling-Bang-Sat's meester een stuk grond bezat, dat deze, op zijne voorspraak, wel tegen een kleine vaste som aan Kromo-Dongso zou willen verhuren. Daar was een veel beter huis, zoo goed ingerigt als hij maar denken kon, en de eerste behoefte aan geld was geen bezwaar: zijn meester was rijk genoeg om hem daarmede te helpen. Maar als Kromo Dongso het voorstel wilde aannemen, dan moest hij er vooral niet over spreken met Si-Drono, die er zeker veel bezwaren tegen zou maken, omdat hij dan weder voor zijne heerendiensten alleen zou staan, en eerst als hij de zaak te Gandria zou hebben onderzocht en de piagem (huurbrief) opgemaakt zou zijn, mogt hij er met zijne vrienden over spreken. Kromo Dongso, reeds half overgehaald door de schitterende toekomst welke de Chinees niet aarzelde hem van Gandria te voorspellen, wist intusschen niet welke uitvlugt hij zou bedenken, om zich twee of drie dagen van Parono te verwijderen.

Ling-Bang-Sat nam op zich hem daartoe een voorwendsel te verschaffen, en nadat hij zijne plannen met de helderste kleuren voor de opgewonden verbeelding van den verliefden Kromo Dongso had afgeschilderd, liet hij hem met zijne schoone droomen voor de toekomst alleen en wilde niet, dat hij hem een eind weegs zou begeleiden; de storm en de regen waren bedaard, hij kon zijn weg heel goed vinden en bovendien was het beter, dat niemand uit de dessa hen zamen zag. Het onweder, dat gedurende vier of vijf uren gewoed had, was nu op-

mantri, bemoeiden zich met de zaak, en deze laatste beweerde, dat *f* 6 eigenlijk genoeg was. De Chinees, den schijn aannemende alsof hij den mantri wilde believen, zou zich dan met dien prijs vergenoegen. Maar wat baatte dat alles den armen Kromo Dongso, die de kooi wel met *f* 10 had willen betalen om het verlangen van zijne beminde Alima te bevredigen, maar slechts 80 duiten bezat en lang zou moeten werken, voordat hij de ontbrekende som kon betalen? De Chinees wist echter raad: hij zou de kooi en vogels afstaan op voorwaarde dat daarvoor de gele zijden slendang van Alima in pand zou blijven totdat de *f* 6 betaald waren. Sarina verzette zich te vergeefs tegen dezen handel; want nu eenmaal in Alima de begeerte naar die kooi was opgewekt, werd die veeleer versterkt dan verzwakt door iedere tegenkanting, en Kromo Dongso, beschaamd over zijne armoede, had den moed niet haar in de vervulling harer wenschen te dwarsboomen. De ruil werd dus tot stand gebragt en de Chinees, die zich den naam en de woonplaats van Si-Drono had laten opgeven, verwijderde zich, gevolgd door den mantri, naar den dalam van den regent.

De dag was intusschen gevorderd tot toenggang goenoeng (hetgeen letterlijk zeggen wil: de zon rijdt op de bergen), omstreeks tusschen 4 en 5 uur na den middag, en de terugtogt naar Parono werd aangenomen, waar ieder weldra de rust vond, die na zulk een vermoeijenden dag dubbel welkom was.

Toen Si-Drono vernomen had op welke voorwaarde Alima in het bezit van die fraaije kooi was geraakt, toonde hij zich daarover zeer verstoord en bragt Kromo Dongso onder het oog, dat hij niet als een wijs man was te werk gegaan, want dat hij toch moest weten, dat een Chinees niet in staat is zonder bijoogmerken een nadeeligen handel te drijven. Si-Drono was dubbel verdrietig, wijl hij door zijne ziekte in geldelijke ongelegenheid was en voor het oogenblik buiten staat de *f* 6 te betalen voor den slendang, die wel *f* 12 gekost had en dien Alima niet zoo ligtvaardig had moeten afgeven, daar het een sieraad was haar bij hare huwbaarheid geschonken. "En wat zult gij nu aanvangen", vroeg hij aan Kromo Dongso, "om den Chinees te voldoen? Tijd om te werken hebt gij niet, sedert gij, nu ik door mijn zieke been moeijelijk gaan kan, voor mij het werk moet doen? Ach! ik ben zeer bedrukt en vol kommer."

Kromo Dongso was uiterst verslagen, maar hij deed zijn

schuivers zich aan hun verderfelijk genot overgeven), een leven vol geluk en voorspoed zou te gemoet gaan. Het bamboezen huisje was betrekkelijk weelderig voor een jong paar menschen; het huisraad, dat er was, kon er blijven en was in den huurprijs meêbegrepen. Kromo Dongso kreeg bovendien nog *f* 40 te leen voor het aanschaffen van het noodige landbouwgereedschap, en als het op ploegen aankwam, dan zou Tan-Boe-Soek hem zijne karbo's bijna voor niets verhuren.

Verblind door al het schoone, dat hij zich in zijn jeugdige onbezonnenheid van de verwezenlijking dezer fraaije plannen beloofde, en vooral door de hoop dat hij daardoor zijn huwelijk met Alima zou verhaasten, nam hij gretig de voorstellen en de *f* 40 aan, en verbond zich, ten overstaan van getuigen, die zich gereedelijk aanboden, al de gestelde voorwaarden te zullen naleven. Daarop werd een rijkelijke maaltijd gehouden en Kromo Dongso bragt een nacht vol zoete droomen door onder het dak, waar weldra, volgens den wensch van zijn hart, Alima hem het hoogste genot van dit leven zou schenken.

Den volgenden morgen ging Ling-Bang-Sat met den nieuwen huurder van Gandria over Baroe Negoro naar Parono terug. Te Baroe Negoro moest hij, op aanraden van Ling-Bat-Sat, bij diens vriend Tjap-Loem-Poer maar vast koopen wat hij noodig had. Wel vond Kromo Dongso dat alles hem duur werd aangerekend, doch Ling-Bang-Sat had weinig moeite het den opgewonden jongeling naar den zin te praten, en in zijn ongeduld om Alima deelgenoote te maken van zijne plannen en vooruitzigten, was hij niet zeer naauwlettend in het besteden der geleende *f* 40, waarvan hem te naauwernood *f* 7 in handen bleven. Ook deze *f* 7 wilde Ling-Bang-Sat hem nog doen besteden aan waren uit de kraam van zijn vriend, doch Kromo Dongso was daartoe niet te bewegen, want hij begeerde bovenal den gelen zijden slendang terug te krijgen, waarmede hij, als ware het een zegeteeken, bij zijne vrienden wilde t'huis komen. Immers was Si-Drono over het verpanden van dien slendang zoo verdrietig geweest en had hij het als een voorteeken van ongeluk en naderenden tegenspoed beschouwd. Aan zijn begeerte werd voldaan, maar toen hij, te huis gekomen, aan Si-Drono berigt gaf van hetgeen hij de twee vorige dagen gedaan had, kon noch slendang, noch wat ter wereld ook, den toorn en de droefheid doen bedaren, waardoor Si-Drono overmeesterd werd. "Wat hebt gij begaan, ongelukkige!" barstte hij uit; "was ik dan uw vriend

de regent haar noemde, in het oog te houden. De mantri ging te rade met zijn vriend Ling-Bang-Sat, den Chinees door den onderpachter van het regt tot verkoop van amfioen als opzigter daar aangesteld, een man die uiterst bedreven was in alles wat betrekking had tot geheime diensten en de voldoening van lage driften voor zich zelven en voor degenen, wier magt en gunst hij vleide en najoeg. Niet alleen was het hem gelukt door middel van den duivenhandel de noodige bijzonderheden omtrent naam, beroep en woonplaats van Alima en hare familie te vernemen, maar reeds terstond had hij van de gelegenheid weten gebruik te maken, om Kromo Dongso aan zich te verpligten en daarin aanleiding te vinden om hem verder in zijne netten te verwikkelen.

Eenige weken na den afloop van het feest, op een dag waarop de regen, door een fellen wind voortgezweept, de aarde met eene algemeene overstrooming scheen te bedreigen, zat Kromo Dongso, in zijn armoedig hutje neêrgehurkt, een gevest voor een kris te snijden, toen de deur werd ter zijde geschoven en Ling-Bang-Sat druipnat binnentrad. "Het slechte weder is mij overvallen," sprak deze, "ik had hier eenige zaken te doen en wilde tevens u bezoeken om u te vragen of gij de *f* 6 voor den slendang, dien ik in dezen bamboezen koker heb medegebragt, wilt betalen; gij behoeft er u echter niet over te verontrusten, want een der goendieks (bijzitten) van den regent, die den slendang toevallig gezien heeft, wil er wel *f* 8 voor geven, en zoo kunt ge, als 't u overigens om 't even is, nog *f* 2 contant krijgen, want ik zal geen renten of kosten rekenen." Kromo Dongso, hevig ontsteld op het denkbeeld dat Alima haar slendang niet zou terugkrijgen, smeekte den Chinees dat hij toch geduld zou hebben en vooral dat hij zich niet bij Alima of hare ouders zou vertoonen; hij was de schuldenaar en hij moest voor die *f* 6 zorgen. Over eenige dagen zou de djagong rijp zijn en dan kreeg hij wat geld in handen. Ook had hij reeds eene kleine verzameling van snijwerk en hoopte dat op den aanstaanden passerdag te kunnen verkoopen. Een weinig geduld was dus alles wat hij vergde; want, zoo als te zien was, in zijn armoedig hutje was niets dat hij als onderpand in ruil voor den slendang kon aanbieden. "Och," zeide daarop de Chinees, "ik voed slechts den wensch u van dienst te zijn. Alhoewel ik zelf arm ben, kan ik nog wel wat wachten, en daar het nu toch zoo geweldig stormt en regent en ik, op uw verzoek, mijn voornemen om naar Si-Drono te gaan laat varen, kunnen

voor openbaar schandaal en tot zulk een maatregel niet zou overgaan. Als hij dan op het oogenblik dat zijns meesters ongeduld ten top was gestegen, alles tot welslagen van zijne booze plannen zou gereed hebben, dan hoopte hij voor zich allerlei voordeelen te bedingen, zijn nederige betrekking van mantri tegen eene hoogere te verwisselen, misschien wedono te worden en, wie weet het? in vervolg van tijd zijnen meester, voor wien hij thans in het stof kroop, door welberaamde listen en lagen, ten slotte den voet te ligten.

Alle nachten was deze slimme mantri bij zijn meester op wacht, die hem dan over Alima ondervraagde, van wie de mantri altijd iets wist te verhalen, daar hij haar sedert maanden zoo veel mogelijk liet bespieden. Hij gaf dan breedvoerig verslag van den voortgang zijner kuiperijen, die al spoedig op den totalen ondergang van Si-Drono en het schadeloos maken van Kromo Dongso moesten uitloopen. Tan-Boe-Soek, de onderpachter van de amfioenkitten, was zijn getrouwe bondgenoot en diens plan kon niet falen: Kromo Dongso zou nimmer zijn huur van Gandria, nog veel minder zijn geleend geld met de renten kunnen betalen; want behalve dat er hard gewerkt moest worden om den grond, die door een vorigen huurder slecht verzorgd was, goed te maken, ging Kromo Dongso nog wel eens voor Si-Drono werken, die, steeds sukkelende aan zijne wonden, van dag tot dag naar geest en ligchaam en ook in hulpmiddelen achteruitging.

De plannen van den mantri gelukten maar al te wel. Kromo Dongso moest weldra een deel zijner gereedschappen verpanden voor een tiende van hetgeen hij er voor betaald had. In zijn dringenden nood zou hij ongetwijfeld hulp gezocht hebben bij Si-Drono, wanneer die middelerwijl niet zelf in nog noodlottiger omstandigheden geraakt en in eene moedelooze droefgeestigheid vervallen was, die Tan-Boe-Soek tot zijn voordeel wist aan te wenden, door langs slinksche wegen den armen man tot amfioenschuiven te verlokken. Onder voorwendsel dat de uitwendige obat (geneesmiddelen) niet hielpen, werd hem door eene oude doekon (doctores), handlangster van Tan-Boe-Soek, de opium toegediend, welks verdoovende uitwerking hem voor pijn en smart ongevoelig maakte, en binnen kort was de goedhartige, maar uiterst zwakke Si-Drono een dagelijksch bezoeker van de amfioenkit. Zijne karbo's werden verkocht, al zijn have en goed werd verpand en zijn veldarbeid, dien hij ten gevolge van

gevolgd door stilte en heerlijk afgekoelde lucht; maar de kleine wegen waren bijkans kleine rivieren geworden, en Ling-Bang-Sat, na eenigen tijd op die voetpaadjes voortgesukkeld te hebben, zocht zich den kortsten weg naar het breede pad, den hoofdweg der dessa, en ging dwars door een veld, waar de door den storm ter neêr geslagen djagong hem het gaan over den doorweekten grond gemakkelijk maakte. Het was Si-Drono's veld, waar de rijpende djagong, die zoo veel beloofde, nu verslagen lag en door den Chinees vertreden werd.

Geen vijf dagen waren sedert verloopen of Si-Drono kreeg parentah (bevel) om naar Pembéjan te gaan, ten einde te werken aan de herstelling van een brug, die tijdens het laatste onweder door een bandjer (watervloed) was vernield geworden. Die brug was heel ver van Parono, en Si-Drono, die steeds aan zijne wonden leed, kon onmogelijk zoo ver gaan; bovendien was hij zeer ontmoedigd door de schade, die de storm in zijn djagong-veld had aangerigt, en ter naauwernood lieten zijne krachten hem toe, door het omgevallen gewas op te beuren en met steunsels te schragen, nog zooveel mogelijk voor den oogst te redden. Kromo Dongso was bereid zijn bagéjan (aandeel) in het werk aan die brug op zich te nemen, hoewel het hem verdroot, dat hij daardoor alweder werd afgetrokken van zijn eigen bezigheden, zoodat het hem onmogelijk werd eenig geld te verdienen. Toen hij 's morgens vroeg op weg ging naar het werk, dat hem zeker weder drie dagen van zijn vrijen tijd zou rooven zonder dat eenig loon hem ten deel viel, was hij eenigzins mistroostig. Alima had hem een treurig tafereel van haars vaders neêrslagtigheid opgehangen, en het was alsof nu met iederen dag nieuwe belemmeringen zich plaatsten tusschen hunne vurigste wenschen en dier vervulling. Nadat hij ruim een half uur geloopen had, werd hij aangeroepen door eene bekende stem, en weldra was hij ingehaald door Ling-Bang-Sat, die hem nu mededeelde dat het bevel aan Si-Drono, om aan een brug te gaan werken, slechts eene list was: men wist genoeg van Si-Drono's toestand en had begrepen, dat het bagéjan aan Kromo Dongso zou worden opgedragen, die zoodoende gelegenheid kreeg naar Gandria te gaan, zonder dat zijn afwezigheid opzien zou baren. Daar aangekomen werd alles aan den niets kwaads vermoedenden Kromo Dongso zoo voorgespiegeld alsof hij met dat stukje land, geholpen door Tan-Boe-Soek, den onderpachter van de amfioenkitten (verblijven waar de amfioen-

vreeselijke gebeurtenis van haar meester maakte. Vertwijfeld wierp zij zich in de armen harer moeder en klaagde daar vol angst en kommer over het lot van haren geliefden Kromo Dongso, haar hoop, haar leven! Wat zoude er nu van hem worden, van hem die altijd, vol ijver en moed bij zijn onverpoosden arbeid, in de gedachte aan haar kracht en steun vond? Al zijn vlijt, al zijn werken was nu vruchteloos; aan al hunne verwachtingen was plotseling de bodem ingeslagen en hij, de goede, dappere, altijd werkzame jongeling werd nu gevangen gehouden; hij zou van droefheid en harteleed sterven, en wat zou er dan van haar en hare moeder worden, bij den treurigen toestand, waarin zij door de ziekte van haren vader en de armoede, die in hun huis was, geraakt waren? "Is er dan geen redding mogelijk? zijn er geen middelen te bedenken, waardoor hij zijne vrijheid kan herkrijgen?" riep het arme kind, terwijl zij aan de zijde harer moeder dreigde neêr te storten. Sarina, die, even als hare dochter, al het verpletterende van deze gebeurtenis gevoelde, smeekte haar dat ze toch bedaren zou, en vooral dat zij zou zorgen dat haar vader, zoo hij het nog niet gehoord had, bij zijne t'huiskomst niets van de zaak vernam. Zij beloofde, als Alima wilde bedaren, dat zij zou trachten iets te bedenken, waardoor men den ongelukkigen Kromo Dongso kon te hulp komen. Diep geroerd ging daarop Sarina naar buiten. De persoon, die aan Alima het akelige nieuws had medegedeeld, sprak ook haar over het ongelukkige geval en raadde haar, dat zij met hare dochter naar Baroe Negoro zou gaan om bij den regent over Tan-Boe-Soek te klagen, daar deze in de zaak der huur van Gandria den huurder misleid had en hem bovendien schandelijk had bedrogen in den aankoop van gereedschappen, waarbij Ling-Bang-Sat hem de behulpzame hand had geboden. De regent werd door deze persoon als een hoogst regtvaardig en genadig heer en meester afgeschilderd: hij zou ongetwijfeld, als hij de ware toedragt der zaak kende, aan de bede van de bruid van Kromo Dongso en hare moeder gehoor geven, hem in vrijheid stellen en bovendien hem nog van het nadeelige huurcontract ontslaan. Zij moesten maar hoe eer hoe beter gaan, want door talmen kon veel verloren worden. Het was toch bekend dat Si-Drono in de betaling zijner landrente achterlijk was, en de regent verschoonde niet ligt zulke verzuimen en de wanordelijkheden waaruit ze voortkwamen. Men zou dan ook wel doen met maar stilletjes te vertrekken en Si-Drono, die nu toch niet

niet, dat gij u, zonder mij te raadplegen, in de armen van Chinezen werpt, die nog nooit anders dan ongeluk en ellende over onze landgenooten hebben gebragt? Geloof niet, dat gij er de vervulling uwer wenschen door zult verhaasten, want, voorwaar! mijne dochter zult gij nu niet hebben." Noch de bedaarde toespraak van Sarina, noch het schreijen van Alima, noch de redeneringen van Kromo Dongso, die maar niet kon inzien waarom Si-Drono zoo verbitterd was tegen menschen die hem zoo veel goedwilligheid hadden betoond, vermogten iets, en er moest een geheele dag verloopen, voordat Kromo Dongso, die intusschen met de vrouwen zijne plannen besproken had, Si-Drono onder de oogen mogt komen. "Gij moogt wel naar uw landgoed gaan, Sendiko (mijnheer)," zeide Si-Drono hem toen met bitterheid, "en als het u daar maar half zoo goed gaat als ge u verbeeldt dat het gaan zal, kom dan over drie maanden hier terug; wij zullen dan vernemen of het zoo gemakkelijk gaat, maandelijksche huur van het land en rente van het geleende geld te betalen, en of de Chinezen voor u zoo vriendelijk zullen blijven als ze thans schijnen. Mijn goede Kromo Dongso, er is groote vreeze in mij over uw toekomstig lot: zij zoeken uw en mijn ongeluk. Maar ga in vrede. Alima blijft bij ons. Allah! Allah! wie weet wat ons boven het hoofd hangt!"

Intusschen werd de regent te Baroe Negoro het talmen moede. Hoe meer zijn geduld beproefd werd, des te meer gloeide hij van begeerte naar de bekoorlijke jonge dochter, wier schoonheid door een enkelen aanblik zich van al zijne zinnen had meester gemaakt, en dagelijks drong hij er bij zijn gunsteling op aan, dat hij toch een middel zou bedenken, waardoor de beminnelijke Alima als van zelve in zijne armen zou worden gevoerd. De mantri, die koel berekenend te werk ging en uit eigen ondervinding wel wist, hoe hartstogtelijke begeerten heviger worden, naarmate zij hinderpalen ontmoeten en hare bevrediging verschoven wordt, had toch ook zijn eigen doel te bereiken, en terwijl hij den schijn aannam van slechts op de voldoening van zijns meesters wenschen bedacht te zijn, prikkelde hij veeleer diens verkeerde neigingen, en wees hem, laag vleijend, op zijn magt en grootheid, waardoor het hem slechts een woord behoefde te kosten om het voorwerp zijner begeerten aan haar ouderlijk huis te doen ontvoeren. Hij wist wel, dat de regent, hoe trotsch en aanmatigend ook, toch bevreesd was

best dit te verbergen en den zieke moed in te spreken. Weldra zou een deel der djagong (maïs of Turksche tarwe), die aan het rijpen was, verkocht kunnen worden, en zij hadden nu pas twee dagen in de koffijtuinen gewerkt: het dorpshoofd zou hun vooreerst wel niet weder zoo bezwarende dienst opleggen en hij zou alles in orde brengen en de zorg verdrijven, die plaats moest maken voor vreugde bij zijn trouwfeest, dat nu nog maar op Si-Drono's herstel wachtte.

Maar Kromo Dongso rekende buiten den waard: de goede jongen had van de magt der dessa- en districtshoofden geene andere ondervinding dan voor zoover die heerendiensten regelde en politie hield. De eerste had hij nog niet toegepast gezien dan binnen de mate der bevoegdheid aan de Europesche regering ontleend, en met zekere matiging ten aanzien van zijn aanstaanden schoonvader; met de tweede kwamen hij en zijne vrienden in geen aanraking. Zijn geheele wereld lag binnen een kleinen kring: Alima, de sawah en de buffels, ziedaar alles waaraan hij te denken had, en hij was door zijn goeden aard en eenvoud van booze gedachten vrij. Geen wonder dus, dat hij geen kwaad vreesde en dat het niet in zijn hoofd opkwam arg en list te zoeken in de goedwilligheid, die de Chinees en de mantri hem te Baroe Negoro betoond hadden. Had hij de wereld en de menschen wat beter gekend, hij zou niet zoo gemakkelijk in den strik zijn geraakt, dien deze sluwe lieden, als handlangers van den regent, hem gespannen hadden. De regent, een jong mensch, die zijn vader, een rijk man van vorstelijken bloede, na diens overlijden, slechts weinige maanden geleden was opgevolgd, had de aangename vormen en in schijn de kalme waardigheid van zijn trotschen vader; maar inderdaad was hij driftig en hartstogtelijk, en al spoedig maakte hij van de aan zijn ambt verbonden magt misbruik, om aan zijne wulpsche en wellustige begeerten den teugel te vieren. Hierin werd hij voortgeholpen door lage en baatzuchtige vleijers, die de gelegenheid zochten om door kruipende dienstbetooning hunne eigen doeleinden te bereiken. De schoone Alima had het ongeluk gehad door hem te worden opgemerkt, toen zij, tijdens het feest te Baroe Negoro, vooraan in de rij der nieuwsgierigen gedrongen was, en haar gele zijden slendang was voor des regents gunsteling een gemakkelijk herkenningsteeken geweest, en h[illegible] hem in staat gesteld om te voldoen aan den last, hem met een [illegible]r woorden opgedragen, om deze dewa (engel), zooals

te huis was, van de zaak onkundig te laten: het was immers mogelijk, dat men zelfs weder terug kon zijn, vóórdat hij de afwezigheid der vrouwen zou hebben opgemerkt. Sarina stond verbaasd, dat deze persoon, dien zij niet kende, zoo wèl van alles wat haren man betrof onderrigt was. Het deed haar leed een vreemdeling te hooren zinspelen op het verval waarin haar eertijds zoo deugdzame, nog steeds door haar beminde man geraakt was. Maar er was niet veel tijd om over die zaken na te denken; want de vreemdeling, die zoo bemoedigend raad gaf, en die Sarina had aangeboden haar naar Baroe Negoro, waar hij zelf juist heenging, te vergezellen, beweerde geen tijd tot wachten te hebben. Alima was haastig gereed, maar nu was zij niet fraai uitgedost; al hare sieraden en kleinoodiën waren al lang den weg gegaan van haar zijden slendang, en daar de termijn voor de inlossing reeds verstreken was, mogt zij niet hopen die tooisels ooit te zullen wederzien.

Even als van den opium, zijn de Chinezen ook de pachters van de pandjeshuizen, en zij maken van die gelegenheid om de Javanen te bedriegen en te verarmen duchtig misbruik.

Vol ontsteltenis en ten zwaarste beangst door een somber voorgevoel van naderend onheil, verlieten de vrouwen hare woning, waarin geen andere voorwerpen waren overgebleven dan een baleh-baleh en een paar matjes, waarbij een mand met gekookte rijst en wat groente was neêrgezet, voor het geval dat Si-Drono, als hij terugkwam, zou verlangen te eten: de arme man at bijna niet meer, sedert hij aan den opium verslaafd was. Alleen de hoop dat zij, door zich aan de voeten van den regent te werpen, bevrijding en hulp voor Kromo Dongso, aan wiens bescherming zij nu meer dan ooit behoefte gevoelden, verkrijgen zouden, gaf haar kracht tot het overhaast en gewaagd plan. Sarina voelde zich beklemd door een angstig voorgevoel van gevaar voor hare schoone dochter, dat zich echter in geene bepaalde vormen kleedde; maar Alima dacht over niets anders dan de smart van Kromo Dongso over zijne gevangenschap en het geluk en de vreugde, die zij zich van zijne bevrijding beloofde.

Nog vóór den avond kwamen de reizigers te Baroe Negoro. De geleider scheen zeer wel bekend met eenige der vele menschen, die tot de huis- en hofhouding van een rijken regent behooren; althans door zijne tusschenkomst werd aan de vrouwen een verblijfplaats aangewezen, waar zij te wachten hadden

Sarina, die wanhopende pogingen gedaan had om aan hare gevangenschap te ontkomen, was eindelijk, uitgeput door ligchamelijke vermoeijenis en onbeschrijfelijk zielelijden, op den grond gestort. In den morgen van den dag, die op dezen vreeselijken nacht volgde, werd zij door het openen der deur uit hare geestverdooving opgewekt. Naauwelijks ziet zij den toegang tot haar verblijf ontsloten, of plotseling en als waanzinnig snelt zij naar buiten, den mantri, die de deur voor zich had opengestooten, voorbij, en door dezen gevolgd ijlt zij voort tot midden op de passéban, waar het volk dat ter markt gaat verward uiteenstuift, onder het geroep van "Amok! Amok!" Juist wilde de mantri haar in de loshangende haren grijpen, toen hem een kris in het hart werd gedreven, waardoor hij levenloos ter aarde stortte. De razende amokspuwer keerde nu zijne woede tegen de vrouw, tot wier hulp met lansen en zwaarden gewapende mannen toeschoten, maar te laat om haar te redden. Als door den bliksem getroffen, staarde Sarina den moordenaar aan; in doodsangst gilde zij: "Si-Drono!" en met wonden overdekt viel haar lijk naast dat van den mantri. Nog verscheidene personen werden door den dollen amokspuwer verwond, maar spoedig bezweek hij zelf onder de punten der lansen, die van alle zijden op hem werden gerigt.

Op de overwinning door den regent behaald, volgde een ander tafereel even walgelijk als ontzettend. Bij het ontwaken vond hij aan zijne zijde het lijk van de schoone Alima, door kramptrekkingen en afzigtelijke gelaatsverwringingen deerlijk verminkt. Met de vastbeslotenheid aan haar ras eigen, wanneer het tot uitersten komt, had zij den inhoud van het papiertje, haar dien avond toegereikt, ingenomen en het snel werkend vergif had haar voor altijd van de monsterachtige liefkozingen des wellustelings bevrijd.

Heel Baroe Negoro was door het amok in vreeselijke opschudding: men kende den amokspuwer niet, noch de vrouw die hij vermoord had; men vroeg elkander links en regts, in de hoop iets naders over de aanleiding tot deze akelige gebeurtenissen te vernemen. Maar zoo er al waren die vermoedden dat het alles in verband stond met de drukte die in den dalam van den Adhipatti heerschte, waar, volgens het gerucht, iemand plotseling gestorven was, er was toch onder het volk niemand die zijn vermoeden durfde uitspreken. Vrees voor de magthebbenden, meer dan eerbied, heeft de Javanen het zwijgen geleerd. — Terwijl de menigte zich om de lijken ver-

(landstreek, woonplaats) niet te verlaten, vóórdat daaraan voldaan is. Verlaat uwe dochter geen oogenblik, Sarina! Ik zend Rono Tirto, mijn twaalfjarigen zoon, te paard naar Parono, en vóórdat het morgen middag zal zijn, hoop ik mijn wraak gekoeld te hebben in het bloed van den mantri, dat kind des duivels. Ik moet voort; maar hier, Alima! neem dit pakje; bewaar het: het is meer waard dan het leven." Zij, die zoo gesproken had, trok ijlings hare hand door de opening in den wand terug en was daarmede spoorloos verdwenen, moeder en dochter ter prooi latende aan de grootste verwondering en angst. Zij wilden vlugten.... maar de mantri, door twee njahis (vrouwelijke bedienden in een dalam) gevolgd, kwam haar zeggen, dat zijn meester haar zou ontvangen. Alima klemde zich vast aan hare moeder, en sidderend volgden zij den man die haar zoo even als de verfoeijelijkste bedrieger was afgeschilderd.

De regent zat in zijn binnenvertrek, waarin eene kleine lamp slechts weinig licht verspreidde. Hij hoorde de klagten en beden van Sarina, die smeekte om vrijheid voor Kromo Dongso, den bruidegom harer dochter, den braven jongeling, die haar man aan de klaauwen van een tijger had ontweldigd, en die, nu ziekte en ongeluk over hen waren gekomen, hun eenige hoop en toeverlaat was; de Chinees Tan-Boe-Soek had hem in het ongeluk gestort en zij bad om hulp en redding van haren heer. Het antwoord was dat Kromo Dongso krachtens een vonnis gevangen zat, dat daaraan moeijelijk iets te veranderen was zoolang de schulden niet betaald waren, maar dat de zaak morgen nader zou onderzocht worden; men zou doen wat men kon en moeder en dochter moesten nu maar met de njahis naar haar nachtverblijf gaan, want zij zouden wel rust noodig hebben.

Door deze vriendelijke woorden eenigzins bedaard en gerustter geworden, lieten moeder en dochter zich in de duisternis bij de hand leiden en sprakeloos volgden zij den onbekenden weg. De deur van een steenen bijgebouw werd geopend, en bij het licht dat naar buiten straalde, herkende Sarina den mantri, die, zoodra zij het vertrekje was binnengetreden, de deur achter haar sloot.

Alima hoorde hare moeder gillen, maar werd voortgesleurd in de armen van hem, bij wien zij hulp en redding voor Kromo Dongso had gezocht.

hoofden om te gaan als met jongere broeders en hen door inschikkelijkheid te vriend te houden. Zij toch zijn bij uitnemendheid de geschikte personen om door misbruikte adats (gewoonten, onbeschreven wetten) die slaafsche onderwerping der Javanen te handhaven, die ons gelegenheid geeft met hen en hun land te doen wat wij goed vinden.

En zoo gebeurde het ook te Baroe Negoro, dat den resident op zijne vragen naar de oorzaken van de droevige gebeurtenissen, die hem ter oore gekomen waren, door den regent gerapporteerd werd, dat een man uit eene naburige dessa, die al lang een slecht leven had geleid, oorzaak was van al de wanorde, die er had plaats gevonden; dat de zaak voor 't overige nog in onderzoek was; dat de dood van den mantri hem zeer getroffen had; dat er verder ten hoogste vier of vijf menschen gedood en eenige andere meer of min gewond waren, en dat nu alles weder rustig was. De resident beval den regent vooral aan, zijn onderzoek ijverig voort te zetten, opdat, als er kwade praktijken ontdekt werden, de schuldigen gestraft zouden worden naar den eisch van wet en regtvaardigheid en overeenkomstig de bescherming die de Hollandsche regering aan het Javaansche volk beloofd heeft.

D. H.

---

zamelde en alles wat leven had, door schrik bevangen, in verwarring naar buiten liep, werd Kromo Dongso, die in zijne gevangenis van al het geweld en getier genoeg vernam, om te begrijpen dat ongewone zaken voorvielen, door zoodanige ontsteltenis en dolzinnigen angst aangegrepen, dat hij als verwoed op de nu onbewaakte zwakke deur zijner gevangenis aanviel, waardoor deze uit hare voegen begon te wijken, en bij een tweeden aanval, ware die noodig geweest, zou bezweken zijn. Maar de vrouw die den vorigen avond Sarina voor naderend onheil gewaarschuwd had, kwam juist den gevangene te hulp en wist de geschokte deur los te krijgen. Zij wenkte Kromo Dongso dat hij haar volgen zou. In den pagger achter aan het erf van den Adhipatti was eene opening waar beiden doorslopen, en daar, tusschen de struiken verscholen, verhaalde zij aan den ongelukkigen Kromo Dongso de heillooze voorvallen van de laatste twintig uren, en verzweeg daarbij niet, dat zij, in de hoop van zich op den gehaten mantri te wreken, haar zoon te paard naar Si-Drono gezonden had om hem tot wraak en bloeddorst aan te vuren, door hem te verhalen dat zijne vrouw en dochter hem op aanzoek van den mantri verlaten hadden. Haar zoon had zijn paard aan den ziekelijken Si-Drono geleend, hem bovendien nog geld gegeven om amfioen te koopen en... het treurspel was afgeloopen: zij was gewroken, maar Kromo Dongso had alles verloren wat hem lief en waard was. Als een waanzinnige sprong hij van den grond op; het woord amok zweefde hem op de lippen, hij tastte naar zijn kris... maar ook die had hij niet meer. Verplet stond hij een oogenblik zijn ongeluksbode aan te staren, keerde zich toen zwijgend van haar af en ging op weg, zonder te weten waarheen. Twee dagen later werd zijn lijk opgehaald uit den put achter het huis van Si-Drono in de dessa Parono.

De geruchten van het voorgevallene te Baroe Negoro, waarbij ook wel het een en ander uitlekte dat niet tot lof en eer van den Adhipatti strekte, bereikte de hoofdplaats, en de resident van M... liet zijne komst te Baroe Negoro, met het doel om naar die zaak onderzoek te doen, aankondigen.

Het gold hier eene netelige zaak. De Hollandsche regering steunt, bij de uitoefening harer magt over het Javaansche volk, op de voorname inlandsche hoofden, wier rang en gezag zij in hunne respectieve familiën erfelijk verklaard heeft, en het was daarom dat aan alle residenten werd aanbevolen met die

derde en honderde malen plegtig weêrsproken. In één woord, elke anticritiek resumeert zich zoo al niet in het woord *miskenning*, dan toch in het woord *misverstand*. ""Openlijk en ""openhartig, in elke betrekking, onder elken vorm, heb ik ""mijne zienswijs, bij herhaling en zonder ophouden, kenbaar ""gemaakt. Desniettemin geld ik bij menigeen voor het te-""genovergestelde van hetgeen ik ben." Zoo schreef ik in 1850. "Zoo is het nog."

Waren het alleen de organen van de periodieke pers, die zich aan miskenning schuldig maakten, de Heer Groen zou, meen ik, minder luide klagen. Hij kent onze journalistiek te lang en te goed om niet te weten, dat, behoudens eervolle uitzonderingen, hare hoofdfout, de hoofdfout van onze toongevende bladen althans, hierin bestaat, dat zij maar zelden serieus zijn. Niet gewend op hun woord te worden geloofd en in zoo verre vrij wel gelijk aan winkeliers en kooplieden, die om den gestelden prijs te erlangen, genoodzaakt zijn te "overvragen", wel wetende, dat zij op "afdingen" rekenen moeten, schijnt sterke overdrijving voor deze bladen onvermijdelijk, opdat er althans iets van de beschuldiging of van de loftuiting overblijve. Allen die hun gedrag of hunne meeningen aan de critiek der dagbladen onderworpen zien, moeten zich aan dergelijke overdrijving gewennen, en niemand kan er meer gewend aan zijn dan de Heer Groen. Maar de miskenning waarover hij klaagt, het misverstand waarop gewezen wordt, bestaat niet bij de dagbladen alleen: het is een algemeen verschijnsel, 't welk ook daar voorkomt waar zucht tot overdrijven allerminst kan worden ondersteld. Zoek waar gij wilt in de polemiek, door den Heer Groen vroeger en later met zijne tegenstanders gevoerd, en ook daar waar hij het woord rigt tot de schrandersten en edelmoedigsten, zal het maar zelden gebeuren, dat de verklaring van ondervonden tegenstand meer in iets anders wordt gezocht dan in miskenning of in misverstand. Bewijzen liggen in al zijne geschriften voor de hand, en met name de Blaadjes aan de Kiezers wemelen er van. Slechts één voorbeeld:

"Sedert ik, van 1829 tot 1832, de *Nederlandsche Gedach-"ten* schreef, tot op heden, is het mij niet gelukt de hoofdge-"dachte, waaraan mijn leven gewijd werd (zinspreuk, zoodra "ze begrepen wordt, van den meest eenvoudigen Christen) ""Tegen *de* Revolutie *het* Evangelie," aan mijne wetenschap-"pelijk gevormde landgenooten te doen verstaan. Ofschoon ik

"daarmeê niet anders bedoel dan de politiek van Willem I en "van Willem III, gewijzigd naar onzen leeftijd, en ofschoon "ik met de uitnemendste christen-staatslieden der laatste eeuw, "met een Burke, met een Guizot, met een Stahl homogeen "was, en ofschoon ook mijne zwakke stem in de donderslagen "der wereldhistorie, in 1830, in 1848, weêrklank gehad heeft, "geld ik nog voor het tegendeel van wat ik ben. Nog in "1863 schrijft een onzer voortreffelijkste historiekenners, schran-"der medelid der Tweede Kamer en oud-minister, de heer "Bosscha, in *Kroon en Ministers*, dat de antirevolutionaire "staatsleer het landsheerlijk gezag naar middeneeuwschen trant, "en zonder gemeen overleg in de wetgeving, begeert. Ethisch-"irenische vrienden, persoonlijk welwillend jegens mij gezind, "zijn desniettemin voor den orthodoxen zuurdeesem en het ge-"vaarlijk antirevolutionarisme beducht" [1].

Er is nog een derde feit, waarop ik met een enkel woord wijzen wilde: miskend door de organen van de drukpers, verkeerd begrepen door de schranderste tegenstanders, vindt de Heer Groen maar zeer onvoldoenden steun zelfs bij hen, wier belijdenis met de zijne het meest overeenstemt. Ik constateer het feit weder met zijne eigen woorden: "Terwijl Thorbecke "eene partij, een school, gevormd heeft, ik niet. Er is geen "zweem van. Waar zijn zij die zich, inderdaad en met de "veerkracht en volharding, hetzij eener politieke partij, hetzij "eener staatsregtelijke school, om mijne beginselen hebben ge-"schaard? Zoo er een kiem is, van het ontkiemen was er, in "dertig jaren, niet veel blijk.... Onder mijne uitnemendste "vrienden zijn er, die zich verpligt achten, "voor het heil der ""ziel, zoowel als voor het behoud en den bloei eener kerk" "te waarschuwen tegen de antirevolutionaire partij, "tegen het ""binden van het eeuwig Evangelie aan tijdelijke vormen en ""het vereenzelvigen van politiek en kerkelijk conservatisme ""met de belangen van het steeds voortgaande en zich ont-""wikkelende Godsrijk"" [2].

En elders: "De christenen uit hooger stand, wier roeping het is ook op *politiek* terrein het Evangelie te belijden,.... "deze lieten en laten mij, met enkele vrienden, te zeer alleen. "Daarom was, en bleef, en welligt blijf ik magteloos, ofschoon,

---

[1] *Aan de Kiezers*, III, blz. 14.
[2] *Aan de Kiezers*, III, blz. 18.

"naar het heet, leider van eene zeer magtige partij. Ook "thans kan ik niet, zonder medestanders, een aldus ijdelen "dialoog voortzetten met de vrijzinnige drukpers.... Te veel "is het gevergd, wanneer ik, òf zwijgend moet aanzien, dat "het publiek door onjuiste voorstelling om den tuin worde ge- "leid, òf zelf telkens herhalen, wat ik honderdwerf gezegd heb, "en wat op de openbare meening buiten onzen kring, omdat "mijne geestverwanten zelven nooit bijna met den vijand hand- "gemeen raken, geen vat heeft.... Indien bij hen" (onze vrienden) "zelfs onder omstandigheden als wij thans beleven, geen "besef van verantwoordelijkheid ontwaakt, dan voorzeker mis- "lukt ook ditmaal de proefneming wat, onder den constitutio- "nelen staatsvorm, christelijke eensgezindheid en veerkracht, "ten nutte van Kerk en Vaderland, vermag. Dan valt mij de "pen spoedig, niet uit moedeloosheid, maar door een last, die "niet te dragen is, uit de hand" [1].

De feiten, die ik aanhaalde, zijn inderdaad hoogst opmerkelijk. Zooveel jaren lang strijd te hebben gevoerd met zulk een talent om ten slotte de verklaring af te leggen, dat zelfs het onderwerp waarover de strijd loopt, der tegenpartij nog niet duidelijk is geworden! Als jongeling de wapenen te hebben aangegord voor eene zaak, welke men de bij uitnemendheid heilige acht; die wapenen nooit te hebben neêrgelegd om aan den avond van een lang leven te bekennen, dat de gelegenheid om ze werkelijk te kruisen met de wapenen des vijands, bijna altijd heeft ontbroken. Jaren achtereen onvermoeid propaganda te hebben gemaakt voor de groote algemeene volkszaak, en als oogst van dien arbeid niets te kunnen mededeelen dan het berigt, dat men alleen staat, dat men in verdenking komt zelfs bij hen op wier warme ondersteuning, wegens overeenstemming van beginselen, in de allereerste plaats mogt gerekend worden.

Het verschijnsel is te vreemd en te gewigtig tevens om het onopgemerkt voorbij te laten gaan. Maar hoe het te verklaren? Is het omdat "de benijdenswaardige gaaf van echt-*populair* schrijven" den Heer Groen, zoo als hij zelf zegt, niet te beurt viel? De vraag verdient naauwelijks antwoord. De Heer Groen heeft zeker in den regel niet geschreven voor het eigenlijk gezegde volk, en evenmin zijne werken bestemd tot lectuur bij ontbijt- of theetafel, maar óf de roem van uitne-

[1] *Aan de Kiezers*, XIX, 18.

mend stilist, hem door vriend en vijand om strijd toegekend, mist allen redelijken grond, óf men behoort te erkennen, dat hij ook de gaaf bezit waaruit meesterschap over den vorm in de allereerste plaats moet blijken; de gaaf om zijne denkbeelden helder voor te stellen. Niemand is meer dan ik volkomen bereid tot die erkentenis: de onderwerpen, welke de Heer Groen bespreekt, mogen boven de sfeer van velen liggen, de voorstelling is niettemin duidelijk genoeg.

Maar wat dan? Indien al het stilzwijgen van de bondgenooten te verklaren is uit de voortreffelijkheid van den meester, uit de zeer natuurlijke begeerte om den arbeid over te laten aan hem, die ze beter kan volbrengen dan eenig ander; uit den vrij natuurlijken weêrzin tegen het opnemen van een wapen, dat juist de meester zoo voortreffelijk weet te hanteren, dit alles verklaart noch de achterdocht bij vele partijgenooten overgebleven, noch het blijvend misverstand tusschen den Heer Groen en zijne tegenstanders. Zou "boosaardig opzet" in het spel komen? "Ik wil het niet aannemen," zegt de Heer Groen, en hij had, dunkt mij, kunnen zeggen: "ik mag het niet aannemen." Zulk een opzet kan bij enkelen bestaan, niet bij een geheel volk, en het misverstand waarover geklaagd wordt, is algemeen, een misverstand, waaraan ook zij zich schuldig maakten, wier edelmoedigheid evenzeer boven alle verdenking verheven is als hunne scherpzinnigheid.

De Heer Groen zoekt toch niet ver zijn antwoord. Neen, niet uit boosaardig opzet alleen is het verschijnsel verklaarbaar, maar wel uit het tegendeel der [illegible]. Wel uit eene [illegible] waartegen niets baat. Wel uit verklaarde vijandschap tegen den grondslag zijner staatkundige theorie: ootmoedige onderwerping aan de *geopenbaarde* Gods gezag [illegible] in zijn Woord en in de geschiedenis openbaart. — Het verschil [illegible] dat de wereld verdeeld houdt [illegible] het Evangelie [illegible] is het verschil [illegible]

[illegible] — en [illegible] — maar de [illegible] schaak [illegible] de staatkundige theorie [illegible] te ma[illegible] [illegible] De Heer Groen is een

voortreffelijk polemicus, buiten alle verhouding de voortreffelijkste waarop het Nederland van onze dagen wijzen kan, maar aan eene streng dogmatische ontwikkeling van zijne geheele theorie met al hare eischen en gevolgen schijnt hij minder behoefte te gevoelen. Hij heeft van jongs af zijne banier met de zinspreuk: "Voor volksoppermagt de oppermagt Gods" in het vijandelijk kamp geplant, en veel minder getracht deze toch vrij nevelachtige zinspreuk te verklaren dan den vijand ten toon te stellen, die zich van zijne banier had afgekeerd. Hij heeft de vruchten van de revolutie in de geschiedenis nagespoord en is er zonder moeite in geslaagd een groot zonden-register op te stellen. Hij heeft meer in het bijzonder onderzocht wat de staatsinstellingen van zijn vaderland onder den invloed van die zelfde zoogenaamde revolutie-beginselen geworden zijn, en hij meende zijn pleit gewonnen, zijn eigen leer verdedigd te hebben, toen hij aantoonde, wat ook veel minder scherpzinnigen dan hij hadden kunnen aantoonen, dat namelijk die instellingen van de volmaaktheid verre verwijderd blijven. Hij heeft al zijne politieke tegenstanders beurtelings aan den arbeid gezien; hij heeft hun programma getoetst aan de beginselen, welke zij vroeger hadden vooropgesteld, hunne handelingen weder aan hun programma, en zich kunnen vermeijen in de aanwijzing van zoo menige zwakheid in de uitvoering, waarop bij het plan niet gerekend was, op zoo menig dikwijls zeer gewigtig onderscheid tusschen de beloften van gisteren en hetgeen heden ter bevrediging van die beloften werd tot stand gebragt. Ligt het in den aard van de staatsregtelijke theorie, welke de antirevolutionairen als de alleen ware erkennen, om dus altijd polemisch te werk te gaan, om het bewijs van eigen voortreffelijkheid te zoeken in de uit de practijk gebleken onvolmaaktheid van alle strijdige theoriën? Of wel was deze wijze van oorlogvoeren louter tactiek, fijne berekening van een door en door kundig veldheer? Ik durf niet beslissen, maar zooveel is in elk geval zeker, dat de methode, willekeurig of onwillekeurig gevolgd, tot op zekere hoogte inderdaad eene wijze tactiek gebleken is. Aan de eene zijde het zoogenaamde leger van de revolutie, in zijne volle breedte ontwikkeld, op alle punten blootgesteld aan de aanvallen van een schrander veldheer, door veeljarige ervaring grondig bekend met al de zwakke plaatsen van 's vijands wapenrusting; en aan den anderen kant het leger — hoe zal ik het noemen? — van de theocratie, in

den vorm van een driehoek opgesteld, maar zóó, dat de vijand slechts de uiterste spitse van een scherpen hoek, slechts een schijnbaar eenvoudige kenspreuk, tegenover zich krijgt, terwijl al het andere in nevelen omhuld achterstaat. Inderdaad, de strijd is te ongelijk: de mannen van 1789, — overal aan den arbeid, gedwongen op elk gebied van de practijk, in het groote en in het kleine, de beginselen van de Revolutie te verwezenlijken — zien elke onvolkomenheid, welke hunnen arbeid als allen menschelijken arbeid aankleeft, als een bewijs van de onvolkomenheid hunner theoriën voorgesteld; en daarnaast de tegenpartij, het ligchaam verborgen in een geheimzinnig ruim geplooid kleed, dat aan alle zijden de oude kenspreuk vertoont: "Voor de volksoppermagt de oppermagt Gods", maar ook niets meer dan die kenspreuk, — met gekruiste armen toeziende. Ik zoude haast zeggen, dat op politiek terrein de groote kracht van den Heer Groen in zijne zwakheid ligt, in de stellige wetenschap dat hij tot algemeene toepassing van een eigen programma nooit zal worden opgeroepen, dat hij nooit de vruchten van zijn eigen regeringsstelsel naast de vruchten van het regeringsstelsel zijner vijanden ter onderlinge vergelijking zal zien tentoongesteld. Uitnemend pleitbezorger op politiek terrein, zorgde hij naauwlettend, dat de *onus probandi* op de schouders der tegenpartij bleef rusten; hij is gedaagde en zal wel zorgen het altijd te blijven. Alleen in dien zin begrijp ik de anders onbegrijpelijke woorden van den Heer Chantepie de la Saussaye, die in het laatste nommer van de Vliegende Blaadjes worden aangehaald: "Stahl *en vooral* Groen zijn kampioenen voor den "constitutionelen staat." Waarom vooral Groen? Waarom Groen meer dan Stahl, de leerling meer dan de meester? Toch niet omdat de diepzinnige duitscher in wetenschappelijk gehalte zoude moeten achterstaan bij den Heer Groen, want deze zou zeker de eerste willen zijn om te protesteren tegen soortgelijke enormiteit? Toch niet om de minder bittere vijandschap van Stahl tegen alles wat naar revolutie zweemt, of om zijne minder warme gehechtheid aan positieve kerkleer? Ik kan slechts één reden gissen voor zoo zonderlinge verklaring: Stahl is minder uitsluitend polemicus dan Groen: hij heeft zijn regeringsstelsel duidelijker ontwikkeld, naauwkeuriger de gevolgen aangewezen, die er uit voortvloeijen; maar vóór alles Stahl is de man van de practijk: zijn invloed is een tijd lang overheerschende geweest in Pruissen; hij is er in geslaagd althans

een deel van zijn programma te verwezenlijken, en nu durft gij niet beweren, dat wat Pruissen vóór alles onder zijn invloed geworden is, juist gestrekt heeft om het te maken tot den constitutionelen staat bij uitnemendheid. Alleen uit de meerdere onbestemdheid van Groen kan zijne meerderheid boven Stahl worden afgeleid, of liever ondersteld.

Onbestemd! En nog zoo even werden er woorden van den Heer Groen van Prinsterer aangehaald, waarin deze uitdrukkelijk verklaart, dat hij homogeen is met een Burke, een Stahl, een Guizot? 't Is zoo, maar daar het innig verband, dat die drie groote denkers zamenbindt, mij ontsnapt, heb ik niets aan zulk eene aanwijzing. Ik weet wel, dat Burke, Stahl en Guizot nu en dan dezelfde antipathiën openbaren, en dat er in zooverre tusschen hen theoretisch zekere verwantschap bestaat, maar van politieke homogeneïteit bleek mij niets. Ik ken geen practisch regeringsstelsel, dat te gelijk met die drie groote namen prijkt, en juist naar zulk een stelsel wordt gezocht. Zoowel als de Heer Groen ben ik bereid mij in de hoofdzaak althans neêr te leggen bij het gezag van Guizot, dat wil zeggen van den minister van Lodewijk Philips, die in 1848 zijn practisch staatsmansleven besloot. En wat Burke betreft, zagen wij hem hier te lande niet beurtelings als model aangeprezen door mannen, die inderdaad als volkomen antithesen scherp tegen elkander over staan: Groen van Prinsterer en Opzoomer? — Onbestemd! herhaalt men welligt. Maar heeft de Heer Groen dan niet nog onlangs verzekerd, dat wat hij zoekt eenvoudig is het regeringsstelsel van Willem I en Willem III, gewijzigd naar de tijdsomstandigheden? Ook dit erken ik, maar wederom moet ik er bijvoegen, dat de gedane aanwijzing mij niet baat, niet in staat is mij op het regte spoor te brengen, omdat nog altijd het antwoord achterwege bleef op de alles beslissende vraag, welke wel de veranderingen zijn, die het regeringsstelsel van Willem I en Willem III behoeft om aan de veranderde tijdsomstandigheden volkomen regt te doen wedervaren. Een van beiden naar ons inzien: of gij doet de tijdsomstandigheden geweld aan, of gij wordt, zeer tegen uwen zin voorwaar, gedreven op hetzelfde terrein, dat uwe tegenstanders innemen.

Misschien wacht mij eene andere tegenwerping van meer algemeenen aard. Hoe — vraagt men welligt — heeft de Heer Groen er zich bij bepaald, de tegenpartij op haar eigen terrein

te bestoken? Maar wat deed hij dan, zoo dikwijls — en wie zal zeggen hoe dikwijls het geweest is! — die partij overkwam op het terrein dat hem behoort? Hebben de aanvallen die hij te verduren had — ongehoorde aanvallen soms — hem niet genoopt althans de helft zijns levens te besteden aan zelfverdediging? Zeer zeker, maar die zelfverdediging draagt, dunkt mij, weder een geheel eigenaardig karakter. Zij had kunnen zijn de eenvoudige ontwikkeling en verdediging van een eigen regeringsstelsel, kunnen bestaan in het openslaan van den ruim geplooiden mantel, welke dat stelsel omgeven houdt; maar meestal dient zij slechts om de aanvallen, die men waagde, eenvoudig af te wijzen, om het enkele feit te constateren, dat de vijand heeft misgeschoten. En inderdaad hier heeft de verdediger schoon spel. Voor de meeste strijders die tegen zijne politiek te velde trekken, is het terrein waarop de Heer Groen zich beweegt een *terra incognita;* zij tasten meer of minder in het blinde rond om te midden van de algemeene duisternis naar de eigenlijke hartader te zoeken; maar telkens blijkt het dat zij hebben misgetast, dat zij als iets zeer wezenlijks hebben aangezien, wat alle wezenlijke waarde mist. Elk neemt uit de talrijke geschriften van den grooten tegenstander datgene wat hem het meest heeft getroffen, en maakt zich daaruit een eigen voorstelling van het wezen des vijands; zonderlinge voorstellingen soms, die onderling vergeleken, van de grootst mogelijke verscheidenheid, van de scherpste tegenspraak getuigen. Waarvan heeft men den Heer Groen al niet beschuldigd; hoe zonderling, hoe dwaas dikwijls, heeft men hem afgeteekend! Voor dezen een dweeper, ook op politiek terrein, is hij voor genen of een voorstander van het middeneeuwsch staatsidé, of een verdediger van de monarchie *quand même*, of een absolutist, of een democraat van den gevaarlijksten stempel. Zooveel aanvallen, zoovele uiteenloopende voorstellingen, maar van den kant des verdedigers ook even zoovele afdoende bewijzen van de volslagen onjuistheid dier voorstellingen. Voor het bijeenzamelen van die bewijzen heeft de Heer Groen een onuitputtelijk materiaal in de rijke litteratuur van zijne eigen werken. Hoe, hij zou een voorstander zijn van het middeneeuwsch staatsidé, hij die u uit geschriften van vroegeren en lateren tijd tal van citaten kan aanvoeren, die zeker wel gelden mogen als even zoovele ondubbelzinnige huldeblijken aan de moderne beschaving gebragt? Hij monarchaal quand même! Maar is het

u dan niet bekend hoe dikwijls hij op de behoefte aan bepaald republiekeinsche elementen in den staat gewezen heeft? Een absolutist! De man die vóór u en meer dan gij voor constitutionele vrijheid gestreden heeft; die nooit achterbleef, waar het er om te doen was den regtmatigen volksinvloed op het staatsbestuur te bevorderen; die ook nu nog, waar hij zijne plannen van een aanstaanden veldtogt bespreekt, nadrukkelijk verklaart op dien toenemenden volksinvloed al zijne hoop te bouwen? Een democraat eindelijk? Maar zijt gij dan zoo zeer vreemdeling in Jerusalem, dat gij niet zoudt weten, hoe hij juist in de democratie het gevaarlijk verschijnsel bij uitnemendheid, de hoofdkwaal van zijn tijd gevonden heeft, en hoe hij ter bestrijding van de algemeen heerschende ziekte geen beter geneesmiddel weet aan te prijzen dan een krachtiger en meer zelfstandig koninklijk gezag? Kies zoo als gij wilt, streef in uwe voorstelling van de antirevolutionaire politiek naar de meest mogelijke naauwkeurigheid, het stortbad van doodende citaten zult gij in geen geval kunnen ontgaan. Beproef eens, zoo gij kunt, die tallooze schijnbaar tegenstrijdige citaten tot een vast aaneengesloten, een harmonisch geheel zamen te voegen.

Wil dat zeggen dat men den Heer Groen als de verpersoonlijkte inconsequentie behoort aan te merken? Wie durft het beweren, wie zal het bewijzen vooral? De Heer Groen strijdt voor een groot, duidelijk uitgesproken beginsel, ziedaar alles wat wij weten. Hij heeft nooit dat beginsel in toepassing gebragt; nooit duidelijk gezegd hoe eene regering moet worden ingerigt, om het te kunnen verwezenlijken; nooit het ligchaam geteekend, waarin die ziel leven moet; nooit, wijzende op eenig staatswezen van onze dagen of zelfs van vroegeren tijd, gezegd: "daar is mijne theorie zuiver toegepast en daar ligt dus uw voorbeeld." Neen, de Heer Groen is niet inconsequent, maar hoe zou hij het kunnen zijn zonder antecedenten op practisch gebied, die hem binden; zonder een vast afgebakend stelsel, welks grenzen hem gevangen houden; zonder dat ergens blijkt van een bestaand voorbeeld waarop hij zich beroepen heeft, en dat tegen hem zou kunnen getuigen? Nooit heeft een staatsman zich vrijer bewogen dan hij; hij blijft zeer vast verbonden aan zijn hoofdbeginsel, maar op dezelfde wijze als de molenroede verbonden blijft aan de as om welke zij heendraait: ten noorden en ten zuiden, ten oosten en ten westen, naar alle kanten heen beweegt hij zich even vrij.

Mijn doel is niet een critiek te schrijven. Ik beweer niet dat de Heer Groen dus stelselmatig en met voordacht eene meer naauwkeurige omschrijving van het regeringsstelsel, 't welk hij is toegedaan, terughoudt; dat hij daarbij gedreven wordt door een heimelijk besef van de zwakheid der zaak die hij voorstaat. 't Kan zeer wel zijn dat het volstrekt onmogelijk is de beginselen die hij belijdt, in een eigenlijk gezegd regeringsprogramma bloot te leggen; dat men, om de juiste beteekenis van die beginselen te vatten, en goed te begrijpen hoe ze in onze maatschappij zouden kunnen worden toegepast, behoefte heeft aan een zesde zintuig, dat den meesten zijner landgenooten onthouden werd. Ik wilde het feit eenvoudig constateren en wijzen op de groote voordeelen, verbonden aan de tactiek, die, hetzij dan willekeurig of onwillekeurig, gevolgd wordt: het voordeel van onoverwinnelijk te zijn en van zich volkomen vrij te bewegen tegenover een vijand, die dezelfde vrijheid missen moet. Maar elke tactiek, ook de schoonste, heeft hare keerzijde, en het schijnt dat die keerzijde zich allengs duidelijker aan den Heer Groen begint te openbaren en aanleiding geeft tot de klagten waarvan vooral zijne laatste geschriften overvloeijen. Uitnemend aanvoerder van goed georganiseerde guerilla-benden, kan niemand hem dwingen het veld te ruimen, maar hij is tevens buiten staat een duimbreed gronds duurzaam op de tegenpartij te veroveren: hij heeft niet te duchten dat de nacht van Waterloo met zijne folteringen ooit voor hem zal aanvangen, maar evenmin mag hij hopen dat ooit de zon van Austerlitz boven zijn zegevierend hoofd zal opgaan. Het resultaat van den strijd is voor hem negatief, als het karakter dat hij, de groote vijand van de negatie, aan den strijd gegeven heeft: hij is niet overwonnen, maar ook allerminst overwinnaar. *Inde lacrymae.* Daarom staat hij thans bijna alleen op politiek gebied, trots de ongeloofelijke inspanning waarmede hij jaren achtereen propaganda maakte. Daarom blijft hij, althans als politicus, onbegrepen ook door het intellectueel gedeelte van Nederland, in weerwil dat hij vijfendertig jaren lang met weergâloos talent zijn volk toesprak, en in weerwil dat dit volk, door zijne stem geboeid, al dien tijd met onverpoosde aandacht toeluisterde; daarom wordt hij thans, op den avond van zijn werkzaam leven, tot de smartelijke verklaring gedwongen: "Thorbecke heeft een school, ik niet." Niet dat het hem aan ondersteuning ontbreekt, o neen, hij telt ze bij duizenden in den lande, die

met hem eensgezind zijn, maar deze eensgezindheid is een kerkelijke, of liever een godsdienstige, allerminst een politieke, en daarom ook allerminst eene wezenlijke politieke kracht. "Geen afspraak en overleg, geen *combinatie* of *organisatie*, "geen *politieke homogeneïteit* of *taktiek*, is het sympathetisch "verband waarvan ik in de Tweede Kamer melding gemaakt "heb. In de persoonlijke liefde en genegenheid en vertrouwen, "mij zoo dikwerf, wegens overeenstemming in het ééne noodige, "betoond, in deze evangelische, in deze *christelijk-nationale* "betrekking is mijne kracht. Zeg het aan *de kiezers*, zeg het aan "*het volk achter de kiezers*, zeg het in het *huisgezin* van kie-"zer of niet-kiezer, zeg het aan ieder *geloovig lid der Gemeente*, "zeg het aan *man* of *vrouw*, die het Evangelie liefheeft, die "christelijke volksopvoeding waardeert, die van onze verant-"woordelijkheid, met het oog op den zegen der volkshistorie "van Nederland en Oranje, besef heeft; zeg het aan ieder die, "te midden van de ontzettende godslastering onzer dagen, de "kalmte en gemoedsvrede van den Christen niet met een thans "inderdaad verachtelijk laodiceïsme verwart; zeg, en herzeg "hun, dat ik, niet als staatsman, niet als hoofd eener partij, "maar als belijder van het Evangelie hun geloovig Amen op "mijne belijdenis in de Tweede Kamer te gemoet zie."

Men kan niet duidelijker spreken, maar te gelijk in zoo weinig woorden niet ligt meer zeggen, om den instinctmatigen tegenstand te regtvaardigen, welken gij ondervindt bij allen, die niet met uwe geloofsbelijdenis instemmen. Gij zijt naar uwe eigen verklaring magteloos op politiek gebied, en te gelijk zijn er duizenden die u op datzelfde terrein steunen. Uw regeringsprogramma is onbekend of onbegrepen, en ter zijner verwezenlijking beroept gij u op hen voor wie het staatsbelang niets of bijna niets, het kerkelijk belang alles is. Voor het politiek verband tusschen u en uwe kiezers komt een kerkelijk, of wilt gij liever, een evangelisch; voor eene staatkundige partij een kerkgenootschap. Uitsluitend in zijn midden werft gij de keurbenden, die u tot den triomf over het thans geldende politieke stelsel brengen moeten. En te gelijk verklaart gij niets te willen weten van een overheerschende kerk! Ik zeg niet dat beide beweringen volstrekt onvereenigbaar zijn, maar ik geloof toch, dat bij de middelen die gij bezigt, de vrees voor een overheerschende kerk als eindresultaat, hetzij dan willekeurig of onwillekeurig verkregen, te zeer voor de

hand ligt, om niet allen die zulk een resultaat verfoeijen, tot de meest mogelijke behoedzaamheid aan te sporen. 't Is alsof, naarmate gij meerdere publiciteit geeft aan uwe gedachten, de waas van geheimzinnigheid, welke over uw staatkundig programma verspreid ligt, ook dikker en donkerder wordt.

Welnu, die geheimzinnigheid, welke zoo natuurlijk tot wantrouwen leidt, is niet alleen oorzaak, dat de algemeene zegepraal van de staatkundige beginselen, door den Heer Groen beleden, zich vruchteloos wachten laat, maar zij blijkt ook een magtige belemmering daar waar het geldt eene enkele kleine overwinning te behalen, zelfs dan als die overwinning tot een onbetwistbaar en voor allen nuttig doeleinde leiden moet. Geen onpartijdige zal loochenen dat de Heer Groen herhaaldelijk voor de belangen van waarachtige constitutionele vrijheid is in de bres gesprongen, en zeer velen zullen misschien met mij willen erkennen, dat er in zijn tegenwoordigen onvermoeiden strijd voor volkomen vrijheid van onderwijs een kern van waarheid ligt, welke, althans tot op zekere hoogte, door zamenwerking van alle liberale elementen behoorde te worden erkend. Toch blijft die zamenwerking ontbreken, en mij dunkt om geen andere reden zoo zeer als om het onoverwinnelijk wantrouwen, waarvan ik melding maakte. Opmerkelijk bepaalt zich dat wantrouwen niet tot de eigenlijke tegenstanders: ook de vrienden op kerkelijk gebied deelen er in. Voor dezen is de Heer Groen te veel jurist, voor de juristen te veel theoloog. De eersten vreezen den misschien te wettischen invloed van hun aanvoerder, vreezen dat hij te zeer geneigd zal worden bevonden om het levend geloof in een keurslijf van reglementen te dwingen, en te dooden misschien; de laatsten zijn beducht dat waar zij den Heer Groen volgen, niet enkel datgene zal worden vernietigd wat zij met hem afkeuren, maar dat men ook een schendende hand zal slaan aan hetgeen in hun oog tot de beste en schoonste veroveringen van de moderne beschaving behoort. Billijk of onbillijk, dat het wantrouwen bestaat kan moeijelijk worden geloochend.

Ik bedoel met de breede karakteristiek die voorafgaat niet veel meer dan eene verontschuldiging. Gemis aan strijdlust is

niet de minst beduidende grief, welke de Heer Groen telkens en telkens weder tegen de liberale partij aanvoert. Terwijl hij, onvermoeid strijder, onophoudelijk blijft uitdagen, is er schier niemand geneigd om te antwoorden. 't Is alsof in de stilte van den nacht de echo hem slechts het geluid van zijne eigen stem terugvoert. De dagbladen van alle kleur, zijne eigen kleur uitgezonderd, onthouden zich waar zij maar kunnen, en waar zij niet kunnen, bepalen zij zich liefst bij onbeduidende schermutselingen. Bijzondere strijdschriften, 't zij tegen de antirevolutionaire beginselen in het algemeen, 't zij tegen enkele toepassingen van die beginselen, komen hoogst zelden voor, en ook dan nog schijnen zij er altijd op uit den strijd zooveel mogelijk te localiseren; zonder hooge noodzakelijkheid geen repliek of dupliek. De voorliefde voor het zwijgsysteem wordt met den dag aanstekelijker, en met rassche schreden nadert het oogenblik waarop het in den volstrektsten zin van het woord zal zijn: *un combat fini faute de combattants.* En dit alles terwijl de kampvechter die ons oproept de hoffelijkste en geestigste strijder is, dien wij Nederlanders op onzen weg ontmoeten kunnen!

Welnu, ik geloof niet aan dat gemis van strijdlust en nog veel minder aan het gemis van warme overtuiging. Maar de liberale partij is, meen ik, sinds lang tot de conclusie gekomen, welke de Heer Groen, afscheid nemende van de Tweede Kamer, nu ook tot de zijne heeft gemaakt: de conclusie namelijk, dat men den strijd behoort te staken, waar het blijkt dat de wapenen elkaâr niet kruisen kunnen. De illusie om de tegenpartij tot capitulatie te nopen, hebben de liberalen sinds lang verloren: zwijgend bewaken zij hunne vesting, om dan alleen de wapenen op te nemen, wanneer werkelijk gevaar daartoe dwingt.

Ik ontveins niet dat ik onder de bestaande omstandigheden veel sympathie gevoel voor die tactiek; in een doelloozen strijd ligt weinig aantrekkelijks; onze bezige eeuw heeft beteren arbeid te verrigten, dan aan zulk een strijd tijd en krachten te verspillen. En inderdaad het is ijdele verspilling, want niet alleen dat onzerzijds geen geregelde aanval mogelijk is, ook tot afdoende zelfverdediging ontbreekt veelal de gelegenheid. Den Heer Groen — en van zijn standpunt laat het zich ligt verklaren — is het maar zelden te doen om een strijd tegen de verschillende openbaringen van den liberalen geest; hij moet

altijd terug tot het groote hoofdbeginsel, tot den wortel van het kwaad. Even als hij zijne eigen partij in een enkel devies tracht te karakteriseren, zoo ook de partij die tegenover hem staat, en het devies voor deze gekozen is "Revolutie en Volkssouvereiniteit". Deze twee woorden zijn van den aanvang af en onveranderlijk het mikpunt geweest waarheen de uitnemende schutter, die tegenover ons staat, al zijne pijlen keert. Rigt uw betoog in zoo als gij wilt; doe wat gij kunt om het terrein der algemeenheden te verlaten; ijdele poging: voor den Heer Groen zijn al uwe argumenten bijzaak; doelllooze decoratiën van uwe ware persoonlijkheid: hij heeft u slechts te zeggen dat gij het brandmerk der revolutie en der volkssouvereiniteit op het voorhoofd draagt, en om dat brandmerk zijt gij veroordeeld. Ik ondervond het eenige maanden geleden, toen de Heer Groen, naar aanleiding van een opstel in ditzelfde tijdschrift, dat naar het scheen met de kwestie der volkssouvereiniteit niets gemeen had, ook mij — trouwens op uitstekend heusche wijze — onmiddellijk naar dat brandmerk verwees. "Geen echt liberalisme dat niet, in theorie, de VOLKSOP-"PERMAGT als *primum verum* erkent. De liberalen zijn er, "hetzij dan met liefde of met weêrzin, aan gehecht. De vraag, "mijne heeren! is niet of gij, vrijzinnigen, het leerstuk, als "het voor u uitgediend heeft, zoudt willen loslaten, maar of "het u, met een keten van syllogismen, ook tegen wil en "dank, vasthoudt." En iets verder: "Slechts twee rigtingen "zijn er. Van boven of van beneden is de oorsprong van het "gezag. Het *shibboleth* ligt in de volkssouvereiniteit; voor den "vrijzinnige "het groote beginsel der 19[de] eeuw, de steunpilaar " "van alle moderne staatsinstellingen, de alfa en de omega ""van de politieke belijdenis van den tegenwoordigen tijd." "Daarentegen, voor den antirevolutionair, het kort begrip van "ongeloof en revolutie."

Ik zeg niet te veel, wanneer ik beweer dat de uitdrukking *revolutie* en *volkssouvereiniteit* tot de meest onbestemde behooren welke in het politiek woordenboek voorkomen. Niet alleen dat er strijd bestaat tusschen de populaire opvatting en de wetenschappelijke, maar in de wetenschap zelve is eenheid van interpretatie nog geenszins verkregen. Door de tactiek van den vijand worden wij telkens verpligt den strijd terug te brengen tot woorden, welke niet onwaarschijnlijk eene zeer verschillende beteekenis hebben én voor elk der strijdende

partijen én voor den lezer, die van het geschil kennis neemt. Is er vruchtbaarder bron van misverstand denkbaar? Zijn wij aanvallers, dan tasten wij mis door onbekendheid met het eigenlijk regeringsprogramma van de tegenpartij; moeten wij ons verdedigen, dan is een blind rondtasten niet minder regel, omdat de geheele strijd zich oplost in onbestemde woorden en uitdrukkingen, welke in den meest uiteenloopenden zin worden opgevat. Ik blijf binnen het kader, dat ik mij in den aanvang stelde, wanneer ik ten slotte eene poging doe om ook dit misverstand ik zeg niet op te lossen, maar het eenigzins duidelijker te constateren.

Voor mij is revolutie elke verandering, groot of klein, tot stand gebragt met behulp van middelen, welke tegen het geldende regt aandruischen. Revolutiegeest is dan de zucht om voor geleidelijke organische ontwikkeling in de plaats te stellen eene onnatuurlijke, telkens ten koste van het regt verkregen. Eene revolutie is geregtvaardigd wanneer het bewijs geleverd wordt, dat er langs den weg van het formele regt geen middel overbleef om ondragelijke misbruiken weg te nemen en het volk op den weg der geleidelijke ontwikkeling terug te brengen, want het leven van een volk is meer waard dan formeel regt. Deze regtvaardiging geldt voor vele omwentelingen en naar mijne bescheiden meening voor geene sterker dan voor de fransche van het jaar 1789. Revolutiegeest is daarentegen onverdedigbaar. Nooit heeft een gezond politiek hoofd dien in bescherming kunnen nemen of loochenen, dat hij de onverzoenlijke vijand is van burger- en volkenstaat. Immers de zucht om, al is het ook ter bereiking van een goed doel, bij voorkeur op onregtmatige wijze te werk te gaan, is noodzakelijk den staat ondermijnen. In dien zin is er geen jurist, geen staatsman vooral, die zich niet gaarne zou willen scharen onder de banier der anti-revolutionairen. Is Nederland, is met name de liberale partij hier te lande, revolutionair in den aangewezen zin, den eenigen zin waarin dat woord naar mijne meening mag worden opgevat? Ik moet bekennen nergens iets te vinden wat een toestemmend antwoord zou kunnen regtvaardigen. Dit wil zeker niet zeggen, dat bij ons het regtsbewustzijn nimmer op een dwaalspoor zou geraken, dat wij niet soms als regt verwezenlijken wat nimmer regt had behooren te zijn; — zoo min als eenige regeringspartij maakt de onze aanspraak op onfeilbaarheid; — maar enkel dit, dat wij het regt eerlijk zoeken

en het eerbiedigen als het bestaat. In dit opzigt behoeft Nederland geen vergelijking te schroomen, met welk volk van de oude en nieuwe wereld het dan ook zijn moge.

En de volkssouvereiniteit? Om te kunnen beweren, dat die souvereiniteit hier of daar erkend wordt, moet men voor alles aantoonen het bestaan van deze twee feiten: 1°. dat de hoogste magt berust bij de numerieke meerderheid van de meerderjarige burgers, 2°. dat er naast het gezag van die meerderheid geen ander zelfstandig gezag in den staat wordt aangetroffen. Dus beschouwd is de volkssouvereiniteit niet in het algemeen af te keuren, en ik geloof ook niet dat de Heer Groen het doet. 't Is dan eenvoudig een kwestie van regeringsvorm, en die kwestie kan niet voor alle volken op dezelfde wijze worden opgelost. Als elke regeringsvorm heeft ook deze gewigtige voor- en nadeelen, en het karakter van elk volk in het bijzonder, de maatschappelijke toestand vooral, moet beslissen welk van beiden het zwaarst wegen. Noemt men echter de volkssouvereiniteit een onder alle omstandigheden verwerpelijk regeringsbeginsel, brengt men haar vóór alles in verband met de revolutie, dan onderstelt men nog een derde feit, namelijk dit, dat de heerschende numerieke meerderheid haar gezag misbruikt, dat zij, in plaats van onbaatzuchtige voogdesse van het algemeen belang — zoo als elk souverein dat behoort te zijn — slechts haar eigen belang zoekt, dat wil zeggen het belang van de meerderheid, en zoodoende hare willekeur stelt in de plaats van het regt, dat aan allen, en dus ook aan de minderheid moet toekomen. Ik erken, dat er voor deze onderstelling zeer veel te zeggen valt, maar het moet toch een hypothese blijven: elke souvereiniteit, 'tzij een persoon, een klasse of de meerderheid van een volk die uitoefene, kan zeer ligt worden misbruikt; maar het misbruik behoort evenmin tot het wezen van de eene als tot het wezen van de andere.

Geldt de volkssouvereiniteit feitelijk in Nederland? 't Is meer dan eens beweerd, maar 't kan niet anders geweest zijn dan als beeldspraak, aangenomen altijd dat zij die het woord bezigen, aan de hier ontwikkelde beteekenis vasthouden. Zoolang wij in Nederland hebben een koningschap met gewigtige voorregten, welke zonder revolutie niet eenzijdig kunnen worden opgeheven; zoolang slechts aan een zeer klein gedeelte van de meerderjarige mannelijke bevolking het kiesregt is toegel[illegible]l; zoolang het staatsgezag wordt uitgeoefend niet door de ve[illegible]ordigers van

die kiezers alleen, maar te gelijk met dezen door den koning en eene Eerste Kamer, welke *tant bien que mal* de sociale meerderheid van het land moet uitdrukken, tot zoolang is er voor volkssouvereiniteit geen plaats. Men kan om het overwigt, dat een der drie deelen van het staatsgezag in onze dagen ook hier te lande onbetwistbaar verworven heeft, misschien spreken van een overheerschenden burgerstand, maar tusschen de heerschappij van dien stand en eigenlijk gezegde democratie ligt een kloof, welke niet ligt wordt overschreden.

Maar het is een geheel andere vraag of wij ons in de rigting van de volkssouvereiniteit voortbewegen. De Heer Groen beweert het, en niet alleen dat hij het ter loops beweert, maar het is zijne hoofdgedachte; al zijne vertoogen zijn slechts varianten op dat eene groote thema. Geen wonder dat hij met buitengemeene belangstelling elke verklaring van de tegenpartij opvangt, welke zijne hoofdgedachte komt steunen; geen wonder dus ook, dat toen Busken Huët voor eenigen tijd beweerde, dat de toekomst behoort aan democratie en volkssouvereiniteit, die bewering door Groen van Prinsterer als een hoogst belangrijke werd aangemerkt, als de misschien onvoorzigtige, maar in elk geval eerlijke openbaring van het geheim, dat aan de geheele liberale partij toebehoort.

Het zou zeker de eerste maal niet zijn, dat twee uitstekende personen ten aanzien van dezelfde zaak om verschillende redenen tot een zelfde optisch zinsbedrog vervielen, de een door daarop te lang te turen, de ander door ze te vlugtig te overzien. Maar de overeenstemming tusschen beiden is inderdaad meer schijnbaar dan wezenlijk. Waar Groen van Prinsterer volkssouvereiniteit noemt, denkt hij altijd aan misbruikte souvereiniteit, aan willekeur in de plaats gesteld van regt; terwijl Busken Huët zeker alleen daarom aan de democratie de toekomst belooft, omdat hij in de heerschappij van de meerderheid den besten waarborg vindt voor de verwezenlijking van het regtsbewustzijn, in den boezem van het geheele volk levende.

Deze laatsten zou ik willen antwoorden, dat hij naar mijne overtuiging verkeerd doet met dus de absolute voortreffelijkheid van dezen of genen regeringsvorm op den voorgrond te stellen, omdat geen regeringsvorm datgene waarborgt waarom het den staatsman alleen te doen kan zijn: de altijd meer volkomen en zuivere heerschappij van het regt. Die heerschappij hangt af van de meerdere of mindere mate van zedelijkheid

waartoe een volk gekomen is, maar niet van de democratie; zij kan onder elken regeringsvorm worden erkend en geëerbiedigd, maar ook onder elken regeringsvorm worden miskend en vertrapt. Ik wil de democratie niet volstrekt afkeuren noch ontkennen, dat ontwikkeling van de maatschappij in democratischen zin geenszins tot de onwaarschijnlijkheden behoort. Maar met bescheidenheid geef ik in overweging om ons bij het tegenwoordige te bepalen en de politiek van de toekomst aan de toekomst over te laten, al ware het slechts om onze schimmen te vrijwaren voor de spotzucht van het nageslacht, glimlagchende over onze groote maar volstrekt onvruchtbare gedienstigheid. Tot het wezen van de politiek behoort de actualiteit; de politiek van de toekomst zal afhangen van de dan bestaande omstandigheden, en aangezien wij die onmogelijk vooraf kunnen gissen, is het wel zoo veilig geen conclusie te trekken daar waar alle praemissen ontbreken.

Bepalen wij ons daarom liever tot de politiek van onzen eigen tijd en van ons eigen land. Ik zie ook voor ons volk volstrekt niet op tegen eene verdere ontwikkeling van de democratie, zoodra het bewijs geleverd wordt, dat die verdere ontwikkeling dienstbaar zijn zal aan het eene noodige op staatkundig gebied: het vestigen van een volkomen regtstoestand voor allen. Maar men houde mij de verklaring ten goede, dat ik voor de ware vrijheid in deze oogenblikken van meer zuivere democratie hoegenaamd geen heil verwacht, doch veeleer het tegendeel. Daargelaten nog dat onze maatschappelijke toestand, — in geenerlei opzigt te vergelijken met dien welke in Noord-Amerika wordt aangetroffen, — het algemeen stemregt inderdaad tot een dwaasheid maakt, tot de heerschappij door de sociale minderheid, numeriek de sterkste, over de zooveel zwakkere sociale meerderheid uitgeoefend, mag men vragen of de census, zooals die hier te lande is geregeld, politieke capaciteiten buitensluit. Ik geloof stellig het tegendeel en wie immer ook maar van verre werd ingewijd in de geheimen van ons verkiezingswerk kan moeijelijk eene andere meening zijn toegedaan. De Heer Busken Huët is met onze burgerklasse te wel bekend dan dat hij in het bijzonder hoogen dunk zou kunnen koesteren van hare politieke inzigten. Mogt hij twijfelen, hij herleze dan nog eens N°. X van de Vliegende Blaadjes: "de Volkssouvereiniteit en de stembus", waarin de Heer Groen van Prinsterer, inderdaad met engelachtig geduld,

de stelling heeft toegelicht — en zeker niet zonder diep besef van de noodzakelijkheid eener zoodanige toelichting, — dat de uitoefening van burgerschapsregten met de volkomen betrachting van alle christelijke pligten wel kan worden overeengebragt. Wat hebben wij te denken van het volk achter de kiezers als het kiezersvolk zelf nog zulk een les van noode heeft? Zeer zeker, met de algemeene ontwikkeling moet ook het kiesregt zich ontwikkelen, maar niet zonder deze. Zeker is het den mensch veredelen en beschaven wanneer men hem vergunt mede voor zijn deel invloed uit te oefenen op den gang van het staatsbestuur, maar wij mogen daarom den staat niet maken tot een *corpus vile*, juist goed genoeg voor de experimenten van onbekwamen. De geschiedenis heeft genoeg geleerd wat wij van zulke experimenten te wachten hebben. Uitbreiding van het stemregt onder de tegenwoordige omstandigheden zou enkel kunnen strekken om de vertegenwoordiging te vervalschen, door op ongehoorde wijze de magt te verhoogen van hen, die, dank zij het gezag, dat zij in de maatschappij over de nieuwe kiezers uitoefenen, in de gelegenheid zouden zijn die kiezers tot hunne werktuigen te maken. Ik herinner mij hoe een paar jaren geleden door de zoogenaamde groote nijverheid werd aangedrongen op uitbreiding van het stemregt, met het naauwelijks verholen doel om door den invloed van de fabriekanten op hunne arbeiders de partij van het protectionisme aanmerkelijk te versterken. Het kiesregt van de arbeiders moest dienen een resultaat te verkrijgen, met geen belang meer openlijk in strijd dan met het belang van de arbeiders zelven.

Busken Huët schijnt, als ik hem althans wel vat, in de monarchie eene middeneeuwsche instelling te zien. Ik weet waarlijk niet op welken grond. Alle regeringsvormen zijn aan de middeneeuwen eigen geweest, de republiekeinsche niet minder dan de monarchale, en men kan met evenveel regt beweren, dat de eerste uit traditie gekozen worden als de laatste. Of de toekomst algemeen aan de republiek de voorkeur geven zal, durf ik niet beslissen, maar ik geloof het niet, al ware het alleen om deze reden, dat de monarchie de eenvoudigste en natuurlijkste openbaring is van de hoofdgedachte van den staat, de gedachte van de eenheid namelijk. Maar er is een andere meer afdoende grond, welke mij veroorlooft, ook zonder dat ik aanspraak maak op den titel van profeet, de onsterfelijkheid van de monarchie te voorspellen, namelijk deze, dat alleen

in de monarchie beperking van het hoogste gezag mogelijk is. De absolute democratie, zoo als die in de republiek voorkomt, is noodzakelijk onbeperkte souvereiniteit, niet minder dan de souvereiniteit van den Russischen Czar. Waar de numerieke meerderheid als souverein heerscht is geen contrôle denkbaar, omdat daar alleen de numerieke minderheid overblijft; en deze is natuurlijk te zwak voor die taak. Toch is de behoefte aan contrôle dezelfde in de republiek als in de monarchie; want 'tzij één regere of de meerderheid, altijd is het maar een deel, dat gezag voert in naam van het geheel en dat dus verpligt is met verloochening van eigen belangen, de belangen van de gemeenschap te betrachten. Ik ken in de republiek voor het regt van de minderheid geen anderen waarborg, dan de eerlijkheid van de meerderheid, en ik twijfel er aan of die waarborg in de toekomst meer afdoende zal blijken dan tegenwoordig. Integendeel ik houd mij overtuigd, dat misbruik van absoluut gezag nergens meer voor de hand ligt dan in de onbeperkte democratie. De vorst, die zijn absoluut gezag wil misbruiken, zwicht alligt voor de overweging, dat hij, ofschoon alle magt hem regtens toebehoort, toch physiek de zwakste is, dat hij staat als één tegenover een geheel volk. Maar in de democratie is voor dergelijke overweging geen plaats, omdat daar politieke en physieke overmagt hand aan hand gaan. Dat in het klassieke land van de moderne democratie, de regten van de minderheid minder veilig zijn, dan in vele europeesche staten en — wat erger is — allengs minder veilig worden, weet elk, die zijne kennis van amerikaansche toestanden niet enkel ontleent aan het boek van Laboulaye, *Paris en Amérique*. Tegenover Busken Huët wil ik mij op geen ander gezag beroepen dan het door hem aangehaalde, het gezag van de Tocqueville.

Al moge de tijd zich dan ook schijnbaar voortbewegen in de rigting van de democratie, ik vermoed, dat de toekomst zich van absolute volksheerschappij zal afwenden om dezelfde reden waarom onze tijd met het absoluut vorsten-gezag gebroken heeft: de behoefte aan waarborg voor de geregeerden. Altijd zal dunkt mij het practisch gezond verstand terugwijzen op die constitutionele monarchie, welke, hoe gebrekkig in vele opzigten, het hoofddoel van den staat toch nog het best verwezenlijkt: niet alleen beperking van het vorstengezag door de parlementaire meerderheid, maar ook beperking van het gezag

dier meerderheid door den vorst, orgaan van de eenheid, en dus van de minderheid zoowel als van de meerderheid. Men zegge niet, dat in den strijd tusschen die twee elementen het vorstengezag noodzakelijk moet ondergaan. Alles hangt af van tijden en omstandigheden, van individualiteiten vooral. Zoo veranderlijk als deze zijn, zoo veranderlijk moet ook het overwigt van het eene element op het andere wezen. En ook al ontviel den vorsten elke andere steun, dan nog zouden zij hulp vinden in dat inderdaad bewonderenswaardig volksinstinct, dat bij voorkeur de lagere volksklassen, de onmondigen op politiek terrein, aan de monarchie vastklemt als aan de natuurlijke verdedigster van hare belangen tegen mogelijke dwingelandij van de meerderheid. Wel verre dat de invoering van het parlementaire stelsel dit volksinstinct verzwakt, is het, dunkt mij, juist daar waar dit stelsel geldt — ten onzent, in België en in Groot-Brittannië — sterker ontwikkeld dan ergens elders. Zij die den aanstaanden triomf van de absolute democratie voorspellen zullen, om misvatting te voorkomen, wel doen wanneer zij ook dat instinct in rekening brengen.

Het valt vrij wat ligter mij te verstaan met Busken Huët dan met den Heer Groen van Prinsterer. Voor dezen is het evenmin twijfelachtig, dat het liberalisme naar de volksoppermagt heenvoert als dat volksheerschappij synoniem is met willekeur. Het laatste woord van de moderne vrijheidsbegrippen is absolutisme; een onverbreekbare keten van syllogismen leidt er ons heen, 'tzij wij het willen of niet willen.

Ik vind in mijne eigen voorstellingen van het moderne staatsregt niets wat deze beweringen zou kunnen regtvaardigen. Ter juiste beoordeeling van de fransche omwenteling, die bron van de nieuwe vrijheidsbegrippen waarheen wij door den Heer Groen altijd verwezen worden, moet, dunkt mij, wel onderscheiden worden tusschen het doel, dat men voor oogen had, en de middelen waardoor men dat doel trachtte te bereiken. Het doel was zuiver modern, de middelen waren middeneeuwsch. De staat moest ophouden een werktuig te zijn, een magtig middel van exploitatie, in handen gegeven, 'tzij dan aan een kerk, aan een vorst of aan eene klasse van personen, groot of klein. De staat zou in het vervolg de geheele gemeenschap dienen en die algemeene dienst werd uitgedrukt in de spreuk: "regt voor allen", de hoofdbepaling van het nieuwe staatkundig formulier, het kort begrip van de geheele theorie: Die spreuk,

vrucht van den geest van verdraagzaamheid, welke zich in de achttiende eeuw zoo sterk had ontwikkeld, was zeker allerminst absolutistisch; zij was veeleer het tegendeel, want te zeggen, dat er regt zal zijn voor allen, is met andere woorden den staf breken over het absolutisme, dat zich juist door miskenning van veler regt kenmerkt. Indien dus de fransche omwenteling absolutisme heeft uitgewerkt, dan is zij blijkbaar tot een resultaat gekomen, dat tegen haar wezenlijk doel lijnregt overstaat. En op welken grond beweert men zoo iets? Op grond van de gebeurtenissen in het revolutie-tijdvak voorgekomen, van Rousseau's leerstellingen, van de volkssouvereiniteit, dat eerste kind van de omwenteling. Maar waarom als vrucht van de revolutie voor te stellen wat nooit haar vrucht geweest kan zijn, om de zeer goede reden, dat die vrucht vele eeuwen ouder was dan de boom? Bij de fransche omwenteling heeft zich het feit voorgedaan, dat elke groote hervorming kenmerkt, het feit namelijk, dat de mensch de fouten van zijn tijd kan inzien zonder zich daarom nog boven de vooroordeelen van zijn tijd te verheffen. Geen hervorming is dadelijk volkomen; aanvankelijk heeft men altijd vermenging van heterogene kleuren, van oude en nieuwe denkbeelden; niet dan langzaam verliezen de oude denkbeelden hunne kracht en worden alle vreemde elementen afgescheiden. Zoo was het bij den oorsprong van het Christendom en van de Kerkhervorming, en zoo was het ook bij de groote omwenteling. Deze heeft de middeneeuwen bestreden met wapenen aan de middeneeuwen ontleend. Rousseau is de vader en niet het kind van de omwenteling, de laatste straal van den wegstervenden dag, niet de eerste glans van een nieuw morgenrood. Zijne uitstekende verdienste is deze, dat hij, beter dialecticus dan zijn voorgangers, uit middeneeuwsche theoriën hare laatste consequentiën getrokken en ze juist daardoor als volstrekt onbestaanbaar heeft gebrandmerkt. Het begrip van volkssouvereiniteit hangt als het ware eeuwen lang in de lucht; tal van publicisten beseffen haar bestaan, deze duidelijker gene minder duidelijk; maar eerst Rousseau heeft die rondzwervende gassen gecondenseerd, tot een ligchaam gemaakt, en de nieuwe magt daaruit geschapen, als een wapen in handen gegeven van de omwenteling, opdat deze het absolutisme met het absolutisme zou vernietigen. Rousseau's uitgangspunt is dat van talrijke voorgangers: de staat wordt verklaard uit het individu en al zijn gezag draagt een privaatregtelijk ka-

rakter. Maar terwijl de voorgangers spreken van de souvereiniteit der standen en beweren, dat deze aan geen andere staatsregtelijke pligten gebonden zijn dan die zij vrijwillig aanvaarden, zoo betoogt hij, meer consequent, de souvereiniteit van de individuen. Het gezag van den staat is hun gezag, vrijwillig overgedragen, en dus ook maar zoo lang bindend als hun wil om zich aan dat gezag te onderwerpen, blijft voortleven. Wie het absolutisme en de volkssouvereiniteit uit de fransche omwenteling verklaren, maken zich dunkt mij aan dezelfde fout schuldig, als zij die de joodsche elementen in het eerste Christendom als een eigenaardigheid van de nieuwe godsdienst aanmerken en niet als een overblijfsel van den vroegeren toestand, waaraan het Christendom, maar langzaam en geleidelijk, een einde maakte.

Is het absolutisme, geheel aandruischende tegen het groote beginsel, dat de fransche omwenteling wilde verwezenlijken, later door den geest der eeuw in het moderne staatsregt overgebragt? Ik kan die beschuldiging moeijelijk rijmen met de grief, zoo dikwijls tegen onzen tijd aangevoerd, dat hij zich vóór alles door twijfelzucht, ongeloof en onverschilligheid zou kenmerken. Het laatste feit is onloochenbaar, maar dat men ons dan ook niet de deugden van onze gebreken betwiste. Hoe zwakker het geloof is van eene eeuw, hoe kleiner het aantal dergenen, die in de erkenning van zekere absolute waarheden de hoofdvoorwaarde zien van elks zaligheid, naar die mate valt het minder moeijelijk verdraagzaam te zijn; en omgekeerd, hoe warmer geloof, hoe meer propoganda, hoe meer neiging om de regten van andersdenkenden te verkorten. De kalme stemming, of wil men, de onverschilligheid van onze eeuw, heeft althans deze goede zijde, dat zij ons behalve voor geschiedvorsching ook uitnemend geschikt maakt voor regtsbeoefening. De leus van de fransche omwenteling "regt voor allen" zou in een geloovige eeuw vrij wat moeijelijker te verwezenlijken zijn, want hoe meer wij hechten aan de weelde van het huis door ons zelven bewoond, hoe sterker onze overtuiging is, dat er buiten dat huis geen dak te vinden is dat waarachtige bescherming oplevert, des te spoediger zal de onuitroeibare menschenliefde het "dwingt ze in te gaan" op onze lippen brengen.

Wie ook zwichte voor de hoofdkwaal onzer eeuw, allerminst de Heer Groen, want beteugeling van die kwaal is juist het groote doel van zijn rusteloozen strijd. De kennis van de

waarheid is voor ons verloren gegaan; haar terug te vinden moet de hoofdzaak zijn, de groote hoofdzaak voor welke alles zwicht, het staatsbelang niet uitgezonderd; of liever, het waarachtig staatsbelang is aan het terugvinden van die waarheid onverbrekelijk verbonden. De leer van de anti-revolutionairen heeft met de boven ontwikkelde voorstelling geen enkel aanrakingspunt. Waar zij strijden tegen de revolutie is niet de fransche omwenteling het eenige mikpunt, maar in het algemeen die geest van verzet, van welken de omwenteling slechts eene voorbijgaande, zij het ook de meest geduchte openbaring was, het verzet van den mensch tegen zijn God. De volkssouvereiniteit is voor hen geen kwestie van regeringsvorm, maar de aanmatiging van den mensch om zijn wil te laten heerschen, in plaats van dien te onderwerpen aan de verordeningen Gods. Kortom de geheele strijd is tegen het rationalisme, nog duidelijker misschien, tegen de zonde gerigt. Het gezag komt van boven, niet van beneden, ziedaar het kort begrip van de anti-revolutionaire leer. Wil men zeggen, dat de mensch in zijn streven naar ontwikkeling door zedelijke wetten gebonden wordt, die hem beheerschen en die hij niet kan vervormen; wil men zeggen, dat het regt van geen menschelijke willekeur afhankelijk is, niemand kan meer dan ik geneigd zijn die stelling te onderschrijven; maar tevens voeg ik er bij, dat ik geen ander middel weet om dat zedelijk gezag te doen gelden dan zijne erkenning door den mensch, geen ander middel om de heerschappij van het regt te verzekeren dan de instemming van het menschelijk bewustzijn. Het gezag komt van boven, maar alleen uit en door den mensch kan het zich openbaren.

Op dit punt scheiden zich onze wegen, naar ik meen: de Heer Groen wil, waar hij optreedt als hoofd eener politieke partij, onderwerping ook aan een gezag, dat niet is erkend, heerschappij van een regt, dat geen regt is voor het menschelijk bewustzijn, en dat gezag en dat regt, dus aan den staat opgedrongen, zij zijn ten slotte niet anders dan de subjectieve opvatting der anti-revolutionairen van openbaring en wereldhistorie. Ik begrijp het wijsgeerig stelsel, maar ik begrijp niet hoe men op politiek terrein zonder absolutisme het verzet tegen dat stelsel kan overwinnen. Een van beiden toch: of uwe opvatting van regt en gezag is de onze, en dan zijn wij volkomen homogeen; of zij strijdt met de onze, en dan kan hare

heerschappij in den staat alleen door overheersching en geweld verzekerd worden. De vraag is niet, mijne Heeren — het zij mij veroorloofd, dat ik *mutatis mutandis* uwe eigen woorden teruggeef — of gij, anti-revolutionairen, hoog opgeeft van uwe liefde voor vrijheid, de vraag kan enkel zijn of niet een keten van syllogismen u, ook tegen wil en dank, aan het absolutisme vastknoopt.

Tegen wil en dank, want absolutistische neigingen liggen geloof ik verder van den Heer Groen dan van vele zijner tegenstanders. Hij is in vele opzigten een volksman, in zoo verre als hij met onwankelbaar vertrouwen gelooft aan de goede natuur van zijn volk en zin en genie heeft voor volksleiding; zijne grondige beoefening van onze geschiedenis heeft hem met een echt republiekeinschen zuurdeesem doortrokken, terwijl de lauweren, die hij oogstte op parlementair gebied, de handhaving van parlementaire voorregten voor hem bijna tot een persoonlijke kwestie maken. Een zwijgend volk tegenover een oppermagtig vorst, kan dunkt mij niemand meer antipathiek zijn dan hem. Intusschen, hoe sterk het politieke leven van een vrij volk hem ook moge aantrekken, de hoofdzaak is en blijft de triomf van zijne regtsbeginselen, de erkenning van Gods oppermagt, zoo als zijne school het noemt. Kan hij ter bereiking van dat doel steun vinden bij den vorst, hij zal in zijne eischen van een zelfstandig koninklijk gezag ver, misschien zeer ver gaan. Wordt hij echter van dien kant teleurgesteld dan zal hij trachten den volksinvloed op het staatsbestuur te doen gelden, en vermoedelijk verder willen gaan dan de meeste zijner tegenstanders. Hier nu ligt geloof ik de oplossing van de schijnbare tegenstrijdigheid, welke men niet slechts in de geschriften maar ook in de handelingen van den Heer Groen opmerkt, de verklaring van het raadsel, waarom zijne bestrijders hem te gelijk voorstander van absoluut vorstengezag en democraat hebben kunnen noemen. Hij is noch het een noch het ander, maar moest ik kiezen dan zou ik zeggen, dat de democratische neigingen — het woord democratie in onzen zin opgevat — meestal bovendrijven. Misschien heeft sedert 1848 geen lid van de Tweede Kamer meer gedaan om de bevoegdheid van het parlement uit te breiden dan de Heer Groen, meer dan hij gebruik gemaakt van al die nieuwe wapenen tot uitbreiding van het parlementair gezag gesmeed, zelfs de verboden wapenen niet uitgezonderd: het afstemmen van begroo-

tingen om redenen daar buiten gelegen. Niet tevreden met de emancipatie van het parlement heeft de Heer Groen, meer dan iemand naar ik geloof, ook gestreefd naar de emancipatie van het kiezersvolk, ja zelfs van het volk, dat achter de kiezers staat. Ik zal de teedere kwestie van art. 82 Grondwet: "de leden stemmen zonder last van of ruggespraak met hen die benoemen" in het midden laten, maar dit zij toch gezegd, dat in den strijd tusschen de Heeren Groen en Fruin, de eerste zeer bepaald het terrein van de democratie heeft ingenomen, en niet alleen in 1864, maar reeds vijfentwintig jaren geleden, toen hij zijne Bijdrage schreef tot "Herziening der Grondwet in nederlandschen zin." Onze grondwet heeft de uitoefening van het staatsgezag opgedragen aan den koning, in gemeen overleg met de Staten-Generaal, en niet aan den koning, in gemeen overleg met het volk. Voor haar zijn de gekozenen vrije, zelfstandige mannen, bekleed met het vertrouwen hunner committenten, en niets meer. Ik erken, dat naarmate een volk zich meer politisch ontwikkelt, handhaving van dat karakter der vertegenwoordiging allengs moeijelijker wordt, dat het schier niet anders kan of de kiezers zullen bij de stemming niet enkel letten op algemeene overeenstemming van beginselen, maar daarbij ook een bepaald votum willen uitbrengen over deze of gene kwestie van den dag, welker oplossing aan de wetgevende magt behoort. Men loochene echter evenmin, dat de Grondwet iets dergelijks niet heeft bedoeld en dat als de practijk, door den Heer Groen bij de jongste algemeene verkiezingen aanbevolen, regel worden mogt, er van de vrijheid en zelfstandigheid der vertegenwoordiging niet veel meer dan de naam zal overblijven.

Worden de tegenstrijdigheden in het politieke leven van den Heer Groen alzoo zonder moeite verklaard, het blijven niettemin tegenstrijdigheden, en deze zijn altijd openbaringen van fouten en gebreken, welke het stelsel, waaruit zij voortvloeijen, aankleven. Het hoofdgebrek nu van het stelsel der anti-revolutionairen is naar mijne bescheiden meening dit, dat het op staatkundig gebied overbrengt wat daar niet op zijne plaats is. *Een Staatsman niet, een Evangeliebelijder*, dus noemt de Heer Groen een zijner Blaadjes aan de kiezers. En inderdaad zoo moest het zijn, maar werkelijk is het anders, en daarin schuilt de fout, dunkt mij. Alle staatkundige partijen hebben naar mijn inzien hetzelfde uitgangspunt: de erkenning en eerbiediging van het regtsbewustzijn der natie: het onderling verschil kan slechts

daarin liggen, dat de een dus, gene weder op andere wijze wil verwezenlijken wat in dat regtsbewustzijn ligt opgesloten. Maar met den Heer Groen is het werkelijk anders; de strijd is gerigt juist tegen dat regtsbewustzijn, naar zijn inzien op jammerlijke wijze verdoold geraakt. Ik zal het feit niet tegenspreken, maar enkel opmerken, dat het regtsbewustzijn van een volk slechts in de kerk en op de school kan gelouterd en veredeld worden. De staat kan enkel openbaren wat is; wie meer verlangt, wie in den staat naar een regtstoestand streeft, tegen het bewustzijn der natie aandruischende, hij wordt, willens of onwillens, despoot. De Heer Groen wil dat niet, hiervan ben ik zeker, maar hoe zou hij zich dan in onze maatschappij als hoofd eener regeringspartij van andere partijen kunnen onderscheiden?

Ik heb enkel willen constateren, dat op die vraag nog altijd geen antwoord is gegeven, en ik geloof ook niet, dat het gegeven kan worden. Mijn onderzoek gold niet het wijsgeerig stelsel der anti-revolutionairen, maar enkel de practische middelen waardoor dat stelsel in onze dagen op politiek terrein zou kunnen worden verwezenlijkt. Naar mijne overtuiging zijn die middelen nergens te vinden en is dus voor de anti-revolutionairen het opstellen van een eigen regeringsprogramma, dat zich onderscheidt door de practische resultaten, welke het moet afwerpen, onmogelijk. Intusschen hoe inniger die overtuiging is, hoe meer ik geneigd ben voor den Heer Groen vrijheid, volkomen vrijheid te vragen, waar hij in kerk en school naar de zegepraal zijner beginselen streeft. Op dat gebied kan geen verschil van inzigt iets ontnemen aan mijne warme sympathie voor den onvermoeiden en veelal eenzamen strijder, die, sterk door zijn geloof, evenzeer tegen de miskenning zijner tegenstanders als tegen de zwakheid of het wantrouwen zijner volgelingen is opgewassen.

J. T. BUIJS.

RICHARD COBDEN.

Wie op den zevenden April dezes jaars, des morgens te negen ure, het Waterloostation van den London-and-South Western-spoorweg te Londen betreden had, hij zou getuige geweest zijn van een allerindrukwekkendst schouwspel, 't welk hij voorzeker daar ter plaatse nooit zou verwacht hebben. Want geheel onvoorbereid, ja onwillekeurig en toch op zeer sprekende wijze, werd aldaar hulde toegebragt aan de nagedachtenis van een man, wiens overlijden niet alleen in Engeland maar overal waar wakkerheid en ijver geëerd worden, met innige droefheid was vernomen. Geheel afgescheiden van het zoo eigenaardig woelige gedeelte van een spoorwegstation stond een speciale trein gereed van acht en twintig eerste klasse wagens, met zwartfloers aan de portieren en bestuurd door beambten in zwaren rouw gekleed. Een stoet van bijna zes honderd heeren, allen in rouwgewaad, trad zwijgend de wagens binnen, en alleen het snuiven van den stoomsleper brak nu en dan de doodsche stilte af. Wie gewaagd had de namen van eenigen hunner fluisterend te vragen, hij zou, zoo hem het antwoord verstrekt ware, verbaasd zijn geweest. Want hij zou geene andere namen gehoord hebben dan die van de eerste staatslieden van Engeland, en wel van hen alleen die altijd luide genoemd worden, zoodra 't maatregelen geldt die de bevordering van de welvaart van het algemeen ten doel hebben. De geniale rijkskanselier Gladstone en de onverzettelijke radicaal Bright, de wakkere voorvechters der roemrijke Anti-Cornlaw-League, Milner-Gibson en Charles Villiers met den begaafden voorzitter George Wilson, zij waren omgeven door mannen, die allen eene eereplaats innemen of op de banken van het Engelsche Lagerhuis, of wel in het bestuur

der fabrieksteden, welke de Engelsche bedrijvigheid alom beroemd gemaakt heeft. Te Midhurst aangekomen, wandelde deze stoet even somber en zwijgend door de liefelijkste lanen, waarvan het jeugdige groen schitterend verlicht werd door de prachtigste lentezon, naar Cockings-Causeway en schaarde zich statig achter de eenvoudige met vier zwarte paarden bespannen lijkkoets, die hen bij hunne aankomst aldaar als voorbijreed. Aan het kerkhof van West Lavington, Sussex, hield de stoet stil, en werd de kist op de baar gezet en grafwaarts gedragen door de arbeiders van de bezitting des overledenen, terwijl een Gladstone en een Villiers, een Gibson en een Wilson, een Bright en anderen 't zich tot eene eer rekenden, de slippen van het lijkkleed te mogen dragen. De plegtige dienst, die de Engelsche kerk voorschrijft, werd met groote ontroering door de menigte, die van alle kanten naar het kerkhof toegestroomd was, aangehoord, en even zwijgend en even statig als de schaar naar deze plaats was heengetrokken, verliet ze ook weder dat stille rijk der dooden. Diepe rouw stond op ieders gelaat te lezen.

Want Richard Cobden was door hen naar zijne laatste rustplaats gebragt. Gedragen van de plek waar hij was geboren, of liever uit het huis dat zijne landgenooten uit dankbaarheid voor hem hadden opgerigt op dezelfde plaats waar vroeger de schamele ouderlijke woning stond, werd hij in de groeve nedergelaten waarin hij voor weinige jaren zijn eenigen zoon had ter aarde besteld, en aan wiens zijde hij altijd gewenscht had eenmaal te zullen rusten. En de weemoed die het hart der hooggeplaatste en rijk begaafde mannen vervulde toen de kist langzaam voor hunne oogen verdween, die weemoed vond weerklank in geheel het land, want ieder regtgeaarde Brit gevoelde dat Engeland een zijner edelste en wakkerste zonen ten grave had zien dalen. Welzalig hij die alzoo door geheel zijn volk wordt beweend, welzalig het volk dat alzoo zijne groote mannen betreurt!

Toch was de rouw van Engeland en van bijna geheel het vaste land van Europa over Richard Cobden's dood niet overdreven, hoe algemeen ook. 't Was geene overdrijving, dat de dagbladen in Engeland en Frankrijk met rouwranden verschenen zoodra zijn overlijden bekend was, noch dat de bevolking der nijverste steden van Engeland hare woningen sloot, gevoelende dat ieder hunner een smartelijk verlies geleden had. De Fransche Kamer had er grond voor, bij monde van haren tweeden

voorzitter aan zijne nagedachtenis eene warme hulde toe te brengen en Engeland toe te roepen, dat Frankrijk in zijne droefheid deelde. En 't was een bewijs van fijn gevoel, dat in het Britsche Parlement alleen de eerste sprekers, en dat enkel de leiders der beide hoofdpartijen, het woord opnamen om den man te herdenken, naar wiens ledige plaats aller blikken met droefenis gerigt waren. De grijze Palmerston sprak met warme woorden zijn leedgevoel uit dat het Lagerhuis een zijner beste leden had verloren, omdat een der edelste leden aan de Britsche natie was ontvallen. Verloor het Parlement een zijner grootste sieraden, het Vaderland had een zijner trouwste dienaren verloren. Dat getuigde ook zijn staatkundige tegenstander, de welsprekende d'Israeli, die trachtte Engeland te troosten met zijn verlies, omdat de mond van Cobden wel voor altijd gesloten was, maar zijne woorden en gedachten zouden blijven voortleven in de hoofden en harten van het dankbaar nageslacht. En dat zou voorzeker ook getuigd hebben zijn trouwe vriend John Bright, wanneer zijne aandoeningen hem niet hadden gedwongen om de korte woorden die hij aan zijne nagedachtenis daar ter plaatse wilde wijden, plotseling af te breken met deze getuigenis: "Na twintig jaren der meest warme en broederlijke "vriendschap wist ik nog niet hoe lief hij mij was, dan nu, "nadat ik hem voor altijd verloren heb."

Het aristocratische en den Mammon aanbiddende Engeland vereenigde zich met het monarchale en ligtzinnige Frankrijk, om met hetzelfde diepe gevoel van smart den dood van een man te beweenen, die toch juist zijn geheele leven had gewijd aan de bestrijding der aristocratische voorregten, met verwaarloozing zijner eigene wereldsche belangen, en die er behagen in schepte zijne democratische beginselen met zulke ijskoude cijfers te verdedigen, dat hij zich soms bijna tot een zeker cynisme dreigde te laten verleiden. De territoriale magt van den Britschen adel wilde hij fnuiken, en hij heeft die gebroken. Eigen vermogen offerde hij in dien strijd op, maar hij bloosde er niet voor tot twee malen toe uit de hand zijner landgenooten een nieuw vermogen aan te nemen, door de vrijwillige bijdragen tot van daglooners toe, te zamen gebragt. Toen zijne kiezers hem met eene nederlaag aan de volgende stembus dreigden, wanneer hij bij de Chinesche oorlogskwestie tegen de sympathie zijner landgenooten bleef ijveren, week hij toch geen haarbreed van zijne overtuiging terug; liever getroostte hij zich de smadelijke

verdrijving van de zoo geliefde parlementaire kampplaats, de schande zijner verbanning als terugwerpende op de hoofden dier onbillijken. Den ministeriëlen zetel die hem werd aangeboden, weigerde hij te aanvaarden, omdat hij, hoe ook ingenomen met de staatkundige gevoelens van den grijzen Premier, toch in zijn vredelievenden geest een afschuw gevoelde voor diens strijdlustige sympathiën. En toen hij zijn Vaderland en het naburige Frankrijk naauw tot elkander had weten te brengen, door beider belangen te vereenigen en de welvaart van beider bevolking te verhoogen, eene daad waarvoor de danktoon uit duizende woningen van arbeiders in beide landen tot hem zal oprijzen, toen weigerde hij toch om de vooral in Engeland zoo begeerde plaats in den adelstand in te nemen die zijne Koningin hem aanbood, of de rijke sinecure van geheimraad te aanvaarden, welke de regering hoopte dat hem aangenaam zou zijn. Zeldzame wilskracht, zeldzame belangeloosheid! Wèl bleek hij vast te staan in zijne eens gevestigde overtuiging.

Maar 't was ook juist die kracht van overtuiging, waaraan Richard Cobden het voorspoedige, zijne land- en tijdgenooten het zegenrijke van zijne loopbaan te danken hadden. Toen de jonge wees de vaderlijke hoeve verliet en te Londen eene schuilplaats zocht bij een onbemiddelden oom, moest hij wel eerst als jongen in een magazijn van manufacturen ondergeschikten arbeid verrigten, maar zijn ijver en wakkerheid deden hem weldra tot de hoogere betrekking van reiziger aldaar opklimmen. En naauwelijks had de wakkere jonkman in Lancashire de snelle ja reusachtige ontwikkeling der katoennijverheid gezien, of hij was al spoedig met twee zijner medeklerken zelf als katoendrukker gevestigd, eerst te Clitheroe en toen te Manchester, omdat hij dadelijk begrepen had dat hier de plaats was waar aan ijver en kennis eene rijke toekomst geopend werd. De man echter die het dagelijksch bedrijf zoo wakker aanvatte en daarin zulk een helder inzigt toonde, die man kon in fabriek noch op kantoor bevrediging vinden voor zijn ijverigen geest; geld moest voor hem bijzaak, handelen hoofdzaak zijn. Toen de eigene zaak voorspoedig ging, moest ook de publieke zaak beter worden gemaakt. Manchester zuchtte nog onder den heerscherstaf van den adelijken landheer; maar zou het toeval der geboorte magt geven over de vrijen en naar fortuin onafhankelijken door eigen verdienste? Dat niet langer, besloot Cobden, en werkelijk had de openbare meening, door hem op-

gewekt en geleid, weldra de onafhankelijke municipaliteit verkregen. Dat die lange onderworpenheid aan oudheerlijke regten alleen was toe te schrijven, te wijten liever, aan gebrek aan kennis, gebrek aan onderwijs dus, stond al spoedig bij hem vast. En een beter stelsel van opvoeding en onderwijs vond dadelijk in hem een wakkeren voorvechter, vooral in de openbare vergaderingen, waarin onze overzeesche naburen de publieke zaak zoo bij voorkeur publiek behandelen. Toen was 't dat hij zijn vriend John Bright leerde kennen, en eene vriendschap sloot met den onverzettelijken puritein, waarvan wij het karakter hebben leeren kennen door de nobele woorden die deze in het Lagerhuis aan zijne nagedachtenis wijdde. De rustelooze geest ging toen in vreemde landen nieuw voedsel zoeken, en na de Levant te hebben bezocht en door de Vereenigde Staten te zijn getrokken, na in vlugschriften de resultaten zijner beschouwingen te hebben nedergelegd en getracht, hoewel vruchteloos, een zetel in het Parlement te verkrijgen, was hij weldra weder in België, Frankrijk, Zwitserland en Duitschland nieuwe stof zoekende om te werken. En toen hij eindelijk in zijn Vaderland terugkeerde, was 't om er dien arbeid te vinden waarvoor hij geleefd en gestreden en waaraan hij al zijne krachten, tot uitputtens toe, besteed heeft, maar waardoor hij ook een vroegtijdig graf heeft gevonden, dien arbeid echter tevens waardoor hij een naam heeft verworven die het levend geslacht zegent, en die bij het toekomend geslacht door de geschiedenis in eere blijven zal.

't Is eene dwaling, in Cobden den stichter te zien der beweging tegen de Engelsche graanwetten, maar eene dwaling die ligt te vergeven is. Naauwelijks toch had hij zich aan de op nieuw verrezen vereeniging van dappere bestrijders van dat monopolie aangesloten, of dadelijk was hij ook de hoofdpersoon geworden en dat zonder eenige bedoelingen van heerschzucht, maar alleen door zijne persoonlijkheid. Want 't was het eigenaardige van Cobdens karakter dat hij nooit in eene zaak optrad of hij beheerschte die terstond. Waar hij zou medewerken, was hij dadelijk een der leiders. Sloot hij zich aan bij anderen, oogenblikkelijk groepeerden de anderen zich om hem, want een ieder erkende al spoedig in hem den man van meer dan gewone wilskracht, op wien men steunen kon. Hij was de krachtige persoonlijkheid achter wien anderen zoo gaarne hunne zwakheid zochten te verschuilen. Onverschilligheid en

laauwheid waren hem vreemd; alleen voor datgene waarin hij met zijne geheele ziel kon deelen, had hij sympathie, en zijn vurige geest deed die sympathie dadelijk in hartstogt overgaan. Waar Cobden werkte, was hij onmiddellijk het centrum.

De strijd tegen de korenwetten was in Engeland een historische strijd. De geschiedenis van die wetten kan men in twee tijdperken verdeelen, in de periode toen Engeland een land van uitvoer van granen was, en in de andere toen het een land van invoer werd. Reeds in de dertiende eeuw was de middelprijs van granen een gewigtig vraagstuk voor de Engelsche vorsten. Gedurig werd de uitvoer aanbevolen, zoodat daarvoor zelfs in 1689 eene premie uitgeloofd werd, maar gedurig werd die uitvoer ook weer verboden. Het beginsel van schaalregten, dat in latere jaren ook hier te lande toepassing vond, dagteekende reeds van vroeger eeuwen, want de middelprijs der granen besliste altijd of de invoer dan wel de uitvoer zou worden aangemoedigd. Nu eens waren overvloedige oogsten de oorzaak van armoede onder de pachters, dan weer dompelde schaarschte de geheele bevolking in de schromelijkste ellende. En gedurig waren oproeren, in de steden vooral, de treurige gevolgen van de onophoudelijke inmenging der regering in den loop van den graanhandel, die niet kon voorzien in tijden van overvloed en van gebrek tevens, omdat kunstmatige middelen altijd verhinderden dat de wijze taktiek, waardoor Jozef de Egyptenaren voor hongersnood behoedde, ook Engeland vrijwaarde vóor de uitersten van ruime en mislukte oogsten. Aanmoediging tot uitvoer, tot kunstmatigen uitvoer dus, in tijden van overvloed, in plaats van door den overvloed van het eene jaar de schaarschte van het andere jaar te dekken, werkte even noodlottig als belemmering van invoer, zoodra de ruime oogst de prijzen verlaagde en de voorraadschuren dus nog meer voor den naderenden dag van gebrek hadden kunnen gevuld worden.

Maar hier de geschiedenis der Engelsche korenwetten na te gaan, ligt niet in mijn bestek, hoe belangrijk de studie van dat onderwerp ook zij. Wie het ontstaan der laatste roemruchtige beweging tegen de graanwetten in Engeland, waarvan Cobden de held was, wil nagaan, maar den tijd niet heeft tot het napluizen der vroegere geschiedenis, hij beginne met het eindigen van den algemeenen oorlog tegen Frankrijk, in 1815, van welk jaar eene geheel nieuwe maatschappelijke orde van zaken dagteekent. Hooge prijzen, onvermijdelijk gevolg van den oorlog, hadden de ade-

lijke grondbezitters in staat gesteld hooge pachtprijzen van de landbouwers af te dwingen. En nu moest in 1815 eene wet, die den invoer van granen van het buitenland alleen dan toeliet wanneer de prijs in Engeland zelf het hooge cijfer van 80 schellingen bereikt had, die voordeelen voor hen bestendigen. Hoe krachtig ook de strijd was tegen zoo schandelijk opzet der adelijken in den lande, om geheel de bevolking te dwingen het zoo onmisbare brood duur te betalen opdat zij, de eenige bezitters van den grond, hunne akkers tot hooge prijzen zouden kunnen verhuren, de tegenstand was onmagtig. De voordragt werd in beide Huizen aangenomen, hoewel het volk buiten de deuren de leden met moord en doodslag dreigde, en menigeen den toegang niet kon verkrijgen dan na handgemeen te zijn geweest met de opgewonden menigte, die teregt in die wet een privilegie voor den adel herkende, ten koste van het zweet en bloed der arme en arbeidende klasse. Maar die oproerige menigte daarbuiten, nog niet geleid en bestuurd en voorgelicht zoo als later door een Cobden en anderen, verbitterde eer de gemoederen der wetgevers, dan dat ze die tot kalm en rijp overleg stemde. Evenwel, toch zou alle tegenstand van die zijde vruchteloos gebleven zijn. De magt van den adel was toen nog te groot. En 't is juist een man als Cobden die noodig was om daarin bres te schieten, die zijn afkeer van alle bevoorregting van standen en monopolie vooral ook grondde op het gebeurde in die dagen van 1815. Ook voor mannen als hij was toen echter de tijd nog niet gekomen. Wat zou de enkele burgerman vermogt hebben, daar waar zelfs de leden van den hoogsten Engelschen adel onmagtig bleven! Want ter eere van hen die den maatregel wakker tegenstonden, sta 't hier en overal waar de geschiedenis der Engelsche korenwetten behandeld wordt, opgeteekend, dat de Duke of Sussex, de Duke of Gloucester met de peers Grenville, Wellesley, Essex, Torrington, Douglas, Carlisle, Montfort, King en Chandos Buckingham — hoe geheel anders zou later de zoon des laatsten bij de eindphase dezer wetten optreden! — een krachtig protest tegen de wet ter vergadering indienden. "Wij "zijn tegenstanders van alle belemmeringen van den handel, "vooral van den graanhandel," zoo spraken zij — de woorden zijn van Lord Grenville. "Monopolie is de vader van schaarschte, "van duurte, van onzekerheid. Het doel der wet is een groot "kwaad, den verbruiker te noodzaken koren duurder te koopen

"in Engeland dan hij het van het buitenland zou kunnen aan-"voeren." Genoeg om het karakter van het protest aan te geven. Welke freetrader zou zelfs in onze dagen niet gaarne zulke stellingen onderschrijven! De voordragt werd wet, en de Britsche adel zou nu naar hartelust schatten kunnen verkrijgen door een gedeelte van de zwaar verdiende penningen des arbeiders naar zich toe te trekken in den vorm van hooge pachten door duur brood. Evenwel, het feit der totale mislukking van dit plan behoeft natuurlijk niet eens vermeld te worden; in onze dagen is zulk eene vermelding reeds overbodig geworden. Teregt zeide reeds Earl Fitz-William: "Wetten die, zoo als de korenwetten, op "onregt en bevoorregting rusten, kunnen niet van langen duur "zijn." De hooge pachtcontracten werden wel gesloten, maar de betaling werd door de omstandigheden belet. Wel werden de pachters arm, maar de landheeren toch niet rijk. En de arbeider, die duur brood moest eten, kocht het ongekend goedkoop. Want drie achtereenvolgende misoogsten verhoogden de prijzen derwijze, dat de toevoeren van het buitenland Engeland als met granen overstroomden, 't geen de prijzen weer deed dalen; en toen daarop overvloedige oogsten volgden, was de ellende onder de pachters natuurlijk algemeen. Weer moest de regering hulp verschaffen en weer werden allerlei kunstmiddelen beproefd, maar ook natuurlijk ontoereikend bevonden, hoewel zelfs een Huskisson daaraan in 1822 zijne krachten beproefde, totdat eindelijk onder Canning in 1828 die schaalregten werden aangenomen, welker totale vernietiging, in beginsel en in voorschrift, de zegepraal der Anti-Cornlaw-League uitmaakt.

Toen geheel Engeland in rep en roer gebragt werd door de agitatie van de Reformbill, verwachtten velen, vreesden enkelen, dat ook die reeds zoo vroeg gehate graanwetten het slagtoffer zouden worden van de hervormers, zoo hunne pogingen gelukten. Maar de grondbezitters waakten voor het behoud van 't geen zij dwaselijk hun palladium achtten. De arbeider moest weten dat de verlaging der graanprijzen tengevolge van de afschaffing der regten, hem veeleer zou schaden dan baten, want, zoo werd hem diets gemaakt, werd het brood goedkooper, dan zou ieder meester het loon zijner knechten evenzeer verminderen. En de ervaring zou hem toch geleerd hebben, dat de prijzen van het brood vrij wat eerder en gemakkelijker verhoogd werden — een enkel misgewas maar was daartoe noodig — dan dat eene verhooging van loon door hem te verkrij-

gen was. 't Ontbrak toen ter tijd aan mannen die dergelijke drogredenen wederlegden. Een Cobbett trachtte wel dat te doen; een Hunt vooral, in het Lagerhuis, maar zij waren onmagtig om juister begrippen te doen post vatten. De hartstogtelijke speech die Henry Hunt den 15den September 1831 in het Parlement hield om eene enquête te verkrijgen, waardoor de werking der graanwetten zou blijken vooral ten opzigte der loonen en den toestand der arbeidende bevolking, is echter nog heden te dage der lezing waarlijk overwaard. Maar van de 200 stemmen die uitgebragt werden, waren er niet meer dan 6 ten zijnen voordeele. Men mag Hunt echter met regt een der éclaireurs noemen op den weg der nieuwe beweging.

Nog echter was de geschikte tijd daarvoor niet aangebroken. Eerst de slechte oogsten die van 1838 tot 1840 en later op elkander volgden, zouden dat uur doen slaan. Groote toevoeren van granen van het buitenland maakten de groote uitvoeren van specie noodzakelijk, die altijd zoo noodlottig zijn voor handel en nijverheid. De Amerikaansche crisis vermeerderde den druk der omstandigheden; en weldra was de toestand der mindere klasse zoo hagchelijk, door dure prijzen van brood en gebrek aan werk zonder dat de fabriekanten daarin verbetering konden brengen, dat een ieder de toekomst met bekommernis verbeidde. Nu meenden de Chartisten vrij spel te kunnen verkrijgen, en hunne oproerige taal in de tallooze volksvergaderingen die zij alom bijeenriepen, verergerde dien stand van zaken niet weinig. Ongelukkig wilden zij daarenboven alleen hunne "vijf punten" van zuiver staatkundige regten voorstaan, niet medestrijden tegen de graanwetten. En toch erkenden allen die den toestand van Engeland juist inzagen, zeer teregt, dat de belemmeringen van den handel, en vooral van den graanhandel, grootelijks schuld hadden aan den druk waaronder Engeland gebukt ging.

Dat, meende de goedgezinde Dr. Birney, moest aan de natie verkondigd worden. En te dien einde riep hij op den vierden Augustus 1838 te Bolton eene volksvergadering bijeen. Maar ongelukkigerwijze bleek de wil beter dan de magt. Alleen reeds voor den aanblik van het groote publiek, dat hij omtrent zijne ware belangen zou voorlichten, deinsde hij terug. En toen de geheele zaal van lagchen schaterde en men onder luiden scherts over den onbeholpen spreker dreigde uiteen te gaan, tot groot nadeel van het goede doel waarvoor men was bijeen-

gekomen, toen vond dat doel gelukkig nog ter juister ure een wakkeren kampioen in den begaafden Paulton, denzelfde die later het dagblad de Leader met zoo grooten tact zou besturen. Met eene warmte en een vuur, met eene welsprekendheid en een kennis van zaken die de menigte wegsleepten, redde hij niet alleen volkomen de straks nog zoo hopelooze zaak, maar grondde hij zelfs het denkbeeld dat later zoo rijke vruchten voor den goeden uitslag der zaak zou dragen, om in verschillende plaatsen en in openbare volksbijeenkomsten de korenwetten te bestrijden. Uit die beweging ontstond de Anti-Cornlaw-League, gevormd door Dr. Bowring, Paulton, Prentice en Smith, waarvan later Richard Cobden de ziel werd. En zoodra die wakkere geest de jeugdige vereeniging bezielde, was het lot der verouderde monopolies beslist.

Richard Cobden organiseerde het nieuwe verbond, dat hij als eene tweede Hanze beschouwde. Met kracht en met snelheid moest gehandeld worden. Volksbijeenkomsten en de pers zouden de groote werktuigen zijn. Maar al dadelijk beproefde hij ook de officiële corporatiën voor zijne zaak te winnen. De Kamer van Koophandel van Manchester, waarvan hij lid was, moest op zijn voorstel verklaren, "dat zonder de onmiddellijke "afschaffing der korenwetten de ondergang der nijverheid on-"vermijdelijk was, en dat alleen algeheele vrijheid van handel "de nijverheid en het land kon redden." En na een zevendaagschen strijd gelukte het hem dat votum te verkrijgen. Toen moest zijn Anti-bread-Circular bij duizenden en duizenden verspreid worden om het publiek over het verderfelijke der graanregten in te lichten, en eindelijk een verzoekschrift van meer dan 40,000 personen bij het Lagerhuis inkomen, waarbij verzocht werd, dat eenige werklui, leden der League, door de vergadering zouden gehoord worden omtrent den heilloozen invloed dier wetten op geheel het volk. Maar met eene meerderheid van 147 stemmen werd de enquête, voorgesteld door Charles Villiers, geweigerd, en Earl Fitz-William mogt voor zijne motie van gelijke strekking, niet meer dan 24 van de 244 stemmen verkrijgen van de Lords.

Maar juist die tegenstand scherpte Cobdens ijver. Als ten strijde getart, zou hij nu ook den strijd aanvaarden. Adelijke hebzucht verhinderde de deugdelijke voeding van het volk; daaraan zou een einde komen, zoo niet goedschiks, dan kwaadschiks. "Wanneer de adel volhardt in zijn strijd tegen de ar-

"beidende bevolking onzes lands, dat dan geheel Engeland een "verbond sluite tegen hem, en dat de ruïnes der oude roofslo-"ten die wij nu aan de boorden van den Rijn bewonderen, "hem een teeken zij van 't geen hem wacht," zoo sprak hij. Dr. Channings woorden maakte hij dus tot de zijne: "Wanneer het "volk opklimt tot de erkenning der gelijkheid van alle men-"schen, dan verdwijnt de eerbied voor hooge geboorte of gaat "over in wantrouwen en drang tot weerstand. Wat eens ontzag "inboezemde, verwekt dan tegenzin. De dwaling, dat de toe-"vallig adelijk geborene tot een ander ras behoort, verdwijnt. "Een natuurlijker toestand moet opkomen, ter vervanging van "dien door geweld alleen ontstaan. En mogt het waar zijn, "dat de maatschappij 't zekerst rust op de onderdrukte menigte, "die menigte wil den voet niet langer dulden op haar rug en "ze eischt haar aandeel in de maatschappelijke voorregten." Onder zulke leuzen werd op het volk gewerkt, en weldra stroomden dan ook van alle zijden de noodige fondsen toe tot dekking der eerste uitgaven. Nu werd een bestuur benoemd, waarin behalve Cobden en zijne vrienden Bright en Smith, — beide rijke fabriekanten — en de bekwame Paulton, de wakkere freetrader Kolonel Thompson, de jeugdige fabriekant George Wilson, de vurige prediker Fox, de adelijke Charles Villiers, broeder van Lord Clarendon, en anderen opgenomen werden, van welke de meesten behoorden tot die intelligente en krachtige mannen, die in Engeland de nijverheid tot zulk een hoogen trap van ontwikkeling hebben weten op te voeren.

De achthonderd mannen die den 23sten Januarij 1839 in de lokalen der korenbeurs van Manchester aan het groote gastmaal deelnamen, hadden de League voor goed gevestigd. Fabriekanten en kooplui waren nu eensklaps mannen geworden die overal volksvergaderingen zouden bijeenroepen en leiden, om de handelswetgeving van Engeland te veranderen en daardoor voor goed de overmagt van den adel te knotten. En zij toonden althans reeds in het eerste jaar dat het hun niet aan ijver ontbrak, getuigen de 300 vergaderingen die zij hielden en de 300,000 geschriften die zij in dat ééne jaar verspreidden. Daarenboven bevorderde de regering hunne zaak krachtig, hoewel zonder het te willen of te weten. Want toen deze in 1840 eindelijk zelve maatregelen beraamde om het stelsel van invoerregten alvast te herzien en erkende, dat van de gemiddelde opbrengst der douane van £ 22 millioen niet minder dan £ 20

millioen geheven werden van de levensmiddelen en van de grondstoffen voor de nijverheid, toen ging een kreet van verontwaardiging op door geheel Engeland. Zoo was dan niet alleen het voedsel der nijverheid gruwelijk belast, maar tevens het voedsel van den nijveren zelven. Met een tweesnijdend zwaard wondde de eigene wetgeving dus het eigen volk, dat zwoegde onder zijnen arbeid. En toen bleek het dat Sir James Graham zijn volk kende, zeggende van Engeland: "de publieke opinie berust bij "de middelklasse; bij die talrijke klasse die evenzeer verwijderd "staat van de behoefte aan arbeid als van de begeerte naar "grootheid; die het voorregt geniet van onbekrompen middelen, "en die genoeg verstand bezit om in alles een helder inzigt te "behouden, dat evenmin verduisterd wordt door belangzucht als "door hartstogt." Want die publieke geest zou krachtiger zijn dan de Wetgevers van den lande.

Maar vooral door de League was het Engelsche volk tot het juiste inzigt van het kwaad der douanewetgeving gebragt. Zonder zijne voorlichting zou het publiek nooit tot die kennis gekomen zijn. En terwijl de geestige kolonel Thompson zijn' catechismus tegen de korenwetten schreef, en de begaafde Paulton het dagblad the League bestuurde, waren Cobden en Bright en Fox en Villiers en Wilson en anderen, voortdurend trekkende van de eene plaats naar de andere, om overal waar zij kwamen de menigte bijeen te roepen en te dringen tot medewerking om toch de gehate graanwetten te vernietigen. Hunne pogingen, aanvankelijk met koelheid opgenomen, wonnen toch langzamerhand aan kracht, zoo zelfs, dat in 1841 zevenhonderd geestelijken van allerlei belijdenis, Protestanten zoowel als Roomsch-Katholieken, zich te Manchester vereenigden, om met eenparige stem de bestaande wetgeving op de granen te brandmerken als "verkrachtende de wet des Heeren "en verijdelende de weldaden der Voorzienigheid." En de tweehonderd ambtgenooten die kort daarna te Edinburg voor hetzelfde doel bijeenkwamen, versterkten die uitspraak nog. Ja 1500 geestelijken maakten toen een verbond elken Zondag hun dienst te besluiten met de bede tot God, dat Hij het hart der regeerders van Engeland mogt stemmen tot wegneming van zoo groot een onregt voor het volk.

Het volk werd dus voortdurend in beweging gehouden door woord en geschrift. Maar nu moest ook de Anti-Cornlawpartij in het Parlement versterkt worden. En wat Cobden vroeger

vruchteloos beproefde, werd nu mogelijk. Hetzelfde Stockport dat hem toen verwierp, benoemde hem in 1841 tot zijn afgevaardigde. Die overwinning was groot. Tot het Parlement toe was nu de ziel der beweging doorgedrongen. En de lippen waarop de honende lach speelde, toen Cobden voor 't eerst het stelsel der graanwetten in het Huis aanviel, ze zwegen weldra eerbiedig wanneer hij met mannelijken ernst en heilige overtuiging de regten van geheel het volk tegen de voorregten van enkelen verdedigde. Niet onvoorbereid kwam hij te midden dier begaafde sprekers en debaters optreden. Hij had eene school als spreker gemaakt, zoo als maar weinigen, zoo een enkele, hunner. Dag aan dag had hij tot duizenden het woord gevoerd, en dat wel bij voorkeur tot hen, die hij bij zijn optreden kende als bezield met de meening dat juist in het behoud dier beschermende regten hun heil gelegen was, de landbouwers namelijk. Hij had geleerd een waren worstelstrijd van woorden te voeren, en juist uit de beweringen der tegenpartij zijne krachtigste argumenten te putten. Bedaard en voorzigtig, altijd meester van zich zelven hoe hoog zijne verontwaardiging ook soms mogt klimmen, groot geworden in het bedrijvige leven, en door zijn reizen en trekken in den vreemde gewapend met een scherp oog en een helderen blik, was hij bij uitnemendheid de man om tot het volk te spreken en diens regten te verdedigen, niet op het gebied van het ingewikkelde staatsregt, maar op het terrein van eerlijken arbeid. En wat hij grootelijks voor had boven anderen die voor 't eerst in de staatkundige wereld optraden was, dat er toen strijd heerschte in de politiek, zoodat de keuze eener eigene partij niet moeijelijk, laauwheid of onbeslistheid veeleer onmogelijk waren. Daarenboven had hij nog wel een scherp geteekend doel voor oogen.

Hoe ik mij den man nog levendig herinner, eerst van de monstervergaderingen in het kolossale Coventgardentheater en later van vele andere bijeenkomsten. Te midden van de kloeke gestalten dier Engelschen, toen veelal gekleed in fluweelen jasjes en vesten, waarin, als patroon, duizende graanschoven geweven waren omkranst door de duidelijk te lezen woorden freetrade, scheen hij nog kleiner dan hij werkelijk was. Ook van eene parlementsverkiezing te Londen herinner ik mij nog duidelijk die opgewekte persoonlijkheid, toen de zoo eigenaardige processie ten voordeele van den liberalen candidaat, de Londen Tavern, waar hij met eenige zijner vrienden geposteerd stond, voorbijtrok. Op

een kolossalen wagen, met vier reusachtige Vlamen bespannen, stond een bord met kleine beschimmelde en verschrompelde broodjes, een stuk verdroogde kaas en wat slechte boter, en daarboven de woorden, dat dit maal twee schellingen zou kosten wanneer de protectionistische candidaat verkozen werd. Een zelfde wagen volgde, waarop een kolossaal tantaliserend brood lag, uitmuntende kaas en keurige boter, en — voor een halven schelling was dit maal zeker te verkrijgen, zoodra maar de freetrader de meerderheid verkreeg, heette 't daar. Zulke karakteristieke Engelsche groepen moesten wel zijne sympathie opwekken. Want hij was Brit tot in zijne nieren. De beeldtenis die daar tegen mij over hangt, genomen korten tijd vóór zijn overlijden, brengt mij nog duidelijk de trekken voor den geest van dien bezielden spreker en krachtigen hervormer. Wel toonen de zware lijnen die nu in dat gelaat gegroefd zijn, dat hij voor zijne overtuiging niet alleen heeft gestreden, maar daarvoor ook heeft geleden. Toch was het oog helder gebleven, het gelaat was nog dat opene van weleer, en de vastberadenheid die zoo duidelijk op geheel zijn wezen als ingeprent lag, had hem blijkbaar ook uiterlijk niet begeven. Hij had iets zoo onafhankelijks, zoo fiers bijna, dat men 't hem dadelijk aan kon zien hoe gerust en zeker hij zich gevoelde in eigen kracht, en als de bouwmeester van zijn eigen fortuin en van een naam, bekend en geëerd zoo als die van zeer enkelen maar, ook niemand vreesde of ontzag. Ja er kon iets uittartends op dat gelaat staan, dat ons continentale lui toch altijd eenigermate treffen moet wanneer wij ons te midden dier onafhankelijke eilanders bewegen. Daarbij was hij zoo eenvoudig in kleeding en manieren en bewegingen, zoo vrij en geheel ongedwongen, zoo volkomen natuurlijk, dat niemand hem bij de eerste ontmoeting voor meer zou tellen dan een gewoon burgerman. Alleen het scherpe oog trof dadelijk. Zijn geheele uiterlijk, zelfs zijn optreden voor eene volksvergadering van duizenden, zoo als hij gewoon was die voor zich te zien, was volstrekt niet van dien aard om de menigte voor hem in te nemen, terwijl zijne eenigermate gebogene houding geenzins geschikt was om eenig ontzag bij haar op te wekken.

Naauwelijks echter had hij het woord opgevat, of hij was ook meester van zijn gehoor. Den eenvoudigen persoon zag men niet meer, alleen zijne woorden hoorde men. Niet het oog was voor korten tijd gevangen, maar hoofd en hart waren

blijvend overwonnen. Zijne overtuiging werd de overtuiging van wie hem hoorde, want het kon niet anders of de man die zoo sprak, verkondigde waarheid. Groot was dan ook dadelijk zijn invloed over elke volksvergadering zoodra hij eenige oogenblikken had gesproken. Maar niet alzoo in het Huis der Gemeenten; langen tijd hield het aan eer hij zijne hoorders ook dáár vermogt te beheerschen. Want hoe gevat ook en reê in zijne woorden en redeneringen, hoe volkomen meester ook van de zaak die hij voorstond, hoe gelukkig ook in de keuze der praktische voorbeelden tot opheldering zijner meening, hoe krachtig ook de overtuiging waarmede hij sprak, alle die uitstekende middelen om invloed te verkrijgen op de groote menigte, op allen wie het enkel te doen is om waarheid en regt, en die alleen met gezonde hoofden en onbevangen gemoederen den spreker aanhooren, ze zijn nog niet voldoende om ook hen te overtuigen die de zetels van het Engelsche Parlement innemen. Daartoe behoort meer, geheel andere eischen worden daar nog aan den spreker gesteld. Want niet als ten onzent en in Frankrijk en in Duitschland is ook in Engeland het Lagerhuis zamengesteld uit mannen van het volk, gekozen door en uit het volk, waaronder de adelijke naam eene zeldzaamheid heeten mag, maar de aristocratische Brit blijft ook aristocrâtisch in de keuze zijner volksvertegenwoordigers. De man van het volk die in het Huis der Gemeenten zitting verkrijgt, moet al een zeer grooten naam hebben gemaakt in zijn land, eene al zeer erkende specialiteit zijn of moet al zeer groote middelen bezitten, eer hij in dien kring van aristocratische volksmannen opgenomen wordt. De groote historische namen van Engeland zijn daar vertegenwoordigd, en klein is het aantal der nieuwe mannen die daar met hooge onderscheiding genoemd worden. En die er zijn, waarlijk, geene gelegenheid wordt door sprekers en schrijvers verzuimd om toch gedurig openlijk te verkondigen dat hunne grootheid te opmerkelijker is, omdat die noch uit familietraditiën noch uit de eigenlijk politieke opvoeding der aanzienlijke Engelschen te verklaren is. De deftige Brit eert den handelaar en fabriekant en bankier wel zeer hoog en hij erkent wel dat hun arbeid medegewerkt heeft tot de grootheid van zijn land, maar 't is een vereeren dat ver afstaat van een benijden. Cottonlord en Merchantprince blijven bij hem zoowat spotnamen. Horne zegt in zijne "Australian Facts and Prospects" heel aardig van de nieuwe rijke wereld aldaar: "Money is not quite everything, not even

"in Melbourne. It only covers a multitude of sins without the "help of charity, but it cannot thrust its soiled hands, illiterate dialect, loghut manners and foil breath into the society "of ladies and gentlemen, however to its utter astonishment." Hij karakteriseert daarmede zeer juist, in den ruweren vorm der nieuwe wereld, dat echt nationaal aristocratische, 't welk de Britsche natie zoozeer kenmerkt, dat geïncarneerde gevoel van waarde, 't welk alleen geboorte en opleiding kunnen geven. En dat karakteristieke leeft en regeert oppermagtig in de gewijde hallen van St. Stephen's. De mannen die daar zitting nemen zijn niet voor het meerendeel advocaten en kooplui, zoo als op het vaste land, hoewel er altijd enkele groote handelsnamen onder geteld worden, maar zij vertegenwoordigen, met het Hoogerhuis, het grondbezit van de drie koningrijken en de eigen familienamen der oude Engelsche geslachten, waarvan het hoofd, de eerstgeborene, den adelijken titel in het Huis der Lords laat gelden. Die mannen hebben op hunne weidsche openbare scholen en orthodoxe universiteiten eene opvoeding ontvangen niet voor eenig bedrijf, maar voor het openbare leven, eene opvoeding die enkelen nu ook bij onze burgerlijke natie aanbevelen, met totale miskenning van de loopbaan der bemiddelden hier te lande en van den socialen toestand dergenen die in Engeland dat onderwijs genieten. Doorvoed van de kennis der oude klassieken, geoefend in onderlingen woordentwist, versterkt door allerlei ligchaamsoefeningen, worden zij daar als afgerigt tot publieke mannen, tot staatslieden en redenaars. Hun maatschappelijk onafhankelijk leven, hun landbezit, hun maagschap met de bevoorregte adelijke geslachten des lands, versterken bij hen den eerbied voor de traditie, waarmede zij reeds bij hunne opvoeding worden opgekweekt. Geen wonder dus dat zij, hoewel in 't algemeen gewoonlijk in waarheid liberaler dan de tot hoogheid opgeklommen burger, toch krachtiger weêrstand bieden aan hen die het territoriaal evenwigt der grooten van den lande dreigen aan te tasten, en die, geworsteld van de ruwe arbeidsbank tot den parlementairen zetel, zij 't ook door eigen verdiensten, toch eene wijze van beschouwen en van argumenteren in hun midden overbrengen, die in strijd is met hunne opvoeding en met hun geheele leven. De stem der praktijk, die nuchtere taal, klinkt in hunne klassieke ooren lang als een wanklank.

Dat ondervond Cobden niet weinig in den aanvang van zijn

politiek leven. De geroutineerde volksredenaar had niet zoo dadelijk invloed als parlementair spreker. Het Huis lachte om zijne, zoo als men beweerde overdreven voorstelling van de nadeelen die de handelswetgeving, met name de graanwetten, op den toestand van geheel de bevolking had. Eerst moesten de feiten die hij aan zijne medeleden gaf, door deze overwogen en verwerkt worden, alvorens de overtuiging bij hen kon post vatten dat Cobden waarheid sprak. En die tijd zou aanbreken, ook voor een zoo grenzenloos hooghartig man als Sir Robert Peel, die in den beginne den volkstribuun Cobden genadig als ignoreerde. Juist hij zou eens voor zijn invloed bukken, maar dan ook eerlijk en ruiterlijk zijn lof verkondigen.

Lord John Russells voorstel van een vast regt van acht schellingen op granen viel, en daarmede viel het geheele ministerie Melbourne. Sir Robert Peel kwam toen weder aan het bewind. Zijne eerste verklaring was de bepaalde weigering om de graanwetten onveranderd te laten, maar — tevens om die meer te verminderen dan door de wijziging der bestaande schaalregten. Teleurstelling dus voor beide partijen, voor die van bescherming en voor die van vrijen handel. Dadelijk was Richard Cobden weer ijverig in de weer om dat plan door middel der Anti-Cornlaw-League te verijdelen. En duizende verzoekschriften tegen de graanwetten werden dan ook in het Parlement ter tafel gebragt, op den avond toen Sir Robert Peel, 8 Februarij 1842, die merkwaardige rede uitsprak, waarbij hij aan het Huis de vermindering der invoerregten voordroeg van ongeveer 1200 artikelen, te dekken door eene inkomst-belasting. Maar de granen zouden belast blijven, echter naar een verlaagd stelsel van schaalregten. De voordragt werd wet, maar ergerde de protectionisten zonder de freetraders te bevredigen. Integendeel verkreeg hun ijver nieuw voedsel door zulk een voorstel. Had hun Cobden niet met ronde woorden den grooten minister toegevoegd, "dat deze wet eene beleediging was voor het lijdende volk?"

't Zou mij te ver leiden de voor de Anti-Cornlaw-league zoo glorierijke jaren van 1842 tot 1846 na te gaan. Ik zou dan als een krachtig bewijs der nationale sympathie ook de kolossale Bazars moeten gedenken, die de Britsche dames eerst te Manchester en later te Londen, ten voordeele der League openden en die duizende en tienduizende ponden sterling voor het groote doel opleverden. De Freetrade-Hall te Manchester,

die 10,000 personen kan bevatten en in zes weken gebouwd is op de plek, alwaar voor weinige jaren eene onder de leiding van Hunt gehouden meeting van bestrijders der korenwetten op bloedige wijze uiteengedreven werd door opgewonden benden van het platte land, prijkt nog daar als de opbrengst van eene dier bazars. Maar ik mag niet onvermeld laten hoe ingenieus Cobden en Bright de zoogenaamde Chandos-clausule van het kiesregt, waarbij ieder eigenaar van een perceel dat veertig schellingen 's jaars opbrengt, kiezer is, aanwendden, om hun invloed op de verkiezingen te versterken, eenvoudig door overal de eenigzins gegoede arbeiders ten platte lande aan te sporen en gedeeltelijk ook in staat te stellen, eigenaar te worden van zulk eene kleine woning. En zoo meesterlijk hebben zij hun doel bereikt, dat weldra in drie districten alleen, vijf duizend kiezers meer ter stembus opkwamen, en dat in 1845 eene vroegere protectionistische meerderheid van 598 stemmen veranderde in eene freetrade meerderheid van 3084 stemmen. Trouwens, de mannen die dagen te voren het uur bekend maakten waarop zij in deze of gene plaats in eene zuiver landbouwende streek een ieder uitnoodigden om hunne strenge afkeuring der graanwetten aan te hooren, en zoo zij wilden, te bestrijden, zij toonden althans dat het hun niet aan tact en moed ontbrak om den strijd vol te houden. Want gedurig was 't hun zegepraal, dat niemand ter kampplaats verscheen en de protectionisten dus de blaam op zich laadden, dat hunne bestrijding der League geene opene en eerlijke was.

Van jaar tot jaar nam de invloed der freetraders toe. De graanwetten vooral bestreed de League, maar tegelijkertijd moesten de andere beschermende regten onder de argumenten harer sprekers vallen. En wie de tariefswetgeving van 1842 tot 1846 volgt zal menig regt zien verdwijnen, schijnbaar tot groot verlies van de schatkist, maar in waarheid ten voordeele van het rijk, omdat de algemeene welvaart des lands krachtig won door vrijer verkeer. Maar de graanwetten vielen niet eer dan toen in 1846 de treurige toestand der aardappelvelden van Ierland vooral, geheel Groot-Brittanje met schrik en angst voor de toekomst vervulden. Dat was een Godsgerigt, zoo sprak de menigte in die dagen. De eene mensch wilde den anderen onthouden wat God voor allen had doen rijpen, en alleen Zijn arm was krachtig genoeg om aan zoo gruwelijk een onregt, den eenen broeder door den anderen aangedaan, een einde te maken.

Sir Robert Peel wilde bukken, maar zijne medeministers weigerden. Hij trad af en Lord John Russell zou het bewind van hem overnemen, maar hij kon geen ministerie vormen. Weer trad Sir Robert op, maar toen vielen ook de graanwetten. Gewijzigd bleef het schaalregt tot 1849 bestaan en dan — was de invoer van granen vrij; alleen een nominaal regt werd geheven. De strijd in beide Huizen was hevig, maar kort en beslissend.

En daarmede was het pleit beslist. Sir Robert gaf de teugels der regering over aan Lord John Russell, en voor 't laatst sprak hij het Huis der Gemeenten toe van den zetel dien hij meer had gesierd, dan dat die zijn aanzien had verhoogd. Hij betreurde het dat zijne vroegere vrienden hem als een ontrouwen bondgenoot veroordeelden, omdat hij tot de zijde zijner vroegere tegenstanders was overgegaan, maar de ervaring had hem geleerd dat die tegenstanders juist en hij onjuist gezien had. En hij stond niet aan het hoofd der regering tot instandhouding en versterking van staatkundige partijen, maar tot vermeerdering van de welvaart van geheel het Britsche volk. Maar wanneer nu dat volk de arbeidskrachten rijkelijk zou kunnen vernieuwen door overvloedig en onbelast voedsel, dan hoopte hij dat het zijn naam nog wel eens zou willen herdenken met een gevoel van welwillendheid zoo al niet van dankbaarheid, als eene vergoeding voor den smaad waarmede anderen hem, juist ter wille van die ruime verspreiding van levensbehoeften, bejegenden.

Aan Richard Cobden en aan zijne medearbeiders in de zaak tot verbreiding der beginselen van handelsvrijheid over geheel Engeland, komt voornamelijk de eer der eindelijke zegepraal toe. Dat erkende Sir Robert Peel volmondig voor het volle Huis der Gemeenten. Dat een Earl Fitz-William, een Marquis of Westminster en anderen zich bij hen aansloten, was het gevolg van de kracht der woorden van Cobden en zijne vrienden. Speeches als van den eerwaarden prediker Massie, den 22sten Maart 1842 te Manchester gehouden, waarin de spreker met eigene hand op zijn gestoelte een afdruk van de toen voorgedragene wet op de schaalregten verbrandde, behoorden gelukkig tot de uitzonderingen. Kalmte en bedaardheid, klem van redenen en argumentatie, waren altijd het karakter dier bijeenkomsten; drift en hartstogt bleven er vreemd aan. En juist daardoor werd de sympathie voor de zaak te grooter. Jaar op jaar stelde Charles Villiers de verandering der graanwetten voor en jaar op jaar werd zijn voorstel verworpen, maar nooit verviel

hij tot eene hartstogtelijkheid als waarvan zelfs een Henry Hunt zich in 1831 niet vermogt te vrijwaren. Toen M'c Naughten in 1843 den heer Drummond, particulieren Secretaris van Sir Robert Peel, op de openbare straat doodschoot, meenende den Premier te treffen, liet Richard Cobden zich ongelukkig weinige dagen later de voorzeker ongepaste woorden ontvallen, dat hij den Eersten Minister persoonlijk aansprakelijk stelde voor de ellende waaronder het volk gebukt ging. En toen deze onmiddellijk opstond en die beschuldiging verre van zich afwierp er bij verklarende, dat hij voor geenerlei bedreiging zou wijken, meenende dat Cobden zinspeelde op het treurig ongeval van dien openlijken moordaanslag, toen daverde het Huis van toejuiching over de woorden van Sir Robert, en Cobdens verontschuldiging baatte hem weinig. Maar zoo gevoelig had die misgreep Cobden getroffen, dat bijna de geheele zitting ten einde spoedde zonder dat hij ijverig deelnam in de werkzaamheden van het Parlement. Dat leedgevoel pleitte voor zijn fijn gevoel als mensch en man van eer.

Maar wel was Cobden onvermoeid werkzaam in de League. De zes millioen Nederlandsche guldens die zij voor haren arbeid heeft uitgegeven, zijn ruim betaald door de verhoogde welvaart van geheel het Vereenigd Koningrijk. En toen 't bleek dat hij persoonlijk ruim £ 20,000 bij de League had ingeschoten, toen waren binnen weinige dagen £ 70,000 voor hem en £ 10,000 voor zijne wakkere medestanders en vrienden John Bright en Wilson bijeengebragt, enkel door vrijwillige bijdragen van zijn landgenooten, opdat hij rusten kon van den arbeid ten hunnen behoeve zoo belangeloos verrigt.

Die zoo noodige rust zocht Cobden in het Zuiden van Frankrijk, zoodra hij zijn mandaat als lid van het Lagerhuis na de afschaffing der korenwetten, had nedergelegd. Daar wachtte hem eene waarlijke vorstelijke ontvangst, want het Koninklijk Huis wedijverde met den geheelen handelsstand om hem hulde te brengen. Een jaar later was hij echter weder in Engeland en lid van het Parlement, en tot in 1857 toe vertegenwoordigde hij op nieuw zijne vroegere kiezers van Stockport. Maar zijne houding in de zaak van den Chineschen oorlog, het gevolg zijner overdreven vredebeginselen, mishaagde aan zijne kiezers. En toen het Parlement ontbonden werd, waren Cobden en zijne vrienden Bright en Milner Gibson niet onder de herkoosenen.

te letten. Alsdan wordt voor de Kerk bescherming van eigen veiligheid hoofdzaak. Voor haar bestaan alsdan feiten, gebeurtenissen, verschijnselen, omtrent wier objectieve waarheid men niet twijfelen mag, zonder haren voortduur in de waagschaal te stellen of hare kracht te verlammen. Ten bewijze hiervan treedt de schrijver in ontwikkeling van de voornaamste dier zoogenaamde steunpilaren der Kerk, — of laat ons liever zeggen, van het Gereformeerd genootschap, tot hetwelk hij behoort; — en toch bedriegen wij ons niet, dan zullen vele leden die opgave niet voor genoegzaam volledig houden: enkelen zullen daarin ongaarne missen de meer uitdrukkelijke vermelding van 's menschen onmagt, van de Drieëenheid, van 's menschen voorbeschikking, de schriftinspiratie, de erfzonde, de opstanding des vleesches, bij den redenaar waarschijnlijk kortheidshalve onvermeld gelaten, maar toch naar veler belijdenis voor essentiële leerstukken der oud-gereformeerde Kerk gehouden. De godgeleerdheid is de fakkel der Kerk, zegt de spreker, maar hoe? Mogen wij aan die woorden een verstaanbaren zin hechten, zoodra der Kerke bevolen wordt nu en dan het gelaat van haar fakkel af te wenden? Wat mag dit bevel beteekenen, wanneer de bedienaars der Kerk van het licht, dat de fakkel afstraalt, geen onvoorwaardelijk bestendig gebruik mogen maken, wanneer zij zelfs nu en dan spreken of handelen moeten alsof zij het schijnsel niet zagen; alzoo, — het harde woord moet er uit, — blindheid moeten veinzen? Neen, er ligt in mijn gevoel, en ik geloof in dat van elken vroomgezinden volgeling van Jezus, het licht der wereld! iets onwaardigs in de aansporing om tegen het indringen van waarheid te waken, en het licht soms onder de korenmate te verbergen, niet omdat het geen licht is, maar omdat een bepaald genootschap daarin gevaar voor hare belangen, haren roem, hare inzigten meent te ontwaren.

Nu zoude men mogen verwachten, dat de redenaar zich had verwaardigd aan te wijzen, wie in dezen de fakkeldragers van elk Christengenootschap zullen mogen heeten, aan wie alzoo het regt toekomt om voor afbakening van de grenzen van kerkgezag te zorgen, de aanwijzers dus van de bepaalde gevallen, waarin aan de wetenschap het stilzwijgen mag of moet worden opgelegd. In die verwachting moet de aanhoorder van deze redevoering zich groote teleurstelling getroosten. Hij wordt met de opmerking tevreden gesteld (blz. 20): Est modus in rebus, sunt certi denique fines. De modo sub judice lis est, de finibus disputent viri docti. — Ecclesia ipsa de modo et finibus audienda est: — d. i. De bakens van den waarheidskring, waarbinnen de Kerk zich beweegt, zijn nog niet uitgezet: bij geleerde mannen blijven maat en grens der kerkelijke vrijheid nog een twistappel!

Inderdaad op den weg, door den hoogleeraar afgeteekend, zullen

te bevorderen door ijverig het woord te voeren op de tallooze meetings die het natuurlijke gevolg waren van alle zulke vereenigingen, zonder dat hij evenwel in de ruime en weidsche vlugt die hij nam, eenig bepaald doel mogt bereiken. De League had strijd tot eene behoefte voor hem gemaakt; de tribune was zijne werkplaats geworden; zonder gedurig het woord te voeren tot het volk van Engeland, meende hij niet te kunnen leven. En zoo dreigde hij een glorierijk verleden althans eenigermate te overschaduwen, door de rusteloosheid die hem onophoudelijk naar een nieuwen prikkel voor zijn levendigen geest deed zoeken. Toen in 1852 het ministerie Derby optrad, met den genialen d'Israeli als kanselier, den man die Sir Robert Peel bij de voordragt zijner laatste graanwet in zulke schelle kleuren een doodsbed had voorgespiegeld waarop de verlaten weduwen en verwaarloosde weezen der van ellende omgekomen landbouwers hem rekenschap zouden afvragen voor den moord door zijne korenwetten opzettelijk aan hen gepleegd, zóó dat zelfs de anders nooit versaagde Premier daaronder zigtbaar verbleekte en wegkromp, toen was 't Cobden die de cadres der in 1846 niet dan voorwaardelijk ontbonden League dadelijk weder bijeenriep, want zulk een ministerie was 't aan zich zelven en aan zijne beginselen verpligt, althans eene poging te doen om de beschermende graanwetten weer te herstellen. Weer was Cobden de ziel der herborene, weer was 't zijn invloed voornamelijk die de inschrijving voor een onmisbaar fonds op de eerste vergadering tot het aanzienlijk cijfer van £ 47,000 bragt, en op nieuw was hij de man die overal sprekers heenzond om de beschermingstheoriën te brandmerken en den strijd eensklaps weer te doen herleven in alle oorden des lands. Gelukkig maakte het votum van hulde aan de beginselen van handelsvrijheid, door het Huis der Gemeenten bij groote meerderheid uitgebragt, al die nieuwe toebereidselen tot de hervatting van den ouden strijd onnoodig. Maar Cobden was al wederom gestijfd in zijne rusteloosheid, en de behoefte aan spreken en handelen leidde hem verder dan zijn vaderland 't wenschte.

Maar niet lang zou zulk een heldere geest in dat labirinth van allerlei theoriën verdwaald blijven. Op eens zou hij het oude spoor terugvinden en niet meer van dien weg afdwalen. In 1859 bezocht Cobden weder dat Frankrijk waartegen Engeland zich gedurig meende te moeten wapenen, en dat wel om met zijnen vriend Michel Chevalier den Keizer te raadplegen

Ongelukkig maakte de hagchelijke toestand der Noord-Amerikaansche schuldbrieven, waarin Cobden zijn geheele vermogen geplaatst had, zijne tegenwoordigheid in de Vereenigde Staten noodzakelijk. Hij ging derwaarts, maar zonder baat; ten tweeden male was hij zonder fortuin. Maar ook ten tweeden male verstrekten zijne landgenooten hem een nieuw vermogen, en nu wel van £ 40,000, zonder dat het groote publiek in deze meer kiesche zaak behoefde gemengd te worden.

In 1859 werd het Parlement op nieuw ontbonden, en toen Cobden weinige maanden later in zijn vaderland terugkwam, wachtte hem niet alleen het mandaat der kiezers van Rochdale, maar daarenboven de begeerte der Koningin, dat hij naast Lord Palmerston als Minister van Koophandel zou optreden. Maar de vredesman kon geen plaats nemen naast den martialen Premier, en hij weigerde het zoo vereerend aanbod.

Reeds in vroegere jaren was aan Cobden eene soortgelijke aanbieding gedaan, die hij toen schertsende beantwoord had, met te zeggen: "maar ik ben geen staatsman, ik ben eenvoudig katoendrukker." Toen was hij nog meer de man gebleven die hij van den aanvang af zijn wilde, de voorstander van handelsvrijheid alleen, niet ook de politicus. Dat karakter zou hij verliezen, zoodra hij zijn strijd tegen de graanwetten zegevierend volstreden had; en in plaats van zich toen terug te trekken of zich te blijven beperken tot zijne specialiteit, waaraan hij zooveel kracht ontleende, liet hij zich verleiden om op den breeden weg van het radicalisme te gaan dolen. Gelukkig dat het laatste tijdperk van zijn leven hem weer in het oude karakter terugvond! Dien uitstap beging hij echter niet ongestraft, want zijn vorige invloed verminderde aanmerkelijk onder zijne nieuwe plannen. Eene ware woede tot bezuiniging had hem aangegrepen. Dat tooverwoord der kleine geesten, die zelfs voor productieve uitgaven terugdeinzen, had, zonderling genoeg, een overmagt verkregen over den anders zoo helderen man. Voornamelijk tegen elke uitgaaf voor leger en vloot trok hij met de, zeker niet ligchamelijk kwetsende, wapenen van tong en pen te velde op eene wijze, die ten slotte dreigde den vrede hooger te stellen dan met het volkenregt en een gepast nationaliteitsgevoel overeenkwamen. Hervorming van het financiewezen van Engeland, hervorming van het kiesstelsel, hervorming van den geheelen staat in een vredesgenootschap, voor alle dergelijke plannen hielp hij genootschappen oprigten, en hij trachtte die

derheid voor godgeleerden en kerkelijken beiden. Zonder vrijheid kan de Kerk aan hare verpligtingen jegens hare leden niet voldoen. Zonder vrijheid zal men de Godgeleerde wetenschap zien kwijnen en verdorren. "Ellendig is het met de Kerk gesteld, wanneer god-"geleerden haar beheerschen. Ellendig evenzeer met de godgeleerd-"heid, die men dringen mogt om zich naar het bevel der Kerk te "schikken."

Reeds dadelijk meen ik hier te stuiten op eene zonderlinge, tot dwaling leidende, hypothese; op de veronderstelling namelijk, dat twee uitkomsten, beide op gezonde redeneringen rustende, met elkander, niet in schijn, maar in waarheid, in strijd kunnen geraken. Is de Kerk geene uit willekeur gesprotene instelling; is zij het gewrocht van naauwkeurig wetenschappelijk onderzoek, uitvloeisel van een goed begrepen Evangelie, alzoo van op onomstootbare gronden gevestigde godsdienstige behoeften, dan kunnen beide, godgeleerdheid en Kerk, nimmer te zamen strijd voeren, noch tegen inmenging van gebied tegen elkander hebben te waken. Wel zal de Kerk aan eigenaardige instellingen behoefte hebben, ten aanzien van tijden, plaatsen, vorm van eeredienst, ouderdom en bekwaamheden van hare dienaars, kring van werkzaamheden, middel van bestaan, waarborgen van voortdurenden ijver en wetenschappelijke oefening: maar dit alles heeft of met de Godgeleerdheid niets te maken, of mogt dit het geval wel zijn, heeft men bij dit alles te letten op uitkomsten van theologischen aard, dan kan de Kerk niet eene tweede theologie doen ontstaan; dan is zij wel degelijk verpligt raad te plegen met hetgeen zij zelve voor wetenschap erkent en zich aan hare uitspraken moeten onderwerpen. Staan Kerk en wetenschap niet in zekeren zin in gelijke verhouding tot elkander als geregtshoven en regtswetenschap? Mogen de eersten, zoo mag men vragen, immer eenig regt van onafhankelijkheid tegenover de laatsten doen gelden? Nu de wet op het beleid der justitie en de zamenstelling van regtbanken is uitgevaardigd, nu behoort men, om redenen, aangegeven door de staats- en regtswetenschap zelve, welke haar deed ontstaan, die organisatie vooreerst te eerbiedigen: maar, wanneer regtsgeleerde wetenschap bij dergelijke instellingen den invloed van verkeerde regtsbegrippen kwam te ontdekken, en daarop verbetering vroeg, dan zoude het, naar ik meen, vreemd klinken, zoo men de geregtshoven, op gronden van eigenbelang, van zoogenaamde voorzigtigheid, of wat niet al, *tegen* de wetenschap in bescherming hoorde nemen, en zich over bekorting van eigen goed regt beklagen, omdat men zich verstoutte bij hen toepassing van de eischen van beproefde wetenschap in te voeren, alzoo wijziging van instelling noodzakelijk achtte.

Doch wij willen voortgaan. Allereerst bepleit de redenaar het goed regt van de Godgeleerdheid zelve op algeheele vrije beoefening.

over een handelstractaat tusschen die beide groote landen. Ook dat plan mogt hem gelukken. Als vertegenwoordiger der belangen van Hare Britsche Majesteit mogt hij den 23sten Januarij 1860 het beroemde handelstractaat sluiten tusschen Frankrijk en Engeland, waartegen in den aanvang menige stem in Groot-Brittanje zich verhief, vooral omdat de Fransche goederen er eerder genot van zouden hebben dan de Engelsche, maar wat nu eenstemmig in beide landen wordt gezegend, om de ongedacht gunstige uitkomsten. Beter en weldadiger oplossing van de vrees die Engeland voor de geheime bedoelingen van Frankrijk koesterde, was wel niet denkbaar. De gevreesde strijd op zee en kust, veranderde eensklaps in een allerbegeerlijksten wedstrijd in werkplaats en fabriek. En nu de Engelschen zelve moeten erkennen dat de Franschen hen dreigen te overtreffen in het vervaardigen van die kunstige machineriën, wat lang hun monopolie scheen te zullen blijven, vinden zij juist in die mededinging den zoo heilzamen prikkel tot nieuwe verbeteringen, even als zij de Franschen dreigen voorbij te streven, maar nu ter verbetering aansporen in de verwerking der zijde, wat weder Lyon haar monopolie achtte. Ook in de zoo moeijelijke regeling en vaststelling der regten was Cobden de leidende raadgever. En de rust die hij van dien nieuwen arbeid in Algiers zocht, zou welverdiend mogen genoemd worden.

Eerst in 1861 keerde hij in Engeland terug en ditmaal wachtte hem het vereerend predicaat van Sir voor zijnen nu reeds historischen naam, terwijl de Privy Council hem als haar lid boven alle geldelijke zorgen zou plaatsen. Maar hij was er de man niet naar om voor zulk een lokaas zijne democratische beginselen ook maar in het geringste te verloochenen; ook die onderscheiding wees hij dankbaar van de hand. Met erkentelijkheid daarentegen nam hij het burgerschap aan, dat de City van Londen hem aanbood. En toen hij het feestmaal in Guildhall ter eere van die plegtigheid bijwoonde, toonde hij aan kracht van spreken geenszins verloren te hebben. Dat getuigde ook vriend en vijand van hem in het Parlement, waar zijne ontvangst meer dan hartelijk, ja eene ware hulde mogt heeten aan den man, die ook met volle regt de weldoener zijns volks verdiende genoemd te worden. Een nieuw fonds wilde de natie voor hem bijeenbrengen, waarvan het denkbeeld te Glasgow ontstaan was, maar hij wees alle verdere hulde dankbaar af, zijne erkentelijkheid betuigende voor de goede bedoeling. Niet dan

derheid voor godgeleerden en kerkelijken beiden. Zonder vrijheid kan de Kerk aan hare verpligtingen jegens hare leden niet voldoen. Zonder vrijheid zal men de Godgeleerde wetenschap zien kwijnen en verdorren. "Ellendig is het met de Kerk gesteld, wanneer god-"geleerden haar beheerschen. Ellendig evenzeer met de godgeleerd-"heid, die men dringen mogt om zich naar het bevel der Kerk te "schikken."

Reeds dadelijk meen ik hier te stuiten op eene zonderlinge, tot dwaling leidende, hypothese; op de veronderstelling namelijk, dat twee uitkomsten, beide op gezonde redeneringen rustende, met elkander, niet in schijn, maar in waarheid, in strijd kunnen geraken. Is de Kerk geene uit willekeur gesprotene instelling; is zij het gewrocht van naauwkeurig wetenschappelijk onderzoek, uitvloeisel van een goed begrepen Evangelie, alzoo van op onomstootbare gronden gevestigde godsdienstige behoeften, dan kunnen beide, godgeleerdheid en Kerk, nimmer te zamen strijd voeren, noch tegen inmenging van gebied tegen elkander hebben te waken. Wel zal de Kerk aan eigenaardige instellingen behoefte hebben, ten aanzien van tijden, plaatsen, vorm van eeredienst, ouderdom en bekwaamheden van hare dienaars, kring van werkzaamheden, middel van bestaan, waarborgen van voortdurenden ijver en wetenschappelijke oefening: maar dit alles heeft of met de Godgeleerdheid niets te maken, of mogt dit het geval wel zijn, heeft men bij dit alles te letten op uitkomsten van theologischen aard, dan kan de Kerk niet eene tweede theologie doen ontstaan; dan is zij wel degelijk verpligt raad te plegen met hetgeen zij zelve voor wetenschap erkent en zich aan hare uitspraken moeten onderwerpen. Staan Kerk en wetenschap niet in zekeren zin in gelijke verhouding tot elkander als geregtshoven en regtswetenschap? Mogen de eersten, zoo mag men vragen, immer eenig regt van onafhankelijkheid tegenover de laatsten doen gelden? Nu de wet op het beleid der justitie en de zamenstelling van regtbanken is uitgevaardigd, nu behoort men, om redenen, aangegeven door de staats- en regtswetenschap zelve, welke haar deed ontstaan, die organisatie vooreerst te eerbiedigen: maar, wanneer regtsgeleerde wetenschap bij dergelijke instellingen den invloed van verkeerde regtsbegrippen kwam te ontdekken, en daarop verbetering vroeg, dan zoude het, naar ik meen, vreemd klinken, zoo men de geregtshoven, op gronden van eigenbelang, van zoogenaamde voorzigtigheid, of wat niet al, *tegen* de wetenschap in bescherming hoorde nemen, en zich over bekorting van eigen goed regt beklagen, omdat men zich verstoutte bij hen toepassing van de eischen van beproefde wetenschap in te voeren, alzoo wijziging van instelling noodzakelijk achtte.

Doch wij willen voortgaan. Allereerst bepleit de redenaar het goed regt van de Godgeleerdheid zelve op algeheele vrije beoefening.

BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

Jacobi Isaaci Doedes Oratio de libertate cum theologiae tum etiam Ecclesiae christianae strenue vindicandâ, in auditorio Academiae Rheno-Trajectinae habita d. XXVIII M. Martii a. MDCCCLXV quum magistratum academicum deponeret, accedit rerum academicarum enarratio. Trajecti ad Rhenum, apud Kemink et filium, MDCCCLXV.

Met hooge belangstelling zullen velen met mij de redevoering in handen hebben genomen, waarvan ik, op bepaald verzoek van de redactie, de aankondiging in dit tijdschrift onderneem. Sedert lang handhaaft de hoogleeraar Doedes zijn rang onder de meest scherpzinnige godgeleerden van Nederland. De bij velen voor meest lofwaardig gehouden regtzinnige rigting eerbiedigt in hem een voorganger en gids. Zijne bekroonde verhandeling over *de Tekstkritiek des Nieuwen Verbonds* kende hem reeds vóór twintig jaren het regt van woordvoerder toe op theologisch gebied. Daarbij is het onderwerp, hetwelk hij bij het nederleggen van het rectoraat ter behandeling uitkoos, regt geschikt om de algemeene aandacht uit te lokken. Immers de redenaar wijdt zijne pogingen aan de ontwikkeling van een in onze dagen zeer besproken en betwist begrip, de vrijheid! en wel over hare waarde, hare grenzen, haar goed regt in de wetenschap en in de Kerk. Wij willen kortelijk den gang volgen van zijn betoog.

Allereerst legt de redenaar eene verklaring af, die tot grondslag bij de ontwikkeling van al zijne verdere stellingen dienen moet. De vrijheid, welke hij voorstaat, is geene bandeloosheid, geen loszinnig toegeven aan redelooze drift of partijzucht: vooral ontstaat hare toepassing niet uit laakbare onverschilligheid voor de waarheid zelve. Neen! het goed regt van welbegrepen vrijheid wil hij op elk gebied eerbiedigen. Liefde voor hare uitspraken is wet voor allen, inzon-

de Kerk. Zij toch belijdt geloof aan God, het licht der wereld en de waarheid zelf. Al wie in Hem gelooft, behoort in Zijn geest, den geest der waarheid, te denken en te spreken. De pligt van den zoodanige is het, om met alle kracht en naauwgezetheid onderzoek in te stellen naar hetgeen men met genoegzame zekerheid mag te weten komen omtrent den persoon, het leven, de leer en de werkzaamheid van den Stichter des Christendoms, en omtrent den rang hem als zoodanig door de uitkomst van godgeleerde navorsching aangewezen. Niemand, die voor den bloei der Kerk met opregtheid ijvert, achte zich dus verpligt tot bestrijder van zuivere godgeleerdheid op te treden, hare op gemoedelijke overtuiging rustende uitspraken te wantrouwen, veel min bij haar de vrije navorsching der waarheid te vertragen, of in eenigerlei opzigt te belemmeren. De godgeleerdheid zij en blijve, zegt de hoogleeraar, de fakkel der Kerk. Voor deze wetenschap, gelijk voor elk ander vak van menschelijke kennis, geldt de spreuk: "De waarheid zij uw gids! Onderzoek en neem zonder schroom aan wat waar is!"

Wij juichen met geestdrift deze vrijzinnige woorden toe, en vol blijde verwachting wenden wij ons tot het tweede deel der rede, waarin, zoo als voor de godgeleerdheid, het wederkeerig regt der Kerk op volkomen vrijheid zal worden betoogd.

Al dadelijk voelen wij eenige teleurstelling, als wij, nog gehecht aan de oude traditionele Ciceroniaansche leer, te vergeefs hier naar eene definitie zoeken van het begrip van *Kerk*. Wie is zij? Waar vindt men haar? Mag men met dien naam één enkel genootschap bestempelen, of is zij de eernaam, welke aan alle Christen-gemeenten zonder onderscheid toekomt? In het eerste geval, zoo is de spreker het bewijs schuldig, dat het bijzonder genootschap, wiens kweekschool hem onder hare sieraden telt, inderdaad DE *Kerk*, en wel bij uitsluiting de Christelijke Kerk is. In het laatste geval, te weten, erkent hij in de gezamenlijke christelijke genootschappen deelen van één ligchaam, van de Christelijke Kerk in het algemeen, dan zal het hem moeijelijk vallen de grondwetten dier groote instelling aan te wijzen, met de grenzen waarbinnen de godgeleerde zijn gezag niet mag doen gelden. Maar neen! de eerste veronderstelling wordt wel door den spreker voor de ware gehouden. De kerkgenootschappen zijn even zoovele afzonderlijke huisgezinnen. Binnen den kring nu van eigen gezin behoort aan elk de meest mogelijke vrijheid van geloofsbelijdenis, zonder dat het den godgeleerde past instellingen of leer aan te randen. Is dit de meening, dan moet men het er voor houden, dat niet in en voor de Kerk, zoo als in en voor de godgeleerde wetenschap, de waarheidszin alleen als leidend beginsel gelden zal, maar naast dezen ziet men nu een ander beginsel verrijzen, waarop de Kerk, maar niet de wetenschap, heeft

Waarom toch, vraagt de Hoogleeraar met reden, waarom zou zij in dit opzigt buiten elk ander vak van menschelijke kennis moeten staan? Haar doel is, den aard, de strekking en de waarde van godsdienstbegrippen te omschrijven, de geschiedenis van hun oorsprong, ontwikkeling en gezag aan te wijzen. Volgens hem behandelt de godgeleerdheid, genomen in haren ganschen omvang, de meest gewigtige wijsgeerige vraagstukken van den dag, zoo als: theïsme, materialisme, de leer der immanentie, in onderscheiding met die van het pantheïsme; ook deze: de twisten over de mogelijkheid van wonderen en van bovennatuurlijke inwerking op de krachten der natuur, — de geschiedenis vooral van den Stichter des Christendoms. Zij legt zich toe op het onderzoek naar zijne lotgevallen en levenseinde, opstanding, zondeloosheid, menschelijke of goddelijke natuur, het gezag en den oorsprong der Evangeliën, de geschiedenis der apostolische Kerk, den grondslag van deze, hare lotgevallen, leerstukken en belijdenisschriften. In één woord, men kan den redenaar niet ten laste leggen, dat hij den omvang der godgeleerde wetenschap in eenig opzigt miskent of beperkt, misschien wel eens onder haar gebied voerende wat de filosofische wetenschap ook op hare beurt als eigendom zou kunnen vindiceren.

Voor de vrees, dat, ten gevolge van zulk een onbelemmerd grondig onderzoek, gewigtige, met godsdienstzin in verband staande begrippen ondermijnd en aan het wankelen zullen gebragt worden, deinst de spreker niet terug (blz. 7). Hij voedt dergelijke vrees niet, mits opregte waarheidszin en algeheele vrijheid den onderzoeker in zijne pogingen bescherme. De godgeleerde bewege zich op zijn gebied even vrij als de geschiedschrijver, de natuurkundige, de wijsgeer, zonder immer bij zijne navorschingen den invloed te dulden van eenig filosofisch of kerkelijk juk. De godgeleerdheid toch is de dienstmaagd (*ancilla*) van geene enkele wetenschap.

Hier echter valt op te merken, dat, wanneer de godgeleerde zich, regtens, heeft bezig te houden met zuiver wijsgeerige vraagstukken, hij niet wel alleen kan blijven staan. Laat hij zich met dergelijk onderzoek in, — en ik kan het mij ook niet anders voorstellen, — dan behoort hij zelf zich geduldig nu en dan tot een wijsgeer te laten hervormen, of als leerzaam discipel zich aan de voeten van een wijsgeer neder te leggen. Wel kan ik toegeven, dat hij het ecclesiae jugum op zijde laat, maar het filosofisch juk moet hij zich getroosten, tenzij men de mogelijkheid veronderstelle van eene tweeslachtige wijsgeerte, van eene theologische en eene rein bespiegelende. Hiertegen zie ik veel bezwaar. Ook de wijsbegeerte zal de schrijver filosofie niet tot ancilla theologiae willen verlagen.

De verdediger van algeheele vrije beweging op het gebied van godgeleerdheid is, zoo gaat de redenaar voort, de ware vriend van

de Kerk. Zij toch belijdt geloof aan God, het licht der wereld en de waarheid zelf. Al wie in Hem gelooft, behoort in Zijn geest, den geest der waarheid, te denken en te spreken. De pligt van den zoodanige is het, om met alle kracht en naauwgezetheid onderzoek in te stellen naar hetgeen men met genoegzame zekerheid mag te weten komen omtrent den persoon, het leven, de leer en de werkzaamheid van den Stichter des Christendoms, en omtrent den rang hem als zoodanig door de uitkomst van godgeleerde navorsching aangewezen. Niemand, die voor den bloei der Kerk met opregtheid ijvert, achte zich dus verpligt tot bestrijder van zuivere godgeleerdheid op te treden, hare op gemoedelijke overtuiging rustende uitspraken te wantrouwen, veel min bij haar de vrije navorsching der waarheid te vertragen, of in eenigerlei opzigt te belemmeren. De godgeleerdheid zij en blijve, zegt de hoogleeraar, de fakkel der Kerk. Voor deze wetenschap, gelijk voor elk ander vak van menschelijke kennis, geldt de spreuk: "De waarheid zij uw gids! Onderzoek en neem zonder schroom aan wat waar is!"

Wij juichen met geestdrift deze vrijzinnige woorden toe, en vol blijde verwachting wenden wij ons tot het tweede deel der rede, waarin, zoo als voor de godgeleerdheid, het wederkeerig regt der Kerk op volkomen vrijheid zal worden betoogd.

Al dadelijk voelen wij eenige teleurstelling, als wij, nog gehecht aan de oude traditionele Ciceroniaansche leer, te vergeefs hier naar eene definitie zoeken van het begrip van *Kerk*. Wie is zij? Waar vindt men haar? Mag men met dien naam één enkel genootschap bestempelen, of is zij de eernaam, welke aan alle Christen-gemeenten zonder onderscheid toekomt? In het eerste geval, zoo is de spreker het bewijs schuldig, dat het bijzonder genootschap, wiens kweekschool hem onder hare sieraden telt, inderdaad DE *Kerk*, en wel bij uitsluiting de Christelijke Kerk is. In het laatste geval, te weten, erkent hij in de gezamenlijke christelijke genootschappen deelen van één ligchaam, van de Christelijke Kerk in het algemeen, dan zal het hem moeijelijk vallen de grondwetten dier groote instelling aan te wijzen, met de grenzen waarbinnen de godgeleerde zijn gezag niet mag doen gelden. Maar neen! de eerste veronderstelling wordt wel door den spreker voor de ware gehouden. De kerkgenootschappen zijn even zoovele afzonderlijke huisgezinnen. Binnen den kring nu van eigen gezin behoort aan elk de meest mogelijke vrijheid van geloofsbelijdenis, zonder dat het den godgeleerde past instellingen of leer aan te randen. Is dit de meening, dan moet men het er voor houden, dat niet in en voor de Kerk, zoo als in en voor de godgeleerde wetenschap, de waarheidszin alleen als leidend beginsel gelden zal, maar naast dezen ziet men nu een ander beginsel verrijzen, waarop de Kerk, maar niet de wetenschap, heeft

te letten. Alsdan wordt voor de Kerk bescherming van eigen veiligheid hoofdzaak. Voor haar bestaan alsdan feiten, gebeurtenissen, verschijnselen, omtrent wier objectieve waarheid men niet twijfelen mag, zonder haren voortduur in de waagschaal te stellen of hare kracht te verlammen. Ten bewijze hiervan treedt de schrijver in ontwikkeling van de voornaamste dier zoogenaamde steunpilaren der Kerk, — of laat ons liever zeggen, van het Gereformeerd genootschap, tot hetwelk hij behoort; — en toch bedriegen wij ons niet, dan zullen vele leden die opgave niet voor genoegzaam volledig houden: enkelen zullen daarin ongaarne missen de meer uitdrukkelijke vermelding van 's menschen onmagt, van de Drieëenheid, van 's menschen voorbeschikking, de schriftinspiratie, de erfzonde, de opstanding des vleesches, bij den redenaar waarschijnlijk kortheidshalve onvermeld gelaten, maar toch naar veler belijdenis voor essentiële leerstukken der oud-gereformeerde Kerk gehouden. De godgeleerdheid is de fakkel der Kerk, zegt de spreker, maar hoe? Mogen wij aan die woorden een verstaanbaren zin hechten, zoodra der Kerke bevolen wordt nu en dan het gelaat van haar fakkel af te wenden? Wat mag dit bevel beteekenen, wanneer de bedienaars der Kerk van het licht, dat de fakkel afstraalt, geen onvoorwaardelijk bestendig gebruik mogen maken, wanneer zij zelfs nu en dan spreken of handelen moeten alsof zij het schijnsel niet zagen; alzoo, — het harde woord moet er uit, — blindheid moeten veinzen? Neen, er ligt in mijn gevoel, en ik geloof in dat van elken vroomgezinden volgeling van Jezus, het licht der wereld! iets onwaardigs in de aansporing om tegen het indringen van waarheid te waken, en het licht soms onder de korenmate te verbergen, niet omdat het geen licht is, maar omdat een bepaald genootschap daarin gevaar voor hare belangen, haren roem, hare inzigten meent te ontwaren.

Nu zoude men mogen verwachten, dat de redenaar zich had verwaardigd aan te wijzen, wie in dezen de fakkeldragers van elk Christengenootschap zullen mogen heeten, aan wie alzoo het regt toekomt om voor afbakening van de grenzen van kerkgezag te zorgen, de aanwijzers dus van de bepaalde gevallen, waarin aan de wetenschap het stilzwijgen mag of moet worden opgelegd. In die verwachting moet de aanhoorder van deze redevoering zich groote teleurstelling getroosten. Hij wordt met de opmerking tevreden gesteld (blz. 20): Est modus in rebus, sunt certi denique fines. De modo sub judice lis est, de finibus disputent viri docti. — Ecclesia ipsa de modo et finibus audienda est: — d. i. De bakens van den waarheidskring, waarbinnen de Kerk zich beweegt, zijn nog niet uitgezet: bij geleerde mannen blijven maat en grens der kerkelijke vrijheid nog een twistappel!

Inderdaad op den weg, door den hoogleeraar afgeteekend, zullen

de twisten voortduren, en wat erger is, onvruchtbaar voortduren Neemt men het stelsel van den hoogleeraar voor geldig aan, dan weet men waarlijk niet met welk oogmerk de aanstaande godsdienstleeraar zich op de studie van de kritiek des O. en N. Verbonds, de hermeneutiek in haren algeheelen gezonden omvang, dogmen en kerkgeschiedenis zal hebben toe te leggen. Voor het vrij onderzoek, waartoe de wetenschap roept, heeft hij zich te wachten. De uitkomst althans, waartoe zijne navorschingen, of die van zijnen niet kerkelijken leermeester leiden, heeft hij vooraf te toetsen aan de geijkte stellingen van het kerkgenootschap. Geene ontdekking, uitspraak of leerstuk, bij dit gewraakt, mag of kan hij aannemen. Het is verboden vrucht. Mij dunkt, dat het dan voor den aanstaanden godgeleerde veiliger wordt zich van een tot gevaarlijk resultaat leidende studie af te wenden, en zich het genoegen van voortgaande ontwikkeling liever te ontzeggen. Gevolgelijk acht ik het allezins in die veronderstelling gepast voor hoogleeraren, om bij de aankondiging van hunne lessen over exegese, tekstkritiek, kerkgeschiedenis en wat niet al, de waarschuwing te voegen, dat zij geenszins naar een rein wetenschappelijk karakter streven, maar wel een bepaald particularistischen, Calvinistischen of Zwingliaanschen kleederdos zullen vertoonen, wel uitdrukkelijk allen vooruitgang vermijden, en bloot de traditionele begrippen van den ouden tijd wenschen terug te geven. Noodzakelijk zal wel dergelijke waarschuwing mogen heeten, maar tamelijk vernederend voor wetenschap en leeraars. Ter verduidelijking van mijne meening veroorlove men mij hier eene korte uitweiding of vergelijking.

Ik stel mij een uitgebreid ziekenverpleeghuis voor, door welgezinde menschenvrienden opengesteld ten behoeve van allerlei soort van kranken en verminkten. Tot verzorging van de ongelukkigen wordt een aantal geneeskundigen bijeengeroepen. Vóór dat zij bijstand verleenen, eischt men van hen grondige studie, eene genoegzame mate van kennis in ontleed-, genees- en heelkunde. Men verwacht van hen gemeenzaamheid met de meest gewigtige daartoe strekkende ontdekkingen van vroegeren en lateren tijd. Daarbij wekt men hen op zich niet bij de lezing van Hippocrates, Galenus en hunne uitleggers te bepalen, maar zelve te onderzoeken, te observeren, niet dan zeer voorzigtig nieuwe geneeswijzen in toepassing te brengen, maar toch geene af te stooten, als zij door waarheidlievende beoefenaars van hun vak als proefhoudend wordt aanbevolen, en vooral zich nimmer door de vooroordeelen of klagten der verpleegden op het dwaalspoor te laten voeren, zorgvuldig de inblazingen af te wijzen van onkunde, van dwaze vrees en verouderd gebruik. — Maar neen! men bedriegt zich, de bestuurders van het gesticht, hetwelk ik op het oog heb, voeren andere taal. — Zij

verklaren van geen onbepaalden invloed der wetenschap in hun gesticht te willen weten! Wel, en te regt, waken de reglementen van het huis voor de instandhouding van goede orde. De toediening van geneesmiddelen, de wijze van ziekenbezoek, de dagen en uren daartoe bestemd, zijn aan vaste doeltreffende regelen gebonden; maar wat zoude men moeten denken, wanneer daarbij aan ervaren geneesheeren, na vooratgaand onderzoek voor hunne taak goed berekend geacht, ten pligt werd gesteld, om zich bij uitsluiting te houden aan de geneeswijze, nu misschien honderd of vijftig jaren geleden in zwang, daarvan in geenerlei opzigte af te wijken, en dus zich, bijv., met geen mikroskopisch onderzoek van ziektestof, medicamenten, enz. in te laten, want dat scherpzien brengt dikwijls grove dwalingen van vroegere coryphæen in het vak aan den dag. Hun wordt bevolen zich gansch en al te gedragen als empirici van den ouden tijd.

Dergelijke beperking zou voorzeker hoogst ongerijmd mogen heeten. En toch nog alles is niet gezegd. De vergelijking reikt verder. Ingevolge de statuten van het huis, hebben de door mij bedoelde geneeskundigen nog aan een anderen kring van werkzaamheden te voldoen. Zij worden geroepen, om, op vaste tijden, de zieken toe te spreken. En inderdaad het spreekorgaan is voor geneesheeren en godgeleerden beide een allergewigtigst hulpmiddel! Die toespraken hebben ten doel de verschillende ziekte-verschijnselen, zoo mede de daartegen beproefde geneesmiddelen, met vermijding van noodeloozen geleerden omslag, te doen kennen; de geschiedenis van hunne ontdekking, gebruik, wijze van toediening te omschrijven; omtrent de daaruit te verwachten uitkomsten, of te vreezen gevaar in te lichten, zelfs, zooveel mogelijk, reden te geven van de keuze daarvan in sommige bedenkelijke ziektegevallen, ook nog bij het naderen van den dood.

En nu waarheen leidt het stelsel in deze Oratie voorgedragen? Boven de wetenschap verheffen zich bestuurders (— hier *de Kerk*, eene zeer elastieke uitdrukking, inzonderheid bij Protestantsche kerkgenootschappen!). Waren het nog maar kunstgenooten, welke men den geneeskundigen van het gesticht ten gids aanwees; maar neen, zoo ik mij niet bedrieg, geeft dat woord Kerk, in dit geval, wel eens aan onkundige, onnadenkende, ten gevolge hunner kwalen zelve ongedurige, zieken het regt van bevel in dezen; en, hoe ongerijmd ook! aan hunne stem wordt wetgevende kracht toegekend!

Die ongerijmdheid gaat te ver, hoor ik zeggen, en echter in vele gevallen, of in de praktijk zal, bijaldien het voorgedragen stelsel van onzen redenaar wordt bestendigd, die zelfde ongerijmdheid voor het bedoeld Theologisch ziekenhuis moeten gelden. Er zullen, bijv., om iets te noemen, bijbelsche uitspraken voorkomen, waarop, voor zoo

ver zij als noodzakelijke steunsels voor bepaalde geloofsbegrippen der Kerk bekend staan, streng wetenschappelijke exegese, of tekstkritiek, geen invloed zal mogen oefenen; de Kerk heeft toch de magt en de vrijheid om die geijkte uitspraken tegen de wetenschap in bescherming te nemen. Haar pligt is het, de aanmatigende stem van deskundigen af te wijzen. Maar zie! Gelukkig voor den hoogleeraar, voor zijn roem, of liever gelukkig voor de wetenschap, dat dergelijke bedenking hem zelven vroeger niet belet heeft zijne overtuiging rein wetenschappelijk uit te spreken, zelfs dáár, waar het zoogenaamd belang der Kerk, of de stem van hare regtzinnige woordvoerders, tot andere uitkomst had moeten leiden. Zoo heeft de hoogleeraar in de boven aangehaalde prijsverhandeling *over de tekstkritiek*, blz. 426 en verv., niet geschroomd, om, op het gevaar af van voor een aanrander van de integriteit der H. Schrift te worden aangeklaagd, het gansche verhaal der overspelige vrouw, Joann. VII: 53 tot Joann. VIII: 11, hoe geloofwaardig als geschiedenis, toch als een onecht bijvoegsel uit dat Evangelie te ligten: in Hand. XX: 28 (blz. 438) te lezen *de gemeente des Heeren*, in plaats van *de gemeente Gods*, alzoo eene lezing aannemende, vroeger, gelijk vele uitleggers zeggen, alleen ten believe van Sociniaansche denkbeelden aangeprezen; en in 1 Tim. III: 16, zonder zich mede aan soortgelijke verdenking te storen, in plaats van God *geopenbaard in het vleesch*, te lezen: *de welke* enz. (blz. 457).

Intusschen het beeld, dat ik daar zoo even ter verduidelijking uitkoos, kan ik nog niet geheel verlaten. Mijns inziens blijft het rijk aan gewigtige en..... geruststellende gevolgtrekkingen. Ontkennen wij het niet: de Kerk, — elke afdeeling daarvan, — ook het Hervormd Kerkgenootschap, kan met regt den naam dragen van een ziekenverpleeghuis — wil men liever, van een toevlugtsoord voor zedelijk zwakke, of verminkte zieken. Eerbiedwaardig opschrift, de lofspraak en de roem der Kerk! onbetwistbaar beginsel van de geestdrift, waarmede, in weêrwil van allen theologischen twist en twijfel, ieder opregt menschenvriend, des in staat, tot hulpbetoon of medewerking moet toesnellen! Zeer zeker, bijaldien de aanstaande Godsdienstdienaar de stem der waarheid in zijn binnenste niet onvoorwaardelijk mag aanhooren; indien hij haar nu en dan zelfs moet smoren, nu en dan gevolgelijk overtuiging huichelen, of twijfel als zonde heeft te bestrijden, dan is zijn afkeer van dergelijke betrekking te verontschuldigen, — neen lofwaardig; — dan kan ik verklaren, waarom enkele goeden en edelen zich van dien werkkring afwenden, of dien, tot groote ergernis van welgezinde Kerkvrienden, plotseling verlaten. Zij, die vrijheid voor de wetenschap, maar inderdaad slavernij binnen de Kerk prediken, zij geven moedwillig aanleiding tot het besluit van de weldenkenden, — en dat zijn immers

de opregt waarheidlievenden, — om het ziekenhuis te ontvlugten en het eenzaam, hulpeloos te laten staan, liever dan de gewetenstem te onderdrukken. Op eenzijdige belijders van het autoriteitsgeloof rust zware verantwoordelijkheid. Ik wenschte voor mijn gevoel eene zachtere uitdrukking te mogen uitdenken. Onwillens, tegen hunne bedoeling aan, zijn zij de vijanden dier zelfde Kerk, wier goed regt zij meenen te handhaven. Wat is toch het hoofddoel, of wat behoort het doel te zijn van elk Kerkgenootschap? Voorzeker de leden te helpen in hunne poging om zich tot hooger leven te verheffen, hen uit ziekelijken, bloot zinnelijken, toestand op te beuren, hen te beschermen tegen zedelijke magteloosheid, te sterken in hun strijd tegen overmagtige hartstogten, hen te bemoedigen en te troosten onder den last des levens, met hoop en vertrouwen op toekomenden ruimer en reiner werkkring. Wie voelt zich niet aangetrokken door lust om, met dergelijk doel voor het oog, tot bereiking daarvan al de krachten van geest en leven te wijden? In den tegenwoordigen toestand van het Hervormd Kerkgenootschap wordt eigenlijk niemand verhinderd aan dien meest strengen eisch te voldoen. Het stelsel van vrijheid voor de Godgeleerdheid en vrijheid voor de Kerk in den zin van deze Oratie wordt dáár gelukkig niet onvoorwaardelijk gehuldigd. Alleen tragen en werkschuwenden, — geen eerlijken en gemoedelijken, — worden gedwongen dien kring te verlaten. Niets immers belet dáárbinnen den menschenvriend om met voorbijgang van hetgeen twijfelachtig, voor de praktijk onvruchtbaar of als geneesmiddel onbruikbaar blijkt, en zonder zich met voor de zieken onverstaanbare of onrustbarende twistvragen in te laten, uit den overrijken voorraad, door echte onvervalschte godgeleerde wetenschap aangeboden, een overvloed van hulpmiddelen op te delven, geschikt om aller gemoed te reinigen, te verheffen, te veredelen. Men bestudere die middelen. Men verge van de aankomende Godsdienstleeraars de verklaring van opregt gemeende begeerte om hunne medebroeders tot hooger zieleleven op te leiden. Men roepe hen op tot de belofte om tot dit heilzaam oogmerk den ganschen inhoud der H. Schriften, voor zoo ver daartoe dienstbaar, met wetenschappelijke trouw en naar de inspraak van het geweten aan te wenden, maar nimmer zich tot het gebruik te verlagen van eenig zedelijk geneesmiddel, dat hij hen aan twijfel onderhevig, of niet proefhoudend moet blijken.

Mij dunkt, dat dergelijke belofte en toeleg der Godgeleerdheid en der Kerk tot eer, en wel geen van beide tot schade zouden strekken, althans beide buiten staat van oorlog stellen. Er is toch eene godsvrucht denkbaar, die de godgeleerde twisten beneden zich laat, boven deze heerscht, buiten deze onwankelbaar staat: zij hangt noch van mirakelen, — noch van Triniteits-geloof af. Echte wetenschap

is voor haren bloei en vooruitgang steviger waarborg, dan zonder wetenschap Kerkelijke Theologie alleen!

En nu zouden wij afscheid mogen nemen van deze Oratie, bijaldien zij niet ten slotte eene *enarratio* (dat is meer dan *narratio*), eene uitlegging of verklaring bevatte van de Akademische voorvallen gedurende het verloopen rectoraat. Op den inhoud hebben wij nog eene enkele bedenking in het midden te brengen. De levensberigten van twee hoogleeraren, de H.H. Bouman en Karsten, bekleeden in deze enarratio eene voorname plaats. Bij het lezen van de levensgeschiedenis van den Hoogl. Bouman, kunnen wij niet nalaten eenigzins den invloed te herkennen van het stelsel, ten welks behoeve de gansche Oratie ijvert. Men kent biografiën van wetenschappelijke strekking of kleur. Men kent er ook met conventionele of officiële Akademiekleur overtogen, fraai van bewoordingen, maar met het gevaar verbonden om aan het beeld zijn bepaald eigenaardig karakter te ontnemen, en soms tot lof toe te rekenen, wat in den eigenlijken zin bij de nakomelingschap niet voor lof gelden mag. Of het dus voorzigtig geweest is, om den rustlievenden grijsaard, den doorkneden klassieken philoloog, voor wien getrouwe navolging der Ouden hoofddoel en hoofdwet van wetenschap was, onvoorwaardelijk tot eer aan te rekenen, dat hij, naar het beweerde door Prof. Doedes, zijn gansche levensbaan door ten aanzien van theologische vraagstukken altijd onveranderlijk dezelfde meening is toegedaan geweest; — of hij zelf zijne geschiedenis van de Geldersche Hooge School, afgescheiden van hare literarische naauwkeurigheid, wel, wat hare wetenschappelijke waarde voor de geschiedenis der letteren in het algemeen betreft, als een *monumentum aere perennius* zou hebben willen karakteriseren, acht ik voor het minst onzeker.

Mij met meer andere vrienden van den beminnenswaardigen Karsten deed het daarentegen goed, hier weder op nieuw des laatsten onbetwistbare verdiensten als geleerde en mensch te herdenken.

Rotterdam. G. H. M. Delprat.

Ueber die Erziehung des Weibes für seinen Beruf. Eine Vorlesung, gehalten im Hörsaale des grauen Klosters zu Berlin am 20sten Februar 1865, von Rudolph Virchow. Berlin, bei Enslin. 1865.

Rudolph Virchow, Professor der pathologische Anatomie en tevens Abgeordneter van het Pruisische volk, is zeker een der merkwaardigste mannen van onzen tijd. Wel voorspelde men hem eene luisterrijke toekomst, toen hij in 1846, als eenvoudig Prosector aan de Berlijnsche universiteit, het eerst in de Naturforscher-versammlung te Aken in het openbaar optrad en men hem de moeijelijkste en meest ingewikkelde vraagstukken der pathologische Anatomie met eene gemakkelijkheid en helderheid hoorde bespreken, die ieders verbazing opwekten; maar van die veelzijdigheid, die hij kort daarna zou ontwikkelen, van die magt van kennis, die hij weldra toonde te bezitten, van die helderheid van geest en vooral van die enorme werkzaamheid, die hij later aan den dag legde, kon men zich toen nog geen denkbeeld vormen.

Als Prosector aan de Berlijnsche universiteit trok hij, zoowel door zijne voordragten, als door zijne snel op elkander volgende geschriften over pathologische anatomie, reeds in die mate aller aandacht, dat de regering hem den last opdroeg den hongertyphus, die na de vreeselijke aardappelenziekte ontstaan was, te gaan bestuderen en de daaraan lijdende ongelukkigen te behandelen. De resultaten van dien tijd heeft hij in zijn voortreffelijk werk *die Noth im Spessart* weggelegd.

De vrijheidszucht, die zich in 1848 bij alle natiën in Europa openbaarde, inspireerde ook hem en dreef hem tot allerlei politieke bemoeijingen. Zelf rigtte hij een orgaan op, de "Reform" genaamd, waarin hij in een tal van meesterlijke opstellen zijne hervormingswenschen en voorstellen niet slechts op het gebied der geneeskunst den volke verkondigde, maar waarin hij tevens met zooveel zaakkennis, met zooveel nadruk en met zooveel kritiek andere politieke toestanden en zaken in Pruisen beschouwde en besprak, dat hij zich het misnoegen der regering in die mate op den hals haalde, dat hij het raadzaam oordeelde bij tijds zijne betrekking aan de Berlijnsche universiteit neêr te leggen en de wijk te nemen naar Würzburg, waar hem de leerstoel in de pathologische anatomie werd aangeboden. Dáár begon zich zijne kracht eerst regt te ontwikkelen; dáár legde hij zoo'n ijver aan den dag, zijne voorlezingen verwierven dáár zoo'n algemeene beroemdheid, dat studenten en jonge Doctoren van heinde en verre naar hem toestroomden om hem te

hooren en onder zijne leiding hunne studiën voort te zetten. Verbazend is het aantal geschriften, nu eens van meer methodologischen (soms zelfs van zeer polemischen), dan weêr van physiologischen, dan weêr van zuiver anatomisch-pathologischen inhoud, die hij in die periode door den druk bekend maakte. Wederom drong zich daarbij de behoefte aan een eigen orgaan bij hem op, en het duurde niet lang of het "Archief", een der beste en meest wetenschappelijke tijdschriften, werd door zijnen volhardenden ijver tot stand gebragt. Daarenboven stelde hij zich aan het hoofd van eene onderneming, die de uitgave van een, uit verschillende monographiën, door de uitstekendste geleerden geschreven, bestaand werk, over pathologie en therapie ten doel had, waarin hij zelf een der belangrijkste bijdragen leverde. In één woord, zijne arbeidzaamheid, zijne productiviteit schenen geene grenzen te kennen en verwierven hem nog op jeugdigen leeftijd eenen zoo uitgebreiden roem, dat de Universiteit te Berlijn op zijn bezit naijverig werd, en den tegenwoordigen Koning van Pruisen, bij zijne komst op den troon, wist over te halen, om, met voorbijzien van het verledene, Rudolph Virchow weêr voor haar te winnen. Hij werd dientengevolge als Professor der pathologische anatomie naar Berlijn beroepen. Die benoeming werd gretig door hem aangenomen, echter onder eene uitdrukkelijke voorwaarde, dat men een pathologisch-anatomisch instituut naar *zijnen* wensch en naar *zijne* inzigten zoude bouwen. En ziet! de voorwaarde werd ingewilligd en met groote kosten en in loyalen zin vervuld. Nu eerst kon Virchow zich krachtig op zijn geliefkoosd terrein bewegen en vrij de vleugelen uitslaan. De vlugt, die zijne werkzaamheid hier nam, grenst aan het ongeloofelijke. De eene ontdekking werd door hem op de andere gestapeld; het eene opstel volgde het andere; ja, zelfs het eene lijvige boekwerk was naauwelijks verschenen, of het andere werd alweêr begonnen. Allen getuigden evenzeer van zijne scherpzinnigheid, van zijne verbazende geleerdheid, als van de gemakkelijkheid waarmede hij dacht en den besten vorm voor die gedachte wist te kiezen. Maar, alsof hij op dit terrein nog niet genoeg te doen vond, weldra trok hem de politiek weêr zoo onweêrstaanbaar aan en legde hij bij al zijne gesprekken en bemoeijingen tot haar betrekking hebbende, zooveel inzigt in de wezenlijke behoeften van het Pruisische volk aan den dag; weldra werd zijn devouement voor de goede zaak van den politieken vooruitgang zoo algemeen erkend, dat zijne medeburgers hem met groote meerderheid tot hunnen afgevaardigde in het Abgeordneten-Haus benoemden.

Het duurde niet lang of ook hier deed men hulde aan zijn enorm talent, aan zijne strenge logica, aan zijne warme vaderlandsliefde en aan zijne onkreukbare trouw en *Biederkeit*. Altijd

vindt men hem aan de spits van de mannen van den vooruitgang. Geen onderwerp van eenige beteekenis wordt in de Kamer behandeld, of Virchow voert er het woord over, en dat woord draagt altijd de kenmerken van diep doordacht, van ernstig gewikt, van zwaarwigtig en vol beteekenis te zijn. Zijne redevoeringen zijn vaak meesterstukken van taal en stijl, bondig, degelijk, streng logisch, vaak puntig, soms wegslepend van dictie, zonder hartstogtelijkheid of oratorische *Effecthascherei.* Alle breedsprakigheid, al dat vage, dat zwevend theoretische, waarvan zelfs de uitstekendste parlementaire redenaars in Duitschland zich niet altijd vrij kunnen houden, weet hij steeds streng te vermijden. Bij groote ruimte van blik, houdt hij toch zijn doel scherp voor oogen. Dat doel is altijd bij uitstek practisch. De middelen, waarmede hij het tracht te bereiken, zijn altijd even eenvoudig, duidelijk en juist gekozen. Zoodoende kan het wel niet anders, of zijne parlementaire loopbaan moet in het oog zijner politieke vrienden het toppunt van zijne glorie uitmaken, maar hem tevens het mikpunt doen zijn van zijne politieke tegenstanders. Tot welke verachtelijke uitersten die tegenstand soms vervalt, kan men daaruit opmaken, dat een Graaf van Wartersleben in eene der in Maart gehoudene zittingen van het Abgeordnetenhaus zoo ver ging van te verklaren dat, als hij bij de Zuidzee-eilanders genaturaliseerd was, hij zeker met graagte de pathologische hersenen van den heer Virchow zou verteren; waarop de Kladderadatsch een spotprent maakte en de verzekering gaf, dat de edele Graaf dan toch op menig geregt in die overdekte schotel zou stooten, dat hem niet geheel naar den smaak zou zijn, zooals op: Genialiteit, Biederkeit, Logik, Patriotismus enz. Ja, nog erger maakte het Graaf von Bismarck zelf, nog krachtiger getuigenis legde Pruisen's *premier* af van den haat, dien hij dezen afgevaardigde toedraagt, en van de vrees, die hij voor zijne ijzeren logische consequentie koestert, toen hij hem onlangs op grond van eene waarlijk al vrij onschuldige, in het parlement gebezigde phrase, tot een tweegevecht liet uitdagen. Moge men ook al in de opwelling der levendigste antipathie tegen den man, die met tergende minachting Pruisen's constitutionele opkomst tracht tegen te houden, een oogenblik gewenscht hebben, dat het Virchow *von Gottes Genaden* gegeven mogt zijn de wereld van dien *Junker* te bevrijden, Virchow was wijzer en bedaarder en zag de gevolgen zijner daden beter in. Teregt begreep hij, die ten allen tijde getoond had dat het hem, al was hij man van het *woord* en niet van het *zwaard*, toch niet aan persoonlijken moed ontbreekt, dat hij aan zijne roeping van vertegenwoordiger van het volk te kort zou doen, indien hij om de voorgewende reden de uitdaging aannam. Hij had den nog grooteren zedelijken moed het ingewortelde vooroordeel de spits te bieden en het duel te weigeren,

waardoor hij ongetwijfeld als *politiek* hervormer nog grootere beteekenis erlangt.

Maar nu zijne wetenschap? Bij de aanvaarding van zijn mandaat als Abgeordneter achtten velen hem voor die wetenschap verloren. Zijn nieuwe werkkring zou, meende men, al zijnen tijd absorberen; zijne ambitie zou hem ontrouw maken aan zijn nederiger Hoogleeraarsambt. — Hoe luisterrijk echter heeft Virchow die vrees beschaamd! Moge hij ook al in geene vergadering van het Abgeordnetenhaus ontbreken, als er eenig belangrijk vraagstuk behandeld wordt; moge hij zich zelfs aan geene enkele commissie onttrekken, waarin zijne medeleden met vertrouwen op zijne voorlichting en hulp meenen te moeten rekenen; van den anderen kant is hij overal te vinden, waar men op zijne tegenwoordigheid als Professor aanspraak zou kunnen maken. Geen collegie wordt door hem verzuimd, aan geene enkele beweging op wetenschappelijk gebied blijft hij vreemd. Zijn tijdschrift, zijne in den laatsten tijd nog uitgegevene boekwerken kunnen het bewijzen, dat de geleerde in hem nog geenszins voor den staatsman heeft behoeven te wijken en dat zijne wetenschap hem nog evenzeer in het stille studeervertrek en in de druk bezochte anatomische leer- en werkzalen ter harte gaat, als de pruisische politieke, ja, de algemeene humanitaire belangen in hem steeds eenen trouwen en warmen voorstander in het parlement kunnen aantreffen. En bij dat alles blijft de groote man altijd eene kalmte van geest behouden, eene bedaardheid aan den dag leggen, die inderdaad verbazend zijn.

Zóó staat Virchow daar op ruim 40jarigen leeftijd, door zijne tegenstanders, vooral op politiek terrein, wel gevreesd, soms gehaat, maar toch meestal geacht, door zijne medeburgers gevierd, door zijne leerlingen en door de geheele geneeskundige wereld bewonderd, door zijne vrienden vereerd en bemind, als een sieraad van het menschdom, als de roem van zijn vaderland.

De denkbeelden over onderwijs en opvoeding, uitgesproken door zulk eenen man (wiens ontwikkelingsgang wij door het bovenstaande, zonder strenge chronologische orde, met enkele trekken alleen maar hebben willen aanduiden) te leeren kennen, het standpunt te zien, waarop zulk een man de *vrouw* in de maatschappij geplaatst wil hebben, ingelicht te worden omtrent de middelen, waardoor, naar zijne meening, de vrouw daartoe moet geraken, is ook voor ons beschaafd publiek niet van gewigt ontbloot, vooral in den tegenwoordigen tijd, waarin de onderwijskwestie bij ons overal zoo'n levendige belangstelling opwekt en de Fröbelsche methode, de ambachtscholen voor meisjes, in één woord de opvoeding der vrouw op meerdere behartiging schijnt te mogen hopen.

Het is daarom dat wij het wagen de hoofddenkbeelden van den schrijver in beknopten, bijna fragmentarischen vorm, soms alleen vertaald, aan ons lezend publiek terug te geven.

De voorlezing werd gehouden ten behoeve van het *Verein für Familien- und Volkserziehung*. De vestiging van dit Verein is op zich zelve reeds een belangrijk verschijnsel. In de opvoeding toch rust de toekomst van een volk; zij is eene taak, waaraan de edelsten werkzaam deel moeten nemen. Zij is in de tegenwoordige staten meer en meer een voorwerp van openbare zorg geworden. Duitschland, en met name Pruisen, is op deze baan moedig voorgegaan. Bijna elke vooruitgang op het gebied der opvoedkunde is met eenigen duitschen naam verbonden, en de reformatie heeft, zelfs in het katholieke gedeelte van Duitschland, voor de opvoeding even veel goeds en groots tot stand gebragt als eens het Christendom, welks invloed zich eveneens tot ver buiten de grenzen van zijne eigenlijke heerschappij uitstrekt.

De opvoeding, zegt Virchow, moet *voor het leven* voorbereiden, en zij kan dit het veiligst in den kring van een welgeordend *familieleven*. De moderne staat daarentegen en nog meer de hedendaagsche societeit drijft de opvoeding meer en meer buiten den familiekring in de school, en de moderne school voedt steeds minder op voor het *leven* dan voor den staat en voor de societeit. Het leven toch vereischt in de eerste plaats zelfstandige ontwikkeling van het individu naar zijne natuurlijke gaven en aanleg; de staat en de societeit vorderen daarentegen de kunstmatige ontwikkeling der massa's naar bijzondere traditiën en naar de bijzondere eischen, die de staat en de societeit in elk bijzonder tijdperk hunner ontwikkeling met zich brengen. Het gaat hier met de cultuur van den geest, als met de de cultuur van de akkers op groote landgoederen. De waarde van het individu zinkt weg tegen de waarde der massa's. De staat kan niet anders; hij toch moet met de massa's rekening houden.

Maar het volk heeft, naast de opvoeding der massa's voor den staat, nog andere behoeften te vervullen. De staat is slechts de vorm, dien het volk zich tot bevrediging van zekere behoeften kiest, maar niet de vorm, door welken hij in staat is in al zijne behoeften te gemoet te komen. De volksopvoeding moet hoogere eischen bevredigen dan de staatsopvoeding.

Moge de staat met voorbijzien van de belangen der individus de massa's tot zekere hoogte van beschaving zoeken te brengen, het volk moet beproeven het individu behulpzaam te zijn en behoort hem de gelegenheid tot vrijere ontwikkeling van zijn eigen wezen, zoo rijkelijk en zoo vroeg als mogelijk is, aan te bieden. Daarom is het de taak van den tegenwoordigen tijd de middelen op te sporen, waardoor eene vrijere ontwikkeling van het individu bereikt

kan worden. Dat is ook de taak, welke de vereeniging, in wier midden Virchow sprak, zich heeft voorgesteld.

Tot de keuze van zijn onderwerp liet hij zich leiden door het besef, dat in de opleiding der *vrouw* tot hare roeping, de ergste leemte van den tegenwoordigen tijd gelegen is, die eerst verholpen behoort te worden, vóór dat aan de verbetering van de familiënopvoeding gedacht kan worden. Bij zijne beschouwing meent hij de vraag: welke de eigenlijke roeping der vrouw zij, niet te kunnen ontgaan.

In de staten der oudheid was de taak der opvoeding voornamelijk aan de familiën opgedragen, en waar de staat zelf tusschen beiden trad, geschiedde zulks meer in den zin der hedendaagsche gemeente. Sparta, Rome, Athene waren toch eigenlijk slechts groote gemeenten.

Beschaving en vooruitgang van een volk zijn echter dan alleen gewaarborgd, als beide een veilige toevlugt in den schoot der familie vinden. Hier plant zich van geslacht tot geslacht niet slechts het begrip van moraliteit, maar ook de practische opvatting van het weten, de bruikbaarheid voor het leven het zekerst voort; overlevering en vooruitgang vinden hier bescherming; hier ontwikkelen de kinderen die zijde van hun wezen, waarvoor noch de staat, noch de gemeente zorg kan dragen. Wat de *familie* in staat is te praesteren, zonder staats- of regeringsvorm, heeft het Jodendom ons in ruime mate geleerd. In spijt van alle verdrukking, van alle lotswisselingen hebben de joodsche familiën zich eeuwen lang door bevordering zoowel van echte familiëndeugden, als van materiële belangen, weten te handhaven. Uit het Jodendom is het Christendom ontsproten, dat, meer dan eenige andere geloofsbelijdenis, aan het familieleven bevorderlijk was en daarin der vrouw de harer waardige plaats aanwees. "Die "Familie," zegt Virchow, "ist nichts ohne die Frau und Mutter. "Mag der Vater das Haupt der Familie sein, so muss doch die "Mutter der Mittelpunct derselben bilden; sie soll sein die eigent-"liche Vertreterin des Hauses, zu der Alles, auch der Vater, wenn "er Amt und Geschäft besorgt hat, ""heim"" kehrt. Nur die An-"wesenheit der Mutter giebt das volle Gefühl der Heimath. Darum "muss sie das *einzige* Weib des Vaters sein und nicht eines unter "mehreren; darum muss sie *frei* sein und nicht Sclavin; darum muss "sie *an der Bildung des Volkes vollen Theil haben* und nicht ausge-"schlossen sein von der Gesammtentwicklung; darum endlich muss "sie sich nach ihrem *besonderen*, *weiblichen* Wesen entwickelt haben, "und nicht erzogen sein in männlicher Art und zu männlichem "Wesen."

De Grieksche wereld, althans het gezamenlijke Grieksche volk, heeft dit niet begrepen. Zelfs Rome, in weêrwil van den hoogen eerbied

dien het voor zijne kuische matrone en voor de zedelijke magt der in hare waardigheid erkende moeder koesterde, mogt het niet gelukken de vrouw tot hare natuurlijke ontwikkeling te brengen. De waarde der familie werd in Rome slechts berekend naar hetgeen zij voor den staat opleverde. Toen Rome dit beginsel liet varen en geestesbeschaving er het doel der individuele opvoeding werd, was het met hare magt gedaan. Te regter ure kwam het Christendom, drong door tot de families en vereenigde de leden daarvan naauwer door het geloof. Duitsche stammen met hun welgeordend gemeenteverband traden tusschen beiden en bij hen werd weldra de gevestigde familie het eigenlijke element van de gemeente en van den staat, en in de familie was wederom "die *gleichberechtigte* Hausfrau "die *Herrin* des Hauses." Uit de Christelijke familiën werden de Christelijke gemeenten gevormd, en zoo trad uit de Christelijke gemeenten de Christelijke staat te voorschijn. Maar die Christelijke staat was het heilige *Romeinsche* rijk der *duitsche* natie, en toen de natie gewaar werd, dat niet haar eigen duitsch, maar het vreemde romeinsche wezen haren staat doordrong en zich in hare huisgezinnen en gemeenten ingeslopen had, verbrak zij de kluisters, de eene na de andere, al zou ook het heilige Romeinsche rijk zelf daarbij te gronde gaan.

Nog altijd werkt het duitsche volk er aan om de brokken van het rijk weder zaâm te voegen en het eigenlijke duitsche rijk tot stand te brengen. Maar hoe ver het van zijn doel nog verwijderd moge zijn, het familieleven heeft het gered en behouden, en het zal het nog verder brengen, als het zijne ware taak goed opvat die in *de opvoeding van de nakomelingschap* gelegen is.

Die opvoeding van het opkomende geslacht, moge zij aan de zorg van den Staat of van de gemeente toevertrouwd zijn, ligt niet zoo zeer in de *school*, als sommige staatsmannen meenen. "Gewiss ist "das," zegt Virchow, "im Interesse der Menschheit ein grosses Glück. "Wenn die Schablone der Bildung, welche officiell aufgestellt wird, "in der That das Geschick derjenigen Generationen entschiede, welche "ihr gerade unterworfen werden, so würde es schlimm aussehen um "den Zustand der heutigen Welt. Denn wie viel Hemmschuhe und "Schraubstöcke sind schon angesetzt worden im Laufe der Jahr"hunderte, während deren es Schulen giebt, und wie unwirksam ha"ben sie sich erwiesen!" Onderwijs toch is nog geene opvoeding. En hoeveel men ook zoeke ze met elkander te vereenigen, althans in harmonie te brengen, zoo zal de nakomelingschap toch nog altijd slechts voor een klein gedeelte aan den invloed der school onderworpen zijn en het gezamelijk lot des volks zal altijd evenzeer, zoo niet meer nog, van den gunstigen of ongunstigen invloed van de familie dan van de school afhangen.

De invloed der familie is de vroegste en daarom de langst blijvende. Ook daar, waar het ouderenpaar zich daarvan niet bewust is, waar hun invloed niet positief of kategorisch is, laat hij zich toch steeds gelden. En wenschelijk is het, dat hij meer en meer positief en kategorisch worde, dat de ouders zich van hunnen invloed op de ontwikkeling van hun kind meer en meer bewust worden. Daar echter bij de tegenwoordige inrigting van den Staat de invloed van den vader steeds minder wordt, nu zelfs aan het kind uit het volk de vrije keuze van zijn beroep vergund is en het niet als van zelf onder de leiding van zijnen vader zich voor diens beroep bekwaamt, nu wordt de invloed der *moeder*, der *huisvrouw* ook des te grooter. Zij, die de eerste voedster, de eerste speelgenoote, de trouwe gezelschapster van het jonge kind is, die zijnen geest het eerst met hare beelden en voorstellingen vervult, die door hare onbevangene opvatting en beschouwing van de zaken zooveel nader bij het kinderlijke gemoed komt, — zij moet ook later nog den weg tot het hart des kinds kunnen vinden. Zij moet, daar zij altijd om en nabij het kind is, zijnen aanleg, zijn wezen, de eigenaardigheden van zijn ligchaam en van zijnen geest beter leeren kennen, dan de misschien veel geleerder en verstandiger vader, wiens indrukken echter slechts afwisselend zijn, wiens oordeel meer door algemeene ervaringen en beginselen of door toevallige waarnemingen dan door aanhoudende en bijzondere opmerking geleid worden.

Duizende voorbeelden zouden de waarheid er van kunnen staven. Den eersten aanstoot tot de ontwikkeling van groote mannen zijn zij duizendmaal meer aan hunne moeders dan aan hunne vaders verschuldigd. De grootste magt der opvoeding ligt in de hand der moeder, van wier zorg in de eerste plaats de ligchamelijke en psychische gezondheid der kinderen, niet slechts van den eersten tijd, maar zelfs voor het vervolg afhangt.

Opvoedster te zijn van hare kinderen, ziedaar *de hoogste roeping der vrouw*. Virchow acht haar hooger nog dan hare zorg voor den man, die in de eerste plaats er op aangewezen is voor zich zelven te zorgen en derhalve van zijne vrouw ook niets dan hulp noodig heeft. Ook met het oog op de huishouding komt het inwendige voor rekening van de vrouw, het uitwendige voor die van den man. Werd die verhouding ooit omgekeerd, kwam het ooit tot zulk eene *emancipatie van de vrouw*, zij zou slechts ten *koste van de familie* kunnen plaats vinden. Al hetgeen de vrouw in dit opzigt aan vrijheid, of liever aan willekeur zou winnen, zou het kind aan zorg verliezen. De geheele toekomst van het menschelijk geslacht zou op het spel gezet worden, alleen om de willekeurig uitgedachte en toch *slechts schijnbare* vrijheid der vrouw te verwezenlijken.

Wel verre van te beweren, dat het de eenige roeping der vrouw zou zijn huisvrouw en moeder te worden, wel verre van te gelooven, dat iemands lot en roeping altijd identisch zouden zijn, zoo wil de S. gaarne erkennen, dat aan menige vrouw de grootste middelen geschonken zijn, om op ruimere schaal op het lot van het menschdom invloed uit te oefenen en de individueele vrijheid heeft genoegzame vorderingen gemaakt, om ook de vrouw niet uit te sluiten van de deelneming aan de oplossing der aan de menschheid gestelde vraagstukken. Maar nimmer zal men kunnen begeeren, dat de vrouw in het algemeen geroepen zij om op de openlijke markt des levens te verschijnen en handelend aan de twistpunten des levens deel te nemen. De natuurlijke roeping is uit de natuurlijke organisatie af te leiden, die, gelijk wij weten, aan die van het kind meer nabij komt. Ligtere, fijnere, eenvoudigere bezigheid, zoo als de huishouding die oplevert, past meer aan hare natuur.

Al blijft zij ongehuwd of kinderloos, altijd zal zij de natuurlijke verzorgster van de huishouding zijn. Moge zij zich ook met de oplossing der moeijelijkste vraagstukken voor de menschheid willen belasten, altijd zal zij harer vrouwelijke natuur te kort doen, als zij hare betrekking tot de huishouding en tot het huisgezin opoffert. Moge zij nog zoo levendig deelnemen aan den strijd des openbaren levens, aan de tweedragt der mannen, altijd behoort zij het huis als de plaats der verzoening, als het gewijde toevlugtsoord te behouden, waar de gevoelens van vrede en eensgezindheid, ten minste voor het toekomende geslacht, bewaard blijven.

In vroegeren tijd kon de vrouw volstaan met aan de hoogste eischen van reinheid en onbevangenheid te beantwoorden. De tegenwoordige tijd met zijne rassche vorderingen eischt eene ruimere ontwikkeling van den geest. De beroepspligten worden zwaarder, naarmate de eisch billijker schijnt, dat zij met bewustzijn en inzigt vervuld worden. Hoe meer men van de vrouw eenigen invloed op de ontwikkeling van het volk verwacht, des te ruimer moet hare opvoeding zijn, om met vrucht haren invloed op kind en man te kunnen laten gelden.

Tot dus verre was de opvoeding der vrouw eene zeer gebrekkige. In de oudheid werd zij vaak geheel verwaarloosd. In de eerste tijden van het Christendom werd aan haar de zorg voor armen en kranken opgedragen. Later ontstonden congregatiën van vrouwen, die zich aan het onderwijs en de opvoeding wijdden; maar dat onderwijs bleef religieus-dogmatisch, hoogstens practisch-oeconomisch en had slechts zelden intellectueele ontwikkeling ten doel. Noch de familie, noch de Staat werden er door gebaat, maar alleen de Kerk. Eerst in de elfde eeuw ontstonden vereenigingen van vrouwen, die zich de opvoeding in ruimeren zin ten doel stelden; maar zij moes-

ten weldra voor den pauselijken toorn en voor den banbliksem der Kerk bezwijken. Ook de later opgerigte scholen, zelfs die van protestantschen oorsprong, zij mogen den geest voor wetenschap en kunst ontsluiten, en veel-weten, kunstvaardigheid, vooral in vrouwelijke handwerken, bevorderen, *voor het leven* op te voeden verstaan zij niet; *huisvrouwen* worden er niet gevormd. Hoe menig huwelijk zou gelukkiger zijn, indien de leertijd vóór de bruiloft ware afgeloopen! Wat zou de positie der huisvrouw vaak beter en eerwaardiger zijn, als zij, als meisje, beter voor het huwelijk voorbereid ware!

Velerlei daarvan zou theoretisch voorbereid of zelfs onderwezen kunnen worden en dat zou op de meisjes-scholen en pensionaten kunnen geschieden. Al wat tot de eigenlijke hygieine betrekking heeft, eene zoodanige mate van anatomische en physiologische kennis, die de vrouw in staat stelt te begrijpen, wat nadeelig op het ligchaam en den geest werken moet, wat voor beiden past; zou zij niet op die scholen te verkrijgen zijn? Zou men er niet eenig begrip van bloedsomloop, ademhaling, spijsvertering kunnen bijbrengen? Of moet alles, wat de vrouw later bij de ligchamelijke opvoeding van het kind, bij bestel van keuken en kelder in toepassing moet brengen, louter het resultaat blijven van irrationeele, vaak zeer verkeerde overleveringen en gebrekkig gemaakte ervaringen? Maar al wilde men dat alles ook op de scholen en pensionaten onderwijzen, dan nog zou de behoefte blijven bestaan aan inrigtingen, die, tusschen het verlaten van de school en de intrede in het huwelijk, der maagd de gelegenheid bieden het theoretisch geleerde te onderhouden en zelfs in praktijk te brengen, inrigtingen, zoo als de *bewaarscholen*, *crèches* en *fröbelsche kindertuinen*. Zij moeten voor de aanstaande vrouw zijn, wat de kliniek is voor den aanstaanden arts: *practische vormingsinstituten*, waarin de somatische en psychische verpleging van het kind bestudeerd wordt. Bijna overal worden zulke inrigtingen gevonden; maar bijna overal worden zij alléén ten beste van de kinderen of van de ouders gebezigd; maar nergens is men er tot nog toe op gekomen om ze tevens tot oefenscholen van werkdadige deugd, tot aankweeking van zaakrijke kennis van de vrouwelijke jeugd, tot seminariën voor huisvrouwen te bezigen, waar de jonge meisjes het zegenrijk *kunnen* met het volleerd *weten* leeren combineren. Aan het jonge kind in de wieg geeft men de pop en laat er mede spelen totdat het grooter wordt. Dan komt er later de poppenkamer met al het noodige bij. Waarom? Om in het spel van het kind de aanstaande beroepsbezigheid der vrouw voor te bereiden. Hoe goed gezien dit ook zij, daarna komt eene klove, die tot nog toe door niets voor de vrouw aangevuld wordt. De pop wordt weggedaan, het jonge meisje wordt in de wereld gestuurd, verbeuzelt al wachtende op de bereiking harer bestemming, met nuttelooze

handwerken en allerlei ijdele vermaken haren tijd, totdat zij eindelijk als jonge moeder, als meesteresse van het eigen huis weer in de realiteit van het leven geworpen wordt. Is het niet een zondig waagstuk, aan eene moeder, die hare eerste en eenige opleiding tot hetgeen thans haar hoogste pligt wordt, slechts in de kinderkamer verkregen heeft, een levendig kind toe te vertrouwen, en dat nog wel aan eene moeder, te midden van de tegenwoordige societeit met al hare verstrooijingen, hare avontuurlijke modes en hare verdraaide en bijgeloovige overleveringen?

Deze fout is slechts goed te maken, als men op de poppenkamer de theoretische voorbereiding in de meisjesscholen en daarop de practische vorming aan de bewaarscholen of Fröbelsche kindertuinen laat volgen. Dit denkbeeld, door Fröbel aan de hand gedaan, moet onze tijd in het leven doen treden. In die practische werkzaamheid zal zich ook de ontevredenheid van menige ongehuwde vrouw verliezen. En zoo ook het denkbeeld aan volkomene emancipatie daardoor op den achtergrond gedrongen wordt, dan vergete men toch niet, dat de grootste en reinste bron van menschelijke tevredenheid niet in het genot, maar in de vrijwillige, op zedelijke gronden berustende, ontbering gelegen is. Deze ontbering, die men zich in de werkdadige dienst voor het vaderland en de menschheid oplegt, is een offer, zeker niet minder godewelgevallig en zelfbevredigend, dan het klooster, wiens poorten zich anders voor de zich resignerende maagd openden. Het is een offer, dat rijk aan de heerlijkste zegeningen zijn kan en vergolden wordt door het bewustzijn van de vervulling van eene schoone levenstaak, van een verheven pligt.

Zoover Virchow!

S.

Driemaandelijksch Tijdschrift voor onderwijs, uitgegeven van wege de onderwijzers-vereeniging, gevestigd te Rotterdam, onder redactie van J. C. Neurdenburg, hoofdredacteur, S. Gille Heringa, Dr. N. W. P. Rauwenhoff, schoolopzieners in het 6de en 11de district van Zuid-Holland, F. C. Delfos, H. W. Harten, P. Molenbroek en F. W. Muls, hoofonderwijzers. Te Rotterdam, bij D. J. P. Storm Lotz. 1864.

Toen in 1833 het "Tijdschrift voor opvoeding en onderwijs" te Groningen het licht zag, en ook voor lezers buiten den onderwijzersstand bleek bestemd te wezen, geschiedde dit onder de verzachtende omstandigheid, dat de voordeelen, aan de uitgave verbonden, ge-

bruikt zouden worden om het lot van nagelaten betrekkingen van onderwijzers of van afgeleefde schoolmannen te lenigen. De bijval, dien de pogingen der Groninger paedagogen in ruimeren kring vinden mochten, werd verklaard door het liefdadig doel, dat men zich met de uitgave had voorgesteld. Alzoo niet in de eerste plaats belangstelling in de opvoeding en het onderwijs, die tot lezen uitlokte. Althans daarvoor hield het de redactie van het Groninger tijdschrift, en het is moeilijk uit te maken in hoeverre zij zich in de schatting harer lezers vergist heeft; dat zij zich steeds met talent van hare taak heeft gekweten, bewijst de belangstelling, die haar werk gedurende eene lange reeks van jaren bij de onderwijzers gevonden heeft. Maar welk verschil in twee en dertig jaren! De Rotterdamsche onderwijzers-vereeniging geeft een nieuw tijdschrift met de duidelijke verklaring, dat zij niet uitsluitend voor onderwijzers, maar ook voor ouders optreedt, die hunne kinderen goed willen opvoeden en laten onderwijzen. Er is op ouders, die over opvoeding lezen, wel eens spottend neergezien. Ieder weet immers hoe slecht Mevrouw, de dierbare moeder van het blank bleekneuzig zoontje, er in de geestige apostrophe van Hildebrand afkomt, omdat zij te veel boeken over de opvoeding gelezen heeft. Maar dit is geene reden om het denkbeeld der Rotterdamsche vereeniging niet toe te juichen, en niet te wenschen, dat haar tijdschrift het zijne moge bijdragen om eene der nuttigste wetenschappen te populariseeren en vele ouders over de opvoeding aan het denken en daardoor aan het handelen te brengen. Het noodzakelijk verband tusschen huis en school zal er door gelegd of versterkt worden. Zoo er ooit behoefte aan overeenstemming gevoeld is tusschen de verschillende krachten, die in de groote werkplaats der opvoeding wel naar hetzelfde doel, maar, helaas! dikwijls in verschillende richting werken, het is thans. Of loopen wij geen gevaar dat overmaat van leerstof onze jongens kwellen, wellicht bederven zal? Is er niet eene richting te bekampen, die ons wil overstelpen met knappe kinderen, zoodat de maatschappij later gebrek zal hebben aan knappe mannen? Is er overeenstemming tusschen huis en school? Zet de onderwijzer, wanneer hij de kinderen ontvangt, het werk der ouders goed voort, ten minste wanneer deze eenig werk verricht hebben? En wanneer de kinderen de school verlaten hebben, zorgen dan de ouders dat het werk van den onderwijzer voltooid wordt? Wij zijn in dezen verre van de volmaaktheid, zelfs al laten wij de laagste klasse der maatschappij voor een oogenblik buiten rekening. Ja, er zijn edele ouders, moeders vooral, wier positie in de maatschappij zou veroorloven dat ze veel genoten van hetgeen de wereld aanbiedt; wier vermogen zou toestaan dat ze zich voldoende hulp verschaften om hare kinderen te laten opvoeden, en die toch altijd onder hare kinderen zijn en maar één le-

vensdoel kennen: het geluk van deze te bevorderen. Sommige ouders daarentegen zenden in de week de kinderen naar de school en des Zondags naar de kerk, met geen hooger doel dan om eenigen tijd van die lastige schepsels ontslagen te zijn. Zou men kunnen gelooven, dat er in den zoogenaamden beschaafden stand moeders zijn, die nauwlijks met hare kinderen spreken? Dat gemis van den moederlijken invloed blijft bij het onderwijs niet verborgen, en het is plicht dat de onderwijzer dergelijke ouders op het verkeerde hunner handelwijze oplettend make. Voor zulke ouders kan een tijdschrift aan onderwijs gewijd uitstekend nuttig en leerzaam wezen, — indien zij maar lezen, denken en handelen willen. Maar evenzeer als het de plicht van den onderwijzer is de ouders bescheidenlijk hunne fouten onder het oog te brengen, evenzeer is het de plicht der ouders dat zij den onderwijzer hunne bedenkingen tegen zijne wijze van doen inbrengen, of hem de uitwerking doen kennen, die zijn onderwijs in het huisgezin vertoont. Ik zal, om duidelijk te wezen, een enkel voorbeeld bijbrengen. In sommige scholen bestaat de gewoonte om de kinderen zooveel werk mede naar huis te geven, dat zij het waarlijk niet af kunnen. De onderwijzer is er niet bij, als het ongelukkig slachtoffer verplicht is van de wandeling na den eten af te zien, als het later zit te tobben tot het niet langer tegen den slaap kampen kan, en dan ter rust gaat, in de hoop den volgenden morgen vroeg te ontwaken, om nog vóór den aanvang der school met de al te zware taak gereed te wezen. Hier wordt de leerling overspannen en de ouders moeten hunne rechten doen gelden. Ook geneesheeren en andere wetenschappelijke mannen kunnen in dezen goeden raad geven. Het verheugt mij daarom zeer, onder de redacteuren van het Rotterdamsch tijdschrift, Dr. Rauwenhoff, aan te treffen. Hartelijk wensch ik dat de volgende jaargangen meer van zijne hand geven zullen: den eersten heeft hij al te schraal bedeeld.

Maar ik zou de waarheid te kort doen, indien ik niet wilde erkennen dat aan een paedagogisch tijdschrift behoefte bestaat bij de paedagogen van beroep. Ik spreek nu niet van de zoogenaamde practici, menschen zonder wetenschappelijke ontwikkeling of wetenschappelijke behoeften, voor wie een "daar heb ik mij altijd wèl bij bevonden" een argument is, waartegen niet het minst valt in te brengen. Ik spreek thans van hen, die in de paedagogie eene wetenschap zien, waardig om eenmaal eene plaats in te nemen naast de andere wetenschappen; die tot bereiking van dit doel gaarne het hunne willen bijdragen; die niet alleen zich willen bekend maken met hetgeen anderen voor hen gedacht hebben, maar die zelf willen meêdenken. De resultaten van dit gemeenschappelijk denken moeten medegedeeld, bewaard en getoetst worden, en daartoe is een

tijdschrift een uitstekend hulpmiddel. De Rotterdamsche vereeniging verdient dus den dank van velen, dat zij zulk eene nieuwe gelegenheid tot uiting en wrijving van denkbeelden geschonken heeft. Of van deze gelegenheid een goed gebruik gemaakt zal worden, moet de tijd leeren. In den eersten jaargang ziet het er met de medewerking van buiten niet te best uit. Wij vinden er weinig of niets, dat niet uit den boezem der vereeniging is voortgesproten, of dat niet reeds van elders bekend was.

Nemen wij na deze beschouwing de vier afleveringen ter hand, om te zien welke onderwerpen behandeld zijn. De inhoud der eerste aflevering is zeer schraal. Zij geeft een woord aan allen die de redactie willen steunen of medewerken, een woord aan strijdlustigen, het verslag van de commissie, belast met het afnemen der examens van hen die acten van bekwaamheid voor middelbaar onderwijs verlangden, een paar zeer korte boekbeschouwingen, en een rapport over de schoolplichtigheid, met een overzicht van de discussiën, naar aanleiding van dat rapport gevoerd. — Dit is weinig, bijna niets. Want, oprecht gesproken, die geheele schoolplichtigheid is geene paedagogische zaak. Hoe zullen wij de kinderen, als ze komen, goed onderwijs geven? dat is de vraag; maar of ze, niet komende, gedwongen moeten worden om te komen, dat moge ons ter harte gaan als philanthropen, als leden der groote maatschappij of als leden der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, als onderwijzers hebben wij er niets mede te maken. Het rapport, hoe flink gesteld, hoe belangrijk ook, behoort hier niet te huis. Wanneer men noch het staatsrechtelijke, noch het staatshuishoudkundige deel der quaestie behandelt, wat blijft er dan over? De fout is echter verschoonlijk. Het Onderwijzers-Genootschap was in denzelfden val geloopen; de discussie der algemeene vergadering te Amersfoort droeg de duidelijkste blijken dat slechts enkele leden zich op het terrein te huis gevoelden. Het zonderlingst was zeker de afloop. Na eene strenge veroordeeling van de schoolplichtigheid werd de wenschelijkheid van eene wet op den arbeid of liever tot beperking van den arbeid uitgesproken, alsof aan de uitvoering van zulk eene wet geene moeilijkheden verbonden zijn. Ook de discussie der Rotterdamsche vereeniging, die onder het opschrift: "Verscheidenheid en Overeenstemming" wordt meêgedeeld, levert het bewijs dat weder dilettanten, geenszins mannen van het vak aan het woord zijn, ja, wij vernemen dat zij ondanks zich zelven het woord voeren. Wel hadden de "scherpzinnigen" er op gewezen dat men zonder eene goede hoeveelheid *kennis* van recht en maatschappelijke toestanden geen vrijheid had om over de schoolplichtigheid te spreken; maar die wijze raad werd in den wind geslagen: het vaderlandsche hart sprak te sterk. Met een vaderlandsch hart is anders heel wat te argumenteeren en veel zonde te

bedekken; hier echter moeten wij het beroep daarop afwijzen. Als men eenmaal zeker weet, dat men geene voldoende voorbereidende studiën gemaakt heeft, en dus niet op redelijke gronden beweren kan, dan staat het zwijgen uitnemend schoon. Het is volstrekt niet de publieke opinie voorlichten, als ieder, bevoegd of niet, spreekt en schrijft; wie zich als haar gids opwerpt, moet wel de bewustheid in zich omdragen, dat de te behandelen zaken op zijnen weg liggen. Onlangs hebben de dagbladen melding gemaakt van eenige beschouwingen van den minister van onderwijs in Frankrijk over de schoolplichtigheid. Eerst geeft de minister de bezwaren op, door de tegenstanders ingebracht, en tracht dan die bezwaren te wederleggen. Voor zoover ik mij herinner is er in de gansche reeks van stellingen slechts eene, die eenigszins op het gebied van de school treedt, en over deze mogen de onderwijzers zich in de eerste plaats doen hooren. De quaestie is deze. Wanneer nu de kinderen gedwongen worden om naar de school te gaan en zij gedragen zich daar zoo slecht, ze zijn daar zoo balsturig, dat ze de school bederven en voor anderen onbruikbaar maken, welken invloed moet dat hebben, welke maatregelen moeten genomen worden? Ik kan niet nalaten te vermelden welk afdoend middel de minister gevonden heeft: Leerlingen, die zich slecht gedragen worden ook thans reeds van de scholen verwijderd; dit zal dus geene verandering in den bestaanden toestand brengen, — behalve dat de geheele schoolplichtigheid er ijdel door zal worden.

In de volgende nummers komen rapporten voor over tafels van werkzaamheden, over de methode van Fröbel, over het karakteristieke van het uitgebreid lager onderwijs en over de opvoeding van meisjes; verder een stuk over vormleer, eene beschouwing van Abram van Rijckevorsel, als voorstander van het lager onderwijs en vriend van den onderwijzer, twee verslagen en enkele kleinere stukjes. Het is mij niet mogelijk van alle eenig verslag te geven. Ik zal zooveel mogelijk het voornaamste aanstippen. Tot mijn leedwezen moet ik het stuk over de vormleer, dat anders het eerst in aanmerking zou komen, overslaan, omdat het onvoltooid gebleven is. Het schijnt te groot geweest te zijn, om in zijn geheel in de tweede aflevering opgenomen te worden. In de derde kon de redactie, bij gebrek aan ruimte, het vervolg niet opnemen, en in de vierde vernemen wij er niets van. Dit is werkelijk eene teleurstelling. De eerste helft gaf het recht tot groote verwachtingen van de tweede. Gaarne had ik er de vrij uitvoerige beschouwing over Abram van Rijckevorsel voor gemist. Men kan voor v. R. veel respect hebben, zonder nog te begrijpen, waarom eene halve aflevering van een tijdschrift voor onderwijs aan zijne nagedachtenis wordt toegewijd. Het rapport over het karakteristieke van het uitgebreid lager onderwijs behandelt een

zeer belangrijk onderwerp, dubbel belangrijk bij de organisatie van het middelbaar onderwijs. Ik verwachtte dus hier eene heldere uiteenzetting van het onderscheid tusschen middelbaar en uitgebreid lager onderwijs. Gaarne neem ik aan, dat de Commissie daaromtrent eene bepaalde opinie heeft; maar moeilijk is het, die te leeren kennen; zelfs den grondslag der onderscheiding kan ik moeilijk vinden. "Op de scholen voor uitgebreid lager onderwijs, blijft het onderwijs lager onderwijs, dat is, ontwikkeling van het kind voor het leven; de jongeling ontvangt middelbaar onderwijs tot zijne vorming voor de maatschappij." Op de lagere school leert men dus rekenen, algebra, taalkunde, enz., voor het leven, en op de middelbare voor de maatschappij. Ik vat het onderscheid tusschen leven en maatschappij niet, vooral omdat het middelbaar onderwijs niet professionneel is. Ook uit de verdere redeneering kan ik het niet afleiden. De kinderen, die de school voor uitgebreid lager onderwijs bezoeken, zijn gewoonlijk uit den fatsoenlijken stand, daarom verschilt de toon... Zeer waar, maar niet het karakter van het onderwijs. Zulke kinderen zullen later meer wetenschappelijk onderwijs ontvangen, hetzij op de hoogere burgerschool, hetzij elders... Zeer waar, maar daarom behoeft niet geanticipeerd te worden op hetgeen zij later leeren zullen. Hier is werkelijk een punt van belang aangeroerd: het verband tusschen lager en middelbaar onderwijs, maar ook niet meer dan aangeroerd. De Commissie maakt er zich af met te zeggen, dat de verst gevorderde leerlingen reeds de bewijzen der eenvoudigste wiskundige waarheden moeten leeren; dat zij bij het onderwijs in de geschiedenis reeds het verband tusschen oorzaak en gevolg moeten zien doorschemeren; dat zij bij het onderwijs in de moedertaal wetenschappelijke termen gebruiken kunnen. Zij kon zich gerust ontslagen rekenen van de moeite om nog meer voorbeelden bij te brengen, want zulke leeren den aard van het uitgebreid lager onderwijs niet kennen. Waarom moet nu juist een knaap, die de hoogere burgerschool bezoeken zal, de bewijzen van eenvoudige wiskundige waarheden leeren, die hij toch later daar leeren zal? Mij dunkt het is een reden om er, althans met hem, niet aan te doen.

In het rapport over de tafels van werkzaamheden worden eenige beschouwingen over de vakken van het gewoon lager onderwijs en de wijze van behandeling geleverd. Vooral hetgeen over de geschiedenis gezegd wordt, trekt onze aandacht. "De school behandelt geschiedenis, omdat zij behoefte heeft aan aanschouwingen, dewijl zij de grondwaarheden van godsdienst en zedelijkheid beligchamen moet." Is dit werkelijk waar? Dwalen zij dan geheel, die de geschiedenis ook, neen voornamelijk, gebruiken om de leerlingen van hetgeen vroeger geschied is en van hetgeen thans bestaat, iets te leeren ken-

nen en begrijpen? De aanschouwingen tot zedelijke vorming behoeft men juist uit de geschiedenis niet te halen. "Stichtelijke lectuur voor de kraamkamer en stichtelijke lectuur voor de jeugd" worden op gelijke lijn geplaatst met "roerende en treffende geschiedenissen tot nut en opbouwing, tot vorming van verstand en hart." Jacht op aardigheden leidt tot zulke onjuiste voorstellingen. Ik kan niet nalaten bij dit punt te denken aan den stichter van het christendom, die ons eene verzameling van schoone, leerzame — wilt gij? — echt stichtelijke verhalen heeft nagelaten, vruchten van zijne eigene vinding, die hij om hare vormende strekking gebruikte, niettegenstaande hij uit den rijkdom van de historie zijns volks putten kon. Ook de categorische verklaring, dat er maar één weg is langs welken de school het doel der geschiedenis als leervak bereiken kan, het levende woord van den opvoeder uit het hart tot het hart, is, dunkt mij, niet boven bedenking verheven. Wil men beweren, dat het beter is de geschiedenis te vertellen dan er over te laten lezen, daar is veel voor te zeggen; maar hoe men uit het hart tot het hart vertellen kan, begrijp ik niet. Eene enkele maal na het verhaal van eene belangrijke gebeurtenis, van eene onverwachte, treffende uitkomst mag men een woord uit het hart tot het hart spreken, dit geeft niet het minste recht om te stellen, dat dit de enige weg is. Integendeel, duidelijke en ware voorstellingen kunnen ook zonder dát nut stichten.

Een enkel woord over de boekbeoordeelingen. Volgens den prospectus zou de beoordeeling van leermiddelen en leermethoden, vooral van lees- en leerboeken, niet anders plaats hebben dan met vooropstelling van beginselen. Uitmuntend begrepen! Daar hebben wij behoefte aan. Die ongemotiveerde loftuitingen van "met genoegen gelezen" en "zeer wel te gebruiken" en "zeer wel aan te bevelen", brengen ons geen stap voorwaarts. De Heer M. beoordeelt twee schoolboekjes, het eene over het lezen en schrijven te gelijk, en het andere over het taalonderwijs in de volksschool. Zijn deze recensies getrouwe uitvoeringen van het programma, dan moet ik erkennen, dat mijne verwachting veel te hoog gespannen is geweest, ten minste de uiteenzetting der beginselen is niet aanwezig. De beschouwing van de werkjes van H. G. Roodhuizen, over het aanleeren van de fransche taal, is belangrijker van inhoud, maar de beginselen zijn niet te vinden; over de methode zelve wordt weinig gezegd. Dit is jammer. Het is juist een vraag van onzen tijd, of het lager onderwijs in de nieuwe taken geene belangrijke hervormingen behoeft, opdat niet langer geleerd worde hoe eene taal te schrijven, die de meesten toch nooit schrijven zullen. Hoeveel kinderen uit den kleinen burgerstand besteden een belangrijk deel van hunnen leertijd met het fransch niet te leeren! De Heer D. had hier groote diensten kun-

nen bewijzen. Wanneer hij op grond van ervaring kan verzekeren, dat de methode goede resultaten geeft, dat hij zelfs anderen van hare doeltreffendheid overtuigd heeft, waarom tracht hij dan niet de lezers van zijn stukje in hetzelfde voorrecht te doen deelen? Hij zou er een zeer verdienstelijk werk mede gedaan hebben.

Gaarne zou ik nog eenige opmerkingen over andere punten in het midden brengen; maar ik moet mij beperken. Ik wensch ten slotte de redactie nog iets in bedenking te geven. Het is zeer natuurlijk, dat de leden eener vereeniging, waar een goede toon heerscht, met elkander ingenomen zijn; in het publiek kan men daar niet altijd zoo meê voor den dag komen. Wat binnen den kring eener vereeniging goed klinkt, kan toch niet altijd daar buiten gezegd geworden, of men loopt gevaar, dat men van te groote ingenomenheid met eigen omgeving verdacht wordt; men stelt zich onwillekeurig wichtig aan en wordt onverdiend hard beoordeeld. Ik vestig de aandacht op eenige uitdrukkingen: *Onze vereeniging weet zeer goed wat eene Commissie toekomt. Wij weten dat onder ons wel zoo in te kleeden, dat niemand boos wordt. Eene vereeniging als de onze mogt niet nalaten zich over een zoo belangrijk onderwerp te doen hooren.* Mogt het bestuur insluimeren, laat niet na het wakker te schudden, *des noods in staat van beschuldiging te stellen.* Erger is wat van den Heer Van Lennep gezegd wordt na een citaat van anderhalve bladzijde uit een zijner laatste werken, merkwaardig genoeg om in zijn geheel overgenomen te worden: *wat hij aanvoert dunkt ons blijk te geven van overdrijving en te weinig bekendheid met onderwijs en opvoeding, dan dat het eene ernstige wederlegging verdient.* De Commissie, die minder overdrijft en meer paedagogische kennis bezit, had òf van v. L. moeten zwijgen, althans zijne woorden niet in ernst merkwaardig noemen, òf zij had behoorlijk moeten aantoonen, waarin hij dwaalt.

Ik neem thans afscheid van het Driemaandelijksch Tijdschrift. Ik mag niet ontkennen, dat ik bij de beschouwing van den inhoud voornamelijk de zwakke punten heb aangewezen. Ik meende daarmede het beste bewijs van belangstelling te geven in een tijdschrift, dat ik vooral om het doel dat het beoogt, een lang en bloeiend leven toewensch.

Leiden, 20 Juni '65. J. A. VAN DIJK.

God in de natuur, naar het Hoogduitsch van Dr. Georg Hartwig, door Dr. A. W. van Campen. Rotterdam, H. Nijgh. 1865.

Terstond nadat de redactie van "de Gids" mij het bovenstaande boek ter beoordeeling gezonden had, nam ik het ter hand met nieuwsgierigheid, ja, ik durf zeggen ook met gunstige vooringenomenheid. Immers, een werk van Dr. Hartwig, vertaald door Dr. van Campen, met de woorden "God in de Natuur" tot titel, zulk een werk moest wel goed zijn, zoo dacht ik. Een mijner eerste vertalingen is "*der hohe Norden*" van dien zelfden Dr. Hartwig geweest, en levendig staat het mij nog voor den geest, met hoeveel genoegen, met hoeveel leering, ik eene reeks van wintermorgens van 6 tot ongeveer 9 uur heb doorgebragt met het vertalen van dat boek. Terwijl alles om mij heen nog sliep, zat ik bij den snorrenden kagchel en brandenden moderateur te vertalen, en als dan de hagel tegen de glazen kletterde of de wind door den schoorsteen huilde, en ik nu en dan eens naar buiten tuurde in de zwarte lucht, of zag naar de dik met sneeuw bedekte daken der huizen aan den overkant, dan verbeeldde ik mij met Kane een wacht te doen in den langen winternacht van het noorden; dan waadde ik met Richardson door de sneeuw; dan tooverde mijne verbeelding mij op de Toendra bij Samojeden en Tichockski en Jakoeten; dan zag ik het "kalveren der ijsbergen;" dan zat ik neder aan den voet van Tennyson's monument; hoorde het geloei van walrussen of het klappen van de hondenzweep des Groenlanders en zag de schitterende kroon van noorderlicht een tooverachtigen gloed werpen over sneeuw en bergijs en steile berghellingen en over de eindelooze zee met haar drijfijs. — Wat wonder, dat ik gretig het bovengenoemde werk van Hartwig opende; dat ik begon te lezen met ingenomenheid — maar ach! als het *leven* vol is van teleurstellingen, ook het *lezen* is dat! Teleurstellingen heb ik ondervonden bij het lezen der vertaling van Hartwig's laatste werk; teleurgesteld ben ik geworden door schrijver en vertaler beide. Zoo goed een compilator ook wezen mag, als hij uit onderscheidene reisbeschrijvingen en journalen "der Hohe Norden" weet zamen te stellen, zoo slecht een gids is hij, als hij den lezer wil rondleiden in het groote rijk der natuur. En de vertaler — doch de lezer oordeele zelf: ik wil opsommen wat ik al lezende aanteekende. — Wij, de lezer van "de Gids" en ik, willen te zamen het boek doorloopen, en het zal mij daarna niet moeijelijk vallen mijn ongunstig oordeel over dit werk te staven, of liever, dat zal dan wel eene noodelooze moeite zijn!

Reeds op bl. 4 ontmoeten wij eene zeer onjuiste en onduidelijke voorstelling van het meten der afstanden van de hemelligchamen onderling: "de meetkundige heeft slechts eene door vroegere berekeningen bekend geworden *lijn* en den *hoek*, *waaronder*, van uit het aspunt dezer lijn, een *derde* punt zich vertoont, noodig, om den driehoek, die tusschen deze drie punten ligt, in al zijne afmetingen te leeren kennen." Zoo staat er: begrijpe het wie kan; maar een meetkundige, dien ik om opheldering verzocht, betuigde mij, dat hij niet in staat was zulk eene voorstelling van het meten door parallaxis te vatten.

Dat Neptunus (bl. 4) zijne warmte en zijn licht van de zon ontvangt, *uit* een afstand van "716 millioen mijlen", zouden wij gaarne willen gelooven, als de Hoogleeraar Kaiser ons niet van de afstanden der planeten eene fraaije zinnebeeldige voorstelling gegeven had, waaruit blijkt, dat die afstand ongeveer 621 millioen mijlen is. Nu, dat verschilt maar een 100.000.000 mijlen! wij nemen echter de vrijheid meer geloof te slaan aan Prof. Kaiser dan aan Hartwig. Evenwel, dat getal 716 kan eene vergissing of eene drukfout zijn, maar dan is het eene drukfout, die op bl. 8 nogmaals voorkomt.

Die bladzijde 8, wij zijn er toch meê bezig, leert ons iets nieuws van meer belang, namelijk: "om de zon loopen niet alleen grootere planeten," maar ook "talrijke *vaste* starren", — ik twijfel zeer of de vertaler, die toch, blijkens bl. 11, Prof. Kaiser's bewerking van Uilkens, "Volmaaktheden van den Schepper" geraadpleegd heeft, die *om de zon loopende* vaste sterren ook door Prof. Kaiser beschreven vindt. — Om de zon loopen echter, behalve die vaste sterren, "ook eene menigte kleinere, deels verspreide, deels in ringvormige groepen vereenigde hemelligchamen. •Zulk een planetarische ring (of meerderen) doorsnijdt, naar het schijnt, de baan onze (r?) aarde en" — wat doet die ring? — "*veroorzaakt* het zoogenaamde verschieten der starren"! Nu volgt hier de zeker nog lang niet bewezene theorie, dat deze "kleinste hemelligchamen" door de aarde aangetrokken worden en op de aarde vallen als "helderlichtende kogels" en dan meteoorsteenen heeten. Die meteoorsteenen nu "zijn zamengesteld" (bl. 9) "uit ijzer, nikkel, kobalt, *kiezelaarde*," — is dat kwarts? — en "kleiaarde" — Thonerde, staat er misschien in het oorspronkelijke; het schijnt wel, dat men nooit zal begrijpen, dat de Duitschers onderscheid maken tusschen *Thon* en *Lehm*, en dat wij klei noemen, wat zij *Lehm* heeten, en wij leem wat zij noemen *Thon*. Thonerde te vertalen met kleiaarde is misschien nog erger dan het te vertalen met thoonaarde, zoo als ik eens gelezen heb, ook al in een hollandsch boek: men weet dan ten minste nog waar men zich aan houden kan. Die meteoorsteenen bevatten dus "geen enkel atoom, dat ook niet op onze aarde gevonden wordt". Dat enkele

atoom komt dus te gelijk op twee plaatsen voor: in den meteoorsteen en op de aarde. Ook is het buitendien nog de vraag of er later, met verbeterde hulpmiddelen, geen stoffen in meteorieten gevonden zullen worden, die niet op aarde voorkomen — wie weet wat wij nog zullen vinden! De spectraal-analyse heeft haar laatste woord nog niet gesproken.

Doch wij verlaten de sterren, die "zoo gansch onbegrijpelijk ver" van ons verwijderd zijn (bl. 13), en ook de zon die "en wij met hem" (haar) "*dagelijks* eenen weg van 800 000 mijlen aflegt." Wij zouden anders nog leeren kunnen (bl. 18), dat de "warmtegraad" bepaald wordt door den afstand, waarop onze planeet zich van de zon bevindt." De rigting, waarin de zonnestralen op de aarde vallen, komt daarbij vast niet in aanmerking; 't zou volgens onzen schrijver dus in den winter warmer moeten zijn dan in den zomer. En verder lezen wij in denzelfden volzin, dat de aarde een weg van 20 millioen mijlen *om de zon* aflegt: nu hebben wij op bl. 4 gelezen, dat de zon ons hare stralen "uit een afstand van 20 millioen mijlen toezendt", en hoe de afstand der aarde van de zon gelijk kan zijn aan de lengte van den weg, dien de aarde om de zon aflegt — dat betuig ik nederig, is mij te moeijelijk te begrijpen. Ik heb in mijne eenvoudigheid altijd gemeend, dat de baan der aarde *zes* maal grooter was dan de afstand van de zon — 't is waar, ik had toen nog dit hoofdstuk van Hartwigs boek niet gelezen.

In het hoofdstuk over electriciteit en magnetismus lezen wij bl. 25, dat de "bernstein" die drie regels later "bernsteen" geheeten wordt, een "steen" is. Wij, Nederlanders, zijn wel gewoon om de hars van den *Pinus succinifer*, in navolging van de Duitschers, barnsteen te noemen; maar daarom denken wij niet, dat het een steen is, zoo als Hartwig schijnt te meenen, of de vertaler?

Ook de geologie vindt geen genade in de oogen van onzen schrijver. "Keeren wij terug," zegt hij bl. 40, "tot die tijden, waarin de aarde nog in eenen gloeijend vloeibaren toestand verkeerde." Het lust mij niet hier alweder het onbewezene van de hypothese, dat de aardbol eens in gloeijend vloeibaren staat geweest is, aan te toonen; het is akelig te zien, dat die hypothese telkens door velen als een feit wordt aangenomen en verkondigd; op bl. 72 staat zelfs: "Zoo weten wij, dat de aarde als een gloeijend vloeibare massa rondom de zon draaide;" er staat echter niet bij, wie die *wij* zijn, die dat *weten;* maar meer dan akelig wordt het, als er bij dien hypothetisch gloeijend vloeibaren toestand nu ook nog (bl. 41) "een staat van gisting", waarin alles zich eens bevonden zou hebben, wordt aangenomen. En wat gebeurde er in dien gistenden en tevens gloeijenden aardbol? In dien staat van gisting en gloeijing verloor de dampkring zuurstof, en nu "men verbeelde zich, welke

ontzettende hoeveelheden zuurstof in de ertsen, in het zand (?), in de klei" — wat zou hier in het oorspronkelijke nu staan, *Thon* of *Lehm?* — "in de krijtrotsen, met een woord: in bijna alle gesteenten", alsof de krijt*rotsen* gesteenten zijn, "zonder onderscheid besloten zijn". En zoo brengt de zuurstof ons op de lucht, dat is "tot den doorschijnenden, het geluid *op* zijne golven dragenden *dampkring*", die ons (bl. 44) "de poorten eener andere wereld opent en zoowel *door het oor* als *door het oog* tot onze ziel *spreekt*. Hoe vindt gij 't, lezer?

Nu komt er een hoofdstuk over "de majesteit" van den Oceaan. Op bl. 54 lezen wij, "dat er bij de onder de evennachtslijn liggende Galapagos geen koraal*banken* (riffen?) worden gevonden", omdat een koude stroom de wateren rondom die eilanden "derwijze verkoelt, dat zij niet warm genoeg zijn, om de insekten" — hier zijn het *insekten!* maar op andere plaatsen van dit boek heeten de dieren, die koraalriffen bouwen, *polypen* — "die deze koraalriffen vormen" — koraalriffen, die er (zie boven) niet zijn — "te doen gedijen;" insekten die gedijen en tevens koraalbanken vormen — 't is zeker heel merkwaardig, maar 't wordt nog mooijer, want er volgt: "door deze stroomen verspreiden zich, door middel van hunne *eigenaardige zaden* tallooze soorten van planten en *dieren*." Er is toch niets nieuws onder de zon! Immers in de 16[de] eeuw waren er ook natuurkundigen, die meenden, dat het zaad van weekdieren door het water verspreid werd, dat het door middel van het water in den schoot der aarde drong, om daar wel de gedaante der ouders te verkrijgen, maar met steenachtige stoffen te worden doordrongen, en zoodoende de ligchamen te vormen, die men toen gefigureerde steenen heette, en die wij nu versteeningen, fossilen, noemen. Dat zoo iets in de 16[de] eeuw gezegd kon worden, is te begrijpen; maar dat er in het jaar 1865 gezegd wordt, dat er eigenaardige *zaden* van *dieren*, en wel van tallooze soorten, door de waterstroomen verspreid worden, hoe is 't mogelijk!

Wij gaan nu op bl. 74 "het armoedig *geslacht* der leverkruiden" met stilzwijgen voorbij; zoo straks krijgen wij gelegenheid genoeg om een woordje te zeggen over de nomenclatuur van Dr. van Campen: er wordt hier zeker de orde of de familie der levermossen bedoeld, die het geheele werk door leverkruiden heeten. Wij spreken hier ook niet over "het *hoogere* leven der *wervel*dieren", dat zich in de visschen vertoont (bl. 77), en waaraan (bl. 78) "de met koolzuur *of* koolwaterstofgas bezwangerde lucht bepaald vijandig" is; want eene andere, zeer vreemde verzekering wacht ons op dezelfde bladzijde 77, namelijk, dat er tallooze geslachten te niet gegaan zijn gedurende het aanzienlijk tijdsverloop (namelijk der aardgeschiedenis), maar dat tevens te mid-

den van alle omwentelingen der buitenwereld, *elke* plant- en dier*soort* in stand blijft. — Een klein beetje palaeontologie leert reeds dat er eene menigte *soorten* van dieren en planten niet in stand gebleven zijn, maar wel degelijk zijn uitgestorven. 't Is werkelijk de moeite niet waard, de dwaasheid van dat gezegde van Hartwig hier aan te toonen: in alle aardlagen, van de laurentiaansche vormingen af tot in de alluvialen, krioelt het van uitgestorvene, niet *in stand* geblevene dier- en plant*soorten;* de naamlijst van uitgestorvene diersoorten van den *Eozoön Canadense* tot de *Rytina Stelleri* of den *Epiornis* is een ontzaggelijk lange lijst. En, zie hoe logisch: "tallooze geslachten, dat is *genera*, zijn er te niet gegaan, maar elke *soort*, *species*, is in stand gebleven." Waaruit stellen de natuurhistorici dan een *genus* te zamen, zoo niet uit *species?* "Elke diersoort blijft in stand te midden van alle omwentelingen der buitenwereld." Wel zeker! de zee van onze dagen is nog vol van (in stand geblevene) ichthyosauren en plesiosauren; op onze tegenwoordige stranden loopt nog het cheirotherium rond en drukt zijne pooten diep in het slijk; in de rivieren zwemt nog het dinotherium of slaat zijne tanden in den oever; onze bosschen bestaan nog uit sigillariën en lepidodendrons; de pterodactylus zweeft nog op de wijze van den vliegenden eekhoorn van tak tot tak; de groote *Megalodon carcharias* plast nog rond in de zee; de *Mosasaurus Camperi* loert nog op ganoïden en placoïden. En de mammouth doet nog den grond dreunen van geheel Europa en het noorden van Azië. Wel zeker, want elke plant- en diersoort blijft immers in stand te midden van alle omwentelingen der buitenwereld. En dat staat er te lezen in een boek, dat "God in de natuur" heet, maar het staat niet in het schoone werk, dat *the Origin of species* heet.

Die in stand geblevene plantensoorten, dat "eerste plantenrijk" (bl. 78), heeft veel gedaan "om de lucht te zuiveren", door allengskens zooveel *steenkolengas* aan haar te onttrekken en tot eene vaste massa te *verdikken.*" Verbeeld u dat in de lucht zwevende steenkolengas, dat door de planten er uit gehaald wordt en verdikt! Of dat steenkolengas, voordat het verdikt was, ook "met koolzuur of koolwaterstofgas" bepaald vijandig was aan het *hoogere* leven der *werveldieren* (bl. 77), wordt ons niet gezegd. Wel leeren wij, dat er op die wijze "zuidwalliser kolenbergen" en andere steenkoollagen ontstaan zijn, steenkolen, die (bl. 79) "doorgaans in niet al te hooge *verdiepingen* liggen, terwijl de menigvuldige *sprongen*, die de *lagen* maken, mede hunne nuttigheid hebben." En wat is het nut van die springende lagen? Zij beperken "branden en overstroomingen en wat anders het mijnwerk belemmert en gevaarlijk maakt, tot eene kleine ruimte." Zulke en andere geologische lessen worden hier uitgedeeld! Doch wij hebben er genoeg van: 't zou niet moei-

jelijk zijn eene lange lijst op te maken van de vele zonderlinge dingen, die op bl. 79 te lezen staan, bij voorbeeld, dat het water in de aarde "door voortreffelijke filtreertoestellen gezuiverd wordt, of ook wel op duistere wegen met weldadige minerale stoffen bezwangerd wordt, en dan "verzamelt het zich in onuitputtelijke *meeren*, waaruit het in tallooze *bronnen* opwelt."

In welk land die onuitputtelijke meeren, waaruit bronnen opwellen, voorkomen, zegt ons boek, helaas, niet; 't spijt mij wel: de wijze waarop bronnen uit de aardlagen ontspringen, is mij zoo wat bekend, maar hoe zij uit meeren ontstaan kunnen, is mij een raadsel.

Sterrekunde, electriciteit, lucht, water en steenkolen hebben wij gehad; nu komen we aan den "cellenbouw der planten". Een zinsnede van bl. 87 leert ons dat de cel het vermogen heeft om uit weinige "grondstoffen" (regel 11 van onderen) — dat is uit water, koolzuur, am(*m*)oniak en eenige andere opgeloste zouten — allen grondstoffen! — voort te brengen: "het 't oog zoo weldadig aandoend bladgroen, de *kleefstof van* het planteneiwit, de specerijen, de balsems en het *stijfselmeel*, een talloos aantal genees*kundige* zelfstandigheden" enz. "Zoo ontstaat eene wereld van wonderen uit de werking van eenen enkelen grondvorm op enkele oorspronkelijke zelfstandigheden", roept de schrijver uit, en zeker, wonderen zijn het! maar zij worden ons hier als feiten verteld.

In het "wortelleven der planten" leeren wij onder anderen hoe de duinen ontstaan. Ik heb in een werkje dat ik voor eenige weken onder den titel: Zand en Duinen heb uitgegeven, mijn best gedaan om aan te toonen dat de duinen ontstaan door de werking van het getij, van zeestroomen, van den golfslag; door de kracht en de rigting van den wind en den aard van het strand waarop de golven breken. Op bl. 91 van Hartwig's werk lezen wij van al die oorzaken niets: "de planten houden het zand bijeen", zegt hij; "de wind zou alles wel ter neêr willen drukken", maar de planten "omzoomen het strand met eene onafgebroken voortloopende keten van beschermende heuvels. Deze fiksche planten zandriet (helm?) zijn in staat om meer zand bijeen te houden, dan in den grootsten wagen kan geladen worden, en hoe meer zand zich om haar heen ophoopt, des te verder breiden hare wortels zich uit. Zoo *ontstaan* de duinen". Ik neem de vrijheid hier een ! te plaatsen. 't Is hier weêr een dergelijke verwarring als boven, toen de soorten bestaan bleven, maar de geslachten uitstierven: de planten die op de duinen groeijen, doen volgens Hartwig de duinen ontstaan; er moeten dus eerder duinplanten geweest zijn dan duinen, en waar groeiden dan die duinplanten? Maar bl. 91, regel 7 van boven, hebben wij gelezen dat de duinplanten zich "eigenaardig naar den aard van het zand voegen". Daaruit zou men dus afleiden dat er eerder

duinen geweest zijn dan duinplanten — of zouden de duinplanten eerst de duinen doen ontstaan en dan zich voegen "eigenaardig naar den aard" van het zand! Maar lees verder, op bl. 92: "De duinen van Java dekken zich met een soortgelijk kleed en hebben aan dergelijke planten haar *ontstaan* enz. te danken." Gij ziet, lezer, dat het onzen schrijver wel ernst is met ons te beduiden dat de planten de duinen vormen; water en wind hebben er niets mede te maken! Dr. Hartwig is, geloof ik, bad-arts te Ostende; de medicus komt soms ook uit de mouw: op bl. 93 lezen wij dat "menig zoon van Aesculaap, om inwendige *krankten* te ontdekken, door middel van percussie de borst van den lijder onderzoekt, op *dezelfde* wijze als zekere inboorlingen den grond onderzoeken om knollen op te sporen. En hoe is nu die wijze van percussie? Zij kloppen er met steenen op! Wel bekome het den teringlijder, die door zulk een zoon van Aesculaap wordt gepercuteerd, kloppende met steenen op de borst!

Een staaltje van plantenbeschrijving, bl. 111: "De wijngaard kloutert door middel van *ranken* omhoog, die uit de *hoeken* der bladeren *schieten*."

Op bl. 113 staat dat de *muilezel* de stekels van de(n) Meloencactus der Llanos ter zijde slaat. Nu grazen er wel, volgens von Humboldt en andere geleerden, die wel weten wat zij zeggen, groote kudden *muildieren* op de Llanos van Zuid-Amerika, maar of er wel een enkele muilezel aangetroffen wordt, is zeer te betwijfelen. Zoo veelvuldig men in Zuid-Amerika, in Spanje, Italië enz. het edele jong van den merrie en den ezelhengst, het muildier, *Hinnus*, aantreft, zoo zelden vindt men het erbarmelijke schepsel, het jong van de ezelin en den hengst, dat men muilezel, *Mullus*, noemt. Op zulke kleinigheden moeten wij echter in Hartwig's boek niet letten, want dan is er geen bladzijde in waarover niet iets dergelijks te zeggen valt. Maar dat ter zijde slaan van die stekels is voor dien muilezel "niet altijd zonder gevaar, want niet zelden ziet men dieren, die door cactusstekels aan de *hoeven* verlamd zijn"! Nu lezen wij verder (altijd nog over stekels van planten): "Opmerkelijk is het dat vele palmboomen slechts tot op zekere hoogte met stekels bezet zijn. Zoo is de *Caryota horrida*, die wel vijftig voeten (voet?) hoog wordt, tot op ongeveer zes of acht voet boven den grond zoo digt met ongeveer een duim lange *doornen*" — zoo even waren het stekels en nu doornen, maar daarin is zeker geen verschil? — "bezet, dat men zijn bast naauwelijks ziet, terwijl hij hooger op, waar hij er geene behoefte meer aan heeft, er geheel van verstoken is. Ook hier openbaart zich dus eene *wonderbare doelmatigheid*, een *planmatige berekening*, van den aanval die er *te wachten* is, zoowel als van den tegenweer die er geboren moet worden". Bij zulk eene teleologie verdwijnt die van wijlen Martinet in het niet. En

als die boom nu eens groeide op plaatsen waar hij geen aanval te wachten had, of als de aanvallers eens geen trek hadden om den boom aan te vallen, waar bleef dan die doelmatigheid? Jammer dat ook de hoeven van den bovengenoemden muilezel niet in die wonderbare doelmatigheid en planmatige berekening deelen: zij zouden dan niet verlamd kunnen worden door de cactusstekels.

Het twaalfde hoofdstuk heet: de bloesem — zou daardoor de bloem bedoeld worden? Wij zullen over dit geheele hoofdstuk liefst maar niet spreken; een enkele zinsnede vergunne men mij over te schrijven, bl. 131: "Vragen wij, en zoo zal wel menige vriend der natuur vragen: wat is de bloesem? dan luidt het antwoord der *ontwikkelingsgeschiedenis*, die hier, gelijk *overal*, alleen het antwoord vermag te geven: de bloesem is een tak met verkorte stengelleden, welks bladen als *bepaalde* bloesemdeelen, in kringen geplaatst, als *kelken*, bloembladen, meeldraden en *vruchtbladen* hunne onderscheidene waarde hebben; hij ontstaat uit een *stamknop;* hij bezit een *stamorgaan* en *bladeren*". Zie, lezer, dat is een staaltje van de plantenkunde die gij uit Hartwig's werk zult kunnen leeren. Als gij naar meer dergelijke verlangt, welnu lees dan bl. 145, waar gezegd wordt dat "de planten *on*organische stoffen, zooals water, koolzuur en am(m)oniak, *uit*wendig *in*zuigen en in *on*organische plantenstoffen veranderen". En daarop volgt: "Naar deze thans alleen nog geldige bepaling behooren de *vroeger* voor plantaardige voortbrengselen gehouden *zwammen* tot het *dierenrijk*" (*!!!*) Schrik niet, o botanici! de zwammen zullen wel "plantaardige voortbrengselen" blijven, niettegenstaande de verzekering van Dr. van Campen dat zij dieren zijn — Hartwig zal hier, geloof ik, *Schwämme* gezegd hebben: sponzen of sponsdieren in het nederduitsch. Maar wij laten hier die zwammen voor hetgeen zij zijn: wij komen straks bij de beschouwing van het dierenrijk aan een geheel hoofdstuk over de zwammen, vol van curiositeiten ten gevolge van die vergissing (?) van den vertaler, en waarin nog eens herhaald wordt dat de zwammen met de protozoën op den laagsten trap van het dierlijke leven staan, en gezegd dat zij "allen aan den bodem van het water gekluisterd" zijn.

"De menschelijke geest kan *zich* niet *vinden* in hetgeen orde en zamenhang mist" (bl. 154), en daarom moeten wij de dieren "in eene aaneengeschakelde reeks van klassen en orden en familiën en soorten" — geslachten behoeven er niet bij, die sterven toch uit, zoo als wij boven gezien hebben — "en wat dies meer zij aan elkander *verbinden*, evenals" — iets anders wat verbonden is, zal de lezer denken, neen — "evenals een groot leger in divisies, brigaden, regimenten, bataillons en kompagniën *verdeeld* is". Nu, die verbinding of verdeeling, zoo ge wilt, van het dierenrijk is de volgende (bl. 155): "buikdieren (*Gastrozoa*), ringdieren (*Arthrozoa*) en wervel- of been-

dieren (*Vertebrata*)". Ik zou hier een lange *speech* kunnen houden over deze verdeeling, en haar vergelijken bij die van Cuvier, van Prof. v. d. Hoeven, en andere echte geleerden. Ik had ook gedacht dat te doen. Ik heb echter beter gevonden die speech maar in te houden, 't zou vruchtelooze moeite zijn. Wij gaan liever voort met lezen in Hartwig's boek. Op bl. 157 leeren wij dat de ringdieren of *Arthrozoa* verdeeld worden in vier klassen: insekten, spinnen, kreeften en wormen; en een weinig later dat de "wervel- of beendieren" een hart hebben "hetwelk de *warm*bloedige ringdieren missen". Hoe dat *warme* bloed in die insecten, spinnen, kreeften of wormen zonder hart rondloopt, leeren wij hier echter niet.

Wij houden ons niet op bij de zeeanemonen en "steenkoralen", noch bij de "kurkpolypen en steenpolypen" en andere dieren onbekend in elk ander werk over natuurlijke historie. Wij hebben pas het derde gedeelte van dit boek doorloopen — en het was het beste gedeelte nog wel, want wat er nu volgt is alles dierkunde, en de dierkunde van Hartwig's werk is van dien aard, dat ik er waarlijk geen doorkomen aan zie. Was er in het eerste derde gedeelte geen bladzijde waarover niet iets te zeggen zou vallen, in de twee laatste derde gedeelten is naauwelijks een volzin waarop geene aanmerkingen te maken zouden zijn, als men dat wilde doen. Wij moeten dus het geregeld lezen maar opgeven en doen hier en daar een enkelen greep; anders komt er geen eind aan deze recensie. Zoo, bijvoorbeeld, zou men een lijstje kunnen maken van zonderlinge schepselen die de volgende namen dragen: Kolothuriën (Holothiuria?) bl. 196, armvoeters en bijlvoeters (bl. 205) [1]; Tridaceën (Tridaena?) (de paginaas geef ik verder maar niet op; men zal mij wel willen gelooven als ik verklaar dat al deze namen duidelijk in ons boek te lezen staan) de zeevalk (zeearend?); *landhuisjes*slakken; de tijgermossel; vivalven (tweekleppige?); scheepboorwormen of paalmosselen (paalwormen?); pijpmosselen en rankenvoeters; ruggegraatdieren (gewervelde dieren?); de aaszaadworm, muilvoeters, Gegarcinieren, roeimotten, de goudplevier (wilster?), vlederdieren (vledermuis?), vledermaki, Quistitis, baardwalvisch (groenlandsche walvisch?) en mierenbeer (miereneter?), de molkrekel (veenmol?), het wijnhaantje, *Mantis religiosa*, de sandaal (smelt?), de Gechonen (Gekko?), de Skinke, de warnhagedis en de Lezard, de muisarend en de draadkopworm, de lepelreiger (lepelaar?), en de avocette (wulp?), de Baltimore (een vogel, niet een schip), de minx, de skunk, de veldrot, het laplandsch konijn, de Schimpanzee en de Tschimpanzee, de oetang, de chacma, de smerige

[1] Nota: de dieren die in alle andere werken over natuurlijke historie, in het nederduitsch geschreven door echte geleerden, koppootige, armpootige enz. heeten, worden hier veel fatsoenlijker armvoeters, kopvoeters enz. betiteld.

hondkoppige baviaan, de bisamos (muskus-os?), — wat dunkt u lezer! van zoo'n menagerie! En zoo onbekend die dieren zijn, zoo splinternieuw is ook de terminologie waar wij hier en daar anatomische bijzonderheden zien vermeld. Willen wij maar weder een lijstje maken? — slechts opsommen en maar niet er over praten? Hier is 't! De ruggewervels *en* de ruggegraad*;* de kraakbeenachtige *uitwassen* die met het borstbeen onze ribben van voren aan elkander verbinden; dat *van voren* is onbetaalbaar: men mogt eens denken dat het borstbeen van achteren zat! de boomkikvorschen hebben toonen die zij tot *palmen* uitspreiden; de *oog*beenderen van de slang. Bij den ooijevaar *schiet* het boveneind van het *kuit*been, ja dat staat er! kuitbeen, *fibula!* door een eigenaardig *uitstek* in eene *verdieping* van het *bovendij*been. De zoogdieren hebben een tegen het ruggemerg opwegend *hersenstel.* Het *beenderenstel* (beenstelsel?) der *vinnen* van den walvisch bestaat onder anderen uit *twee* elleboogspijpen — zekerlijk worden hier spaakbeen en ellepijp, *radius,* en *ulna* bedoeld — en een *handbeen* dat aan den romp bevestigd is. De katten*geslachten* hebben "gespierde achterpooten, wier lange *boven*dij-, *onder*dij- en voetbeenderen zich kort *in* elkander laten buigen". Dat moorddadig kattengeslacht heeft onder anderen ook een *voorlaatst teenbeen* (tweede vingerlid?) en een *scheeven* elastieken band, welke de peezen ondersteunt": dit wordt door een houtsnede opgehelderd. De *veelhoevers* hebben *achter*toonen en *achterklaauwen,* die dienen om het te diep inzakken in den *slappen* bodem te voorkomen. Het rendier heeft *voorste* voetwortelbeenderen die bijna in eene horizontale rigting van het *regtstandige pootbeen* uitloopen. — Waarom nu ook maar niet fatsoenlijkheidshalve voetbeen, zoo als boven bij de armvoeters? — De "moordlustige tirannen der dierenwereld", de roofdieren, hebben *bak*tanden, waaronder men onderscheidt den *verscheurenden* tand — met cursijf gedrukt om hem wel in het oog te doen vallen — vóór dezen de *valsche kiezen*, daarachter de *hoek-* of *maal*tanden, ook *knobbel*kiezen genoemd". "Die verscheurende tand heeft, behalve zijne snede, een hoekig *verlengstuk*, en de hoektanden maken met dat verlengstuk een *hoekerig vlak*, dat bestemd is om de voorwerpen fijn te malen". Met zulken onzin, zulke onwaarheden over baktanden en kinnebakken vindt men hier vier bladzijden vol gedrukt, en al deze mededeelingen worden besloten door het verhaal dat "eene hoogst opmerkelijke ontwikkeling van den *hoek*tand voorkomt bij den Narval, waar hij twee derde deelen van het ligchaam lang is en *loodregt naar boven steekt*". Dat de lange tand van den narval geen hoektand is, maar een der twee tanden van het tusschenkaakbeen, is door Prof. C. Mulder van Groningen reeds lang geleden voor goed uitgemaakt; maar zulke dingen moeten wij in het boek van Hartwig niet zoeken. Van de tanden komen wij op de *baktasschen*, dat zijn

dingen die den *veldmuizen* uitnemend "te stade" komen. "Zij vormen twee groote huidzakken, wier opening aan de *bakken* zigtbaar is, en vandaar loopen zij *tusschen* de huid en de spieren *over* den hals tot aan de schouders"! De hond heeft een "buitengemeen sterk geplooide *reukhuid!* en de vlederdieren hebben eene *vlieghuid!* De wezel "maakt jagt op eijeren", maar als hij ze gevangen heeft, maakt hij er "met den hoektand een gaatje in en steekt er zoo de *onderkaak* in." "De tot het *honden*-geslacht behoorende hijaena's zijn, even als de *beeren*, op de wijze der *katten*, van een sterk gebit voorzien"; zij (de hijaena) gebruikt hare klaauwen om hare holen te delven, en is ook al van "ontzettend sterke baktanden" voorzien. — Nog veel langer zou ik zonder veel zoekens deze lijst van fraaijigheden kunnen maken. Ik verbeeld mij dat de lezer er genoeg van heeft; wij willen liever eenige andere aardigheden bekijken. Zoo b. v. noemt de vertaler de *Cypraea tigris* tijgermossel; zeker een naam die al zeer gepast is! dat schelpdier gelijkt evenveel op een tijger als op een mossel. Het varkentje is de oudhollandsche naam voor deze schelpen; in Friesland noemt men ze bargjes, dat is varkentjes; nu, zij gelijken waarlijk ook meer op een varken dan op een mossel. Maar onze vertaler dweept met mosselen, zoo het schijnt. Mossel heet hier alles wat in andere werken schelpdieren genoemd wordt; daarom lezen wij hier van horenmosselen, paalmosselen, pijpmosselen, steenborende mosselen, vastzittende mosselen, en allerlei andere mosselen. De *Notonectae* onzer slooten heeten hier *roeimotten!* die waterwanteen gelijken zeker evenveel op motten als de *Cypraeae* op mosselen! en onze julykever, *Melolontha fullo*, heet hier maandkever. Het handboek der natuurlijke historie dat door den vertaler voor de hollandsche namen geraadpleegd is, en dat hem zeker gezegd heeft dat de cypraea tijgermossel heet, heeft zekerlijk geen naam voor *Hipparchia janira*, het algemeen bekende en overal in ons land voorkomende zandoogje.

"De larven van de *brems*", die eenigen tijd in de maag van het paard doorbrengen, heeten hier "*maden, engerlingen* genoemd." Wie ze zoo noemt, weet ik niet, maar engerlingen heeten, volgens Dr. Staring's "Huisboek," dat juist bij mij op tafel ligt, de larven van den gewonen meikever, en volgens dat zelfde boek, zijn het drie soorten van *horzels: Oestrus equi, O. haemorrhoïdalis* en *O. veterinus*, die in larvetoestand in de maag van paarden en ezels leven; nu behooren de horzels tot de steekvliegen, terwijl de brems, *Tabanus autumnalis*, tot de snuitvliegen of dazen behoort. Gelukkig, dat wij in ons eigen land geleerden hebben, die ons echte wetenschap weten mede te deelen; het zou er al ongelukkig met onze entomologische kennis uitzien, als wij die putten moesten uit Hartwig's boek, en wij gelooven moesten, dat de brems larven heeft, die maden hee-

ten en engerlingen genoemd worden en die in de maag van het paard leven. Dit lezen wij op bl. 299, maar op bl. 416 leeren wij, dat de mol "wat hij onderweg van wormen en *engerlingen* vindt, met *gretigen haast* verslindt. Het schijnt dus, dat de mol ook nu en dan eens in een paardenmaag snuffelt, of wel, dat de engerlingen ook tevens in den grond zitten. Zoo ook heet op bl. 299 de grijze wants, *Cimex griseus*, eene soort van *veldmotten*"! Dat de wantsen tot de halfvleugeligen en de motten tot de vlinders behooren — och, die op zulk een kleinigheid ziet, is een kniesoor! Op bl. 300 vinden wij: "De molkrekel, een in Duitschland geenszins zeldzaam voorkomend insekt," enz. Is 't niet om wanhopig te worden, dat wij, na de schoone onderzoekingen van den groningschen hoogleeraar C. Mulder over den veenmol, in onze moedertaal geschreven en uitgegeven, nog zulke onbeduidende phrasen over *molkrekels* moeten lezen?

Van de insekten springen wij over — want er moet een eind komen aan onze opmerkingen — op de visschen. Doch nu, ik mag het niet laten, vergunne men mij weêr eene geheele zinsnede na te schrijven; let op, lezer: "Niet minder *verwonderlijk*, dan de kunstige kieuwvorming bij de *klautervisschen*, is de zamenstelling dezer organen" — kieuwen zeker? — "bij den kleverigen wormvisch (*myxine glutinosa*), de onvolkomenste en onaanzienlijkste van alle *zoogdieren*..." Gij gelooft niet, dat het er zoo staat, niet waar? Toch is het waar: zie bl. 345.

Over de reptilen zullen wij kort zijn: wel "blijven zij sedert onheugelijke *jaren*" — zeker sedert het steenkooltijdvak ten minste — hunne plaats in de huishouding der natuur innemen"; wel "bewaren zij hun *geslacht* bij voortduring *bij* het aanzijn", het *geslacht* der kruipende dieren is dus niet te niet gegaan, gelijk vele anderen, zie boven: — wel "weet de wonderschoone *water*kikvorsch" — hier had de vertaler dat *wunderschöne* maar niet moeten vertalen! — "met zijn groen jagerspakje, zijn lange beenen maar heerlijk te gebruiken"; wel kunnen "de wervels der slangen met groot gemak *verschoven* worden"; wel "geeselt de "*warn*"hagedis de honden met een krachtigen, hoewel dan ook *spierloozen* staart"; wel heeft de kameleon een "aan het uiteinde bijna *rietvormige* tong; en wee het insekt, dat zijn kus geldt"; wel is "de beroemde secretaris uit Zuid-Afrika naar de Westindische eilanden *overgeplant*, om daar den zoo gevreesden *Trigonocephalus*", — de brilslang? — "of draadkopworm" — een ingewandsworm? — "te verdelgen"; wel is dit hoofdstuk vol van dergelijke curiositeiten; maar wij laten die kruipende dieren, waartoe ook de *bijtzuchtige weekschildpad* behoort, stilletjes op hunne plaats; want "de pad blaast, de slang sist en dreigt met haar gifttanden, en de moeras- en rivierschildpadden zijn de schrik der visschen"

en de *laatsten* moeten zelfs jagt op kleine vogels maken, door uit een hinderlaag hunnen langen hals met bliksemsnelheid te voorschijn te brengen. De vogels wachten ons.

Waarmede beginnen wij? — Wel, met nummer 1, met den arend! Mis — met den "adelaar", die majestueuze kringen beschrijft in de hoogere streken van den dampkring. Als wij in het hollandsch den arend den naam van het figuur uit de wapenkunde mogen geven, dan ben ik er, om consequent te zijn, sterk voor, dat wij voortaan ook den leeuw libaert noemen. De "liervogel der *Molukken*" is zeker uit Nieuw-Holland naar die eilanden over*geplant*, zoo als de secretarisvogel van zoo even naar West-Indië! De meeuw werpt de gevangen visschen *in de hoogte* om ze zooveel te gemakkelijker te kunnen opslikken. Prof. Schlegel vertelt dit niet in zijn "Vogels van Nederland," — 't is waar, dat het genoemde werk ook niet gevuld is met vertellingen en hypothesen, zoo als Hartwig's "God in de natuur." Vertellingen, zeide ik, of zoudt ge het liever een leugen noemen, als Hartwig ons mededeelt, dat de maag van een gier bevatte: een 6½ duim lang scheenbeen van een gems, een halfverteerd gemzen*ribstuk*, vele kleine beenderen, de haren en de klaauwen van een korhoen en het groote *heupbeen* van een koe! Hoe die gier dat brokje door zijn keel gekregen heeft? En wist ge wel, lieve lezer! dat de *kondor* en de lammergier boven de hoogste spitsen der Alpen hunne majestueuse kringen beschrijven? Zekerlijk een kondor, die een uitstapje naar Europa maakt en een zwitsersch reisje doet! Het staat te lezen op bl. 389 en op 390, dat die kondor *kalf*vee verslindt. "De amerikaansche *trekdieren* zijn voor den landbouwer niet minder gevaarlijk dan een zwerm sprinkhanen"; nu noemen wij gewoonlijk paarden, ossen, buffels en dergelijken trekdieren; ik geloof, dat hier, bl. 390, de duif, die *columba migratoria* heet, bedoeld wordt.

Nu de zoogdieren: "De *kameel* heeft slechts een drievoudige maag. Door deze eigenaardige inrigting wordt de *olifant* in staat gesteld om, zonder te drinken, dagen achtereen door de dorre zandwoestijnen te trekken en aan de nomaden en kooplieden van het oosten al die diensten te bewijzen, waaraan hij" — de olifant! — "den eervollen bijnaam van het schip der woestijn te danken heeft" (bl. 437). Doch dit is misschien een drukfout; hoewel dergelijke verwarringen in dit boek velen zijn. Immers op de volgende bladzijde wordt gezegd, dat de bevallige *gazelle* een zwartachtige tong heeft, die hij om het *loof* van den kameeldoorn slaat — de giraffe wordt hier zeker bedoeld. En zoo als boven de kameel met den olifant en hier de giraffe met een gazelle verward wordt, zoo wordt de dikte van de huid van den *rhinoceros* bewezen door het verhaal, dat men met een *veldstuk* op een *olifant* moest schieten om hem te dooden, zie bl. 452.

Weet gij waarom de hond elk oogenblik zijne urine loost? "Om den weg dien hij eenmaal geloopen heeft terug te vinden," bl. 441. Dus op de wijze van Klein Duimpje, die steentjes vallen liet en broodkruimels. "Het is de *bouw* van zijn neus, die zijn reuk zoo fijn maakt; zij — wie? de reuk, de neus of de bouw? — is zeer rijk aan zenuwen en — gij weet het nog van zoo straks, lezer! — de reukhuid is buitengemeen sterk geplooid.

Weet gij *waarom* "de robben buitenwoon goed kunnen zwemmen"? Omdat zij "onder de visschen dezelfde rol spelen als de katten onder de onschuldige plantenetende landzoogdieren! En daarom hebben zij ook een scherp, zeer *hoekerig* gebit" bl. 445. Ja wel, *höckerig*, kiezen met knobbels.

Weet gij wie "in den regel vreedzaam van aard zijn"? De zoogdieren onder de visschen! bl. 445.

Weet gij waardoor de apen, die zich op de rotsen van Gibraltar ophouden, "hun weêrloos *geslacht* van eeuw tot eeuw in stand doen blijven"? Door dat zij zich zelfs met de grootste voorzigtigheid niet laten bekruipen, zie bl. 447. Volgens het berigt van Ferd. Römer is toch dat "weêrloos geslacht" zijn uitsterven dáár nabij, want er is op Gibraltar thans nog slechts een enkel troepje over, dat uit zes individuën bestaat. Nu is het maar de vraag, wien wij zullen gelooven, Hartwig of Römer. Prof. Harting van Utrecht houdt het zeker met den laatsten, zie Bijblad van het "Album der Natuur," 1865, N°. IV.

Weet gij, dat "de *zijwaartsche* bewegingen van den voorarm des menschen *bewerkt* worden door de draaijing der *elleboogspijp* om het *elleboogsbeen* en dat hier zekerlijk de voor- en achteroverkanteling, pronatie en supinatie van de hand en het spaakbeen en de ellepijp bedoeld worden.

Weet gij, dat de Tschimpanzee en de Orang-oetang een *kruis*been bezitten — heiligbeen? — en dat het ligchaam van den mensch *meerdere* vastheid *erlangt* omdat de *bovendijen* naar buiten gedraaid zijn?

Weet gij, wie verzadigd is van al die bovenopgesomde onwaarheden, valsche begrippen, germanismen en verkeerde voorstellingen? De lezer zeker en de schrijver van deze aankondiging niet minder, hoewel de lijst van aanteekeningen, die hij al lezende gemaakt heeft, nog lang niet afgedaan is. Maar toch, ik mag niet eindigen zonder mij te verantwoorden waarom ik zooveel tijd en zooveel bladzijden druks heb opgeofferd aan een boek, dat men met een enkel woord zou kunnen karakteriseren. Ik heb mij verpligt geacht uitvoerig de groote gebreken van dit boek aan te toonen, omdat, als het in handen van leeken valt, het meer valsche begrippen zal doen ontstaan dan natuurkundige waarheden verspreiden; omdat het een compilatie is, op niet onaardige manier bijeengebragt en voorgedra-

gen, en dus een boek dat gelezen zal kunnen worden in leesgezelschappen en in leesmuseums, en door de vele weetgierigen in den lande, die, zonder zich met de natuurlijke historie als wetenschap bezig te houden, toch verlangen te weten wat er op dat terrein voorvalt; een boek dus, dat door de namen van schrijver, vertaler en uitgever en vooral door zijn titel, uitlokken zal de velen, die men, met den titel van het Album der natuur, de "beschaafde lezers van allerlei stand" kan heeten. Uit eigen beweging zou ik misschien deze beoordeeling van dat boek niet geschreven hebben — ik zou het, indien het mij in handen gekomen was, misschien met een zucht ter zijde gelegd hebben, maar nu de redactie van "de Gids" mijn oordeel over dit boek gevraagd heeft, en ik het schrijven van eene beoordeeling op mij genomen heb voordat ik het boek gelezen had en toen ik nog in den toestand van ingenomenheid was, waarvan ik boven sprak — nu mogt ik mijn oordeel niet anders uitspreken dan naar waarheid; nu mogt ik niet anders spreken dan naar mijne overtuiging. Maar ook vond ik mij verpligt, zoowel tegenover de redactie van "de Gids" en het lezend publiek, als tegenover vertaler en uitgever, mijn ongunstig oordeel te motiveren. Ik heb mij niet met een hatelijke magtspreuk van mijne taak willen afmaken — vandaar de lange reeks van onnaauwkeurigheden, onwaarheden en valsche begrippen, die ik heb opgesomd. Maar ik heb ook te veel liefde voor de wetenschap, om lijdelijk te kunnen aanzien, dat er boeken als het boven meermalen genoemde vertaald en verspreid worden in ons land; in een land, dat roem mag dragen op mannen als van der Hoeven, Harting, C. Mulder, Schlegel, Oudemans, Staring, Kaiser en vele anderen, die dagelijks door woord en geschrift trachten *echte* natuurkennis te verspreiden; in een land dus, dat geen behoefte heeft aan een vertaling van een boek als dat van Hartwig.

Haarlem, Junij 1865. Dr. T. C. Winkler.

Catechismus der Plantkunde, *door H. Kloete Nortier. Tweede druk. Herzien en vermeerderd door Dr. N. W. P. Rauwenhoff. Met* 106 *houtsneêfiguren. Rotterdam, H. A. Kramers.* 1865. — 127 blz. 8⁰.

In het Voorberigt verklaart Dr. Rauwenhoff niet ingenomen te zijn met den catechetischen vorm, zoodat hij dien bij vrije keus niet zou "genomen" hebben, maar dien toch te hebben behouden, omdat hij anders een geheel nieuw boekje had moeten schrijven, waartoe hem thans de tijd ten eenemale ontbrak. Intusschen is, blijkens hetzelfde Voorberigt, bij het bewerken hier en daar de orde gewijzigd; elders zijn nieuwe gedeelten toegevoegd, terwijl bijna al de figuren door andere vervangen zijn. Indien hiervoor voldoende tijd gevonden kon worden, waarom dan niet tevens de inderdaad af te keuren vorm veranderd? Dr. R. zegt verder, "dat men bij het gebruik van dit werkje dient in het oog te houden, dat het slechts de allereerste gronden van morphologie, systematiek en hist[i]ologie bevat. Beschrijvingen van familiën en geslachten komen hierin niet voor, en evenmin worden physiologie, plantengeographie, palaeophytologie [phyto-palaeontologie; beter nog: planten-geschiedenis] behandeld." Op bl. 99—112 vinden wij echter, onder het onbestemde opschrift "de Natuurleer der gewassen", de physiologie geschetst; in dit opzigt geeft dus de inhoud meer dan het Voorberigt belooft. Wij waren tevreden geweest, wanneer minder, zelfs veel minder gegeven ware; wij zouden dan op een geringer tal feilen gestuit zijn, dan die nu dit werkje ontsieren. Wij vereenigen ons geheel met het oordeel van Prof. Oudemans in de Junij-aflevering van den "Tijdspiegel," die daarin 45 onnaauwkeurigheden van wetenschappelijken aard heeft aangetroffen en het uit dien hoofde eene zeer gebrekkige handleiding noemt. Reeds het antwoord op de eerste vraag: "wat verstaat men door plantkunde?" doet vreezen, dat ook de volgende antwoorden te wenschen zullen overlaten. Wij zijn toch de tijden ontgroeid, waarin men de plantkunde mogt definiëren als: "de wetenschap", welke ons de planten "zoowel uit- als inwendig" leert kennen, enz. Dat "uit- en inwendige" dagteekent van de dagen, waarin het mikroskoop nog slechts door weinigen gebruikt werd. De splitsing der plantkunde in "zuivere" en "toegepaste" bevreemdde ons; tegenover het zuivere staat het onzuivere; de [illegible] gewone en betere benaming voor het eerste deel is "wetensch[illegible]jke". De verdere verdeeling der "zuivere plant-

kunde" is onvolledig; men pleegt de wetenschappelijke plantkunde in "algemeene" en "bijzondere" te splitsen (waarvan hier niet gesproken wordt) en wijders in meer onderdeelen dan in "de leer der organen, in de natuurleer der gewassen en in de leer der rangschikking." Waar blijven de stofleer, de topographie, de historie, enz., enz.? Op de 5de vraag: "Waardoor onderscheiden zich planten van dieren?" wordt o. a. de zeer onduidelijke voorstelling gegeven, dat bij de hoogere dieren het voedsel alleen door ééne enkele opening, den mond, wordt opgenomen en in een afzonderlijk stel van organen wordt "bereid"; waartegenover staat, dat "bij de planten het voedsel grootendeels uit onbewerktuigde stoffen bestaande, onmiddellijk door wortels en bladen wordt opgenomen" (en, vragen wij, dan ook niet verder wordt "bereid"?). Van de enkelvoudige organen wordt (bl. 7) gezegd, "dat zij kleine, regelmatig gevormde deeltjes zijn, waaruit de planten blijken te bestaan, wanneer men ze met een sterk vergrootglas of met een mikroskoop beschouwt." Hierop de aanmerking, dat daaronder ook zeer groote, soms onregelmatig gevormde voorkomen, en dat men ze dikwijls met het bloote oog zien kan.

Het spijt mij, te moeten bekennen, dat ik, aldus voortgaande, veel meer dan 45 onnaauwkeurigheden te vermelden zou hebben. Van het verschil tusschen echten en bijwortel (eene hoofdzaak) wordt niet gesproken; in het gedeelte, getiteld "de stengel", is schier niet één juist antwoord op al de gestelde vragen. De woorden "blad, bladvlakte en bladschijf" worden dooreengeward. De definitie van een eenvoudig (lees: enkelvoudig) blad is onwaar; die van zamengestelde bladen onbegrijpelijk voor den leerling. Op de vraag: "wat is een knop?" wordt hoogst faciel geantwoord: "het begin van een nieuw plantendeel." Steunblaadjes, schutblaadjes, klieren, haren, enz. worden onder "de aanhangsels van den stengel" geteld. Een aantal inflorescentiën is onjuist beschreven. De gamosepalische en gamopetalische omhulsels ontstaan niet door "vergroeijing" van kelk- of bloemkroonbladen. Al de als onregelmatig opgenoemde bloemkroonen zijn symmetrisch. Onder de bedekt-bloeijende gewassen wordt het welbekende zeewier "*of!* zeegras" langs onze kusten onder de Algen geteld! Men verdeelt de eenvoudige organen, volgens dit werkje, in cellen en vaten; de laatste zijn "van boven en van onderen open"! "Eene plant moet haar eigen leven onderhouden en tevens zorgen voor instandhouding harer soort"!

Dit weinige zij genoeg, om ook ons afkeurend oordeel te motiveren.

Amsterdam, 13 Junij 1865. Dr. D. J. COSTER.

Beschrijving der Schilderijen in het Museum van der Hoop. Amsterdam, Stads-Drukkerij. 1865.

De Heer van der Hoop, lid van het bankiershuis Hope *&* C^o^., behoorde in zijn tijd zeker tot de meest bekende en populaire burgers der hoofdstad.

Man van fortuin en van smaak, paarde hij aan een vast en degelijk karakter een helder oordeel en groote financiëele bekwaamheid. Hij oefende in de stad zijner inwoning een zeer gewigtigen invloed uit en — burgerlijk volk als wij zijn — was de Heer van der Hoop bij oud en jong, bij aanzienlijk en gering beide, zoowel bij voor- als geslachtsnaam bekend. Een ieder wist te vertellen van de groote Russische leeningen, door hem gesloten, en van het aanzien, waarin hij bij het Russische hof stond; een ieder kende zijn kunstzin, zijne zucht tot bevordering bovenal der schilderkunst, zijne rijke verzameling, zijne mooije en beroemde harddravers, zijn pikeur Arie Houtman, zijne sierlijke arrenslede en de talrijke prijzen door zijne vlugge viervoeters bij menigen wedstrijd behaald.

Waar zijn invloed op het bestuur van stad en land zich openbaarde, was het doorgaans op eene wijze, die getuigde van zijne schranderheid en van zijne liefde voor gewest en gemeente, al was ook een jonger geslacht zijne meening en rigting niet altoos toegedaan. — Slechts bij ééne gelegenheid hebben wij, Amsterdammers, ons over den invloed van den Heer van der Hoop te beklagen gehad: het was bij het ontwerpen van onze nieuwe beurs. Maar al is zij noodzakelijk even leelijk gebleven als zij ontworpen was; zij is echter sedert zijn overlijden minder koud en tochtig geworden; men heeft haar overdekt, en die overdekking bedekke dan ook de eenige kleine grief, die wij tegen den Heer van der Hoop ooit hebben hooren inbrengen.

Op den 15^den^ Maart 1854 overleden, gaf de Heer van der Hoop ook na zijn dood het bewijs, hoe zeer hij de stad Amsterdam lief had. Hij vermaakte haar zijne kostbare kunstverzameling, onder voorwaarde, dat zij steeds ter publieke bezigtiging ten voordeele der algemeene armen zou worden opengesteld. Een groot financiëel bezwaar dreigde aanvankelijk zich tegen de aanvaarding van het legaat te verzetten. De belangrijke som voor successieregt verschuldigd eischte, zoo men meende, een te groot offer van de gemeentekas en [illegible] zou deze geldkwestie ons voor altijd hebben beroofd van [illegible] it van dit schoone en uitgebreide kabinet, zoo 't niet aan de ijverige bemoeijingen eener kommissie en aan de

groote persoonlijke opofferingen harer leden gelukt ware, de gevorderde som bij elkander te brengen. Aan de Heeren Koenen, Santhagens, de Vos, de Wildt, Wittering, Fodor en Vaillant danken wij het behoud van het Museum van der Hoop.

Van dat Museum, in twee zalen van het gebouw der Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten geplaatst en dagelijks ter bezigtiging opengesteld, heeft thans eene beschrijving het licht gezien, door den beroemden graveur van den Schuttersmaaltijd, den Heer J. W. Kaiser vervaardigd. De Heer Kaiser heeft daarbij gebruik gemaakt van het bekende werk van Henri Burger, "Les Musées de la Hollande", en met groote naauwkeurigheid de 198 schilderijen beschreven, welke dit Museum vormen.

Bij de namen der meeste schilders is de opgave gevoegd van de plaats en den datum hunner geboorte en van hun overlijden; bij sommige vindt men den naam hunner leermeesters vermeld. Hiertoe bepalen zich de biographische gegevens, en al had men voor de studie der kunst in dit opzigt eenige meerdere uitvoerigheid gewenscht, men zal moeten toegeven, dat die wensch niet in het bijzonder tot dezen katalogus mag worden gerigt, zoolang onze groote rijksverzamelingen niet beter door onze kunsthistorici zijn toegelicht. Het was niet te vergen, dat een kunstenaar, die zich alleen uit liefde en ijver voor de zaak, de moeite getroostte, het Museum van der Hoop te katalogiseren, daaraan eene langdurige studie onzer kunstgeschiedenis en van het leven onzer meesters deed voorafgaan. Eerst dan, wanneer er een werk zal bestaan, dat al de bouwstoffen, systematisch geordend, in zich bevat, mag men verlangen, dat bij de vervaardiging van iederen katalogus daaruit datgene worde overgenomen, wat uit een biographisch en kritisch oogpunt algemeen belangrijk mag worden geacht. Voor zulk een beredeneerden katalogus is het niet voldoende, dat de levensbijzonderheden onzer voornaamste kunstenaars bekend zijn; ook hunne manier, en hunne verwantschap met hunne tijdgenooten; de school, waarin zij zijn, en de school, die zij hebben gevormd; de omstandigheden, waaronder zij deze of gene schilderij hebben vervaardigd, en de afwisselende lotgevallen dier schilderijen zelven, haar verblijf in de verschillende verzamelingen, die elkander zijn opgevolgd, en hare waarde bij iederen overgang van eigenaar, behooren op heldere wijze te zijn toegelicht. Hoe verre is de beoefening van de geschiedenis en de kritiek der kunst in ons vaderland nog van dit ideaal verwijderd! Al zijn wij op den weg der kennis van de lotgevallen der kunstenaars in de laatste jaren veel gevorderd, wij staan nog naauwelijks aan den ingang van het pad, dat ons tot de kennis van de lotgevallen hunner scheppingen-zelven leiden moet. Eene volhardende studie van oude verkoop-katalogussen en — vooral ten onzent — van de archieven

onzer talrijke korporatiën, besturen en gilden wordt daarvoor gevorderd. Deze arbeid kan niet van een kunstenaar worden verwacht, maar alleen door historici worden ondernomen en volbragt.

Wij merken gaarne op, dat ook de Heer Kaiser de wenschelijkheid der genealogie van eene schilderij niet miskent. Bij sommige toch vinden wij aangeteekend, uit welke verzamelingen zij afkomstig en tot welken prijs zij door den erflater verworven zijn. Bij alle stukken is de hoogte en breedte en de grootte der hoofdfiguur vermeld, en de beschrijving der doeken is even juist als uitvoerig.

Voor hen, die met het Museum van der Hoop niet bekend zijn, moge zijne belangrijkheid blijken uit de opgave, dat het 149 stukken van onze oude hollandsche school, een veertigtal van onze moderne meesters bevat, benevens een tiental van onbekende auteurs. De oude school is op voortreffelijke wijze vertegenwoordigd; van vele onzer beroemde meesters vindt men in deze verzameling produkten van het beste gehalte. Van Ludolf Bakhuizen ontmoeten wij een gezigt op het IJ, en een woelend water — het Haarlemmermeer; van Nicolaas Berchem twee italiaansche landschappen en eene allegorische voorstelling; van Gerard Berkheyden zes doeken, meest stadsgezigten; van Ferdinand Bol het portret van den admiraal de Ruyter; van Jan en Andries Both twee landschappen; Albert Cuyp is door een portret, eene landelijke voorstelling met figuren, een veestuk en een gezigt op de stad Dordrecht vertegenwoordigd en Gerard Dou door zijn beroemden kluizenaar en door eene vischvrouw. — Er zijn fraaije portretten door Antonie van Dyck, Frans Hals en van der Helst; binnenhuizen van Pieter de Hooche, bloemstukken van van Huysum; stukken van Gabriël Metzu, Mierevelt en de beide van Mieris; een uitmuntend boerengezelschap van Adriaan van Ostade; paarden en koeijen van Paulus Potter; twee portretten door Rubens; vier landschappen van Ruysdael; "het joodsche bruidtje" van Rembrandt; bloemen van Rachel Ruysch; een groot doek en vier kleinere tafereeltjes van Jan Steen; boerenvoorstellingen van David Teniers; een Terburg; vier zeeën van Willem van de Velde; honden en dood wild van Jan Weeninx; een paardenwed, een kamp en een landschap van Philip Wouwerman, en vier landschappen van Jan Wijnants. Onze opsomming is verre van volledig; maar zij volstaat om een begrip te geven van den rijkdom dezer verzameling.

Minder gunstig is ons oordeel over de aesthetische waarde der moderne nederlandsche kunst, die men in het Museum ontmoet. Op enkele loffelijke uitzonderingen na, hebben deze schilderijen in ons oog weinig kunstgehalte, en toonen zij op negatieve wijze — en dit is de verblijdende zijde van het feit — dat inderdaad de schilderkunst in de laatste vijfentwintig jaren in ons land groote vorderingen, vooral in de techniek, heeft gemaakt. Sommige echter bezitten

eene historische belangrijkheid; wij rangschikken daaronder niet zoozeer Opzoomer's Valdoz en Magdalena Moons, of J. A. Kruseman's Bijeenkomst van nederlandsche dichters uit de 17[de] eeuw, of Schoemaker Doyer's Kenau Simonsz Hasselaer, als wel de onderwerpen, door de schilders aan de gebeurtenissen of de toestanden van hun eigen tijd ontleend, als daar zijn de verschillende voorstellingen van van Speyk's heldenfeit van Doyer en Schouman; het bezoek van den grootvorst Alexander van Rusland in het huisje van Czar Peter te Zaandam, door Portman, ja zelfs het gezigt op de Willemsluis te Amsterdam, door Schotel, en Vettewinkel's uitzeilen van het schip Flevo. Wij mogen hierbij vooral ook niet vergeten Verschuur's harddraverij met arresleden op de Zaan, vooreerst omdat de edelmoedige schenker der verzameling op dit doek eene belangrijke plaats inneemt en ten tweede, omdat het getrouw de zeden en de physionomie weêrgeeft van een tijdvak, dat thans reeds naauwelijks meer het onze kan worden genoemd.

Wij mogen van het Museum van der Hoop geen afscheid nemen, zonder een klagt, ja een angstkreet te doen opgaan over de treurige lokaliteit, waarin deze schoone en kostbare verzameling is gehuisvest. Niet alleen, dat het lokaal-zelf slecht ingerigt en verlicht is, en met moeite ontwoekerd aan de ruimte der Akademie van Beeldende Kunsten, maar de naauwe en armelijke buurten, waardoor het omgeven is, doen met huivering denken aan de mogelijkheid van brand. Bij zulk een ramp, zou naauwelijks eenige redding mogelijk zijn, en het is waarlijk verschrikkelijk, dat kunstschatten, die zulk eene groote waarde vertegenwoordigen en wier verlies onherstelbaar zou zijn, zoo slecht en op zoo onveilige plaats geherbergd zijn.

Wat van dit Museum geldt, geldt van bijna alle kunstverzamelingen, met uitzondering van het Museum Fodor. Voor de schilderijen van het voormalig chirurgijnsgilde is nog geen goede plaats gevonden kunnen worden; de belangrijke stukken op het Stadhuis en in de vergaderzalen onzer verschillende korporaties aanschouwen noode het daglicht, en leiden een stoffig, dommelig en voor de kunstbeoefening geheel onnut leven. Ons Trippenhuis is in zijne inwendige verdeeling erbarmelijk; een aglomeraat van hokken, korridors, zalen en kamers met treden op en treden af, die met elkander slechts éene eigenschap gemeen hebben: gebrek aan licht.

Moge weldra voor de rijke en voortreffelijke kunstverzamelingen van stad en land een schoon, hecht en veilig gebouw verrijzen, harer waardig; een gebouw, waarin voldoende ruimte, doeltreffende indeeling en gunstig licht niet alleen de bezigtiging en het genot onzer meesterwerken, maar ook hunne bestudering gemakkelijk en aangenaam maken!

JOH. C. Z.

R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK.

De doode, wiens naam hier geschreven staat, heeft recht op een woord van herinnering van de zijde van de Redactie van *de Gids*. Ik kwijt mij van dien plicht, uit haren naam, maar op eigen gezag en op eigen verantwoordelijkheid. De tijd na zijn onverwacht afsterven — hij bezweek den 15den Juli na een lijden van weinige dagen — was te kort, de leden der Redactie zijn op dit oogenblik te zeer her- en derwaarts verstrooid, dan dat gemeen overleg mogelijk ware geweest. Toch mocht er onzerzijds niet van hem gezwegen worden, terwijl de smart over zijn verlies door zoo velen, die minder aan hem verplicht en gehecht waren, luide wordt uitgesproken. Was hij ook sinds vele jaren van *de Gids* vervreemd, het mag niet vergeten worden wat deze hem verschuldigd is geweest.

Maar zoo ik dan deze taak op mij neem, ik doe het in het volle bewustzijn, hoe moeijelijk het mij vallen zal, eene trouwe en juiste beeltenis te treffen van hem, die groot boven velen was in gaven en talenten en deugden, maar ook in feilen; ik doe het onder het drukkend besef van het gevaar, waaraan ik mij blootgeef, van eenerzijds te vervallen in eenen hooggestemden lofzang op zijne verdiensten en een vergoelijking zijner gebreken, die hij zelf gewraakt zoude hebben, en anderzijds in eene oordeelvelling over 'tgeen hij was en deed, van een standpunt, waarvan men dezen buitengewonen man niet zonder onrechtvaardig te zijn beoordeelen mag.

Toen Göthe in een oogenblik van jeugdigen overmoed zijn: Götter, Helden und Wieland schreef, stond hem het beeld van *kracht* voor oogen. Met snerpende roede geesselde hij de weekelijke zoetsappigheid van den auteur, die het Fransche conventionalisme op den bodem der Duitsche letterkunde overplantte, en den verwijfden smaak zijns volks, dat voor die po-

ging lof en bewondering veil had. "Ich habe nichts mit euch zu schaffen, Koloss!" laat hij Wieland angstig deinzend uitroepen, als Hercules voor hem verschijnt, niet de deugdzame en eerzame Hercules zijner eigen fabelen, de Hercules-Grandison, maar de waarachtige Hercules, die Admetus gemalin aan de klaauwen des doods betwistte. Uit het gesprek, dat zich daarop tusschen hen ontspint, blijkt dan hoe weinig de een den ander begreep. "Wenn ihr diese Gesinnungen in meinem Jahrhunderte merken liesset, man würde euch steinigen," roept de sidderende Wieland ten slotte uit.

Dat beeld van mannelijke kracht, dat hij als jongeling teekende, heeft Göthe zelf in zijn leven verwezenlijkt. Maar bij hem werd de ruwe kracht veredeld door zelfbeheersching. En zoo vertoonde hij het volmaakte beeld van mannelijke schoonheid, dat van den Olympischen Zeus, nog meer dan dat van den gespierden halfgod. Want alleen de kracht, die zich zelve betoomt, schept volkomen harmonie.

Kracht is ook het woord, waarmede het wezen van Bakhuizen van den Brink wordt uitgedrukt. Zij was niet een hoofdtrek van zijn karakter; zij was dat karakter zelf, geheel. — Krachtig van lichaam was hij; krachtig in al de uitingen en verrichtingen van het animale leven. Gij kendet dien zwaren lichaamsbouw, dat breede hoofd op den gevulden, gespierden nek, dien sensueelen mond, die donkere, bruine, rollende oogen, dien vasten gang, die vrije beweging, die harde, diepe stem, die u doortrilde, al miste zij het volle en ronde van den metaalklank. Waar hij sprak moest men hem aanhooren. Waar hij verscheen moest men hem plaats maken; en de plaats die hij innam was een breede en ruime, ook in het gedrang.

Maar krachtig ook was hij van geest. Wat hij wist, wist hij geheel. En hij wist veel. Hij vereenigde, zeldzame gave, een ijzervast geheugen met een levendig vernuft. Zijn weten was geene moeizaam vergaderde geleerdheid, veel min eene oppervlakkig fladderende veelweterij. Ook niet die soort van intuitie, die enkele genieën als aanwaait, maar ook met hare zelfgenoegzaamheid der gemakzucht van vele anderen bedriegelijke poetsen speelt. Hij werkte hard en veel om zijn stof meester te worden. Wanneer en hoe hij werkte was echter dikwijls een raadsel. — Hij wist ook te gebruiken wat hij wist; eene andere gave die zeldzaam genoeg is. Men was niet bij hem zonder van hem te leeren. Maar gij verliet hem met e gevoel v o moediging. Op uw eigen terrein, waar gij meend vrij is te zijn,

had hij u terecht gewezen. Anderen roemen zich gelukkig, mannen van één vak te wezen, omdat zij gevoelen daardoor iets te zijn, iets uit te richten. Hij was door aanleg en wil een man van vele vakken. De klassieke en de moderne letterkunde omvatte hij in haren ganschen omvang; de wijsbegeerte hield hem vele jaren geboeid; taalstudie bleef hem steeds aantrekken; niet minder de aesthetiek, die hij met evenveel gevoel als kennis beoefende; maar vooral de geschiedenis met hare hulpwetenschappen was en bleef zijn lust. Op dit gebied was hij de door allen erkende, gevierde en geduchte meester.

Ik gevoel, hoeveel gebrekkigs en onvolledigs er in deze voorstelling van dat reusachtig talent ligt. Maar de moed begeeft mij om meer trekken aan de schets toe te voegen. Slechts dit ééne nog. Weinige maanden geleden gaf Bakhuizen ons in de Koninklijke Akademie eene levensbeschrijving van den kort te voren ontslapen Leidschèn Hoogleeraar John Bake. Alle hoorders hingen aan zijne lippen. Wat boeijende taal en sierlijke vorm. Wat breede en grootsche opvatting van het onderwerp. Wat meesterlijke teekening van de leidsche philologische school en hare richtingen zoowel vóór Bake als onder zijnen invloed. Wat gave, om met eene niets verwaarloozende studie der bijzonderheden een duidelijke, volle, zuiver afgeronde voorstelling te geven van den tijd dien hij u voor de oogen tooverde. — Weinige uren geleden herlas ik nog eens zijn "Vondel met Roskam en Rommelpot" in *de Gids* van 1837, dat eerste meesterstuk, waarmede hij zijnen naam vestigde. Welnu, schoon bijna dertig jaren daartusschen liggen, de beide opstellen zijn uit één stuk gegoten. Geen zweem van verzwakking in vernuft of oordeel, als gij het werk van heden met dat van vroeger vergelijkt; maar ook (al was de omvang van zijn weten toegenomen) geen spoor van meerdere rijpheid, van veelzijdiger studie, van machtiger heerschappij over de taal. De zevenentwintigjarige jongeling is dezelfde als de vijfenvijftigjarige man. De menschenleeftijd, die daartusschen ligt, is slechts eene spanne tijds. De kracht van dien geest behoefde niet den loop der jaren, met hunne ervaring en leering, om tot wasdom te geraken. Maar evenmin kon de stroom der jaren, jaren van een druk en teisterend leven, de kracht van dien geest aantasten.

Bakhuizen was zich zijner kracht volkomen bewust en het was hem een lust, eenen tegenstander, die het in woord of schrift tegen hem dorst opnemen, te verpletteren. Ook hierin was hij Göthe's Hercules waardig. "Hätte einer Ueberfluss an

Kräften, so prügelte er den anderen aus. Und versteht sich, ein ächter Mann gibt sich nie mit Geringeren ab, nur mit Seinesgleichen, auch grösseren wohl." Ofschoon dit laatste hier moeijelijk was. En dan hief hij in dartelen luim zijn zegezang aan gelijk de helden van den ouden tijd. "Ik heb hem verslagen en ik heb hem nog eens overeind gezet, omgekeerd en aan de haren getrokken om te zien of hij goed dood is." — Maar ook dit woord mocht van hem gelden: "Hatte ihm der Himmel Erb und Hab vor Tausenden gegeben, eröffnete er seine Thüren und hiess Tausenden willkommen, mit ihm zu geniessen." Ongelijk aan zoo velen, die de vruchten van hun arbeid of de bronnen van kennis waarover zij de uitsluitende beschikking hebben, met vrekkigen zin voor zich behouden, deelde hij van de schatten zijner wetenschap met verkwistende mildheid mede aan allen die er hem om kwamen vragen, en gaf hun meer dan zij vroegen. De ambtelijke betrekking, die hij het laatste twaalftal jaren vervulde, was hem ook daarom eene onuitputtelijke bron van genot.

Want goedhartigheid — die deugd der sterken van ligchaam en geest — was in hem overvloedig. Dat hebben zij reeds openlijk getuigd, die dagelijks zijn vertrouwelijken omgang hebben genoten. Goedhartig was hij tot zwakheid toe. Helaas, de kracht, die hij miste, was de kracht van wil waardoor een man anderen, waardoor hij zich zelven beheerscht. Door deze zwakheid is zijn gansche leven eene worsteling geweest met velerlei leed en ellende en kwaad, waaronder wel niet zijn ijzersterk ligchaam noch zijn forsche geest bezweek, maar die hem toch belet heeft, met zoo onvergelijkelijke gaven te zijn wat hij had kunnen worden. Het "video meliora proboque; deteriora sequor", was wel voor hem geschreven. Toegefelijk in hooge mate jegens anderen, maar ook te veel jegens zich zelven, achtte hij weinig op den eisch der voegzaamheid; de banden der vormen van 't maatschappelijke leven, die, hoe lastig ook, onmisbaar zijn, zal de zamenleving bestaan, waren hem te knellend; maat en regel te bekrompen; ook hij had eenen moraliserenden Wieland toe kunnen voeren: "Kannst nicht verdauen, dass ein Halbgott sich betrinkt und ein Flegel ist, seiner Gottheit unbeschadet." — Voorzeker er is waarheid in het woord waarmede Lamartine ons het stilzwijgen oplegt, als wij naar den gewonen maatstaf der middelmaat oordeel gaan vellen over de groote geesten, die verre boven de hoofden der menigte uitblinken:

"Pour les héros et nous il est des poids divers."

Maar wel mag niet te min den jongeling, die met het volle gevoel zijner ongetemde kracht de wereld intreedt, het waarschuwend woord worden toegeroepen: de kracht, die zich niet in zelfbedwang oefent, wordt in zwakheid verteerd.

Wat Bakhuizen gesterkt en behouden heeft in die worsteling, waaraan ik zoo even herinnerde, dat is, dat hij ook een man was van krachtig, gezond gevoel. Hij had een afschuw van laagheid en valschheid: maar hij had ook een afkeer van laauwheid en halfheid. Het was niet enkel zin voor studie en lust tot onderzoek, die hem dieper dan iemand anders deed indringen in de geschiedenis van zijn vaderland. Het was ook, het was boven alles gloeijende liefde voor dat vaderland, die hem dreef; het was levendig gevoel voor den grooten zin en de groote daden der vaderen, bewondering voor de helden der historie, eerbied vooral voor de "deege deegelijkheid" des volks. Daarom bewoog en vermeide hij zich bij voorkeur, bij uitsluiting haast, in het tijdperk van den worstelstrijd met Spanje, toen de deugden onzes volks in haren volsten glans schitterden, al vertoonden zich ook tevens zijne gebreken in grover vormen. Dàt volk verstond hij; dàt volk had hij lief. Een andere trek van dien edelen zin was onomkoopbare gehechtheid aan waarheid en rechtvaardigheid. Wat al reputaties heeft hij afgebroken; wat al nieuwe inzichten heeft hij gegeven in de bedrijven van het voorgeslacht en hunne roerselen. Onbarmhartig was hij voor eenen Granvelle, maar ook voor eenen Egmont. De edelen van het Compromis scheurde hij de niet verdiende eerekroon van het hoofd om er de burgerij mede te sieren.

Onwillekeurig voelt men zich hier tegenover de verzoeking geplaatst om een waardeering van Bakhuizen's verdienste jegens de wetenschap te beproeven. Doch het valt mij licht, die verzoeking te vermijden. Zoo ik mij al daaraan wagen dorst, het zou niet de taak van dit uur zijn, dat niet meer dan eenige losse omtrekken met haastige pen op het papier gebracht, vergunt. Maar de herinnering aan zijne historische studiën en schetsen bepaalt de gedachte tegelijk op een ander punt, waarover hier niet gezwegen mag worden: Bakhuizen's verhouding tot *de Gids*.

Er leven weinigen meer, wien het heugt, welke beweging er in de letterkundige wereld in Nederland ontstond toen in Januarij 1837 een nieuw tijdschrift onder den naam: *de Gids, nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen,* verscheen en een gansch anderen toon aansloeg dan men in die rustige, deftige, fat-

soenlijke wereld gewoon was. Men sprak van onbescheidenheid en betweterij. Het zachtste oordeel gaf de schuld aan onbesuisden overmoed. Er waren anderen, die brutale aanmatiging daarvoor in de plaats stelden. De jonge lieden — want jong moesten zij wel zijn — welke zich aan die rustverstoring schuldig maakten, waren toch in zooverre bescheiden, dat zij niet met hunne namen pronkten. De meeste stukken in den eersten jaargang, ook de fraaiste en degelijkste, verschenen naamloos. Doch men wist al spoedig, dat zij tot het "jonge Holland" behoorden, ofschoon zij zelven die benaming verwierpen [1]. Maar allengs lekte het uit, wie het waren: Bakhuizen van den Brink, Potgieter, Heije, Pol — de vroeg gestorvene —; ook W. J. C. van Hasselt, schoon ouder in jaren, had zich vol ijver aan hen aangesloten; desgelijks N. Beets. Zoo ik andere namen zwijg, die verdienden genoemd te worden, het geschiedt onwillekeurig. Het was doorgaans moeijelijk na te sporen, welke bijdrage van den een, welke van den ander was; van vele mocht men vermoeden, dat het vaderschap over verscheidene redacteuren verdeeld was. Daar was zeker, als men op de bijzonderheden lette, veel gebrekkigs in dien jeugdigen arbeid; het "Mengelwerk" vooral der eerste jaargangen bevatte opstellen, die later met meer keurigheid verwijderd zouden zijn geworden, vooral vertalingen. Maar daartusschen las men er andere, die door ongekende frischheid van gedachte en keurigheid van vorm schitterden. De kracht van *de Gids* lag echter vooral in zijne kritische afdeeling, de "Boekbeoordeelingen." Daarin werd een toon aangeslagen, die tot nog toe niet gehoord was, al zondigden de *Letteroefeningen* ook dikwijls door vinnigheid: eene breede, stoute, ernstige behandeling, wars van conventionnele bewierooking zoowel als van kleingeestige vitterij, gaf der kritiek bij ons een geheel nieuw leven. Bovenal er was éénheid van wil en doel. Een wil, die zich zijn doel bewust was; onze letterkunde uit haren doodslaap op te wekken; haar karakter, natuur, oorspronkelijkheid, degelijkheid weder te geven. De grondtrek was: "een aangeboren haat tegen de theorie van gebodene verdraagzaamheid en van indommeling uit zucht tot vrede [2]." Daarom werd met zooveel liefde — en zooveel kennis tevens — altijd teruggewezen op dien bloeitijd

---

[1] Zie o. a. den aanhef van: *Vondel met Roskam en Rommelpot.*

[2] Zie Voorrede der *Studiën en Schetsen*, waar B. "met zelfvoldoening de zonde "biecht een der schuldigste medewerkers aan *de Gids* geweest te zijn."

der zeventiende eeuw. En spoedig werd *de Gids* wel niet het meest gelezene — want de gewoonten der leesgezelschappen, die over het debiet onzer Hollandsche boekwerken beschikken, zijn taai, en men schreef trouwens ook niet voor den grooten hoop — maar het meest geachte en ook het meest gevreesde onzer tijdschriften. Men weet, welken boozen naam de spotzucht der menigte aan den blaauwen omslag ontleende.

Tot 1843 bleef Bakhuizen aan de Redactie van *de Gids*. Van April tot October in dat jaar was hij zelfs de eenige Redacteur. Toen is zijne onmiddellijke betrekking tot de Redactie voor goed afgebroken, ofschoon er tot 1846 bijdragen van zijne hand in dit tijdschrift verschenen. Zijn lang verblijf buitenslands maakte de banden geheel los, die al vroeger gescheurd waren. De reden dezer duurzame verwijdering laten zich met eenige karakterstudie licht gissen. Krachtige naturen trekken elkander wederkeerig aan. Maar krachtige naturen staan ook licht bloot aan het gevaar van elkander wederkeerig af te stooten. Is er dan eenmaal eene breuk ontstaan, dan heeft, ook met behoud van persoonlijke achting en genegenheid, de zamenstemming te veel schade geleden om zamenwerking voortaan mogelijk te maken. En schoon de tijd op den duur ook hier de scherpe hoeken en kanten afslijt, wanneer niet zachtzinnigheid en wederzijdsche inschikkelijkheid hem te hulp komen, vermag hij niet veel, om weder zamen te voegen wat eens gescheiden is. Zachtzinnigheid was nooit de deugd bij uitnemendheid van de redacteuren van *de Gids*; en inschikkelijkheid staat te nabij aan de grens van transactie, om aan krachtige naturen te behagen. Zoo laat het zich verklaren, dat Bakhuizen, eens uit de redactie van *de Gids* gescheiden, van dien kring gescheiden bleef. Zijne belangstelling en genegenheid voor haren arbeid, zijne waardeering van haar streven, bleef echter levendig, en dit verloochende hij niet. Daartoe was hij te goed van hart, te edel van zin en te eerlijk. Wellicht zou hij zelfs in de latere jaren haar wederom zijne medewerking hebben geschonken, indien niet zijne zeer drukke ambtelijke bezigheden het hadden verhinderd; indien ook, het mag er bijgevoegd worden, die "schuwheid om te schrijven" die hij zich zelven bewust was, hem allengs niet sterker verhinderd had, uit eigen beweging eenen nieuwen arbeid op te zetten of een opgezet werk af te maken.

Dier "schuwheid" zullen wij het moeten wijten, dat Bakhuizen voor de bevordering der wetenschap en voor zijn eigen roem niet datgene gedaan heeft, wat men van hem had mogen verwachten.

Men versta mij wel. Ik wil in geenerlei opzicht zijne verdienste verkleinen, noch voorbijzien, hoeveel hij aan het licht gebracht heeft wat geheel nieuw was, hoeveel hij vooral in een beter licht gesteld heeft, wat men reeds waande te weten. Doch op de vraag: heeft hij zich dien invloed verworven, waarop hij recht had; heeft hij, door een krachtig plichtgevoel gedreven, gewoekerd met zijn onvergelijkelijk talent, om te doen wat zijne hand te doen vond? kan geen toestemmend antwoord gegeven worden. — Maar van de andere zijde moet ook dit opgemerkt worden: Bakhuizens verdienste zal zich meer en meer openbaren, niet zoo zeer in hetgeen hij zelf gedaan heeft als wel in hetgeen hij anderen geleerd heeft te doen. Hij schijnt dit zelf gevoeld te hebben [1]. Hij is begonnen met eenen stoot te geven aan onze geheele letterkunde, die haar heeft voortgestuwd in eene richting welke zij sinds dien oogenblik niet weder heeft verlaten, al moge men ook reden hebben te klagen, dat haar voortgang trager wierd dan wij voor haren roem en invloed zouden wenschen. Hij heeft in zijn zuiver wetenschappelijken arbeid het voorbeeld gegeven van eene ten onzent althans nieuwe methode, voorbeeld, dat niet vruchteloos is gebleven: de verbinding van ernstige studie en schoonheidszin, van wetenschap en smaak, maar meer bijzonder de gelukkige vereeniging van historischen zin met philologische kritiek. Hij heeft eindelijk, en hiermede teeken ik vooral het laatste, en inderdaad niet het minst met arbeid gevulde tijdperk zijns levens, een misschien nooit genoeg te waardeeren invloed uitgeoefend, door hetgeen hij anderen liet en leerde doen, waar hij zich zelf schijnbaar onthield; door zijnen altijd goeden raad, door zijne altijd bereidwillige hulp, door den altijd treffenden prikkel zijner luchtige scherts en zijner ernstige aansporing.

22 Juli. S. VISSERING.

---

[1] Zie b. v. de voorrede vóór zijn "*Huwelijk van Willem van Oranje*" en die vóór het boekje van de Heeren v. Deventer: *Het jaar* 1566.

DE KERKELIJKE BEWEGING

IN

ENGELAND [1].

III.

John William Colenso, geboren in 1814, genoot zijne universitaire opleiding in St. Johns College te Cambridge. Na de voleindiging zijner studiën werd hij aangesteld als onderwijzer in de wiskundige wetenschappen aan de beroemde voorbereidende school te Harrow. Zijne handleidingen voor het onderwijs in reken- en stelkunde, gedurende het verblijf te Harrow opgesteld, verwierven algemeene goedkeuring en worden heden nog, zeer ten profijte van de uitgevers, in Engeland veel gebruikt. Na eenige jaren keerde Colenso naar Cambridge terug, en wel naar St. Johns College, dat hem een fellowship had opgedragen. Dit ambt, hoe eervol ook en begeerlijk, heeft ééne schaduwzijde: de Fellows van St. John zijn ongehuwd. Toen er derhalve eene plaats van dorpspredikant vacant werd, waarvan de collatie aan het College toebehoort, stelde Colenso zich candidaat; hij werd benoemd en betrok zijne pastorie als gehuwd man. Den roem van degelijkheid en ijver, dien hij zich te Cambridge en te Harrow verworven had, wist hij ook in deze zijne nieuwe betrekking te handhaven. Toen het plan tot rijpheid was gekomen om de zending in Natal met kracht door te zetten en uit te breiden en te dien einde een afzonderlijk bisdom Natal op te rigten — de kolonie behoorde toen nog tot de diocese van Kaapstad — viel het oog van de Bestuurders der "Gospel propagation Society" op Colenso. Hij verklaarde

[1] Vervolg van het vorig nommer.

zich bereid die betrekking aan te nemen, in weerwil van de niet geringe bezwaren daaraan verbonden. Den 23sten November 1853 werd hij door de Koningin tot Bisschop van Natal benoemd. De Universiteit van Cambridge drukte het zegel harer goedkeuring op die keuze, door hem eershalve den titel van Divinity Doctor te verleenen. Zijn vertrek werd door verschillende omstandigheden nog eenigen tijd vertraagd. Den 20sten Mei 1855 kwam hij in Natal aan.

Juist zeven jaren is Colenso daar werkzaam geweest. Bisschop en zendeling in één persoon, kon hij in zijnen arbeid meer dan één rigting volgen. Het stond hem vrij zich hoofdzakelijk toe te wijden aan de geestelijke belangen van de leden zijner Kerk en, wat de zending aangaat, zich tot het toezigt daarover te bepalen. Maar hij kon ook, omgekeerd, de uitbreiding van het Christendom onder de Zulu-kaffers zelf behartigen en de zorg voor zijne Engelsche gemeenten grootendeels op de geestelijken, die hem ter zijde stonden, laten aankomen. Dezen laatsten weg heeft hij ingeslagen. Hij meende bij voorkeur dát werk ter hand te moeten nemen, hetwelk, indien híj het niet had aangevat, ongedaan zou zijn gebleven. De uitkomst heeft geleerd, dat hij, zoo niet het gemakkelijkste, dan toch het beste deel gekozen had. De noodzakelijkste hulpmiddelen tot de Evangelieprediking onder de Kaffers, ja zelfs tot het aanleeren van hunne taal, moesten nog worden geschapen. Zij zijn thans, ten gevolge van Colenso's bemoeijingen, aanwezig. In den omgang met de inlanders verwierf hij zich de kennis, die hem in staat stelde om spraakkunst en woordenboek van de Zulu-taal in het licht te zenden. Ook de noodige leesboeken, ten dienste zoo van hen die de taal wilden aanleeren, als van de Kaffers zelven, zijn door hem uitgegeven. De Evangeliën, daarna het geheele N. Testament, de boeken Genesis, Exodus en Samuel, belangrijke gedeelte van het *Common Prayerbook*, werden door hem in het Zulusch vertaald. Dat dit alles niet dan door onvermoeiden arbeid kon worden tot stand gebragt, behoeft geene vermelding. Middelerwijl werd ook het eigenlijke zendingswerk niet verwaarloosd. Inboorlingen vertrouwden aan Colenso de opvoeding hunner kinderen toe. Onder zijne leiding ontvingen zij elementair onderwijs en werden zij tot een of ander ambacht opgeleid. Bij sommigen hunner werden zijne pogingen met den besten uitslag bekroond. De meeste der boven genoemde boeken zijn — te Ekukanyeni — door

een dier leerlingen gedrukt. Zijne brieven aan den Bisschop, gedurende diens verblijf in Engeland geschreven, deels in de Zulu-taal, deels in het Engelsch, getuigen niet alleen van verstandelijke ontwikkeling, maar ook van kinderlijken eerbied jegens den man, aan wien hij haar te danken heeft [1].

Doch wij mogen bij die stille werkzaamheid in Natal niet langer verwijlen. Zij is bij uitnemendheid geschikt om Dr. Colenso te doen kennen in zijne wezenlijke waarde en schijnt bestemd om ook in de toekomst schoone vruchten af te werpen. Doch het is niet die kalme zendingsarbeid, waaraan de Bisschop van Natal zijne tegenwoordige vermaardheid verschuldigd is. Wij moeten hem begeleiden in eene nieuwe phase van zijn leven, op zijne loopbaan als auteur voor een meer uitgebreid publiek.

De rij dier geschriften wordt geopend door een brief aan den Aartsbisschop van Canterbury, over eene praktische vraag, die reeds menigen zendeling heeft bezig gehouden: hoe te handelen met heidenen, die, op het oogenblik van hun overgang tot het Christendom, in polygamie leven? [2] Colenso acht het volstrekt ongeoorloofd, den bekeerling tot het verstooten van al zijne vrouwen op één na te verpligten: de polygamie is een kwaad, evenals de slavernij, en moet met alle eerlijke middelen worden tegengegaan; doch tot die middelen behoort niet het verbreken van één of meer wettige verbindtenissen, dat de bekeerde heiden, in het gunstigste geval, slechts door een egoïstisch motief — de verpligting om voor zijne eigene zaligheid te zorgen — zou kunnen regtvaardigen. Het ware welligt niet onbelangrijk, Colenso's pleidooi voor deze zijne stelling meer in bijzonderheden na te gaan. Hoe conservatief ook in de opvatting van het probleem en in de keuze zijner bewijzen, toch openbaart hij reeds hier dezelfde eigenschappen, die hem in zijne latere geschriften kenmerken: edele vrijmoedigheid, praktischen zin, strenge regtvaardigheid, naauwkeurigheid. Plaats zulk een man tegenover de bezwaren, aan de traditioneele opvatting van den Bijbel verknocht: het kan niet missen of hij zal ze zien en — het zich zelven en anderen

[1] Nadere bijzonderheden zijn te vinden in *Remarks upon the recent proceedings and charge of Robert Lord Bishop of Capetown and Metropolitan — by J. W. Colenso, D. D. Bishop of Natal* (London, 1864), p. 42—57, 86—94.

[2] *A Letter — upon the question of the proper treatment of cases of polygamy — — from J. W. C.* (2de Edition, Cambr. and London, 1862).

niet ontveinzen dat hij ze ziet. Doch indachtig aan het eigenlijke doel onzer tegenwoordige beschouwing, willen wij den "Brief" laten rusten. Hoezeer indruischend tegen de ook in Engeland gangbare denkbeelden, heeft hij de regtzinnigheid van den auteur niet in verdenking gebragt en in den lateren strijd tegen hem geene rol gespeeld.

Bedenkelijker scheen al aanstonds aan velen zijne "verklaring van den Brief aan de Romeinen, uit het oogpunt der zending," die in 1861 in Natal en gelijktijdig ook in Engeland het licht zag [1]. Het oordeel over dit boek zal zeer verschillend uitvallen, al naar gelang van het oogpunt, waaruit men het beschouwt. Het is een commentaar — van een zendeling voor zendelingen, het is zoo, doch dit neemt niet weg, dat het de gedachten van Paulus wil voordragen en ontwikkelen, zoodat wij allereerst te vragen hebben, hoe de schrijver daarin is geslaagd? Letten wij, gelijk natuurlijk is, niet op hetgeen hij met andere uitleggers gemeen heeft, maar op de hem eigene verklaringen, dan kan ons oordeel niet gunstig luiden. De hier voorgedragen regtvaardigingsleer schijnt alles behalve Paulinisch. Ook in andere, minder essentiëele punten is de bedoeling van den Apostel niet zuiver weêrgegeven. Doch deze afdwalingen van den exegeet zijn even zoo vele getuigenissen ten gunste van den mensch en den Christen. Wat hij zelf ergens schrijft over zijne studie van de geschiedverhalen in de boeken van Mozes, dat is ook op zijne opvatting van den Brief aan de Romeinen toepasselijk: hij heeft dien gelezen met het oog op de werkelijkheid, allereerst op de werkelijke heidenwereld, waarmede hij in aanraking was; hij heeft — om het kort uit te drukken — de stellingen van den Apostel *gerealiseerd;* maar, omgekeerd, heeft nu de realiteit, zooals zij zich aan hem voordeed, op zijne opvatting van Paulus' woorden teruggewerkt, omdat de gedachte niet bij hem opkwam of althans post vatte, dat de werkelijkheid zich in den geest des Apostels anders kon hebben afgespiegeld dan in zijn geest. Omdat hij zelf in de heidenen die verschijnselen opmerkte, die

---

[1] *St. Pauls Epistle to the Romans, newly translated and explained from a missionary point of view. By J. W. C.* etc. (Printed at Ekukanyeni, Natal, 1861). De Engelsche uitgave (Cambr. and London, 1861) bevat ook nog eene leerrede over het avondmaal, vroeger in Natal uitgesproken en gedrukt, waarover verschil was ontstaan tusschen den auteur en den Deken van Pietermaritsburg.

door Paulus tot den invloed van het leven, het sterven en de opstanding van Gods Zoon worden teruggebragt, kwam hij er onwillekeurig toe om aan den Apostel de meening toe te schrijven, dat die invloed ook door hen kon worden ondervonden, die van de geschiedenis van Jezus nog niet wisten. Omdat hij voor zich geene vrijheid vond om zijne Kaffers, al boden zij wederstand aan de pogingen tot hunne bekeering, ten vure te doemen, overtuigde hij zich ligtelijk, dat ook Paulus hun de eeuwige zaligheid niet had ontzegd. Over de juistheid dezer gevolgtrekkingen kan men met hem twisten. Doch om ze te ontgaan had hij òf zich ten volle van het Apostolisch gezag moeten vrijmaken, òf meer dogmaticus en minder mensch moeten zijn.

Het is niet met zekerheid te zeggen, of de commentaar op den Brief aan de Romeinen, wanneer hij alléén was blijven staan, tot eene formeele aanklagt van den schrijver aanleiding zou hebben gegeven. Doch al spoedig na de uitgave verbreidde zich in de Kaapkolonie het gerucht, dat de Bisschop van Natal zich bezig hield met een werk over den Pentateuch, waarvan men zonderlinge dingen wist te verhalen. Eene eerste schets van dat werk, in 1862 voor de vrienden van den auteur gedrukt, kwam ook aan anderen in handen en bewees duidelijk, dat die geruchten niet ongegrond waren. In de lente van dat jaar keerde Colenso met zijne familie naar Engeland terug. Die uitstap behoefde eigenlijk geene regtvaardiging: na zeven jaren van ingespannen en onverpoosden arbeid had hij aanspraak op een tijdelijk verlof; daarenboven vorderde het belang der missie zijne tegenwoordigheid in het moederland. Doch dit nam niet weg dat men, en teregt, die reis ook met het boek over den Pentateuch in verband bragt. Terstond na zijne aankomst in Londen werd Colenso, zoo door den Bisschop van Kaapstad (Dr. Gray), die zich tijdelijk in Engeland ophield, als door dien van Oxford en anderen uitgenoodigd, om met hen over de "Verklaring van den Brief aan de Romeinen" te confereeren en — voor alle overhaaste stappen zich te wachten. Hij betoonde zich bereid om ieder hunner in het bijzonder te ontmoeten, maar bedankte voor de eer eener zamenkomst met een grooter aantal zijner ambtgenooten, die hem toeschenen de rol van regters op zich te willen nemen. En wat de gevreesde overhaasting betreft, hij was zich bewust daaraan onschuldig te zijn, toen hij, in het najaar van

niet ontveinzen dat hij ze ziet. Doch indachtig aan het eigenlijke doel onzer tegenwoordige beschouwing, willen wij den "Brief" laten rusten. Hoezeer indruischend tegen de ook in Engeland gangbare denkbeelden, heeft hij de regtzinnigheid van den auteur niet in verdenking gebragt en in den lateren strijd tegen hem geene rol gespeeld.

Bedenkelijker scheen al aanstonds aan velen zijne "verklaring van den Brief aan de Romeinen, uit het oogpunt der zending," die in 1861 in Natal en gelijktijdig ook in Engeland het licht zag [1]. Het oordeel over dit boek zal zeer verschillend uitvallen, al naar gelang van het oogpunt, waaruit men het beschouwt. Het is een commentaar — van een zendeling voor zendelingen, het is zoo, doch dit neemt niet weg, dat het de gedachten van Paulus wil voordragen en ontwikkelen, zoodat wij allereerst te vragen hebben, hoe de schrijver daarin is geslaagd? Letten wij, gelijk natuurlijk is, niet op hetgeen hij met andere uitleggers gemeen heeft, maar op de hem eigene verklaringen, dan kan ons oordeel niet gunstig luiden. De hier voorgedragen regtvaardigingsleer schijnt alles behalve Paulinisch. Ook in andere, minder essentiëele punten is de bedoeling van den Apostel niet zuiver weêrgegeven. Doch deze afdwalingen van den exegeet zijn even zoo vele getuigenissen ten gunste van den mensch en den Christen. Wat hij zelf ergens schrijft over zijne studie van de geschiedverhalen in de boeken van Mozes, dat is ook op zijne opvatting van den Brief aan de Romeinen toepasselijk: hij heeft dien gelezen met het oog op de werkelijkheid, allereerst op de werkelijke heidenwereld, waarmede hij in aanraking was; hij heeft — om het kort uit te drukken — de stellingen van den Apostel *gerealiseerd;* maar, omgekeerd, heeft nu de realiteit, zooals zij zich aan hem voordeed, op zijne opvatting van Paulus' woorden teruggewerkt, omdat de gedachte niet bij hem opkwam of althans post vatte, dat de werkelijkheid zich in den geest des Apostels anders kon hebben afgespiegeld dan in zijn geest. Omdat hij zelf in de heidenen die verschijnselen opmerkte, die

---

[1] *St. Pauls Epistle to the Romans, newly translated and explained from a missionary point of view. By J. W. C.* etc. (Printed at Ekukanyeni, Natal, 1861). De Engelsche uitgave (Cambr. and London, 1861) bevat ook nog eene leerrede over het avondmaal, vroeger in Natal uitgesproken en gedrukt, waarover verschil was ontstaan tusschen den auteur en den Deken van Pietermaritzburg.

gelie-dienaren, of, indien men er van gewaagde, dan was het met de verzekering, dat zij uit onreine bronnen voortgevloeid en daarenboven reeds dikwerf wederlegd waren. Wèl viel die wederlegging den studenten niet mede, wanneer zij haar van naderbij beschouwden, doch zij waren geneigd om daarin een bewijs te zien voor de zwakheid van de apologeten en niet van de zaak, die door hen werd bepleit. Hoogstens, zoo meende men, moesten aan "de negatieve kritiek" enkele onbeduidende concessiën worden gedaan. Op dat standpunt stond Colenso, toen, voor het eerst na vele jaren, zijn ambt hem verpligtte tot opzettelijke studie van de Mozaïsche boeken. Hij vertaalde Genesis in de Zulu-taal en bediende zich daarbij van de hulp van een der inboorlingen, "een eenvoudig, maar intelligent man, die aan de leerzaamheid van het kind het overleg en het nadenken van den volwassene paarde." Zij waren gevorderd tot Gen. VI—VIII, het verhaal van den zondvloed. De bedenkingen, waartoe het aanleiding geeft, stonden Colenso levendiger dan ooit te voren voor den geest. Daar ziet zijn medehelper op en vraagt hem: "Is dit alles waar? Gelooft gij inderdaad, dat al deze dingen zoo zijn gebeurd? dat al de dieren, en vogelen, en insecten van de aarde, groot en klein, uit warme en uit koude landen, paarsgewijze naderden en met Noach in de ark gingen? En bragt Noach voor die allen voedsel bijeen, ook voor de roofdieren en roofvogels?" — Bij eene andere gelegenheid moest Exod. XXI: 20, 21 in het Zulusch worden overgezet: "Slaat iemand zijn slaaf of zijne slavin met een stok, zoodat deze sterft onder zijne hand, hij is strafschuldig; wanneer nogtans die slaaf of slavin één of twee dagen blijft leven, dan zal hij (de meester) niet worden gestraft, want het is zijn geld (zijn eigendom)". En wederom vraagt de Kaffer, aan wiens oordeel Colenso zijne vertaling onderwierp — hij was tot het Christendom bekeerd — of dat woorden zijn van dien regtvaardigen en barmhartigen God, dien men hem geleerd heeft te aanbidden? Kan Hij, de goedertieren Vader van alle menschen, over een slaaf spreken als "het geld" zijns meesters en de mishandeling van een ongelukkige ongestraft laten, omdat het slagtoffer haar eenige uren heeft overleefd?

Nu bestaan er tegen zoodanige vragen en twijfelingen, hetzij ze oprijzen in onzen eigen geest of door anderen worden opgeworpen — hier geschiedde het één zoowel als het ander —

allerlei huismiddelen. Ik zal ze niet opsommen: de lezer kent ze zoo goed als ik. Colenso heeft ze niet aangewend. Nadat eenmaal zijne oogen waren geopend — óók onder den invloed van zoodanige ervaringen als ik daar schetste — heeft hij tot zich zelven gezegd: ik moet ten aanzien van dit alles zekerheid hebben. Dienovereenkomstig heeft hij gehandeld. De Pentateuch wordt het voorwerp zijner aanhoudende studie. Hij ontbiedt de noodige hulpmiddelen, bij voorkeur de geschriften van hen, die eene bevredigende oplossing der bezwaren beloofden. Naarmate hij dieper in de zaken doordringt, wordt het hem duidelijker, dat zijn onderzoek tot zeer negatieve resultaten leiden zal. Hij ontveinst zich de moeilijkheden niet, waarin hij zich wikkelt. Verschillende vragen komen bij hem op: kan en mag hij Bisschop van de Engelsche Kerk blijven? Wie verpligt hem de uitkomst van zijne studiën openbaar te maken? Is het misschien ook in het belang der Kerk dat hij zwijgt? Doch al deze — moet ik zeggen: overleggingen of verzoekingen? — komt hij te boven. In den pijnlijken strijd behoudt ten slotte de gedachte de overhand, dát hij den schijn niet mag aannemen van nog dezelfde te zijn als toen hij zijn ambt aanvaardde. De Engelsche Kerk moet worden in staat gesteld om te oordeelen, of zij óók den tegenwoordigen Colenso haar vertrouwen kan schenken. En, indien zijne ontdekkingen waarheid zijn, dan heeft zij immers regt om ze te vernemen en is zij verpligt om te doen en te dragen wat daaruit voortvloeit?

Men begrijpt thans, waarom ik de uitgave van het boek over den Pentateuch eene daad noemde. Maar nu de inhoud van dat boek: moet hier de vlag de lading dekken, of heeft deze ook innerlijke waarde? De methode van Colenso's onderzoek in Part I van zijn werk is zeer eenvoudig. Wie den Pentateuch geschreven heeft, laat hij voorloopig onbeslist. De mogelijkheid van het wonder wordt ondersteld. Hij bepaalt zich tot de verhalen over den uittogt der Israëlieten uit Egypte en hun verblijf in de woestijn. Ten aanzien van iedere bijzonderheid, in die verhalen voorkomende, wordt gevraagd, of zij — zooals zij wordt medegedeeld — kan hebben plaats gehad? Elke, ook de meest wonderbare gebeurtenis is aan zekere voorwaarden gebonden, b. v. aan tijd en plaats, aan getal en maat. Worden in eene geheele reeks van verhalen deze voorwaarden niet in acht genomen, of liever: als niet bestaande aangemerkt, dan besluiten wij, dat die verhalen onhistorisch zijn. Welnu, dat

geschiedt werkelijk in den Pentateuch. Volgens Gen. XLVI: 12 waren Hezron en Hamul, kleinzonen van Juda uit Pherez, in Kanaän geboren, vóórdat hun grootvader, met Jakob en zijne overige zonen, naar Egypte verhuisde; volgens andere berigten van hetzelfde boek [1] was Juda toen 42 jaren oud, waaruit, in verband met Gen. XXXVIII, met noodwendigheid voortvloeit, dat Pherez op hoogstens vierjarigen leeftijd twee zonen had! — In Exod. XXII: 27—30 wordt de vrees uitgedrukt, dat de Israëlieten, in Kanaän gevestigd, wegens hun te klein aantal aanvankelijk overlast zullen hebben van het wild gedierte; doch indien zij (Exod. XII: 37 enz. enz.) meer dan twee millioen sterk waren, dan zou Kanaän, na geheele uitroeijing der vroegere bewoners, even digt bevolkt worden als de Engelsche graafschappen Norfolk, Suffolk en Essex, en, naar evenredigheid, 20 maal meer inwoners hebben dan Natal, waar men zeer zelden wilde dieren ziet en niet den minsten last er van heeft. — Hebben de Israëlieten in de woestijn het pascha gevierd (Num. IX: 1 verv.), d. i. jaarlijks ongeveer 150,000 ééjarige mannelijke lammeren alleen voor dat doel geslagt, dan moeten zij in het geheel meer dan 2,000,000 schapen hebben medegevoerd; vrage: hoe hielden zij die gedurende de woestijnreis in het leven? hoe konden de Israëlieten, tot het weiden van die kudden over eene verbazende uitgestrektheid lands verstrooid, allen op één dag kennis erlangen van de voorschriften omtrent het eerste pascha (Exod. XII: 21—28), van welker nakoming voor ieder van hen leven en dood afhingen? — Dergelijke bezwaren wijst Colenso in menigte aan: uit vele voorbeelden gaf ik slechts enkele, zelfs niet de sterkste. Waren zoodanige moeilijkheden reeds vroeger opgemerkt en, zooals het heet, weggeruimd, hij verzuimt niet de daartoe aangewende pogingen aan zijne lezers voor te leggen en hun, met klem van redenen, aan te wijzen, waarom hij voor zich ze niet kan aannemen.

Welke waarde hebben nu deze onderzoekingen? De auteur zelf geeft ze niet uit vóor eene oplossing van al de problemen, die ten aanzien van den Pentateuch oprijzen. Zij zijn hem veeleer de basis, waarop hij in de volgende deelen van zijn onderzoek voortbouwt. Daartoe zijn ze dan ook bij uitnemendheid geschikt. Het eerste vereischte van elken grondslag is

[1] Gen. XXIX: 35; XXX: 24—26; XXXI: 41; XLI: 46.

stevigheid. Welnu, de opmerkingen van Colenso zijn onwederlegbaar. Men heeft er om gelagchen of er zich van afgemaakt, maar ze niet ernstig weêrsproken, of, indien ook al, dan toch niet omvergeworpen. Doch hiermede is niet genoeg gezegd. Men heeft beweerd, dat zulk een betoog, voor Engeland welligt niet overbodig, op het vasteland gerustelijk ongelezen kan blijven: daar heeft men de bedenkingen van Colenso reeds lang achter zich en is men in de kritiek van den Pentateuch hem ver vooruit. Ongetwijfeld: men is verder gevorderd en bezig met den opbouw, terwijl hij — althans in Part I van zijn boek — niets anders doet dan afbreken. Maar is het niet even waar, dat men tot dien opbouw materialen bezigt, die door Colenso op zeer deugdelijke gronden worden afgekeurd? Wat mij zelven aangaat, ik erken gaarne door hem opmerkzaam te zijn gemaakt op bezwaren, die ik vroeger niet of niet genoeg had geteld. En wat betreft de in Duitschland heerschende beschouwing — wanneer het zich laat aantoonen, dat Ewald, Bunsen, Bleek en Knobel, één voor één, door den Engelschen Bisschop in de noodzakelijkheid worden gebragt om hunne theoriën te herzien, dan heeft men waarlijk geene reden om zijne methode verouderd en zijne bedenkingen afgesleten te noemen.

Doch, hoezeer bereid en geneigd om dit alles meer in bijzonderheden uit te werken, ik mag niet vergeten, dat voor het oogenblik niet de kritiek van den Pentateuch, maar de kerkelijke beweging in Engeland aan de orde is: om die reden onthoud ik mij ook van eene uitvoerige beschouwing der volgende deelen van Colenso's werk. Daarover slechts dit weinige. Zij zagen het licht, het 2de en het 3de in 1863, het 4de in den aanvang van 1864 [1]. In die deelen bewandelt de auteur, veel meer dan in het 1ste. gebaande wegen. Zoo houdt hij zich in het 2de bezig met de zamenstelling van den Pentateuch uit onderscheidene oorkonden, inzonderheid met het afwisselend gebruik van de verschillende godsnamen, Elohîm ("God") en Jahveh ("de Heere"). Het 3de is gewijd aan eene zeer naauwkeurige en volledige analyse van Deuteronomium, waarvan de uitkomst deze is, dat dit boek onder de regering van Josia.

---

[1] Dagteekening der Voorrede van Part II, 24 Jan. 1863; van Part III, 3 Junij 1863; van Part IV, 9 Dec. 1863. Het zal straks blijken, waarom het van belang is deze *data* te kennen.

waarschijnlijk door den profeet Jeremia, is geschreven — eene uitkomst, die van de thans — onder de kritische uitleggers — meest gangbare beschouwing slechts weinig verschilt. Het 4de, eindelijk, loopt over Gen. I: 1—XI: 26: eerst worden de tweeërlei (elohistische en jahvistische) bestanddeelen van die hoofdstukken van elkander afgezonderd en onderling vergeleken; daarna wordt hun inhoud getoetst aan de onbetwistbare resultaten van het geologisch en historisch onderzoek der laatste jaren.

Ééne aanmerking dringt zich reeds na deze vlugtige inhoudsopgave aan ons op. Zij betreft den gang van het onderzoek. De auteur heeft blijkbaar geen vast plan. Onwillekeurig vraagt men zich af: wat zal het einde van deze dingen zijn? Het 5de deel, dat binnen kort verschijnt, zal ongetwijfeld wederom zeer belangrijke punten ter sprake brengen, maar, indien het eenigermate beantwoordt aan de vorige, nog door een 6de en.... worden achtervolgd. Voorzeker, de Pentateuch — ook zonder het boek Josua, waarover tot nog toe nagenoeg niet werd gehandeld — is een allergewigtigst deel van het O. Testament en vordert uitvoeriger behandeling dan eenig ander gedeelte van gelijken omvang. Maar toch, er zijn zekere grenzen. Daarbij komt, dat het betoog niet alleen lang, maar ook omslagtig is. De citaten *à décharge*, door uitvoerige wederlegging gevolgd, en die *à charge* zijn menigvuldig en breed. Geen enkele toets wordt overgeslagen. — Ondertusschen, dit alles laat zich verklaren, misschien zelfs regtvaardigen. Het zal ons straks blijken dat Colenso, juist niet voor zijn genoegen, in Engeland wordt opgehouden en daar blootstaat aan eene polemiek, die wij met een zacht woord heftig kunnen noemen. Hij heeft de verstandige partij gekozen van zijne tegenstanders — niet met gelijke munt te betalen, maar — in hunne eigene positie te bestoken. De achtereenvolgende deelen van "The Pentateuch critically examined", producten van een gedwongen ambteloos leven, zijn even zoo vele bommen, in het vijandelijk kamp geworpen. "As they *will* keep me longer in England" — zoo schreef Colenso mij na de jongste *manoeuvre* zijner tegenpartij [1] — "I shall be able to fire another barrel of my revolver". Neen, wij miskennen de beteekenis niet van zijn kritischen arbeid, wanneer wij dien onder het opschrift

[1] Zie beneden, blz. 215.

"De kerkelijke beweging in Engeland" ter sprake brengen. De strijd beweegt zich, het is zoo, om den Pentateuch. Doch in waarheid geldt hij de geheele orthodoxe bijbelbeschouwing met al wat daarvan afhangt — en hoe veel hangt daarvan af! Colenso, van hare onhoudbaarheid ten volle overtuigd, heeft zich voorgenomen die overtuiging te doen zegevieren, maar beperkt zich, met wijs beleid, tot één gedeelte van den Bijbel en slaat nu, met echt-Engelsche volharding altijd op datzelfde aanbeeld, totdat het doel zal zijn bereikt. Het is eene soort van *anti-cornlaw-league* op kerkelijk gebied, óók in dien zin dat het niet te doen is om de zegepraal van deze of gene theorie over den Pentateuch, maar van het beginsel van *free trade*, d. i. van vrije discussie en kritiek. Uit dit oogpunt bezien, zijn de vier deelen van Colenso's boek, inzonderheid het 1ste en het 4de, meesterstukken. Populair geschreven, zoodat een ontwikkelde leek den gang van het betoog gemakkelijk volgen kan, kalm en waardig, gaan zij regt op hun doel af; ook de schijnbare digressies — b. v. die over het boek Henoch in Part IV — bewegen zich in dezelfde rigting. Over de slotsommen van het onderzoek behoeft de lezer niet in onzekerheid te verkeeren: de schrijver gaat hem voor in het opmaken daarvan. Voeg hierbij, dat Colenso onwillekeurig telkens den echt-godsdienstigen geest openbaart, waarin hij arbeidt, en alzoo feitelijk toont dat ware vroomheid en onafhankelijke kritiek elkander niet uitsluiten — en gij kunt u eene voorstelling vormen van den aanval, waaraan de kerkelijke regtzinnigheid in Engeland blootstaat, misschien zelfs den vermoedelijken uitslag van den strijd profeteeren.

IV.

Welken indruk heeft Dr. Colenso's optreden in Engeland gemaakt? Zijne boeken — nu ook in eene goedkoope *People's edition* verkrijgbaar gesteld — vonden reeds in hunne oorspronkelijke gedaante grooten aftrek. Van Part I werden, zoo ik mij wel herinner, 12,000 exemplaren verkocht. Ondertusschen kan hieruit niets meer worden afgeleid, dan dat de algemeene belangstelling, of juister nog: verbazing, door zoodanige beweringen, thans voor het eerst uit de pen van een

Bisschop der Engelsche Kerk gevloeid, in hooge mate werd gaande gemaakt. Misschien volgt er ook nog uit, dat het publiek den Bisschop verstond. Doch de minder dubbelzinnige kenteekenen van den indruk, door hem teweeggebragt, bleven niet uit. Over het algemeen openbaarde zich onder de geestelijkheid groote weêrzin tegen zijne stellingen, en zag men te vergeefs uit naar de blijken van hare sympathie — hoewel het voor Colenso zelven niet verborgen bleef, dat die sympathie bij velen bestond. De kerkelijke tijdschriften waren nagenoeg eenstemmig in hunne afkeuring. Doch vooral waren het de Bisschoppen, die den afvalligen ambtgenoot hunnen toorn lieten ondervinden.

Na de uitgave van Part II ontving Colenso een' brief van de overgroote meerderheid der Aartsbisschoppen en Bisschoppen van de Engelsche Kerk, waarin zij hem dringend verzochten zijn ambt neder te leggen, dat hij, naar hunne overtuiging, als eerlijk man niet langer kon waarnemen. Colenso weigerde. Wij verwonderen ons evenmin over dat verzoek, als over dit afwijzend bescheid. Even natuurlijk als het is, dat Colenso's bezwaren aan anderen toeschijnen een beletsel op te leveren tegen de waarneming van de verpligtingen, den Bisschop der Engelsche Kerk opgelegd, even natuurlijk is het, dat hij zelf er anders over oordeelt. Hij is zich bewust, in geen enkel opzigt nu minder dan te voren geschikt te zijn voor zijn ambt; ja er bestaan, onder de leden der Kerk, wezenlijke behoeften, waarin hij eerst nu ten volle kan voorzien. Is er eenige disharmonie tusschen de kerkelijke formulieren en zijne persoonlijke overtuiging, hij kan niet inzien dat die strijd door zijn terugtreden moet worden weggenomen. Kan niet de Kerk zelve hare eischen wijzigen, de banden harer dienaren losmaken? Zij staat op den bodem van het Protestantisme en is dus aan haar verleden niet vastgeklonken. Is het niet in het belang der Kerk, dat zij zich hervormt? Verklaart zij, door hare wettige organen, tot zulk eene hervorming niet te willen overgaan, dán zal hij terugtreden, maar vóór dien tijd niet. De Bisschoppen zijn ongetwijfeld in de Kerk hooggeplaatst, maar maken te zamen de Kerk niet uit. Ook de leeken behooren er toe. Bij de natie, d. i. bij het Parlement, berust de wetgevende magt ook in kerkelijke aangelegenheden [1].

[1] Daarvan levert de verandering van de verbindtenis-formule voor de geeste-

Intusschen gaf Colenso's weigerend antwoord het signaal tot eene reeks van demonstratiën tegen hem. De één na den ander vaardigden de Bisschoppen "letters of inhibition" uit, dat wil zeggen: zij verboden hem in hunne diocesen zijne geestelijke functiën uit te oefenen. De Bisschop van Oxford ging voor; de overigen volgden. In sommige van die "letters" ging het ruw toe. Colenso mogt tevreden zijn, wanneer men hem als een arm afgedwaald schaap behandelde; gewoonlijk bleef zijn karakter niet onaangetast en werd hij niet alleen als een onwetende, maar ook als een vermetel ketter tentoongesteld. Deze vorm van kerkelijke regtspleging, die zich onge twijfeld door beknoptheid en eenvoud onderscheidt, heeft daarenboven nog de verdienste van geheel nieuw te zijn. Ongetwijfeld hebben al die veroordeelingen bij een deel der geloovigen haar doel niet gemist. Doch de meerderheid scheen zich overtuigd te houden, dat ééne flinke wederlegging meer zou hebben afgedaan dan al deze vonnissen te zamen. Ook in Engeland meent men de dagen van het *régime paternel* achter zich te hebben.

In het voorjaar van 1863 kwam "the Convocation" van de Provincie Canterbury [1] bijeen. In het lagerhuis stelde Archdeacon Denison (van Oxford) de benoeming voor van eene Commissie tot onderzoek der beide deelen van Colenso's werk. Hij voor zich scheen hare voorlichting niet meer te behoeven. Immers in dezelfde rede, waarin hij verklaarde "zelfs den schijn van hartstogtelijkheid te willen mijden", noemde hij Colenso een "heiligschenner", beschuldigde hij hem "den Bijbel, door verkeerde voorstelling van zijnen inhoud, te mishandelen, bladen daaruit te scheuren, dien te verminken en wat er overbleef te ontheiligen", ja sprak hij zelfs het *anathema* uit over allen, die met zulke stellingen instemden. Dit verhinderde evenwel niet, dat hij tot voorzitter der Commissie werd benoemd. Haar rapport treedt niet in wederlegging van Colenso's betoog, maar wijst aan, dat "drie zijner stellingen, de hoofdgedachten van zijn boek, dwalingen zijn van de ergste en gevaarlijkste

---

lijkheid der staatskerk, die 28 Junij l.l. in het Parlement haar beslag erlangde, een nieuw bewijs. Overigens heb ik gemeend deze verandering, die eerst na de voltooijing van mijn opstel door de dagbladen tot mijne kennis kwam, hier alleen *pro memoria* te moeten vermelden. Zooveel is zeker, dat zij de vrijheid van den geestelijke niet beperkt, maar uitbreidt.

[1] Verg. boven, blz. 27.

soort, doodelijk voor het geloof in den Bijbel, als het Woord van God". Hij heeft namelijk beweerd: 1°. dat de Bijbel niet het Woord van God is; 2°. dat niet Mozes, maar Samuel en schrijvers van nog later tijd den Pentateuch hebben opgesteld; 3°. dat het geschiedverhaal in den Pentateuch, althans in sommige hoofdpunten, niet als historisch waar kan worden aangemerkt. Daarbij komt dan nog 4°. de bewering, dat Jezus als mensch geene kennis heeft gedragen van de wijze, waarop de Pentateuch was ontstaan — waarin de Commissie meent op te merken "twijfel omtrent de goddelijke wetenschap van onzen gezegenden Heer, waarvan de Heilige Geest in de Schrift getuigenis aflegt". Het geheele rapport is een hoogst onbeduidend stuk. Colenso kon er met regt tegen inbrengen, dat het hem betrekkelijk onverschillig is, of zijne stellingen al dan niet voor orthodox kunnen doorgaan, indien ze slechts waarheid behelzen. "Zijn ze waar, dan ook orthodox in den besten, den alleen waren zin van dat woord, in den eenigen zin, die met den geest onzer Nationale Kerk overeenstemt, welke immers niet op gezag, maar op de waarheid is gebouwd" [1]. Met niet minder regt kon de Bisschop van St. Davids (Thirlwall) verklaren, dat de heterodoxie van Colenso door de Commissie niet bewezen was, daar zij zich gewoonlijk op bijbelteksten had beroepen en niet op de formulieren, of, als zij naar deze laatste verwees, ze onjuist had opgevat. Inzonderheid is hare veroordeeling van Colenso's beweren over de beperkte wetenschap van Jezus geheel en al mis en op hare beurt van zeer verdachte regtzinnigheid. Doch in de "Convocation" hebben deze bedenkingen niet gewogen. Het rapport beantwoordde aan de behoeften van het oogenblik en ging in het hoogerhuis van het genoemde ligchaam met 19 tegen 2 stemmen — die der Bisschoppen van Londen en van St. Davids — door.

Werd of was misschien de taak der wederlegging van Colenso's boek, waaraan de vertegenwoordigers der Kerk zich onttrokken, op uitnemende wijze door anderen waargenomen? Aan tegenschriften ontbrak het zeker niet. Doch reeds hun groot aantal boezemt wantrouwen in. Wanneer de geloofwaardigheid en de Mozaïsche oorsprong van den Pentateuch door één der schrijvers op afdoende wijze waren gehandhaafd, dan hadden de overigen kunnen zwijgen. Doch geene van die we-

[1] Part III, Preface p. XLIV.

derleggingen maakte de andere overbodig, en alle te zamen overtuigden zij alleen hen, die overtuigd wilden worden. Daarbij deed zich een ander, veelbeteekenend verschijnsel voor. Colenso beweert, dat de studie van het O. Testament in den jongsten tijd in de Engelsche Kerk is verwaarloosd of althans door groote eenzijdigheid gekenmerkt was. Op meer dan ééne wijze werd die bewering door de feiten gestaafd. Het is al aanstonds opmerkelijk, dat een der beste, indien niet het beste der tegenschriften afkomstig was — niet van een der "Bishops, Doctors and Divines", maar — van "A Layman of the Church of England", zooals hij zich noemde, een jong Apotheker in Londen, die tamelijk onvoorbereid zijne taak had aanvaard. Doch veel merkwaardiger was het feit, dat deze zelfde "Layman", in het tweede stuk van zijn werk, ten aanzien van de zamenstelling en den ouderdom van de Mozaïsche boeken, de gewigtigste concessiën deed, waaraan hij bij de aanvaarding zijner taak zelfs in de verte niet had gedacht, om de eenvoudige reden dat hij toen nog in den staat der onschuld verkeerde. Het verschil tusschen hem en Colenso is nu niet meer dan gradueel. Ik heb voor mij liggen een brief van James Brierly, Predikant te Mossley, aan den Aartsbisschop van York, aan wien de "Layman" "by permission" zijn tweede stuk had opgedragen. In allen eenvoud verklaart hij, door Colenso's betoog overtuigd te zijn en de wederleggingen onvoldoende te hebben bevonden. Maar meer nog dan door die resultaten van zijn eigen onderzoek is hij bekommerd door het boek van den "Layman", onder het gezag van den naam des Aartsbisschops in het licht gegeven. Is dan de geheele strijd ten slotte een questie van minder of meer? Waarlijk, dat zou men uit het onthaal, dat aanvankelijk aan Colenso's boek ten deel viel, niet hebben opgemaakt!

Het zou niet moeilijk vallen meer voorbeelden bij te brengen, waaruit zonneklaar blijkt, dat de orthodoxie, nu eerst in de noodzakelijkheid gebragt om het tegengif toe te dienen, zelve het vergif in zich opneemt. Doch liever wijs ik op een ander verschijnsel van nog meer beteekenis. Op raad van den "Speaker" van het Huis der Gemeenten zijn door de Aartsbisschoppen en Bisschoppen de noodige maatregelen genomen, om een doorloopenden commentaar op het O. en N. Testament te doen vervaardigen, bestemd om den leek "het Woord van God te doen verstaan en hem in staat te stellen om de beden-

kingen, op verkeerde voorstelling van den inhoud des Bijbels gegrond, te beantwoorden". Het doel is, gelijk men bemerkt, zuiver apologetisch en wordt geformuleerd op eene wijze, die de waarschijnlijke uitkomst doet vooruitzien. Met ongeveinsde vreugde heeft Colenso zelf dit plan begroet [1]. Zal de uitvoering beantwoorden aan zijne verwachting? Zal Prof. Harold Browne — thans op den bisschoppelijken zetel van Ely overgegaan — aan wien de Pentateuch is ten deel gevallen, "fairly" de kritische problemen blootleggen? Moge het blijken, dat hij dit niet alleen wil, maar ook kan! In Duitschland hebben de sophismen van Hengstenberg en de diepzinnigheid (?) van Delitzsch een dam opgeworpen tegen den stroom der kritische bezwaren; op den duur zal het praktisch gezond verstand van den Engelschman de zwakheid van die beschutting inzien, maar zal dat nu reeds geschieden? In elk geval is "the Speakers Commentary" een bewijs, dat de kracht van den aanval op de orthodoxie binnen hare wallen wordt gevoeld.

Zou het hierbij blijven? Zou men den Bisschop van Natal, na korter of langer vertoef in Engeland, laten terugkeeren naar zijne diocese, om daar zijn werk te hervatten? Aan den goeden wil om hem dat te beletten viel niet te twijfelen. Doch de zaak was netelig. In de Parlements-acte "for the enforcement of Church discipline" was op Bisschoppen, die zich aan onzedelijkheid schuldig maakten of tot ketterij vervielen, niet gerekend; of liever: in die acte was men stilzwijgend uitgegaan van de onderstelling, dat de uitdrijving van zoodanige Bisschoppen aan de publieke opinie kon worden overgelaten; in Engeland bestaat die hoogste magt niet alleen, maar wordt zij ook als zoodanig erkend en vertrouwd. Doch in de vrij eenstemmige veroordeeling zijner positie door de Bisschoppen openbaarde zich, naar Colenso's opvatting, de publieke opinie niet. Hij weêrstond, gelijk wij zagen, den aandrang om door vrijwillig aftreden aan het conflict een einde te maken. Reeds het "judgment" van Dr. Lushington, in de zaak van Dr. Williams en Mr. Wilson, moest hem in dat besluit versterken. In geen geval kon hij zijn post verlaten, vóórdat de eindbeslissing van "The Privy Council" in diezelfde zaak gevallen was; dat zij ten gunste der appellanten zou zijn, werd reeds

[1] Part IV, Preface p. XXII sqq.

in het begin van 1863, maar vooral na de pleidooijen, in de maand Junij van hetzelfde jaar, vrij algemeen verwacht; werd die verwachting werkelijkheid, dan waren de motieven om te volharden krachtiger nog dan te voren. — Er moest dus, om Colenso te verwijderen, dwang worden gebezigd. Maar hoe en door wien?

De Bisschop van de Kaapstad, Dr. Gray, bevond zich in het najaar van 1862 in Engeland en had dus ruimschoots gelegenheid, om zich met zijne Engelsche ambtgenooten, inzonderheid met derr Primaat, den Aartsbisschop van Canterbury, te beraden. Waartoe dat overleg geleid had, zou weldra blijken. Den 1sten Julij 1863 werd aan Dr. Colenso beteekend eene dagvaarding, den 18^{den} Mei bevorens te Kaapstad opgemaakt. Uit dat stuk bleek, dat drie geestelijken, de Deken van Kaapstad (Douglas) en de "Archdeacons" van Grahamstown (Merriman) en George (Badnall) bij Dr. Gray, in zijne hoedanigheid van Metropolitaan, eene aanklagt wegens ketterij en dwaalleer tegen Colenso hadden ingediend en dat de 17de November was aangewezen tot het hooren van de klagers en van Colenso's verdediging. Hnnne beschuldigingen waren negen in getal; de eerste vier waren ontleend aan den boven besproken Commentaar op den Brief aan de Romeinen en betroffen Colenso's denkbeelden over de voldoening, de regtvaardiging, de sacramenten en de eindeloosheid der hellestraffen; de vier volgende hadden betrekking op Part I en II van zijn onderzoek over den Pentateuch, bepaaldelijk op zijne leer over het onderscheid tusschen Gods Woord en den Bijbel, de inspiratie, de authentie en geloofwaardigheid van sommige bijbelboeken, en de beperkte wetenschap van Jezus; de laatste hield in, dat de aangeklaagde *the Book of Common Prayer* weêrsproken en in minachting gebragt had.

Hoe stond het met de bevoegdheid van Dr. Gray om deze aanklagt in behandeling te nemen? De Koningin, die hem had benoemd, had hem tegelijk den titel van Metropolitaan verleend en de Bisschoppen van Grahamstown, van Natal en van St. Helena aan zijn gezag onderworpen. Doch dit gezag was niet naauwkeurig omschreven: het stond ongeveer gelijk met dat van den Aartsbisschop van Canterbury over de Bisschoppen zijner Provincie. Dr. Gray zelf had zijn gebied nog uitgebreid, door ook in den Oranje-Vrijstaat en in Mozambique de verstrooide leden der Engelsche Kerk onder het bestuur van

door hem gewijde Bisschoppen te vereenigen. Aan zijne geneigdheid om, in voorkomende gevallen, over al die prelaten strenge tucht te oefenen, viel niet te twijfelen. Ook dit stond vast, dat de Bisschop van Natal, gedurende zijn zevenjarig verblijf in die kolonie, meer dan eens de roede van den Metropolitaan gevoeld en zich daaronder gebogen had. Doch daaruit volgde niet, dat hij hem nu ook de bevoegdheid zou toekennen om de vierschaar over hem te spannen. Werkelijk weigerde hij op den bepaalden dag in de Kaapstad te verschijnen en de jurisdictie van Dr. Gray te erkennen.

Op den dag waarop wij, Nederlanders, het feest onzer herstelde onafhankelijkheid vierden, nam de regtshandel in de St. George-kerk te Kaapstad een aanvang; eerst den daarop volgenden Zaturdag (21 November) waren de pleidooijen afgeloopen. Dr. Gray was de eenige regter in de zaak. Wèl had hij de hem onderworpen Bisschoppen opgeroepen om hem ter zijde te staan, en waren die van Grahamstown (Cotterill) en Oranje-Vrijstaat (Twells) werkelijk verschenen, doch zij zouden alleen adviseeren, niet vonnissen. Als agent van Colenso was tegenwoordig Dr. W. J. F. Bleek, zoon van den beroemden Bonnschen Hoogleeraar en bestuurder van de "Grey Library" in de Kaapstad. Na de lectuur van de punten van beschuldiging stond Dr. Bleek op, om een brief van Colenso te lezen, waarin 1°. tegen de wettigheid der geheele handeling geprotesteerd en 2°. voor het geval, dat de Metropolitaan niettemin volhardde, naar een vroeger schrijven van Colenso (d. d. 7 Aug. 1861) en naar de Voorrede van Part III van "the Pentateuch critically examined" verwezen werd: daar had hij zijne denkbeelden nader toegelicht en verdedigd. Daarop namen achtereenvolgens de drie aanklagers het woord, om in uitvoerige pleitredenen hunne beschuldigingen te staven. De zoo even genoemde brief van Colenso, waarop hij zich tot zijne verantwoording beroepen had, werd nu voorgelezen en door den Deken van Kaapstad beantwoord. De uitspraak werd, gelijk te verwachten was, uitgesteld. Den 14den December bragten de beide Assessoren, de Bisschoppen van Grahamstown en Oranje-Vrijstaat, hunne adviezen uit: zij bevonden Colenso schuldig op al de tegen hem ingebragte punten van aanklagt. Twee dagen later velde Dr. Gray vonnis. De premissen waren — behoudens ééne kleine afwijking — in overeenstemming met de aanklagt en met de adviezen; door het vonnis zelf werd

Colenso als Bisschop van Natal afgezet èn onbevoegd verklaard om in Zuid-Afrika kerkelijke verrigtingen waar te nemen — tenzij hij vóór of op den 4den Maart 1864 zijne dwalingen herriep; was die herroeping den 16den April in Kaapstad niet ontvangen, dan zou het vonnis in Natal worden afgekondigd. Op nieuw verklaarde Dr. Bleek, dat Colenso de geheele handeling voor nietig hield en daartegen in verzet zou komen — waarop de Metropolitaan te kennen gaf, dat hij — zonder daartoe regtens gehouden te zijn — het hooger beroep op den Aartsbisschop van Canterbury toelaten, doch aan eenig ander appèl zich niet storen zou.

Het is mijn voornemen niet, de pleidooijen, de adviezen en het vonnis in bijzonderheden na te gaan. Al gevoelde ik daartoe lust, het zou meer zijn dan ik van mijne lezers mogt vergen[1]. Er is moed noodig, om zich door die eindelooze redeneringen heen te worstelen, dán vooral wanneer de vragen, die daarin worden behandeld, in onze schatting lang zijn afgedaan. Doch hoe breed de klove moge zijn tusschen de steile regtzinnigheid der regters en aanklagers en ons modern bewustzijn, dit verhindert ons gelukkig niet, hun regt te laten wedervaren en hun de eere te geven, die hun toekomt. Zij hebben zich over het algemeen met bekwaamheid, doch vooral met waardigheid van hunne taak gekweten. De geheele regtshandel kenmerkte zich door kalmen ernst en door een zeker streven naar billijkheid, dat te hooger moet worden gewaardeerd, naarmate de geloofsijver sterker was opgewekt. Het is alsof zij, die daar in St. George-kerk spreken, zich bewust zijn, dat hun woord door de geheele Christenheid kan worden gehoord en beoordeeld. Ook dit doet ons weldadig aan, dat aanklagers en regters als om strijd Colenso's karakter en vroegere verdiensten huldigen. Dán alleen wanneer het hun voor den geest komt, dat hij met al zijne haeresiën bisschop der Engelsche Kerk wil blijven — dán alleen wordt de verontwaardiging de matiging te magtig.

Doch na deze billijke hulde aan hetgeen lof verdient, herneemt de kritiek hare regten. Wij behoeven naauwelijks te herhalen, wat wij ten aanzien van Dr. Lushington opmerkten, dat niet de officiëele kerkleer, maar de hedendaagsche orthodoxie de maatstaf is, waarmede de beschuldigde door zijne aan-

[1] De belangrijkste punten worden op uitnemende wijze [illegible]rd door Th. Bost in *Le Disciple de Jésus-Christ*, 1865, p. 223 svv.

klagers en regters wordt gemeten. Ook dit behoeft ter naauwernood vermelding, dat wij elke gedachte aan onpartijdigheid eenvoudig moeten ter zijde zetten: de geheele aanklagt was in Engeland beraamd; de beschuldigers bedienen zich vrijelijk van het archief des regters, o. a. van de daarin berustende private brieven van den aangeklaagde; de zienswijze van Dr. Gray was zóó bekend en zóó duidelijk gebleken, dat niemand één enkel oogenblik aan den uitslag van het regtsgeding heeft getwijfeld. Dit alles, hoe gewigtig ook, treedt op den achtergrond voor de ééne gedachte, dat zulk een regtshandel in eene Protestantsche Kerk, in deze 19de eeuw, een colossaal anachronisme is. Ieder oogenblik stuiten wij, bij de lezing van de processtukken, op schreeuwende contrasten, het één al erger dan het andere.

Het is een waar woord, door ik weet niet wien gesproken: "eene confessioneele Protestantsche Kerk is het Katholicisme op krukken". Stel eens, dat een gelijksoortig geval zich in de Roomsche Kerk had voorgedaan: hoe eenvoudig, hoe netjes zou het zijn behandeld! In alle stilte wordt de zaak naauwkeurig onderzocht, de beschuldigde ondervraagd, zijne verdediging gehoord; wil hij herroepen, dit wordt hem zoo gemakkelijk mogelijk gemaakt; blijft hij hardnekkig — daar flikkert de banbliksem van het Vaticaan; de massa der geloovigen schrikt even op, en — het is weêr kalm en rustig als te voren. Daarentegen, welk eene verwarring en onzekerheid, hoe groote disharmonie tusschen middel en doel, wanneer in eene Protestantsche kerk een ketter moet worden teregtgezet! In de zaak van Colenso b. v. eerst een rondtasten, regts en links, om een regter te vinden. Eindelijk doet er zich een op, doch naauwelijks heeft hij zitting genomen, of tegen zijne bevoegdheid wordt geprotesteerd. Men gaat evenwel voort, maar — in het openbaar, zoodat er even vele regters blijken te zijn als toehoorders. De aanklagers hebben nog niet eens uitgesproken, of met den *mail-steamer* gaat de helft hunner pleidooijen de wijde wereld in [1], om gedurende vier weken, vóórdat nog het vonnis is geveld, door ieder die lust heeft, te worden nageplozen. Letten wij op de zaken, die zoo de aanklagers als de regters ter sprake brengen, dan wordt het contrast nog grooter. Het 5de, 6de en 7de punt van aanklagt

[1] Zie *The Cape Argus*, English Mail edition, Thursday Nov. 19, 1863.

zijn in behandeling. Hoort, hoe allen als om strijd den Bijbel, het Woord van God, verheffen; zij vinden geene woorden, sterk genoeg om zijne waardij te roemen en den zegen der gemeente, op deze rots gebouwd, te prijzen. Maar hoe? Wat had dan de beschuldigde van zoo even anders gedaan dan een stuk van dien Bijbel te verklaren? In dien Commentaar op den Brief aan de Romeinen, waaraan de eerste vier punten van aanklagt zijn ontleend, heeft hij immers naar zijn beste weten "het Woord van God" toegelicht en op de behoeften van het heden toegepast? Heeft hij daarin gefaald, moesten die feilen hem niet worden vergeven, op grond dat hij daarin verviel, terwijl hij zijne roeping als Protestant, zijne dure verpligting als voorganger eener Protestantsche gemeente trachtte na te komen? — Doch wij luisteren verder. De groote grieve tegen Colenso is blijkbaar deze, dat hij de geloovigen op een dwaalspoor brengt: in naam der waarheid, die hij heeft miskend en verloochend, staan zijne aanklagers tegen hem op, zal straks zijn regter hem vonnissen. Maar had hij niet evenzeer betuigd, dat liefde tot de waarheid hem tot spreken drong? Had hij niet, in haar naam, allen opgeroepen om hem teregt te wijzen? Aan dien pligt zullen dan zeker zijne aanklagers en regters zich niet onttrekken. Ja toch! Deken Douglas is aan het woord: "Het is er verre van af, dat ik mij verpligt zou achten om, bij deze gelegenheid en voor dit hof, de kritiek van den Bisschop te beantwoorden of zijne redeneringen te weêrleggen. Ieder ding heeft zijn tijd en zijne plaats, maar dit is noch de tijd, noch de plaats voor een literarisch dispuut, dat niet zoo spoedig zou zijn geëindigd. — — — — Het is mijn voornemen niet, kritische vragen te bespreken. Ik ben niet van plan te onderzoeken, of het geloof der Kerk waar is of onwaar. Dat geloof is voor mij wet en regt. Daar is eene algemeene wet, gegrift in het hart en in het gemoed der geheele Christenheid. Daar is een regel, die, in zijne beginselen uit de Heilige Schrift afgeleid, geschreven is in de belijdenissen, bepalingen en symbolen der Kerk. De vraag, door mij te behandelen, is deze en deze-alléén: heeft de Bisschop van Natal verkondigd wat met deze vastgestelde leer in strijd is? heeft hij dit algemeene geloof bewaard of daartegen gezondigd?"

De zaak is duidelijk. Groote beginselen worden in groote woorden beleden, maar zoodra iemand ze aanneemt en ernstig

toepast, wijst men hem de deur en weigert zelfs met hem in discussie te treden. Doch terwijl men zoo handelt, komt, somwijlen zelfs in kleinigheden, de halfheid van zulk eene wijze van doen telkens aan het licht. Wat dunkt u van dit *intermezzo* in het plegtig regtsgeding? Deken Douglas heeft juist zijn pleidooi aangevangen. Daar wordt hij in de rede gevallen door een zijner medeaanklagers, Archdeacon Merriman van Grahamstown. Hij is zoo vrij eene vraag te doen: "Wie is Dr. Bleek, die daar als vertegenwoordiger van den Bisschop van Natal heeft plaats genomen? behoort hij tot de Kerk van Engeland? of, zoo niet, erkent hij dan toch hare belijdenis als de ware?" Nu herinnere men zich, dat Dr. Bleek reeds had verklaard, dat hij niets anders had te doen dan te protesteeren en een brief van Colenso voor te lezen. Doch de Archdeacon van George stemt met zijnen ambtgenoot in: "het is ook voor hem de eerste maal, dat hij het genoegen heeft Dr. Bleek te ontmoeten, maar hij heeft vernomen, dat deze heer, wel verre van te behooren tot de Engelsche Kerk, "in the very strongest way" sympathiseert "with quite the freer sort of Socinianism"; hij kan zich niet genoeg verbazen over de keuze van zulk een agent door den Bisschop; hij wil Dr. Bleek niet bezwaren, maar moet er toch mede op aandringen, dat de vraag van zijn ambtgenoot hem bepaaldelijk worde voorgehouden (that the question should be decidedly put)". De Bisschop van Kaapstad is dwaas genoeg om aan dien drang gevolg te geven. Dr. Bleek herhaalt nog eenmaal, met welk doel hij is verschenen, en eindigt met de woorden: "Mylord, ik weiger die vraag te beantwoorden; zij hebben geen regt mij zulk eene vraag te stellen". Zoo is het inderdaad; het pleidooi wordt voortgezet, als ware er niets gebeurd. O, mijne heeren de Archdeacons! dat gij lust hebt den inquisiteur te spelen, kunnen wij begrijpen, maar wij verstaan niet, hoe gij die rol kunt op u nemen, terwijl u de magt ontbreekt om haar vol te houden; een inquisiteur is iets, een *would-be* inquisiteur is belagchelijk. Doch misschien wijst gij die qualificatie van uw gedrag verre van u; het was u alleen te doen om de geheele handeling haar kerkgenootschappelijk karakter te laten behouden, om als het ware *en famille* te blijven? Eilieve, weest dan in waarheid broeders: weêrlegt en vermaant, maar klaagt niet aan en zet niet af!

Nergens evenwel komt het contrast tusschen zulk een regts-

handel en den geest van het Protestantisme — althans in dit punt tevens den geest onzer eeuw — duidelijker uit dan in het vonnis van den Metropolitaan. De Bisschop van Natal wordt afgezet, tenzij hij, vóór 4 Maart in Londen of vóór 16 April te Kaapstad, zijne dwalingen herroepe. De dagen zijn geheel in overeenstemming met het vertrek van den *mail-steamer* vastgesteld. Het nageslacht zal vooral daaruit moeten opmaken, dat die eisch tot herroeping in de 19de eeuw is gedaan. Overigens zal men moeite hebben te gelooven, dat de auteur van zulk een vonnis geacht werd een volgeling of althans een geestverwant te zijn van zekeren monnik, die — het was te Worms — op de vraag, of hij herroepen wilde, zulk een hartig antwoord heeft gegeven. Stel voor één oogenblik het onmogelijke; neem aan dat Colenso zich had onderworpen; hij had zich immers in de oogen ook van zijnen regter verachtelijk gemaakt! Toch verklaart deze hem juist dán geschikt om Bisschop van Natal te blijven. Is hij daarin getrouw aan het systeem, dat hij vertegenwoordigt, dan is dat systeem een anachronisme in den ergsten zin des woords: door onze zedelijke bewustheid wordt het veroordeeld.

Naauwelijks was de 16de April voorbij, of Bisschop Gray begaf zich naar Natal. Den 1sten Mei werd het vonnis voorgelezen te Durban, den 18den in de hoofdkerk te Pietermaritsburg. Een groot aantal leeken protesteerde tegen de wettigheid van die handelingen. Doch verreweg de meeste geestelijken, aangevoerd door den Deken der hoofdkerk, verklaarden in te stemmen met den Metropolitaan. Alles werd er op aangelegd om de terugkomst van Colenso in zijne diocese onmogelijk te maken. Dr. Gray is een geloovige en een ijveraar voor zijn geloof. Wie zijn bezoek in Natal billijk wenscht te beoordeelen, zal daarop dienen te letten. Wij weten evenwel, dat de stem van het geweten somwijlen in verzet komt tegen den eisch des geloofs. En daarom kunnen wij niet nalaten te vragen, of de Metropolitaan zich gedurende al die dagen volkomen op zijn gemak heeft gevoeld? Ook toen hij, door zijn tolk, aan de door Colenso gedoopte en onderwezen Zulu's liet verkondigen, dat "Sobantu" nooit zou terugkomen, dat "Sobantu" had gerebelleerd en geheel verdwaald was? — Jammer slechts, dat die Zulu's niet ontwikkeld genoeg zijn om deze dingen te verstaan en regt te waarderen. Den 29sten Mei

schreef een hunner, nog wel een voorganger, aan "Sobantu", die geheel verdwaald was: "Nkosi, ik groet u zeer. Ik denk iederen dag aan u; geen enkelen dag vergeet ik u. Maar als ik een brief van u zie komen, dan is het mij of ik droom. Groet vriendelijk voor mij Inkosikasi [Mistress Colenso], groet voor mij de jonge dames, groet voor mij de jongens, groet allen die met ons u liefhebben. Onze Vader, die boven allen is, beware u, verlosse u van alle kwaad en geve u de zegeningen van den Heiligen Geest in overvloed!"

V.

De regtsmagt van den Kaapschen Bisschop werd, gelijk wij mededeelden, door Dr. Colenso niet erkend. In het voorjaar van 1864 wendde hij zich bij verzoekschrift tot de Koningin, die (10 Junij) dit stuk naar het regterlijk "Committee" van haar "Privy Council" verwees. Inderdaad kon het niet wel elders behandeld worden. Gewigtige en moeijelijke regtsvragen kwamen in die petitie ter sprake. Zij was eigenlijk tweeledig: 1°. De Koningin verklare, dat Bisschop Gray geene jurisdictie heeft over Bisschop Colenso, vermits de bepalingen zijner aanstelling (d. d. 8 Dec. 1853), waaruit hij zijne regtsmagt afleidt, onwettig zijn, en in geen geval tegen Bisschop Colenso, die vóór hem is benoemd (23 Nov. 1853), mogen worden toegepast. Mogt Hare Majesteit evenwel die jurisdictie erkennen, dan 2°. behage het haar, de geheele zaak in hooger beroep te behandelen en het vonnis, dat met de wetten der Vereenigde Kerk van Engeland en Ierland strijdt, te vernietigen.

Nog vóórdat deze petitie werd behandeld, maakte een deel van het publiek gebruik van de aangeboden gelegenheid om zijne sympathie voor Colenso aan den dag te leggen. Er vormde zich eene commissie tot inzameling van gelden ter bestrijding van de onkosten zijner procedure. In betrekkelijk korten tijd werd £ 2000 bijeengebragt. De inschrijvers, wier namen in *the Times* werden bekend gemaakt, waren voor een deel mannen, in wetenschap en letteren met eere genoemd; ook geestelijken droegen het hunne bij. Over het algemeen werd

de stemming van de leidslieden der openbare meening allengs gunstiger. De pretensiën van Dr. Gray, waarover straks meer, boezemden velen weêrzin in, die ligtelijk tot ingenomenheid met haar tijdelijk slagtoffer kon overslaan. Doch ook afgezien hiervan begonnen velen te begrijpen, dat Colenso's streven door de hoogere geestelijkheid zeer onbillijk was beoordeeld. Hare overdrijving droeg wrange vruchten. Inzonderheid werd de eisch, dat het wetenschappelijk onderzoek aan de uitspraken des Bijbels zou gebonden zijn, meer en meer als onredelijk erkend. Eene poging om de overeenstemming tusschen de natuurwetenschappen en den Bijbel door de beroemdste natuuronderzoekers te doen constateeren, naar aanleiding van Colenso's boek in het werk gesteld, mislukte door de weigering van eenige celebriteiten, op wier medewerking men had gerekend. In "the British Association", welker vergadering te Bath door Colenso werd bijgewoond, viel hem eene veelbeteekenende ovatie te beurt, waartoe wederom een paar onhandige tegenstanders het sein hadden gegeven. De indruk, dien ik uit een kort bezoek aan Colenso, in den zomer van 1864, medebragt, is deze dat de openbare meening, voorgelicht door de intellectueele aristocratie, zich allengs ten zijnen gunste keert.

De petitie aan de Koningin kon door "the Privy Council" niet aanstonds in behandeling worden genomen. Men moest den Bisschop van Kaapstad gelegenheid geven om zich tegen de inwilliging te verzetten. Dit uitstel, door den aard der zaak gevorderd, is voor Colenso zeer voordeelig geweest. Immers Dr. Gray maakte daarvan gebruik om zijne eigenlijke bedoelingen telkens duidelijker te doen uitkomen. Men kende hem reeds als een der meest geavanceerde leiders van de "high-church-party". Doch men wist niet en kon ook niet weten, hoever hij zijne hiërarchische aanspraken dreef. In den loop van 1864 is het Engelsche publiek daaromtrent volkomen ingelicht.

Om de houding, door Bisschop Gray aangenomen, geheel te begrijpen, moeten wij meer dan één moment in rekening brengen. Allereerst zijne regtzinnigheid: reeds het vonnis van Dr. Lushington, hoezeer in sommige punten eene veroordeeling van Williams en Wilson, verzekerde aan de Engelsche geestelijken eene groote mate van vrijheid; het was te voorzien, dat de beslissing van "the Privy Council", in dezelfde [illegible] die vrij-heid nog zou uitbreiden; wij verklaren o[illegible]

en van de verblinding dier Assessoren zelve, maar die tegelijk de leden van zulk eene synode met gebonden handen en voeten aan hem overleveren en alzoo haren zedelijken invloed te niet doen. Gelukkige Kerk van Zuid-Afrika! Als men Dr. Gray laat begaan, dan behoudt gij de reine leer en krijgt nog een Paus op den koop toe!

In Engeland hebben deze feiten veler oogen geopend. Ik behoef hier niet te herhalen wat reeds vroeger over den weêrzin tegen de pretensiën der "High Church" werd opgemerkt. Blijkt het allengs duidelijker, dat "de zuivere leer" alleen voor dien prijs te verkrijgen is, het staat te vreezen, dat men trachten zal het buiten dat artikel te stellen. Aan Colenso hebben Dr. Gray's handelingen twee voortreffelijke brochures in de pen gegeven [1], waaraan ook zijne tegenstanders regt laten wedervaren. Onhandige vrienden plegen ons meer te benadeelen dan onze vijanden: zou ook de Engelsche orthodoxie dat moeten ondervinden?

Hoe het met "de Kerk van Zuid-Afrika" gaan zal, is nog volstrekt niet te bepalen. Ik waag mij niet aan gissingen over hare toekomst. Wij keeren tot den Bisschop van Natal en zijne petitie terug. Zij kwam in behandeling terwijl Dr. Gray bezig was zijne zaak te bederven, of, liever nog: terwijl het duidelijk werd, onder welke voorwaarden die zaak kon worden gewonnen. De vraag naar de jurisdictie moest eerst worden uitgemaakt. Daarover werd in December 1864 gepleit, van weêrszijden met veel talent. De uitspraak werd, als naar gewoonte, uitgesteld en had plaats den 20sten Maart l.l. Men kent de slotsom: "de handelingen van den Bisschop van Kaapstad en het vonnis, door hem tegen den Bisschop van Natal uitgesproken, zijn n i e t i g en van o n w a a r d e". Doch althans even merkwaardig zijn de premissen, waarop deze beslissing rust. De pretensie van Dr. Gray om zonder appèl op de Koningin te vonnissen wordt afgewezen. Maar daarenboven wordt uitgemaakt, dat "the Letters Patent" van 8 Dec. 1853, waarbij Dr. Gray tot Metropolitaan benoemd en hem regtsmagt toegekend wordt over de Bisschoppen van Grahamstown en van Natal, onwettig zijn: noch het Engelsche Parlement, noch de Wetgevende Vergaderingen in de Kaapkolonie en in Natal hadden tot die "Letters"

[1] *A Letter to the Laity of the diocese of Natal* (Lond. 1864) en de boven, blz. 178, n. 1 reeds genoemde *Remarks*.

gemaakt of er toe medegewerkt hadden: welk eene comedie!); de vergunning om zich op den Aartsbisschop van Canterbury te beroepen wordt hem, zonder consequentie voor het vervolg, verleend; eindelijk wordt bepaald, dat hij bij verzet tegen het vonnis *ipso facto* zal zijn geëxcommuniceerd.

Men gevoelt wat dit alles beteekent. De reine leer moet worden gehandhaafd; in Zuid-Afrika zullen Dr. Lushington en "the Privy Council" de zaken niet in de war sturen; maar dan moet ook de kerk van Zuid-Afrika tot een zelfstandig ligchaam worden gemaakt, en wel (één dag!) vóór het vonnis van den Natalschen ketter, die anders nog wel eens in het gelijk kon worden gesteld. Reeds den volgenden dag zal de Metropolitaan van de hem verleende oppermagt ruimschoots gebruik maken. In zijn vonnis (bij het 7de punt van aanklagt) zal hij woorden van Dr. Lushington aanhalen — wiens beslissing voor hem, als Bisschop der Engelsche Kerk, kracht van wet heeft —, met de verklaring dat hij er niet mede instemt en in spijt daarvan Colenso schuldig keurt. Terwijl in zijne aanstelling was bepaald, dat hij als Metropolitaan zou onderworpen zijn aan het algemeene toezigt en de herziening ("to the general superintendence and revision") van den Aartsbisschop van Canterbury, ja zelfs dat ieder, die zich door zijne besluiten bezwaard gevoelde, op dien Aartsbisschop zich mogt beroepen — zal hij, in zijn vonnis, het appèl op dien prelaat niet als een regt erkennen, maar als eene gunst inwilligen. In spijt van den algemeen erkenden regel, dat een Engelsch onderdaan, in eene Engelsche kolonie verongelijkt, zich op de Kroon beroepen mag, zal hij elk ander appèl dan op den Aartsbisschop ongeldig verklaren. Eenige maanden later, bij zijn bezoek in Natal, waarschuwt hij reeds vooruit tegen de erkenning der eventuëele beslissing van "the Privy Council" en verpligt hij de geestelijken om zich tot ongehoorzaamheid daaraan te verbinden. Voorzeker, dat alles leidt tot het beoogde doel. Maar het is nog meer onbeschaamd dan doelmatig. Metropolitaan krachtens de aanstelling der Kroon, gebruikt Dr. Gray zijne magt om zich van de Kroon te emanciperen. Regter en als zoodanig tot onpartijdigheid verpligt, ontziet hij zich niet tegen den aangeklaagde te manoeuvreeren op eene wijze, die alleen door het krijgsregt zou kunnen worden verontschuldigd. Voorzitter eener synode, vaardigt hij besluiten uit, die ongetwijfeld getuigen van zijn overwigt over de beide A[illegible]

hoe dit zij, altijd wordt tot vestiging van den nieuwen of tot bestendiging van den tegenwoordigen toestand de medewerking der leeken, bepaaldelijk die van de koloniale Parlementen gevorderd, want het is juist het gemis van die medewerking, dat den feitelijken toestand onwettig maakt. Maar ziet hier dan ook de reden, waarom wij de teekening in *the Punch* met een "meer geestig dan waar" ter zijde leggen. Colenso en zijne geestverwanten onder de Bisschoppen begeeren voor zich geene suprematie, geen onverantwoordelijk *régime paternel;* het is meer dan waarschijnlijk, dat hun zal worden verleend wat zij wenschen, wat hun als bestuurders van hun kerkgenootschap toekomt, wat dit kerkgenootschap in zijn eigen belang en dat van den Staat behoeft, opdat "alles eerlijk en met orde geschiede". Maar noch het Engelsche, noch eenig koloniaal Parlement zal te bewegen zijn, om den Bisschop tot een Paus in het klein te maken en allen, geestelijken zoowel als leeken, prijs te geven aan zijne willekeur. En gesteld zelfs, dat zulk een Parlement te vinden ware, in elk geval zal de jurisdictie van den Bisschop, waaraan het zich onderwerpt, niet verder reiken dan de grenzen van het land, dat met zulk eene vertegenwoordiging gezegend is: met Metropolitaansche vierscharen en dito synoden, die bij voorbaat excommuniceeren, is het uit, voor goed uit. Dr. Gray's lot is inderdaad een niet; Dr. Colenso kan en mag tevreden zijn met den prijs, die hem ten deel viel. Wie daarin belang mogt stellen, hem kan ik de verzekering geven, dat de Bisschop van Natal inderdaad tevreden is.

Zijne tegenstanders kunnen in hunne nederlaag nog niet berusten. Het bestuur van "the Colonial Bishoprics Fund" — waarin al de Bisschoppen van Engeland en Ierland en eenige anderen zitting hebben — heeft geweigerd hem zijn achterstallig inkomen uit te betalen. Die zaak is nu voor den regter. Het is mij niet duidelijk, op welken grond de weigering steunt. Er zijn vele anderen, die dit ook niet begrijpen. Doch al mogt het blijken, dat er termen — of althans: voorwendsels — bestonden om dat geld in te houden, edel is die wijze van strijden zeker niet. Colenso zelf heeft zijnen tegenstanders den weg gewezen om zijn regt op den bisschopstitel te doen uitmaken: wanneer men hem aanklaagt bij de Koningin, het hoofd der Engelsc Kerk, van wie zijne benoeming is uitgegaan, hij zal har voegdheid om de beschuldigingen tegen hem te

hunne toestemming gegeven; de Kroon was niet bevoegd om, zonder medewerking van het Parlement, nieuwe bisdommen op te rigten, veelmin om in Koloniën, die eene eigene wetgeving hebben, door de benoeming van een Bisschop eene nieuwe regtbank in het leven te roepen: de jurisdictie, in de "Letters" van 8 Dec. 1853 omschreven, bestond derhalve niet. Had Dr. Gray zich beroepen op den eed van kanonieke gehoorzaamheid, door den Bisschop van Natal aan dien van Kaapstad gezworen, en daaruit afgeleid, dat de eerstgenoemde zich vrijwillig aan de jurisdictie van den Metropolitaan had onderworpen — "the Privy Council" beslist, dat daarvan niets blijkt (noch ook blijken kon — voegen wij er bij — want toen Colenso dien eed aflegde, bestonden die "Letters" nog niet, en in zijne eigene aanstelling wordt die jurisdictie niet genoemd), en dat, al ware dit anders, zulk een contract toch ongeldig zijn zou.

Wie heeft nu het proces gewonnen? Een geestig teekenaar in *the Punch* [1] stelde de beide Bisschoppen voor, terwijl de Lord Kanselier hen een lot laat trekken: beiden krijgen zij e e n n i e t. Er ligt ongetwijfeld waarheid in deze opvatting. Dezelfde redenering, die Dr. Gray's jurisdictie omverwerpt, treft ook die van Dr. Colenso in zijne eigene diocese. Ook aan hem kon de Kroon geen "jurisdiction or coercive legal authority" verleenen. Hij is dus, met al de koloniale Bisschoppen, die in hetzelfde geval verkeeren, om zoo te zeggen: gedegradeerd, of liever nog: het blijkt nu, dat de magt, die zij met algemeene toestemming uitoefenden, hun in waarheid niet toekwam, omdat zij was verleend door de Kroon, die kwalijk meer geven kon dan zij zelve had. Wie veel meende te bezitten, zooals de Bisschop van Kaapstad, heeft het meest verloren, maar ook de overigen zijn er niet rijker op geworden. Zelfs is, gelijk van zelf spreekt, de geheele positie van de koloniale Bisschoppen aan het wankelen gebragt, want juist omdat men zich overtuigd hield, dat hunne magt van de Kroon uitging, heeft men die op geene andere wijze verzekerd. Er is eene leemte ontstaan of, wil men, blootgelegd, die moet worden aangevuld. Hoe dit kan en behoort te geschieden, mogen anderen beslissen. Waarschijnlijk zal het niet overal op dezelfde wijze plaats hebben. Hier zal de Kerk als "voluntary association", elders als een deel van het staatsorganisme worden aangemerkt. Doch

[1] N°. 1238, van 1 April l.l.

1705.

EEN VELDTOGT

UIT

DEN SPAANSCHEN SUCCESSIE-OORLOG.

I.

Europa's geschiedenis gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw en de eerste jaren van de achttiende, wordt gekenmerkt door een, al het andere overheerschend, feit: het streven van Frankrijk naar de wereldheerschappij, en de weerstand dien dit streven van de zijde der andere Europesche staten ondervindt. Twee mannen — Lodewijk XIV en Willem III — zijn de vertegenwoordigers van die worsteling; — de naam des eenen wekt het denkbeeld op van heerschzucht en dwingelandij; de naam des anderen is die van een kampvechter voor de vrijheid en onafhankelijkheid der volkeren.

Men zou evenwel verkeerd doen, met de verhouding dier beide mannen gelijk te stellen met de verhouding van den Spaanschen Philips II tot den onsterfelijken Zwijger: de vergelijking zou onbillijk zijn ten aanzien van Frankrijk's monarch. Lodewijk XIV staat op veel hooger trap, dan dat bekrompen, harteloose en wreede gedrogt, dat door Motley's pen zoo meesterlijk is geschetst. Zeker, het kost geen moeite om den Franschen koning voor te stellen als een onmêedoogend dwingeland, die niet terugdeinsde voor het plegen van gruwelen: Bodegraven en Zwammerdam, de verwoesting van de Paltz, de gruwelijke vervolging van de fransche protestanten, en zoo menige andere daad van ongeregtigheid, zijn daar om tegen Lodewijk XIV te getuigen. Evenzoo is het niet moeijelijk o

hooren niet betwisten [1]. Moet het stilzwijgen, dat op deze uitdaging is gevolgd, worden aangemerkt als bewijs, dat op zijne veroordeeling door het regterlijk "Committee" van "the Privy Council" niet valt te rekenen? Is men reeds algemeen overtuigd, dat in de Kerk van Engeland, zooals zij wettig bestaat, ruimte is ook voor hem en zijne geestverwanten? Met dit resultaat kunnen de vrienden der vrijheid zich voorloopig tevreden stellen. Al het overige moeten zij aan de toekomst overlaten, maar mogen zij ook van haar wachten met vertrouwen.

De eerste strijd, dien de partij van den vooruitgang te voeren had, gold haar regt van bestaan. In dien strijd, waarvan wij de voornaamste wisselingen schetsten, heeft zij de overwinning behaald. Is daarmede aan de Kerk van Engeland een doodelijke slag toegebragt? Of wacht haar thans een tijdperk van nieuwen bloei? De toekomst zal het leeren. Wij voor ons koesteren de hoop, dat een volgend geslacht met blijdschap op deze overwinning terugzien en de kloeke mannen, die de moeiten van den strijd gedragen hebben, met dankbaarheid herdenken zal.

Junij 1865. A. KUENEN.

---

[1] *Remarks* etc., p. 22 sq.

1705.

EEN VELDTOGT

UIT

DEN SPAANSCHEN SUCCESSIE-OORLOG.

I.

Europa's geschiedenis gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw en de eerste jaren van de achttiende, wordt gekenmerkt door een, al het andere overheerschend, feit: het streven van Frankrijk naar de wereldheerschappij, en de weerstand dien dit streven van de zijde der andere Europesche staten ondervindt. Twee mannen — Lodewijk XIV en Willem III — zijn de vertegenwoordigers van die worsteling; — de naam des eenen wekt het denkbeeld op van heerschzucht en dwingelandij; de naam des anderen is die van een kampvechter voor de vrijheid en onafhankelijkheid der volkeren.

Men zou evenwel verkeerd doen, met de verhouding dier beide mannen gelijk te stellen met de verhouding van den Spaanschen Philips II tot den onsterfelijken Zwijger: de vergelijking zou onbillijk zijn ten aanzien van Frankrijk's monarch. Lodewijk XIV staat op veel hooger trap, dan dat bekrompen, hartelooze en wreede gedrogt, dat door Motley's pen zoo meesterlijk is geschetst. Zeker, het kost geen moeite om den Franschen koning voor te stellen als een onmêedoogend dwingeland, die niet terugdeinsde voor het plegen van gruwelen: Bodegraven en Zwammerdam, de verwoesting van de Paltz, de gruwelijke vervolging van de fransche protestanten, en zoo menige andere daad van ongeregtigheid, zijn daar om tegen Lodewijk XIV te getuigen. Evenzoo is het niet moeijelijk om

den vorstelijken minnaar van de Maintenon in een belagchelijk daglicht te plaatsen, wanneer hij zich geheel en al door die sluwe vrouw laat beheerschen, of wanneer hij, in het kleingeestig ceremonieel van zijne Byzantijnsche hofhouding, alles aan de eischen van zijn egoïsme onderwerpt, en zelfs in de kleinste aangelegenheid, zijn persoon betreffende, eene staatszaak van het hoogste belang wil zien. Maar wie ons zóó Lodewijk XIV afschildert, geeft maar een eenzijdig beeld van dien monarch, en vergeet evenzeer wat er ter verklaring en verontschuldiging van zijne lakenswaardige handelingen kan worden gezegd, als wat die vorst groots en uitstekends heeft gedaan.

Ieder, zelfs de uitstekendste, is een kind van zijn tijd; en men moet dus Lodewijk XIV niet beoordeelen naar de begrippen van vrijheid en van menschenwaarde, die in onze eeuw heerschende zijn, maar het twee eeuwen vroeger niet waren. Frankrijk, zoo als het gevormd en gekneed was door de handen van Richelieu en Mazarin en Lodewijk XIV zelven, was gewoon geworden voor zijne vorsten in het stof te kruipen, in hunne onbeduidendste verrigtingen iets groots en verhevens te zien, en zelfs hunne afdwalingen en ondeugden te vereeren; de koningen van Frankrijk waren in de oogen hunner onderdanen eene soort van halve goden, tot wie men met aanbidding opzag en die men blindelings gehoorzaamde. Dat Lodewijk XIV, van kindsbeen af aan met zulke denkbeelden gemeenzaam, zich daardoor liet beheerschen en daarnaar zijne handelingen regelde, is niet te verwonderen of te veroordeelen; onbillijk zou het zijn, hem te willen vergelijken met een verlicht, grondwettig vorst van onze dagen, met een Lodewijk Philips van Frankrijk, of met koning Leopold van België; maar vergelijk Lodewijk XIV met zijne tijdgenooten, vergelijk hem met de ellendige wezens die hem op Frankrijk's troon onmiddellijk voorafgingen en volgden, en dan zal zijne waarde duidelijk blijken. Dat de regering van Lodewijk XIV veel kwaads over Frankrijk heeft gebragt, is onbetwistbaar; maar dit is voor het grootste gedeelte te wijten geweest aan de eigenaardige zwakheid van eene volstrekt eenhoofdige regering, waar de stem van het algemeen zich niet kan doen hooren om inlichting en raad te geven, en waar de despoot, wiens magt schijnbaar onbeperkt is, te vaak afhangt van staatsdienaars en gunstelingen die hem misleiden en bedriegen. Een eeretitel voor Lodewijk XIV is het, dat hij, in de eerste helft zijner

stadhouder, toen hem eene der onwettige dochters van den franschen koning ten huwelijk werd aangeboden: "de prinsen van Oranje zijn gewoon huwelijken te sluiten met wettige dochters van de aanzienlijkste koningen, en niet met hunne bastaarden." Dat dit antwoord den wrok van Lodewijk XIV opwekte, lijdt geen twijfel; maar dat alleen daaraan de worsteling dier twee mannen is te wijten, die in 1672 aanving en tot den dood des stadhouders duurde, dat is eene geheel ongegronde meening. In het algemeen gesproken is het eene dwaling, om groote geschiedkundige feiten te willen toeschrijven aan kleine oorzaken, aan onbeduidende gebeurtenissen: die onbeduidende gebeurtenissen hebben misschien die groote geschiedkundige feiten verhaast, maar ze hebben ze niet doen ontstaan. De oorzaak dier feiten ligt dieper. Het lot der wereld wordt niet geregeld door kleine, toevallige gebeurtenissen, maar hangt af van groote, onveranderlijke wetten. Hij die de vrijheid voorstaat, en hij die de volkeren als dwingeland wil beheerschen, zullen van zelf elkanders vijanden zijn, zonder dat het noodig is dat daartoe kleine, persoonlijke veeten medewerken. Dit is het wat Saïnt-Simon met al zijne scherpzinnigheid niet heeft kunnen begrijpen, daar de kring waarin hij zich bewoog hem niet toeliet, met ruimen, wijsgeerigen blik den loop der wereldgebeurtenissen te overzien.

De worstelstrijd tusschen Lodewijk XIV en Willem III vangt aan met het jaar 1672, en wordt zes jaar lang onafgebroken voortgezet, tot aan den vrede die in 1678 te Nymegen wordt gesloten. Het is een bang tijdvak voor de vrijheid: ons vaderland is één oogenblik zijn ondergang nabij, en Frankrijks zegepraal over het zwakke en verdeelde Europa schijnt onfeilbaar, daar Engelands koning .de bezoldigde van Lodewijk is geworden en slaafsch doet wat hij voorschrijft. Even bang, of nóg banger, zijn de jaren die op den Nymeegschen vrede volgen, toen Frankrijk's overweldiger zich om regten noch verdragen bekreunt, en Willem III te vergeefs tracht Europa de wapenen te doen opvatten tegen den dwingeland; de magt, de overmoed van Frankrijk groeijen aan met den dag, en het oogenblik schijnt nabij waarop geheel Europa onder het fransche juk zal gekromd gaan. Maar plotselings doet zich eene uitkomst op, toen in 1688 Willem III Engeland verlost van het juk der ellendi[illegible] aan Frankrijk verkochte Stuarts. De bloedige oorlog die da[illegible]p weder ontbrandt en eerst in 1697 door den vr[illegible]

tengewone mannen geweest, die door hun genie eene andere rigting gaven aan den loop der wereldgebeurtenissen, en tot wien millioenen onderdrukten hoopvol en met vertrouwen opzagen; hij is groot geweest door zich zelven, — hij was het niet door de menschen die hem omgaven, hij was het in weerwil van die menschen. Zie, onder anderen, hoe, als koning van Engeland, zijn eerlijk, standvastig en verlicht gemoed schitterend afsteekt bij de laagheid en de ondeugden van de toenmalige grooten en leiders van Engeland; de Nederlandsche vorst had toen eenige aanleiding om de woorden te bezigen, die men aan een der Russische keizers toeschrijft: "ik ben de eenige eerlijke man in geheel mijn rijk." In tegenspoed grootgebragt, had Willem III geduchte bezwaren te overwinnen alvorens hij zich tot dien hoogen trap had verheven, dat hij het hoofd werd van het verbondene Europa, de ziel van alle tegen Frankrijk gevoerde raadslagen. Niet een der minste bezwaren was daarbij zijn zwak, ziekelijk ligchaamsgestel, zóó zwak, zóó ziekelijk, dat de treffende beeldspraak in onze geloofsformulieren: "dat ons leven niets anders is dan een aanhoudend sterven," in hem bijna letterlijk bewaarheid scheen te zijn. Een van de nieuwste Engelsche romanschrijvers — Kingsley — staat de meening voor, dat alleen in een krachtig ligchaamsgestel een krachtige geest kan wonen, en dat mannelijke deugd, heldenmoed en genie onbestaanbaar zijn zonder breede, forsche gestalte en ijzersterke spieren. Het voorbeeld van Willem III is genoegzaam om het dwaze van die stelling te doen inzien: zijn aâmborstig en zwak ligchaam heeft hem niet verhinderd om zijn naam door onsterfelijke daden te vereeuwigen, en — na Willem I — de grootste man te worden van een stamhuis, dat zoo rijk is geweest aan groote mannen. Saint-Simon, die, als fransch edelman en hoveling van Lodewijk XIV, stellig niet partijdig kan zijn ten voordeele van Willem III, is echter gedwongen te erkennen, dat de Oranje-vorst "door zijne groote wijsheid, zijne staatkunde en zijn gedrag, genoeg vertrouwen en gezag in Europa had verworven, om daar alles in beweging te brengen (*pour y donner le branle à tout*).

De vermaarde fransche schrijver, wiens scherpe blik zoo zeer de grootheid van Willem III erkende, laat zich echter door zijne hoofsche begrippen verleiden, om het antagonismus tusschen dien vorst en Lodewijk XIV aan eene pe[illegible]nlijke veete toe te schrijven, ontstaan door het trotsche a[illegible]rd van den

stadhouder, toen hem eene der onwettige dochters van den franschen koning ten huwelijk werd aangeboden: "de prinsen van Oranje zijn gewoon huwelijken te sluiten met wettige dochters van de aanzienlijkste koningen, en niet met hunne bastaarden." Dat dit antwoord den wrok van Lodewijk XIV opwekte, lijdt geen twijfel; maar dat alleen daaraan de worsteling dier twee mannen is te wijten, die in 1672 aanving en tot den dood des stadhouders duurde, dat is eene geheel ongegronde meening. In het algemeen gesproken is het eene dwaling, om groote geschiedkundige feiten te willen toeschrijven aan kleine oorzaken, aan onbeduidende gebeurtenissen: die onbeduidende gebeurtenissen hebben misschien die groote geschiedkundige feiten verhaast, maar ze hebben ze niet doen ontstaan. De oorzaak dier feiten ligt dieper. Het lot der wereld wordt niet geregeld door kleine, toevallige gebeurtenissen, maar hangt af van groote, onveranderlijke wetten. Hij die de vrijheid voorstaat, en hij die de volkeren als dwingeland wil beheerschen, zullen van zelf elkanders vijanden zijn, zonder dat het noodig is dat daartoe kleine, persoonlijke veeten medewerken. Dit is het wat Saint-Simon met al zijne scherpzinnigheid niet heeft kunnen begrijpen, daar de kring waarin hij zich bewoog hem niet toeliet, met ruimen, wijsgeerigen blik den loop der wereldgebeurtenissen te overzien.

De worstelstrijd tusschen Lodewijk XIV en Willem III vangt aan met het jaar 1672, en wordt zes jaar lang onafgebroken voortgezet, tot aan den vrede die in 1678 te Nymegen wordt gesloten. Het is een bang tijdvak voor de vrijheid: ons vaderland is één oogenblik zijn ondergang nabij, en Frankrijks zegepraal over het zwakke en verdeelde Europa schijnt onfeilbaar, daar Engelands koning de bezoldigde van Lodewijk is geworden en slaafsch doet wat hij voorschrijft. Even bang, of nóg banger, zijn de jaren die op den Nymeegschen vrede volgen, toen Frankrijk's overweldiger zich om regten noch verdragen bekreunt, en Willem III te vergeefs tracht Europa de wapenen te doen opvatten tegen den dwingeland; de magt, de overmoed van Frankrijk groeijen aan met den dag, en het oogenblik schijnt nabij waarop geheel Europa onder het fransche juk zal gekromd gaan. Maar plotselings doet zich eene uitkomst op, toen in 1688 Willem III Engeland verlost van het juk der ellendige, aan Frankrijk verkochte Stuarts. De bloedige oorlog die daarop weder ontbrandt en eerst in 1697 door den vrede

van Rijswijk wordt afgebroken, is een meer gelijke strijd dan vroeger; de kansen voor het verbondene Europa zijn niet meer zoo wanhopig als voorheen, en het afgestreden Frankrijk ziet in den vrede het eenige middel om verligting te brengen in de duldelooze lasten waaronder het gebukt gaat. Het streven van Lodewijk XIV naar de wereldheerschappij schijnt een ijdel streven te zullen blijven; — maar, wat die vorst door wapengeweld niet heeft kunnen verkrijgen, wil hij nu door staatkunde winnen; en door de erfopvolging van de uitgestrekte Spaansche monarchie zal hij in eens, zonder zwaardslag, méér verwerven dan tal van gelukkige veldtogten hem konden geven.

Er zijn er die te goeder trouw aan het goddelijk regt der vorsten gelooven, — en die meening, hoe strijdig ook met verstand en rede, vordert eerbied, even als elke meening die te goeder trouw wordt aangekleefd. Maar wat moet het geloof aan dat goddelijk regt een harden schok ontvangen bij het beeld van een aantal vorsten, zoo als dat in de geschiedenis voorkomt! Dan eens monsters van wreedheid en zedeloosheid, die onmogelijk door een regtvaardig Albestuur kunnen bestemd zijn om over hunne medemenschen te gebieden; dan weer, nietswaardigen naar geest en ligchaam, bekrompen, zonder oordeel, eng van hart, en kinderen naar het verstand. En in zulke wezens zou men Gods uitverkorenen moeten zien, die hij bestemt om het lot der volkeren te regelen? — Wie kan zulken onzin gelooven! Wie oordeelt het niet veeleer een blijk van 's menschen vernedering en ellende, wanneer zulke vorsten den schepter zwaaijen! — "J'ai vu," roept de Lamennais in bitteren weemoed uit, "j'ai vu dans un berceau un enfant criant et bavant, et autour de lui étaient des vieillards qui disaient:" *Seigneur*, et qui, s'agenouillant, l'adoraient. Et j'ai compris toute la misère de l'homme."

Zulk een ongelukkig vorst was die Karel II, die op het einde der zeventiende eeuw over de Spaansche monarchie regeerde, — een uitgestrekt gebied, dat toen Spanje, de zuidelijke Nederlanden, het grootste gedeelte van Italië, en de beide Indiën omvatte. Karel II was maar koning in naam, niets meer dan de schaduw van een koning. Eene sombere, droefgeestige geaardheid, uit een ziekelijk ligchaamsgestel voortgesproten en vaak oorzaak van handelingen die aan waanzin grensden, maakte hem geheel ongeschikt voor het bestuur van een rijk; hij was niet eens geschikt om zich zelf te besturen. Het was een diep

levensmiddelen voor drie dagen; ieder ruiter heeft voor drie dagen haver bij zich. In den nacht van 5—6 Februarij 1701 trekt die magt, gelijktijdig, de verschillende vestingen der Spaansche Nederlanden binnen, waar zich Hollandsche troepen bevinden; de Spaansche gezaghebbers verschaffen aan die benden van Lodewijk XIV een ongehinderden intogt in die sterkten en de soldaten der Republiek zijn buiten de mogelijkheid om zich hiertegen te verzetten. Den wederstand onmogelijk ziende, sluiten de Hollandsche bevelhebbers overeenkomsten met hunne tegenpartij, ten gevolge waarvan de troepen van de Republiek, in Februarij en Maart 1701, de vestingen der zuidelijke Nederlanden geheel ontruimen. Ook daar wordt nu alom het gezag van Philips V, den nieuwen Koning, erkend.

Ten onregte noemen enkele Fransche schrijvers het eene daad van overdrevene edelmoedigheid in Lodewijk XIV, dat hij die Hollandsche bezettingen uit de Spaansche Nederlanden ongehinderd liet aftrekken, terwijl hij ze had kunnen krijgsgevangen maken; zoo iets zou eene geheel wederregtelijke handeling zijn geweest, daar er nog volstrekt geen oorlog tusschen Frankrijk en de Republiek bestond; zoo iets zou zulk een oorlog onvermijdelijk hebben gemaakt, terwijl er nu nog mogelijkheid was om dien te ontgaan. Wel was die oorlog waarschijnlijk: de Keizer, vertoornd dat zijn stamhuis verstoken was van de Spaansche erfopvolging, begon reeds in 1701, alleen, de vijandelijkheden tegen Frankrijk; de Republiek, ongerust nu zij het magtige Frankrijk tot onmiddellijken nabuur had, ving reeds aan zich met kracht te wapenen; en de rustelooze Willem III poogde alom Lodewijk vijanden te verwekken en Europa tegen hem te verbinden. Waarschijnlijk was dus de oorlog wèl, maar nog volstrekt niet zeker; want alles hing daarbij af van de houding van Engeland, en de magt en invloed van Willem III als Koning van dat rijk waren niet zóó overwegend, dat men het als ontwijfelbaar kon beschouwen dat hij het Engelsche volk zou overhalen om, alleen ter wille van het staatkundige evenwigt van Europa, de wapenen op te vatten en een oorlog aan te vangen, waarvan de uitkomst onzeker en het einde niet te voorzien was.

Eene onvoorzigtige daad van Lodewijk XIV gaf den doorslag aan de nog weifelende meeningen van het Engelsche volk. De van de troon verstooten Jakob II stierf, en dadelijk na zijn overlijden werd de zoon des bannelings door Lodewijk er-

zou aannemen, en zich stemmen vóór en stemmen tégen die aanneming hadden doen hooren, sprak de fransche Koning zijne beslissing uit: hij erkende zijn kleinzoon als Koning van Spanje en van de beide Indiën. "Ga heen," zeide hij tot hem, "regeer over die monarchie; gij zijt voortaan Spanjaard; maar vergeet nooit dat gij Franschman geweest zijt, en dat uw koningschap de beide landen door den naauwsten band moet vereenigen. Voortaan bestaan de Pyreneën niet meer."

Den 24en November 1700 wordt de nieuwe Koning onder den naam van Philips V uitgeroepen; en nog voor het einde des jaars vertrekt hij naar Spanje om bezit te nemen van zijne nieuwe heerschappij. Spanje zelf, zijne bezittingen in andere werelddeelen, en de Italiaansche staten, onderwierpen zich zonder eenige tegenwerping aan den nieuwen gebieder: maar met de Spaansche Nederlanden vreesde men dat dit bezwaren zou hebben, omdat, na den vrede van Rijswijk, in verschillende vestingen van die gewesten troepen van de Republiek waren opgenomen. Zoo waren er te Luxemburg, Namen, Charleroi, Mons, Ath, Oudenaarden en Nieuwpoort, Hollandsche soldaten, die daar, in vereeniging met de troepen van den Spaanschen Koning en met de gewapende burgerijen, de bezettingen uitmaakten. Het was te vreezen dat, bij de vijandige houding die de Republiek denkelijk zou aannemen tegen Frankrijk, zij zich spoedig van die vestingen zou willen verzekeren; en daarom achtte Lodewijk het noodig, zijne tegenpartij hierin te voorkomen, en de Zuidelijke Nederlanden geheel vrij te maken van Hollandsche troepen. Dat de toenmalige Gouverneur-Generaal dier gewesten, de Keurvorst van Beijeren, geheel en al de belangen van Frankrijk was toegedaan, maakte die handelingen voor de Franschen minder moeijelijk; zij konden rekenen op de medewerking van de krijgsmagt van den Keurvorst in de Nederlanden. Sterk was die krijgsmagt wel niet: zij bedroeg aan infanterie ongeveer 10,000 man, voor de helft Beijerschen, terwijl van de ruiterij gezegd wordt dat zij zonder paarden was, de 300 man van de lijfwacht van den Keurvorst uitgezonderd; maar denkelijk waren de Hollandsche troepen in de genoemde vestingen ook niet talrijk.

12 à 13,000 man Fransche ruiterij en 2400 man voetvolk breken op uit het noordelijke gedeelte van Frankrijk, en trekken snel en in stilte naar de Nederlanden. Ieder infanterist is voorzien van een voorraad voor 20 geweerschoten, en van

Oogenschijnlijk, zou men zeggen, moest het verbond van twee rijken als Spanje en Frankrijk de magt van het overige Europa verre te boven gaan: hun grondgebied en hunne bevolking maakten toch het grootste gedeelte uit van het grondgebied en van de bevolking van dat werelddeel — daar het barbaarsche Moskovië toen nog niet werd medegeteld; — en de nieuwe wereld, met hare zilver- en goudmijnen, behoorde aan de Bourbons. Het verbond dier twee rijken scheen dus eene verpletterende overmagt te zullen uitmaken; — het was echter niet meer dan schijn.

Spanje was sinds lang afgedaald van dien hoogen trap van volksgrootheid, waartoe het zich verheven had tijdens de regering van Keizer Karel V en gedurende de eerste jaren der rering van Philips II. Een slecht bestuur had van lieverlede het land uitgeput en het volk verdrukt. Landbouw, handel, nijverheid, — in alles was kwijning of volkomen achteruitgang op te merken; de rijke bezittingen in Amerika wierpen bijna geen vruchten meer af voor de beheerschers van Spanje, en strekten meer ten bate voor vreemden en vijanden; leger en vloot waren in diep verval; voor het algemeene welzijn werd niets gedaan; ieder dacht enkel aan zijne bijzondere belangen; de ambten en hooge waardigheden van den staat werden niet toevertrouwd aan kundige en regtschapene mannen, maar waren de prijs voor kuiperijen en laagheden; de hooge staatsdienaars, geheel ongeschikt voor hunne betrekking, beoogden niets anders dan de gunst hunner vorsten te behouden, en in de uitoefening van het staatsgezag zagen zij slechts een middel om schatten te vergaderen, of volop weelde en vermaken te genieten. De vaderlandsliefde was een ijdel woord geworden, en de roemzucht vervangen door het kinderachtige streven naar ijdele onderscheidingen; maitressen en nietswaardige hovelingen beschikten over de gewigtigste belangen van den staat; en, terwijl men niet terugdeinsde voor de ergerlijkste verkwistingen, had men nooit geld wanneer het er op aankwam om een oorlogschip uit te rusten, of een regiment te kleeden. — De geschiedenis moet men niet leeren bij de dichters; maar toch, zeer dikwijls geeft een dichter een waar en getrouw beeld van de maatschappij in het een of ander tijdvak der geschiedenis. Welnu: neem de "Ruy Blas" van Victor Hugo; het beeld dat dit dra gegeven wordt van het Spanje aan het einde der e eeuw, is treffend van waarheid.

kend als Koning van Engeland. Dit was een hoon, die de hevigste uitbarsting van haat tegen Frankrijk en zijn gebieder teweegbragt. De muren van het parlement weergalmden van beschuldigingen tegen Frankrijks eerzucht; men vroeg zich af, sedert wanneer Engeland zijne Koningen van Frankrijk moest ontvangen, en of Lodewijk, door het erkennen van den zoon van Jakobus, iets anders deed dan een onderkoning aanstellen, die, onder hem, over Engeland moest regeren? Die zoon van Jakobus werd van hoogverraad aangeklaagd en met de strengheid der strafwetten bedreigd. Onder die omstandigheden viel het Willem III niet moeijelijk, om ook Engeland te bewegen de wapenen tegen Lodewijk op te vatten; en weldra werd te Augsburg een verdrag gesloten tusschen Engeland, de Republiek en den Keizer, waarbij men zich verbond de wapenen op te vatten om te beletten dat Frankrijk en Spanje immer onder denzelfden gebieder zouden komen, of dat Frankrijk immer heerschappij zoude uitoefenen over die uitgestrekte bezittingen, die Spanje in de nieuwe wereld had.

Willem III had het verbond gesmeed, dat Frankrijk op den rand des ondergangs moest brengen; maar het was hem niet gegeven zijne legerscharen aan te voeren in dien laatsten strijd tegen Lodewijk XIV. Den 19en Maart 1702 stierf de held; een val van het paard en de koortsen die op het breken van een sleutelbeen volgden, sloopten dit ligchaam, waaruit reeds lang bijna alle levenskracht was verdwenen. Zijn dood weerhield het uitbreken van den oorlog echter niet: het ministerie der Engelsche Koningin Anna, en de Raadpensionaris Heinsius, die in de Republiek een overwegenden invloed uitoefende, bleven de buitenlandsche staatkunde van Frankrijks grooten vijand getrouw; en die oorlog scheen gunstige kansen te beloven, wanneer men het oog vestigde op de gesteldheid van zaken bij de wederzijdsche partijen die het strijdperk zouden binnentreden.

Frankrijk en Spanje, zaam verbonden, zouden geroepen worden om oorlog te voeren tegen Engeland, tegen de Republiek en tegen den Keizer, ondersteund door de meerderheid der Duitsche vorsten. Alleen de hoofdmogendheden worden hier genoemd, die aan den oorlog zouden deelnemen; niet de verschillende staten van den tweeden rang, die zich aan de eene of andere zijde schaarden, of van de eene partij tot de andere overgingen. Een enkel woord over de strijdkrachten dier oorlogvoerende mogendheden is hier noodig.

1705.

EEN VELDTOGT

UIT

DEN SPAANSCHEN SUCCESSIE-OORLOG.

I.

Europa's geschiedenis gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw en de eerste jaren van de achttiende, wordt gekenmerkt door een, al het andere overheerschend, feit: het streven van Frankrijk naar de wereldheerschappij, en de weerstand dien dit streven van de zijde der andere Europesche staten ondervindt. Twee mannen — Lodewijk XIV en Willem III — zijn de vertegenwoordigers van die worsteling; — de naam des eenen wekt het denkbeeld op van heerschzucht en dwingelandij; de naam des anderen is die van een kampvechter voor de vrijheid en onafhankelijkheid der volkeren.

Men zou evenwel verkeerd doen, met de verhouding dier beide mannen gelijk te stellen met de verhouding van den Spaanschen Philips II tot den onsterfelijken Zwijger: de vergelijking zou onbillijk zijn ten aanzien van Frankrijk's monarch. Lodewijk XIV staat op veel hooger trap, dan dat bekrompen, harteloozе en wreede gedrogt, dat door Motley's pen zoo meesterlijk is geschetst. Zeker, het kost geen moeite om den Franschen koning voor te stellen als een onmêedoogend dwingeland, die niet terugdeinsde voor het plegen van gruwelen: Bodegraven en Zwammerdam, de verwoesting van de Paltz, de gruwelijke vervolging van de fransche protestanten, en zoo menige andere daad van ongeregtigheid, zijn daar om tegen Lodewijk XIV te getuigen. Evenzoo is het niet moeijelijk om

Dat Spanje, bij den oorlog die toen aanstaande was, Lodewijk XIV tot steun zou verstrekken, — dit wist men vooruit dat geheel onwaarschijnlijk was: Philips V had geen oorlogsvloot, geen leger, sterk genoeg om zich naar buiten te doen gelden; helpen kon hij niet, — hij moest geholpen worden. Want weldra zou hem zijn mededinger, de Oostenrijksche Aartshertog Karel, de kroon van Spanje komen betwisten, en het zou dien Oostenrijkschen vorst niet aan aanhangers ontbreken; Katalonië vooral, met zijne onrustige en strijdbare bevolking, was van den aanvang af den Bourbon vijandig; en ook Portugal, dat altijd naijver en weerzin jegens zijn magtigen nabuur voedt, zou spoedig de wapens opvatten en de pogingen van den Aartshertog Karel ondersteunen. Philips V was dus nog wankelend op zijn troon, en mogelijk zou hij daarvan afgeworpen zijn geworden, zonder de trouw en geestkracht van het Spaansche volk zelf. Bij dat volk was nog vaderlandsliefde, nog gevoel van eigenwaarde; het was veel beter dan zijne bedorven grooten en zijne ellendige regeringen; bij den successie-oorlog offerde het zich op voor zijn vorst, even als het dit deed eene eeuw later, in Napoleon's tijd. Maar die trouw en dapperheid van het Spaansche volk mogten eene geduchte kracht uitmaken voor de verdediging, — voor een aanvallenden oorlog waren zij van geen nut; Lodewijk XIV vond daar geen baat bij. Bij den successie-oorlog was Spanje een bondgenoot, — maar een bondgenoot dien hij ondersteunen moest en waaraan hij geen steun ontleende; het zou hem ruim zoo voordeelig geweest zijn wanneer Spanje onzijdig ware geweest.

Frankrijk moest dus bij dien oorlog hoofdzakelijk alleen op zijne eigene krachten bouwen, en die krachten waren niet meer wat zij geweest waren in het eerste tijdperk van Lodewijks regering; de Fransche monarchie was, reeds duidelijk zigtbaar, het tijdperk van verzwakking en verval ingetreden. De Koning had den zestigjarigen leeftijd bereikt; en die ouderdom oefent gewoonlijk geen gunstigen invloed uit op de geestkracht en de helderheid van het verstand eens menschen, vooral niet waar het den onbepaalden gebieder van een groot rijk betreft, die, om meer dan ééne reden, vroeger veroudert dan andere menschen. De groote, uitstekende staatsdienaars en legerhoofden uit de eerste jaren van Lodewijks regering waren van het wereldtooneel afgetreden, en vervangen door mannen van minder gehalte, zelfs door mannen van erkende onbekwaamheid.

De domme onverdraagzaamheid des Konings, of van hen die zijne handelingen bestuurden, had het land beroofd van tal zijner nijverste en verdienstelijkste burgers, die in den vreemde hunne rijkdommen en hunne vlijt overbragten en daar eene wijkplaats zochten tegen den geloofsdwang die hun vaderland teisterde; de *réfugiés*, over geheel Europa verspreid, waren overal de bitterste vijanden des Franschen Konings, en hunne geloofsgenooten, in Frankrijk achtergebleven, deden tijdens den successie-oorlog in de Cévennes een opstand ontstaan, die, zonder de Fransche monarchie met een ernstig gevaar te bedreigen, toch altijd nadeelig was, omdat hij in het binnenland de aanwending van strijdkrachten vorderde die anders aan de grenzen hadden kunnen dienen. Verarmd, uitgeput, gedrukt door zware belastingen, ontbrak het Frankrijk aan geld, — die hoofdzenuw der oorlogen, vooral van de oorlogen die geruimen tijd duren. Op zee was de magt van Frankrijk in geenen deele bestand tegen de vereenigde zeemagt van Engeland en van de Republiek; sedert Tourville's nederlaag bij La Hogue was het droombeeld vervlogen, om Frankrijk op de wateren even geducht te maken als het te land geducht was. Maar ook de Fransche legers waren op lange na niet meer, wat zij dertig jaren vroeger waren; hunne uitrusting, oefening, orde, krijgsgeest en dapperheid waren zigtbaar verminderd; het was de overgang van de legers uit den heldentijd van Condé en Turenne, tot die laffe en nietswaardige krijgsscharen, die zich onder Soubise's aanvoering te Rosbach met schande overdekten.

Saint-Simon wijt het verval der Fransche krijgsmagt in het laatste tijdperk van Lodewijks regering, aan het verkeerde beleid van Louvois, die als oorlogsminister te veel alle magt in zijn persoon wilde vereenigen, de legeraanvoerders te veel beperkte in hunne handelingen, ook de mindere bevelhebbers van alle zelfstandigheid beroofde, en, door bij de bevorderingen voornamelijk den dienstouderdom te raadplegen, alle eerzucht en naijver uitdoofde en de hooge rangen van het leger in handen gaf van ouden van dagen en van onbekwamen. Saint-Simon is een bepaald bestrijder van overdreven centralisatie en van het ancienneteits-stelsel in krijgszaken. Nu ontstaat die bestrijding bij hem, voor een gedeelte, wel daaruit dat hij, in zijn adelijken hoogmoed, het eene krenkende grief vindt, dat zoo veel *roturiers* tot hooge militaire rangen opklimmen; de bron dier bestrijding is dus niet zeer zuiver; — toch is

er zeer veel waarheid in hetgeen hij over dit onderwerp zegt en wat ook in onze dagen nog toepassing kan vinden:

"Alvorens van dit beheer der krijgszaken af te stappen, is het noodig te doen zien, hoe zeer Louvois misbruik maakte van dat jammerlijke streven om alles zelf te willen doen, alles onmiddellijk van zich zelf afhankelijk te maken, alles voor zijn gezag te doen bukken; en hoe zijne verderfelijke heerschzucht bij ons de bron der goede bevelhebbers volkomen heeft doen opdroogen, en Frankrijk tot zulk een uiterste heeft gebragt, dat het in zich zelf geene goede bevelhebbers meer kan vinden, of zelfs hopen te vinden; want leerlingen kunnen alleen van meesters onderrigt ontvangen; dat onderrigt moet onafgebroken, bij opvolging, als het ware van hand tot hand, voortgaan; de bekwaamheid schept men niet door een tooverslag."

. . . .

"Louvois, wanhopig over de magt van Condé" (*de Mr. le Prince*) "en van Turenne, even ongeduldig over den grooten invloed hunner leerlingen, besloot zich voor het vervolg daartegen te wapenen en die leerlingen zelve te fnuiken; hij overreedde den Koning, dat het gevaarlijk was diens legerhoofden niet in toom te houden, die, onbekend met de geheimen van het staatskabinet en hun eigen roem boven alles stellende, af konden wijken van het vastgestelde operatieplan, gebruik konden maken van de gelegenheid en tot ondernemingen overgaan, wier welslagen den goeden uitslag der geheime onderhandelingen kon verstoren, en wier mislukking nog erger uitwerking hebben kon; dat het aan de ondervinding en de kennis des Konings toekwam, om niet alleen het operatieplan voor alle legers te regelen, maar zelfs uit zijne raadzaal de bewegingen dier legers te besturen, en den loop der gebeurtenissen niet afhankelijk te maken van de willekeur zijner legerhoofden, waarvan er niet een de bekwaamheid, het gezag en den roem had van Turenne, hun meester. Louvois trok op die wijze partij van den hoogmoed des Konings; en onder voorwendsel van hem de taak gemakkelijk te maken, ontwierp hij de plannen voor de verschillende veldtogten; die plannen werden wet voor de legerhoofden, die, van lieverlede, er toe werden gebragt van daartegen niets te durven inbrengen. Door diezelfde behendigheid hield hij hen aan den leiband gedurende den loop van den veldtogt, zoodat zij van geene gelegenheid gebruik

durfden maken zonder te voren toestemming te hebben gevraagd, en meestal ging dan de gelegenheid voorbij vóór dat het antwoord was ontvangen; daardoor was Louvois in staat om, waar hij wilde, den oorlog met meer of minder nadruk te voeren, de legerhoofden naar zijne willekeur meer of minder vrijheid te geven, en hen, bij gevolg, naar zijne verkiezing te doen schitteren of te verkleinen. Die dwang, die te regt de legeraanvoerders verbitterde, deed vaak de gewigtigste en zekerste gelegenheid ongebruikt voorbijgaan, en veelal ook die gelegenheden geheel veronachtzaman. Toen Louvois dien grooten stap gedaan had, haalde hij den Koning over tot die noodlottige rangorde, tot die talrijke bevorderingen naar dienstouderdom; het streelde den trots des Konings, dat alles zóó evenzeer hem onderworpen was; maar op den duur ging daarmeê alles achteruit, omdat, toen men eenmaal wist dat — geheel buitengewone gebeurtenissen uitgezonderd, waarbij nóg 's Konings gunst moest medewerken — men alleen op zijne beurt bevorderd werd, niemand er meer aan dacht om zich bijzonder in te spannen of in kennis uit te munten: men was toch zeker dat men bevorderd werd, niet vóór zijne beurt, maar altijd op zijne beurt, tenzij men zich eene ongenade berokkende, die men met zeer weinig moeite kon ontgaan."

. . . .

"Zie daar de verpligting die Frankrijk aan Louvois heeft: hij heeft de vorming van goede legerhoofden onmogelijk gemaakt, ten einde niet meer het talent op zijn weg te ontmoeten, maar alleen de onbekwaamheid, die voortdurend behoefte had aan zijne bescherming; ziedaar wat het rijk verschuldigd is aan den blinden hoogmoed van Lodewijk XIV .... En dan is men verwonderd zoo veel maarschalken van Frankrijk te hebben, en zoo luttel die dienst kunnen doen, en bij een zoo oneindig getal generaals, zoo weinigen die iets weten, zoo weinigen wien men het opperbevel of den maarschalksstaf in handen kan geven, om andere reden dan dat zij de oudsten volgens de ranglijst zijn. Vandaar de rampen die de legers treffen, de oneer van schier onbekende vreemden tot het opperbevel te moeten benoemen, en de onmogelijkheid om goede legerhoofden te kunnen vormen. De groote meesters zijn voorbijgegaan, hunne school is te niet, hunne leerlingen zijn verdwenen en er is geen middel meer om anderen aan te kweeken."

Republiek der Vereenigde Nederlanden. De Republiek had eene oorlogsvloot, die nog niet onderdeed voor die van Engeland; zij had de rijkste geldelijke hulpbronnen van geheel Europa, en zij had een sterk leger, dat in deugdzaamheid bij geen der legers van dien tijd achterstond. De Republiek had dus de middelen om den oorlog op krachtige wijze te voeren; haar belang bragt dit ook mede: want bleven de zuidelijke Nederlanden onder een Vorst die geheel onder Franschen invloed stond, dan was het alsof men het magtige Frankrijk tot onmiddellijken nabuur had, en dit was een toestand zoo dreigend voor ons onafhankelijk volksbestaan, dat men onmogelijk voortdurend daarin kon blijven. De oorlog tegen Lodewijk XIV was, bovendien, iets nationaals in Holland: het kwaad dat de Fransche despoot aan ons land had berokkend, — of had willen berokkenen, — zijne dwingelandij, zijne onverdraagzaamheid in zake van godsdienst, de wreede vervolging waaraan de Fransche hervormden blootstonden, hadden den naam van Frankrijks Koning in Holland verfoeid gemaakt; dien dwingeland te beoorlogen en te vernederen, lag geheel en al in den geest van onze voorouders, en met juistheid zegt Voltaire, dat de raadpensionaris Heinsius, toen hij Lodewijk XIV vruchteloos om vrede liet smeeken, zich verbeeldde een Spartaan te zijn, die aan een Perzisch despoot de wet voorschreef. — Iets anders is het, of de toenmalige regenten van ons land daarmede goed en verstandig hebben gehandeld; wij gelooven het niet; wij gelooven dat zij te veel onder Engelschen invloed hebben gestaan; dat zij te weinig op de belangen en op de toekomst van Nederland hebben gelet, en dat zij, door te reusachtige inspanningen, de Republiek hebben uitgeput en hare toekomst bedorven. — Maar, dat daargelaten, zoo veel is zeker, dat bij den oorlog, die op handen was, de Republiek geduchte strijdkrachten tegen Lodewijk XIV kon aanwenden.

De Republiek kon niet alleen beschikken over haar eigen sterk en uitmuntend leger, maar hare rijke geldmiddelen stelden haar bovendien in staat om een aantal Duitsche troepen in hare soldij te nemen. Duitschland was altijd rijk genoeg aan soldaten, en aan goede soldaten; maar het groote Duitschland is versnipperd en verdeeld, niet alleen wat zijn grondgebied, ook wat zijne belangen betreft; en vandaar dat het in de staatkundige verhouding der Europesche Staten niet dien invloed uitoe-

fent, waarop de uitgestrektheid van zijn grondgebied en de grootte zijner bevolking het aanspraak moesten geven. Is dit waar voor het Duitschland van onze dagen, het was nog veel meer waar voor het veel minder ontwikkelde Duitschland van het begin der achttiende eeuw; bovendien, Duitschland was arm en achterlijk in welvaart; de Duitsche vorsten van dien tijd waren toen geheel afhankelijk van mogendheden als Engeland, en vooral als de Republiek, die, door het verleenen van onderstandsgelden of door het betalen der soldijen, alleen waarde konden geven aan die talrijke en goede heirscharen, die anders door de armoede hunner gebieders tot werkeloosheid gedoemd zouden zijn. De Keurvorst van Brandenburg — of, toen reeds de Koning van Pruissen — sloot zijne legers bij die van de Republiek en van Engeland aan, maar niet dan nadat die mogendheden zich daarvoor geldelijke opofferingen hadden getroost; évenzoo had de Republiek in hare soldij Hanoveranen, Hessen, Luneburgers, troepen uit de Paltz, uit Anspach, uit Mecklenburg; Denemarken leverde haar zijne geoefende krijgsscharen, en Zwitsersche regimenten maakten voortdurend deel uit van het Hollandsche leger. De Republiek was toen in den toestand van het Karthago der oudheid, dat zelf te weinig soldaten opleverde, maar met zijn goud die vreemde legers kocht waarmede het Rome beoorloogde. Door zijn grooten rijkdom was, van alle Frankrijk vijandige Staten, de Republiek de staat die toen de sterkste legermagt kon te velde brengen.

Geheel anders was het toen gesteld met den Duitschen Keizer; die opvolger der Cesar's had toen meer hoogmoed dan magt. De glans, die het Duitsche keizerschap in het oog der menigte omgaf en die hem, welke met die waardigheid was bekleed, soms den toon deed aannemen alsof de wereld nog aan hem was onderworpen, verborg inderdaad eene zwakheid, die vaak jammerlijk afstak bij zulk eene schijnvertooning; de "altijd vermeerderaar des Rijks," die voor zijn zoon de erfopvolging van de uitgestrekte Spaansche monarchie eischte, hing inderdaad geheel en al af van de zeemogendheden, en zou, zonder haren bijstand, bezwaarlijk zich op eigen troon hebben kunnen handhaven. Duitschland was toen, wat het nog heden ten dage is, "de draak met honderd hoofden;" eenheid van handeling te brengen in dat veelhoofdige ligchaam, behoorde tot de ijdele wenschen; de Keizer kon volstrekt niet rekenen op den krachtigen en onverdeelden bijstand van de Duitsche rijksvorsten, —

Republiek der Vereenigde Nederlanden. De Republiek had eene oorlogsvloot, die nog niet onderdeed voor die van Engeland; zij had de rijkste geldelijke hulpbronnen van geheel Europa, en zij had een sterk leger, dat in deugdzaamheid bij geen der legers van dien tijd achterstond. De Republiek had dus de middelen om den oorlog op krachtige wijze te voeren; haar belang bragt dit ook mede: want bleven de zuidelijke Nederlanden onder een Vorst die geheel onder Franschen invloed stond, dan was het alsof men het magtige Frankrijk tot onmiddellijken nabuur had, en dit was een toestand zoo dreigend voor ons onafhankelijk volksbestaan, dat men onmogelijk voortdurend daarin kon blijven. De oorlog tegen Lodewijk XIV was, bovendien, iets nationaals in Holland: het kwaad dat de Fransche despoot aan ons land had berokkend, — of had willen berokkenen, — zijne dwingelandij, zijne onverdraagzaamheid in zake van godsdienst, de wreede vervolging waaraan de Fransche hervormden blootstonden, hadden den naam van Frankrijks Koning in Holland verfoeid gemaakt; dien dwingeland te beoorlogen en te vernederen, lag geheel en al in den geest van onze voorouders, en met juistheid zegt Voltaire, dat de raadpensionaris Heinsius, toen hij Lodewijk XIV vruchteloos om vrede liet smeeken, zich verbeeldde een Spartaan te zijn, die aan een Perzisch despoot de wet voorschreef. — Iets anders is het, of de toenmalige regenten van ons land daarmede goed en verstandig hebben gehandeld; wij gelooven het niet; wij gelooven dat zij te veel onder Engelschen invloed hebben gestaan; dat zij te weinig op de belangen en op de toekomst van Nederland hebben gelet, en dat zij, door te reusachtige inspanningen, de Republiek hebben uitgeput en hare toekomst bedorven. — Maar, dat daargelaten, zoo veel is zeker, dat bij den oorlog, die op handen was, de Republiek geduchte strijdkrachten tegen Lodewijk XIV kon aanwenden.

De Republiek kon niet alleen beschikken over haar eigen sterk en uitmuntend leger, maar hare rijke geldmiddelen stelden haar bovendien in staat om een aantal Duitsche troepen in hare soldij te nemen. Duitschland was altijd rijk genoeg aan soldaten, en aan goede soldaten; maar het groote Duitschland is versnipperd en verdeeld, niet alleen wat zijn grondgebied, ook wat zijne belangen betreft; ... n de staatkundige verhouding der Euro[...] ...vloed uitoe-

fent, waarop de uitgestrektheid van zijn grondgebied en de grootte zijner bevolking het aanspraak moesten geven. Is dit waar voor het Duitschland van onze dagen, het was nog veel meer waar voor het veel minder ontwikkelde Duitschland van het begin der achttiende eeuw; bovendien, Duitschland was arm en achterlijk in welvaart; de Duitsche vorsten van dien tijd waren toen geheel afhankelijk van mogendheden als Engeland, en vooral als de Republiek, die, door het verleenen van onderstandsgelden of door het betalen der soldijen, alleen waarde konden geven aan die talrijke en goede heirscharen, die anders door de armoede hunner gebieders tot werkeloosheid gedoemd zouden zijn. De Keurvorst van Brandenburg — of, toen reeds de Koning van Pruissen — sloot zijne legers bij die van de Republiek en van Engeland aan, maar niet dan nadat die mogendheden zich daarvoor geldelijke opofferingen hadden getroost; èvenzoo had de Republiek in hare soldij Hanoveranen, Hessen, Luneburgers, troepen uit de Paltz, uit Anspach, uit Mecklenburg; Denemarken leverde haar zijne geoefende krijgsscharen, en Zwitsersche regimenten maakten voortdurend deel uit van het Hollandsche leger. De Republiek was toen in den toestand van het Karthago der oudheid, dat zelf te weinig soldaten opleverde, maar met zijn goud die vreemde legers kocht waarmede het Rome beoorloogde. Door zijn grooten rijkdom was, van alle Frankrijk vijandige Staten, de Republiek de staat die toen de sterkste legermagt kon te velde brengen.

Geheel anders was het toen gesteld met den Duitschen Keizer; die opvolger der Cesar's had toen meer hoogmoed dan magt. De glans, die het Duitsche keizerschap in het oog der menigte omgaf en die hem, welke met die waardigheid was bekleed, soms den toon deed aannemen alsof de wereld nog aan hem was onderworpen, verborg inderdaad eene zwakheid, die vaak jammerlijk afstak bij zulk eene schijnvertooning; de "altijd vermeerderaar des Rijks," die voor zijn zoon de erfopvolging van de uitgestrekte Spaansche monarchie eischte, hing inderdaad geheel en al af van de zeemogendheden, en zou, zonder haren bijstand, bezwaarlijk zich op eigen troon hebben kunnen handhaven. Duitschland was toen, wat het nog heden ten dage is, "de draak met honderd hoofden;" eenheid van handeling te brengen in dat veelhoofdige ligchaam, behoorde tot de ijdele wenschen; de Keizer kon volstrekt niet rekenen op den krachtigen en [illegible]erdeelden bijstand van de Duitsche rijksvorsten, —

16*

die bijstand viel hem gewoonlijk alleen ten deel wanneer hij magtig en overwinnend was, dus dán wanneer hij dien bijstand het minst behoefde. De Keurvorst van Beijeren en zijn broeder, de Keurvorst van Keulen, waren verklaarde aanhangers van Frankrijk; en de magt van den eersten was groot genoeg om de magt des Keizers in bedwang te houden en diens Staten aan de eene zijde te bestoken, terwijl die aan de andere zijde zouden worden bedreigd door de Hongaren, — toenmaals, even als in onze dagen en als ten allen tijde, door hunne vrijheidszucht aangespoord tot een gedurig verzet tegen hunne Oostenrijksche gebieders.

Hoezeer op zich zelven volstrekt buiten staat om een oorlog tegen Frankrijk vol te houden, begon de Keizer echter, geheel alleen, dien oorlog, reeds in het voorjaar van 1701; hij rekende er met grond op, dat de zeemogendheden wel genoopt zouden worden om hem op dien weg te volgen, en hem met hare magt bij te staan. Prins Eugenius van Savoye voerde, door het Tyrolsche en door de Venetiaansche Staten, een leger van 30,000 man keizerlijken naar de Etsch en naar de Mincio; en wat het keizerlijke leger aan getalsterkte misschien te kort kwam, werd geheel en al opgewogen door het voordeel, dat dit leger aangevoerd werd door den grootsten veldheer van dien tijd. De Fransche maarschalk Catinat en de Hertog van Savoye, — toen nog Frankrijks aanhanger, maar reeds peinzende op een overgang tot de bondgenooten, — zijn niet in staat Eugenius tegen te houden; Catinat, bekwaam aanvoerder en man van groote verdienste, is evenwel niet bestand tegen het keizerlijke legerhoofd, of wordt te veel beperkt en gebonden door de bevelen die hij van het Fransche hof ontvangt; hij ondergaat nadeelen, hij lijdt verliezen, en dit is genoegzaam om de talrijke vijanden van den regtschapen en kundigen man een kreet van afkeuring tegen hem te doen aanheffen. Hij wordt in het opperbevel over het Fransche leger in Italië vervangen door den maarschalk de Villeroi, een bijzonderen gunsteling van Lodewijk XIV, maar een man van zeer geringe bekwaamheid en wien de Fransche spotliedjes van dien tijd verweten, dat, indien hij den Koning goede diensten heeft bewezen, dit niet geweest is aan Koning Lodewijk, maar aan Koning Willem:

"Villeroi, Villeroi
a fort bien servi le Roi........
Guillaume."

Eugenius wint gedurig veld in noordelijk Italië, en dringt zijn tegenstander al meer en meer in westelijke rigting terug; eindelijk heeft in den winter (Januarij 1702) die vermaarde verrassing van Cremona plaats, die mislukte door toevallige omstandigheden en door de dapperheid van de bezetting, vooral van de Iersche troepen in Fransche krijgsdienst. Villeroi wordt, bij die verrassing, door de keizerlijken gevangen genomen; "dubbel gelukkig zijn wij," riepen toen zijne soldaten uit; "wij hebben Cremona behouden en onzen generaal verloren!" — Vendôme verving hem in het opperbevel.

Dit was slechts het voorspel van dien bloedigen en langdurigen oorlog. Terwijl in Italië de legers dus reeds kampten, hield men zich elders nog maar bezig met toerustingen en toebereidselen en met het nemen van al die maatregelen, die de kansen des oorlogs gunstiger moesten maken. Toch bleef men nog lang er naar streven om zich den waren staat van zaken te ontveinzen, en om zoo lang mogelijk aan het behoud des vredes te doen gelooven. Maar al meer en meer betrok Europa's staatkundige gezigteinder; al zwaarder en zwaarder pakten de dreigende oorlogswolken zamen; en ook in de Nederlanden ging het jaar 1701 niet voorbij, zonder dat de donder van het geschut het begin van den bloedigen kamp verkondigde. Aan de uiterste grenzen, nog op Spaansch grondgebied, maar onder het vuur van de Hollandsche vesting Sas van Gent, waren de Franschen begonnen aan het opwerpen van eene schans; de vertoogen van de Hollandsche zijde gedaan, dat die arbeid in strijd was met de bepalingen van den Munsterschen vrede, hielpen niets; en de kolonel de Vassy, de bevelhebber van Sas van Gent, deed toen — op den 16den December 1701 — door kanonvuur de arbeiders der Franschen verdrijven en daardoor het werk staken. Hierover klagten van de Spaansche en Fransche zijde, tegenwerpingen van den Hollandschen gezant te Parijs, trotsche uitdrukkingen van de Torcy, Lodewijk's vertrouwden staatsdienaar, "dat het eene onverdragelijke insolentie was, van op de troepen van een zoo magtigen Koning geschoten te hebben." Maar de tijd was voorbij toen die woorden Europa ontzag en vrees konden inboezemen. De hoofden der Republiek gingen onvermoeid voort met zich te versterken en ten oorlog uit te rusten, en zelfs de dood van Willem III was niet in staat het uitbreken van den krijg te verhoeden. Den 15den Mei 1702 werd door de drie bondge-

nooten, Engeland, de Keizer en de Republiek, den oorlog verklaard aan Frankrijk en Spanje.

Het is een klein gedeelte van dien oorlog — de veldtogt van 1705 in de Nederlanden — waarvan wij hier een overzigt willen geven. Die veldtogt behoort zeker niet tot de gewigtigste en schitterendste van dezen krijg; zij is, integendeel, meer merkwaardig door wat er *niet* gedaan is, dan door wat er *wel* gedaan is; maar zij is belangrijk voor ons, omdat daarin gebeurtenissen hebben plaats gehad, die, óf verkeerd voorgesteld, óf verkeerd beoordeeld, aanleiding hebben gegeven tot eene onbillijke misprijzing, tot eene geheele verongelijking van wat door Nederlanders tijdens dien veldtogt is gedaan. Het antagonismus tusschen Marlborough en de gedeputeerden te velde, dat in den loop van het jaar 1705 zich op zoo ernstige wijze openbaarde, is een feit dat alom eene geschiedkundige ruchtbaarheid heeft verkregen; maar het is tevens een feit dat niet met juistheid bekend is, en dat, bijgevolg, ook niet met juistheid wordt beoordeeld. Wanneer men wil aantoonen hoe verkeerd het is, een legerhoofd raadgevers terzijde te stellen die hem belemmeren in zijne vrijheid van handelen, dan is men gewoon te verwijzen op Marlborough en op de gedeputeerden te velde in 1705; zoo iets zal men bij een aantal krijgskundige schrijvers vinden; zoo iets is eene afgesletene bewering geworden, die de een maar zonder onderzoek van den ander overneemt. Het grondige onderzoek van de krijgsgebeurtenissen van 1705 moet tot eene geheel andere uitkomst leiden.

Alvorens tot die taak over te gaan zal het noodig zijn een enkel woord te zeggen over de verhouding tusschen Marlborough, als opperbevelhebber van de legermagt der bondgenooten in de Nederlanden, en de bij die magt aanwezige gedeputeerden te velde.

In Julij 1702 had het leger der bondgenooten in de Nederlanden een opperbevelhebber gekregen in den persoon van den Graaf — la[illegible] Hert[illegible] — van Marlborough. Hoezeer de beno[illegible]g van [illegible]ugh, ook [illegible]t opperbevelhebber van de [illegible] lijk voortvloeide uit een geest [illegible] urders van ons [illegible] riften der

Britsche staatkunde, zoo was toch die benoeming in allen deele goed te keuren: beter legerhoofd kon men toen niet kiezen.

En dat oordeel vloeit geenszins voort uit ingenomenheid met het karakter van Marlborough, want in onze oogen is dat een laag, nietswaardig, verachtelijk karakter geweest. Wij haten Marlborough, zoo als ieder eerlijk man haten moet wat slecht en schandelijk is; het is ons eene ergernis en een gruwel, dat men zulk een wezen nog zoo lang met lauweren heeft omkranst en wierook toegezwaaid; en wij juichen Macaulay toe, wanneer hij, leugen voor waarheid doende wijken, ons den ellendeling voorstelt met al de afzigtelijke ondeugden, die, voor den tijdgenoot gedeeltelijk verborgen, door de nakomelingschap in het volle daglicht zijn geplaatst.

Zoo iemand meenen mogt dat dit oordeel te hard is, en dat men het gemis aan zedelijkheid bij Marlborough niet te streng moet gispen in den man die leefde te midden van eene geheel zedelooze maatschappij, — want een anderen naam verdient het Engelsche hofleven uit de dagen van Karel II niet, — dan antwoorden wij daarop, dat wij wel degelijk die reden van verontschuldiging voor Marlborough aannemen; ook wij zijn ten volle overtuigd, dat iemands deugden of ondeugden, voor een deel, het gevolg zijn van de indrukken die hij ontvangt van wat hem omringt; ook wij zouden het onbillijk vinden om iemand, die in een tijd van algemeene verdorvenheid leeft, zijne tekortkomingen even zwaar aan te rekenen alsof hij altijd verkeerd had te midden van wat regtschapen en edel is. De tijd, waarin men leeft, verontschuldigt soms zeer veel van het kwade dat ons aankleeft, — maar toch alleen slechts in zekere mate; *alles* daarmede te willen verontschuldigen, zou de omverwerping zijn van alle beginselen van waarheid en deugd.

Dat Marlborough, nog jong zijnde, aan het bedorven hof van Karel II niet uitmuntte in zedelijkheid, maar zich ruimschoots overgaf aan zinnelijk genot, dit heeft niets waarover men zich moet verwonderen, en het zou puriteinsche overdrijving zijn, daarom den staf over hem te breken; — zoo iets verlaagt of onteert hem niet; — maar verlagend en onteerend was het in Marlborough, dat hij zijne minnarijen en liefdesavonturen als middelen bezigde om tot magt en grootheid te geraken, of om zijne onverzadelijke geldzucht te voldoen; — of zegt niet een zijner leve[illegible]eschrijvers en lofredenaars (De Vrijer) van hem: "zijne m[illegible]ijen hielpen hem ter bevordering van zijn geluk,

Na gezegd te hebben, dat men tot den maarschalksstaf alleen geraakt "na meer dan zestigjarigen leeftijd, zoodat men dan noch kracht, noch lust meer heeft om tegen den Staatssecretaris te worstelen of hem de minste onrust te veroorzaken," zegt Saint-Simon nog: "men heeft daarop geene uitzondering gezien dan, bij de zeemagt, met den laatsten maarschalk d'Estrées, die door een toeval, nog jong, zijn vader opvolgde in de betrekking van vice-admiraal; en bij het leger, met den Hertog van Berwick, die niet door zijne verdienste alleen zoo bevorderd zou zijn geworden, wanneer daar niet bijgekomen was zijne hooge, onwettige afkomst." (Berwick was een bastaard van Koning Jakob II van Engeland). "Men heeft het ondervonden en nog lang zal men het ondervinden, welke waarde de zestigjarige legerhoofden hebben ...." enz.

Duidelijkheidshalve moeten wij hier nog bijvoegen, dat het hierboven aangehaalde geheel en al in de "Memoires" van Saint-Simon is te vinden, en alleen betrekking heeft op het Frankrijk van Lodewijk XIV; men zou anders geneigd zijn te gelooven, dat die woorden aan een hedendaagschen schrijver waren ontleend en hedendaagsche toestanden golden. De overdreven centralisatie-geest, de uitsluitende toepassing van het ancienneteits-stelsel bij bevorderingen, en de legerhoofden van zestigjarigen leeftijd, — dit alles is, ook in onzen tijd, nog niets vreemds. Als Saint-Simon weerom kwam, hij zou vinden dat er, sedert anderhalve eeuw, nog weinig veranderd is in dat opzigt.

Frankrijk, met eene verdeelde en verarmde bevolking, een uitgeput finantiewezen, en legers en vloten die niet meer waren wat zij in den bloeitijd van Lodewijks regering waren geweest, had dus meer schijnbare dan wezenlijke sterkte; aan de Spaansche monarchie kon het die sterkte niet ontleenen, en zijne overige bondgenooten waren van geen groote beduidenis. Het meeste baat zou het vinden in den Keurvorst van Beijeren, die in Duitschland den Keizer kon bezighouden en daardoor diens magt minder gevaarlijk maken. De Hertog van Savoye was ook de bondgenoot van Frankrijk; maar dat was wel een bondgenoot op wien al zeer weinig viel te rekenen, want, hoezeer door de banden des bloeds aan de Bourbons verbonden, — eene dochter des Hertogs was getrouwd met den Hertog van Bourgogne, een kleinzoon van Lodewijk XIV — volgde de Savooische Vorst den gewonen stelregel van zijn stamhuis, om van de eene partij tot de andere over te gaan, zoo dikwijls

daarbij iets te winnen was. Dat de Hertog, bij het begin van den Spaanschen successie-oorlog, Frankrijks bondgenoot was, maakte het zeer waarschijnlijk, dat die oorlog niet eindigen zou, of Frankrijks vijanden zouden den Hertog aan hunne zijde zien.

Ziedaar de eene der oorlogvoerende partijen. Bij de andere komt, allereerst, Engeland in aanmerking; vooral omdat het Engelands Koning was geweest, die het verbond tegen Lodewijk XIV had tot stand gebragt.

Engeland was toen, in magt, op verre na nog niet wat het later is geworden; het was nog in zijne opkomst; en het verstandig bestuur van Willem III was begonnen het op te rigten uit dien staat van vernedering en ontzenuwing, waarin het door de twee laatste koningen uit het huis der Stuarts was gebragt. Engelands handel nam dag aan dag toe; — toch bezat het nog geenszins dien ontzettenden wereldhandel van latere jaren; hetzelfde geldt van den landbouw, van het fabriekwezen: de kiemen voor hunne latere grootheid waren onmiskenbaar voorhanden, maar nog niet tot ontwikkeling gekomen. Het staatskrediet had niet die reusachtige uitbreiding, die het sinds heeft verkregen; toch waren de geldelijke hulpmiddelen van Engeland beter dan die van Frankrijk voor het voeren van een oorlog. Ook de oorlogsvloten van Engeland overtroffen in sterkte die van den Franschen Koning, en begonnen reeds die uitbreiding te nemen, die, minder dan eene eeuw later, Engeland het onbetwiste meesterschap over de zeeën verzekerde. Het Engelsche leger was niet sterk, wanneer men het met de Fransche legers wilde vergelijken; maar toch, het kon optreden met eene magt die niet onbeduidend mogt genoemd worden, niet alleen door het getal, maar ook door de waarde der troepen. In hun eigen land hadden de bestuurders van het Britsche rijk misschien nog de pogingen te duchten van de aanhangers der Stuarts, om dien verdreven vorstenstam weer op den troon te verheffen; maar de vrijheidsliefde van het krachtigste en verlichtste gedeelte van het Engelsche volk liet weinig kans over aan het gelukken dier pogingen. In Ierland was de aanhang van de Stuarts door Willem III en zijne legerhoofden op de meest krachtdadige wijze onderdrukt geworden; en hoezeer in de Schotsche hooglanden die aanhang nog voortdurend kuipte en woelde, was hij evenwel nog niet sterk genoeg om tot een openlijken opstand over te slaan.

De magtigste der vijanden van Lodewijk XIV was, toen, de

Republiek der Vereenigde Nederlanden. De Republiek had eene oorlogsvloot, die nog niet onderdeed voor die van Engeland; zij had de rijkste geldelijke hulpbronnen van geheel Europa, en zij had een sterk leger, dat in deugdzaamheid bij geen der legers van dien tijd achterstond. De Republiek had dus de middelen om den oorlog op krachtige wijze te voeren; haar belang bragt dit ook mede: want bleven de zuidelijke Nederlanden onder een Vorst die geheel onder Franschen invloed stond, dan was het alsof men het magtige Frankrijk tot onmiddellijken nabuur had, en dit was een toestand zoo dreigend voor ons onafhankelijk volksbestaan, dat men onmogelijk voortdurend daarin kon blijven. De oorlog tegen Lodewijk XIV was, bovendien, iets nationaals in Holland: het kwaad dat de Fransche despoot aan ons land had berokkend, — of had willen berokkenen, — zijne dwingelandij, zijne onverdraagzaamheid in zake van godsdienst, de wreede vervolging waaraan de Fransche hervormden blootstonden, hadden den naam van Frankrijks Koning in Holland verfoeid gemaakt; dien dwingeland te beoorlogen en te vernederen, lag geheel en al in den geest van onze voorouders, en met juistheid zegt Voltaire, dat de raadpensionaris Heinsius, toen hij Lodewijk XIV vruchteloos om vrede liet smeeken, zich verbeeldde een Spartaan te zijn, die aan een Perzisch despoot de wet voorschreef. — Iets anders is het, of de toenmalige regenten van ons land daarmede goed en verstandig hebben gehandeld; wij gelooven het niet; wij gelooven dat zij te veel onder Engelschen invloed hebben gestaan; dat zij te weinig op de belangen en op de toekomst van Nederland hebben gelet, en dat zij, door te reusachtige inspanningen, de Republiek hebben uitgeput en hare toekomst bedorven. — Maar, dat daargelaten, zoo veel is zeker, dat bij den oorlog, die op handen was, de Republiek geduchte strijdkrachten tegen Lodewijk XIV kon aanwenden.

De Republiek kon niet alleen beschikken over haar eigen sterk en uitmuntend leger, maar hare rijke geldmiddelen stelden haar bovendien in staat om een aantal Duitsche troepen in hare soldij te nemen. Duitschland was altijd rijk genoeg aan soldaten, en aan goede soldaten; maar het groote Duitschland is versnipperd en verdeeld, niet alleen wat zijn grondgebied, ook wat zijne belangen betreft; en vandaar dat het in de staatkundige verhouding der Europesche Staten niet dien invloed uitoe-

fent, waarop de uitgestrektheid van zijn grondgebied en de grootte zijner bevolking het aanspraak moesten geven. Is dit waar voor het Duitschland van onze dagen, het was nog veel meer waar voor het veel minder ontwikkelde Duitschland van het begin der achttiende eeuw; bovendien, Duitschland was arm en achterlijk in welvaart; de Duitsche vorsten van dien tijd waren toen geheel afhankelijk van mogendheden als Engeland, en vooral als de Republiek, die, door het verleenen van onderstandsgelden of door het betalen der soldijen, alleen waarde konden geven aan die talrijke en goede heirscharen, die anders door de armoede hunner gebieders tot werkeloosheid gedoemd zouden zijn. De Keurvorst van Brandenburg — of, toen reeds de Koning van Pruissen — sloot zijne legers bij die van de Republiek en van Engeland aan, maar niet dan nadat die mogendheden zich daarvoor geldelijke opofferingen hadden getroost; évenzoo had de Republiek in hare soldij Hanoveranen, Hessen, Luneburgers, troepen uit de Paltz, uit Anspach, uit Mecklenburg; Denemarken leverde haar zijne geoefende krijgsscharen, en Zwitsersche regimenten maakten voortdurend deel uit van het Hollandsche leger. De Republiek was toen in den toestand van het Karthago der oudheid, dat zelf te weinig soldaten opleverde, maar met zijn goud die vreemde legers kocht waarmede het Rome beoorloogde. Door zijn grooten rijkdom was, van alle Frankrijk vijandige Staten, de Republiek de staat die toen de sterkste legermagt kon te velde brengen.

Geheel anders was het toen gesteld met den Duitschen Keizer; die opvolger der Cesar's had toen meer hoogmoed dan magt. De glans, die het Duitsche keizerschap in het oog der menigte omgaf en die hem, welke met die waardigheid was bekleed, soms den toon deed aannemen alsof de wereld nog aan hem was onderworpen, verborg inderdaad eene zwakheid, die vaak jammerlijk afstak bij zulk eene schijnvertooning; de "altijd vermeerderaar des Rijks," die voor zijn zoon de erfopvolging van de uitgestrekte Spaansche monarchie eischte, hing inderdaad geheel en al af van de zeemogendheden, en zou, zonder haren bijstand, bezwaarlijk zich op eigen troon hebben kunnen handhaven. Duitschland was toen, wat het nog heden ten dage is, "de draak met honderd hoofden;" eenheid van handeling te brengen in dat veelhoofdige ligchaam, behoorde tot de ijdele wenschen; de Keizer kon volstrekt niet rekenen op den krachtigen en onverdeelden bijstand van de Duitsche rijksvorsten, —

te velde nimmer eene belemmering geweest; een zwak legerhoofd hebben zij soms tot steun en bijstand gediend.

Die scheeve en valsche voorstelling van het karakter en de werking der gedeputeerden te velde is voor een goed gedeelte toe te schrijven aan de zamenstelling van de legers der Republiek. Bij die legers had men veel vreemdelingen, die natuurlijk zich meer verbonden aan den persoon des opperbevelhebbers, dan aan het land dat zij dienden, en daarom ongaarne zagen, dat de magt diens opperbevelhebbers belemmerd werd door de Regenten van dat land. De Duitsche of Fransche edelman, die in de krijgsdienst der Republiek trad, verwachtte veel meer van de gunst des opperbevelhebbers, bij wien hij zich wist aangenaam te maken en van wien hij bevordering hoopte, dan van een land dat hem vrij onverschillig bleef, en waaraan hij door geen banden van vaderlandsliefde gehecht was; hoe meer magt die opperbevelhebber had, hoe beter dit was voor de belangen des vreemden fortuinzoekers, die daarom afkeerig en vijandig was van alles wat die magt verminderde of belemmerde. Vandaar de weinige populariteit der gedeputeerden te velde bij de legers der Republiek, en vandaar de valsche en onware voorstelling welke van die gedeputeerden gegeven wordt. Die gezindheid heeft zich van het eene geslacht tot het andere overgeplant en is, zelfs thans, nog niet geheel verdwenen; en wanneer, ook in onze dagen, menigeen nog ijvert tegen de gedeputeerden te velde, dan bedenkt hij niet, dat hij daardoor zich tot den weërklank maakt van de beschuldigingen van vreemden, en dat hij mannen aanrandt die groote bekwaamheid en groote verdienste hebben gehad, en soms de edelste vertegenwoordigers van het Hollandsche volkskarakter zijn geweest.

Ziedaar de verhouding die er bij den Spaanschen successieoorlog bestaan heeft tusschen Marlborough en de gedeputeerden te velde. Het is noodig die verhouding te kennen, om de krijgsgebeurtenissen van 1705 goed te begrijpen en juist te beoordeelen.

Het jaar 1705 moest, naar alle waarschijnlijkheid, voor de bondgenooten gewigtige voordeelen opleveren, daar zij door de schitterende overwinning, den 13den Augustus 1704 te Hochstett op de Fransche legers behaald, een beslissend overwigt op

hunne vijanden schenen verkregen te hebben. Hochstett was voor Lodewijk XIV eene nederlaag geweest, zoo groot als hij die nog nooit, in den loop zijner langdurige regering, had geleden; en zwaar was de schok die daardoor werd toegebragt aan den oorlogsroem en de magt des Franschen Konings. Verdwenen was nu zijne hoop om Duitschlands grond tot het oorlogstooneel voor de Fransche wapenen te maken en den opvolger der Cesars tot in zijne hoofdstad Weenen te bestoken; de Beijersche Keurvorst, die zich ook met die hoop had gevleid en zijn bestaan had verbonden aan Frankrijks krijgsgeluk, smaakte de bittere vruchten van zijn roekeloos streven: de legers zijner vijanden verheerden en verwoestten zijn land en hij zelf moest in den vreemde hulp en bijstand zoeken en zich gelukkig achten, dat hem, in stede van het verloren Beijeren, het zoo onzekere bewind over de Spaansche Nederlanden werd opgedragen. Het oorlogsvuur was, van den regter Rhijnoever, naar den linker oever van dien stroom overgeslagen; het sterke Landau bezweek voor de wapenmagt der bondgenooten; en het oogenblik was te voorzien waarop die wapenmagt door zou dringen tot op Frankrijks grondgebied.

Was, daarom, Frankrijk afgestreden en overwonnen; was het onmagtig den kamp langer voort te zetten, en gedwongen zijne vijanden om vrede te vragen, tot welken prijs dan ook? verre vandaar; en de geschiedenis leert het, dat nog acht jaren na Hochstett de oorlog is blijven voortwoeden, hoe vaak die voor Frankrijk rampspoedige dag dan ook gevolgd werd door andere krijgsrampen, misschien minder indrukwekkend, maar soms in de gevolgen even verderfelijk voor Lodewijks magt. Groot is het onderscheid tusschen de oorlogen der vroegere eeuwen en die van onze dagen: heden ten dage zou eene overwinning als die van Hochstett beslissende zijn; denkelijk zou zij een einde aan den oorlog maken; en zeer zeker zou, werd zij door eene tweede dergelijke overwinning gevolgd, aan het voortzetten van den oorlog niet langer gedacht worden; toenmaals was het anders: op Hochstett volgt Turijn, volgt Ramilies, volgt Oudenaarden, — zonder dat echter, door die reeks van krijgsrampen, Frankrijk gedwongen wordt om de wapens neder te leggen. Die reeks van overwinningen, bij een oorlog van onze dagen behaald, zou de legers der bondgenooten te Parijs hebben gebragt en hen daar als overwinnaars de voorwaarden van den vrede hebben doen voorschrijven; in

te velde nimmer eene belemmering geweest; een zwak legerhoofd hebben zij soms tot steun en bijstand gediend.

Die scheeve en valsche voorstelling van het karakter en de werking der gedeputeerden te velde is voor een goed gedeelte toe te schrijven aan de zamenstelling van de legers der Republiek. Bij die legers had men veel vreemdelingen, die natuurlijk zich meer verbonden aan den persoon des opperbevelhebbers, dan aan het land dat zij dienden, en daarom ongaarne zagen, dat de magt diens opperbevelhebbers belemmerd werd door de Regenten van dat land. De Duitsche of Fransche edelman, die in de krijgsdienst der Republiek trad, verwachtte veel meer van de gunst des opperbevelhebbers, bij wien hij zich wist aangenaam te maken en van wien hij bevordering hoopte, dan van een land dat hem vrij onverschillig bleef, en waaraan hij door geen banden van vaderlandsliefde gehecht was; hoe meer magt die opperbevelhebber had, hoe beter dit was voor de belangen des vreemden fortuinzoekers, die daarom afkeerig en vijandig was van alles wat die magt verminderde of belemmerde. Vandaar de weinige populariteit der gedeputeerden te velde bij de legers der Republiek, en vandaar de valsche en onware voorstelling welke van die gedeputeerden gegeven wordt. Die gezindheid heeft zich van het eene geslacht tot het andere overgeplant en is, zelfs thans, nog niet geheel verdwenen; en wanneer, ook in onze dagen, menigeen nog ijvert tegen de gedeputeerden te velde, dan bedenkt hij niet, dat hij daardoor zich tot den weërklank maakt van de beschuldigingen van vreemden, en dat hij mannen aanrandt die groote bekwaamheid en groote verdienste hebben gehad, en soms de edelste vertegenwoordigers van het Hollandsche volkskarakter zijn geweest.

Ziedaar de verhouding die er bij den Spaanschen successieoorlog bestaan heeft tusschen Marlborough en de gedeputeerden te velde. Het is noodig die verhouding te kennen, om de krijgsgebeurtenissen van 1705 goed te begrijpen en juist te beoordeelen.

Het jaar 1705 moest, naar alle waarschijnlijkheid, voor de bondgenooten gewigtige voordeelen opleveren, daar zij door de schitterende overwinning, den 13den Augustus 1704 te Hochstett op de Fransche legers behaald, een beslissend overwigt op

hunne vijanden schenen verkregen te hebben. Hochstett was voor Lodewijk XIV eene nederlaag geweest, zoo groot als hij die nog nooit, in den loop zijner langdurige regering, had geleden; en zwaar was de schok die daardoor werd toegebragt aan den oorlogsroem en de magt des Franschen Konings. Verdwenen was nu zijne hoop om Duitschlands grond tot het oorlogstooneel voor de Fransche wapenen te maken en den opvolger der Cesars tot in zijne hoofdstad Weenen te bestoken; de Beijersche Keurvorst, die zich ook met die hoop had gevleid en zijn bestaan had verbonden aan Frankrijks krijgsgeluk, smaakte de bittere vruchten van zijn roekeloos streven: de legers zijner vijanden verheerden en verwoestten zijn land en hij zelf moest in den vreemde hulp en bijstand zoeken en zich gelukkig achten, dat hem, in stede van het verloren Beijeren, het zoo onzekere bewind over de Spaansche Nederlanden werd opgedragen. Het oorlogsvuur was, van den regter Rhijnoever, naar den linker oever van dien stroom overgeslagen; het sterke Landau bezweek voor de wapenmagt der bondgenooten; en het oogenblik was te voorzien waarop die wapenmagt door zou dringen tot op Frankrijks grondgebied.

Was, daarom, Frankrijk afgestreden en overwonnen; was het onmagtig den kamp langer voort te zetten, en gedwongen zijne vijanden om vrede te vragen, tot welken prijs dan ook? verre vandaar; en de geschiedenis leert het, dat nog acht jaren na Hochstett de oorlog is blijven voortwoeden, hoe vaak die voor Frankrijk rampspoedige dag dan ook gevolgd werd door andere krijgsrampen, misschien minder indrukwekkend, maar soms in de gevolgen even verderfelijk voor Lodewijks magt. Groot is het onderscheid tusschen de oorlogen der vroegere eeuwen en die van onze dagen: heden ten dage zou eene overwinning als die van Hochstett beslissende zijn; denkelijk zou zij een einde aan den oorlog maken; en zeer zeker zou, werd zij door eene tweede dergelijke overwinning gevolgd, aan het voortzetten van den oorlog niet langer gedacht worden; toenmaals was het anders: op Hochstett volgt Turijn, volgt Ramilies, volgt Oudenaarden, — zonder dat echter, door die reeks van krijgsrampen, Frankrijk gedwongen wordt om de wapens neder te leggen. Die reeks van overwinningen, bij een oorlog van onze dagen behaald, zou de legers der bondgenooten te Parijs hebben gebragt en hen daar als overwinnaars de voorwaarden van den vrede hebben doen voorschrijven; in

ging van Savoye, dan zou Frankrijk meester zijn van het geheele Noorden van Italië, tot aan de Etsch, waar het grondgebied aanving der onzijdige republiek Venetië. — Dat oorlogsplan was eenvoudig en beantwoordde aan den toestand, waarin Frankrijk toen verkeerde; over het geheel was het goed. Wat misschien viel af te keuren, was, dat men in Spanje op één enkel punt afzag van den verdedigenden oorlog, daar het beleg van Gibraltar, reeds in den zomer van 1704 begonnen, nog in het voorjaar van 1705 werd voortgezet. De zeer natuurlijke zucht der Spanjaarden, om zich weêr in het bezit te stellen van Gibraltar, verklaart dat beleg; maar toch was het een misslag, omdat de groote sterkte der vesting weinig kans gaf op hare vermeestering, en omdat dit beleg dus nutteloos een aanzienlijk deel van Spanje's strijdkrachten bezig hield.

Bij De Vault (*Mémoires militaires rélatifs à la succession d'Espagne*), vindt men ook de cijfers van de legermagten, waarmede de bondgenooten wilden optreden; daar wordt gezegd, dat de bondgenooten wilden hebben (*prétendaient avoir*) 60,000 man, onder Ouwerkerk, in de Nederlanden; 60,000 onder Marlborough, aan de Moezel; 30,000 onder den Prins van Baden, aan den Rhijn; 30,000 onder Prins Eugénius, in Italië; 30,000 onder Heister, in Hongarije, en 15,000 onder Galway, in Portugal. In alles maakt dit 225,000 man uit, waarbij dan nog gevoegd moeten worden de troepen van den Hertog van Savoye, die van den Koning van Portugal en de landingstroepen op de Engelsche en Hollandsche vloten. Nu zijn die cijfers niets dan zeer algemeene opgaven, waaraan men niet te naauw moet hechten; bij voorbeeld: de legermagt van Marlborough is sterker geweest, dan hier is opgegeven; die van Ouwerkerk minder sterk. Maar over het geheel genomen, geven die getallen toch eene vrij naauwkeurige voorstelling van de strijdkrachten der bondgenooten. De getalsterkte moge bij de wederzijdsche partijen nagenoeg even groot zijn geweest, de overmagt was echter aan de zijde der bondgenooten, omdat hunne troepen beter waren en hunne legerhoofden meer uitstekend. De roem van Hochstett had Marlborough en Eugenius verre boven alle mededingers verheven en daardoor hunne aanvoering tot een onderpand der zege gemaakt. Dit is een der voordeelen van eene behaalde overwinning, dat men daardoor meer kansen verkrijgt om later nog andere overwinningen te behalen.

De overmagt der bondgenooten bij den aanvang van den veldtogt van 1705 was niet van dien aard om daardoor dadelijk tot beslissende handelingen te kunnen overgaan. Wat moesten zij intusschen met die overmagt doen; wat moest hun oorlogsplan zijn?.... de Hongaren bevechten, dat lag in den aard van de zaak, en was iets, waarop men bij den Keizer niet sterk behoefde aan te dringen, die er groot belang bij had om vijanden te verwijderen, welke van zoo nabij zijne hoofdstad bedreigden. In Spanje doordringen, ook dat was eene zeer natuurlijke handeling; de heerschappij over Spanje was de aanleiding tot den geheelen oorlog; zij zou de prijs der zege zijn; men moest dus Spanje zien te veroveren voor den Oostenrijkschen Aartshertog, die naar den troon van dat land dong. Men wilde de westelijke gewesten, Leon of Estremadura, binnenrukken met eene vereenigde Engelsche, Hollandsche en Portugesche krijgsmagt; gelijktijdig zou eene Engelsche en Hollandsche vloot Gibraltar ontzetten en daarna eene legermagt ontschepen in Katalonië, waar men wist dat de bevolking Koning Karel — zoo noemde zich de Oostenrijksche Pretendent — toegedaan was. Ook dit gedeelte van het oorlogsplan geeft geen stof tot de minste aanmerking, tenzij misschien dat het te verwonderen is, dat men tot aan het *vierde* jaar van den oorlog wachtte, alvorens iets ernstigs te ondernemen om Koning Philips van den Spaanschen troon te stooten.

In Italië wilde men den Hertog van Savoye ter hulp komen; dit was zeer goed, dit was hoog noodig. Maar af te keuren is het, dat men die hulp niet op meer krachtdadige wijze aanbragt. 30,000 man keizerlijken en het geringe getal troepen van den Hertog van Savoye, stelde men hier over aan 60 à 70,000 Franschen. 't Is waar, men had de aanvoering van Eugenius; maar ook de Franschen hadden hier Vendôme, een hunner bekwaamste legerhoofden. De overmagt was hier aan de zijde van Frankrijk; en zeer goed had het dus kunnen gebeuren, dat het legerhoofd van Lodewijk XIV, in den loop van het jaar 1705, Turijn vermeesterde en den Hertog van Savoye geheel ten onder bragt. Dit zou een zeer zware slag geweest zijn voor de bondgenooten; want dan zou Frankrijk de handen geheel vrij gehad hebben in Italië, vandaar zuidelijk Duitschland en de erfstaten van den Keizer hebben kunnen bestoken en daardoor eene geheel andere wending gegeven hebben aan den oorlog. Gelukkig voor de bondge-

nooten is dit *niet* gebeurd; maar dit is het gevolg geweest van bijzondere omstandigheden, waarop zij niet konden rekenen; dit is niet te danken geweest aan hunne eigene beschikkingen; zij hebben te weinig gedaan om den gevreesden slag af te wenden; zij bragten in Italië te weinig strijdkrachten in werking. In dit opzigt is hun oorlogsplan verkeerd geweest.

Wat de andere oorlogstooneelen betreft, het aanvankelijke voornemen der bondgenooten was, om aan den Rijn en in Braband verdedigenderwijze te handelen en daar dan ook slechts zwakke legers te laten, maar intusschen hunne hoofdmagt bij de Moezel zamen te trekken en aan die zijde Frankrijk binnen te dringen; tot hoe ver? Dit wordt nergens bepaaldelijk gezegd; maar men kan gerust aannemen, dat wanneer men Sarre Louis en Thionville had vermeesterd en tot Metz was doorgedrongen, men zou gemeend hebben al wonder veel te hebben gedaan. Men moet nu dit oorlogsplan niet beoordeelen naar de beginselen van onze nieuwere oorlogen; want dan zou men zeggen, er moet eene geheele zamentrekking der strijdkrachten plaats hebben, en men moet met dat vereenigd leger zoo spoedig mogelijk tot Parijs doordringen; maar men moet zich in de oorlogen van de achttiende eeuw verplaatsen, en dan zal men dit aanvalsplan goedkeuren. Ongelukkig zag men zeer spoedig weêr af van dat plan; de zamentrekking der strijdkrachten aan de Moezel hield zeer spoedig op, en men ging toen weêr over tot operatiën aan den Rijn en in Braband, die weinig uitkomsten hadden en ook weinig uitkomsten konden hebben. De veldtogt van 1705 in de Nederlanden is een onbesliste veldtogt gebleven.

Alvorens aan het verhaal van dien veldtogt te beginnen, is het noodig met een enkel woord de krijgsverrigtingen te vermelden, die in den loop van het jaar 1705 op andere oorlogstooneelen hebben plaats gehad; die krijgsverrigtingen zijn natuurlijk niet zonder invloed gebleven op wat in de Nederlanden en aan Moezel en Rhijn plaats had.

De oorlog in het binnenste van Frankrijk was zoo goed als geëindigd. Er was nog altijd eene krijgsmagt noodig om de

Cévennes in bedwang te houden; maar in 1705 hadden daar toch geen krijgsverrigtingen meer plaats; de beul was daar de hoofdpersoon geworden, en galg en rad en brandstapel waren de straf voor hen, die alleen door overmaat van onderdrukking tot opstand waren gebragt. De geregtelijke moorden, tijdens de regering van Lodewijk XIV gepleegd, maken de donkere zijde van die regering uit; zij schandvlekken haar; het is op veel kleinere schaal, maar met nog grootere gewetenloosheid, wat Alva in de Nederlanden heeft gedaan; en de *dragonnades* en de teregtstellingen in de Cévennes zijn niet minder gruwelijk geweest dan de St. Bartholomeusnacht! Maar genoeg van die gruwelen!

Ook over Hongarije kan een enkel woord volstaan. Dat land was te ver verwijderd van het tooneel der groote krijgsverrigtingen, om daarop van veel invloed te kunnen zijn, en de oorlogsfeiten dáár, waren óf te onzamenhangend, óf zijn te onduidelijk vermeld, dan dat zij aanleiding zouden kunnen geven tot beschouwingen, belangrijk uit het oogpunt der krijgskunst. Het zij voldoende te zeggen, dat de meeste voordeelen aan de zijde waren van Ragotzky, het vermaarde hoofd der opstandelingen; dat hij het grootste gedeelte van Hongarije aan zich onderwierp en de hoofdstad Buda bedreigde, en dat die toestand van zaken te bedenkelijker werd voor den Keizer, omdat men vreesde dat ook de Sultan — de *groote Turk*, zoo als men toen zeide — de wapenen zou opvatten en de Hongaarsche opstandelingen ondersteunen.

Men vindt bij Devault vermeld, dat er in de eerste maanden van 1705, van de keizerlijke troepen aan Moezel en Rijn, zoo veel overloopers tot de Franschen kwamen, "vooral Hongaarsche officieren en huzaren, dat de Koning" (Lodewijk XIV) "gelastte daarvan afzonderlijke kompagniën te vormen en aan de officieren de rangen gaf, die zij in 's Keizers dienst hadden bekleed. Men had reden om te gelooven, dat die desertie het gevolg was der bedreigingen van Prins Ragotzky, die aan de Hongaren in 's Keizers dienst, bij de legers die tegen Frankrijk streden, had doen weten, dat wanneer zij die dienst niet verlieten om in 's Konings dienst over te gaan, hunne huizen en landerijen verwoest zouden worden." — Ziedaar, indien wij

ons niet vergissen, de oorsprong van de regementen huzaren bij de Fransche en andere Europesche legers.

De veldtogt van 1705 in Italië is veel belangrijker geweest, hoezeer ook niet van regtstreekschen invloed op de krijgsverrigtingen in de Nederlanden en aan den Rhijn.

In Italië hadden er aan de fransche zijde in 1705 twee verschillende handelingen plaats: aan de eene zijde de pogingen om den Hertog van Savoye geheel ten onder te brengen en Turijn te nemen; en aan de andere zijde de pogingen om het keizerlijke leger in Tyrol en bij de Etsch te beletten om door te dringen en den Hertog van Savoye ter hulp te komen. Om aan dit dubbele doel te beantwoorden, was de fransche krijgsmagt in Italië in twee legers verdeeld: het eene, onder La Feuillade, in Piémont; het andere onder den Groot-Prior, broeder van Vendôme, tusschen de Adda en de Mincio. Vendôme zelf, de opperbevelhebber, ging van het eene leger naar het andere; waar hij niet was, ging het slecht.

La Feuillade, een zoon van den vroegeren maarschalk van dien naam en schoonzoon van Chamillart, den Minister van Oorlog, had aan die bloedverwantschap en aan hofgunst zijne verheffing tot aanvoerder van een leger te danken; want hoezeer hij niet zonder bekwaamheden schijnt geweest te zijn en zich bij velen bemind had weten te maken, zoo had hij echter niet de geschiktheid eens veldheers. Zijne krachten stonden niet in evenredigheid tot zijne zucht naar roem en eer. Eene groote nederlaag heeft zijn naam tot de nakomelingschap overgebragt; hij is vermaard geworden door Turijn, even als Mack vermaard geworden is door Ulm. Maar die krijgsramp, die La Feuillade trof, had eerst in 1706 plaats; de gebeurtenissen van 1705 waren het voorspel daarvan.

Het kwam er in dat jaar voor de Franschen op aan, om den Hertog van Savoye geheel ten onder te brengen. De toestand van dien vorst was toen zeer hagchelijk; hij was geheel afgesloten van alle hulp, tot zijne eigene krachten bepaald, die te gering waren om met een leger in het open veld den vijand het hoofd te bieden, en zonder het vooruitzigt van spoedig bij-

stand te zullen krijgen; de gewone langzaamheid bij de wapeningen des Keizers maakte het waarschijnlijk, dat het wel zomer zou worden alvorens Eugenius met zijn leger eene ernstige poging zou kunnen doen om van de Etsch naar Piémont door te dringen. In dien benarden toestand bleef aan den Hertog niets anders over dan om de vestingen of sterke stellingen, die op den weg naar zijne hoofdstad Turijn lagen, voet voor voet aan den vijand te betwisten, en zich eindelijk tot de verdediging dier hoofdstad te bepalen. Tijd winnen, hierop kwam het aan voor den Hertog; het was het eenige, dat hem kon redden, door Eugenius zoo de gelegenheid te geven om hulp aan te brengen; kwam die hulp niet, dan was alles verloren. Savoye, of juister gesproken, Piémont, verkeerde toen in den toestand van eene ingeslotene en belegerde vesting, die door kunst en dapperheid de verdediging zeker lang kan rekken, maar die toch onfeilbaar verloren gaat, zoo er geen ontzet komt.

Een der buitenwerken van die vesting, de stad Verrua, op den regteroever der Po gelegen, op een grooten dagmarsch ten Oosten van Turijn, was sedert den nacht van 7—8 November 1704 belegerd door het leger van den Groot-Prior, Vendôme's broeder; eerst den 9den April 1705 gaf zij zich over; de bezetting, tot op ruim duizend man versmolten, werd krijgsgevangen. Het langdurige van die verdediging wordt verklaard door de bekwaamheid van den bevelhebber Freisingen; door de sterke ligging dier bergvesting; door het jaargetijde, waarin die belegering plaats had, en door de omstandigheid, dat aanvankelijk de insluiting van Verrua niet volledig was en die vesting lang in gemeenschap bleef met de troepen van den Hertog van Savoye te Turijn. Het oprukken van Eugenius aan de Etsch, dwong toen den Groot-Prior om met zijn leger meer oostelijk te trekken; hier sloeg hij, den 19den April, het beleg voor La Mirandola, eene kleine onbeduidende sterkte, ten Zuiden van de Po gelegen; den 10den Mei gaf zij zich over. Vendôme zelf bleef de krijgsverrigtingen in Piémont leiden.

La Feuillade was met zijn leger in het begin des jaars aan de kusten der Middellandsche Zee werkzaam geweest; hij had den 16den Maart daar Villefranche, of Villafranca, — want de nationaliteit dier grensplaats is eenigzins onzeker, — vermeesterd, en den 15den het beleg geslagen voor Nizza. Den 10den April werd die stad ingenomen; de bezetting van Nizza trok terug in het kasteel, waar zij vooreerst ongemoeid bleef, omdat La

Feuillade last ontving om met zijn leger de zeekust te verlaten en naar de zijde van Turijn op te rukken.

Na de vermeestering van Verrua was de weg naar Turijn nog niet open voor Vendôme: halfweg Verrua en Turijn hadden de troepen van den Hertog van Savoye nog Chivasso bezet gehouden, eene kleine vesting op den linkeroever van de Po, door eene brug in gemeenschap gebragt met het daartegenover liggende Castagnetto, dat even zoo verschanst en bezet was. Vendôme meende zich van die versterkte punten meester te kunnen maken door een stormenderhandschen aanval; maar nadat dit driemaal te vergeefs was beproefd, zag men zich eindelijk in de noodzakelijkheid om een geregeld beleg te beginnen. Den 19den Junij worden de loopgraven voor Chivasso geopend, den 30sten Julij die plaats vermeesterd; de Hertog van Savoye, de onmogelijkheid inziende om de verdediging langer voort te zetten, liet in den nacht van 29—30 Julij Chivasso ontruimen; de bezetting bereikte zonder verliezen Turijn. De verdediging werd toen aan de Savooische zijde op bekwame en krachtige wijze gevoerd.

Vendôme was intusschen door het oprukken van Eugenius gedwongen geworden zich te begeven naar het leger aan de Adda en Mincio, ten einde te voorzien in de misslagen en het verkeerd beleid van zijn broeder, den Groot-Prior; daardoor kwam het bestuur der krijgsverrigtingen in Piémont geheel en al neêr op La Feuillade. Nu vangen de weifelingen van dien aanvoerder aan, betreffende de vraag, of hij al dan niet het beleg zal slaan voor Turijn; weifelingen, die niet weinig toenemen, toen Vauban dat beleg ernstig ontraadt en Vendôme met den meesten nadruk daarop aandringt.

Chivasso wordt ingerigt als depôtplaats voor het beleg van Turijn en den 7den Augustus trekt La Feuillade naar die hoofdstad met een leger van 15,000 man voetvolk en 5,500 ruiters. De Hertog van Savoye heeft maar 4,000 man voetvolk en 3,300 ruiters, behalve nog 500 afgezeten ruiters, die als bezetting in de Citadel van Turijn zijn geplaatst; zijne magt is dus te klein om in het open veld den vijand het hoofd te bieden, en hij moet zich bepalen tot de verdediging van zijne hoofdstad.

Maar duidelijk blijkt het uit alles, dat La Feuillade huiverig is om die hoofdstad te belegeren. Eerst vraagt hij een materiëel van 80 kanonnen en 40 mortieren voor dat beleg, dat, om den tijd die noodig is voor den aanvoer der munitie,

niet voor September zal kunnen beginnen; later stelt hij dat begin zelfs op half October. Het hof, en ook Vauban, brengt nu bezwaren in tegen dat beleg, en La Feuillade geeft in zoo ver aan die bezwaren toe, dat hij eene versterking vraagt van 14 bataillons en 15 escadrons om het beleg te beginnen. In het begin van September laat de Fransche veldheer verschanste liniën aanleggen tusschen de Dorea en de Po; hij wil Turijn aan de zijde van de citadel aanvallen; op het einde van September is zijn leger in de onmiddellijke nabijheid van Turijn; het is evenwel niet sterk genoeg om die vesting geheel in te sluiten.

Vendôme dringt aan op het beleg, Vauban is er tegen; en de meening van den laatsten weegt het zwaarst bij Lodewijk XIV, die aan La Feuillade bevel geeft om van de onderneming af te zien, doch de winterkwartieren zoodanig te nemen, dat Turijn nagenoeg ingesloten blijft. Ongehoorde vermetelheid! La Feuillade waagt het om ongehoorzaam te zijn aan de bevelen des Konings; hij moet wel zeer veel gebouwd hebben op zijn invloed als gunsteling. Den 30sten September schrijft hij aan den Koning, dat hij, in weêrwil van diens bevel, Turijn zal belegeren; maar reeds den 1sten October heeft hij, naar het schijnt, berouw over die daad; hij verandert geheel van voornemen en breekt van voor Turijn op. Nu dringt echter Vendôme weêr zoo sterk aan op het beleg van Turijn, dat de Koning aan La Feuillade daartoe last geeft; maar deze, den 11den October een krijgsraad gehoord hebbende, antwoordt dat het nu onmogelijk is, dat beleg te hervatten.

En ziedaar op welke wijze, in 1705, Turijn onaangevallen bleef, ten minste niet ernstig werd aangevallen. Wat toen daarmede gebeurde strekt alweêr tot wederlegging van die vaak voorgestane meening, dat eene onbeperkte monarchale regering de krachtigste regering is; die regering is dán alleen krachtig, wanneer de monarch een zeer krachtig en zeer bekwaam man is; maar daar er zeer veel kansen zijn, dat die monarch juist het tegenovergestelde is, zoo zijn er ook zeer veel kansen, dat de onbeperkte monarchale regering eene zwakke en ellendige regering zal wezen.

Maar op welke gronden was Vauban tegen het belegeren van Turijn, en Vendôme er voor? Het zal niet onbelangrijk zijn hierover iets mede te deelen uit de brieven dier beide mannen, bij Devault voorkomende.

Den 13den September 1705 schrijft Vauban aan La Feuillade,

die toen reeds geruimen tijd nabij Turijn was, maar het met zich zelven nog niet eens kon worden, of hij die hoofdstad al dan niet wilde belegeren...... "Het komt mij voor, Mijnheer! dat gij genoeg geschut hebt, kruid, kogels, bommen, mortieren en granaten; maar dat eene versterking van 10,000 man voetvolk u zeer te pas zou komen. De onderneming is moeijelijk, de bezetting sterk, hetwelk mij de overtuiging geeft, dat gij moeite zult hebben om haar ten onder te brengen, wanneer men dit niet goed aanlegt; daarvan moet men zich geen hersenschimmen maken. Neem dus, bid ik u, het besluit om, wat u aan strijdkrachten ontbreekt, te vergoeden door de kunst; en de kunst, die ik bedoel, is, uwe stelling voor de stad goed te verzekeren, door goede circonvallatie- en contrevallatie-liniën, zoo als zij voorgesteld zijn in de plans en memories, die de Koning aan Mijnheer de Vendôme heeft gegeven, en die gij ongetwijfeld in handen hebt gehad. Laat u niet afschrikken door den omvang van den arbeid en het klein aantal manschappen dat gij hebt om dien te verrigten. Vóór den Pyreneeschen vrede heb ik dertien belegeringen bijgewoond, waarbij wij slechts zeer kleine legers hadden, en geen boeren om de liniën te maken; het waren de troepen, die ze maakten, *gratis:* voetvolk, ruiterij en dragonders, alles was daaraan werkzaam. In de noodzakelijkheid, waarin gij verkeert, moet gij niet aarzelen om hetzelfde te doen; in uwe plaats zou ik zelfs eene contrevallatie-linie aanleggen, ten einde alle mogelijke voorzorgen te nemen, zoowel naar binnen als naar buiten. Neem daartoe allen noodigen tijd en acht dien niet slecht besteed; gedurende den tijd dat gij bezig zijt uwe stelling goed te maken, kunt gij, zoo als gij dit zeer juist zegt, uwe krijgsbehoeften en levensmiddelen in het kamp bijeenbrengen.

"Ik acht het geenszins raadzaam, dat gij begint de citadel aan te vallen, nog minder dat gij stad en citadel gelijktijdig aanvalt. Dit beleg zal, in het begin, eene groote uitgebreidheid hebben en de brok zeer groot zijn; gij moet dien verdeelen en eerst de inneming der stad afwachten, dan zal het belegeren der citadel maar eene zeer kleine circonvallatielijn vorderen en de aanval gemakkelijk worden. Twee groote gestippelde lijnen wijzen nagenoeg den omtrek der liniën aan op het plan des Konings, dat op het terrein zelf verbeterd kan worden, in het bijzonder wat betreft de overzijde der Po, waar het terrein zeer ongelijk is door de bergen.

"Ik ben volstrekt niet van gevoelen, dat gij den aanval doet naar Coehoorns wijze (*à la Cohorn*); dit stelsel, dat eigenlijk geen stelsel is, is alleen goed tegen kleine nesten (*des bicoques*), zoo als Venlo, Roermond, de citadel van Luik en Bonn; vestingen, de eene nog slechter dan de andere en waarvan niet een in staat was om het acht dagen uit te houden tegen een geregelden aanval. Zoo zou het niet gaan met de citadel van Turijn, wier wallen stevig zijn, hecht, goed geflankeerd en die men niet zou kunnen vernielen door ze op een afstand van 300 toises te beschieten, zoo als Coehoorn deed. Hij zou daarin niet geslaagd zijn, hadden de door hem aangevallene vestingen eene goede gracht gehad. Zoo iets zou ook niet gebeuren met de citadel van Turijn, die eene zeer goede gracht heeft en die, ondersteld dat de wallen gedurende zes dagen door bresbatterijen worden beschoten, — neem tien dagen — daarom nog niet zoo vernield zoude zijn, dat de borstwering niet nog genoeg in stand bleef om ten minste halvermanshoogte dekking op te leveren aan hen, die de bestormers afwachten; bovendien, eene batterij, die op 2 à 300 toises afstand de vestingwallen beschiet, gedekt door de borstwering van hunnen bedekten weg, ziet slechts het bovenste dier wallen, en hoewel zij eindelijk, na verloop van tijd, die wallen kan verwoesten, zoo is het toch slechts van de kruin van den bedekten weg en door te vuren op den voet der bastions, dat men bressen in die bastions kan maken. Voordat gij nu zoo ver komt, zult gij veel moeite hebben met de buitenwerken en met de mijnen, onverschillig of gij op Coehoorns wijze aanvalt of volgens de regels; en wanneer, na op Coehoorns wijze bres te hebben geschoten, en nadat alles u voorkomt goed verwoest te zijn, gij een storm levert, is het zeker dat gij daarbij geheel en al tegengehouden zult worden door den revêtementsmuur der gracht, indien er een is, of door de bekleeding van den hoofdwal, die niet ter behoorlijke laagte zal kortgeschoten zijn, of door de binnenverschansing der bastions zelve. Eene van die zaken zal u tegenhouden, misschien alle te zamen. Het is zeker, dat wanneer gij niet slaagt, gij verliezen zult lijden, die u geducht kunnen verzwakken, en dat gij op die wijze spoedig uwe munitiën zult verspild hebben..... Vooral, volg de aanvalswijze van Coehoorn niet; zij zou u teleurstellen. De belegeringen van Barcelona en van Verrua zijn ook geen belegeringen, die men tot voorbeeld moet nemen. Er zijn wonderen noodig

geweest om die steden te vermeesteren, na veel tijd en na groote verliezen te hebben geleden; er gaat niets boven het opvolgen der regels, die, eenmaal goed begrepen, ons nooit misleiden. Ziedaar, Mijnheer! wat ik de vrijheid neem u te zeggen, zoo als ik dit zou zeggen aan mijn besten vriend...."

Vendôme daarentegen, schrijft van zijne zijde aan Lodewijk XIV (uit de legerplaats bij Rivalta, den 1sten October 1705): ......"Wat Mijnheer de Vauban moge zeggen, ik zie niet in, wat het er toe afdoet of eene vesting goed of slecht ingesloten zij, wanneer binnen die vesting reeds alles is wat men daar kan binnen brengen, en wanneer het niet mogelijk is er nieuwen toevoer aan te brengen. Ik verzoek Uwe Majesteit om in overweging te nemen, dat het beleg van Verrua veel moeijelijker was dan dat van Turijn; toch hebben wij het tot een goed einde gebragt, bijna zonder geschut, met bataillons nog zwakker dan zij thans zijn en veel minder in getal; en ik ben overtuigd, dat wanneer Uwe Majesteit Mijnheer de Vauban geraadpleegd had, wij noch Verrua, noch Chivasso zouden hebben; toch, al is dit dan tegen de regels gegaan, zijn die twee vestingen niettemin genomen geworden, en met mijn hoofd blijf ik borg, dat Turijn ook genomen zal worden, als Uwe Majesteit maar het bevel wil geven aan Mijnheer de La Feuillade om het te belegeren. Ik weet, dat hij niets liever wenscht, en dat hij maar wacht op het bevel van Uwe Majesteit....."

Het karakter dier beide oorlogsmannen teekent zich duidelijk af in deze brieven: de een altijd volgens de regels te werk gaande, niets aan het toeval willende overlaten, spaarzaam met het bloed zijner soldaten en niet spaarzaam met tijd en met arbeid, alles afwachtende van de onfeilbare berekeningen der kunst en niets van de onzekere werking van buitengewone dapperheid; de ander, de regels ter zijde zettende, waar zij hem belemmeren, en de overtuiging bij zich hebbende, dat men in oorlogszaken dikwijls tot de zege komt, wanneer men, zonder op zwarigheden of verliezen te letten, maar stout en met volharding naar het begeerde doel blijft streven. Het is volstrekt niet te verwonderen, dat La Feuillade besluiteloos was toen hij twee zulke geheel uiteenloopende raadgevingen ontving, beide zoo opmerkelijk, òf door de kracht der redenering, òf door de hevigheid van den aandrang, en beide toch tevens stof gevende tot het maken van bedenkingen tegen wat in die raadgevingen voorkomt.

In Vauban's brief kan men onmiskenbaar een grooten geest van naijver opmerken tegen zijn toen reeds overleden mededinger Coehoorn. Vauban, den grooten man van de genie-wetenschap, die zich in die wetenschap als een onfeilbaar orakel beschouwde, moet het grievend zijn geweest, dat zijne tijdgenooten aan den Hollandschen ingenieur meer gezag toekenden, dan aan hem. Hadden die tijdgenooten dit nog maar gedaan ten opzigte van den *vestingbouw*, dan zoude men zeggen dat dit voôr hun oordeel pleitte; want het is thans zoo goed als algemeen erkend, dat, als vestingbouwer, Coehoorn op veel hooger trap staat dan Vauban. Maar het was in de kunst van *vestingen aan te vallen*, dat men toen, zelfs in Frankrijk, Coehoorn boven Vauban begon te stellen; en dit, meenen wij, geheel en al ten onregte; want wij gelooven, dat in de kunst om vestingen te belegeren, Vauban zijn Hollandschen mededinger in de schaduw heeft gesteld. Het zij ons vergund eene enkele aanmerking hierbij te voegen.

De leer van Vauban over de leiding van het beleg eener vijandelijke vesting, is altijd verreweg de verkieslijkste, wanneer men alleen met die vesting te doen heeft en het niet op tijd aankomt; verkeert men in die omstandigheden, dan zal het altijd dwaasheid zijn om af te wijken van de regels, door den grooten franschen ingenieur vastgesteld; regels, die op onfeilbare wijze en met het minste verlies aan menschenlevens, tot het beoogde doel geleiden. Maar het gebeurt zeer dikwijls, dat men niet met die vijandelijke vesting alleen te doen heeft en dat men voor haar beleg niet over ruimte van tijd kan beschikken. In zulke gevallen kan het soms raadzaam en voordeelig zijn, om de langzame, geregelde aanvalswijze van Vauban vaarwel te zeggen en zijne toevlugt te nemen tot wat Coehoorn deed, die door een hevig en vernielend geschutvuur en door spoedige bestormingen, in korten tijd tot den val der belegerde vesting wilde geraken, maar met opoffering van meer menschenlevens en met minder zekere kans van slagen dan bij de door Vauban bestuurde belegeringen. Vauban nam, bij de belegeringen die hij voerde, zijne toevlugt tot tijd en arbeid; Coehoorn tot onstuimig geweld.

Onjuist is echter de voorstelling van Vauban, alsof zijn mededinger slechts kleine nesten van vestingen (*des bicoques*) heeft doen vallen, — die benaming is zeker niet toepasselijk op Namen, — zij kan zelfs niet met regt toegepast worden op

Bonn of op de Citadel van Luik. Onjuist is ook de bewering, dat bij Coehoorn's belegeringen op afstanden van 5 à 600 el bres werd geschoten en dan maar storm werd geloopen, op de wijze zoo als bij de belegeringen door de Engelschen in het Spaansche schiereiland gevoerd tijdens den oorlog van 1808—1814; zulke dwaasheden beging Coehoorn niet.

Het groote verschil tusschen die belegeringen, toen door de Engelschen gevoerd, en de belegeringen van Coehoorn, bestaat daarin, dat de Engelschen gewoonlijk eene zeer onbeduidende artillerie aanwendden, Coehoorn daarentegen eene talrijke en magtige artillerie; dat de Engelschen hunne batterijen reeds op groote afstanden van de vesting tot het bresschieten gebruikten, Coehoorn daarentegen wel bij den aanleg van loopgraven en batterijen de voorzigtige stelregels van Vauban verwaarloosde en daardoor verliezen aan manschappen leed, maar toch zich beijverde om die batterijen zoo nabij mogelijk de vestingwerken te brengen, die zij moesten vernielen; dat de Engelschen tot de bestorming overgingen, terwijl de verdedigingsmiddelen der vesting nog in haar geheel waren, Coehoorn tot die bestorming overging als die verdedigingsmiddelen reeds geheel waren geschokt; dat eindelijk de door de Engelschen toen gevoerde belegeringen alle zijn *mislukt*, die van Coehoorn alle *gelukt* zijn. "*Le résultat est un dieu de fer que les hommes adorent,*" die spreuk van Thiers moge wel somtijds tot regtmatige veroordeeling strekken van de dwaasheid der menschen, die hen doet toejuichen alles wat maar gelukt, toch moet men ook bij de toepassing van die spreuk met oordeel en verstand te werk gaan: wanneer ik eene enkele handeling zie gelukken, dan heb ik daarom nog niet het regt om die uitkomst toe te schrijven aan de bekwaamheid van hem, die deze handeling verrigtte, evenmin als ik in het omgekeerde geval regt zou hebben hem alleen daarom van onbekwaamheid te beschuldigen; maar wanneer ik bij een aantal handelingen het gelukken altijd zie aan de eene zijde, het mislukken altijd aan de andere, dan heb ik wel eenig regt om te gelooven aan bekwaamheid bij den eenen, onbekwaamheid bij den anderen. Ik heb wel eenig regt om te zeggen: Coehoorn was een bekwaam belegeraar van vestingen, want al de door hem gevoerde belegeringen zijn gelukt; de Engelschen, bij den oorlog van 1808—1814, zijn onbekwame belegeraars geweest, want al de door hen gevoerde belegeringen zijn mislukt; en natuurlijk dat men bij die laatste bewe-

ring niet moet tegenwerpen, dat Ciudad-Rodrigo en Badajoz toch eindelijk zijn ingenomen geworden; want eene vesting innemen tot zulk een prijs als toen plaats had, staat gelijk met eene mislukte belegering.

Op Vendôme's bewering, dat het er weinig toe afdoet of eene belegerde vesting al dan niet ingesloten is, wanneer men maar de zekerheid heeft, dat er geen toevoer in kan komen, kunnen gegronde aanmerkingen worden gemaakt: hoe kan men ooit zulk eene zekerheid hebben? Kan de krijgskans dan niet zoo veranderen, dat er strijdkrachten, hoe weinig dan ook, op het oorlogstooneel verschijnen, die de vesting ter hulp komen? Kan, bij niet insluiting, men er misschien niet in slagen, om krijgsbehoeften binnen de belegerde vesting te brengen? levensmiddelen zeer zeker; heeft dan de belegerde niet het groote voordeel om zich te ontdoen van alle personen, die in de vesting overtollig en schadelijk zijn; om berigten te ontvangen van de andere gedeelten van het oorlogstooneel, en om, wanneer hij geen kans ziet om de verdediging langer voort te zetten, met zijne bezetting de vesting te verlaten en aan de vijandelijke magt te ontkomen? — De beantwoording van al deze vragen zal het duidelijk maken, dat de door Vendôme voorgestane meening een dwaalbegrip is; dat de belegering van eene vesting in den regel gepaard moet gaan met hare geheele insluiting; en dat die insluiting, zoo zij al geen volstrekte voorwaarde is om te slagen, toch, wanneer zij ontbreekt, den belegeraar een aantal moeijelijkheden en nadeelen berokkent, die ligtelijk het mislukken van het beleg ten gevolge kunnen hebben.

Vendôme had dus ongelijk toen hij beweerde, dat bij de belegering van eene vesting hare insluiting eene vrij onverschillige zaak is; maar hij had gelijk van met nadruk aan te dringen op de belegering van Turijn. Het was toen de geschikte tijd Turijn aan te vallen, en de vermeestering dier stad zou geheel noordelijk Italië aan Frankrijk hebben onderworpen; toen kon men ongehinderd zich met die belegering bezig houden, al duurde die eenige maanden. Vendôme achtte zich sterk genoeg om in 1705 het leger van Prins Eugenius te beletten van door te dringen tot ontzet van Turijn; later zouden de kansen voor Frankrijk misschien minder gunstig staan en men meer moeite hebben om het legerhoofd der keizerlijken tegen te houden. Het belegeren van Turijn in 1705 werd den Franschen dus door het gezond verstand voorgeschreven, en ook Vauban was, strikt

genomen, niet tegen het belegeren van Turijn, maar alleen tegen de wijze waarop men die belegering wilde verrigten.

Van de krijgsverrigtingen naar de zijde van de Mincio en de Adda hebben wij slechts met een enkel woord te gewagen. Prins Eugenius, den 23sten April te Roveredo in zuidelijk Tyrol aangekomen, was den 8sten Mei de Etsch overgetrokken en naar de zijde van de Mincio voortgerukt. Hier hadden verschillende bewegingen tegen het Fransche leger van den Groot-Prior plaats, en enkele ontmoetingen, waarbij onder anderen vermelding verdient het gevecht om het landhuis La Bouline (1 Junij), bij Folard uitvoerig beschreven. Eugenius, die het te moeijelijk vond om daar door te dringen, ging in Junij om het Garda-meer heen en bereikte Brescia en de Oglio. Die omtrekkende beweging dwong den Groot-Prior om terug te gaan en zich achter de Adda te plaatsen. Vendôme haastte zich toen om Piémont te verlaten en het bevel op zich te nemen van de legermagt aan de Adda. Zijne komst was noodig geworden om de nadeelen te verhelpen, door de onbekwame aanvoering zijns broeders teweeggebragt. Den 16den Augustus heeft er bij Cassano een veldslag plaats, een onbesliste strijd, maar toch voor Eugenius meer nederlaag dan overwinning. Zijne poging om de Adda over te trekken mislukt, evenzoo zijn aanval op den Groot-Prior, die op den linkeroever stond en bij tijds ter hulp werd gekomen door Vendôme, zonder wiens komst de misslagen van den Groot-Prior de nederlaag der Franschen zouden bewerkt hebben. In Devault vindt men vreemde bijzonderheden omtrent de slechte aanvoering van dit eene leger van Vendôme; men was genoodzaakt den Groot-Prior het bevel te ontnemen en hem naar Frankrijk terug te roepen. De verdere operatiën tusschen Eugenius en Vendôme, tot het einde des jaars voortgezet naar de zijde van de Mincio en het Garda-meer, kunnen hier onvermeld blijven.

Wanneer hier nog bijgevoegd wordt, dat Nizza, hetwelk intusschen door de Franschen verlaten was, den 14den November weêr door hen werd bezet, en dat Berwick, die hen aanvoerde, den 11den December het beleg sloeg voor het kasteel van Nizza, dat zich den 4den Januarij 1706 overgaf, dan zijn daarmede de voornaamste feiten van den veldtogt van 1705 in Italië vermeld.

In het Spaansche schiereiland werd het beleg van Gibraltar, reeds in Augustus 1704 begonnen, in de eerste maanden van 1705 voortgezet. De verdediging van die vesting werd gevoerd met Engelsche en Hollandsche troepen, onder het bevel van den Prins van Hessen-Darmstadt; over de belegeraars, Franschen en Spanjaarden, had eerst het bevel de Spanjaard Villa-Darias, later de Fransche maarschalk de Tessé; de een slaagde al niet beter dan de ander. De kans op de inneming der sterke bergvesting werd hoe langer hoe minder; eene Fransche vloot, onder de Pointis, hield eenigen tijd Gibraltar aan de zeezijde ingesloten; maar toen op den 21sten Maart 1705 die vloot werd aangevallen en geslagen door eene Engelsche scheepsmagt onder Leake, drie Fransche schepen genomen, twee verbrand en de overigen op de vlugt gejaagd werden, verdween de laatste kans op de vermeestering van Gibraltar. De afloop van dien scheepsstrijd was de voorname oorzaak van het opbreken van het beleg op den 23sten April 1705.

In de westelijke provinciën van Spanje was een leger der bondgenooten doorgedrongen, bestaande uit Portugezen onder Las Minas, Engelschen onder Galway, en Hollanders onder Fagel; het had eerst Salvatierra op de grenzen van Beira genomen, en daarna, na kort beleg, Valencia d'Alcantara en Albuquerque in Spaansch-Estremadura bemagtigd; volgens onze opgaven moet Fagel zich hierbij bijzonder onderscheiden hebben. Na nog eenige bewegingen naar de zijde van Badajoz, staakten de beide partijen voorloopig de operatiën en lieten hunne troepen in kantonnementen uitrusten, "wat noodig was om de groote zomerhitte te ontwijken"; — bij de oorlogen in andere landen staakt men soms de krijgsverrigtingen ten gevolge van de strenge winterkoude! — In het najaar hervat men de operatiën met het beleg voor Badajoz, tegen den zin van Fagel, die wilde dat men eerst 's vijands magt meer uit de nabijheid dier vesting zoude verdrijven. Badajoz wordt alleen op den linkeroever der Guadiana ingesloten, omdat het leger der bondgenooten niet sterk genoeg was om de insluiting op de beide oevers der rivier te verrigten. Den 5den October worden de loopgraven geopend; maar korten tijd daarna rukt de maarschalk de Tessé met een Fransch-Spaansch leger van Talavera la Real op, tot ontzet der vesting; Fagel, die na de verwonding van Galway opperbevelhebber was geworden, zag zich daarop genoodzaakt den 18den October het beleg van Badajoz op te

breken. Hiermede eindigden voor dit jaar de krijgsverrigtingen aan die zijde.

Fagel was reeds in den zomer van 1705 voornemens naar Holland terug te keeren: maar op aanzoek van den Koning van Portugal, stelde hij dat vertrek uit, dat eerst op het einde van 1705 plaats had. Het schijnt, dat er tusschen hem en Galway niet de beste overeenstemming bestond; men kan dit opmaken uit enkele plaatsen van Marlborough's brieven. Den 7den September 1705 schrijft Marlborough aan den Engelschen staatssecretaris Hedges:..... "Gij zult met deze post vernemen, dat de Staten, terwijl wij daar het minst op rekenden, den Heer Fagel uit Portugal teruggeroepen hebben. Ik hoop, dat dit voor Mylord Galway een middel moge zijn, om bij den winterveldtogt aan die zijde iets uit te rigten;" en den 14den September schrijft hij nog aan Hedges:...... "Ik hoop, dat de terugkomst van den Heer Fagel, daar" (in Portugal) "alles op een goeden voet zal brengen" (*will make all things easy.*) — Fagel schijnt echter zeer in de gunst te hebben gestaan van den Portugeschen Koning; en ook onze "Europische Mercurius" weidt zeer uit in den lof der militaire bekwaamheid van den Hollandschen generaal.

De voornaamste onderneming echter, waartoe de bondgenooten in 1705 in het Spaansche schiereiland overgingen, was de aanval op Barcelona en Katalonië. Eene Engelsche en Hollandsche vloot, 60 groote oorlogschepen sterk, maar in alles 150 zeilen tellende, was in zee gestoken, met 10 à 12,000 man landingstroepen aan boord, ook tot de legers der beide zeemogendheden behoorende. Die vloot had te Lissabon Koning Karel, den Pretendent tot den Spaanschen troon, aan boord genomen, had verder den togt voortgezet langs Gibraltar en Spanje's zuidelijke kusten, en was in de tweede helft van Augustus op de kusten van Katalonië verschenen, waar men wist dat de onrustige bevolking slechts naar eene gelegenheid wachtte om zich tegen de heerschappij van Koning Philips te verklaren. Den 22sten Augustus landt Koning Karel met 7000 man nabij Barcelona; andere troepen der bondgenooten ontschepen te Palamos; verschillende steden van Katalonië verklaren zich dadelijk voor Karel en 5000 Kataloniërs komen van Vich zich bij hem aansluiten. Spoedig daarop wordt met het beleg van Barcelona aangevangen; Monjuich, het sterke kasteel dier stad, wordt den 14den September bestormd en genomen

door Peterborough en den Prins van Hessen-Darmstadt, aan het hoofd van 1000 man. Hessen-Darmstadt sneuvelt bij die bestorming. Het réduit van Monjuich verdedigt zich tot den 17den, toen een bom der belegeraars het in de lucht doet springen. Den 20sten September worden daarop de loopgraven geopend tegen Barcelona zelf. Den 3den October is er bres in den hoofdwal dier stad; er wordt onderhandeld, en den 9den heeft de overgave plaats; de bezetting verkrijgt vrijen uittogt naar Malaga.

Na den val der hoofdstad verklaart geheel Katalonië, de stad Rosas uitgezonderd, zich voor Koning Karel; ook een goed gedeelte van Arragon komt, ten voordeele van dien vorst, in opstand. De troon van Philips V begint te wankelen; zonder geld, zonder leger, aan alle zijden door vijanden aangerand, onzeker tot hoe ver de afval zal gaan en wie zijner grooten zich spoedig als openlijke vijanden zullen doen kennen, die thans nog maar in stilte op verraad peinzen, is de kleinzoon van Lodewijk XIV in een bangen toestand, die stellig een krachtiger en meer beraden karakter vorderde, dan dat van den altijd door vrouwen geregeerden Philips. Dringend roept hij de hulp van zijn grootvader in; intusschen wil hij zelf alle middelen bijeenzamelen om een leger te vormen; hij wil — want aan dapperheid ontbrak het hem niet — zelf zich aan het hoofd van dat leger stellen; maar ook daar zal hem de Koningin vergezellen met de Prinses Orsini, de vrouwen, aan wier leiband de zwakke Philips gewoon is te loopen.

Het jaar 1705 was dus in het Spaansche schiereiland voor de bondgenooten een jaar, waarin zij groote, bijna beslissende voordeelen behaalden.

Minder voorspoedig ging het hun, en wel voornamelijk door eigen schuld, aan den Rhijn en in de Nederlanden.

W. J. KNOOP.

(*Het slot in een volgend nommer.*)

HET

CONSTITUTIONEEL KEIZERRIJK.

Discours prononcé par S. A. I. le Prince Napoléon le 15 Mai 1865, pour l'inauguration du monument élevé dans la ville d'Ajaccio à Napoléon I et à ses frères. Paris, Dentu.

Eensgezindheid is nooit een karaktertrek der familie Bonaparte geweest. Gelijk bekend is, verschilde Napoleon I herhaaldelijk in gevoelen met zijne broeders, vooral met Lucien en Louis. En Frankrijk's tegenwoordige Keizer heeft in zijn ongezeggelijken neef Prins Napoleon een bloedverwant, die al meer dan eens hem in kwade luim gebragt heeft. Ontrouw aan de spreuk: qu'il faut laver son linge sale en famille, doet de Keizer geene moeite, binnen de muren van zijn kabinet te houden hoe hij over zijn neef denkt, getuige het onlangs voorgevallene naar aanleiding der redevoering door Prins Napoleon den 15^{den} Mei ll. uitgesproken bij de inwijding van het monument, ter eere van Napoleon I en zijne vier broeders te Ajaccio opgerigt. De berisping is geschied ten aanhoore van de geheele wereld, en de verzoening is nog niet gevolgd, waartoe, indien het standpunt waaruit wij het gesprokene meenen te moeten beoordeelen juist is, inderdaad bij den Keizer goede redenen bestaan. Wij zullen ons echter bij dien twist tusschen de beide keizerlijke neven niet ophouden en evenmin bij hetgeen over het voorgevallene is gezegd en geschreven. Wij willen er ons toe bepalen bij de prinselijke redevoering zelve een korte wijl stil te staan, niet zoozeer omdat wij daarvan voor het oogenblik een politiek resultaat van eenige beteekenis verwachten, als omdat daarin het kort doch be-

langrijk tijdperk der Honderd dagen, en meer speciaal de daarin plaats gehad hebbende verandering in het keizerlijk régime wordt besproken en beoordeeld. Het toen door Napoleon I omhelsd politiek stelsel, waarbij hij met zijne antecedenten geheel brak, vormt in zijn leven eene hoogst eigenaardige episode, en de waardering daarvan heeft thans te meer waarde, nu het constitutioneel keizerrijk van 1815 door een lid der familie Bonaparte als het ideaal der toekomst aan het Fransche volk wordt voorgespiegeld.

I.

Alvorens de aandacht op het constitutioneel keizerrijk van 1815 te vestigen is het, om de scherpte van het contrast te doen uitkomen, onvermijdelijk een oogenblik te vertoeven bij de leidende gedachte van het keizerrijk, dat met de restauratie in 1814 ten onder ging.

De Fransche omwenteling had het doel dat zij beoogde voorbijgestreefd. Tot buitensporigheden vervallen, had zij hare zedelijke kracht ondermijnd, tweedragt met volle handen uitgestrooid en voor reactie den weg geopend. Tijdens het Directoire, dat na de stormachtige dagen der Conventie weder wat verademing schonk, vertoonde Frankrijk het beeld van een volk, dat door overmaat van inspanning uitgeput, tot matheid en onverschilligheid dreigt over te slaan, en onzeker wat de toekomst brengen zal, te vergeefs naar hulp uitziet. Het had al de ellenden aan een almagtig veelhoofdig bestuur eigen, in volle mate ondervonden, en het gevoelde dat, zouden de goede vruchten der revolutie behouden blijven, er eene regering noodig was, die uitgaande van ééne leidende gedachte, in den chaos orde schiep en eene regelmatige werking aan het groot organisme van den staat verzekerde.

Dat doel, het sprak van zelf, kon slechts door de krachtige wil van een enkelen bereikt worden, en die enkele moest een man wezen van groot genie.

Het was deze overtuiging, die de rol van Napoleon I mogelijk maakte. Hij vertegenwoordigde den redder dien het volk zocht, en hij heeft te regt kunnen zeggen: "Ik heb de kroon "niet overweldigd; ik heb haar opgeraapt uit den modder en "het volk heeft mij die op het hoofd gezet."

De omwenteling te voltooijen, de beginselen van 1789 te vestigen op vaste grondslagen, dit was de roeping van Napoleon. Hij heeft daaraan voldaan, maar slechts gedeeltelijk. Door hem werd in Frankrijk gelijkheid voor de wet en vrijheid van godsdienst gevestigd; door hem werden die wetboeken in het leven geroepen, die ook buiten Frankrijk een vast en goed regt in plaats van willekeurige costumen en keuren hebben gesteld; door hem werden in vele takken van administratie die beginselen van orde en regelmaat ingevoerd, die vorige eeuwen nooit hadden gekend. Wat hij van de beginselen van 1789 heeft in practijk gebragt is blijven bestaan en is rijk geweest aan goede resultaten. Doch wat hij verzuimde en met opzet verzuimde, was de toepassing van hetgeen de revolutie ten opzigte der staatkundige vrijheid had verkondigd. Te dien aanzien is hij te kort geschoten en heeft hij de wenschen van het volk niet bevredigd.

Napoleon ontkende het geenszins dat hij de vrijheid aan Frankrijk onthouden had, doch hij verdedigde zulks door te wijzen op de eischen die 's lands politiek tegenover Europa medebragt. In de proclamatie van 22 April 1815, waarbij hij de Acte additionnel aux constitutions de l'Empire aan de goedkeuring der burgers onderwerpt, geeft hij te kennen dat hij tot 1814 het plan koesterde om een groot europeesch federatief stelsel in het leven te roepen, en dat hij, om dat plan te volvoeren en daaraan den meest mogelijken omvang en vastheid te geven, "de vestiging van onderscheidene instellingen, "meer bepaaldelijk bestemd om de vrijheid der burgers te beschermen, had *uitgesteld.*"

Uitgesteld. Was dit wel het ware woord? Doch hoe het zij, er blijkt uit de verklaring des Keizers zelve, dat hij een hooger ideaal kende dan de enkele voltooijing der revolutie. Ook Prins Napoleon, die anders weleens met de woorden van zijn oom juist het tegenovergestelde zoekt te bewijzen van hetgeen zij zeggen, erkent dat tien jaren lang het keizerrijk geene vrijheid heeft gehad. "Napoleon, zegt hij, heeft de europesche "monarchie beoogd; dit is onwederlegbaar, en waarom het te "ontkennen? Hij wilde eene politieke en economische een-"heid.... Wat hij droomde, was een europeesch Statenverbond" [1].

Het politieke plan des Keizers leed echter ten slotte schip-

[1] Blz. 8.

breuk op de vereenigde pogingen der Europesche volken, om zich aan den hun opgelegden en hun nationaliteitsgevoel kwetsenden dwang van Frankrijk te onttrekken. Deze mislukking kwam Napoleon op het verlies der regering en het land op den terugkeer van de in deze eeuw niet meer te huis behoorende Bourbons te staan.

"De groote Keizer vestigt zich na zijn val op het eiland "Elba. Gedurende tien maanden volgt hij met een oplettend "oog den loop der staatkundige gebeurtenissen; hij ziet dat "de Restauratie impopulair blijft; dat er een strijd tusschen "vorsten en volken op handen is; dat de openbare meening "hem weder gunstig wordt. Maar in de eerste plaats denkt "hij na over de toekomst der wereld; in zich zelven gekeerd "ontwart hij de waarheid, en komt tot de erkenning, dat, "heeft het keizerrijk zonder vrijheid de wereld kunnen ver- "bazen, de vrijheid noodig is voor het keizerrijk, om het zijne "roeping te doen vervullen." [1].

Doch met allen eerbied voor 's Prinsen waarheidsliefde, gelooven wij echter, dat aan de meditatiën des Keizers op Elba meer wordt toegeschreven, dan in goeden ernst te verdedigen is. Napoleon, wiens scherpziend oog zeer goed wist te onderscheiden, welke de voordeelen en welke de bezwaren zijn aan de vrijheid eens volks verbonden, zou eerst op het tijdstip, waarop zijn genie niet meer stond op de hoogte van vroeger, er achter zijn gekomen, dat Frankrijk inderdaad, om de begrippen der revolutie bestendigd en verre verspreid te zien, de vrijheid behoefde! Zulks wordt door de geschiedenis gelogenstraft. Napoleon kende zeer goed de waarde der vrijheid als politieke beweegkracht; doch zij zou hem in Frankrijk gehinderd hebben bij de uitvoering zijner wenschen naar wereldheerschappij. Waar zij hem niet in den weg stond, gebruikte hij haar als middel; doel was zij hem, ook buiten Frankrijk, nooit. In November 1807 schreef hij aan zijn broeder Jérôme, den koning van Westphalen: "Wees constitutioneel koning; "wanneer het verstand en het licht van dezen tijd niet vol- "doende waren, om u dit aan te raden, zoo zou eene wijze "staatkunde het u voorschrijven. Gij zult bevinden, dat de "kracht der openbare meening u een natuurlijk overwigt zal "bezorgen op uwe buren, die absolute koningen zijn [2]." Wel

[1] Bl. 12. [2] Bl. 11.

een bewijs, dat hij bewust was, welk eene partij van een constitutioneel bestuur kon getrokken worden.

Het portret van een Napoleon, boete doende voor eene vroegere zonde, en geïnspireerd door eene betere gedachte, is op zijn zachtst niet gelijkend; de Prins miskent tevens het genie van zijn oom. Ware Napoleon een gewoon eerzuchtige geweest, wien het alleen om den troon en de vestiging eener dynastie te doen was, welligt dat hij zich van den aanvang af de rol van constitutioneel souverein had getroost. Doch met een reusachtig politiek plan in het hoofd, waaraan eenheid van wil, vastheid van besluit en snelheid van uitvoering alleen het welslagen konden verzekeren, was de concentratie van alle magt en van alle hulpbronnen des lands in zijne hand voor hem eene conditio sine qua non. Er bestond voor hem geene keuze; een parlementair bewind, noodwendig uitvloeisel van het constitutioneel beginsel, zou tot logisch gevolg de onmogelijkheid hebben gehad, om Europa te dwingen zich aan zijn stelsel te onderwerpen.

"Zijne overpeinzingen op Elba, zegt de Prins, hadden van "Napoleon een nieuw mensch gemaakt; op Frankrijk en op de "verbetering zijner inwendige instellingen, zou hij voortaan al "de krachten van zijn genie rigten." [1]. Met andere woorden, hij had met zijn vroeger ideaal, als voortaan onuitvoerbaar, gebroken; den tijdstroom niet meer kunnende leiden, moest hij dien wel volgen.

Dat dus Napoleon, bij zijn terugkeer van Elba, aan Frankrijk den constitutionelen regeringsvorm toezegde, was niet anders dan eene concessie, een offer dat hij bragt aan de omstandigheden, een middel om de partijen van liberale en democratische rigting aan zich te verbinden. De geschiedenis der Honderd dagen leert, hoe kwalijk de Keizer zich in zijne nieuwe hoedanigheid van constitutioneel Vorst wist te schikken, hoe het hem verdriette en bevreemdde overal hinderpalen te ontmoeten op den weg, waar vroeger geen steentje hem hinderde. De overgang was dan ook groot, en, menschen blijven menschen. Iemand, die tien jaren lang alleen zijn wil heeft te openbaren gehad, om dien door een groot volk zonder tegenstand ten uitvoer gelegd te zien, is zeer zeker niet in eens een volmaakt constitutioneel souverein. Bovendien be-

[1] Bl. 27.

hoorde Napoleon tot de vorsten, die de natuur niet met het karakter en de eigenschappen had bedeeld, welke het hoofd van een constitutionelen staat behooren eigen te wezen. De voortvarendheid van zijn karakter maakte het hem onmogelijk de menschen genoeg te ontzien en geduld te kunnen hebben, terwijl bovendien het bewustzijn van den omvang van zijn genie hem weinig geschikt moest maken om den raad en den wil te volgen van hen, die in zoo vele opzigten beneden hem stonden. Het constitutioneel keizerrijk heeft te kort bestaan om over Napoleon in zijn nieuwen werkkring geplaatst genoeg licht te verspreiden, en een voldoend oordeel te vellen over zijne geschiktheid voor de nieuwe rol, die hij aanvaard had, doch er bestaat grond genoeg, om aan te nemen, dat, zelfs bij de meeste goede trouw van zijne zijde, die nieuwe periode zijns levens zich door onafgebroken botsingen zou hebben gekenmerkt.

Beter dan zijn neef, heeft Napoleon zelf van het nieuwe standpunt, waarop hij zich bij zijn terugkeer van Elba meende te moeten stellen, reden en aanleiding verklaard. Het was in een zijner gesprekken met Benjamin Constant, den vroegeren tegenstander des Keizers, tijdens de Honderd dagen zijn bondgenoot en raadsman.

"De natie, zeide Napoleon, heeft twaalf jaren lang van "staatkundige beroering rust gehad en sedert een jaar rust zij "uit van den oorlog; die dubbele rust heeft haar behoefte aan "werkzaamheid geschonken. Zij wil, of meent te willen eene "tribune en vergaderingen; zij heeft dit niet altijd gewild. Zij "heeft zich aan mijne knieën geworpen, toen ik aan de rege- "ring kwam; gij zult het u herinneren, gij die beproefdet u "tegen mij te verzetten. De smaak in grondwetten, debatten "en redevoeringen schijnt teruggekeerd.... In allen geval is "het slechts eene minderheid, die het wil; bedrieg u daarin "niet. Het volk, of wilt gij het liever, de menigte wil al- "leen mij.... Indien er kans bestaat, om met eene consti- "tutie te regeren, het zij zoo.... Ik heb de heerschappij der "wereld gewild, en om mij die te verzekeren, was eene onbe- "grensde magt mij noodzakelijk. Om Frankrijk alleen te re- "geren is het mogelijk dat eene constitutie beter is. Zie dus, "wat gij doen kunt. Deel mij uwe denkbeelden mede. Vrije "verkiezingen? openbare discussie? verantwoordelijke Ministers? "vrijheid? Dat alles wil ik.... De vrijheid van drukpers

"vooral; haar te onderdrukken is ongerijmd; in dit opzigt "staat mijne overtuiging vast.... Ik ben de man des volks; "indien het volk werkelijk de vrijheid wil, ben ik verpligt die "te geven; ik heb zijne souvereiniteit erkend, en daarom moet "ik het oor leenen aan zijnen wil, en zelfs aan zijne luimen. "Ik heb het nimmer willen onderdrukken voor mijn genoegen; "ik had groote voornemens; het lot heeft daarover beslist, ik "ben geen veroveraar meer en kan het niet meer worden. Ik "weet wat mogelijk is en wat het niet is; ik heb nog slechts "ééne roeping: Frankrijk op te beuren, en daaraan de regering "te geven, die het behoeft.... Ik haat de vrijheid niet; ik "heb haar verwijderd, toen zij mij den weg belemmerde; maar "ik begrijp haar; ik ben in hare denkbeelden opgevoed.... "Bovendien, het werk van vijftien jaren is vernield, en kan "niet op nieuw worden opgevat. Daartoe zouden twintig jaren "noodig zijn en twee millioen menschen moeten worden op- "geofferd."

In deze ontboezeming ligt de geheele ziel des Keizers; duidelijk spreken daarin zijne verwachtingen, maar tevens zijne twijfelingen. Hij ontveinst het niet, dat hij bukt voor de omstandigheden. Die toestand is natuurlijk, is waar. Napoleons verbindtenis met het constitutioneel keizerrijk is een mariage de raison, meer niet; hij sloot haar, gelijk een aantal uitstekende mannen toen en later hebben geloofd en verzekerd, te goeder trouw, zonder de nevengedachte van, alle gevaar geweken zijnde, den band te breken. Doch zijn hart bleef gehecht aan het eerste, het absolute keizerrijk met zijne glorievolle herinneringen, en niemand, die ligtelijk zal beweren, dat ware de restauratie niet tusschen beide getreden, hij uit eigen beweging het ideaal zijner politieke liefde zou verstooten hebben.

De bewering trouwens van Prins Napoleon, dat zijn oom als een *nieuw mensch* van Elba zou zijn teruggekeerd, wordt door de feiten gelogenstraft. Hoe weinig hij, ondanks zijne goede bedoelingen, zich aan de eerste eischen van den constitutionelen souverein wist te onderwerpen, bleek al dadelijk uit de wijze, waarop de nieuwe constitutie tot stand kwam.

Bij decreet van 13 Maart 1815 had Napoleon eene constituerende vergadering bijeengeroepen, wier taak het wezen zou eene nieuwe grondwet voor het Rijk zamen te stellen. Dit was niet meer dan rationeel. De Keizer immers brak met

het verledene; eene nieuwe phase, met de vrijheid tot kenmerk, zou het volk intreden. Al ware het den Keizer alleen te doen geweest, om van de opregtheid zijner bedoelingen een blijk te geven, had hij moeten willen, dat het volk, door zijne vertegenwoordigers, den vorm zijner toekomstige regering zelf had omschreven.

Doch de aard van den vroeger alvermogenden vorst kwam weldra weder boven. Het vooruitzigt der uit den aard der zaak langdurige en gerekte debatten eener talrijke vergadering kon aan dat voortvarende karakter weinig behagen. Vandaar dat er van de constituerende vergadering niets kwam, en de Keizer zelf de taak op zich nam, om eene constitutie zamen te stellen en aan het votum des volks te onderwerpen.

Die taak aanvaardende gevoelde hij zich niet sterk genoeg om het verledene te verloochenen. Eene nieuwe orde van zaken bragt hij immers mede van Elba, door eene breede kloof van de vroegere gescheiden, en waarom dan, gelijk hij deed, den veranderden staatsvorm eenvoudig als een aanvulling van een vroegeren toestand voorgesteld? De grondwet van 1815 was, zoo heette het, niet anders dan de kroon op de vroegere staatsregelingen des keizerrijks gezet; vandaar de karakteristieke naam van Acte additionnel aux constitutions de l'Empire. Het was eene grove fout, die velen met wantrouwen en twijfel vervulde, en bovendien eene onwaarheid en eene ongerijmdheid; want de nieuwe staatsregeling, in plaats van de vroegere te verbeteren, wierp die in hare meest fundamentele beginselen ter aarde, en dreigde daarenboven bij den spoed waarmede zij was zamengesteld, voorschriften van vroeger dagen, in lijnregten strijd met den geest van den pas omhelsden regeringsvorm, te bestendigen.

Bovendien had Napoleon, door zelf de zamenstelling der constitutie op zich te nemen, zich aansprakelijk gesteld voor de daarin opgesloten beginselen.

De Acte additionnel was niet veel anders dan eene herziene uitgave van het charter van Lodewijk XVIII. Hare waarde als grondwet voor Frankrijk in gewone tijden beoordeelen wij niet. Doch in de bijzondere omstandigheden, waarin de Keizer verkeerde, gedwongen om zoo veel mogelijk de partijen te ontzien, moest zij aanleiding geven tot ontevredenheid. Het was een ongelukkig denkbeeld des Keizers eene erfelijke Pairskamer op te rigten, waarvan het aantal door hem te benoemen leden

onbeperkt was. Napoleon had in 1815 even als voorheen zijn grooten aanhang bij de lagere volksklasse. Van de onderscheidene partijen was er geene, die hem thans met meer opregtheid en nadruk ter zijde stond, als de democratische, de partij der oude revolutionnairen. Waartoe haar thans in eene erfelijke Pairskamer een steen des aanstoots gegeven? Weinige weken te voren had hij, bij zijn decreet van Lyon, den adel afgeschaft en daardoor aan de aristocratie den oorlog verklaard. Inconsequentie van beginselen was het minste, dat de democraten den Keizer verwijten konden, vreesachtige zucht, om de vermogende klassen der zamenleving door het lokaas van hooge staatswaardigheden tot zich te trekken.

De keizerlijke constitutie heeft slechts een korten levensduur gehad. Men lette slechts op eenige data. Den 22sten April werd de Acte additionnel bekend gemaakt, om aan de stemming der burgers te worden onderworpen; den 1sten Junij werd de natuurlijk gunstige uitslag der volksstemming in het Meiveld afgekondigd; den 4den Junij had de opening plaats der Kamers; den 18den Junij leed het Fransche leger de nederlaag bij Waterloo; den 22sten Junij deed Napoleon afstand van den troon. De gebeurtenissen volgden elkander met snelheid op; er was geen tijd, geene plaats, geene gelegenheid om aan de ontwikkeling der pas gelegde constitutionele grondslagen de hand te slaan, veel min om te beslissen in hoeverre zij in de practijk voldeden. Dit gevoelen wordt niet door Prins Napoleon gedeeld: "De feiten, roept hij uit, beantwoorden aan "de beloften. Tegenover het vereenigd Europa geplaatst, ge-"noot ons land nooit meer vrijheid dan toen" (in 1815) [1]. Mogt Prins Napoleon over deze stelling nog eens ernstig nadenken, dan zou hij hoogst waarschijnlijk tot deze slotsom komen, dat, gesteld al eens, dat zijne bewering waarheid bevatte, dan nog uit de vergelijking eener regering van weinige weken, met die van jaren, geene andere dan valsche gevolgtrekkingen te halen zijn.

Eenmaal in het keizerrijk van 1815 zijn toonbeeld van een vrij gouvernement hebbende geplaatst, gaat Prins Napoleon verder en vraagt: "Waarom is, in spijt onzer nederlagen, het "keizerrijk van 1815 populair gebleven? Het volk gevoelde "het: dáár was het keizerrijk der toekomst; dáár het waar

[1] Bl. 14.

"verbond der vroegere grootheid met de vrijheid." Dat de Honderd dagen, met hunne talrijke elkander als zonder tusschenpoozen opvolgende lotgevallen, zich in de herinnering der Franschen gegrift hebben als een treffend drama, waarvan het slot den definitieven val en de verbanning des grooten Keizers naar St. Helena vertoont, het is niet meer dan natuurlijk. Doch wanneer hebben van de populariteit van den *regeringsvorm* der Honderd dagen de sporen zich ooit op indrukwekkende wijze doen gevoelen? Is het in 1830 geweest? of in 1848? Neen. En voor ieder, die zien wil, is de reden daarvan niet duister. Bonapartisme en constitutionalisme hebben steeds in de werkelijkheid en in het gevoel des volks tegenover elkander gestaan. Ofschoon Napoleon in 1815 de vaan van het constitutioneel gouvernement omhoog hief, was het de eigenlijke constitutioneel-monarchale partij, die het meest vijandig tegen hem optrad. De groote kracht van Napoleon lag niet bij hen, wier zaak hij schijnbaar verdedigde, maar veeleer bij de democraten. De constitutionele partij in Frankrijk, althans het meest geavanceerde deel daarvan, had reeds in 1815 de regering van Orleans in het oog, en tot op dit oogenblik is het niet het keizerrijk van 1815, maar de Julij-regering, wat zij, des noods gewijzigd naar de behoefte des tijds, terugverlangt. Er zijn er in Frankrijk, die het keizerrijk van Napoleon III aanhangen; er zijn er, die de republiek willen; er zijn er, die den graaf van Chambord, er zijn er, die den graaf van Parijs in de Tuileriën gevestigd zouden willen zien. Die vier rigtingen vertegenwoordigen ieder een beginsel van regering, waarvan elkeen weet, wat het beduidt. Maar dat het keizerrijk van 1815 ook een beginsel vertegenwoordigde, afgescheiden van de genoemde, hebben zeker velen thans voor het eerst vernomen. En bij een reeds eenigzins oppervlakkig onderzoek zal spoedig, aan ieder, die het beproeft, blijken, dat het keizerrijk van 1815, althans met de Acte additionnel tot grondslag, niets vertegenwoordigt, wat niet reeds bij de andere partijen, vooral bij die van Orleans, wordt aangetroffen.

De constitutionele partij in Frankrijk was, gelijk wij zoo even opmerkten, met het constitutioneel keizerrijk niet ingenomen. Voor zoo verre zij de Bourbons aanhing, wachtte zij den loop der dingen af, en voor zooverre zij Orleans in het oog had, was zij, ofschoon bedektelijk, in de weer, om zoo mogelijk in troebel water te visschen. Wat de laatste hoopte

was, dat de Kamers in de gelegenheid zouden gesteld worden, om bij het eventueel openvallen van den troon door eene tweede abdicatie van Napoleon, de keuze van een nieuwe regering te doen. Openlijk kwam zij tegen den Keizer niet in verzet, maar zij bereidde zich er op voor, van de eerste goede gelegenheid tegen hem partij te trekken.

Vandaar gedurende de Honderd dagen eene zonderlinge verwarring in de verhouding der politieke partijen. Napoleon, die de vlag van het constitutioneel gouvernement met ophef in de hoogte stak, vond zijne volgelingen in het leger, in de lagere klasse, in de vroegere republikeinen, bij gevolg, in die elementen, die òf zuiver democratisch waren, òf nog van harte gehecht aan de traditie van het eerste keizerrijk. De middenstand, waarbij de constitutionele partij hare meeste aanhangers telde, vertrouwde de verandering des Keizers niet, en zoo zij daarop al vertrouwde, vreesde zij daardoor toch niet genoeg gevrijwaard te zullen zijn tegen eene nieuwe reeks van oorlogen, die op handel en nijverheid nogmaals drukken zouden. Zoo was hier het eigenaardig verschijnsel, dat de Keizer in de Honderd dagen steunen moest op krachten, die zich vereenigden onder eene leuze, die de hare niet was.

Napoleon, ofschoon hopende de gegoede burgerklasse door zijne constitutie tot zich te trekken, begreep echter zeer goed, dat hij vooral op het volkselement moest en ook kon rekenen. Hij wist dat er tusschen de overblijfselen der partijen van de republiek en de Bourbonsgezinden nog altijd eene oude veete bestond; na de eerste restauratie waren zij op allerlei manieren achteruitgezet en door het Hof en de teruggekeerde emigranten met een kwaad oog aangezien. Wanneer eene tweede restauratie de troon der Bourbons voor goed mogt gevestigd hebben, zou hun toestand er niet op verbeteren. "Gij zoudt "een kwaad spel wagen, zeide Napoleon tegen Constant, indien "gijlieden mij verriedt. Na mij zoudt gij allen, revolutionnai- "ren, verloren zijn. Ik ben uw laatste dictator. Denkt daaraan [1]."

Inderdaad, de revolutionnairen dachten er aan, en toen na den slag van Waterloo de Kamer der vertegenwoordigers op 's Keizers abdicatie aandrong, waren het Carnot, de strenge republikein en zijne geestverwanten, die het trouwst de zijde van Napoleon bleven houden.

---

[1] Blz. 14.

Eene vraag van moeijelijken aard bij de beoordeeling van den eersten Keizer is deze, of het constitutioneel régime van 1815 hem ernstig gemeend was, eene vraag alleen bij wijze van gissing te beantwoorden, en waarbij de dunk dien men van het karakter en het genie des Keizers zich vormt, hoofdzakelijk beslissen zal. Het is een feit, dat verscheidene tijdgenooten van naam, en later meer dan één geschiedschrijver, de overtuiging koesterden, dat het inderdaad in de bedoelingen des Keizers lag om, bleef hij den troon meester, ook trouw te zijn aan het nieuwe stelsel dat hij omhelsd had. Het betaamt aan de geschiedenis niet onherroepelijk uitspraak te doen in eene niet te beslissen zaak. Er zouden echter, dunkt ons, redenen genoeg zijn aan te voeren, die het waarschijnlijk maken, dat Napoleon, deels uit behoefte om den ontwakenden volksgeest te bevredigen, deels om den veranderden politieken toestand van Europa, die zijn absoluut gezag voortaan in toom houden zou, zijn weêrzin tegen de constitutionele beginselen overwonnen en later geen aanslag ondernomen zou hebben tegen zijn eigen werk, den acte additionnel. Doch definitief is de zaak natuurlijk niet uit te maken, tenzij men mogt willen zweren op het gezag van Prins Napoleon, die de goede trouw des Keizers ten stelligste verdedigt.

"De goede trouw van Napoleon was zóó volkomen, dat zij "hem het eenige voorbeeld van zwakheid gedurende zijn leven "deed geven: hij wilde namelijk niets ondernemen tegen de "Kamer van 1815, met haren valschen, bekrompen en bedorven "geest. Het leger en het volk op zijne hand hebbende, kon "hij op beide een uiterst beroep doen, en het is niemand ge- "geven met zekerheid te zeggen welk gevolg het verbond van "een groot man en van een groot volk, beide met overspannen "hartstogten en krachten, zou gehad hebben. Maar Napoleon "zag zich hierin door zijn verleden verhinderd; hij gevoelde, "dat, meer dan iemand anders, hij gematigd moest zijn, en zoo "verzwakte zijn vroeger dictatorschap den tegenstand van het "tegenwoordige; hij wilde geen verzet en gaf de voorkeur aan "eene tweede ballingschap [1]."

Napoleon's trouw aan de constitutie is in de oogen van zijn neef eene zwakheid! Arme politieke moraliteit, wanneer gij door zulke bedorven begripsverwarring moest beheerscht worden!

[1] Blz. 28.

Eene bijdrage meer tot de vele, hoe antipathiek het constitutioneel en het Bonapartistisch beginsel zijn, en hoe kwalijk de partij, die het eerste omhelst, haar vertrouwen plaatsen zou, wanneer zij in iemand als den redenaar van Ajaccio een wezenlijken steun zocht, en hetgeen hij ter verheerlijking van het constitutioneel keizerrijk zegt, voor goede munt opnam!

Het oogenblik van zwakheid des Keizers, door den Prins bedoeld, is zijne houding in het korte tijdvak tusschen de nederlaag van Waterloo en zijn vertrek naar Rochefort, een tijdvak voor Napoleon rijk aan bittere ondervinding en grievende teleurstelling, waarin zijn geest beurtelings van diepe wanhoop tot overspannen hoop oversloeg, en dat onwillekeurig een gevoel van medelijden opwekt met eene zoo diep gevallen en zwaar beproefde grootheid. Een vlugtig overzigt van die dagen zij ons vergund.

Den 20sten Junij, twee dagen na de nederlaag bij Waterloo, was de Keizer te Parijs teruggekeerd. Spoed kwam hem onvermijdelijk voor, ten einde zoo mogelijk te beletten dat de Kamer onder den indruk van het gebeurde voor hem of zijne dynastie vijandige maatregelen nam. Hij vermogt echter niet den storm te keeren. Op voorstel van Lafayette verklaarde de Kamer der vertegenwoordigers zich permanent, en ieder, die haar mogt willen ontbinden, voor landverrader; een maatregel, waarbij zich ook de Kamer der Pairs aansloot. Zoo ontstond er een toestand van openlijk verzet tegen het keizerlijk bestuur, en had Napoleon geene andere keuze, dan tusschen een coup d'état en abdicatie.

Het berigt, dat het aanvankelijk voor verloren gehouden corps van Grouchy bij Waterloo was behouden gebleven, wakkerde nog eens den gezonken moed des Keizers aan. Wie wist, wat een beroep op het volk, wat eene algemeene wapening zou te weeg brengen! misschien kon zoodoende de vreemdeling van het Fransch territoir geweerd worden! Ontbond hij de Kamers, dan kon hij weder vrij de inspraken van zijn genie volgen. De Keizer aarzelde echter, want hij was niet verblind genoeg om niet in te zien, dat hij op die wijze eene daad van wanhoop zou begaan, hoogst twijf h ; wat den uitslag betreft, en in allen geval van de ra gevolgen voor het land. Hij onderwierp zich ı e lot en getroostte zich eene tweede abdica , .t Tevens noodigde hij de K regent-

schap uit. Doch er kwam bij de Kamer noch van eene uitroeping van Napoleon II, noch van een regentschap; integendeel werd er een voorloopig bestuur van vijf leden benoemd, hetgeen den Keizer met verontwaardiging deed uitroepen: "Ik heb "mijne kroon niet nedergelegd ten behoeve van een nieuw "Directoire; ik heb afstand gedaan ten behoeve van mijn zoon. "Wanneer men hem niet uitroept, is mijn afstand van nul en "geener waarde. De Kamers weten wel, dat het volk, het "leger, de openbare meening, het verlangen, maar de vreemde-"lingen houden haar terug. Het is niet, door zich bij de "geallieërden druipstaartend en geknield te vertoonen, dat zij "deze dwingen zullen de nationale onafhankelijkheid te er-"kennen." Weldra werd den gevallen vorst de wensch te kennen gegeven, dat hij Parijs verlaten zou, en den 25sten Junij nam hij zijn intrek op Malmaison, waar hij van nabij bewaakt werd.

Intusschen naderen de geallieërden Parijs; het oude krijgsmansgenie en de herinnering aan de op tallooze slagvelden geoogste glorie, doen het bloed van Napoleon koken. Hij is geen keizer meer; hij is tot werkeloosheid verpligt. Dit doet hem tot het natuurlijk onaanneembaar, maar desniettemin treffend besluit komen, zijne diensten als gewoon Generaal aan te bieden. "Afstand doende van het gezag," zoo schrijft hij aan het Voorloopig Bestuur, "heb ik geen afstand gedaan van het "edelst regt des burgers, het regt om mijn land te verde-"digen. De vijanden naderen de hoofdstad, en er is geen "twijfel aan hunne voornemens en hunne kwade trouw. Mij "beschouwende als de eerste soldaat des vaderlands, bied ik in "deze moeijelijke omstandigheden mijne diensten aan als gene-"raal." Het aanbod werd van de hand gewezen, en den 29sten Junij vertrok hij van Malmaison naar Rochefort, vanwaar hij de ballingschap op St. Helena te gemoet ging.

Aanleiding voor den Keizer om in zijn hopeloozen toestand het uiterste te wagen moge er bestaan hebben, het zou desniettemin het toppunt van ongerijmdheid en zwakheid zijn geweest aan de opwellingen van zijnen hartstogt den vrijen loop te laten. En wanneer Prins Napoleon het onder bedekten vorm schijnt te betreuren, dat Napoleon dien weg niet insloeg, en zulks van zijn standpunt zwakheid noemt, dan miskent hij geheel én den toestand van Napoleon en dien van Frankrijk in 1815.

II.

Wanneer wij den indruk, dien de rede van den Prins achterlaat, in het kort teruggeven, dan komt het ons voor, dat hij van den eersten Keizer een phantastisch constitutioneel souverein heeft gemaakt. Met welk doel? Moeijelijk is een ander te gissen, dan dat hij, behoefte hebbende om aan een bepaald politiek denkbeeld een ligchaam te geven, zich meester heeft gemaakt van de Honderd dagen, om aan dat denkbeeld het prestige van de zwaarst bewogen episode uit de geschiedenis van Napoleons regering te schenken. Ernstig gemeend is de schildering van het constitutioneel keizerrijk niet; zij is niet anders dan een middel om zijne gedachte te populariseren. Begrepen de Franschen niet genoeg, welk een paradijs van politieke vrijheid hen gewacht zou hebben, indien het keizerrijk van 1815 niet gevallen ware, hij, Prins Napoleon, zou het penseel nemen, om dat schoone land van belofte met frissche kleuren te schilderen. Hij wees hen op het einddoel, de kroon van het geheel politiek leven des eersten Keizers; op een ideaal nog in onzen tijd onverpoosd na te jagen. De Honderd dagen waren de gouden eeuw geweest van Frankrijks vrijheid; met het oog daarheen moest hij, die aan het roer stond, het schip van staat besturen.

Indien men de wezenlijke strekking der rede van Prins Napoleon vatten wil, schijnt men dan ook het best te doen, het beeld van Napoleon, zooals de geschiedenis dat teekent, in de schaduw te laten, en het alleen te beschouwen als een orgaan, waardoor de Prins zijne eigene denkbeelden van staatsbestuur zoekt te verkondigen. Doet men dit niet, dan ontaardt de redevoering in een chaos van verwarring en tegenstrijdigheid, terwijl bovendien onze opvatting geheel strookt met de blijkbare bedoeling van den Prins om zijn eigen politiek programma te ontvouwen. Welk is dat programma, door hem, zij het dan, gelijk wij gezien hebben en nog zien zullen, zonder grond, het constitutioneel keizerrijk van 1815 genoemd?

In de eerste plaats de buitenlandsche politiek.

"In Frankrijk teruggekeerd, zou ik de onveranderlijkheid "zijner grenzen als beginsel hebben aangenomen. Iedere toe-"komstige oorlog zou voortaan verdedigend, iedere uitbreiding "van grondgebied anti-nationaal geweest zijn. Ik zou mijn

"zoon hebben doen deelnemen in het bestuur; mijne dictatuur "zou haar einde, de constitutionele regering een aanvang ge- "nomen hebben" [1].

Met deze door Napoleon op St. Helena afgelegde verklaring vereenigt zich de Prins, dus met de politiek des vredes, met het "l'Empire c'est la paix" van Napoleon III. De leuze is schoon, vooral voor een magtig en krijgshaftig volk. Jammer maar, dat de Prins naast zijne vredelievende, politieke beginselen voorstaat, die haar in de practijk alras tot eene zuivere illusie zouden maken. Wij meenen in de eerste plaats zijne zienswijze omtrent de question brûlante der nationaliteiten.

Breedvoerig zet de Prins het standpunt van Napoleon ten dien opzigte, gedurende zijn loopbaan vóór 1814, uiteen [2]. Wij staan daarbij echter, voor zoo ver de Poolsche, Hongaarsche en Italiaansche kwestiën en de zoo teedere zaak van het wereldlijk gezag des Pausen betreft, niet stil; alleen wijzen wij op het algemeen beginsel zijner politiek, dat Napoleon zelf aldus heeft omschreven: "Een mijner grootste gedachten is geweest de "zamenvoeging, de vereeniging der geographisch dezelfde vol- "ken, welke de omwentelingen en de staatkunde hebben ont- "bonden en verbrokkeld" [3]. "De Napoleontische traditie," zegt de Prins, "moet noodwendig tegenwoordig in hare mid- "delen verschillen, maar het doel moet hetzelfde blijven; wij "hebben niet meer de magt en den wensch om Europa onzen "wil op te leggen; de tijden zijn veranderd; het is in zich "zelf en in het verbond met liberale volken, dat wij onzen "steun moeten zoeken. Maar weg met die theoriën, die het "genie van Frankrijk in boeijen willen kluisteren! In onze "dagen zullen onze grootste overwinningen in het buitenland "bestaan in de emancipatie der volken en de erkenning der "nationaliteiten" [4]. En onmiddellijk hierop laat hij de woorden van Napoleon volgen: "De eerste souverein, die te mid- "den van de eerste groote politieke verwarring, te goeder trouw "de zaak der volken zal omhelzen, zal zich bevinden aan het "hoofd van geheel Europa, en zal alles kunnen ondernemen, "wat hij zal willen."

---

[1] Blz. 28.
[2] Blz. 16 en volgg.
[3] Blz. 17.
[4] Blz. 21

De theorie des vredes is, bij de opvatting, die Prins Napoleon van de roeping van Frankrijk heeft, dus niet veel meer dan een klank.

En dit wordt niet verminderd door de wijze, waarop de tractaten van 1815 door hem worden beoordeeld. "In 1815," zegt hij, "is aan Europa door overmagt, geweld en haat een "staat van zaken opgedrongen, die op niets minder dan de "waarheid berust. Er is een valsch evenwigt gevestigd, gevolg "van de hartstogten van het oogenblik en ontstaan uit de ver-"menging van het oude regt met de feiten van het tegenwoor-"dige. Gij wilt dat daar het uitgangspunt is van een staat "van vrede, die slechts op de bevrediging van de wenschen der "volken kan gegrondvest zijn! En gij zoudt ons, die nog wei-"nige jaren geleden de overwonnenen van 1815 waren, willen "dwingen die verdragen te aanbidden, of, door een woorden-"spel, zoudt gij ons wel willen veroorlooven die verdragen te "verfoeijen, mits men die te gelijker tijd naleefde" [1].

Eenige zinsneden om dien krassen uitval te temperen, zeggen niets. De redenen, die den oorlog kunnen motiveren, blijven bestaan, en de handhaving van den vrede in de bovenstaande gevallen wordt alleen door den Prins afhankelijk gesteld van de wel wat onbestemde en egoïstische voorwaarde, dat Frankrijk binnen de grenzen van het regt, van zijne krachten en van zijne belangen blijve, en dat het, alvorens op zijn doel af te gaan, berekene of dit de mogelijke opofferingen, die men brengen wil, waard zij.

En wat wil Prins Napoleon ten opzigte der binnenlandsche politiek?

Hij wil de vrijheid, maar op welken voet en hoe?

De vorstelijke redenaar onderscheidt de vrijheid in twee soorten; de eene omvat allen, de andere weinigen. Tot de eigenschappen van de eerste behoort een eerlijk toegepast algemeen stemregt, de volkomen vrijheid van drukpers, behoudens de bepalingen van het gemeene regt, het regt van vereeniging. Aan de begrensde vrijheid is verbonden de beperking van het kiesregt tot een klein aantal bevoorregten, eene afzonderlijke wetgeving op de drukpers, de ontzegging van het regt van vereeniging, alles zich oplossende in de almagt van eene vereeniging van bevoorregten, die Parlement heet. Hij betuigt zijne

[1] Blz. 17.

bepaalde voorliefde voor de vrijheid van allen, als meer overeenkomstig den geest des lands. Hij geeft aan de vrijheid en aan eene staatkunde, beheerscht door den invloed eener vrije openbare meening, zich uitsprekende in de pers en in vereenigingen, de voorkeur boven Ministers, die dikwijls slechts eene parlementaire coterie vertegenwoordigen, welke zich opdringt aan den Souverein. "Laten wij ons," roept hij uit, "geene "illusie maken omtrent de gevolgen der beperkte vrijheid; "welke groote gedachte zouden de bevoorregte klassen, ik zeg "niet geïnspireerd, maar zelfs ter uitvoering aanvaard hebben? "Den oorlog van Italië? De vrijheid van handel? De amnes"tie van 1859? In de toekomst, de vernietiging van het we"reldlijk gezag des Pausen? Neen. De geschiedenis," zoo vervolgt hij, "leert ons, dat almagtige vergaderingen, door den "volksgeest bezield, alle hinderpalen omverwerpen, gelijk de "Conventie eenmaal deed; maar wanneer die magtige drijfveer "ontbreekt of zij daaraan geen gehoor geven, worden zij, zelfs "ten opzigte van misbruiken, door en door behoudend en dik"wijls reactionnair; van dien aard waren onze vergaderingen "gedurende eene halve eeuw Om te hervormen zonder om"ver te werpen, om eene orde van zaken op te bouwen, die "de toekomst verzekert, om eene definitieve organisatie te ge"ven aan de democratie, die groote behoefte van onzen tijd, "tot dat alles is de voorbijgaande roeping" (le rôle transitoire) "der Kamers gelegen in eene ernstige contrôle, en geenszins "in eene almagtige inmenging in zaken van regering, die noch "door het volk, noch door den Souverein zonder weêrzin ge"duld wordt. Wanneer de democratie in ieder opzigt zal ge"organiseerd zijn, dan is het oogenblik daar, om de preroga"tieven van het Parlement aanmerkelijk uit te breiden; maar "gunt mij tot dat oogenblik de overtuiging, dat, om met vas"ten tred den weg van vooruitgang te bewandelen, om radi"caal te hervormen zonder omver te werpen, om met wijsheid "en volharding op te bouwen, de ware formule der vrijheid "voor Frankrijk in deze woorden is besloten: eene sterke re"gering, volkomen vrijheid voor allen, contrôle der Kamers" [1].

Men ziet, dat Prins Napoleon op eene zelfstandige volksvertegenwoordiging bitter weinig gesteld is. Wat beduiden Kamers, die alleen eene ernstige contrôle hebben uit te oefenen?

[1] Blz. 29, 30.

Wat bedoelt die contrôle, waarbij de Prins eene bijzondere zorg schijnt te hebben, steeds het woord sérieux te voegen? Zeker niet veel meer, dan hetgeen tegenwoordig de rol is van het Wetgevend Ligchaam, eene vertegenwoordiging in naam, in haren invloed door het bezit van het minimum van bevoegdheid, dat aan eene vertegenwoordiging kan gegeven worden, begrensd, een rad in het organisme van den staat, dat zonder schade zou gemist kunnen worden.

Tweeërlei opmerkingen liggen hier voor de hand, vooreerst, dat Prins Napoleon op zijn eigen hand een stelsel van constitutioneel staatsregt heeft; ten andere, dat, hetgeen hij als zijn programma mededeelt, in strijd is met zijn ideaal, het Constitutioneel Keizerrijk van 1815.

Immers ligt het kenmerk van den constitutionelen staat daarin, dat geene der magten in den staat overwegende kracht heeft, maar integendeel, dat tusschen haar evenwigt bestaat. Bij de natuurlijke neiging van iedere magt, om hare grenzen te buiten te gaan, ligt in dit beginsel het eenig middel om op den duur de vrijheid van een land te handhaven, iets, dat langs den weg der ervaring op schitterende wijze wordt bewezen.

In Engeland, België en Nederland is eene maat van vrijheid, als Frankrijk nimmer heeft gekend, en waarnaar door de vrijzinnigen daar te lande dikwijls met weemoedig verlangen wordt gezucht. In Frankrijk regeert "die sterke magt", ce pouvoir fort, die Prins Napoleon begeert, de magt, welke alles in zich wil hebben opgelost, omdat zij het volk, dat is de numerieke meerderheid, heet te vertegenwoordigen. Wat Prins Napoleon wil is niets anders dan het tegenwoordig keizerrijk met vrijheid van drukpers en van vereeniging, en niet het constitutioneel keizerrijk, dat de eerste Napoleon had gewild. Men vergelijke slechts de Acte additionel met de denkbeelden van den Prins, en het verschil zal dadelijk opgemerkt worden. De grondwet, die Napoleon in 1815 aan Frankrijk gaf, was immers in hare hoofdbeginselen geëigend voor eene constitutionele monarchie; men lette bijv. op de navolgende bepalingen daarvan:

het wetgevend gezag wordt uitgeoefend door den Keizer en twee Kamers (art. 2);

de Eerste Kamer, Kamer der Pairs genaamd, is erfelijk (art. 3);

de Tweede Kamer, Kamer der Vertegenwoordiging, wordt

door het volk gekozen; om de vijf jaar treedt zij in haar geheel af (art. 7, 13);

de Zittingen der Kamers zijn openbaar (art. 20);

bij ontbinding der Kamer beveelt de Keizer te gelijk eene nieuwe verkiezing, en roept uiterlijk binnen het half jaar de nieuwe Kamer bijeen (art. 21);

de Kamers hebben een beperkt regt van amendement (art. 23);

alle regeringshandelingen behoeven het contraseign van een der hoofden der departementen van algemeen bestuur (art. 38);

de Ministers zijn verantwoordelijk voor de door hen geteekende regeringsbesluiten en voor de uitvoering der wetten (art. 39);

Van die constitutie van 1815 wordt door Prins Napoleon gezegd, "dat zij de plegtige bevestiging was van al de overwinningen der moderne vrijheid" [1], en dat is wel zeker, dat onder hare voorschriften, opregtelijk toegepast, Frankrijk onder de constitutionele staten van het vasteland eene eerste plaats zou hebben kunnen innemen.

Maar terwijl hij alzoo den hoogsten lof toezwaait aan het werk des Keizers, verloochent hij tegelijkertijd twee der hoofdbeginselen van den Acte additionel en den constitutionelen regeringsvorm in het algemeen, den regtmatigen invloed der Kamers en de verantwoordelijkheid der Ministers!

III.

De redevoering van Prins Napoleon is een politiek manifest; eene critiek van het tegenwoordig régime. Luide roept hij om vrijheid van drukpers, om vrije vereeniging. Wat de eerste betreft [2], deelt Napoleon III de zienswijze van zijn oom niet, en bekend genoeg is het, hoe thans de pers in Frankrijk aan exceptionele maatregelen is onderworpen; hij wil geene vrijheid geven, die eens verleend, niet gemakkelijk zou kunnen worden teruggenomen, en ligt aan zijne regering meer zorg en

[1] Blz. 14.
[2] Blz. 30.

moeite zou berokkenen, dan zij eens deed aan Karel X, Louis Philippe en de republiek van 1848. Het gemis eener vrije drukpers in Frankrijk is, men moet het erkennen, niet anders dan een consequent gevolg van den tegenwoordigen vorm van regering, die de verantwoordelijkheid voor het beleid der zaken doet rusten op het hoofd van den Staat alléén. Vrijheid van drukpers is alleen mogelijk òf in eene vrije constitutionele monarchie, òf in eene democratische republiek. In de eerste rigten de aanvallen zich tegen de vertegenwoordiging of tegen de Ministers; vindt de strijd, door de pers gevoerd, weêrklank, dan zal bij de periodieke aftredingen der vertegenwoordigers, haar invloed zich bij de verkiezingen doen gevoelen. Wat zij dan treft, zijn niet instellingen, maar personen. Het beginsel van stabiliteit, de onverantwoordelijke en onschendbare vorst blijft ongedeerd. Geen dagblad *kan* zonder leugen den vorst een daad, die afkeuring verdient, ten laste leggen. Dit is de schoone vrucht van de constitutionele leer; de pers moge van hare vrijheid een goed of een kwaad gebruik maken, de grondslagen van den staat blijven buiten haar bereik.

Ook in de democratische republiek, waarmede wij hier meer bepaaldelijk die der Vereenigde Staten in het oog hebben, is het gevaar der drukpers mede zeer getemperd. Daar worden, op eene enkele uitzondering na, allen, die eenig deel van het gezag in den staat vertegenwoordigen, voor een zeer korten tijd gekozen. Voortdurende afwisseling is daar beginsel van regering. De massa des volks is er niet in naam, maar feitelijk souverein. De pers moge hare wapenen keeren tegen wie en wat zij wil, zoolang zij de numerieke meerderheid, d. i. den souverein zelven, niet op hare hand heeft, vermag zij niets. Gevaar voor de staatsinrigting is dus van haar nooit te duchten.

Doch hoe geheel anders is de toestand, wanneer aan het hoofd eener democratie een vorst staat, aan wien en wiens nakomelingen het volk eens voor al de kroon bij stemming heeft opgedragen. De verantwoordelijkheid voor alle regeringsdaden berust bij hem, in wiens handen het volk zijne souvereiniteitsregten voor het meerendeel heeft nedergelegd. Hij is het zwaartepunt der regering, de ziel van het staatsligchaam, de man aan wien goed en kwaad in het bestuur geweten wordt. Wanneer bij zulk een toestand de grieven des volks eene zekere maat te boven gaan en de algemeene opinie eene andere

rigting wil zien ingeslagen, dan is er slechts één middel tot het verkrijgen van verandering, namelijk de revolutie. Hoe kan in een land, waar een vorm van regering bestaat, die de verantwoordelijkheid voor alles direct of indirect op het hoofd van den staat doet rusten, eene vrije pers worden gedacht? Zou niet Napoleon III aan zijne vijanden het geduchtste wapen verschaffen om hem en zijn bestuur omver te werpen?

Met het regt van vrije vereeniging is het even zoo gesteld. Politieke meetings zouden, zoo zij van der regering vijandige beginselen uitgingen, noodwendig tegen den souverein gerigt zijn. Men herinnere zich wat de clubs in Frankrijk geweest zijn; men herinnere zich, hoe zelfs de veel onschuldiger banquets tijdens de Julij-regering, geduchte wapenen werden tegen het gouvernement, en eindelijk de aanleidende oorzaak der Februarij-omwenteling? Met die lessen voor zich, kan de Fransche Keizer geen onbegrensd regt van vereeniging dulden, dat niet tegen verantwoordelijke Ministers, maar tegen hem, den verantwoordelijken souverein, zou gerigt wezen.

Onze slotsom is dus deze, dat Prins Napoleon in zijn programma de vereeniging wil van heterogene bestanddeelen, het Bonapartistisch beginsel rustende op de leer der souvereiniteit des volks en de vrijheid eigen aan den constitutionelen staat. Prins Napoleon houdt aan het Fransche volk het lokaas voor der vrijheid van drukpers en van vereeniging, dat de begeerlijkheid opwekt, maar niet *kan* gegeven worden, dan onder de ééne voorwaarde, dat met een constitutioneel gouvernement het evenwigt der magten hersteld en het genot der politieke vrijheid definitief aan Frankrijk verzekerd worde.

En hiermede nemen wij van de redevoering van Prins Napoleon afscheid. Zij getuigt noch van oorspronkelijkheid, noch van een helderen politieken blik. Zij verwringt de geschiedenis ter wille van een denkbeeld, dat, moest het in toepassing gebragt worden, onhoudbaar zou blijken te zijn. De denkbeelden van den Prins zijn onbestemd en onlogisch, ingerigt op het effect en misschien juist daarom geschikt indruk te maken op een deel van het publiek. Het tijdperk der Honderd dagen is door hem met onware kleuren geschilderd; hij heeft aan dat fragment uit de geschiedenis van den eersten Napoleon, wat het politiek leven des volks betreft, eene gezochte beteekenis gegeven. Prins Napoleon schijnt te gevoelen, dat het tegenwoordig regime op den duur niet te houden

zal zijn; hij zoekt naar een geneesmiddel en vindt dat naar hij denkt in de uitbreiding van de regten des volks, bepaaldelijk door de toekenning van eene vrije pers en een ongestoord regt van vereeniging. Hij tracht het onvereenigbare te vereenigen, doch hij zal er niet in geslaagd zijn, zelfs enkelen, die eenigzins doordenken, tot zijn programma over te halen. Waarom niet liever het keizerrijk van 1815 met zijne constitutionele voorschriften, in de Acte additionnel vervat en gewijzigd naar de behoeften van den tegenwoordigen tijd, als het doel aangewezen, waarheen gestreefd moet worden? Zoodoende zou Prins Napoleon zich zelven gelijk gebleven, en door hem tevens de weg aangewezen zijn, waarlangs Frankrijk geraken kan tot een toestand, die een verbond tusschen vrijheid en orde mogelijk maakt.

Mr. J. Luzac.

BRIEVEN VAN HET STRAND [1].

Scheveningen, 31 Julij 1864.

Mijne Lieve Emilie!

Zoo zijn wij dan na eene lange en vermoeiende reis gisteren avond laat hier aangekomen. Lang en vermoeiend? Ach, melieve! lang en kort zijn betrekkelijke begrippen. Onze grootouders zouden er niet aan gedacht hebben een reis van éénen dag lang te noemen. Maar met hun welnemen schat ik het toch een lange reis van ons Pfauheim in Keurhessen naar Scheveningen in Holland, en van den vroegen morgen tot den nacht in den spoorwagen te zitten noem ik lang. — Vermoeiend? Wij voelden het gisteren avond maar al te goed en wij voelen het heden nog, dat dit woord hier zeer kategorisch op zijne plaats is. Glijdt ook de stoomwagen over gladde sporen, hij deelt uwen ledematen een eigenaardige trilling mede, die op den duur onuitstaanbaar wordt; en hoe gemakkelijk ook de wagens ingerigt zijn, men voelt zich toch spoedig beklemd in die enge ruimte, waar men de beenen niet uitstrekken kan zonder gevaar te loopen van op de exteroogen van eenen medereiziger te treden. Tot Emmerik ging het vrij wel; maar daar

[1] Deze brieven van een Keurhessischen Land-Econoom hebben niet lang geleden het licht gezien in de *Literarische Beilage* van het *Sperlingburgsch Localblatt*. Zij kwamen mij niet ongeschikt voor, om aan den nederlandschen lezer te worden medegedeeld. De inzigten en beschouwingen van den schrijver mogen hier of daar mishagen; ik achtte mij niet geregtigd, daaraan iets af of toe te doen. Zoo er in de vertaling, ondanks alle zorg, germanismen zijn ingeslopen, de welwillende lezer gelieve te bedenken hoe moeielijk het is, ze bij zulk werk geheel te vermijden.

De Inzender.

begon de ware ellende, toen wij in de Hollandsche wagens gestegen waren. De Hollanders zijn met al hun democratischen burgerzin toch een aristocratisch volk. Zij hebben een woord, "*fatsoenlijk*", dat evenmin in eene andere taal weêr te geven, als het voor een vreemdeling uit te spreken is. Het beduidt ongeveer zooveel als zich onderscheidend van de groote menigte. Nu reist ieder Hollander, die voor "fatsoenlijk" doorgaan wil en het betalen kan, in de eerste klasse op de ijzerbaan, gants anders dan bij ons, waar de eerste klasse een weeldeartikel is voor hooge heerschappen en vreemde diplomaten. Dezen eigenaardigen trek van het Hollandsche volkskarakter nu benuttigen de spoorweg-directiën in dat land, terwijl zij dien tegelijk voedsel geven. Terwijl zij de coupés van de eerste klasse zeer geriefelijk inrigten, leggen zij het er op toe om het verblijf in de tweede klasse zoo onaangenaam als maar mogelijk is, te maken. Het is daar overvol, tien personen in een eng, smal hokje; en de gelegenheid om zich van hun reisgerij, nachtzakken, regenschermen en overjassen, te ontdoen, wordt den reizigers hier niet gegund. Zoo zit men dan op, onder en tusschen zijne zaken. De Hollanders schijnen dat zóó goed te vinden of te veel onderdanigheid te hebben voor de hoogloffelijke spoorweg-directiën, om er over te durven klagen. Toen ik met een medereiziger — een Hollander — er over sprak, kreeg ik eenvoudig tot antwoord, dat het wel hinderlijk was, maar dat men zich daar maar in moest schikken. Het zou toch zoo lang niet duren. Niet lang! Denk u, lieve Emilie, dat wij zóó ingepakt zaten van Emmerik naar Rotterdam, dat is op den sneltrein, die echter niet heel snel gaat, bijna vier uren, en nog eens weêr van Rotterdam naar den Haag, dat is bijkans één uur!

Maar daarmeê was ons leed nog niet aan een einde. Toen wij te half negen 's avonds te Rotterdam aankwamen, was het ons wel eene ware verlossing, uit onze gevangenis ontslagen te zijn; maar nu begon een ander verdriet. Wij moesten onze koffers en andere zaken bijeenrapen en met een omnibus ons laten vervoeren van het eene station naar het andere, om op de baan te komen, die ons naar den Haag zou brengen. Het scheen mij, dat wij daartoe de stad in hare volle lengte door moesten rijden. De Hollanders beroemen zich, een praktisch volk te zijn. Nu zou men echter denken dat niets meer onpraktisch is, dan de stations van twee aansluitende banen aan

de beide uiterste meest verwijderde punten van eene groote stad te plaatsen. Wij hadden al den tijd om daarover na te denken, want een groot uur moesten wij in het nieuwe station wachten vóór onze trein naar den Haag vertrok. Ook dit scheen mij weinig praktisch en een nieuw bewijs voor het Hollandsche geduld. In waarheid schijnt dat geduld tegen alle beproevingen bestand. Mijn Hollander, die ook naar den Haag wilde en met ons wachten moest, verhaalde mij, dat een der beide maatschappijen al sedert twintig jaren door hare concessie zelve verpligt was eene verbindingslijn tusschen de beide stations aan te leggen, maar dat zij daarin ongestraft tot heden nalatig was gebleven en het waarschijnlijk in de eerste jaren nog wel niet zou doen. Ik kan mij daar geen denkbeeld van vormen. Heeft dan in dit land de regering gants geene magt? Dan prijs ik voor mij toch ons landsvaderlijk regiment. Of heeft de publieke opinie hier in 't geheel geene stem? In Engeland zou die, naar mij dunkt, over zoo iets al lang schande geroepen hebben, zoo luide, dat ook de hardnekkigste traagheid daarvoor bezweken zou zijn. Ik ben nog maar weinige uren in dit land en wil mij wachten voor de fout der meeste toeristen, om dadelijk een oordeel te vellen over hetgeen ik in den vreemde zie. Maar als ik op de eerste indrukken af mag gaan, dan beweeg ik mij hier onder een zonderling volk. De vrijheid, waarin het roemt, schijnt daarin te bestaan, dat het wezenlijk gezag niets te zeggen heeft, en zijn zin voor orde en rust hierin, dat het publiek zich met schaapachtig geduld alles laat welgevallen wat deze of gene willekeur goedvindt te doen. Mij dunkt, dat ik hier sta op een neutralen bodem tusschen de krachtige policie, die in ons Duitschland van hoogerhand voor ons waakt, en het krachtige *selfgovernment*, waarmeê de Engelsche burger persoonlijk zijne regten en belangen handhaaft. Maar die neutrale bodem schijnt mij even week en slap toe als de bodem van Holland zelf.

Toen het eindelijk tien uur geworden was, stegen wij in den trein naar den Haag. Het was een *Bommelzug*, die ontzettend langzaam reed (maar men zegt, dat het hier geschieden moet, omdat de grond zoo week is) en aan verscheidene tusschenstations ophield, waarvan één onder den grond scheen te liggen, want de passagiers kwamen uit de wachtkamers als uit een valluik op het tooneel opduiken. In den Haag aangekomen, werden wij in ontvangst genomen door een aantal voer-

lieden van huurkoetsen, die elkander onze ligchamen en onze koffers betwistten, met eene *Zudringligkeit* [1] waarvan ik nergens de wedergade heb gevonden. Het is waar, dit soort van volk is overal lomp en grof, ook zelfs bij ons in de groote steden. Maar zulk een raauw gekrijsch, dat iemand de ooren wezenlijk verscheurde, vond ik nergens. Ik denk, dat het aan het harde hollandsche accent ligt, dat den Duitscher altijd onbehagelijk tegenklinkt, en misschien ook aan het ontbreken van die gemoedelijkheid, waardoor in ons lieve Keurhessen de volksklasse zich onderscheidt. Hier zegt men, dat het komt van het veel jeneverdrinken, dat die kerels moeten doen, omdat zij dikwijls natte voeten hebben, hetgeen hier zeer ongezond is.

Ik hoef u niet te zeggen, lieve vrouw, hoe slaperig wij allen waren, toen wij na een rid van ongeveer een uur lang eindelijk tegen middernacht ons hôtel aan het strand bereikten. Het was pikdonker en er viel een fijne stofregen, zoodat wij niets van de zee konden zien. Doch wij hoorden uit de verte haar statig geruisch. En onder deze muziek sliepen wij in.

Kunigunde en de kinderen slapen nog. Ik ben vroeg opgestaan om aan het strand te wandelen en de zee te zien, en om aan u te schrijven. Straks ga ik den badarts spreken, die een zeer kundig en geschikt man moet zijn. De aanbevelingsbrief, dien *Sanitäts-Rath* Dr. D** mij voor hem medegegeven heeft, zal mij zonder twijfel van veel dienst te zijn.

Vaarwel, lieve vrouw! Ik wil niet morren omdat gij te huis moet blijven om uwen zuigeling te verplegen en de *Wirthschaft* te besturen. Maar ik zal u aan mijne zijde toch veel missen. Groet Heinrich.

Uw Karl.

---

4 Augustus 1864.

De zee..... eindeloos groot en grootsch is zij toch. Wonderlijk doet zij u aan in hare uitgestrektheid, hare beweging,

[1] Het gaat den vertaler met dit woord, gelijk het den schrijver straks met het woord "fatsoenlijk" ging. Hij kan er in onze taal geen equivalent voor vinden. Het is te sprekend om het door omschrijving te verzwakken. De vertaler neemt dus de vrijheid, het in zijne oorspronkelijke kracht te laten staan, en zal hetzelfde doen, zoo dikwijls hij later op onvertaalbare woorden stuit.

hare verscheidenheid. De eerste indruk valt niet mede, als men haar van dit vlakke, regts en links in oneindig verschiet zich uitstrekkende, strand aanschouwt. Men is geneigd te vragen: is dat nu de zee? Eene nuchtere vraag, mijne Emilie, ik erken het, maar ik weet het niet beter te zeggen, wat ik dien eersten morgen voelde. Gij denkt u hemelhooge golven, die als reusachtige gevaarten komen aanstormen om al wat hun in den weg staat met dood en verderf te overstelpen. Gij hadt misschien gedroomd van brekers, die met donderend geraas op het harde strand beuken, dat het schuim ten hemel spat en dat de oever onder uwe sidderende voeten in den toornigen maalstroom dreigt te bezwijken. Niets van dat alles. Wie met zulke illusiën herwaarts kwam, begint met eene groote teleurstelling, en zijne tweede gedachte is, dat de zee toch maar een groot meer is. De duinenketen, die hier het strand omzoomt en waarvan het hoogste punt in den omtrek zich naauwelijks honderd twintig voeten boven de waterlijn verheft, loopt glooijend af naar zee, op een afstand dien ik bij laag water op twee à driehonderd passen schat. En hetzij gij boven op het duin of beneden aan den rand der zee staat, altijd hebt gij de vlakte voor u. De stoutste golven schijnen niet eens manshoogte te bereiken. Maar wanneer gij eens over die eerste teleurstelling heen zijt, dan grijpt u een wonderbaar gevoel aan, dat al magtiger en magtiger in u begint te werken. Gij worstelt er vruchteloos tegen; het beheerscht u met toovermagt. Die eenvoudige, toonlooze, kleurlooze vlakke massa trekt u onweêrstaanbaar aan. Gij wilt uwe oogen afwenden, gij kunt het niet; gij verwijdert u, gij moet tegen wil en dank u omkeeren. Onder uwen blik wordt het vlak grooter, grooter, breeder, dieper, grenzenloos: de oneindigheid, het eeuwige ligt daar voor u uitgebreid. In die eerst zoo eentoonige vlakte ontdekt gij allengs eindelooze schakering en wisseling. Welke kleur heeft de zee? Zij heeft geene kleur, zij heeft tegelijk alle kleuren: donkerbruin, graauw, grijs, melkwit, geel, in 't roode spelend, of in 't paarsche, bij vlagen smaragdgroen of hemelsblaauw. Gij kunt niet zeggen, zie hier of zie daar. Die tinten en verwen loopen in elkaâr en wisselen zich af, altijd dezelfde en altijd weêr anders. Elk half uur schept een andere stand der zon eene andere kleurenmengeling; met elk voorbijtrekkend wolkje glijdt een ander beeld over dezen spiegel. Gij wordt vermoeid van het zien en wordt toch niet moede er op

te staren. En dat glijdt en krult en rolt en breekt en herstelt zich weêr, en komt en wijkt en keert terug en spat en schuimt, en dreigt u aan te grijpen en uwe voeten te omvangen, en wijkt terug en verzinkt weder voor het u nog bereikt, en ruischt en bruischt en klatert en ratelt en buldert en brult en dondert, en zingt zijn duizendstemmig lied — het lied der Sirenen, dat u vleit en lokt en meê wil sleepen in die grondelooze diepte, waaruit het oprijst — neen, het lied, dat sedert den dag, waarop het drooge van de wateren werd gescheiden, de schepping als eindeloozen lofzang haren Schepper toezingt. O diepte van harmoniën in kleuren en klanken, door geene kunst ook maar van verre na te bootsen! O onuitsprekelijk bekoorlijke zamenstemming van leven en rust, in geene gedachte te bevatten! O trouwe beeldtenis van den wentelenden tijd, die gelijk gij heden zijt, alzoo gisteren waart en eergisteren en vóór jaren en vóór eeuwen, en morgen zijn zult en over jaren en eeuwen, altijd dezelfde en altijd eene-andere! — magtige zee! wees gegroet.

---

7 Augustus 1864.

Eergisteren was het een overschoone dag, zoo als deze zomer er tot nog toe weinige opleverde. Geen wolkje aan den blaauwen doorschijnenden hemel. Het was bladstil en ongemeen warm; op den middag wees de thermometer in de schaduw op 22° R. Het felle wit van het blinkend duinzand deed aan de oogen pijn. Het baatte niet of men al beschutting zocht in de schaduw der gebouwen of der badkoetsjes, die langs het strand geschaard stonden. Het was een stout ondernemen, door de mulle, gloeijende zandwoestijn te waden, die het badhuis van de zee scheidt — een Sahara in 't klein. Maar wie het bestond werd voor zijne moeite beloond. Onmiddellijk aan den rand des waters ademde u frischheid tegen; de vochtige, door den vloed overspoelde zoom doordrong u met een gevoel van verkwikking, en de zachtgraauwe tint van het natte zand gaf den oogen rust. De zee lag daar voor u als een effen spiegel, die het blaauwe uitspansel in eenigzins donkerder toon weêrkaatste, doorsneden met enkele lichtstrepen, die als stralen

nu hier dan ginds uitschoten. Doch neen, dat beeld van den spiegel is te alledaagsch en in den grond toch onwaar. Veeleer moet gij denken aan golvend staal. De zee, dat beeld der rust, is toch nooit een beeld des doods, een bewegingloos vlak, dat gij met een zielloos voorwerp kunt vergelijken. Zij ligt daar voor u als een krachtige schoone jongeling, wiens breede borst onder de rustige ademhaling des slaaps rijst en daalt. Zacht suizelend stuiten de golfjes tegen het strand, ze vouwen en plooijen zich over elkander; met ligtelijk opkrullenden rand glijden ze u murmelend te gemoet om in een zucht voor uwe voeten weg te sterven.

Den ganschen dag dwaalde ik mijmerend en droomend aan den rand des waters heen en weêr. Een oneindige *Sehnsucht* vervulde mij het gemoed. Denken kon ik niet; naauwelijks was het zelfbewustzijn in mij levendig: ik genoot eenvoudig het gevoel des bestaans.

Intusschen volbragt de schitterende Helios den togt op zijnen zegewagen aan 's hemels boog. De avond kwam en bragt zooveel verkoeling mede, dat het nu ook goed en liefelijk werd, op het terras van het badhuis te zitten. De zon daalde en schoot hare stralen breed over het watervlak uit, dat onder die aanraking flikkerde en schitterde als hadden millioenen gulden gestarnten zich daar verzameld. Lager en lager dook de god des lichts met snel toenemende vaart, als haakte hij naar de koele omhelzing, die zijn gloed zou blusschen. En al liefelijker en teederder werd het aanschijn van den trotschen held. Tot zachtere glansen versmolt zijn stralenpracht. Eindelijk, daar stond hij als een roodvurige kogel op den rand van den horizont; daar zonk hij halverwege in den schoot der baren; nog *één* oogenblik, daar was hij verdwenen; maar gelijk de nagalm van een krachtig accoord voort blijft ruischen door de gewelven van het heiligdom, zoo zond hij nog zijnen afscheidsgroet ons uit de diepte toe met eene onbeschrijfelijke mengeling van duizend teedere verwen aan het uitspansel gepenseeld. Eene enkele smalle lange wolkenstreep hing boven de westerkim, van boven paarsch getint, aan den onderrand door het scheidende licht verzilverd, daarna met rood goud afgezet. Toen trok de nacht haren valen sluijer van uit het oosten over hemel en aarde; graauw en duister werd alles over en om ons henen; de vormen versmolten en verdwenen; alleen de duizende sterren flonkerden van hunnen donkeren achtergrond u

te gemoet. En in het verre, verre noordwesten bleef een dunne lichtstreep schemeren als voorbode van eenen nieuwen dag.

Gisteren morgen was het een weinig minder warm, althans volgens den thermometer, maar veel drukkender. Tot den middag scheen de zon helder en scherp als de dag te voren, scherper zelfs, want het was mij, of ditmaal zelfs de zeelucht geen verademing kon schenken. De lucht echter was minder blaauw. Langzamerhand werd zij met een dunnen nevel overtogen, vaalblank, effen en vlak zonder kreuk of rimpel, zonder schaduw of lichtzijde. Die nevel, zich langzamerhand verdikkende, kon echter de zon niet geheel bedekken; maar van haren stralenkrans beroofd hing deze als een wit cirkelvlak, zonder glans of heerlijkheid, aan den trans. Het was warm, het was licht: maar het kostte moeite, het geloof vast te houden, dat warmte en licht hunne bron in die zon hadden. Het verschiet over zee was beperkt, de grens tusschen water en lucht viel niet waar te nemen. Het watervlak zelf had een doffen bronzen tint aangenomen; de branding brak zwaarmoedig tegen de banken en wierp een vuil schuim op het zand. Van tijd tot tijd streek een windvlaag over den bodem, nu eens uit deze dan uit gene rigting, en joeg hier en daar het stuifzand in dwarreling op. Dan was weder alles stil. Zoo ging de lange, zware dag voorbij. Alle badgasten hadden zich in hunne kamers teruggetrokken. Ook de gewone bezoekers uit den Haag waren weinig in getal. Het strand was nagenoeg ledig. Ik kortte mij den tijd met lezen, maar kon toch de aandacht bij Varnhagen's overigens zoo merkwaardige Gedenkschriften (die hier te lande geen verboden lectuur zijn, zoo min als iets anders) niet goed bepalen. De kinderen verveelden zich en waren lastig. Zuster Gunda had veel met hen te stellen.

In den namiddag kwam er eenige verandering. De lucht scheen dunner te worden en uit het noordwesten verhief zich eene koelte. Daarentegen pakten zich aan den zuidelijken hemel dikke wolken te zamen, deels boven de zee, deels en voornamelijk in de rigting van het binnenland. De bovenste lagen vertoonden zich wit en wollig. Langzaam en statig kwamen zij opstijgen en werden voller en ronder; een graauwe achtergrond deed hunne fantastische vormen scherper uitkomen: geheel in de kimmen verdonkerde zich de wolkenmassa tot een effen loodkleurig vlak, dat op zijne beurt hooger en hooger rees en tegelijk westwaarts naar de zeezijde omtrok. Er

was geen twijfel aan, wij hadden een onweder te wachten. Het duurde echter langer dan ik gedacht had, vóór het losbrak. Eerst tegen den tijd van zonsondergang zagen wij de eerste flikkering van het elektrische licht door het wolkgordijn schieten.

Ik zal u, liefste Emilie, het onweder, dat wij aanschouwden, niet beschrijven. Gij hebt zooveel beschrijvingen in dicht en ondicht gelezen van bliksemflitsen, die het luchtruim doorklieven, en van ratelende donderslagen, dat ik u niets nieuws zou kunnen verhalen. Ook hebt gij het zelve te dikwerf gezien, dan dat mijne voorstelling niet flaauw en kleurloos zou wezen bij uwe herinnering. Weet gij nog, hoe wij dien avond kort vóór mijne afreize zij aan zijde stonden op den heuvel achter het eikenbosch en in heiligen eerbied Gods wonderwerken aanstaarden? Bovendien, ik voel mijne onmagt al te wel, om in woorden weder te geven de gewaarwordingen die in zulke oogenblikken het gemoed vervullen. Toch is het onweder aan zee een schouwspel, dat ik nog niet kende. De bui, door de watervlakte aangetrokken, ging langs ons voorbij, en op het duin uitgestrekt, konden wij het tooneel in al zijne majesteit overzien. Bijna het gansche halfrond van den horizont vóór ons was met het duister wolkgevaarte overdekt; het was als rustte het op de zee, om zich van daar hoog in den hemel uit te strekken. Het licht schitterde op verscheidene punten tegelijk en vloog over onmetelijke afstanden in een oogwenk heen en weder, op en neder. Daar kronkelde een straal in grillige bogten, daar schoot een andere regtstandig naar beneden, daar gloeide het hemelvuur vormloos achter het gaas der wolken, daar flikkerde het op vier, vijf punten tegelijk. Van het rollen des donders vernamen wij slechts een flaauwen galm.

Heden hebben wij, gelijk te verwachten was, verandering van weêr. De lucht is koel en frisch. Een sterke noordwestenwind staat regt op de kust. De

Eilende Wolken, Segler der Lüfte,

drijven met vliegende vaart boven ons henen, terwijl hare zware slagschaduwen scherp geteekend over zee en strand en duinen trekken. Voortdurend komen nieuwe, als van een gescheurde vlokken, uit de kimmen oprijzen, met gelijke drift hare vooruitgesnelde zusters vervolgende. De zee is onstuimig, als ware

Dat overigens den Hollanders vroeg of laat gevaar dreigt, wil ik niet ontkennen, zonder nog te kunnen zeggen, van waar het komen zal. Maar ook in het leven der volken werkt de eeuwige natuurwet der aantrekkingskracht, die het kleine dwingt zich in het groote op te lossen. De wereldgeschiedenis leert het ons op elke bladzijde. Komen zal het uur, waarin Holland, zoo min als België, zich aan die onweêrstaanbare kracht zal kunnen onttrekken. Mij is het dikwijls bij het bestuderen van de geschiedenis van dit altoos merkwaardige volk voorgekomen, dat het zelf door de eenzijdige rigting van zijne politiek zijne toekomst bedorven heeft. In den tijd van zijnen bloei had het met weinig moeite zich kunnen verheffen tot eenen grooten, ontzagwekkenden staat, door zijn grondgebied langs zijne oostelijke grenzen over Neder-Duitschland te vergrooten. Wat heeft de republiek menige goede gelegenheid daartoe verzuimd. Oost-Friesland had zij eene eeuw lang feitelijk in hare magt; Lingen en Meurs waren bezittingen van het Huis Oranje, die ligt tot deelen van den staat ons te vormen waren geweest; den Bisschop van Munster, die lastige buurman, had men met een weinig energie zwaar kunnen laten boeten voor zijne uittartingen; de vestingen langs den Beneden-Rijn waren te behouden geweest; de Cleefsche successie had de republiek een oogenblik in hare hand; met Oppergelder heeft zij zich in 1713 argeloos om den tuin laten leiden. Men hoort wel eens sommige lieden zeggen, dat zij gaarne hun leven van voren af aan nog eens zouden willen beginnen en dan een' anderen weg zouden inslaan, dan waarop zij nu geraakt zijn. Men zou hetzelfde aan dezen staat kunnen toewenschen. Het eenzijdig overwigt van Holland (de provincie bedoel ik) heeft de republiek in den grond bedorven. Dit overwigt offerde alles aan de belangen van den zeehandel en aan de ontwikkeling van magt ter zee op; en de vrees van dit overwigt te verliezen, dreef Holland, om bevestiging en uitbreiding van den staat aan de landzijde tegen te werken. Later heeft men het gevoeld, maar toen het te laat was. De Brandenburgers, aanvankelijk door de Hollanders zelven groot gemaakt, hebben uitstekend de kunst verstaan om hen binnen de enge grenzen van hun kustland terug te dringen. Toen in 1815 de mogendheden meenden Holland tot een krachtigen staat te maken, was er misschien nog goede [illegible]nheid geweest eenen vasten zeestaat te scheppen door [illegible] Friesland

met Jeverland aan den eenen, en Vlaanderen aan den anderen kant aan het gebied der voormalige republiek te hechten. Dit ging te gemakkelijker omdat Oost-Friesland toen nog half Hollandsch in taal en zeden was en weinig sympathie voor Hannover gevoelde. Maar men beging de groote fout van geheel België, het Waalsche zoowel als het Vlaamsche, met de zeven provinciën te vereenigen. Dat was alreede een gewigtig element van verdeeldheid in den nieuw opgerigten staat. Bovendien Holland was in de aangegane gemeenschap door zijne twee eeuwen oude traditie van een zelfstandig bestaan van zelve aangewezen om te heerschen; maar het materiëele en intellectueele overwigt was aan de zijde van het grootere en meer bevolkte België. Deze verhouding moest rijk zijn aan botsingen, onafhankelijk nog van andere oorzaken van twist. Zoo hebben dan ook de mogendheden spoedig begrepen dat zij hun werk weder moesten afbreken. Of zij nu met meer overleg gehandeld hebben door in 1830 twee kleine, in zich zelf geen levensvatbaarheid hebbende staten tusschen twee kolossen, Pruissen eenerzijds en Frankrijk aan den anderen kant, in de klem te zetten, dat zal de tijd leeren.

Gij verwondert u misschien, waardste Heinrich, dat ik mij aldus verdiep in bespiegelingen, die in den grond u noch mij aangaan. Wat zal ik u zeggen? De zeelucht maakt ongeschikt tot ernstigen, degelijken arbeid; en bij gebrek aan beter, geeft men zich gemakkelijk over aan het spel der gedachten. Ik schreef mijne denkbeelden neder zoo als zij zich van zelven vormden en ontwikkelden. Gij zult mij niet verwijten, dat mijne opmerkingen van weinig Duitsche gezindheid getuigen. De geschiedvorscher moet zich gants objectief tegenover de gebeurtenissen weten te plaatsen, en de wijsgeerige beschouwing der wereldgeschiedenis kan zich niet laten binden door de enge grenzen van een toevallig vaderland.

Met broederlijke liefde blijf ik

Uw Karl.

PS. Gisteren hoorde ik eenen hoofdofficier aan de table d'hôte de meening uiten, dat de gansche Deensche oorlog van Pruissens zijde niet anders zou zijn, dan eene legeroefening op groote schaal; dat de kwestie der Elvehertogdommen Pruissen in den grond onverschillig is, en dat men tegen een of andere compensatie gereedelijk

Sleeswijk, met Holstein er bij, aan Denemarken terug zou willen geven. Het geheim der zaak zou dit zijn, dat Pruissen vroeg of laat een oorlog met Frankrijk ducht, en alleen deze gelegenheid heeft aangegrepen om zijn leger, dat door bijna vijftigjarige rust geen middel heeft gehad om zich te onderscheiden, te beproeven en voor te bereiden op de groote worsteling, die te wachten staat. — Wat de menschen niet al praten!

---

14 Augustus 1864.

Lieve Emilie!

Met spaden en schoppen gewapend trekt elken morgen eene talrijke bende uit, om uren lang in onverdroten arbeid aan het strand bezig te zijn, kanalen te graven, schanswerken op te werpen, dijken en dammen tegen de zee te bouwen, den vloed te keeren of te leiden, al naar het oogenblik schijnt te vorderen. Maar het zijn geene zwaar gebaarde mannen, die op bevel van den technischen bestuurder van het werk hier kuilen uitdiepen, daar heuvelen ophoogen. De kompagnie sappeurs, die elken dag op nieuw op het strand present is om het werk van den vorigen te hervatten, onderscheidt zich door gladde gezichtjes en krullende lokken die lustig in den zeewind fladderen. Het grootste deel draagt geborduurde broekjes en korte rokjes over wijd gespannen crinolines. De grootste man van het gelid reikt tot vier voet, de oudste zal dertien zomers tellen. Het is een aardig tooneel, dat kinderspel, dat met een ernst en ijver gedreven wordt als of de hoogste belangen zich aan dien arbeid hechtten. Wat een lust, als het doorzijpelende water de kuilen en kanalen vult; wat gejuich, als "de hooge berg" met vereenigde krachten opgebouwd en vastgeslagen is, zoodat er wel twee naast elkander op zijn kruin staan kunnen. August en Amalia doen trouw mede; hunne oogen schitteren van blijdschap over het welslagen van hun werk. De opkomende vloed komt telkens meêdoogenloos het verrigte werk verstoren, maar dat is juist de bron van hun genot. Indien de eens gegraven kanalen en opgeworpen dijken ongerept bleven staan, zou de lust er spoedig af zijn. Daarom bouwen zij ook liefst tegen den vloed in, zoo digt mogelijk aan zee.

Gaat het ons volwassenen niet ook zoo, dat het scheppen zelf ons meer vreugde baart dan het volbragte werk? — Gisteren had August zich een groot rond eiland gevormd aan den uitersten zoom, terwijl de zee kwam opzetten. Nu ben ik Robinson! riep hij triumfantelijk uit, terwijl hij op zijn eiland van vier voet in doorsnede omstapte en de groeve rondsom reeds met water gevuld was. Daar kwam een golf opstuiven, sterker dan al de vorige; het gansche eiland werd overstroomd en Robinson buitelde verschrikt in den greppel, tot over de ooren met het zilte water bespat. Drie of vier andere waaghalzen deelden in hetzelfde lot. Onder luid gejuich werden de drenkelingen opgevischt en in de zon te droogen gezet.

Soms steek ik zelf wel eens mede de handen uit, of geef goeden raad, hoe men de dammen volgens de regelen der kunst met regte lijnen en zuivere cirkels aanleggen zal. Maar mijn raad vindt weinig bijval. De kinderzin is grillig en afkeerig van den dwang van orde, maat en regel. Het werk is in hunne oogen sierlijker, naarmate het met stouter wendingen en zonderlinger bogten van de mathematische regtzinnigheid afwijkt. Gij kunt hetzelfde waarnemen in de teekeningen, die de kleuters met potlood op het papier krassen. De kunstvorm, waar zij het eerst oog voor hebben, is de karrikatuur. Als zij uw portret teekenen, kunt gij er op rekenen, dat zij u moedwillig een neus aanpassen die tienmaal te dik en te lang is. Moeten wij dien natuurtrek trachten uit te roeijen en ons haasten onze kleinen zoo vroeg mogelijk de nuchtere waarheid der proportiën in te prenten? Ik geloof het niet. Laat het aan hen zelven over, den weg tot die waarheid te vinden, en bepaal u, des noods, tot eene vingerwijzing. Daarom zie ik er weinig heil in, die vernuften in den dop te kwellen met hetgeen men vormleer noemt, met gelijkzijdige en gelijkbeenige driehoeken, met trapezen en paralellogrammen en kubussen, met geknotte en ongeknotte kegels, en andere dergelijke barbaarsche klanken, die zij niet eens kunnen uitspreken, veel min aan eenig hun duidelijk geworden begrip verbinden. Zelfs Fröbels leermethode, hoeveel schoons en aantrekkelijks ons anders daarin ook toelacht, zal, vrees ik, op den duur niet stand houden. Er is nog te veel in, dat afgepast en afgemeten is, te veel lijn en regel. De kindertuin heeft nog te veel van de kazerne weg.

Maar zie[illegible] r voor van daag al philosophie genoeg. Wees hartelijk g[illegible] t van uwen K.

18 Augustus.

Lieve Broeder!

Scheveningen is een groot dorp; of juister gesproken, eene kleine stad. Scheveningen is eigenlijk eene voorstad van den Haag, waarmeê het door eene schoone allee van olmen en eiken, een half uur gaans lang, verbonden is. Er zijn vele Duitsche steden van naam, die met Scheveningen in uitgestrektheid noch bevolking wedijveren kunnen. Men schat de laatste op 8000 à 9000 zielen. Het dorp heeft zich dan ook een stadsch aanzien gegeven, althans in de hoofdstraat, de eenige die door vreemdelingen bezocht wordt. Daar vindt men aan wederzijden van den bestraten weg opgehoogde trottoirs, meer trouwens voor de pronk dan voor het gebruik der wandelaars. Want daartoe zijn zij eerstelijk te smal en ten tweede te veel afgebroken door willekeurige uitbouwsels en afsluitingen met palen en hekken, door de eigenaren der woningen voor hunne huizen geplaatst, en die zij hier *stoepen* noemen. Gij vindt hier een nieuw bewijs van de zonderlinge wijze waarop de Hollanders het publiek belang aan bijzondere willekeur prijs geven. De eigenaars van die stoepen schijnen daarop onschendbare regten te hebben verworven. En de *Gemeinsinn* is niet krachtig genoeg tegenover het particularisme, om hen uit eigen beweging in 't publiek belang afstand daarvan te laten doen. Bij ons zou de policie aan zulken misstand spoedig een einde maken: in Engeland zou de *public spirit* der bevolking het doen. Hier werkt noch de eene noch de andere krachtig genoeg om enkele koppige lieden tot rede te brengen. — Ook de huizen in deze hoofdstraat hebben een stadsch voorkomen. Zij onderscheiden zich door Hollandsche netheid, maar even zeer door Hollandsche stijfheid. Zij zijn er meestal op ingerigt om gedurende het badsaizoen vreemdelingen te herbergen. Zoo ver ik echter kan oordeelen, zijn er de kamers meestal eng, laag en benaauwd: aan de zonzijde onuitstaanbaar heet, aan den schaduwkant bedompt. Doch dit heeft deze goede zijde, dat men van zelf genoodzaakt is, veel in de open lucht te zijn. Het vriendelijke en vertrouwelijke, dat de woningen voor vreemdelingen in onze Duitsche badplaatsen hebben, zult gij hier te vergeefs zoeken, behalve in enkele in den allerlaatsten tijd buiten het eigenlijke dorp aangebouwde vil a. Maar

deze zijn voor de buitenlanders niet te bekomen. Zij worden reeds vroeg in het jaar door Hollandsche familiën in beslag genomen.

Het overige van het dorp, zeide ik, wordt door de vreemdelingen niet gezien. Het is hun letterlijk eene *terra incognita.* Mogelijk, dat er eens in het jaar één onderzoeklievende reiziger op een ontdekkingstogt derwaarts uitgaat. Stellig geen twee. Ik zelf heb er nog geen voet gezet. De toegangen zelve zijn te afschrikkend, naauwe, onbestrate stegen, waaruit een ondragelijke stank van rottende visch u tegenkomt. Men zegt dat de digte en grootendeels arme bevolking daar allerellendigst opeengehoopt leeft; en er is dan ook beweerd, dat Scheveningen ondanks zijn gezonde ligging meer dan eens een focus van besmettelijke ziekten is geweest. Wanneer eens de Engelsche instelling van een *board of health* in Holland ingang gevonden heeft, zal zij hier veel te doen vinden.

Ik sprak daar van eene grootendeels *arme* bevolking. De sociale toestanden hier zijn mij nog niet klaar; maar ik hoop, dat de tijd en de gelegenheid mij niet zullen ontbreken om ze te bestuderen. Ik houd mij overtuigd dat die studie door merkwaardige ontdekkingen beloond zal worden. De visscherij is hier natuurlijk de voorname tak van bedrijf. Er moet, naar men mij zegt, daarin een geheel eigenaardig, allerzonderlingst stelsel van socialisme bij de verdeeling der winsten tusschen meesters en arbeiders heerschen, te merkwaardiger omdat het zeer bezwarend voor de laatsten is. Zooveel is zeker, dat niettegenstaande, volgens aller zeggen, de visscherij in de laatste jaren zeer goede uitkomsten oplevert en bovendien de verteringen der talrijke badgasten hier veel verdiensten aan de bevolking verschaffen, de massa evenwel arm is en arm blijft. Het doet mij innig leed van de lieden; want het schijnt een goed en degelijk slag van menschen te zijn. Ik tracht mij dikwijls met de visschers aan het strand te onderhouden; en ik heb al zooveel van de taal geleerd, dat wij elkander tamelijk wel verstaan kunnen. Ik spreek gaarne met hen, want zij zijn goedaardig en leggen een kernachtig gezond verstand aan den dag.

---

19 Augustus.

Liefste Emilie!

De inhoud van dezen zal zich min of meer aansluiten aan dien van mijn schrijven van gisteren aan Heinrich, dat ik tegelijk met den huidigen verzend.

Even als bij ons de halve bevolking van Pfauheim Müller heet, zoo is er hier een naam, die alle andere beheerscht: Waterreus. Men vindt hier Waterreus den bakker, Waterreus den winkelier in koloniale waren, Waterreus den melkverkooper, Waterreus den verhuurder van rijtuigen, Waterreus den herbergier en nog twintig andere Waterreuzen meer. Ik geloof dat bovendien de helft der visschers Waterreus heet. En in waarheid, geen naam kon meer geëigend wezen voor deze plek en voor dit volk. Waterreuzen (Wasserriesen) zijn het, die lieden, wier gansche leven aan de worsteling met winden en golven gewijd is.

Men moet wezenlijk achting voor dit volk hebben. Ik zou haast durven zeggen, dat er niet één onder is, die niet een vader, broeder of zoon in zee verloren heeft. Het getal weduwen is dan ook hier, even als op de visschersplaatsen in het algemeen, ontzettend groot. Onlangs sprak ik eenen ouden visscher, die het als eene bijzondere beschikking der Voorzienigheid roemde (want er heerscht onder deze lieden, die voortdurend met de magtige elementen te kampen hebben, eene wel dikwijls bekrompene, maar toch aandoenlijke vroomheid) dat hij vijftig jaren gevaren had zonder ooit schipbreuk te hebben geleden. Maar meer dan eens had hij aan zijne zijde eene andere schuit in den woedenden storm reddeloos te gronde zien gaan. Zoo met het gevaar voor oogen, en te land en te water door alles wat hen omringt aan het gevaar herinnerd, gaan zij toch welgemoed altijd van voren af aan in zee, met hunne ranke open vaartuigen, die slecht op het water liggen en door den minsten golfslag overstelpt worden. Voor ons, landrotten, heeft het al iets ijzingwekkends, die notendoppen op de deining der brandingen te zien slingeren en onder eene frissche koelte, die *wij* geneigd zouden zijn een storm te noemen, de veilige kust te zien verlaten. In dezen tijd des jaars zegt dat nog weinig; [illegible] on de [illegible] den zomer niet zelden door he[illegible] onderbuijen

voortkomen, en zelfs door plotselinge orkanen (zoo als de vreesselijke Pinksterstorm van 28 Mei 1860, waarin verscheidene schuiten vergingen) overvallen worden. Maar als in November of Februarij de stormen gieren, en de opgejaagde golven tegen de duinen donderen, dan tuurt menig oog angstig over den verbolgen vloed, waarop man en vader en zoon en broeder rondzwalken, dan rijst uit vele benepen harten de angstige verzuchting: Heere God, behoed hen, zij vergaan!

Met regt mogen zij waterreuzen genoemd worden, die stevige, zwaar gebouwde kerels, met dat bruin gezigt onder het stoppelig blonde haar, met die breede borst in het ruime wollen hemd gehuld, zoo als zij bij de terugkomst van hun vaartuig, dat op de golven voor het uitgeworpen anker blijft schommelen, te water gaan en vierkant op hunne stevige beenen door de branding heen naar het land waden, beladen met de vruchten van hunne vangst. Te halverlijve en hooger reiken hun de baren, wier schuimende kruinen hun dikwijls over het hoofd spatten. Maar met rustigen tred schrijden zij voort en duiken met hunne vracht druipend op aan het strand.

Het is een aardig tooneel, die tehuiskomst van eene pink (zoo noemt men hier die vischschuiten) met eene lading verschen zeevisch. Reeds tijdig heeft zich eene groote menigte op het punt, waar zij zal aanlanden, verzameld; een schilder zou er de pikantste figuren onder vinden; kakelende wijven met hooge hoeden, arme drommels, die op den afval azen, een hoop havelooze kinderen daartusschen (want het is niet te zeggen hoeveel kinderen hier zijn). De visch wordt, levend aan wal gebragt, in partijen op het strand uitgespreid en staandevoets door eenen openbaren afslager geveild; de koopers zijn vischhandelaren, die de waar binnenslands in de groote steden afzetten of naar België en Duitschland verzenden. Ik ben eens bij zulk eene veiling leelijk te pas gekomen. Nieuwsgierig had ik mij vooruitgedrongen om de uitgespreide visch te beschouwen. Plotseling voelde ik twee zware armen om mijnen nek en op mijne schouders en vond mij aan weerskanten ingesloten tusschen eenen langen man en eene grof gebouwde vrouw, een ware virago. Die ondergingen, maar met minder verbazing, op hunne beurt gelijke omhelzing van hunne buren, deze weder van de hunne. Aldus had zich in een oogwenk een naauwe digt opge[illegible] kring van lieden om de visch heengevormd, zij aan zij [illegible] aan weerskanten arm over arm. Eensklaps stelde

de kring zich in beweging en schoof zich met vrij veel snelheid drie, viermalen om de uitgestalde visschen heen, mij in zijne omdraaijing medevoerende, terwijl de afslager in het midden onverstaanbare geluiden mompelde. Dit duurde tot er één "*mijn!*" riep. De visch was verkocht, de wrong ontbond zich, om zich op een anderen plek rondom een ander zoodje op nieuw te vormen. Maar mij kreeg men er niet weer in.

Elke localiteit heeft zoo hare eigen volksgebruiken en vormen bij openbare handelingen. Gebruiken, die van onheugelijken tijd dagteekenen; vormen, waaronder oorspronkelijk diepe zin verscholen lag. Men zou verkeerd doen, om zulke van geslachten aan geslachten overgeërfde gewoonten te lagchen. Maar zonderlinger zede dan deze is mij toch nooit voorgekomen.

---

20 Augustus.

Wilt gij weten, beste Emilie, waar die naam *Waterreus* van daan komt? Ik heb het ontdekt in eene oude kronijk die ik gevonden heb in de koninklijke Bibliotheek van den Haag, waar vreemdelingen met voorbeeldige voorkomendheid ontvangen worden. Ik zal u de legende vertellen.

In overoude tijden, toen nog niet eens het gehucht bestond, dat later zich in het woud rondom 's Graven Hage onder schuts van het grafelijke jagtslot gevormd heeft, woonden reeds aan het strand, waar nu Scheveningen is, enkele visschers, die hier en daar in het duin verstrooid hunne hutten hadden opgeslagen. Hun gevaarlijk bedrijf kostte aan velen het leven. Zoo was ook Baldert met zijne boot in eenen storm te gronde gegaan. De weduwe en dochter die hij achterliet moesten leven van hetgeen medelijdende buren hun van hunne vangst afstonden en overigens zelve haar bestaan vinden bij schelpdieren en visschen, die zij aan het strand raapten, en bij kruiden en wortelen en vogeleijeren, die zij in het duin verzamelden. Dat was een armelijk en treurig leven voor die twee verlatene vrouwen. Mooi — zoo heette de dochter — zwierf dikwijls den ganschen dag langs het strand, terwijl de oude moeder ziek te huis lag, zonder voedsel genoeg ook maar voor één dag te vinden. Zij had echter eindelijk een plek ontdekt, een heel eind noordwaarts van hare woning, waar de terugwijkende vloed in een door de natuur gevormde geul een vrij breeden en diepen

plas achterliet, waarin dan ook kleine visschen, met zeesterren, kwabben en andere wonderlijke schepsels, achterbleven. Daarheen spoedde zij zich, gewoonlijk als de voormiddag-eb begonnen was. En als zij dan soms, na eenen nacht-vloed, in de vroegte tegen zonsopgang aan het plekje gekomen was, dat haar lief was geworden, dan kon zij wel eens lang zitten te mijmeren en droomen aan het strand en staren op de eenzame, grenzenlooze zee waarover de opgaande zon haar licht uitgoot. En zigtbaar werd de arbeid van het lieve kind door hoogere magten gezegend. Bij elken morgenvloed werd de plas gevuld met de keurigste visschen, en daaronder ook zulke, die anders zelden aan dit strand gevonden werden. Niet alleen verzamelde zij hier elken dag genoeg voor het levensonderhoud van haar en hare moeder, maar zij kon zelfs wel van haren voorraad aan andere even arme lieden uitdeelen, of aan de visschers, die met ledige netten te huis keerden, afstaan. Dit wekte echter, zoo als dat gaat, bij de buren meer afgunst en haat dan dankbaarheid op; en zelfs vertelde men achter haren rug, na hare weldaden genoten te hebben, dat Mooi met tooverkollen en eunjers in betrekking stond en 's nachts met deze wanschepsels op drijfhouten in zee voer om de netten der visschers te berooven. Doch het argeloos en eenvoudig kind ging stil haren weg en giste niet eens, wat kwaad er van haar gesproken werd.

Eens op zekeren morgen, toen zij vroeger dan anders, vóór de kentering van het tij uitgegaan was, had zij eene zonderlinge verschijning. Toen zij de haar welbekende plek naderde, zag zij duidelijk iets, dat een menschelijk ligchaam scheen, in de golven nederzinken. Zij wachtte langen tijd en bleef turen op de plaats, waar die gedaante door haar gezien was; maar vruchteloos. Er kwam niets weêr boven. En ook nadat de eb het breede strand blootgelegd had, was er niets aangespoeld behalve de zeeplanten en schelpen, die de vloed gewoonlijk achterlaat. Zij keerde met hare vracht huiswaarts, ontsteld en angstig, maar niet minder nieuwsgierig, of de verschijning zich morgen weder vertoonen zou. En ofschoon de vloed den volgenden dag een uur later kwam, sloop zij al bij nacht uit de hut, om van achter het duin de plek te bespieden. En zie, daar ontdekte zij bij het schijnsel der ondergaande bijkans volle maan het hoofd en het bovenlijf van eenen forsch gebouwden jongeling, die halverlijve uit de golven oprees, juist waar zij gewoon was haren dagelijkschen voorraad te vinden.

Maar toen zij zich naar den oever spoedde, was hij wederom verdwenen, en te vergeefs bleef zij ook ditmaal op zijne terugkomst wachten tot de zon al hoog aan den hemel stond. Toen zij nu, te huis gekomen zijnde, alles aan hare moeder verteld had, zeide deze ontzet zich kruisende: "kind, dat is de Waterreus! neem u in acht, dat hij u niet in de golven medesleept." Daarover was Mooi zeer bedroefd en vele dagen meed zij de plek waar zij anders haren voorraad verzamelde. Maar helaas, nu moesten zij ook, gelijk vroeger, gebrek lijden, en het arme kind had daarvan veel verdriet. De oude moeder klaagde over den honger; de lieden wie zij vroeger van haren overvloed had medegedeeld, waren nu boos en schimpten op haar en zeiden, dat zij wel eene groote zonde moest hebben gepleegd, omdat zij zoo zigtbaar door de goede heiligen verlaten was; en de visschers bij wie zij om voedsel voor hare moeder kwam vragen, joegen haar barsch weg. Zoo was zij dan wel genoodzaakt alle gevaar te trotseren en de plaats weder op te zoeken, waar zij den Waterreus gezien had. En zie, toen zij in den vroegen morgen weder derwaarts kwam, was daar ook de schoone jongeling, drijvende op de golven, zoodat het hoofd en de schouders en de blanke borst zich regtstandig uit het water verhieven. Nu echter dook hij niet onder, maar sprak het meisje aan. Mooi, zeide hij, waarom mijdt gij mij en waarom versmaadt gij mijne gaven? Zij antwoordde: omdat gij een booze geest zijt, die mijn verderf zoekt. Toen zeide hij: Hoe kunt gij mij beschuldigen, dat ik uw verderf zoek? Ben ik het niet, die dagelijks de vruchten der zee voor u verzamel, opdat gij in overvloed leven zoudt? Zijn het niet veeleer de booze menschen, die uw ongeluk willen, de menschen, die u afwijzen en verstooten en beschimpen? Ik heb u langen tijd bespied, als gij langs het strand dooldet bij nacht en bij dag, onder hitte en koude, bij storm en onweder, om uwe moeder te verzorgen. Uwe deugd, uw moed, uw geduld, uwe kinderlijke liefde hebben mij bekoord; blijf op mij vertrouwen: ik zal voor u waken. Daarmeê verdween hij. En zij bragt, gelijk vroeger, een rijken voorraad mede naar huis.

Van dezen tijd af ontmoetten zij elkander dagelijks en voerden vertrouwelijke gesprekken. Hij was zoo goed en zoo zacht, dat het meisje alle vrees en schroomvalligheid liet varen. Hij vertelde haar van de wonderen der zee, en hoe liefelijk het

was daar onder de groene, doorschijnende golven. En als zij dan scheidden ging zij peinzend naar huis en verlangde, dat het maar weêr morgen wierd, opdat zij op nieuw zijne zoete stem, die klonk als het ruischen der wateren, mogt hooren, en opdat hij haar op nieuw mogt vertellen van de wonderen der zee en hoe liefelijk het was onder de groene, doorschijnende golven. Zij dreef zelfs de stoutmoedigheid wel zoo ver, dat zij hem tot in het water te gemoet ging om, aan zijne zijde staande, hem te beter te hooren. Maar telkens werden hunne gesprekken plotseling afgebroken: zoodra de eb inviel spoedde hij zich zeewaarts en verdween in de diepte.

Maar eens gebeurde het, dat hij tot haar sprak: Waarom zoudt gij niet met mij komen onder den koelen vloed en deelen in het eindeloos gelukkig leven, dat wij daar beneden leiden? O, zoo gij wist hoe schoon en hoe heerlijk het daar is, gij zoudt niet aarzelen. Wat is dit armelijke leven van de kinderen der menschen aan het dorre strand, bij het onze? Kommer en ellende, gebrek en honger zijn hun dagelijksch deel. Zij arbeiden en lijden en worden ziek en oud en hulpeloos en sterven; de zomerhitte schroeit hen, de winterkoude verteert hen; de stormen verwoesten hun werk. Magteloos zijn zij de prooi van het vernielend spel der elementen. En als ware dat niet genoeg, zij plagen en kwellen en haten elkander en twisten te zamen en verbitteren malkaar en zich zelven nog die spanne levens, die hun gegund is. O hoe liefelijk is het daarentegen niet in onze kristallen paleizen, waar rust en vrede eindeloos heerschen; waar al wat leeft in de wateren ons onderdanig is; waar schoone tuinen bloeijen met de heerlijkste planten en met boomen van koraal, door geen menschelijk oog ooit gezien; waar die zon, die aan uwen hemel brandt, wanneer het bij u donkere nacht is, nederdaalt om ons met hare stralen te verheugen. Ons behooren de schatten, die de roekelooze menschen in hunnen overmoed in brooze vaartuigen laden, om ze in den storm te gronde te zien gaan. Wij verzamelen den overrijken buit, dien elk jaar ons op nieuw toevoert en versieren er onze woningen mede. Doch de ligchamen der stervelingen, die in de golven het leven verliezen, bergen wij diep onder het blinkende zand, en leggen ze naast elkander en bewaren ze getrouw, tot voor hen de dag der verrijzenis zal aanbreken. Maar onzer is de eeuwige jeugd; wij kennen geen leed en geen zorg, wij weten van geen sterven, noch van de angsten des doods. O

kom, schoone maagd, kom onder den koelen vloed in onze kristallen paleizen, en deel met mij in een eindeloos gelukkig bestaan. Zoo sprak hij, zoo zong hij met zijne zachte verlokkende stem. En reeds vatte hij haar aan om haar met zich mede te voeren in de diepte. Maar zij rukte zich los en sprak: Nu weet ik, dat gij de booze Waterreus zijt en mijn verderf zoekt. Wel heb ik u lief, want gij waart altijd goed voor mij, terwijl de menschen mij veel leed hebben gedaan. En uwe stem klinkt mij zoo onweêrstaanbaar zoet in de ooren. En wel moge het liefelijk zijn te wonen in uwe kristallen paleizen, onder de koele golven. Maar ik moet leven het leven, dat mij als mijn deel toebeschikt is; ik moet zorgen en arbeiden voor mijne moeder. Dat is mijn pligt. En zoo gij wist, hoe zalig het is, voor zijnen pligt te leven, gij zoudt mij niet verlokken om met u mede te gaan, maar gij zoudt begeeren uwe eeuwige paleizen te verlaten, om onder ons stervelingen te verkeeren, te arbeiden, te lijden en te strijden, te worstelen en te ontberen, lief te hebben en dankbaar te zijn, te hopen en te gelooven. — Ik weet wat het is, lief te hebben, antwoordde hij; want gij hebt het mij geleerd; u heb ik lief, met eene onuitsprekelijke liefde; u, die zoo goed zijt en zoo vroom en zoo trouw in de vervulling van uwen pligt. Daarom heb ik u mijne gaven aangeboden; daarom voel ik mij zoo tot u aangetrokken, dat ik elken dag mijne kristallen paleizen verlaat om u te zien. Gij hebt mij een gevoel doen kennen, dat ik daar onder die koele gewelven niet vinden konde. Kom dan met mij, opdat wij altijd bij elkander zijn en elkander liefhebben, gij mij en ik u. — Maar zij antwoordde wederom: neen, gij kent de liefde niet. De liefde zoekt niet zich zelve, maar verloochent zich; zij leeft van opoffering; zij groeit slechts door lijden; zij put hare kracht in hopen en gelooven. Nu dan, indien gij mij waarachtig liefhebt, gelijk ik u liefheb, deel met mij het moeitevolle leven der stervelingen, het leven van arbeid en pligt, van zorgen en ontberingen. En ik zal u eene getrouwe levensgezellinne zijn, tot de dood ons scheidt. — Ach, zeide hij, gaarne zoude ik dat willen, want nu eerst heb ik van u geleerd, wat liefde is, en ik gevoel, dat ik u aldus liefheb. Maar ik ben aan de zee gebannen en kan niet eigenmagtig mijnen ban verbreken. Alleen wanneer een menschenkind met gevaar van eigen leven in het holle van den nacht, onvertsaagd, zonder aarzelen of omzien, zonder een woord te spreken of een

zucht te slaken, de zee ingaat, en driemalen plegtig het teeken des kruises op mijn voorhoofd maakt, is verlossing voor mij mogelijk. Doch wie zal dat bestaan? Toen sprak de edele maagd met kalmen moed: dat zal ik doen. — Neen, niet gij, mijne geliefde, riep hij uit; weet wel, dat uw leven er mede gemoeid is, zoo gij ook maar één oogenblik zwak zijt. Want de magten der zee zijn den kinderen der menschen vijandig en zoeken hen te verderven. Alleen een onbezweken moed houdt hen in bedwang. — Maar zij antwoordde nogmaals kalm en ernstig: ik zal het doen. — Welnu dan, begeef u herwaarts te middernacht na de eerstvolgende nieuwe maan. — Het zal geschieden.

En toen nu de vreesselijke nacht gekomen was, sloop Mooi in stilte weg van de zijde harer slapende moeder en ondernam den togt langs het strand, sterk door hare reine onschuld, moedig door hare liefde, geloovig vertrouwende op de bescherming van de magten des hemels. De storm bulderde, de zwarte wolken overdekten het uitspansel en joegen haar regen en hagel in 't gezigt. Maar zij ging rustig haren weg, ondanks stormen en regenvlagen en hageljagt. De golven, door den springvloed opgezweept, bonsden om haar henen en dreigden haar omver te werpen en mede te sleepen; maar zij worstelde door de golven en vervolgde haren weg. Blaauwe lichten flikkerden akelig op de zee en schelle kreeten, als van lieden, die vergaan, klonken haar in de ooren. Maar zij zag niet om noch ter zijde en vervolgde haren weg. En zie, daar lag de jongeling op de plaats zelve, waar zij altijd haren voorraad had gezameld, met gesloten oogen en bleek als een lijk in de golven uitgestrekt. Alleen het hoofd en de schouders waren zigtbaar, en de romp slingerde in de schuimende branding heen en weder, alsof onzigtbare banden het ligchaam van onderen vasthielden, gelijk de boei slingert boven de plek waar het anker zich diep in den grond heeft gehecht. Tot de borst moest zij waden door den hoogen, onstuimigen vloed om hem te kunnen bereiken: maar zij vervolgde haren weg. En toen zij bij hem gekomen was, hief zij de regterhand op en maakte het teeken des kruises op het blanke en kille voorhoofd des jongelings. Bliksemstralen schoten neder, donderslagen klaterden en de orkaan loeide met verdubbelde woede. Maar ten tweedenmale hief zij de hand op en maakte het teeken des kruises op het door de zilte golven omspoelde voorhoofd des jongelings. De

monsters der zee grimden haar tegen; met hunne schrille groote oogen gluurden zij haar aan en sperden den breeden muil als om haar te verslinden; de afschuwelijke meerminnen doken op uit de diepte en staken de handen naar haar uit en omslingerden haar met heure groene haren. Maar ten derden male verhief zij de hand en maakte het teeken des kruises op het blanke, levenlooze voorhoofd des jongelings. Toen loosde zij een diepen zucht. Verloren! gilde het uit de diepte. Maar: behouden! klonk haar een volle, zoete stem in het oor, en de Waterreus sprong op in zijne volle mannelijke lengte en droeg haar in zijne armen op het duin. En de zee week terug en alles werd stil.

En Mooi en de Waterreus bouwden zich een huis; en hij timmerde zich een groot schip, waarmede hij ter vischvangst voer; en zij smaakten het lief en het leed des menschelijken levens; zij moesten arbeiden en strijden, lijden en ontberen; maar zij hadden elkander lief tot de dood hen scheidde; en hun talrijk nageslacht woont nog heden ter zelfder plaatse waar zij gewoond hebben, in het duin nabij 's Graven Hage.

MOZAÏK.

"Voor lectuur schijnt onze vriendelijke gastheer ook gezorgd te hebben," merkte een bejaard heer met een deftig voorkomen aan, die met een jongere, die wel de gastheer scheen, en met een bevallig gekleede dame in een koepeltje nederzat, uit stroo gevlochten en met kamperfoelie en rozenstruiken gegarneerd. De spreker nam daarbij een drietal dunne boekjes op en las overluid de titels: "*Eene ziel na den dood*, J. L. Heibergs gedicht van dien naam besproken door J. J. van Overzee; *Uit de papieren tasch*, van E. Laurillard; *Wij zullen elkander wederzien, woorden des levens bij den dood onzer dierbaren*, verzameld door J. J. L. ten Kate. Drie populaire namen! Hebt ge er al iets in gelezen, Agnes? - 't Is toch te wagen," dus besloot hij met een ondeugend glimlachje, op de dunte der drie boekdeeltjes duidende.

"Ik vond ze straks op de *porte-livres* van Mijnheer van der Willigen," hernam Agnes, waarna de derde aanwezige, die met dien naam was bedoeld, met eenige verlegenheid inviel: "ik liet ze komen op aanraden van mijn buurman; men leest hier weinig Hollandsch, wat ik meen te mogen afkeuren."

"Vooral als men in aanmerking neemt, dat de goede smaak of de literaire ontwikkeling aan die veronachtzaming van inheemsche literatuur zoo weinig, en een vooroordeel, op onkunde en botheid gegrond, zooveel schuld heeft. We hebben thans een stil uurtje te midden der natuur en kunnen nu zoo rustig een vergelijking maken tusschen de stem van deze en die van het pronkjuweel der schepping. Agnes, hebt ge er zin in ons iets voor te lezen?"

"Dan zal ik belet geven zoo er visite mogt komen, Mijn-

heer van Vleuten!" zeide de gastheer, terwijl hij zich gereed maakte de noodige bevelen aan de domestieken te geven. De bejaarde Heer hield hem echter tegen met de opmerking, dat hij misschien een groote onvoorzigtigheid zou begaan, want dat er zich omstandigheden konden voordoen, dat een stoornis, wel verre van lastig en verdrietig, zelfs zeer welkom was.

"Weêr ondeugend, oompje!" riep Agnes, den blanken wijsvinger omhoog heffend. "Als u in zulk een stemming zijt, waag ik er waarlijk onze drie dominé's niet aan."

"Gij waagt hén niet, misschien óns alleen; want hoort wat Mijnheer Laurillard in zijne voorrede zegt: "mogt eenig recensent den toeleg verraden om te kwetsen, te grieven (zoo zijn er!) dat zou mij innig spijten — — om des recensenten wil!" Die man neemt mij reeds dadelijk voor zich in. 't Is evenwel geen vleesch waar men helden uit snijdt! Maar wat zou men ook in den tegenwoordigen tijd op ons literair terrein met helden doen? Kom, Agnes! zijt ge klaar? Of neen, laat eerst die vink, die juist zoo liefelijk tjilpt, zijn lied uitzingen."

Ik mag niet onderstellen, dat de lezer het drietal personen, dat zich hier bijeenvindt, dadelijk herkend heeft. Het zou toch wat laatdunkend zijn te gelooven, dat zij levenskracht genoeg bezaten om eenige maanden - en zooveel tijd is er sedert hun eerst optreden reeds verloopen - in zijne herinnering te blijven bestaan. Toch acht ik een korte herinnering voldoende. Wij verlieten Mijnheer van Vleuten, toen hij, teleurgesteld in menigerlei opzigt, de feestvoorstelling van Arti et Amicitiae verliet; Agnes, toen wij lieten gissen, dat zij Mijnheer van Veen, den advokaat zonder praktijk en beginselen, tot echtgenoot zou aannemen; en den Heer van der Willigen, dat hij op zijn buitenplaats, van tachtig bunders grootte, troost was gaan zoeken voor zoo menige bittere ervaring. Wat de laatste vreesde had zich ook ten volle bewaarheid: Agnes was voor hem verloren gegaan. Voor het eerst van zijn leven had hij een gevoel van gejaagdheid in zich bespeurd, en het was zeer karakteristiek, dat hij bij de ontdekking van die gewaarwording dadelijk aan het bestaan van koorts geloofde. Ter naauwernood was de mare van Agnes' engagement tot hem gekomen, of de loopende zaken werden in allerijl aan den boekhouder bij procuratie ter liquidatie overgegeven en hij vertrok, voorzien van een at-

test van zijn dokter, dat verandering van lucht dringend noodzakelijk was, naar het alleraangenaamst gelegen buitenverblijf: *Zelden-Rust.* In het schriftelijk afscheid, dat hij van zijn hooggeachten Heer en vriend van Vleuten nam, liet hij heel behendig het bestaan en den inhoud van dat attest invloeijen, alsof hij een oogenblik had kunnen gelooven, dat gene werkelijk aan eene plotseling opgekomen ongesteldheid van der Willigens verdwijnen toeschrijven zou.

Zelden-Rust was allerliefst aan een vaart gelegen, welke, ingevolge de voorschriften van het polderbestuur, ieder jaar tweemaal van ruigte moest worden gezuiverd; iets, wat door de van der Willigens altijd met de meeste stiptheid was nageleefd, voor zooverre het hunne jurisdictie betrof. Niettegenstaande de aangename en nette ligging, was Zelden-Rust echter in het vroege voorjaar geen zeer herbergzaam oord, wat de familie van der Willigen, die, om het zoogenaamde Amsterdamsche aequivalent voor de helft te ontkomen, vóór Mei van ieder jaar de stad ontvlugtte, dikwerf reeds had ondervonden. Hoeveel te meer werd de tegenwoordige bezitter er van overtuigd, daar zijn overhaast vertrek in den winter plaats had. In den aanvang deed hem het groote contrast genoegelijk aan. Hij had de buitenplaats verlaten, toen de boomen nog bladen hadden en de vaart nog bevaarbaar was; dat de baas nog iederen middag kwam vragen wat Mijnheer op tafel verlangde en Dominé afscheid kwam nemen en meteen dank zeî voor de najaarsgift aan de armen; en nu was ieder boom kaal, alsof de vermaledijde rups er weken lang in gehuisd had, was de vriendelijke vaart als bevloerd, kwam de tuinbaas nog wel 's middags aan, maar om te zeggen, dat er niets was, en kwam Dominé verwelkomen met eene roerende schildering van den heerschenden nood en een nog roerender bede om een wintergift. Van der Willigen was juist week gestemd toen Dominé kwam, gaf een bankje van vijf en twintig gulden en haalde, toen hij weder alleen was, uit de oude boekenkast de preken van Ds. Wijs over den aartsvader Job te voorschijn. Hoe groot zijn sympathie voor den grooten lijder uit het Oude Testament ook ware, toch verliet hij hem, zittende op het alles behalve weelderig rustbed, en begon hij eens na te rekenen, hoe de stand wel was zijner private zaken.

Het ond[illegible]k scheen tot een bevredigende uitkomst geleid te hebben, want Dominé werd verrast door een net geschre-

ven briefje van den Heer van der Willigen, inhoudende een muntbillet van vijftig en weder een bankje van vijf en twintig, makende met het vroeger geschonkene juist de ronde somma van honderd gulden.

Zoo als het een man van orde betaamde, begon hij nu te overwegen hoe hij zijn tijd voortaan het best en het nuttigst besteden en verdeelen zou. Van nature was hij tot werkzaamheid genegen, maar bovendien kwam het verwijt, door van Vleuten aan de jonge renteniers onzer dagen gedaan, hem telkens voor den geest, en al had zijn hooggeachte heer en vriend ook een goed deel van den vroegeren invloed verloren, toch was het van der Willigen een behoefte het ook jegens hem gerigte verwijt met ter daad te wederleggen. Te midden echter van zijne goede voornemens kwam de opregte Haarlemmer krant binnen, waarin hij op de gewone plaats het trouwberigt las van den advokaat zonder praktijk en beginselen en Agnes, de lieve blondine. Het regelmatig en kalm gelaat betrok een oogenblik, maar weldra had hij de heerschappij over zich zelven herkregen; want hij schonk zich een kop thee in en at zijn brood er bij even als vroeger, met dit verschil alleen, dat het laatste hem bijna tegenstond, terwijl het anders met graagte werd genuttigd. Toen stond hij op, vouwde hij de krant, die hem pijn had aangedaan, op, en borg hij haar in eene der laden van zijn schrijftafel naast zijn testament.

De betoonde zwakheid was toen spoedig verdwenen, en na een paar dagen was hij bij den baas aan de zanderij, druk bezig met dien vertrouwden deskundige te overleggen, wat er wel van die ten deele geslechte, ten deele nog ongerepte zandheuvels te maken was. Hier zouden dennen worden gezaaid, ginder eiken hakhout gepoot, verder een vijver worden gegraven met een eilandje er in, dat gemeenschap zou krijgen met het vaste land door middel van een pont; zelfs werd het bezit van bouwland en de bouw eener nieuwe boerderij in uitzigt gesteld, en met een honger als een Trojaner eer zou hebben aangedaan, keerde van der Willigen, werkelijk over zich zelven tevreden, huiswaarts.

Hoe eentooniger het leven, des te sneller vliegt de tijd om, zeide mij eens een mijner vrienden, nadat hij een paar weken op het buiten van een goeden bekende - een Amsterdamsch makelaar - had doorgebragt, en van der Willigen had alle reden om dit gezegde, 't welk op het eerste oogenblik zeer para-

doxaal klinkt, te beämen. Dagen, weken, maanden vloden hoe langer hoe sneller om, toen hij eenmaal aan zijn geregelde leefwijze gewoon was. Te acht ure zomers, te negen ure 's winters stond precies het ontbijt op tafel met de Courant - de Amsterdamsche natuurlijk - naast zijn bord; en in alle saizoenen te twaalf, te vier en te elf ure precies, de koffij, het diner en het souper gereed. De ruimte tusschen elke dier hoofdlevensverrigtingen werd aangevuld door zijn deelneming aan een leesgezelschap onder de notabelen opgerigt; door wandelingen langs zijne broeikasten, zijn vischvijvers en zanderij; door een gezetten gang naar de sociëteit, waar men 's middags domino en 's avonds hombre speelde, en door een getrouwe vervulling van zijn pligten als lid van den Gemeenteraad, tot welke gewigtige betrekking het vertrouwen zijner medeburgers hem weldra riep.

De gemeenschap met de stad en de zaken die hij verlaten had, was aanvankelijk geheel afgeloopen, daar alleen de Courant er hem van sprak. Na eenigen tijd echter - en het was juist in het beste van het saizoen - ontving hij een brief van een nicht, die hij in Amsterdam slechts zelden te zijnent ontving, de tijding behelzende, dat zij aan haar verlangen om hem te zien niet langer weêrstand kon bieden en daarom het voornemen had opgevat om met haar kroost, bestaande uit twee zoontjes en een dochtertje, van zeven, zes en vijf jaar, op Zelden-Rust een paar dagen te komen logeren: zij hield zoo veel van de schoone natuur, die bij haar altijd de nagedachtenis van haar voor een tweetal jaren overleden echtgenoot verlevendigde. Het was een weêuwtje van negen en twintig jaren, met drie kinderen en een kindermeid.

De bewoner van Zelden-Rust zuchtte, maar kon het toch niet van zich verkrijgen, om de hoop der jonge weduwe te verijdelen.

Mevrouw de Wed. Vinke kwam alzoo na een tweede schrijven, waarin zij meêdeelde, met welken trein zij van Amsterdam vertrekken zou en waarin zij liet heenschemeren, heel behendig, heel vlugtig, maar toch heel duidelijk, dat zij hem met een rijtuig aan het station verwachtte. Hij volgde den wenk en had de voldoening precies op het aangeduide uur nicht Jetje de hand te mogen reiken en de kinderen een kus op de bleeke wangen te drukken en van de kindermeid aanwijzing te ontvangen van de bagage, bestaande in een koffer,

heer van Vleuten!" zeide de gastheer, terwijl hij zich gereed maakte de noodige bevelen aan de domestieken te geven. De bejaarde Heer hield hem echter tegen met de opmerking, dat hij misschien een groote onvoorzigtigheid zou begaan, want dat er zich omstandigheden konden voordoen, dat een stoornis, wel verre van lastig en verdrietig, zelfs zeer welkom was.

"Weêr ondeugend, oompje!" riep Agnes, den blanken wijsvinger omhoog heffend. "Als u in zulk een stemming zijt, waag ik er waarlijk onze drie dominé's niet aan."

"Gij waagt hén niet, misschien óns alleen; want hoort wat Mijnheer Laurillard in zijne voorrede zegt: "mogt eenig recensent den toeleg verraden om te kwetsen, te grieven (zoo zijn er!) dat zou mij innig spijten — — om des recensenten wil!" Die man neemt mij reeds dadelijk voor zich in. 't Is evenwel geen vleesch waar men helden uit snijdt! Maar wat zou men ook in den tegenwoordigen tijd op ons literair terrein met helden doen? Kom, Agnes! zijt ge klaar? Of neen, laat eerst die vink, die juist zoo liefelijk tjilpt, zijn lied uitzingen."

Ik mag niet onderstellen, dat de lezer het drietal personen, dat zich hier bijeenvindt, dadelijk herkend heeft. Het zou toch wat laatdunkend zijn te gelooven, dat zij levenskracht genoeg bezaten om eenige maanden - en zooveel tijd is er sedert hun eerst optreden reeds verloopen - in zijne herinnering te blijven bestaan. Toch acht ik een korte herinnering voldoende. Wij verlieten Mijnheer van Vleuten, toen hij, teleurgesteld in menigerlei opzigt, de feestvoorstelling van Arti et Amicitiae verliet; Agnes, toen wij lieten gissen, dat zij Mijnheer van Veen, den advokaat zonder praktijk en beginselen, tot echtgenoot zou aannemen; en den Heer van der Willigen, dat hij op zijn buitenplaats, van tachtig bunders grootte, troost was gaan zoeken voor zoo menige bittere ervaring. Wat de laatste vreesde had zich ook ten volle bewaarheid: Agnes was voor hem verloren gegaan. Voor het eerst van zijn leven had hij een gevoel van gejaagdheid in zich bespeurd, en het was zeer karakteristiek, dat hij bij de ontdekking van die gewaarwording dadelijk aan het bestaan van koorts geloofde. Ter naauwernood was de mare van Agnes' engagement tot hem gekomen, of de loopende zaken werden in allerijl aan den boekhouder bij procuratie ter liquidatie overgegeven en hij vertrok, voorzien van een at-

test van zijn dokter, dat verandering van lucht dringend noodzakelijk was, naar het alleraangenaamst gelegen buitenverblijf: *Zelden-Rust*. In het schriftelijk afscheid, dat hij van zijn hooggeachten Heer en vriend van Vleuten nam, liet hij heel behendig het bestaan en den inhoud van dat attest invloeijen, alsof hij een oogenblik had kunnen gelooven, dat gene werkelijk aan eene plotseling opgekomen ongesteldheid van der Willigens verdwijnen toeschrijven zou.

Zelden-Rust was allerliefst aan een vaart gelegen, welke, ingevolge de voorschriften van het polderbestuur, ieder jaar tweemaal van ruigte moest worden gezuiverd; iets, wat door de van der Willigens altijd met de meeste stiptheid was nageleefd, voor zooverre het hunne jurisdictie betrof. Niettegenstaande de aangename en nette ligging, was Zelden-Rust echter in het vroege voorjaar geen zeer herbergzaam oord, wat de familie van der Willigen, die, om het zoogenaamde Amsterdamsche aequivalent voor de helft te ontkomen, vóór Mei van ieder jaar de stad ontvlugtte, dikwerf reeds had ondervonden. Hoeveel te meer werd de tegenwoordige bezitter er van overtuigd, daar zijn overhaast vertrek in den winter plaats had. In den aanvang deed hem het groote contrast genoegelijk aan. Hij had de buitenplaats verlaten, toen de boomen nog bladen hadden en de vaart nog bevaarbaar was; dat de baas nog iederen middag kwam vragen wat Mijnheer op tafel verlangde en Dominé afscheid kwam nemen en meteen dank zeî voor de najaarsgift aan de armen; en nu was ieder boom kaal, alsof de vermaledijde rups er weken lang in gehuisd had, was de vriendelijke vaart als bevloerd, kwam de tuinbaas nog wel 's middags aan, maar om te zeggen, dat er niets was, en kwam Dominé verwelkomen met eene roerende schildering van den heerschenden nood en een nog roerender bede om een wintergift. Van der Willigen was juist week gestemd toen Dominé kwam, gaf een bankje van vijf en twintig gulden en haalde, toen hij weder alleen was, uit de oude boekenkast de preken van Ds. Wijs over den aartsvader Job te voorschijn. Hoe groot zijn sympathie voor den grooten lijder uit het Oude Testament ook ware, toch verliet hij hem, zittende op het alles behalve weelderig rustbed, en begon hij eens na te rekenen, hoe de stand wel was zijner private zaken.

Het onderzoek scheen tot een bevredigende uitkomst geleid te hebben, want Dominé werd verrast door een net geschre-

ven briefje van den Heer van der Willigen, inhoudende een muntbillet van vijftig en weder een bankje van vijf en twintig, makende met het vroeger geschonkene juist de ronde somma van honderd gulden.

Zoo als het een man van orde betaamde, begon hij nu te overwegen hoe hij zijn tijd voortaan het best en het nuttigst besteden en verdeelen zou. Van nature was hij tot werkzaamheid genegen, maar bovendien kwam het verwijt, door van Vleuten aan de jonge renteniers onzer dagen gedaan, hem telkens voor den geest, en al had zijn hooggeachte heer en vriend ook een goed deel van den vroegeren invloed verloren, toch was het van der Willigen een behoefte het ook jegens hem gerigte verwijt met ter daad te wederleggen. Te midden echter van zijne goede voornemens kwam de opregte Haarlemmer krant binnen, waarin hij op de gewone plaats het trouwberigt las van den advokaat zonder praktijk en beginselen en Agnes, de lieve blondine. Het regelmatig en kalm gelaat betrok een oogenblik, maar weldra had hij de heerschappij over zich zelven herkregen; want hij schonk zich een kop thee in en at zijn brood er bij even als vroeger, met dit verschil alleen, dat het laatste hem bijna tegenstond, terwijl het anders met graagte werd genuttigd. Toen stond hij op, vouwde hij de krant, die hem pijn had aangedaan, op, en borg hij haar in eene der laden van zijn schrijftafel naast zijn testament.

De betoonde zwakheid was toen spoedig verdwenen, en na een paar dagen was hij bij den baas aan de zanderij, druk bezig met dien vertrouwden deskundige te overleggen, wat er wel van die ten deele geslechte, ten deele nog ongerepte zandheuvels te maken was. Hier zouden dennen worden gezaaid, ginder eiken hakhout gepoot, verder een vijver worden gegraven met een eilandje er in, dat gemeenschap zou krijgen met het vaste land door middel van een pont; zelfs werd het bezit van bouwland en de bouw eener nieuwe boerderij in uitzigt gesteld, en met een honger als een Trojaner eer zou hebben aangedaan, keerde van der Willigen, werkelijk over zich zelven tevreden, huiswaarts.

Hoe eentooniger het leven, des te sneller vliegt de tijd om, zeide mij eens een mijner vrienden, nadat hij een paar weken op het buiten van een goeden bekende - een Amsterdamsch makelaar - had doorgebragt, en van der Willigen had alle reden om dit gezegde, 't welk op het eerste oogenblik zeer para-

doxaal klinkt, te beämen. Dagen, weken, maanden vloden hoe langer hoe sneller om, toen hij eenmaal aan zijn geregelde leefwijze gewoon was. Te acht ure zomers, te negen ure 's winters stond precies het ontbijt op tafel met de Courant - de Amsterdamsche natuurlijk - naast zijn bord; en in alle saizoenen te twaalf, te vier en te elf ure precies, de koffij, het diner en het souper gereed. De ruimte tusschen elke dier hoofdlevensverrigtingen werd aangevuld door zijn deelneming aan een leesgezelschap onder de notabelen opgerigt; door wandelingen langs zijne broeikasten, zijn vischvijvers en zanderij; door een gezetten gang naar de sociëteit, waar men 's middags domino en 's avonds hombre speelde, en door een getrouwe vervulling van zijn pligten als lid van den Gemeenteraad, tot welke gewigtige betrekking het vertrouwen zijner medeburgers hem weldra riep.

De gemeenschap met de stad en de zaken die hij verlaten had, was aanvankelijk geheel afgeloopen, daar alleen de Courant er hem van sprak. Na eenigen tijd echter - en het was juist in het beste van het saizoen - ontving hij een brief van een nicht, die hij in Amsterdam slechts zelden te zijnent ontving, de tijding behelzende, dat zij aan haar verlangen om hem te zien niet langer weêrstand kon bieden en daarom het voornemen had opgevat om met haar kroost, bestaande uit twee zoontjes en een dochtertje, van zeven, zes en vijf jaar, op Zelden-Rust een paar dagen te komen logeren: zij hield zoo veel van de schoone natuur, die bij haar altijd de nagedachtenis van haar voor een tweetal jaren overleden echtgenoot verlevendigde. Het was een weêuwtje van negen en twintig jaren, met drie kinderen en een kindermeid.

De bewoner van Zelden-Rust zuchtte, maar kon het toch niet van zich verkrijgen, om de hoop der jonge weduwe te verijdelen.

Mevrouw de Wed. Vinke kwam alzoo na een tweede schrijven, waarin zij meêdeelde, met welken trein zij van Amsterdam vertrekken zou en waarin zij liet heenschemeren, heel behendig, heel vlugtig, maar toch heel duidelijk, dat zij hem met een rijtuig aan het station verwachtte. Hij volgde den wenk en had de voldoening precies op het aangeduide uur nicht Jetje de hand te mogen reiken en de kinderen een kus op de bleeke wangen te drukken en van de kindermeid aanwijzing te ontvangen van de bagage, bestaande in een koffer,

een en een half nederlandsch el lang en een Amsterdamsch el hoog (met het oog gemeten), een dito iets minder in omvang, maar kwistig van koperen banden voorzien, twee hoedendozen met houten kruisen, twee spoorwegmandjes met hengsels, een vierkant bakje in een handdoek gewikkeld, benevens drie parapluies en twee parasols. De koetsier die hen reed, zag half huiverend, half gramstorig den hoop aan, die boven op het rijtuig en naast hem op den bok gestuwd moest worden; de man zweeg echter, toen hij den smeekenden blik zag dien Mijnheer op hem wierp.

Beweging en drukte alom op Zelden-Rust! De kinderen waren, zoo als de kindermeid het beeldrijk uitdrukte, over hun slaap heen en toch moesten ze slapen: vandaar heftige strijd; de kleinen mogten zich niet aan den waterkant wagen en zij wilden het juist om de visschen te zien dartelen en de vergeet-mij-nietjes te plukken die er bloeiden: vandaar eindeloos gekibbel; de kinderen waren bang voor den grooten, deftigen, droogen, linkschen neef, en Mama woû dat ze lief en vriendelijk voor hem waren en al hun kunstjes vertoonen zouden: vandaar herhaalde bevelen die niet opgevolgd, rijke vloed van tranen, die telkens gedroogd werden.

De geharkte paden waren in een etmaal omgewoeld, de stoelen in den salon verschoven, zoo niet omgekanteld, de frambozen schenen afgeplukt, de sla-bedden vertreden, de staken, waar de snijboonen zich om heen kronkelden, omgestooten. De baas was woedend, de domestieken meer dan toornig, van der Willigen ontstemd, en in het geniep zijn zak-almanak inziende en het arithmetisch vraagstuk oplossend, hoeveel uren er wél op een dag en hoeveel dagen er in een week waren; Mevrouw de Wed. Vinke daarentegen scheen bijwijlen *rayonnante* van genot en *sereine* in hare tevredenheid, en de kinderen gierden van plezier en vroegen Mama telkens, waarbij het van der Willigen koud om het hart werd, of zij niet lang zouden blijven.

"Neen, dat houd ik niet uit!" dacht Neef na eenige dagen, en hij dacht het zelfs 's avonds nog, toen het drietal kleine muiters ter ruste was en Nicht met hem alleen zat in het priëel, dat het uitzigt gaf over de vischrijke vijvers.

"Het is reeds drie jaar.... reeds drie jaar!" hoorde hij de jonge weduwe eensklaps fluisteren met een zucht.

"Wat zegt ge, nicht?"

"Ik dacht aan hem.... aan Karel..... Het was verleden

week juist drie jaar, dat hij stierf. Hij was een voorbeeldig echtgenoot...." De stem, waarnaar hij luisterde, stierf weg.

"Ik geloof het graag, nicht! Het speet mij altijd, dat ik hem zoo weinig zag."

"Gij beiden hadt het ook altijd zoo druk; en niet altijd gingen de zaken bij hem zoo vlot als bij u. Hij heeft wèl voor mij gezorgd, en altijd in één humeur...."

"Zeker, 't was een goed man!"

"O indien wij geene hope hadden, Neef! Maar in uren als de tegenwoordige, als de schoone natuur mij omgeeft, waar alles zoo lief is en zoo vredig, dan ben ik vast overtuigd van een zalig wederzien. Hebt ge dat geloof ook niet, Neef?"

"Ja, waarlijk, Caroline!" klonk het andwoord met eenige innigheid. De onrustige moeder, de kwellende *logée* verdween en alleen de liefhebbende, treurende weduwe zat naast hem.

Er was een oogenblik van plegtige stilte.

"Een schoone en gewigtige roeping, moeder te zijn, Neef! maar dubbel gewigtig en bijna te zwaar, indien de moeder weduwe is. In zoo menig oogenblik vraag ik mij af: hoe zou mijn Karel, indien hij geleefd had, gewenscht hebben dat ik handelde? Ik sta zoo alleen, en ik gevoel dat hoe langer hoe meer!"

Van der Willigen verweet zich thans, dat hij Nicht ooit uit het oog had kunnen verliezen; hij was gereed haar als vriend zijn hulp aan te bieden; maar hij bedwong zich nog bij tijds en bedacht dat hij zich daarmeê een menigte moeijelijkheden op den schouder kon laden.

"Toch is er berusting, indien hooger magt wil, dat we alleen staan op de wereld," vervolgde Nicht Carolina. "Ik kan niet anders; maar gij, Neef?..."

Die rassche flankbeweging verbaasde Neef zoozeer, dat hij geheel onvoorbereid en weêrloos stond. Hij boog het hoofd voorover en trok met zijn wandelstok eenige lijnen in het zand....

"Misschien roer ik daar een snaar aan, die ge liefst niet voelt trillen. Vergeef mij; treurende liefde vooral kan ik begrijpen.... Ik had er niet op gezinspeeld, indien ik u niet zoo gaarne gelukkig zag en ik u thans zoo diep ellendig dacht. Gij zoudt een vrouw gelukkig kunnen maken... Laten we naar binnen gaan...."

"Maar, lieve Caroline!...."

"Waarlijk, het begint mij hier te togten!" hernam de onbarmhartige, die maar niet begreep of begrijpen wilde, dat Neef een confidentie te maken had, maar halverwege moest worden te gemoet gekomen.

"Ik woû u nog...."

Weg was reeds de *logée*, en toen hij, na een half uur in diep gepeins langs den oever gewandeld te hebben, binnentrad, zat Nicht met een dame uit de buurschap in druk gesprek, aan wie zij *en passant* vertelde, dat ze morgen in de stad terug verwacht werd.

"Hoe, nu reeds, Caroline?" vroeg van der Willigen.

"Ge ziet, dat ik een goede menagère geweest ben," merkte Nicht, naar aanleiding van Neefs opmerking, met een bescheiden glimlachje aan, terwijl ze haar visite daarbij aanzag.

Menagère? Neen, dat was ze niet geweest; maar waarom zou zij het niet kunnen worden? Die gedachte vloog hem eensklaps door het brein. Zou zij echter wel geneigd zijn bij hem haar intrek te nemen, om zijn huis te bestieren? Verder dan tot de betrekking van *menagère* ging hij niet. Caroline evenmin?

Welke moeite hij zich ook gaf, hij kon tot de ware reden van dat overhaast vertrek niet doordringen. Toch bleef zij bij haar besluit volharden, hoe dringend hij haar ook vroeg ten minste nog vier en twintig uren te blijven. Het rijtuig kwam dus op den bepaalden tijd voor; de kinderen en de bagage en de kindermeid werden ingeladen. Bij de neêrgelaten trede stond Neef, die Nichts hand had gevat om haar bij het inklimmen te steunen.

"Ik dank u voor het genoegen, dat ik met u en door u heb gesmaakt."

"Was het werkelijk een genoegen, waarom het dan nog niet verlengd?" haastte zich Neef fluisterend te vragen.

"Het is beter zoo, voor ons beiden.... geloof me!" en meteen wipte zij, het gelaat van hem afwendende, het rijtuig in.

Het duizelde van der Willigen. Wat bedoelde zij? Hij moest het weten en was op het punt den koetsier toe te roepen stil te houden, toen hij achter zich een bekende stem vernam, die hem meldde: "Jonge worteltjes, Mijnheer! hebben we dit jaar niet meer, want de jonge heeren hebben de onnoozele stelen uit den grond getrokken; de bloemkool is ook weg, en de zuring.."

"Loop naar den duivel, kraai!" bulderde Mijnheer, waarbij

de baas, want niemand anders dan hij kwam al die ongelukken verkonden, doodsbleek van schrik werd, daar hij dacht, en hij had er reden voor, dat Mijnheer gek was geworden.

"'t Is beter voor ons beiden, geloof me!" prevelde hij. "Waarom? Waarom? Zou ik de kinderen wat te forsch hebben te regt gewezen? Zou ik?... Hij liep naar zijn schrijftafel, opende de lade, waar zijn testament en de bewuste krant in lag en las het nieuws, dat reeds bijna zes maanden oud was, nog eens over. Onwillekeurig maakte hij eene vergelijking tusschen Agnes en Caroline; gene vond hij jong, ja te jong! Dwaas, die hij was!

Van lieverlede herkreeg hij zijne kalmte en volgde hij weder als van ouds zijne voor een oogenblik gestoorde gewoonten. Er kwam echter een nieuwe stoornis: er kwam een brief met het postmerk Amsterdam; een brief van Caroline, een brief van dankzegging voor het gul onthaal, met een allerliefste photographie van de drie kleinen. In zijn antwoord, dat hij den volgenden dag verzond, werd de goede ontvangst gemeld en tevens ter completering een dergelijk portretje van de moeder gevraagd. Ware hij bij het lezen zijner letteren tegenwoordig geweest, hij zou misschien van Carolines lippen, na het woord completering, een uitroep hebben gehoord, die vertolkt had kunnen worden in: *Ah le paysan!*

De herfst ging zonder verdere verrassingen voorbij. Caroline kon niet geheel vergeten worden: daartoe had zij te dikwijls raad noodig, dien zij immer bij geschrifte vroeg, en dien hij immer zeer bereid was te geven. Eens dat hij naar gewoonte in het begin van den winter, met de mollige pantoffels aan de voeten, aan 't ontbijt zat, naast den zingenden waterketel, met de Amsterdamsche Courant in de hand, bezig om van een gebroken sleutelbeen of van een verbranden zuigeling te lezen, waarvan dat nieuwsblad altijd het best onderrigt is, kwam een der domestieken binnen met de tijding, dat er een vreemde Heer uit Amsterdam was om Mijnheer te spreken. Van der Willigen dacht een oogenblik, dat het zijn oude vriend van Vleuten zou kunnen zijn, dien hij sedert zijn overhaast vertrek uit de stad niet had teruggezien.

"Laat binnenkomen. Heeft Mijnheer zijn naam ook gezegd?" vroeg hij gehaast.

"Ik geloof, dat hij van Veen zeî; maar stellig zeker weet ik het niet."

Van Veen! De advokaat zonder praktijk en beginselen! Die onverlaat zou zich bij hem wagen! Juist bij hem, dien hij zoo gruwelijk beleedigd had door Agnes weg te kapen? De onbeschaamde, de intrigant....! Het hoofd van van der Willigen gloeide; de anders zoo kalme man was zijn drift niet langer meester; hij strekte de hand uit naar de schel om nog belet te laten geven, maar zoo als hem meest gebeurde, het besluit was iets te laat genomen, daar van Veen glimlagchend en buigend op den drempel stond. Ja, het was wel de gehate! Dat ovale, magere gelaat, met de donkere glinsterende oogen, den spitsen neus en de fijne gesloten lippen, kon hij niet vergeten. De wellevendheid, van der Willigen een tweede natuur geworden, deed hem, niettegenstaande zijn hooggaanden wrevel, oprijzen, maar belette toch niet, dat hij eenigzins ruw en onbeleefd den indringer vroeg:

"Welnu, welnu, Mijnheer?"

"U hebt reden in meer dan een opzigt verwonderd te zijn over mijne komst, Mijnheer van der Willigen!"

"Toch niet," prevelde de ander, die begreep, dat kalmte de eenig voegzame houding tegenover zijn gelukkigen mededinger was.

"Ik was ook wel eer tot u, als den zoo vereerden vriend van mijn Oom van Vleuten, gekomen, als mij de tijd er waarlijk niet toe ontbroken had. Slechts weinigen mogen zich het *otium cum dignitate* gunnen, zoo als gij het moogt. Wij moeten voort, voort totdat de weg, die ons is afgebakend, ten einde is. Gelukkige onder ons, die den weg begrijpt, welken hij heeft af te leggen."

Van der Willigen zag hem aan, alsof hij hem zeggen wilde: "maar wat heb ik, in 's hemels naam! daarmeê toch te maken?"

De ander vervolgde met een ligte stembuiging: "Ik heb u de groeten te doen van uw ouden vriend van Vleuten, in wiens zaken ik voor een paar maanden ben opgetreden. Wij schrijven tegenwoordig van Veen & C°."

"'t Is wel gelukkig voor u, Mijnheer! Een oud kantoor!"

"Ja wel oud, wat té oud!" hernam de ander lagchende.

"Ik begrijp," antwoordde van der Willigen gemelijk, "bij eenigen is het oude altijd te oud."

"Ik kan hier veilig ja zeggen, want hier is alles jong, behalve het geboomte, dat er niet te minder om is."

Van der Willigen bleef strak voor zich staren; toch begon

de bovenste laag sneeuw, waaronder hij zich verborgen had, te smelten.

"Wat verschaft mij de eer van het onverwacht bezoek, Mijnheer van Veen?"

"Ons beider belang, Mijnheer van der Willigen! Ik weet dat ge een man van zaken zijt, al hebt ge u ook in een oogenblik van.... mindere opgewektheid daaraan onttrokken. Ik meen u goed te kennen, dank zij het vereerend getuigenis van Oom van Vleuten, op wiens oordeel ook u gewoon waart af te gaan. Ik meende u na Ooms toelichting doorzien te hebben. Er waren er weinigen die u begrepen... die konden uitvoeren wat ge hadt gedacht; vandaar decepties bij het doen van commerciële operatiën, verliezen, waar anderen wonnen. - Permitteer mij de opmerking, dat, zoo u zich wat minder hadt geïsoleerd, en wat meer aan de kracht der associatie hadt geloofd, uwe concepties een beter succes hadden gehad."

"Ik spekuleerde nooit, Mijnheer!" viel van der Willigen half gestreeld, half gekwetst in.

"Nooit? In geen enkel vak?" vroeg de man zonder beginselen, die echter wel eenige praktijk scheen gehad te hebben, met een glimlachje om de dunne lippen.

"Nooit;" maar terwijl hij dit zeî, voelde hij zijn wang rood worden, daar hij dacht aan de mislukte speculatie ten aanzien van Agnes.

"Dan zijt ge juist de man dien ik zoek," vervolgde van Veen. "Ik hield er mij van overtuigd, dat ik in u een man zou vinden, die zich boven de vooroordeelen zou weten te verheffen. Beken het mij openhartig; mijn bezoek was u in het eerst verre van aangenaam."

Het was eene onbeschaamdheid, die in het gezellige leven maar te dikwijls overwint. Niets gaf van Veen aanleiding tot de onderstelling dat zijn bezoek van lieverlede wèl aangenaam was geworden, en toch begon van der Willigen waarlijk anders te denken over den man tegenover hem, met zijn losse houding, gemakkelijke vormen en scherpzinnig gelaat, op hetwelk weinig anders aan te merken viel dan den bij wijlen gevoileerden blik van het grijsblaauwe oog.

"Wij hebben op het oogenblik onze correspondenten van New-York af tot aan Kaap Hoorn," vervolgde van Veen, den ander nader schikkende en de hand uitstrekkende naar de *porte-*

cigarres op de tafel, met een blik waarin de vraag lag: mag ik er een opsteken?

"U waart immers advokaat?" en van der Willigen reikte, terwijl hij die vraag deed, den ander een lucifer toe.

"Wel zeker, maar de advokatie moet voor ons zijn wat de veerende plank is voor den akrobaat, die een luchtsprong gaat doen. De regtsgeleerdheid is een *passe-partout*. Maar *badinage à part*, de natuur had mij eigenlijk tot handelaar voorbestemd."

"En Mijnheer van Vleuten heeft zulk een groote uitbreiding aan zijne zaken gegeven door uw toedoen?"

"Dat eigenlijk niet, want de reederij en de goederenhandel blijft kwijnen. Dat bedoelt de nieuwe firma ook niet. Wij zijn bankzaken begonnen; van Veen en C°. zijn bankiers."

"En Mijnheer van Vleuten..."

"Is associé. Bevreemdt u dat van hem? Maar Oom is scherpzinnig en weet goede zaken van slechte te onderscheiden. Fourneer den handel en de nijverheid geld, laat beiden hunne krachten beproeven, maar stel u zelven niet aan de nadeelige kansen van verlies bloot."

"Fourneer hun geld! 't Is gemakkelijk gezegd..."

"En gedaan ook; dat zal u later blijken. Van Veen en C°. zijn bankiers, die reeds geene onbelangrijke zaken doen. Maar het is niet genoeg dat wij geene onbelangrijke doen; de onze moeten de belangrijkste van allen zijn. Daarvoor hebben wij echter de hulp der associatie noodig. Wij zijn voornemens een groote maatschappij op te rigten en daardoor handel en nijverheid de grootste diensten te bewijzen en meteen ons zelven ook: dat meen ik mijn, zoo ik hoop, aanstaanden Commissaris niet te moeten verzwijgen." Van der Willigen schoof onrustig op zijn stoel; hij meende de mazen van een net te bespeuren, dat hem omgeworpen werd en waaraan hij meende zich niet te kunnen ontscheuren. "Het maatschappelijk kapitaal moet twintig millioen groot zijn." Van der Willigen herademde; die som zou nooit bijeengebragt kunnen worden. Wist hij dan niet bij ondervinding, dat bijna nooit eenige industriële of handelsonderneming, al vroeg zij maar een honderdste deel dier som, tot stand was gekomen? Had hij, voor zoo veel in hem was, niet altoos tot het doen mislukken dier plannenmakerijen krachtiglijk medegewerkt, waartoe hij zich zedelijk verpligt had geacht, daar hij wist hoeveel zijn overgrootvader

en een neef van zijn vader door zulke deelnemingen verloren hadden?

"Ik ben zoo goed als klaar!" vervolgde van Veen.

"Wat? Hebt ge twintig millioen geteekend gekregen? Dus ge zijt klaar! Ik feliciteer u van ganscher harte."

"Op twee millioen na; en ik woû dat u daarvan de helft naamt."

"Ik? Mijnheer van Veen, ge zijt wel zeer beleefd, mij voor zóó rijk te houden; maar ik bezit slechts een burgerfortuin."

"Ik heb een millioen voor u gereserveerd, en ik geef u daarmeê een blijk van groote vriendschap. Het maatschappelijk kapitaal wordt in 20 seriën uitgegeven en wij bepalen ons voorloopig slechts tot eene serie van een millioen, zoodat uwe deelneming gereduceerd wordt tot twee ton."

"Ook dat is mij te veel; maar al ware dat zoo niet, ik ben aansprakelijk voor het eens geteekend bedrag."

"Stel u gerust; daarvoor is gezorgd door een clausule in de statuten."

"Maar wat hebt ge dan aan zoo vele millioenen.... op het papier?"

"Veel meer dan in specie; wij hebben ze zonder renten en ze steunen toch ons crediet. Ik zou wel eens willen zien wie geen eerbied zou hebben voor een maatschappij met een kapitaal van twintig millioen gulden. Dat de edelsten en notabelsten in den lande eenstemmig met mij denken, bewijzen de namen der Commissarissen, in wier Collegie nog één zetel openstaat en dat is de voor u bestemde. Luister: De President is Graaf van Beerenbroek; verder Baron Maury van Bergen, Anne Baron van den Veere, Baron van der Marck tot Hulsensteyn; Jonkheer van der Kley van Schapenbroeck; de minste hunner is tot dusverre een Jonkheer; voorts: de WelEdel Geboren Heer J. van Vleuten, reeder, koopman, lid van den Gemeenteraad en van de Provinciale Staten - onlangs heeft men hem in de Staten gekozen; - en ten slotte de WelEdel Geboren Heer D. van der Willigen, grondeigenaar, hoofdingeland van den polder.."

"Ja wel, ja wel, ik begrijp... een mooije lijst... mannen van naam!" stamerde van der Willigen, die in zich zelven zeide dat hij niet zou deelnemen, dat hij zijn geld niet wagen woû, dat hij het doel niet begreep.

"Directeuren zijn: Eduard Alexis van Veen en Juda R. Ro-

ten volle, dat van Veen niet alleen een advokaat, maar ook een man was mét praktijk en mét beginselen.

Hij werd aandeelhouder, met het zekere vooruitzigt Commissaris te zullen zijn; en van Veen had een vriend en een naam gewonnen, die aan de Amsterdamsche beurs als degelijk solide bekend stond.

Wij gelooven te mogen verzekeren dat de gewonnen naam hem nog meer ter harte ging dan de verzoende vriend.

Spoedig hoorde hij meer en grootsche dingen van de Maatschappij, die eerlang geboren stond te worden. Het kapitaal was bijeen; de Commissarissen en de Directeuren bestonden, de acte van oprigting zou worden verleden en van der Willigens tegenwoordigheid werd in de hoofdstad vereischt, tenzij hij de blanco procuratie wilde teekenen, welke hem van wege van Veen werd toegezonden. Het getuigde echter wel van eenigen omkeer in van der Willigens binnenste, dat hij de procuratie van zich schoof en aan het aanvaarden van de reis naar de stad dacht. Hem viel ook in, dat hij eene visite schuldig was aan zijne nicht Caroline en dat hij toch ook Mijnheer van Vleuten eens weêr moest zien. Vreemd was het, dat hij zelfs er niet tegen opzag Agnes te ontmoeten, dat hij zelfs bereid was haar de gedane keuze te vergeven... Ja, zij was zeker voor hem te jong geweest, en door zoo lang te wachten, was hij veeleer de portuur voor eene weduwe geworden.

Caroline ontving hem allerliefst, maar noodigde hem niet ten eten, zoo als hij gehoopt en verwacht had. Het gaf hem te meer aanleiding, om haar over een herhaald bezoek op Zelden-rust te spreken en er van te gewagen, dat sedert haar vertrek de bloemen en de vogels Zelden-rust schenen te ontwijken - van der Willigen was voor het eerst zijns levens galant; Mijnheer van Vleuten verwelkomde hem met eene eenigzins ironischen glimlach en zinspeelde zelfs met eenig sarcasme op het aannemen der moeitevolle betrekking van Commissaris; van Veen noodde hem en Oom aan zijn tafel, waar Agnes de beminnelijke en lieftallige gastvrouw was en schier een vorstelijke weelde hem omringde. Toen hij aan het dessert den geurigen Steinberger Cabinet genoot, gaf hij blijk van zijne stemming door in een toast - eene plegtigheid waarvan hij altijd in kalme oogenblikken een afschuw had gehad - al de aanwezigen te gedenken en hen tot een uitstapjen naar Zelden-rust uit te noodigen, hetgeen door allen gretig werd aangenomen.

Toen het schoone jaargetijde aanbrak, herinnerde van Vleuten hem zelf zijne belofte, waarop van der Willigen zich haastte zijn ouden vriend, diens nicht en aangehuwden neef tot een spoedige overkomst te nopen, waaraan de twee eerstgenoemden weldra voldeden. Van Veen echter liet zich voor het oogenblik verontschuldigen, daar hij naar Weenen moest vertrekken en vandaar naar Londen; van deze stad echter zou hij zijne vrouw schrijven of het hem mogelijk zoude zijn haar van Zelden-Rust te komen halen; als post-scriptum voegde hij in vliegende haast aan zijne letteren toe: "Gister werden op de beurs onze recepissen met drie percent premie gedaan; dit *à gouverno*, waarde Commissaris!"

"'t Is toch zoo als hij zeî," prevelde van der Willigen; "'t is toch een knappe kop! Drie percent stil zittende verdiend. Toch wacht ik dat ze zes zijn!"

Van Vleuten en Agnes lieten zich nu niet lang wachten. Met verlangen en toch met innige vrees zag hij den dag naderen waarop zij, naar hun schrijven, voornemens waren te komen. Tegen de ontvangst van Agnes zag hij minder op dan tegen die van van Vleuten. Dezen wilde hij overtuigen van zijn aanhoudende werkzaamheid en orde, zoodat hij in de laatste dagen met den Baas alles nog eens naging, de arbeiders in de zanderij in aantal liet verdubbelen, de paden opharken, de *gazons* begieten, ja alle heesters bijna in de nabijheid van het huis opbinden liet. Met een soort van stoutmoedigheid vroeg hij zijn vaderlijken vriend dan ook, toen hij hem eenige uren na zijne aankomst, terwijl Agnes eenige rust nam, op de plaats rondleidde: "Welnu, hoe bevalt het u hier?"

"Uitstekend, van der Willigen! Als Onze lieve Heer mij nog tien zomers leven liet, dan zou ik over vijf jaren ook iets dergelijks willen gaan bewonen..."

"Altijd dezelfde!" mompelde van der Willigen, die minder dan hij het wilde, zijne gemelijkheid ontveinsde.

"Dat moet ge niet zeggen," hernam de ander levendig, terwijl hij op een boomtronk plaats nam en den ander wenkte iets dergelijks te doen. Hij had de binnen 's monds gesproken woorden maar al te goed verstaan. "Ik heb mijn zaken eerst een anderen naam en toen een andere rigting gegeven. Het is of er geheime krachten in het spel zijn, want ook gij hebt u prijs gegeven...... Van kalme, zelfs kille koopluî, zijn wij warme speculanten geworden. Een schoone promotie, van der Willigen!"

"U waart toch niet gedwongen, Mijnheer! toen u het deedt," merkte van der Willigen werkelijk gebelgd aan.

"Ja en neen. Als men het geluk heeft een neef te bezitten, die energie heeft voor drie, dan geeft men voor te hopen, al gelooft men nog niet."

"Dus u hebt geen fiducie in de zaken van van Veen? U, die zelf Commissaris is!"

"En gij dan? Heeft hij u dan ook niet Commissaris weten te maken? Dat was zijn grootste triomf! Hij vertelde mij zijn voornemen! Hij moest den rentenierenden handel ook tot deelgenoot hebben, maar ik dacht, dat het hem niet zou gelukken! Een wonderdoener is 't. De man verdient met een millioen credit of debet te eindigen...."

"De advocaat zonder praktijk en beginselen schijnt velen, maar niet het minst u, bekeerd te hebben."

"Och neen! Ik heb hem altijd een behendig man geloofd: daarenboven vindt Agnes hem een lief man. Daar ben ik meê tevreden!"

"Maar, Mijnheer van Vleuten! om Godswil! denk toch, dat het 't vermogen betreft van honderden!" riep van der Willigen uit, die zich aan het ijskoud sarkasme van den ouden man ergerde.

"Toch niet!" klonk het antwoord kalm en bedaard. "Het spreekwoord luidt: die het naast aan het vuur zit warmt zich het best; maar ik zeg in deze: wie er het digtst bij zit, loopt het minst gevaar zich te branden. Een weinigje modern met de modernen, goede vriend! of gij zijt niet waard Commissaris onzer groote maatschappij te wezen."

"Gij gelooft dan toch werkelijk, dat het eene groote maatschappij is?"

"Voor de aandeelhouders? Hm! Hm!... Voor Directie en Commissarissen? Ja!... Welke goede namen ook! Onze edelsten en notabelsten! En het zou niet goed zijn.....? De Hollander weet dat uit zijne geschiedenis: waar de adel en de ambachtsheeren voorgingen, daar was 't goed volgen. Van 't verbond der Edelen af tot zeventienhonderd drie en negentig toe, heeft 't land zijn vrijheid, zijn grootheid en zijn kracht aan de inlandsche aristocratie te danken. Hoe gelukkig vooral in '93, dat die aristocratie een halve eeuw reeds te voren niets dan fransch sprak en las; want toen de fransche broeders in 't land kwamen, was men in staat hen te begrijpen."

"Dus u hebt met gerustheid den post van Commissaris aan-

vaard?" vroeg van der Willigen, toen hij het oogenblik gunstig achtte om den ouden in de rede te vallen.

"Mijn God! weder over die Maatschappij! Van Veen zal u waarschuwen, wanneer ge moet verkoopen... De winst is zeker en we hebben er bovendien niets voor te doen. Gij hebt te weinig ambten, vriendlief! vandaar hebt ge 't met dat eene zoo druk... Als ge in de plaats waart van den Baron van Beerenbroek, die bijna zoo vele ambten heeft als er dagen in de maand zijn, zoudt ge minder monomaniac zijn. Een goed principe, hè! om den man van geboorte - en dat is van Beerenbroek toch - in de eerste plaats een stem in gewestelijk en gemeentebestuur te geven en vervolgens de zorg op te dragen over de meest mogelijke maatschappijen en instellingen! Vandaar dat ook alles zoo goed gaat en de schranderheid steeds bij ons het hoogste woord voert!"

"Het grimmelt hier van wespen!" viel van der Willigen in, terwijl hij een paar dier gevaarlijke vijanden van zich afsloeg.

"Kom, laten we naar Agnes terugkeeren.... In haar gezelschap veranderen de cijfers in vlinders en de Aandeelhouders, Directeuren, Commissarissen - scheerders en geschorenen - in bloemen."

"Ja, maar ik wilde u nog zeggen...."

"Niets meer... Wij gaan genieten; volg mij!"

Van der Willigen had willen zeggen, dat hij Caroline van den avondtrein zou gaan halen, dat hij daarbij zeer op van Vleutens gezelschap gesteld was, want dat Caroline niet op Zelden-Rust had willen komen, voor zij wist of er nog eene dame zou zijn om haar te ontvangen; dat Caroline eene aardige weduwe was met slechts één gebrek, namelijk: hare te groote liefde voor haar overleden echtgenoot, enz. Zijn bedaagde vriend trok hem echter voort en drong hem naar het prieël, waar Agnes zich bevond, bezig met het drietal boekjes te doorbladeren, in den aanhef reeds aangeduid.

Na een zeer langen omweg bevinden wij ons thans weêr op het regte pad.

Agnes had het dunste boekje het eerst aangevat, getiteld: *Eene ziel na den dood*, J. L. Heibergs gedicht van dien naam, besproken door J. J. van Oosterzee.

"De inleiding kunt ge overslaan," riep van Vleuten. "Ik kan u die in een paar woorden vertellen, want ik was tegenwoordig toen de welsprekende redenaar het spreekgestoelte van

En Agnes las voort; en uit het onderhoud van de ziel met Petrus toont de eerste van de meest alledaagsche soort te zijn: een mensch zoo als er honderden rondom ons zijn; een persoon, dien wij ons kunnen denken, zelfs met een ouderlingendas om den hals en een hemelsgezinden lach om de dikke lippen, onberispelijk wandelende onder zijn natuurgenooten, mensch noch dier kwaad doende, slovende voor zijn stukje brood, op zijn tijd zich verkwikkende aan een glas wijn of beijersch bier en ontslapende in de hope des beteren levens. De typisering zou niet onaardig zijn, indien het cadre der schilderij eene andere ware. De laatste opmerking was van van Vleuten, die de anderen er op wees, hoe valsch gedacht, zelfs in 's dichters eigen opvatting, de taak is, die Petrus de ziel, welke hij examineert, oplegt. De ziel wil regtstreeks de hemelpoort doorgaan, waarop Petrus hem antwoordt, dat hij vooraf een proef moet afleggen.

En waarin bestaat die?

Volg stap voor stap het spoor van 's Heilands *voeten*.

. . . .

Dus: volg uw Heer, die naar Egypte vliedt.
Keer dan met hem naar Sions hoogten weder,
Kniel in den tempel, waar men offert, neder,
Terwijl gij Simeon en Hanna ziet.
Toef dan in 't stille Nazareth,

en zoo vervolgens, tot hij Golgotha bezocht heeft en, na Emmaus aangedaan te hebben, 's Heeren hemelvaart heeft bijgewoond. Hoe wonderbaar het klinke, de ziel bidt om van die reize ontheven te worden, maar, zoo zij toch moet zwerven, dan naar een der planeten of naar Amerika te mogen gaan.

Kort vóór mijn sterven was ik nog van zins
Te scheep te trekken naar dat oord daar ginds
Met iemand, die het waagstuk ook zou wagen.
Doch 't kon er niet toe komen in die dagen,
Want ieder raadde om strijd den togt ons af.
't Was mooglijk goed, dat ik gehoor hun gaf,
Want schipbreuk, plundring of bandieten zijn niet lekker.
Maar thands, 't gevaar is uit; 't verlangen spreekt; ik trek er
Zoo gij 't vergunt nu zonder uitstel heen.

"Onmogelijk, dat staat er niet, Agnes!" riep van der Willigen uit; "dat kan niet van Prof. Oosterzee zijn."

"Zalig zijn degenen die niet zien en toch gelooven; daar, Thomas! overtuig u zelven," hernam Agnes, hem het boekske overreikend.

"Ja, waarlijk," stamerde de ander.

"Weet ge wel, dat ge gruwelijk onbeleefd zijt, van der Willigen, door te onderstellen, dat Agnes zich aan dergelijke literaire trivialiteiten zou kunnen schuldig maken? Dat is alleen mogelijk voor een soort van Christelijke piëteit, die zóó innig is, dat zij het heiligste en reinste in hare omhelzing den adem doet uitblazen. Maar, om tot den dichter terug te keeren, begrijpt gij in waarheid, dat hij een oogenblik gedacht kan hebben zijn idee in die vormen verzinnelijkt te hebben? Om Jezus na te loopen of om een planeet of Amerika te bezoeken, moet ons toch zoo geheel verschillend niet toeschijnen; en toch, Petrus maakt er het al of niet binnentreden van den hemel afhankelijk van. Dezelfde valschheid wordt men in het geheele gedicht gewaar; men raadt wat de dichter gewild heeft, en moet hem dáárnaar beoordeelen om vrede met hem te houden, en niet naar de handeling zijner personen. Waarom juist Aristophanes de bewaker van het Elyseum, - den hemel van het heidendom - moet zijn, schuilt in het duister, en dat de arme ziel, wier gang naar het Elyseum ook niet geheel duidelijk is - de arme *epicier* ware dan nog beter bij Petrus te regt! - teruggewezen wordt, eigenlijk omdat hij Aristophanes in diens zwak tast en goed van Socrates durft spreken, is toch wel wat erg naïf."

"Toch zegt Professor Oosterzee dat er een diepe zin schuilt in dat gedicht," merkte van der Willigen aan.

"Ja; hij had den wensch om in pikanten vorm eene hoogst belangrijke waarheid te herinneren, allermeest voor zulke hoorders en lezers, die haar in een meer gewoon kleed misschien te spoedig voorbijzien," zoo las Agnes uit het voorberigt.

"Ik blijf loochenen dat de vorm pikant is; wilt ge een waarheid in de zedelijke wereld verkondigen, wilt ge een tip van den sluijer, die het zieleleven des menschen bedekt, opheffen, doe het zoo pikant mogelijk, stel de abstractie zoo concreet mogelijk voor, roep al de verwen te hulp die de fantazie op haar palet weet te mengen, maar... verwijder u niet van de aarde, scheid u niet van de menschenwereld, want, al geschiede uwe hoogere vlugt ook uit scherts, gij kwetst een ideaal dat niet te bereiken, dat niet te beligchamen is. Bovendien het is

slechts Göthe gegeven om voor het gerigt der moderne wereldbeschouwing onveroordeeld te blijven, waar hij zich aan eene geschiedenis waagt van een menschelijken geest. *De Messiade* valt ons uit de handen, de *Paradise lost* plooit ons bij wijlen zelfs een glimlach om de lippen; alleen Faust boeit ons en doet ons telkens een nieuwe waarheid ontdekken in ons eigen binnenste."

"Als Oom philosopheert, liggen mijne gedachten meest aan band," waagde Agnes schertsend aan te merken.

"Waarlijk geen compliment voor mij," antwoordde Oom, die uit den kring zijner bespiegelingen trad en de voor een oogenblik betoonde deftigheid weder verloor. "Kom, sla het boek nu maar digt, daar ik vrees dat wij anders met de arme ziel ter helle zullen varen, die de dichter ons als de plaats der eeuwige verveling afschetst; van het bekende tot het onbekende besluitende, zou ik er, na het onderhoud van Petrus, 's dichters hemel meer voor houden. Eer wij ten Kate's boek, dat er minder humoristisch uitziet, doorbladeren, moesten we, dunkt me, als overgang eenige stukjes uit Laurillards papieren tasch genieten."

"Las ik er onlangs geen afkeurende recensie van?"

"Ge bedoelt misschien het bijtend gezegde in den Spektator, Agnes! De recensent, die met een enkel woord de 191 bladzijdjes naar den papiermand heenzond, behoorde zeker tot degenen, waarmeê de schrijver - vide zijn voorberigt - deernis zal hebben. We hebben hier blijkbaar met een reeks losse gedichten te doen, zoodat wij geene kolossale conceptie te onderzoeken en te bewonderen hebben."

"Gedichten van zulk een man, om wien honderden, ja duizenden heendringen, om maar een klank zijner stem te hooren, moeten toch wel belangrijk zijn," merkte van der Willigen eenigzins haastig aan, alsof hij voorkomen wilde dat van Vleuten weêr iets afkeurends zeggen zou.

"Gij hebt gelijk; en als allen, die werkelijk maar een klank zijner stem vernemen, dat boekske hebben gekocht, dan heeft de uitgever een goede zaak gedaan. Kom aan, nichtje, onze vriend wordt ongeduldig; hij is 't stellig meer dan ik, die 's dichters eerstelingen en verdere opstellen - de man deed veel aan waternoodspoezij - van nabij ken."

Het eerste stukje is getiteld:

BEDE.

Goede Heere God, mijn vader!
  Och! bestuur en heilig mij,
Dat de schrijfstift in mijn vingren
  Niet in dienst der zonde zij.
Maar wat waar en goed en schoon is,
  Maar wat licht en heil verspreidt,
Worde ook door mijn zwakke krachten
  Aangekweekt en uitgebreid.
Doe mij frissche bloemen strooijen
  Waar uw geest op nederdroop,
Waar een reine geur uit ademt,
  Waar *de slang* niet over kroop.
Maak, o vader! door uw hulpe
  Daartoe hart en hand bekwaam, —
Laat mij zoo den naasten zeegnen
  En verhoogen Uwen naam.

Agnes las het met gevoel voor, en hare vingeren naderden elkaâr, alsof zij zich ten gebede wilden ineenstrengelen. Van der Willigen zag met eenigen triomf "den ouden brombeer" aan, zoo als hij van Vleuten in de laatste oogenblikken binnen 's monds genoemd had.

"Allerliefst kinderlijk, en uit dat oogpunt beschouwd zie ik het neêrdruipen van Gods geest en het kruipen van de slangen over de bloemen voorbij."

"Toch eindelijk eens lof uit uw mond!" beet van der Willigen hem toe.

"Dergelijke versjes beoordeelt men niet; ze treffen het religieus gevoel of ze treffen het niet; in het eerste geval leert men ze van buiten, in het tweede vergeet men ze dadelijk na lecture. Kom, Agnes! wij geven ons aan uwe intuitie over. Doorblader het boek en kies wat ge ons voor wilt lezen.

MEER DAN WIEG EN KIST.

Open de wieg en gesloten de kist, —
  Dat zijn de *polen* (?) van 't aardsche *gewemel* (?)
O ik zou weenen, wanneer ik slechts wist
Van een opene wieg, een geslotene kist,
  En niet ook van een openen hemel.

"Lief!" riep Agnes.

"Hm! dito als voren," prevelde Oom.

VERSCHIL VAN TEEKENING.

(*Fragment uit een brief.*)

...Ten slotte moet ik nog antwoord zoeken op uwe vraag, hoe 't toch wel komen zou, dat bij Vondel het beeld van Lucifer meer uitkomt, sterker en levendiger gekleurd is dan de Engelen; dat bij Milton hetzelfde geldt van Satan, en bij Klopstock van Abbadonna, en dat Dante meer krachtig en gespierd l'Inferno dan il Paradiso beschrijft. — Ik weet het niet zeker, maar misschien moet hieraan worden gedacht: zonde en ellende, tot hare verste ontwikkeling gebragt, zijn op onze aarde veel meer gewoon dan heerlijkheid en geluk, tot een belangrijke hoogte gestegen. Voor de schildering van het eene levert dus onze omgeving veel menigvuldiger stof en veel forscher tinten dan voor de schildering van 't andere. Als de dichtwerken waar wij 't oog op hebben, door hemellingen waren geschreven geworden, dan zou, geloof ik, het tegendeel plaats gehad hebben: de beschrijving van het zondige en rampzalige zou dan het minst goed gelukt zijn. Want het zondige en rampzalige, ziet gij? daar weten weer de hemellingen zoo alles niet van. Ze zijn dan wel gelukkig, die hemellingen! Ik hoop, mijn vriend! dat wij dat beiden eens zullen ervaren. God met u en met mij, die mij noem enz."

"Wat is dat klaar en duidelijk en waar ook!" zeide van der Willigen, en Agnes wierp hem een blik van verstandhouding toe. "De man heeft zoo iets lief eenvoudigs," voegde zij er bij.

"Ja: hij is de uitvinder van den kinderachtigen stijl, zoo als, volgens het beweren van eenigen, Dr. Heije het van den pedanten is. Weer een bewijs, dat een Dominé maar op pastoraal gebied moet blijven, en dat een kerkelijke bril altijd gekleurde glazen heeft. "Zonde en ellende zijn op aarde veel meer gewoon dan heiligheid en geluk," en vandaar dat stervelingen de beide eerste beter schilderen kunnen dan de beide anderen! Kan men zich kinderlijker aesthetische ketterij denken? Neen, Mijnheer Laurillard, waar het meest strijd is van aandoeningen en gewaarwordingen, daar is ook het rijkste leven, en waar het rijkste leven is, daar is ook de rijkste stof

voor den kunstenaar aanwezig. Een biddende engel is voor den plastischen kunstenaar een veel ondankbaarder stof dan een tot opstand aanhitsenden en zich aangordenden duivel; zelfs voor menigen Dominé, die beter met de laatstgenoemde soort weet om te gaan dan met de andere, welke, ik erken het, dikwijls al heel vervelend kan zijn."

DE LEEUWERIK.

'k Zat buiten. En daar trof mijn oog
Een leeuwrik, die, bij 't morgenkrieken,
Geen rust kon gunnen aan zijn wieken,
Maar steil aan 't lage nest ontvloog.
Eerst toen hij pas zich had verheven,
Hoorde ik een teêr en zacht gekweel.
Maar voller werd, bij 't opwaarts zweven,
Het maatgeluid van de orgelkeel.
En 't was, bij 't stijgen van zijn baan,
Of hij al reiner toon bewaarde,
En toen hij 't verst was van de aarde,
Sloeg hij zijn schoonste toonen aan. —
Toen voelde ik iets me in 't harte dringen
Dat zeî: "o ziel! vergeet het niet;
Ook gij zult dáár het helderst zingen
Waar gij u 't verst van de aarde ziet!"

"Neen, dat's niet waar. De leeuwerik zingt het best als hij pas opstijgt," merkte van der Willigen aan.

"En als hij heel hoog stijgt zult ge hem in 't geheel niet meer hooren, denk ik," zeide Agnes.

"Doet niets ter zake. Gemoedelijke menschen van Laurillard's stempel zien en hooren alles zoo als zij het wenschen; de eenvoudigste boom heeft een godsdienstige leering; de schoonste bloem, die wij geneigd zouden zijn den lagchenden gratiën aan te bieden, verbergt voor hen een hoog ernstigen tekst in hare bontgekleurde satijnen zwachtels. De aarde is nu eenmaal in zonde gewonnen en geboren en, in volkomen tegenspraak met het spreekwoord: verwerp geen oude schoenen voordat ge nieuwe hebt, zoekt men in al de wapenkameren van vernuft en verbeelding naar een zwaard of zelfs een knods om de zondige te vernielen. Ik geloof waarlijk, dat het Onzen lieven Heer moet spijten, denzulken oogen gegeven te hebben om te zien en ooren om te hooren."

"Wij komen nimmer ten einde, Oom! als ge zoo voortgaat. Bovendien wordt de lezing zoo moeijelijk, als altijd de kritiek...."

"Ik begrijp wat er volgen moet. Ik ben stil; ga voort, maar ik geef u niet meer dan een kwartier."

Aan een ongodsdienstig kunstenaar.

'k Hoor, priester van de kunst! u klagen, dat men uw werken niet waardeert.
Maar wordt wel God, de grootste Kunst'naar, om 't geen Hij wrocht, door u vereerd?

Hier beneden is het niet.

Of het water dezer zee goed wezen zou? Goed en goed, — dat is betrekkelijk. 't Is wel goed, om met onze boot er in te varen, en 't is wel goed, om de riemen er in te steken en ons zoo vooruit te werken, maar 't is niet goed om dorst te verslaan.

Maar, ik heb toch zoo'n dorst, en ik zou zoo gaarne eens drinken.

Mijn vriend, de lafenis moet van boven komen. Als het regenen wil, dan krijgen we wat ons kan verkwikken.

En het regent. Gelukkig! Want als de lafenis niet van boven kwam, dan zouden we sterven van dorst.

Op Nieuwjaarsmorgen.

........Op God gehoopt, ja! dat is goed. Want of rondom mij alles wankele, of de ouderdom in rotsen zelfs rimpelen trekke als voorteekenen van hun naderenden val, God is die Hij zal wezen en God zal wezen, die Hij was. Op God gehoopt, ja! dat is goed. Want of zelfs de man, die mijn brood eet, de verzenen tegen mij mogt verheffen, of ik van vader of moeder mogt worden verlaten, — zoo waarachtig als Golgotha den gekruisten Christus Gods heeft gedragen, Gods vadermin verandert niet. Op God gehoopt, ja! dat is goed. Want die hoop is geldig voor meer dan één leven. Er ligt een steen op onzen weg, waar alle aardsche hoop over struikelt, waar alle aardsche hoop op verdwaalt: die steen is de grafzerk. Maar de hoop op God heeft vleugelen; zij geeft

zich op en zweeft, o! hoog boven de zerken en leeft en bloeit in eeuwige jeugd.

Die hoop moet al ons leed verzachten,
Komt, reisgenooten, 't hoofd omhoog!
Voor hen, die 't heil van boven wachten,
Zijn bergen vlak en zeeën droog.

Met die hoop wordt mijne ontroering tot rust, mijn zucht tot zang, mijn hart tot hemel. — Vrienden, die mij heil komt wenschen, nu ik die hope heb, neem ik uw gelukwensching aan. En als ik die hoop mag behouden, dan zal ik eens verrukt de gelukwensching aannemen, die mij Gods engelen op den grooten Nieuwjaarsmorgen der eeuwigheid bieden. — Halleluja!

Wat is zonde?

Zonde is het neen zeggen van ons, als God in ons geweten ja zegt, of het ja zeggen van ons, als God in ons geweten neen zegt.

......Of ook — — — maar, hoe ook opgevat, zonde is akelig. Goddank, dat God er ons afhelpen wil!

Een woordje over een lied op een wapen.

Onder de Bijbelsche namen, die mij onaangenaam in de ooren klinken, behoort de naam van Lamech.

Wat lees ik van dien Lamech? Vooreerst, dat hij geboren werd en dat zijn vader Methusaël heette. Nu, daar ligt natuurlijk voor mijn gevoel nog niets onaangenaams in. Ten tweede, dat hij trouwde. Daar heb ik ook niets tegen. Ten derde, dat hem kinderen geboren werden. Dat gaat ook nog goed. Maar ten vierde, dat hij een lofzang zong op het eerste wapen. En dat vind ik akelig van Lamech.

Lamech's vrouw, Silla, baarde hem een zoon, die Tubal-Kaïn genaamd werd, en die "*een leermeester werd van alle werkers in koper en ijzer.*" Deze eerste metaalwerker kwam al spoedig op het denkbeeld om wapenen te maken. En toen Lamech het eerste wapen in handen kreeg, dat door zijn zoon was vervaardigd, toen was hij zoo opgetogen, dat zijn gemoed zich lucht gaf in den vorm van een zang: "*ik sloeg wel eenen man dood om mijne wonde en eenen jongeling om mijne buil.*" La-

mech verheugt er zich in, dat hij zich in staat gesteld ziet, de geringste beleediging met krachtige en bloedige wraak te vergelden. Ruwe Lamech!

Gelukkig, dat hij maar dood is! — Wat? Lamech is niet dood. Hij leeft en hij zingt nog altijd. Tegenwoordig zingt hij liederen op sabel, bajonetten en puntkogels en gegroefde kanonnen.

Honderden ongelukkigen liggen neder op 't veld, met gekraakte ledematen en met scheuren in 't vleesch en met wonden in de ziel, en ze kermen, dat het verschrikkelijk is, — maar Lamech denkt: "laat ze maar kermen; 't is een smakelijk aas voor de raven!" en Lamech danst op den roodgekleurden grond en het menschenbloed spat hem om de ooren en Lamech zingt maar door.

Één is er intusschen die hem nu en dan op den onheiligen mond slaat. En deze heet: Jezus Christus. — Kom! Jezus Christus, doe nog meer, doe hem sterven! Maar dat zult gij! Ja, Jezus Christus! Ja! gij zult Lamech doen sterven!....

Wederzien.

Een rups was pop geworden, en uit die pop kwam een kapel.... "Overbekend; sla dat maar over!" riep van Vleuten.

Een duel.

Twee heeren hadden een duel, ik weet niet meer waar. Een kemphaan stond er naar te kijken en die zeî bij zich zelven: "heel aardig! heel aardig! de menschen zeggen, dat wij, kemphanen, zoo twistziek zijn en zoo strijdlustig, maar zie me nu die Koningen der Schepping eens aan!"

Dat hoorde een bloeddog, die juist daar voorbijkwam en die sprak: "ik vind het ook heel aardig: de menschen verbeelden zich, dat ze zooveel hooger dan 't hondenras staan; het doet me waarlijk goed te zien, dat ze ons, doggen, toch wel navolgen willen." Toen kwam een varken aangeloopen, en vroeg: "wat is hier te doen?" "Och!" zeî de kemphaan, "die eene heer heeft beweerd, dat die andere heer hem in zijn eer had getast en dus met hem moet vechten." "Ja," voegde de bloeddog er bij, "en als ze nu, een van tweeën of alle twee, een scheur in het vleesch hebben of den dood in het bloed, dan is alles weêr in orde, want dan is de eer hersteld." "Wel, heb

ik van mijn leven!" zoo riep toen het zwijn, "en dat menschdom durft nog zeggen: "zoo dom als een varken!"

Uit een brief aan een jeugdig prediker.

— — En als ge mij nu vraagt, mijn vriend! hoe gij preêken moet, ik weet niet of ik het weet. Maar ik kan u mijn meening wel zeggen. En die komt hoofdzakelijk op het volgende neêr.

Vooreerst, als gij op den preekstoel staat, wees die gij zijt. Tracht geen ander te wezen. Neem de stem niet van een ander, neem de gebaren niet van een ander, neem den stijl niet van een ander, want dan zijt ge onnatuurlijk en het onnatuurlijke vervoert geen hart. Het natuurlijke wel. Natuurlijkheid is als de zon: bekoorlijk en magtig".....

"Het kwartier is om!" zeide van Vleuten, "sla nu het boekske maar digt en berg het op uw *porte-livres* in uw salon, want het zal door menigeen opgevat en doorgebladerd worden."

"Dat geloof ik ook. Waarlijk, Oom! de lezing heeft mij gesterkt. Mijn hope is aangewakkerd, mijn geloof is bevestigd. Weldadig werkt zulk een stem te midden onzer gewone bezigheid."

"En over alles ligt zoo'n tint van oorspronkelijkheid!" voegde van der Willigen er bij. "Ik begrijp nu eerst dat men het mij aangeprezen heeft als een der populairste werkjes van den laatsten tijd. Daar moet toch verdienste zijn in hetgeen allen bevredigt," dus besloot hij met een schuinschen blik op den ouden vriend.

"Dr. Laurillard is een goed man; hij meent wat hij zegt; het welt hem zoo zeer uit het hart op, dat hij het er voor houdt, dat vóór hem nooit iets dergelijks is gezegd, en dat werd het toch. Al zijne opmerkingen zijn oude bekenden en het eenig nieuwe is de vorm, waarin hij het gegoten heeft. En die vorm! Hij wekt de aandacht meest door een tegenstelling of een trivialiteit, die verrast en verbaast, het meest omdat men niet weet, of men er bij schreijen of bij schaterlagchen zal. Bij voorbeeld: Priester der Kunst, klaagt gij over miskenning, maar waardeert gij wel den hoogsten priester, God? Het is alsof de tuinbaas klaagt, dat zijn druiven niet rijp willen worden en gij hem te gemoet voert: man, zijt gij wel beleefd tegenover Mijnheer? Dit is een uit vele. Het lied van Lamech wordt opgeluisterd door karakteristieke uitdrukkingen als deze: "één slaat hem op zijn onheiligen mond: en dat is Jezus Christus! Kom,

Jezus Christus, doe nog meer!" Zijn *Duel* zou niets beteekenend zijn en door den minsten onzer zelfs niet worden opgemerkt, als niet het varken het laatste woord had en met een snedigheid eindigde, welke aan de keukentafel het meest kan worden gewaardeerd. Dat Dr. Laurillard geen den minsten smaak heeft, bewijst hij op iedere bladzijde; dat hij weinig kritiek heeft evenzeer. Zijn gemoed heeft zich ontwikkeld geheel op kosten van zijn verstand; vandaar dat hij van ieder vraagstuk, van ieder levensverschijnsel de, als ik het zoo mag noemen, kinderlijke zijde opzoekt, en dat zijn laatste woord is: geloof, en zijn voorlaatste: hoop; zijn wereldbeschouwing is een kinderlijke, zijn beoordeeling van personen en zaken is een kinderlijke, en het kinderlijke, in een man die boeken schrijft en zijn tijdgenooten wil onderwijzen, wordt kinderachtig. Maar onderwijzers met zoo'n groot hart en zulke groote woorden, die in hunne argeloosheid de vermetelheid hebben om met diepen weemoed een dwaasheid en met een glimlach een trivialiteit te zeggen, die daarbij altijd spreken van den dood en de onsterfelijkheid, roeren gewoonlijk duizenden en duizenden, die een naauwe verwantschap des geestes met hem gevoelen en in ontwikkeling zoo tamelijk met hem gelijk zijn. Dat boekske mag een populair boekske zijn, vriend van der Willigen! maar het zal ook ras een vergeten boekske zijn: hopen wij dat zelfs voor den goeden naam van den prediker en om den wille van het gezond verstand en den smaak zijner tijdgenooten."

"Wij zullen het derde boekske maar gesloten laten," zeide Agnes met eenigen wrevel.

"Waarom?"

"Het behandelt een onderwerp, waarover ik niet gaarne door het zoogenoemd gezond verstand den staf zag breken."

"Hebt gij 't gelezen en er troost in gevonden?"

"Ik heb het niet gelezen, Oom! maar ik hoorde de vele treurenden er van gewagen als van een licht in den nacht."

"Het mag een kaarslicht in de ziekenkamer zijn geweest," hernam de onbarmhartige. "Waarlijk, melieve, ik acht u te verstandig om ooit troost te hebben kunnen putten uit die mengeling van dwaasheden, in wat uitnemenden vorm zij ook gehuld zijn. Ten Kate's meesterschap over den vorm is bekend en het misbruik ook; welnu, dat meesterschap en dat misbruik blijken ook weder uit dat boekje, hetwelk voor verre het grootste gedeelte weder uit compilatie bestaat. Dat hij

zich als verzamelaar op het titelblad doet kennen, doet hem voor den inhoud aansprakelijk zijn. Ik las deze opstellen zoo als alles van ten Kate's hand, het rijpe en het groene - vooral komt het laatste in groote hoeveelheden uit zijn tuin - en dat mijn oordeel niet gunstig kan zijn, daarvan kunt ge u zelven overtuigen bij de meest oppervlakkige kennismaking. Er ligt op den bodem van het menschelijk hart een hope, in de binnenkameren van de rede een flaauwe overtuiging van een voortbestaan, en de edelsten van ons geslacht gevoelen die hope inniger en die overtuiging krachtiger in zich; toch blijft het verre van de zekerheid, welke het individu zoo gaarne voor zich verlangt. Ten Kate, en vóór hem een zwerm van piëtisten, hebben de stoutheid die zekerheid te geven. Er is vergiffenis voor die dwaling; zelfs kan men er voor een goed deel sympathie voor hebben. Het blijft echter de vraag op welke wijze de mystieken zich van de opgenomen taak kwijten. Zoo als de mensch is, zoo is ook zijn God! zeide Schiller, en ik aarzel er niet bij te voegen, ofschoon het reeds in dit gezegde begrepen is, zoo is ook zijn begrip van onsterfelijkheid. Uit menschlievendheid moeten wij met betrekking tot ten Kate deze gevolgtrekking als onwaar verwerpen; daarvoor blijkt de voorstelling die hij geeft, te grof zinnelijk. Waar men zoo ver gaat van te verzekeren - te bewijzen door redeneren heet het, maar alle aaneenschakeling van gedachten ontbreekt - dat het leven hiernamaals "een gezellig leven" zal zijn, dat "men er veel genoegen zal hebben op een heel mooi punt in het Heelal," dat "men elkaâr natuurlijk herkennen zal," en dat er geen vrees behoeft te bestaan dat "de bijzondere vriendschap zich zal oplossen in de Algemeene liefde," daar kan men niet aan ernst gelooven of ernstig blijven, al is de hutspot van woorden met zalvende opmerkingen en roerende uitroepen en zinspelingen gekruid. Sla de galmende deklamatie, waaruit de drie eerste leerredenen bestaan, over, en lees slechts het eerste stuk, dat onder de *mengelingen* voorkomt, en ge zult meer dan verzadigd zijn. Doe het, ik verzoek het u." De toegesprokene weifelde een poos, maar gaf toe en begon:

Het ontwaken.

...Zij. Gij hebt goed geslapen?

Hij. Beter dan ooit! Het heugt mij niet, dat ik zelfs als

kind ooit zoo zoet, zoo zacht, zoo verkwikkend geslapen heb. ....Er stroomt eene frischheid door mijne leden, er is een gemakkelijkheid in mijne bewegingen, die ik nimmer heb gekend. Het is mij alsof ik wel zou kunnen vliegen, als ik wilde.

Zij. En het bevalt u wel in dit oord?

Hij. Nu, ik moet u zeggen, wij hebben soms menig heerlijk plekjen op aarde bezocht, maar hier is het dan bij uitnemendheid en boven alle beschrijving schoon. Welke boomen!... En deze weide waar wij nu staan, wat is ze vol en digt en met verwonderlijk schoone bloemen bezaaid. ("Jammer dat er geen hemelsche koeijen in die weide grazen!" prevelde van Vleuten). Het is hier een eenzaam plekjen, maar er zijn uitzigten naar alle kanten: de onverzadelijke blik dringt van het eene verschiet in het andere, en de horizont deinst al verder en verder.

. . . .

Zij. En verwondert gij u niet dat gij me naast u ziet?

Hij. Maar zijt gij dan niet altijd naast mij geweest?

Zij. In zekeren zin wel, in een anderen zin niet. Uwe oogen hebben mij in lang niet gezien; ik ben eens uit uw gezigt verdwenen... denk aan den veertienden Februari.

Hij. Nu wordt mij alles op eenmaal duidelijk! 't Was op zekeren voordenmiddag. Vier dagen hadt gij krank gelegen. Wij hadden ons zeer beangstigd, maar toch altijd het beste gehoopt. Toen overviel u eene groote matheid; gij leendet het hoofd tegen mijne borst aan; gij zaagt terzijde met een diepen zucht; gij stierft - het is uitgemaakt; gij zijt gestorven.

Zij. Ik ben gestorven, en zie, ik leef... Thans scheiden wij niet meer.

Hij. Dan zou ik haast zeggen, ik ben zalig, ik ben in den hemel.

Zij. Gij zijt het.

Hij. Heer van leven en dood! op mijn kniën dank ik u, dat Gij ook aan mij iets zoo groots hebt volbracht... Waar is zij, de kleine aarde? In welk een duisternis is zij gehuld! Derwaards is Hij nedergedaald; met zijne heilige voeten heeft Hij haar stof betreden... Daar heeft Hij mij Gode gekocht met zijn bloed... Naar hem moet ik heen.

Zij. Gij zult Hem zien... Weldra zult gij uwen vader, ook uwe moeder zien... Ik heb menigmalen met vader en moeder over u gesproken.

H ij. Is X. hier?
Z ij. Ja.
H ij. Dat had ik niet gedacht.

"Welnu? Welnu? Is dat geen parodie van het heiligste. Had ik ongelijk te zeggen, dat het piëtisme, of hoe ge het ziekelijk gevoel wilt heeten, dat uit deze bladen u toespreekt, in zijne vurige omhelzingen het reinste vaak doet stikken? Geeft die voorstelling van een tuin met boomen, bloemen en vruchten en het buurmanspraatje daarin gehouden, u geen verheven denkbeeld van het duistere morgen? Verheft het niet uw religieusen zin, als ge de beenderen voelt kraken en het vleesch ziet groeijen, waar ge vroeger een ideaal u voorbij zaagt zweven dat geen vorm had of waaraan gij er geen wist te geven, evenmin als aan uwen geest? En dat discht men der goê gemeente op als leering en hoop van het Christendom! Als het dat ware, dan zou ik nog weêr willen terugkeeren tot de offerhanden onzer voorvaderen in het donkere eikenbosch, en hun leer en hun hope van het hiernamaals aannemen. Daar zit nog kracht en kleur en karakter in, om bier te drinken uit de bekkeneelen mijner vijanden, wat men niet zal durven beweren van het geteem dier beide gezaligde echtgenooten. Weg er meê!"

"Oom! Oom!" suste Agnes. "U hebt niet geheel ongelijk; toch is ten Kate niet zoo middelmatig of bekrompen of smakeloos..."

"Dat is het juist, wat mij het meest ergert. Die hemelsche dialoog, die hij nu in proza mededeelt, is in een zijner werken nog berijmd ook. Ik geloof, dat hij de les van den Prediker Laurillard: wees natuurlijk, wees u zelf, wel ter harte mag nemen, en indien hij dat deed, ons dit geheele boekje zou hebben bespaard... O die speculatie-zucht... op het gevoel der menigte!" dus vulde hij den aangevangen volzin met een zijdelingschen blik op van der Willigen aan. "Ik las kort geleden bij een Vlaamschen schrijver, dat mantel en bef in Noord-Nederland de taal en den stijl hadden bedorven; ik ga nog verder: mantel en bef vernietigen bovendien onze literatuur; ijdel meest in hunne declamatiën, vervalschen zij bijkans iederen levenstoestand, doen zij ons den blik van ons oog, de stem van ons hart, zelfs de gedachten van ons hoofd wantrouwen. Kom, werp die uitingen van ziekelijke godsvrucht weg en laat ons

kind ooit zoo zoet, zoo zacht, zoo verkwikkend geslapen heb. ....Er stroomt eene frischheid door mijne leden, er is een gemakkelijkheid in mijne bewegingen, die ik nimmer heb gekend. Het is mij alsof ik wel zou kunnen vliegen, als ik wilde.

Zij. En het bevalt u wel in dit oord?

Hij. Nu, ik moet u zeggen, wij hebben soms menig heerlijk plekjen op aarde bezocht, maar hier is het dan bij uitnemendheid en boven alle beschrijving schoon. Welke boomen!... En deze weide waar wij nu staan, wat is ze vol en digt en met verwonderlijk schoone bloemen bezaaid. ("Jammer dat er geen hemelsche koeijen in die weide grazen!" prevelde van Vleuten). Het is hier een eenzaam plekjen, maar er zijn uitzigten naar alle kanten: de onverzadelijke blik dringt van het eene verschiet in het andere, en de horizont deinst al verder en verder.

. . . .

Zij. En verwondert gij u niet dat gij me naast u ziet?

Hij. Maar zijt gij dan niet altijd naast mij geweest?

Zij. In zekeren zin wel, in een anderen zin niet. Uwe oogen hebben mij in lang niet gezien; ik ben eens uit uw gezigt verdwenen... denk aan den veertienden Februari.

Hij. Nu wordt mij alles op eenmaal duidelijk! 't Was op zekeren voordenmiddag. Vier dagen hadt gij krank gelegen. Wij hadden ons zeer beangstigd, maar toch altijd het beste gehoopt. Toen overviel u eene groote matheid; gij leendet het hoofd tegen mijne borst aan; gij zaagt terzijde met een diepen zucht; gij stierft - het is uitgemaakt; gij zijt gestorven.

Zij. Ik ben gestorven, en zie, ik leef... Thans scheiden wij niet meer.

Hij. Dan zou ik haast zeggen, ik ben zalig, ik ben in den hemel.

Zij. Gij zijt het.

Hij. Heer van leven en dood! op mijn kniën dank ik u, dat Gij ook aan mij iets zoo groots hebt volbracht... Waar is zij, de kleine aarde? In welk een duisternis is zij gehuld! Derwaards is Hij nedergedaald; met zijne heilige voeten heeft Hij haar stof betreden... Daar heeft Hij mij Gode gekocht met zijn bloed... Naar hem moet ik heen.

Zij. Gij zult Hem zien... Weldra zult gij uwen vader, ook uwe moeder zien... Ik heb menigmalen met vader en moeder over u gesproken.

Hij. Is X. hier?
Zij. Ja.
Hij. Dat had ik niet gedacht.

"Welnu? Welnu? Is dat geen parodie van het heiligste. Had ik ongelijk te zeggen, dat het piëtisme, of hoe ge het ziekelijk gevoel wilt heeten, dat uit deze bladen u toespreekt, in zijne vurige omhelzingen het reinste vaak doet stikken? Geeft die voorstelling van een tuin met boomen, bloemen en vruchten en het buurmanspraatje daarin gehouden, u geen verheven denkbeeld van het duistere morgen? Verheft het niet uw religieusen zin, als ge de beenderen voelt kraken en het vleesch ziet groeijen, waar ge vroeger een ideaal u voorbij zaagt zweven dat geen vorm had of waaraan gij er geen wist te geven, evenmin als aan uwen geest? En dat discht men der goê gemeente op als leering en hoop van het Christendom! Als het dat ware, dan zou ik nog weêr willen terugkeeren tot de offerhanden onzer voorvaderen in het donkere eikenbosch, en hun leer en hun hope van het hiernamaals aannemen. Daar zit nog kracht en kleur en karakter in, om bier te drinken uit de bekkeneelen mijner vijanden, wat men niet zal durven beweren van het geteem dier beide gezaligde echtgenooten. Weg er meê!"

"Oom! Oom!" suste Agnes. "U hebt niet geheel ongelijk; toch is ten Kate niet zoo middelmatig of bekrompen of smakeloos..."

"Dat is het juist, wat mij het meest ergert. Die hemelsche dialoog, die hij nu in proza mededeelt, is in een zijner werken nog berijmd ook. Ik geloof, dat hij de les van den Prediker Laurillard: wees natuurlijk, wees u zelf, wel ter harte mag nemen, en indien hij dat deed, ons dit geheele boekje zou hebben bespaard... O die speculatie-zucht... op het gevoel der menigte!" dus vulde hij den aangevangen volzin met een zijdelingschen blik op van der Willigen aan. "Ik las kort geleden bij een Vlaamschen schrijver, dat mantel en bef in Noord-Nederland de taal en den stijl hadden bedorven; ik ga nog verder: mantel en bef vernietigen bovendien onze literatuur; ijdel meest in hunne declamatiën, vervalschen zij bijkans iederen levenstoestand, doen zij ons den blik van ons oog, de stem van ons hart, zelfs de gedachten van ons hoofd wantrouwen. Kom, werp die uitingen van ziekelijke godsvrucht weg en laat ons

Maar niet alleen de vertegenwoordiger der nationale belangen zelf, ook zij die hem aanstelde werd zeer gebaat door die openbaarmaking dier rapporten. Immers onvermijdelijk ontstaat daardoor een soort van wedstrijd tusschen de Consuls onderling, om toch vooral in zaakrijkheid en degelijkheid van mededeeling niet voor elkander onder te doen. Het ingeleverde rapport werd van een lastig werk, dat men zich ter wille van den soms voordeeligen, maar toch altijd vereerenden titel getroosten moest, en waarvan men zich dan ook zoo gemakkelijk mogelijk afmaakte, eene werkelijk moeijelijke taak. Er moest kennis van de eischen des volks waaronder men zich bevond en kennis van den toestand des volks waardoor men gekozen was in het hoofd zijn van hen, die het rapport moesten opmaken. Met hun naam onderteekend verscheen dat verslag weldra voor een publiek, dat, zoo al niet door eigen aanschouwen, althans dikwijls door eigen ervaring verre van onbekend was met het volk waarover de inlichting liep, maar waarmede het nog nader bekend wilde worden. Daarenboven verstrekten de andere konsuls voortdurend de gelegenheid, om het gehalte der verschillende rapporten onderling te vergelijken. En dan was de wakkere en kundige rapporteur spoedig even zeker van lof en medewerking, als de onverschillige en onkundige van blaam en voorbijgaan door wie hem anders zoo rijkelijk had kunnen bevoordeelen. Geen wonder dan ook dat België weldra een uitmuntend leger van konsuls in het buitenland had staan, en dat aan de producten der Belgische nijverheid menig ruim débouché daardoor is verzekerd.

Ook in het buitenland, met name in ons land van polyglotten, vonden die Belgische konsulaire berigten ruimen aftrek. Menigeen voorzeker die gaarne erkennen zal dat hij er niet alleen zijne kennis door verrijkt, maar er ook werkelijk voordeel van getrokken heeft. Ik althans erken beide volmondig. En dan was waarlijk de wensch niet vreemd, dat ook onze konsulaire berigten mogten verzameld en in afleveringen goedkoop verkrijgbaar gesteld worden, even als dat reeds sedert jaren bestaande Recueil Consulaire.

't Is zoo, de Staats-Courant bevatte uittreksels uit de rapporten onzer konsuls, en bij de Kamers van Koophandel lagen ze in hun geheel voor een ieder ter lezing; maar die officiële Courant komt bijna alleen in handen van officiële lui, en de lectuur van zulke, dikwijls lijvige stukken, in een vreemd lokaal, is nog al iets anders dan wanneer men ze op zijne eigene schrijftafel voor zich heeft liggen en rustig kan lezen. Daarenboven, dikwijls wil men ze wel eens naslaan, wanneer juist de kennis van deze of gene bijzonderheid van den vreemde wenschelijk is op kantoor of in fabriek, soms door eene toevallige omstandigheid. En wat helpt dan een pak Staats-Couranten, waarin men heg noch steg kent, of de zekerheid, dat

men elders kan leeren wat men op zijn kantoor moet weten! Bij het stille voeden van dien wensch naar eene verzameling van die berigten bleef 't dan ook niet; deze en gene stoutmoedige vroeg die ook wel degelijk van de regering, zelfs wijlen de Commissie voor Statistiek, maar 't baatte weinig; het verzoek werd niet ondersteund door den handel; zelfs wil men beweren dat niet eens de Kamers van Koophandel het nut van die uitgave inzagen.

Toch is eindelijk die wensch vervuld. Den tegenwoordigen Minister van Buitenlandsche Zaken zij daarvoor hier openlijk dank gezegd. Onder bovenstaanden titel zijn de berigten der Nederlandsche konsuls voortaan, tot lagen prijs, verkrijgbaar. 't Zijn de overdrukken uit de Staats-Courant, maar die nu ook wat breeder uit de oorspronkelijke berigten worden geëxerpeerd, wanneer ze niet in hun geheel gegeven worden. Werd de druk in de Staats-Courant wat comprésser gemaakt, dan zou iedere aflevering ook wat meer kunnen inhouden; maar dat is eene verbetering die gaandeweg wel met nog andere gepaard zal gaan....... zoodra maar het publiek door den aankoop het bewijs geeft, dezen vorm van mededeeling op prijs te stellen.

't Hapere daar toch niet aan! De jaarlijksche Handels-statistiek, hoewel nu gelukkig maandelijks verschijnende en, bij goedkooperen prijs nog uitgebreider daarenboven, vindt nog geen gul onthaal bij onze nijvere standen, evenmin als het Jaarboekje voor Statistiek, waarop de hoogleeraar de Bosch Kemper, als stichter en onvermoeide instandhouder, waarlijk roem mag dragen. Het debiet blijft klein van beide werken, hoewel ze waarlijk tot spotprijzen te koop zijn. Bevreemdend, — ik haal de pen door het woord dat er eerst uitgevloeid was, — mag dat kleine debiet heeten in een land als het onze, dat waarlijk wemelt van bestuurders van gewest en stad en van welke instelling en inrigting niet al, van menschen dus voor wie de kennis van den maatschappelijken toestand huns lands bepaald onmisbaar — niet mag, maar wel stellig moet genoemd worden. Wordt nu ook dit konsulaire Verslag met dezelfde laauwheid ontvangen, dan worden daardoor niet alleen de goede bedoelingen der regering miskend, maar men pleegt dan grooter kwaad. Want de uitnemende invloed dien de uitgave der rapporten op de konsuls van België heeft en waarvan wij nu ook de gunstige gevolgen op de onzen zouden kunnen verwachten, zou dan verloren gaan. En dat zal men toch moeten erkennen als een werkelijk nadeel.

Mogt men de zaak zoo inzien en ze krachtig steunen! Is het werk nog niet zoo goed als men mag wenschen, verwachten zelfs, zoo men nog bouter spreken wil van menschen die hun post enkel voor de glorie waarnemen, welnu, koop en lees de verslagen, de kritiek komt dan van zelve; schift dan de laauwen van de wakke-

ren, en ga met de laatsten te rade bij uwe ondernemingen op hunne standplaats, terwijl ge der regering verzoekt dat de onverschillige vervangen worde door een wakkerder man. De nu uit pure beleefdheid voor deze of gene firma, maar dikwijls zonder eenige kennis van personen, door de kooplui onderteekende aanbeveling tot benoeming van A. of B. tot konsul te C. of D., zou dan niet zoo grif meer lukken en de regering soms tot eene verkeerde keuze drijven. De Nederlandsche konsul zou wakkerder worden, èn uit eigenbelang, èn omdat hij zou weten dat zijne rapporten aan de algemeene kritiek worden onderworpen en aan de vergelijking met de inlichtingen door zijne collega's van andere plaatsen verstrekt.

De regering heeft daarenboven de instruktie aan de konsuls wijselijk vernieuwd, en, wat meer zegt, aanmerkelijk uitgebreid en verbeterd. Men kan over den inhoud oordeelen door deze eerste aflevering in te zien, waar de nieuwe instruktie in haar geheel is afgedrukt. Waarlijk, wanneer voortaan nog deze of gene belangrijke handelsinlichting van eene plaats alwaar een Nederlandsche konsul resideert, vroeger verkregen wordt door een particulier koopman dan door de regering, dan kome 't den konsul ten laste, niet de regering, want geen enkel feit kan voortaan door de mazen glippen van het net waarin deze Minister hen gevangen houdt, zoo digt is dat weefsel. Of het niet wat al te fijn zal blijken, doet niets ter zake. Wanneer de konsul weet dat èn regering èn handel èn nijverheid èn scheepvaart van het land 't welk hij vertegenwoordigt, groot belang stelt in de rapporten die hij inlevert en dat die met aandacht door allen gelezen worden, dan zullen die rapporten al spoedig een gehalte verkrijgen zoo uitnemend, dat de onderlinge wedijver om degelijk en spoedig inlichtingen te geven, bijna overbodig wordt. En 't kan niet anders of onze handel en onze andere vakken van volksbestaan zullen er groot voordeel van genieten.

Ééne zaak echter kan der regering niet te ernstig worden aanbevolen om haar doel te bereiken, en dat is: groote spoed met de uitgave der rapporten. Berigten van maanden her, boezemen weinig belangstelling meer in. Moeten lenteurs de bureau ook hier aan de onverschilligen in den lande voet geven, zoo als bij de uitgave der Statistiek voor Handel en Scheepvaart, dan wentele het publiek, bij eventuele mislukking, gerust de beschuldiging van zich af en op de regering. Want in onze dagen van electriciteit, nu men in ruim twee minuten rondom den geheelen aardbodem kan seinen, vindt oude kost geene liefhebbers meer. Maar voor het tegendeel waarborgt ons de wakkerheid van onzen tegenwoordigen Minister van Buitenlandsche Zaken, wien de eere der uitgave toekomt.

M.

De Amsterdamsche Beurs in 1763 *en* 1773. *Eene Bijdrage tot de geschiedenis van den handel, door Mr. W. P. Sautijn Kluit. Amsterdam, W. H. Zeelt.* 1866.

De Heer Sautijn Kluit voert als motto een' in der tijd door mij uitgesproken wensch aan, "dat ook de windhandel van 1763 en van 1773 tot onderwerp van een historisch onderzoek gemaakt mocht worden." Ik behoef dus niet te zeggen, dat de verschijning van dit boekje mij zeer welkom was. Ik had mij voorgenomen, zelf eens de hand aan dit onderzoek te slaan, wanneer ander, meer dringend werk achter den rug zoude zijn. Maar ik verheug mij, dat de Heer Sautijn Kluit mij voorgekomen is. Misschien zou ik het onderwerp anders aangevat hebben; maar zeker zou mijn arbeid niet met zooveel zorg en nauwgezetheid, met zoo geduldige bronnenstudie volbracht zijn geworden. De Heer Kluit heeft zich bij ons publiek reeds gunstig bekend gemaakt als een dier onvermoeide en volijverige navorschers op het gebied van de geschiedenis des vaderlands, aan wier werkzaamheid wij veel te danken hebben wat betreft juistere kennis van vroegere toestanden. Hij heeft bovendien eene verzameling van bronnen tot zijne beschikking, waarvan het bestaan nauwelijks door anderen vermoed zou worden, en hij spaart geenen langwijligen arbeid om daaruit te putten al wat ook maar eenigzins tot toelichting van zijn onderwerp dienen kan. Wie zijne uitvoerige akademische dissertatie over het Continentaal-stelsel en zijn onlangs in Nijhoff's *Bijdragen* gegeven belangrijk opstel over de Fransche Journalistiek hier te lande, gelezen heeft, weet, met hoeveel vrucht hij den overrijken schat van oude dagbladen, die hij in zijn bezit heeft, weet te gebruiken. — Ook in dit geschrift heeft hij daaruit tal van bijzonderheden aan het licht gebracht, zonder welke onze kennis aan die handelscrisis zoowel van 1763 als van 1773 onvolledig zoude wezen, hoeveel ook de meer toegankelijke geschriften van tijdgenooten, zoo als *de Koopman*, de *Nederlandsche Jaarboeken*, v. d. Oudermeulen's *Recherches sur le Commerce*, Luzac's *Hollands Rijkdom* en tal van vlugschriften en pamfletten ons daarvan mededeelen.

De Heer Kluit heeft met reden de geschiedenis van elk dier twee voor de Amsterdamsche beurs zoo rampzalige jaren 1763 en 1773 afzonderlijk behandeld. Er bestaat toch tusschen beide geen ander verband dan het betrekkelijk kort tijdsverloop waardoor zij van elkander gescheiden zijn. — In onze dagen is eene groote handelscrisis om de tien jaren geene zeldzaamheid; of zoo het er eene is, dan mag die uitdrukking er veeleer voor gebezigd worden, omdat de afstand van *tien* jaren tusschen de eene en de andere zeldzaam groot is. Maar in de achttiende eeuw werd het wel het opmer-

kelijkst geacht, dat de Amsterdamsche beurs binnen zoo kort tijdsbestek tweemalen zoo hevig geschokt werd. — Van elk dezer twee groote stoornissen in het handelscrediet deelt de auteur ons nu in twee afzonderlijke hoofdstukken, — ieder, haast al te methodisch, in vier paragrafen ingedeeld — eerst de aanleiding en oorzaken, daarna de faillissementen, voorts de middelen tot herstel en eindelijk de verschillende geschriften mede. Uit zijne voorstelling blijkt duidelijk, dat deze twee rampen voor de Amsterdamsche beurs niet alleen door tijdsverloop uit elkander liggen, maar ook in oorsprong en aard veel verschillen. De crisis van 1763, waarin de val van het huis Gebrs de Neufville het beslissende moment was, had een zeer moeielijk te ontwarren karakter. En ik durf het nauwelijks den Heer Kluit tot een verwijt te maken, dat hij de oorzaken van deze niet duidelijker uiteengezet heeft. Haren eersten oorsprong had zij volgens zijne voorstelling in de operatiën, die in verband stonden met den finantiëelen nood door den zevenjarigen oorlog in Duitschland verwekt; zij werd verhaast en verergerd door wisselruiterij op groote schaal tusschen Hamburger en Amsterdamsche huizen, terwijl daarentegen in dien tijd de Londensche beurs zich bijzonder goed hield; doch het schijnt ook, dat vooral de groote verteringen en roekelooze handelingen van een der chefs van het genoemde huis Gebrs de Neufville er den hevigsten stoot aan gegeven hebben. De crisis van 1773 had daarentegen haren eersten oorsprong in Londen en volgens veler meening bepaald in de handelingen der Bank van Engeland zoowel als in den toestand der Engelsche O. I. Compagnie. Zij sloeg tot Amsterdam over door de buitensporige speculatiën, die toen ter tijde aldaar in Engelsche fondsen gedreven werden. Het middenpunt was hier het faillissement van het huis Clifford en Zoonen, naast dat van Hope een der aanzienlijkste huizen van negotie in Holland en waarvan de twee chefs de zonen waren van den korten tijd te voren overleden schatrijken burgemeester van Amsterdam, Jan Clifford.

Het is mijn plan niet, den schrijver meer in bijzonderheden te volgen, hoe uitlokkend anders de stof ook zij. Ik roemde straks zijne naarstigheid in het opsporen en opteekenen van elk feit, hoe schijnbaar gering of onbeduidend ook. Zij komt vooral uit in zijne voorstelling van den loop en de gevolgen van deze rampen, in zijne mededeelingen over de vereffening der zaken van de voornaamste huizen, die er in betrokken waren, in zijne aanwijzing van andere kantoren, die er onder bezweken, in zijn verhaal van den weêrslag, dien de bankroeten hier op andere beurzen, te Hamburg, te Leipzig, te Kopenhagen, te Stokholm, zelfs te Petersburg hadden. Wie hier meer van weten wil, sla het boekje zelf open.

Maar hoe welmeenend ik ook dit boekje aan allen aanbeveel, die eene nog bijkans onbekende bladzijde uit onze geschiedenis lezen

willen, ik wil niet verzwijgen, dat ik toch een ernstige grief tegen het werk van den Heer Kluit heb. Ik spreek die grief openlijk uit met den wensch dat hij zelf, dat ook anderen onder onze jongere auteurs daarmeê hun voordeel doen. Aan lust tot werken, tot goed en degelijk werken, mag ik zeggen, ontbreekt het gelukkig ten onzent nog niet, ook onder een geslacht, dat eerlang in de plaats zal treden van hen, die thands reeds onder de veteranen onzer literatuur geteld worden. Wie het mocht betwijfelen, dien zou ik zegevierend verwijzen op de doorwrochte akademische proefschriften, welke in de laatste jaren verschenen zijn, op de artikelen in onze tallooze meer of minder geleerde tijdschriften, welke vooral door de jongeren onder ons geleverd worden, op meer dan ééne belangrijke monografie, die met dit werkje van den Heer Kluit kan wedijveren. Maar wat maar al te veel aan de meeste voortbrengselen van dezen degelijken arbeid ontbreekt, is, ik zeg niet een behagelijke, maar, een dragelijke vorm. Daar is niet alleen niets frisch, niets jongs in; noch teekening, noch kleur; geene de minste poging om de feiten met eenige kunst te ordenen en te schikken, zóó, dat het belangrijke uitkomt en het minder gewichtige op den achtergrond treedt. Indien ik hierover alleen te klagen had, ik zou mijne klacht achterhouden, want de meesten zouden mij misschien niet eens begrijpen. Maar er is dikwijls zelfs geen blijk van eenige meesterschap over taal of stof. De voordracht mist orde en klaarheid. De meest verschillende denkbeelden worden in ééne en dezelfde zinsnede zamengevat; om de keuze van het juiste woord en de gepaste uitdrukking bekommert men zich weinig. De gedachten worden in bonte mengeling aaneengeregen, zoo als zij zich in het brein des auteurs toevallig hebben gevormd. En zoo krijgt de lezer wel ten slotte eene menigte belangrijke en leerzame zaken onder de oogen; maar zij gaan hem voorbij gelijk de kralen van den rozenkrans door de vingers gaan: op een paternoster volgt een ave, of omgekeerd, al naar het uitkomt. Of vindt gij deze vergelijking al te profaan, neem dan voorlief met eene herinnering aan de kroniek van den Enkhuizer Almanak, die in kunsteloozen eenvoud eene overstrooming, de geboorte van eenen koninklijken prins, een geleverden veldslag en de onthulling van een standbeeld aaneenschakelt, al naar de onverbiddelijke wet der dagteekening het eischt.

Van waar komt dit? Ik zou er kwalijk reden voor weten te geven. Ontbreekt het ons aan vorming en opleiding? Maar onze geleerde schrijvers behooren tot de hoogstbeschaafde klassen des volks. Aan hunne opvoeding is tijd noch geld gespaard. Zij hebben vreemde talen geleerd en vreemde auteurs kunnen bestudeeren. De meesten hebben bovendien het akademisch onderricht genoten; reeds op de banken der latijnsche school zijn zij bekend geworden met

de meesterstukken der oudheid; en de propaideusis aan de Hoogeschool wordt immers alleen daarom nog aanbevolen, omdat zij zulk een onwaardeerbaar middel is tot vorming van smaak en schoonheidszin? Gezwegen nog, dat elk student verplicht wordt zich op het college over de logica een jaar lang in het ordelijk denken te oefenen. Of faalt het ons aan aanleg, aan aangeboren smaak en natuurlijke fijngevoeligheid? Zijn wij misschien de Boeötiers van het hedendaagsch Europa, bij wie de *crassa Minerva* haren zetel heeft? En moeten wij ten slotte de schuld alleen wijten aan de dikke lucht en het doffe, vochtige klimaat van ons land, onder wier invloed wij noodlottig met een stomp vernuft geboren worden? Het antwoord op deze vragen zou dieper en verder grijpende studiën vorderen dan waarvoor ik mij berekend acht. Voorshands — tot dat eene onzer geleerde maatschappijen hierover eene prijsvraag uitgeschreven en bekroond zal hebben — wil ik mij er liefst aan houden, dat het onze eigene schuld is, dat wij het moeten wijten aan onze onverschilligheid en traagheid. Men rekent het niet der moeite waard om op stijl en taal acht te slaan. Men handelt als sommige overigens heel brave en achtingwaardige lieden van uwe kennis, die ongekamd en ongeschoren en slordig gekleed op straat verschijnen, het beneden zich achtende om aan hun uiterlijk voorkomen eenige zorg te besteden.

Wat ligt hij al ver achter ons, de tijd waarin onze Geel, die beminnelijke man zoo vol smaak en vernuft, de rechten van het proza verdedigde en op luchtigen trant ernstige lessen aan onze schrijvers uitdeelde. Het moet wel lang geleden zijn; want het blijkt duidelijk, dat zoowel zijn *Verhandeling over het Proza* als zijn *Nieuwe karakterverdeeling van den stijl* niet meer gelezen worden. Hoe velen zou het goed doen, indien hij hun ook nu nog met dat aanmoedigend glimlachje zijn: "Jongelieden, maakt uwe vingertoppen dikwijls vochtig," toevoeren kon.

Om terug te keeren tot het geschrift van den Heer Kluit, dat mij deze ontboezeming ontlokte, niet omdat het zooveel meer gisping verdient dan andere van dien stempel, maar omdat hier het contrast tusschen de stof en den vorm zoo bijzonder sterk spreekt — wat was er met eenige studie en smaak iets anders van te maken geweest dan dit drooge verhaal van de eene en de andere crisis, besloten met eene dorre opgaaf van geraadpleegde bronnen. Wat had hij, met dien rijkdom van bescheiden, een heldere voorstelling kunnen geven van den toestand van den Amsterdamschen handel nu eene eeuw geleden. Wat had hij uit die kleine bijzonderheden, die nu zijne achtelooze pen ontgleden zijn, eene bocijende teekening kunnen zamenstellen van het huisselijk en openbaar leven onzer deftige patriciërs in de laatste jaren van kalmen voorspoed en verbijsterende weelde, die den grooten schok van de achttiende eeuw voorafgingen,

den schok, die voor ons, door eigen schuld, begon met den Engelschen oorlog van 1780. Maar het is ijdel, daar nu nog meer over te klagen. En ik wil billijk zijn. De Heer Kluit noemt zijn werk eene "*Bijdrage* tot de geschiedenis van den handel", en daarmeê heeft hij het bescheiden karakter van dit werk gekenschetst. Als zoodanig zal het altoos zijne verdienste blijven behouden. Mij blijft slechts over, den wensch uit te spreken, dat een ander onzer schrijvers de stof door hem geleverd verwerke en ons eene treffende schildering van dat tot heden verwaarloosde tijdvak schenke. Het zou een dankbare arbeid wezen.

S. V.

Practisch-theoretische Handleiding ter vervaardiging van opstellen in de moedertaal, ten dienste van Instituten, Gymnasiën en andere Inrigtingen van Onderwijs, door W. F. Carlebur. Tweede druk. Met een voorwoord van Dr. W. G. Brill. Tiel, Wed. D. R. van Wermeskerken. 1864.

Niets is zoo lastig als het vinden van een aanloop, eene inleiding anders gezegd. De schrijver van deze aankondiging evenwel komt den regel "tout commencement est difficile" door eene nieuwe uitzondering bevestigen: hij heeft er geene moeilijkheden mede gehad. Integendeel, waarmede zou hij gepaster kunnen aanvangen dan met een beleefd verzoek aan de Redactie om verschooning voor zijn veel te lang uitstel (bijna een half jaar moest hij het boekske onopengesneden laten liggen), met eene herinnering aan de geheel eenige verdienste van hen die *uit*stellen en nogtans niet *af*stellen?

Het werkje van den Heer Carlebur heeft zeer zeker waardoor het aanbeveling verdient; "menige onmisbare kundigheid kan het verschaffen", ik geef het den geëerden schrijver van het *Woord bij den tweeden druk* gaarne toe. Maar het is ook waar, dat die lof niet uitbundig is, wel beschouwd eigenlijk zoo wat niets te beteekenen heeft. Toch mag ik aan de *Handleiding* geen grooter lof toekennen. De Heer Brill heeft reeds een woord van waarschuwing gesproken en een paar wenken (sapienti sat) gegeven. Het boekje, zeide hij ongeveer, vergt van den leeraar onophoudelijke bezigheid; hij moet alles verklaren en gedurig alle oefeningen leiden; hij moet het met omzichtigheid gebruiken en goed weten te onderscheiden tusschen wat dienstig is voor den leerling en wat niet; bovendien, last not least, is het meer bestemd voor den leeraar dan voor den discipel. Ik zou nog verder willen gaan en, in plaats van *meer bestemd*, willen lezen *eenig en alleen bestemd*. De leerlingen zullen er niets hoegenaamd aan hebben, en wel verre van door de kennis van al

die geleerde termen, als: *periphrase*, *euphemisme*, *analogie*, *tautologie*, *tropen*, *allegorie*, *paraphase*, *tractatio*, *inventio* (met de vaak onbegrijpelijke Hollandsche vertalingen er naast) tot goede stilisten te worden gevormd, houterig en pedant leeren schrijven, en uit vreeze van te zondigen tegen artikel *synecdoche* of *metonymia* zich vergrijpen aan den goeden smaak.

Ik durf beweren, dat zich de leerlingen met Carlebur's *Handleiding* voor zich, van de tien keer negenmaal zullen vergissen. En dan zal het niet hunne schuld wezen. Want de voorschriften zijn niet onberispelijk, maar sommige — om een woord van Carlebur te bezigen — zeer *berispenswaardig*. Een paar voorbeelden uit vele.

De regel luidt op blz. 18: "Dezelfde gedachte kan niet alleen op verschillende wijzen, zooals in de vierde, vijfde en zesde oefening is aangewezen, door verschikking van woorden en zinsneden, door spraakkunstige verandering, maar ook in *andere* woorden uitgedrukt worden."

Daartegen teeken ik bepaald protest aan. Ik zou het kunnen doen met de woorden van den wetgever zelven, die op blz. 93 verkondigt, dat voor *duidelijkheid* van stijl een vereischte is: "het kiezen van zulke woorden die juist de meening uitdrukken" en "het bezigen van zooveel woorden, als ter volledige uitdrukking der gedachten gevorderd worden, zoodat er niets aan ontbreekt en niets overvloedig is" enz. Het is eene ketterij van de ergste soort te leeren, dat wie zegt (zie blz. 19): "de rivier daalde tot op haren gewonen waterstand" dezelfde gedachte uitspreekt als hij die zegt: "de rivier trad weder binnen hare oevers", of wel: "de rivier trad terug in hare bedding". De uitdrukking "lediggang veroorzaakt ellende", zou mogen worden verwisseld met "lediggang is het graf der tevredenheid", of met "lediggang doodt alle genoegens", of met "lediggang is de bron van alle kwaad"! Geloove wie kan. Moeten niet door dergelijke voorschriften de jongelui stomp en ongevoelig worden voor de fijne onderscheidingen, de teere nuances der denkbeelden, die juist door het gebruik van verschillende woorden, en daardoor alleen, zoo schoon en zoo treffend worden teruggegeven beide in spraak en in schrift? Zij zullen zich met een *ongeveer* en een *ten naasten bij* leeren behelpen, en zich tevreden stellen met de bewustheid, dat zij althans niet het tegendeel zeggen van hetgeen zij bedoelen. Dat gaat niet aan. Hetzelfde geldt van het voorschrift rakende de *synonymen*. "Door zinverwante woorden (sic) verstaat men die woorden, welke dezelfde hoofdgedachte met eenig onderscheid van bijomstandigheden uitdrukken en bij gevolg *in menig geval* met elkander verwisseld kunnen worden. Eerste voorbeeld. De zinverwante woorden van *denken* zijn: *overdenken*, *peinzen*, *overwegen*, *overleggen*, *gelooven*, *aannemen*, *meenen*, *er voor houden*, *zich inbeelden*, *vermoeden*, enz."

"In menig geval".... ja, als ik aanneem (zooals de schrijver op blz. 33) "dat er geene stipte naauwkeurigheid van uitdrukking gevorderd wordt", maar wat belet me dan a met b en b met p te verwisselen? Voorschriften bovendien, die alleen toepasselijk zijn in geval men zich *niet* nauwkeurig wenscht uit te drukken, kunnen wij gerust missen, — die kunst is zoo bij uitstek gemakkelijk dat de mensch bijna van nature geneigd schijnt zich *onnauwkeurig* uit te drukken.

Zegt iemand "dat zijn kleinigheden": het zij zoo, mits hij mij toesta onnauwkeurigheden als deze: "vele der gebouwen van het oude Rome hebben te regt de *verwondering* van de nakomelingschap opgewekt", en deze: "hoe zoudt gij u *verwonderd* hebben, zoo gij hem zelven (d. i. Demosthenes) gehoord hadt" (zie blz. 9, 47 en 9 onderaan) — toesta, zeg ik, om dergelijke uitdrukkingen, waarin *verwonderen* en *bewonderen*, als zinverwante woorden zeker, jammerlijk met elkaâr worden verward, voorloopig te vonnissen als onvergefelijke fouten, die ik me *verwonder*, dat in eene *Handleiding* als deze worden gevonden. Als de taalleeraren zulke dingen vertellen, hebben de beoefenaars der natuur-wetenschappen volkomen recht den draak te steken met hunne methode van doceeren. Wat zouden wij lachen, als een mathematicus eens volhield, dat scherphoekige en stomphoekige driehoeken gelijkvormig kunnen wezen in één geval, namelijk als men 't zoo nauwkeurig niet neemt! Wij moeten ons zelven niet in discrediet brengen.

Dus de leeraar houde het monopolie van dit boekje. Hij zal dan tevens gelegenheid hebben om de drukfouten (o die zetters, die zetters!) te verbeteren, en toe te zien, dat de leerling, terwijl hij zijn stijl oefent, niet al te forsche toeren wage en bij de kunst van *classificeeren* (blz. 35) en *definieeren* (blz. 39) het hoofd niet breke, en vooral, dat hij geen contrabande inlade als deze en dergelijke dogmatische curiositeiten uit de oude doos: "het kan niet zijn, dat een boek [1], tegelijk zoo verheven en zoo wijs, het werk zij van menschen"; en deze: "men moet veel vooroordeelen, veel verblinding "bezitten, den zoon van Sophroniscus (Socrates), met den zoon van "Maria (Jezus Christus), te vergelijken!"

Er is meer. Met de methode van Carlebur kan ik me volstrekt niet vereenigen. Hij gaat uit van het beginsel (bl. 92), dat den beginnende eerst moet geleerd worden *te schrijven* en daarna *goed te schrijven*. Wat beteekent dat? Waarom den leerling eerst geleerd, dat hij *om te schrijven* de woorden, die hij noodig heeft om zijne gedachten uit te drukken, als het ware maar in zijn pet behoeft te werpen, ze ferm door elkaâr heeft te schudden en successievelijk, al naar mate zij er uit vliegen, naast elkaâr heeft te zetten; en later,

[1] Hier valt natuurlijk de docent in of wordt verondersteld in te vallen met de woorden: "namelijk de bijbel, jongens."

die geleerde termen, als: *periphrase*, *euphemisme*, *analogie*, *tautologie*, *tropen*, *allegorie*, *paraphase*, *tractatio*, *inventio* (met de vaak onbegrijpelijke Hollandsche vertalingen er naast) tot goede stilisten te worden gevormd, houterig en pedant leeren schrijven, en uit vreeze van te zondigen tegen artikel *synecdoche* of *metonymia* zich vergrijpen aan den goeden smaak.

Ik durf beweren, dat zich de leerlingen met Carlebur's *Handleiding* voor zich, van de tien keer negenmaal zullen vergissen. En dan zal het niet hunne schuld wezen. Want de voorschriften zijn niet onberispelijk, maar sommige — om een woord van Carlebur te bezigen — zeer *berispenswaardig*. Een paar voorbeelden uit vele.

De regel luidt op blz. 18: "Dezelfde gedachte kan niet alleen op verschillende wijzen, zooals in de vierde, vijfde en zesde oefening is aangewezen, door verschikking van woorden en zinsneden, door spraakkunstige verandering, maar ook in *andere* woorden uitgedrukt worden."

Daartegen teeken ik bepaald protest aan. Ik zou het kunnen doen met de woorden van den wetgever zelven, die op blz. 93 verkondigt, dat voor *duidelijkheid* van stijl een vereischte is: "het kiezen van zulke woorden die juist de meening uitdrukken" en "het bezigen van zooveel woorden, als ter volledige uitdrukking der gedachten gevorderd worden, zoodat er niets aan ontbreekt en niets overvloedig is" enz. Het is eene ketterij van de ergste soort te leeren, dat wie zegt (zie blz. 19): "de rivier daalde tot op haren gewonen waterstand" dezelfde gedachte uitspreekt als hij die zegt: "de rivier trad weder binnen hare oevers", of wel: "de rivier trad terug in hare bedding". De uitdrukking "lediggang veroorzaakt ellende", zou mogen worden verwisseld met "lediggang is het graf der tevredenheid", of met "lediggang doodt alle genoegens", of met "lediggang is de bron van alle kwaad"! Geloove wie kan. Moeten niet door dergelijke voorschriften de jongelui stomp en ongevoelig worden voor de fijne onderscheidingen, de teere nuances der denkbeelden, die juist door het gebruik van verschillende woorden, en daardoor alleen, zoo schoon en zoo treffend worden teruggegeven beide in spraak en in schrift? Zij zullen zich met een *ongeveer* en een *ten naasten bij* leeren behelpen, en zich tevreden stellen met de bewustheid, dat zij althans niet het tegendeel zeggen van hetgeen zij bedoelen. Dat gaat niet aan. Hetzelfde geldt van het voorschrift rakende de *synonymen*. "Door zinverwante woorden (sic) verstaat men die woorden, welke dezelfde hoofdgedachte met eenig onderscheid van bijomstandigheden uitdrukken en bij gevolg *in menig geval* met elkander verwisseld kunnen worden. Eerste voorbeeld. De zinverwante woorden van *denken* zijn: *overdenken*, *peinzen*, *overwegen*, *overleggen*, *gelooven*, *aannemen*, *meenen*, *er voor houden*, *zich inbeelden*, *vermoeden*, enz."

"In menig geval".... ja, als ik aanneem (zooals de schrijver op blz. 33) "dat er geene stipte naauwkeurigheid van uitdrukking gevorderd wordt", maar wat belet me dan a met b en b met p te verwisselen? Voorschriften bovendien, die alleen toepasselijk zijn in geval men zich *niet* nauwkeurig wenscht uit te drukken, kunnen wij gerust missen, — die kunst is zoo bij uitstek gemakkelijk dat de mensch bijna van nature geneigd schijnt zich *onnauwkeurig* uit te drukken.

Zegt iemand "dat zijn kleinigheden": het zij zoo, mits hij mij toesta onnauwkeurigheden als deze: "vele der gebouwen van het oude Rome hebben te regt de *verwondering* van de nakomelingschap opgewekt", en deze: "hoe zoudt gij u *verwonderd* hebben, zoo gij hem zelven (d. i. Demosthenes) gehoord hadt" (zie blz. 9, 47 en 9 onderaan) — toesta, zeg ik, om dergelijke uitdrukkingen, waarin *verwonderen* en *bewonderen*, als zinverwante woorden zeker, jammerlijk met elkaâr worden verward, voorloopig te vonnissen als onvergefelijke fouten, die ik me *verwonder*, dat in eene *Handleiding* als deze worden gevonden. Als de taalleeraren zulke dingen vertellen, hebben de beoefenaars der natuur-wetenschappen volkomen recht den draak te steken met hunne methode van doceeren. Wat zouden wij lachen, als een mathematicus eens volhield, dat scherphoekige en stomphoekige driehoeken gelijkvormig kunnen wezen in één geval, namelijk als men 't zoo nauwkeurig niet neemt! Wij moeten ons zelven niet in discrediet brengen.

Dus de leeraar houde het monopolie van dit boekje. Hij zal dan tevens gelegenheid hebben om de drukfouten (o die zetters, die zetters!) te verbeteren, en toe te zien, dat de leerling, terwijl hij zijn stijl oefent, niet al te forsche toeren wage en bij de kunst van *classificeeren* (blz. 35) en *definieeren* (blz. 39) het hoofd niet breke, en vooral, dat hij geen contrabande inlade als deze en dergelijke dogmatische curiositeiten uit de oude doos: "het kan niet zijn, dat een boek [1], tegelijk zoo verheven en zoo wijs, het werk zij van menschen"; en deze: "men moet veel vooroordeelen, veel verblinding "bezitten, den zoon van Sophroniscus (Socrates), met den zoon van "Maria (Jezus Christus), te vergelijken!"

Er is meer. Met de methode van Carlebur kan ik me volstrekt niet vereenigen. Hij gaat uit van het beginsel (bl. 92), dat den beginnende eerst moet geleerd worden *te schrijven* en daarna *goed te schrijven*. Wat beteekent dat? Waarom den leerling eerst geleerd, dat hij *om te schrijven* de woorden, die hij noodig heeft om zijne gedachten uit te drukken, als het ware maar in zijn pet behoeft te werpen, ze ferm door elkaâr heeft te schudden en successievelijk, al naar mate zij er uit vliegen, naast elkaâr heeft te zetten; en later,

[1] Hier valt natuurlijk de docent in of wordt verondersteld in te vallen met de woorden: "namelijk de bijbel, jongens."

Bij het *Aanhangsel* zal de leeraar met succès Opzoomer's "Leesboek der Logika" raadplegen, al ware het alleen om te ervaren, hoe men logica grondig en goed kan doceeren, en nogtans alle ijdel vertoon van bombastische nomenclatuur veilig achterwege laten.

Ik kon niet nalaten zoo even bij het woord drukfouten (?) te denken aan de zetters, die soms ook wel wat heel vrijpostig zijn. Met de proeven van den Heer Carlebur hebben zij zonderling omgesprongen. Geheele plaatsen hebben zij letterlijk bedorven. Zij hebben b. v. *gezet: in bedenking nemen* voor *in overweging nemen; uit de gedachten stellen* voor *uit het hoofd zetten; een paar uren in gebed en aandacht aan God te wijden* in plaats van zich te herinneren dat *aandacht*, zoo als het hier staat, een Germanisme is (Stun*den* der *Andacht*); *mijlen ver in de rondte* voor *in den omtrek; in de diepste zorg en droefheid* (*diep* bij *zorg?*) en dergelijke dwaasheden meer. Voor een schoolboekje, dat den leerling als exempel zou worden gegeven, was het (en dat hadden de zetters moeten bedenken) bepaald schadelijk zulke drukfouten over het hoofd te zien; het debiet zal er niet op vermeerderen. En de leeraar zal, dat eindelooze corrigeeren en veranderen moede, op de *Handleiding* toepassen wat hij leest op bl. 2: "op den duur wordt dat werk vervelend."

Wellicht merkt deze of gene aan, dat een eenvoudig schoolboekje, zonder eenige pretensie in de wereld gezonden, zooveel kwaad niet zal doen; dat door mijne uitvoerige beoordeeling veel te veel werk van zoo'n ding is gemaakt; dat het sop de kool niet waard is. Ik ben van eene andere meening. Het is reeds door dezen en genen voorspeld, dat wij met een heirleger boekjes ten dienste van het Middelbaar Onderwijs zullen worden overstroomd; ten deele is die profetie reeds vervuld. Rijp en groen wordt ons aangeboden. De groote vraag zal wel deze blijven: hoe is het gehalte? eene vraag, te belangrijker, omdat in de behoefte aan bruikbare schoolboeken niet licht zal worden voorzien, als wij ons blijven tevreden stellen met allerlei gebrekkige werkjes, waarin ja, wel *iets goeds* wordt gevonden, maar op verre na niet alles wat er in blinkt goud is. Door, bij gebrek aan beter, het middelmatige uitstekend en het slechte middelmatig te noemen, gaan wij achteruit.

Groningen, 1 Julij 1865. Mr. H. E. Moltzer.

DE GESCHIEDENIS VAN JEZUS,

EN

HAAR NIEUWSTE DUITSCHE BESCHRIJVINGEN.

D. F. Strauss, Das Leben Jesu, für das Deutsche Volk bearbeitet. Leipzig, 1864.
Dr. Daniel Schenkel, Das Charakterbild Jesu. Ein biblischer Versuch. Wiesbaden, 1864.

"Het leven van Jezus is het middelpunt der godsdienstige vragen van den tegenwoordigen tijd geworden. Dat is een gewichtig feit. Daaraan ligt de erkentenis ten grondslag, dat het Christendom niet gegrond is op de leer van hem, naar wien het genoemd wordt, maar op zijn persoon. Iedere opvatting van het Christendom, die met deze erkentenis in strijd is, berust op misverstand. Met den persoon van Jezus staat en valt het Christendom. Dezen persoon van zijn verhevenheid te ontdoen, en niettemin het christelijk geloof, de christelijke kerk te willen behouden, is niets dan begoocheling en verblinding. Het leven van Jezus is voor de christelijke wetenschap de grootste, en voor zijn of niet-zijn der kerk beslissende vraag."

Deze woorden, en nog meer het slot van de brochure waarvan zij den aanhef uitmaken, bewijzen duidelijk, dat het turen op letters en vergelijken van lezingen bij den grooten tekstkritikus Constantijn Tischendorf de vurigheid van geest nog niet hebben uitgedoofd. In een zeventigtal bladzijden tracht hij de vraag te beantwoorden, wanneer onze evangeliën zijn opgesteld [1]. De inhoud van zijn boekje heeft niet veel te

[1] Constantin Tischendorf, Wann wurden unsere Evangelien verfasst? Leipzig, 1865.

[illegible] dat de [illegible] eenheid onzer [illegible] veel anders [illegible] Zijn oordeel [illegible]

[illegible]

den, terwijl men zijn persoon van zijn verhevenheid ontdoet? Het komt er slechts op aan, wat men onder Jezus' persoon, wat onder zijn verhevenheid, wat men onder christelijk geloof en christelijke kerk verstaat. Bedoelt men daarmeê de dogmatische begrippen en legendarische voorstellingen die omtrent het karakter en het wezen van Jezus heerschen, en onder christelijk geloof een sommetje van leerstukken boven, buiten en tegen de rede, en meent men dat de christelijke kerk, zoodra zij dien ballast over boord werpt, ook weldra schipbreuk moet lijden, dan kunnen wij in die meening gansch niet deelen. Maar dat de christelijke kerk, ik bedoel de vereeniging, die onder verschillende namen Jezus als haar hoofd en meester erkent, moet vallen, dat er ook van christelijk geloof, zelfs in den zin van "geloof van Christus", geen sprake meer zijn kan, wanneer de persoon van Jezus door de geschiedkundige onderzoekingen van onzen tijd zijn zedelijke reinheid en godsdienstige verhevenheid moet verliezen, dat stem ik aanstonds en volgaarne toe. En uit dat bewustzijn verklaar ik den ijver, waarmeê het leven en werk van Jezus worden onderzocht, de nauwgezetheid der critici, die de berichten ons aangaande den oorsprong van 't Christendom bewaard, met hun scherp scalpel ontleden, en de levendige belangstelling die deze onderzoekingen ook bij het algemeen ontmoeten.

Of liever, want belangstelling is te zwak, het was toen Renan's Vie de Jésus in het licht verscheen, een gespannen verwachting, een gretig verslinden. De tijden waren vrij wat veranderd, sinds, vijfentwintig of dertig jaren geleden, het kritische Leben Jesu van Strauss de godgeleerde wereld in beroering bracht, en door het algemeen niet gelezen, maar als een melaatsche geschuwd werd. De nederlandsche boekhandel is nu wijzer geworden en niet zoo bekrompen meer, om, gelijk toen, in een land waar geen censuur bestaat en bestaan kàn, een kinderachtige censuur te gaan uitoefenen. De menschen over 't geheel zijn wat redelijker, en niet meer zoo beangst, dat het wrakke gebouw der overlevering zal instorten boven hun hoofd, omdat zij langzamerhand geleerd hebben, dat er een ander gebouw is, het gebouw der waarheid, "niet met handen gemaakt", en dat ook niet met menschenhanden kan worden gesloopt. Toch is er ook nu, terwijl de snel opeenvolgende uitgaven van het in elk geval merkwaardige boek Europa overstroomden, aanstonds van vele zijden een

noodkreet opgegaan. De alarmklok werd geluid, kanonschoten werden zelfs gelost, zelden echter met scherp, en naar 't schijnt alleen met het doel om de rustig slapenden te wekken. Alles wat eenige verplichting meende te hebben om de oude dijken en dammen te schoren, bracht zijn karretje zand en zijn kistingen aan. Redevoeringen werden gehouden, niet altijd even diepzinnig, voorloopige beschouwingen werden gegeven, nimmer door naloopers gevolgd, vlugschriften, strijdschriften, verweerschriften, woorden van bezadigde waarschuwing, van jammerende droefheid, van oprechte verontwaardiging, van dweepzieke woede, — wolken, wolken alle, die voor een weinig tijds gezien worden, doch daarna verdwijnen. Trouwens de oorzaak van dat misbaar was waarschijnlijk zelf niet veel meer dan een voorbijgaande wolk aan den theologischen hemel. De parijsche Biographie had te veel zwakke zijden en te weinig wetenschappelijke waarde, dandat het den aanvallers moeilijk zou zijn gevallen, om op sommige punten een zegevierende wederlegging te leveren. Vrienden en geestverwanten zelfs konden een zekere teleurstelling niet verbergen, konden slechts met veel voorbehoud prijzen, en vreesden hun instemming te betuigen. Misschien was het toeval, misschien een gelukkige ingeving, misschien was het wel een wijze berekening, uit dit gevoel van teleurstelling geboren, die ook "de Gids" over het boek van Renan, dat anders als teeken des tijds de aandacht wel verdiende, zulk een diep stilzwijgen deed bewaren.

Het is niet mogelijk van Renan's Leven van Jezus te zwijgen in een opstel, waartoe de verwante geschriften van Strauss en Schenkel de aanleiding waren, want het houdt ook nevens deze zijn waarde. Het is even geestvol en welsprekend, even aangenaam oppervlakkig — en daarom voor de meeste lezers veel gemakkelijker te verteeren — als de beide andere, ook bij gansch niet verwerpelijken vorm, zwaarwichtig en breed, en, dat van Strauss althans, rijk van inhoud waren. Het was, om met den laatsten te spreken, französisch-weltmännisch, de anderen waren deutsch-theologisch. Het had, niet één, gelijk Strauss beweert, maar twee hoofdfouten, die zoowel de oud-tubingsche als de heidelbergsche geschiedschrijver voor een deel wisten te vermijden [1]. Alle drie ontstonden bijkans gelijktij-

[1] De hoofdfout, waarvan Strauss gewaagt, doch die hij niet noemt, zal wel de verwarring zijn van de synoptische overlevering met de johanneïsche wijsbegeerte,

tijdig, en, schoon ze daarom niet den minsten invloed op elkander uitoefenden, vullen elkander aan, daar zij aan verschillende behoeften voldoen. En zij gingen alle drie van dezelfde gedachte uit: namelijk, om niet de wonderlegende van een vleeschgeworden God of Godmensch, maar de geschiedenis te verhalen van een werkelijk mensch.

Schenkel's "Charakterbild Jesu" werd voltooid in hetzelfde jaar, waarin het werk van Renan verscheen. Geen mindere beweging dan dit in de wereld veroorzaakt had, bracht het eerste in Duitschland te weeg. Men weet, dat het niet slechts tot allerlei tegenschriften aanleiding gaf, maar ook het onderwerp uitmaakte van een verzoekschrift aan de badensche regeering, waarin door een aantal bekommerde geestelijken op de afzetting van den schrijver als professor te Heidelberg, werd aangedrongen; een verzoekschrift door de — en dit zegt veel in Duitschland — verlichte regering van het Groothertogdom, op advies van den Oberkirchenrath, wijselijk van de hand gewezen. De uitgave van zulk een geschrift door Daniel Schenkel was inderdaad opmerkelijk. Schenkel is liberaal geweest; ook is hij orthodox geweest; nu is hij weder liberaal, en liberaler dan immer te voren, geworden. Hij heeft beurtelings onder verschillende vanen gediend, en nu eerst een vlag van minder twijfelachtige kleuren opgeheven. Het zou niet liefderijk, en waarschijnlijk ook niet juist zijn te zeggen, dat hij zich steeds naar den heerschenden tijdgeest geschikt had, maar wij hebben volle recht te beweren, dat de schrijver van het Characterbild Jesu niet veel karakter getoond heeft. Door al de stroomingen des tijds liet hij zich meêslepen. Toen de wind uit den Schleiermacherschen hoek woei, was hij een Schleiermacheriaan trots de besten, en ijverde hij tegen Strauss. Toen de orthodoxie in Duitschland den katheder beklom, maakte hij haar niet ondubbelzinnig het hof, en schreef hij "Gutachten" tegen den al te vrijzinnigen Duloz, of drong hij aan op de verwijdering van den grooten filosoof Kuno Fischer, een man met wien hij nauwelijks in één adem kan genoemd wor-

die op het gansche boek van Renan zulk een schadelijken invloed heeft gehad. Maar het laatstgenoemde geschrift lijdt nog aan een ander hoofdgebrek, dat wel met het eerste in verband staat, doch er niet noodwendig meê verbonden behoeft te wezen. Ik bedoel de volslagen miskenning van Jezus' zedelijke grootheid en verheven karakter, waartegen reeds zoo vele, ook gunstige beoordeelaars, hun verzet hebben aangeteekend.

[illegible] Nu is de kettermeester van gisteren zelf in een ketter veranderd, en [illegible] hij [illegible] als [illegible] de [illegible] der vroegere [illegible] toe. Wat zijn "Christliche Dogmatik vom Standpunkte des Gewissens" — en het moet, zegt Strauss [illegible] gezegd, een man geweest zijn, waaruit zulk een [illegible] geschrift kan te voorschijn treden [1] — wat zijn Dogmatiek [illegible] te verdedigen [illegible], is gebeurd. Zijn laatste werk toont ondubbelzinnig dat de moderne wereldbeschouwing thans de zijne is. Waarom zouden iemands gevoelens, vooral in jaren, zoo als de laatstverloopene vijfentwintig geweest zijn, zich niet kunnen wijzigen? Waarom zouden wij het, zelfs in den theoloog, misprijzen, dat hij zich ontwikkelt, en vooroordeelen die hij vroeger verdedigde, thans bestrijdt? Ik ben geen vriend van die slaperige consequentie, die alleen daarom niet verandert, omdat zij niet meer onderzoekt. Hier is echter geen innerlijke ontwikkeling, maar gedurige verandering naar de uiterlijke omstandigheden. En zeker ware het verstandiger van Schenkel geweest, zoo hij onder de voorrede der derde uitgave van zijn Characterbild niet geschreven had: "Am Tage Johannis des Täufers", waardoor hij ons onwillekeurig uitlokt tot een vergelijking tusschen hem en den man, die niet heen en weder bewogen werd als het riet der Jordaan.

Trouwens, wanneer wij nagaan welk een hevigen toorn zijn boek tegen hem heeft doen losbreken, dan kunnen wij niet nalaten aan de vergelijking van Jakobus te denken: "Ziet, een klein vuur, hoe grooten hoop houts het aansteekt!" Het is een aardig vuurtje, dat Schenkel heeft aangelegd: het vlamt helder, knappend en knetterend op, doch het is maar een vuurtje. En indien de badensche professor nu slechts met den franschen dichter zeggen kon (ik haal aan uit het geheugen, dus misschien niet nauwkeurig):

Mon verre est petit, mais je bois dans mon verre!

Doch ook zijn niet zeer overvloedige schatten heeft hij geborgd. Nieuws is er in zijn boek niet te vinden, en oorspronkelijks evenmin. Het hoofddenkbeeld waardoor het beheerscht wordt, de menschelijke ontwikkeling van Jezus, is

---

[1] Zie de beoordeeling van Schenkel's Charakterbild door Strauss in de Nationalzeitung van 21 Sept. 1864 gegeven, en overgedrukt achter zijn werkje "Der Christus des Glaubens und der Jesus der Geschichte. Eine Kritik des Schleiermacher'schen Lebens Jesu." Berlin, 1865 S. 228.

van Keim. Strauss en de Tubingers worden, ook terwijl hij ze weêrspreekt, zonder bleeken en blozen door hem geplunderd. En datgene waarin hij van hen afwijkt, en wat aan zijn levensbeschrijving een eigenaardig karakter had kunnen geven, het gebruiken van het tweede evangelie als hoofdbron, heeft hij zich, naar zijn eigen getuigenis, door zijn jongeren ambtgenoot Holtzmann "garantiren lassen". Met andere woorden, al de voorbereidende studiën, droge en moeilijke studiën, die voor zulk een werk vereischt werden, heeft Holtzmann zich moeten getroosten, en de slotsommen heeft Zijn Excellentie eenvoudig van zijn referendaris overgenomen. Het is volkomen waar. Het gansche Characterbild vindt men trek voor trek, doch in streng-wetenschappelijke vormen, in Holtzmann's "Synoptische Evangeliën" terug [1]. Het eerste is geheel afhankelijk van het laatste. Voor 't minst is Schenkel eerlijk genoeg het te zeggen. Jammer slechts dat de vorm waarin hij al die schatten, door de vlijt van anderen opgedolven, gegoten heeft, niet schoon en aantrekkelijk genoeg is, en niet genoeg kunstwaarde bezit, om die volslagen afhankelijkheid te doen vergeven. De stijl is vermoeiend, langwijlig, breedsprakig, oratorisch. Men zegt dat Schenkel een uitstekend redenaar is. Is dat zoo, en ik wil het gaarne gelooven, dan heeft de redenaar hier den geschiedschrijver bedrogen. En, schoon het wat hard en onbillijk zijn zou, op hem toe te passen, wat Bassanio van Gratiano zegt: "His reasons are as two grains of wheat hid in two bushels of chaff; you shall seek all day ere you find them; and when you have them, they are not worth the search;" het is zeker, dat men menige bladzij van zijn Characterbild niet kan omslaan, zonder met Hamlet te klagen: "Words, words, words!"

Vooral de kritische methode van Schenkel is bij uitstek gebrekkig en zwak. Ik moet hiervan eenige voorbeelden aanhalen.

Iedereen weet, dat de legende van Jezus' verzoeking in de woestijn op tweeërlei wijze verhaald wordt, of liever, dat daarvan twee legenden bestaan, en dat Mattheus en Lukas (ik noem kortheidshalve de traditioneele namen) die beide verbinden, terwijl bij Markus slechts eene van de twee in zuiverheid wordt gevonden. Ook Schenkel neemt dit, of iets dergelijks aan.

---

[1] Holtzmann, Die synoptischen Evangelien, ihr Ursprung und geschichtlicher Character. Leipzig, 1863.

Hij houdt, wat Markus verhaalt, — en daarin wijkt hij hier zelfs van Holtzmann af — voor den oudsten vorm der sage, gelijk hij haar noemt. Als Markus Jezus veertig dagen lang in de woestijn laat verzocht worden door den Satan, van wilde dieren omgeven en door engelen gediend, dat is met hemelsche spijze gevoed, dan ziet Schenkel daarin een poging (niet van onzen Evangelist trouwens) om Jezus voor te stellen als den tweeden Adam, die, tegenbeeld van den eersten, niet in een paradijs onder tamme dieren, maar onder het wild gedierte in de woestijn en nochtans veilig, door den Satan verzocht wordt, verzocht maar niet verleid, en door de engelen niet vervolgd, maar gediend. De opmerking is juist, doch niet oorspronkelijk, want zij is van Baur [1]. In elk geval is hier hoogstens dit historisch, dat Jezus na den doop de eenzaamheid gezocht, en daar een heeten strijd heeft doorgestaan. Het veertigdaagsche vasten, het gesprek tusschen Jezus en den verzoeker, de drie verzoekingen behooren tot de latere legende. Aldus Schenkel op bladz. 51. Hoe groot is niet onze verwondering, als wij op bladz. 53 vernemen, dat ook die latere legende een echt geschiedkundige herinnering bevat. Hoe kan zij tegelijkertijd een geschiedkundige herinnering en een latere legende zijn? Van tweeën een: zij bevat historische bestanddeelen, doch kan dan ook niet jonger zijn dan de mythische voorstelling van Markus, of zij is jonger, en heeft dan ook niet de minste historische waarde. Dan, het zij zoo. De drie verzoekingen, opgevat als gedachten die Jezus' ziel doorkruisten vóórdat hij zijn openbare werkzaamheid aanvaardde, beantwoordden aan de werkelijkheid. Hoe zijn zij dan te rijmen met het geliefkoosd denkbeeld van Schenkel, dat het Messiasbewustzijn eerst veel later bij Jezus ontwaakte? Want, dat het de verzoekingen van den Messias zijn, zal wel niemand loochenen, en loochent ook Schenkel niet. En men moet of het een opgeven of het ander.

Aan wonderen gelooft Schenkel niet meer. Wij kunnen ons in dezen vooruitgang slechts verheugen. Maar wij kunnen ons geenszins verheugen, dat hij zich nu menigmaal, bij de verklaring der wonderverhalen, met de oude rationalistische kunstjes behelpt. De rationalisten zagen in elke wondervertelling, een als wonder ingekleede overlevering van een werkelijke, doch

---

[1]] enlijk reeds van den bekenden saksischen Anonymus, zie Baur, Kanon. E ;., blz. 540 nt. **.

natuurlijke gebeurtenis. En ik kan deze methode nog niet zoo onvoorwaardelijk veroordeelen. Nu en dan, bijzonder op het gebied van het Oude Testament, heeft zij zeker volle recht en is zij de ware. Slechts door zich de alleenheerschappij te willen toeëigenen, door een sleutel te willen zijn, die op alles paste, en door de halsbrekende sprongen, de geweldadige exegese en de goedkoope gissingen, waartoe haar vrienden zich genoodzaakt zagen, heeft zij zichzelve geoordeeld. En in deze overdrijving is ook Schenkel weêr vervallen. Aan deze kunstenarijen heeft ook hij zich schuldig gemaakt. Of wat zijn het anders dan kunstenarijen, als hij bijvoorbeeld met de genezing van den melaatsche (Mark. I, 40) geen weg weet, en zich redt met de dubbele veronderstelling, dat niemand daarbij tegenwoordig was en de melaatsche zeker reeds "im Wesentlichem" genezen was? Voor het onwezenlijke der genezing had hij het dan ook wel zonder Jezus' "heelkrachtige liefde" kunnen doen. Het verhaal van Jezus' wandeling op de zee heeft slechts waarde, òf voor hen, die daarin een feit, en dus een wonder der almacht van den Godmensch aanschouwen, òf voor hen, die daarin een schoon zinnebeeld zien van den zielevrede, waarmeê hij voortschreed op de baren der onzekere levenszee. Maar wat zullen wij zeggen, als Schenkel het vermoeden te kennen geeft, dat Jezus eenvoudig aan het strand der zee heeft gewandeld, en dat de geheele wandeling op de zee slechts in de ontstelde verbeelding der verschrikte discipelen heeft bestaan? Dit zullen wij zeggen, dat dergelijke uitleggingen versleten zijn, en dat wij beter, dat wij eerlijker doen, de wonderverhalen als onhistorisch te verwerpen, of op te vatten als verheven symbolen, die de evangelisten niet meer verstonden, dan ze tot zulke armzalige, nietsbeduidende sprookjes te vernederen.

De ergernis over de stoutmoedigheid van den heidelbergschen hoogleeraar was nog niet bedaard, toen een erger schrik den mannen van 't behoud, en met hen het gewijde filisterdom van Duitschland om het hart sloeg. Daar was hij weder, de oude, welbekende en gevreesde kampioen, die sinds lang geen deel meer scheen te nemen aan den [illegible]ijd, doch die vóór dertig jaren de geoefendste en [illegible]lste ridders uit den zadel had gelicht, en nog n[illegible]g gele[illegible] kon r[illegible], dat hij wel bestreden, maar nooit o[illegible]vonı[illegible]
weder, en reeds, eer men 't [illegible]

nog even sterk als voorheen, en nog zwaarder gewapend, ja, ook veel sterker, omdat hij nu niet meer als in de dagen zijner schitterende jeugd zich bij wijlen onvoorzichtig blootgaf, maar zich, met de bedaardheid van rijperen leeftijd, op bijkans alle punten wist te dekken. David Friedrich Strauss, de man van wiens eerste "Leben Jesu" het jongste tijdperk der theologie dagteekent, doch die zich, sedert de vervolgingen waaraan hij blootstond, uitsluitend met onderwerpen bezighield, die tot de letterkundige geschiedenis der godgeleerdheid behooren, gaf nu een bewerking van zijn Leben Jesu ten dienste van het duitsche volk in het licht, en mengde zich alzoo weder in het dichtste gewoel van den strijd. En dat konden hem zijn oude tegenstanders en zijn nieuwe vijanden niet vergeven. Hij had niet moeten terugkomen. Men zou dan zijn geheele verleden met den mantel der liefde bedekt, of althans met de kalmte besproken hebben waarmede men een gedeelte der geschiedenis behandelt. Nu werden al zijn oude zonden weder opgehaald, en met deze nieuwe doodzonde hem voor de voeten geworpen. Zelfs uit een studentenpreek door hem gehouden, weet een zijner recensenten, Dr. Beck, punten van aanklacht tegen hem op te delven [1].

Wij verheugen ons, dat Strauss zelf in de gelegenheid is geweest en aanleiding heeft gevonden, om aan zijn Leben Jesu, na dertig jaren, een nieuwe gestalte te geven, en daarbij gebruik te maken van de uitkomsten der wetenschap, die inmiddels niet heeft stilgestaan, maar vooral door zijn ouden leermeester Baur een grooten stap vooruit werd gebracht. Het kritische leven van Jezus van 1835 is in 1864 een kritisch-pragmatisch leven van Jezus geworden. Een aanzienlijk gedeelte van het werk wordt nu ingenomen door een geschiedkundige schets van Jezus' leven, die inderdaad zoo arm niet is, als velen, als de auteur zelf schijnt te gelooven. Veel grootere

---

[1] Men hoore Strauss daarover zelf klagen in "Der Christus des Glaubens", enz. S. 216, nt. "Während Keim mir das Beharren bei alten Ueberzeugungen verdenkt, sucht mich umgekehrt der Recensent in den Theol. Studien u. Kritiken (Beck, 1865, 1, S. 71 ff.) durch Nachweisung von mancherlei Wandlungen in meinen Ansichten zu widerlegen, wobei der Herr Dekan in der Abgeschmacktheit so weit geht, eine Predigt, die ich noch als Student gehalten, gegen mich in 's Feld zu führen. Gleichen die Herren nicht auf ein Haar den Knaben auf dem Markte, Matth. 11, 16, 22. Doch nicht ganz; mit einem wären sie sicher alle zufrieden gewesen: wenn ich nicht wiedergekommen wäre."

zorg dan vroeger is besteed aan de kritische beschouwing der bronnen, en van de uitwendige en inwendige bewijzen, die voor haar echtheid worden aangevoerd. In beide opzichten munt het werk van '64 verre boven dat van '35 uit. Het staat daarin ook verre boven dat van Renan. Het is lang zoo boeiend en zoo geestig niet als dit, bijwijlen al te dor en te koud, maar ook niet zoo onbepaald, niet zoo sentimenteel, veel degelijker en veel ernstiger dan de fransche biografie. Voor Strauss niet minder dan voor Renan — en ook voor Schenkel — is Jezus werkelijk mensch. Maar terwijl Renan het verheven karakter van Jezus treurig miskent, weet Strauss de zedelijke grootheid van Jezus niet minder dan Schenkel ten volle te waardeeren. Zelfs het: "Mijn God! mijn God, waarom hebt gij mij verlaten", van zijn geliefden Mattheus, geeft hij liever als onhistorisch prijs, dan aan den grooten lijder, ook onder de hevigste smarten, een gevoel van mistroostigheid toe te schrijven, zooals uit die woorden spreekt; en een der redenen, waarom hij het geschiedkundige der afscheidsgesprekken bij Johannes in twijfel trekt is deze, dat de snelle overgang van den zielevrede, dien deze gesprekken ademen, op den bangen strijd van Gethsemané, hem voorkomt de mannelijke waarde van den Meester aan te tasten [1].

Het "Leben Jesu für das deutsche Volk bearbeitet" heeft als alle menschenwerk de gebreken zijner deugden. Onder de deugden reken ik de strenge, nauwkeurige, door geen sympathiën om-te-koopen kritiek. Strauss is een zoon van Lessing. Kritiek is zijn roeping, zijn talent, zijn liefde. Hij heeft de virtuositeit der kritiek. Hij heeft al de kalmte en koelbloedigheid, die er noodig is, om haar zonder omzien te oefenen. Slechts zelden is hij hartstochtelijk; maar hij is het dan alleen wanneer zij gesmaad wordt, wanneer haar rechten verkort, haar wetten geschonden worden, wanneer onleerzame theologen hun drogredenen blijven opstellen tegen haar helderste redeneeringen. Overigens gaat hij stil zijn weg, als iemand die zijn plicht doet, en met grooten ernst. Onvermoeid staat hij op zijn post, bij zijn slagboom, aan de grenzen van het rijk der geschiedenis, en vraagt elk verhaal, elke overlevering, die zich aan zijn tolhuis vertoont, naar de geloofsbrieven die zij bezitten, en doorsnuffelt alles wat ze bij zich dragen, en duldt

---

[1] L. J., S. 553 en 584.

niet, dat ze ook maar het geringste greintje mythe, ook maar het nietigste deeltje legende met zich binnensmokkelen, of wijst ze zelven, als van zeer twijfelachtige geboorte, onmeedoogend, onverbiddelijk, zonder plichtplegingen af. Hiervan kunt gij zeker zijn, wat Strauss heeft doorgelaten is echte historie; neem het gerust aan, het is echt en geijkt.

Het tegenovergestelde echter zou ik niet durven beweren. Ik zou niet durven zeggen, dat àlles wat Strauss heeft afgewezen, ook niet waardig is, om op den gewijden grond der geschiedenis den voet te zetten. En ziehier het gebrek dezer deugd. Strauss is te streng, of laat mij beter zeggen, niet altijd rechtvaardig. Zijn onderzoek is niet slechts nauwgezet maar achterdochtig. Hij ziet in elken reiziger, ook in den argeloosten en eenvoudigsten, een listigen smokkelaar. Hij weigert toegang te verleenen aan sommige eerlijke lieden, die, buiten hun schuld, in slecht gezelschap geraakt, een onverdienden blaam op zich hebben geladen. Wat reden er is, om te twijfelen aan de waarheid van het bericht, dat Johannes eenigen tijd vóór zijn dood door Herodes gevangen is gehouden, en uit zijn kerker eenige discipelen tot Jezus zond met de vraag, die Mattheus en Lukas (Mt. 11, 1; vgg. Lk. 18, 1 vgg.) vermelden, of met een dergelijk bezwaar, wordt door Strauss niet gezegd, en is mij niet mogelijk in te zien. Niettemin ligt dit verhaal bij hem onder zware verdenking van niet meer dan een verzinsel te wezen, en vindt het niet in de geschiedkundige schets, maar onder de mythische geschiedenis zijn plaats [1]. Niet duidelijker is mij, waarom de vertelling aangaande den oppertollenaar Zaccheus eveneens onder de laatstgenoemde rubriek wordt gerangschikt, en het ware zeer wenschelijk geweest, dat de al te uitsluitende criticus hier vooral de gronden had blootgelegd, die hem aan de echtheid van zulk een levendige schildering deden twijfelen [2]. Te meer, omdat zij daarvan zooveel innerlijke kenmerken draagt. De reis van Jericho naar Bethanië heeft Strauss van zijn twijfelzucht niet genezen. Het verhaal der zalving bij den maaltijd, die aldaar weinige dagen vóór het Paaschfeest plaats had, wordt door hem met ernstig hoofdschudden aangezien [3]. Ik moet hier wat uitvoeriger zijn.

---

[1] L. J., S. 404 vgl. met S. 265.
[2] L. J., S. 416.
[3] L. J., S. 527 volgg.

Dat Strauss bezwaar heeft tegen de veranderingen door den vierden Evangelist daarin aangebracht, en niet geneigd is zoo aanstonds te gelooven, dat een herleefde doode meê aanzat bij dezen disch, noch dat de vrouw, wier naam aan de oudste Evangelisten onbekend is, Maria zou geweest zijn, de zuster van Martha, die hoogstwaarschijnlijk niet te Bethanië, maar in Galilea woonden, — elk, die de geringe historische waarde van het vierde evangelie kent, zal zich daarover niet verwonderen. Doch dat ook het bericht, zooals wij het bij Mattheus en Markus lezen, — Lukas vermeldt een andere zalving door Strauss zonder genoegzamen grond met de bethanische vereenzelvigd — dat ook dit bericht in het rijk der mythen moet worden verwezen, laat zich althans niet rechtvaardigen door de bedenkingen, die de scherpe criticus daartegen heeft ingebracht. Hij gaat uit van de woorden, waarmeê Jezus zijn toespraak tot de discipelen eindigt: "Voorwaar zeg ik u, waar ook dit evangelie gepredikt worde in heel de wereld, daar zal ook gesproken worden van hetgeen deze gedaan heeft, tot haar gedachtenis." Indien Jezus deze woorden gebezigd heeft, het kan, dit lijdt geen twijfel, niet in dien vorm zijn geweest. "Dit evangelie", in zijn mond is hier volkomen onverstaanbaar. Welk evangelie? Het is duidelijk, dat de verhaler aan het zijne gedacht heeft, en de uitspraak van Jezus althans moet hebben gewijzigd. Reden genoeg voor Strauss om haar geheelenal te verwerpen. Dat hij daardoor in tegenspraak komt met zichzelf heeft hij niet gezien. Jezus heeft dit niet gezegd. Goed! Onze Mattheus alzoo, of zijn berichtgever, of de overlevering. Maar het blijkt, zegt Strauss een bladzijde vroeger, dat de eerste Christenheid er zich minder om bekommerde, wie Jezus gezalfd had, dandat hij gezalfd werd; anders zouden de twee eerste Evangelisten den naam der vrouw wel genoemd hebben. Ik wil dit toestemmen. Maar hoe kunnen dan deze zelfde verhalers, die zoo geheel onverschillig waren omtrent de vrouw, die Jezus' hoofd met nardus overgoot, den Meester een woord in den mond leggen, waarin haar lof zoo onbekrompen wordt verkondigd?

Nog een ander gedeelte van Jezus' woorden komt Strauss verdacht voor. Het zijn die welke bij Markus (14,8) luiden: "zij heeft mijn lichaam vooruit gebalsemd ter begrafenis", en bij Mattheus (26,12): "want, dat zij deze zalf op mijn lichaam heeft gegoten, zij heeft het gedaan tot mijn begrafenis." (Ver-

taling van Vissering). Nu moge men Mattheus, dat tubingsche troetelkind, liefhebben met een gansch zeer uitnemende tederheid, geen onpartijdige zal weigeren, om hier aan de lezing van Markus de voorkeur te geven. Zoo is het niet anders dan een zinspeling op Jezus' nabijzijnden dood, vervat in die kernachtige beeldspraak, die wij van hem gewoon zijn. Zoo sluit het zich ook uitnemend bij het vorige aan: "de armen hebt gij altijd met u, maar mij hebt gij niet altijd", — want, "zij heeft eigenlijk reeds een doode gezalfd." Men moet zich trouwens, om Jezus' woorden hier recht te verstaan en te waardeeren, van de zalving te Bethanië een juister begrip vormen, dan men gewoonlijk bezit. De verwarring met de andere zalving, door Lukas verhaald, en die reeds uit zijn tijd schijnt te dagteekenen, heeft het groote onderscheid dat tusschen beide bestaat, te zeer doen voorbijzien. De zondares, in het derde evangelie, zalft Jezus' voeten, nadat zij die met haar tranen besproeid en met de haren heeft afgedroogd: het is een daad van nederige hulde, uit dankbare vertrouwende liefde gesproten. De bethanische vrouw doet geheel iets anders; haar daad is niet zoozeer een huldebetoon der liefde, als een belijdenis des geloofs; zij zalft Jezus' hoofd, niet zijn voeten; wat het beduidde iemands hoofd te zalven, dat was voor geen Israëliet twijfelachtig, het was, hem tot koning verklaren, hier. Jezus als den Messias erkennen. Wat Petrus in naam der andere leerlingen op den weg bij Caesarea Philippi beleed, dat beleed deze vrouw op haar wijze evenzeer. Gelijk Jezus het getuigenis van den apostel met een: "Zalig zijt gij, Simon Barjona!" beantwoordde, zoo prijst hij hier niet minder de nederige, misschien wel verborgene discipelin, die zonder woorden hetzelfde uitsprak. Doch, gelijk hij toen reeds onmiddellijk de mededeeling liet volgen, dat hij te Jeruzalem veel zou hebben te lijden, en in dien strijd zou ten ondergaan, zoo ook hier. "Zij heeft mij gezalfd — maar ter begrafenis" zegt hij: "Messias ben ik, maar een stervende." Gezalfd als koning — gezalfd ten doode, dat is de schoone tegenstelling, die in Jezus' woorden ligt.

Geheel anders Strauss. Hij veronderstelt, dat het voor de eerste christenen een ergernis moet geweest zijn, dat Jezus niet behoorlijk was gebalsemd na zijn dood, want de vrouwen hadden haar voornemen om dien plicht aan den ontslapene te vervullen niet kunnen volbrengen, en wat het 4de evangelie

omtrent Nikodemus met zijn honderd pond specerijen vertelt, is zeker apokryph. Zoowel door dit laatste verhaal, als door dat van de zalving te Bethanië trachtte men nu, altijd volgens Strauss, aan die ergernis te gemoet te komen. Jezus was dan toch waarlijk gezalfd, en wel, men liet het den Meester zelf betuigen, toen reeds vooruit gezalfd ter begrafenis. De kritiek van Strauss wordt hier uit overmaat van behoedzaamheid, zelve mythologisch. Van die ergernis der eerste christenen over het verzuimen der balseming weet niemand iets; en trouwens, bij hun vast geloof aan Jezus' opstanding moet het hun vrij onverschillig geweest zijn, of zijn lijk gezalfd was, ja, dan neen. En op grond van deze niet zeer waarschijnlijke onderstelling wordt nu niet alleen dit schoonste en gewichtigste deel van Jezus' woorden aan het gastmaal te Bethanië gesproken, maar met dat belangrijkste gedeelte ook het geheel verworpen. Is het laatste deel der rede van Jezus' "aus dem christlichen Bewustsein herausgebildet," zoo "ergibt sich von selbst auch für jenen vorangehenden Ausspruch Jesu eine ähnliche Vermuthung." Wij zullen ons met die "Vermuthung", die in alle opzichten aan de eerste "ähnlich" is, niet langer ophouden. Evenmin zullen wij stilstaan bij hetgeen Strauss heeft in te brengen tegen hetgeen de drie synoptici aangaande het voorgevallene in Gethsemané verhalen, of tegen hetgeen de eerste Evangelist van het uiteinde des verraders mededeelt [1], of tegen menig ander verhaal, dat grooter waardeering verdiende, dan die hij daaraan gaf. Het weinige, dat gezegd is, moge genoeg zijn, om de voorrechten en de zwakheden zijner kritische methode te kenschetsen. Wij moeten thans van een ander harer deugden spreken, die eveneens ontaard is in een ander gebrek.

Ik bedoel dit. Strauss heeft zich niet tevreden gesteld met aan te toonen, dat vele evangelische verhalen een mythischen of legendarischen oorsprong hebben, en dus ongeloofwaardig zijn. Hij heeft meer gedaan. Reeds in de eerste uitgaaf, laat mij liever zeggen in zijn nog zuiver kritisch Leben Jesu, trachtte hij omtrent het ontstaan van datgene wat hij mythen noemde een verklaring te geven. Datzelfde heeft hij in deze pragmatisch-historische overwerking gedaan: in menig opzicht juister en minder eenzijdig dan vroeger. Dat hij daarin niet altijd even gelukkig geweest, en zijn verklaring veelal mytho-

[1] L. J., L. 547 en 563.

logischer is dan de mythen, die hij uitwerpt, wij hebben er zoo straks een voorbeeld van gezien. De legenden omtrent Johannes den Dooper bijvoorbeeld, uit een navolging van Samuel's historie te willen afleiden; in het verhaal van Jezus' verzoeking in de woestijn een parallel te willen zien van de veertigdaagsche omzwerving van het volk Gods door de wildernis, — om slechts deze twee voorbeelden te noemen, — is dunkt mij nog al gedwongen, en maakt de zaak zeker niet duidelijker. Ik moet de poging loven, door Strauss aangewend, om de geheime werkplaats te ontdekken, waarin de wonderbare volksverhalen werden geweven, die later een plaats in de geschiedenis verwierven. Ik geloof zelfs niet, dat het geheel onmogelijk is, daarin een blik te werpen. Of het altijd mogelijk is, dat is een andere vraag. En of dan het weefsel altijd van dezelfde stof zou worden bevonden, dat is wederom een andere vraag, waarop ik voor 's hands wel ontkennend durf antwoorden. Het lijdt geen twijfel, dat de eerste christenen hun geloof in Jezus als den Christus gesterkt en gevoed hebben door het lezen der oud-testamentische geschriften, en dat zij daarin, dikwijls alleen op den klank der woorden af, allerlei typen en profetiën meenden te vinden van hetgeen door hun Meester gesproken, gedaan, geleden was. Ook is het meer dan waarschijnlijk, wij mogen wel zeggen het is zeker, dat sommige evangelische verhalen eenvoudig uit zulke verkeerd begrepene schriftplaatsen zijn ontstaan. Dat is bijna op al de legenden omtrent Jezus' geboorte en kindsheid van toepassing. Maar moeten nu zoodanige typen uit het O. T. overal verscholen zijn? Het groote gebrek van Strauss is, dat hij van deze methode, die dikwijls in haar recht is, een algemeen geldend stelsel gemaakt heeft, een soort van alleenzaligmakend dogma, waaraan alles, wat zich voor de kritiek niet als geschiedenis kan rechtvaardigen, genoodzaakt is zich te onderwerpen. Is dit dan altijd de eenig-mogelijke verklaring? En is het zoo verwerpelijk, in sommige gevallen, nevens deze, nog andere te laten gelden, en den oorsprong van enkele verhalen, die men niet voor geschiedkundig zeker kan houden, bijvoorbeeld uit parabelen af te leiden, zooals de vervloekte en verdorde vijgenboom daarvan een treffend voorbeeld aanbiedt, en zooals dat voor de verzoekingsgeschiedenis, voor de genezing van de tien melaatschen waarvan één een samaritaan was, voor de vertelling aangaande de syro-phenicische vrouw, niet zonder grond, onder anderen

door Weisse is voorgesteld? Ik wil niet ontkennen, dat hieruit veel grooter moeilijkheden voor den kritikus ontstaan; dat het veel gemakkelijker is om alles met een zelfden maatstaf te meten, met een zelfde merk te stempelen, dan zoo nauwkeurig te onderscheiden; en ik kan mij begrijpen, dat Strauss daarover nu en dan zijn blijdschap te kennen geeft. Op dezelfde wijze, denk ik, als Alexander zich verheugd zal hebben over het doorhakken van den gordiaanschen knoop. Doch in de wetenschap moeten de knoopen niet doorgehakt, maar geduldig, en zeer voorzichtig bovendien, ontward worden.

Allerminst heb ik vrede met de Straussiaansche mythomanie. Ik had gehoopt, dat Strauss sedert de uitgave van zijn eerste Leven van Jezus zou hebben ingezien, dat er voor de onhistorische verhalen van de evangeliën moeilijk een onjuister benaming te vinden is, dan die van mythen, en dat ons deze nieuwe bewerking van zoodanige onbestaanbaarheden zou hebben verlost. Hij heeft door het vasthouden aan dezen geheel verkeerden term zijn eigen zaak geschaad, en zijn betoog niet weinig verzwakt. Wat zijn mythen? Wondervertellingen uit de oudheid? Inbeeldingen van het volksgeloof omtrent een persoon, die werkelijk heeft bestaan? Geenszins. Mythen zijn godsdienstige voorstellingen, waarin de vergode natuurkrachten en natuurverschijnselen of eenig ander goddelijk wezen als menschelijk handelend of lijdend worden voorgesteld, hetzij dat zij nog tot de regeerende goden behooren, hetzij dat zij reeds tot den rang der heroën of halfgoden zijn afgedaald. In het laatste geval evenwel is het beter het woord sage te gebruiken, omdat dit alleen deze engere beteekenis heeft. Beide, mythe en sage, houden zich nimmer bezig met historische personen; althans kunnen deze daarin nooit hoofdpersonen zijn. Zoodra historische personen het onderwerp van wonderbare en fantastische vertellingen zijn, of zoodra op hen, hetgeen meermalen geschiedt, de mythen of sagen worden overgedragen, dan spreekt men juister van legenden. Er zijn natuur- en godenmythen. Er zijn heiligen-legenden. Maar er zijn noch goden-legenden noch heiligen-mythen, natuur-sagen, noch heroën-legenden. In het O. T. zijn mythen, sagen en legenden te vinden. Als er verhaald wordt, dat Jesaja de schaduw op den zonnewijzer van Achas eenige graden deed teruggaan, om Hizkia de verzekering te geven, dat hij nog verscheidene jaren te leven had, dan is dat een eenvoudige legende. Legende is het ook als

verdient ook, wat oorkondenkritiek betreft, de voorkeur boven dat van Renan. Twee hoofdvragen moesten hier beslist worden; twee hoofdvragen, die thans de theologie meer dan andere bezighouden. Dat de drie eerste evangeliën, bij alle verschil, een gemeenschappelijke, althans gelijksoortige overlevering bevatten, en dat het vierde evangelie, bij kleine overeenkomsten, een geheel andere voorstelling van Jezus' leven en werken geeft, wordt door allen, die eenigszins op den naam van wetenschappelijk aanspraak kunnen maken, gaarne erkend. Wiens voorstelling is de ware, die van den laatsten of die der eerste? Renan heeft hier pogen te middelen, en 't is zijn ongeluk geweest. Schleiermacher, Neander, Hase en Ewald scharen zich aan de zijde van Johannes en offeren de berichten der synoptici aan de zijne op [1]. Schenkel verwerpt het johanneïsch evangelie, doch hij doet het zooals vroeger Weisse, met een zekere aarzeling en niet zonder nu en dan een poging aan te wenden, om in de verhalen van den vierden evangelist, bij voorbeeld in dat van de bruiloft te Kana of in de rede over het brood des levens in de synagoge van Kafarnaum, een zekeren historischen achtergrond te doen zien. Strauss en met hem Keim, de zürichsche hoogleeraar, gelijk vroeger reeds Baur en Hilgenfeld, het hoofd der eigenlijke tubingsche school en zijn opvolger, zetten het vierde evangelie als van alle geschiedkundige waarde ontbloot, zonder eenige de minste aarzeling ter zijde. Ik geloof dat de nieuwere onderzoekingen waarvan het Johannes-evangelie het voorwerp was, hun tot dit besluit volkomen recht gaven. Ik geloof dat wij reden hebben ons daarin te verheugen, en dat zij daardoor bewaard zijn gebleven voor een miskenning van Jezus' zedelijk karakter, zooals men die bij Renan aantreft, en voor zulke verklaringen, als deze anders zoo scherpzinnige geleerde, bijvoorbeeld van de opwekking van Lazarus heeft gegeven. Van tweeën een: òf, het vierde evangelie is de geloofwaardige beschrijving van hetgeen een oog- en oorgetuige heeft aanschouwd en gehoord, en dan is Jezus de hoogste der Aeonen zelf nedergedaald uit den hemel, om

[1] De jongste nederlandsche levensbeschrijvers van Jezus, zoowel van Oosterzee als Meyboom, staan nog metterdaad op het oude standpunt der Harmonistiek, in Duitschland o. a. door Ebrard ingenomen. De Hoogleeraar J. H. Scholten heeft door zijn jongste werk over het 4e Evangelie voor het eerst in ons vaderland, met de hem eigene onverbiddelijke dialektiek, het onhistorische van de johanneïsche berichten aangewezen.

genoodzaakt zou zijn dit zuiver dogmatisch gevoelen te weêrleggen. Want op zulk een standpunt is alle levensbeschrijving van Jezus onmogelijk. Men kan, van dit beginsel uitgaande, de berichten in elkander passen, aan elkander rijgen; men kan, met andere woorden, zich schuldig maken aan de theologische doodzonde der harmonistiek, waarvoor althans in deze eeuw geen vergeving is. Doch het gelukt dan zeker niet iets anders samen te stellen, dan een heiligen-legende, zooals de Bollandisten in hun Acta Sanctorum mededeelen. Die een levensbeschrijving van Jezus wil geven, beantwoordende aan hetgeen die naam uitdrukt, moet het leven van Jezus als een zuiver menschelijk leven, en de geschriften, die daarvan de oudste oorkonden zijn, als zuiver menschelijke werken beschouwen. Maar ook degenen, voor wie de evangeliën niets anders zijn dan dit, zijn het in de beoordeeling en waardeering dier schriften lang niet eens. Sedert het begin dezer eeuw voert men een hevigen strijd over den oorsprong, de geloofwaardigheid, den voorrang, die aan elk der vier evangeliën moet worden toegekend. Men kan met de boeken, alleen op dit gebied der godgeleerde letterkunde verschenen, een geheele bibliotheek vullen. En de biograaf van Jezus mag daarin geen vreemdeling zijn. Hij moet dezen veldtocht hebben meêgemaakt, voordat hij zijn hooger en moeilijker taak aanvaardt. Hij moet de kritische onderzoekingen over de geschiedkundige, en zelfs over de andere geschriften van het N. T. met aandacht gevolgd, en zich daarover een eigen en bepaald oordeel gevormd hebben. Groote kritische geesten, zooals een Baur, hebben hem hier den weg gebaand, maar hij moet achter hen dien ganschen weg van het begin tot het einde doorloopen; achter hen, niet als een volgzaam leerling slechts, die luistert en naspreekt, maar veeleer als een dier japansche waardigheidsbekleeders, wier naam ik niet behoef te noemen. Renan heeft dit verzuimd en het is de klip geweest, waarop zijn gansche werk, met hoeveel kunst ook samengesteld, jammerlijk is gestrand. Strauss en Schenkel zijn Duitschers; van hen liet zich dus iets beters verwachten. Laten wij zien of zij in dit opzicht werkelijk boven hun franschen mededinger uitmunten.

Er is geen twijfel aan, of het populaire Leben Jesu van Strauss staat, met betrekking tot de kritiek der evangeliën en der evangelische geschiedenis, verre boven zijn Leben Jesu van 1835, en zoowel zijn eerstgenoemd werk als dat henkel

*

en wandel in het eerste onzer evangeliën worden aangetroffen. Beide hebben het zich trouwens, op dit punt, gemakkelijk genoeg gemaakt. Schenkel heeft zich dit resultaat, gelijk wij reeds zagen, door zijn ambtgenoot Holtzmann laten waarborgen, met andere woorden, heeft de slotsommen van dezen eenvoudig overgenomen. Strauss heeft het belangrijke en verdienstelijke werk van Holtzmann, willekeurig of onwillekeurig, geïgnoreerd; 'tgeen te minder vergefelijk is, omdat hij andere werken van veel minder omvang, en voegen wij er bij van veel minder waarde, zooals die van Keim, vrij uitvoerig bespreekt. Ook pleit het niet zeer voor de gegrondheid van zijn overtuiging, dat hij de voorstanders der Markus-hypothese, of gelijk hij ze betitelt: de Markus-leeuwen, met machtspreuken en onbillijke spotternij afwijst [1]. Indien deze Markus-mannen waarlijk leeuwen zijn, dan deed de groote kritikus beter hen met scherpe bewijzen te beschieten, dan hen met speldeprikken te ergeren; want anders zou 't wel kunnen geschieden, dat ze hem verscheurden. In elk geval zal ieder, die de hand slaat aan de bewerking van het leven van Jezus, genoodzaakt zijn, om de lang niet verachtelijke redenen, die men voor de grootere geloofwaardigheid van Markus heeft bijgebracht, ernstig te wegen. Strauss gelieft in de bewijsvoering van Holtzmann niets meer dan een molshoop te zien, waarop geen wetenschappelijk man behoort te letten. Maar de extra-ordinarius van Heidelberg staat hier gansch niet alleen. En al durf ik nog niet beslissen, al zou het mij verwonderen, zoo het bleek, dat de tweede evangelist, door de meeste Tubingers, — niet door Hilgenfeld trouwens, — zonder omstandigheden tot den derden rang verwezen, de eerste plaats ten volle verdient, toch konden de mols-

[1] "Unsere jungen und alten Marcuslöwen mögen brüllen so gut sie wollen; so lange sich jedem ihrer Scheingründe für die Priorität ihres Evangeliums sechs wirkliche dawider entgegenstellen lassen, ja zum Theil von ihnen selbst in Form von Zugeständnissen späterer Ueberarbeitung u. s. f. entgegen gestellt werden, bleibt mir diese ganze Richtung ein Zeitschwindel, wie die Zukunftsmusik, oder die Agitation gegen die Kuhpocken-Impfung, und ich glaube sogar in Ernst, dass es dieselbe Art von Köpfen ist, die, je nach Umständen, in diese oder jene Art des Schwindels verfallen wird." D. Christus d. Glaubens u. s. w. bl. 54 nt. Deze woorden van Strauss toonen genoegzaam aan, dat hij de Markus-hypothese in haar nieuwsten vorm niet eens recht kent of begrijpt, en dat hij de werken van haar voorstanders niet heeft gelezen. Het is te wenschen, dat hij spoedig zijn zesvoudig heirleger van werkelijke bewijzen zal openbaren, opdat men zich niet langer late meêslepen. Hij kan niet wel eischen, dat de leeuwen voor dit groot geschreeuw bang zullen worden.

hoopen, waarmeê Strauss nu lacht, evenals de muren van Rome, die Remus naar 't oude verhaal bespotte, wel eens de eerste bolwerken worden eener stad, voor wie de heerschappij is weggelegd.

Maar al is een zekere vooruitgang noch bij Strauss noch bij Schenkel te miskennen, het gewone gebrek van degenen die het Leven van Jezus beschreven hebben, ik meen gebrek van nauwkeurige bronnenstudie, kleeft ook hen beide aan. Misschien is het goed. Misschien, ik mag wel zeggen, zeker, zullen anderen zich nu opgewekt voelen, om de gaping die zij overlieten aan te vullen. Toen het bleek, dat de Strauss van '35 dit gedeelte zijner taak al te zeer had verwaarloosd, ontstond de Tubinger school, die over de bronnen voor Jezus' levensgeschiedenis een nieuw en eigenaardig licht verspreidde, en van wier uitkomsten de Strauss van '64 zich wel gedwongen voelde gebruik te maken. Men mag tegen deze school, als Ewald, met blinde woede en persoonlijke ingenomenheid uitvaren; men mag haar, als Holtzmann, den verschuldigden eerbied onthouden; men mag, gelijk wij bereid zijn te doen, erkennen dat zij het laatste woord der kritiek niet gesproken heeft, — men kan den machtigen invloed, dien zij op deze studiën heeft geoefend, niet loochenen. En omdat zij minder dan eenige andere geneigd is geweest om op de woorden des meesters te zweeren, omdat zij meer dan eenige andere zich ontvankelijk heeft betoond voor de uitkomsten van anderer onderzoek en de kritiek waarvan zij het voorwerp was, is zij een levende boom gebleven tot op dezen dag, en blijft zij nog altijd vruchten dragen. Het kan niet anders, of de nieuwe biografiën van Jezus zullen de aandacht weêr van nieuws op de evangeliën en de kritische vragen, die daarmede in verband staan, vestigen. Men zal de tekortkomingen der levensbeschrijvers trachten goed te maken. Of liever, men doet dat reeds, in het vaderland van Renan, zoowel als in dat van Strauss. Beider werk zal in dit opzicht, het laatste ook in andere opzichten, goede vrucht voor de wetenschap geven. Intusschen blijven wij uitzien naar een levensbeschrijver van Jezus, die dit deel van zijn arbeid niet aan anderen overlaat; naar een man van geduld en scherpzinnigheid, die al de vragen waartoe de vorm en de inhoud onzer evangeliën aanleiding geeft, nauwgezet heeft overwogen, al de verhandelingen die daarover gevoerd zijn, met aandacht gevolgd is, en zich daarna over de geloofwaardigheid en het karakter dezer geschriften een onpartijdig

en zelfstandig oordeel gevormd heeft; een man van verbeelding, die zich met den geest weet te verplaatsen in den tijd waarin zijn held optrad, en onder het volk waartoe hij behoorde; een man begaafd met een levendig zedelijk en godsdienstig gevoel, dat hem instaat stelt den adel en de verhevenheid van Jezus' karakter te waardeeren, — want het belangrijkste en moeilijkste hoofdstuk der godsdienstgeschiedenis te schrijven zonder dat, is even onmogelijk als zonder een ontwikkeld schoonheidsgevoel en liefde voor de kunst het leven van Rembrandt of van Beethoven te verhalen; — een man van talent bovendien, die meester is van den vorm, een kritikus, die tevens stylist, een geleerde, die tevens kunstenaar is.... De levensbeschrijving van Jezus wacht haar Macaulay nog steeds.

Of liever laten wij die verkeerde benaming niet langer bezigen, die reeds zooveel verwarring gesticht, en zooveel teleurstelling veroorzaakt heeft. Wij zien niet uit naar een levensbeschrijver en verwachten geen levensbeschrijving van Jezus, omdat een levensbeschrijving van Jezus, die aan de eischen der geschiedenis beantwoordt, geheel onmogelijk is. Men had nooit van een "Leven van Jezus" moeten spreken. Al is men genegen, om alles wat onze vier evangelisten meêdeelen, onvoorwaardelijk aan te nemen; al vindt men geen bezwaar om daarbij te voegen wat de apokryfe evangeliën bevatten; al is men de warmste vriend, de trouwste aanbidder van de Harmonistiek, die oude farizeesche, men is daarom nog niet in staat, om het leven van Jezus te beschrijven. Want wat hebben wij dan nog? Eenige verhalen omtrent geboorte en kindsheid, sommige zoo ongeloofelijk, dat reeds de oudste christenheid, anders niet moeilijk op dit punt, ze reeds onder de apokryfen verwees, de overige zoo tegenstrijdig, dat ze slechts door middel van de geweldigste kunstgrepen te vereenigen zijn; bovendien eenige berichten omtrent den allerlaatsten tijd van Jezus' leven, en een weinig nauwkeuriger opgaven van hetgeen in den nacht zijner gevangenneming en op zijn sterfdag geschiedde; van dertig of veertig jaren, minder gewichtig dan het laatste wel is waar, doch waarin de grond gelegd werd voor hetgeen dat laatste zoo belangrijk maakt, van zijn geheele vorming en ontwikkeling, van zijn huiselijk leven, van de opvoeding, het onderricht, die hij genoot, van dat alles niets. De apostelen en palestijnsche discipel[illegible] aan het samenstellen of voorbereiden [illegible] niet gedacht. Te getuigen van het-

geen zij gezien en gehoord hadden, en zichzelf en anderen den onvergetelijken tijd voor het geheugen te roepen, toen zij dagelijks met den Meester mochten verkeeren, ziedaar al wat zij deden. Met groote zorg en bijzondere voorliefde — een voorkeur, die wij slechts kunnen prijzen — hebben zij gepoogd de spreuken en gelijkenissen te bewaren, waarin Jezus zijn evangelie had gekleed. IJverige predikers zijn zij zeker geweest, en aan hetgeen zijzelven zich van de woorden en daden huns Meesters herinneren konden, hechtten zij zonder twijfel geen geringe waarde. Maar geschiedschrijvers kunnen wij onder deze tollenaars en visschers uit Galilea niet verwachten. Paulus, beschaafder en geleerder dan zij, had er noch de bouwstoffen noch de gelegenheid toe; zijn onvermoeide zendingsarbeid liet hem geen tijd, om berichten van hetgeen hijzelf niet had bijgewoond te verzamelen, vooral niet tot zulk een veelomvattend letterkundig werk. Ook had hij er geen behoefte aan: hij had een stouten, wijsgeerigen, geen kalmen, historischen geest; en "Christus naar het vleesch te kennen" begeerde hij niet. Zooals met Paulus, zoo zal het wel met de meesten zijner ambtgenooten en medearbeiders geweest zijn. Eerst toen het evangelie zich meer uitbreidde onder de Grieken, liet de grieksche geest zich gelden, en begon men naar een geschiedenis van Jezus' leven te vragen. Maar de eischen die men destijds aan een geschiedenis stelde waren niet zwaar, vooral niet in die kringen, waartoe zich destijds het christendom beperkte. Men zocht nu — het derde onzer evangeliën toont met welken ijver — al wat men van Jezus' werken en leven verhaalde bijeen. Men vond zoo weinig, dat men elke bijdrage met vreugde begroette, en zich met de oppervlakkigste kritiek vergenoegde. Men was te arm en te hongerig, om overkeurig te zijn. En wij kunnen ons niet verwonderen, dat de hondekens met zulk eene gretigheid aanvielen op de brokskens die daar van de tafel der kinderen vielen; ze waren wel genoodzaakt daarmeê tevreden te zijn. Doch dat alles maakt het ons onmogelijk, om een, ik zeg niet volledige, maar slechts eenigermate bevredigende levensbeschrijving van Jezus op te stellen, tenzij dat men een roman wil schrijven als Renan, of als Strauss aan een kritische ontleding den titel van "Leben Jesu" wil geven.

Schenkel heeft dat gevoeld, en het is zijn grootste verdienste, dat hij een an[illegible]n weg heeft ingeslagen. Hij heeft gepoogd een karakt[illegible] van Jezus te schetsen. Het ligt niet aan

hem, dat hij daarin niet dan gebrekkig is geslaagd. Hij ook heeft nog te veel gewild. Hij ook heeft iets trachten te geven, waartoe onze middelen niet toereikend zijn. Wij kunnen, het is waar, het karakter van Jezus in zijn groote verhevenheid leeren kennen uit de onvergelijkelijk schoone woorden die ons van hem bewaard bleven, en uit zijn laatste werken en lijden. Maar wij kennen hem ook alleen, zooals hij was in zijn volle mannelijke rijpheid. Hoe dat karakter gevormd is weten wij niet. Ik geloof met Schenkel en Keim, dat Jezus zich geheel menschelijk heeft ontwikkeld. Maar de schaarschheid van de evangelische berichten en het volslagen gemis van chronologische orde in de evangelieschriften, stellen ons buiten staat, om den gang dier ontwikkeling anders dan in hoofdtrekken, bij benadering, en voor het grootste deel bij gissing te bepalen.

Zullen wij ons dan nooit een voorstelling kunnen vormen van den mensch Jezus, zooals hij werkelijk was? Behooren wij — om de tegenstelling van Strauss te gebruiken — het zoeken naar den Jezus der geschiedenis als wanhopig op te geven, en ons eenvoudig in de armen te werpen van den Christus des geloofs, of beter gezegd, van den Christus der dogmatiek? Velen gelooven, dat den historischen Jezus te kennen een behoefte, de dringendste behoefte is van onzen tijd. Is die behoefte niet te bevredigen? Is de hoop dat zij vervuld kan worden een ijdele waan? Daar zijn er, die deze vragen bevestigend zullen beantwoorden. Ik spreek niet slechts van degenen, die, met den hoogsten graad van waarschijnlijkheid niet tevreden, wiskunstige zekerheid verlangen voor datgene wat met geen wiskunstige zekerheid kan worden vastgesteld, en die daardoor toonen geen flauw begrip van historie te bezitten. Ik spreek van verstandige, geleerde, misschien wat al te sceptische geesten, die nochtans hetgeen de kritiek heeft afgezonderd te hoog, hetgeen zij onaangetast heeft gelaten, te laag waardeeren, en die daardoor ook aan het erlangen eener historische waarschijnlijkheid vertwijfelen. Van Strauss onder anderen, die beweert, dat wij van Jezus minder weten, dan van eenigen anderen godsdienststichter ter wereld; een beweren, waarbij hij zeker noch aan Zarathustra, noch aan Buddha, noch aan Mozes, waarbij hij misschien alleen aan Mohammed heeft gedacht. Ik voor mij geloof niet, dat de balans zoo ongunstig staat. Voor een levensbeschrijving of voor een uitvoerige karakterschildering van Jezus ontbreken ons de gegevens.

Een niet altijd lichte en doorschijnende sluier bedekt voor ons de geleidelijke ontwikkeling van zijn machtigen geest. Maar onze bronnen vloeien rijkelijk genoeg, om het werk dat hij als man heeft opgevat en in korten tijd volbracht, om de groote godsdienstige beweging die hij in het leven riep en waarvan wij nog de kracht ondervinden, met genoegzame duidelijkheid te schetsen, om de stichting van onze godsdienst, de grondvesting van het nieuwe verbond te beschrijven. De geschiedenis alzoo, niet van een persoon, niet van een leven, maar van den oorsprong dier godsdienst, die Jezus in het hart droeg, en zoowel door zijn woord als door zijn persoonlijken invloed aan de menschheid mededeelde.

Dat is het ook, en dat alleen, waartoe onze oudste oorkonden ons de bouwstoffen leveren. Stellen wij ons dit, en niets anders ten doel, dan behoeven wij onze evangeliën niet op de pijnbank te leggen, ten einde ze zoo vele dingen af te persen, die ze ons niet zeggen willen, en ook niet zeggen konden. Berekenen wij de kosten, voordat wij dezen toren gaan bouwen, dan bespeuren wij alras, dat hij wel niet volmaakt zal wezen, doch dat ons ook de middelen niet zullen ontbreken om hem te voltooien. Onze drie evangeliën geven ons een zeer gebrekkige levensbeschrijving van Jezus — eenvoudig omdat de schrijvers zich niet voorstelden die te leveren — doch de openbare werkzaamheid van Jezus — hetgeen hij deed en leed, hetgeen hij sprak en leerde [1] — schetsen zij niet uitvoerig, maar geheel. Er zijn legenden in hetgeen zij verhalen; — doch de kritische heelkunde is bij de hand, om hen van deze kwaal te genezen. Zij hadden een godsdienstige overtuiging, waardoor zij wel eens verleid werden, om onwillekeurig in Jezus' woorden eenige wijzigingen te maken (o. a. Matth. 19, 16 en 17 [2]; Mark. 6, 3, vgl. met Matth. 13, 55),

---

[1] *Περὶ πάντων, . . . ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν.* Hand. I: 1.

[2] Matth. 19: 16 en 17. In onze gewone vertaling is deze verandering niet te vinden. Men is daar een jongere lezing gevolgd, die naar de overeenstemmende plaats van Markus veranderd is. In plaats van: "Wat noemt gij mij goed? Niemand is goed dan één, namelijk God;" lezen de oudste Handschriften (BDL en andere): *Τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστὶν ὁ ἀγαθός.* "Wat vraagt gij mij over het goede? Een is de goede (bij uitnemendheid)." De bewerker van het eerste evangelie kon niet dulden, dat Jezus den naam van "goede meester" afwees, en wijzigde daarom diens woorden.

Een andere wijziging is die bij Mark. 6, 3, vergeleken met Matth. 13, 55. Mattheus heeft: "de zoon des timmermans," Markus: "de timmerman, de zoon van Maria," beide hoogstwaarschijnlijk met afwijking van hun oorspronkelijke

of hem, ter goeder trouw, uitspraken in den mond te leggen, die zeker niet van hem afkomstig zijn (o. a. Matth. 5, 18 en 19), waardoor zij vooral zich lieten leiden in de keus der berichten, spreuken en gelijkenissen, die zij opteekenden; — doch waar twee of drie getuigen zijn kan men hun getuigenis vergelijken, en door deze vergelijking tot de waarheid komen. Hierendaar stuiten wij op vergissingen en onnauwkeurigheden in hetgeen zij verhalen, vooral wanneer zij zich wagen buiten den kring, waarin zij gewoon waren zich te bewegen; zoo beschrijven zij de aanleiding tot den dood des Doopers met levendige kleuren, doch meenen dat Herodias voordat zij met Antipas (in de evangeliën Herodes) huwde, de vrouw van Philippus geweest was, en dat deze nog leefde, en laten haar dochter, Salome, de eigenlijke weduwe van Philippus, van wie zij een jong meisje, een "dochtertje" maken, voor Antipas' hovelingen een dans uitvoeren, die hem tot een onvoorzichtige belofte verlokt; maar zulke vergissingen zijn in de vertellingen des volks omtrent hetgeen aan het hof gebeurd moet zijn, zeer gewoon, en in hetgeen zij ons van die andere hofhouding weten meê te deelen, die op de heuvelen van Galilea of Perea haar zetel had, stellen wij meer belang; ook zijn zij daarin vrij wat meer te huis. Over 't geheel zijn zij zonder twijfel geloofwaardige getuigen, totnogtoe te veel in de schaduw gezet door den rijkeren geest van den vierden evangelist, maar nu, als geschiedkundige berichtgevers voor 't minst, tegenover dezen laatste in volle eere hersteld.

Het is maar een korte geschiedenis, die zij vertellen, de geschiedenis van één jaar, niet veel meer, één hoofdstuk uit de jaarboeken der godsdienst, één bladzijde slechts, maar de schoonste bladzijde, het belangrijkste hoofdstuk dier historie, de geschiedenis van het gewichtigste jaar waarvan wij heugenis dragen, "het jaar van gratie," "het welaangename jaar des Heeren," het jaar, waarvan in de ontwikkeling der menschheid een geheel nieuwe periode dagteekent. De joodsche staat is uitgebloeid; onwillig vazal van Rome heeft hij onder de natiën

bron. Holtzman merkt zeer juist op, dat in die bron moet gestaan hebben: "de timmerman, de zoon van Jozef." De eerste evangelist stiet zich aan dat "de timmerman," de tweede meende, dat Jezus ten onrechte zoon van Jozef genoemd werd, en achtte zich te eer verplicht dat te veranderen, omdat hij de verhalen omtrent Jezus' bovennatuurlijke geboorte niet bij zijn evangelie heeft gevoegd.

geen beteekenis meer. Nog eenige stuiptrekkingen en het volk van Jahveh wordt uit zijn erfdeel verstooten, en andermaal een volk van vreemdelingen op aarde. De joodsche godsdienst is versteend. Sadduceën gelooven aan haar toekomst en haar ontwikkeling niet meer, en gebruiken haar slechts als een hefboom voor hun heerschzucht. Farizeën begraven haar onder zinledige gebruiken en inzettingen, en dooden haar door de vereenigde kracht van dogmatisme en casuïstiek. Esseën, vromer, oprechter, met een levendiger godsdienstig gevoel bezield, hebben inderdaad reeds met haar gebroken, en trachten het Godsrijk te verwezenlijken door hun kloostervereenigingen in de woestijn. Hillel en Shammai hebben met elkander getwist, maar hun twisten zijn beperkt gebleven binnen de grenzen der school, en zijn van de Rabbijnen niet doorgedrongen tot het volk. Doch in den boezem van dat volk, uiterlijk rustig en tevreden onder de tuchtroede zijner farizeesche meesters, woelt het en gist het. De steenen roepen haast. Hoelang zal Jahveh nog toeven, om zijn volk te bezoeken? Hoelang zal het rijk des vredes nog uitblijven, en de Gezalfde, waarvan reeds eeuwen geleden de profeten gewaagden, hoelang zal hij zich nog laten wachten? En men verliest zich in allerlei bespiegelingen en droomen. Men schrijft Apokalypsen, waarin Ezra de schriftgeleerde, waarin zelfs Henoch, de Godsman vóór den zontvloed, de geheele toekomst en de verlossing door Gods Gezalfde, door den Zoon des menschen voorspellen. Men berekent nauwkeurig de tijden, en allen vereenigen zich in het gevoelen, dat het nu weldra moet zijn. Daar treedt onverwachts in de woestijn van Juda een prediker op, die woorden geeft aan dit algemeene verlangen; priesterzoon uit twee der oudste geslachten, maar door den drang zijns gemoeds profeet en Nazireër geworden; een man van ontzaglijke geestkracht en bergenverzettend geloof. "Het hemelsch koninkrijk is nabijgekomen", zoo roept hij luid en dringt allen, dat zij zich bekeeren, en alzoo voor de komst van dat langverwachte rijk bereiden. Hij heeft een kemelsharen mantel om de schouders, saamgebonden met een lederen gordel, en leeft van sprinkhanen en wilden honing, van hetgeen de woestijn hem oplevert meteenwoord. Niet zonder beteekenis. Zoo leefde Elia, zoo was Elia gekleed. Het volksgeloof wilde, dat Elia, naar Maleachi's profetie, die men letterlijk opvatte, den toekomstigen Messias moest voorafgaan. Aan deze zinnelooze verwachting, die de stichting van

het Godsrijk belemmerde, wilde hij een einde maken. Daarom vertoonde hij zich in het gewaad van den ouden Boetgezant en schikte zich naar de leefwijs dien de heilige schriften van dezen verhaalden. Het was een teeken naar de wijs der israëlietische profeten, en door het israëlietische volk zeer goed verstaan. "Indien Elia dan komen moet", wilde hij zeggen: "hier is Elia. Hier is de bode, die voor het aangezicht van Jahveh gezonden wordt, om zijn weg te bereiden. Zit niet langer in onvruchtbare afwachting neder, maar bekeert u, want de tijd is nabij, de vervulling aanstaande. Indien gij u verootmoedigt voor God, en door uw geloof het Godsrijk van hem afdwingt, zoo zal hij het geven." Geen wonder, dat zijn woord aanstonds ingang vond bij duizenden, en dat men van alle kanten toestroomde, om uit zijn mond de bevestiging te vernemen van hetgeen men reeds zoo lang en zoo vurig had gehoopt.

Onder degenen die komen om Johannes te hooren is ook een jong, haast veertigjarig man [1] uit Nazareth in Galilea, die daar in stilte en eenvoudigheid het handwerk van timmerman, waarschijnlijk zijns vaders bedrijf, heeft uitgeoefend, maar wiens geest met geheel andere dingen is bezig geweest, en zwanger gaat van grootsche gedachten. Wat er tusschen hem en den strengen Nazireër is voorgevallen, weten wij niet. Is het de Dooper geweest, die door zijn dringende prediking het voornemen om de Redder van Israël te zijn bij hem tot rijpheid gebracht heeft? Heeft hij uit eigen beweging die gedachte, die hem bezielde, aan den Boetgezant beleden? De evangeliën melden slechts, dat hij zich door Johannes liet doopen; en als zij daarbij voegen, dat de heilige geest toen als een duif op hem nederdaalde en bleef, en de stem Gods hem voor den Zoon zijns welbebehagens verklaarde, dan verbergt zich in die legende de historische herinnering, dat eerst toen het denkbeeld om het geestelijk rijk des vredes, het verbond der ware aanbidders te stichten, hem als overmeesterde, dat hij toen eerst het besluit nam om hetgeen hem lang voor den geest gezweefd had, tot werkelijkheid te maken. Zeker is het, dat hier twee mannen met elkander in aanraking kwamen, in staat elkander

[1] Hoogstbelangrijk is de herstelling der ware chronologie van Jezus' leven bij Keim, Der geschichtliche Christus, Anhang. Daaruit blijkt dat Jezus slechts ruim een jaar in het openbaar heeft gewerkt, en op omstreeks veertigjarigen leeftijd is gekruisigd.

te waardeeren. Begrijpen kon Johannes den rijken milden geest van Jezus niet volkomen, en daardoor heeft hij later, met het ongeduld van een die den dood voor oogen ziet, als een gevangene, wiens werkzaamheid was gebroken, en die daarom vurig verlangde om datgene wat hij had voorbereid, ook zelf te aanschouwen, aan hem, in wien hij het eerst den Messias erkend had, getwijfeld. Maar dat hij in hem zijn meerdere huldigde, dat hij van hem verwachtte, waartoe hij zichzelf niet bekwaam rekende, dat bewijst het getuigenis door hem met beminnelijke nederigheid gesproken: "Na mij komt, en reeds is hij midden onder u, wien ik niet waardig ben den riem der schoenen te ontbinden, die zal u doopen met vuur;" een waardeering door Jezus later met woeker betaald.

Maar nog aanvaardde Jezus zijn openlijken arbeid niet. Nog hield hij, zoolang de voorbereider van het Godsrijk werkzaam was, zich verborgen, en peinsde intusschen over de wijs, waarop hij de roeping vervullen zou, die hij in zijn binnenste had vernomen. Eerst toen Johannes door Antipas, hetzij dan, zoo als de evangelisten melden, op aanstoken van de beleedigde Herodias, hetzij dan, zoo als Josephus wil, om staatkundige redenen, was gevangen genomen, begon Jezus in het openbaar te prediken. Niet in Judea, als de Dooper, maar in Galilea, zijn vaderland. Hoe hij predikte, met welk een eigenaardige welsprekendheid, met welk een rijkdom van verbeelding en met welk een soberheid tegelijk, in spreuken, kernachtig kort, waarbij de wijsheid van Salomo verbleekte, in gelijkenissen, zwaar van inhoud en onberispelijk van vorm, wier eenvoud en juistheid de beeldspraak der Profeten in de schaduw stelden, en nog altijd niet verouderd, wij behoeven dat niet louter af te leiden uit hetgeen ons verhaald wordt van den machtigen indruk, de diepe verslagenheid die zijn woorden bij de menigte, en zelfs bij tegenstanders teweeg brachten, wij kunnen het uit die woorden zelven opmaken. Maar, nog meer dan door den vorm was die prediking door haar strekking merkwaardig. Het waren stoute woorden die hij sprak, verzeld van moedige daden. Geen zoenoffers waren meer noodig om vergiffenis van schuld te erlangen; aan allen, aan de grootste zondaars en zondaressen kondigde hij aan, dat hun zonden reeds vergeven waren, en dat hun geloof hen behield. Vasten en onthouding
zijn oog geen ware boetedoening, maar behoorden

bedeeling, die met zijn nieuwen geest niet strookte; waren versleten zakken, waarin de nieuwe wijn niet mocht gegoten worden. De sabbat was om den mensch, niet de mensch om den sabbat; een zegen voor den vermoeide, die zuchtte onder den last des daags; maar hij mocht niet zelf een last worden, te zwaar om te dragen, bovenal geen hinderpaal voor de vrije ontwikkeling van den menschelijken geest. En gelijk hij leerde, zoo deed hij. Tot groote ergernis van farizeeën en schriftgeleerden, die hem overal volgden met achterdochtige blikken, schond hij telkens de sabbatsrust, zooals zij die verstonden, en vergunde hij zelfs aan zijn discipelen, om op den rustdag zich een pad door het gezaaide te banen. Hij liet hen niet vasten, en zoo hijzelf het deed, dan was het in stilte, zóó, dat geen menschelijk oog het bespeurde, "met een gezalfd hoofd, en gewasschen aangezicht." "Etende en drinkende," kwam hij, aan maaltijden en bruiloften zat hij aan, en met wie? Met het uitschot der natie. Met geringen en eenvoudigen niet alleen, maar met tollenaars zelfs; tollenaars, bij jood en heiden evenzeer gehaat, en wien het niet vergund was om lid te zijn van de joodsche gemeente. In hun huis verbleef hij, en hijzelf, toen hij een hunner tot zijn leerling geroepen had, richtte voor hen een grooten maaltijd aan in zijn eigen huis [1]. "Een brasser en wijndrinker, een vriend van tollenaars en zondaars," zoo heette hij dan ook weldra onder de ware vromen, voor wie Johannes wel is waar wat overdreven streng was geweest, doch die zich met een heilige huivering afwendden van dit nieuwe verbond der lichtzinnigheid, waar allerlei slag van volk in werd opgenomen, waar men maaltijden hield en feesten in plaats van lange gebeden te doen en asch te strooien op zijn hoofd, waarin metéénwoord al de grondslagen der godsdienst werden ondermijnd.

Want, dat Jezus een bepaald verbond wilde stichten, een vrije godsdienstige gemeenschap, en dat hij door deze gemeenschap de oude, vervallen of stervende godsdienst van Israël vervangen wilde, dat bleek weldra, toen hij door gansch Galilea heen zijn goede boodschap gepredikt had, en nu uit de leerlingen die zich bij hem hadden aangesloten, een enger kring

---

[1] Zie Mark. 2: 13—22. Matth. 9: 9—17. Luk. 5: 27 volgg. Onze overzetting doet ten onrechte voorkomen, alsof de maaltijd in de woning van Mattheus plaatshad.

van apostelen koos. Hij koos twaalf, naar het getal der stammen van Israël. Aanvankelijk althans wilde hij zijn vereeniging dus tot zijn eigen volk beperken. De vraag, of het evangelie ook aan de heidenen gebracht moest worden, of men ook de heidenen tot het Godsrijk mocht toelaten, een vraag die later de apostolische kerk zoozeer beroerde, kon bij Jezus en zijn apostelen nog niet opkomen. Zijn doel was Israël te hervormen, en zoo, door Israël op de menschheid te werken. Israël moest het zout der aarde worden, het zuurdeeg gelegd in drie maten meels, het mosterdzaad, dat opwast tot een boom, in welks takken de vogelen wonen. Alle droomen van aardsche heerschappij en grootheid, alle staatkundige woelingen, alle nuttelooze opstanden tegen Rome's overmacht moest het laten varen, om zich geheel aan die hoogere, godsdienstige roeping te wijden, zijn ware roeping, die het van God had ontvangen. Daarom verhief Jezus zich reeds van den aanvang tegen het godsdienstig gezag der Farizeën, en boog hij zich later niet voor het priesterlijk gezag der Sadduceën, maar tegen Herodes ruide hij de Galileërs niet op, en in Jeruzalem leerde hij, dat men weldeed met aan den keizer te geven, wat hem toebehoorde. Maar hoewel hij zijn werkzaamheid niet buiten de grenzen van zijn vaderland uitstrekte, bekrompen volkstrots beschaamde hij niettemin door te wijzen op het groot geloof van een heiden of de barmhartigheid van een Samaritaan; bekrompen volkshaat bestreed hij, door de prediking eener algemeene, alle menschen, ook de vijanden omvattende liefde, gegrond op de erkentenis, dat allen Gods kinderen zijn. En eerst toen hij zag, dat Israël als volk gereed stond hem te verwerpen, dat er aan dezen boom wel bladeren, maar geen vruchten te vinden waren, gewaagde hij van de mogelijkheid dat het versmade Godsrijk aan de geroepene kinderen ontnomen, en aan een ander volk kon worden gegeven, dat het beter waardeerde. Doch een nieuw verbond was het in den volsten zin des woords, een volslagen hervorming, zonder eenige wet dan die des geestes en der liefde; zonder eenig credo, dan het: God is onze vader; zonder eenige eeredienst, dan de aanbidding der liefde en des geestes wederom; het verbond [illegible] waarheid, omdat daar niets te huis was, dan h[illegible] en ongeveinsd, opwelde uit het hart, en o[illegible] er toe behoorden, de waarheid boven alles m[illegible] en zoeken; het verbond der reinheid, om[illegible]

God, die er de grondwet van uitmaakte, al wat onrein en onedel is vanzelf wordt uitgesloten; het verbond der verzoening en des vredes, omdat waar God aller vader is, allen ook broeders zijn.

Dat waren de gedachten, die Jezus voor het volk niet verborg, die hij in het openbaar in gelijkenissen uitsprak, doch die hij bovenal aan zijn leerlingen ontvouwde. Dat waren de verborgenheden des koningrijks, die de scharen nog maar gebrekkig verstaan konden, en waartoe hij hen inwijdde. Tusschen de evangelieprediking van Jezus in Galilea en zijn reize naar Jeruzalem ligt de opleiding zijner apostelen. Eerst oefende hij hen, door hen uit te zenden, twee en twee, om zelf ook het nabijzijnde Godsrijk aan te kondigen. Daarna zonderde hij zich, zooveel dat ging, met hen af in de woestijn, en onderwees hen daar. Indien hij zijn doel kon ten uitvoer brengen, en Israël hervormen, dan moest dat in het middelpunt der joodsche godsdienst, te Jeruzalem geschieden. Daarheen wilde hij dan ook gaan, en daar eerst als Messias, dat wil zeggen als de herschepper, de hernieuwer van zijn volk optreden. Doch hij wist wel, dat het geen lichte taak zou zijn. Hij was op het ergste bedacht. Den tegenstand der Farizeën en Schriftgeleerden had hij reeds bij zijn werken in Galilea ondervonden. Hoe moest het dan daar zijn, waar zij met de Sadduceën alle macht in handen hadden? Daarom zorgde hij voor de toekomst. Als hij viel, en hij stelde zich niets anders voor, dan moesten er anderen zijn, in staat om zijn arbeid voort te zetten. Vandaar, dat hij den laatsten tijd vóór zijn tocht naar de hoofdstad, alle openlijke prediking in Galilea staakte, en zich geheel aan de vorming zijner jongeren gaf. En wat ons van zijn omgang met hen is overgeleverd, doet ons hem vooral in de grootheid van zijn karakter kennen. In dien kring openbaarden zich zijn wijsheid, zijn groot geduld, zijn zachtmoedigheid met vastheid gepaard, zijn nederigheid met waardigheid verbonden, zijn teedere, zorgende liefde het schoonst. Ook werd die liefde, ofschoon niet zelden op zware proeven gesteld door hun zwakheid en onverstand, nochtans niet geheel beschaamd, en de dag, waarop een der twaalve uit naam van allen verklaarde, dat zij in hem den Gezalfde Gods erkenden, en dus van hem het heil voor Israël hoopten, zal voor Jezus zonder twijfel een der schoonste van zijn leven zijn geweest.

Zoo ving de tocht naar Jeruzalem aan. Op de reize derwaards hield de Meester niet op zijn jongeren met den aard van zijn geestelijke vereeniging bekend te maken. Als zij — en het opgaan naar de hoofdstad bracht zulke onderwerpen vanzelf bij hen ter sprake — als zij over den voorrang twistten in dat rijk, dat nu weldra zou worden gegrondvest, als zij de eereplaatsen begeerden aan de rechter- en linkerhand van den koning, dan wees hij hun een kind ten voorbeeld aan, of herinnerde hun, dat onder hen de dienende groot en aller slaaf de meeste was. Ook verloochende hij in Judea niet, wat hij altijd in Galilea gewoon was, en trok te Jericho bij een overste der tollenaars in; tot groote ergernis van velen trouwens. Zijn houding te Jeruzalem was niet dubbelzinnig. Reeds bij zijn aankomst toonde hij wat hij wilde. De intocht op het lastdier, terwijl ongewapende visschers en tollenaars en zelfs eenige vrouwen hem volgden, was voor allen een duidelijk teeken, hoedanig een hervormer hij zijn wilde. De reiniging van den tempelvoorhof, die onmiddellijk volgde, was inderdaad een aantasten van de offerdienst der joden, die het koopen en verkoopen van slachtoffers noodig maakte, en het edele woord, zeker bij deze gelegenheid gesproken [1]: "Breekt dezen tempel af, en in drie dagen zal ik een ander weder opbouwen!" verheft dit boven allen twijfel. Jezus verheelde niet, dat hij de tempeldienst, de geheele uiterlijke eerdienst wilde afschaffen. Hij

[1] De vierde evangelist, anders uit een historisch oogpunt niet wel te vertrouwen, is de eenige, die Jezus dit woord bij deze gelegenheid spreken laat. Het is waar, dat hij de tempelreiniging aan den ingang van Jezus' openbare werkzaamheid plaatst, en dat hij de uitspraak zelf geheel anders verklaart, dan zij oorspronkelijk moet bedoeld zijn. Jezus bedoelde zonder twijfel: "Laat deze uiterlijke godsdienst als verouderd varen, en verwisselt haar voor een innerlijke, waarachtige godsdienst, de aanbidding in geest en in waarheid." Onze evangelist meent dat hij van den tempel zijns lichaams, dus van zijn opstanding sprak, tot welke verkeerde gevolgtrekking hem het "in drie dagen" waarschijnlijk aanleiding gaf. Maar dat hij volkomen recht had het bij de tempelreiniging te vermelden, en dit zeker uit zijn bron heeft ontleend, mogen wij gerust aannemen op deze gronden: Vooreerst, dat Jezus deze woorden gesproken heeft is zeker, daar ze bij zijn veroordeeling, zij het dan ook eenigszins verdraaid, tegen hem worden ingebracht, en de weinige overeenstemming der getuigen waarover de evangelisten spreken, een waarborg is, dat zij hun beschuldigingen niet uit de lucht grepen. Ten andere, indien Jezus deze woorden zeker gebezigd heeft, volgen zij het natuurlijkst op zulk een daad, als de uitdrijving der kooplieden uit den tempel. Eindelijk, dat wij ze bij de twee eerste evangelisten bij die gelegenheid niet vermeld worden, laat zich daaruit verklaren dat zij het als een lastering van valsch getuigen aanmerkten. Alleen het derde evangelie verzwijgt de uitspraak geheel.

wist zelf wel, hoe duur hij voor deze stoutheid zou boeten. Van alle zijden, van de Farizeën en Schriftgeleerden, van de Sadduceën stond hij nu aan bedekte aanvallen bloot, die hij zegevierend afsloeg, doch die hem toonden, dat de ontknooping nabij was. Zij was nabij, nader misschien dan hij zelf in het eerst, nader zeker dan zijn eigen apostelen tot het laatst toe verwachtten. Hoe konden zij dat ook denken? Hoewel Jezus, die verder zag dan zij, hun telkens herinnerde, dat hij voor de lagen zijner vijanden zou moeten bezwijken, zij konden het niet gelooven. Het blijkt uit alles — schoon men gewoonlijk verzuimt dit op te merken — dat Jezus te Jeruzalem, gedurende den korten tijd dien hij er vertoefde, met groote vrucht heeft gewerkt, en dat hij, zoowel onder de inwoners, als onder de feestvierende menigte, een bijkans algemeene instemming vond. Hij wandelt veilig door de straten der Davidsstad, en spreekt vrijuit tot in den tempel toe, waar niemand waagt hem te storen. De Farizeën en Schriftgeleerden, die hem in Galilea openlijk weêrstonden, en niet schroomden hem te schelden, hem zelfs een vriend en bondgenoot van den oversten der duivelen te noemen, naderen hem hier met geveinsden eerbied, en met woorden van lof op de lippen. Onder hen zijn er zelfs, die zich bij hem aansluiten, en zich zijn oprechte vrienden betoonen, in weerwil van de harde woorden, die hij niet vreest in het openbaar tegen hun partij te spreken. Als eindelijk de Overpriesters, Sadduceën voor het meeste deel, wier belang het meêbracht om alle beweging zoo spoedig mogelijk te smoren, opdat de Romeinen hun het weinige gezag niet ontnemen mochten dat zij nog bezaten; als zij er eindelijk in slagen Jezus te vatten en te veroordeelen, dan is het alleen door omkooping van een zijner discipelen; dan zorgen zij wel, dat de bende, die zij uitzenden, goed gewapend, en van fakkels en lantarens voorzien is; dan grijpen zij en verhooren zij hem in het holle van den nacht, in aller haast, in een zeker niet voltallige vergadering; en, hoewel zij eerst besloten hadden, dat zij op het feest niets tegen hem zouden beginnen, vreezen zij te zeer dat hun prooi hun nog ontsnappen zal, dan dat ze nu niet aanstonds zouden trachten de bekrachtiging en uitvoering van hun vonnis te bewerken, al is het reeds de eerste dag van het Pascha. Dit alles bewijst, dat Jezus te Jeruzalem door zijn prediking een groote werking had teweeggebracht, en een uitgebreiden aanhang bezat, gelijk dat ook

door de spoedige stichting der gemeente in dezelfde stad waar hij gekruisigd was, wordt bevestigd. Slechts door list en verraad, en door snel te handelen, hebben zijn vervolgers hem ten onder kunnen brengen. Niettemin, als een held is hij gestorven. Hij heeft den dood niet gezocht, want uit voorzichtigheid week hij 's nachts uit de stad, om de lagen van het Sanhedrin te ontwijken. Maar toen hij zag, dat hij dien niet ontgaan kon, zonder aan zijn roeping ontrouw te worden, toen heeft hij geen list tegen list, geen geweld tegenover geweld gezet, maar in het gevoel zijner onschuld zich vrijwillig gevangen gegeven. Hij was overtuigd, dat zijn werk niet verbroken zou worden; veeleer verwachtte hij, dat zijn bloed de bezegeling, de wijding wezen zou van het verbond door hem gesticht. Zijn ondergang is het toppunt zijner grootheid geweest. Toen heeft hij het eerst de moeilijke eischen, die hij zelf gedaan had, vervuld. Toen heeft hij geleden, zoo als niemand ooit, dan in zijn navolging, geleden heeft. Toen voelde hij zich voor een wijle alleen, een raadsel, een ergernis voor geheel Israël, voor zijn eigen aanhangers en vrienden, verraden door een beweldadigde, verloochend door een zijner uitverkorenen, laaghartig verguisd door zijn triomfeerende vijanden; maar in weêrwil daarvan heeft hij toen ook geen oogenblik gewankeld in liefde tot allen, en in vertrouwen op God. De toekomst heeft zijn vertrouwen niet beschaamd.

Dit eenige drama, dit ontzaglijke treurspel, hier in ruwe hoofdtrekken geschetst, in al zijn bedrijven uit te werken, is de schoonste talenten niet onwaard. Hij, wien het gelukt is, deze geschiedenis uit haar oorkonden op te delven, in boeienden vorm te beschrijven en pragmatisch te verklaren, heeft ons den historischen Jezus hergeven, en omdat hij voldoet aan een dringende behoefte des tijds, een der grondslagen voor de godsdienst der toekomst gelegd.

C. P. TIELE.

1705.

EEN VELDTOGT

UIT

DEN SPAANSCHEN SUCCESSIE-OORLOG.

II.

(*Vervolg en Slot van blz.* 265.)

De krijgsverrigtingen in de Nederlanden zullen ons thans bezig houden, in verband met hetgeen gelijktijdig aan Moezel en Rhijn plaats had.

Gelijk we reeds zeiden, zou aan de Fransche zijde in de Nederlanden het bevel worden gevoerd door Villeroi; aan den Moezel door Villars; aan den Rhijn door Marsin. — Over Villeroi hebben we reeds vroeger gesproken; men weet, dat zijne aanvoering altijd meer kans gaf op nederlaag dan op overwinning. Toch heeft zijn geluk gewild, dat hij in de Nederlanden het er eenige jaren, ook in 1705, vrij wel heeft afgebragt; eerst het volgende jaar zou eene groote krijgsramp zijne onbekwaamheid weêr in het helderste daglicht stellen.

Marsin heeft in 1705 slechts eene ondergeschikte rol gespeeld; er behoeft hier dus weinig van hem gezegd te worden, en er valt ook weinig van hem te zeggen, zonder dat men hem juist onbekwaamheid kan ten laste leggen; hij had toch een groot gebrek als veldheer: hij was een ongeluksvogel; onder zijne aanvoering werd de nederlaag bij Hochstett geleden; onder zijne aanvoering werd het fransche leger bij Turijn geslagen, waar hij den dood vond. Men kan van Marsin niet zeggen, dat hij een *slecht* legerhoofd was; maar hij heeft nooit bewezen, dat hij een *goed* legerhoofd is geweest.

Verreweg de uitstekendste van de drie was Villars; hij vereenigde aan eene meer dan gewone bekwaamheid eene stoutheid, die zich over niets verwonderde en zich door niets liet ontzetten. Hoe meer men de handelingen van dien merkwaardigen man bij dezen oorlog bestudeert, hoe meer men tot de overtuiging komt, dat hij toen het beste legerhoofd was, dat Lodewijk XIV aan zijne vijanden kon overstellen. De briefwisseling van Villars met den Koning en met Chamillart, den Minister van Oorlog, geeft een duidelijk begrip van zijn karakter: hij is een doorslepen hoveling en spaart de vleijende betuigingen niet; de zaken stelt hij op het gunstigst voor en onthoudt zich van zwarigheden maken en van klagen; tevens echter heeft hij *un style sans façon*, geen gemaaktheid, geen langdradige omhaal van woorden, maar regelregt op de zaak af, helder en duidelijk; bluf en eigen lof komt daarin zeer veel voor. Er is in Villars iets van een Gasconjer; bij hem denkt men ieder oogenblik, dat er een *Cadédis* of een *Ventre-saint-gris* zal komen; en hij ook zou in staat zijn, wanneer men hem sprak van een ravelijn (*une demi-lune*), dat hij veroverd had, met die personaadje uit Molière te antwoorden: "*que voulez-vous dire avec votre demie-lune? c'était bien une lune toute entière.*" De nederigheid van een de Ruyter moet men bij Villars niet zoeken, maar hij behoort ook tot een volk dat van overdrijving en grootspraak houdt. Opmerkelijk is de goede verstandhouding, die gedurende den veldtogt van 1705 tusschen hem en Marlborough heeft bestaan; in een brief aan Chamillart van 13 Junij 1705 schrijft Villars: "M. de Marlborough m'a envoyé quantité de liqueurs d'Angleterre, de vin de Palme et de cidre; on ne peut recevoir plus d'honnêtetés. J'ai renchéri autant qu'il m'a été possible. Nous verrons comment les affaires sérieuses se passeront..." Zulke beleefdheden tusschen vijandelijke aanvoerders komen bij de oorlogen van dien tijd meermalen voor; men behoeft ze dus niet toe te schrijven aan de later geblekene verstandhouding, waarin Marlborough, alreeds in den loop van den oorlog met Frankrijk stond.

Het voornemen der bondgenooten was, om in 1705, terwijl in de Nederlanden en aan den Rhijn de krijgsverrigtingen slepende werden gehouden en zij zich daar tot de verdediging zouden bepalen, Marlborough met een goed gedeelte der Engelsche en Nederlandsche strijdkrachten naar de Moezel te

laten trekken, om, versterkt door een Duitsch leger onder Prins Lodewijk van Baden, daar aanvallend te handelen en aan die zijde Frankrijk binnen te dringen.

Geheel in het begin van Mei 1705 breken de troepen der bondgenooten uit Noord-Braband op en trekken naar de zijde van Maastricht; omstreeks de helft der maand gaan zij op verschillende punten op den regteroever der Maas over, trekken naar het land van Valkenberg en naar de zijde van Aken en zetten verder den marsch voort naar Trier en naar de Moezel. Marlborough zelf is daarbij en heeft 50,000 man onder zijne bevelen; ruim 30,000 man andere troepen blijven achter tot dekking van de Nederlanden; daarvan is eene kleine afdeeling, onder Sparre, in Staats-Vlaanderen; de hoofdmagt, onder Ouwerkerk, is bij Maastricht in eene verschanste stelling op den St. Pietersberg.

Toen Villeroi en de Keurvorst van Beijeren in het zekere onderrigt waren van den afmarsch van Marlborough naar de Moezel, oordeelden zij het oogenblik gekomen om gebruik te maken van de overmagt der fransche strijdkrachten, tot het doen van aanvallende handelingen in de Nederlanden. Zij besluiten allereerst het beleg voor Hoey te slaan, de kleine Maasvesting tusschen Namen en Luik, die in de eerste jaren van dezen oorlog zoo herhaaldelijk van de magt van de eene der oorlogvoerende partijen in die der andere is gekomen, dat zij haast den groven bijnaam zoude verdienen, tijdens den tachtigjarigen oorlog door de Spanjaarden aan de vesting Rijnberk gegeven. Het fransche leger, bij het riviertje de Mehaigne vereenigd, trekt in de laatste dagen van Mei naar Hoey en sluit die vesting in.

De Hollandsche Generaal Cronstrom voerde daar het bevel en had 4 bataillons bij zich; hij is — indien wij ons niet vergissen — de Cronstrom van 1747, die Bergen-op-Zoom verdedigde, of juister gezegd, die het *niet* verdedigde; men mogt dus toen Racine's woorden wel op hem toepassen:

"Comment en un plomb vil l'or pur s'est-il changé!"

want de verdediging van Hoey, zij moge al niet buitengewoon of schitterend zijn geweest, kan evenwel goed genoemd worden. Aan de verdediging van de *stad* Hoey viel niet ernstig te denken, evenmin als bij vroegere belegeringen: zij werd reeds den 30sten Mei door de Hollanders ontruimd, die munitie en veel levensmiddelen naar het kasteel medenamen.

Op den avond van den 30sten Mei openen de Franschen de loopgraven, en reeds den 1sten Junij beginnen hunne batterijen het vuur op het kasteel van Hoey of op de buitenwerken daartoe behoorende. Krachtig voortgezet, maar ook goed beantwoord, brengt dit geschutvuur vernieling te weeg en doet bressen ontstaan in de forten door de Hollanders verdedigd; er hebben verschillende bestormingen plaats, totdat eindelijk de bevelhebber van Hoey, de zekerheid hebbende, dat er geen ontzet of hulp te wachten was van Ouwerkerk's zwakker leger, in onderhandeling treedt met den vijand en den 13den Junij zijne vesting overgeeft. Neemt men in overweging, hoe toenmaals de meeste verdedigingen van vestingen waren, dan komt men tot het besluit, dat de verdediging van Hoey door de Hollanders in 1705 niet slecht is geweest.

Hoezeer Villeroi om dezen tijd last krijgt eene troepenmagt van omstreeks 10,000 man naar de Moezel af te zenden, om daar Villars te versterken, blijft de overmagt der Franschen in de Nederlanden nog groot genoeg om de aanvallende beweging voort te zetten en tot nieuwe belegeringen over te gaan. De citadel van Luik is nu het eerst blootgesteld; half Junij slaan de Fransche bataillons zich om die sterkte neêr, na de stad Luik zonder wederstand in bezit te hebben genomen. Villeroi doet over de Maas het belegeringsgeschut van Hoey komen en wil den 21sten Junij de loopgraven openen tegen het kasteel van Luik.

Zoo ver komt het echter niet, want nog op den 21sten Junij krijgt Villeroi berigt, dat de gevreesde Marlborough de Moezel weêr verlaat en met snelle marschen naar de Maas wil trekken. Dit berigt geeft nog geene stellige zekerheid; maar in afwachting van nadere opgaven, worden de loopgraven niet geopend en blijft het belegeringsgeschut nog aan boord der schepen. Het berigt van Marlborough's nadering bevestigt zich later en Villeroi ziet daarop af van elke aanvallende beweging. Het belegeringsgeschut wordt den 24sten Junij naar Hoey en Namen teruggezonden, en drie dagen daarna verlaat Villeroi Luik en trekt met zijn leger terug, eerst naar Tongeren en later tot bij de verschanste liniën, die bestemd waren om Zuid-Braband en Antwerpen te beschermen tegen de invallen van vijandelijke heirscharen.

Zoodanig waren de eerste krijgsbedrijven van 1705 in de Nederlanden. Alvorens te verhalen, welke oorlogshandelingen

er in den verderen loop van dat jaar daar plaats hadden, is het noodig een blik te vestigen op wat bij de Moezel was voorgevallen.

De Moezel, zoo had men in Frankrijk vernomen, zou in 1705 de strijdplaats zijn voor de voornaamste magt der bondgenooten, die vandaar huns vijands land hoopten binnen te dringen; en Villars, die hier de legermagt van Lodewijk XIV aanvoerde, zou dus de zwaarste taak hebben. Den 10den Februarij kwam dat legerhoofd te Metz en hield zich gedurende die maand onledig met het verkennen van het oorlogstooneel en met het beramen van zijn verdedigingsplan. Men deed hem het voorstel om eene verschanste linie te laten aanleggen van de vesting Luxemburg tot aan de Moezel; Villars verwierp dat voorstel, omdat door die handeling de oorlog van de Fransche zijde het kenmerk van eene lijdelijke verdediging zou hebben verkregen en zoo iets in strijd is met het karakter der Fransche troepen, terwijl het er integendeel op aankwam om den geest dier troepen, terneêrgeslagen door de krijgsrampen van het vorige jaar, weêr op te wekken door eene stoute, bijna aanvallende houding. Villars gaf daarom de voorkeur aan het bezetten van eene verdedigende stelling op den regteroever der Moezel, nabij Sierck, een uur of drie ten noordoosten van Thionville. Daar zijnde, verdedigde hij de ruimte tusschen de Moezel en de Sarre, dekte Thionville en Sarre Louis en kon zelfs Luxemburg, werd het bedreigd, spoedig ter hulp komen. — In de tweede helft van April liet Villars, naar de zijde van Homburg en Tweebruggen, eene kleine aanvallende beweging verrigten, die wel is waar geen belangrijke uitkomst had, maar toch het voordeel opleverde van den geest der Fransche troepen op te wekken.

Maar weldra begonnen Marlborough's legerbenden naar de Moezel op te rukken, en op het einde van Mei was bij Trier eene legermagt van de bondgenooten vereenigd, die, door het vergrootende gerucht, op 110,000 man werd geschat, maar waarschijnlijk toch wel 80,000 man zal hebben bedragen; een Duitsch leger, onder Prins Lodewijk van Baden, zou zich bij die heirmagt van Marlborough aansluiten. Villars, hoezeer hij slechts 40 a 45,000 man aanvoerde, besluit toch te blijven

stand houden. Een stout besluit, want hoezeer het Fransche leger versterkingen te wachten was van Villeroi uit de Nederlanden en van Marsin's leger aan den Rhijn, zoo kon vóór de komst dier versterkingen Villars door zijn overmagtigen vijand worden aangevallen en geslagen. Maar verschillende, meer of minder gewigtige hindernissen hebben Marlborough weêrhouden dien aanval te doen.

Als eene eerste hindernis wordt opgegeven de zeer ongunstige weêrsgesteldheid, die niet alleen nadeelig werkte op de gezondheid der troepen, maar ook weinig leeftogt deed vinden in de landstreek waar men was of waarheen men trok. Trouwens, Villars had hiertoe ook bijgedragen, door die landstreek zoo veel mogelijk te verwoesten. Het moet toen een koude en natte zomer zijn geweest; "het weder is zoo bijzonder koud," schrijft Marlborough den 12den Junij 1705 aan den Staatssecretaris Harley, "dat ik daaraan eenigermate de desertie onder onze troepen toeschrijf;" hij verzoekt tevens Harley, wanneer die deserteurs in Engeland mogten komen, hen in de zeehavens, bij hun aan wal te komen, te vatten, "zonder daarover te veel beweging te maken" (*without making too much noise*), "en hen naar het leger op te zenden, om daar eene voorbeeldige straf te ondergaan." In een brief aan de Staten-Generaal van den 15den Junij 1705, klaagt Marlborough evenzeer over "het ongunstige jaargetijde, dat zóó slecht is geweest, dat er bijna niets op het veld staat en haver en andere veldvruchten, die wij in overvloed hadden moeten vinden, bijna geheel vergaan zijn door de koude." In een brief aan Wratislaw, nog uit Trier van den 28sten Mei 1705, klaagt Marlborough reeds over gebrek aan levensmiddelen; en den 22sten Junij, toen men reeds weêr terugkeerde naar de Maas, schrijft het Britsch legerhoofd aan Pesters, een der gedeputeerden te velde: "het was ons onmogelijk nog zes dagen langer te blijven in dien toestand, wilden wij niet het dreigendste gevaar loopen, de troepen van honger te zien sterven, door het gemis aan ondersteuning van de zijde onzer vrienden."

Dit gebrek aan leeftogt schijnt werkelijk bestaan te hebben. In hoever was het echter te wijten aan den aanvoerder zelf, die te weinig gezorgd had voor het aanleggen van genoegzame magazijnen, of die te traag voortrukte, daardoor te lang in dezelfde landstreek bleef en dus de hulpmiddelen dier landstreek te veel uitputte?

Als een tweede hindernis wordt vermeld het gemis aan trekpaarden en aan vervoermiddelen. Den 19den Mei 1705 had Marlborough uit Coblentz geschreven aan den Keurvorst van Maintz en gemeld, dat hij 3000 paarden noodig had; "drie vijfden van die paarden moeten aangespannen zijn voor goede wagens, aan alle zijden van schotten en planken voorzien, en de twee andere vijfden moeten alleen voorzien zijn van tuigen, om het geschut voort te trekken." Die 3000 paarden moeten geleverd worden door Maintz, Trier, Keulen, de Paltz en door "de staten en graafschappen tusschen den Rhijn, de Moezel en de Saar." — Marlborough zeide dus zeer duidelijk, hoe hij het hebben wilde. Maar het schijnt dat aan die aanvraag om trekpaarden en voertuigen weinig of geen gevolg werd gegeven. Ten minste in een brief van 7 Junij 1705, aan "Monsieur d'Almelo" (Rechteren?), schrijft Marlborough: "de moeijelijkheden, die zich opdoen voor de artilleriepaarden, geven mij de grootste zorg"; evenzoo, in den reeds aangehaalden brief aan de Staten-Generaal van den 15den Junij, gewaagt de Britsche veldheer van "het gemis van paarden en wagens voor het vervoer van het zware geschut"; en in brieven aan de Keurvorsten van Maintz en van Trier en aan andere Duitsche vorsten worden die klagten herhaald, zoodat denkelijk die gevraagde 3000 paarden bij de Duitschers op stal gebleven en niet in Marlborough's leger gekomen zijn.

Had men die voertuigen en die 3000 trekpaarden zoo volstrekt noodig, waarom dan vooraf zich niet verzekerd, dat zij tijdig geleverd zouden worden? En indien men die paarden noodig had, dan was het alleen voor het doen van belegeringen; het geschut, dat bij het leger behoorde, het veldgeschut, zoo als wij het nu zouden noemen, heeft altijd meêgevoerd kunnen worden. Bij gevolg, indien men al door het gemis van die paarden geen belegering konde doen, men had toch een veldslag kunnen leveren.

Maar de derde en grootste hindernis, die Marlborough bij zijne operatiën aan de Moezel ondervond, was het gemis van de hem toezegde medewerking van het keizerlijke leger onder Prins Lodewijk van Baden. Die Duitsche veldheer, die zich vroeger roemrijk had onderscheiden, gedroeg zich bij dit gedeelte van den oorlog op een zeer dubbelzinnige wijze; of dit nu geweest is uit naijver jegens Marlborough, of dat de Prins van Baden toen in verstanding heeft gestaan met Lodewijk XIV,

is twijfelachtig; maar zooveel is zeker, dat zijne aanvoering de bondgenooten toen meer kwaad dan goed deed, en dat de meening zijner tijdgenooten ten zijnen aanzien zeer ongunstig is geweest. "Kortom", zegt de Vrijer, "het aanzien van Lodewijk van Baden zonk bij dezen veldtogt zoo laag, dat niemand van dezen Prins iets groots meer verwachtte, zoodat hij in 't naaste jaar zonder veel droefheid ten grave daalde." — Daar zijn vleijender lijkredenen gehouden!

Marlborough's brieven van dit tijdvak kenmerken zich ten aanzien van Prins Lodewijk van Baden door eene groote mate van zelfbeheersching. De hooge stand van dien ambtgenoot schijnt den Britschen veldheer — volmaakt hoveling als hij was — weêrhouden te hebben om zijne meening geheel uit te spreken. Toch blinkt die meening herhaaldelijk door in verschillende plaatsen uit die briefwisseling, die wij hier kortelijk zullen aanhalen.

Marlborough was den 21sten Mei naar Rastadt gegaan, om daar eene zamenkomst te hebben met den Prins van Baden, die ziek was, of zich ziek hield. Cardonnel, de geheimschrijver van den Engelschen velheer, meldt den 22sten Mei uit Rastatt, aan zekeren Master Lewis: ....."Mylord-Hertog heeft zooveel gedaan als het onder de bestaande omstandigheden met Prins Lodewijk mogelijk was. Hij belooft over twee of drie dagen naar de Moezel te trekken, met al de magt die hij verzamelen kan, hoezeer niet de helft van wat Mylord verwachtte. Hij belooft evenzeer om zijn uiterste best te doen, dat het overige zoodra mogelijk volge. Maar al die Duitsche troepen, of ten minste het meerendeel, zijn in een ellendigen toestand, zonder magazijnen, en worden, bij gebrek aan geld, slecht of in het geheel niet aangevuld. De nieuwe manschappen voor 's Keizers eigene troepen, die hij zelf aanvult uit zijne erfstaten, worden naar Hongarije of naar Italië gezonden, hoezeer de corpsen, waartoe zij behooren, hier zijn; zoodat van de regimenten van het keizerlijke voetvolk, die uit 2500 man ieder moeten bestaan, het sterkste, het regiment van Prins Lodewijk, er geen 1500 telt, en van de andere regimenten zijn er weinig of geen die 1000 man sterk zijn, en toch meestal komen zij bij alle opgaven als geheel voltallig voor...."

Bij die zamenkomst te Rastatt werd er den 22sten Mei 1705 een soort van schriftelijke overeenkomst tusschen de beide legerhoofden gesloten, waarin voorkomt, dat "gezegde Markgraaf van Baden heeft beloofd, zich met eene afdeeling van 20 ba-

men een kamp en wachtte de komst der artillerie af; overigens deed men niets. Maar ook de volgende dagen deed men niets; men bleef werkeloos liggen tegenover het leger van Villars. Waartoe diende dan die opmarsch der bondgenooten? Den vijand te gemoet rukken en hem niet aanvallen, dat heeft wel wat van de handeling van hem, die een loop neemt om over eene sloot te springen, maar die aan den rand der sloot blijft stilstaan. Het is eene handeling, die weifeling en gebrek aan zelfvertrouwen verraadt.

Villars daarentegen betoonde eene stoutheid, die te regt geprezen moet worden. Met eene heirmagt, die naar zijne schatting 25 à 30,000 man minder sterk was dan die des vijands, waagde hij het, tegenover den overwinnaar van Hochstett stand te blijven houden en een veldslag niet te ontwijken. 't Is waar, Villars wist dat er versterkingen voor hem in aantogt waren; maar eer die de Moezel konden bereiken, kon Marlborough hem reeds slag leveren. Verscheidene der onderbevelhebbers van Villars drongen er bij hun veldheer dan ook op aan, dat deze terug zoude trekken; maar Villars weigerde dit standvastig. De stelling, die hij bezette, beschermde Thionville en Sarre Louis, en had, wat meer zegt, het groote voordeel, aan het Fransche leger eene aanvallende houding te geven, die de bondgenooten ontzag inboezemde en die het zelfvertrouwen der Franschen meer deed herleven. Villars beijverde zich om zijne van natuur reeds sterke stelling nog te verbeteren door het opwerpen van veldverschansingen.

Tegenover de stelling van het Fransche leger blijft Marlborough nu werkeloos staan, en zoo weinig denkt hij aan den aanval, dat hij met zorg een aantal waadbare plaatsen in de Moezel in den rug zijner stelling, bezet, als vreesde hij daar door den vijand te worden aangerand. Villars was evenwel te verstandig om tot een aanval over te gaan; alles bepaalde zich aan weêrszijden tot verkenningen en onbeduidende schermutselingen, en zoo bleven de beide legers dagen en dagen werkeloos tegenover elkander staan, terwijl het ongeduldige Europa een beslissenden veldslag verbeidde.

Het is duidelijk, dat die werkeloosheid geheel en al in het voordeel was van Villars, geheel en al in het nadeel van zijn tegenstander; maar Marlborough zag geen goed middel om aan die werkeloosheid een einde te maken. Slag leveren achtte hij
l, bij de sterkte van de stelling der Franschen en bij

het afwezig blijven van het leger van den Prins van Baden; Sarre Louis belegeren was ondoenlijk, zoo lang men Villars niet had teruggeslagen; zelf teruggaan was de handeling, die men nog de beste oordeelde; maar men hoopte, dat zich eene aanleiding zou opdoen, om die handeling, zoo niet te regtvaardigen, dan toch ten minste te verontschuldigen en de eer des veldheers dus eenigzins te redden. Die aanleiding deed zich voor, toen er bij Marlborough een brief inkwam van de Gedeputeerden te velde bij Ouwerkerk's leger, waarin zij de vermeestering van Hoey berigtten en om versterking vroegen; den 15den Junij ontving Marlborough een brief van de Staten-Generaal, waarin deze hem in bedenking gaven, of het niet beter was de groote massa van de strijdkrachten der bondgenooten van de Moezel weêr naar de Nederlanden over te brengen.

Marlborough trekt dadelijk partij van die brieven, om met eer uit den valschen toestand te geraken, waarin hij zich bevindt; hij roept een krijgsraad bijeen, en weet zonder veel moeite daar het besluit te doen nemen, om het leger aan de Moezel te ontbinden en gedeeltelijk naar den Rhijn, gedeeltelijk naar de Nederlanden te doen terugkeeren. Dat besluit grondt zich voornamelijk op de onmogelijkheid om, bij het gebrek aan levensmiddelen, bij het gemis aan vervoermiddelen en bij het afwezig blijven van Prins Lodewijk van Baden met zijn leger, iets tegen Villars te kunnen ondernemen; het grondt zich ook op de noodzakelijkheid om in de Nederlanden paal en perk te stellen aan Villeroi's voortgang. — Bij dit alles wordt er gesproken en geredeneerd, alsof men maar tijdelijk de Moezel wil verlaten en alsof men voornemens is om over zes weken de operatiën aan dien stroom te hervatten. Dit wordt door Marlborough uitdrukkelijk gezegd, zoowel in een brief aan de Staten-Generaal van den 15den Junij, als in een brief van den volgenden dag aan den Keurvorst van Maintz, en in brieven aan andere Duitsche vorsten. Het is echter wel waarschijnlijk, dat de Engelsche veldheer er niet ernstig aan gedacht heeft om zoo spoedig de operatiën aan de Moezel te hervatten.

Opmerkelijk ook is het, met welk eene behendigheid Marlborough aan de Staten-Generaal het verlaten van de Moezel wil wijten. Aan de Staten zelve — in zijn reeds aangehaalden brief van den 15den Junij — schrijft hij, dat die Staten "*schijnen te wenschen*", dat zijn leger naar de Maas terugkeert;

die uitdrukking zal denkelijk dan ook wel het uiterste geweest zijn van wat dienaangaande in den brief der Staten aan Marlborough voorkomt. Maar in Marlborough's brieven aan verschillende Duitsche vorsten, aan den Keizer, den Keurvorst van Trier, den Landgraaf van Hessen en anderen, klinkt het reeds geheel anders: daarin wordt gezegd, dat de marsch van zijn leger naar de Maas geweten moet worden "aan het dringend aanhouden der Heeren Staten" (*pressantes instances de M. M. les Etats*); — het is al veel, dat Marlborough niet spreekt van een *bevel* tot dien terugmarsch naar de Maas!

Terwijl Villars in gespannen verwachting elken dag den vijand ten aanval meent te zien opdagen, ontdekt hij in den ochtend van den 17den Junij, tot zijne groote verbazing, dat die vijand is teruggegaan en van den strijd heeft afgezien. Reeds om 1 uur 's nachts was Marlborough's leger opgebroken en had den terugmarsch naar Trier aangenomen; 20 eskadrons ruiterij dekten dien terugtogt, die niet verontrust werd door Villars, maar bemoeijelijkt door een aanhoudenden regen; de troepen der bondgenooten werden daardoor en door de langdurigheid van den marsch zeer vermoeid, konden eerst laat hun legerkamp betrekken en moesten den 18den rustdag houden. Den 19den Junij vangt de terugmarsch naar de Nederlanden aan.

"Dus was," zegt Devault, "de buitengewone ontknooping van eene onderneming, sedert meer dan zes maanden beraamd door alle mogendheden, die Frankrijk vijandig waren, en beproefd door een van Europa's beroemdste veldheeren; eene onderneming, door wier welslagen die mogendheden en hun veldheer hoopten de verovering tot stand te brengen van eene der belangrijkste frontieren des koningrijks." — Het is niet ten onregte, dat de Fransche schrijvers hier een eenigzins hoogen toon aannemen; want die veldtogt van 1705 aan de Moezel is voor de Fransche wapenen even roemrijk geweest, als teleurstellend voor de verwachtingen der bondgenooten. Die uitkomst is te wijten aan de stoutheid en groote bekwaamheden van Villars; misschien aan Marlborough's mindere veêrkracht, daar hij zelfs bij de weinige ondersteuning, die hij ondervond, toch sneller had kunnen voortrukken en krachtiger had kunnen doortasten; maar hoofdzakelijk is die uitkomst te wijten aan Prins Lodewijk van Baden èn aan de traagheid en onwil, bijna aan verraad grenzende, waardoor die Duitsche vorst Marlborough zonder eenigen steun liet.

De verdere krijgsverrigtingen bij de Moezel, in 1705, waren van minder gewigt en kunnen hier onvermeld blijven. Evenzoo valt er weinig te zeggen van de operatiën, die dat jaar nabij den Rhijn plaats hadden. De Generaal Thungen verving daar later Prins Lodewijk van Baden in het opperbevel; de Duitsche Generaal had, over het geheel genomen, daar het voordeel aan zijne zijde: hij sloeg den aanval af op zijn verschanst kamp van Lauterburg ondernomen en bemagtigde later de vestingen Drusenheim en Hagenau. Beslissend waren die voordeelen echter in geenen deele, en de veldtogt van 1705 aan den Rhijn bleef van ondergeschikt belang. Het was naar de Nederlanden, dat de groote massa's der wederzijdsche partijen zamentrokken; het was daar, dat men de gewigtigste uitkomsten meende te verkrijgen.

Marlborough, met spoed zijne krijgsbenden naar de Nederlanden voortdrijvende, om daardoor de Luiksche citadel te beschermen tegen 's vijands aanslagen, bereikte de Maas bij Visé, tusschen Luik en Maastricht, trok in den nacht van 1—2 Julij die rivier over en rukte den 2den Julij naar This en Haneffe vooruit, nabij de Jeker, om Villeroi's leger op te zoeken en slag te leveren. Ouwerkerk, met zijne krijgsmagt van Maastricht opgerukt, sloot zich aan bij het leger van den Engelschen veldheer, en beider vereenigde magt zal te zamen 70,000 man hebben uitgemaakt. Villeroi's leger had toen nog eene mindere getalsterkte en was ook in andere opzigten zwakker; het Fransche legerhoofd dacht er dan ook geen oogenblik aan om den aanval des vijands in het open veld af te wachten, maar haastte zich om den 3den Julij achter de verschanste linie terug te gaan, die, zich van Antwerpen tot nabij Namen uitbreidende, bestemd was om voor de bondgenooten de ruimte tusschen Schelde en Maas af te sluiten.

Marlborough, alvorens iets tegen die verschanste linie te ondernemen, wil zich meester maken van het verloren gegane Hoey. Den 6den Julij wordt die vesting ingesloten. Den 9den opent het geschut der bondgenooten zijn vuur, eerst op de buitenforten en den volgenden dag op het kasteel; reeds den 11den, na eene onbeduidende verdediging, heeft de overgave

plaats. De kleine Fransche bezetting bleef krijgsgevangen. Hoey onderging het gewone lot van eene kleine vesting, die geen ontzet krijgt, met genoegzame middelen wordt aangevallen en verdedigd wordt door eene niet bijzonder dappere bezetting.

De overgave van Hoey maakte het geheele leger der bondgenooten weêr beschikbaar; de afdeeling, die de belegering van die vesting had verrigt, sloot zich den 16^{den} Julij weêr aan bij Marlborough's hoofdmagt, en Ouwerkerk, trok met zijn leger, in den vroegen ochtend van den volgenden dag de Méhaigne over, en plaatste zich nabij de Fransche liniën, in de ruimte tusschen dat riviertje en de Maas. Regts van Ouwerkerk, op den anderen oever der Méhaigne, was de hoofdmagt onder Marlborough; een twaalftal bruggen, over de Méhaigne geslagen, verzekerden de gemeenschap tusschen Marlborough en Ouwerkerk. Die stelling der bondgenooten duidde hun voornemen aan om de Fransche liniën aan te vallen en scheen vooral het regtergedeelte dier liniën, in de ruimte tusschen de Méhaigne en de Maas, met den aanval te bedreigen; die bedreiging diende echter slechts om den vijand te misleiden en de onderneming te verbergen tegen een meer noordelijk gedeelte der linie.

Villeroi en de Keurvorst van Beijeren waren intusschen versterkt geworden met troepen door Villars, van de Moezel afgezonden, zoodat, wat de getalsterkte betrof, hun leger nagenoeg gelijk stond aan dat van Marlborough; toch oordeelden de Fransche legerhoofden het onraadzaam om een veldslag te wagen ten voordeele van het onbeduidende Hoey, en zeer verstandig besloten zij, zich tot de verdediging te bepalen. Het is een dwaalbegrip om de kracht van een leger alleen, of zelfs maar voornamelijk, afhankelijk te achten van zijne getalsterkte; de waarde en deugdzaamheid der troepen, het meerdere of mindere zelfvertrouwen, dat vroegere wapenfeiten die troepen geschonken hebben, en vooral de bekwaamheid des aanvoerders, — ziedaar de zaken, die vooral in aanmerking moeten worden genomen, wil men beoordeelen wat er van zulk een leger is te verwachten. Brengt men al die elementen in rekening, dan is het zeer duidelijk, dat hoewel toen, hier in de Nederlanden, 70,000 man der Franschen tegenover 70,000 man der bondgenooten stonden, het Fransche leger verreweg de minderheid had en het dus verstandig handelde met zich niet te wagen aan een strijd in het open veld.

Achter hunne verschanste liniën hadden Villeroi én de Keurvorst zich geplaatst, en wel, zoo als de aard der zaak medebragt, achter het regtergedeelte dier liniën, dat het meest door den vijand werd bedreigd, en waarvoor zich de legerkampen der bondgenooten uitbreidden. Het Fransche leger was in eenige groote afdeelingen verdeeld, die eene uitgestrektheid besloegen van meer dan 5 uren gaans, van Marchovelette nabij Namen, tot aan Heylissem, een uur ten zuiden van de stad Thienen; het voetvolk was vooraan, onmiddellijk achter de verschansingen der linie; de ruiterij iets meer achterwaarts, om haar beter te verzorgen van fourage en van water; de artillerie was verdeeld in vijf afdeelingen of brigades. De Keurvorst vestigde zijn hoofdkwartier in het kasteel van Jauche, Villeroi te Jandrain, beide plaatsen nagenoeg in het midden van de stellingen van hun leger.

Hier, den vijand vlak voor zich hebbende en vervuld met de onbestemde gedachte, dat de liniën zouden worden aangevallen, waren de hoofden van het Fransche leger in het onzekere, op welk punt die aanval zou plaats hebben, en werden zij verontrust en geslingerd door allerlei tegenstrijdige berigten. Nog den 16den Julij — slechts twee dagen later had de aanval plaats — verneemt men in het Fransche leger, dat Marlborough geen voornemen heeft om aan te vallen en alleen maar in noordelijke rigting op St. Truyen wil trekken, om daardoor het Fransche leger binnen de liniën opgesloten te houden en intusschen het voorliggende land kaal te eten; zeker zou dat weer eene geheel onbeduidende uitkomst geweest zijn, maar men was in dien tijd te zeer gewoon aan zulk eene onbeteekenende wijze van oorlog voeren, dan dat men daarom dit berigt als onwaarschijnlijk moest verwerpen.

Maar den 17den 's ochtends ontvangt Villeroi weêr andere tijdingen; zij melden hem, dat den volgenden nacht 's vijands leger zal opbreken om de Fransche liniën aan te vallen, en onder de bedreigde punten noemen zij ook Heylissem, waar de aanval werkelijk heeft plaats gehad. Dadelijk wordt daarop in het Fransche leger de last gegeven, dat 's avonds, met de taptoe, de geheele infanterie onder de wapens moet komen en zich in slagorde scharen voor het kamp, en dat de ruiterij zich gereed moet houden om vaardig op te rukken naar de punten die aangevallen zullen worden. De generaals, vooral die van den linkervleugel, krijgen bevel om 's nachts patrouilles buiten

de liniën te zenden, ten einde onderrigt te worden van 's vijands marsch, indien deze zich uitbreidt naar de zijde van zijn regtervleugel; die generaals moeten, in verhouding tot 's vijands beweging, zich even zoo uitbreiden, om niet overvleugeld te worden. Villeroi houdt zich dien nacht op te Mierdorp, het punt dat den vijand het meest nabij is; de Keurvorst blijft in het kasteel van Jauche, ook maar een klein uur gaans van den vijand verwijderd.

Un homme averti en vaut deux, zegt het Fransche spreekwoord; hier, bij die gebeurtenissen van den 18den Julij 1705, is dat spreekwoord echter niet bewaarheid geworden. Want hoewel Villeroi onderrigt was dat hij zou worden aangevallen, en zelfs eenigzins bekend was met de wijze van dien aanval, zoo is die echter volkomen gelukt; en het vermeesteren van de Fransche liniën is even zeer het gevolg geweest van de onbekwaamheid en zwakheid der verdedigers, als van de bekwaamheid en voortvarendheid der aanvallers. Zie hier wat er bij dien strijd om de liniën, bij dat gevecht van Heylissem, heeft plaats gehad.

In een krijgsraad, den 16den Julij gehouden, was bij de bondgenooten het besluit genomen de Fransche liniën aan te vallen. Die liniën, bestaande uit eene stevige borstwering met diepe gracht en vóór zich hebbende het riviertje de Ghete, dat onder het werkzaam bereik stond van het geweervuur uit de liniën, en niet dan door middel van bruggen kon worden overgetrokken, hadden eene vrij groote sterkte, nog vermeerderd doordat de Franschen op sommige punten afzonderlijke schansen hadden opgeworpen, als steunpunten der liniën. Maar het is duidelijk, dat zulk een verdedigingsmiddel alleen dán waarde heeft, wanneer er goede troepen achter staan om er partij van te trekken; en Marlborough wilde juist aanvallen op punten waar weinig of geen Fransche troepen waren. Die aanval zou plaats hebben voorbij 's vijands linkervleugel, te Heylissem en te Neer-Hespen, waar men onderrigt was dat slechts kleine wachten van 30 man waren geplaatst. De beschikkingen tot dien aanval waren, in de hoofdzaak, de navolgende:

De eerste zorg, wanneer men in die tijden een veldslag voorzag, was het achteruitzenden van de zware bagaadje; die van Marlborough's leger kreeg bevel om den 17den Julij, 's namiddags om 6 uur, zich, onder bedekking van 400 man voetvolk en 100 ruiters, te Tourines te vereenigen, een dorp

achter Marlborough's legerkamp; vandaar moest zij, was dit noodig, naar Luik vervoerd worden, de stad waaruit sedert eenige dagen het leger der bondgenooten het brood ontving, daar Maastricht toen wat te ver verwijderd was om als depôtplaats te kunnen dienen.

De marsch van het leger der bondgenooten zou om 9 uur 's avonds geopend worden door twee kolonnen, onder de generaals Hompesch en Scholten, en beide onder het opperbevel van Noyelles. De linkerkolonne, die van Hompesch, waarbij zich Noyelles zelf bevond, was 12 bataillons en 25 escadrons sterk; zij voerde mede 6 veldstukken; 12 wagens, beladen met balken, brugdeelen, schoppen, houweelen en andere werktuigen, werden begeleid door 500 arbeiders. Noyelles had last om regtstreeks naar het kasteel van Wanghe te trekken, tusschen de dorpen Neer-Hespen en Heylissem, aan het riviertje de Ghete, en vóór de liniën gelegen. Bij het kasteel gekómen, moest hij onverwijld een kapitein met 60 grenadiers vooruitzenden, gevolgd en ondersteund door een kolonel met al de andere grenadiers van de 12 bataillons; de grenadiers zouden de Ghete overgaan over eene daar aanwezige steenen brug, zich meester maken van de *barrière*, die de opening in de liniën tegenover het kasteel van Wanghe afsloot, en, zoo stil mogelijk, de daar aanwezige wacht overweldigen. Was dit gelukt, dan zou Noyelles hiervan onderrigt worden door fakkellicht bij de grenadiers te ontsteken; de aanvoerder zou dan dadelijk bruggen over de Ghete slaan en zoo spoedig mogelijk daarover heentrekken, terwijl de grenadiers intusschen de *barrière* zouden vernielen en de linie zooveel mogelijk slechten.

De andere kolonne, die van Scholten, zou evenzeer om 9 uur 's avonds op marsch gaan, regts van de kolonne van Hompesch; zij zou sterk zijn 10 bataillons en 20 escadrons, en even zoo een paar veldstukken medevoeren, en wagens beladen met werktuigen en gereedschappen voor het slaan van bruggen en het slechten der liniën. Van de ruiterij zouden 6 escadrons eene soort van voorhoede uitmaken, onder den kolonel Chanclos, die met de landstreek bekend was. De marsch zou gerigt worden op het dorp Neer-Hespen; dáár zou men even zoo te werk gaan als bij de andere kolonne is gezegd. Men zou, van tijd tot tijd, aan Noyelles berigten zenden, en de bevelen gehoorzamen die men van hem zoude ontvangen. Vonden, hetzij Noyelles, hetzij Scholten, den vijand

onderrigt van de nadering der bondgenooten en tot wederstand gereed, dan moesten zij toch de grenadiers laten aanvallen, en dien aanval met al hunne magt ondersteunen.

De taptoe en het avondschot zouden voor de hoofdmagt van Marlborough het sein zijn om hare tenten op te breken en zich in slagorde te scharen. Om 10 uur zou de marsch beginnen; de beide liniën, waarin het leger geschaard was, moesten de wegen volgen van de twee kolonnes van Noyelles en Scholten; het geschut zou zijwaarts van het voetvolk marcheren; de ruiterij van den linkervleugel moest vóór langs de beide liniën van het voetvolk zich vooruit begeven, om aan het hoofd der marcherende magt te komen. Ouwerkerk's leger zou om 11 uur 's avonds zich in beweging stellen, de Méhaigne overtrekken en den marsch van Marlborough volgen; hij moest door eenige escadrons dragonders, nog ten zuiden der Méhaigne, de Franschen verontrusten en doen gelooven aan een aanval naar die zijde; even zoo moest aan de overzijde der Méhaigne, bij Meerdorp, Albemarle met zijne Hollandsche ruiterij den vijand bezig houden. Die ruiterij van Albemarle zou, later, den marsch van Ouwerkerk's leger volgen en de achterhoede vormen.

Die goede beschikkingen tot den aanval werden goed uitgevoerd, en bragten tot eene gewenschte uitkomst.

De marsch vangt aan; de kolonnes van Noyelles trekken voort tusschen de dorpen Montenaken en Avernas heen, het eerste regts, het tweede links van zich latende. De nacht is donker, en de gidsen weten op de ruime vlakte niet altijd den weg te vinden, zoodat bijna de geheele korte zomernacht wordt doorgebragt om de kleine drie uren gaans af te leggen, die men te doorloopen heeft; het is intusschen 3 en 4 uur in den ochtend toen het hoofd der kolonne bij het kasteel van Wanghe komt: toch doet Noyelles de grenadiers dadelijk overgaan tot den aanval. De Fransche wacht, ongeveer 30 man sterk, bij het kasteel van Wanghe geplaatst, gaat oogenblikkelijk op de liniën terug, zonder eenigen wederstand te bieden; de grenadiers volgen haar, trekken de Ghete over, bemagtigen de *barrière*, die den ingang der liniën afsluit, en dringen die liniën binnen. Oogenblikkelijk worden er bruggen over de Ghete geslagen, de liniën zooveel doenlijk geslecht en trekken de troepen van Noyelles daardoor naar binnen; 3 battaillons van dien bevelhebber hebben zich, links van het kasteel van Wanghe, even

zoo zonder eenigen wederstand meester gemaakt van het dorp Heylissem. Regts heeft de kolonne van Scholten zich evenzeer, bijna zonder wederstand, meester gemaakt van Over- en Neer-Hespen, slaat daar evenzoo bruggen over de Ghete, slecht daar de liniën en dringt er naar binnen.

Wanneer men hierbij in aanmerking neemt, dat die marsch van de kolonnen der bondgenooten op korten afstand van de Fransche liniën plaats heeft; dat die marsch bijna den geheelen nacht duurt; dat wel het donker weêr het uitzigt kan belet hebben, maar toch zulk een marsch noodwendig gepaard gaat met gedruisch; dat die marsch wordt verrigt over een geheel vlakken en open grond, zoodat de minste patrouille, de eerste de beste veldontdekker der Franschen de kolonnes der bondgenooten moest hebben bespeurd; dat wel het kasteel van Wanghe en Neer-Hespen slechts bezet zijn door onbeduidende wachten, maar dat op een kanonschot afstands daarvan, bij het dorp Orsmael, 3 regimenten dragonders der Franschen staan; dat die regimenten echter niets doen om de bondgenooten tegen te houden, maar onverwijld op Leeuwe teruggaan, zonder zelfs van 's vijands nadering te waarschuwen; — wanneer men dat alles in aanmerking neemt, dan moet men wel tot het besluit komen, dat het vermeesteren der liniën bij Heylissem door de bondgenooten ook voor een goed gedeelte te wijten is geweest aan het slechte gedrag der verdedigers. "God vergeve het hen, die zich hebben laten overvallen," mogt de Keurvorst van Beijeren wel uitroepen, in de eerste ontroering over deze krijgsramp.

De Fransche bevelhebbers op den linker-vleugel des legers, Roquelaure, d'Alègre en andere, krijgen eindelijk berigt van het binnendringen des vijands in de liniën, en haasten zich nu om, met alle troepen die hen maar onder de hand komen, naar de zijde van Heylissem te trekken, zij willen, is het mogelijk, door een krachtigen aanval de bondgenooten weêr achter de Ghete terugwerpen. Een paar uur zijn intusschen verloopen, voordat die bevelhebbers de plaats van den aanval bereiken, en zij vinden daar reeds eene aanzienlijke magt van vijandelijke ruiterij bijeen — naar hunne opgave, 40 à 50 eskadrons — die, op twee liniën staande, links van zich het dorp Heylissem had en regts zich uitbreidde tot aan eene kleine beek, bijna halfweg Heylissem en de stad Thienen. Of die ruiterij der bondgenooten toen al of niet door andere wapens

werd ondersteund, daaromtrent zijn de opgaven niet eenstemmig; in de verzameling van Marlborough's brieven wordt gemeld dat die ruiterij op zich zelve stond: *"no part of the allied infantry or artillery had however yet arrived"*; — de opgaven èn van de Fransche zijde, èn van onze schrijvers zijn echter geheel in strijd hiermede; de laatste zeggen zelfs bepaaldelijk, dat de ruiterij der bondgenooten toen ondersteund werd door eenige bataillons, en dat het vuur van het voetvolk de eerste Fransche escadrons, die men ontmoette, dwong om zich te verwijderen van een ravijn, dat toen overgetrokken werd door de ruiterij der bondgenooten. De meeste waarschijnlijkheid is er dus voor, dat werkelijk hier ook voetvolk der bondgenooten in gevecht is geweest, zoo als dit trouwens ook uit den aard der zaak volgt, daar de eerste aanval op de liniën gedaan werd door *grenadiers.*

Roquelaure komt met 36 escadrons ruiterij — meest Beijersche en Keulsche troepen, slechts voor een klein deel Spaansche en Fransche — tegenover den vijand, en plaatst zich, met den regtervleugel geleund aan het dorp Esemael nabij de Ghete, evenwijdig aan den vijand; ten einde bij hunne minderheid in sterkte door dien vijand niet te worden overvleugeld, stellen de Fransche escadrons zich op slechts ééne linie. Het Fransche voetvolk is nog ver achter; het voorste gedeelte daarvan, 11 bataillons onder de Caraman, komt evenwel reeds in het gezigt. Roquelaure, om intusschen den vijand op te houden, heeft 10 stukken geschut doen voorkomen, die in de tusschenruimten der escadrons worden geplaatst; acht van die stukken moeten van een bijzonder maaksel geweest zijn; zij waren "ieder met drie trompen", zeggen onze schrijvers; zij hadden, in plaats van ééne ziel, drie; men kon er drie schoten gelijktijdig mede doen. Deze bijzonderheid komt voor bij de meeste schrijvers over dat gevecht van Heylissem.

De Fransche artillerie opende haar vuur op de ruiterij der bondgenooten; maar toen zij dertig schoten gedaan had, gingen de bondgenooten tot den aanval over. Hompesch, een der helden van Eekeren, voerde hier die ruiterij aan, en volgens ééne opgave moet Marlborough zelf hier aan den strijd hebben deelgenomen. Kortstondig en onbeduidend was de wederstand door Villeroi's ruiterij geboden; eene enkele opgave spreekt van *twee* verschillende charges, de meeste slechts van ééne; onze schrijvers zeggen, dat het vuur van Fransch voetvolk,

op den bedekten grond nabij Esemael geplaatst, den linkervleugel onzer ruiterij eenigzins in verwarring bragt en die ruiterij dwong meer regts aan te houden; — maar toch, uit alles kan men opmaken, dat hier de strijd slechts zeer kort geduurd heeft. In overijlde vlugt verliet de Fransche ruiterij het slagveld, een aantal bevelhebbers van naam in handen des vijands latende; ook de 10 vuurmonden werden door de overwinnaars genomen.

De nederlaag en vlugt der Fransche ruiterij bragt de bataillons van Caraman, die intusschen het slagveld hadden bereikt, in een gevaarlijken toestand; zij waren op eene ruime, opene vlakte, geheel en al zonder hulp van andere wapens, en zoo goed als omgeven door de overwinnende vijandelijke ruiterij, die met ieder oogenblik in sterkte toenam. Maar de deugdzaamheid van het voetvolk en de bekwaamheid van zijn aanvoerder hielpen het uit dien moeijelijken toestand en deden het geregeld en in orde teruggaan tot op het dorp Noduwe, een uur ten zuiden van Heylissem, waar de verschijning van andere troepen van Villeroi aan de vervolging een einde maakte. In die dagen was, bij den strijd tusschen voetvolk en ruiterij, het overwigt beslissend aan de zijde van het laatste wapen; dat Coehoorn, na den verloren slag van Fleurus, zijn Hollandsch voetvolk ongedeerd en in orde van het slagveld bragt, in weerwil van de aanvallen der overwinnende Fransche ruiterij, wordt als een uitstekend wapenfeit aangehaald, waarvan de wedergade slechts schaars was te vinden; en daarom is men het eenparig daarover eens, dat de terugtogt van het slagveld van Heylissem aan Caraman's voetvolk tot eer heeft verstrekt. De Fransche aanvoerder werd voor dit wapenfeit begiftigd met het grootkruis der orde van den Heiligen Lodewijk.

Het was toen 8 uur 's morgens. De Keurvorst en Villeroi, onderrigt van het doorbreken der liniën bij Heylissem, waren ijlings naar die zijde gesneld, en verzamelden nu hunne magt bij Noduwe, waar zij de geslagene overblijfselen van de troepen, die bij Heylissem hadden gestreden, weder opvingen en ordenden. Wat stond den Franschen aanvoerders toen te doen? eene sterke magt der bondgenooten was de liniën reeds binnengedrongen en zou spoedig gevolgd worden door het overige des legers; een gedeelte van het Fransche leger was reeds geslagen, de overige deelen van het leger waren niet alle bijeen, maar verscheidene nog in aantogt; de strijd te vernieuwen, nogmaals

eene poging aan te wenden om Marlborough achter de Ghete terug te drijven, en daartoe voor en na de verschillende deelen van het Fransche leger in gevecht te brengen, naar gelang zij aankwamen, dit was eene handeling waarvan weinig goeds te wachten was. Villeroi en de Keurvorst namen dan ook het verstandige besluit om den strijd af te breken, en zoo spoedig mogelijk op Leuven te trekken; daar wilden zij eene stelling achter de Dyle nemen, om zoo doende het doordringen des vijands te beletten.

Verstandig was dit besluit, maar was het goed uit te voeren? Moeijelijk, wanneer men te doen had gehad met een krachtigen, werkzamen vijand. Een enkele blik op de landkaart doet zien, dat Noduwe, waar de hoofdmagt van Villeroi zamentrok, veel verder verwijderd is van Leuven, dan Thienen, waar op dat oogenblik Marlborough's regtervleugel stond, die in die stad een daar aanwezig Fransch bataillon de wapens had doen nederleggen; bovendien, Villeroi's leger kon niet in regte lijn van Noduwe op Leuven trekken; het moest een omweg maken, om elke aanraking te voorkomen met de legermagt der bondgenooten; en het lijdt dus niet den minsten twijfel, dat Marlborough veel vroeger dan Villeroi te Leuven kon zijn, het standhouden aan de Dyle tot eene onmogelijkheid kon maken, of het Fransche leger bij zijn marsch naar de rivier kon aanvallen en slaan. Die gevaarlijke kans bestond er voor de Fransche legerhoofden, maar zij oordeelden dat die kans moest worden gewaagd, en de uitkomst heeft hen begunstigd. Terwijl Marlborough den geheelen langen zomerdag dien hij ter zijner beschikking heeft, in werkeloosheid doorbrengt en met zijn leger stand blijft houden te Thienen en Heylissem, verliest Villeroi's leger geen tijd om op Leuven terug te gaan; den geheelen dag van den 18den Julij brengt het daarmeê door. "Die marsch", zegt Devault, "was zeer vermoeijend, vooral omdat, daar de vijand Thienen bezette, men een grooten omweg moest maken. Het schijnt dat hij van zijn voordeel geen gebruik wist te maken; had hij dadelijk na het gevecht den marsch voortgezet, dan zou hij vroeger dan het leger te Leuven zijn gekomen, of zou minstens de achterhoede groote verliezen hebben toegebragt." Het was 10 uur 's avonds, toen de ruiterij van Villeroi Leuven bereikte; het voetvolk kwam eerst te middernacht daar aan; geen vijand had men op dien marsch gezien. Eerst den volgenden dag, 's morgens om 9 uur, toen de laatste Fransche troe-

pen op den linkeroever der Dyle overgingen, vertoonde zich Marlborough's voorhoede in de verte, te laat om iets te ondernemen; het Fransche leger stond veilig achter de Dyle en het gebruikte dien stroom om den vijand tegen te houden en het bemagtigen der liniën en de zege van Heylissem onnut te maken.

Men kan dat gevecht bij Heylissem op den morgen van den 18den Julij 1705 moeijelijk een *veldslag* noemen; daartoe heeft de strijd te kort geduurd, is de wederstand der overwonnenen te onbeduidend geweest, het verlies der overwinnaars te gering. De uitkomsten van die ontmoeting waren echter van een belangrijken aard; en al moge er eenige overdrijving zijn in de opgaven van onze zijde, die het verlies des vijands aan dooden, gewonden en gevangenen op 7 à 8,000 man begrooten, nog minder waarheid is het wanneer Villeroi zijne verliezen terugbrengt op 80 gesneuvelden en 200 gevangenen; 't is waar, hij voegt daar later nog bij het bataillon dat te Thienen de wapens heeft nedergelegd, en 700 achterblijvers, die bij den terugtogt in 's vijands handen zijn gevallen. Marlborough's brieven begrooten de gevangenen, op den 19den Julij door de Franschen verloren, op 14 à 1500 man. Wat de glans der overwinning verhoogde, was het vermeesteren van geschut — 10 vuurmonden volgens de Fransche opgaven, 18 volgens de onze — en het gevangen nemen van een aantal officieren van hoogen rang, waaronder de generaals d'Alègre en de Horn.

Heylissem is dus eene overwinning geweest, eene overwinning, even zeer te danken aan Marlborough's goede beschikkingen, als aan de dapperheid der troepen, waaraan het legerhoofd ruimen lof toezwaaide. Maar dat van de overwinning geen gebruik werd gemaakt, is iets wat zeer pleit tegen Marlborough's beleid als veldheer. "*Cet Anglais ne savait pas profiter de la victoire*," heeft een Fransch militair schrijver eenmaal van hem gezegd, en ook door het gebeurde na Heylissem wordt de waarheid van die woorden ten volle bewezen. Marlborough's werkeloosheid na het behalen der overwinning wordt algemeen afgekeurd, en verdient die afkeuring ook ten volle; eene krachtige vervolging, een snel vooruitrukken op Leuven, had beslissende uitkomsten kunnen geven. In een brief van zijn vijand Slangenburg aan den griffier Fagel (den 27sten Augustus 1705) wordt die misslag bepaaldelijk als eene beschuldiging tegen Marlborough ingebragt: "Het ware te

wenschen dat Hunne Hoogmogenden goedvonden onderzoek te doen, wiens schuld het geweest zij. . . . . waarom, na de vermeestering der liniën te Neer-Hespen, binnen welke men op den achttienden Julij reeds voor zeven uren des morgens stond, en daar den vijand den geheelen dag niet meer gezien werd, waarom, zeg ik, toen niet verkregen kon worden dat men dien dag voortrukte, om hem den overtogt der Dyle te betwisten en te beletten, waardoor men zich van een groot gedeelte van Braband meester kon gemaakt hebben."

Lodewijk XIV was, zoo als zeer ligt te begrijpen is, alles behalve tevreden over den tegenspoed bij Heylissem ondervonden; en in een brief aan Villeroi (Versailles, 21 Julij 1705) geeft hij aan dien gunsteling zeer duidelijk zijn ongenoegen te kennen: "Gij kunt er niet aan twijfelen, dat het mij verrast heeft uit uwen brief te vernemen, dat de vijand tusschen de abtdij van Heylissem en Leeuwe de liniën was binnengedrongen, zonder dat eenige uwer troepen dit verhinderd hebben. Hoewel ik overtuigd ben van uwe waakzaamheid en van de moeite die gij genomen hebt om zorgvuldig onderrigt te worden aangaande 's vijands bewegingen, is het toch evenwel zeer onaangenaam om hem in het hart der Nederlanden te zien, meester van de liniën en van verscheidene gewigtige punten, terwijl mijn leger in de volstrekte noodzakelijkheid verkeert van in overhaasting voor het zijne terug te trekken, om eene volkomene nederlaag te ontgaan, die het gevolg zou zijn geweest wanneer gij de ontmoeting met hem niet ontweken hadt. De tegenspoed, die u heeft getroffen, ontstaat uit de plaatsing van uw leger, die weder onvermijdelijk wordt bij de uitgestrektheid van het grondgebied dat gij te beschermen hebt. Ik verwijt u niets van al wat er gebeurd is; maar, daar de omstandigheden geheel en al van gedaante zijn veranderd, moet gij afzien van eene wijze van oorlogvoeren, die niet in overeenstemming is met den geest der natie en met dien van het leger dat gij aanvoert; dat leger is minstens even talrijk als dat des vijands; bij dat leger zijn verscheidene corpsen, die door hunne uitmuntendheid aan de overigen vertrouwen en den vijand ontzag kunnen inboezemen; gij moet in het vervolg de ontmoeting met den vijand niet zoo omzigtig ontwijken; gij moet den oorlog voeren zoo als men dat vroeger gedaan heeft, in het open veld blijven, uw voordeel doen met de sterkte der door u bezette stellingen, niet zonder noodzake-

lijkheid een grooten veldslag wagen, maar dien ook niet te angstvallig vermijden, omdat, wanneer de vijand dit bemerkt, hij er gebruik van maakt. . . . ."

"Gij moet den oorlog voeren zoo als men dit vroeger gedaan heeft," dat wil zeggen: gij moet den oorlog voeren, zoo als Condé en Turenne dien gevoerd hebben. De Fransche despoot, toen hij dit voorschrift gaf, zag hierbij echter over het hoofd, dat Villeroi geen Condé of geen Turenne was, en dat, indien hij door die taal zijns Konings aangespoord werd tot stoutmoedige handelingen, dit, bij zijne weinige bekwaamheid, ligtelijk Frankrijk nog ergere krijgsramp zou berokkenen. De tegenspoed bij Heylissem in 1705 heeft minder kwaad gedaan dan de nederlaag bij Ramelies in 1706.

Villeroi, eens rustig achter de Dyle, schrijft uit zijn legerkamp bij Bethlehem, 25 Julij 1705, aan den Koning, om het gebeurde bij Heylissem in zulk een daglicht te plaatsen, als het gunstigst is voor het beleid van het legerhoofd; hij kan hierbij echter niet vermijden de zwakheid der troepen te vermelden; zwakheid die, gelooven wij, dan ook niet te loochenen is.

"Den 17den," zoo luidt het in dien brief, "werd ik vóór den middag gewaarschuwd dat de vijand den volgenden dag op marsch zou gaan. Gedurende het overige van den dag werd mij dat van duizend verschillende zijden bevestigd, met de bijzonderheid dat de vijand zijne zware bagaadje had teruggezonden naar Maastricht en Luik, en dat hij eene sterke afdeeling naar de Moezel wilde doen gaan. Dit kwam ons waarschijnlijk voor, en dat de vijand gedurende den tijd dat hij zich door die detachering verzwakte, zich verder van ons wilde verwijderen, om daarnaar tot die handeling over te gaan die hem het geschiktste zou voorkomen.

"Gedurende den loop van den dag waarschuwde ik alle kwartieren om zich marschvaardig te houden en hunne waakzaamheid te verdubbelen, door gedurende den nacht buiten de liniën patrouilles en veldontdekkers uit te zenden (*des partis et des batteurs d'estrade*), ten einde te vernemen in welke rigting de vijand heentrok. Ik bleef dien nacht bij de *barrière* van Mierdorp, als het punt dat den vijand het meeste nabij was; en de Keurvorst bleef op het kasteel van Jauche, dat slechts een uur gaans van den vijand verwijderd was. Gedurende den nacht waarschuwde ik verscheidene malen dat de vijand op

marsch was, en herhaalde het bevel dat de troepen gereed moesten zijn om op te rukken naar het eerste punt dat aangevallen werd; ik gelastte aan mijnheer de Roquelaure, die op den uitersten linkervleugel was met de heeren d'Alègre, de Biron, de graaf de Horn en verscheidene *maréchaux-de-camp*, om patrouilles voorwaarts uit te zenden, en aan de drie regimenten dragonders van Valensart, Ferrare en Flavacourt, te Osmael gelegerd, om zeer waakzaam te zijn; even zoo als aan 's Konings dragonderregiment, dat te Weser gelegerd was, om op Leeuwe vooruit te rukken, wanneer de vijand zich tot St. Truijen zou hebben uitgebreid, zoo als het gerucht liep dat hij voornemens was te doen. Ziedaar, Sire, wat de algemeene bevelen betreft, aan het leger gegeven; zie hier wat er gebeurd is, naar het verslag dat mij daarvan is gedaan.

"Den 18den, met het aanbreken van den dag, naderde de vijand de *barrière* van Heylissem en die van Wanghe, beide met troepen bezet, zeer moeijelijk te naderen, dewijl men daartoe de rivier en de verschanste linie over moet, en beschermd door de daarachter staande drie regimenten dragonders, door de brigaden Zuniga en de Gondrin, en den geheelen linkervleugel der ruiterij, die zich met eene brigade artillerie voorbij Gaussoncourt uitbreidde. Ik heb de eer gehad aan Uwe Majesteit te melden, dat ik de artillerie op vijf verschillende punten had verdeeld, om overal wat beschikbaar te hebben.

"Die twee brigaden voetvolk zijn zamengesteld: Zuniga uit 3 Spaansche bataillons en 4 van den Elzas, en de andere uit de regimenten de Gondrin en de La Marck. Van den linkervleugel der ruiterij zal Uwe Majesteit uit den hiernevensgaanden staat de zamenstelling zien.

"Men heeft mij gezegd, dat de vijand, toen de dag even aanbrak, zich meester heeft gemaakt van de barrière van Wanghe en van die van Heylissem, zonder dat de dragonders, die ze moesten verdedigen, daarheen zijn getrokken; en toch, om daar te komen, moest de vijand eene vlakte overtrekken, effen als de hand, en waar vier veldontdekkers, buiten de linie geplaatst, hem gemakkelijk hadden kunnen zien; dat de dragonders, in plaats van die twee ingangen te verdedigen en berigt te geven van 's vijands nadering aan den linkervleugel, die, gewaarschuwd zijnde, hen spoedig ter hulp zou zijn gekomen, op Leeuwe terugtrokken, zonder eenige waarschuwing te doen. Toen bij den linkervleugel het berigt kwam, dat de vijand binnen de liniën

was, was hij reeds sedert twee uren daarin. Mijnheer de Roquelaure en al de andere Heeren gingen op marsch; de ruiterij was vooraan, de twee zoo even genoemde brigaden voetvolk volgden; de brigaden van Brandelet en van Lamothe, die wat meer verwijderd waren, stelden zich ook in beweging. De tijd, die noodig was om onze troepen te doen aankomen, diende ook den vijand om zijne magt aanmerkelijk te versterken. Vier escadrons, het hoofd onzer troepen uitmakende en de anderen eenigzins voorafgaande, vonden den vijand in slagorde geschaard in twee zeer uitgestrekte liniën. Toen wij in slagorde waren, zonder het voetvolk, dat nog ver achter was, viel de vijand, die reeds geschaard stond en die ons ver overvleugelde, ons aan en wierp ons overhoop, bijna zonder wederstand. Men zegt, dat de escadrons van de Spaansche garden hun pligt deden, maar door het groot aantal uitgezondene sauvegarden, waren die escadrons zoo zwak, dat zij maar 60 ruiters telden; het overige bestond uit Beijersche troepen, die geen oogenblik stand hielden, daar de escadrons hier nog zwakker waren dan die der Spanjaarden. Het is bij dien eersten aanval, dat onze generaals gevangen werden genomen."

Villeroi, die hier klaarblijkelijk eene overdrevene voorstelling geeft van de zwakheid zijner ruiterij, om hare nederlaag daardoor te verontschuldigen, spreekt vervolgens van zijne komst op het slagveld, en hoe hij daar de ruiterij geheel in wanorde vindt; maar hoe die gered wordt door het goede gedrag van Caraman met de 11 bataillons der brigaden Zuniga en Gondrin: "zij trokken terug, pelotonsgewijze vurende, zonder doorbroken te worden en reddeden op wonderbare wijze onze ruiterij; wij deden haar herzamelen achter het defilé van Noduwez, waarheen het geheele leger trok, en zoodra zij in veiligheid was nam men het besluit om op Leuven te trekken en daar de Dyle over te gaan. Die twee (?) marschen zijn met eene ongeloofelijke snelheid verrigt, die wel noodig was om het leger van Uwe Majesteit te redden; was de Hertog van Marlborough dadelijk op marsch gegaan, dan zou hij vóór ons te Leuven zijn gekomen.

"Men heeft mij gezegd, dat de artillerie, die genomen is geworden, zonder bevel op marsch was gegaan; was zij bij het voetvolk gebleven, zoo als zij had moeten doen, dan was zij niet verloren gegaan. Ziedaar, Sire, het droevige verhaal van eene gebeurtenis, waarop men niet verdacht kon zijn."

Droevig was dit verhaal niet alleen, maar ook verward en onnaauwkeurig, en in een nader verslag, door Villeroi ingezonden, worden sommige opgaven in het eerste toegelicht of gewijzigd. Zoo wordt onder anderen daarin erkend, dat men berigt had, dat de liniën den 18den 's ochtens vroeg, of den nacht te voren, op drie punten zouden worden aangevallen: "Daar al onze narigten waren, dat de vijand ons zou aanvallen in den nacht van den 17den op den 18den, werd aan het geheele leger gelast, dat bij het slaan der taptoe, den 17den 's avonds, het voetvolk onder de wapenen zou komen en zich in slagorde scharen voor het kamp, en de ruiterij met gezadelde paarden gereed zou zijn om op te stijgen; dat alle generaals den nacht zouden doorbrengen aan het hoofd hunner troepen, en dat de generaals van den linkervleugel gedurende den ganschen nacht veldontdekkers en patrouilles zouden uitzenden tot op 2 à 300 pas buiten de liniën, om te vernemen of de vijand ook in aantogt was naar onze zijde..."

Vervolgens wordt het binnendringen der liniën door de bondgenooten te Heylissem en te Wanghe vermeld en gezegd, dat toen de Fransche generaals met de ruiterij van den linkervleugel (33 escadrons) om 4 uur 's ochtends op het punt van aanval aankwamen, "zeer buiten adem en met zeer zwakke escadrons: zij bespeurden dat de vijand reeds met 40 of 50 escadrons was binnengedrongen, die hij op twee liniën plaatste, met den linkervleugel geleund aan zijn voetvolk, achter de heggen van Wanghe geplaatst, en den regtervleugel in de vlakte naar de zijde van Thienen; alles wat aankwam plaatste zich op den regtervleugel, dien uitbreidende. Onze generaals, dit ziende, konden geene betere partij kiezen dan onze ruiterij in slagorde te scharen tegenover die des vijands, en daar hij ons veel overvleugelde, waren zij genoodzaakt zich op ééne linie te plaatsen, om even groot front te hebben als de vijand. Onze generaals deden 10 stukken geschut vooruitkomen in de tusschenruimten der escadrons, hopende daardoor den vijand in bedwang te houden, ten einde tijd te winnen voor het voetvolk, dat met den meesten spoed oprukte, maar nog niet zigtbaar was.

"Nadat ons geschut ongeveer een dertigtal schoten had gedaan, werd de vijand daardoor zeer benadeeld, en om dit te doen ophouden, nam hij het besluit om de onzen aan te vallen, hebbende hij eene aanmerkelijke overmagt door het grootere getal en de

meerdere sterkte zijner escadrons. Onze ruiterij hield dien aanval uit, tot aan het gevecht met de blanke wapens (*jusqu'à croiser les épées*), maar zwichtte eindelijk en werd overhoop geworpen.

"Onze generaals, ziende dat de vijand niet sterk vervolgde, verzamelden de ruiterij zoo goed zij konden bij een klein ravijn, dat vóór hen was. De vijand naderde, viel ten tweeden male aan en had geen moeite om eene ruiterij overhoop te werpen, die ontmoedigd was en niet ondersteund werd; ten gevolge daarvan maakte de vijand zich ook meester van onze 10 stukken geschut. Gelukkig dat na dien aanval de vijand 11 onzer bataillons zag aankomen, wier goede houding hem staande hield; daarentegen waren die bataillons in een vrij moeijelijken toestand, daar zij geene ruiterij hadden tot hunne ondersteuning, en op eene zeer ruime vlakte omgeven werden door 50 of 60 escadrons des vijands. Dit voetvolk hield zich zoo goed en manoeuvreerde met zoo veel bekwaamheid, dat de eerste troepen des vijands, die het met hevigheid kwamen aanvallen, door zijn vuur werden overhoop geworpen of teruggedreven; en zoodra het een oogenblik vrij had, maakte het regtsomkeert en won grond voor zijnen terugtogt......

"Om 1 uur na middernacht kwam men op drie kwartieruurs afstand van Leuven, en zoodra het dag werd, ging men op nieuw op marsch en trok de Dyle over, gedeeltelijk boven Leuven, gedeeltelijk door de stad.......

"........De vijand voldaan van de liniën te zijn binnengedrongen, vergenoegde zich met den 18den te legeren, de regtervleugel te Thienen, de linker bij onze liniën, er op rekenende den volgenden dag Leuven te bereiken, vroeger dan wij; maar hij was zeer verbaasd, toen hij, den volgenden dag om 9 uur 's ochtends aankomende, zag dat ons geheele leger de Dyle reeds over was; daardoor verloor hij het grootste deel van de vrucht zijns arbeids.......

".........Zoodat dit gevecht, waarvan de nieuwsbladen met grooten ophef zullen gewagen, hem tot niets anders zal gediend hebben, dan om de liniën te zijn binnengedrongen, waar zij niet verdedigd werden, en hem in de gelegenheid te stellen Leeuwe te vermeesteren, dat een der onbeduidendste verliezen ter wereld zal zijn. Dat alles te zamen zal eenig leven maken, maar niets afdoen tot de hoofdzaak."

ging zulk eene handeling met minder bezwaren gepaard, hoezeer zij toch altijd moeijelijk en onzeker bleef.

Eene omtrekking van Villeroi's linkervleugel, eene poging om lager dan Leuven de Dyle over te gaan, was geheel onraadzaam: die rivier, Leuven voorbijgegaan, stroomde verder in noordelijke rigting door eene geheel opene vlakte, totdat zij zich, op een afstand van nagenoeg 3 uren van de stad, met de rivier de Demer vereenigt. De bondgenooten konden er moeijelijk aan denken om in de ruimte tusschen Leuven en de Demer een overtogt van de Dyle te beproeven, want de vijand, van de wallen van Leuven den geheelen open grond overziende, die zich ten noorden van die stad uitbreidt, zou dadelijk elken toeleg van Marlborough ontdekken om naar die zijde over te trekken, en zou dadelijk door het sterk bezetten van den anderen oever dien overtogt ondoenlijk maken. De omtrekking van Villeroi's linkervleugel nog meer noordelijk dan de Demer te willen verrigten, ging ook niet, daar de Franschen de ruimte tusschen die rivier en de Nethe geheel afgesloten hadden door eene verschanste linie; en zelfs, al werd die linie doorbroken, dan zou dit nog niet veel baten, daar dan de bondgenooten tegengehouden konden worden bij Mechelen, aan de Dyle, die, zoo als de kaart dit aanwijst, na hare vereeniging met de Demer, zich in westelijke rigting ombuigt, bijna loodregt op haren aanvankelijken loop van het zuiden naar het noorden.

Daar een regtstreeksche aanval en eene omtrekking van Villeroi's linkervleugel voor de bondgenooten onraadzaam waren, bleef hun dus niets anders over dan hunne toevlugt te nemen tot eene omtrekking van den regtervleugel der Fransche stelling. Hier schenen de kansen gunstiger te zijn.

Wilden de bondgenooten op eenen wijden kring Villeroi's regtervleugel omtrekken en de Dyle op een hooger gelegen punt overgaan, bij voorbeeld te Ottignies of te Moustier, een kleinen dagmarsch van Leuven verwijderd, dan was dit moeijelijk te beletten; eensdeels omdat de Dyle in dat hoogere gedeelte eene te onbeduidende rivier is, en anderdeels omdat de Fransche legerhoofden bezwaarlijk hunne verdedigingslijn zoo ver konden uitbreiden. Marlborough kon dus daar op den linkeroever van de Dyle overgaan en de landstreek bereiken waarop, in den veldtogt van 1815, Napoleon's heirscharen zich bewogen hebben; maar ook daar zoude hij nieuwe zwarigheden ontmoeten.

Indien de bondgenooten, bij dit hoogere gedeelte op den lin-

keroever der Dyle overgegaan, naar de zijde van Brussel wilden trekken, dan moesten zij het groote bosch van Soignes door, in dien tijd veel uitgestrekter en veel minder met wegen doorsneden dan thans, en waar men dus in weinig tijds, door het maken van verhakkingen, den voortgang van een vijandelijk leger geheel kon stuiten. Wilden de bondgenooten, op den linkeroever der Dyle gekomen, die rivier meer nabij blijven en in de rigting van Leuven voortrukken, dan zouden zij hierbij verschillende beeken ontmoeten, alle in noordoostelijke rigting naar de Dyle stroomende, en alle goede verdedigende stellingen aan het Fransche leger verschaffende. De zuidelijkste van die beeken was de Lasne — zoo bekend door de gebeurtenissen van 1815 — die zich nabij de abtdij van Florival in de Dyle wierp; dan had men de Yssche, die zich niet ver van het dorp Neeryssche in die rivier stortte, en eindelijk de beek van Voer, of Vueren, die van de zijde van het bosch van Soignes naar Leuven liep en zich daar met de Dyle vereenigde.

Nog maar een halve eeuw is er verloopen sinds de dagen toen Willem van Oranje met zijn handvol Nederlandsche troepen te Quatre-Bras het hoofd bood aan Napoleon's talrijke en krijgshaftige legerscharen; maar wie nu nog dat slagveld van 1815 opzoekt om op de plaats zelve de handelingen der toen strijdende partijen te bestuderen, zal daarbij een geheele teleurstelling ondervinden: misschien zal de soldaat van Westenberg's bataillon de hoeve Germioncourt nog herkennen; maar te vergeefs zal de veteraan, die onder Saxen Weimar's aanvoering streed, naar dat bosch van Bossu zoeken, dat zulk een grooten invloed heeft uitgeoefend op dien veldslag van den 16den Junij 1815. Zoo zijn weinige jaren voldoende voor de hand des tijds, om het tooneel, waarop groote gebeurtenissen hebben plaats gehad, geheel van gedaante te veranderen en onherkenbaar te maken; en daarom ligt het in den aard der zaak, dat de geheele verandering, welke ook die landstreek, waarop in 1705 oorlog werd gevoerd, sedert anderhalve eeuw heeft ondergaan, het onmogelijk maakt om uit hare tegenwoordige gesteldheid te besluiten, wat zij toen voor het oorlogvoeren was. Wanneer wij nu de oevers van de Lasne of van de Yssche in overzigt nemen, dan kunnen wij daaruit niet besluiten, in hoever die beeken in 1705 geschikt waren voor Villeroi, om daarachter zijn leger in slagorde te scharen en daar den aanval zijner vijanden af te wachten.

Gelukkig echter, dat men in het werk van Devault, dat uitmuntende hulpbronnen bevat voor de studie van den toenmaligen oorlog, eene duidelijke en oordeelkundige beschrijving vindt van twee dier beeken; zij is afkomstig van een Fransch officier. Naudin, naar het schijnt door den Keurvorst van Beijeren, den 28sten Julij 1705 afgezonden om de Lasne en de Yssche te verkennen. Wij nemen daarvan over de beschrijving van de Yssche, als het meest belangrijk voor het doel van ons schrijven; het is de beschrijving van de stelling, waar den 18den Augustus 1705 Villeroi's leger in slagorde heeft gestaan om den aanval der bondgenooten af te wachten.

......."De voordeeligste stelling, die men ooit kan wenschen', namelijk, als de bondgenooten op den linkeroever der Dyle zijn overgegaan) "is de beek vân Yssche voor zich te hebben, de regtervleugel geleund aan het bosch van Soignes, bij Overyssche, waar hare kwartieren zouden zijn, en de linker- te Neerryssche, waar de andere kwartieren zouden zijn, en de beide hoofdkwartieren te Lombeeck en te Hoelyberge. De beek van Yssche, hoewel niet breed, kan evenwel om hare hooge oevers niet anders overgetrokken worden dan door middel van bruggen; en langs den linkeroever is een holle weg, waarin men bij eene ontmoeting met den vijand, infanterie zou plaatsen; zij zal de taak vervullen van een bedekten weg en de beek voortdurend met haar vuur bestrijken en zij zal beschermd worden door het geheele leger, dat, op de hoogte geschaard, het voorliggend terrein overziet. Die hoogten domineren bijna altijd de hoogten op den regteroever, wier hellingen slechts een musketschot verwijderd zijn van den hollen weg; en wanneer de vijand iets wil ondernemen, dan moet hij engten doortrekken en ontmoet ieder oogenblik holle wegen. Het terrein is zoodanig, dat wanneer de vijand de beek al over is, hij, om zich in slagorde te scharen, geen voet gronds vindt, die niet op een pistoolschot afstands bestreken wordt uit den hollen weg en onder het vuur staat van het geheele leger, dat veilig op de hoogten in slagorde is; en vóór dat de vijand zou kunnen aanvallen, zouden zijne gelederen zeer gedund zijn.

"In dit kamp zal het leger gebrek hebben noch aan water, noch aan hout, noch aan fourage, en alles in de nabijheid."

De omtrekking van Villeroi's regtervleugel op een wijden kring, op eenige uren afstands, leverde dus voor de bondgenooten weinig gunstige kansen op, dewijl het Fransche leger, zoo-

dra het van die beweging des vijands berigt zou hebben gekregen, door eene frontverandering dien vijand op nieuw kon tegenhouden, in sterke stellingen bij het bosch van Soignes of achter de beek van Yssche. Meer voordeelig was het om eene omtrekking van Villeroi's regtervleugel op korten afstand te ondernemen en den overtogt van de Dyle te beproeven op een groot uur boven Leuven, bij de dorpen Corbeek en Neeryssche. Eenmaal dáár de Dyle overgetrokken, hadden de bondgenooten niets meer te doen met de Lasne of met de Yssche of met het bosch van Soignes, maar konden regtstreeks op Leuven en Brussel trekken; door een korten marsch konden de bondgenooten Corbeek en Neeryssche bereiken, en die beweging konden zij onbemerkt en in stilte verrigten, omdat het bosch van Meerdael, ten zuiden van Leuven en op den regteroever der Dyle gelegen, een digt gordijn uitmaakte, dat belette om uit de stad te zien wat er op den regteroever der Dyle voorviel. Daar kwam nog die omstandigheid bij, dat de Franschen die overgangspunten van de Dyle aanvankelijk verwaarloosden: wel was eene afdeeling van 5 bataillons voetvolk en 4 regimenten dragonders, onder Guiscard, aan de beek van Voer geplaatst; maar Corbeek en Neeryssche zelve waren niet of slechts zwak bezet.

Corbeek en Neeryssche wezen zich dus als van zelve aan, als de punten waar Marlborough de overgang van de Dyle moest beproeven. Er moest toch iets gedaan worden; men kon toch niet zoo werkeloos bij de Dyle blijven staan; men moest met geweld zich meester maken van dien rivierovergang, die men bij eenige voortvarenheid op den 18^{den} Julij zoo gemakkelijk had kunnen verrigten; men moest de vruchten plukken van de overwinning bij Heylissem. Traagheid, het gewone kenmerk van de oorlogshandelingen dier tijden, liet echter twaalf dagen verloopen, alvorens er iets ernstigs verrigt werd. 't Is waar, de wijze waarop toen de legers gevoed werden, kan ook invloed hebben gehad op die tijdverspilling: alvorens de aanvallende bewegingen voort te zetten, zegt een onzer schrijvers ("de Europische Mercurius"), moesten de bondgenooten de komst van een konvooi uit Luik afwachten, dat, uit 2000 wagens bestaande, met brood en met krijgsbehoeften beladen, den 27sten Julij Marlborough's leger bereikte. Twee dagen later wordt daarop in een krijgsraad besloten tot de onderneming, om de Dyle over te trekken.

Den 29sten Julij, 's namiddags om 5 uur, breekt uit het Hollandsche leger, den linkervleugel uitmakende van Marlbo-

rough's magt, eene afdeeling op van 18 bataillons en 20 escadrons, de pontons bij zich hebbende en eenige artillerie; die afdeeling wordt aangevoerd door de generaals Oxenstirn, Heukelum en den Hertog van Wurtemberg. Die afdeeling splitst zich in tweeën: het eene gedeelte, onder Heukelum, trekt links op Neeryssche; het andere onder den Hertog van Wurtemberg, trekt regts op Corbeek; Oxenstirn, met de ruiterij, blijft eenigzins achter. Of Neerijssche door de Franschen bezet was, is niet duidelijk; Corbeek was dit wél, maar de kleine magt, die daar stond, werd spoedig door de Hollanders daaruit verdreven. Ten 3 uur 's morgens (30 Julij) worden op beide punten pontonbruggen over de Dyle geslagen, en troepen op den linkeroever overgezet; te Neerijssche 2 bataillons voetvolk, 500 grenadiers en 500 fuseliers of snaphaandragers; te Corbeek 500 grenadiers. Twee batterijen zijn op den regteroever der Dyle opgeworpen, om de bruggen te beschermen en het terrein op den linkeroever te bestrijken; die batterijen zijn te zamen met 30 vuurmonden bewapend, zelfs met 40, wil men de Fransche opgaven gelooven. Het geheele leger van Marlborough, des nachts ten 11 uur zijn kamp opbrekende, was naar de Dyle getrokken, de Engelsche troepen op Corbeek, de Hollandsche op Neeryssche; in den ochtend bereikte het de rivier, toen de bruggen gereed waren, batterijen waren opgeworpen en bewapend, troepen aan de overzijde stonden; het leger had niets meer te doen dan over te trekken; de onderneming was, om zoo te zeggen, geheel gelukt, en, om de woorden van den "Europischen Mercurius" te gebruiken: "'t scheen nu een gedane zaak te wezen, daar gansch geen zwarigheid meer in stak."

Toch wordt juist toen de onderneming opgegeven, en op beuzelachtige gronden ziet men af van eene zege, die zoo goed als zeker was. In het Fransche leger was men in den nacht van 29 op 30 Julij onderrigt geworden van de beweging der bondgenooten; maar, onzeker wat het doel dier beweging was, en eene omtrekking van den linkervleugel vreezende, waren de hoofden van dat leger aanvankelijk besluiteloos te Leuven gebleven; totdat eindelijk Villeroi, nader ingelicht omtrent het voornemen des vijands, aan Guiscard bevel gaf om met de ruiterij van den regtervleugel en eenige brigaden voetvolk de Dyle te bezetten, bovenwaarts van Leuven tot aan Neerijssche. De dag was reeds aangebroken, toen Guiscard zich van Berthem in beweging stelde; toen hij nabij

Corbeek en Neeryssche kwam, waren de beide punten reeds in de magt des aanvallers; toch, toen Marlborough op den linkeroever der Dyle sterke massa's des vijands ontwaarde, oordeelde hij het ongeraden met den rivierovertogt voort te gaan, en gaf bevel de geheele onderneming op te geven. De troepen, die reeds op den linkeroever stonden, keerden naar den anderen oever terug; de pontons werden uit de rivier genomen en weder opgeladen; het leger der bondgenooten verliet de Dyle en sloeg zijn kamp op ten zuidoosten van Leuven en van het bosch van Meerdael, met den regtervleugel te Meldert, den linker te Bossut. In de grootste orde had die aftogt der bondgenooten plaats, die door hun geschutvuur den vijand in ontzag hielden; volgens onze opgaven bedroeg het verlies der bondgenooten aan dooden en gewonden niet boven de 50 man. De Fransche opgaven zeggen dat Neeryssche, omstreeks 8 uur 's ochtends, door de *maison du' Roi*, en de grenadiers te paard, aangevallen en vermeesterd werd; het is echter meer waarschijnlijk dat dit dorp door de Hollanders zonder gevecht ontruimd is geworden.

Dus was de teleurstellende uitkomst van eene onderneming die zoo goed begonnen was. In den reeds vroeger aangehaalden brief van Slangenburg komt ook over deze gebeurtenis het volgende voor: "Het ware te wenschen dat Hunne Hoogmogenden goedvonden onderzoek te doen, wiens schuld het geweest zij, dat de aanslag op Neeryssche, waar wij den dertigsten Julij zeer voordeelig en gelukkig gelegerd waren, niet uitgevoerd werd, en waarom de luitenant-generaal Oxerstirn, toen de troepen onder den luitenant-generaal Heukelom alle zwarigheid te boven gekomen waren, met zijne manschap niet voortrukte, waardoor eene zege, die zeer waarschijnlijk was, verzuimd werd." Die beschuldiging tegen Marlborough is gegrond; van den overtogt af te zien van eene kleine rivier zoo als de Dyle, terwijl men reeds bruggen daarover heeft, terwijl men reeds batterijen heeft om die bruggen te beschermen, terwijl men reeds een paar duizend man aan den overkant heeft, terwijl het geheele leger gereed kan zijn om dadelijk den overtogt te doen, terwijl dat leger sterker is dan de vijand, niet alleen door het getal, maar ook en nog veel meer door het zelfvertrouwen en de militaire waarde der troepen en de bekwaamheid des aanvoerders, — dat is eene handeling die noch te verdedigen, noch te begrijpen is.

Het is aan Marlborough, dat men met het volste regt h

mislukken van dien rivierovertogt moet wijten, want hij was de opperbevelhebber, en nergens blijkt het uit dat hij, bij de uitoefening van dit opperbevel, bij deze gelegenheid eenige ernstige tegenstand of tegenstreving heeft ontmoet; — was dit het geval geweest, geen twijfel of men had daaraan evenveel openbaarheid gegeven en daarvan evenveel ophef gemaakt, als later bij de gebeurtenissen van den 18den Augustus 1705.

Maar, om zijn veldheersroem vrij te laten van den smet van dien mislukten overtogt van de Dyle, tracht Marlborough de schuld van het gebeurde op anderen te doen nederkomen; hij treedt hierbij niet op met eene openlijke en bepaalde beschuldiging, die waarschijnlijk tegenspraak en wederlegging zou uitgelokt hebben, maar hij gebruikt het gevaarlijke, maar onedele middel der insinuatiën; hij *zegt* niet, hij *geeft maar te kennen*. Den 30sten Julij, uit de legerplaats bij Meldert, in zijn verslag aan de Staten-Generaal over het gebeurde, schrijft hij:..... "men heeft het niet raadzaam geoordeeld om de onderneming door te zetten;" en in zijn brief, denzelfden dag aan den Engelschen Staats-Secretaris Harley geschreven, komt even zoo voor: "Het werd niet raadzaam geoordeeld om de onderneming te vervolgen;" — die dubbelzinnige uitdrukking *men* en *het werd*, laten het in 't midden, aan wien eigenlijk het mislukken der onderneming van den 30sten Julij 1705 is te wijten. In den volgenden brief aan den Raadpensionaris Heinsius (Meldert, 2 Augustus 1705) herhaalt Marlborough die onbepaalde beschuldigingen; in dien brief, een model van arglist, wordt al wat er verkeerds bij de krijgsverrigtingen heeft plaats gehad, geweten aan de perken die men aan het gezag van den opperbevelhebber heeft gesteld:

"Mijnheer, ik ben zeer ontstemd, wanneer ik zie hoe alles hier schijnt te zullen gaan, niettegenstaande de overmagt en deugdzaamheid van onze troepen, die ons geen twijfel moesten overlaten aan de goede uitkomst. Maar het is zeker, dat wanneer de zaken hier op denzelfden voet blijven, het onmogelijk zal zijn om met voordeel of goed gevolg iets aanmerkelijks te ondernemen, daar bij elke gelegenheid krijgsraden moeten worden belegd, die alle geheimhouding en spoed onmogelijk maken, waarvan elke groote onderneming afhangt, en die onvermijdelijk bovendien een ander zeer ongelukkig gevolg hebben, daar de bijzondere vijandschap tusschen de vele personen die dan bijeenkomen zoo groot is, en hunne gezindheid en belangen

zoo uiteenloopende, dat altijd de eene partij zich verzet tegen wat de andere voorstelt, en zij dus nooit eenstemmig zijn.

"Ik zeg dit nu niet, omdat ik de eer heb aan het hoofd van het leger te staan; maar het is volstrekt noodzakelijk dat de opperbevelhebber bekleed zij met eene genoegzame magt om te handelen zoo als hem goed dunkt, naar zijn beste weten, zonder verpligt te zijn ooit van zijne voornemens meer mede te deelen dan hij noodig oordeelt. De goede uitkomst van den vorigen veldtogt is onder Gods zegen te danken geweest aan dat gezag, dat ik wensch dat gij mij ook thans geeft, ten beste van het algemeene welzijn en van dat der Staten in het bijzonder. En wanneer gij meent dat een ander beter dan ik dat gezag kan uitoefenen, dan heb ik er niets tegen om mij rustig op te houden in eene der steden van deze landstreek, iets waartoe ik een zeer goed voorwendsel heb, daar ik werkelijk ziek ben.

"Ik weet dat dit eene zeer moeijelijke zaak is, maar zij is van het hoogste belang; want zonder dat kan geen veldheer met voordeel aanvallend te werk gaan, of met eer beantwoorden aan het vertrouwen, dat voor het oog der wereld in hem gesteld is.

"De luitenant-generaal Hompesch zal u bekend maken met hetgeen ik wil ondernemen, wanneer ik daartoe in staat wordt gesteld; en wanneer ik slaag dan zult gij, daarvan ben ik zeker, erkennen dat dit spoedig den oorlog tot een goed einde zal brengen. Daarentegen wanneer gij, zoo als nu, het legerbeleid aan eene krijgsraad overlaat, dan zal de beste uitkomst, die gij van dezen veldtogt kunt verwachten, zijn, het slechten der liniën en het nemen van Leeuwe. Maar wanneer aan de Franschen, zoo als nu, de tijd gelaten wordt om hun leger door detacheringen van elders te versterken, dan zal het mij aangenaam zijn dat gij eens overwegen wilt, of dit hen niet zal aanmoedigen om ons te verhinderen iets hoegenaamd te doen.

"Stond ik niet aan het hoofd des legers, dan zou ik nog veel meer kunnen zeggen over deze aangelegenheid, want ik geloof dat de goede of slechte uitkomst van dezen veldtogt afhangt van het besluit dat gij nu zult nemen; hoe dit besluit ook zij, het komt er op aan om geen tijd te verliezen."

In een brief, den 3den Augustus 1705 aan den Engelschen Staats-Secretaris Harley geschreven, wijt Marlborough even zoo

aan de beperking van zijn gezag het onvoldoende der uitkomst van de plaats gehad hebbende krijgsverrigtingen:

"Mijnheer, ik heb de eer gehad uwe brieven te ontvangen van den 13den en 17den der vorige maand, en ik acht mij gelukkig dat de goede uitslag van hetgeen wij tegen de liniën hebben ondernomen, bij ons zulk eene algemeene tevredenheid heeft verwekt." (Hier moet eene vergissing zijn in de dagteekening dier brieven, want eerst den 18den Julij werden de liniën vermeesterd.) "Ik moet tevens erkennen dat het een groot ongeluk is geweest, dat wij onze voordeelen niet hebben kunnen doorzetten, terwijl er zoo groot eene verslagenheid bij den vijand was. Ik heb den luitenant-generaal Hompesch naar den Haag gezonden, om met de Staten nadere maatregelen te beramen en te trachten om onze zaken hier op zulk een voet te brengen, dat wij daardoor in staat worden gesteld om onze voordeelen voort te zetten..."

Ook hier is het slechts eene zeer onbepaalde bewering, dat wanneer Marlborough niet meer voordeelen behaald heeft, dit te wijten is geweest aan de beperking van zijn gezag. Iets meer bepaalds komt voor in zijn brief aan den Engelschen Staats-Secretaris Hedges, ook op den 3den Augustus geschreven; daarin wordt duidelijk verwezen op den mislukten overtogt van de Dyle op den 30sten Julij.

"......Ik zond gisteren den luitenant generaal Hompesch naar den Haag, om nadere maatregelen met de Staten te beramen, en te trachten om onze zaken hier op zulk een voet te brengen, dat wij daardoor in staat worden gesteld om onze voordeelen voort te zetten, daar ik de ondervinding heb opgedaan, bij onze poging om de Dyle over te trekken, verleden Donderdag, dat wanneer het opperbevel niet meer uitsluitend bij één persoon berust, wij bezwaarlijk in staat zullen zijn om iets hoegenaamd te verrigten...."

Dit zegt duidelijk: de overtogt van de Dyle is mislukt "omdat het opperbevel niet meer uitsluitend bij één persoon heeft berust." — Maar, waaruit is dat gebleken? zijn Marlborough's bevelen toen niet gehoorzaamd geworden? hebben de gedeputeerden te velde of Ouwerkerk of anderen zich toen daartegen verzet? Nergens blijkt zoo iets; en toch, had zoo iets plaats gehad, dan lijdt het geen twijfel, of door Marlborough en zijn aanhang zou met grooten ophef daarvan zijn gewaagd. Bij gevolg kan men het zoo goed als zeker beschouwen, dat het

alleen aan Marlborough's verkeerd beleid is te wijten geweest, dat de overtogt van de Dyle op den 30sten Julij 1705 is mislukt; even als men het ook daaraan wijten moet, dat het leger der bondgenooten na de bij Heylissem behaalde zege niet dadelijk tot Leuven is voortgerukt.

Nu brengt het leger der bondgenooten weder veertien dagen werkeloos door in het kamp tusschen Meldert en Bossut. Zulk eene werkelooheid komt te dikwijls voor, dan dat het noodig zou zijn te zoeken naar redenen tot verklaring; anders zou men misschien die redenen daarin kunnen zoeken, dat Hompesch nog niet terug was van zijne zending naar den Haag, of dat men van Luik of Maastricht konvooijen met brood wachtte, waarvan men een niet onaanzienlijken voorraad noodig had voor de krijgsverrigtingen die Marlborough beoogde. Gedurende dien tijd van werkeloosheid bij het hoofdleger der bondgenooten, verrigtte intusschen Sparre, uit Staats-Vlaanderen, eene aanvallende beweging; het hoofddoel schijnt hierbij geweest te zijn, een gedeelte van 's vijands magt naar Vlaanderen te trekken; maar die beweging was voor het overige van weinig belang en bepaalde zich tot het overtrekken door de Hollanders van de vaart tusschen Brugge en Gent, en van strooptogten en onbeduidende krijgsverrigtingen naar die zijde.

Hompesch is intusschen uit den Haag teruggekomen bij het hoofdleger, en de gedeputeerden te velde hebben van de Staten-Generaal den last ontvangen, "om toe te laten dat de Hertog, ter uitvoering van een oogmerk door hem ontworpen, twee of drie optogten deed, zonder een krijgsraad te beroepen;" zoo zegt De Vryer, de levensbeschrijver van Marlborough; maar de naauwkeurigheid van die opgave kan in twijfel worden getrokken, daar men in den "Europischen Mercurius" leest, dat juist de operatiën, die wij nu zullen gaan vermelden, voorafgegaan werden door verschillende zamenkomsten van de gedeputeerden te velde en van de generaals, bij het leger aanwezig. Dat "oogmerk, door Marlborough ontworpen," bestond daarin, om de Dyle op een hooger gelegen punt over te gaan, op wijden kring eene omtrekking van 's vijands regtervleugel te verrigten; daardoor dien vijand te dwingen zijne stelling te verlaten, Leuven en Brussel prijs te geven, of wel, wanneer hij stand hield, hem een veldslag te leveren, die zijn geheelen ondergang kon ten gevolge hebben. Marlborough's operatieplan was goed en kon, werd het goed uitgevoerd, beslissende gevolgen hebben.

Vóór dat men aan die uitvoering begon, moest men de voeding des legers, gedurende die omtrekkende beweging, verzekeren, en daartoe werd op den 14den Augustus aan de troepen een voorraad brood uitgedeeld voor tien dagen. De zieken en gewonden werden teruggezonden naar Thienen, dat door eene bezetting van 4 bataillons verzekerd werd; 2 andere bataillons bleven in Diest.

Den 15den Augustus, 's ochtends om 4 uur, breekt het leger der bondgenooten op uit zijn kamp tusschen Bossut en Meldert, en in zuidelijke rigting trekkende, komt het dien dag te Corbaix en te Niel S. Martin, twee plaatsjes, digt bijeen gelegen en waarvan het eerste aan Marlborough, het tweede aan Ouwerkerk tot hoofdkwartier verstrekt. Bij dien marsch van den 15den Augustus is Ouwerkerk's leger vooraan geweest en is door dat van Marlborough gevolgd; de marsch is in vijf kolonnes verrigt, twee voor het voetvolk, twee voor de ruiterij en de vijfde voor het geschut en de bagaadje; volgens de Fransche opgaven moet dat geschut bestaan hebben uit 10 vierentwintigponders en 16 mortieren. Het leger werd bij dien marsch voorafgegaan door eenige escadrons ruiterij, eene soort van voorhoede uitmakende; die escadrons gingen reeds om 3 uur 's ochtends op weg; zij hadden bij zich "de quartiermeesters en foeriers" bestemd om "het campement af te steeken." en "twee honderd arbeiders gecommandeerd om de wegen te effenen en gebruikbaar te maaken." ("Europische Mercurius").

Den 16den Augustus wordt de omtrekkende beweging voortgezet; de bondgenooten gaan de Dyle over, door middel van bruggen te Ottignies en te Sart-Saint-Guillaume, iets hooger dan Ottignies, geslagen; zij komen met den regtervleugel te Génappe, de linker- naar de zijde van het westwaarts liggende bosch *Seigneur Isaac*. Hier te Génappe worden de beide legers van Marlborough en van Ouwerkerk geheel vereenigd, en tevens 's avonds eene soort van sterke voorhoede gevormd, die uit 20 bataillons en 20 escadrons bestaande, gedeeltelijk troepen van de republiek, bestemd was om onder het bevel van den generaal Churchill, Marlborough's broeder, naar het bosch van Soignes op te rukken.

In het Fransche leger was men onderrigt geworden, dat de bondgenooten in beweging waren; maar nog onzeker aangaande het doel dier beweging, was men daar den 15den Augustus nog werkeloos gebleven. Maar den 16den Augustus in het zekere onderrigt, dat Marlborough hunnen regtervleugel omtrok, beslo-

ten de Fransche legerhoofden hunne stelling aan de Dyle te verlaten, en door eene nieuwe stelling achter de Yssche weêr front naar den vijand te maken. Dit geschiedde: den 16den Augustus komt de regtervleugel van het Fransche leger te Overyssche, waar Villeroi zijn hoofdkwartier nam; de linkervleugel komt te Neerysscbe. Die stelling achter de Yssche werd, zegt Devault, "als onaanvalbaar beschouwd." Tegelijkertijd nam men voorzorgen voor Brussel; reeds op den avond van den 15den Augustus was de generaal Grimaldi daarheen gezonden met 9 bataillons voetvolk en 12 escadrons dragonders; den 16den werd die magt versterkt door 9 andere bataillons. Om zich te verzekeren van den steenweg, die van den kant van Génappe door het bosch van Soignes naar Brussel geleidde, werd Pasteur, een befaamd partijganger, *Sieur Jacob dit Pasteur*, met 6 escadrons dragonders naar Waterloo afgezonden. Te Leuven bleven 3 bataillons en 3 escadrons, die in last hadden onophoudelijk patrouilles uit te zenden om te vernemen of de vijand ook troepen naar de Demer afzond; en daar men niet wist of Marlborough niet soms het oog had op de eene of andere vesting, werden de bezettingen van Ath, van Mons en Charleroi ieder met 1 bataillon versterkt en uit Vlaanderen 2 bataillons naar Dendermonde afgezonden.

Marlborough's leger breidde zich thans uit in die velden, die de heirscharen van Napoleon betraden, toen zij dien heldenstrijd te gemoet gingen, welke hun ondergang zou zijn; maar wat wilde het Britsche legerhoofd? — Ziedaar de vraag, waarop Villeroi en de Keurvorst te vergeefs het antwoord zochten; dan eens verzekerden hunne berigtgevers, dat Marlborough Brussel wilde bedreigen; dan weêr dat hij te Hal de Senne wilde overgaan, op Dendermonde trekken en in Vlaanderen vallen; dan weêr, dat hij strooptogten in Frankrijk wilde verrigten. "Die berigten," zegt Dévault, "hoe vreemd ook en hoe weinig geloofwaardig, werden evenwel bevestigd door den meest vertrouwden berigtgever, die een brief had gelezen van een der gedeputeerden te velde aan een zijner vrienden. De maarschalk Villeroi kon moeijelijk begrijpen, hoe een zoo talrijk leger als dat des vijands zoo ver in het land durfde doordringen met veel geschut en met zijne zware bagaadje, en zich verwijderen van zijn leeftogt, waarvan het maar voor 11 of 12 dagen voorraad bij zich had. Hij kon niet gelooven, dat dit leger de Senne te Hal wilde overtrekken, noch zelfs het doel inzien van eene zoo buitengewone beweging."

De maarschalk Marsin is nu ook bij het leger aangekomen en oordeelt dat dit niet sterk genoeg is en er meer troepen van den Rhijn moeten komen. "Ook het Hof," vervolgt Dévault, "was even verwonderd over Marlborough's onderneming, als men dit bij het leger was; het hof meende, dat, om tot eene zoo stoute handeling over te gaan als een aanval op het leger der twee Koningen, die veldheer overtuigd moest zijn, dat zij er belang bij hadden, om het behoud der Nederlanden niet afhankelijk te maken van de uitkomst van eenen veldslag, en het was daarom, dat de Koning aan den maarschalk Villeroi deed weten, dat hij, zonder slag te leveren, den vijand zoo kon bemoeijelijken, dat het dezen berouwen zou tot die onderneming te zijn overgegaan, en dat, wanneer de vijand zijnen marsch vervolgde, de maarschalk vooral eene bijzondere zorg moest dragen voor Antwerpen." Lodewijk geeft tevens last, dat Villars nogmaals eene versterking van 8 bataillons en 12 escadrons van den Rhijn naar Nederland zal afzenden; — zulk een last wordt hier gewoonlijk gegeven op het oogenblik dat de versterking, die nog aan moet komen, reeds noodig is; dus, te laat.

Villeroi's leger was nu wel 103 bataillons en 147 escadrons sterk, maar door verschillende detacheringen had hij maar 70 bataillons en 120 escadrons bijeen. Marlborough's leger daarentegen bestond toen, volgens eene slagorde in den "Europischen Mercurius" voorkomende, uit 101 bataillons en 168 escadrons. Neemt men de gemiddelde sterkte aan van 500 man voor ieder bataillon en 150 man voor ieder escadron, dan telden de bondgenooten ruim 75,000, de Franschen 53,000 man. Hierbij dient echter te worden opgemerkt, dat de 11 à 12,000 man, die bij Brussel of in het bosch van Soignes stonden, spoedig bij de hoofdmagt van Villeroi konden worden aangetrokken.

Den 17den Augustus, 's ochtends vroeg, stelde Marlborough's leger zich weêr in beweging; het nam aanvankelijk den schijn aan van naar de zijde van het bosch Seigneur Isaac te trekken; maar regts afslaande, nam het eindelijk stelling met den regtervleugel bij het dorp La Hulpe en de beek van dien naam, — een linker zijtak van de beek van Lasne — en den linkervleugel naar de zijde van Braine-la-Leud; het hoofdkwartier kwam te Frichermont. Men zal de stelling der bondgenooten op den 17den Augustus 1705 het best doen begrijpen door te zeggen, dat zij zoo wat tusschen het bosch van Soignes was en Wellington's slaglinie bij Waterloo, maar eenen eenigzins schuinen

stand had ten opzigte van die slaglinie. Voor het front van Marlborough's legerkamp had men toen het bosch van Soignes; twee wegen voerden door dat bosch naar de zijde van Brussel: de eene, vóór den regtervleugel, ging van La Hulpe over het klooster Groenendaal; de andere, vóór den linkervleugel, liep over het dorp Waterloo; beide wegen kwamen zamen te Niverdoy, op ongeveer een uur afstands van Brussel. Behalve die wegen liepen daar slechts enkele voetpaden door het bosch, dat, digt begroeid zijnde, als niet door te trekken kon worden beschouwd, vooral voor de legers van die dagen.

Villeroi werd door die bewegingen der bondgenooten nog altijd in het onzekere gelaten aangaande hun wezenlijk voornemen, en het schijnt wel dat bij het Fransche legerhoofd de meening bestaan heeft, dat de vijand door het bosch van Soignes heen op Brussel wilde trekken. Om dit tegen te gaan werd de afdeeling van Pasteur te Waterloo nog versterkt met 1 bataillon en met 350 grenadiers; die partijganger kreeg last om, wanneer hij door overmagt werd aangevallen, terug te gaan op Grimaldi, die met zijn 18 bataillons voetvolk, 12 escadrons dragonders en 10 stukken geschut, stelling nam te Niverdoy, bij de zamenkomst der twee wegen, van Waterloo en Groenendaal komende. Die stelling van Grimaldi was zeer sterk; links leunde zij aan eenige waterplassen of vennen, en regts aan ontoegankelijke ravijnen, die tot aan de rivier de Senne voortliepen. In front wierp men verschansingen op, om die stelling te versterken en vooral den weg van Waterloo af te sluiten; op verschillende punten, zelfs bij de minste voetpaden, waren verhakkingen aangelegd. Tevens deed Villeroi drie brigaden voetvolk op den uitersten regtervleugel overgaan, leunende aan het bosch van Soignes; de plaatsing van die magt daar was minder om den regtervleugel te verzekeren, dien men toch sterk genoeg achtte, dan wel om met spoed Brussel ter hulp te kunnen komen.

Het was intusschen Marlborough's voornemen niet, om door het bosch van Soignes heen naar Brussel te trekken, een marsch, die bij de aanwezigheid van Villeroi's leger op een zeer korten afstand van zijn regtervleugel dan ook zeer gevaarlijk zou geweest zijn. De Britsche veldheer wilde, ten minste zoo heeft hij beweerd, het Fransche leger aan de Yssche aanvallen en slag leveren. Tot dat einde zou de hoofdmagt der bondgenooten, in den ochtend van den 18den Augustus, zich regts in beweging stellen, en de Hulpe

overtrekken; "de Lasne", wordt in sommige opgaven ten onregte gezegd; het was de Hulpe, een arm of zijtak van de Lasne. — De hoofdmagt der bondgenooten zou vervolgens voortrukken in de ruimte tusschen de Lasne en de Yssche, totdat de hoofden der kolonnes ter hoogte van Neeryssche waren gekomen; dan zou zij zich in slagorde scharen, evenwijdig aan 's vijands slagorde; dit was een noodwendig voorafgaande handeling bij de veldslagen van dien tijd; en daarna zou zij 's vijands stelling achter de Yssche, van Overyssche tot Neeryssche, in front aanvallen. Die frontaanval zou gepaard gaan met een flankaanval, te verrigten door den generaal Churchill, die met zijne 20 bataillons en 20 escadrons, van het dorp La Hulpe naar de abtdij van Groenendaal zou trekken, om vandaar den oostelijken rand van het bosch van Soignes te bereiken, en, uit dat bosch deboucherende, zich op Villeroi's regtervleugel, te Overyssche, te werpen. Om den vijand te misleiden en te doen gelooven, dat het Brussel gold, moesten de generaals Dompré en Grovestins met eene kleine afdeeling van Ouwerkerk's leger de vijandelijke troepen aanvallen, die Waterloo bezet hielden en daar den ingang van het bosch van Soignes afsloten.

Ziedaar het aanvalsplan van Marlborough voor den 18den Augustus 1705, zoo als men dat met waarschijnlijkheid kan opmaken uit wat er gebeurd is. Nergens vindt men echter dit aanvalsplan duidelijk en bepaald vermeld, en zelfs de onderbevelhebbers van het Britsche legerhoofd bleven onkundig aangaande zijne inzigten.

Den 18den Augustus, 's morgens vroeg, valt Dompré bij het dorp Waterloo de troepen van Pasteur aan en drijft deze terug. De Hollandsche bevelhebber vervolgt den vijand en rukt het bosch van Soignes, een half uur ver, in. Hiermede aan het doel van zijne zending beantwoord hebbende, verlaat Dompré het bosch en Waterloo, en volgt den marsch van Ouwerkerk's leger. Pasteur, ziende, dat hij niet vervolgd wordt, keert terug en neemt op nieuw stelling bij Waterloo. — Volgens ééne opgave zou die aanval van Dompré en Grovestins op het dorp Waterloo reeds op den 17den Augustus hebben plaats gehad; waarschijnlijker is het, dat hij in den vroegen ochtend van den 18den werd verrigt, maar geheel duidelijk is de zaak niet.

De generaal Churchill, met zijn 20 bataillons en 20 escadrons, in den vroegen ochtend van den 18den van het dorp La

Hulpe opgebroken, trekt het bosch van Soignes in en bereikt, zonder tegenstand te ontmoeten, de abtdij van Groenendaal; zelfs dringen troepen van hem door tot nabij het dorp Boitsfort, ten noorden van het bosch, op de vlakte op slechts één uur afstands van Brussel gelegen. Dat doordringen der bondgenooten tot Boitsfort, zou Grimaldi's stelling aan de zamenkomst der wegen van Waterloo en van Groenendaal naar Brussel onnut hebben gemaakt en dien bevelhebber in gevaar hebben gebragt van aan zijn linkervleugel te worden omgetrokken. Om dat gevaar af te wenden zond de Keurvorst twee brigaden voetvolk naar Boitsfort en gelastte aan Grimaldi om bij dit punt den vijand met alle kracht tegen te houden.

Dit was echter niet noodig, want er werd niet aangevallen. Churchill, bij de abtdij van Groenendaal regts afslaande, poogde noordwaarts van de Yssche, bij den oostelijken rand, uit het bosch van Soignes te deboucheren en den Franschen regtervleugel te Overijssche aan te vallen. Hierin slaagde hij echter niet; de oostelijke boschrand was door Fransche infanterie bezet, en de boschwegen door verhakkingen afgesloten. Churchill kon niet verder doordringen dan tot het dorp Hollard, gaf toen de onderneming op, trok terug op Groenendaal, ontruimde verder het bosch, en volgde den marsch van de hoofdmagt der bondgenooten, in de ruimte tusschen de Lasne en de Yssche. — De voorgenomen flankaanval op Villeroi's stelling aan de Yssche bleef dus onuitgevoerd.

Ook de frontaanval bleef achterwege. De hoofdmagt der bondgenooten, 's ochtends ten 3 ure opgebroken, stelde zich regt in kolonne, en ging de Hulpe over, door middel van twee bruggen, eene voor elke linie; Marlborough's leger was vooraan; dat van Ouwerkerk volgde. De marsch ging door bosschen en engten en over moeijelijk terrein, waar zeer goed eene kleine vijandelijke afdeeling het leger der bondgenooten geruimen tijd had kunnen tegenhouden; dit geschiedde echter niet; de Fransche troepen bleven achter de Yssche, met uitzondering van eene kleine afdeeling huzaren, die, op den regteroever der beek gebleven, door de ruiterij der bondgenooten spoedig werd teruggedreven naar den anderen oever.

Toen de Fransche aanvoerders het hoofd van de ruiterij der bondgenooten zagen deboucheren op de vlakte tusschen de Lasne en de Yssche, meenden zij aanvankelijk dat dit slechts eene schijnbeweging was, bestemd om hen hier bezig te hou-

den, en den marsch naar Brussel te verbergen; de hoofdstad ter hulp te komen, de Yssche te verlaten en Leuven aan zich zelf over te laten, was dan ook in het eerst het voornemen dier aanvoerders, en reeds waren er bevelen in dien zin gegeven. Maar toen men de ruiterij der bondgenooten gedurig verder zag voortrukken, steeds door nieuwe ruiterscharen zag volgen en eindelijk ook door sterke massa's voetvolk, toen begrepen Villeroi en de Keurvorst, dat de stelling bij de Yssche met een aanval werd bedreigd, en daarom, geheel afziende van den marsch naar Brussel, namen zij hunne maatregelen ter verdediging van die stelling. Het was toen omstreeks 7 uur 's ochtends.

Tegen den middag, of iets later, schaarde het leger der bondgenooten zich in slagorde tegenover dat des vijands, tusschen Overyssche en Neeryssche, met de beek tusschen de beide legers. De Franschen hadden dus een aantal uren beschikbaar om zorgvuldig de stelling te bezetten, wier groote sterkte men reeds kent uit de beschrijving van Naudin. De bondgenooten zagen het moeijelijke in van een aanval, op een vijand dien men door het zeer bedekte en doorsneden terrein niet in gesloten orde kon naderen; die, in holle wegen, in dorpen en achter heggen geplaatst, ongehinderd en veilig zijn vuur kon rigten op den naderenden aanvaller, en die, achter zijne voorste en bedekt staande troepen, zijn voetvolk en ruiterij op de opene heuvelvlakte in liniën geschaard had, gereed om zich met overmagt te werpen op de enkele vijandelijke afdeelingen, wie het gelukt zou zijn om, ten koste van groote verliezen en het missen van alle orde en verband, de Yssche over te trekken, en door de moeijelijkheden van den linkeroever dier beek door te dringen.

Bij al die nadeelen, waarmede de bondgenooten zouden te kampen hebben, indien zij 's vijands stelling aan de Yssche aanvielen, voegde zich nog een ander, dat, bij de veldslagen der achttiende eeuw niet zóó beslissend als bij een veldslag in onze dagen, toch ook toen een belangrijk nadeel mogt heeten. Het Fransche leger had zijne artillerie bij zich; de bondgenooten waren zonder artillerie. Waaraan het wegblijven van dit wapen bij den marsch van Marlborough's leger te wijten is geweest, wordt verschillend verklaard; in de brieven van het Britsche legerhoofd komt daarover niets voor; maar bij zijn levensbeschrijver de Vrijer worden Slangenburg "en deszelfs aanhang"

beschuldigd van belet te hebben dat "het geschut tijdig genoeg aangevoerd werd;" — eene beschuldiging, die door niets gestaafd is, en waarin men de uitwerking moet zien van die blinde partijzucht, die tot elken prijs Marlborough's roem wil verheffen, en die daarom al wat er verkeerds gebeurt, aan zijn tegenstander Slangenburg wijt. Mogelijk zou men met meer regt in dat achterblijven van het geschut een bewijs kunnen zien, dat het Marlborough geen ernst is geweest met zijn voorgenomen aanval op de stelling der Franschen achter de Ysche. Andere opgaven — de Europische Mercurius en de levensbeschrijver van Friso — zeggen, dat het geschut niet *kon* aankomen, uithoofde van den slechten toestand der wegen. Wat hiervan nu moge geweest zijn, zooveel is zeker, dat op den 18den Augustus 1705 het leger van de bondgenooten zonder geschut bleef; eerst den volgenden dag kwam het aan.

Toch besluit Marlborough om aan te vallen, en wel op vier verschillende punten der vijandelijke stelling: op Overyssche, tusschen dat dorp en het dorp Hoelyberge, op Hoelyberge en op Neeryssche. Worden er nu beschikkingen voor die aanvallen genomen, troepen daarvoor aangewezen, bevelhebbers benoemd, voorschriften gegeven; in *één* woord, heeft er een begin van uitvoering plaats? Niet in het allerminst; hiervan blijkt niets.

Maar in stede daarvan vangt er een twistgesprek aan tusschen Marlborough en de gedeputeerden te velde; deze beginnen het gevaarlijke in te zien van, onder de omstandigheden waarin men verkeert, een veldslag te leveren, en vorderen dat men, alvorens daartoe over te gaan, met Ouwerkerk en alle generaals van het leger zal raadplegen. Die generaals komen ten laatste bijeen, en eindelijk komt men tot het besluit, dat eenige van hen de vijandelijke stelling zullen verkennen, ten einde te kunnen oordeelen over het al of niet raadzame van een aanval op die stelling; — het is toen reeds ver in den namiddag geworden. De verkenning, die door de invallende duisternis niet geheel ten einde kon gebragt worden, had evenwel genoegzaam de sterkte van 's vijands stelling doen inzien, om een aanval daarop als onraadzaam te doen beschouwen; maar toen de generaals terugkwamen om van hunne bevinding verslag te doen, bemerkten zij dat zij zich nuttelooze moeite hadden gegeven: nog vóór hunne terugkomst had Marlborough in arren moede van allen aanval op den vijand afgezien.

In het Fransche leger staat men in gespannen verwach

den ganschen dag van den 18den Augustus gereed om 's vijands aanval het hoofd te bieden. Maar die aanval heeft niet plaats, en tegen het vallen van den avond ziet men den vijand zijne tenten opslaan in de ruimte tusschen de Yssche en de Lasne, tegenover de legermagt van Villeroi. Men rekent er nu zeker op, den volgenden dag te worden aangevallen, en daar het blijkbaar is dat Brussel niet meer bedreigd wordt, trekt men de hoofdmagt der troepen, derwaarts gezonden, weder bij het leger aan, en laat alleen Grimaldi daar blijven met 8 bataillons voetvolk en 2 regimenten dragonders; bij Neeryssche, dat gedeelte der stelling waar de ruiterij het meest kan werkzaam zijn, worden 18 escadrons van de *Maison du Roi* geplaatst. Maar de dag van den 19den Augustus 1705 breekt aan, zonder dat men Marlborough's leger tot den aanval ziet oprukken; dat leger is bij de heggen op de heuvelvlakten op den regteroever der Yssche, zonder troepen vooruit te plaatsen naar de zijde der beek. Alles blijft rustig tot tegen den middag; toen bespeurt men beweging in het leger der bondgenooten; maar een paar uur later ziet men dat leger, in stede van aanvallen, aftrekken en zich van de Yssche verwijderen. Een duizendtal paarden, door Villeroi ter vervolging van den vijand afgezonden, zijn niet in staat om de aftrekkende bondgenooten eenige afbreuk te doen; deze trekken de Lasne over, door middel van bruggen door hen geslagen, en bereiken Wavre, waar zij hunne legerplaats opslaan en tot den 22sten Augustus blijven. Toen weder op den regteroever der Dyle teruggaande, komt Marlborough's leger te Nil-St. Vincent en te Thorembaix Saint Tron, waar het weder eenige dagen blijft.

Zoo eindigde met eene volkomene mislukking die onderneming tegen Villeroi's leger, waarvan men zich zooveel had voorgesteld. Die uitkomst deed een storm van misnoegen losbarsten over de gedeputeerden te velde en over Slangenburg; men weet aan hun verkeerd beleid en aan hunne vijandige tegenwerking de verijdeling van Marlborough's grootsche verwachtingen; en de aanhangers van den Britschen veldheer bragten in Engeland de openbare meening in hevige beweging, en stelden dien veldheer voor als het slagtoffer der kuiperijen van bekrompenheid en van afgunst. Was zulk een oordeel alleen het oordeel van dien tijd, het zou minder noodig zijn zich thans nog uitvoerig daarbij op te houden; maar voortdurend,

tot op den huidigen dag, worden dergelijke beschuldigingen tegen de gedeputeerden te velde van 1705 en tegen Slangenburg ingebragt; het is dus noodig en goed, om te onderzoeken, wat er van die beschuldigingen is; daarom zullen wij hier, op het gevaar af van onze lezers te vervelen, met eenige uitvoerigheid de bijzonderheden toelichten van gebeurtenissen, die tot nu toe niet grondig genoeg bekend zijn en niet met juistheid beoordeeld worden.

Allereerst: wat zegt de hoofdpersoon bij dit alles, Marlborough? Welke klagten uit hij, welke beschuldigingen brengt hij in?

Den 16den Augustus, uit de legerplaats bij Génappe, begint Marlborough een brief aan Sparre, en gewaagt daarin van de voorgenomene bewegingen tegen het Fransche leger. Die brief wordt echter niet dadelijk afgezonden, maar den 19den uit Wavre vervolgd, en besloten met het volgende *postscriptum:*

"Drie dagen geleden wilde ik u dien brief toezenden, maar geen gelegenheid hebbende om u dien te doen geworden door de drukten van onzen marsch, deel ik u thans ook het slechte nieuws mede, dat ons geheele ontwerp verijdeld is. Gisteren zijn wij tegenover den vijand gekomen, en mijnheer van Ouwerkerk en ik, de posten verkennende die wij wilden aanvallen, hadden wij alle reden om op een gelukkigen dag te hopen; maar toen er niets meer te doen viel dan de troepen vooruit te doen gaan en te beginnen, wilden de heeren gedeputeerden hunne andere generaals raadplegen, en daar deze van gevoelen verschilden met mijnheer van Ouwerkerk en met mij, hebben de gedeputeerden niet goedgevonden hunne toestemming te geven tot den aanval, zoodat wij genoodzaakt zijn geworden van de onderneming af te zien en terug te keeren om de liniën verder te slechten en Leeuwe te nemen. Gij kunt oordeelen, hoe zeer mij dit verdriet; maar ik zie dat er met die heeren nooit middel zal zijn om aanvallend te handelen, daar zij niets willen wagen, zelfs al is het voordeel geheel aan hunne zijde."

Op officiële wijze worden de klagten en beschuldigingen herhaald in een brief aan de Staten-Generaal (Wavre, den 19den Augustus 1705):

"Hoog Mogende Heeren, Naar hetgeen ik reeds de eer had den 13den dezer maand aan U. H. M. te schrijven, is het leger verleden zaturdag zijn marsch begonnen. Dien dag hebben wij gekampeerd te Corbaix en te S. Martin; den volgen-

den dag te Génappe; maandag zijn wij te Frischermont gekomen; gisteren zijn wij voor het aanbreken van den dag in beweging geweest, en na verschillende défilés te zijn doorgetrokken, zijn wij in eene vrij ruime vlakte gekomen, waar wij, zoo als wij verwachtten, den vijand vonden, tusschen Overyssche en Neeryssche, en met de beek de Yssche voor zich. Tegen den middag, of iets later, was ons geheele leger in slagorde geschaard, en met Mijnheer van Ouwerkerk de vier posten hebbende bezigtigd die ik wilde aanvallen, vleide ik mij reeds, aangezien de deugdzaamheid en overmagt van onze troepen, weldra Uwe H. M. te kunnen gelukwenschen met eene roemrijke overwinning. Maar eindelijk, toen er niets meer te doen viel dan aan te vallen, heeft men niet goed geoordeeld om de zaak door te zetten. Ik ben verzekerd dat de Heeren Gedeputeerden van Uwe H. M. hun de redenen zullen mededeelen die bij hen, zoowel van de eene als van de andere zijde, zijn te berde gebragt; en dat zij tevens Mijnheer van Ouwerkerk regt zullen laten wedervaren, door U te melden dat hij in mijn gevoelen deelde, dat de gelegenheid te gunstig was om haar te laten voorbijgaan; maar ik heb mij evenwel onderworpen, hoewel met veel leedwezen.

"Heden zal ik met de Heeren Gedeputeerden en met Mijnheer van Ouwerkerk spreken, opdat zij de noodige bevelen geven voor den aanval op Leeuwe, en om tevens het slechten van de liniën voort te zetten.

"P. S. Mijn gemoed is zoo vol, dat ik niet kan nalaten bij deze gelegenheid aan Uwe H. M. voor oogen te houden, dat ik hier thans veel minder magt heb dan toen ik verleden jaar de eer had hunne krijgsmagt in Duitschland aan te voeren."

En eindelijk, in een brief aan Graaf Wratislaw (Wavre den 20sten Augustus 1705), komt de volgende uitdrukking voor over den voorgenomen aanval op de Fransche stelling bij Overyssche:

".....'t Is waar, dat de onderneming wel wat ernstig zou zijn geweest en ons volks gekost zou hebben; maar naar alle waarschijnlijkheid, in aanmerking genomen onze overmagt en de deugdzaamheid onzer troepen, zouden wij eene der volkomenste overwinningen hebben behaald, wat van het uiterste gewigt zou zijn geweest voor de verbondene mogendheden."

Wat zeggen nu de beschuldigden, de gedeputeerden te velde, de heeren Rouwenoort, van Heemskerk en van Schagen?

In hun brief aan den Raadpensionaris Heinsius, van den 19den Augustus 1705, melden zij de marschen vàn den 15den, 16den en 17den, en eindelijk den opmarsch van den 18den naar de Lasne en de Ysche, en vervolgen daarop: "Doch wij hebben, de Lane gepasseerd zijnde (alwaar wij verwonderd waren dat zich geen vijand bevond, om zoo difficile passage te disputeren), aan de andere post, te weten de Issche, zo veel te meerder swarigheden ontmoet: want wij vonden (behalven dat er, volgens het zeggen van drie generaals, die daaromtrent gerecognosceerd hebben, geen terrain was om met de ruiterij te passeeren) de posten aldaar zo difficiel, en het geheele vijandlijke leger zo wel geposteerd om dezelve te defendeeren en ons te ontvangen, dat wij meenden, dat geen tentamen daartoe behoorde gedaan te worden, zonder alvorens de sentimenten van den Heere van Ouwerkerk en de verdere generaals en lt. generaals deswege ingenomen te hebben: en hebben wij dezelve, behalve den Heer van Ouwerkerk, unanimiter van sentiment bevonden te zijn, dat het attaqueeren van den vijand in de voorsz. post van de uiterste consequentie en het grootste hazard voor den Staat en de Gemeene zake zoude zijn geweest; allegeerende voor redenen, dat aangezien de vijand niet als met veel desavantage en gevaar van onze kant zoude konnen geattaqueerd werden, wij, ingevalle van een nederlage, in de uiterste verlegentheid zouden hebben kunnen geraken: eensdeels omdat wij zo verre in 's vijandts land zijnde geavanceerd, geene steden nog hospitalen zouden gehad hebben, om onze gekwetsten in te brengen: als om dat de vijand in het voorsz. geval ons zeer ligt den toevoer van brood zoude hebben konnen belemmeren en afsnijden: behalven dat ook noch de gemelde generaals oordeelden, dat de zaken van de Hooge Geallieerden en van onze Republicq, die eenige van gemelde zeiden dat volkomen in de waagschale gebragt wierden, nog in dien staat niet waren om zulk een desperaat werk, gelijk zij het noemden, aan te vangen.

"De Heer Hertog van Marlborough was wel van sentiment, gelijk mede de Heer van Ouwerkerk, dat de voornoemde zaake doenlijk was: dog wij hebben niet konnen resolveeren in een werk van zo groote importantie toe te stemmen, tegens het sentiment van alle de generaals van dat leger, in het welke Haare Hoog-Mogenden ons de eere hebben gedaan van ons te deputeeren."

Verder zeggen de gedeputeerden, dat zij hebben voldaan aan

de bevelen der Staten, "om zonder het houden van een krijgsraad te mogen toelaten, dat den Hertog van Marlborough een marsch twee of drie zoude doen, tot uitvoering van eenig dessein bij Zijn Excellentie geformeerd;" zij voegen er echter bij, "dat allen den Generaals van ons leger zeer vreemd is voorgekomen, dat zij van de voornoemde gedane marches niet de minste kennisse hebben gehad."

Die brief van de gedeputeerden te velde aan den Raadpensionaris Heinsius, of aan den griffier Fagel, wat wel hetzelfde zal geweest zijn, is geschreven gelijktijdig met den brief van Marlborough aan den Raadpensionaris; de eerste brief is dus natuurlijk nog geene beantwoording of wederlegging van den tweeden. Toen echter die brief van Marlborough in druk werd uitgegeven en in menigte in het leger werd verspreid om daar de gemoederen op te hitsen, achtte Slangenburg het noodig in eene wederlegging te treden van hetgeen in Marlborough's schrijven voorkomt; de Hollandsche generaal doet dit in een brief aan den griffier Fagel van den 27sten Augustus 1705, een brief, die niets meer of minder is dan eene bepaalde akte van beschuldiging tegen Marlborough's beleid als veldheer. In dien brief zegt Slangenburg:

"Den agttienden kregen wij bevel om 's Hertogen van Marlborough's leger te volgen, die te Hulpe de rivier van dien naam overtrok, op welke men twee bruggen geslagen had, namelijk een voor iedere linie; en nadat men door verscheiden moeilijke engten, bosschaadjes en holle wegen voortgetogen was, kwamen wij voor het kasteel en dorp Overysche, zijnde de vijanden aan de andere zijde der riviere de Ysche zeer voordeelig gelegerd, alzoo zij alle diepe wegen, heggen, huizen en het dorp zelfs met hun voetvolk hadden bezet, agter welke hunne paerden in slagorde stonden. Den voorgaanden dag had de Hertog van Marlborough een hoop volks van twintig bataljons afgezondert, onder welke zes van dezen Staat waren, bij welke hij nog negen eskadrons van denzelven en elf anderen uit zijn leger, en dus te samen twintig eskadrons voegde. Het gebied over dezen hoop werd buiten ons weten opgedragen aan den generaal Churchill, die met deze troepen denzelven dag met ons opbrak en dwars door het bosch van Sonië tot aan het dorp Hollard voorttoog, alwaar hij onmogelijk vond om dat met zijne manschap door te trekken, vermits hetzelve door 's vijands voetvolk geheel bezet was. De generaal Churchill gaf hiervan terstond

bericht, en gedurende onzen aantocht naar Hulpen vernamen wij, hoe hij 't onmogelijk had gevonden om op die plaatse door te breken. Hierop, na zijne terugkomste, oordeelden wij, dat het ontwerp 't welk men gevormd had, was om den vijand in de zijde aan te tasten, terwijl de twee legers dien van voren besprongen. De vijanden stelden zich tegen ons met twee liniën voetvolk en twee liniën ruiterije in orde, dewelke op de genoemde plaatse zoodanig geschaard waren, dat 't grootste deel hunner krachten tusschen Overyssche en het bosch stond. Zoo ras wij aankwamen werd het leger van dezen Staat in slagorde gesteld, ten minste voor zooverre het voetvolk zulks eenigzins doen konde; maar 's Hertogen heir vorderde in het geheel niets. Des morgens omtrent tien uren bereikten wij de vlakte van Overyssche en wij bleven daar tot vijf uren na den middag, zonder dat ons, zooveel ik wete, nog iets was medegedeeld van 't ontwerp dat men had gevormd.

"Tusschen vijf en zes uren ontfingen wij bevel om ons bij de Heeren gedeputeerden van Hunne Hoog Mogenheden en bij den Hertog van Marlborough te vervoegen; en wij daar gekomen zijnde, gaven hunne Edelmogenheden ons kennisse van het oogmerk om den vijand op vier verscheide plaatsen, namelijk eerst te Overyssche, 2. tusschen Overyssche en Holberge, 3. bij het dorp Holberge en eindelijk te Neeryssche, te bespringen; waarover hunne Edel Mogenheden mij mijn gevoelen afvraagden. Ik antwoordde hun, dat ik gekomen was zonder te weten dat men eenig voornemen in 't oog had; dat zij, die zulks ontworpen hadden, buiten twijfel ook maatregels ter uitvoeringe beraamd en dezelve voorgesteld zouden hebben; dat ik die ook met allen eerbied die mogelijk was zou helpen uitvoeren; en dat ik voor 't overige geenszins in staat was om mijn gevoelen thans te zeggen.

"De Heeren Gedeputeerden vonden toen goed de generaals Tilli en Salisch, nevens de luitenant-generaals van 's Heeren van Ouwerkerk's leger te doen roepen, opdat dezelven daarover ook hun gevoelen mogten zeggen, waarop wij antwoordden, dat wij alles 't gene ons bevolen werd, met alle mogelijke vlijt en onderwerpinge zouden trachten uit te voeren.

"De Hertog van Marlborough voer over deze zake geweldig uit en zeide, dat men voor Gode nog voor de menschen niet konde verantwoorden, indien de vijand niet aangetast wierd. Dusdanig eene inleiding verplichtte ons om ons gevoelen met

eene gemeene stemme te uiten, namelijk dat het ons niet mogelijk was iets anders te doen dan het gehoorzamen en uitvoeren der bevelen die ons gegeven werden: dat wij ook niet goedvonden om ons bloot te stellen voor de verwijten die men ons vervolgens zou kunnen doen, over dat wij, in het gezichte des vijands, de uitvoering van een oogmerk, 't welk buiten ons weten vervormd was, en ons hier eerst voorgesteld werd, belet hadden; en dat wij niet verantwoordelijk wilden zijn voor de gevallen die hierop volgden.

"Hunne Edel Mogenden vonden ook goed om ons te bevelen, dat wij ons gevoelen zouden zeggen, zoo over de gelegentheit van den grond, als of wij oordeelden dat het ontwerp uitvoerlijk was; eene zake die de generaals gezamenlijk weigerden te doen, zoodat de Heeren Gedeputeerden zich verplicht vonden hen daartoe met zeer sterke uitdrukkingen te nopen, ja hun zelfs te zeggen, dat zij Hunne Hoog Mogenheden de namen dergenen dewelke weigerden te gehoorzamen, zouden overschrijven; waarop de generaals van het gemelde leger, een yder volgens zijn eigen gevoelen en in gehoorzaminge van den last dien zij ontfangen hadden, verklaarden, dat dien post geenszins te overweldigen was; dat de vijand daar met zoo veel volks en zoo voordeelig gelegerd stond, dat de aanval niets anders kon naar zich slepen, dan eene volkomene vernieling van de geheele Staatsche krijgsmacht, waartoe zij geenszins hun raad konden geven. Ik voegde daarbij dat ik veertig jaar gedient had, maar in al dien tijd nimmer een aanval van deze nature had zien voorstellen, veelmin in overweginge nemen; gelijk mede dat niemant der Generaals een gezicht had kunnen nemen van den toestand des gronds, nog van de wijze hoedanig de vijand van het dorp en kasteel Overyssche tot aan het bosch gelegerd was; en dat zij zelfs niet beter van zijne andere posten konden oordeelen. Men verzogt ook dat de andere generaals van den Staat, die in 's Hertogen van Marlborough's leger waren, van gelijken gehoord mogten worden om hun gevoelen te uitten, hetwelk niet werd gedaan: maar na verscheiden gesprekken tusschen de Heeren Gedeputeerden, den Hertog en den Heer van Ouwerkerk vond men goed dat de generaals Noyelles, Tilli, Salisch en ik, de vier genoemde posten, dewelke men voor had te bespringen, zouden gaan beschouwen, opdat wij berigt mogten brengen van den staat waarin wij dezelven bevonden hadden; 't welk de generaal Noyelles van zich schoof.

"De andere genoemde generaals vervoegden zich nevens mij naar die plaatsen, en men gaf ons den kwartiermeester-generaal der Hanoversche troepen, Stark geheten, nevens den brigadier Botmar, om ons den grond (dien men uitgekozen had) te wijzen. Met dezen beschouwden wij eerst den post tusschen Overyssche en Holberge, alwaar wij zagen dat aan de overzijde van de riviere de Yssche een groote moerassige grond was, door de welke eene kleine rivier liep, die eene streek lands bespoeld hebbende, zich aan den kant der boschaadjes, heggen en diepe wegen in de rivier de Yssche worp; dat de grond aan wederzijden der Yssche mede moerassig was, en dat de vijand met allen vlijt arbeidde aan eene verschansing op een klein stukje open lands, 't welk dwars doorsneden werd door eenen grooten of heeren weg, die tusschen de gezeide boschaadjes en heggen henen ging. Van hier begaven wij ons naar den derden post van Holberge, daar wij geen andere weg zagen om den grond aan de overzijde der Yssche te winnen, dan door het dorp Holberge zelfs, 't welk men niet dan ten hoogsten met drie of vier man in het gelid doortrekken konde; dat de twee zijden des dorps omringt waren met heggen, die hetzelve, nevens een hollen weg, dewelke ook om het land liep, in de lengte doorsneden; dat aan de andere zijde van het dorp en de kerk nog een zeer holle weg was, gelijk mede eene zeer dikke en hooge hegge, die dwars door het land liep; dat de beide zijden der Yssche mede zeer moerassig waren; en dat men aan de rechte zijde een zeer lage grond, maar aan de andere zijde een groot bosch had.

"Wij vervolgens aan den vierden post te Neerryssche gekomen zijnde, was het reedts te laat, om dien te beschouwen, zoodat wij wederkeerden om ons verslag te doen. In deze wederkomste vraagde de Heer Salisch aan den Brigadier-Generaal Botmar en aan den Kwartiermeester-Generaal Stark, of de grond en de toestant dezer posten bezwaarlijker was om den vijand te overweldigen dan die van Hochstet, waarop zij antwoordden, wel driemaal bezwaarlijker; hetwelk den generaal Salisch deedt zeggen, dat hij zich zeer verwonderde hoe men dusdanige ontwerpen om eenen vijand die zoo voordeelig gelegerd was, te bespringen, op het tapijt bragte, daar de aanval van Hochstet voor eene vermetenheid aangezien, en als zoodanig door verscheidene berispt was; waarop deze Heeren niets inbragten, en, ons verlatende, naar hunne legerplaatse keerden.

"Wij voortgaande om den Veldmaarschalk ons bericht te bren-

gen, zagen in het passeren van eenen weg, die langs de twee zijden der heggen, waar achter de Veldmaarschalk gelegerd was, liep, den Hertog van Marlborough voorbij rijden, zonder dat hij ons toesprak. Vervolgens kwamen wij bij den Veldmaarschalk, dien wij in zijne kales vonden slapen, en deden denzelven ons verslag, zonder dat wij dezen avond, nog ook den volgenden dag, van het bespringen des vijands hoorden spreken: integendeel gaf men bevel om de werklieden de wegen te doen slegten, en de bruggen over de rivier de Laan te slaan, over welke de artillery nevens de grove pakkaadje gevoerd werd, en wij kwamen ons na den middag op de hoogte van Waveren begeven, alwaar wij tot den twee en twintigsten bleven, toen wij optogen om onze oude legerplaats van Niel Sant Martyn en Sant Vincent te betrekken, van waar wij gisteren, den zes en twintigsten dezer maand, te Perve gekomen zijn.

"Ik voeg hierbij, dat de Hertog van Marlborough den generaal Churchill orde had gezonden om zich met den hoop van twintig battaljons en twintig eskadrons uit het bosch van Sonië weder bij het leger te vervoegen, gelijk met'er daad geschied was, voor dat ik of eenige generaals waren verstendigt van het voornemen, om den vijand op de gemelde vier posten te bespringen. Zelfs kwam de generaal-majoor Bulaw, die de ruiterij onder den generaal Churchill gebood, terug, terwijl men over dat voornemen raadpleegde en het gevoelen der generaals van 't leger hunner Hoog Mogenheden afvraagde. Ja, dat gansche ligchaam troepen was toen reets in de vlakte, agter onze liniën gekomen.

"Uit dit alles kunt gij, Edele Heer, zoowel als hunne Hoog Mogenheden oordeelen, hoevele der aanzienlijkste generaals het onmogelijk vonden om eenen vijand, dewelke al het voordeel aan zijne zijde had, te bespringen, voordat men het gevoelen van alle generaals des legers had ingenomen. Maar boven dit alles moet men ook aanmerken, dat, nog in het leger van den Hertog, nog in dat van dezen Staat, eenige troepen of generaals, ter beginninge des aanvals op de bijzondere posten, waren afgezondert of heengezonden; dat er geene artillery voorhanden, nog geschut of hawbitsers op de batterijen waren; schoon de vijand, voor den middag, al zijn geschut op de schietkatten gevoerd en dezelve voordeelig geplaatst; en dat er nog geen troepen naar Nederyssche waren afgevaardigt, immers voor zooveel tot onze kennisse is gekomen. Doe hierbij dat

het onmogelijk geweest zou zijn om voor donker iets te beginnen, als men let zoowel op de groote omtogten die men verpligt was te doen, om daar te komen, als dat men geene toebereidselen om de bespringing op eene der vier posten te beginnen, had gemaakt. Deze was de reden waarom ik den Heeren Gedeputeerden zeide, dat men van gevoelen was om den vijand niet te bespringen, en dat, indien men mijn gevoelen vraagde over deze zake die zoo weinig mogelijk scheen, zulks naar eenen stap geleek, welke dienen zou om, ingevalle men weigerde dezelve te ondernemen, de schuld des kwaden uitslags op onzen hals te schuiven. Waarom al de generaals van dit leger ook met reden zeiden, dat zij met alle mogelijke eerbiedigheid aan de bevelen die men hun gaf, gehoorzamen zouden, schoon zelfs vele der voornaamste generalen van 's Hertogen leger verklaard hadden dat de aanval niet uitvoerlijk was."

Slangenburg beantwoordt vervolgens wat voorkomt in Marlborough's brief aan de Staten-Generaal van den 19den Augustus 1705:

"....De inhoud van denzelven is voor ons onverstaanbaar, vermits daarin wordt gesteld, *vooreerst*, dat omtrent den middag al het heir in slagorde was geschaard, daar wij de minste orde niet ontvangen hebben om dezelve te vormen, daar de ruiterij des Heeren van Ouwerkerk, die den linkervleugel moest beslaan, geen gronds genoeg had om zich in orde te schikken, en dat men behalven dit, de dingen die noodzakelijk tot het begin waren, noch gedaan, noch bevolen had. *Ten tweeden*, dat de Hertog met den Veldmaarschalk de vier posten, dewelke men bespringen wilde, volkomen beschoud hebbende, zich vleide, dat, de goedheit en meerderheit van hunner Hoog Mogenheden troepen aangemerkt zijnde, hij dezelven ras met eene roemrijke overwinninge zou hebben kunnen gelukwenschen, even als of er niets te doen was dan aan te vallen; dat men vervolgens niet goed vond den aanval voort te zetten; en, om alles in één woord te besluiten, dat hij vertroude dat de Heeren Gedeputeerden Hunnen Hoog Mogenheden de redenen die voor en tegen bijgebragt werden, bekend zouden maken, gelijk mede aan den Heer van Ouwerkerk dat recht doen om te zeggen, dat die van hetzelfde gevoelen met hem was. Deze zake is ook nimmer tot onze kennisse gekomen. Integendeel hebben wij de zaak nooit anders begrepen, dan dat de Heer van Ouwerkerk van ons gevoelen was,. volgens 't gene hij mij

in 't bijzonder had gezegt, dat de onderneming bezwaarlijk was: maar naar 's Hertogen zeggen, dat de twee hoofden in één gevoelen waren, zijn wij verwonderd dat men ons de minste kennisse heeft doen hebben noch van eenige beschikking, noch van eenige orde tot den aanval, gelijk men buiten ons weten daartoe de bevelen gaf in de verovering der liniën te Neer-Hespen; dat men eene gelegenheit hebbe laten voorbijgaan, die, gelijk gezegd word, ons eene gloryrijke overwinning kon gegeven hebben; dat de generaal Churchill met zijn lichaam benden is teruggeroepen, ja zelfs reeds digt bij teruggekomen was, voordat men ons van het minste voornemen kennisse gegeven had; dat toen den generalen Tilli, Salisch en mij last gegeven was om de andere posten te gaan beschouwen, en wij des avonds vandaar teruggekomen waren om verslag te doen, men ons nimmer uitgebreider bevelen opgeleid noch zelf eens gesproken heeft; en dat men na het ter zijde leggen des aanslags, toen wij naar Waveren in optocht waren, ons in geenerlei zake tegengesproken heeft."

Hier volgt nu nog de reeds vroeger aangehaalde herinnering aan den 30sten, — de mislukte rivierovertogt bij Neeryssche, — en aan het vermeesteren der liniën op den 18den Julij. In één woord, de geheele brief is, zoo als reeds gezegd is, eene bepaalde akte van beschuldiging tegen Marlborough.

Wie had nu bij deze zaak gelijk? Niemand: allen hadden ongelijk.

De Staten-Generaal hadden ongelijk, met niet volle magt te laten aan het legerhoofd.

De Gedeputeerden te velde hadden even zoo ongelijk, met zich te mengen in het opperbevel; dit was hunne opdragt, zal men zeggen; goed, doch zij hadden het verstand moeten hebben om zich met het legerbestuur alleen dán in te laten, wanneer dit slecht ging, wanneer het volstrekt noodig was zich met de zaak te moeijen; zij hadden moeten doen zoo als later Goslinga deed.

Slangenburg en de Hollandsche generaals hadden ongelijk, met een eigen bevel te willen voeren, onafhankelijk van dat van Marlborough.

Marlborough, eindelijk, had ongelijk, met zich die beperking van zijne magt te laten welgevallen; hij had moeten weten te bevelen; maar het is alsof hij hier eene soort van komedie speelt, zich het beperken van zijne magt getroost, die beperkingen zelfs opzoekt, om daardoor eene verontschuldiging

te vinden voor de verkeerde wijze waarop hij dezen veldtogt bestuurde.

De Vrijer, de levensbeschrijver van Marlborough, geeft van Slangenburg de volgende schets, die natuurlijk niet overdreven gunstig is:

"Frederik Joan baron van Baer en heer van Slangenburg, een Geldersch edelman, was sedert vele jaren in den krijgsdienst der Nederlandsche Republyke geweest. In den jare 1672 deed hij zich reets als Kornel uitmunten" (denkelijk is dit onjuist; want in 1674, toen hij te Séneffe gewond werd, was hij *luitenant-kolonel*), "en gaf sedert vele preuven zijner dapperheit, tot dat hij in den jare 1689, toen hij 't ampt van luitenant-generaal des voetvolks bekleedde, wegens geschil met den Prinse van Waldeck, voor sommige jaren van den dienst werd verlaten. Na den dood van dien Prinse, in den jare 1694, trok hij weder te velde, en werd deswegens met het begin des tegenwoordigen oorlogs, in de gemelde waerdigheit ook gehandhaaft. Het jaer 1703 begost voornamelijk blijken op te geven van zijne ongemeene eerzucht en zonderlinge gesteltenisse van gemoedsaart, die hem noopte om, als Cesar, niemand boven zich in 't heir te dulden. Het overlijden des graven van Athlone, in den beginne van dit jaar, verschafte hem hiertoe de eerste gelegenheit, wijl hij daardoor, nevens andere bevelhebberen, op hooger bevordering doelde; maar ten vollen openbaarde zich zulks na den strijd van Ekeren; want 't harte hem gewassen zijnde door den roem dien hij in dat gevecht verworf, was zulks oorzaak dat hij alle gebied over zich voor ondragelijk hield.....

"....Het is zeker dat de Heer van Slangenburg een wakker krijgsman en generaal was, die dikwerf doorslaande blijken van zijnen moed en zijne krijgskunde had gegeven; maar zijne eerzucht voerde hem te verre. Den Hertog van Marlborough haatte hij als eenen vreemdeling, aan wien de Nederlandsche generaals gehoorzamen moesten, en die ook den graaf van Noyelles boven hem handhaafde, en den veldmaarschalk Ouwerkerk omdat die hem boven 't hoofd gesteld was; want inderdaad was hij ouder hopman dan denzelven en kon met recht naar 't eerste krijgsampt dezer republyke dingen, gelijk hij dat naar oogschijn ook zou verworven hebben, tenzij zijn godsdienst, die Roomschgezind was, daartoe een onverwinl ke hinderpaal gestrekt had. De Staten, schoon in de ke

bevelhebberen geenszins ziende naar de Kristensche sekte welke dezelve volgen, konden echter niet goedvinden om tot oppergebieder harer krijgsmacht eenen persoon te benoemen, die een godsdienst zoo verschillend met den hunnen was toegedaan; zoo omdat men sedert de oprichting des gemeenenbests daarvan geen voorbeeld had gezien, nog ook gezint was dat voor 't vervolg te stellen, en dat men daarenboven vreesde voor eene opschudding onder de ingezetenen, die door zoo ongewoon een zake ligt aan 't hollen konden raken. Maar de Heer Slangenburg, in plaatse van deze aanmerkinge met aandacht te overwegen, vierde zijner eerzucht en zijnen hoogmoed den vollen toom, en stelde alles in 't werk wat mogelijk was om den Heer Ouwerkerk den voet te ligten en Marlborough's aanzien te knakken......"

De brief van Slangenburg aan Fagel geeft stof tot verschillende aanmerkingen.

De vijandschap tegen Marlborough is daarin onmiskenbaar. Daartoe heeft natuurlijk ook bijgedragen Marlborough's brief van den 19den Augustus 1705 aan de Staten-Generaal; die brief was openbaar gemaakt door een drukker, "die het afschrift van de bedienden des Engelschen gezant's ontfangen had" (de Vrijer), en, volgens Slangenburg's schrijven, waren "met den post van gisteren honderden afdruksels" naar het leger gezonden. De toon, waarop in Slangenburg's brief van Marlborough wordt gewaagd, is geheel vijandig: "hij voer geweldig uit;".... "wij reden den Hertog voorbij, zonder dat hij ons toesprak;" enz. — Van de overwinning van Hochstett wordt met misprijzing gesproken, en aan den generaal de Salis de woorden toegeschreven "dat de aanval van Hochstett voor eene vermetenheit aangezien, en als zoodanig door verscheidene berispt was."

Ook de vijandschap tegen Ouwerkerk en Noyelles straalt in dien brief door; de laatste "schuift de verkenning van 's vijands stelling van zich;" Ouwerkerk, toen men hem verslag komt brengen van die verkenning, "vindt men slapende in zijne kales." — Ouwerkerk, die volgens Marlborough *voor* den aanval op 's vijands stelling was, is, volgens Slangenburg, daar *tegen* geweest, "omdat de onderneming bezwaarlijk was." Het waarschijnlijkste is, dat "*le bonhomme Ouwerkerk*", zoo als Goslinga hem in zijne gedenkschriften noemt, een van die zwakke of toegevende karakters is geweest, die geen weêrstand

weten te bieden aan sterke of hevige drangredenen. Marlborough, met zijne wegslepende welsprekendheid, zal hem overtuigd hebben dat er moest worden aangevallen, en Ouwerkerk zal met hem hebben ingestemd; en toen Slangenburg, met zijne onstuimige hevigheid, hem zal hebben aangetoond, dat het dwaasheid was om aan te vallen, zal Ouwerkerk ook dezen gelijk hebben gegeven. Zulke karakters zijn zoo zeldzaam niet.

Verder straalt in dien brief de meening door, dat het leger der Republiek iets geheel afgescheidens moet zijn van het leger van Marlborough; dat het Engelsche legerhoofd niet te beschikken heeft over de Hollandsche troepen, zonder de toestemming of voorkennis van de Hollandsche bevelhebbers; en dat zelfs alle handelingen en bewegingen van het leger der bondgenooten vooraf in eenen krijgsraad besproken moeten worden en ter kennis gebragt van de verschillende generaals. "Buiten ons weten," schrijft Slangenburg, "werd Churchill aan het hoofd gesteld der voorhoede, waarvan een gedeelte uit troepen der Republiek bestond. Tegenover de vijandelijke stelling bij de Yssche komt "het leger van dezen Staat" in slagorde, zoo veel mogelijk; "maar 's Hertogen heir vorderde in het geheel niets;" — dus, beide legers onderling afscheidende, aan elkander overstellende, en zelfs het Engelsche in een minder gunstig daglicht plaatsende. "Wij zijn verwonderd dat men ons de minste kennisse niet heeft doen hebben noch van eenige schikking, noch van eenige orde tot den aanval, gelijk men buiten ons weten daartoe de bevelen gaf in de verovering der liniën te Neer-Hespen." — Slangenburg verwondert er zich over, dat men van den aanval op 's vijands stelling afzag, zonder het verslag af te wachten van de generaals welke die stelling hadden verkeerd, en dat men later de meening van hen, die den aanval hadden afgeraden, "in geenerlei zake tegengesproken heeft;" en, zoo als men reeds gezien heeft, maken de gedeputeerden te velde aan de Staten-Generaal kenbaar, dat "alle generaals van ons heir het zeer vreemd achten, dat zij de geringste kennis niet mogten hebben" van de verschillende marschen en bewegingen van het leger.

Het behoeft naauwelijks gezegd te worden, dat die inzigten van Slangenburg en van de gedeputeerden te velde geheel en al verkeerd waren, en dat het minste begrip van krijgskennis en veldheerskunst er toe brengen moet om zulke inzigten geheel en al af te keuren en te veroordeelen. Een opperbevel-

hebber moet zijne plannen niet algemeen bekend maken; hij moet niet raadplegen met zijne onderbevelhebbers; hij moet zelf weten wat hij te doen heeft; anders deugt hij niet. Één moet bevelen, de anderen gehoorzamen; het moet geen praatpartij of dispuut-collegie worden; dit is de jammerlijkste toestand dien men bedenken kan.

Verder kan men opmerken, dat Slangenburg, zeker door zijne drift verblind, in zijn brief tegenstrijdigheden zegt. Zoo, in het laatste gedeelte van dien brief, valt hij Marlborough daarover aan, dat deze aan de Staten-Generaal meldt, dat den 18den Augustus "omtrent den middag al het heir in slagorde was geschaard:" en toch zegt hij zelf, in een vroeger gedeelte van den brief, dat 's morgens omstreeks 10 uur het leger van den Staat zooveel mogelijk in slagorde kwam. — Na eerst opgegeven te hebben dat de Hollandsche generaals als hunne meening uitten, dat 's vijands stelling achter de Yssche "geenszins te overweldigen was, dat de vijand daar met zooveel volks en zoo voordeelig gelegerd stond, dat de aanval niets anders kon naar zich slepen, dan eene volkomene vernieling van de geheele Staatsche krijgsmagt," laat Slangenburg er onmiddellijk op volgen, dat hij aan de gedeputeerden te velde heeft gezegd "dat niemand der generaals een gezigt had kunnen nemen, noch van den toestand des gronds, noch van de wijze hoedanig de vijand van het dorp en kasteel Overyssche tot aan het bosch gelegerd was; en dat zij zelfs niet beter van zijne andere posten konden oordeelen." Hoe vreemd dat de gedeputeerden die tegenstrijdigheid niet hebben opgemerkt; hoe vreemd dat zij de Hollandsche generaals niet hebben geantwoord: Maar, Mijne Heeren, gij zegt dat 's vijands stelling te sterk is om haar aan te vallen; en gij zegt meteen, dat gij die stelling niet gezien hebt! Hoe rijmt dat?

Hartstogt, drift, eenzijdigheid, tegenstrijdigheden, dit alles kan men in Slangenburg's brief opmerken; toch bevat die brief belangrijke bijdragen voor de kennis van dit gedeelte onzer krijgsgeschiedenis; zij pleit overtuigend tegen het beleid van Marlborough als veldheer.

Marlborough had, na de vermeestering der liniën op den 18den Julij, snel kunnen vooruitrukken, en het daardoor den vijand onmogelijk maken, om op nieuw stand te houden achter de Dyle en op die wijze den verderen vooruitgang der bondgenooten te stuiten; dat snel vooruitrukken had, bij het verlies

dat Villeroi's leger reeds geleden had, en bij de verwarring daardoor ontstaan, noodwendig groote voordeelen moeten geven. Dat vooruitrukken heeft niet plaats; men blijft stand houden; men rukt daarna langzaam vooruit; men blijft twaalf dagen werkeloos, en laat den vijand dus al den tijd om zijne stelling achter de Dyle te versterken. Dat die handeling een misslag geweest is, is niet te ontkennen.

Den 30sten Julij gaat men eindelijk over tot de onderneming om de Dyle over te trekken. Die onderneming gelukt; er zijn bruggen geslagen over die rivier; er zijn batterijen om die bruggen te beschermen; er zijn reeds een paar duizend man op den anderen oever, en het geheele leger op dezen oever is gereed om hen te volgen; en nu juist ziet men geheel af van de onderneming. Waarom? omdat op den anderen oever de vijand sterke massa's zamentrekt. Had men dan gedacht dat de vijand dit niet zou doen; had men dan gedacht dat hij, zonder slag of stoot, zou aftrekken! — Dat opgeven van den reeds gelukten overtogt van de Dyle is een tweede, groote misslag.

Toen besluit Marlborough eene omtrekking te verrigten van den regtervleugel der vijandelijke stelling; — dát moet geen misslag worden genoemd; dat moet integendeel worden genoemd eene stoute, krachtige handeling; te stouter, omdat bij de wijze van oorlogvoeren van dien tijd, het eene noodzakelijkheid was voor een leger om in gemeenschap te blijven met zijne magazijnen; hier verloor Marlborough voor het oogenblik die gemeenschap, maar daarom had hij zijne troepen voor tien dagen van brood voorzien. Door een flankmarsch heeft Marlborough, in drie dagen tijds, zich loodregt geplaatst op 's vijands stelling achter de Dyle, en daardoor dien vijand gedwongen zijn front te veranderen en zich te plaatsen in de ruimte tusschen de rivier en het bosch van Soignes; 's vijands front wordt beschermd door de Ysche en de Lasne.

Marlborough besluit die vijandelijke stelling in front aan te vallen met de hoofdmagt der bondgenooten, terwijl zijn broeder Churchill, met 13,000 man, door het bosch van Soignes zal trekken, om den oorsprong der Ysche heengaan, en Villeroi in den regterflank aantasten. Dit aanvalsplan zou zeer goed zijn geweest, wanneer de Franschen niets gedaan hadden om hun regterflank te verzekeren, en het bosch van Soignes geheel onbezet hadden gelaten; maar hoe weinig bekwaam de Fra

legerhoofden ook waren, dit was toch wat al te veel bouwen op hunne onbekwaamheid. Churchill wordt dan ook in het bosch van Soignes door den vijand tegengehouden; de flankaanval blijkt onuitvoerbaar; de afdeeling van den Engelschen generaal wordt weer bij het hoofdleger aangetrokken, en alles zal zich nu bepalen tot een frontaanval. Het hoofdleger is opgebroken den 18den, 's ochtends; tegen den middag komt het in slagorde aan de Yssche, tegenover de stelling die de vijand aan de andere zijde dier beek bezet.

Marlborough wil slag leveren; — zoo heet het, maar wij gelooven er geen woord van. Indien hij slag wilde leveren, waarom de beschikkingen daartoe dan niet uitgegeven; waarom dan niet kenbaar gemaakt welke bevelhebbers, welke troepen werkzaam moesten zijn tegen die punten, waar men wilde aanvallen; waarom vooral dan niet gezorgd dat de artillerie tijdig in de slaglinie was? — De artillerie was toen op lange na niet zulk een beslissend wapen als in onze dagen; toch was het, ook toen, bij een veldslag een zeer groot nadeel voor een leger, wanneer het zonder geschut stond tegenover een vijand die wél geschut had. Al die handelingen, die het leveren van een veldslag onmiddellijk moeten voorafgaan, waren verzuimd, en dit verzuim duidt genoegzaam aan, dat het Marlborough geen ernst was met dien veldslag.

Er was dan ook geene reden om een veldslag te leveren; want de kansen op de overwinning waren gering, en de gevolgen van eene nederlaag konden zeer verderfelijk zijn.

Uit Slangenburg's brief en ook uit andere opgaven, blijkt ten duidelijkste, dat 's vijands stelling achter de Yssche zeer sterk was. Men moest die stelling in front aanvallen, waar zij gedekt werd door de beek met hare moerassige oevers, door heggen, dorpen en bosschen; voor de weinig beweegbare troepen van dien tijd was het uitermate moeijelijk om over zulk een terrein tot den vijand te komen; geschut, om den aanval voor te bereiden, had men nog niet bij zich; voordat men de beschikkingen tot den aanval had genomen, voordat de troepen op de aangewezen punten waren gekomen, vooral die welke Neeryssche moesten aantasten, zouden er nog eenige uren moeten verloopen, en daar het reeds middag was voordat men in slagorde kwam, was er kans dat dien dag de strijd niet ten einde zou gebragt worden, en 's nachts zou de vijand zich verder kunnen verschansen en daardoor zijne stelling nog

sterker maken. De kansen op eene overwinning waren dus niet zeer groot, en Marlborough erkent dan ook "dat de onderneming wel wat ernstig zou zijn geweest en ons volks gekost zou hebben;" maar volgens de Vrijer zou "de verbaastheit van den vijand Marlborough op eene wisse zege hebben doen hopen;" — waarom bragt men die "verbaastheit" dan ook niet in rekening den 30sten Julij, toen men den overtogt van de Dyle kon verrigten; of den 18den Julij, toen men, na het vermeesteren van de liniën, in eens tot de Dyle had kunnen doordringen? Op die beide dagen was er veel meer reden om op die verbaasdheid te rekenen, en daarvan partij te trekken; den 18den Augustus kon die verbaasdheid van Villeroi zoo heel groot niet zijn.

De kansen op eene overwinning waren dus op den 18den Augustus 1705 voor Marlborough niet zeer groot; maar nu de gevolgen van eene nederlaag? Men moet hier niet vragen: wat zou er van het geslagen leger der bondgenooten geworden zijn, wanneer zij een Napoleon tegenover zich gehad hadden; want dan is het duidelijk, dat er van dat leger niets zou zijn teregt gekomen. Maar Villeroi had zeer weinig van Napoleon, en de oorlogvoering van dien tijd was over het geheel weinig Napoleontisch. Toch kon de toestand der bondgenooten, bij eene nederlaag teruggedrongen tegen de Lasne of de Dyle, zelfs den minst bekwamen vijand aanzetten tot eene krachtige vervolging, die Marlborough's leger in eene zeer hagchelijke gesteldheid zou gebragt hebben. Dat leger was bovendien, juist door zijne omtrekkende beweging, afgesneden van zijne magazijnen, en magazijnen waren bij de oorlogen van dien tijd een onontbeerlijk iets. Ook daarom kon eene nederlaag de bedenkelijkste gevolgen hebben voor Marlborough's leger, dewijl daardoor dat leger de gemeenschap met zijne magazijnen geheel kon verliezen.

Weinig kans op het behalen der overwinning; groote kans om bij het ondergaan van eene nederlaag geduchte verliezen te lijden; — die dubbele bedenking moest van het leveren van een veldslag afhouden, en wij hebben dan ook de volle overtuiging dat Marlborough den veldslag *niet* gewild heeft. Maar hij nam den schijn aan alsof hij dien wél wilde; door vroegere misslagen in een toestand geplaatst, waarin al wat hij deed, aanleiding moest geven tot gegronde aanmerkingen, wilde hij den schijn aannemen alsof hij niet vrij was in zijne handelingen;

hij wilde op anderen de verantwoordelijkheid doen drukken van wat hij zelf verkeerds gedaan had. De gedeputeerden te velde vielen in den door hem gespannen strik; zij waren onvoorzigtig — of eerlijk — genoeg, om zich te verheffen tegen het uitgesproken voornemen om Villeroi's stelling aan te vallen; zij wilden dat, alvorens daartoe over te gaan, "Ouwerkerk en de andere generaals en luitenant-generaals" zouden geraadpleegd worden. Die generaals schijnen omzigtiger te werk te zijn gegaan; zij weigerden aanvankelijk hunne meening te uiten; hoe konden zij een oordeel uitbrengen over plannen waarvan zij geen woord wisten? zij waren daar alleen om te gehoorzamen aan hetgeen de opperbevelhebber gelastte; op hem alleen kwam de verantwoordelijkheid van alles neêr; — die taal moge door spijt en wrevel zijn ingegeven, toch drukte zij eigenlijk het ware, het goede militaire beginsel uit. Later evenwel, op de nadrukkelijke aansporing van de gedeputeerden, brengen de generaals hun gevoelen uit; met eenparigheid — Ouwerkerk's twijfelachtige meening misschien uitgezonderd, — verklaren zij zich tegen den aanval op 's vijands stelling; en eene nadere beschouwing van die stelling doet hen in hunne meening volharden. Marlborough heeft nu zijn doel bereikt; hij onderwerpt zich, schijnbaar met groot misnoegen, aan het besluit der gedeputeerden; op dat besluit werpt hij nu de schuld van alles wat er verkeerds gedaan is; alleen dat besluit heeft hem belet eene schitterende overwinning te behalen; hij stelt zich zelf voor als naauw beperkt in zijn gezag, als het slagtoffer van de onverstandige aanmatigingen der gedeputeerden en van Slangenburg's kuiperijen.

De magtige aanhang van het Britsche legerhoofd in Engeland bewoog hemel en aarde om hem genoegdoening te doen verschaffen, en zijn tegenstander te doen vallen. In Holland was men aanvankelijk voornemens Slangenburg te ondersteunen; ten minsten twee van de meest invloed hebbende steden, Amsterdam en Leyden, trokken partij voor den Hollandschen generaal; maar weldra zegevierde de Engelsche invloed, en Slangenburg werd opgeofferd. Onder voorwendsel van ziekte verliet hij het leger, waarbij hij sedert niet meer verscheen; zijne militaire loopbaan was geëindigd.

Wij willen aannemen dat de Staten-Generaal voorzigtig gehandeld hebben, met, de onmogelijkheid inziende van eene goede verstandhouding te brengen tusschen Slangenburg en Marlborough, eerstgenoemden te verwijderen, en aan den Brit het

volle oppergezag te laten; de algemeene belangen der bondgenooten maakten dit besluit misschien wenschelijk; maar toch is dat besluit ook een bewijs, hoe zeer Nederland zich toen afhankelijk stelde van de Engelsche staatkunde. Wij willen toestemmen dat de godsdienst van Slangenburg toen misschien een beletsel heeft uitgemaakt, om hem het opperbevel over de legermagt der Republiek op te dragen; maar toch, beschamend is het voor ons, daarbij op te merken, dat Lodewijk XIV soms Protestanten aan het hoofd van zijne legers heeft gesteld; de dweepzieke despoot, die het edict van Nantes herriep, is toch in dit opzigt verdraagzamer of verstandiger geweest dan de regenten der Republiek! Wij willen, in één woord, niet betwisten dat de noodzakelijkheid of het staatsbelang toen gebiedend voorschreven om Slangenburg op te offeren; maar wat wij wél betwisten, is het regt dat de hedendaagsche geschiedschrijver zich soms aanmatigt, om nu nog blaam te willen werpen op dien roemvollen naam; om nu nog, vergetende welke uitstekende diensten Slangenburg zijn vaderland heeft bewezen, zijn naam geheel en al op te offeren aan den naam van Marlborough; om nu nog de tweedragt dier beide mannen voor te stellen als het gevolg der afgunst van een intrigant zonder bekwaamheid, jegens een groot legerhoofd, jegens een genie. Zulk eene voorstelling is niet alleen onvaderlandsch; zij is ook valsch en onwaar.

Wat na die mislukte operatiën der bondgenooten aan de Dyle in 1705 in de Nederlanden voorviel, is van weinig of geen belang geweest; het draagt geheel en al het kenmerk van het onbeduidende van vele der veldtogten van die dagen. Een paar woorden kunnen volstaan om het te vermelden.

Leeuwe, een klein plaatsje in Braband, dat na het verlies der liniën door de Franschen bezet was gehouden, wordt nu door de bondgenooten belegerd, en zonder moeite in weinig dagen genomen (2—5 September); de generaal van Dedem, met eene sterke magt en genoegzame middelen die zwakke vesting aanvallende, dwong het handvol verdedigers, dat zich daarbinnen bevond, de wapens neder te leggen. In het laatste gedeelte van den veldtogt wordt even zoo nog de kleine v

ting Santvliet door Marlborough belegerd en genomen (26—29 October). Wie nu van Bergen-op-Zoom naar Antwerpen reist, zal, ter halverwege het onbeduidende Santvliet opmerkende, zich moeijelijk kunnen voorstellen dat de overwinnaar van Hochstett zich eenmaal met het belegeren dier plaats heeft ingelaten; en zelfs in die dagen, toen men zoo veel met vestingen ophad, toen bijna alles vesting was, was men toch reeds overtuigd van de onbeduidendheid van Santvliet, en meer dan eens was er bij de Fransche legerhoofden sprake van geweest om het te verlaten en te slechten; men was niet overgegaan tot de uitvoering van dit verstandig voornemen, en dit verzuim deed eene bezetting van duizend man nutteloos verloren gaan. De boete van besluitelooze traagheid, die wél inziet wat er slechts en verkeerds is, maar die het gedurig uitstelt om daarin verandering te brengen!

De voordeelen door Marlborough behaald, op zich zelve reeds zoo weinig beteekenend, werden nog van onbeduidender aard, dewijl zij opgewogen werden door een voordeel dat den Franschen legerhoofden toen ten deele viel. Diest werd den 25sten October door de Franschen overvallen en genomen, juist op het oogenblik dat Marlborough's heir zich noordwaarts had gewend om Santvliet aan te tasten; de bondgenooten hadden den misslag begaan van in het slecht versterkte en slecht bewapende Diest eene bezetting van 1500 à 2000 man achter te laten, die met de vesting verloren ging. Eene poging, later (in den nacht van 11—12 November) door Villeroi beproefd, om even zoo Leeuwe te hernemen, werd echter verijdeld door de wakkerheid der bezetting van die kleine vesting. Half November verlieten daarop de wederzijdsche legers het open veld, en verdeelden zich in de winterkwartieren.

Ziedaar den veldtogt van 1705 in de Nederlanden. Door de bondgenooten onder zoo schitterende vooruitzigten en met zoo grootsche verwachtingen geopend, werd zij op zoo jammerlijke wijze besloten; wél mogten zij met de Desdemona van Shakespeare uitroepen: *"o most lame and impotent conclusion!"*

Wij zullen hier niet nader treden in het onderzoek naar de oorzaken, dien dezen voor de bondgenooten ongelukkigen afloop van den veldtogt teweegbragten; dit zou niet anders zijn dan eene herhaling van wat reeds daarover is gezegd bij het verhaal van verschillende handelingen van dien veldtogt. Wij

hebben herhaaldelijk aangetoond dat, mogen ook andere invloeden hebben medegewerkt om de krijgsverrigtingen der bondgenooten in de Nederlanden in 1705 zoo onbeduidend en nietig te maken, de uitkomst toch voornamelijk te wijten is geweest aan Marlborough's verkeerd beleid; hetzij dan dat dit verkeerd beleid moet toegeschreven worden aan minder goede inzigten en aan gebrek aan voortvarendheid; hetzij, wat meer waarschijnlijk is, dat dit verkeerd beleid moet geweten worden aan de zelfzucht van den Engelschen veldheer, die het hem onraadzaam deed achten om nu reeds door het behalen van groote voordeelen in de Nederlanden, eene te beslissende wending aan den oorlog te geven. Hoe langer de oorlog duurde, hoe meer Marlborough in de gelegenheid was om geld bijeen te schrapen, en dat was voor hem de hoofdzaak.

Aan de Fransche zijde verwekte de uitkomst van den veldtogt van 1705 in de zuidelijke Nederlanden eene tevredenheid, die niet ongegrond was: het gevaar dat Frankrijk bedreigde, eerst aan de Moezel, later in Braband, was geheel en al afgewend, en de gevreesde vijandelijke veldheer had de vernedering moeten ondergaan, zijne ver reikende ontwerpen geheel te zien verijdelen, en met zijn sterk en goed leger niets uit te rigten. Dat die uitkomst Frankrijk's Koning en zijne krijgsbestuurders met voldoening vervulde, was zeer natuurlijk en billijk; maar zij gingen daarbij veel te ver; zij schreven die uitkomst toe aan hunne eigene bekwaamheid en aan de minderheid des vijands; opgeblazen van ijdelheid meenden zij het regt te hebben om met geringschatting van dien vijand te spreken; hunne dwaze verblinding voerde hen den weg op, aan welks eindpaal zij de nederlaag van Ramilies zouden vinden.

In Villeroi's brieven aan den Koning, dadelijk nadat den 18den Augustus 1705 de onderneming der bondgenooten tegen de stelling der Franschen aan de Yssche mislukt was, komt de uitdrukking voor van de vreugde over dat verkregene voordeel; de geest des schrijvers is daardoor als bedwelmd. Die brieven teekenen het bekrompene, ijdele karakter van den Franschen maarschalk; hij neemt daarin den gewigtigen en geheimzinnigen toon aan van iemand, die op zijn invloed op den souverein vertrouwt: "hij heeft veel omstandigheden aan Z. M. mede te deelen; hij kan dat zoo niet schriftelijk doen; maar hij hoopt later de eer te hebben dit bij een mondeling onderhoud aan den Koning uit te leggen." Maar vooral afkeurenswaardig is de toon waarop

ting Santvliet door Marlborough belegerd en genomen (26—29 October). Wie nu van Bergen-op-Zoom naar Antwerpen reist, zal, ter halverwege het onbeduidende Santvliet opmerkende, zich moeijelijk kunnen voorstellen dat de overwinnaar van Hochstett zich eenmaal met het belegeren dier plaats heeft ingelaten; en zelfs in die dagen, toen men zoo veel met vestingen ophad, toen bijna alles vesting was, was men toch reeds overtuigd van de onbeduidendheid van Santvliet, en meer dan eens was er bij de Fransche legerhoofden sprake van geweest om het te verlaten en te slechten; men was niet overgegaan tot de uitvoering van dit verstandig voornemen, en dit verzuim deed eene bezetting van duizend man nutteloos verloren gaan. De boete van besluitelooze traagheid, die wél inziet wat er slechts en verkeerds is, maar die het gedurig uitstelt om daarin verandering te brengen!

De voordeelen door Marlborough behaald, op zich zelve reeds zoo weinig beteekenend, werden nog van onbeduidender aard, dewijl zij opgewogen werden door een voordeel dat den Franschen legerhoofden toen ten deele viel. Diest werd den 25sten October door de Franschen overvallen en genomen, juist op het oogenblik dat Marlborough's heir zich noordwaarts had gewend om Santvliet aan te tasten; de bondgenooten hadden den misslag begaan van in het slecht versterkte en slecht bewapende Diest eene bezetting van 1500 à 2000 man achter te laten, die met de vesting verloren ging. Eene poging, later (in den nacht van 11—12 November) door Villeroi beproefd, om even zoo Leeuwe te hernemen, werd echter verijdeld door de wakkerheid der bezetting van die kleine vesting. Half November verlieten daarop de wederzijdsche legers het open veld, en verdeelden zich in de winterkwartieren.

Ziedaar den veldtogt van 1705 in de Nederlanden. Door de bondgenooten onder zoo schitterende vooruitzigten en met zoo grootsche verwachtingen geopend, werd zij op zoo jammerlijke wijze besloten; wél mogten zij met de Desdemona van Shakespeare uitroepen: *"o most lame and impotent conclusion!"*

Wij zullen hier niet nader treden in het onderzoek naar de oorzaken, dien dezen voor de bondgenooten ongelukkigen afloop van den veldtogt teweegbragten; dit zou niet anders zijn dan eene herhaling van wat reeds daarover is gezegd bij het verhaal van verschillende handelingen van dien veldtogt. Wij

hebben herhaaldelijk aangetoond dat, mogen ook andere invloeden hebben medegewerkt om de krijgsverrigtingen der bondgenooten in de Nederlanden in 1705 zoo onbeduidend en nietig te maken, de uitkomst toch voornamelijk te wijten is geweest aan Marlborough's verkeerd beleid; hetzij dan dat dit verkeerd beleid moet toegeschreven worden aan minder goede inzigten en aan gebrek aan voortvarendheid; hetzij, wat meer waarschijnlijk is, dat dit verkeerd beleid moet geweten worden aan de zelfzucht van den Engelschen veldheer, die het hem onraadzaam deed achten om nu reeds door het behalen van groote voordeelen in de Nederlanden, eene te beslissende wending aan den oorlog te geven. Hoe langer de oorlog duurde, hoe meer Marlborough in de gelegenheid was om geld bijeen te schrapen, en dat was voor hem de hoofdzaak.

Aan de Fransche zijde verwekte de uitkomst van den veldtogt van 1705 in de zuidelijke Nederlanden eene tevredenheid, die niet ongegrond was: het gevaar dat Frankrijk bedreigde, eerst aan de Moezel, later in Braband, was geheel en al afgewend, en de gevreesde vijandelijke veldheer had de vernedering moeten ondergaan, zijne ver reikende ontwerpen geheel te zien verijdelen, en met zijn sterk en goed leger niets uit te rigten. Dat die uitkomst Frankrijk's Koning en zijne krijgsbestuurders met voldoening vervulde, was zeer natuurlijk en billijk; maar zij gingen daarbij veel te ver; zij schreven die uitkomst toe aan hunne eigene bekwaamheid en aan de minderheid des vijands; opgeblazen van ijdelheid meenden zij het regt te hebben om met geringschatting van dien vijand te spreken; hunne dwaze verblinding voerde hen den weg op, aan welks eindpaal zij de nederlaag van Ramilies zouden vinden.

In Villeroi's brieven aan den Koning, dadelijk nadat den 18den Augustus 1705 de onderneming der bondgenooten tegen de stelling der Franschen aan de Yssche mislukt was, komt de uitdrukking voor van de vreugde over dat verkregene voordeel; de geest des schrijvers is daardoor als bedwelmd. Die brieven teekenen het bekrompene, ijdele karakter van den Franschen maarschalk; hij neemt daarin den gewigtigen en geheimzinnigen toon aan van iemand, die op zijn invloed op den souverein vertrouwt: "hij heeft veel omstandigheden aan Z. M. mede te deelen; hij kan dat zoo niet schriftelijk doen; maar hij hoopt later de eer te hebben dit bij een mondeling onderhoud aan den Koning uit te leggen." Maar vooral afkeurenswaardig is de toon waarop

hij van Marlborough gewaagt: "Ik geloof dat Uwe Majesteit met eenig genoegen den aftogt van den Hertog van Marlborough zal vernemen, na de ijdele beloften die hij aan de Staten-Generaal had gedaan van iets buitengewoons te verrigten.... Ziedaar het grootsche ontwerp van Mijnheer van Marlborough, dat tot niets anders geleid heeft dan om zijn leger op zeer onnutte wijze te vermoeijen; wat hij beraamd heeft, heeft hij slecht uitgevoerd; en na overvloed van schimpende taal, heeft hij geen aanval durven doen op het leger, hoe zeer dit noodwendig verspreid was. Het kan niet anders of de vijand heeft veel volks verloren door vermoeijenis en door gebrek aan leeftogt.... Men behoeft er niet aan te twijfelen, of de Hertog van Marlborough zal op de Heeren Staten de schuld werpen, dat hij niet geslaagd is in zijn grootsch onderwerp om Brussel te nemen en Uwer Majesteit's leger te slaan."

Terwijl de Fransche veldheer zulk een toon aanslaat, geven de Koning en zijn oorlogsminister in hunne antwoorden daaraan niets toe; ook zij zijn bedwelmd door het onverwachte krijgsgeluk dat de Fransche wapenen te beurt valt.

Lodewijk XIV schrijft aan den Keurvorst: "die ongelukkige gebeurtenis zal den Hertog van Marlborough even weinig tot eer verstrekken, als de poging die zij" (de bondgenooten) "deden om de Dyle over te trekken." En aan Villeroi schrijft de Koning: "die groote beweging die over de marsch van den Hertog van Marlborough werd gemaakt, is eindelijk besloten met een schandelijken terugtogt." Ook Chamillart doet hierin voor zijn Koning niet onder; hij schrijft aan Villeroi: "Het zal u weinig moeite kosten om mij te doen erkennen, dat ik slechts een gering denkbeeld heb van de bekwaamheid van den Hertog van Marlborough; wat hij in dezen veldtogt gedaan heeft, breekt, mijns inziens, den grooten naam af, dien men hem gaf na den slag van Hochstett; het winnen van dien veldslag moet meer geweten worden aan het loutere toeval, dan aan de bekwaamheid der vijandelijke legerhoofden; 't is waar dat zij partij wisten te trekken van onze slechte stelling. Laat hem nu eens naar Engeland terugkeeren na de vermeestering van Leeuwe; zijne ontvangst daar zal niet zoo schitterend zijn als ten vorigen jare...."

Wanneer men zúlke menschen zóó hoort spreken, dan wordt men haast geneigd om partij te trekken voor Marlborough.

Maastricht, 15 April 1865. W. J. KNOOP.

INDISCHE MILITAIRE BELANGEN.

Beschouwingen over de regeling van de bevordering, het ontslag en het op non-activiteit stellen van de Europesche officieren der in Nederlandsch-Indië aanwezige landmagt. 's Gravenhage, Gebr. van Langenhuysen. 1864.

De officieren van het leger in Nederland verheugen zich reeds sedert veertien jaren in het bezit eener wet, die hen waarborgt tegen mogelijke willekeur en die hunne toekomst verzekert. Die wet, gegrond op art. 58 der grondwet, is in 1851 door de Tweede Kamer met bijna algemeene stemmen (58 tegen 1) aangenomen, en ook het artikel zelf had vroeger, in de Dubbele Kamer van 1848, slechts bij enkelen afkeuring gevonden. De heftigste bestrijder van het beginsel om de regten — en verpligtingen; want deze beiden zijn hier, men leze slechts de wet, niet van elkander te scheiden — en verpligtingen dus der officieren wettelijk te regelen, was toenmaals geweest een voormalig minister van Oorlog, de tegenwoordige chef van den generalen staf, die als afgevaardigde voor Utrecht zitting had. "De bevordering en de pensionering," zeide de generaal Nepveu in zijne rede van 5 October 1848, "kunnen door de wet geregeld worden; doch de benoeming en vooral het ontslag kunnen dat niet; het ontslag kan, mag aan geen banden gelegd worden, zonder het grootste gevaar voor het behoud van den Staat, voor de maatschappelijke orde; geen leger kan blijven bestaan, geene goede zamenstelling, geene krijgstucht is mogelijk. Geen opperbevelhebber, geen hoofd van den Staat kan instaan, dat een leger, gerugsteund door zulke ultra-democratische bepalingen, aan zijne noodzakelijke bestemming zal voldoen door zijne zamenstelling, goeden geest, onderwerping en gehoorzaamheid. Leg het ont-

slag aan wettelijke banden en dat alles is verloren en kan nimmer herkregen worden."

De beschouwingen van den geachten generaal, in het verdere gedeelte zijner rede nog nader toegelicht, werden intusschen door verscheidene andere afgevaardigden, met name door de Heeren Storm van 's Gravesande en van Dam van Ysselt, daarna ook door de Regering, bij monde van den minister Lightenvelt, krachtig bestreden, en art. 58 werd aangenomen met 100 tegen 14 stemmen. Drie jaren later kwam daarop de *Wet tot regeling van de bevordering, het ontslag en het op pensioen stellen van de officieren der landmagt* tot stand, die onmiddellijk gevolgd werd door eene soortgelijke wet, de zeemagt betreffende.

De nadeelige gevolgen, welke de geachte afgevaardigde uit Utrecht van de wettelijke regeling der belangen van de officieren voorspelde, hebben zich tot hiertoe niet verwezenlijkt. Het tegendeel is waar, en inzonderheid de bepalingen omtrent het ontslag hebben een zeer gunstigen invloed uitgeoefend op het officierskorps. Menig officier, die na 1851 ontslagen is en dat verdiende, zou in vroeger dagen tot nadeel van de dienst en tot oneer van het korps, in de gelederen zijn gebleven. De reden ligt voor de hand. Vroeger moest de voordragt tot ontslag uitgaan van den chef van het korps (regiment), terwijl de uitvoerende magt, dus de minister van oorlog — of, zoo men wil, ook in de eerste plaats de koning — uitspraak deed in laatste ressort. De verantwoordelijkheid van een ontslag drukte derhalve hoofdzakelijk op de chefs der korpsen, die het initiatief moesten nemen, en het is duidelijk dat dezen — ook omdat de beoordeeling van vele handelingen zoozeer afhangt van subjectieve inzigten — niet zelden huiverig waren een officier tot het ontvangen van ontslag voor te dragen en hem dus voor zijn gansche verdere leven ongelukkig te maken. Door de wet van 1851 is echter de verantwoordelijkheid van zoodanigen maatregel overgebragt op den Raad van onderzoek, zamengesteld uit officieren, die daartoe door het lot zijn aangewezen. De chef (of de minister, of de officieren zelven) is nu nog wel aanklager, maar zijne aanklagt is niet beslissend; de Raad onderzoekt en brengt advies uit, en kan — door te stemmen voor vrijspraak — de geheele aanklagt te niet doen; immers de uitvoerende magt kan van het uitgebragte advies niet afwijken dan ten gunste van den beklaagde. De verantwoordelijkheid is nu collectief en wordt dus gemakkelijk gedragen; voor den chef

en voor den minister is de verantwoordelijkheid uiterst gering. Veeleer dan vroeger wordt derhalve tegenwoordig een officier, die niet schijnt te verdienen langer in de gelederen te blijven, tot ontslag voorgedragen, ook omdat zijne mede-officieren regt hebben daartoe de noodige voorstellen te doen. En zoo zijn, door de wet van 1851, zoowel de goede naam van het officierskorps als de belangen van de dienst beter dan vroeger verzekerd.

De vroegere regeling, waarbij de chef van het korps de aanklager en tevens de eenige was, wiens advies en oordeel in de zaak gevraagd werd, verdiende ook daarom afkeuring, omdat daarbij zooveel afhing van de persoonlijke zienswijze van den chef, die zich, zoo als ieder mensch, ligtelijk te veel kon laten leiden door persoonlijke indrukken. De militaire chef is — in tegenstelling met hetgeen bij de burgerlijke ambtenaren valt op te merken — met zijne ondergeschikten, om zoo te zeggen, voortdurend in aanraking; hij ziet ze van zeer nabij en onder zeer verschillende omstandigheden, en vat zoodoende soms weêrzin op tegen dezen, of sympathie voor genen, zonder daarvoor gegronde redenen te hebben. In de burgerlijke ambtenaarswereld komt de ondergeschikte ambtenaar minder in dagelijksche aanraking met zijne meerderen. Zoo hij zijne werkzaamheden slechts naar behooren verrigt, heeft hij in zekeren zin met zijn chef niet meer te maken; zijne persoonlijkheid, dat wil zeggen, zijn karakter, zijn uiterlijk, zijne maatschappelijke vormen en zelfs — tot zekere hoogte — zijne maatschappelijke handelingen, blijven, bij de beoordeeling van zijn persoon *als ambtenaar*, buiten spel.

In de militaire wereld is dat anders. Daar wordt, ten deele te regt, veel gehecht aan uiterlijke vormen; daar wordt elk chef als van zelf er toe gebragt om de persoonlijkheid van den officier, bij de beoordeeling van zijne militaire geschiktheid, veel meer dan op zich zelf beschouwd noodig en billijk is, in aanmerking te nemen. Deze chef is tegen een officier ingenomen omdat hij geen "visites" maakt; bij een ander kan een officier welligt geen goed doen, die achteloos is in houding en kleeding en weinig beschaafd van manieren, of die zijn levenstaak schijnt te zien in de bezorging van zijn toilet; een derde, zelf van burgerlijke of geringe afkomst, vindt mogelijk een officier onuitstaanbaar, die een baronstitel voor zijn naam heeft en "les petites gens" een weinig uit de hoogte behandelt.

Zeer superieure menschen alleen zullen zich boven deze bijzaken weten te verheffen en begrijpen dat men een petit-maître kan zijn, of een ruwe, ongepolijste gast, of een ijdel, hooghartig mensch en toch een bruikbaar officier. Maar de meesten zullen, bij de beoordeeling der personen, zich onwillekeurig meer of minder door deze bijkomende omstandigheden laten leiden, en hiervan zullen natuurlijk de *jaarlijksche* rapporten omtrent de betrokken officieren — rapporten, die in de ambtenaars-wereld niet bestaan — de blijken dragen.

Juist omdat in de militaire wereld het oordeel zoo ligtelijk wordt geleid door persoonlijke indrukken en bijkomende, op zich zelf onbeduidende, omstandigheden, is het goed de ondergeschikten zooveel mogelijk te vrijwaren voor de gevolgen van eene soms niet genoeg gemotiveerde antipathie zijner meerderen. Daarom zijn, voor de militaire officieren, veel meer dan voor burger-ambtenaren, bepalingen noodig, die hen waarborgen tegen ongegronde beoordeelingen en tegen willekeurige handelingen. Wij leggen eenigen nadruk op die uitdrukking: "veel meer dan voor burger-ambtenaren", omdat velen, den toestand van die ambtenaren met dien der officieren vergelijkende, de laatsten zoo bijzonder gelukkig prijzen, dat hun toestand geregeld is door eene wet, die de ambtenaren missen; nog onlangs sprak in de Tweede Kamer de heer van Bosse in dien zin. Maar daarbij wordt voorbijgezien, dat de officier onder geheel andere verhoudingen leeft dan de ambtenaar; dat hij veel minder vrij is in zijn dagelijksch doen en laten; dat hij, om zoo te zeggen, elk uur van den dag gereed moet staan; dat hij, in kleeding en in zoovele andere opzigten (zelfs in de wijze, waarop hij zijn haar wil dragen), in honderde punten, die onafscheidelijk verbonden zijn met zijne persoonlijke vrijheid, gedwongen is de dikwijls veranderende inzigten van anderen te volgen; dat hij somwijlen blootstaat aan allerlei kleine plagerijen en onaangenaamheden, die telkens terug kunnen komen; dat hij is blootgesteld aan herhaalde en geheel willekeurige verplaatsingen, en dat hij eindelijk, hoe hoog ook geplaatst, slechts letterlijk heeft op te volgen de natuurlijk niet altijd verstandige, mogelijk slechts uit luim of toeval geboren, bevelen, die een hooger geplaatste hem geeft, en dat in een woord niemand minder meester is over zijn eigen persoon dan hij zelf. Tegenover al die beperkingen en verpligtingen, die de ambtenaar niet, of althans niet in die mate, kent, behooren regten te staan, en dat die

regten omschreven zijn in eene wet, is zeker niet af te keuren en, blijkens de vroegere ondervinding, geenszins overbodig.

De wetten van 1851, terwijl zij aan de eene zijde ruimschoots gelegenheid geven om officieren te ontslaan, die niet langer in het officierskorps geduld kunnen worden, geven den officieren aan de andere zijde waarborgen tegen partijdigheid en willekeur. Zij maken niet, zoo als de geachte afgevaardigde uit Utrecht beweerde, wiens woorden wij boven afschreven, de in het leger noodzakelijke onderwerping en gehoorzaamheid onmogelijk; zij strekken niet tot ondermijning van de krijgstucht en den goeden geest in het leger; zij zijn voor de regering volstrekt geen beletsel om officieren te verwijderen, die daartoe in de termen vallen. Zij beletten slechts misbruik van magt en willekeurige handelingen; zij waarborgen slechts de officieren tegen eene oogenblikkelijke opwelling van ontevredenheid, die aanleiding zou kunnen geven tot een ontslag, dat op zich zelf onverdiend en niet te verdedigen zou kunnen zijn; zij vormen een voor de magthebbenden zelven heilzamen band, in zooverre als zij hen verhinderen, in een oogenblik van voorbijgaanden wrevel tot stappen over te gaan, welke zij later de eersten zouden zijn om te betreuren. Want ook een minister blijft een mensch, is niet altijd zijn gevoel meester en laat zich wel eens, in plaats van door de rede alleen, door zijne driften beheerschen.

Al hetgeen hier door ons is aangevoerd, heeft de minister Lightenvelt, bij de discussiën over art. 58 der Grondwet, korter, kernachtiger en beter gezegd in eene redevoering, waarvan wij ons zullen veroorlooven hier enkele zinsneden over te nemen; het jaar 1848 begint reeds eenigzins tot de geschiedenis te behooren, en voor allen die, even als wij, den parlementairen strijd van die dagen slechts uit de verte konden gadeslaan, schijnt eene herinnering van hetgeen toenmaals door de regering tot verdediging van het beginsel van wettelijke regeling van de positie der officieren is aangevoerd, niet onbelangrijk.

"In een tijdperk", zoo sprak de heer Lightenvelt, "waarin ieder zoozeer op zijne maatschappelijke regten staat, waarin ieder waarborgen voor die regten vraagt, moet het standpunt van den officier niet geheel zonder waarborgen blijven. Immers zijn standpunt in de maatschappij is *exceptioneel:* door zijne *opvoeding* en *opleiding*, door zijne *roeping*, door de *diensten*

die van hem gevraagd, door de *opofferingen* die van hem gevorderd worden en door de *gevaren*, welke hij moet trotseren met opoffering van gezondheid en leven.

"Mag de officier voor het behoud der door hem zoo duur gekochte regten geen waarborgen hebben? Moet zijn bestaan, zijne geheele toekomst prijs gegeven worden aan willekeur? Kan hij niet een zelfstandig lid der maatschappij, en tevens een goed officier wezen?

"De krijgstucht zal verloren gaan!.... hoe! zal die krijgstucht verloren gaan, omdat hij niet aan de willekeur zijner overheid geheel is overgegeven? Krijgs*tucht* is, als elke tucht, *regel;* en regel sluit willekeur uit. Er bestaat groot onderscheid tusschen tucht en slaafsche onderwerping. Men zal den officier in zijne eigene oogen verheffen en veredelen door hem aan willekeur te onttrekken en aan de regels der militaire tucht *alleen* te onderwerpen. Waarom kan een officier, als zelfstandig mensch, er geen eer in stellen een slaaf der militaire discipline te zijn, even als een zelfstandig regter er op roemt een slaaf der wet te zijn?

"Ik weet het, vroeger werd de officier, door zijne volstrekte afhankelijkheid van het uitvoerend gezag, tot een blind werktuig der overheid gevormd.

"Ik wil het aan vrijheidlievende mannen gevraagd hebben of die toestand wel een goede waarborg voor het behoud onzer grondwettige regten oplevert; of die toestand met de gevorderde en vrijzinnige begrippen des tijds wel overeen te brengen is?

"Maar ik wil het zelfs aan het hoogste gezag gevraagd hebben, of het betere en luisterrijker diensten verwacht van den officier, slaafs aan zijne grillen onderworpen, dan van den zelfstandigen, zijne waarde gevoelenden krijgsman, die zich alleen door eed en eergevoel gebonden acht?

"Ik voor mij koester de volste overtuiging, dat eed en eergevoel de beste waarborgen zijn voor de trouw van den Nederlandschen officier. Ik verlang geene andere. Het moge voor den generaal of anderen bevelhebber gemakkelijker en aangenamer zijn over een officier naar gril, luim en welgevallen te heerschen en te beschikken, maar ik acht dit, in het welbegrepen maatschappelijk belang, noch wenschelijk, noch nuttig."

"De officier, zal hij goed zijn, moet zijn stand beminnen; hij zal dien zeker minder liefhebben, wanneer zijn lot, loopbaan en toekomst geheel van willekeur afhangen dan wan-

neer hij weet dat zijn lot verzekerd, en zijn ontslag alleen van wettige regels afhankelijk is."

Die wettige regelen, waarvan de noodzakelijkheid en de doelmatigheid aldus, door de regering van '48, op zoo klemmende wijze werden aangetoond, beheerschen nu reeds sedert veertien jaren het Nederlandsche officierskorps, zoowel van de land- als zeemagt, en wij gelooven dat niemand ons zal tegenspreken wanneer wij beweren, dat de invloed, door hen op die beide takken van ons krijgswezen uitgeoefend, een heilzame is geweest. Dat die wetten leemten en gebreken hebben, zal niemand ontkennen; de ondervinding heeft dat reeds geleerd. Maar over het geheel genomen zijn die wetten goed, en de minister Lightenvelt zeide niets te veel toen hij, in antwoord op de bewering van den generaal Nepveu, dat het niet mogelijk zoude zijn eene goede wet op de bevordering en het ontslag te maken, zijnen bestrijder deze woorden toevoegde: "de wet, die het lot van den officier zal regelen, zal van den Koning uitgaan en door de wetgeving bekrachtigd worden; zij zal inhouden billijke regels, die het gezag niet *fnuiken*, maar *sterken*; die de tucht niet *verbreken*, maar *verzekeren*."

Aan die, toen mogelijk nog eenigzins gewaagde, belofte van het gouvernement van '48 heeft het gouvernement van 1851 voldaan. De toen aangenomen wetten houden billijke regels in; zij waarborgen tegen willekeur en strekken tot versterking eener goed begrepen krijgstucht; en zij zouden nog veel gunstiger uitwerking hebben gehad indien de achtereenvolgende regeringen die wetten in alle opzigten getrouw waren nagekomen. Maar sommige bepalingen, met name die omtrent de bevordering bij keuze, zijn steeds eenvoudig als niet geschreven aangemerkt, en het krachtigste middel om ware verdiensten te beloonen en een goeden geest, waardoor wij verstaan een geest van vooruitgang en verbetering, in het leger te brengen, is steeds onaangewend gebleven.

Terwijl de land- en zeemagt alzoo reeds sedert vele jaren in het bezit zijn van de vereischte wettelijke waarborgen, is er een gedeelte van onze wapenmagt, namelijk het leger in Indië, hetwelk die waarborgen wel niet geheel mist, maar waarvan de belangen toch minder goed dan die van het leger in Nederland verzekerd zijn. De bevordering en het ontslag der bij het Indisch leger dienende officieren zijn geregeld bij een koninklijk besluit van 24 November 1859, houdende vaststelling

die van hem gevraagd, door de *opofferingen* die van hem gevorderd worden en door de *gevaren*, welke hij moet trotseren met opoffering van gezondheid en leven.

"Mag de officier voor het behoud der door hem zoo duur gekochte regten geen waarborgen hebben? Moet zijn bestaan, zijne geheele toekomst prijs gegeven worden aan willekeur? Kan hij niet een zelfstandig lid der maatschappij, en tevens een goed officier wezen?

"De krijgstucht zal verloren gaan!.... hoe! zal die krijgstucht verloren gaan, omdat hij niet aan de willekeur zijner overheid geheel is overgegeven? Krijgs*tucht* is, als elke tucht, *regel;* en regel sluit willekeur uit. Er bestaat groot onderscheid tusschen tucht en slaafsche onderwerping. Men zal den officier in zijne eigene oogen verheffen en veredelen door hem aan willekeur te onttrekken en aan de regels der militaire tucht *alleen* te onderwerpen. Waarom kan een officier, als zelfstandig mensch, er geen eer in stellen een slaaf der militaire discipline te zijn, even als een zelfstandig regter er op roemt een slaaf der wet te zijn?

"Ik weet het, vroeger werd de officier, door zijne volstrekte afhankelijkheid van het uitvoerend gezag, tot een blind werktuig der overheid gevormd.

"Ik wil het aan vrijheidlievende mannen gevraagd hebben of die toestand wel een goede waarborg voor het behoud onzer grondwettige regten oplevert; of die toestand met de gevorderde en vrijzinnige begrippen des tijds wel overeen te brengen is?

"Maar ik wil het zelfs aan het hoogste gezag gevraagd hebben, of het betere en luisterrijker diensten verwacht van den officier, slaafs aan zijne grillen onderworpen, dan van den zelfstandigen, zijne waarde gevoelenden krijgsman, die zich alleen door eed en eergevoel gebonden acht?

"Ik voor mij koester de volste overtuiging, dat eed en eergevoel de beste waarborgen zijn voor de trouw van den Nederlandschen officier. Ik verlang geene andere. Het moge voor den generaal of anderen bevelhebber gemakkelijker en aangenamer zijn over een officier naar gril, luim en welgevallen te heerschen en te beschikken, maar ik acht dit, in het welbegrepen maatschappelijk belang, noch wenschelijk, noch nuttig."

"De officier, zal hij goed zijn, moet zijn stand beminnen; hij zal dien zeker minder liefhebben, wanneer zijn lot, loopbaan en toekomst geheel van willekeur afhangen dan wan-

neer hij weet dat zijn lot verzekerd, en zijn ontslag alleen van wettige regels afhankelijk is."

Die wettige regelen, waarvan de noodzakelijkheid en de doelmatigheid aldus, door de regering van '48, op zoo klemmende wijze werden aangetoond, beheerschen nu reeds sedert veertien jaren het Nederlandsche officierskorps, zoowel van de land- als zeemagt, en wij gelooven dat niemand ons zal tegenspreken wanneer wij beweren, dat de invloed, door hen op die beide takken van ons krijgswezen uitgeoefend, een heilzame is geweest. Dat die wetten leemten en gebreken hebben, zal niemand ontkennen; de ondervinding heeft dat reeds geleerd. Maar over het geheel genomen zijn die wetten goed, en de minister Lightenvelt zeide niets te veel toen hij, in antwoord op de bewering van den generaal Nepveu, dat het niet mogelijk zoude zijn eene goede wet op de bevordering en het ontslag te maken, zijnen bestrijder deze woorden toevoegde: "de wet, die het lot van den officier zal regelen, zal van den Koning uitgaan en door de wetgeving bekrachtigd worden; zij zal inhouden billijke regels, die het gezag niet *fnuiken,* maar *sterken;* die de tucht niet *verbreken,* maar *verzekeren."*

Aan die, toen mogelijk nog eenigzins gewaagde, belofte van het gouvernement van '48 heeft het gouvernement van 1851 voldaan. De toen aangenomen wetten houden billijke regels in; zij waarborgen tegen willekeur en strekken tot versterking eener goed begrepen krijgstucht; en zij zouden nog veel gunstiger uitwerking hebben gehad indien de achtereenvolgende regeringen die wetten in alle opzigten getrouw waren nagekomen. Maar sommige bepalingen, met name die omtrent de bevordering bij keuze, zijn steeds eenvoudig als niet geschreven aangemerkt, en het krachtigste middel om ware verdiensten te beloonen en een goeden geest, waardoor wij verstaan een geest van vooruitgang en verbetering, in het leger te brengen, is steeds onaangewend gebleven.

Terwijl de land- en zeemagt alzoo reeds sedert vele jaren in het bezit zijn van de vereischte wettelijke waarborgen, is er een gedeelte van onze wapenmagt, namelijk het leger in Indië, hetwelk die waarborgen wel niet geheel mist, maar waarvan de belangen toch minder goed dan die van het leger in Nederland verzekerd zijn. De bevordering en het ontslag der bij het Indisch leger dienende officieren zijn geregeld bij een koninklijk besluit van 24 November 1859, houdende vaststelling

van een reglement te dezer zake, dat in vele opzigten met de wet van 1851 overeenstemt, maar in andere daarvan afwijkt en over het geheel genomen aanvulling en verbetering eischt. In het werk, dat wij hier aankondigen, worden de gebreken van dat reglement met scherpzinnigheid en met kracht van redenen aangeduid, terwijl de schrijver verder den wensch uit, dat ook de positie van de officieren bij het Indische leger bij de wet geregeld moge worden. Dat gegronde verlangen wenschen wij naar vermogen te ondersteunen, en het beoordeelend overzigt dat wij hieronder geven, zal welligt kunnen strekken om de overtuiging te vestigen, dat het officierskorps van ons leger in Indië te regt aanspraak maakt op eene even billijke en duurzame wettelijke regeling zijner belangen, als reeds voor jaren gegeven werd aan het leger in Nederland.

Wanneer de minister Lightenvelt, in zijne bovenaangehaalde rede, van de opofferingen gewaagde, welke van den officier gevorderd worden en van de gevaren, welke hij met opoffering van gezondheid en leven, moet trotseren, en daarop voor den Staat de verpligting grondde om de regten der officieren door eene wet te verzekeren, dan had hij minder het oog op het tegenwoordige dan op de tijden, die komen konden; van "gevaren" toch, van "opoffering van gezondheid en leven" kon toen, zoo min als nu, voor het leger in Nederland sprake zijn. Maar voor het Indische leger, dat toen juist op Bali had gestreden, dat voortdurend de grootste diensten bewijst, dat telkens aan gevaren is blootgesteld en voortdurend in het belang en voor het welzijn van het moederland groote opofferingen brengt, die niet altijd met grooten dank beloond worden — voor het Indische leger waren zijne woorden geheel toepasselijk op den toestand van het oogenblik. Dezelfde redenen, welke die staatsman toen aanvoerde om voor het leger in Nederland de billijkheid van wettelijke waarborgen te betoogen, golden en gelden nog in veel hoogere mate voor het leger in Indië. "Maar zoo stiefmoederlijk als Nederland in het algemeen zijne overzeesche bezittingen bejegent, zoo stiefmoederlijk" — wij nemen hier de woorden van den schrijver der Beschouwingen over — "wordt het Indische leger behandeld tegenover het in Nederland die-

nende leger. En toch heeft het Indische leger "*bien mérité de la patrie*"; dat leger heeft..... maar neen, laat mij liever zeggen, dat leger heeft, zoo al niet meerdere, dan toch dezelfde natuurlijke, en ik zie mij in staat het betoog te leveren, ook wettelijke regten als het Nederlandsche. Men versta mij wel. Ik maak hoegenaamd geene vergelijking tusschen de beide legers, want hetzelfde wat het Indische leger doet, zal, opgeroepen zijnde, ook voorzeker door het Nederlandsche leger gedaan worden — maar indien ik zeg dat dàt leger meerdere regten heeft op eene meer hechte regeling zijner dierbaarste belangen dan het Nederlandsche, dan heb ik het oog op zijne positie tegenover een autocratisch bestuur, in tegenstelling van het Nederlandsche leger, dat in een land dienst doet, waar de constitutionele denkbeelden gehuldigd worden, waar volksvertegenwoordiging en pers elk oogenblik gereed staan om zijne beschrevene of onbeschrevene, zijne wettelijke of natuurlijke regten te verdedigen."

"Het Indische leger," aldus vervolgt de geachte schrijver, "heeft niets van dat alles. Eene publieke opinie is in Indie wel is waar in vrij groote mate aanwezig; de drukpers staat haar, misschien zelfs krachtiger dan zulks het geval is in Nederland, op zijde; maar wat baten deze bij eene autocratisch regeringstelsel, dat zich in het leger immers nog sterker moet doen gevoelen......." "Bovendien, zijne veeltijds geïsoleerde positie op vele kleine posten kan den individu *à la merci* van eenige weinige veel grootere en hatelijker autocraten overleveren, zonder dat de officieren middelen bezitten om hunne regten te handhaven, waarom het dus noodzakelijk is, dat de regten en verpligtingen van het leger goed, kort en duidelijk omschreven zijn, dat zij *wettelijk* geregeld en door de wet gehandhaafd worden."

Wij zijn het volkomen eens met dit betoog, in zooverre als het strekt om de billijkheid en noodzakelijkheid aan te toonen van wettelijke voorschriften omtrent de bevordering en het ontslag der Indische officieren. Maar de geachte schrijver gaat nog een stap verder, en tracht het bewijs te leveren, dat de regering van 1859 — de bevorderingen en wat daarmede in verband staat regelende bij koninklijk besluit — hare bevoegdheid te buiten is gegaan en gehandeld heeft in strijd met de Grondwet — natuurlijk hierbij doelende op die "beruchte" laatste alinea van art. 59: "andere onderwerpen, deze koloniën

voorschrift," terwijl hij verder als zijne meening opgeeft, dat de regering van 1859 met de Vertegenwoordiging in overleg had moeten treden, ten einde gemeenschappelijk uit te maken, op welke wijze de bevorderingen en het ontslag geregeld moesten worden.

Maar een gemeen overleg in dien zin kent onze Grondwet niet, en met bevreemding zien wij die stelling opperen door een schrijver, die blijkbaar eene naauwkeurige studie heeft gemaakt van staatsregtelijke kwestiën en van onze parlementaire geschiedenis. De regering moet zelve weten wat zij wil, en de minister van Koloniën van 1859 kon toch moeijelijk aan de Kamer komen vragen, welke wijze van regeling zij nu eigenlijk verlangde. De regering moet, binnen de grenzen door de Grondwet en andere wetten gesteld, de zaken regelen zoo als zij in het algemeen belang noodig acht; aan de Tweede Kamer blijft dan altijd nog de weg open om gebruik te maken van haar regt van initiatief (art. 110 en 111 der Grondwet), en zoodoende eene andere regeling in het leven te roepen. Vooraf-gaand overleg echter met de Vertegenwoordiging is niet alleen in strijd met onze Grondwet, maar zelfs met alle constitutionele begrippen.

Ook de bewering, dat de regering van 1859 door de zoo even aangehaalde verklaring van de regering van 1854, "dat zij zich omtrent dit onderwerp niet zou onttrekken aan de toepassing van het grondwettig voorschrift," verpligt was tot eene wettelijke regeling der bevordering, kunnen wij niet aannemen. Ofschoon in het algemeen een minister zich moeijelijk gebonden kan rekenen door de woorden van zijn voorganger, erkennen wij, dat, in dit geval, de minister Rochussen zich houden moest aan de verklaring van den minister Pahud — want geen minister mag zich onttrekken aan de toepassing van de grondwettige voorschriften. De vraag is echter wat hier door "grondwettige voorschriften" is te verstaan. De geachte schrijver is van oordeel, dat hiermede bedoeld werd art. 58, waarin in het algemeen gezegd wordt, "dat de militaire officieren door den Koning bevorderd, ontslagen of op pensioen gesteld worden, volgens de regels, door de wet te bepalen." Maar, volgens onze zienswijze, kan art. 58 niet voor Indië gelden, en het is meer dan waarschijnlijk dat de toenmalige regering ook niet het oog heeft gehad op dat artikel, maar bepaaldelijk op de laatste alinea van art. 59. Zij zou zich niet onttrekken

aan de wettelijke regeling der bevordering en van het ontslag, zoodra de behoefte daaraan (d. i., naar onze opvatting van art. 59, aan *wettelijke* regeling, niet aan regeling in 't algemeen) bleek te bestaan. De regering van 1859 zag de behoefte van wettelijke regeling niet in; art. 42 van het regeringsreglement liet haar, ten aanzien van de wijze van regeling, volkomen vrijheid; en zij regelde bij koninklijk besluit. Naar ons oordeel was zij tot die wijze van handelen volkomen geregtigd.

Eene andere vraag is echter, of zij, door aan de Indische officieren de wettelijke waarborgen te onthouden, die de officieren in Nederland toen reeds sedert lang bezaten, goed en billijk handelde. Wij hebben reeds erkend, dat het Indische leger meer dan het Nederlandsche aanspraak heeft op wettelijke regeling van zijne regten en belangen. Welke redenen kunnen er dan bestaan hebben om aan het Indische leger de waarborgen te onthouden, die aan het in Nederland dienende schier met algemeene goedkeuring gegeven zijn? Was men beducht voor de inmenging der Vertegenwoordiging? Vreesde men dat zij, de voor het Nederlandsche leger geldende wet als leiddraad nemende, die wet alleen met de volstrekt noodige wijzigingen voor de toepassing, maar overigens, wat de strekking betreft, onveranderd voor Indië zou willen invoeren? Wilde men dus die wet, den geest dier wet niet? Wilde men mindere waarborgen, mindere regten voor den officier, wilde men grooter magt laten aan het administratief gezag? Eene nadere beschouwing van het koninklijk besluit van 24 November 1859, waarbij de bevordering en het ontslag door de toenmalige regering naar eigen goeddunken geregeld zijn, zal ons het antwoord kunnen geven op al die vragen, en tot die beschouwing wenschen wij thans, aan de hand van den geachten schrijver, over te gaan.

Wanneer wij de "Regeling van de bevordering, het ontslag en het op non-activiteit stellen van de *Europesche* officieren der in Nederlandsch-Indië aanwezige landmagt" (Verzameling van Algemeene Orders, 4e deel, 5e stuk, bl. 219) openslaan, dan zien wij reeds in de eerste artikels strijd, lijnregten strijd met het Reglement op het beleid der regering in Indië. Art. 42 toch van dit laatste reglement zegt duidelijk, dat "in Nederlandsch-Indië de officieren door den Gouverneur-Generaal benoemd en door *hem* bevorderd en ontslagen worden op den voet. bij algemeene verordening bepaald." Maar in de artt. 1

hoogstens kan die benoeming — die zich trouwens, in het bedoelde geval, door bijzondere omstandigheden liet verklaren en regtvaardigen — als eene kleine teleurstelling gelden voor die Indische officieren, die gehoopt hadden voor de bedoelde betrekking in aanmerking te komen. Maar wat heeft het algemeen te maken met de teleurstellingen van hen, die, in stede van de dienst te verrigten voor hun land, steeds er op uit zijn zich een gemakkelijk en genoegelijk leven te bezorgen in de schaduw van de vorstelijke paleizen of van de woningen der grooten van den dag?

Het vijfde artikel van het koninklijk besluit, waarbij de regelen worden aangegeven, die bij de gewone en buitengewone bevorderingen zijn in acht te nemen, geeft den schrijver aanleiding tot verschillende meer of min gegronde opmerkingen, die echter minder het artikel dan wel de toepassing betreffen; trouwens het artikel zelf is veel beter gesteld — en de redactie doet hier veel af — dan het overeenkomstige artikel van de Nederlandsche wet.

Wat echter de toepassing betreft, heeft het Indische leger niets aan het Nederlandsche te benijden, of liever de Indische officieren hebben daaromtrent minder reden tot beklag dan de Nederlandsche. De Nederlandsche wet bepaalt, dat *één zesde* der 2e en 1e luitenants tot den naastvolgenden rang bevorderd *kan* worden *bij keuze*, en daarvoor zouden genomen worden die officieren, die boven anderen uitmunten door bijzonderen aanleg, door ijver en kennis. De uitdrukking: "één zesde *kan* worden aangevuld bij keuze," die in het wetsartikel voorkomt, beduidt natuurlijk niet, dat de regering bevoegd is deze geheele bepaling het eene jaar na het andere onuitgevoerd te laten — want waartoe anders eene dergelijke bepaling in de wet opgenomen? — maar heeft slechts de strekking om de regering eenige vrijheid te laten, om haar niet te *verpligten* juist altijd het volle één-zesde der luitenants bij keuze te bevorderen, of daartoe stof zij of niet; dergelijke voorschriften worden altijd eenigzins facultatief gesteld, omdat het onmogelijk is vooraf alle latere omstandigheden te voorzien en eene gebiedende bepaling ligtelijk de regering in ongelegenheid zou kunnen brengen en nadeelig zou kunnen werken. Eene regering, die de wet eerlijk wil toepassen, moet gevolg geven aan de bepalingen, die daarin omtrent de bevordering bij keuze voorkomen; dit wordt niet alleen gevorderd door de politieke eerlijkheid, maar vooral ook

in het belang van het leger, zoo als de minister van Spengler, bij de behandeling der wet van 1851, kort en duidelijk heeft aangetoond. "Indien de bevordering geheel en al naar rang en ancienniteit zou moeten plaats hebben," zeide die geachte generaal, "zou het leger in een toestand van onverschilligheid en slaperigheid kunnen geraken (waarlijk profetische woorden!), en er zou geen prikkel meer overblijven om zich toe te leggen op de wetenschappen en kundigheden, waardoor men in het militaire vak kan uitmunten."

Welnu, niettegenstaande die woorden van den minister, ontwerper der wet, niettegenstaande de duidelijke bepalingen der wet zelve, is de 2de alinea van art. 5 van onze wet, waarin voor de luitenants de bevorderingen bij keuze worden voorgeschreven, tot hiertoe zoo goed als eene doode letter gebleven. In Indië is, gelooven wij, eene dergelijke bevordering ook eene zeldzaamheid, maar de woorden, in de Indische regeling voorkomende, zijn ook minder bepaald dan die van onze wet; daar wordt geen gewag gemaakt van het *één zesde;* daar wordt geen cijfer genoemd, en de regering is dus door de bepalingen van het besluit minder gebonden dan de regering in Nederland door onze wet van 1851.

Ook de zoogenaamde conduite-lijsten — jaarlijksche rapporten, die omtrent alle officieren worden uitgebragt — geven den schrijver aanleiding tot verschillende beschouwingen en tot eene vergelijking met Nederland, die weder in het nadeel van Indie uitvalt. Hij stelle zich gerust. Die geheele teedere kwestie der conduite-lijsten geeft hier evenveel aanleiding tot beklag als in Indie; de voorschriften, omtrent dit punt in Nederland gegeven, mogen een weinig vrijzinniger zijn dan die in Indie, in de toepassing is bij de beide legers bijna geen verschil. Bedriegen wij ons daarenboven niet, dan zijn de Indische conduitelijsten veel oordeelkundiger ingerigt dan de hier gebruikelijke. Onze conduite-lijsten hebben zes-en-twintig zeer smalle kolommen, waarin met geene mogelijkheid een eenigzins beredeneerd oordeel kan worden neergeschreven, terwijl de hoofden dier opvolgende kolommen zulk eene vreemdsoortige verscheidenheid aanbieden, dat daardoor — ware de zaak niet te ernstig en van te hoog gewigt — onwillekeurig de lachlust zou worden opgewekt. Zoo is er een hoofd: "*militaire kennissen* (sic) *en talenten;*" daarop volgt onmiddellijk eene rubriek: (het model dezer lijsten is twintig of vijf-en-twintig jaren oud): "*ervarenheid in gymnastische oefeningen*", en hierop weder eene rubriek:

"wetenschappelijke kundigheden", waardoor dus weder andere kundigheden zijn te verstaan dan de *"kennissen"*, die boven zijn genoemd. *Talen* worden noch onder de "kennissen", noch onder "kundigheden" gerekend, want daarvoor volgt later weder een afzonderlijk hoofd. Die geheele inrigting der conduitelijsten is zeer gebrekkig; de regering kan uit die lijsten niet beoordeelen, in hoeverre een chef zich de moeite geeft zijne officieren te leeren kennen, terwijl het voor den chef zelven bijna ondoenlijk is een eenigzins beredeneerd oordeel omtrent zijne officieren uit te brengen. En toch moet de regering naar deze jaarlijksche rapporten beslissen of een officier al dan niet voor bevordering in aanmerking kan komen.

Maar 't is voor het oogenblik niet onze bedoeling eene kritiek te leveren op onze wet van 1851 en hetgeen daarmede in verband staat, en wij hebben ons reeds te lang op dit gevaarlijke terrein opgehouden. Wij wenden ons dus weder tot het Indische reglement, en wel tot de bepalingen omtrent het ontslag. Hierbij vooral is het verschil met de Nederlandsche wet tastbaar, en, naar 't ons voorkomt, moeijelijk te regtvaardigen.

Volgens art. 27 van de Nederlandsche wet kan een officier, op zijn verzoek, een eervol ontslag bekomen, en mag dit verzoek slechts worden afgewezen "in tijden van oorlog." In plaats van die uitdrukking: "in tijden van oorlog", lezen wij in het Indische besluit, dat het verzoek niet kan worden afgewezen dan: "in tijden *van* gevaar *van* vijandelijke aanranding *van* Nederlandsch Indië, *van* verdediging dier gewesten tegen vijandelijke aanvallen, of gedurende het verrigten van dienst te velde." Eene lange omschrijving, die echter het gebrek heeft van niet zeer fraai en veel te onbestemd te zijn, en daardoor, gelijk de ondervinding reeds schijnt te hebben bewezen, aanleiding kan geven tot onbillijke toepassingen. Wij deelen overigens, met den schrijver, in het gevoelen van die Leden der Kamer, die, bij de behandeling van de wet van 1851, als hunne meening te kennen gaven, dat het ontslag ook in tijden van oorlog niet geweigerd moet worden, maar dan *niet-eervol* diende te zijn; een officier, die in tijden van oorlog of gevaar zijn ontslag vraagt, moet niet alleen ontslagen, maar weggejaagd worden.

Terwijl de Nederlandsche wet slechts *één* geval kent van eervol ontslag, namelijk op eigen verzoek, vermeldt het Indische besluit niet minder dan *zes* gevallen, die, vooral in verband beschouwd met de latere bepalingen omtrent het niet-eervol ont-

slag, tot gegronde afkeuring aanleiding geven. Zoo wordt, volgens dat besluit, een officier eervol ontslagen, die, op non-activiteit of met verlof zijnde, *onwillig* is om de dienst te hervatten, of die, zonder voorkennis van het militair bestuur, in burgerlijke dienst overgaat: wij zouden meenen, dat dergelijke handelingen in de categorie der krijgsraadszaken vallen. Daarentegen wordt, zonder genade en zonder het oordeel te vragen van een Raad van onderzoek, eenvoudig ontslagen een officier die in de termen valt van de artt. 45, 46 en 47 van het Indisch-Regeringsreglement, of die deelneemt aan de vereenigingen en vergaderingen bij art. 111 van dat reglement omschreven. Door de vereenigingen van art. 111 worden verstaan: "vereenigingen van staatkundigen aard, of waardoor de openbare orde wordt bedreigd," terwijl de eerstgenoemde artikels betrekking hebben op personen, die gevaarlijk worden geacht voor de openbare rust en orde, en die, op dien grond, uit Indië of uit een deel der koloniën gebannen kunnen worden. Het komt ons voor, dat de tusschenkomst van den Raad van onderzoek allerminst juist in deze gevallen gemist mag worden; wanneer men toch — overeenkomstig art. 3 van ditzelfde Indische besluit — een Raad laat beoordeelen of een officier door zijne handelingen of geschriften heeft aangerand: "den eerbied voor den persoon des Konings of voor dien van den Gouverneur-generaal, de grondwettige instellingen van het rijk, de regerings-beginselen van de kolonien en bezittingen van het rijk in andere werelddeelen" — dan moet, zouden wij meenen, de beoordeeling vooral of een officier in de termen valt van de artt. 45—47, evenzeer aan een Raad worde overgelaten, wijl toch het oordeel omtrent deze punten in de hoogste mate subjectief is.

Evenzoo wordt een officier eenvoudig, dat is niet-eervol ontslagen, wanneer hij de ontzettende misdaad begaat van te huwen zonder daartoe toestemming te hebben ontvangen. De bepaling bestaat voor Nederland ook, en wij zullen er daarom hier niets anders van zeggen, dan dat wij hopen dat alle beperkende bepalingen omtrent de huwelijken der officieren — bepalingen die niet meer van onzen tijd zijn en reeds in 1851 in het leger algemeene afkeuring hebben ontmoet — zoo spoedig mogelijk mogen verdwijnen. De geldelijke bepalingen zijn toch ten eenenmale onvoldoende, en de overige zijn wel zeer kwetsend voor de personen, maar hebben geen nut hoegenaamd. Allerwonderlijkst is ook de bepaling, dat een officier eervol

ontslagen wordt "wegens het bekend worden van handelingen, die, waren zij bekend geweest tijdens de benoeming van den officier, die benoeming zouden hebben doen nalaten." Dat is het zwaard van Damocles. Eene eeuwigdurende bedreiging, want — vat men de woorden van het artikel letterlijk op — dan kan een hoofdofficier op een goeden dag zijn ontslag — 't is waar, zijn eervol ontslag, maar toch een ontslag zonder pensioen — t' huis krijgen, omdat hij welligt als soldaat of onderofficier een belangrijken, maar door zijn jeugd mogelijk te verschoonen misstap heeft begaan!

Eindelijk komen wij tot het grootste en belangrijkste verschil tusschen de *Indische regeling* en de *Nederlandsche wet*, te weten de zamenstelling en werkzaamheid van den Raad van onderzoek. Hier te lande bevat de wijze van zamenstelling van dien Raad voor den beklaagde alle wenschelijke waarborgen, en in de wijze waarop de wet van 1851 het onderzoek regelt is het streven duidelijk te onderkennen om de geheele zaak zoo eerlijk en onpartijdig mogelijk te doen plaats vinden; de gegronde aanmerkingen, die somwijlen ten opzigte van de Raden van onderzoek gemaakt zijn, betroffen dan ook minder de bepalingen der wet dan wel de wijze van toepassing in bepaalde gevallen, en die toepassing kan eene wet niet tot in de geringste bijzonderheden voorschrijven; veel hangt daarbij altijd af van de personen, die, in elk bijzonder geval, uitvoering moeten geven aan de wettelijke voorschriften.

De lof, dien wij hier aan onze wet geven, kunnen wij onmogelijk uitstrekken tot het koninklijk besluit dat voor Indie geldt. Integendeel, het heeft al den schijn alsof men de waarborgen, die de Indische officieren in die Raden van onderzoek kunnen vinden, geheel denkbeeldig heeft willen maken. In Nederland worden de Raden van onderzoek gehouden in de hoofdplaats van de Militaire Afdeeling in welke de betrokken officier zich bevindt, terwijl de leden door het lot worden aangewezen. In Indië is Batavia de eenige plaats, waar die Raden bijeenkomen; de leden moeten tot het garnizoen van die plaats behooren, en daartoe worden aangewezen "de *oudsten* in rang der officieren, waaruit hij (de Raad) bestaat;" tot toelichting hiervan dient opgemerkt te worden, dat de rangen, in den Raad vertegenwoordigd, afhankelijk zijn van den rang van den beschuldigde, zoodat met name voor een kapitein, de raad bestaat uit den oudsten kolonel, den oudsten luitenant-kolonel, de twee oudste

majoors en de drie oudste kapiteins; zijn die oudste kapiteins jonger in ancienneteit dan de beschuldigde kapitein, zoo treden majoors in hunne plaats. Eindelijk is, in het Indische besluit, even als in onze wet, aangenomen dat onder de zeven leden, zoo mogelijk, drie leden moeten zijn van hetzelfde wapen als de beklaagde.

Wanneer men nu in aanmerking neemt, dat de oudste officieren door bevordering, ligtelijk, gedurende de instructie eener zaak, naar elders kunnen worden geroepen; dat hetzelfde het geval kan zijn ten gevolge der in Indië zoo menigvuldige verplaatsingen; dat het garnizoen van Batavia niet sterk en dus de keuze niet groot is; dat ziekten en wraking van sommige leden door den beschuldigde de keuze nog meer beperken — dan laat het zich begrijpen dat de Raden van onderzoek in Indie niet zelden — staande het onderzoek eener zaak — veranderingen ondergaan en zeer dikwijls niet zamengesteld kunnen worden gelijk in het koninklijk besluit is voorgeschreven en in het belang van den officier en van eene onpartijdige uitspraak noodig is. Gegronde redenen voor de keuze van Batavia als plaats van bijeenkomst schijnen ook niet te vinden, daar toch de Raden van onderzoek even goed bijeen kunnen komen in de hoofdplaatsen der drie militaire afdeelingen op Java, dus te Batavia, Samarang en Soerabaya, en, volgens den schrijver, ook te Padang, Palembang, Pontianak, Bandjermassing, Makassar en Ambon. Dat de regering van 1859, zoo als de schrijver te kennen geeft, Batavia als plaats van bijeenkomst zou gekozen hebben om invloed uit te oefenen op het te houden onderzoek, en dat zij — in de veronderstelling dat de oudste officieren, met het oog op eene aanstaande bevordering, meer naar den zin der Regering zouden oordeelen dan jongere — ook daarom de Raden van onderzoek niet bij loting zou hebben zamengesteld, dat is eene beschuldiging, die wij verwerpen, niet alleen voor de eer van den toenmaligen minister van Koloniën, maar vooral voor de eer van de Indische officieren. In Nederland is geen officier, die — als lid van een Raad van onderzoek — zich door vrees voor een mogelijk ongenoegen der Regering zal laten weêrhouden om zijn stem naar pligt en geweten uit te brengen, en wij kunnen niet aannemen dat de Indische officieren, wanneer zij over de eer en de toekomst van een hunner kameraden hebben te beslissen, niet dezelfde onafhankelijkheid en zelfstandigheid zouden betoonen. Maar dat

ontslagen wordt "wegens het bekend worden van handelingen, die, waren zij bekend geweest tijdens de benoeming van den officier, die benoeming zouden hebben doen nalaten." Dat is het zwaard van Damocles. Eene eeuwigdurende bedreiging, want — vat men de woorden van het artikel letterlijk op — dan kan een hoofdofficier op een goeden dag zijn ontslag — 't is waar, zijn eervol ontslag, maar toch een ontslag zonder pensioen — t' huis krijgen, omdat hij welligt als soldaat of onderofficier een belangrijken, maar door zijn jeugd mogelijk te verschoonen misstap heeft begaan!

Eindelijk komen wij tot het grootste en belangrijkste verschil tusschen de *Indische regeling* en de *Nederlandsche wet*, te weten de zamenstelling en werkzaamheid van den Raad van onderzoek. Hier te lande bevat de wijze van zamenstelling van dien Raad voor den beklaagde alle wenschelijke waarborgen, en in de wijze waarop de wet van 1851 het onderzoek regelt is het streven duidelijk te onderkennen om de geheele zaak zoo eerlijk en onpartijdig mogelijk te doen plaats vinden; de gegronde aanmerkingen, die somwijlen ten opzigte van de Raden van onderzoek gemaakt zijn, betroffen dan ook minder de bepalingen der wet dan wel de wijze van toepassing in bepaalde gevallen, en die toepassing kan eene wet niet tot in de geringste bijzonderheden voorschrijven; veel hangt daarbij altijd af van de personen, die, in elk bijzonder geval, uitvoering moeten geven aan de wettelijke voorschriften.

De lof, dien wij hier aan onze wet geven, kunnen wij onmogelijk uitstrekken tot het koninklijk besluit dat voor Indie geldt. Integendeel, het heeft al den schijn alsof men de waarborgen, die de Indische officieren in die Raden van onderzoek kunnen vinden, geheel denkbeeldig heeft willen maken. In Nederland worden de Raden van onderzoek gehouden in de hoofdplaats van de Militaire Afdeeling in welke de betrokken officier zich bevindt, terwijl de leden door het lot worden aangewezen. In Indië is Batavia de eenige plaats, waar die Raden bijeenkomen; de leden moeten tot het garnizoen van die plaats behooren, en daartoe worden aangewezen "de *oudsten* in rang der officieren, waaruit hij (de Raad) bestaat;" tot toelichting hiervan dient opgemerkt te worden, dat de rangen, in den Raad vertegenwoordigd, afhankelijk zijn van den rang van den beschuldigde, zoodat met name voor een kapitein, de raad bestaat uit den oudsten kolonel, den ou[illegible]en [illegible]-kolonel, de twee oudste

zijn geworden bij hunne eigene maagschap, van ons stooten en met wantrouwen bejegenen. Maar hooren wij hem zelf.

"Ik geloof dat ik niets te veel zeg, indien ik voorop stel, dat die Inlandsche officieren door de Europesche officieren, die hen van nabij hebben leeren kennen, hooggeschat en hooggeacht worden, zoowel in hunne kwaliteit als staatsambtenaar-officier als in die van staatsburger en mensch. Waar men ook kome, steeds zal men dit een en ander bevestigd zien. In of buiten dienst, in de militaire wereld of daarbuiten, doen zij zich slechts van de andere officieren kennen door hunne bruine huid en een niet al te zuiver Hollandschen tongval; maar in trouw en gehechtheid, in moed en beleid tot het wonderdadige toe, wedijveren zij met den meest Nederlandschen Nederlander. In een woord: het Indische leger is trotsch zulke officieren in zijn midden te tellen."

"Het Nederlandsche gouvernement, gevoelende dat het de diensten van Inlandsche officieren niet *kon* ontberen; gevoelende dat aan het *vijf-zesde* deel van het leger uitzigten moesten geopend worden ter aansporing tot trouwe pligtsbetrachting, tot moed, beleid, trouw, ijver en kunde; gevoelende dat het *verpligt* was, de groote, nimmer genoeg te waarderen diensten van het niet-blankhuidige deel des Indischen legers te beloonen; gevoelende dat het, behalve dit alles, vertrouwen in dat deel des legers *moest* beginnen te stellen, en dat ook, blijkens de dagelijksche gebeurtenissen en feiten, gerustelijk stellen kan, het Nederlandsche gouvernement bepaalde eindelijk, bij de formatie van het Indische leger in 1854, het getal der Inlandsche officieren alleen bij de infanterie op 120. En hoevelen zijn er tot dusverre aangesteld? — Het gouvernement schijnt ongenegen te zijn die plaatsen aan te vullen, niettegenstaande het verklaart, dat het aantal officieren incompleet is. Het stelt hoegenaamd geene pogingen in het werk en roept geene maatregelen in het leven, door oprigting bijv. van Inlandsche onderofficiers-scholen, om den Inlandschen soldaat op te heffen en daardoor een beter kader onderofficieren te erlangen, waaruit kundige officieren getrokken kunnen worden; het liet, en het laat nog steeds, alles aan het lot over, waarom men zich nog te verwonderen heeft over mannen als Joseph Rakarias [1], Parmo, Paney, Meijer, Patie (thans gepen-

[1] Juist terwijl wij deze woorden overnemen deelt de Staats-Courant ons de be-

de Indische regeling tot zulke veronderstellingen aanleiding geeft, en dat die veronderstellingen, ofschoon ongegrond, toch niet gezocht zijn te noemen, bewijst wel hoe gebrekkig en onvoldoende, vooral in dit opzigt, die regeling is.

Uit het vlugtig overzigt, dat wij hierboven van de uitgebreide beschouwingen, in dit werk voorkomende, gegeven hebben, is, meenen wij, toch genoeg af te leiden dat het Indische besluit vele afwijkingen aanbiedt van de Nederlandsche wet — afwijkingen niet altijd geregtvaardigd door het verschil in toestand van de beide legers — en minder waarborgen bevat voor de regten der officieren. De regeling van 1859 sluit daarenboven opzettelijk de *Inlandsche* officieren uit, hetgeen vooreerst weder in strijd is met art. 42 van het Regerings-reglement, waar geen onderscheid tusschen Europesche en Inlandsche officieren wordt gemaakt, maar vooral ook in strijd met de billijkheid en met ons welbegrepen belang.

Ons belang brengt mede, dat wij die Inlanders, die ons zoo trouw dienen, door de hechtste banden aan ons verbinden en ze niet terugstooten of met kleinachting bejegenen, en de billijkheid vordert dat de voordeelen, aan de Europesche officieren toegekend, niet onthouden worden aan die bruinhuidige officieren, die — naar het eenstemmig oordeel van Indische autoriteiten — in geen enkel opzigt voor hunne Nederlandsche wapenbroeders onderdoen.

De lezers van den "Tijdspiegel" zullen zich het treffend verhaal herinneren, dat onze begaafde van Rees in een der laatste nummers van dat tijdschrift van Saridin, den Inlandschen luitenant, en Sarina, zijne vrouw, gegeven heeft en waarin hij — hulde doende aan de militaire deugden der inlandsche officieren — op de verregaande en inderdaad onverklaarbare onbillijkheid wijst, waarmede de Javaansche officieren en minderen, niet alleen in vergelijking met de Europeanen, maar zelfs in vergelijking met Ambonezen en Afrikanen, behandeld worden. Ook de geachte schrijver van dit werk spreekt in dien zin. Hij wijdt met kennelijk genoegen uit in den lof der inlandsche officieren — namelijk van hen, die in het leger dienst doen en elken graad veroverd hebben, niet van de officieren van de vorsten van Solo, Djocjo enz, die hunnen rang aan hunne geboorte danken — en keurt in krachtige bewoordingen af dat wij die uitstekende dienaren, die trachten zich onze taal, zeden en gewoonten eigen te maken en daardoor gehate paria's

zijn geworden bij hunne eigene maagschap, van ons stooten en met wantrouwen bejegenen. Maar hooren wij hem zelf.

"Ik geloof dat ik niets te veel zeg, indien ik voorop stel, dat die Inlandsche officieren door de Europesche officieren, die hen van nabij hebben leeren kennen, hooggeschat en hooggeacht worden, zoowel in hunne kwaliteit als staatsambtenaar-officier als in die van staatsburger en mensch. Waar men ook kome, steeds zal men dit een en ander bevestigd zien. In of buiten dienst, in de militaire wereld of daarbuiten, doen zij zich slechts van de andere officieren kennen door hunne bruine huid en een niet al te zuiver Hollandschen tongval; maar in trouw en gehechtheid, in moed en beleid tot het wonderdadige toe, wedijveren zij met den meest Nederlandschen Nederlander. In een woord: het Indische leger is trotsch zulke officieren in zijn midden te tellen."

"Het Nederlandsche gouvernement, gevoelende dat het de diensten van Inlandsche officieren niet *kon* ontberen; gevoelende dat aan het *vijf-zesde* deel van het leger uitzigten moesten geopend worden ter aansporing tot trouwe pligtsbetrachting, tot moed, beleid, trouw, ijver en kunde; gevoelende dat het *verpligt* was, de groote, nimmer genoeg te waarderen diensten van het niet-blankhuidige deel des Indischen legers te beloonen; gevoelende dat het, behalve dit alles, vertrouwen in dat deel des legers *moest* beginnen te stellen, en dat ook, blijkens de dagelijksche gebeurtenissen en feiten, gerustelijk stellen kan, het Nederlandsche gouvernement bepaalde eindelijk, bij de formatie van het Indische leger in 1854, het getal der Inlandsche officieren alleen bij de infanterie op 120. En hoevelen zijn er tot dusverre aangesteld? — Het gouvernement schijnt ongenegen te zijn die plaatsen aan te vullen, niettegenstaande het verklaart, dat het aantal officieren incompleet is. Het stelt hoegenaamd geene pogingen in het werk en roept geene maatregelen in het leven, door oprigting bijv. van Inlandsche onderofficiers-scholen, om den Inlandschen soldaat op te heffen en daardoor een beter kader onderofficieren te erlangen, waaruit kundige officieren getrokken kunnen worden; het liet, en het laat nog steeds, alles aan het lot over, waarom men zich nog te verwonderen heeft over mannen als Joseph Rakarias [1], Parmo, Paney, Meijer, Patie (thans gepen-

---

[1] Juist terwijl wij deze woorden overnemen deelt de Staats-Courant ons de be-

sioneerd) en vele anderen." . . . .

. . . .

"Het gouvernement nam, liever preste eertijds, en neemt thans nog Inlandsche vrijwilligers in dienst; maar kleedde hen vroeger ten halve, tegenwoordig nog niet voldoende; onthoudt hun nog steeds het voornaamste voedingsmiddel, *vleesch* (dat hun alleen te velde wordt uitgereikt, maar dat zij zich in de garnizoenen op eigen kosten moeten verschaffen, in tegendeel van het blanke deel des legers, dat het vleesch volop van het Rijk ontvangt) — waarom dan ook, na zware vermoeijenissen, de hevige "berri-berri" de inlandsche soldaten het meest aangrijpt en ten grave sleept; het gouvernement laat die Inlandsche soldaten zwaardere diensten vervullen, maar betaalt hen ongeëvenredigd minder; het geeft hun de wapens in de hand, trekt hun de Nederlandsche montering aan, laat ze staan in de schaduw van het vaandel, geeft hun de oranjekokarde te dragen, heeft grootendeels aan hen te danken het bestaan en de uitbreiding, de welvaart en den bloei van Nederlandsch Indië, maar — kent hun de eer niet toe als eene eerewacht bij den Gouverneur-generaal op te trekken, ja, vergunt hun niet het dragen der Militaire Willemsorde, welke echter wel wordt uitgereikt aan Inlanders buiten het leger . . . . Het gouvernement eischt van den Inlandschen officier, in allen deele, in zijne dienst, kleeding en maatschappelijk gedrag, hetzelfde als van den Europeschen officier, maar geeft hem daarentegen de helft minder huishuur dan aan zijn blankhuidigen collega; de Inlandsche officier wordt soms zelfs gedwongen het door hem bewoond wordende gouvernements-gebouw te ontruimen ten behoeve van den Europeschen officier, en zich terug te trekken in eene bamboezen woning in de kampong. Het gouvernement eischt van de Inlandsche officieren en minderen, ter erlanging van een pensioen, een langeren diensttijd dan van den Europeaan, maar geeft hun de helft tot twee derde minder pensioen dan aan dezen." . . . .

. . . . "De Inlandsche officier heeft de epaulet veroverd langs een langen, moeijelijken en hoogst bezwarenden weg. Huidskleur en vooroordeelen, geene Europe-

---

noeming mede van J. Rakarias tot Ridder van de Militaire Willemsorde. Hopen wij dat dit slechts een eerste stap zij tot betere waardering van het inlandsche gedeelte van ons brave Indische leger.

sche opvoeding, nog minder eenigzins goede wetenschappelijke leiding en vorming, uitgeworpen paria in de burger- als in de militaire wereld, dit alles en nog meer dan dit alles moest hij overwinnen; zijn weg was smal, hobbelig, glad en met doornen bezet; hij heeft alles overwonnen; — menige blanke huid zou op dien weg bezweken zijn. Vele Europesche officieren behaalden de epaulet langs een meer gemakkelijk en aangenaam pad. Aan deze, op allerlei wijzen bevoorregte, aan alle zijden gesteunde officieren, aan dezen waarborgt men hunne regten; aan genen?... Ja, het is bijna ongeloofelijk, en zoo de bronnen, waaruit wij geput hebben, ons niet te zeer overtuigd hadden, zouden wij het zelfs niet willen gelooven — aan eenige dier inlandsche officieren is, zelfs herhaaldelijk, geweigerd een door hen aangevraagd verlof naar — Nederland!"

De geachte schrijver bestrijdt verder de mogelijke tegenwerping, dat de gebeurtenissen in Britsch-Indië reden geven om met de inlanders voorzigtig te zijn. Hij toont aan dat de omstandigheden geheel verschillen; dat de volkskarakters niet op ééne lijn zijn te stellen; dat wij meer meêgaande zijn dan de stijfhoofdige, hooghartige Engelschen, en dat — en ziedaar in ons oog de meest afdoende reden — ons inlandsch leger veel oordeelkundiger is georganiseerd dan het Engelsche in Britsch-Indië, zoodat een algemeene opstand van inlandsche soldaten bij ons bijna eene onmogelijkheid heeten mag. Hij verlangt voor de inlandsche militairen betere kleeding, voeding en betaling; hij wenscht dat men ze verheffe en beschave door onderwijs, door oprigting van scholen bij alle korpsen, van onderofficiersscholen in de hoofdplaatsen, en dat, aan de officieren althans, gelijke regten en waarborgen gegeven worden als aan hen, die in Europa geboren zijn. Op al deze punten is hij, gelooven wij, de tolk van hetgeen reeds lang door de Europesche officieren en militairen zelven als billijk en pligtmatig erkend en aangeprezen is, en eene waarlijk vrijzinnige regering zou het zich tot eene eer moeten rekenen in dit opzigt aan de publieke meening gehoor te geven.

Ons overzigt van dit werk zou onvolledig zijn, wanneer wij verzuimden te vermelden dat de geachte schrijver zich ook een groot voorstander betoont van het denkbeeld om door afstand van gronden aan gepensioneerde inlandsche en Europesche militairen, in verband met grootere vrijheid tot het aangaan van een huwelijk, in Indië eene soort van middenstand in het le-

ven te roepen, die de ware kern zou kunnen worden van onze magt in die gewesten; hij doet ook verschillende voorstellen, strekkende tot vereeniging der beide legers, maar vergeet hierbij dat die vereeniging eene volslagen onmogelijkheid is, zoolang het krijgswezen hier te lande op den tegenwoordigen ongrondwettigen voet blijft ingerigt; zoolang niet gevolg is gegeven aan art. 178 der grondwet, dat duidelijk de zamenstelling voorschrijft van een leger van vrijwilligers, bestemd om te dienen hier en in Indië; zoolang dus hier te lande de vroeger door den minister Thorbecke — toen hij nog afgevaardigde en hoofd der oppositie was — gewenschte afscheiding niet heeft plaats gevonden van de vrijwilligers van het leger en van de lotelingen der militie. Maar, hoe men ook denken moge over de handelingen van deze Regering op elk ander gebied — zelfs zij, die gehecht zijn aan dit ministerie, weten waarlijk soms niet wat zij er van denken moeten — op militair gebied schijnen sommige leden van dit kabinet vroegere meeningen gemakkelijk ten beste te geven en onbepaalde voorstanders te zijn van een rustig status quo. Die houding — wij kunnen ze niet verdedigen en willen ze hier niet beoordeelen — maar zeker is het dat daardoor de liberale partij althans voor de eerste jaren het regt verloren heeft om tegen de begrooting van Oorlog de oppositie te voeren, die wij sedert 1853 hebben kunnen opmerken.

Bij de veelvuldige hoogst gewigtige onderwerpen, welke op koloniaal gebied voorziening eischen, neemt de wettelijke regeling van de positie der Indische officieren slechts eene zeer ondergeschikte plaats in. Van het tegenwoordig hoofd van het Departement van Koloniën is dan ook in waarheid geene wet op de bevordering en het ontslag voor de Indische officieren te verlangen, en de schrijver van dit werk is eerlijk genoeg om daarop ook niet aan te dringen. Doch wij veroorloven ons toch den wensch te uiten, dat van nu af de wettelijke regeling van de bevordering en het ontslag eene plaats moge vinden op de lange lijst van die onderwerpen, de koloniën betreffende, die later de aandacht en de zorg vereischen van het bestuur. De Indische officieren hebben in den schrijver dezer Beschouwingen een krachtigen en talentvollen kampvechter gevonden voor hunne belangen, en het was onze pligt zijne pogingen te ondersteunen. Want goede wettelijke waarborgen voor de leden eener gewapende magt verhoogen hunne zelfstan-

digheid en zedelijke kracht en maken hen zoodoende meer geschikt voor de dienst van het Vaderland. Slaafsche, afhankelijke dienaren mogen gemakkelijker werktuigen zijn in de handen van een autokraat en gemakkelijker te besturen in de dagen van rust — in tijden van gevaar, van oorlog of algemeenen opstand, zijn groote diensten alleen te wachten, — om de woorden van den minister Lightenvelt te bezigen, — "van den zelfstandigen, zijn waarde gevoelenden krijgsman." En dit is niet alleen een denkbeeld van onzen tijd. Reeds in de legers van vroegere eeuwen bestond de overtuiging, dat gevoel van eigenwaarde en zelfstandigheid in de eerste plaats bij den krijgsman behooren te worden aangetroffen, en teregt laat de groote Duitsche dichter, wiens geschriften zich ook door juiste waardering van maatschappelijke toestanden onderscheiden, in een zijner schoonste dramatische scheppingen, "Wallensteins lager", een ruiter van het keizerlijke leger, aldus sprekende optreden:

"Fried', ihr Herrn! . . . .
Ist denn darüber Zank und Zwist,
Ob der Kaiser unser Gebieter ist?
Eben drum weil wir gern in Ehren
Seine tüchtigen Reiter wären,
Wollen wir nicht seine Heerde seyn."

Meer dan twee eeuwen scheiden ons van den tijd van den dertigjarigen oorlog; de omstandigheden zijn geheel veranderd; de legers zijn anders zamengesteld; de krijgslieden van heden zijn niet de krijgslieden van toen, en wij hebben andere, meer edele denkbeelden omtrent soldaten-eer en soldaten-pligt dan de woeste volgers van Pappenheim en Tilly of van den roemruchtigen Friedlander. Maar dit denkbeeld van de soldaten van de 17e eeuw is toch op ons overgegaan, dat de strenge uitoefening van militaire pligten gepaard kan gaan met onafhankelijkheid van zin en zelfstandigheid van zienswijze, en dat slaafsche volgelingen geen goede soldaten kunnen zijn.

"Eben drum, weil wir gern in Ehren
Seine tüchtigen Reiter wären,
Wollen wir nicht seine Heerde seyn."

Leeuwarden,
8 Junij 1865.

J. K. H. DE ROO VAN ALDERWERELT.

HET

PENSIONEEREN DER AMBTENAREN.

Onder de voorstellen van wet, die in het tegenwoordige zittingjaar van de Staten-Generaal wederom onafgedaan zijn gebleven, behoort ook dat *tot regeling van de pensioenen der predikanten en predikantsweduwen.* Zoo men hieruit de gevolgtrekking maken mag, dat dit wetsontwerp zijnen weg gevonden heeft naar de sombere bewaarplaats der doodgeboren vruchten, zal ik mij van ganscher harte verheugen. Ik voorzie, dat deze verklaring eenen storm van ongenoegen tegen mij zal doen opgaan uit alle pastorijen in Nederland — een gevaar niet gering te achten! —; ik wil mij daarom haasten, mijne gewaagde uitspraak toe te lichten, in de hoop niet alleen, dat het mij gelukken zal dien storm te bezweren, maar dat ik er zelfs in slagen mag, velen tot mijne meening over te halen.

Op den voorgrond stel ik, dat ik niets ter wereld hebben kan tegen de goede regeling van eenen toestand, die thans de meest ongeregelde ter wereld is. Het tegenwoordige stelsel (zoo het stelsel heeten mag) van het pensioneeren der predikanten is een misselijk overblijfsel der uitspattingen van de revolutie van '95, en der halfheid en bemoeizieke voorzichtigheid der contra-revolutie van '14; eene vrucht van onhandigheid, lichtzinnigheid en willekeur in het eerste, van nieuwe onhandigheid, angstvalligheid en heerschzucht in het tweede tijdperk. Het is wel een bewijs, hoe moeijelijk het valt in staatszaken op den goeden weg terug te komen, als men eenmaal den verkeerden is ingeslagen. Maar eene goede regeling kan het zeker niet genoemd worden, welke het verkeerde beginsel, waarin men eenmaal verward geraakt is, voor goed bestendigt. En dit zoude het voorgestelde ontwerp, wierd het

wet, doen. Het zou, juist in den tijd, waarin de stelling "scheiding van staat en kerk" voldongen is, staat en kerk onafscheidelijk aan elkander vasthechten door de taaiste van alle banden, die van het materiëel belang. Het zou den staat ten eeuwigen dage cijnsbaar maken aan de kerk, of, geeft gij de voorkeur aan de voorstelling van de andere zijde, de kerk ten eeuwigen dage loontrekkend maken van den staat. Eene goede regeling van het onderwerp kan ik mij niet anders denken dan eene zulke, die, overeenkomstig de beginselen van ons hedendaagsch staatsrecht, het gepleegde onrecht zooveel mogelijk herstelt, der kerk in een of anderen vorm de kapitalen terug geeft, die haar afgenomen zijn, haar daarover laat beschikken naar háár goedvinden, en den staat van alle inmenging in hare zaken en tevens van alle verantwoordelijkheid voor haar bedrijf en van alle aansprakelijkheid tegenover haar ontheft.

Van hetzelfde standpunt valt het mij ook gemakkelijk, het verwijt te bejegenen, dat het van groote hardvochtigheid getuigt, eene regeling te bestrijden, die bestemd is, het lot van duizend achtingwaardige mannen, waaronder zoo velen zijn, die hun gansche leven in kommerlijke omstandigheden slijten, voor goed te verbeteren. Niemand kan meer dan ik achting hebben voor den stand van godsdienstleeraar. Ik kan beseffen, hoe onberekenbaar veel nut zij in hun stillen werkkring doen kunnen en ook doen. Ik kan gevoelen, hoe zwaar velen de levenstaak vallen moet, die door woord en daad voorgangers moeten zijn der gemeente, die altijd wakker en moedig moeten arbeiden in den wijngaard des Heeren, die zich geheel moeten wijden aan het heil van anderen, die raad en troost en hulp moeten weten te verleenen aan ongelukkigen, die met opgeruimden ernst en gelijkmoedige kalmte moeten weten te vermanen en te bestraffen, die hunne waardigheid moeten weten op te houden om hunnen invloed niet te verliezen, die met christelijke blijdschap vroomheid en liefde moeten kweeken, en — daarbij gebukt gaan onder de pijnlijkste zorgen, de angstigste beslommeringen des dagelijkschen levens, de kleingeestigste berekeningen om maar rond te komen, en al die zorg en kommer nog zien verzwaard door de vrees voor gebrek op hun ouden dag en het vooruitzicht, dat zij bij hun verscheiden hunne dierbaren in volslagen armoede zullen achterlaten. Maar ofschoon dit alles nog veel welsprekender kan worden voorgedragen, dan het hier gezegd is, er is één antwoord,

dat ook de roerendste en aandoenlijkste voorstelling van dezen aard te niet doet, namelijk: dat de staat niet geroepen is, daarin te voorzien. Ik wil mij wachten voor elke uitdrukking die kwetsend zijn kan of schijnen, en wil daarom niet zeggen: de publieke schatkist is niet bestemd om aalmoezen aan arme predikanten of hunne betrekkingen uit te keeren. Maar hoe men haar ook in woorden inkleede, de zaak blijft dezelfde. Ontvangen de predikanten geene belooning voor hunnen arbeid overeenkomstig hunne verdiensten, hunne behoeften en hunnen stand, dan moet daarin voorzien worden, maar het is niet de taak van den staat, daarin te voorzien; het is de plicht der gemeente. De gemeente, voor wie zij arbeiden, moet hun voor dien arbeid een loon uitkeeren, voldoende, niet alleen om hen met hun gezin overeenkomstig hun stand te doen leven, maar ook, om hen in staat te stellen om door deelneming in pensioen- en weduwe-fondsen voor de toekomst te zorgen.

En hier is het, dat de vinger op de zeere plek gelegd wordt. De aalmoes, waarop ik zoo even zinspeelde, is niet een aalmoes aan den predikant of zijn gezin, maar aan de kerk, aan de kerkelijke gemeente in de eerste plaats, in wier kring hij arbeidt, en die hem voor zijn arbeid voegzaam beloonen moest. Deze spaart voor zich zelve uit, wat de staat, 't zij aan traktement, 't zij aan pensioen bijpast. Hier is het, dat zich die ellendige toestand openbaart, die de bittere vrucht is van vroegere afdwalingen van den rechten, koninklijken weg. Er is één kerkgenootschap in ons land, dat er een eere in stelt zich zelf te helpen en van den geldelijken bijstand des staats onafhankelijk te blijven. Onze toestand zal niet gezond in dit opzicht worden, zoolang niet alle kerkgenootschappen zich tot die hoogte verheven hebben, zoolang niet (het zij nog eens gezegd) eenerzijds de staat eerlijk terug gegeven hebbe wat hij zich vroeger onrechtvaardig heeft toegeëigend, maar anderzijds ook de kerk geleerd hebbe op eigen beenen te staan. Had men in 1814 flink doorgetast, het ongelukkige artikel [1] dat "de tractementen en pensioenen en andere inkomsten, van welken aard "ook, thans door de onderscheidene gezindheden of derzelver "leeraars genoten wordende, aan dezelve gezindheden" verzekerde, ware niet in de grondwet gekomen. Hadde men zich nog maar gehouden aan hetgeen men erkende schuldig te zijn

[1] Thans 168.

en het gezond verstand gehad de nog rampzaliger bepaling van het tweede lid van hetzelfde artikel [1] achterwege te laten, men had ten minste aan het verkeerde beginsel, dat men in werking bracht, zekere perken gesteld. Men had niet de deur opengezet voor allerlei euvel: den staat bezwaard met onvermijdelijk elk jaar klimmende uitgaven; den bodem onder de zelfstandigheid der kerk weggegraven; een wedloop geopend tusschen de onderscheidene kerkgenootschappen en tusschen de verschillende gemeenten in hetzelfde kerkgenootschap, om zooveel mogelijk van den staat af te halen; jaloezie, afgunst, twist, verbittering gekweekt; het gevoel van plicht bij de gemeente onderdrukt; het eindeloos bedelen om subsidie en verhooging van subsidie uitgelokt; eindelijk het zoover gebracht, dat op heftigen aandrang van de predikanten zelve eene wet werd voorgedragen, die hen voortaan zou maken tot pensionaires van den staat; — die in ons staatsrecht bovendien nog een ander beginsel zou bestendigen en mateloos uitbreiden, dat integendeel ten krachtigste behoort te worden ingekort.

Want dit is het hoofdbezwaar, dat mijns oordeels nog boven alle andere tegen het wetsontwerp, hetwelke ik voor goed in de archieven der Tweede Kamer begraven wensch, geldt, dat het 't stelsel van pensioen door den staat uit te keeren, op nieuw huldigt en bekrachtigt. Het is mijne overtuiging, dat het tijd is geworden om voor goed met dit stelsel te breken, in plaats van het uit te breiden. Het staat bij mij vast, eerstelijk: dat de staat in den regel (behoudens enkele uitzonderingen) geen pensioen behoort uit te keeren, noch aan zijne ambtenaren, noch, veelmin, aan anderen, die door eene soort van wettelijke fictie met staatsambtenaren gelijk gesteld worden; ten tweede: dat de wijze, waarop hij dit thans doet, en trouwens doen moet, zal hij zich niet met ondragelijke bezwaren belasten, zelve het stelsel veroordeelt; ten derde: dat hij op de wijze, waarop het stelsel wordt toegepast, onder den schijn van gunstbetoon het ergerlijkste onrecht pleegt.

Het is aan het betoog van deze stellingen, dat ik dit opstel wensch te wijden. Ik zal nu daarbij de bijkomende kwestie van de pensioenen der predikanten laten varen, ten einde de hoofdvraag, de vraag van beginsel, zoo als zij reeds in het

[1] "Aan de leeraars, welke tot nog toe uit 's lands kas geen of een niet toereikend tractement genieten, kan een tractement toegelegd, of het bestaande vermeerderd worden."

opschrift van deze bladzijden beperkt is, volkomen zuiver te behandelen.

Algemeen, ik erken het, wordt ook heden nog het beginsel van het pensioneeren der ambtenaren in theorie aanbevolen en in de praktijk toegepast. Maar de gronden, die er gemeenlijk voor aangevoerd worden, zijn deels slechts op bijzondere gevallen toepasselijk, deels, in onzen tijd althans, onjuist en onvoldoende.

Men zegt, de staat is verplicht, den ambtenaar, die hem jaren lang trouw en eerlijk gediend heeft, in vele gevallen zelfs tegen een al te karig loon voor zijnen arbeid, een rustigen en onbekommerden ouden dag te verzekeren. Men voegt er bij, dat de eer van den staat niet duldt, dat zijne dienaren gevaar loopen, aan het slot van hunne loopbaan tot den bedelstaf te vervallen. Men beweert wijders, dat zonder den uitweg van het pensioen ongeschikte en onbruikbare ambtenaren uit medelijden of andere beweegredenen langer in dienst zouden worden gehouden dan met het belang der dienst overeenkomt. Men voert ook aan, dat de ambtenaar, voor wiens toekomst de staat niet zorgt, te veel aan de verzoeking bloot staat om tijd en arbeid aan zijne plichten te onttrekken en aan anderen arbeid te besteden, ten einde een spaarpenning voor den ouden dag op te leggen. Eindelijk wordt betoogd, dat de staatsambtenaar niet anders dan door eigen schuld van zijn middel van bestaan ontzet mag worden, en dat, indien men niet aan dit beginsel vasthoudt, de lagere ambtenaren al te veel prijs zouden gegeven zijn aan de willekeur van hunne hoogeren.

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat deze redenen niet allen van evenveel gewicht zijn. Tegen willekeur jegens de ondergeschikte ambtenaren zijn andere middelen in het werk te stellen dan eene pensioenwet. De verzoeking om ontrouw te zijn in de dienst wordt door geene pensioenwet weggenomen. Hij, wiens plichtgevoel zwak is, zal ook wel door andere beweegredenen, dan "om een spaarpenning voor den ouden dag op te leggen", verleid worden om zijn tijd en arbeid aan de dienst van den staat te onttrekken. En hier tegenover staat dat, zoo als de menschen zijn, niets juist méér tot traagheid en slofheid verlokt dan die zekerheid, dat men, eenmaal de betrekking hebbende, haar ook behouden zal en zelfs voor de toekomst "geborgen" is. Het moge in sommige gevallen waar zijn, dat het gemis van het middel van pensioen oorzaak

is, dat men ongeschikte personen te lang in dienst houdt, en voorbeelden genoeg zijn er, dat dit, om iets te noemen, met predikanten en onderwijzers gebeurd is. Maar aan de andere zijde kan men ook beweeren, dat juist het pensioen wel eens het middel is om bruikbare personen, zelfs tegen hunnen zin, ter zijde te zetten om plaats te ruimen voor anderen, wien men bevordering schenken wil. In de militaire dienst is dit zelfs tot op zekere hoogte regel. Niet zelden gebeurt het ook, dat men, uit hetzelfde motief van medelijden, ongeschikt geworden ambtenaren tot schade voor de dienst aanhoudt, ten einde hun gelegenheid te geven om den vollen tijd uit te dienen, die volgens de bestaande reglementen aanspraak geeft op pensioen. Dat de eer van den staat betrokken zou zijn bij de meerdere of mindere welvaart zijner ambtenaren, is een van die groote woorden, die luide klinken en stof geven tot welsprekende redevoeringen in eene openbare raadsvergadering, maar die inderdaad niets zeggen en door het nuchter verstand worden verworpen. Zoo blijft dan alleen de vraag over: is de staat *verplicht* (wij nemen het woord hier in zijn ruimsten zin — zedelijk zoowel als rechtens —) zijne ambtenaren te pensioneeren?

Eene algemeene verplichting van dezen aard is niet te bewijzen. De staat verkeert tegenover hen, die hem hunne diensten aanbieden, in denzelfden toestand als de ondernemer van nijverheid, die tegen vaste bezoldiging de diensten van anderen gebruikt. En hij is alzoo in dit opzicht onderworpen aan de gewone wetten, die het maatschappelijk verkeer beheerschen; hij zal hun, die hem hunnen arbeid verstrekken, daarvoor een loon moeten uitkeeren, als vergoeding voor de dienst, die zij bewijzen; dit loon zal in het gewone ruilmiddel van het maatschappelijk verkeer, geld, berekend en verrekend worden; het zal bepaald worden door de verhouding tusschen vraag en aanbod. Voor hen, die hem hun arbeid in verschillenden rang en stand aanbieden, is die arbeid een eigen tak van maatschappelijk bedrijf geworden, waaraan zij zich vrijwillig wijden, waarvoor zij werden opgeleid en gevormd, en waarin zij hun middel van bestaan vinden. Nu is het wèl een volstrekt vereischte, dat het loon beantwoorde aan den arbeid, d. i. in evenredigheid zij met de nuttigheid van dien arbeid en met zijne kosten van voortbrenging. Niet zoo zeer nog, omdat hij, die den arbeid verrigt, daarop recht heeft, als wel omdat

de staat anders gevaar loopt, zich zelven te benadeelen en ongeschikte arbeiders aan te werven. Maar geen grond kan er aangegeven worden, op welken de staat (of een bijzonder ondernemer) nog verplicht zou zijn, loon uit te keeren wanneer de arbeid afgeloopen is en de diensten niet meer bewezen worden. En evenmin is er (zoo men de zaak van deze zijde beschouwen wil) grond voor eene verplichting om dit loon derwijze uit te keeren, dat een gedeelte gedurende de dienst zelve als traktement, een ander deel na afloop der dienst als pensioen aan den arbeider of zelfs na zijn dood aan zijne weduwe en kinderen worde uitbetaald. Van plicht kan hier dus in 't algemeen geen sprake zijn.

In 't algemeen, zeggen wij. En daarmede erkennen wij, dat er enkele uitzonderingen op den regel zijn. Jegens den ambtenaar, die door trouwe plichtvervulling in dienst van den staat zijn leven of zijne gezondheid in gevaar brengt, bestaat de zedelijke plicht der dankbaarheid, die ook voor den staat geldt. Wanneer de krijgsman, onverschillig in welken rang, zijn leven ten offer heeft gebracht voor het belang, de eer of den roem zijns vaderlands, dan is het een dure en heilige plicht, te zorgen voor de betrekkingen, die in hem hunnen steun verloren. Wanneer de soldaat of de zeeman verminkt of gekwetst, of ziek en afgemat door de vermoeienissen der dienst terug komt, dan is het niet minder plicht, hem, die voor anderen arbeid ongeschikt geworden is, het levensonderhoud te verzekeren. Of wanneer een ander ambtenaar in burgerlijke betrekking door overmatige inspanning vóór den tijd oud, of op andere wijze in en door de dienst ongeschikt voor allen arbeid wordt, dan is het evenzoo plicht, dat de staat hem een zorgeloozen ouden dag verzekere. En in deze gevallen worde dan ook die plicht niet karig maar ruim en waardiglijk vervuld.

Voor het overige kan het pensioneeren der ambtenaren enkel verdedigd worden als een maatregel van politiek beleid, van voorzichtigheid, die door de omstandigheden gevorderd wordt. Maar ook van dit standpunt is het, als algemeene regel, in den tegenwoordigen tijd evenzeer af te keuren. Het moge vroeger al raadzaam geweest zijn, dat de staat eene zorg op zich nam ten behoeve zijner ambtenaren, die elk ander burger voor zich zelven heeft te dragen. Thans is dat overtollig. Er worden zoovele en velerlei gelegenheden door verzekeringsmaatschappijen en waarborggenootschappen aangeboden, om een iegelijk een be-

paald inkomen op zekeren leeftijd, of om een kapitaal of jaarlijksch onderhoud na zijnen dood aan zijne nabestaanden te verzekeren, dat de staat zich van deze taak nu ontslagen mag achten. Ééne voorwaarde natuurlijk is er, namelijk, dat de traktementen voeldoende zijn en evenredig aan den arbeid. Het is waar, aan deze voorwaarde wordt bij lange na niet altijd voldaan. De algemeene klacht, en eene gegronde, is, dat de loonen der openbare ambtenaren doorgaans te laag zijn, d. i. noch in verhouding tot de diensten die zij doen, noch tot hunne behoeften in den stand, waarin zij verkeeren. De redenen van dezen schijnbaar onnatuurlijken toestand zijn te bekend, dan dat het noodig zou zijn, ze hier in het breede te ontvouwen. De voornaamste zijn: het aantrekkelijke, dat de staatsdienst, afgescheiden van het loon, in menig opzicht voor velen heeft boven elk ander bedrijf; de zekerheid, dat het loon op den duur zal genoten worden, omdat men niet licht de betrekking, die men eens verworven heeft, weder zal verliezen; de eenzijdige bepaling van het bedrag van het loon door den staat, zonder vrij debat tusschen vraag en aanbod, en, hiermede in verband, de bepaling van dit loon bij wetten en reglementen, die voor langen tijd gemaakt en niet telkens herzien worden, ofschoon ook de waarde van het geld vermindere of de levenswijze der ambtenaren en daarmede hunne behoeften zich wijzigen. Dit alles is overbekend en algemeen erkend. Zoozeer zelfs erkend, dat men juist hierin een argument heeft geput *voor* het stelsel van pensioneeren. Men heeft toch gezegd, dat door onoverwinnelijke oorzaken het loon der ambtenaren doorgaans te laag is en te laag moet zijn: dat het hun dus onmogelijk is, in hunne dagelijksche behoeften te voorzien en bovendien nog te sparen; en dat derhalve de staat wel genoodzaakt is, als het ware een spaarkas voor hen op te richten en te beheeren, en de zorg voor hun ouden dag, die men hun zelven niet kan opdragen, op zich te nemen. Maar men vergeet dan daarbij twee zaken. Eerstelijk, dat het in die omstandigheden dubbel hard en onbillijk is, dat de staat willekeurig nog een deel van dat te karige loon terughoude om het eerst uit te keeren, als de ambtenaar eindelijk oud en afgeleefd is, maar om het voor zich te behouden, als hij vóór dien tijd sterft, — een punt, waarop wij straks terugkomen; — ten tweede, dat de staat door te lage loonen uit te loven, schijnbaar zich bevoordeelt, maar inderdaad het meest zich zel-

ven benadeelt, omdat hij daardoor zijn keuze van de meest geschikte personen altijd min of meer beperkt, maar vooral ook, omdat slecht loon slechte en trage arbeiders vormt. Eene billijke en noodzakelijke verhooging der traktementen, niet nog bovendien door inhoudingen beknibbeld, reeds in het eigenbelang van den staat zelf aan te bevelen, zal dus ook hier de noodzakelijke voorwaarde zijn. Maar is eenmaal deze voorwaarde vervuld, en heeft de staat zich op dit standpunt tegenover zijne ambtenaren geplaatst, dat hij voor goed loon goed werk kan eischen en voor goed werk goed loon uitkeert, dan heeft de ambtenaar ook niets meer van den staat te vorderen; dan heeft hij — om terug te keeren tot het punt, waarop wij zoo even wezen — de hulp van den staat ook niet meer noodig bij de ruime keus van middelen, die de maatschappij zelve hem thans aanbiedt om zelf zijne toekomst te verzekeren. Wie dan schade lijdt en tot armoede vervalt, wanneer hij op zekeren leeftijd wegens ongeschiktheid voor de verdere waarneming van zijn ambt ontslagen wordt, hij heeft het zich zelven te wijten. Hij had kunnen en moeten voorzien, dat die tijd komen zou. En hierbij is het niet minder aanbevelenswaard om de zorg voor zijn toekomst aan den ambtenaar zelven op te dragen, omdat hij dan naar eigen oordeel en behoefte de voorwaarden kan bepalen van de lijfrente, die hij in plaats van pensioen zal genieten, van haar bedrag, van den tijd waarop zij zal ingaan, enz., terwijl hij nu voor dit alles aan de voorschriften der pensioenwet gebonden is.

Ook hier echter kunnen enkele uitzonderingen op den regel geduld worden. Er zijn eenige staatsbedieningen, die uit haren aard slechts korten tijd door denzelfden persoon bekleed worden, andere, waarvan het bezit hoogst onzeker en van allerlei toevalligheden afhankelijk is. Men denke aan de betrekking van landvoogd van onze overzeesche bezittingen en aan de ministeriëele portefeuille. Hier is het uit het oogpunt van het politiek beleid wel onvermijdelijk, aan het traktement een pensioen toe te voegen, omdat het anders groote moeite zou kosten de geschikte mannen daarvoor te verkrijgen, die toch meestal eene andere loopbaan, een anderen werkkring daarvoor moeten vaarwel zeggen. Zoo kan het ook nu nog raadzaam zijn, het stelsel van pensioen aan te houden voor de ambtenenaren in de laagste betrekkingen, wien het òf aan kennis en oordeel, òf aan de middelen faalt, om tijdig aan verzekeringskassen deel te nemen. Maar dat de staat

voor *alle* zijne ambtenaren zonder onderscheid het bedrijf van eene maatschappij van lijfrenten en levensverzekering uitoefent, is thans eene ongerijmdheid en — het mag er bijgevoegd worden — zoo als hij het doet, een onrecht.

Want dit is nog de meest verwerpelijke zijde van het stelsel van pensioneeren, zoo als het gemeenlijk wordt toegepast, dat het tot allerlei onrechtvaardigheid aanleiding geeft. Die toepassing geschiedt op tweederlei wijze. De staat betaalt òf zelf de pensioenen uit de algemeene schatkist, òf hij zorgt voor de oprichting van een op zich zelf staand en afgescheiden van de schatkist beheerd pensioenfonds [1]. In geen van beide gevallen

---

[1] Beide stelsels gelden bij ons te lande nevens elkander en onderling vermengd. Bij het besluit van den Soevereinen Vorst van 17 Mei 1814, Stbl. n°. 59, was het beginsel aangenomen van het verleenen van pensioen aan burgerlijke ambtenaren ten laste van den staat. De mildheid, waarmede de regering met het toekennen van pensioen te werk ging, maakte dit stelsel bezwarend voor de schatkist; en dit bezwaar werd vooral drukkend toen de opstand in België den geldelijken nood ten toppunt voerde. Vandaar eene verandering in dit stelsel bij twee Kon. Besluiten van 21 Januarij 1836 (afgekondigd in het Staatsblad van dat jaar onder n°. 10, gewijzigd en aangevuld bij twee besluiten van 15 November van datzelfde jaar, Stbl. n°. 54 en 55). Op den voorgrond werd wel gesteld "dat op den staat de verpligting blijft rusten, voor de ambtenaren te zorgen", maar tevens werd verordend, dat zij daartoe door kortingen op hun traktement zouden behooren bij te dragen. Met deze bijdragen zou worden zamengesteld een *algemeen burgerlijk pensioenfonds*. De regeling van 1836 liet in bijzonderheden veel te wenschen over, zoodat het noodzakelijk bleek, haar reeds spoedig te herzien. Dit is geschied bij de wet van 9 Mei 1846, Stbl. n°. 24, (later op een aantal punten gewijzigd door de wet van 3 Mei 1851, Stbl. n°. 49), maar het beginsel, dat de ambtenaar tot zijn pensioen zelf moet bijdragen, is daarbij gehandhaafd en zelfs uitgebreid. Het *algemeen burgerlijk pensioenfonds* werd geliquideerd; maar een nieuw afzonderlijk fonds werd opgerigt met den naam *Pensioenfonds voor burgerlijke ambtenaren*. Alzoo worden tegenwoordig de pensioenen aan de ambtenaren wier aanstelling van vóór 1846 dagteekent, regtstreeks uit de schatkist betaald, met dien verstande, dat zij sedert 1836 ook aan de schatkist kortingen op hun traktement hebben moeten afstaan. De ambtenaren *na* 1846 aangesteld, zullen krachtens de nieuwe wet hunne pensioenen uit het door hen zelven bijeengebragte fonds genieten; en men vleit zich (niet zonder grond: zie de noot op blz. 515) de rekening van dit fonds zóó gemaakt te hebben, dat de staat daaraan uit zijne middelen slechts een zeer gering bedrag behoeft bij te passen.

Bij die besluiten zoowel als bij deze wet werd voorts het beginsel gehuldigd, dat de weduwe en de minderjarige kinderen van den ambtenaar, die in en door de dienst het leven verliest, aanspraak hebben op pensioen ten laste van den staat. Voor 't overige was bij tal van reglementen sedert 13 Januarij 1814 (te vinden in het Bijvoegsel op het Staatsblad) een weduwenfonds georganiseerd voor de ambtenaren van het algemeen bestuur, later ook voor anderen. Gedeeltelijk heeft ook hierin de wet van 1846 wijziging gebragt.

Het pensioen voor de zee- en landmacht is (overeenkomstig het voorschrift van art. 58 der Grondwet) tegenwoordig geregeld bij de wetten van 28 Aug. 1851,

echter wordt (zoo is althans de regel, met uitzondering alleen van de eigenlijke militaire pensioenen) het pensioen uitgekeerd als een deel der bezoldiging, waarvan als 't ware slechts de betaling verschoven is, veelmin als eene belooning voor trouwe en langdurige dienst. Het wordt betaald uit de bijdragen, die door de ambtenaren zelven daartoe gestort worden. En dit is het ergste en grootste onrecht dat er gepleegd wordt. Elk ambtenaar wordt bij zijne aanstelling verplicht een gedeelte van zijn traktement af te staan of liever, want dit is het woord, zich te laten korten als inleg in het verzekeringsfonds dat de staat beheert [1]. Nu zegge men niet, dat hierin niets onrechtvaardigs gelegen is, wanneer de wet het eenmaal zoo bepaald heeft. Het begrip, dat de wet het recht maakt, moge in formeel juridischen zin noodzakelijk zijn, omdat het de grond-

---

Stbl. n°. 126—129 (behoudens talrijke wijzigingen en aanvullingen bij latere wetten hierin gemaakt). Bij deze wetten is het beginsel aangenomen, dat aan de officieren en onderofficieren der zee- en landmacht, alsmede aan mindere schepelingen en krijgslieden pensioen verleend wordt, geheel ten laste van den staat, bij verminking of verwonding in de dienst of hoogen ouderdom gepaard met een zeker aantal dienstjaren; en desgelijks aan hunne achtergelaten weduwen en minderjarige kinderen, wanneer zij in en door de dienst het leven verloren hebben. Bijdrage hunnerzijds wordt voor al deze gevallen niet gevorderd. Maar bovendien bestaan er zoowel voor de zee– als de landmagt weduwen– en weezenfondsen, geregeld bij Koninklijke Besluiten (de nieuwste zijn: dat van 10 Sept. 1854, *Bijv. Stbl.* Dl. XLII, n°. 492, voor de zeemacht, en dat van 11 Nov. 1842, *Bijv. Stbl.* Dl. XXIX, n°. 503, aangevuld door dat van 18 Maart 1851, *Bijv. Stbl.* Dl. XXXIX, n°. 158, voor de landmacht). Alle officieren zijn verplicht, tot instandhouding van deze fondsen kortingen op hun traktement af te staan; bovendien moeten zij, in het huwelijk tredende, nog eene andere bijdrage storten, indien zij als deelgenooten in het fonds willen worden aangemerkt, — waartoe zij trouwens door administratieve voorschriften gedreven worden.

Van de regeling der pensioenen in de koloniale dienst kunnen wij hier zonder al te groote uitvoerigheid niet gewagen. Genoeg zij de herinnering, dat hier ook aan de eene zijde bezwarende bijdragen gevorderd worden van de officieren, maar dat aan den anderen kant in de burgerlijke dienst eene ongemeene mildheid van den staat jegens zijne ambtenaren valt op te merken.

[1] Deze bijdragen worden gewoonlijk gesplitst in *afloopende* en *doorloopende* kortingen. Onze pensioenwet van 1846 heeft (in art. 15) deswege de volgende regelen gesteld:

De *afloopende* korting bedraagt bij eerste aanstelling 1/5 gedeelte der wedde gedurende de eerste vijf jaren, wanneer het traktement *f* 700 of meer bedraagt, 1/8 gedeelte gedurende acht jaren, wanneer het tusschen *f* 700 en *f* 400 is. Traktementen van minder dan *f* 400 zijn van *deze* korting vrijgesteld. Bij elke verhooging van traktement wordt 1/4 gedeelte der verhooging gedurende vier jaren gekort.

De *doorloopende* korting, die begint te loopen als de afloopende ophoudt, bedraagt jaarlijks 2 pct. van de wedde. Traktementen van *f* 100 of minder zijn van de doorloopende korting vrijgesteld.

slag is van maatschappelijke orde. In hoogeren zin, in de theorie van het staatsrecht zoowel als in die van de staathuishoudkunde, moet het beginsel gelden, dat de wet slechts de vormelijke uitdrukking mag zijn van hetgeen recht is, dat het recht de wet, niet, dat de wet het recht maakt. Houdt men hieraan niet vast, dan geeft men zich over aan de ondragelijkste willekeur van alle, de wettelijke willekeur. — En men zegge ook niet, dat hier van geen onrecht sprake zijn kan, omdat de ambtenaar bij zijn aanstelling geweten heeft of heeft kunnen weten, welke voorwaarden aan die betrekking verbonden zijn, en het in zijne keus had, haar met die voorwaarden aan te nemen of niet. Wij hebben er zoo even reeds aan herinnerd, dat in de betrekking tusschen den staat en zijne dienaren de gewone regelen van de verhouding tusschen vraag en aanbod hare kracht grootendeels verliezen, en aangetoond, dat daarom te meer de staat zich hoeden moet om eenzijdig eischen en voorwaarden te stellen, die schadelijk in de gevolgen of in zich zelven afkeurenswaard zijn. Nu is het onrecht dit, dat elk ambtenaar zonder onderscheid volgens de eenmaal vastgestelde regelen moet bijdragen, onverschillig welke zijn ouderdom, omstandigheden, familiebetrekkingen, vooruitzichten of eigen wenschen en begeerten zijn. En die vastgestelde regels zijn van dien aard, dat zij de statistische berekeningen, waarop elke deugdelijke en eerlijke bijzondere maatschappij van levensverzekering of waarborg hare berekeningen van de verhouding tusschen storting en uitkeering bouwt, op de grofste wijze verloochenen. De ongehuwde ambtenaar moet bijdragen in het weduwfonds zoo goed als de gehuwde [1]. Op het verschil van leeftijd tusschen man en vrouw wordt niet behoorlijk gelet. Het is, naar men verhaalt, vroeger wel eens gebeurd, dat een ambtenaar op zeer hoogen leeftijd een jeugdig nichtje trouwde, alléén om haar na zijnen dood een levenslang inkomen ten laste van den staat te verzekeren. — Desgelijks moet elk ambtenaar zonder onderscheid zich zijne bijdragen laten korten tot het pensioenfonds, al is het ook wiskunstig zeker, dat hij zelf nooit een gulden uit dat fonds genieten zal. Want de eerste voorwaarde tot dat genot is een zeker aantal jaren dienst. Degeen nu, die slechts tijdelijk in dienst van den staat treedt, om later tot eene andere betrekking over te gaan, moet storten zonder ooit eenige vrucht van

[1] Wij hebben gezien hoe dit bezwaar op de officieren der zee- en landmacht hier te lande drukt.

zijne storting te zullen genieten. Degeen die, om welke reden dan ook, ontslagen wordt vóór hij den diensttijd, die aanspraak op pensioen geeft, vervuld heeft, ziet zijne bijdragen tot het pensioenfonds verbeurd verklaard [1]. Maar ook degeen, die op zoodanig hoogen leeftijd wordt aangesteld, dat hij onmogelijk het gevorderd aantal dienstjaren vervullen kan, moet storten alsof hij eenmaal pensioen zou kunnen genieten. — Eindelijk, tusschen de stortingen en de uitkeeringen ontbreekt een redelijk verband. De een betaalt te veel, de ander te weinig. Van eene toevallige promotie in de allerlaatste dienstjaren hangt het soms af, of het pensioen aanzienlijk of gering wezen zal. En het komt wel eens voor, dat zulke promotie juist met het oog op het pensioen als gunstbewijs gegeven wordt. Wie dan langen tijd in een laag bezoldigd ambt gediend heeft, heeft slechts een gering bedrag aan doorloopende kortingen bijgepast om desniettemin een hoog pensioen te ontvangen, terwijl een ander, om hetzelfde of misschien zelfs kleiner pensioen te genieten, hoogere kortingen heeft moeten afstaan. Eindelijk is het vermoeden niet verre, dat de staat allen door elkander te veel laat betalen. Zijne onderneming is een gedwongen nering, waarvan hij de voorwaarden naar zijn goedvinden stelt. En de eerste zorg bij het stellen dezer voorwaarden zal wel zijn, dat hij er zelf geen schade bij lijde [2].

---

[1] De uitdrukking is van Vivien, (*Études administratives*, 1852, Dl. I, blz. 304), die anders in beginsel niet tegen het pensioneeren der ambtenaren is. Men vergelijke ook de zeer juiste opmerkingen van den Heer v. Bosse in de zitting der Tweede Kamer van 24 Nov. 1863. *Bijbl.*, II, 1863/64, blz. 159 v.

[2] Dit schijnt inderdaad in hooge mate het geval te zijn met het in 1846 opgerigte Pensioenfonds voor burgerlijke ambtenaren. Althans dit moet men opmaken uit eene verklaring van de regering zelve, in de Memorie van Toelichting bij het ontwerp van wet op het middelbaar onderwijs niet lang geleden gegeven. (Zie *Bijbl.* 1862/63, *Bijlagen*, blz. 326.) Wij lezen daar: "Eerst na 1 Julij 1886 "zal de rede tusschen de baten en lasten van het pensioenfonds voor burg. amb-"tenaren met eenige zekerheid te beoordeelen zijn... Intusschen werd in 1851 "bij de herziening der pensioenwet van 1846 door de regering eene berekening "geleverd der vermoedelijke bezittingen van dat fonds op 1 Julij 1886, en daaruit "afgeleid, dat dat fonds aan zijne verpligtingen ruim zou kunnen voldoen. Deze "berekening nu is tot dusverre door de uitkomst *aanmerkelijk overtroffen*. Vol-"gens haar moest het fonds op 1 Jan. 1862 een kapitaal 2½ pct. N. S. bezitten "van *f* 2,770,600.— en dat kapitaal bedroeg op het gezegde tijdstip reeds "*f* 4,256,800." — Eene merkwaardige berekening van de buitensporige hoogte, waartoe het kapitaal van het pensioenfonds over een aantal jaren zal zijn opgeloopen, als men de tegenwoordige verhouding tusschen storting en uitkeering handhaaft, is te vinden in het Akad. Proefschrift van den Heer Mr. H. Ferf, *Over de regten en verpligtingen van de ambtenaren van den Staat* (1865).

Dit alles is onredelijk, onlogisch en onrechtvaardig. En het kan niet beter worden zoo lang de staat het pensioneeren zijner ambtenaren blijft volhouden bij wijze van eene onderneming van levensverzekering en lijfrenten. Want de regelen, die hij in het belang der dienst stellen moet, passen niet in de regelen, waardoor zulke onderneming bestuurd moet worden. Er is tusschen beiden voortdurende botsing.

Er is ten slotte nog eene bedenking tegen dit stelsel, die wij liefst met de woorden van eenen vreemdeling aanvoeren [1]: "Il n'est pas vrai, du reste, que les retenues doivent donner "plus de sécurité aux pensionnaires. S'il arrivait que l'État "fût assez malheureux et sa loyauté assez ébranlée, pour qu'on "songeât à ne plus payer les pensions, l'intérêt qui s'attache- "rait aux sacrifices faits par les fonctionnaires n'opposerait qu'une "impuissante barrière à cette banqueroute." Niemand, die zijne gedachten heeft laten gaan over de lotwisselingen, waaraan de staten blootgesteld kunnen zijn, zal beweren, dat zoo iets onmogelijk is. En meent iemand, dat het oprichten van een *afzonderlijk* pensioenfonds een voldoenden waarborg tegen dit gevaar oplevert, hij herinnere zich, dat het in 1836 opgerigte pensioenfonds reeds tien jaren later, bij de wet van 1846, wederom met de middelen der schatkist versmolten is.

Om te besluiten. Het pensioneeren der ambtenaren en van hunne achtergelaten betrekkingen is als algemeene regel af te keuren, dubbel af te keuren, wanneer de ambtenaren verplicht worden, de middelen daartoe zelven bijeen te brengen. Als belooning voor uitstekende diensten en zelfopofferende plichtsbetrachting, als vergoeding voor het verlies van gezondheid en leven in dienst van den staat, kan het in bepaalde gevallen noodzakelijk en rechtvaardig zijn; maar in deze gevallen wordt de eisch, dat de ambtenaar beginne met zelf daartoe de middelen te verstrekken, des te ongerijmder. Als maatregel van politiek beleid kan het in andere gevallen nuttig zijn, maar dan ook geschiede het in den vorm van eene toelage uit de staatskas (op gelijke wijze als het wachtgeld) of, zoo men wil, hier in den vorm van eene verdeeling van het traktement over den tijd van dienst én den tijd van rust. De instelling van een afzonderlijk pensioenfonds geeft maar schijnbaren waarborg en leidt door de regelen, die men daarbij stelt, tot de grofste

[1] Vivien, *Études administratives*, Dl. I, blz. 304.

onbillijkheden. De grondslagen, op welke hier te lande in 1846 het pensioenfonds voor burgerlijke ambtenaren aangelegd is, maken de woorden van art. 1 der wet van 9 Mei 1846: "Ten "laste van den staat wordt pensioen verleend aan de bur-"gerlijke ambtenaren", tot eene onwaarheid en eene bespotting.

De hervorming, waarop in deze bladzijden wordt aangedrongen, is geen geringe. Vraagt men, of er veel kans is, dat zij spoedig tot stand zal komen, het antwoord zal ongetwijfeld rondweg *neen!* moeten zijn. Zij zou in vele opzichten eene geheele omkeering in onze staathuishoudelijke toestanden wezen. Om maar *één* punt te noemen, dat wij straks reeds aanroerden, eene billijke herziening van het gansche stelsel der regeling van de traktementen der ambtenaren zou er meê gepaard moeten gaan. Dergelijke hervormingen nu gaan in de huishouding van staat niet dan uiterst langzaam, zij komen doorgaans veeleer te laat dan te vroeg. Waarschijnlijk zou deze verandering ook nog niet weinig te kampen hebben met de vooroordeelen der ambtenaren zelve, voor wie het denkbeeld van eenmaal pensioen te zullen genieten, zonder dat zij zelve uit eigen beweging daarvoor hebben te zorgen, te bekorend is, dan dat zij er licht afstand van zouden willen doen. Men ziet het meer, dat de menschen afkeerig zijn van nieuwigheden, al wordt hun ook zonneklaar aangetoond, dat die in hun wezenlijk belang zijn. Maar het lastigste en taaiste bezwaar, dat zulke hervorming te overwinnen zal hebben, zal het praktische zijn. Hoe vele zaken, welke elkeen in beginsel goedkeurt, komen tòch niet tot stand, omdat men niet weet, of het niet eens kan worden, hoe haar aan te vatten. Eene opruiming der onderscheidene thans bestaande pensioenfondsen zou in der daad eene lastige zaak wezen. Het is nu erkend en onwederlegbaar, dat het in 1846 opgerichte pensioenfonds voor burgerlijke ambtenaren van de ambtenaren hoogere bijdragen eischt dan noodzakelijk of rechtvaardig is. Ziedaar nu wel een rijkdom om mede verlegen te zijn. Wilde de staat billijk zijn, hij zou nu reeds niet alleen de bepalingen der wet moeten wijzigen, zoodat er voortaan minder betaald wierd, maar ook het te veel betaalde moeten teruggeven. Maar men gevoelt, hoeveel moeite het zou inhebben, dit ook maar eenigzins volgens eene eerlijke verdeeling te doen. Hoeveel grooter moeite zal het nog kosten bij eene volkomene afschaffing van het stelsel

van pensioneeren het geheele fonds te liquideeren en elk het zijne terug te geven. Verklaarbaar is het dus in alle opzichten, dat men liefst zulk een diep ingrijpenden, lastigen en omslachtigen maatregel verschuiven zal en voorwendsels genoeg zal weten te vinden om er alsnog de hand niet aan te slaan.

Nogtans, dit alles, hoe volmondig het erkend wordt, mag ons niet het zwijgen opleggen, waar wij meenen te moeten spreken, om een stelsel af te keuren, dat in beginsel verkeerd en in werking schadelijk en onrechtvaardig is. Die luid uitgesproken afkeuring zal toch op den duur niet ijdel blijken. Zij moge tegenspraak uitlokken; niets kan ons liever zijn, dan dat zij tot wrijving van gedachten aanleiding geve. Uit wrijving ontstaat licht. Nog nooit is eene waarheid in het licht gesteld, die niet ten laatste ingang in het volksbewustzijn en daarna in het leven gevonden heeft.

S. Vissering.

HET HANDSCHRIFT

VAN HET

INTEREST VAN HOLLAND.

Wie het nog niet wist heeft uit een artikel van den heer Fruin in het juninommer van dit tijdschrift kunnen vernemen, dat het uit economisch oogpunt zoo belangrijke boekje: "Interest van Holland of gronden van Hollands welvaren", twee hoofdstukken behelst, waarvan de overlevering aan Johan de Witt, onzen grooten raadpensionaris, het auteurschap toeschrijft. Indien die overlevering waarheid behelst, zegt de heer Fruin, verdienen deze hoofdstukken, "die voor de historie de gewichtigste zijn uit het geheele werk, de aandacht onzer geschiedschrijvers in veel hooger mate dan hun tot nog toe te beurt is gevallen; zij zijn dan als eene soort van Gedenkschriften van Jan de Witt te beschouwen."

Nu bevindt zich in de nagelaten bibliotheek van Prof. H. W. Tydeman een handschrift van het "Interest van Holland", hetzelfde dat die hoogleeraar in zijne Aanteekeningen op Bilderdijks Geschiedenis des Vaderlands (XII, 367) vermeldde als "het eigen HS. van Pieter de la Court, dat tot den druk gediend had", en waarbij zich de bewuste hoofdstukken bevonden, "met de eigen hand van den Raadpensionaris Johan de Witt er ingevoegd". Was die bewering van den heer Tydeman juist? Is de quaestie daardoor als uitgemaakt te beschouwen? Een naauwkeurig onderzoek van het HS. kan ons dit alleen leeren. Aan hen die in de quaestie belang stellen, zal het daarom niet ongevallig zijn den uitslag daarvan te vernemen.

Men weet dat de *Aanwijsing der heilsame politike Gronden en Maximen van de Republike van Holland*, in 1669 ver-

schenen, een gewijzigde en vermeerderde herdruk is van het "Interest van Holland." In de voorrede voor dit werk verhaalt de schrijver dat zijne vrienden hem eenige jaren geleden verzocht hadden zijne politieke gedachten op het papier te stellen, dat hij, na hieraan voldaan te hebben, zijne "zeer haastig en onsierlijk" geschreven aanteekeningen had laten uitschrijven; om deze copie bij gelegenheid te laten lezen aan hen, die hem tot het schrijven van dien bewogen hadden, alsmede aan eenige anderen "die ook deel aan het Bestier onzes Vaderlands" hadden, en wier plicht het dus was 's Lands Welvaren naauwkeurig te onderzoeken. Daarop was geheel buiten zijn voornemen gevolgd dat een afschrift van zijne "dus haastige *niet ter druk-perse bereide* [1] en bij gevolg zeer onvolmaakte copie" in handen gekomen was van personen, die het geheel buiten zijn weten hadden laten drukken. Dit was niet door onkundigen geschied, maar door "zeer uitstekende personagiën", die zijne copie op vele plaatsen vermeerderd en bekort, en er twee hoofdstukken (die hij aanduidt) bijgevoegd hadden, waarin zooveel kennis van zaken doorstraalt, dat zij het verhaalde zelven verricht of althans bijgewoond schenen te hebben.

Het HS. van den heer Tydeman is zonder twijfel het afschrift waarvan hier sprake is. Het komt met de daarin gemaakte veranderingen en bijvoegsels geheel overeen met den eersten druk van het "Interest van Holland". Alleen de spelling is eenigzins gewijzigd. Oorspronkelijk bestond het uit 42 hoofdstukken. Daarvan zijn de 27 eerste gebleven; het 28e, dat blijkens het register ten titel voerde "De Staten van Holland leeren ons dat 's Lands welvaren in alle de voorverhaalde zaken bestaat", is in den druk weggelaten en ontbreekt ook in 't HS. Het 29e is in den druk het 28e geworden; van het 30e is het begin gebleven in hoofdstuk 29 van de uitgave, tot aan de alinea beginnende "Waarop ik moet bekennen". Het overige van het 30e hoofdstuk (2 bladzijden in 't HS. of 3 à 4 bladz. druks) is in de copie doorgeschrapt [2], en hiervoor zijn hoofdstuk 29 en 30 die aan De Witt worden toegeschreven in de plaats gekomen (waarover straks nader).

---

[1] De onderstreepte woorden zijn in een exemplaar van de *Aanwijsing*, waarop ik straks nader terugkom, met de hand van De la Court tusschengevoegd.

[2] De la Court ijvert hierin tegen de benoeming der Schouten, Baljuwen, Dijkgraven en Heemraden *ad vitam*, tegen de vele onnoodige officien, tegen het voeren van andere dan defensive oorlogen, enz.

De 31e—38e hoofdstukken behooren weder tot het oorspronkelijke handschrift. Hoofdstuk 39—42 van den druk zijn latere invoegsels (hierop kom ik ook later terug). Hoofdstuk 44—47 eindelijk waren oorspronkelijk 39—42; hieraan ontbreken in 't HS. het slot van 't voorlaatste en het laatste hoofdstuk, zoodat ik niet kan vergelijken of deze met de uitgave overeenkomen [1].

Het oorspronkelijke HS. is met duitsche letter geschreven, in lang 4o (150 bladzijden), even als het HS. van het *Welvaren der Stad Leyden* dat door den heer Wttewaal in zijne uitgave van dit werk gevolgd is. — Aldus schijnt het in 1661 in handen van De Witt gekomen te zijn.

Wij komen nu aan het eerste invoegsel.

De hoofdstukken 29 en 30 zijn op de helft der bladzijde met een staande hand geschreven. Op de eerste bladzijde was met de hand van Hendrik van Willigen [2] aan den kant genoteerd het opschrift van het 29e hoofdstuk, misschien met het plan om dit hoofdstuk in de copie van De la Court geheel te laten vervallen; maar gemeld opschrift is later doorgeschrapt, en met de hand van Pieter de Groot is daarna bovenaan de bladzijde geschreven "te insereren fol. 99 [van 't HS.] ende op die wijse cap. 29 te dresseren". Iets lager staat met de hand van De la Court: "NBene de notae marginales hier neevens te voegen". Nog iets lager met dezelfde hand, doch later geschreven: "NBene dit neevenstaande 29e capittel is de hand van den Heere Johan de Wit Pensionaris van Holland saliger ende loffeliker gedachtenisse".

De *hand*, dat wil zeggen het *schrift* is echter, naar 't mij voorkomt, niet dat van De Witt, hoewel 't er schijnbaar eenige overeenkomst mede heeft [3]. Of De la Court heeft zich dus in de hand vergist — wat zeer wel mogelijk is, want er bestaat geen bewijs dat hij ooit een *eigenhandigen* brief van De Witt

---

[1] Deze beschrijving wijzigt de onderstelling van Prof. Fruin, blz. 469 en 464. De beide volzinnen op blz. 462 aangehaald, hoe zonderling dit ook zij, loopen in het HS. door.

[2] Op het Stedelijk Archief te Leiden vond ik een brief van zijne hand — Het schrift van Pieter de Groot en van Pieter de la Court is in verschillende brieven op het Rijks-archief te vinden.

[3] De Heer Fruin evenwel, wien ik het HS. getoond heb, meent in het schrift de hand van De Witt te herkennen. Het is te wenschen dat het HS. in het bezit moge geraken van iemand die de quaestie door experts tot zekerheid laat brengen.

heeft ontvangen, — òf hij heeft slechts bedoeld dat het hoofdstuk uit de pen van De Witt gevloeid was. De la C. spreekt waarschijnlijk slechts van één hoofdstuk, omdat de copie in 't HS. doorliep en de afscheiding tusschen 't 29e en 30e hoofdstuk er later in gemaakt is.

In ieder geval kan er nu, wat die hoofdstukken betreft, aan het auteurschap van De Witt geen redelijke twijfel meer bestaan. De eigenhandige verklaring van De la Court is beslissend. Bovendien komt de politieke zienswijze, daarin ontwikkeld, met die van De Witt overeen; — de schijnbare afwijkingen, door den heer Van Rees opgemerkt, zijn m. i. door den heer Fruin voldoende opgehelderd; —en de stijl, zaakrijk en toch helder en geleidelijk, verraadt reeds de hand van den staatsman die, volgens de uitdrukking van De la Court "alle gemelde zaken zelf schijnt gehandeld of ten minste bijgewoond te hebben".

Het verdient opmerking dat De la Court de "notae marginales", dat wil zeggen den inhoud, ook *in deze hoofdstukken* aan den kant heeft bijgevoegd. Heeft hij dit gedaan vóórdat zij gedrukt werden, dan is zijne bewering in de voorrede zijner *Aanwijsing*, dat hij ze eerst in het gedrukte exemplaar gelezen heeft, onjuist. Het kan echter zijn, hoewel het mij niet waarschijnlijk voorkomt, dat hij er later, uit het gedrukte exemplaar, den inhoud heeft bijgeschreven, want het HS. kwam, zoo als uit bovenstaande aanteekening omtrent het auteurschap van De Witt blijkt, later weder in zijn bezit.

Terwijl het HS. (met de ingevoegde hoofdstukken van De Witt) bij den boekdrukker Jan Blaeu te Amsterdam ter perse was — de lettertypen van den eersten druk zijn de zijne — zond De la Court aan Pieter de Groot eenige nieuwe hoofdstukken om tusschen de vorige in te voegen. Blijkens het HS. moeten dit de 39e—43e hoofdstukken geweest zijn, die in een ander formaat en met eene andere hand dan het primitieve HS. geschreven, en afzonderlijk gefolieerd zijn. De Groot deelde een geheel of gedeeltelijk afschrift van deze hoofdstukken aan De Witt mede. "Den autheur van het *Hollands Interest*," schrijft hij aan den Raadpensionaris, den 2 juni 1662, "bewogen sijnde geworden om de voorgaende Capittelen die teghenwoordig onder de pers zijn, nog meerder te illustreren... heeft by absentie van den Heer Van Willighen my de eere gedaen van den inhoud deser bladen, die ick raptim hebbe

doen copiëren, te communiceren" [1]. Voorts verzoekt hij De Witt om die "met zijne gewone wijsheid te considereren, en met zijne bedenkingen terug te zenden, opdat ze zonder verzuim met het eerste werk publiek gemaakt mochten worden". Uit dezen brief blijkt dat De la Court zijne vroegere copie had toevertrouwd aan Hendrik van Willigen, zijn stadgenoot, die te Leiden in de Vroedschap zitting had en in 1661 ter Statenvergadering werd afgevaardigd, en *dat hij wist* dat Van Willigen zijn werk aan De Groot (toen pensionaris van Amsterdam) had medegedeeld, die het in de stad zijner inwoning liet drukken. Het is dus eenigzins zonderling dat die druk, zoo als De la Court in de voorrede zijner *Aanwijsing* verklaart, *geheel buiten zijn weten* plaats had. — Hoe dit zij, de toezending der bewuste bladen aan De Witt had ten gevolge dat deze in een brief aan De Groot van 7 juni 1662 eene wijziging in het 42e hoofdstuk voorstelde. De Groot zond een eigenhandig afschrift dier voorgestelde verandering aan Van Willigen, misschien opdat deze haar aan het oordeel van De la Court zou onderwerpen. Dit afschrift (met het adres "omme den Heer Van Willighen", en De Groot's zegel) bevindt zich nog bij het HS. Tydeman, maar het 42e hoofdstuk ontbreekt. — Ook bij hoofdstuk 43 zijn in de copie twee losse bladen tusschengevoegd van de hand van De Groot (al weder met de "notae marginales" van De la Court), behelzende de alinea's van "Dus subsisteerd [lees *subsisteerde*] seer wel door sijn goede fortificatien" af tot "Vooreerst is kennelijk" (in den druk blz. 234—36). Misschien zijn deze invoegsels van De Groot zelven.

Wij hebben reeds opgemerkt dat het geheele HS. door, ook bij de invoegsels, de inhoud, zoo als die in den druk is opgenomen, door De la Court aan den kant geschreven is, terwijl ook hier en daar eenige wijzigingen en toevoegsels van zijne hand voorkomen. Maar bovendien behelst het HS., de primitieve tekst zoowel als de invoegsels, eenige veranderingen en vermeerderingen van eene andere hand, die niet van belang ontbloot zijn. Reeds in de voorrede is de zinsnede "door Predikers die naar de Heerschappye dingen, hoedanige (God betert) ook al eenige in Holland, en d'omleggende Provincien gevonden worden", met deze hand bijgevoegd. In 't 6e hoofd-

[1] Deze brief en het antwoord van De Witt zijn medegedeeld door den heer Heemskerk in "de Gids", 1853, II, blz 513.

stuk noemde De la Court het een groot voordeel voor den hollandschen handel dat men tegen *vier* ten honderd aan de kooplieden geld voorschoot. Dit is in "vierd'halff, jae selfs wel tegens drie ten hondert" veranderd.

Ook in de hoofdstukken van De Witt heeft deze commentator zich veranderingen veroorloofd. De heftige uitval tegen Prins Willem II op blz. 101—2 van de uitgave (van "deze Landen" af, tot " 't welck my wederom in gedachte brengt") is van zijne hand. — Voorts is het opmerkelijk dat aan het einde van het 34e hoofdstuk in de primitieve copie reeds door De la Court het gevaarlijke beginsel verkondigd werd, dat hij in de *Aanwijsing* met ronde woorden uitsprak. Daar stond namelijk: "...met magteloose republiken ofte monarchen schadelike verbonden gemaakt hebbende, kan men altijds *daar uit scheiden*", welke laatste woorden met de bewuste hand gewijzigd zijn in "*noch eenige uitvluchten vinden, om door 't praesteren van dien sich selven niet te ruineren*". — Eindelijk behelst ook het 39e hoofdstuk merkwaardige invoegsels van die hand, die den ervaren staatsman verraden.

Men zou gemakkelijk kunnen aantoonen, dat de politieke gevoelens, in deze wijzigingen voorgestaan, niet verschillen van die van De Witt. Bovendien, de overlevering wil dat niemand anders dan hij ze gemaakt heeft. Maar wat aan alle onzekerheid een einde maakt, de hand waarmede ze geschreven zijn, hoe verschillend ook van het gewone loopende schrift van den Raadpensionaris, is de zijne. Ik durf dit op grond eener herhaalde, naauwkeurige vergelijking met De Witt's eigenhandige Minuten zijner brieven (op het Rijks-Archief) verzekeren.

De betuiging van Simon van Leeuwen, dat hij het Interest van Holland "met veel heftige termen door de eygen handt van den Raadpensionaris de Witt vermeerdert" op de drukkerij van Blaeu gezien had, blijkt dus volkomen vertrouwen te verdienen.

Ten laatste behelst het HS. Tydeman een geheel onuitgegeven hoofdstuk van de hand van De la Court zelven, of liever een ontwerp van een nieuw hoofdstuk, dat ten titel voert: "Cap. 7. Wat goede vrugten de Beginselen eener Vrye Regeeringe albereids gebaard hebben, sedert den jare 1662 tot den jaare 1669." Het schijnt bestemd te zijn geweest om zich aan te sluiten bij het 6e hoofdstuk van het derde deel der *Aanwijsing*. De schrijver heeft voornamelijk uit Aitzema geput.

Eene latere hand (die van Johannes Eleman, den zoon van De la Court's zwager?) heeft het hier en daar aangevuld.

De Koninklijke Bibliotheek te 's Hage bezit nog een ander kostbaar overblijfsel uit de schriftelijke nalatenschap van De la Court, mede uit de verzameling van Prof. Tydeman afkomstig. Het is een exemplaar van de *Aanwijsing* van 1669 met talloze verbeteringen en bijvoegsels van de hand van den schrijver, en waarin alleen de beide hoofdstukken van De Witt onveranderd gelaten zijn. Het eerste (inleidende) hoofdstuk is geheel omgewerkt; zoo ook het 14e, dat over de vrijheid van godsdienst handelt en mede aanleiding had gegeven dat het boek verboden werd; — terwijl de andere geïncrimineerde bladzijden over onze alliantiën met vreemde natiën aanmerkelijk zijn uitgebreid. Eene uitgave van dit document zou dus zonder twijfel door velen met belangstelling ontvangen worden. Maar daar wij deze misschien niet spoedig te gemoet mogen zien, zal het geen overbodige moeite zijn, indien ik hier ten slotte die bladzijden meêdeel, waarin De la Court zijn gevaarlijke stelling nader uiteenzet, dat de staat verbonden, met eene andere natie aangegaan, alleen dan behoeft na te komen, wanneer zijn belang dit medebrengt, eene stelling, waarvan de Staten van Holland verklaarden dat zij "door iedereen, en voornamelijk door dezen Staat, die altijd haar hoogste glorie heeft gesteld in een religieuse observantie van de Tractaten en Verbonden, met de uiterste abominatie moet worden gedetesteerd en verfoeid."

"Met *Republiken* ofte *Opper-Heeren*", schrijft De la Court, "die magteloser zijn als wy, eenige verbonden gemaakt hebbende, die, naargekomen werdende, door veranderingen van tijden en *Interesten*, warelik souden strekken om den *Staat* of 't *Vaderland* te vernietigen: soo kan aan die magteloser Bondgenooten altijds genoegsaame reeden gegeeven, ende vastiglik beweesen worden dat een yder tzy *onderdaan* tzy *Regent*, volgens de *naturelike Billikheid*, het *Regt der Volkeren*, ende synen *eersten Eed* ofte *Pligt*, waarmeede hy voor het maken des Verbonds met eenigen Vremden Staat, aan synen eigen Vaderlande verbonden is, als een goed Onderdaan, ende als een trow Regent, dien eersten Eed ende Pligt niet mag verbreeken: alsmeede kan men alsdan sonder sware ongemakken van die magteloser *Staten* onderworpen te zijn, klarelik aanwysen, dat men aan dat soo schadelik Verbond ende dien tweeden Eed niet meer verbonden is, ende dat men behoudens

eere daar uit scheiden moet [1]; en niet mag nog wil door 't naarkomen van dien, sig selven ofte sijne Onderdanen verderven: ende soodoende geraden vind de volgende spreekwoorden te bevestigen, naamentlik

Een quaaden Eed
Is Gode leet.

Ende die eenen Bedrieger bedriegt, verdiend eenen stoel in den Hemel. Gelyk warelik tusschen Opper-Heeren alle *Verbonden* aangegaan, ende de *eeden* ter bekraftiginge van dien gedaan werden, immers behoorden te werden, met dese stilswygende conditie, *de selve Verbonden naar te komen, soo lange het* interest *des Lands dat toelaten sal.* Sulks indien des niettemin een Regent, synen eersten Pligt ende Eed vergeetende, aen syne zijde soodanig Verbond ten verderve syner Onderdanen in 't gemeen ofte syns Vaderlands soude willen onderhouden, de selve des Staats onkundige Regent, niet min als een dwaas *Kind*, dat nog geene kennisse heeft van het Regt der Nature nogte van de saaken deeses Weerelds, onbequaam is het Gemene-land te regeeren, als een *Voogd* over *Weeskinderen*, naademaal volgens de regel in de Regten, de Weeskinderen weedersyds door de Voogden geene schaade moogen lyden; schoon sy Weeskinderen dat Verbond selfs gedoegd souden hebben, de Bondgenoot aan de andere zijde bevindende sig verbonden te hebben in soodanig geval teegen syn eerste eed ende pligt, als *Regeerder* en *Voogd* gedaan, het Verbond ten verderve der Onderdaanen, syne Weeskinderen, niet mag nog behoord, en dienvolgende ook geagt moet werden niet te sullen, onderhouden. Ende in gevalle een ander sig verbindend *Regent* ofte *Voogd*, dit alles behoorende te weeten, hier van nogtans onkondig ware, soo is kennelik, dat hy selfs geregeerd, ende onder *voogdye* gesteld behoorde te werden: of wel Landen, Steeden, ende Weeskinderen, die des niettemin van soodanige onkundige en gansch verkeerdelik Woord ende Eed houdende *Regenten* ende *Voogden* geregeerd moeten werden. Ende opdat niemand ligtvaardiglik wane, dat de *Philosophen* ende de *Staatkundigen*, alsmeede de *Regtsgeleerden* ons in deesen gevalle eene quade sake leeren; soo gelieve de Leeser wel op te merken, dat met deselve seer wel

---

[1] "Sie Cart: Lettr. 13e, Vol. 1 en de geheele Titul Dig: Lib. 2 de Pactis."

oovereenkomen de *Geestelike Regten* wanneer sy ons leeren, dat de noodsakelikheid van ongeoorlofde saken maakt: Dat iemand die eenmaal quaad geweest, in alle gevallen quaad te zijn moet vermoed werden. Dat het beeter is in quade beloften geen trow, als trow te houden. Dat iemand die omtrent eenen andere trowloos is geweest, te vergeefs van denselven trow vorderd, ende eindelik dat de woorden van eenig mensch hoedanig die ook zijn, nooit mogen strekken ter verminderinge der *Kerke.* Ende gelyk alle deese Regulen der *Canonike Regten* werden gehouden waarhaftig te zijn ten opsigte onser gewisse ende der Kerke, soo zijn deselve nog veel waarhaftiger te houden ten opsigte van onse uiterlike werken ende van de behoudenisse ofte vernietiginge van den geheelen *Staat* waar in de *Kerk* is, ende waar van de Kerkeliken ten hoogsten aangemerkt weesende een klein gedeelte zijn, dat met ende in den Staat behouden ofte vernietigd plagt te werden. Greg: Reg: Jur. 4. Sext. R. J. 8 ibid. 69. 75. 6. Ende genomen dat eeden in soo eenen gevalle gedaan warelik ons gewisse verbonden, als neen, soo leeren weederom de kerkeliken dat men als dan meineedig behoord, jaa moet zijn. Want seggen sy, als men in soo eenen gevalle meineedig is, soo vertoornd men wel den almagtigen God, maar men besoedeld niemand als syn eigen selfs. Daar men in teegendeel dusdanige schadelike beloften naarkomende, Gods geboden seer hovaardelik veragt, alsmeede syn even-naasten met eene Godlose wreedheid beschadigd, ende nog daarenboven syn eigen selfs seer wreedelik vermoord. Sulks meineedig te zyn dan niet als een twee ende het andere een drie voudig quaad soude weesen. Dist: 13. Cap. 1."

P. A. Tiele.

BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

Bijdragen ter inleiding op de Johanneïsche schriften des N. T., door A. D. Loman, Hoogleeraar te Amsterdam. Eerste stuk. Het Getuigenis aangaande Johannes in het Fragment van Muratori. Amsterdam, Loman en Verster. 1865.

Een der onderwerpen, die thans bij de theologen aan de orde zijn, is het evangelie van Johannes. De vraag is of het geschreven is door den leerling van Jezus, dan wel door een' christen uit de eerste eeuw die geen ooggetuige was, en deze vraag is bij de beoordeeling der geloofwaardigheid van dat evangelie van het hoogste belang.

Meermalen werd zij gesteld en beantwoord sedert de dagen dat Bretschneider zijne "Probabilia" schreef. Vooral de ontkenning door Strauss in zijn eerste "Leben Jesu" uitgesproken, en later de arbeid van Baur en de zijnen bragten de pennen der geleerden in beweging, en werd er van behoudende zijde natuurlijk in den geest der overlevering op die vraag geantwoord; ook uit het kamp der vrijzinnigen ging meer dan eene stem ter verdediging van de echtheid des evangelies op.

In de laatste jaren echter waren het vooral de drie eerste evangeliën die de aandacht trokken; de bewijzen van hoogen ouderdom, welke men in het Mattheüs-evangelie vond, wekten de algemeene belangstelling; het onderzoek naar het 4e evangelie rustte.

Maar het lag in den aard der zaak dat het weldra weder ontwaken moest. Juist door dat men tot de overtuiging kwam van de waarde der twee eerste evangeliën, moest de vraag: in welke verhouding het vierde tot hen staat, nieuwe kracht erlangen; de pogingen om eene aaneengeschakelde beschrijving van het leven van Jezus te geven, met name Renan's werk, deden inzien dat het niet wel mogelijk is het eerste en vierde evangelie beiden tot basis te

35*

nemen, en deden de behoefte gevoelen om nogmaals de antwoorden op de vraag naar de echtheid van het laatste te herzien.

In ons land, waar het gevoelen van Baur omtrent Johannes nog weinig ingang gevonden had, sloeg meer dan een geleerde de hand aan het werk. Het meesterlijk geschreven boek van den hoogleeraar Scholten verscheen, dat vooreerst aan onze theologen vrij wat stof tot denken zal geven; de hoogleeraar Loman, die het voornemen gekoesterd had een dergelijk werk te leveren, gaf ons als eerste vrucht van zijnen arbeid de "Bijdrage" waarvan ik den titel hierboven afschreef.

Zij behandelt een der oude getuigenissen omtrent het Johannes-evangelie.

Die oude getuigenissen hebben vrij wat van hun vroeger krediet verloren, nu men weet dat het den schrijvers der eerste eeuwen na Chr. geheel aan kritiek ontbrak. Meer naar inwendige bewijzen vraagt men. Maar ook die zucht kan overdreven worden, en het verheugt mij in het voor mij liggend geschrift een bewijs te vinden van het belang dat de studie der zoogenoemde kerkvaders nog altijd voor de kritiek van het N. T. heeft.

Wanneer ten minste hunne getuigenissen goed behandeld worden!

Zij vereischen een grondig onderzoek. Men mag niet volstaan met de verklaring van eenige uit hun verband losgerukte woorden. Men zal, wil men met vrucht arbeiden, het doel der schrijvers, den zamenhang hunner redenering, den tijd waarin zij leefden niet uit het oog mogen verliezen, en niet mogen doen zoo als Tischendorf, die, blijkens zijne jongste voorlezing, uit het "gelijk geschreven is" van den Barnabas-brief, met eene ongeloofelijke gemakkelijkheid het bewijs trekt dat onze vier evangeliën reeds omstreeks het jaar 100 kanoniek gezag hadden.

Wil men weten hoe men wél te werk moet gaan, men leze dan het zaakrijke geschrift van den Amsterdamschen hoogleeraar. Hij smeedt zijne wapenen uit eene andere stof en heeft zijn onderwerp zoo van alle kanten bezien en toegelicht, dat zijn geschrift nevens de beste voortbrengselen der kritiek eene plaats verdient.

Het naar Muratori genoemde Fragment, dat tot de kennis der bijbelboeken eene niet te versmaden bijdrage levert, is eene bladzijde van een handschrift der bibliotheek te Milaan, dat in 1740 door Muratori gevonden werd, een verminkt overblijfsel van een grooter geheel, waaraan thans begin en slot ontbreken, maar dat eenmaal eene volledige lijst bevatte van de boeken des Ouden en Nieuwen Verbonds, welke ten tijde des schrijvers (waarschijnlijk ongeveer 190 n. C.) als echt erkend werden. Midden in een volzin beginnende, waarin over het evangelie van Marcus gesproken werd, noemt het de evangeliën van Lucas en Johannes, de Handelingen der aposte-

len, al de brieven van Paulus, met verwerping van die aan de Laodiceërs en de Hebreën, de Apocalypsen van Johannes en Petrus en den eersten brief van Johannes. Van den brief van Judas en den 2[en] en 3[en] van Johannes zegt het dat deze, hoewel niet van die schrijvers afkomstig, toch door de kerk aangenomen worden; van de brieven van Jacobus en Petrus zwijgt het geheel.

De hoogleeraar heeft zich alleen met die gedeelten van het fragment beziggehouden, waarin over Johannes spraak is.

Deze berigten ons in de hoofdzaak het volgende: Johannes werd door zijne medeleerlingen aangespoord om de geschiedenis van Jezus te boek te stellen, maar ging daartoe niet eerder over, dan nadat des nachts aan Andreas was geopenbaard, dat hij, Johannes, zelf alles schrijven zou en alle apostelen zijn werk zouden keuren en bekrachtigen [1]. De schrijver zet den twijfel, die uit den onderscheiden oorsprong der evangeliën kon geboren worden, ter zijde door de opmerking dat allen toch denzelfden hoofdinhoud hebben en beroept zich, ten einde den Johanneïschen oorsprong van het evangelie te staven, op 1 Joh. I: 1, waar hij leest: "Wat wij gezien hebben "met onze oogen, en met onze ooren gehoord hebben en onze handen getast hebben, dat *hebben wij u geschreven*", als ware dat eenen terugslag op het evangelie zelf.

Van dit berigt nu, en van een tweetal kleinere aangaande de brieven en de openbaring geeft de hoogleeraar ons eene volledige verklaring, en vooral door de scherpzinnige opmerking omtrent de foutieve aanhaling van 1 Joh. 1 : 1, geeft hij ons een helder inzigt in des schrijvers bedoeling, gelijk geen zijner voorgangers ons dit nog gegeven had.

In deze verklaring mis ik alleen eene opheldering van het woord "nativitas" op den 20[en] regel, welk woord hier bevreemding wekt, dewijl de geboortegeschiedenis juist niet in het evangelie van Johannes voorkomt, maar waarbij de schrijver zeker gedacht heeft aan plaatsen als Joh. I: 14, 18.

Ook over het verband dat er bestaat tusschen het: "quid ergo mirum" en het onmiddellijk voorafgegaande, veroorloof ik mij eene vraag. De hoogleeraar vertaalt de woorden: si Johannes — singula — proferat, door: dat Johannes — zich uitlaat, maar singula mag niet onvertaald blijven en ziet, dunkt mij, terug op de verschillende door hem opgenoemde feiten, de nativitas, passio, resurrectio, conversatio cum discipulis, en de geminus adventus. Zou de schrijver niet willen zeggen: dat Johannes al deze feiten (singula) ook opnoemt in zijn' brief, wanneer hij schrijft: wat wij gezien hebben

[1] Eene legende die waarschijnlijk ontstaan is uit de behoefte om Joh. XXI: 24 te verklaren.

met onze oogen (namelijk de gebeurtenissen in Jezus' leven), en met onze ooren gehoord hebben (nl. het onderwijs van Jezus, b. v. over zijne wederkomst) en onze handen getast hebben (b. v. het ligchaam van den verrezene)?

De hoogleeraar geeft echter meer dan eene verklaring; hij gaat ook na welke beteekenis ons Fragment heeft bij de kritiek van de geschriften van Johannes, vooral van zijn evangelie.

Wat leert het ons daaromtrent?

Dat de echtheid omtrent het jaar 190 volkomen vaststond? Schijnbaar ja, maar na een grondig onderzoek komt de hoogleeraar tot een ander besluit.

Het evangelie wordt door den schrijver vrij breedvoerig besproken en verdedigd, maar verdedigd met zeer zwakke bewijzen. Andere boeken daarentegen, b. v. de Apocalypse, worden met niet meer dan een enkel woord herdacht, en hieruit leidt de hoogleeraar af, m. i., met alle regt, dat het evangelie ten tijde des schrijvers, in het laatst der tweede eeuw, nog verdediging noodig had, want "boe-"ken van onbetwist kanonisch gezag behoefden slechts vermeld, ge-"schriften van erkend haeretische afkomst en strekking niet meer "dan met een enkel woord verworpen te worden. Breedvoerige be-"spreking was alleen dáár noodig waar het quaestieuse punten be-"trof, hetzij dat het belang der kerk medebragt, dat de sympathie "der gemeente voor eenig boek werd bestreden, opgewekt of ver-"sterkt."

Het evangelie van Johannes vond dus aan het eind der tweede eeuw nog tegenspraak, gelijk wij ook door Irenaeus wisten. Te veel mogen wij daaruit evenwel niet afleiden, daar die tegenspraak, even als de verdediging, dikwijls op zeer lossen grond rustte en zeer wel uit ingenomenheid tegen de dogmatiek van het evangelie kan voortgesproten zijn.

Waren de grenzen, die ik mij stellen moet niet zoo eng, ik zou aan de zeer wetenswaardige opmerkingen omtrent de chronologie der eerste eeuwen, en de slordige tijdsbepaling der oude kerkelijke schrijvers gaarne een belangstellend woord wijden. Nu kan ik haar alleen vermelden met verlangen uitziende naar de verdere bijdragen, die ons deze eerste belooft.

Herwijnen. W. H. VAN DE SANDE BAKHUIJZEN.

Praktische Grieksche Spraakkunst. Door Dr. L. W. van Deventer. Eerste cursus. Hoofdpunten der Attische vormleer. Leiden, E. J. Brill. 1864.

Idem. Idem. Tweede cursus. Eerste stuk. Uitbreiding der Attische vormleer en vormleer der voornaamste latere Prosaïsten. Leiden, E. J. Brill. 1865.

Het leeren der Grieksche taal werd vroeger moeijelijker gemaakt dan noodig is, door het dooreenhaspelen in leerboeken en uitgaven van vormen die in de geschiedenis der taal door aanzienlijke afstanden gescheiden zijn. Sedert de geleerden de verschillende ontwikkelings- en verbasteringsphasen der taal naauwkeuriger onderscheiden, wordt ook het Grieksch *leeren* vrij wat eenvoudiger en gemakkelijker gemaakt. Meer en meer worden uit de uitgaven der Attische schrijvers de ingeslopen verbasterde woorden van later eeuwen verwijderd, en in de schoolgrammatica's alleen die vormen opgenomen, die in de laatste honderd jaren vóór Alexander den Groote te Athene gangbaar waren.

Tegen dit laatste treedt Dr. van Deventer op, door in zijne Spraakkunst met de Attische vormleer die der *κοινή* en der naar Atticisme strevende latere schrijvers te vereenigen. Hij schijnt het praktisch te vinden, den leerling te doen leeren dat "*τυγχάνω* sedert Demosthenes voor *τετύχηκα* ook *τέτευχα* had en na Christus *τέτυχα*," of dat "Polybius en lateren behalve *ἕστηκα* nog een ander Pf. gebruiken, en wel *ἕστᾰκα*, dat Transitive beteekenis heeft," en tallooze dergelijke.

Welk nut men er zich van voorstelt, onze jongens met dat heirleger van vormen te kwellen, begrijp ik niet. Het eenige resultaat dat ik er van verwacht is dit, dat de leerlingen er grondig door in de war gebragt zullen worden en van het Grieksch een diepen afkeer zullen krijgen.

De inrigting van het boek komt mij ook zeer weinig praktisch voor. Men is gewoon zulke leerboeken met tweeërlei letter te laten drukken, om de hoofdpunten ook voor het oog te releveren, zonder dat de natuurlijke orde wordt verbroken. Dr. van Deventer heeft de hoofdpunten in één boekje doen drukken en hetgeen een ander met kleiner letter daarbij zou gevoegd hebben in een ander. Voorts ontbreekt niet alleen eene verdeeling van het geheel in afdeelingen en hoofdstukken, maar ook de volgorde waarin de dingen behandeld worden is verward; de verdeeling der werkwoorden b. v. in zeven klassen staat midden tusschen de werkwoorden der tweede en die der derde klasse in, enz. Tal van verwijzingen naar andere para-

graphen maakt het den leerling nog moeijelijker in dit leerboek te vinden wat hij zoekt.

De inhoud is niet altijd geschikt om den leerling een helder begrip van de zaken te geven. Ziehier b. v. wat, volgens deze Spraakkunst, het Medium van een werkwoord beteekent: "Het beteekent gewoonlijk:

1) (zelden) het Activum met *se.*

2) het Activum met *sibi.*

3) hetzelfde of genoegzaam hetzelfde als het Activum.

4) iets geheel anders dan het Activum.

Het gebruik moet leeren tot welke dezer vier soorten een Medium behoort."

Ook de wijze van uitdrukking laat veel te wenschen over. Hinderlijk is vooral de in een leerboek volkomen nuttelooze sceptische stijl, die in den tweeden cursus bijna op elke bladzijde terugkeert. § 31 b. v. bevat in twaalf regelen druks "bijzonderheden van εἶμι;" Dr. van Deventer gebruikt in die weinige regels tweemaal de uitdrukking "of..... kon gezegd worden, is twijfelachtig," eens de uitdrukking "misschien te regt," en tweemaal het werkwoord "schijnen." Of dit praktische leerboekstijl is, zal aan velen, misschien te regt, twijfelachtig schijnen.

Meer over deze nieuwe Spraakkunst te zeggen, acht ik te overbodiger, daar we in de vormleer van Pluygers een leerboek bezitten, dat met elke nieuwe uitgave meer aan de vereischten van een praktisch schoolboek beantwoordt. Ook Dr. van Deventer "stelt onder onze Grieksche Vormleeren die van Pluygers boven alle andere." Maar hij vindt er "drie doorgaande gebreken" in, namelijk: "het niet opgeven van de eigenaardigheden der voornaamste Prosaïsten na Alexander den Groote, het als zeker opgeven van twijfelachtige vormen, en het eenzijdig hechten aan Aristophanes." Dat en waarom het niet opgeven van de verbasterde vormen der latere schrijvers in mijn oog geen gebrek, maar eene verdienste van Pluygers vormleer is, heb ik reeds gezegd. Van het als zeker opgeven van twijfelachtige vormen voert Dr. van Deventer geen voorbeeld aan; hij moge er hier of daar een kunnen aanwijzen (en met het oog op een herdruk zal hij zich verdienstelijk maken door dit te doen), dat ze er *doorgaande* in gevonden worden is eene bewering die hem zeker onbedacht ontvallen is. Het eenzijdig hechten aan Aristophanes wordt nader gedefiniëerd als toekenning aan dien dichter van "het monopolie van taalgeleerdheid" en toeleg om hem daarvan "een patent uit te reiken," waarvan dan Dr. van Deventer "gelooft dat Aristophanes, als hij het weten kon, vreemd zou opzien." Er ligt aan deze overdrevene beeldspraak eene zeer eenvoudige waarheid ten grondslag; daar namelijk Aristophanes in den dialoog, als hij niet

parodiëert, zijn Atheners het zuiverst mogelijke Attisch laat spreken, put Pluygers *ook* uit de stukken van Aristophanes de kennis der Attische taalvormen. Van het *eenzijdig* putten uit Aristophanes, voert Dr. van Deventer "één voorbeeld" aan. "Vóór de verschijning der tweede uitgaaf van Pluygers verbeeldden zich de grootste geleerden in hunne onnoozelheid, dat het Plusquamperfectum van ἔοικα ἐῴκη was. Maar ziet! daar wordt hun plotseling verkondigd, dat zij het mis hebben, — dat ἐῴκη niet bestaat, maar wel ᾔκη. En waarop berust nu deze mystificatie? Op ééne, en dat nog wel zeer twijfelachtige plaats van Aristophanes (Av. 1298), waar *misschien* ᾔκειν (dat echter in geen enkel handschrift staat) moet worden gelezen." Die "plotselinge verkondiging" is niets dan een visioen van Dr. van Deventer, die niet schijnt geweten te hebben dat die lezing heel wat ouder is dan de verschijning van den tweeden druk van Pluygers. In Dawes' Miscellanea critica b. v. kan hij zien dat ook vóór de verschijning van de vormleer van Pluygers de onnoozelheid der grootste geleerden niet zoo groot was als hij dacht. Dat voorts ᾔκειν t. a. p. in geen enkel handschrift staat, bewijst niets en is bovendien onjuist. Het bewijst niets, omdat niets gewoner is dan Attische vormen die later in onbruik raakten (na Alexander werd ἐῴκειν algemeen gebruikt) door de afschrijvers op allerlei manieren misvormd te zien; het zou eer te verwonderen zijn als ᾔκη er ongedeerd was afgekomen, terwijl εἰκέναι en εἰκώς zooveel hebben te lijden gehad. Maar het is bovendien niet juist. Wel is op de bedoelde plaats ᾔκειν in alle handschriften *die tot ons gekomen zijn* verknoeid, maar — en ook dit schijnt aan Dr. van Deventer onbekend gebleven te zijn — een gelukkig toeval heeft gewild dat we juist dit vers van Aristophanes bij Grieksche grammatici (zie Suidas in voce ᾔκει en Bekker's Anecdota, p. 1379) aangehaald vinden, en wel als voorbeeld van het gebruik van het Plusquamperfectum ᾔκη. Maar Dr. van Deventer wilde een voorbeeld van Pluygers' eenzijdig hechten aan Aristophanes, en kan dus toegeven dat de lezing ᾔκειν t. a. p. de ware is, zonder dat de bewijskracht van zijn voorbeeld er door vermindert. Zal het voorbeeld iets bewijzen, dan moet, dunkt mij, de redenering van Dr. van Deventer hierop neêrkomen: het Plusquamperfectum van ἔοικα is op die eene plaats van Aristophanes ᾔκη en op x plaatsen van andere Attische schrijvers ἐῴκη; Pluygers geeft alleen ᾔκη op; derhalve, Pluygers hecht eenzijdig aan Aristophanes. Hoe grooter nu x is, des te grooter is Pluygers' eenzijdigheid; hoe kleiner x is, des te kleiner de bewijskracht van van Deventer's voorbeeld. Nu is, het spijt mij voor Dr. van Deventer, $x = 0$.

J. Rutgers.

The Bubbles of Finance. Joint Stock Companies, Promoting of Companies, Modern Commerce, Money lending and Life insuring. By a Cityman. London 1865.

Engeland mag met regt het land van overdrijving genoemd worden. Goed en kwaad wordt er overdreven. Een Miss Nightingale, die op jeugdigen leeftijd geheel onverzeld naar de Krim gaat om gewonde soldaten kosteloos te verplegen, en een Charlotte Winsor, die er haar bestaan in zoekt jonge kinderen voor geld te vermoorden, zijn van die figuren, welke men alleen in Engeland vindt. De grootste stad van geheel de wereld is Engelands hoofdstad, en in de afgelegenste streken van het woeste Schotland brengt Hare Britsche Majesteit bij voorkeur hare dagen door. Geen grooter rijkdom dan in Engeland, maar ook geen dieper ellende dan daar. De Engelsche adel is geestelijk en ligchamelijk ontwikkeld boven de meest begaafde klasse van alle andere landen, en geen arme die in verdierlijking en walgelijkheid den ellendige van Londens schuilhoeken evenaart. Handel, nijverheid en scheepvaart hebben in Engeland eene ontwikkeling verkregen die geheel Europa met verbazing vervult, maar nergens ook kan het woord van bankroetier boven zoo menige deur geschreven worden. De leer van de uitersten wordt daar in alles gehuldigd.

Toen in Frankrijk voor weinige jaren het stelsel van associatie van kapitalen met een onmiskenbaar talent op velerlei bedrijf werd toegepast, rustte Engeland niet eer het zijne wetgeving zóó veranderd had, dat het ook dien nieuwen weg kon inslaan. En weldra werden honderd ondernemingen in Engeland naar dat nieuwe stelsel gevormd, tegen een enkel tiental in Frankrijk. Ook daarin was Engeland al spoedig Frankrijk vooruit, dat het daarbij op praktischer wijze te werk ging. Niet alleen of bijna alleen op beursspel grondde Engeland die nieuwe ondernemingen, niet enkel op hagchelijke kansen of op de sluwheid van behendige agioteurs, maar op reeds sinds lang bestaande zaken, wier deugdelijkheid en inwendige kracht sedert jaren door de ervaring geijkt was. Banken, die ook werkelijke bankzaken dreven, en die verre van uitsluitend agioteurs waren, handelsvereenigingen die waarlijk goederen uit den vreemde ontboden en naar verre gewesten heenzonden, industriën die een ieder verbaasden door hare kolossale voortbrenging, verzekeringmaatschappijen die bepaalde kansen waarborgden, groote werken van onbetwistbaar nut, waren het hoofddoel der Engelsche kapitaal-associatie. Maar echt nationaal als ze bleven in hun zeer

praktischen werkkring, bleven ze even echt nationaal in hunne overdrijving. Was de Franschman roekeloos in zijn beursspel, overmoedig in zijne speculatiën, de Engelschman overtrof hem nog in die roekeloosheid en deinsde er volstrekt niet voor terug om zelfs menigmaal dien overmoed tot bedrog te doen overslaan.

En daarover vooral zijn de pennen der Engelsche letterkundige wereld vaardig geworden. De financiewereld heeft aldaar in de laatste jaren tooneelen moeten leveren voor tijdschriftartikelen vooral, die het vroeger zoo geliefd maar nu welhaast afgestroopt jagtveld der groote wereld niet meer vermag aan te bieden. Met eene ware woede is men aan het doorsnuffelen gegaan van die nieuwe schuilhoeken van bedrog vooral; en 't is alleen aan de minder opgewekte verbeelding en mindere levendigheid van voorstelling en stijl der Engelschen te wijten, dat wij nog geene financiële Mystères de Londres en een financiëlen Juif errant van de Britsche pers hebben ontvangen. Wie weet echter welke mislukte navolging ons nog wacht!

Een klein voorspel daarvan heeft de Cityman al geleverd, wiens werkje ik meer wensch aan te kondigen dan aan te bevelen. Hij wil de verkeerdheden aanwijzen waartoe de overdrijving van het associatiestelsel ligtelijk leiden kan, maar hij vervalt bij zijne voorstelling zelf in zulk eene overdrijving, dat hij daardoor zijn wit geheel voorbijschiet. Aardig van stijl en opvatting en levendig van schildering is het boekje wel, en de schrijver kan dus blijkbaar volkomen over de elementen beschikken die voor het leveren van zulk een werk noodig zijn, doch hij heeft de kracht niet om zich los te scheuren van die zucht naar overdrijving die hem moge stempelen als een uitnemenden John Bull, maar tevens als een ongeschikt auteur op dit gebied. Dickens vervalt ook gedurig tot uitersten in zijne schilderingen, maar spreidt daarbij zulk een meesterschap ten toon in zijne teekeningen van menschen en hunne hartstogten; hij dringt zoo door tot in de kleinste détails toe, en weet door zijne vruchtbare verbeelding aan de nietigste bijzonderheden zelfs eene waarde te geven en eene belangstelling er voor op te wekken die het schijnbaar kleine tot iets waarlijks groots verheffen, dat men als met hem leeft en voelt en bijna ontevreden op zich zelven wordt, wanneer men nu en dan toch op deze of gene overdrijving stuit. Punch geeft nooit iets anders dan overdrevene voorstellingen, maar toch domineert het oorspronkelijke de charge zoo overwegend, dat hij ons juist door de overdrijving als aan zijn tooverstift boeit. De personen die Dickens teekent, leven en ademen; zij denken en gevoelen; zij doen met bewustzijn goed en kwaad; zij handelen zoo als wij weten dat menschen van vleesch en bloed handelen moeten; en nog jaren nadat onze oogen afscheid genomen hebben van de gedrukte bladen waarop zij zich voor ons vertoond hebben, blijven

zij leven in onze hoofden en harten, en hun beeld komt ons nog gedurig voor den geest wanneer deze of gene gebeurtenis ons treft, waarin ook zij eens verkeerd hebben. In de teekening van zulke personen erkent men den meester. Als wij bij Punch den kleinen schooljongen verlegen zien staan naast den ruwen maar vrolijken sportsman, of den nietigen fijngebaarden Franschman listig den dikgebuikten en barschen maar toch goedhartigen pachter zien naderen, dan staan Engelands eerste ministers en Europa's magtigste natiën reeds voor onzen geest, eer wij het doel der teekening nog geheel hebben doorzien. Die voorstelling getuigt van meer dan een uitnemend teekentalent alleen. Immers in weerwil van de overdrijving spreekt de waarheid uit zulke teekeningen, ja beheerscht die geheel. Maar dat domineren van het ware boven het, in de rigting dier teekenaars volstrekt onmisbare overdrevene, is juist hunne kracht, juist daarin ligt hun talent. En waarlijk, maar aan weinigen is de gelukkige navolging daarvan vergund.

Althans de Cityman mag niet in die begaafdheid roemen. Bij hem is juist het verkeerde het dominerende. De charge beheerscht daar de eigenlijke meening. Zijne "promoters of Companies", de vindingrijke geniën die maatschappijen van welken aard ook, mits maar het kapitaal groot zij en dus de gelegenheid ruim voor de bestuurders om hooge salarissen en winsten te trekken, zijn zulke gemeene figuren, die tot in gevangenissen toe huizen, dat men er immers geen oogenblik aan denkt om met eenige belangstelling hunne handelingen na te gaan, reeds van te voren wetende dat die in overeenstemming zullen zijn met hunne geheele omgeving. Evenmin kan de man van gezond verstand anders doen dan medelijdend de schouders ophalen over de mislukking der assurantie-maatschappij, die het geheele tweede hoofdstuk vult, en onwillekeurig moet hem bij de lectuur de vrees bekruipen dat men ten slotte nog een woord van verbazing van hem eischen zal wanneer hem op pathetische wijze verteld wordt dat een kind zich in de vingers heeft gesneden toen het met scheermessen speelde! Moge al menigeen hier te lande en in den vreemde te laat hebben ingezien dat hij ligtvaardig gehandeld heeft, toen hij maar zoo dadelijk tot de nieuwe financiële vereeniging toetrad en zijn naam ter kwader ure daaraan verbond, met volkje als het in de drie volgende hoofdstukken geschetste bankbestuur, gaat waarlijk niemand van goeden naam en faam hier noch elders scheep. De Bank van Patagonië is zoo wat eene herhaling van het voorgaande, en Honderd Pond Sterling ter leen gevraagd, Wissels discouteren en Hoe betaling te verkrijgen is, zijn alle hoofdstukken van gelijk allooi, terwijl ze daarenboven nog op een terrein spelen, waarvoor het titelwoord Finance veel te weidsch is. Dat zijn eenvoudig woekeraars die daarin geteekend worden, woe-

keraars die natuurlijk in iedere groote stad ook in groot aantal gevonden worden, maar wier knevelarijen overal dezelfde zijn, alleen gewijzigd naarmate de wetgeving van het land dat eischt. Aardig en juist mag alleen de Levanthandel genoemd worden, waarin de overdrijving gelukkig al zeer gering is, maar die hier dan ook bepaald schade doet aan de geheele voorstelling, omdat de feiten anders al zeer naar het leven zijn geschetst; iets wat men van de andere hoofdstukken niet zoo gaaf kan zeggen. De wisselruiterij waarop de firma Velardi Williamson en C°. met hare filialen in de Levant gevestigd was, is waarlijk met talent voorgesteld, en alleen de charge, die daarenboven van geenerlei invloed is op het geheele verhaal, terwijl ze bij de andere tafereelen eigenlijk de spil — hoe zwak dan ook — is, ontsiert deze aardige schets.

Toch beweert de schrijver in zijn voorberigt dat hij levende typen heeft geteekend, niet echter bepaalde personen, zoo als het Citypubliek meende (!) toen deze schetsen eerst verschenen in het tijdschrift van Dickens All the Year round, waaruit ze overgenomen zijn, en afzonderlijk uitgegeven. Onwillekeurig moest ik denken aan qui s'excuse s'accuse, toen ik dat las. Blijkbaar heeft hij het verwijt van overdrijving gevreesd, en wil zich nu, onder een ander voorwendsel, reeds verdedigen eer hij nog is aangevallen. De Cityman heeft gedaan wat John Leech gewoon was te doen, wanneer hij voor zijne geestige croquis in Punch een slepershoed, den neus van een omnibuskoetsier of de crinoline van een arm burgerjuffertje noodig had, zoo verhaalt hij, niet zonder zeker gevoel van eigenwaarde zijne opvatting als schrijver dus vergelijkende met die van den helaas! zoo vroeg gestorven genialen teekenaar. Even als deze dan maar bedaard aan zijn venster ging zitten, totdat een der figuren die hij noodig had voorbijkwam en dan dadelijk diens portret op zijn papier tooverde, zoo heeft hij in de City eenvoudig het eerste het beste portret genomen van de mannen die hij in zijne tafereelen wilde doen voorkomen. Maar hij had niet om het onmisbare talent daarvoor gedacht, en zijne rekening dus buiten den waard om gemaakt. De portretten die Leech nam, waren vol geest en leven, en de charge die hij er oplei, was zijne genialiteit. Leech gaf waarheid en poëzij, de Cityman rijmelarij met wat waarheid, altijd in vergelijking met zijn modèl. Het noemen van zijn modèl was van hem voorzigtig noch verstandig, het gebrek aan zedigheid nog daargelaten. Want nu stelt men eischen aan den leerling, die hij bij het bezit van een greintje zelfkennis moest weten niet te kunnen bevredigen. Londens handigste financiers zal men in deze bankhelden niet herkennen, zoo als Engelands Ministers wel in Leech zijne schooljongens en sportsmen.

En mogt ik dwalen; mogten in waarheid die financiepygmeën

levende personen zijn, dan beweer ik nog dat ze even onjuist als onvolledig geteekend zijn, want alleen hun bedrog en hunne onkunde is hier geschetst, niet de bekwaamheden daarbij, die ze toch moeten bezeten en aangewend hebben, om zelfs voor korten tijd zulk eene rol te kunnen spelen. Juist door het gemis van de teekening dier bekwaamheden, ontbreekt alle relief aan de voorstelling. De Levanthandel zonder ik daarbij gaarne uit. Neem de onnoodige charge daarvan weg, en dat stukje is een juweeltje.

Eenvoudige dingen eenvoudig te zeggen, wat een bar recensent Engelands gevierden historieschrijver verweet niet te kunnen, is eene moeijelijke zaak. En blijkbaar moeijelijker nog voor een Engelschman dan voor zijn Franschen nabuur. Toch moet ieder teekenaar, van hedendaagsche toestanden vooral, zich daarop toeleggen, want anders gaat de eigenlijke pointe van zijn tafereel verloren, omdat men door de charge reeds dadelijk begrijpt wat de schrijver eigenlijk ten doel heeft. Daarenboven verkrijgt het groote publiek op die wijze alligt een verkeerden indruk van inderdaad goede zaken, omdat de charge bovendrijft en het ware als verdrinkt. Het stelsel van associatie van kapitalen is zeker al op zeer heillooze wijze toegepast, en die verkeerde toepassing verdient openlijke veroordeeling, maar het heeft evenzeer onberekenbaar veel nut gesticht in onze dagen vooral. En hij die nu dat geheele stelsel door overdrevene voorstellingen verachtelijk wil maken bij het algemeen, hij doet een bepaald kwaad. Eigenlijke ingenomenheid met dit boekje, hoe veel goeds het ook hier en daar moge bevatten, vooral wat vorm en stijl betreft, wil mij dan ook niet van het hart.

M.

levende personen zijn, dan beweer ik nog dat ze even onjuist als onvolledig geteekend zijn, want alleen hun bedrog en hunne onkunde is hier geschetst, niet de bekwaamheden daarbij, die ze toch moeten bezeten en aangewend hebben, om zelfs voor korten tijd zulk eene rol te kunnen spelen. Juist door het gemis van de teekening dier bekwaamheden, ontbreekt alle relief aan de voorstelling. De Levanthandel zonder ik daarbij gaarne uit. Neem de onnoodige charge daarvan weg, en dat stukje is een juweeltje.

Eenvoudige dingen eenvoudig te zeggen, wat een bar recensent Engelands gevierden historieschrijver verweet niet te kunnen, is eene moeijelijke zaak. En blijkbaar moeijelijker nog voor een Engelschman dan voor zijn Franschen nabuur. Toch moet ieder teekenaar, van hedendaagsche toestanden vooral, zich daarop toeleggen, want anders gaat de eigenlijke pointe van zijn tafereel verloren, omdat men door de charge reeds dadelijk begrijpt wat de schrijver eigenlijk ten doel heeft. Daarenboven verkrijgt het groote publiek op die wijze alligt een verkeerden indruk van inderdaad goede zaken, omdat de charge bovendrijft en het ware als verdrinkt. Het stelsel van associatie van kapitalen is zeker al op zeer heillooze wijze toegepast, en die verkeerde toepassing verdient openlijke veroordeeling, maar het heeft evenzeer onberekenbaar veel nut gesticht in onze dagen vooral. En hij die nu dat geheele stelsel door overdrevene voorstellingen verachtelijk wil maken bij het algemeen, hij doet een bepaald kwaad. Eigenlijke ingenomenheid met dit boekje, hoe veel goeds het ook hier en daar moge bevatten, vooral wat vorm en stijl betreft, wil mij dan ook niet van het hart.

M.

DE GIDS.

IV.

DE GIDS.

INHOUD.

OCTOBER.

NOVEMBER.

DECEMBER.

ISAAC LE MAIRE.

EENE VOORLEZING

DOOR

WIJLEN DR. R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK. [1]

Te regt of te onregt, maar zeker meermalen, werd van deze spreekplaats de stelling verkondigd, dat de tijd der poëzij — ik bedoel met dat woord iets meer dan rijmkonst — voorbij was. Herwaarts heengevloeid om buiten den kring der dagelijksche beroepsbezigheden ruimeren adem te scheppen, dunkt ons al ligt die atmosfeer de gezondste, welke gewaarwordingen opwekt, het vreemdsoortigst aan wat wij telken ure ondervinden, en welke zenuwen doet trillen, die doorgaans bij ons verstorven schenen. Daarin ligt het toovermiddel waardoor onze begaafde dichters ons in eene wereld van gedachten en beelden rondvoeren, welke slechts bij uitzondering mogelijk, of waarvan het genot slechts in een toestand van uitzondering kan worden gesmaakt: daarom boeijen ons die verhalers het meest, die eene sproke van langverleden dagen ophalen, waarin naauwelijks eene figuur voor ons kennelijk is en waarin de natuur binnen en buiten den mensch iets nieuws schijnt, omdat zij

[1] Het is de redactie aangenaam dit opstel van wijlen den Heer Bakhuizen van den Brink in *de Gids* te kunnen opnemen. Kort voor zijn ontijdig sterven had de nog krachtige en werkzame man zijne vernieuwde medewerking aan dit Tijdschrift voorwaardelijk toegezegd. De dood heeft die afspraak verijdeld. Doch de redactie, wetende op hoe hoogen prijs de lezers van *de Gids* de bijdragen van den Heer B. v. d. B. plachten te stellen, heeft zich beijverd om althans een der door hem nagelaten geschriften voor haar tijdschrift te bekomen. Met de meeste welwillendheid is haar de Heer Fred. Muller hierin te gemoet gekomen, en heeft haar deze verhandeling, die voor afzonderlijke uitgaaf bestemd was, en waarvan hem het copierecht toebehoort, belangeloos afgestaan.

met een ander gewaad is uitgedoscht, dan waarin wij haar dagelijks beleven.

Ik heb het noodig geacht, dit alles te herinneien, om u tot toegevendheid te stemmen door het besef, hoe hagchelijk de taak is, welke ik ga ondernemen. Zoo ook ik uwe gedachten tot het verledene wensch terug te voeren, de stof, waaruit de voorstelling van dat verledene is zaamgesteld, mist alles wat aantrekkelijk is: een koopman; de vorm, waarin zij zich moet voordoen, is zoo aan de orde van den dag, dat gij u uwe verplaatsing uit woonvertrek, studeerkamer of kantoor reeds beklaagt: eene geldkrisis. En — zoo ik bij dat alles de gave bezat aan zulke prozaïsche zaken een dichterlijke kleur te geven door ze te verheffen en uit te beelden op den bodem der zuiverste en edelste aandoeningen, eene gave welke de mijne niet is — dan nog zou ik om den wille der waarheid van dat voorregt afstand moeten doen. Het tafereel dat ik u zal voorstellen is al te dikwijls een tafereel van naijver, eigenbelang, winzucht en dwaasheid: lage hartstogten, waarvoor de verhevene aandoening, welke wij vaderlandsliefde heeten, moet onderdoen.

Ik ben nog niet met mijne zelfbeschuldiging, of liever met de beschuldiging tegen mijn onderwerp, ten einde. De dichters onder u, ja ik vrees uw eigen dichterlijke zin, zullen het mij naauwelijks vergeven, dat ik u naar een der dichterlijkste streken onzer provincie verplaats om iets anders dan om dichterlijke herinneringen op te vangen, of de gewone klagt aan te stemmen, dat onze bodem zoo arm is aan dichterlijke oudheden. De streek, waarheen ik u verplaatst wensch, is die bekoorlijke strook gronds, van waar

Holland op zijn smalst mag zijn
En krimpt voor 't stuiven van de duinen,

tot waar het eerwaardig Alkmaar de herinnering der aanzienlijkste onzer graven in zijn koningshuis bewaart. Ik weet het, wij betreden den bodem, welke bijna het allereerst door het licht des Christendoms bestraald, ook de dageraad van onze geschiedenis en van ons volksbestaan herinnert: ik weet het, hier werd onze jeugd in den strijd met de Westfriezen geoefend en verstaald: hier leerde Holland gaan en staan: hier lag het huldtooneel onzer graven: hier het gebied van den bijna fabelachtigen graaf Sicco: en ik weet het, nijverheid en Calvinismus hebben als om strijd de sporen van dat romantisch

verleden weggevaagd. Evenwel, zoo ik u verzoek een weinig van den grooten weg af te gaan en links afgeslagen mij door het duin een eind ver naar de beide Egmonden te volgen, het zal niet zijn om de overblijfselen der beroemde abdij op te zoeken en bij onze teleurstelling in de gewone verwijten los te barsten tegen de onheiligen, die zelfs het overschot onzer graven onbedekt lieten: zoo wij kerken binnentreden, het is niet omdat wij er zoeken naar de thans geheel verdwenen Mariënmunster, dat gewrocht der gothieke bouwkunst uit de dagen van haren bloei, met zijne dubbelde torenspitsen en talrijke, kwistig begiftigde altaren. De kerken die wij bezoeken bevatten noch het stof onzer aloude graven, noch het gebeente van St. Adalbert; maar zij bevatten op hare zerken den naam van twee mannen nader aan onzen tijd, maar wier werking in onzen hedendaagschen toestand nog levendiger gevoeld wordt dan die van oude heiligen of landsheeren: twee mannen, beide in Amsterdam te huis, en beide van krachtigen invloed op de vestiging van den wereldhandel en van den roem der wereldstad, die hunne woonplaats was: twee mannen, door tijd en rang misschien gescheiden, maar *één* in streven, omdat hun onbekrompen geest zich overal te huis vond, en overal plannen schiep, waar Nederlands vlag zich ontplooijen kon: twee mannen, die beide van een moeitevol leven in deze streek in hunnen ouderdom hebben uitgerust en hier hunne grafstede hebben gekozen, alsof hun stof rusten moest in de nabijheid van dien Oceaan, waarover hun geest onverpoosd had gezweefd. Die mannen zijn de Amsterdamsche burgemeester Nikolaas Witsen en de Amsterdamsche koopman, die niet eens poorter was, Isaak le Maire.

Voor een andermaal blijve de oud-burgemeester, wiens stof weleer in de kerk van Egmond aan Zee onder een prachtig praalgesteente rustte, bewaard. Zijn naam, schoon nog niet naar verdienste gehuldigd, en aan beter lofredenaar dan ik ben aan te bevelen, heeft echter een zekere vermaardheid, welke de koopman mist. De kerk van Egmond Binnen heeft niets indrukwekkends: eene kleine dorpskerk met gepleisterde wanden en houten banken: niets grootsch, niets treffends, niets dat zelfs de oude buurkerk herinnert, welker plaats zij vervangt. Maar in het midden van het ruim ligt een vierkante blaauwe steen, waarvan het opschrift zoo merkwaardig is, dat het bij de eerste lezing de aandacht onwederstaanbaar zoo op

den steller als op het aangeduid voorwerp vestigen moet. Het heeft de voor een opschrift groote verdienste, dat het geheimzinnig is ondanks zijn eenvoud, en daarom òf gissingen uitlokt òf tot overpeinzen van de beteekenis prikkelt. Zoo staat er op het graf van den koopman:

Hier legt begraeven Sr. Isaac le Maire
Coopman die geduierende syn Handelinge op meest alle quartieren van de weerrelt van Godt den Heere soo ryckelick
gesegent is geweest dat hy in 30 jaren
tyts (behoudens eer) overloren heit over
de 150000 gulden is in den Heere gerust
op den 20[en] Septembris anno 1624.

iets lager:

Hier legt begraven Joffrouwe
Maria Walraven van Antwerpen
huysvrouwe van Isaac le Maire
moeder van 22 kinderen, sterff
in den Heere den 17 April 1621.

Ik zou mij, geachte hoorders, op geleerde en lijvige verzamelingen kunnen beroepen om bijna den regel te kunnen stellen, dat er uit opschriften iets anders gelezen pleegt te worden dan er staat. Zoo al niet de zin verwrongen wordt, dan draagt òf de tand des tijds òf de hand van den steenhouwer de schuld van de onbegrijpelijkheid der lezers. Wijt het aan de school waaruit ik ben voortgekomen, zoo ik misschien ten uwen koste mijn lust voldoe, en u eene proeve lever van wat men tekstkritiek en hoogere kritiek pleegt te noemen.

Ondanks alle vroomheid, welke wij zoo gaarne aan ons voorgeslacht toeschrijven, luidt het zoo zonderling als een bewijs van den Goddelijken zegen te hooren aanvoeren, dat iemand 150000 guldens verloren heeft, dat er al aanstonds aan eene vergissing gedacht wordt: de uitdrukking *overloren* schijnt bovendien eene taalfout aan te wijzen, en het was alzoo geen wonder, dat men tot gissingen zijne toevlugt nam. In geslachtslijsten, onder de nakomelingen van le Maire zelven voorhanden, heeft men dan ook met stoutheid het kritieke brandijzer gezwaaid en de woorden "overloren" flink weg in "overgewonnen" veranderd. Zoo natuurlijk klonk het dat de goddelijke

zegen op de winnende hand moest zijn. Intusschen, tot de geheimenissen der kritiek behoort ook een regel, zoo gevaarlijk dat hij bijna slechts kan gefluisterd worden, deze: dat de minst natuurlijke lezing dikwijls de ware is. En bij eenig nadenken gevoelt gij dat die regel hier geldt. Of wie uwer heeft ooit van een koopman gehoord, die naauwkeurig opgaf, hoeveel hij gewonnen had? En zoo verschillen de tegenwoordige dagen niet van de vroegere, dat destijds een handelaar van dertigjarige ondervinding en van een bedrijf, dat zich over de geheele wereld had uitgestrekt, zijn batig saldo voor tijdgenoot en nakomelingschap op zijn graf zou hebben blootgelegd. Wij willen hopen, dat hij in zijn binnenkamer met volle bewustzijn God voor den verleenden zegen hebbe gedankt: maar dien in cijfers op zijn grafzerk uit te beitelen, dat mogen Aziatische despoten hebben gedaan: een Nederlandsch koopman deed het toen zoo min als thans — en allerminst wanneer hij een twintigtal kinderen achterliet.

Derhalve — een taalkenner moge beslissen, welk het regt van bestaan zij voor den zonderlingen vorm *overloren:* de lezing blijve onveranderd, en de aanzienlijke som verloren. Het was — ik erken het — een eenigzins vreemdsoortig dankbetoon, aan den Hemel uitsluitend van zijne verliezen te spreken, in den zin des schrijvers lag voorzeker de bedoeling dien zegen zoo groot te noemen, dat een verlies als het opgegevene lijdelijk kon gedragen worden, en de eer, het crediet van den koopman zegevierend de geledene schade had doorgestaan. En waarom zouden wij de mogelijkheid niet mogen onderstellen, dat dit laatste denkbeeld nog meer dan die Christelijke dankbaarheid op den voorgrond stond? In die dagen, toen het geld schaarsch was, en nog altoos op ten minste 12 ten 100 kon worden gerekend, was de verloren som van 150000 gulden reeds aanzienlijk: doch niet 150,000, maar tienmaal zooveel, *f* 1,500,000 had le Maire verloren. Ik durf verzekeren, dat een nul op de zerk is uitgevallen, en dat is geen ligtvaardige gissing omdat ik de mindere som te gering acht om daarmede voor de nakomelingschap te pralen: neen, in een rekwest aan de regering van Amsterdam, in het jaar 1613 ingediend, had le Maire zelf gezegd: "de suppliant verclaert by synre manne waerheyt in den tyt van acht ende twintich jaeren verloren te hebben over de sestien hondert duysent guldens (voluit in letters, niet in cijfers geschreven) dat hy des noot synde

hoorlyk sal verifieren." Welnu, 15 tonnen gouds had le Maire bij zijnen handel ingeboet: de regering van Amsterdam wist het: de beurs van Amsterdam mompelde het: de wind droeg het vandaar naar alle kwartieren der wereld, waar le Maire zijne handelsbetrekkingen had aangeknoopt: talrijke vijanden en benijders spanden zamen tot zijnen val: processen op processen lagen bij de Amsterdamsche schepenbank, bij het Hof provinciaal, bij den Hoogen Raad zelfs tegen hem opeengestapeld: zijn eer werd aangerand, zijn vermogen betwijfeld — en de steller van zijn grafzerk beitelde die verliezen in steen, en hoonde zijne belagers met dien triumfkreet, dat ondanks die verliezen zijn eer, zijn crediet overeind stond.

Het schijnbaar eenvoudige en gemoedelijke grafschrift vervormt zich onder onze beschouwing tot eene kernachtige grootspraak: en het zal die nog meer worden nu er de hoogere kritiek bijkomt en de vraag doet: wie was de steller, en wanneer werd het gesteld? Mij dunkt, het antwoord op die vraag is gemakkelijk. Aan kinderen en dankbare erfgenamen valt het niet zoo ligt in van de verliezen huns vaders op zijn graf te gewagen, en, zoo zij eene lofrede willen schrijven, zij zullen die voortzetten tot aan den dood des vereerden, wanneer het laatste tijdvak zijns levens nog veel lofwaardigs oplevert. Dit was hier het geval geweest: de lange worsteling met tegenspoed was door een schitterenden zege bekroond geworden: door eene nieuwe ontdekking was de naam van le Maire de wereld door beroemd geworden: en echter niets van dat alles. In 1624 was Le Maire overleden, en het grafschrift brengt zijne geschiedenis niet verder dan 1613. De 28 jaren en de 1,500,000 Gn., reeds in zijn rekwest aan de Amsterdamsche regering vermeld, blijven onveranderd. Hoe dit verschijnsel anders te verklaren dan door de onderstelling dat le Maire zelf zijn eigen grafschrift voorschreef, dat hij het deed in die dagen van spanning, waarin de eer en het geluk van zijn huis op het spel stond, dat hij het deed in het kalm vertrouwen op een goede uitkomst, hetwelk alleen met buitengewone zielskracht bestaanbaar is, en dat hij niets zijnen erven overliet dan den dag zijns doods in te vullen.

Om terug te keeren tot de stelling waarmede ik aanving, niet enkel daar is poëzij waar zij zich in de bont-romantische vormen van een fantastisch verleden hult. Wat er in eene eenvoudige dorpskerk niet al te lezen en te leeren valt! De oude zerk in de kerk van Egmond Binnen getuigt niet alleen van

de dagen toen Amsterdam groot en magtig werd, en toen haar opkomst aan Hooft in zijn Geerardt van Velzen, aan Vondel in zijn Gijsbrecht van Amstel hunne bezielde verzen in den geest gaf: zij getuigt van de worsteling en de gevaren waarmede die groei gepaard ging; zij wijdt ons in in een strijd meer dan dertig jaren lang met onbezweken moed gevoerd; zij voert onze gedachten naar alle kwartieren der wereld, om die op eene enkele plek, waarop de zegen Gods rustte, terug te brengen: zij doet ons een blik slaan in de geheimen van een koopman van de zeventiende eeuw, en toont ons dien koopman als met kalmte den dood te gemoet ziende, omdat het graf hem de eer niet zal rooven de grootste koopman te zijn geweest: en die met een woord, niet ongelijk en zeker even regtmatig als dat van den koninklijken held op het slagveld van Pavia: tout est perdu fors l'honneur, der nakomelingschap toeroept; al gingen ook in de ebbe en vloed der handelsfortuin tonnen schats verloren, toch hield het crediet het hoofd boven water.

Behalve het opschrift stonden op de zerk twee wapens, dat van le Maire en zijne echtgenoot: maar 1795 kwam en de hand der dorpsdemocraten ontzag (zonderling genoeg) den Sinjeur en de Jofvrouw uit het opschrift, maar wreekte de gelijkheid van den mensch op de onnoozele wapenteekens. Het wapen van den man was waarschijnlijk gevierendeeld: twee kwartieren met drie moorenkoppen: een met drie zwijnshoofden, het derde kermelijn. Ik vermeld het omdat het alles is wat ik van zijn geslacht weet, en het om de beide kwartieren waarschijnlijk is dat de familienaam van le Maire uit die van le Maure verbasterd is. Hoe het zij, het geslacht van le Maire was uit dat gedeelte van Fransch Vlaanderen herkomstig, dat destijds onder den scepter van Filips den II zuchtte. Op de lijsten der ballingen ten gevolge van de troebelen bij den Nederlandschen opstand, komen de namen der le Maires zoowel te Valencijn als te Doornik voor. Ook de Valencijnsche week naar de Noordelijke Nederlanden, zette zich te Leiden neder, en daaruit was waarschijnlijk de Leidsche boekdrukker Johannes Lemaire gesproten. Van zich zelven had onze Isaac le Maire aan den Franschen gezant, den vermaarden President Jeannin, geroemd, dat hij van Doornik afkomstig was, van Doornik, welks inwoners de Fransche gezindheid, zoo hij zeide, in het bloed hadden, en een gefleur-

delyseerd hart omdroegen. Op de lijsten der ballingen komt hij echter niet voor: waarschijnlijk was hij in 1568 nog te jong om den bloedraad in het oog te vallen. Doornik en Valencijn waren het brandpunt van het protestantismus in de Zuidelijke Nederlanden geweest: de gemakkelijkheid waarmede die steden, na met bloedig geweld te zijn bedwongen, zich aan het opgelegde juk onttrokken, bewees welke geest daar heerschende was. Antwerpen won het voorzeker van beide in magt, in voorregten en vooral in gelukkige ligging: de godsdienstige beweging hield er langer stand, maar zij was veel minder ijverig in hare uitingen: en het was vooral het Waalsche bloed, derwaarts in talrijke ballingen uit Valencijn en Doornik heen gevloeid, welke den koeler Vlaming tot heilzamen levensprikkel strekte. Of le Maire misschien onder de uitgewekenen hebbe behoord toen Doornik, na eene tweede belegering onder de Prinses van Epinoy te hebben doorgestaan, in handen van den Spaanschen landvoogd viel — het zou mogelijk kunnen zijn, maar verzekeren durf ik het niet. Ik moet opmerken dat le Maire in zijne brieven en memoriën het Hollandsch vrij naauwkeurig, met zekere netheid, ja nu en dan welsprekendheid, schrijft, welke veeleer zou doen vermoeden dat hij eene lange en vroege opleiding in het Nederlandsche gedeelte des lands en waarschijnlijk wel te Antwerpen hebbe genoten. Ook zijn broeder, even als hij Waal van afkomst, stond sedert als predikant niet bij de Waalsche maar bij de Nederduitsche gemeente te Amsterdam.

Ik zeide dat het waarschijnlijk was dat hij te Antwerpen zijne jeugd althans voor een gedeelte hebbe doorgebragt, niet slechts omdat daar de beste leerschool voor den groothandel was, maar ook omdat zijne echtgenoot van daar was geboren. Bovendien wanneer hij in zijn rekwest van 1613 van zijn achtentwintigjarig verblijf aldaar spreekt, wanneer hij daar alle zijne twee en twintig kinderen ingeborenen dier stad noemt, en het blijkt dat zijn zoon Jaques le Maire, de beroemde ontdekker van de straat le Maire, in December 1616, in den ouderdom van 31 jaren overleed, dan worden wij door al die bijzonderheden teruggeleid tot het jaar 1585, als dat waarop Isaac le Maire zich te Amsterdam vestigde, juist hetzelfde jaar waarop, ten gevolge der overgave van Antwerpen aan den hertog van Parma, talrijke kooplieden zich van daar naar Amsterdam hadden verplaatst, de stad die voorbeschikt was om de opvolgster te worden van het Nederlandsche Venetie.

Op welken ouderdom le Maire zich te Amsterdam kwam nederzetten, met andere woorden zijn geboortejaar, is mij onbekend. Waarschijnlijk echter was hij eerst in den bloei der jeugd. De leeftijd zijns broeders, die eerst in 164. overleed, zijn rijkgezegende echt geven regt tot die onderstelling. Mogt le Maire zich naderhand verheffen op de talrijke olijfplanten rondom zijne tafel, zelf schijnt hij tot eene vruchtbare familie te hebben behoord: behalve hem zijn ons vier van zijne broeders bekend. Het was eene handelaars-familie van den bloede: van zijne vier broeders waren er drie als kooplieden gevestigd, een in Portugal, een in Castilië, een in Italië: zelfs de vierde, de predikant, bleef niet vreemd aan kompagnie-speculaties: een koopman alzoo in den tempel.

De handelsbevolking, welke zich in het jaar 1585 uit Antwerpen naar de noordelijke koopsteden verplaatste, vond daar een vruchtbaren bodem, maar die noeste bewerking vorderde om die vruchten te dragen. De grondstof lag vooral in het talrijke en uiterst bedreven varensvolk, dat deels op de schepen der watergeuzen den prijs der roekeloosheid en stoutmoedigheid had behaald, deels in den handel op Moskoviën en vooral in de walvischvangst eene degelijke leerschool had gemaakt. Doch de sleurhandel, waarbij elke stad naar gelang van de haar verleende voorregten op bepaalde plaatsen, binnen bepaalde grenzen, op bepaalde artikelen zich toelegde, was de heerschende: groothandel en groothandelaars ontbraken. Voor de enkele uitgewekenen onder de aanzienlijken, de Reaels, de Pauwen, de Bickers, had zich in het oord hunner ballingschap, hetzij in de Engelsche zeehavens, hetzij te Bremen of te Hamburg, een ruimer gezigteinder ontsloten; een Jan Huijgen Linschoten had op Portugesche schepen de groote vaart medegemaakt en het gebrekkige van den Spaanschen handel en zeebouw was door hem niet onopgemerkt gebleven; maar wat in Holland uitzondering was, was sedert lang te Antwerpen regel. De groote handelshuizen aldaar hadden hunne nevenkantoren te Lissabon en te Seville en elders: Antwerpenaars hielpen de Spaansche bodems bevrachten en deelden in de vruchten van den togt, en niet alleen had hun scheepsvolk op de verre reize zich met praktische kennis verrijkt, ook aardbeschrijving en zeevaartkunde waren er als wetenschap beoefend geworden. Gerard Mercator en Abra-

ham Ortelius hadden daar het voorbeeld gesteld dat, merkwaardig genoeg, juist in hetzelfde jaar door een Nederlander, Lucas Jansz. Wagenaar, werd gevolgd, die toen den eersten Hollandschen zee-atlas, onder den titel van Spiegel der Zeevaart, bij Plantijn te Leiden in het licht gaf.

De uitgewekenen uit Antwerpen kwamen herwaarts onder de schoone leus van vervolgden om den wille van het geloof. Nu moge het zoo geweest zijn, dat vele kooplieden met het hun eigen instinct voorzien hebben dat, bij den terugkeer van Antwerpen onder het Spaansche juk, het met den handel daar ten einde liep, en deze zich naar elders moest verplaatsen, toch voerden zij het gemoedelijke devies onder hun blazoen. Protestanten, vooral Calvinisten waren zij meest allen, en zoolang zij in hun bedehuis waren, meenden zij dat in vollen ernst. Ook daarbuiten tot op zekere hoogte. De heerschappij, welke de Koning zich, als Koning van Spanje en Portugal, over de Oost- en West-Indische zeeën had aangematigd, had het gezag der Kerk voor zich. Paus Alexander VI, het ongoddelijkste monster van zijn tijd, zoo als onze ijveraars zeiden, had die zeeën en landen bij openbare bulle aan die koningrijken geschonken. Het was voor onze Calvinisten bijna een geloofspunt den Koning en den Paus gelijkelijk te bestrijden, door zich naar Indië den weg te banen en des noods met het zwaard de leer te prediken: "des Pausens donatie is idel ende teghens de leeringhe Christi ende teghens de religie". Tot zooverre gingen geloof en belang hand in hand; maar wanneer later Leicesters berucht plakaat den handel in 's vijands landen verbood, dan voorzeker scheidden de Brabandsche kooplieden zich van de partij hunner politieke medeballingen, meestal vrienden van den Engelschen landvoogd, af om zich met die der stedelijke regeringen en der Nederlandsche kooplieden te vereenigen om het volgend sophisme uit te vinden: de verboden handel brengt naarmate zij 's Konings landen verarmt ons te grooter schatten aan, waaruit wij in staat zijn den oorlog tegen den gemeenen vijand te voeden en de kerke Gods te schragen. Zelfs zou men er dan niet op gezien hebben, een ander ook katholieken potentaat, b. v. Koning Hendrik IV, of de republiek van Venetie, ja des noods den grooten Türk, de behulpzame hand te bieden, mits hij slechts de vijand van den Koning van Spanje was. Dit was de regtzinnigheid van den uitgeweken koopman: godsdienstijver, maar met een zekere rekbaarheid naar de omstandigheden. Dat

dit met le Maire ook het geval zal geweest zijn durf ik niet verzekeren; hij was van Doornik geboortig, en had Antwerpen waarschijnlijk na den val der stad verlaten; maar ik zou toch wel eens willen weten welke godsdienst zijne broeders, die zich in Portugal, Spanje en Italie als kooplieden gevestigd hadden, nog in 1609, althans voor het oog der wereld, hebben beleden; met hen toch bleef onze Isaac even naauw verbonden, als met zijn broeder Johannes, predikant te Amsterdam, een zoo ijverig contraremonstrant, dat hij de geeselroede van Vondel niet ontging. Had hij bovendien niet tot zijn boezemvriend dien Petrus Plancius, welke zich door zijne vervolging der Lutherschen even gehaat maakte, als door zijne verdiensten voor de zeevaartkunde beroemd, die terwijl hij van den kansel tegen de Remonstranten donderde, zich niet ontzag den afvalligen Hendrik IV van raad te dienen zoo dikwijls deze dien vroeg. Vroomheid en zedelijke strengheid zijn niet altoos elkanders maatstaf, en onder de vele vonden, welke de menschen in die dagen zochten, behoorde ook deze, hoe het mogelijk was de bijbelspreuk, dat men God niet kan dienen en den Mammon, te vereenigen met die andere: maakt u vrienden uit den Mammon der onregtvaardigheid.

Zoo was het geschapen met hunne regtgeloovigheid; hoe stond het met de vaderlandsliefde dier uitgewekenen? Het zij zoo, dat voor den koopman wel eens de regel hebbe gegolden: mijn vaderland is daar, waar het mij wel gaat; er is veel dat de toepassing van dien regel in de hier gegevene omstandigheden verontschuldigt. Toetsen wij geenszins aan de veelal instinctmatige gehechtheid aan eenen grond, waarop zich de herinneringen onzer eigen jeugd aan die eener driehonderdjarige meestal loffelijke geschiedenis verbindt, de gevoelens van hen, die veelal uit het land der Walen opgezweept, na een kortstondig verblijf te Antwerpen, eene schuilplaats in Engeland of Duitschland hadden moeten zoeken: die op een schijn van hoop uit hunne ballingschap teruggekeerd, voor nieuwe teleurstelling hadden moeten zwichten en op nieuw den wandelstaf opnemen. Telkens was de bodem onder hunne voeten gewisseld: voor zoover zij karakter bezaten, was slechts hun bedrijf hun gebleven, en waar dat het beste tierde — was het wonder dat zij dat land ook hun vaderland vonden? Hier was veel wat hen moest aantrekken; zij vonden hier stamgenooten, geloofsgenooten, zaâmgezworenen in hunnen kamp met de Spaansche

dwingelandij: daarbij de gezonde atmosfeer der jeugd in een opkomenden staat. Doch ik moet niet van staat spreken. Toen in 1585 de zegevierende veldheer, die hen uit Antwerpen verdreef, ook het Noorden bedreigde, was het voor hen de vraag, hoelang die staat — zoo er een staat was — zou bestaan: of die even als hun eigen vaderland, zij het ook op gunstiger voorwaarden, op nieuw zou moeten buigen onder het Spaansche juk: of Engeland of Frankrijk de opdragt der souvereiniteit zou aanvaarden: of men krachten genoeg zou vinden om een zelfstandige nationaliteit te voeden: of een dragelijk bestuur vreemden en inboorlingen in éénen schoot zou kunnen vereenigen. De regtvaardige geschiedenis mag het niet vergeten, hoeveel voor de vorming van dezen staat door diezelfde Zuid-Nederlandsche ballingen gearbeid, geleden en gestreden is; al werd dat ook door tijdgenooten vergeten. Moest het hen niet gevoelig treffen, bij de onbekrompener inzigten, welke hun hunne ondervinding als ballingen had gegeven, dat kleinsteedschheid hier allengs het vaderland tot de muren zijner veste beperkte, dat eene familie-aristocratie zich op het kussen drong en den vreemdeling daaruit weerde, wanneer door het volk op de straat en den volksdichter op het tooneel den Brabander zijne herkomst werd verweten, en wanneer hij bij al het goede, dat hij in dit goede land genoot, toch al te dikwijls, in bijna dagelijksche ervaring, smaakte hoe bitter het brood der ballingschap was.

Het zij mij vergund met deze beschouwingen eene ledige tijdsruimte te vervullen, gedurende welke le Maire te Amsterdam heeft gewoond, maar waaromtrent ik niets anders kan onderstellen, dan dat hij zijnen tijd besteed heeft aan het vergaderen van die schatten, welke hem tot den magtigsten koopman van Amsterdam moesten maken. Eerst in het jaar 1598 treedt hij voor ons op, te midden van al de bedrijvigheid welke de aangevangen zeetogten naar de Oost-Indien hadden verwekt. Welk aandeel de Brabandsche kooplieden aan de eerste ondernemingen van Houtman en van Neck hebben gehad is duister: hun meerdere ervarenheid, hunne uitgebreide kennis mogen geraden en aangemoedigd hebben, men was er niet vaardig mede, noch om hen onder de negen ondernemers van de Compagnie van verre op te nemen, noch zelfs bij de uitbreiding, welke het collegie van bewindhebbers in 1597 verkreeg, eene plaats in hun midden te gunnen. De oude bewindhebbers waren dan ook

mannen, zoo als Amsterdam er sedert vele heeft opgeleverd: patriciers van den echten stempel, ondernemend, werkzaam en bekwaam, maar uitsluitend en zich zelven in wat zij deden of lieten genoegzaam. Hnnne namen mogen getuigen met welke karakters voortaan le Maire den strijd zou hebben te voeren: Reinier Pauw, een der werkzaamste en bedrijvigste, maar zeker intrigantste burgemeesters welke Amsterdam immer bezeten heeft; Pieter Dirksz. Hasselaar, de vaandrig uit het beleg van Haarlem, wiens scherpe blik en strenge trekken nog doen huiveren, bij zooveel Romeinsche hardheid als er uit zijn bekend portret spreekt; Dirk van Os, de Croesus van zijne stad, de standvastige doordrijver van de droogmaking van de Beemster; Jan Janssen Carel, die, gelijk later le Maire, zijn eigen zoon en opvolger op 23jarigen leeftijd gewaagd had op den hagchelijken eersten togt onder de Houtmans ondernomen. Welke geest die mannen zou bezielen bleek in 1601, toen zij er bij de Staten van Holland op aandrongen dat geene bewindhebbers zouden worden benoemd dan ter keuze van burgemeesters; en zoolang zij hebben bestaan, hebben zij bestaan om iedere onderneming nevens de hunne te onderdrukken en den geest te dooven waarvan zij zelve de krachtige vertegenwoordigers waren. IJdele poging: eerzucht en winstbejag, haat tegen Spanje en de prikkel der behoefte aan een ruimeren werkkring, alles vereenigde zich om nevens de oude Compagnie van verre talrijke andere Compagnien als uit den grond te voorschijn te roepen, wier namen gij in elke geschiedenis onzer Compagnie zult terugvinden, maar welke uit éen te houden eene taak is, waarbij ik u meer geluk wensch dan mij zelven te beurt viel.

Onder de maatschappijen, die toen oprezen, behoorde ook de dusgenaaamde Brabandsche of nieuwe compaignie binnen Amsterdam, handelende op Oost-Indiën. De Brabanders hadden zelfs eenige Amsterdammers voor zich weten te winnen tegen den geest van uitsluiting, die hunne regering kenmerkte; onder dezen Gerard Reynst, den lateren Gouverneur-Generaal. Van de Brabanders zelven is er, behalve le Maire, geen zoo bekend, dat hij bijzondere vermelding verdient. alleen de man, die naderhand zijn doodvijand werd en toe bleef, Louis de le Beque. Van de oprigting dier n we pagnie dagteekent de strijd, welken le Maire sedert z De Brabanders en hij vooral wisten het, dat de m des lands, noch Prins Maurits, noch Oldenbarnevelt,

schrandere syndicus van Westfriesland, de inzigten der oude bewindhebbers en van de regering van Amsterdam, waarvan deze de uitdrukking waren, deelden, en dat de Staten des Lands niet van oordeel waren aan den vrijen ondernemingsgeest perken te zetten. Wel duchtten zij voor den handel zelven een naijver, die de prijzen der waren in het oneindige zou doen stijgen, die tot gewaagde speculatiën aanzette, en het leed des eenen tot de vreugd des anderen zou maken; maar het was hun stelsel, geen gevraagde vergunning, geen aangezocht convooi, geene zedelijke noch stoffelijke ondersteuning te weigeren, en wanneer van de zijde der oude Compagnie te sterk op zoodanige weigering werd aangedrongen, gaven zij aan de mededingers den verstandigen raad, zich met elkander te verstaan en zoo mogelijk eenstemmig te handelen. De oude Compagnie zag zich in dien stand van zaken wel genoodzaakt een weinig van hare eischen te laten varen: tusschen beide zelfs schijnt het, dat, hetgeen later niet zeldzaam was, een uitkoop van den mededinger plaats had, en zoo gebeurde het, dat bij de zeetogten van Both en van Paulus van Caarden, van van Neck en van Heemskerk de schepen der oude en der nieuwe Compagnie, al was het dan ook voor afzonderlijke rekening, gezamentlijk werden uitgereed, terwijl uit een later ingediend verzoekschrift van le Maire blijkt, dat hij voor de reizen van van Warwijk en van Heemskerk de betrekking en rang van bewindhebber had bekleed. Eindelijk werd de wensch van Oldenbarnevelt vervuld, en zoo al voor het oogenblik daarmede zijn groote doel bereikt werd, de versnipperde krachten tot een geheel van wederstand tegen den vijand te vereenigen, hij, die alle monopolie verwierp "tegens de vrije navigatie en trafycke, die voor alle man gemeen te moeten gemaenteneert werden geacht werden," hij moest het om den wille van zijn doel wel toelaten dat Amsterdam zijn oude regten, zijn krachtig aandeel in de Oost-Indische togten liet gelden, een derde van het collegie met hare bewindhebbers vulde, en alzoo den weg baande tot het heilloose stelsel, volgens hetwelk het burgemeesterschap van Amsterdam bijna onafscheidelijk werd van het bewindhebberschap der O. I. Compagnie.

Nog echter was dat tijdstip niet aangebroken: voor alle le-
der talrijke maatschappijen werd de deur der inschrijving
op : de bewindhebbers der compagnien, met uitzonde-
r van die der Magellaansche, werden in het alge-

n bestuur opgenomen; ook onze Isaac le Maire, en waar- hij niet vooral, die van de ter kamer Amsterdam ingeschre- e 3½ millioen ongeveer ƒ 60,000 voor zijne rekening had omen, nam in het hooge collegie zitting — om er niet ; in te blijven.

)nder de namen der talrijke aandeelhouders, welke op het k van inleg der kamer Amsterdam zijn ingeschreven, schit- die van Dominus Petrus Plancius — door zijne afwezig- l. Hem, den geleerde aardrijks- en zeevaartkundige, die r Amsterdam geworden was, wat voor Brabant en Vlaan- ꞉n de groote Mercator was geweest, die den togt van Hout- ı, de reis van Heemskerk en Willem Barendsz had aange- ꞉digd, en hunne togtgenooten in stuurmanskunst had onder- en, hem die het niet bij leeren liet, maar die door voor- ld predikte, en voor den tweeden reistogt der oude Compa- e, dien van van Neck, voor ongeveer ƒ 50,000 had durven ꞉hrijven, had hem eene geheimzinnige stem ingefluisterd, door de nieuwe groote vereeniging het doel niet zou be- ꞉t worden, dat hem het liefste was, uitbreiding van de nis van den aardbodem door nieuwe ontdekkingen, en uit- ;ing van den gehaten Spaanschen naam op de eilanden en vaste land van Indiën? Voorwaar, dan was die stem pro- sch geweest. Ik heb nooit de notulen onzer Handelmaat- appij ingezien, maar ik geloof, dat zij boeijender en aan- amer om te lezen zijn dan die der oude vergadering van entienen en van de kamer te Amsterdam. Zoo zeer hebben die teleurgesteld. Gij verwacht er ten minste een ligt ge- sch van dien storm des oorlogs, die in het verre Oosten de: gij rekent op eene huivering bij de gevaren, waaraan ı onze zeebouwers blootstelden, en eene ligte trilling van de otsche aandoeningen, die de borst onzer ondernemers moes- vervullen: gij vindt er aanstellingen van commiesen, uit- alingen aan scheepsvolkeren, angstige haspelarijen, b. v. met Magellaansche Compagnie, beslissingen omtrent den tijd der houden veilingen, en bepalingen van de marktprijzen van cis en peper — vanwaar ons het peperduur gebleven is. t verhevenste is het formulier-gebed, dat op de eerste blad- le staat, en het beste dat men er van zeggen kan, na de iste te hebben gelezen, is dat de geheimzinnigheid, welke handelingen der compagnie tot aan haar uiteinde bedekte, ı. stonden aan was ingewijd.

Er is geen reden om aan te nemen dat le Maire, al moge de vestiging der vereenigde Compagnie niet volkomen met zijne inzigten hebben gestrookt, ter kwader trouw deel nam aan de handeling en het bewind er van. Zelf had hij er genoegzame gelden aan gewaagd, en zijne naaste betrekkingen, zijne eigene broeders en die zijner vrouw tot inschrijving aangemoedigd. Uit de kamer Amsterdam was hij herhaaldelijk tot het collegie van zeventienen afgevaardigd, en toch reeds spoedig ontstonden er oneenigheden, die eindelijk in het jaar 1605 tot volslagen tweespalt uitbarstten. Bij eene akte van 22 Februarij 1605 nam le Maire zijn ontslag van het bewindhebberschap en teekende eene verklaring, waarbij hij beloofde dat hij de kennis, die hij van den staat der Compagnie had opgedaan, niet zou misbruiken tot zijn eigen voordeel of dat van anderen: dat hij niemand met raad of daad, hetzij binnen de vereenigde gewesten, hetzij in vreemde rijken zou helpen in het drijven van handel beoosten de Kaap de Goede Hoop of door de Straat van Magellaan: dat hij nimmer noch voor eigene rekening, noch als bewindhebber of aandeelhouder eener maatschappij dergelijke onderneming zou doen; dat, mogt hij zich naar buitenslands verplaatsen, hij alle papieren, die hij tot de zaken der Compagnie betrekkelijk onder zich had, zoowel de oorspronkelijke, als uittreksels en afschriften, aan de bewindhebbers zou overleveren: voor al hetwelk hij drie duizend ponden Vlaamsch ter beschikking der Compagnie stelde, ingevalle hij zijne beloften niet nakwam; welke drie duizend ponden Vlaamsch hij later voor schepenen van Egmond op zijne uitgebreide aldaar gelegen landerijen verbond.

Het is ligter het bewijs van de bestaande tweespalt te leveren dan den oorsprong van die tweespalt te ontdekken. De notulen van de kamer Amsterdam ontbreken voor een gedeelte van het jaar 1604 en voor bijna het geheele jaar 1605. Het blijkt dat omstreeks dien tijd het gerucht liep — niet zeer eervol voor le Maire — dat hij zich trouweloos jegens de Compagnie had gedragen in zijn bewindhebberschap: sommigen spraken zelfs van zekere dieverijen. Op het gerucht af had de schout van Amsterdam le Maire doen dagvaarden en verstek tegen hem verkregen: doch de zaak was nimmer uitgewezen. De schout had de bewindhebbers vergeefs om nadere informa-

[1] Niet zoo sterk echter als borgemeester Reinier Pauw, die zelfs zijne wollennaaister en dienstmeisje had laten teekenen, elk voor ƒ 100.

tien aangesproken, en toen deze niet te bekomen waren, volgens de voor den bemiddelde zoo gunstige en voor de ambtenaren der geregtigheid zoo voordeelige regtspleging dier dagen, bij advys van burgemeesteren voor 1200 ₰ Vlaamsch gecomposeerd ten behoeve van hem en van burgemeesteren. Ik erken het — het geeft geen besten dunk dat le Maire zich aan de regtspraak onttrok en met den schout in vergelijk kwam; ik moet er bijvoegen dat ondanks die afdoening de oude zonden van le Maire telkens weder werden opgehaald, en hij met nieuwe vervolging bedreigd, zoo dikwijls hij der Compagnie nieuwe stof van ontevredenheid leverde; maar aan den anderen kant moet het ons bevreemden, dat de bewindhebbers de bewijzen zijner schuld tegen hunnen vijand weigerden in handen van den geregte over te geven, en het vermoeden ligt voor de hand dat ook zij hunne redenen hadden om niet te willen dat een ongeroepen oog hunne boeken doorkeek, of dat door de zaak op het scherp te zetten ruchtbaarheid gegeven werd aan hunnen twist met een hunner voornaamste en meest invloed hebbende ambtgenooten.

De billijkheid eischt dat wij ook le Maire hooren, wel niet over de eigenlijke zaak, waarom hem de schout vervolgd had, maar om de grieven te vernemen, welke hij zijnerzijds tegen de bewindhebbers aanvoerde. Van het begin meende hij dat de voordeelen, die men zich had voorgespiegeld, in nadeelige uitkomsten omsloegen; dat de handel in plaats van toe te nemen verflaauwde; dat de schuld aan het beheer der bewindhebbers lag. Kloeke uitrustingen werden er niet gedaan, ontdekkingen geene; tot Bantam en de eilanden van den Indischen Archipel beperkte zich hun gezigteinder; de Oostkust van Afrika en de eilanden op de vaart naar de Straat Sunda gelegen bleven onbezocht; Japan werd vergeten. Alles wat men oogstte was specerijen, en nog eens specerijen, om niet van eenige partijen slechte zijde te gewagen. Maar hetgeen in zijne oogen het ergste was, men had de Magellaansche Compagnie het octrooi weten te ontwringen aan haar vroeger verleend; men had dien braven kooplieden de handen weten te binden. Gelukkig indien de Compagnie de taak van hen had overgenomen en met kracht had doorgezet. Maar ondanks den aandrang door hem bij herhaling gedaan, had men van geene uitrusting naar de Straat van Magellaan en het Zuiden, de Zuidwestkust van Amerika, willen hooren: men had vergeten dat het onder

de heiligste pligten der Compagnie met het octrooi was opgelegd, den algemeenen vijand waar het mogelijk was afbreuk te doen, en men had voorbijgezien hoe schoon de kans stond in Chili, waar de Indianen jaren lang tegen de Spanjaarden in vollen opstand waren en hunne onafhankelijkheid met eene dapperheid, aan die der Nederlanders gelijk, verdedigden. Door hen te ondersteunen had men het middel den Spanjaard uit het westelijk halfrond te verdrijven; en hadden zich Nederlanders in Chili gevestigd, dan lag hun de weg naar Spanjes tresoor, naar Peru, open. Helaas! de poëzij van le Maire stuitte af op de koele berekening zijner medebewindhebbers, de berekening van zoo vele ponden nagelen tegen zooveel het pond.

De beschouwingen van le Maire, welke ik hier mededeel, zijn ontleend aan een stuk van zijne hand van later dagteekening, doch ik aarzel niet het toen ter neder gestelde hem reeds nu toe te schrijven. Wanneer wij le Maire gedwongen zien om de belofte af te leggen, dat hij nimmer de hand zou leenen aan eenigen togt beoosten de Kaap of door de Straat van Magellaan, dat hij noch binnenslands, noch in andere rijken, hetzij particulieren hetzij maatschappijen, daartoe van zijn kennis en voorlichting zou dienen, en dat hij, wanneer hij zich buitenslands mogt vestigen, alle geschriften en memoriën, die hij van de Compagnie onder zich had, zou overleveren, bewijzen alle die bepalingen dat men hem van alle die voornemens verdacht hield. Een bewindhebber, die eigenwillig van zijn bewindhebberschap afstand deed, werd zoo gevaarlijk geacht, dat de Compagnie de hulp der Staten-Generaal inriep, om hem te dwingen in het bestuur te blijven: eene vordering echter welke deze wijsselijk van de hand wezen [1]. Dit punt vordert eenige opheldering.

De O.-I. Compagnie had, eer zij haar monopolie gevestigd kon achten, met magtige vijanden te kampen gehad. Een ondernemend man, een vreemdeling, een vlugteling, zoo als le Maire en Plancius, had tot alle handels- en scheepstogten den eersten stoot gegeven. Van hem was de reis van de Houtmans, van hem het waagstuk van Barendz en Heemskerk, de togt naar China langs het Noorden, uitgegaan. Door geen ongun-

[1] Resol. Staten-Gen. 22 April 1606.

stigen uitslag afgeschrikt ging hij voort met het ontwerpen van nieuwe plannen en het te voorschijn roepen van nieuwe uitrustingen. Uit zijn kantoor te Veere wilde hij den wereldhandel dwingen en de Spaansche magt in Indië fnuiken. Doch zoo als elke scheppende geest was Balthazar de Moucheron — het is over hem dat ik spreek — heerschzuchtig, tyranniek, zich zelven genoegzaam. Noode zag hij dat door de vereeniging der Compagniën hem de slangenstaf des handels uit de vuist werd gewrongen, om in talrijker doch zwakkere handen over te gaan. Van hem mag wel die hardnekkige tegenstand zijn oorsprong hebben gehad, welke de Zeeuwsche maatschappijen, inzonderheid Veere, aan de vereeniging boden. Twee van hunne eischen waren inzonderheid berekend om de aanmatigingen van Holland en Amsterdam in het hart te treffen; de eene dat in de vergadering der bewindhebbers elke der toen ontworpen vier kamers (Delft en Rotterdam even als Hoorn en Enkhuizen werden slechts voor *ééne* gerekend) slechts *ééne* stem zouden uitbrengen; de andere, dat niemand bewindhebber zou zijn dan die eene aanzienlijke som in de kas der maatschappij zou hebben gestort. Op het laatste punt, hetwelk der Hollandsche regering, ware hare meening gevolgd, de magt zou gegeven hebben de kamers met hare zoogenaamde creaturen te vullen, zegevierden de Zeeuwen. Op het eerste werden zij geslagen, en Veere, dat aan het hoofd van den tegenstand stond, bekwam niet eens het regt op een bewindhebber. Waarschijnlijk had men voor de krachtige tusschenkomst van Prins Maurits moeten zwichten. Moucheron, schoon tot een der eerste bewindhebbers gekozen, trok zich spoedig terug, en zocht van nu af in den vreemde voor zijne ondernemingen dien steun, welken het land zijner inwoning hem weigerde [1].

De tweede vijand, dien de vereenigde Compagnie te bestrijden vond, was de Magellaansche Compagnie geweest. Deels te Amsterdam deels te Rotterdam waren de deelhebbers gevestigd; hunne onderneming was door aanzienlijke middelen ondersteund: voor vier reizen was hun door de Staten-Generaal octrooi verleend; doch toen de O.-I. Compagnie werd opgerigt v er van die vier reizen slechts een half volbragt; van het m 3n-deel der schepen door hen uitgerust was nog geen zeker ı

---

[1] Resol. Staten-Gen. 3 Junij 1802, 20 September 1

ingekomen. Het was ongetwijfeld in strijd met de hun toegekende voorregten, dat thans het vaarwater door de Straat Magellaan uitsluitend aan hunne magtiger mededingers was toegekend. De Magellaansche Compagnie verzette zich bij vertoogen tegen het verleende octrooi, en de Staten-Generaal, zelve met de zaak verlegen, bevestigden twee dagen nadat zij het octrooi aan de O. I. Compagnie hadden verleend, aan die van de Magellaansche vaart de voordeelen, welke zij twee dagen te voren hadden vernietigd. Waar het bestuur weifelt vinden de regtbanken werk. De Magellanisten weigerden eenig aandeel te nemen aan de nieuwe maatschappij: de nieuwe maatschappij had er belang bij een zelfstandig ligchaam met gelijke regten, van gelijken oorsprong, van hare baan te schuiven. Men sloeg den weg van onderhandelingen in, en slaagde zoo verre, dat de Compagnie van Magellaan van verdere uitzendingen afzag en daarentegen ten haren bate een aandeel in de door de O.-I. Compagnie uitgeruste schepen bekwam. Door eene scheidsregterlijke uitspraak der Staten-Generaal was de schikking bekrachtigd; maar de maatschappij, als nog door een geldelijk belang bijeengehouden, bleef voortbestaan, bezat voortdurend hare bewindhebbers en verkoos er nieuwe in plaats van de aftredenden. Zoo als het zich verwachten liet, sommigen dier bewindhebbers lieten zich, hetzij door voordeel, hetzij door betrekkingen of zucht naar meerderen invloed, bewegen om zich aan de grootere en allengs zich meer uitbreidende maatschappij aan te sluiten: anderen, aan wier hoofd een der oudste reeders, Jan Benninck Coeckebacker, stond, vermoeiden hunne partij bijna twintig jaren lang met regtsgedingen, waarin zij althans voor den hoogen raad van Holland zegevierden.

Juist omstreeks den tijd waarop wij le Maire met de Compagnie in strijd zien, was een andere storm tegen haar opgestoken. Zij had niet gelukkig gevaren, en de aandeelhouders zagen met zorg dat de uitkeeringen, waarop zij rekenden, verslonden werden door krijgstoerustingen, met welke de in Indië gemaakte vestigingen moesten worden behouden. Allerongelegenst kwam de godsdienst in het spel: van ouds her zijn de doopsgezinden te Amsterdam zeer bekwame, zeer aanzienlijke, maar tevens zeer eigenzinnige handelaars geweest. Een oud handelshuis was daar sinds jaren gevestigd, aan welks hoofd Pieter Lijntjes en zijn zoon stonden. Bij de oprigting der Compagnie waren zij voor niet minder dan *f* 60,000 aandeel-

houders geworden. De vader was één deftig, stemmig man; maar zoo diep zat de handelsgeest onzen voorouders in het hart, dat zij zich zelve of hun eigen bloed aan de gewaagdste ondernemingen prijs gaven. Als zoo veel andere jongelieden van vermogen deed de zoon, Pieter Lijntjes, eene reis naar de Oost, en kwam met den roep van bekwaamheid terug. Zoo hij in ondernemingsgeest zijnen vader overtrof, hij kwam van zijnen togt niet terug met dezelfde stemmigheid; want niet lang was hij in het vaderland of hij dronk zich dood. Het was eene zonde onzer vaderen — vooral van die geene doopsgezinden waren — en die haren smet op onze eerste handelsondernemingen in geen geringe mate afgaf. Maar eer nog de zoon aan het euvel van zijnen tijd overleed, had de vader zich uit de Compagnie teruggetrokken en grootendeels zijne aandeelen verkocht. Het sein van den afval werd door hem gegeven juist op het oogenblik dat het gemompel onder de aandeelhouders algemeen werd en le Maire zich aan het bewind had onttrokken. Om stil te zitten, neen! — om met zijnen ondernemenden zoon een nieuwe kans te wagen, maar tot welker uitvoering de godsdienst het voorwendsel moest leveren. De Compagnie had voor eene nieuwe uitrusting de ondersteuning der Staten gevraagd met wapenen en geschut. Daar viel het den gemoedelijken Mennist te gelegener ure in, dat de meeste baten, welke de Compagnie tot dusverre op haar rekening gebragt had, de vrucht waren van veroverde Spaansche en Portugesche kraken: dat buitgelden een snood gewin waren en dat de middelen, waarmede hij gezegend was, niet mogten strekken om de Spanjaarden op beide kinnebakken te slaan voor den slag welken hij de Compagnie op de ééne wang toebragt. De voordeelen van zijn rijkdom en vlijt wilde hij gaarne genieten, maar, zoo het God behagen wilde, zonder dat er bloed aan kleefde, en zoo hij schatten wenschte te winnen, hij wenschte die te winnen onder de vlag eener mogendheid, welke geen kruid en lood met Spanje te wisselen had. En zulk eene mogendheid was er!

Frankrijk bezat destijds in Hendrik IV een koning, zoo als er weinige zijn, die de ingewanden zijns volks bezat, zoo als weinige voor of na hem, die instinctmatig de behoeften zijns volks raadde, en wiens vurigste wensch het was, die zijns volks te vervullen. Zijn geest was ruim als zijn hart, en zijn blik werd slechts nu en dan beneveld door de opwellingen van he-

vige hartstogten, of door het weefsel van hofintrigues, in wier spel zijn eigen luim zelf een oolijk genoegen vond. Geen vorst die meer dan hij geslaagd is om gemoed en geest tot zelfs in zijne staatkunde te brengen. Voor de Nederlanders gevoelde hij al die voorliefde, welke het schouwspel eener veelbelovende jeugd aan elke groote ziel inboezemt; voor Spanje, zijn ouden vijand, maar waarmede hij thans, zijns ondanks, door den vrede van Vervins verbonden was, al dien afkeer, welken men ontwaart voor een kwaden buurman, met wien men dagelijks de gewone beleefdheidsgroeten moet wisselen. Maar als hij de stoute ondernemingen van de Nederlanders met belangstellende blikken volgde en popelde van genoegen bij de slagen welke zij den Spanjaard toebragten — Ventre Saint-Gris! riep hij uit, ook voor mijn goede volk is op dien weg eer en voordeel te behalen [1]. Moucheron, van wien ik u verhaalde, was het eerst de man geweest die hem leek. Het was der groote ziel des konings eigen, dat hij een groot vertrouwen stelde in alles wat als groot en grootsch zich aan hem opdeed. Nadat Moucheron te vergeefs gepoogd had zijne wetten aan de nieuwe Compagnie voor te schrijven, opende hij, vooral in de West-Indiën, de stoutste uitzigten aan den koning. *ƒ* 150,000 in de onderneming gestort, zelf bereid om de reis mede te doen en Spanje en Portugal bij de bronnen van hunnen rijkdom te bestoken, de 15 of 16 schepen, welke hem toebehoorden, ten dienste van het ontworpen plan, zulke aanbiedingen deden Hendrik niet aarzelen, zelfs al verbond er zich de heerschzuchtige eisch aan zijn eigen wil en inzigt te volgen, zonder belemmering van maatschappijen of staatsministers. Maar Hendrik IV stond alleen en hooger dan zijn tijd. De bekwame staatsman aan zijne zijde, de beroemde Sully, was minder edelmoedig van vertrouwen en minder geneigd tot de uitbreiding der koloniën, "omdat — zeide hij — Frankrijk tot zijn groot leedwezen noch de volharding noch de bedachtzaamheid bezat, welke voor die dingen vereischt werden." Sully had gelijk: enkele ongunstige tijdingen omtrent de laatste togten der Nederlanders, vooral door Spaansche zendelingen verspreid, deden den moed der Fransche handelssteden, die aanvankelijk 's konings plannen hadden toegejuicht, dalen, en de Staten-Generaal maak-

---

[1] Zie over hetgeen Hendrik IV voor de volkswelvaart deed: Gourand, Histoire de la politique commerciale de la France, T. I, p. 143—174.

ten van de gelegenheid gebruik om de voorregten te betwisten, welke Moucheron voor zijne retourvloot reeds van Hendrik IV had bedongen [1].

De koning intusschen bleef des te ligter prooi voor den eersten avonturier den besten. Van de oneenigheden die in 1604 de Compagnie verdeelden maakte een man van dien stempel, een Brabander, gebruik om den koning in te fluisteren wat er met Pieter Lijntjes voor het vestigen van den Indischen handel in Frankrijk zou zijn aan te vangen. Moucheron was een man van karakter, van daden geweest: Pieter Lijntjes, de vader, althans was een zwakhoofd. Het zijn de berigten van den Franschen gezant alhier, den beroemden Buzanval, welke wij volgen. Hij beschouwde de onderneming als hersenschimmig en den Brabander als een intrigant. Intusschen de koning stond op zijn stuk, gaf aan Lijntjes last schepen, stuurlieden en scheepsvolk in de Nederlanden aan te werven, en stelde den zoon tot hoofd der uitrusting, welke onder 's konings vrijgeleide zou plaats hebben, aan. In herhaalde en bij herhaling dringender brieven beval de koning Lijntjes en zijne toerusting aan de Staten-Generaal, aan Prins Maurits, aan Barnevelt aan. De Compagnie harerzijds achtte met het tot stand komen van de onderneming van Lijntjes haar laatste uur geslagen. De Staten-Generaal schoven het beantwoorden van 's konings brieven op de lange baan: onze gezant in Frankrijk, François Aerssens, kreeg last de zaak van Lijntjes zoo veel hij kon tegen te werken, en hij volbragt dien last zelfs ten koste van zijn invloed: Holland, geheel in het belang der Compagnie, drong op eene weigering aan; Barnevelt was verlegen en verklaarde aan Buzanval dat hij den ondergang der Compagnie een minder gevaar voor den Staat achtte dan het verlies van de ondersteuning van Frankrijk; toch stelde hij een brief voor de Staten-Generaal, waarin deze uitvoerig aan den koning de bezwaren uiteenzetten, welke zich tegen het verzoek van Lijntjes verzetten, en een beroep deden op 's konings welwillendheid en billijkheid; Buzanval zelf zocht de gedachten zijns meesters elders heen te leiden. Eindelijk nog iets: in overleg met de Staten-Generaal bood de Compagnie aan elk der drie voornaamste ministers des konings, Sully, Sillery en Villeroi, een verguld ledekant ter waarde van *f* 1600 aan "tot vorderinghe — zoo

---

[1] Resol. Staten-Gen., 20 Sept. 1603.

"als gezegd werd — van de sake tegen de versochte equipage "van Pieter Lijntjes" en het schijnt wel dat in die drie vergulde ledikanten de voorgenomene uitrusting voor goed te slapen is gelegd [1]. Althans, schoon in het volgende jaar nog een nieuwe aandrang van de zijde des konings werd gedaan [2], de Staten gevoelden zich eerlang sterk genoeg het uitsluitend octrooi ten behoeve der Compagnie te hernieuwen, en bij plakaat aan het scheepsvolk dezer landen te verbieden zich voor de vaart naar Oost-Indiën anders dan bij de Compagnie in dienst te begeven [3].

In de vergulde ledekanten, waarvan ik u verhaalde, sliepen de plannen van Hendrik de Groote niet; zij sluimerden slechts: een geritsel, een lichtstraal deed ze ontwaken.

Pieter Lijntjes was gestorven en vergeten; Buzanval in dat graf gedaald, waarmede onze natie uit opregte dankbaarheid hem in de groote kerk had vereerd; maar de Brabandsche intrigant was blijven leven en had, als vroeger, het oor des konings. Hij was het die reeds vroeger den koning le Maire aanwees als een gansch ander man dan Lijntjes, met meer kennis van den handel, met meer invloed, met meer beradenheid in zijne ontwerpen. Behoorlijk ingelicht omtrent de vijandschap welke er tusschen le Maire en de Compagnie bestond, verzekerde hij Hendrik dat hij dien volkomen ter wille zou zijn; des noods bereid naar Frankrijk te komen om den koning te spreken; maar in het geheim, zeer in het geheim; noch te Amsterdam, noch in het koningrijk zou iemand iets van de onderhandelingen mogen bespeuren, voor dat de zaak beklonken was. De koning luisterde: de overkomst van le Maire achtte hij voor het oogenblik niet raadzaam; maar zijn geheimschrijver ontving last aan den Franschen gezant alhier, den bekwamen president Jeannin, op te dragen de onderhandelingen met le Maire te voeren: de voorwaarden, welke Jeannin zou bedingen, zouden door den koning worden goedgekeurd. In hetzelfde paket ging een Vlaamsche brief van den Brabander aan le Maire: en eindelijk het voornaamste, een eigenhandig schrijven van den

[1] Resol. Staten-Gen., 29 Oct. 2 en 3 Nov. 1805.
[2] Resol. Staten-Gen., 17 April 1606. Buzanval, au Roi, 29 April 1606.
[3] Resol. Staten-Gen., 1 Julij en 8 Sept.

koning zelven aan den Amsterdamschen koopman, doch niet onderteekend: men kon niet weten in wiens handen de brief kon geraken: het uitschudden van een koerier was de eenvoudige wijze waarop men in die dagen het postgeheim verkrachtte. Jeannin, aan wien koerier en paket gingen, handelde even voorzigtig: hij zond zijnen secretaris naar Amsterdam aan le Maire met berigt, dat hij hem van 's konings wege iets had mede te deelen; den brief van den Brabander liet hij hem overhandigen, dien van den koning hield hij. En onze le Maire — maar zie hier den Amsterdamschen koopman op den weg der diplomatie: dat hij er zich goed hield zal u niet bevreemden.

Ik laat daar dat omtrent dezen tijd, den tijd van het twaalfjarig bestand, het diplomatiseren in de lucht zat en dat ieder zich geroepen achtte te dien opzigte zijn tin te gieten: maar de koopman van de zestiende en het begin der zeventiende eeuw was geroepen diplomaat te zijn, en hij was het indien hij zijne roeping begreep. Ik spreek niet van die gewone vereischten der diplomatie: gezond verstand met schranderheid gepaard: de handelaar heeft ze even noodig als de staatsman; niet van die kennis van de handgrepen, waarmede men menschen wint en nog liever verschalkt: het is eene eigenschap aan beiden diplomaat en handelaar aan te bevelen, meer nog om zich voor de listen van anderen te hoeden, dan om ze zelf toe te passen. Ik spreek bij voorkeur van die degelijker hoedanigheden, zonder welke niemand diplomaat kan heeten: kennis van de gelegenheid, van de uitgestrektheid, van de behoeften, van de hulpbronnen van landen en volken, van de betrekkingen der laatste onderling, hunne wederkeerige genegenheid of afkeer, van de neigingen der onderdanen tot hunne vorsten en van deze tot hen (humeuren noemde men het in die dagen, als om hare veranderlijkheid te stempelen), van de wetten en regten, waardoor de maatschappij werd geregeld, van de losgebroken of nog ingehouden veeten en van de kansen van den oorlog over de geheele wereld, van de financien van de staten en van de verpligtingen, die deze veelal jegens bankiers en kooplieden hadden op zich geladen. Daarbij de wereldkaart van die dagen vertoonde vele zwarte plekken van ongedeeld, van betwist, van onbekend gebied, maar waarvan de kennis ook voor staatkundige berekeningen van onmisbaar belang bleek. Daarbij geene dagbladen, geene onafhankelijke drukpers, geene staat-

Toen le maire Jeannin verliet lag het geheele plan bloot: de toelichtingen waren gegeven, de bezwaren geopperd en wederlegd. De koning kon beoordeelen wat hij doen of laten wilde.

Le Maire begon — dus verhaalt Jeannin zelf hun onderhoud — met zijne eigene komst op prijs te stellen. Een uur 's avonds, en een uur 's morgens, dan moest hij weder weg: zijn bezoek behoorde met den sluijer des geheims omkleed te blijven, want te Amsterdam zag men hem scherp na, men kende zijne geneigdheid voor Frankrijk, men vreesde er voor zijne buitengewone bedrevenheid in alles wat den Indischen handel betrof. Jeannin overhandigde hem den brief des konings, en hij ontving dien met al den eerbied dien zoo hooge gunst verdiende. Nieuwe betuigingen van verkleefdheid aan Frankrijk: als Doornikker was hij geboren met den leliebloem in het hart. Reeds vroeger, verzekerde hij, waren hem uit Frankrijk voorslagen gedaan; toen had hij zijne broeders voor de zaak aangeworven; nog zou hij zich door vroegere teleurstelling niet laten afschrikken. Om iets te doen was het juist thans de tijd. Zou men met den vrede open vaart op de Indië bedingen, dan was er geene reden, waarom men in Frankrijk niet insgelijks die vaart beproeven zou; bleef het oorlog aan gene zijde van den keerkring des te beter: men had dan schepen te wapenen: juist de buit met de wapenen op Spanjaarden en Portugezen behaald wierp de meeste voordeelen af. Twee jaren rekende hij noodig om zulk eene compagnie tot stand te brengen; vier schepen zou hij beschikbaar stellen, drie van 4 à 500 ton, een van 200. De koning had eene uitnoodiging aan de voornaamste steden van het Rijk te doen om een fonds bijeen te brengen, en naar gelang daarvan in de winsten te deelen, met vergunning dat elke dier deelhebbende steden ook in die vereeniging zijn bewindhebber had; de onderneming moest op naam des konings gedreven worden, of op dien eens anders, welken hij er toe zou aanstellen: de koning moest in navolging van de koningen van Spanje en Portugal door het storten zijner gelden zelf aandeel in de onderneming hebben. Zijn gezag of dat van zijn stedehouder moest erkend, maar verders moest de compagnie geheel vrij zijn ter plaatse waar zij zou gevestigd worden: geene andere overheid mogt zich met haren handel bemoeijen noch eenige belemmering daaraan in den weg leggen. Het scheepsvolk moest wel vooreerst uit de Nederlanden

worden aangeworven: het was het best bevaren in de streken waar de handel zou gedreven worden. Langzamerhand echter was het zaak het door Franschen te doen vervangen; want na een paar voordeelige vaarten zouden de Nederlanders naar hunne haardsteden terugkeeren en de koning buiten magte zijn hen terug te bekomen. Eén eigenschap hadden de Franschen, le Maire moest het tot zijn leedwezen erkennen, bij zijne landgenooten voor: zij waren matiger in het gebruik van drank. le Maire ging voort met de Fransche havens aan te prijzen als in alle saizoenen voor het uitzeilen en binnenvallen der schepen bijzonder geschikt. Voorts had de koning — le Maire leed aan het euvel van zijnen tijd, maar zijn de Franschen nog wel verder? — één maatregel te nemen, dezen: om de invoer der compagniewaren aan alle anderen te verbieden: anders zou de Hollandsche Compagnie die hare Indische vloot reeds gereed had, vooral wanneer de vrede ook aan gene zijde van den keerkring tot stand kwam, hare waren beterkoop in Frankrijk kunnen slijten. — Maar — hervatte Jeannin — dan zal uwe compagnie hare waren zoo doen opslaan, als hare begeerlijkheid zal goedvinden: en de stad Marseille, die nu den specerijhandel bezit en zich van elders voorziet, zal door uwe verbodswet schade lijden. — Daarom — antwoordde le Maire — begeer ik dat de koning den marktprijs zal bepalen: zoo kan ook Marseille geen schade lijden, welks handel buitendien gering is en zich slechts tot de naaste plaatsen uitstrekt. En toen weder aan het houden van lofredenen op Frankrijk. Ik zie dag aan dag schippers en varensgezellen, die in de Oost geweest zijn, en zij hebben mij verhaald, dat de inlanders in hunne taal hen dikwijls naar Frankrijk hebben gevraagd en of de koning van Frankrijk wel zoo magtig was als die van Portugal. En als zij verzekerden dat deze nog veel magtiger was, en veel meer paarden en soldaten en geweren tot zijne dienst had, dan vroegen zij verder, waarom die hen niet te hulp kwam om de Spanjaards en Portugezen te verjagen. — Toen le Maire van het tweede gesprek 's anderdaags opstond, was hij niet te bewegen om langer te blijven; maar Jeannin was volkomen door hem ingenomen, en liet hem niet vertrekken zonder de belofte te hebben ontvangen, dat hij zijne plannen en inzigten op schrift zou brengen en aan den koning mededeelen.

Verraad! zult gij welligt met zekere verontwaardiging zeggen, al huldigt gij de diplomatische behendigheid, waarmede le-

Maire de Fransche ijdelheid wist te vleijen en de eerzucht van den ondernemenden koning te kittelen. Over dat verraad een woord in het vervolg, ofschoon ik het niet verdedigen of verontschuldigen zal. Ik verhaal slechts, en tot het verhaal behoort ook, dat, toen Jeannin zijn wedervaren met le Maire aan den secretaris des konings schreef, hij er bijvoegde dat hij ook meermalen met den grooten aardrijksbeschrijver Plancius over de zaak had gesproken, en van dezen de belofte verkregen van een dergelijk opstel als hij van le Maire had verlangd, uit diens uitgebreide kennis en langdurige ervaring geput. Meer nog: sinds lang — schreef hij — sta ik hier in betrekking tot twee personen van hoogen rang, aan wie de kooplieden der Compagnie al hunne geheimen toevertrouwen, en die zich bereid verklaard hebben er aan te helpen de Compagnie naar Frankrijk over te brengen, wanneer zij hier te niet mogt loopen. Zelfs had de opperboekhouder der Compagnie, een Duitscher van geboorte — ik meen dat hij Bernard Lampe heette — in denzelfden geest tegen iemand van Jeannins vertrouwden gesproken en zijne goede diensten aangeboden. Wat erger is, toen le Maire in 1609, om zijne plannen bij Hendrik IV door te zetten, zich in persoon naar Frankrijk begaf, vond hij daar niet alleenlijk den ouden ondernemenden Moucheron en zijn eigen handelsvriend Leroy: maar ook den beruchten zeeroover Simon de Danser, en den onsterfelijken zeeheld Joris van Spilbergen, alle met hetzelfde doel werkzaam om den Oost-Indischen handel der Nederlanden op voordeelige voorwaarden aan Frankrijks grooten koning te verhanselen. Ik beoordeel niet; ik verhaal slechts; maar het is goed de keerzijde van den penning te laten zien, waarop aan de andere zijde niet anders dan de glorie onzer voorvaderen in schelklinkende bewoordingen te lezen staat.

Hoe ingenomen Jeannin ook met de bekwaamheid en ondernemingszucht van le Maire moge geweest zijn, hij was boven alles een voorzigtig staatsman, en, in het middenpunt der handelingen over het twaalfjarig bestand geplaatst, zag hij hoe deze slingerden en zweefden, naar gelang eischen, aanbiedingen, beschouwingen over de Indische vaart elkander afwisselden. Hij geloofde aan de mogelijkheid, dat des noods Portugezen en Hollanders, die tot dusverre onverzoenlijke vijanden, de handen ineen zouden slaan om elke natie behalve de hunne uit de Oost-Indiën te weren, en wat zou er dan van de Fran-

sche Compagnie worden? Hij ontried wel niet stellig; maar hij drong op naauwkeurig wikken en wegen aan, eer men eenig besluit nam. Ik heb reeds gesproken van de gezindheid der staatslieden, die den koning omgaven, en de zaak bleef dien ten gevolge zoo lang hangen, dat le Maire zich gedrongen zag er van tijd tot tijd een enkel woord aan den gezant van te reppen. Hij kon niet anders: zoowel zijne vijanden, die hem tegenwerkten, als de vrienden, welke hij voor zijne voornemens had weten te winnen, dreven hem voort om te handelen. Maar toen de gezant het ontwijkend antwoord gaf, dat, voor er iets beslist werd, het bekend moest zijn, welk besluit de staten zouden nemen, en hoe de vredehandel zou uitvallen, was le Maire te bescheiden om niet eene betere gelegenheid af te wachten. Zij deed zich weldra op. Hudson, de beroemde Engelsche zeeman, was naar Amsterdam gekomen; had de ervaringen verhaald, door hem op zijne reizen naar het Noorden opgedaan, en de verwachtingen welke hij daaraan vastknoopte; het geliefkoosde denkbeeld van Moucheron en Plancius werd weder wakker: de bewindhebbers der O. I. Compagnie namen Hudson in het verhoor, maar eindigden met de belofte van zich te zullen beraden. Dus afgescheept, wist le Maire den Engelschman in het geheim op te vangen en met hem de zaak te overleggen. Onmiddellijk zond hij zijnen broeder naar 's Hage, deed door dezen aan Jeannin al de voordeelen uiteenzetten, welke aan het vinden van den Noord-westelijken doortogt verbonden waren, de mogelijkheid er van, de kortere reize, de gelegenheid om met nog onbeproefde en als onontgonnen rijken handel te drijven, zonder dat men Spaansche havens behoefde aan te doen of der Compagnie in haar vaarwater te komen. Jeannin luisterde, noodde Plancius, die zich toevallig te 's Hage bevond, bij zich, en vond bij dezen nog dezelfde opgewondenheid voor zijn lievelingsdenkbeeld van betere dagen: nog hetzelfde vertrouwen op een goeden uitslag als toen Heemskerk en Barendsz van wal staken. Hoe koel Jeannin ook was, de warmte onzer Nederlandsche ondernemers deelde zich aan hem mede. "Inderdaad" schreef hij aan den koning "men kan niet instaan voor den uitslag van de onder-"neming; maar dat is zeker, dat le Maire lange jaren heeft "bestudeerd wat er van te hopen viel, en dat hij voor een "man gehouden wordt van evenveel schranderheid als onderne-"mingsgeest. Toen Ferdinand den voorslag van Christoffel Co-

"lombus ontving, en drie schepen voor hem liet uitrusten naar "de West-Indiën, was de kans nog veel ongewisser, en al de "vorsten van Europa tot welke de man zich had gewend, had- "den er mede gespot als met eene onmogelijke zaak: en even- "wel heeft zij zulke rijke vruchten opgeleverd. Dit is ook "het gevoelen van Plancius en andere aardrijkskundigen, welke "geschreven hebben dat er naar den kant van het Noorden "nog vele landen te ontdekken zijn, welke God kan weggelegd "hebben voor de glorie en het voordeel van andere vorsten, "om niet alles aan Spanje alleen te geven." Juist echter schreef Jeannin deze bezielde woorden neder, of daar bragt een kamerdienaar een brief voor hem binnen: hij was van le Maire. Het eerste plan lag in duigen: zoo geheim was zijn onderhoud met Hudson niet geweest, of de burgemeesters en bewindhebbers hadden er het spoor van ontdekt. Niets vreesden zij zoo zeer als eene onderneming van hen: Hudson was hem onttroggeld en voor de Compagnie aangeworven. Inderdaad ruim twee maanden later zeilde Hudson met eene vlieboot voor rekening van de Compagnie uit Texel, om door het Noorden een weg naar China te zoeken — welken hij niet vond. Zijn togt heeft echter zijnen naam vereeuwigd, maar wij mogen ons thans niet ophouden om hem te volgen.

De brief, welke die teleurstelling inhield, deed echter tevens zien welk een man le Maire was, en hoe vastbesloten den strijd met de Compagnie ten einde toe te voeren. Hij had, schreef hij, reeds een ander stuurman opgespoord, en in zijn belang gewonnen, een Hollander, die reeds meer de reis had gedaan en nog wel zoo bedreven was als de Engelschman. De koning had thans slechts te beslissen wat hij wilde, en om hem voor te lichten had le Maire een nevensgaand zeer uitvoerig vertoog opgesteld, over de mogelijkheid der onderneming en de middelen van uitvoering. Zooveel volharding trof den Franschen gezant: van al de aanprijzende aanmoedigende woorden, welke hij aan den koning geschreven had, veegde hij geen enkel uit, en zond zijn brief en het vertoog van le Maire aan zijn meester om diens bevelen af te wachten.

Hendrik de IV was voor een grootsch plan, met kloekheid ontworpen, veel te gevoelig, dan dat hij niet de gevoelens van zijnen gezant zou hebben gedeeld. Wij kunnen het niet te zeer bejammeren, dat het vertoog van le Maire nog in de Archieven van Frankrijk verscholen ligt, omdat uit de uitwerkselen op

te maken is, dat het een meesterstuk van bekwaamheid moet geweest zijn. Wat wij bij gissing van zijn plan kunnen weten, is het volgende: schip en volk zou door le Maire worden geleverd, en de uitrusting op zijnen naam plaats hebben; de koning zou voor de onkosten der onderneming 3000 of 4000 kroonen voorschieten, welke verloren waren, indien zij mislukte. Gelukte zij echter, dan kon men openlijk verklaren, dat alles op last en voor rekening des konings geschied was: de nieuw gevonden doortogt zou den naam des konings, Straat Hendrik, dragen, en zijn banier zou er geplaatst worden; de schipper zou voor zijne ontdekking eene belooning van 25000 livres genieten; zijn scheepsvolk verdubbeling van gagie; hunne weduwe eene jaarwedde, indien zij bij de vaart door de Straat omkwamen. Voor zich zelven bedong le Maire, dat hij na het sluiten van het bestand zich naar Frankrijk zou kunnen begeven, en daar aan het hoofd van 's konings handelsonderneming worden geplaatst.

De koning gaf in de meest vleijende vormen aan le Maire zijne erkentelijkheid voor de gemaakte aanbiedingen te kennen; de aangevraagde gelden werden voor hem beschikbaar gesteld; de bedongen voorwaarden aangenomen: aan Lemaire werd de toerusting van de onderneming opgedragen, en hem daarvoor het patent des konings en de vereischte lastgevingen in handen gesteld. Waarom er niets van de onderneming is gekomen, kan ik u niet zeggen, tenzij die reden geweest zij dat het jaargetij reeds te ver was verstreken, daar volgens le Maires berekening zoodanig een togt niet later dan Maart kon worden ondernomen. Le Maire kwam zelf tegen het eindė des jaars te Parijs, en terwijl hij met den koning onderhandelde, onderhandelde François van Aerssens, onze doorslepen gezant, met Sully om beide pogingen te verijdelen. Zooveel is zeker dat er nog niets van de onderneming gekomen was, toen op den 14den Mei 1810 de dolk eens moordenaars Frankrijk van zijnen besten koning, en le Maire van zijn magtigen beschermer beroofde.

Zonderling spel der fortuin! De roemzucht had Hendrik IV den wensch doen koesteren, dat aan de andere pool een straat zijn naam zou vereeuwigen, zoo als de Straat Magellaan het aan de Zuidpool zijnen ontdekker had gedaan. Maar geen Straat Hendrik werd er ontdekt. Van de hulp des magtigen konings verstoken, ging de Amsterdamsche koopman met zijne onder-

nemingen op eigen gevaar voort. Een doortogt werd er gevonden, niet in het Noorden maar in het Zuiden, niet over maar nevens de Straat Magellaan, doch die doortogt zou zijn nederiger naam dragen en zijn roem bij de nakomelingschap langer levendig houden dan het immer de gunst had kunnen doen van Hendrik den Groote.

Van het kabinet van Hendrik IV en van Jeannin hebben wij le Maire naar dat van onze eigene staatslieden te volgen.

Er was een tijd geweest toen Oldenbarnevelt met kracht de vestiging der O. I. Compagnie had voorgestaan, en het octrooi waarop zij trotsch was bevorderd. Volgde daaruit dat hij het altijd zou doen? Neen, want de verleende gunst was slechts tijdelijk geweest, was hem door het belang van het oogenblik afgedrongen. De zaak zelve was tegen zijn stelsel. Voor zijne regters verklaarde hij dat hij "wyte registeren ende memoriën "van de Heeren Staten van Hollant ende Westfrieslant bevon-"den heeft, dat van alle tijden in deselve landen bij regierders "van dien ende van de principaalste steden verstaan is gewor-"den alle privative octroijen in 't stuk van de navigatie hande-"linge en commercie de welstand van de Landen en Steeden te "wesen prejudiciabel ende dat hij daeromme met grooten ernst "hem daer tegens altijds hebben gestelt ende geopposeert, tzelve "verwerpende als monopolie tegens de vrije navigatie en traf-"fijke die voor alle man gemeen te moeten gemaincteneert wer-"den geacht werden." Er was dus een tijd denkbaar waarop van den maatregel van het oogenblik tot het vaste stelsel moest worden teruggekeerd, een tijd waarop de vraag zou moeten beantwoord worden: heeft de O. I. Compagnie aan hare roeping beantwoord? of heeft zij die roeping zoo vervuld, dat haar voortbestaan noodeloos ja schadelijk zou kunnen zijn?

Hadden ten gevolge der botsingen met andere ondernemingen van bijzondere personen of maatschappijen die vragen reeds vroeger kunnen gedaan worden: toen de vredes-onderhandelingen op het tapijt kwamen waren zij meer dan ooit aan de orde van den dag. De Compagnie zag dien vrede met leede oogen — dat weet ieder — en zocht alle middelen om dien, zoo men in dit land zich onderwerpen moest, ten minste uit de Indiën buiten te sluiten. Kwam zij daar tot stand, dezelfde weg als voor haar lag voor elken koopman open: ja zelfs, voerde de

Staat daar het bewind van den oorlog, — zou die Staat het regt en den wil hebben haar monopolie te handhaven ten koste van andere ingezetenen, welke tot de lasten van den te voeren oorlog het hunne zouden bijdragen? Het gemompel over haar kwaad beheer bleef voor de bewindhebbers zelve niet verborgen: was de laatste togt van Matelief voor de eer der Nederlandsche wapenen schitterend geweest, minder voordeelig was zij voor de beurzen der aandeelhouders, want de gemaakte buit had Matelief of moeten verbranden of achterlaten. Hij zelf, oud bewindhebber der kamer Rotterdam, dit wist men, was niet teruggekeerd volkomen tevreden over hetgeen hij van de handelingen der Compagnie in Indiën met eigene oogen had gezien, en hij kwam met hervormingsplannen in het hoofd terug, welke der conservatieve aristokratie hier te lande zeer verdacht waren. Een ander gevaar hing der Compagnie boven het hoofd: nog een paar jaren en de tienjarige rekening moest overgelegd, en aan elk aandeelhouder gelegenheid gegeven worden zijn kapitaal terug te nemen, dat vooral in geval van vrede ligtelijk in andere handelsondernemingen kon worden belegd. Aanvankelijk waren de aandeelhouders verblind door de groote uitdeelingen welke men had kunnen doen, doch die uitdeelingen dreigden schaarscher te worden, en er was op de voordeelen van retoeren gerekend eer zij binnen de havens waren. Het was een noodlottig teeken, dat bewindhebbers zich in 1609 onder eede verpligtten geene opening van den staat der tienjarige rekening aan iemand der aandeelhouders te doen, ja zelfs geen afschrift er van onder zich te houden. — Om alle deze redenen bragt het belang der Compagnie het mede, dat het opkomen van nieuwe ondernemingen belemmerd, dat de vrede verhinderd, of zoo die niet te verhinderen was, haar eigen voortbestaan op de stelligste wijze door den Staat werd verzekerd. Met het einde van 1608 hield men dan ook aan èn op eene ineensmelting van de eerste met de tweede tienjarige rekening, èn op eene uitbreiding van het octrooi ook over andere wateren dan die lang de Kaap de Goede Hoop of de Straat van Magellaan bereikt werden. De komst van Hudson, misschien hetgeen men van diens handelingen met andere kooplieden, zoo als le Maire, had ontdekt, had de Compagnie aangeprikkeld om door het ontdekken van den doortogt door het Noorden, den eeni dien men meende dat nog als mogelijk denk was, laatsten handelsweg naar het Oosten te ve :

West-Indische Compagnie welke later als mededingster der O. I. optrad, was eene gedachte in den boezem der laatste opgeweld, ook als zijdelingsch middel om den oorlog levendig te houden, of weder aan te wakkeren, daar de Spanjaard wel nimmer onze kooplieden in zijne eigene Indiën rustiglijk zou toelaten.

Het spreekt van zelve dat met hetgeen het belang der Compagnie was andere belangen in hevigen strijd waren, en dat zij, die het roer van den Staat in handen hielden, zich de vraag moesten stellen: of de vrede, met zoo hartelijk verlangen door talrijke zuchtende ingezetenen ingeroepen, aan het belang van enkele kooplieden mogt worden opgeofferd? Van alle kanten kwamen adviezen, door gunst of ongunst in de pen gegeven, voor of tegen de Compagnie in. Onder de merkwaardigste behoorde dat van le Maire. Het doorsnuffelen der oude oorkonden, mijne hoorders, levert hare eigenaardige verrassingen, en die verrassingen hare eigenaardige genoegens op. Toevallige omstandigheden vereenigen dikwijls namen, welke men nimmer nevens elkander gespeld zou verwachten. Wie uwer kent niet den raadsheer de Voocht, den regter van Oldenbarnevelt, wiens uitroep: "Uwe sententie is gelezen, voort, voort!" nog bij de herinnering ons doet huiveren, omdat dat "voort" het voortgaan beteekende naar het schavot, waar het hoofd des grijzen staatsmans zou vallen. Thans, in 1609, was het dezelfde de Voocht welke le Maire als het ware bij Oldenbarnevelt ten voorspraak en aanbeveling verstrekte; al doet ook de geheele toon van het adres ons meerdere vertrouwelijkheid tusschen den grooten staatsman en den grooten koopman vermoeden. Ik sprak u reeds van de geschiktheid van le Maire om hooge staatspersonen voor zich in te nemen, van zijnen stijl, die eene vaardigheid met de pen doet onderstellen, welke niet alleenlijk achter de lessenaar kan zijn opgedaan. Vergunt mij dat ik u als proeve den brief althans gedeeltelijk voorleze, waarmede le Maire zijn advies begeleidde:

"Alzoo ick in ervaringe geraeckt ben, hoe dat de Bewint-"hebbers van de respectieve Cameren van de Oost-Indische Com-"pagnie voorgenomen hebben te versoucken aen de Ed. Mog. "Heeren Staten-Generael ampliatie van haer gegunde octroy, ende "met eenen dat de vaert naer 't noorden daerinne begrepen mocht "worden, oock dat den raetsheer Voocht my in eene syner mis-"siven heeft aangezocht dat hy goet vonde, ick van sulcks myn

"gevoelen ende oordeel aen UE. soude willen overschryven, ten "eynde dat andere Cooplieden van 't landt bij eenige ampliatie "oft dispositie op het voorscr. versouck te doen geen prejuditie "en geschiedde, vastelyck vertrouwende, dat UEd. 't selve niet "qualyck en soude nemen, maer na syne gewoonlycke goedertie- "renheyt ten beste soude duyden: soo ist, dat ick, hierop 't seyl "gaende ende oock beweecht door de importantie van de sake, "als concernerende ten hoochsten den dienst des Landts, de vry- "moedicheyt ende stouticheyt hebbe genomen, dese medegaende "remonstrantie te stellen, waer in syne Ed. na syne groote wys- "heyt sal connen sien, hoe men de Compie soo soude connen "helpen ende accomoderen in haer versouck, dat middlertyt 't "gemeene vaderlandt (wiens welvaert men ten hoochsten moet "behertigen ende bevoordeelen) niet en patere ende lyde, als voor "henen geschiet is ende noch geschiet, doordien de bewintheb- "bers meer hebben geëmbrasseert ende voorgenomen te doen "als in hun macht ende vermogen is. Ick bidde syn Ed. met "goede oogen dese remonstrantie te willen aennemen, als comende "van eenen die ontsteecken is met groote begeerte om syn Ed. "ergens te mogen dienen, het rekenende voor groote eere plaetse "te mogen hebben onder 't getal syner dienaren. Het schrift "is wat ampel en ampelder dan de groote ende sware affairen, "daermede syne Ed. dach ende nacht geoccupeert gaet ten hooch- "sten dienst des landts, wel connen lyden; dan myne cleyne weten- "schap in sulcks te remonstreren ende de importantie van 't stuck "en hebben niet connen verdraegen meerder cortheyt. Voorder" — het voorder is de aanbeveling van een vriend van le Maire, den advokaat Pieter Stas, tot lid van den Raad van Braband, eene aanbeveling die ten bewijze verstrekt, welk gezag zich le Maire bij den grooten advocaat des lands durfde toeschrijven.

Vergunt mij eenige korte aanteekeningen op den voorgelezen brief.

1°. Oldenbarnevelt was bij alle zijne uitstekende bekwaamheden niet vrij van ijdelheid, jaloersch op zijn gezag en op de inderdaad onbegrijpelijke werkzaamheid, waardoor hij in alle takken des bestuurs de hand had.

2°. Het inroepen van den raadsheer de Voocht bewijst dat het gemompel tegen de aanmatigingen der Compagnie van meer dan eene zijde kwam.

3°. Hangende de onderhandelingen van Hudson met de Compagnie ter eene, met hemzelven ter andere zijde, was het voor

le Maire eene levensvraag dat der Compagnie geen uitsluitend octrooi voor de reis naar het Noorden werd vergund.

4°. De aanbevolen advokaat Stas heeft zijnen post gekregen.

En nu de inhoud van de remonstrantie. Deze, le Maire heeft het zelf getuigd, is ampelder dan dat het verre verstreken uur mij eene uitvoerige mededeeling zou toelaten. De hoofdtrek is deze: de Compagnie heeft meer willen omvatten dan zij vermag te beklemmen; in Oost-Indiën ligt veel ongebruikt, waaraan het octrooi bijzonderen kooplieden verbiedt de hand te slaan; de straat Magellaan is niet of naauwelijks bevaren; en wat in den tijd van haar bloei door de Compagnie niet is tot stand gebragt, met welke hoop van slagen zal zij dat bij haren teruggang onder handen nemen? Die teruggang bestaat nu reeds, nu zij gebukt gaat onder het vooruitzigt van het doen der tienjarige rekening: naarmate door het uitbreiden van haren werkkring hare krachten op elk gegeven punt zwakker worden, zal zij minder crédiet genieten, en ieder zich aan eene nieuwe inlage van gelden onttrekken. Neen, men late Azië aan de Compagnie over, welke daar nu eenmalen den specerijhandel in heeft, den specerijhandel, buiten welken zij niets kent, niets ademt, niets onderneemt; maar Africa, maar America, maar het Noorden blijve voor elken handel open, zij het ook door op te rigten maatschappijen, mits men ten opzigte der laatste slechts nimmer het kwalijk geslaagde voorbeeld navolge in het octrooi der O. I. Compagnie, dat men ten behoeve van ééne alle andere opoffere. Maatschappijen zijn op dien voet nevens elkander mogelijk: de ontworpen West Indische kan haren voortgang hebben; die van Guinea kan blijven bestaan; eene andere Compagnie van Africa beoosten de Kaap, nog eene van America en de nieuwe landen door de Straat Magellaan, zijn denkbaar; maar de vaart langs het Noorden blijve vrij voor den gelukkigen ontdekker, zoo als door akte der Staten van 13 April 1596 is gegund. — Ook Lemaire rekent en hoopt nog — zijne remonstrantie is van het begin van Januarij 1609 — op de voortzetting van den oorlog: maar zegt hij — welken buit zal de Compagnie voortaan in het Oosten behalen! Van dag tot dag wordt de Portugees voorzigtiger: om den oorlog tegen hem voort te zetten, heeft de Compagnie twaalf oorlogschepen noodig, die haar door den Staat moeten worden verstrekt. Een stout denkbeeld, waaruit de kruidlucht van den slag van Gibraltar ons als tegenwaait — dertig schepen op de kust

van Spanje kosten den Staat minder dan twaalf in het verre Oosten: dertig schepen snijden Spanje den zenuw van haren staat tot in hare eigene havens af.

In nadere en afzonderlijke punten van overweging zette le Maire nog in den loop van hetzelfde jaar den ongunstigen staat der tienjarige rekening uiteen, en verhief zich met kracht tegen het denkbeeld dat der Compagnie zou gegund worden die over de volgende tien jaren, en alzoo over den geheelen tijd van het octrooi, te laten doorloopen. Scherp gispte hij het wanbeheer en de baatzucht der bewindhebbers: maar klemmender liet hij zich nergens uit, dan hij in het vertoog had gedaan:

"De vryheyt, die dese Provintie tot allen tyden door eene "spetiale genade Godes genoten hebben, ende om dewelcke te "mainteneren sy haer niet ontsien en hebben aen te nemen "eene sware ende langdurige orloge tegens den grootsten poten-"taat van Christenheyt, ende alles op te setten ende te wagen "goet ende bloet, en can niet lyden dat men onder den eenen "deckmantel off den andere vrye lieden haar geldt langer ont-"houde oft onder houde als thaer lieff is: want dat soude eene "spetie van tirannye syn, dewelcke dese landen boven alle an-"dere dingen niet en mogen luchten noch verdragen."

Welken indruk le Maires beschouwingen op Oldenbarnevelt hebben gehad, is mij onbekend. Wel waren zij regt berekend geweest voor de inzigten, welke men dien staatsman toekende. Het tegenwerken der O. I. Compagnie, en de ondersteuning welke hij le Maire in zijne plannnen had verleend, hebben onder die punten behoord, waarvoor tien jaren later zijne regters hem ter verantwoording riepen.

Wij moeten thans de kabinetten der staatslieden verlaten, om le Maire in zijnen strijd met de O. I. Compagnie op de Amsterdamsche beurs gade te slaan.

Pas was de Amstel met het gewelfde metselwerk, waarvan Hooft spreekt, gekroond, en de beurs, de thans verdwenen beurs, welke de bijeenkomst der kooplieden op de Nieuwebrug moest vervangen, gesticht, of zij werd het tooneel eener wanorde, welke zich in latere tijden te dikwijls herhaald heeft, het tooi l van een windhandel. Reeds weinige dagen nadat de in ırijving van de aandeelen in de Compagnie gesloten was, v

een penning gestort was, stegen de aandeelen 14 en 16 ten honderd. De eerste voordeelen door de Compagnie behaald, het berigt der verovering van Ambon en Tidor, bragten de aandeelen op 130 percent; de zucht naar winst prikkelde de koopers; de bewindhebbers gaven het voorbeeld, ter kwader trouw, zoo als hunne vijanden beweerden; een berigt van de verovering van Malacca, dat later voorbarig bleek, maar in gedrukte nieuwsbladen naar alle kanten was verspreid, hield de actiën zoo willig, dat zij omstreeks den aanvang van 1607 tot den hoogen prijs van 180 tot 200 pCt. stegen. Alle overdrijving brengt hare terugwerking met zich. Matelief zelf kon niet ontkennen dat de zaken in de Indiën geenszins zoo voordeelig stonden als men zich had voorgespiegeld, en de berigten, inzonderheid door hem ingewonnen, werden thans tot nadeelige uitkomsten omgestempeld, welligt even partijdig als het vroeger de gunstige nieuwmaren waren geweest. In 1608 daalden de actiën op 160, 140, eindelijk zelfs 130 pCt., en nog hielden de speculanten à la baisse dien prijs veel te hoog: de soliditeit der bewindhebbers werd in twijfel getrokken, hunne baatzucht aan elk wie het hooren wilde aangeklaagd, de tienjarige rekening — men had er toen reeds de spreekwijs voor, welke nog in zwang is — over de tienjarige rekening werden kwade nooten gekraakt. Wie een vijand was der Compagnie, stortte zich met ijver in den actiehandel, toen deze allengs slapper werden, en onder die vijanden behoorde le Maire in de eerste plaats. Hoe aanzienlijk aandeelhouder hij geweest was, wist iedereen; zijne bedrevenheid in de zaken van de Oost-Indiën, zijn scherpe blik in handelsaangelegenheden was het kompas voor velen; zijn crediet betwistte niemand. Waar hij voorging volgden anderen, en hij ging voor met de aandeelen in groote partijen op de markt te werpen, en zoo doende de beurs te drukken. De kennis, die hij had aan alle schippers en kooplieden, welke uit de Indiën herwaarts kwamen: zijne betrekkingen buitenslands, waardoor hij den staat van de specerijmarkt bij de Portugezen wist, maakten hem ten vraagbaak voor anderen, en hij had misschien de kwaadwillige uitstrooisels binnen de perken der waarheid kunnen dwingen; maar was het zijn belang? Zijn dunk van den staat der Cie was inderdaad hoogst ongunstig, en hij verzweeg dien ongunstigen dunk niet, noch voor Oldenbarnevelt, noch voor de Staten-Generaal. Wat intusschen le Maire bij zijn aanzienlijk vermogen kon, daartoe

waren anderen niet bij magte. Talrijke speculanten à la baisse rezen uit den grond op, en verkochten op tijd tegen altoos lagere prijzen aandeelen, welke zij niet hadden: als de tijd van leveren komen moest, werden zij in der haast opgekocht; een kwade tijding vloog langs de muren der beurs: de magtiger vijanden der Compagnie werkten den ligtzinnigen windhandelaars in de hand: zij vonden nog met hunne eenige winst gelegenheid aan hunne verpligtingen te voldoen. Dubbel vond zich door deze uitkomst de windhandel aangemoedigd: die honderd gulden aandeel had, verkocht voor eenige duizenden, niet langer op twee en drie maanden, maar op twee en drie jaren tijds, altoos naar gelang lager. De zamenzwering (rotterie noemde men het toen) had haar doel bereikt: de actiën en het crediet der Compagnie had een nieuwen schok bekomen. Zoo droegen de bewindhebbers van hunne zijde de zaak voor, en zij grepen helaas het eerst het middel aan, dat tot het laatst had moeten bewaard blijven: maatregelen van repressie, een plakaat!

Zij wendden zich tot de Staten-Generaal en de Staten van Holland, met het verzoek dat aan een ieder op straffe zou worden verboden meer actiën te verkoopen dan hij inderdaad in de Compagnie bezat, en dat alle verkochte actiën binnen een maand na den verkoop moesten geleverd en overgeboekt worden. Het verzoekschrift der bewindhebbers werd door twee verzoekschriften er tegen beantwoord. Zoo le Maire er de steller niet van was, hij had er de bouwstoffen toe geleverd, zoo als uit de memoriën blijkt, welke van zijne hand onder de papieren van Oldenbarnevelt worden aangetroffen. De inhoud dier tegenverzoekschriften was hevig: geen kwade praktijken, geen versierde leugens, geene rotterie was oorzaak van de daling der actiën: de zaak zelf, de ongelukken in de O. Indiën ondervonden — waarbij intusschen de meest vleijende vermelding van den admiraal Matelief — die hoofdzakelijk aan het kwaad beheer der bewindhebbers te danken waren, waren van die daling de oorzaak; de actiehandel daarentegen hield ze nog op een prijs boven hunne werkelijke waarde: waar de gelegenheid bestond ze tot geld te maken, zoo als te Amsterdam, golden zij nog vier of vijf percent meer dan te Rotterdam of te Delft. Maar vooral verhief le Maire zich tegen den eisch der bewindhebbers in den naam der handelsvrijheid, een denkbeeld dat hij wist hoeveel bijval het, ware het ook in stilte,

bij hooggeplaatste staatslieden vond. Die vrijheid van koop en verkoop was ten allen tijde het kleinood dezer vrije landen geweest: geen plakaat had daarin belemmering gebragt, noch den tijd van levering voorgeschreven: de haring werd verkocht eer zij gevangen was, de granen eer de oogst gerijpt was. Het toestaan van het verzoek zou een verstrikken van den handel, een inbreuk op de regten der kooplieden zijn, een bevoordeelen der bewindhebbers, die op deze wijze inzage bekwamen van alles wat er in den actiehandel omging en daarmede hun eigen profijt wenschten te doen. En ware het nog dat die actiehandel beperkt was tot de beurzen van Amsterdam of Middelburg: neen, door de gansche wereld had zij koers te Hamburg, te Frankfort, te Keulen, te Rouen, te Londen. Een plakaat der Staten zou belagchen worden, waar de kracht er van door geen wettelijke middelen kon worden gehandhaafd.

De Staten van Holland schijnen een oogenblik voor het betoog der handelsvrijheid te hebben geaarzeld. Zij verzonden het eene en het andere verzoekschrift naar hunne Hoven om voorlichting, wat in dezen regtmatig was; maar de Hoven weten dat niet bij ingeving, en hebben tijd van beraad noodig. Eer zij beslist hadden, was de zaak beklonken bij de Staten-Generaal, die, en voorzeker met eenige reden, besloten hadden de Compagnie vooreerst staande te houden. Een plakaat, zoo als de Compagnie dat gewenscht had, werd in Februarij 1610 uitgevaardigd. Holland nam het van de Staten-Generaal over, en van dat oogenblik af namen de geregtelijke vervolgingen tegen le Maire hare vaart, die niet eindigden dan nadat de vervolgde zijn verblijf te Amsterdam opgegeven en naar het stille Egmond de wijk genomen had.

De gevreesde vijand was verwijderd, niet geslagen. De moedige le Maire rustte niet in zijne afzondering: het uur der overwinning zou voor hem aanbreken!

Van de tijden der eerste ontdekkingen af was aan het bestaan van een groot Zuidland geloofd, dat zich langs de Zuidpool uitstrekte, en van welks wonderen te meer werd opgegeven als het onbekender was. Van dat Zuidland werd het vuurland voor een der noordelijkste uithoeken gehouden, en de Straat Magellaan voor den doortogt welke het van Amerika scheidde. Het octrooi van 1602 had de vaart door die straten, als een

der wegen naar Indiën, geheel in handen der O. I. Compagnie gebragt; en was ook hier en daar in de Indische zee een enkel schip wat zuidwaarts gedreven, het had weinig meer dan wilde kusten ontdekt: der Compagnie ontbrak het aan middelen en wil om togten te ondernemen zoo als later door Tasman en Vlaming werden gedaan. Maar Isaac le Maire, wien het zelfs te Egmond aan den Hoef aan de gelegenheid niet ontbrak, inlichtingen uit het verre Oosten in te winnen, hoorde en vergeleek de berigten van schippers en stuurlieden; volgde den weg onzer zeevaarders op zijne kaarten; las de oude berigten van den Venetiaan Marco Paolo, en, ziedaar! de duivel — zouden de bewindhebbers gezegd hebben — schijnt het hem ingegeven te hebben, dat er een andere doortogt dan de Straat van Magellaan naar dat geheimzinnige Zuidland bestond, en dat, werd zij gevonden, de sleutel der Indische zee aan de gehate Compagnie ontrukt was. Van wien dan ook, eene ingeving was de gedachte die bij Lemaire oprees: zij droeg er het karakter van in de overtuiging van de waarheid, welke zij met zich bragt. Zou le Maire na zoovele teleurstellingen niet geschroomd hebben geld en roem aan een hersenschim te wagen; zou hij de Staten, zou hij Oldenbarnevelt, zou hij Prins Maurits met eene zaak hebben bemoeïjelijkt, die, wanneer zij mislukte, hemzelven tot spot zijner vijanden moest maken? Zou hij, de erkende vijand der magtige Compagnie, aandeelhouders hebben durven werven voor een nieuw droombeeld? Zou hij zijne beide zonen, de steunsels van zijn ouderdom, voor een roekeloos waagstuk verre van zich hebben gestooten, indien dat alles voor hem een hersenschim, een droombeeld, een waagstuk, en niet eene overtuiging ware geweest? Ik keer de zaak om: Zou Oldenbarnevelt, zou Maurits de onderneming in hunne bescherming genomen, zouden de kooplieden van Hoorn er hun geld voor gestort hebben, ja zelfs zouden de zonen voor den vaderlijken wil hebben gebogen, indien niet bij hen allen het gezag van den ouden Isaac le Maire, als dat van eenen anderen Moucheron of Plancius, als een Godspraak, waar het handelsondernemingen betrof, gegolden had?

Spoedig was het ontwerp gemaakt eener nieuwe Compagnie, welke de Zuid-Compagnie of Australische — herinnert u, dat reeds in 1609 Lemaire daarvan met Oldenbarnevelt gesproken had — zou heeten: de aandeelhouders en bewindhebbers waren le

Maire en zijne bloedverwanten, verders de gebroeders Pieter en Jan Clemens Kies. De plaats, waar de Compagnie zou gevestigd, van waar de schepen zouden uitgereed worden, was Hoorn; de schipper met welken de togt zou gedaan worden, een Hoorenaar, Willem Cornelisz. Schouten, die vroeger, in dienst der Compagnie, drie malen de reize naar de Oost-Indiën had gedaan. De Compagnie wendde zich tot de Staten-Generaal om octrooi, dat de handel op de nieuw te ontdekken landen, langs de nieuwe wegen, aan hen uitsluitend voor zes reizen zou worden gewaarborgd. Het werd hun op den 27sten Maart 1614 toegestaan, doch slechts voor vier reizen, en onder uitdrukkelijk voorbehoud, dat vroegere privilegiën, aan anderen verleend, dat der O. I. Compagnie b. v., daardoor niet zouden worden verkort. Prins Maurits gaf aan het hoofd der onderneming een open lastbrief mede, waarbij hij hem vergunde in zijnen naam, en als zijn stedehouder, met alle rijken van het Oosten en de Zuidzee, verdragen aan te gaan en handelsbetrekkingen te vestigen. Die brief was van den 13den Mei 1614 gedagteekend.

Het hoofd van den togt was Jaques le Maire, de oudste zoon des ondernemenden koopmans, een jongman van 28 jaren; een jonger zoon, Daniel le Maire, vergezelde als koopman zijn broeder. In overleg met de bewindhebbers te Hoorn, werd eene instructie ontworpen: mogt de nieuwe doortogt niet worden ontdekt, het was hun uitdrukkelijk, op verlies van hunne maandgelden en aandeel in de Compagnie, verboden in het uitvaren den weg door de Straat Magellaan te nemen. Werd de doortogt gevonden, zij zouden dien ook bij voorkeur in het terugkeeren inslaan; bleek dit evenwel met groote bezwaren verbonden, dan zouden zij langs de Kaap mogen terugkeeren, maar in geen geval handel drijven op plaatsen, waar de Compagnie was gevestigd. Maar eer de koopman zijne veelbelovende zoons, ja de hoop van zijn leven, van zich liet gaan, sloot hij zich in zijn kantoor op: de wereld daar ginder bewandelde hij in gedachten stap voor stap; de kwade kansen woog hij; op de mogelijkheid van het aanknoopen van voordeelige betrekkingen met vroeger bekenden maakte hij rekening. Aan den beroemden Admiraal der O. I. Compagnie, Steven van der Haagen, aan den bewindhebber op de Molukken, den voormaligen bewindhebber Laurens Jansz Reael, werden brieven van aanbeveling geschreven. Vooral het beeld van den toenmaligen Gouverneur-Ge-

neraal, Gerard Reynst, verrees voor zijne gedachten: hij had hem eerst als medebewindhebber in de zoogenaamde nieuwe O. I. Compagnie, later in de generale O. Indische Compagnie leeren kennen, en wat hij van den man wist, gaf hem eene allermerkwaardigste geheime instructie in de pen. Die instructie werd aan zijnen zoon Jaques medegegeven; en wien zulk eene instructie kon worden toevertrouwd, moest een knaap zijn zulk een vader waardig: die instructie teekent ons den vader beter dan mijne woorden het hebben kunnen doen.

Aan de ontdekking van den nieuwen doortogt wanhoopt de koopman geen oogenblik, en daarom is het in alle gevallen verkieselijk, indien Jaques den handel der nieuwe Compagnie in het Zuidland kan vestigen; de instructie der bewindhebbers van Hoorn moet punktelijk nagekomen en althans geen handel gedreven worden dan op plaatsen, welke de Compagnie slechts zelden bevaart; moet er echter in strijd met de instructie worden gehandeld, dan geschiede zulks met goedvinden en onderteekening van den breeden scheepsraad, opdat de overige bewindhebbers en deelgenooten geene aanleiding vinden om op hen alleen de schade te verhalen, welke zij door het schenden van het octrooi mogten lijden. Vol is de geheime instructie van den weêrzin, welken le Maire steeds tegen den uitsluitenden handel der Compagnie had gekoesterd: het is hem eene overtuiging geworden dat dit regt een onregt is, hetwelk de natuur bijna aan elk vergunt te ontduiken. Daarom, kan de handel op de Oost-Indiën indirektelijk, d. i. zoo hij zegt, met toestemming van den gouverneur, worden verkregen, dan is die handelwijze in zijne oogen ten volle geregtvaardigd. Hier is le Maire alles: koopman, diplomaat, ik zou bijna zeggen veldheer, die het plan eener belegering voorschrijft. De vesting is de gouverneur Reynst: alle zijne zwakke zijden worden opgesomd, de punten van aanval aangewezen. — Hij moet vallen, zegt gij, na het plan der operatiën te hebben gelezen. Hebt gij een oogenblik geduld? Dan laat ik u de instructie in haar geheel hooren.

Secrete ende Partikuliere Instructie voor Jaques la Maire op syn aenstaende reyse naert Zuyden.

Door d instructie, gemaeckt door de Bewinthebbers van Hooren, sult connen sien hoe dat zyluyden u hebben verboden den handel op de Oost-Indien te dryven, ende dat sulcks (om niet te vallen in seer groote ende sware inconvenienten) directelyck sal moeten achtervolgt worden.

De swaricheyden, die hieruyt souden ontstaen,anders doende, syn deze: als namentlyck, dat byaldien dat men in Oost-Indien ingereerde te handelen, ende tselve ook deede, de schepen van de Oost-Indische Compagnie (daervan de commysen ende bevelhebbers last sullen hebben op ons scherp te letten) onse schepen souden mogen nemen, seggende: dat wy niet vermogen in de Oost-Indien te handelen, immers in plaetsen daer sy hun negotie hebben ende door hun gefrequenteert ende geoccupeert syn geworden.

Ende gelyck dese luiden (hoewel t onrechte) sulcke door hun authoriteyt souden mogen, alsoo sy niet en sullen soeken als ons uyt desen handel te verdryven, ende niet considererende ofse sulck vermogen te doen oft niet, maer op hun eygen ban ende boeten doen, dat hun a proposito sal duncken; soo cundij by ul: selven dencken in wat swaricheyt ghy u selven soudt gebrocht hebben, tewyle d'instructie medebrengt, dat men op degeene, die sulcks dede, alle costen, schaden, ende interesten soude verhaelen; ick laet staen dat men syn verdiende gagie soude mogen eyschen.

Oversulcks alles wel geconsidereert, sal van noode wesen dat men d'instructie siet te achtervolgen, ende geenesints u vervorderen te handelen in plaetsen, daer de Compaignie hun handelinge hebben oft deselve dagelycks met hun commercie frequenteren oft besoeken, all waert schoon, dat ghy daer handelinge cost vercrygen sonder hun wete oft in absentie; want hier te lande commende, soo en soude ons sulcks niet excuseren treffelycke moeite daermede te hebben, ende te vervallen in de

inconvenienten boven verhaelt, ende daeromme sal men dit moeten mijden te doen, opdat de Bewinthebbers van Hooren geen vaten aen ul: persoon en hebben, ende hier te lande comende ul: gaigien niet en houden, ende ul: met een proces betaelen, d welck dient in alle manieren voorgecomen, want all ist dat ick medebewinthebber ben, soo en sal ick niet veel cunnen verrigten, mitsdien sy met de voysen sullen willen te werck gaen en mijn overstemmen.

Alle hetwelcke wel ingesien ende gepondereert, om niet te vallen in diergelycke swaricheyt ende inconvenienten, moet men sien tobserveren de instructie, sonder dat ul: yets in contrarie doet, ten waere met gelyck stemminge van den Breeden Raedt, ende deur alle de Breede Raetspersonen onderteykent, redene gevende in de resolutie, waeromme sulcke resolutie contrarie de instructie is genomen, ende dat tot gemeyne beste van de Compaingnie, opdat men hier te lande tselve tsamentlyck mach verantwoorden, sonder dat ul: selve alleen in ul: partikulier hoeft te doen.

Ende hoewel dat men, sonder het octroy van de Oost-Indische Compaingnie te violeren, ons toestaet in alle plaetsen van Oost-Indien te handelen, insonderheyt ende voornaemtlyck daer Compaingnie comptoir oft forteressen en hebben, soo sal ul: nochtans om de redenen voor verhaelt, ende de instructie puntualyck naer te comen, niet te sien te handelen dan in plaetsen daer de Compaingnie van Oost-Indien niet geweest en hebben, oft andersints geen negotie hebben gestabileert, ende als sulcks geschiet, dat mach gedaen worden met advysen en gemeyne resolutie, tselve te boeck stellende.

Ende opdat men tot voordeel ende profyt van dese aenstaende voyagie niet naer en laet, wat eenigsins dienstlich is, gemerckt dat men in Oost-Indien den handel niet directelyck mach doen, om d'instructie niet te preterieren ende te buyten te gaen, soo sal ul: onderstaen int partikulier, als de principaele persoon op de schepen, ende tot wiens last alle staet, met alle practycken en subtylicheyt den handel op Oost-Indien indirect maeken te becommen, dat is met consent van den Gouverneur Geradt Rynst ende andere hooffden van de Oost-Indische Compaignie,

die ghy daer sult vinden, daerinhoudende den voet hieronder gestelt, (toch wel verstaende ende bijaldien dat men in *Terra Australia* niet en soude connen tot handel commen) twelck connende geschieden, dit geenesints en soude dienen ter handt genomen.

In Oost-Indien comende met de schepen, ter plaetse daer de Compaingnie van Oost-Indien hun volck hebben, sult hun ten eersten kennisse geven van de passagie die ghy luyden hebt gebruyckt, ende hoe ul: deselve gepasseert syt, volgende het octroy ons van de Heeren Staten-Generael vergunt; hun daervan copie exhiberende soo van t'octroy int partikulier, alsmede van t gedruckt generael octroy; ende hunluyden aendienen, te wyle ul: met syne schepen niet gepasseerdt en sijt door de straete van Maggalanes, noch voorby de Cabo de bon Esparance, dat allen verboden is te doen, ende door andere passagie in Oost-Indien syt gecomen, dat ul. de handelinge alsoo vrystaet als ymanden van hun luyden; ende dienvolgende sult versoucken, met hun consent daer te mogen negotieren, daer het ul. gelegen sal commen. —

'Tis wel te beduchten dat se ul. sulcks niet en sullen vergunnen, maer schrijven hebben gekregen van hunne majores om ons sulcks te beletten ende in geen negotie admitteren; dan evenwel sal men moeten aenhouden met goede remonstrantien ende courtosie tselve te versoucken, insonderheyt aenhouden by den Gouverneur Reynst, die ul. met alle socticheyt ende eerbiedinge te gemoet sult gaen, hem alles, alles remonstrerende, dat tot ul. profijt soude mogen strecken, ten eynde dat hy hem laet geseggen.

Toch byaldien alle ul. remonstrantien, eerbiedinghe ende vriendelicheyt, die ul. soude mogen doen, niet en sonden mogen helpen, ende heel hertneckich bleeff persisterende, ons in geenerley maniere te willen attmitteren tot eenige negotie, sult als dan hem moeten naerder commen ende alle ul. indistrie ende verstandt te werck moeten leggen om desen persoon tot ul: waerts genegen te maeken; ende om daertoe te mogen geraken, soo salt van noode wesen dat ul: met hem tracteert in saecken syn partikulier interest concernerende, alsoo den man

niet alleen begeerich is, maer oock hoogmoedich; welcke twee saeken met sonderlinge behendicheyt ende stratageme moeten gevoedet worden, als volgt.

Eerst sal ul: hem met alle gelegentheyt ende sulcks te passe comende sien te exalteren, ende te prijsen syn goede forme ende maniere van regeringe, hem daerover ten hoochsten lauderende ende prijsende boven alle andre, die der oyt voor hem in regeringe syn geweest; ende dat de saeken van de Compaingnie nu all andre ploy ende gestaltenisse sullen nemen, als die t'vooren hebben gehadt; dit weet ick dat hem seer aengenaem sal wesen, alsoo het een persoon is die seer ambitieus is, ende daermede te houden sal sijn; ende door desen middel sal ul: hem sonder twijffel in syn goede gratie insinueren, hem continuelycken bijblijvende sooveel de saecken ende gelegentheyt van tijt sal willen lijden. —

Daernaer sal ul: sien, dit voorgaende wat geopereert hebbende, hem te spreeken van saecken sijn particulier profijt concernerende, ende hem in generale termen ul: dienst presenterende, in sulcks dat soude mogen occureren, het sy dat hy yets soude mogen hebben over te voeren met onse schepen, als andersins, dat hem meer als dit soude accommoderen, ende voornaemtlyck indien hy eenige cleynnodien hadde, dat ul: hem gaerne deselve wilvry sal overvoeren ende leveren aen sijnen schoonsoon Bloemmaert, oft an dengeenen, die hy sal ordonneren; dat hy daerover in alle confidence met ul: mach tracteren, sonder dat hy daerin eenige schrupule hoeft te maeken, hem beloovende, als jonckman met eeren, dat tselve secreet sal blijven, ende van ul: persoon ende tgeene ul: vermach tot dienste ende commoditeyt mach disponeren; dat ul: dies aengaende last heeft van my, hem sulcks aen te dienen ende te presenteren, alsoo ick hem seer goet hertte drage ende tsamen in een collegie hebben gedient, ende daerdoor genegen ben, alsoock ul: om hem dienst te doen, ende dat alles soo secreet sal geschieden, oft niet waere geschiet. —

Item naer dat ul: sal met dese twee poincten ul: profijt hebben gedaen, sooveel als eenichsins sal willen vallen, ende hem

daermede gemoveert hebben soovecl als eenichsins doenelyck sal wesen, bevindende, dat ul: evenwel daerdoor d'operatie niet en becompt dat sulcks behoort te wercken, sult hem ten derden, om voorder te springen ende tot ul: desiderio te mogen geraecken, sien te spreken van een van sijn dochters, ende hem seggen, dat ul: hem geluckich soude houden bijaldien dat Godt de Heere gevoegt hadde dat ul: een van deselve tot een huysvrouwe mocht becommen, dat ul: sekerlyck weet dat ik daertoe consent soude dragen, ul: voorts gelaetende als oft ul: daer eenige kennisse hadde, dan voor hadde genomen niet te trouwen voor ende alleer dat ul: dese reyse gedaen hadde, dewelcke ul: verhoopte ten aensien van ul: persoon van consideratie sal wesen, soo ten aensien van de bedongen gagien, als tgeene ul: selffs in de Compaingnie sijt heriderende, soo verre ul: door sijn eersaemheyt niet en wordt getraverseert oft belet ul: profijt te doen, dal ul: niet verhoopt, te wijle dat Godt de Heere ul: de genade hadde gedaen, een passagie te ontdecken ende een reyse te doen, die noyt door ymandt en was gedaen, maer veel eere soudt inleggen, ende dat ul: niet en soude willen gelooven, dat hy ul: soude beletten die vruchten ende profijten van een soo treffelycken exterordinary reyse te trecken, soo tot ul: partikulier profijt en beneficie, als mede van mijn ende mijn heel huys, dat mede tot syn avantagie soude geschieden, indien de geproponeerde alliancie soude mogen voortganck hebben, waerinne UE. consenteerde en tevreeden sijt op mijn believen sulcks aen te gaen, mits dat syn eersaemheyt ul: oock eenen slach soude willen voegen ende ul: niet beletten de handelinge in Oost-Indien, die Godt de Heere ende die nieuwe uitgevonden passagie, ul: hadde vergunt. —

Ende oft dese drie geproponeerde middelen niet en wilden opereren, ende ul: geenesints en wilde attmitteren tot eenige negotie, al waert maer simpliciter peper te mogen laden in refuys van andre coopmanschappen, die beter waeren, soo sal ul: voorder moeten practiseren, naer de gelegentheyt van den tijt, wat ul: te doen sal staen, ende sien ende ondersoeken wat troostende vrientschappe dat ul: by de Engelsche Compangnie soudt mogen vinden, omme daermede soo veel als doenelyck waere ten respecte van de Hollandsche Compangnie ul: profijt

te mogen doen, twelck mogelyck sal causeren dat den Gouverneur Reynst water in syn wijn sal doen; principalyck soude ul: hem mogen seggen, tewijle dat ul: met vriendtschappe niet en cost van hem obtineren, tgeene ul: nochtans genesints en cost geweygert worden, dat ul: daerdoor genootsaeckt soude syn by de Engelsche te versoeken tgeene syn eersaemheyt ul: weygerden: handel met syn believen, ende dat ghy altyt seeker waert van hun te vercrygen een goede vracht op Engelandt, dat hy ul: niet en cost beledten aen te nemen, te meer dat ul: om syn eersaemheyt niet te verstoren, te vreeden waert te desisteren van daer te negotieren, want dat ul: niet en wilde yets daerinne doen dan met syn vriendtschappe ende believen, hoewel sulcks ul: niet verbooden cost worden, ende de liberteyt hadde sonder aensien van ymanden dat te mogen doen; daeromme dat ul: syn eersaemheyt ten overvloet sulcks wel hadde willen andienen, eer ul: met d'Engelsche in eenige communicatie oft accoordt soudt treden, om te sien oft aldaer toe soude connen eenigh expedient te nemen, ende oft niet beter waere ul: met genoegen te admitteren tot ladinge van peper, sonder schade te doen in andre specerijen, te coopen, liever als dat ul: vracht van de Engelsche soudt aennemen, dat wel veel meer te prejudicie van de Comp^e soude strecken als het andre, naementlyck ul: te admitteren tot de negotie van de peper.

Dan gelycken mach ul: den Gouverneur mede sulcke registre sien te trecken ten aensien van de Francoisen, soo in Indiën eenige syn, ende dat ul: apparence mocht van hunluyden eenige vracht te becommen.

Ende oft de saecken soo uytvielen dat den Gouverneur tot ul: accomodatie, in plaetse van ul: negotiatie te admitteren, ul: selff soude willen bevrachten herwaerts aen, in sulcken gevalle niet beters connende van sulcks, als ul: soude mogen manqueren, dient, dat ul: de conditie aenneemt, opdat alles met vriendschappe mach termineren ende in eenige oneinicheyt ofte schade en valt.

De vrachten in sulcken gevalle herwaerts aen moste ul: sien mette meeste avantagie te onderspreecken, d'een Comp^e heeft d'ander 1000— vant last gegeven, dan ick waere wel te vre-

den, als ul: met d'Engelschen oft wel Francoisen niet beter en soudt sien te doen, dat ul: 600 van het Last hadde, ja 500, dat soude altyts en goede reyse maeken, beneffens tgeene ul: daer soudt mogen hebben genegotieert in Australia; dan eer ul: sulcks aengaet, sult eerst moeten sonderen wat ul: met d'Engelschen of Francoisen soudt mogen doen, ul: daernaer regulerende; ende int aennemen van de vracht en limmitteren wy ul: geen prys, maer wel meugt daerin doen naer dat den tyt ende gelegentheyt van saeke mede sal brengen.

Sult oock, indien ghy eenige vracht aenneempt, de specerye niet anders nemen als de conditie gemaeckt syn tusschen de respective Compangnien van Hollandt, namentlyck 3000 ℔: — voor een last peper; 2000 ℔ nagelen voor een last macis en noten, naer advenant als de conditien sijn gemaeckt.

De verversinge van vivers ende passagie voorby de Caep wordt door d'instructie toegestaen, en sulcks meugt doen; ende onder dat decksel condij van elckeen, daer gy comt, sien op vracht te becommen wat ul: can, van cleyn steentien beentien ende anders dat portatif is; condt oock in sulcke gevalle wel secretelyck eenige diamanten ende fijne goederen coopen, met sulcks ul: van geldt soude mogen avanceren, sonder dat sulcks tot ymandts kennisse soude connen commen, ende als ul: syn schepen van vivres ende water versocht, moste dit gepractiseert worden. —

Thuys commende, indien de reyse hem begeeft achter Java om te loopen, soo sal dienen dat men syn cours neemt op 25 à 30 graden aen het zuyden, om te sien oft men daer soude connen ontdecken de landen van Beach Maletur ende andre, die door Marcus Paulus Venetius worden beschreven; het soude connen wesen dat men daer yets soude rescontreren; ende tot op 30 graden aan het zuyden soude men mogen seylen, als men niet ryckelijcken thuys en quam ende dat wel diende, dat men wat meer vercrege. —

Met die instructie zijns vaders gewapend, liep Jaques le Maire met twee schepen, de Eendragt en de Hoorn geheeten, op den 14den Junij 1615 in zee.

Goudzoekers, compagnie van goudzoekers! zeiden de bewindhebbers der O. I. Compagnie, en haalden de schouders op: maar zoo vreesden zij toch de schranderheid van hunnen vijand, dat er van hunne zijde berigt naar de Indiën ging van de aangevangen onderneming, en aan hunne commiesen last, hoe te handelen, wanneer zij daar aankwamen.

Wij zullen de goudzoekers niet op hunnen togt in alle bijzonderheden volgen. Op den 24sten Januarij 1616 was de overwinning op de Oost-Indische Compagnie bevochten: de nieuwe doortogt was ontdekt, welken Jaques le Maire naar den naam zijns vaders de Straat Lemaire doopte: op die ontdekking volgde die van Kaap Hoorn, van het Staten-land, van het land dat zij Mauritius de Nassau heetten, van de Barnevelds-eilanden, eindelijk van het Willem-Schouten-eiland, dat ten onregte diens naam vereeuwigde.

Schouten had op de reize kwalijk aan de verwachting beantwoord, welke men van hem had opgevat. Eens, zegt men, was hij bij een gevecht met de eilanders onder een bank van de sloep weggekropen, en had daarom bij het scheepsvolk den bijnaam van den droftcruyper bekomen. Liever onderstellen wij dat het den ouden lang bevaren zeeman tegen de borst was onder de bevelen van een koopmanszoon van aanzien te staan. Misschien had ook hij goud gezocht, en toen er geene goudlanden te ontdekken waren, viel hem het zwalken op zee tegen. Op de hoogte van Nieuw-Guinea wilde Jaques le Maire den verderen ontdekkingstogt voortzetten: Schouten kantte er zich tegen, en had de onvergenoegden op zijne hand. Le Maire moest zwichten, en zette zeer ter kwader ure de koers naar de Molukken.

Toen de oude le Maire zijne instructie had geschreven, had hij op alles gerekend, behalve op den dood. De gouverneur, welken hij zijnen zoon als het laatste voorwerp van overwinning had voorgeteekend, was overleden: Laurens Reael had hem voorloopig vervangen. Nog was deze op Ternate: hij ontving den ondernemenden jongeling vriendelijk, maar vorderde de belofte dat hij niet in Oost-Indiën zou handelen, en verwees

hem voor zijnen verderen koers naar Jacatra. Alsof toevalligheden al de wijsheid des ouden koopmans moesten verijdelen, ongeveer op denzelfden tijd landde daar de nieuwe gouverneur Jan Pietersz. Koen, de vestiger van onze grootheid in de Oost-Indiën, de man van ijzer, maar wiens ijzeren bestuur met een der hardste maatregelen zou beginnen: de inbeslagneming van schip en lading van le Maire. Ik zeg schip: van de beide die uitgezeild waren, was het schip Hoorn onder weg eene prooi der vlammen geworden.

Vergeefs alle vertoogen: vergeefs het bewijs aangeboden dat zij langs een anderen weg dan de Kaap de Goede Hoop of de Straat Magellaan in het O. I. vaarwater waren gekomen: Koen beweerde dat de nieuw ontdekte reis een moedwillig verzonnen leugen was van befaamde gelukzoekers. De vloot van Spilbergen lag zeilree naar het vaderland; de bemanning van het schip van le Maire werd verdeeld op twee verschillende schepen; hunne papieren werden hun ontnomen en verzegeld aan de Heeren bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie toegezonden.

Op de terugreize stierf in 31jarigen ouderdom Jaques le Maire, "eene afflyvicheyt — zoo als een later verzoekschrift zijns vaders inhoudt, — "gecauseerd deur de affronte ende "fiericheyt hem aengedaen." Hoe het zij, den 22sten December 1616 overleed hij: "waeromme," zegt het verhaal der Voyagie van Spilbergen: "onsen admirael ende alle de andere "seer bedroeft waren, doordien het een man was begaeft met "sonderlinge wetenschap ende ervarenheyt in 't stuck van de "zeevaert." — De tranen van een held als Joris van Spilbergen maken een doode onsterfelijk.

Nimmer was eene overwinning duurder gekocht dan die welke de oude le Maire op de O. I. Compagnie had behaald: de slag was gewonnen, de veldheer gesneuveld, de prijs der overwinning in de handen van den overwonnene. Intusschen was al de eere op zijne zijde. Had hij tot dusverre met de Compagnie gekampt, de toeschouwers hadden kunnen aarzelen voor een der beide kampvechters partij te kiezen, misschien over beide kunnen mompelen dat minder voordeelig was. Thans won het gebeurde aller deelneming voor le Maire; thans gaf elk zijne verontwaardiging lucht tegen de aanmatigingen der Compagnie en het onregtmatige van haar monopolie. Wel werd de geheime instructie van Jaques le Maire, welke met andere

papieren den bewindhebbers in handen gevallen was, als een bewijs van de kwade bedoelingen des vaders aangevoerd; wel werden diens brieven aan van der Hagen en Reael opgevraagd: de openbare meening had ten voordeele van den ouden koopman beslist. De Staten van Holland, de Staten-Generaal, in wier midden de oude le Maire op den 11den Julij 1617 zelf verscheen, ten einde rapport te doen van de roemruchte ontdekking, gaven den weêrklank van die openbare meening terug, toen zij, ondanks de heftige vertoogen der O. I. Compagnie, de regten van le Maire en zijne vennooten op de gemaakte ontdekking erkenden, en alle verdere eischen der O. I. Compagnie en der nieuwe Australsche aan den Hoogen Raad verwezen. Na twee jaren procedure — gij vergeeft mij zeker dat ik u niet al de verschillende lotwisselingen dier procedure verhale — werd de uitspraak gedaan, dat de O. I. Compagnie schip en lading met alle de onkosten en interesten sedert den dag der inbeslagneming had te vergoeden, en dat alle papieren zouden worden teruggegeven aan wie zij toebehoorden. Eene onedelmoedigheid was er nog door de O. Indische bewindhebbers gepleegd: Schouten, nog in de Indiën teruggebleven, toen Jaques le Maire naar Holland was gescheept, werd ondershands aangemoedigd een journaal in het licht te geven, waarbij de eer van den togt aan hem zou ontnomen worden op wiens naam zij gedaan was; een nader verhaal, uit de papieren van le Maire zamengesteld, en dat de eer genoot door den beroemden Barlaeus in het Latijn te worden vertaald, handhaafde de eer der zoogenaamde Australsche navigatie.

Zoo iets van de deelneming, welke de zaak van le Maire destijds bij onze landgenooten ondervond, ook bij u is opgewekt, dan mag ik mij ontslagen rekenen van het verhaal van kleinigheden, welke dien indruk zouden verminderen. Tot aan den dood van le Maire bleef hij de Compagnie met processen plagen en de Compagnie hem. Prins Maurits zelf vond het noodig over den koopman nu en dan eene beschermende hand uit te strekken, welke zijn oude vriend Barnevelt niet verleenen kon. In 1621 werd het octrooi der O. I. Compagnie hernieuwd, en het monopoliestelsel, dat hij bestreden had, als het ware voor eeuwig gehuldigd. De onderneen cht verflaauwde, en met le Maire daalde de laatste held
van dat geslacht van kooplieden, dat voor
Heemskerks en van Necks had te voorschi

Ik verhaalde u uitvoerig een leven dat in een eenvoudig, maar bij zijn eenvoud kernachtig, grafschrift in de kerk van Egmond vervat is. Ik sprak geene lofrede op den held, die er het voorwerp van is: ik gaf u zijn beeld in de lijst van zijn tijd. Ik verdedig noch zijn tijd, noch zijn stand, noch den man zelven. Vindt gij in hem iets groots, zegt dan: zóó was toen een koopman; vindt gij in hem iets te laken, de verontschuldiging zij: hij was maar een koopman!

VRIJHEID OF BEPERKING?

P. Verloren, De verhouding van den Staat tot het Bankwezen, Academisch Proefschrift. Utrecht, 1864.

Zoowel op economisch als op staatkundig gebied — aldus ongeveer begint de Heer Verloren zijn geschrift — heeft de beantwoording der vraag: hoever de tusschenkomst van den Staat zich moet uitstrekken, wáar zij te recht kan ingeroepen en waar zij als schadelijk moet veroordeeld worden, aanleiding gegeven tot de meest tegenstrijdige beschouwingen. Allengs echter heeft de overtuiging zich gevestigd, dat de vrije, zelfstandige werking van het individu regel moet blijven, de tusschenkomt van den Staat slechts door bijzondere redenen kan worden gewettigd. Op het gebied van handel en nijverheid b. v. is opheffing van bescherming en monopolie tegenwoordig vrij algemeen de leuze. Doch ten aanzien van de circulatiebanken zijn de gevoelens nog verdeeld. Er is hier eene partij die de vrijheid wil, een andere die aan wettelijke beperking in 't publiek belang de voorkeur geeft. De Heer Verloren behoort tot de eerstgenoemde, en zijn boek is geschreven met het doel om ons te verklaren, waaróm hij daartoe behoort.

Het werk bestaat uit vier gedeelten. In het eerste wordt *het wezen van het bankbillet en zijne verhouding tot de overige circulatiemiddelen*, in het tweede *het bankiersbedrijf en de banken* besproken, terwijl in het derde, getiteld: *de Banken en de Wetgeving*, wordt aangetoond welke nu de verhouding moet zijn tusschen den Staat en het Bankwezen. Het vierde deel, dat een *Onderzoek* behelst *naar de waarde der gun onlangs in de Tweede Kamer der Staten-Generaal vo deele van het behoud van het monopolie der N*

Bank aangevoerd, is meer een aanhangsel, schoon het bijna de helft van het geheele boek beslaat.

Is deze indeeling wel zeer gelukkig? Wanneer men b. v. eerst over het bankbillet en daarna over het bankiersbedrijf spreekt, dan is men verplicht tweemaal hetzelfde te zeggen, want iemand die onbekend is met de werking van eene *Bank*, kan onmogelijk het wezen begrijpen van een bank*billet*. Iets dergelijks is het geval, hoewel in veel mindere mate, wanneer men eerst zijn eigen theorie niet alleen voordraagt, maar ook verdedigt, om daarna nog de voornaamste argumenten van de tegenpartij te bestrijden; de verdediging moest voor een deel die bestrijding reeds insluiten. Van herhalingen is de Heer Verloren dan ook niet geheel vrij gebleven, en dit, gevoegd bij eene zekere uitvoerigheid die hem eigen is, verklaart ons, waarom zijn boek tot zulk een verbazenden omvang is gezwollen. Die groote uitgebreidheid is om vele redenen te betreuren. Het werk van den Heer V. is, voor zoover ik in staat ben te oordeelen, eene ware aanwinst voor onze litteratuur, een der degelijkste economische geschriften, die in de laatste jaren hier te lande het licht hebben gezien. Het getuigt van eene zeer diepgaande studie; blijkbaar heeft de schrijver geen moeite, geen arbeid gespaard om zijn onderwerp volkomen meester te worden. De lezing van dergelijke boeken is nuttig voor een ieder, daar zij tot ernstig nadenken dwingt. Doch.... een koopman, een industriëel, leest nu eenmaal geen zes honderd bladzijden over bankwezen; hij heeft daarvoor geen tijd en geen lust. Wilt gij uwe denkbeelden te zijner kennis brengen, schrijf dan een boek van veel minder omvang.

De taak is mij te beurt gevallen Verloren's geschrift in *de Gids* aan te kondigen en te beoordeelen: de uitgebreidheid van het werk in verband met de ruimte, die hier beschikbaar is, bepaalt de wijze, waarop ik die taak wensch te volbrengen. Aan een eigenlijk verslag valt natuurlijk niet te denken; des te meer is het onmogelijk alle onderwerpen, die door den schrijver zijn behandeld, te bespreken. Alleen datgene mag worden aangeroerd, wat onmiddellijk betrekking heeft op de hoofdzaak, te weten, op de questie der vrije papieruitgifte. Daardoor ben ik tot mijn leedwezen verplicht met stilzwijgen zeer vele schoonheden voorbij te gaan, waarop ik anders gaarne de aandacht had gevestigd. Ook moet ik mij het genoegen ontzeggen, met den vereerder van Mac Leod een lans te breken

over de oude vraag, of de circulatiebanken, door tot een grooter bedrag dan haar specievoorraad billetten uit te geven, kapitaal scheppen. Liet mijn bestek het toe, dan zou ik trachten aan te toonen, dat de eerste eigenschap van alle kapitaal deze is: eene bezitting te zijn. Ik zou dan willen voortgaan met te vragen, wiens bezitting door de uitgifte van bankpapier wordt vermeerderd, die der bank, die het bedrag van hare circulatie tot den laatsten gulden schuldig blijft aan het publiek, of die van den koopman, die geen billet in handen krijgt, waarvoor hij niet eene gelijke waarde in wissels of onderpand afstaat? Dit alles evenwel moet thans blijven rusten; alleen de hoofdquestie mag ons bezig houden; en zelfs daar zal ik mij moeten beperken, want de argumenten van den Heer V. zijn velen in getal, en een der voornaamste te vergeten, zou aanleiding geven tot voor mij zeer gevaarlijke vermoedens.

Ten laatste nog een woord over het standpunt, dat ik wensch in te nemen. Het wordt mij aangewezen door dat waarop de schrijver zelf zich heeft geplaatst. Zijn boek is in den vollen zin des woords een strijdschrift tegen het systeem van beperking. Bij mijne beoordeeling zal ik derhalve enkel en alleen vragen, of de redeneringen, die hier tegen dit systeem worden aangewend, ten toets der logica, vooral den toets der ervaring, kunnen doorstaan.

I.

De verdediging van de vrije circulatiebanken, door den Heer V., grondt zich in de eerste plaats op de onderstelling, dat de groote gevaren, aan het bankbedrijf verbonden, niet het gevolg zijn van de uitgifte van billetten, maar van het aannemen van depôts die elk oogenblik opvraagbaar zijn. "De oorzaken", zegt hij [1], "waardoor de terugvorderingen der depôts bestuurd worden, zijn veel moeijelijker te kennen, dan die welke de bankbilletten naar de Banken doen terug vloeijen. De hoeveelheid bankbilletten, die voor de circulatie noodig zijn, is niet aan groote en plotselinge vermeerdering of vermindering onderhevig. Zoo er op den eenen tijd van het jaar meer bank-

---

[1] Blz. 114.

billetten noodig zijn dan op den anderen, hunne af- en toename kenmerkt zich door eene regelmatigheid, die bijna de zekerheid heeft van eene natuurwet en den bankier in staat stelt vooruit te berekenen, hoeveel specie voldoende zal zijn om alle aangebodene bankbilletten dadelijk te kunnen inwisselen. Met de depôts is het echter geheel anders; het zijn voor een groot gedeelte tijdelijk ongebruikt liggende kapitalen van den handel, wier opvordering van oorzaken afhankelijk is, die veel ingewikkelder zijn en meestal niet met eenige zekerheid vooruit kunnen worden berekend.... *Zelfs dan wanneer de cliënten eener Bank de gewoonte hebben aangenomen om hunne kassen voortdurend aan haar toe te vertrouwen, zal zij er toch weinig op kunnen rekenen, want op den eenen tijd zal de koopman een veel grooter kas houden dan op den anderen* [1].... Het bankbillet [2] circuleert.... zoolang het niet volgens de meening van het groote publiek behoort gewantrouwd te worden; iets wat blijkens de ondervinding niet spoedig het geval zal zijn, zelfs niet dan, wanneer er schijnbaar wel eenige gegronde reden voor bestaat. De opvordering van depôts daarentegen zal dikwijls het gevolg zijn van een voorbarige en ongegronde vrees der depôthouders.... Het gevaarlijkste [3] zijn de depôts voor groote geprivilegieerde of gemonopoliseerde instellingen, die met de bewaring van de Staatskas zijn belast en door bijzondere inmenging van den Staat centrale instellingen zijn geworden, waaraan de bewaring van het grootste gedeelte van den tijdelijk ongebruikt liggenden voorraad edel metaal der natie is toevertrouwd. Zoodra.... aanzienlijke geldverzendingen naar het buitenland moeten plaats hebben, zal haar voorraad edel metaal plotseling met groote snelheid afnemen... De voorbeelden zijn niet zeldzaam, dat eene geprivilegieerde Bank, ten gevolge der opvordering harer depôts, verpligt was hare betalingen te staken."

Ik geloof niet, dat ik het gewicht overdrijf, dat de schrijver aan deze opmerking hecht. Herhaaldelijk komt hij er op terug. "De ondervinding heeft geleerd," lezen wij later weder [4], "dat bij elke crisis de depôts bij groote hoeveelheden worden opgevraagd, terwijl de bankbilletten ongestoord blijven omloopen en eerder toenemen dan in aantal verminderen." Ditmaal be-

[1] Oorspronkelijk *niet* kursief.
[2] Blz. 119. [3] Blz. 126. [4] Blz. 208.

roept de Heer V. zich op de geschiedenis der Engelsche en Amerikaansche Banken, vooral op die der laatste gedurende de handelscrisis van 1857, en zijn slotsom is deze [1]: Acht de wetgever, ter voorkoming van de nadeelen, die uit de Banken kunnen ontstaan, en in het belang van het publiek zich verplicht de naamlooze vennootschappen, die bankbilletten uitgeven, aan strengere bepalingen te onderwerpen dan de overige, dan zal hij, om consequent te zijn, evenzeer moeten waken voor de belangen der houders van depôts als voor die van bankbilletten; en wel in de eerste plaats voor de eerste, omdat de ondervinding geleerd heeft, dat de verbindtenissen door de aanneming van depôts aangegaan, voor de Banken het gevaarlijkst zijn en de meeste kans loopen door haar in moeijelijke tijden niet te kunnen worden nagekomen."

't Valt niet te ontkennen, dat wij hier te doen hebben met een zeer ernstig bezwaar. De questie over de vrijheid van bankwezen loopt enkel hierover, of men de papier-uitgifte zal beperken of toelaten. Het aannemen van depôts te verbieden, wordt zelfs door den hevigsten monopolist niet verdedigd. Is nu de Heer V. er in geslaagd te bewijzen, dat aan het verleenen van boekkrediet meer gevaren zijn verbonden dan aan het uitgeven van billetten, dan heeft hij zijne tegenpartij niet alleen een wonde, dan heeft hij haar den doodsteek toegebracht. Een ieder, die gezond verstand bezit, zal dan moeten erkennen, dat voor het systeem van beperking geen enkel redelijk argument meer kan worden aangevoerd.

Doch is het betoog van den schrijver afdoende? Ik moet het betwijfelen. Zijne argumenten rusten op eene redenering, waarvan het gebrekkige, meen ik, kan worden aangetoond.

Men stelle op den voorgrond, dat tusschen den Heer V. en mij geen verschil van opvatting bestaat, ten aanzien van de vraag, wat het wezen is van het bankbillet en wat het wezen van het boekkrediet. Tegen zijne bestrijding van de Currency-leer heb ik geen bezwaar. Men weet, wat de inhoud is van die zonderlinge theorie, die thans weinig aanhangers meer telt. Volgens haar zijn bankbilletten *in onderscheiding van boekkredieten en wissels* en in den strengsten zin des woords *geld*, en vormen zij, te zamen met goud en zilver, de eigenlijke gezegde circulatie van een land. Vermeerdert dus de omloop van bi

---

[1] Blz. 222.

dan oefent dit denzelfden invloed uit, als een vermeerderde aanvoer van edel metaal, te weten, eene daling van de waarde van het geld. Zulk eene daling nu heeft altijd ten gevolge, dat de prijzen van alle goederen stijgen en de specie het land verlaat. Zal dus de papieruitgifte geen onheil stichten, dan moet zij o. a. steeds gelijken tred houden met de metaalcirculatie. Vermindert deze laatste, dan moet ook zij worden verminderd. Want, stel eens dat dit niet geschiedde, dat de Banken, terwijl de specie het land verliet, telkens meer billetten in omloop brachten, dan zou de overblijvende specie niet door het afnemen van den voorraad weder stijgen in prijs, — immers het ontbrekende werd dan gedurig door billetten aangevuld — en de uitvoer zou steeds voortgaan. De gevolgen hiervan waren niet te overzien. — De ongerijmdheid nu van deze theorie is door den Heer V. met zeer veel juistheid in 't licht gesteld. Duidelijk doet hij uitkomen, dat het bankbillet uit zijnen aard geen grooteren invloed oefent op het handelsverkeer dan het boekkrediet. En als hij, op eene andere plaats van zijn werk, de redenering bestrijdt van Victor Bonnet: "le chèque a encore sur le billet au porteur cet avantage essentiel, qu'il repose sur un capital réel et disponible, tandis que le billet au porteur ne repose que sur la confiance et n'est qu'un capital imaginaire," — wanneer hij, zeg ik, die redenering bestrijdt en aantoont, dat zij berust op eene verwarring van begrippen, dan stem ik andermaal geheel met hem overeen Hoe is het dan verklaarbaar, dat de Heer V. later van die zuivere beginselen afwijkt? Beproeven wij geene verklaring, maar trachten wij het feit zelf te constateren. Vooraf echter is een woord tot opheldering noodig.

Wat is het verschil tusschen een circulatie- en een deposito- of rekening-courant-bank? Een bloot verschil in de wijze, waarop beide van hare schulden doen blijken. Gij bezit honderd gulden in specie en brengt die bij de circulatiebank: zij geeft u een bewijs aan toonder, dat bankbillet heet. Gij bezit honderd gulden en brengt die bij de depositobank: zij geeft u een depot-bewijs op naam of crediteert u voor het bedrag. Gij bezit een wissel en wenscht dien te disconteren: de circulatiebank fiatteert uwe aanvraag en betaalt u in billetten aan toonder. De depositobank zou hetzelfde gedaan, maar u gecrediteerd hebben in Rekening Courant. Het bankbillet is een belofte om te betalen aan den houder: het boekkrediet is een belofte

om te betalen aan dezen of genen persoon of diens order. Een generiek verschil tusschen die beiden bestaat hier in geenen deele.

Het grondbeginsel, waaraan ik wenschte te herinneren, is de volmaakte overeenstemming in wezen tusschen het boekkrediet (depôt, Rekening Courant Saldo) en het bankbillet, ten einde nu de vraag te stellen, of de Heer Verloren, in de redenering, hierboven medegedeeld, dit beginsel streng in het oog heeft gehouden.

Men denke zich, tot oplossing van die vraag, twee toestanden. De eene is die, waarin het publiek gewoon is zelf zijne kassen te bewaren; de andere die, waarin het gewoon is zijne kassen toe te vertrouwen aan banken en bankiers. In het eerste geval zullen de depôts slechts bestaan uit gelden, die deze of gene tijdelijk beschikbaar heeft; gelden, die men niet vast wil beleggen, maar waarvan men voorloopig eene kleine rente wil trekken; verder, uit die kleine saldo's van Rekening Courant, die dáaruit ontstaan, dat een koopman gewoonlijk niet tot den laatsten gulden beschikt over hetgeen hij bij zijn bankier of kassier wegens verrichte incasso's te goed heeft. In een zoodanigen toestand zal men, naar ik vermoed, eene groote afwisseling bespeuren in de depôts. De Heer Verloren heeft de reden hiervan zeer juist ingezien. "Denken wij ons een nog weinig ontwikkeld bankwezen," schrijft hij [1], "b. v. in ons vaderland, dan bestaat er een zeer belangrijk onderscheid voor eene Bank tusschen hare depôts en hare bankbilletten. Het depôt wordt dan teruggevraagd, zoodra de depôthouder eene nuttige plaatsing voor zijn kapitaal heeft gevonden, zoodra hij m. a. w. zijn geld weder noodig heeft. De houder van het bankbillet daarentegen zal het kapitaal, dat op het bankbillet staat uitgedrukt, niet in den vorm van geld opvragen, omdat hij door de overgave van het bankbillet kan betalen, zonder dat eene voorafgaande inwisseling tegen specie noodzakelijk is [2]."

---

[1] Blz. 118.

[2] De schrijver laat hier volgen: "De houder van een boekkrediet zal met zijne assignatie alleen dan overal kunnen betalen, wanneer er een stelsel van inwisseling tusschen de verschillende banken is ingevoerd, en iedere bank ten gevolge daarvan de assignaties van andere banken in betaling aanneemt." Ik moet hier echter doen opmerken, dat de inwisseling (clearing) niets te maken heeft met het in betaling aannemen van elkanders cheques. De hier gevestigde Associatie-Cassa b. v. wisselt de bij haar ingekomen briefjes op de Kas-Vereeniging niet in tegen de cheques die de Kas-Vereeniging op háar heeft ontvangen, maar laat elken dag het bedrag incasseren (gemakshalve waarschijnlijk). Toch weigert zij geenszins diezelfde briefjes in betaling aan te nemen.

In een zoodanigen toestand zal dus eene Bank, die billetten uitgeeft en tevens depôts aanneemt, in de opvordering der laatste veel meer onregelmatigheid bespeuren dan in de aanbieding der eerste. Doch zullen de gevaren, die het aannemen van depôts oplevert, in een zoodanigen toestand zeer groot zijn? Natuurlijk niet; immers het cijfer der depôts zal zoo gering blijven, dat daaruit nagenoeg geene gevaren kunnen ontstaan. Waar zijn de depôts belangrijk? In Noord Amerika, in Engeland, in Schotland, waar ieder koopman zijn geheele kas bij den bankier heeft liggen. In de landen, waar die gewoonte niet bestaat, wordt altijd betrekkelijk zeer weinig geld in depôt gegeven. Het zou moeilijk vallen dit met statistieken te bewijzen, daar de kassiers hunne saldo's niet bekend maken. Doch men lette slechts op het geringe bedrag der *rentegevende* depôts, zoo in Frankrijk als in ons land. Telde men, om alleen van Nederlands hoofdstad te gewagen, de gezamenlijke cijfers van die depôts bij de Rente-Cassa, de Kas-Vereeniging, de Crediet-Vereeniging, de European-Bank en de Credit- en Depositobank bij elkander, dan zou men, geloof ik, het totaal van drie à vier millioen ter nauwernood bereiken; waarlijk wel een zeer kleine som voor eene stad als Amsterdam.

De bewering van den Heer Verloren, dat het aannemen van depôts grootere gevaren oplevert dan de uitgifte van bankpapier, is dus onjuist, wanneer wij ons een toestand denken, gelijk ik beschreef.

Doch is zij waar, wanneer, zoo als de schrijver het uitdrukt, "de cliënten eener Bank de gewoonte hebben aangenomen om hunne kassen voortdurend aan haar toe te vertrouwen?" Zal de Bank in dat geval op hare depôts "weinig kunnen rekenen?" De Heer V. meent het, want, zegt hij, "op den eenen tijd zal de koopman een veel grootere kas houden dan op den anderen."

Ik moet eerlijk bekennen, dat ik de logica van den schrijver hier niet begrijp. Een koopman houdt niet altijd dezelfde kas: nu eens is hij ruim voorzien, dan weder wat minder ruim. Hij richt zijne kas in naar zijne behoefte. Heeft hij op een gegeven tijdstip veel te betalen, dan zorgt hij dat hij over veel geld kan beschikken; valt er weinig te betalen, dan laat hij zijne kas op een minimum afloopen. Ziedaar eene eenvoudige waarheid, waaruit wij deze gevolgtrekking kunnen opmaken, dat, als een koopman zijne kas geregeld aan eene Bank toe-

vertrouwt, in het saldo zijner rekening met die Bank de grootste wisselingen zullen plaats vinden. Doch dit was niet hetgeen de Heer V. moest bewijzen. Niet dat deze of gene bijzondere koopman nu eens eene grootere kas heeft, dan weder eene kleinere, maar dat de kassen van de *gezamenlijke* rekeninghouders der Bank aan groote afwisseling onderhevig zijn, behoorde hij ons aan te toonen. Het voordeel van de depositobanken bestaat juist daarin, dat zij *vele* cliënten hebben. Is er dan ook groote afwisseling in het saldo van ieder bijzonder individu, dit schaadt niet, zoo het totale bedrag der saldo's maar niet al te sterk variëert. Ik leid hieruit af, dat het argument van den Heer V. niets bewijst ten voordeele zijner theorie. Hetgeen de schrijver bewijzen moest, het punt waarop het eigenlijk aankwam, liet hij geheel in 't midden.

Dit moet ons te meer bevreemden, wanneer wij bedenken, dat hier eene tegenstelling wordt gemaakt tusschen de depôts en de bankbilletten. "De hoeveelheid bankbilletten, die voor "de circulatie noodig zijn, is niet aan groote en plotselinge "vermeerdering of vermindering onderhevig. Zoo er op den "eenen tijd van het jaar meer bankbilletten noodig zijn dan op "den anderen, hunne toe- of afname kenmerkt zich door eene "regelmatigheid, die bijna de zekerheid heeft van eene natuur-"wet." Gevoelt de schrijver niet, dat hij hier zijne eigene theorie ondermijnt? Laten wij eens aannemen, dat in het een of ander land hoofdzakelijk billetten circuleren en de depôts slechts een zeer ondergeschikte rol vervullen; dan zal, volgens den Heer Verloren, het cijfer der circulatie niet aan groote, althans niet aan onregelmatige, wisselingen onderhevig zijn. Maar wat bewijst dit? Dat het bedrag der gezamenlijke *kassen* in handen van het publiek niet aan groote onregelmatigheid onderhevig is. Men zal toch, hoop ik, uit de regelmatigheid, in de circulatie niet het tegendeel willen afleiden! Keeren wij nu het geval om; nemen wij aan, dat de deposito's de hoofdrol vervullen; dat het publiek, dus, in stede van bewijzen aan toonder te verlangen, zich meest met boekkredieten op naam tevreden stelt. In dat geval zal, dunkt mij, dezelfde regelmaat worden aangetroffen in de depôts, die men vroeger ontdekte in de circulatie van billetten. De kassen vertoonen zich nu onder een nieuwen vorm; ziedaar de eenige verandering die [illegible]ts heeft gevonden. De rol, die vroeger vervuld we[illegible] d[illegible] [illegible] billet, wordt nu door het depôt, door het r[illegible]

saldo bekleed. Neen, beweert de Heer V., dit is niet zoo. "Zelfs dan, wanneer de cliënten eener Bank de gewoonte heb- "ben aangenomen, om hunne kassen voortdurend aan haar toe "te vertrouwen, zal zij er toch weinig op kunnen rekenen, "want op den eenen tijd zal de koopman eene veel grootere "kas houden dan op den anderen." Dus, wat hij ons met andere woorden zeggen wil, is dit: "Als het totaalbedrag der "kassen vertegenwoordigd wordt door bankbilletten, zult gij "regelmaat bespeuren; wordt echter datzelfde bedrag door de- "posito's en rekening-courant-saldo's uitgedrukt, dan ontdekt gij "het tegenovergestelde." Is dit niet de strekking van het betoog, dan begrijp ik in waarheid niet wat de schrijver wil bewijzen. Ik begrijp echter evenmin, hoe iemand eene dergelijke theorie in allen ernst kan volhouden.

"Het gevaarlijkst," zoo gaat de Heer V. voort, "zijn de "depôts voor groote geprivilegiëerde instellingen, die met de be- "waring der staatskas zijn belast en door bijzondere inmenging "van den Staat centrale instellingen zijn geworden, waaraan de "bewaring van het grootste gedeelte van den tijdelijk onge- "bruikt liggenden voorraad edel metaal der natie is toevertrouwd. "Zoodra om redenen, die wij later zullen vermelden, aanzienlijke "geldverzendingen naar het buitenland moeten plaats hebben, "zal haar voorraad edel metaal plotseling met groote snelheid "afnemen. De voorbeelden zijn niet zeldzaam, dat eene gepri- "vilegiëerde Bank, ten gevolge der opvordering harer depôts, "verpligt was hare betalingen te staken."

Tegen deze redenering bestaat weder hetzelfde bezwaar. Vooreerst vraagt men zich af, waarom de groote geprivilegiëerde instellingen in dit opzicht meer te vreezen hebben dan met de kleinere, vrije circulatiebanken het geval zou zijn. Heeft men een groote centraalbank, waarin het meerendeel der specie die het land bezit te zamen is gebracht, dan zal zich daar, bij een ongunstigen wisselkoers, de sterkste aandrang openbaren, doch die bank is ook het best in staat den aandrang te weêrstaan. Heeft men daarentegen een systeem van kleinere banken, dan zal de vraag naar edel metaal zich verdeelen: iedere bank zal een zeker bedrag moeten missen. En wie waarborgt ons nu, dat niet door toevallige omstandigheden de aandrang juist daar het hevigst zal zijn, waar het vermogen om weêrstand te bieden het geringst is? Er bestaat veeleer grond om te vermoeden, dat dit laatste wel degelijk het geval zal zijn, want bij

de behoefte aan specie voegt zich alligt wantrouwen. Beweert nu de Heer V., dat de groote geprivilegiëerde bank meer specie naar zich toetrekt dan de kleinere vrije banken te zamen zouden doen, dan dank ik hem voor het uitstekend argument, dat hij mij in handen geeft om zijn eigen systeem te bestrijden. Immers dat bankwezen is in zeker opzicht wel het best, dat het edel metaal het meest door inwisselbaar credietpapier vervangt.

Doch de hoofdzaak is deze: Indien de banken geen depôts aannemen, loopen zij dan minder gevaar dan nu om bij een ongunstigen wisselkoers van specie te worden beroofd? Zal de redenering van den Heer V. iets beteekenen, dan moet hij hierop een bevestigend antwoord geven. Hierin echter openbaart zich de zwakheid zijner theorie; immers, het is duidelijk, dat de ondervinding juist het tegendeel leert.

De Fransche Bank bezat in September 1863 een voorraad specie van 315 millioen francs. In Januari 1864 was die voorraad tot 169 millioen gedaald. Hoe is het publiek die specie machtig geworden? Door depôts op te vragen? De cijfers geven het antwoord. De depositorekening daalde gedurende hetzelfde tijdsverloop slechts van 227 tot 209 millioen. Door billetten aan te bieden die in omloop waren? Maar de circulatie *vermeerderde* van 807 tot 813 millioen. Wij vinden dus op die beide rekeningen gezamenlijk een deficit van slechts 12 millioen, terwijl de specievoorraad 146 millioen was afgenomen.

Het raadsel wordt ons opgehelderd, wanneer wij letten op de portefeuille en de voorschotten op onderpand. Hier bespeuren wij tusschen September 1863 en Januari 1864 eene rijzing van 738 tot 884 millioen, zijnde juist 146 millioen. Deze cijfers maken alle toelichting overbodig. Het publiek heeft vermoedelijk op wissels en ander onderpand voorschotten gevraagd van de Bank, ten einde de billetten, die het in betaling ontving, onmiddellijk tegen specie in te wisselen. En nu vraag ik alleen het volgende: zou dit niet geschied zijn, wanneer de Fransche Bank geweigerd had depôts aan te nemen?

De Heer V. zal mij hierop welligt antwoorden, dat niet altijd de opvordering van specie op dezelfde wijze geschiedt. 't Is waar, soms zijn de personen, die specie begeeren, geen rekeninghouders. In dat geval disconteren zij wissels bij de [illegible]nk en bieden de billetten, die zij ontvangen, ter inwisseling [illegible] soms ook worden de depôts aangesproken; getuige

tistiek der Nederlandsche Bank van 1864. Tusschen 1 Januari en 8 Augustus bespeuren wij daar eene vermindering in den metaalvoorraad van 24½ millioen, welke vermindering zich niet anders laat verklaren dan door eene opvordering van rekening-courant-saldo's. Blijkbaar heeft de Regeering geld noodig gehad voor Indië en zich voorzien door middel van de Bank. Hier hebben wij dus een treffend voorbeeld van de gevaren aan de depôts verbonden. Immers, terwijl de specievoorraad zoo sterk verminderde, onderging het cijfer der billetten in omloop nagenoeg geene verandering.

Ik ben al wederom niet overtuigd. Indien de Nederlandsche Bank niet de kassier ware geweest van de Regeering, zou deze laatste dan geen geld noodig hebben gehad voor Indië? De vraag schijnt onnoozel, doch ik meen dat zij den strijd beslist. Een ieder gevoelt, dat in het onderstelde geval de Regeering zelve hare kas zou hebben bewaard en naar gelang van hare behoeften billetten ter inwisseling zou hebben aangeboden.

Waarin, ik herhaal het ten slotte, liggen nu de eigenaardige en buitengewone moeilijkheden aan de depôts verbonden? Denk u de depôts weg en dezelfde gevaren blijven onder een anderen vorm bestaan. Ik vrees dat de Heer Verloren, in zijn ijver voor de vrijheid, hier zijn doel voorbij is gestreefd.

Doch er is meer. Een belangrijk punt, een zaak van de hoogste beteekenis, is door den schrijver geheel en al vergeten. Hij maakt er met geen woord melding van; blijkbaar is zijn aandacht er nimmer op gevallen. Als recensent moet ik hiervan natuurlijk naar behooren partij trekken, doch ook als niet-recensent hecht ik er geen minder gewicht aan.

Eene Bank, die alleen depôts aanneemt, weet aan *welke bijzondere personen* zij geld schuldig is; eene Bank, die slechts billetten uitgeeft, heeft alleen met HET PUBLIEK te doen. Eene depôtbank kan u op elk gegeven oogenblik in hare boeken toonen, dat A. credit staat voor zoóveel, B. voor tweemaal meer, C. weder voor een kleiner bedrag, enz. Zij kent — als haar werkkring niet te uitgebreid is — den aard van ieders behoefte. Zij weet, dat particulieren en kleinhandelaars geen saldo's zullen opvragen, ten einde specie naar het buitenland te verzenden. Daarentegen weet zij, dat bankiers de gelegenheid daartoe niet ongebruikt zullen laten. Zij weet, dat deze rekeninghouder gewoonlijk na de veilingen der Handelmaatschappij groote betalingen heeft te doen en zijn saldo dan sterk aanspreekt. Zij

weet dat gene daarentegen met de veilingen der Handelmaatschappij niets te maken heeft en zijne depôts het gansche jaar aan weinig veranderingen onderhevig zijn. Zij weet, dat zij met sommige rekeninghouders een contract heeft gesloten, waarbij zij zich tot zekere diensten heeft verbonden, op voorwaarde, dat het saldo nooit beneden een zeker minimum zal dalen. Zij weet, dat anderen gewoon zijn haar vooraf te waarschuwen, wanneer zij zeer groote sommen zullen opeischen [1]. Zij heeft bovendien het oog op ieders omzet. Zij ziet, wie groote zaken doet en wie kleine; wie met soliede firma's handelt en wie met insoliede; wie meestal ruim bij kas is en wie niet. Behoeft het gezegd te worden, hoe uitnemend die wetenschap haar te pas komt bij het geven of weigeren van disconto's? De circulatiebank derft de meeste van al die voordeelen. Zij moge de soliditeit harer discontanten allengs leeren beoordeelen uit den aard van hun papier, zij ziet op verre na niet zooveel als de depositobank. Wordt haar een billet, dat reeds sedert eenigen tijd in omloop was, ter inwisseling aangeboden, zij weet niet uit welken hoek de wind waait. 't Is haar onbekend, waar haar papier beland is; of zij op een gegeven oogenblik veel te vreezen heeft of niet; of zij bijzondere voorzichtigheid in acht moet nemen of rustig haar gang kan gaan. Zij is alleen geld schuldig aan TOONDER, een groote Anonymus, die niets van zich laat hooren, tot op het oogenblik, dat hij zijne pretentie komt invorderen.

Ziedaar waarom het zoo oneindig ligter valt eene depositobank te beheeren dan eene circulatiebank. De Heer V., zoo als ik zeide, zwijgt over dit alles geheel, hetgeen mij, bij zijn duidelijk gebleken waarheidsliefde, een afdoend bewijs is, dat hij er niet aan heeft gedacht of het belang daarvan niet heeft ingezien. Toch zal, geloof ik, niemand, die de praktijk van het bankwezen kent, de beteekenis, die ik aan dit argument toeken, overdreven noemen.

---

[1] Dit is te Manchester b.v. eene vaste gewoonte.

II.

Wij zijn thans gekomen aan 's Schrijvers bestrijding van een der voornaamste bezwaren, die gewoonlijk tegen de vrije circulatiebanken worden aangevoerd. Het publiek, zoo luidt dit bezwaar, kan in den regel niet beoordeelen of eene bank soliede is of niet; allerminst kunnen dit de lagere klassen. Billetten, nu, circuleren als geld; in wetenschappelijken zin mogen zij iets anders zijn dan geld; toch worden zij algemeen als zoodanig aangenomen. Handelt nu eene bank insoliede, zoodat zij hare betalingen moet staken, dan is daarvan alligt het gevolg, dat vele personen worden geruïneerd. De Staat behoort hiervoor te waken; zijne roeping brengt mede, zooveel mogelijk te verhoeden, dat de eene burger worde geëxploiteerd ten bate van den ander. Het is zijn plicht om te zorgen voor hen, die niet de noodige kennis bezitten om in dit speciale geval voor zich zelven te zorgen.

Men weet, althans "de bestendige lezers" van dit tijdschrift weten, welk argument hiertegen gewoonlijk wordt aangewend van de zijde der voorstanders van vrije papieruitgifte. "Er is "maar één afdoend middel," schrijft Prof. Buys, "dat de Re-"gering hier kan bezigen, namelijk dit: de burgers diep te "doordringen van de overtuiging, dat zij zelven moeten toe-"zien; en dit middel wordt dan het best verzekerd, wanneer "de Regering niet de houding aanneemt, alsof zij rondziet en "met goed gevolg kan rondzien, in de plaats van hen, wien "het aangaat." Ik geloof, dat dit wel het beste antwoord is, dat de verdedigers van het monopolie konden verwachten. Men moge over de waarde van het argument twisten en berekenen tot welk minimum de circulatie van billetten zou afdalen, zoo de billetten slechts in betaling werden aangenomen door hen, wier ontwikkeling hen in staat stelt eene bankbalans te beoordeelen; men kan verder gaan, en betwijfelen of de uitgifte van bankpapier nog langer een voordeel is, wanneer de soliditeit van het billet heeft opgehouden een algemeen geloofsartikel te zijn, — dit alles doet hier niet ter zake; 't is een flink, een manlijk argument; een argument bovendien, waaruit een beginsel spreekt. Doch de Heer Verloren stelt zich hiermede niet tevreden. Hij ontkent de premisse van het be-

zwaar, dat tegen hem is aangevoerd. "Het publiek," zegt hij [1], "is met betrekking tot eene nieuw opgerigte Bank eerder te wan-"trouwend dan te vertrouwend;" daarom "zal de vrijheid van bankwezen uit dat oogpunt geheel onschadelijk zijn. Die personen, welke eene bank wantrouwen, zullen haar niet gebruiken, en zij, die haar gebruiken, zullen dit alleen doen, omdat zij er goede gronden voor hebben.... Een bankbillet wordt door iemand, die zelf niet over de innerlijke waarde er van kan oordeelen, alleen in betaling aangenomen, wanneer de uitgever volgens de publieke opinie vertrouwen verdient. Die publieke opinie vindt haar toongever in de overige banken en in de kooplieden, de eenige die in staat zijn met juistheid over het krediet der bank te oordeelen; zoodra deze het voorbeeld geven en de billetten eener bank in betaling beginnen aan te nemen, zal het groote publiek veilig kunnen volgen." — "Wij vragen," dus leest men later [2], "of het praktisch denkbaar is, dat iemand, 't zij vrouw of arbeider, buiten magte zou zijn een bankbillet te weigeren, *wanneer hij weet, dat het geen ruilwaarde heeft* [3].... Een arbeider zal den moed bezitten om de betaling met bankbilletten, die geen waarde hebben, te weigeren.... Er bestaat geen reden om te vermoeden, dat een vrouw anders zal handelen als een arbeider. Zij zal zich door dezelfde overweging laten leiden als deze, en wanneer zij een bankbillet aanneemt, zal men gerust mogen aannemen, dat zij er vrijwillig toe is overgegaan, wetende dat het bankbillet haar hetzelfde koopvermogen zal verschaffen als geld."

Mag ik eens een onbescheiden vraag doen: Drukt ook de verdediger van de bankvrijheid zich in zulke sterke bewoordingen uit, omdat hij gevoelt, dat hier de zwakke zijde ligt van zijn systeem? "Is het praktisch denkbaar," vraagt de Schrijver, "dat iemand buiten magte zou zijn een bankbillet te weigeren, *wanneer hij weet dat het geen ruilwaarde heeft?*" Neen voorzeker, dat is niet practisch denkbaar; maar meent gij werkelijk iets gewonnen te hebben, wanneer wij u dit toegeven? — "Die personen, welke eene Bank wantrouwen, zullen haar niet "gebruiken, en zij, die haar gebruiken, zullen dit alleen doen "omdat zij er goede gronden voor hebben." Met uw verlof, dit laatste is juist hetgeen gij moest bewijzen, omdat er sterk

[1] Blz. 15 en 16.
[2] Blz. 205 en 206.
[3] Kursief in den tekst.

aan getwijfeld wordt. Zeer velen zijn van de waarheid dier stelling volstrekt niet overtuigd, want zij meenen dat de ondervinding in een groot aantal gevallen juist het tegendeel heeft geleerd.

Men beroept zich vaak op de geschiedenis der Nederlandsche Bank en op de moeite, die deze instelling heeft gehad om hare billetten ingang te verschaffen. Ook de Heer Verloren herinnert hieraan; zijne bewering, "dat het publiek, met betrekking tot eene nieuw opgerigte Bank, eerder te wantrouwend is dan te vertrouwend," berust, voor zoover ik kan nagaan, op niets anders. Doch wat bewijst men hiermede? De Nederlandsche Bank begon hare operatiën in een tijd, toen de Bank van Engeland hare betalingen in specie nog niet hervat en het Engelsche bankpapier dientengevolge vrij belangrijk in waarde was verminderd. Daarbij had de Nederlandsche Bank nergens hulpkantoren: alleen te Amsterdam, zoo ik mij niet bedrieg, bestond gelegenheid tot geregelde inwisseling. Deze twee redenen, gevoegd bij de trenrige herinneringen aan de oude Amsterdamsche Wisselbank, verklaren reeds voor een belangrijk deel, waarom de circulatie der Nederlandsche Bank langen tijd zoo gering bleef. Doch het voornaamste heb ik nog verzwegen. Wat is het beste, het meest doeltreffende middel om billetten in omloop te brengen? Immers het disconteren en beleenen. De gewoonte, nu, om voorschotten te vragen van de Bank, was veertig of vijftig jaren geleden volstrekt niet algemeen. Promesses waren nagenoeg onbekend en een koopman, die prijs stelde op zijn goeden naam, wachtte zich wel zijne wissels bij de Bank aan te bieden. Op die ervaring onder zulke gansch exceptioneele omstandigheden eene stelling te bouwen, waarvan zoo veel afhangt, schijnt, op het minst genomen, nog al gewaagd.

Te meer is dit het geval, nu die ervaring bijkans geheel op zich zelve staat. Ik herinner hier den Heer Verloren aan het ook door hem genoemde artikel in "de Economist": "Is vrijheid van papieruitgifte wenschelijk?", waar zulk een somber tafreel wordt opgehangen van de vrije circulatiebanken in Engeland op het laatst der vorige en het begin der tegenwoordige eeuw. "Menschen uit den minderen stand" — ik volg de eigen voorstelling van den Heer V. [1] — "vooral zij die zelve

[1] Blz. 479.

arbeidsloonen te betalen hadden, schreven het woord BANK boven hun deur, namen geld in depôt en gaven billetten uit, waarmede zij in de eerste plaats hunne eigene arbeiders betaalden. Allerlei soort van kleinhandelaars, — want de groote kooplieden wilden hun fortuin wegens de onbeperkte verantwoordelijkheid niet in de waagschaal stellen, — kruideniers, linnenkoopers, kaaskoopers, traden als uitgevers van bankbilletten op. Zonder eenige kennis van het bankiersbedrijf bootsten zij op kleine schaal de Bank van Engeland na. Het vertrouwen, dat het publiek hun schonk, berustte alleen op hun persoonlijk krediet; doch daar zij het geld, dat zij in depôt ontvingen, meestal in hun eigen zaak gebruikten en geen behoorlijke reserve hielden, moesten zij in moeijelijke tijden bij honderden failliet gaan. In 1793 bestonden er ongeveer 400 van die zoogenaamde *Country-bankers.* In de crisis van dat jaar staakten niet minder dan 100 hare betalingen, terwijl meer dan 200 ter nauuwernood hetzelfde lot ontgingen. Ditzelfde verschijnsel herhaalde zich in 1810.... Men mag aannemen, dat tusschen 1791 en 1818 in het geheel meer dan 1000 banken hare betalingen hebben gestaakt."

Ik zie hier in verbeelding den Heer Verloren reeds ongeduldig worden. "Moet dan nog — zoo vraagt hij welligt — voor de honderdste maal worden aangetoond, dat dit alles niets bewijst ten nadeele van de vrije papieruitgifte? De oprichting van banken met meer dan zes aandeelhouders was toenmaals in Engeland verboden. Bovendien bestond de wet op de *limited liability* nog niet. Deze twee omstandigheden te zamen genomen moesten immers de oprichting van soliede instellingen tegenwerken?" — Ik wil dit voor een oogenblik toegeven en aannemen, dat de auteur van het bedoelde artikel in "de Economist" (of eigenlijk Mac Culloch) werkelijk niets bewezen heeft ten nadeele der vrije circulatiebanken. Maar zooveel blijkt uit zijn opstel toch duidelijk, dat de phrase van den Heer Verloren: "zij die eene bank gebruiken, zullen dit alleen doen "omdat zij er goede gronden voor hebben,".... niet veel meer is dan eene phrase. De billetten van die insoliede banken, werden, naar 't schijnt, dan toch in betaling aangenomen en slechts in tijden van crisis ter inwisseling teruggebracht. De toongevers der openbare meening, te weten "de overige banken" en "de kooplieden" schijnen al zeer weinig te hebben bijgedragen om de onkundigen in te lichten betreffende den

waren toestand dier banken. "Het eigenbelang van ieder, ook van den minst beschaafde, dat hem noopt om nimmer bankbilletten aan te nemen, tenzij hij vooraf wete, dat hij ze in plaats van geld weder uit zal kunnen geven," schijnt niet voldoende te zijn geweest om het publiek tegen verliezen te vrijwaren. Ziedaar wat de Heer V. moeilijk zal kunnen loochenen. De feiten, waarop ik wees, mogen niets bewijzen ten nadeele van de vrijheid, dit eene bewijzen zij toch, dunkt mij, volkomen.

Of zal men hierop antwoorden, dat Engeland destijds in geheel buitengewone omstandigheden verkeerde; dat de handel in de laatste jaren op groote schaal was toegenomen; dat de Engelsche Bank in de vermeerderde behoefte aan circulatie-middelen die hieruit was ontstaan, niet voorzag, en dat men alzoo wel de toevlucht moest nemen tot gebrekkige surrogaten, uit gemis aan iets beters? De repliek zou blijk geven van zekere handigheid, doch bevredigend ware zij niet. Denken wij ons een koopman, die, ten gevolge van de uitbreiding zijner zaken, meer behoefte heeft aan crediet dan vroeger. Hij brengt daarop zijne wissels bij de Bank en ontvangt het bedrag, dat zij waard zijn, in billetten. Nu van twee dingen een: hij vertrouwt die billetten of hij vertrouwt ze niet. Vertrouwt hij ze niet, dan laat hij ze terstond tegen specie inwisselen; wisselt hij ze niet in, dan is dit een bewijs dat hij ze vertrouwt. 't Is waar, het geval is ook denkbaar dat hij ze denzelfden dag weder aan anderen in betaling kan geven; doch eindelijk zullen de billetten dan toch wel bij iemand belanden, die niet terstond eene betaling heeft te doen, en een zoodanig persoon zal ze, naar ik meen, slechts dan behouden, wanneer hij crediet heeft in de Bank. De bedenking, dat de handel zich tijdelijk met gebrekkige circulatiemiddelen moet tevreden stellen, zal geen invloed oefenen op zijn besluit. Is het billet in zijn oog een gebrekkig circulatiemiddel, hij zal zich haasten dat gebrekkige circulatiemiddel door een beter, door klinkende munt, te vervangen. Papier dat men wantrouwt, blijft niet lang in omloop.

Maar is het daarenboven niet eene inconsequentie, wanneer een voorstander der vrije circulatiebanken de bijzondere gevaren, aan de toepassing van zijn systeem verbonden, ontkent? Wat maakt de vrijheid voor hem begeerlijk? Waarom is hij niet tevreden, wanneer de Wetgever hem alleen veroorlooft

depositobanken op te richten? Is dan het boekkrediet niet in zijn wezen hetzelfde als het billet? Bestaat er eenig ander verschil tusschen die beiden dan een bloot verschil van vorm? Kan men niet evenveel kapitaal ter leen ontvangen van het publiek, wanneer men elk bijzonder persoon crediteert in zijne boeken, als wanneer men bewijzen aan toonder afgeeft? Wij vermoeden reeds het antwoord. Het verschil in den vorm is hier van het hoogste gewicht. Of iemand een goeden stijl schrijft of een slechten, 't is mede een bloot verschil van vorm; doch in 't eene geval wordt hij gelezen door velen, in 't ander geval door weinigen. Evenzoo kan ook de vorm, waaronder eene bank van hare schulden doet blijken, een allerbelangrijksten invloed uitoefenen op den omvang van het crediet dat men haar verleent. "De billetten eener Bank — de Heer V. erkent het zelf — worden aangenomen lang voor dat men er toe overgaat haar zijne gelden toe te vertrouwen. Vandaar dan ook het verschijnsel, dat zich zoowel in Engeland en Schotland als in Amerika heeft voorgedaan, dat er eerst talrijke circulatiebanken ontstonden, die, naarmate zij langzamerhand het vertrouwen der bevolking verwierven, meer geld in depot ontvingen en eindelijk hare billetten-circulatie grootendeels door boekkrediet zagen vervangen." Indien het bankpapier niet een krachtiger hulpmiddel is dan het boekkrediet om kapitalen te doen vloeien in de banken, dan heeft het hoegenaamd geen bijzondere waarde; dan is de strijd voor de vrijheid *une guerre pour une idée;* dan begrijpen wij in waarheid niet wat den Heer V. beweegt om de tegenwoordige wetgeving op het bankwezen zoo heftig te bestrijden. Doch is het bankbillet een krachtiger hulpmiddel, dan geeft de papieruitgifte ook eerder aanleiding tot misbruiken dan het aannemen van depôts.

De dwaling, waarin de Heer V. naar mijn oordeel is vervallen, spruit, geloof ik, voor een groot deel daaruit voort, dat hij de kennis van den handelsstand in zaken van bankwezen te hoog stelt. De bewering van den Heer van Bosse, dat twee derden der Nederlandsche kooplieden niet in staat zijn met behulp van de balans eener Bank en van de overige middelen die hun ten dienste staan, tot hare iditeit of insolinditeit te besluiten, is voorzeker weinig veree l, doch geei zins overdreven. De meeste practici hebl
een bankbalans; zij weten niet recht wat die c
beteekenen. Moeten wij dit daaraan toeschri

lande zoo weinig banken bestaan? Onze schrijver meent het: "Wanneer, schrijft hij [1], in Amsterdam, Rotterdam en andere koopsteden van ons vaderland, even als in Londen, Liverpool, Manchester enz., talrijke banken bestonden, zouden onze kooplieden even goed de soliede van de insoliede banken weten te onderscheiden, als thans hunne Engelsche naburen." Even goed? 't Is mogelijk, doch de vraag is of daarmede veel ware gewonnen. Onwillekeurig denkt men weder aan de duizend banken die in Engeland tusschen 1791 en 1818 failleerden; het onderscheidingsvermogen scheen toen althans niet zeer sterk ontwikkeld te zijn. Of sedert dien tijd veel vooruitgang heeft plaats gehad, valt moeilijk te beslissen; doch wat zou de Heer V. antwoorden, indien men hem verzekerde, dat verreweg de meeste Engelsche kooplieden nog altijd den "Stock of notes" van de Bank van Engeland met de speciereserve verwarren en maar niet kunnen leeren, naar 't schijnt, dat dit twee geheel verschillende zaken zijn? Hij zou dit vermoedelijk niet gelooven; toch werd het mij in Engeland bevestigd door iemand, die volkomen bevoegd is dergelijke zaken te beoordeelen, een economist wiens naam ook hier te lande een goeden klank heeft. De koopman, ziedaar welligt de verklaring van het verschijnsel, is in dergelijke zaken meestal routinist. Hij doet als de Javaan: hij volgt den *adat;* en de adat schrijft hem niet voor, bankbalansen te bestuderen.

Wij behoeven hier niet veel meer bij te voegen. De theorie, dat zij die eene bank gebruiken, dit alleen doen omdat zij er goede gronden voor hebben. zal, vrees ik, door allen worden tegengesproken, die het practische handelsleven kennen. Allerminst mag zij derhalve dienen als een argument ten gunste van de vrije papieruitgifte.

III.

Een derde hoofdargument, dat de schrijver bezigt om zijn systeem te verdedigen, is aan de geschiedenis ontleend. De meeste monopoliebanken, zegt hij, hebben misbruiken gemaakt

[1] Blz. 205.

van hare voorrechten. Waren zij ook al opgericht met het doel om de belangen van het algemeen te bevorderen, zij hebben alleen gelet op de belangen harer aandeelhouders. Dikwijls lieten zij zich verleiden tot belangrijke voorschotten aan den staat, en als dan na eenigen tijd de specievoorraad was uitgeput, dan werden hare billetten van regeeringswege tot wettig betaalmiddel verheven. Een meer of minder belangrijke daling in de waarde dier billetten, ten nadeele van het publiek, was daarvan het gevolg. Doch de aandeelhouders stonden er goed bij, want nu behoefde de Bank in het geheel geen speciekas meer te houden en zij kon disconteren zooveel haar goeddacht. Behalve de Nederlandsche Bank is er nagenoeg geen geprivilegieerde credietinstelling aan te wijzen, die zich niet hieraan heeft schuldig gemaakt. De Engelsche Bank, de Fransche Bank, de Pruissische Bank, de Oostenrijksche Bank, de Bank der Vereenigde Staten, zij allen hebben zich aan hetzelfde bezondigd, en wie kan de verliezen opsommen, die de nationale welvaart ten gevolge daarvan heeft geleden.

Ook hebben de monopoliebanken vaak roekeloos gehandeld in het verleenen van crediet bij het naderen van een crisis. In plaats van dan in tijds haar disconto te verhoogen, moedigden zij veeleer den speculatiegeest aan, door tot lage rente voorschotten te geven aan den handel. En als dan eenmaal de crisis was uitgebroken en alles om hen heen op het punt stond in te storten, ja, dan kwamen zij eindelijk te voorschijn als redders in den nood om de schade te herstellen, die zij zelve voor een deel hadden aangericht; — doch welke bijzondere verdienste was daarin gelegen? Ziedaar het groote nadeel van de geprivilegieerde banken: zij gevoelen niet den drang van het eigenbelang. "Wanneer ik mijne privaatbank slecht bestuur — Lord Overstone, een voorstander der centralisatie erkende het zelf — ben ik geruïneerd, maar het publiek lijdt daaronder slechts weinig. Maar wanneer de Bank van Engeland een groote fout begaat, zoo kan de Bank wel is waar zich zelve redden, maar verspreidt het uitgestrektste nadeel over het geheele publiek. In dat opzigt — zoo gaat Lord Overstone voort — bestaat er een zeer belangrijk onderscheid tusschen haar en eene privaatinrigting" [1]. Ten onrechte beweert men derhalve, dat de vrije papieruitgifte grootere gevaren o]

[1] p. 430.

beperking. Juist het tegenovergestelde is waar: de voorzichtigheid gebiedt ook hier de vrijheid te huldigen. Deze levert de meeste waarborgen op en verschaft bovendien de grootste voordeelen.

Want dit is wel de donkerste zijde van het beperkings-systeem, dat het zoo weinig in staat is aan de behoeften van een volk te voldoen. "Eene zoo zamengestelde en groote kredietmachine mist die inwendige kracht, welke aan kleinere instellingen eigen is. Het werkt te regelmatig, te veel naar eene vaste routine, en is aan te strenge vormen gebonden, om zich overal te kunnen schikken naar de behoeften der bevolking. Het wordt bestuurd door personen, die veel te weinig bekend zijn en ook geen moeite doen om bekend te raken, met de bijzondere omstandigheden der verschillende deelen van het land, en die handelen overeenkomstig vaste regelen, welke misschien voor hunne onmiddellijke omgeving nuttig of noodzakelijk zijn, maar in 't algemeen beschouwd belemmerend werken. De prikkel der concurrentie ontbreekt;.... men steunt op het monopolie en mist de overtuiging, dat men zich door eigen kracht en inspanning moet vooruit werken. Er heerscht een geest van uitsluiting en van heerschzucht in de keuze der personen, die men zijne diensten bewijst, in één woord, al de kwalen, die in meerdere of mindere mate aan elk monopolie, maar niet het minst aan een gemonopoliseerde circulatiebank eigen zijn" [1].

Drie grieven tegen de monopoliebanken.

Hare nauwe betrekking tot den staat maakt ze te afhankelijk en leidt tot misbruiken;

Zij moedigen den speculatiegeest aan in plaats van dien te temperen;

Zij missen den heilzamen prikkel der concurrentie en beantwoorden alzoo geenszins aan de behoefte. — In eene beoordeeling van het boek van den Heer V. mag een enkel woord over elk van die drie punten niet ontbreken.

De misbruiken, waartoe de nauwe betrekking tusschen den staat en de bank dikwijls aanleiding heeft gegeven, zijn niet te loochenen; evenmin is het mogelijk de groote nadeelen weg te redeneren, die uit die misbruiken zijn voortgevloeid. Het verwondert mij niet, dat de Heer V. daarop de aandacht heeft gevestigd; hij kon de monopoliebanken in geen ongunstiger

---

[1] p. 416.

daglicht plaatsen dan door dit te doen. Doch wanneer ik de bladzijden herlees die hierop betrekking hebben, dan komt telkens de vraag bij mij op: Wat heeft de schrijver nu eigenlijk gewonnen? Bewezen heeft hij, dat eene nauwe betrekking tusschen eene bank en den staat nimmer wenschelijk is en dat de meeste monopoliebanken zich tot die nauwe betrekking lieten verleiden. Beide stellingen zijn volkomen waar, en historisch niet te wederleggen. Maar, zoo zou ik willen vragen, was dit nu hetgeen ons moest worden aangetoond? Immers, neen. Niet dat de cours forcé jammeren sticht, wordt in twijfel getrokken, maar dat wij van den cours forcé minder zullen te vreezen hebben onder een systeem van vrijheid dan onder een systeem van beperking. Gij beweert, dat mijn huis aan gebreken lijdt, die hinderlijk zijn, en gij verlangt dat ik het om die reden zal verlaten. Maar met uw verlof: ik wil eerst weten of de andere huizen die men mij aanbiedt, van die gebreken vrij zijn.

'tIs vreemd, dat de Heer V. deze bedenking niet heeft voorzien en bij gevolg geene enkele poging aanwendt om haar op te lossen. Zij lag toch, meen ik, voor de hand. Gesteld, dat hier in ons land b. v. vrijheid van papieruitgifte werd verleend; dan zou dit welligt de Nederlandsche Bank eenigermate doen afdalen van den hoogen rang dien zij tegenwoordig inneemt. Dat zij ophouden zou de eerste en verreweg de voornaamste credietinstelling van ons land te zijn, verwacht natuurlijk niemand. Doch welke waarborgen bezit men in een zoodanig geval meer dan men op dit oogenblik bezit, dat tusschen de Nederlandsche Bank en de Regeering niet eene te nauwe betrekking zal ontstaan? Vindt men in den band der statuten, in het persoonlijk karakter der directeuren, geen genoegzamen grond van zekerheid daartegen, waarom zal die zekerheid dan wel bestaan, als de Nederlandsche Bank concurrentie naast zich heeft? Is het onder de tegenwoordige wetgeving denkbaar, dat de Regeering, wanneer zij zich in geldnood bevindt, hare toevlucht zou nemen tot de Bank en deze, onder belofte van aan hare billetten desgevorderd gedwongen koers te zullen verleenen, tot belangrijke voorschotten zou weten over te halen, waarom is dit dan ten eenemale ondenkbaar onder elke andere wetgeving? De redenering van den Heer V. biedt hier, [illegible] 't mij voorkomt, eene leemte aan. Ik zie wel dat de [illegible]rij[illegible] veel bewijst, maar juist niet datgene, wat hij moest [illegible] te winnen voor zijn systeem.

lande zoo weinig banken bestaan? Onze schrijver meent het: "Wanneer, schrijft hij [1], in Amsterdam, Rotterdam en andere koopsteden van ons vaderland, even als in Londen, Liverpool, Manchester enz., talrijke banken bestonden, zouden onze kooplieden even goed de soliede van de insoliede banken weten te onderscheiden, als thans hunne Engelsche naburen." Even goed? 't Is mogelijk, doch de vraag is of daarmede veel ware gewonnen. Onwillekeurig denkt men weder aan de duizend banken die in Engeland tusschen 1791 en 1818 failleerden; het onderscheidingsvermogen scheen toen althans niet zeer sterk ontwikkeld te zijn. Of sedert dien tijd veel vooruitgang heeft plaats gehad, valt moeilijk te beslissen; doch wat zou de Heer V. antwoorden, indien men hem verzekerde, dat verreweg de meeste Engelsche kooplieden nog altijd den "Stock of notes" van de Bank van Engeland met de speciereserve verwarren en maar niet kunnen leeren, naar 't schijnt, dat dit twee geheel verschillende zaken zijn? Hij zou dit vermoedelijk niet gelooven; toch werd het mij in Engeland bevestigd door iemand, die volkomen bevoegd is dergelijke zaken te beoordeelen, een economist wiens naam ook hier te lande een goeden klank heeft. De koopman, ziedaar welligt de verklaring van het verschijnsel, is in dergelijke zaken meestal routinist. Hij doet als de Javaan: hij volgt den *adat;* en de adat schrijft hem niet voor, bankbalansen te bestuderen.

Wij behoeven hier niet veel meer bij te voegen. De theorie, dat zij die eene bank gebruiken, dit alleen doen omdat zij er goede gronden voor hebben. zal, vrees ik, door allen worden tegengesproken, die het practische handelsleven kennen. Allerminst mag zij derhalve dienen als een argument ten gunste van de vrije papieruitgifte.

III.

Een derde hoofdargument, dat de schrijver bezigt om zijn systeem te verdedigen, is aan de geschiedenis ontleend. De meeste monopoliebanken, zegt hij, hebben misbruiken gemaakt

[1] Blz. 205.

van hare voorrechten. Waren zij ook al opgericht met het doel om de belangen van het algemeen te bevorderen, zij hebben alleen gelet op de belangen harer aandeelhouders. Dikwijls lieten zij zich verleiden tot belangrijke voorschotten aan den staat, en als dan na eenigen tijd de specievoorraad was uitgeput, dan werden hare billetten van regeeringswege tot wettig betaalmiddel verheven. Een meer of minder belangrijke daling in de waarde dier billetten, ten nadeele van het publiek, was daarvan het gevolg. Doch de aandeelhouders stonden er goed bij, want nu behoefde de Bank in het geheel geen speciekas meer te houden en zij kon disconteren zooveel haar goeddacht. Behalve de Nederlandsche Bank is er nagenoeg geen geprivilegieerde credietinstelling aan te wijzen, die zich niet hieraan heeft schuldig gemaakt. De Engelsche Bank, de Fransche Bank, de Pruissische Bank, de Oostenrijksche Bank, de Bank der Vereenigde Staten, zij allen hebben zich aan hetzelfde bezondigd, en wie kan de verliezen opsommen, die de nationale welvaart ten gevolge daarvan heeft geleden.

Ook hebben de monopoliebanken vaak roekeloos gehandeld in het verleenen van crediet bij het naderen van een crisis. In plaats van dan in tijds haar disconto te verhoogen, moedigden zij veeleer den speculatiegeest aan, door tot lage rente voorschotten te geven aan den handel. En als dan eenmaal de crisis was uitgebroken en alles om hen heen op het punt stond in te storten, ja, dan kwamen zij eindelijk te voorschijn als redders in den nood om de schade te herstellen, die zij zelve voor een deel hadden aangericht; — doch welke bijzondere verdienste was daarin gelegen? Ziedaar het groote nadeel van de geprivilegieerde banken: zij gevoelen niet den drang van het eigenbelang. "Wanneer ik mijne privaatbank slecht bestuur — Lord Overstone, een voorstander der centralisatie erkende het zelf — ben ik geruïneerd, maar het publiek lijdt daaronder slechts weinig. Maar wanneer de Bank van Engeland een groote fout begaat, zoo kan de Bank wel is waar zich zelve redden, maar verspreidt het uitgestrektste nadeel over het geheele publiek. In dat opzigt — zoo gaat Lord Overstone voort — bestaat er een zeer belangrijk onderscheid tusschen haar en eene privaatinrigting" [1]. Ten onrechte beweert men derhalve, dat de vrije papieruitgifte grootere gevaren oplevert dan de

---

[1] p. 430.

beperking. Juist het tegenovergestelde is waar: de voorzichtigheid gebiedt ook hier de vrijheid te huldigen. Deze levert de meeste waarborgen op en verschaft bovendien de grootste voordeelen.

Want dit is wel de donkerste zijde van het beperkings-systeem, dat het zoo weinig in staat is aan de behoeften van een volk te voldoen. "Eene zoo zamengestelde en groote kredietmachine mist die inwendige kracht, welke aan kleinere instellingen eigen is. Het werkt te regelmatig, te veel naar eene vaste routine, en is aan te strenge vormen gebonden, om zich overal te kunnen schikken naar de behoeften der bevolking. Het wordt bestuurd door personen, die veel te weinig bekend zijn en ook geen moeite doen om bekend te raken, met de bijzondere omstandigheden der verschillende deelen van het land, en die handelen overeenkomstig vaste regelen, welke misschien voor hunne onmiddellijke omgeving nuttig of noodzakelijk zijn, maar in 't algemeen beschouwd belemmerend werken. De prikkel der concurrentie ontbreekt:.... men steunt op het monopolie en mist de overtuiging, dat men zich door eigen kracht en inspanning moet vooruit werken. Er heerscht een geest van uitsluiting en van heerschzucht in de keuze der personen, die men zijne diensten bewijst, in één woord, al de kwalen, die in meerdere of mindere mate aan elk monopolie, maar niet het minst aan een gemonopoliseerde circulatiebank eigen zijn" [1].

Drie grieven tegen de monopoliebanken.

Hare nauwe betrekking tot den staat maakt ze te afhankelijk en leidt tot misbruiken;

Zij moedigen den speculatiegeest aan in plaats van dien te temperen;

Zij missen den heilzamen prikkel der concurrentie en beantwoorden alzoo geenszins aan de behoefte. — In eene beoordeeling van het boek van den Heer V. mag een enkel woord over elk van die drie punten niet ontbreken.

De misbruiken, waartoe de nauwe betrekking tusschen den staat en de bank dikwijls aanleiding heeft gegeven, zijn niet te loochenen; evenmin is het mogelijk de groote nadeelen weg te redeneren, die uit die misbruiken zijn voortgevloeid. Het verwondert mij niet, dat de Heer V. daarop de aandacht heeft gevestigd; hij kon de monopoliebanken in geen ongunstiger

---

[1] p. 416.

daglicht plaatsen dan door dit te doen. Doch wanneer ik de bladzijden herlees die hierop betrekking hebben, dan komt telkens de vraag bij mij op: Wat heeft de schrijver nu eigenlijk gewonnen? Bewezen heeft hij, dat eene nauwe betrekking tusschen eene bank en den staat nimmer wenschelijk is en dat de meeste monopoliebanken zich tot die nauwe betrekking lieten verleiden. Beide stellingen zijn volkomen waar, en historisch niet te wederleggen. Maar, zoo zou ik willen vragen, was dit nu hetgeen ons moest worden aangetoond? Immers, neen. Niet dat de cours forcé jammeren sticht, wordt in twijfel getrokken, maar dat wij van den cours forcé minder zullen te vreezen hebben onder een systeem van vrijheid dan onder een systeem van beperking. Gij beweert, dat mijn huis aan gebreken lijdt, die hinderlijk zijn, en gij verlangt dat ik het om die reden zal verlaten. Maar met uw verlof: ik wil eerst weten of de andere huizen die men mij aanbiedt, van die gebreken vrij zijn.

't Is vreemd, dat de Heer V. deze bedenking niet heeft voorzien en bij gevolg geene enkele poging aanwendt om haar op te lossen. Zij lag toch, meen ik, voor de hand. Gesteld, dat hier in ons land b. v. vrijheid van papieruitgifte werd verleend; dan zou dit welligt de Nederlandsche Bank eenigermate doen afdalen van den hoogen rang dien zij tegenwoordig inneemt. Dat zij ophouden zou de eerste en verreweg de voornaamste credietinstelling van ons land te zijn, verwacht natuurlijk niemand. Doch welke waarborgen bezit men in een zoodanig geval meer dan men op dit oogenblik bezit, dat tusschen de Nederlandsche Bank en de Regeering niet eene te nauwe betrekking zal ontstaan? Vindt men in den band der statuten, in het persoonlijk karakter der directeuren, geen genoegzamen grond van zekerheid daartegen, waarom zal die zekerheid dan wel bestaan, als de Nederlandsche Bank concurrentie naast zich heeft? Is het onder de tegenwoordige wetgeving denkbaar, dat de Regeering, wanneer zij zich in geldnood bevindt, hare toevlucht zou nemen tot de Bank en deze, onder belofte van aan hare billetten desgevorderd gedwongen koers te zullen verleenen, tot belangrijke voorschotten zou weten over te halen, waarom is dit dan ten eenemale ondenkbaar onder elke an re wet -ving? De redenering van den Heer V. biedt hier, 't voorkomt, eene leemte aan. Ik zie wel dat de rijv bewijst, maar juist niet datgene, wat hij mo te winnen voor zijn systeem.

deringen van zulk een lichaam heeft elk der leden ter nauwernood gelegenheid om een woord in 't midden te brengen. Daarbij komt dan nog, dat de zitting ten half twaalf ure een aanvang neemt; duurt zij langer dan tot half twee, dan begint het publiek op de effectenbeurs en op de geldmarkt ongerust te worden, uit vrees, dat iets zeer belangrijks aan de orde is gesteld. De vergadering weet dit natuurlijk en haast zich te meer om tot een besluit te komen. Dat besluit wordt verder verkregen door gewone meerderheid van stemmen, zoodat de tegenwoordigheid van één enkel lid meer of minder soms van overwegend belang is. De Gouverneur der Bank verklaarde in 1848 voor eene Commissie uit het Parlement, dat onlangs, bij de behandeling van eene zeer gewichtige questie, zijn voorstel was verworpen, 't geen later bleek zeer nadeelig te hebben gewerkt. Heeft men geen recht om te vermoeden — ik vraag het met Tooke — dat zoo iets zeer dikwijls heeft plaats gevonden?

Wat de Gouverneurs betreft, die worden voor twee jaren tijds gekozen uit de directeuren, zonder, tenzij in zeer buitengewone gevallen, herkiesbaar te zijn. Vroeger nam men altijd den oudste in dienst; eerst tien jaren geleden heeft men dit veranderd: nu wordt hij gekozen, dien men den bekwaamste acht. Doch vereischt het betoog, dat de termijn van twee jaren veel te kort is? Voor het beheer van zulk een inrichting als de Bank van Engeland heeft men dien tijd wel noodig om zich goed op de hoogte stellen van alles wat de zaak betreft. Zoo als het nu is geregeld, moet men aftreden, wanneer men eerst recht geschikt is voor zijn post. Ook hebben meestal de Gouverneurs nog daarenboven hunne eigene zaken waar te nemen, zoodat het veel is, wanneer zij elken dag geregeld eenige uren kunnen verschijnen. Wat mij bij deze organisatie verwondert, is niet dat de Engelsche Bank zich verscheidene malen aan misgrepen schuldig heeft gemaakt, maar dat zij in de laatste jaren zoo verstandig, zoo oordeelkundig heeft gehandeld.

Ik doe thans een beroep op den Heer V. om consequent te blijven. Wijst men hem op de droevige ervaringen in de jaren 1791—1818 in Engeland, ten aanzien der vrije circulatiebanken opgedaan, dan herinnert hij aan de gebrekkige Engelsche wetgeving van dien tijd. Men mag — hierop komt zijn betoog neder — een systeem niet veroordeelen, omdat het, op gebrekkige wijze toegepast, verkeerde gevolgen heeft opgeleverd; die gevolgen bewijzen niets tegen het systeem zelf. Ik

erken de juistheid van die redenering volmondig; doch ik leid er uit af, dat althans de onvoorzichtige handelingen, die de *Engelsche* Bank dikwijls heeft gepleegd, niets bewijzen tegen de theorie van hen, die éénheid van circulatie begeeren.

Dit te hebben voorbijgezien, is eene eerste fout van den Heer Verloren; doch er is eene tweede, waaraan men nog meer beteekenis moet hechten. Na te hebben aangetoond, dat de meeste monopoliebanken de crisis gewoonlijk hebben bevorderd in stede van verhoed, schrijft hij het volgende [1]: "Het bestaan van zelfstandige banken, die voor haar eigen belang moeten zorgen, is derhalve het beste middel om het disconto op zijne natuurlijke hoogte te brengen, waardoor dan van zelf de nadeelen van een overdreven speculatiegeest zullen worden tegengegaaan." Dit "derhalve" slaat op het voorgaande, waarin gezegd wordt, dat eene kleine bank reeds vroegtijdig tot eene verhooging van disconto moet besluiten; want doet zij dit niet, dan stelt zij zich aan het gevaar bloot, dat het publiek wantrouwen jegens haar opvat. "De schade, die hieruit kan voortvloeien, valt grootendeels op haar zelve terug, en dit is reeds een voldoende waarborg, dat althans verreweg het grootste gedeelte dezer banken voorzichtig zal zijn. Met de groote geprivilegiëerde banken is het anders; die staan eigenlijk buiten het gevaar en kunnen zich op het laatste oogenblik nog met eene plotselinge verhooging van disconto redden."

Hier ligt de knoop van de geheele questie. "Het eigenbelang der particuliere banken brengt mede, dat zij voorzichtig moeten zijn; derhalve zullen zij het ook wezen. Het eigenbelang der monopoliebank brengt niet mede, dat zij voorzichtig moet zijn; derhalve zal zij onvoorzichtig wezen." Ziedaar de quintessence van het argument.

Mijne kritiek loopt hier gevaar van eentoonig te worden; want wederom meen ik den Heer V. te betrappen op dezelfde logische dwaling, die ik hem reeds drie- of viermaal verweet. Hij bewijst niet hetgeen hij bewijzen moet, maar geheel iets anders. Dat het eigenbelang der particuliere banken voorzichtigheid vordert, wordt toch waarlijk wel door niemand ontkend; wij hadden geen lang citaat van Lord Overstone noodig om ons hiervan te overtuigen. Maar dit is immers niet de questie. Voor zoover roeping en plichtgevoel 's menschen wil niet be-

[1] Blz. 432.

palen, wordt hij geenszins beheerscht door eigenbelang, maar door zijn *inzicht* in zijn eigenbelang, door de zucht om datgene te verkrijgen, wat hij als overeenkomstig met zijn belang *aanmerkt*. Waarom kunt gij de gevangenissen niet afschaffen? Is het niet ieders belang om eerlijk te zijn? Voorzeker, maar niet elk *begrijpt* zijn waar belang, en op eigen begrip, eigen opvatting komt hier alles aan. Wil dus de Heer V. zijn pleit winnen; wil hij bewijzen, dat de vrije circulatiebanken voorzichtigheid zullen in acht nemen bij hare handelingen, dan behoort hij aan te toonen, niet dat haar eigenbelang medebrengt om voorzichtig te zijn, maar dat zij in haar eigenbelang waarschijnlijk een goed inzicht zullen hebben.

Doch dit bewijs te leveren, ziedaar juist de moeilijkheid. Ik beroep mij op de geschiedenis van het Engelsche bankwezen in de jaren 1791—1818, toen, gelijk men zag, niet minder dan duizend banken failleerden. Ik beroep mij evenzeer op de geschiedenis van het Amerikaansche bankwezen van het begin tot op den huidigen dag. Andermaal toegegeven, dat al die treurige ervaringen niets bewijzen ten nadeele van de bankvrijheid, dit eene bewijzen zij toch weder volkomen, dat op een juist inzicht in het eigen belang van de zijde van banken, die met elkander concurreren, volstrekt niet zoo vast gerekend mag worden.

Het werkelijk belang van een bank bestaat altijd uit twee tegenstrijdige elementen. Om vertrouwen te verdienen moet zij een grooten, om hooge dividenden uit te keeren, een kleinen specievoorraad houden. Iedere bank moet leven van de rente, die zij geniet; doch iedere bank moet staande blijven door rente op te offeren. Die twee tegenstrijdige elementen met elkander te verzoenen, of liever, den juisten middenweg te vinden om hier aan twee gevaren te ontkomen, is de groote kunst van den bankdirecteur, een kunst, die blijkens de straks genoemde ervaring, zeer velen niet schijnen te verstaan.

Trouwens ik zal de laatste zijn om te beweeren, dat die kunst gemakkelijk is. Een kleine bank oefent geen invloed uit op het verkeer; stelt zij haar disconto hooger dan de open markt, dan gaat men haar voorbij, men gebruikt haar niet. Zij moet dus òf de markt volgen, òf geen rente maken. Geheel anders is het met de groote geprivilegieerde Bank. Zij geeft in de eerste plaats den toon aan, is vervolgens haar disconto hooger dan de open markt, haar opereerend kapitaal

blijft nog altijd aanzienlijk. Men zag daarvan dezen zomer een sprekend voorbeeld. Terwijl particuliere kapitalisten geregeld à $2\frac{1}{4}$ en $2\frac{5}{8}$, ja zelfs een korten tijd à $2\frac{1}{4}$ pCt. disconteerden, hield de Ned. Bank haar rentevoet voor wissels op 3 pCt. Toch daalde hare disconto-rekening niet beneden de ƒ34,000,000. De reden is niet ver te zoeken: het publiek heeft de Ned. Bank noodig; particulieren kunnen de geheele behoefte aan disconto's niet bevredigen [1].

Neemt men dit alles in aanmerking, dan kunnen de onvoorzichtige handelingen, waaraan de geprivilegieerde banken zich herhaaldelijk hebben schuldig gemaakt, niet langer ten voordeele strekken van de vrije papier-uitgifte, want dan bevestigt zich het vermoeden, dat de particuliere circulatie-banken niet beter zouden hebben gehandeld. Ook zij hadden gewis de crisis aangemoedigd, welligt in nog heviger mate; en in plaats van dan later het gepleegde kwaad ten deele weder goed te maken, door op het ergste oogenblik "als redders in den nood" te verschijnen, zouden zij veeleer zelve als ongelukkige drenkelingen om hulp hebben gesmeekt. Noem het nu vooringenomenheid met een systeem, maar geloof mij vrij, dat de meeste kooplieden, als zij kiezen moeten tusschen tweeërlei kwaad, de voorkeur geven aan een groote bank, die hen eerst in moeilijkheid brengt en daarna helpt, boven een tal van kleinere banken, die hen in dezelfde moeilijkheid brengen, doch hen daarna niet komen helpen.

Over 't geheel komt het mij voor, dat de Heer Verloren — en hieraan schrijf ik voor een belangrijk deel het verschil van meening toe, dat tusschen hem en mij bestaat — het nut van

[1] De Heer V. ziet dit voorbij, wanneer hij schrijft (bl. 443): "Het eigenbelang eener groote geprivilegieerde Bank brengt mede, dat zij... gedurende de periode die de crisis vooraf gaat, haar disconto gelijk stelt met de open markt; doet zij dit niet, dan zal het aantal wissels dat haar ter discontering wordt aangeboden slechts zeer gering zijn, haar opererend kapitaal zal sterk verminderen en hare winsten dientengevolge aanzienlijk afnemen." In de eerste plaats begrijp ik niet hoe de schrijver dit rijmt met zijne vroegere bewering, dat de monopoliebank den prikkel der concurrentie mist. Deze verklaring staat daar lijnrecht tegenover. Maar vervolgens wensch ik hem te doen opmerken, dat hij hier nog op eene andere wijze zich zelven weêrspreekt. Is eene Bank zeer groot, dan is zij onmisbaar en dan komen de discontanten toch bij haar, al stelt zij haar rentevoet iets hooger dan particulieren. Komen de discontanten in dit laatste geval echter niet, dan is zij voorzeker geen groote Bank. Het gezegde geldt daartegen in volle mate van de kleinere Banken. Zonder het te willen geeft de Heer V. ons hier een argument tegen zijn eigen theorie.

de provinciën een ernstig verlangen naar vrijheid van papieruitgifte; veroorzaakte de Bankwet van 1863 daar een diepe teleurstelling; vond die wet daar eene algemeene, eene degelijke bestrijding onder de practici? Van dat alles, meen ik, is weinig gebleken. Let nu op Frankrijk. Van welke partij gaat de beweging tegen het bankmonopolie daar uit? Voor zoover men kan nagaan, weder niet van den handelsstand in de provinciën, maar van het Crédiet Mobilier; van Pereire en diens consorten, die zoo gaarne het recht tot uitgifte van billetten zouden meester worden, nu het zwendelen met acties zijn tijd heeft gehad.

Ware de Heer V. er mede gediend, als de zaken den loop namen, dien deze overweging doet vermoeden dat zij zouden nemen? Ligt het in zijne bedoeling den wetgever aan te bevelen toe te staan dat dit geschiede? Waarschijnlijk niet; de werkkring eener circulatiebank, hij heeft het uitdrukkelijk gezegd, moet vreemd blijven aan operatiën als die van het Crédit Mobilier. 't Laat zich dus verwachten, dat de Heer V. die operatiën aan de circulatiebanken zou willen verbieden. In dat geval echter liep hij groot gevaar van inconsequentie te worden beschuldigd. "Wat wilt ge?" zou men hem toevoegen, "die personen welke eene bank wantrouwen zullen haar niet gebruiken, en zij die haar gebruiken zullen dit alleen doen omdat zij er goede gronden voor hebben." Is dit niet uw eigen theorie? Er bestaat dus in 't minst geen gevaar: de vrijheid is de beste waarborg tegen misbruiken.

Ziedaar een der voornaamste bezwaren tegen het systeem van den Heer V. Werd het verwezenlijkt, dan zouden de nadeelen groot, de voordeelen luttel zijn.

Er is eindelijk nog iets waaraan in den regel te weinig wordt gedacht: 't staat in verband met hetgeen zoo straks is gezegd. Het doel dat de voorstanders van de vrijheid beöogen is een toestand in 't leven te roepen gelijk aan dien, welke thans in Schotland wordt gevonden; dus een systeem van Banken *met rentedragende depôts.* Doch is men er zoo zeker van, dat de vrije papieruitgifte tot dat doel zou leiden? Wat waarborgt ons, dat de banken, als zij eenmaal in het uitgeven van billetten een middel hebben verkregen om kosteloos kapitalen tot zich te trekken, tot het vergoeden van rente zullen overgaan? Wijst men mij op Schotland, ik wijs op Amerika, waar, zoo ik wel ben ingelicht, in den regel geen rente voor de depôts wordt vergoed. Te New-York b. v. is dit bepaald het geval, hetgeen

te meer bevreemding wekt, wanneer men bedenkt, dat voor den New-Yorker bankier de depôts voordeeliger zijn dan de billetten, welke laatste, gelijk bekend is, ten volle door hypotheken of staatsfondsen moeten gedekt zijn. Ware dit niet zoo, dan zou men het verschijnsel gemakkelijk kunnen verklaren. Verkozen de kooplieden dan niet langer zonder vergoeding van rente kapitalen in depôt te geven, dan konden de Banken hen rustig laten begaan; zij zouden er niet bij verliezen, daar de circulatie van billetten eenvoudig zooveel grooter zou worden, hetgeen haar langs een anderen weg dezelfde voordeelen zou verschaffen. — Een depositobank, die het recht der papieruitgifte mist, verkeert in een geheel bijzonderen toestand; om kapitalen naar zich toe te trekken moet zij niet enkel door groote soliditeit het algemeen vertrouwen winnen, maar ook het publiek eenige directe voordeelen aanbieden. Vandaar dat de meeste, zoo niet alle, Engelsche Joint Stock banken rente vergoeden voor de gelden die hun worden toevertrouwd, en ook de particuliere bankiers meer en meer hetzelfde beginnen te doen.

Welligt verdient deze opmerking eenigermate de aandacht. Men pleegt uit hetgeen in Schotland heeft plaats gevonden zoo haastig te besluiten, dat een dergelijk verschijnsel zich overal zal moeten vertoonen. Zoolang echter onverklaard blijft, waarom dit in Amerika niet is geschied, is de conclusie, naar ik meen, geenszins gewettigd.

IV.

Mijne taak is hiermede afgeloopen; de voornaamste argumenten van den Heer V. zijn beantwoord, zij het ook dat ik mij tot een korte beantwoording moest bepalen. Onze gevoelens, de schrijver heeft het bespeurd, loopen nog wijd uiteen, ondanks het talent, waarmede hij de zijne heeft verdedigd. Volgens hem verbindt de vrijheid de meeste voordeelen met de grootste zekerheid; doch zie ik wel, dan zijn de voordeelen vrij twijfelachtig en ligt de zekerheid veeleer aan den kant van wettelijke beperking.

't Is mij daarom, ook na herhaald onderzoek, niet mogelijk het afkeurend oordeel, dat de Heer Verloren over de [illegible] kv van 1863 heeft uitgesproken, te onderschrijven. [illegible]

antwoordt m. i. aan het doel van iedere wetgeving, het oude dat goed is, te bestendigen, en het nieuwe dat goed is, niet uit te sluiten. Zij verhindert, dat de voordeelen, die wij thans bezitten, zonder noodzaak verloren gaan; mocht evenwel later blijken, dat de Nederlandsche Bank niet aan alle behoeften kan voldoen, omdat de provinciën locale circulatiebanken noodig hebben die op een geheel bijzondere leest zijn geschoeid, welnu, de tegenwoordige wet sluit de oprichting van dergelijke instellingen geenszins uit. De vrees, dat de Regeering te eenigertijd de Ned. Bank met het verlies van haar monopolie zou bedreigen om haar dusdoende tot voorschotten aan de schatkist te dwingen, mag, dunkt mij, hier niet in aanmerking komen, want even goed als een minister aan de Kamers kan voorstellen om aan de eene of andere bijzondere bank het recht van papier-uitgifte te verleenen, kan hij een wetsontwerp indienen, waarbij de geheele bestaande regeling opgeheven en algemeene vrijheid verleend wordt. Is de meerderheid der Kamers het gevoelen van den Heer Verloren toegedaan, dan zal zij de laatste wet nog veel eerder aannemen dan de eerste. Is zij tegen de vrijheid gestemd, dan zal zij beiden verwerpen.

Amsterdam, September 1865.

N. G. Pierson.

DE OUDSTE LOCOMOBILES.

Den 23sten Junij 1633 moest Galileo Galilei de stellingen, die hij had uitgesproken ten opzigte van de beweging der aarde, voor het geregtshof der inquisitie te Rome afzweren. Men zegt, dat hij na 't uitspreken van het formulier stampvoetend met verbeten woede mompelde: En toch beweegt zij zich! Misschien behoort dit tot den sagenkring, waarmeê gewoonlijk 't publiek het hoofd van groote mannen als met een aureool omgeeft; misschien ook is 't historisch; — 't laat zich ten minste gemakkelijk begrijpen, dat het voor den negen-en-zestigjarigen grijsaard een zware taak was, de kinderen zijns geestes, de resultaten van een gansch leven vol moeite en arbeid te moeten verloochenen, en dat niet verslagen in eerlijken strijd, maar gedwongen door 't brutale geweld van dreigementen met pijnbank en kerkerstraf. Hoe dit ook zij, dat woord: *e pur si muove*, al bedoelde Galilei er ook alleen de aarde meê, kan gelden als 't devies der geheele nieuwere natuurwetenschap. Alles is *in* beweging en alles *is* beweging. Zie slechts dat zonnige, heuvelachtige boschrijke landschap. Dat er iets groeijen en bloeijen kan, heeft het te danken aan de beweging der aarde om de zon, die zich zelf weêr beweegt. Die heuvels, zij zijn ontstaan door opheffing, bezinking of verstuiving, dus door beweging. De rivier, die er door stroomt, ontstond op de bergen, waar de zonnewarmte de sneeuw deed smelten: die warmte, dat smelten, dat stroomen is beweging. De bosschen, die het bedekken, hebben de beweging noodig die wij licht noemen. Dat licht is in die boomen weêr een der oorzaken van chemische verbinding, van sapbeweging, van wasdom: alles beweging. De bliksem, die daar dien eik heeft geveld, was beweging; 't geluid van den donder en de ja-

antwoordt m. i. aan het doel van iedere wetgeving, het oude dat goed is, te bestendigen, en het nieuwe dat goed is, niet uit te sluiten. Zij verhindert, dat de voordeelen, die wij thans bezitten, zonder noodzaak verloren gaan; mocht evenwel later blijken, dat de Nederlandsche Bank niet aan alle behoeften kan voldoen, omdat de provinciën locale circulatiebanken noodig hebben die op een geheel bijzondere leest zijn geschoeid, welnu, de tegenwoordige wet sluit de oprichting van dergelijke instellingen geenszins uit. De vrees, dat de Regeering te eenigertijd de Ned. Bank met het verlies van haar monopolie zou bedreigen om haar dusdoende tot voorschotten aan de schatkist te dwingen, mag, dunkt mij, hier niet in aanmerking komen, want even goed als een minister aan de Kamers kan voorstellen om aan de eene of andere bijzondere bank het recht van papier-uitgifte te verleenen, kan hij een wetsontwerp indienen, waarbij de geheele bestaande regeling opgeheven en algemeene vrijheid verleend wordt. Is de meerderheid der Kamers het gevoelen van den Heer Verloren toegedaan, dan zal zij de laatste wet nog veel eerder aannemen dan de eerste. Is zij tegen de vrijheid gestemd, dan zal zij beiden verwerpen.

Amsterdam, September 1865.

N. G. PIERSON.

DE OUDSTE LOCOMOBILES.

Den 23sten Junij 1633 moest Galileo Galilei de stellingen, die hij had uitgesproken ten opzigte van de beweging der aarde, voor het geregtshof der inquisitie te Rome afzweren. Men zegt, dat hij na 't uitspreken van het formulier stampvoetend met verbeten woede mompelde: En toch beweegt zij zich! Misschien behoort dit tot den sagenkring, waarmeê gewoonlijk 't publiek het hoofd van groote mannen als met een aureool omgeeft; misschien ook is 't historisch; — 't laat zich ten minste gemakkelijk begrijpen, dat het voor den negen-en-zestigjarigen grijsaard een zware taak was, de kinderen zijns geestes, de resultaten van een gansch leven vol moeite en arbeid te moeten verloochenen, en dat niet verslagen in eerlijken strijd, maar gedwongen door 't brutale geweld van dreigementen met pijnbank en kerkerstraf. Hoe dit ook zij, dat woord: *e pur si muove*, al bedoelde Galilei er ook alleen de aarde meê, kan gelden als 't devies der geheele nieuwere natuurwetenschap. Alles is *in* beweging en alles *is* beweging. Zie slechts dat zonnige, heuvelachtige boschrijke landschap. Dat er iets groeijen en bloeijen kan, heeft het te danken aan de beweging der aarde om de zon, die zich zelf weêr beweegt. Die heuvels, zij zijn ontstaan door opheffing, bezinking of verstuiving, dus door beweging. De rivier, die er door stroomt, ontstond op de bergen, waar de zonnewarmte de sneeuw deed smelten: die warmte, dat smelten, dat stroomen is beweging. De bosschen, die het bedekken, hebben de beweging noodig die wij licht noemen. Dat licht is in die boomen weêr een der oorzaken van chemische verbinding, van sapbeweging, van wasdom: alles beweging. De bliksem, die daar dien eik heeft geveld, was beweging; 't geluid van den donder en de ja-

maar met den draad meê afgescheurd, in fijne vezels uit elkaâr te halen. Heeft men dat nu zoo fijn mogelijk gedaan en brengt dan eenige van die fijnste vezels onder 't mikroskoop, dan blijkt het dat deze nog weêr uit vezels bestaan. Of eigenlijk zijn 't geen vezels, maar holle ronde buizen, waarvan twintig à vijf-en-twintig naast elkander ongeveer een ned. streep zouden beslaan, welker wand uit een dun maar betrekkelijk taai vlies bestaat, en die niet ledig zijn, maar gevuld met... Ja, waarmede? Geen gedeelte der mikroskopische anatomie heeft misschien tot zooveel strijd aanleiding gegeven, als juist de vraag naar den inhond der spierbuizen, en geen is zoo geschikt om het gevaar van dwaling, waaraan men bij mikroskopisch onderzoek blootstaat, in 't licht te stellen. Wie scherp toeziet, een goede vergrooting gebruikt en den toevoer van licht behoorlijk regelt, ziet alligt dat sommige der buizen fijne dwarsstrepen vertoonen, andere overlangsche strepen en nog andere beide strepen tegelijk, zoodat zij zich op die plaatsen geruit voordoen. Aan 't omhullend vlies behooren die strepen niet, want waar men op enkele plaatsen 't vlies alleen zonder inhoud ziet ('t zij door verscheuring of anders) is van de strepen niets merkbaar.

Ziedaar de onschuldige, naakte feiten; maar nu de verklaring? Verklaringen heeft men in overvloed gegeven, maar juist die overvloed was een slecht teeken. De een zeide: uit de dwarse strepen blijkt, dat de inhoud der buizen bestaat uit platte ronde schijven, van elkaâr gescheiden door een andere stof; de overlangsche strepen zijn kunstproducten. Hier was dus de spierbuis te vergelijken met een rolletje geld, waarin twee verschillende, elkaâr afwisselende soorten. De ander beweerde: de lengtestrepen zijn de uitdrukking van fijne solide vezels met eene andere stof er tusschen; de dwarsstrepen zijn kunstproducten. Dus de spierbuis = een bundel geverniste ijzerdraden. Een derde stelde: lengte- en dwarsstrepen moet men combineren, m. a. w. de ijzerdraden zijn niet continueel, maar bestaan zelf weêr uit schijfjes (spierelementen, *sarcous elements*). En weêr een ander verklaarde lengte- en dwarsstrepen beide voor abnormale verschijnselen en beschouwde den spierinhoud als vloeibaar en homogeen en de strepen voortgebragt door stolling na den dood. En al dezen waren geen dilettanten of eerstbeginnenden, maar autoriteiten en veteranen op mikroskopisch gebied. Thans echter is het met hooge waarschijnlijkheid ge-

bleken (vooral door dat men zich bij 't onderzoek heeft leeren bedienen van een merkwaardige soort of wijziging van licht, het gepolariseerde licht), dat men zich de zaak ongeveer op deze wijze moet voorstellen: N°. 3 komt 't naast aan de waarheid, doch zijne *sarcous elements* zijn weêr groepen van nog kleinere deeltjes, die omgeven zijn door een taai-vloeibare grondstof die de geheele spierbuis opvult. Deze deeltjes zijn vast, ten minste naderen meer tot den vasten toestand dan de grondstof, en kunnen zich meer of min van elkander verwijderen, of ook gelijkmatig over de grondstof verdeelen. Naarmate van de verschillende rangschikking en afstand der deeltjes nu krijgt de spierbuis 't aanzien van gestreept te zijn in verschillende rigtingen, of schijnt (bij gelijkmatige verdeeling der deeltjes) geheel zonder strepen.

Doch zulk een spierbuis vormt nog geen spier. Integendeel, verscheidene van deze buizen vormen een bundel, die door een dun vlies van zoogenaamd bindweefsel omgeven is. Deze bundels groeperen zich weêr tot grootere bundels, wier omhullende koker ook dikker en sterker is, en zoo is de gansche spier zamengesteld uit een grooter of kleiner getal van meer of minder dikke bundels, en ook weêr omgeven door een sterken bindweefselkoker, zoodat een spier uit vele duizenden spierbuizen bestaat. Deze bundels zijn gemakkelijk met 't bloote oog waar te nemen op de doorsneêvlakte van een stuk vleesch; de netvormige verdeelingen die men daarop ziet, geven de afzonderlijke bundels aan. En deze anatomische feiten passen wij onbewust dagelijks toe in onze wijze van vleesch te snijden, want bij 't zoogenaamde snijden met den draad meê zou men de bindweefselkokers en spierbundels niet dwars, maar in de lengte doorsnijden en aldus grootere of kleinere lappen van een taai, vliezig weefsel krijgen, die ons het kaauwen niet aangenamer zouden maken.

Wij kennen nu den anatomischen bouw van een spier. Hoe komt er nu echter leven in dat wel fijn en kunstig gebouwd, maar nog rustende werktuig; hoe wordt dat zamenstel van bundels en buizen tot een snel en krachtig bewegingsorgaan; m. a. w. hoe en waardoor trekt de spier zich zamen? Over het *hoe* weten wij, om het ronduit te zeggen, nog niets; men heeft beweerd dat de buizen zich bij de contractie *en zigzag* plooiden, doch dit is later weêrlegd. Uitvoeriger kan daarentegen 't antwoord worden op de vraag: waardoor? Hier komen

wij tot een tweeden regel, dien wij naast den eersten: spierbeweging ontstaat door zamentrekking, stellen, nl.: de zamentrekking wordt bewerkt door van buiten de spier aangebragte prikkels. Om dit duidelijk te maken, moeten wij onze toevlugt nemen tot den glibberigen vriend der physiologen. Wij ontnemen een kikvorsch een spier, b. v. van een zijner achterpooten, en hangen die aan 't eene eind op; des verkiezende kunnen wij 't andere einde met een klein gewigtje voorzien. Knijpen wij nu de spier met een tangetje, dan wordt 't gewigtje opgeheven: een mechanische prikkel. Bij aanraking met een warm voorwerp, evenzoo: thermische prikkel. Bevochtigen wij de spier met een druppel sterken azijn, weder contractie: chemische prikkel. Of eindelijk, krijgt de spier een electrischen slag, dan gebeurt hetzelfde: electrische prikkel. Ziedaar dus verschillende wijzen waarop een spier in werkzaamheid gebragt of, zoo als men 't noemt, geprikkeld kan worden.

Maar hoe geschiedt het nu in 't ligchaam zelf? Zeker niet op deze eenigzins ruwe manier; van knijporganen of zoo iets is ten minste geen spoor te vinden. Toch behoort er bij een spier nog iets anders. Zoo even toen wij de kikvorschspier praepareerden, konden wij witte draadjes opmerken, en bij eenige oplettendheid zouden wij een van die draden in de spier hebben zien intreden. Die draad is een zenuw; iedere spier ontvangt een of meer zulke zenuwen, en als derden regel stellen wij: in het ligchaam wordt de prikkel altijd door de zenuw tot de spier gebragt. Hier hebben wij dus een nieuw orgaan, dat kortelijk aldus kan beschreven worden: een zenuw is een bundel van buizen, die gevuld zijn met een halfvloeibare, vettige stof en (misschien, misschien niet) een dunnen centralen draad. Komt zulk een zenuw in een spier, dan verdeelt zij zich in steeds fijnere takken, die eindelijk in of tusschen de spierbuizen met een plaatvormige of knopvormige uitbreiding eindigen. Het andere einde van de zenuw laat zich vervolgen tot in de hersenen of het ruggemerg en staat daar in verband met eigenaardige groote cellen. Doch over beide eindigingen, zoowel die in de spier, als in hersenen en ruggemerg valt nog veel te onderzoeken, voordat wij ze met eenige zekerheid kennen [1].

---

[1] Bovendien zijn er nog tallooze zenuwen, die niet naar een spier, maar naar

Deze zenuwen nu zijn de geleiders der spierprikkels. Want als wij bij onze proef van zoo even met de kikvorschspier de zenuw aan de spier gelaten hadden, en nu de zenuw op meer of minder grooten afstand van de spier even zoo geprikkeld hadden, zouden er volkomen dezelfde zamentrekkingen gevolgd zijn. Door dit geleidingsvermogen nu brengen de zenuwen de prikkels, die op een nog geheel onverklaarde wijze in de hersenen ontstaan, over naar de spieren. Zelfs weten wij nog niet van welken aard deze prikkels zijn; men heeft ze soms wel in verband willen brengen met electrische verschijnselen die men in zenuwen en spieren waarneemt, doch zonder het met eenige zekerheid te kunnen aantoonen. In één opzigt echter zijn wij iets gevorderd; vroeger nl. toen men de levensverschijnselen meer van hypothetische onstoffelijke inwerkingen liet afhangen en de geheimzinnige levenskracht, in haar digten sluijer gehuld, nog rondspookte op het gebied der physiologie, stelde men, dat de prikkel zich met oneindig groote snelheid, d. i. momenteel door de zenuw voortplantte. Deze naar onze tegenwoordige zienswijze absurde stelling, van een kracht die tot haar voortplanting geen tijd behoeft, is thans ook experimenteel weêrlegd; men heeft aangetoond dat die voortplanting met een betrekkelijk niet eens zeer groote snelheid geschiedt, nl. van 32 n. el in de seconde (bij den mensch). Deze snelheid staat dus verre ten achter bij die van vele andere krachten, o. a. die der electriciteit (in een ijzerdraad van 4½ ned. streep diameter 101,700 n. mijlen per seconde, volgens Fizeau en Gounelle) en die van 't licht (c^a. 300,000 n. mijlen per seconde.) En ook als de prikkel in de spier is aangekomen, verbreidt hij zich niet op hetzelfde oogenblik door de gansche spier, maar met een snelheid die nog veel minder is dan die in de zenuw, nl. van 8 à 12 palm per seconde. Met deze opgaven laat zich echter nog volstrekt niet bepalen, wat dan eigenlijk die prikkel is; trouwens dit onderwerp is ook een van die, waarvoor zelfs de methode van onderzoek nog moet worden uitgedacht.

Zijn wij dus ten opzigte van de afhankelijkheid der spieren van de zenuwen over het *hoe* nog in zulk een onzekerheid, ge-

andere deelen (klieren, zintuigsorganen, enz.) gaan. Omgekeerd zijn er ook spieren, zoo als die van de maag, de slagaderen, enz., wier zenuwen niet of niet direct uit hersenen of ruggemerg komen. Hierop komen wij straks terug.

makkelijker is het aan te toonen *dat* die afhankelijkheid bestaat. Want als men b. v. bij een dier de zenuwen opzoekt, die naar de spieren van een poot gaan, en die doorsnijdt, dan is de poot geheel verlamd en volvoert niet de minste willekeurige beweging meer. Hier zijn de spieren (ten minste in den eersten tijd; later ontaarden zij door de werkeloosheid) volkomen in normalen toestand en bekwaam tot werkzaamheid; ook de hersenen zijn aanwezig en functioneren, maar de prikkels, die zij de spieren toezenden, worden niet meer overgebragt; vandaar de verlamming. Wij hebben dus hier van de drie organen: de hersenen, die de bevelen tot contractie opmaken, de zenuwen, die ze overbrengen, en de spieren, die ze ontvangen en uitvoeren, het middelste buiten werking gesteld, geelimineerd; 't is hier te vergelijken met een veldslag waar 't hoofdkwartier en de soldaten in orde, maar de adjudanten niet aanwezig zijn. En om nu de afhankelijkheid der spieren nog in een andere rigting na te gaan, kunnen wij de proef variëren en een ander der drie organen elimineren. Ten dien einde onthoofden wij een kikvorsch en leggen hem op de tafel neder. Heb niet al te zeer medelijden met het dier, want pijn heeft het op dit oogenblik niet; alleen in de eene seconde, welke de operatie duurde. Want zoodra de hersenen zijn weggenomen, is ook het bewustzijn opgeheven; het dier voelt nu niets meer. Ja, die afwezigheid van gevoel is ligt verklaarbaar, zegt gij: de kikvorsch is dood. En werkelijk, hij ligt daar doodstil, en zelfs al wachten wij een tijdlang, wij zullen geen willekeurige beweging zien. Maar dood is hij niet, want het hart klopt nog en de overige inwendige organen zijn evenzeer in werking. De verlamming, die zich bij de proef van zoo even tot een poot beperkte, heeft zich dus hier over 't geheele ligchaam verbreid, maar de oorzaak is een andere. Het prikkelvormende orgaan (als ik het zoo noemen mag) ontbreekt; dus kunnen de geleidende en ontvangende organen niet meer functioneren. Wij komen dus hier ook weêr tot dezelfde reeks, wier zamenwerken een onmisbaar vereischte is voor willekeurige beweging: hersenen, 't centraalgedeelte; zenuwen, 't intermediair gedeelte; spieren, 't peripherisch gedeelte.

Willekeurige beweging, zeiden wij zoo even eenige malen. Waarom die beperking, en niet "beweging." in 't algemeen? Wilt gij de reden weten, let even op onzen onthoofden kikvorsch die nog steeds stil op tafel ligt. Knijp of prik hem, b. v. in

een achterpoot, en zie, terstond trekt zich de poot heftig terug. Dus het dier voelt toch nog? Concludeer niet te spoedig, laat ons eerst zien wat hier gebeurd is. Op de plaats waar het knijpen of prikken geschiedde, liepen in de huid einden van zenuwen, doch van een andere soort, dan waarmede wij ons tot nog toe hebben bezig gehouden, nl. gevoelszenuwen, die ook uit de hersenen of 't ruggemerg te voorschijn komen en zich niet naar de spieren, maar naar de huid (of andere organen) begeven. De gevoelsprikkel werd door die zenuwen opgenomen en naar 't ruggemerg overgebragt. In normalen toestand zou nu die prikkel door zenuwen, die in 't ruggemerg verloopen, naar de hersenen zijn gebragt en daar als gevoel zijn waargenomen. Dit geschiedt nu niet, daar de hersenen ontbreken [1]. Maar de geprikkelde gevoelszenuwen staan ook in verband (door middel van de groote cellen waarvan wij straks met een woord melding maakten) met bewegingszenuwen. Nu wordt (hoe? weten wij niet) in 't ruggemerg die gevoelsprikkel omgezet, om 't zoo uit te drukken, in een bewegingsprikkel, die door die bewegingszenuwen wordt voortgeleid naar de spieren van den poot en deze tot contractie brengt. Deze wijze van beweging heet *reflexbeweging*, omdat de gevoelsindruk hier als 't ware in het ruggemerg wordt teruggekaatst als 't licht in een spiegel, en tevens tot een beweging aanleiding geeft. Tot verduidelijking kan misschien dienen de bekende natuurkundige proef, waarbij men twee brandspiegels heeft, in 't brandpunt van den eenen een komfoor met vuur, in dat van den anderen een stuk zwam, en nu 't zwam door 't vuur op een aanmerkelijken afstand laat aansteken. Stel nu, dat wij tusschen de beide spiegels een scherm plaatsen en bovendien 't zwam bij den anderen spiegel op 't zundgat van een geladen kanonnetje leggen. Nu wordt de warmte van 't vuur (d. i. de gevoelsindruk) door den spiegel (de gevoelszenuw) op het scherm (de hersenen) gebragt en daar opgevangen (gevoeld). Bij den anderen spiegel gebeurt niets (de gevoelsindruk wordt niet in beweging omgezet). Dit is dus de normale toestand. — Nemen wij nu 't scherm weg (ontnemen wij 't dier de hersenen), dan wordt de warmte er niet door

[1] De stelling van Pflüger, dat het ruggemerg sporen van bewustzijn zou bezitten, meen ik hier met stilzwijgen te mogen voorbijgaan. Eensdeels om de duidelijkheid der voorstelling niet al te zeer te kort te doen, ten anderen omdat de verschijnselen, waarop Pflüger zich grondt, ook een andere verklaring toelaten.

opgevangen, maar wordt door den anderen spiegel met zijn toestel (groote cellen van 't ruggemerg) zoo gewijzigd, dat 't kanon er door wordt afgeschoten (beweging voortgebragt). Ofschoon nu van deze vergelijking in hooge mate geldt: *omnis comparatio claudicat*, maakt zij toch misschien het bewerken van beweging door gevoel bij den reflex iets duidelijker. Men houde echter in 't oog, dat de wegneming der hersenen geen vereischte is voor 't tot stand komen der reflexbeweging; wel wordt de reflex er door bevorderd, maar dit kan evenzeer plaats hebben als de hersenen aanwezig zijn. Dagelijks hebben ook in ons organisme reflexbewegingen plaats, b. v.: 't sluiten der oogleden bij aanraking van den oogappel, 't vernaauwen van 't zwarte van het oog (de pupil) bij sterk licht, niezen, hoesten, de bewegingen van slapenden als men ze aanraakt, enz. Evenwel dient men hierbij op te merken, dat in wakenden toestand vele reflexbewerkende indrukken ook gevoeld worden, en dat men sommige reflexbewegingen door den wil kan onderdrukken.

Reflex- en willekeurige beweging zijn dus wel te onderscheiden; de eerste ontstaat steeds door een voorafgeganen gevoels*indruk* (niet gevoels*waarneming*) en is onafhankelijk van de hersenen; de tweede ontstaat door den wil, zonder dat er een gevoelsindruk behoeft vooraf te gaan en is aan de aanwezigheid van het wilsorgaan, de hersenen, gebonden.

Behalve deze beiden bestaat er echter nog een derde soort van spierbeweging. Immers onze wil vermag niets over de bewegingen van het hart, de maag, de slagaderen, enz., die toch voortdurend plaats hebben. De bewegingen der ademhaling kunnen wij wel voor eenigen tijd beletten, doch spoedig bezwijkt onze wil voor de dringende behoefte van ons bloed aan versche zuurstof. Willekeurig zijn deze dus niet; gevoelsindrukken heeft men niet als oorzaken er van aangetoond; dus tot de reflexbewegingen in engeren zin kunnen zij ook niet gebragt worden; men maakt er dus 't best een afzonderlijke klasse van, onder den naam van *automatische bewegingen*. Onder dezen zijn vooral die van 't hart en van de ademhalingsorganen bestudeerd; men heeft aangetoond dat en hoe zij van bepaalde zenuwen afhankelijk zijn en hoe zij onder verschillende omstandigheden gewijzigd worden. Daar echter geen van deze bewegingen nog tot hare laatste oorzaken toe nagespoord is (van de ademhaling heeft men als zoodanig met eenige

waarschijnlijkheid 't gebrek aan zuurstof in 't bloed meenen te vinden), en ten anderen een overzigt van de verkregen resultaten te veel uiteenzetting van détails zou vereischen, zullen wij ons hier slechts tot een paar opmerkingen bepalen.

Er is nl. een gedeelte van 't ruggemerg, dat *het verlengde merg* heet, 't gedeelte dat aan de hersenen grenst of, beter gezegd, den overgang vormt van 't ruggemerg tot de hersenen. Dit verlengde merg ('t ligt ongeveer op de hoogte waar de nek in 't achterhoofd overgaat) is van 't hoogste belang voor de automatische bewegingen. Want van daar uit gaat de impuls tot de ademhalingsbewegingen; zelfs kan men de bepaalde plaats aanwijzen, nl. 't zoogenaamde *point vital*, daarom dus genoemd omdat de verwoesting van het weefsel op dit punt terstond de ademhaling doet ophouden en warmbloedige dieren daardoor in een oogenblik doet sterven. Op een andere (nog niet zeker aangetoonde) plaats van 't verlengde merg is insgelijks een merkwaardige functie gelocaliseerd, nl. de regeling der hartsbeweging [1]. Want, gelijk men bij schrik, koorts, enz., gemakkelijk kan opmerken, het hart slaat niet altijd met dezelfde snelheid, maar al naar de omstandigheden sneller of langzamer, en de regeling hiervan wordt bewerkt door een zenuw, de zoogenaamde zwervende zenuw, die van 't verlengde merg uitgaat en (behalve naar andere organen) ook naar 't hart loopt. Werkt nu op 't gedeelte van deze zenuw, dat 't hart voorziet, in 't verlengde merg een prikkel (van welken aard is nog geheel onbekend), dan wordt die evenals bij andere zenuwen naar 't hart voortgeleid, doch bewerkt hier geen beweging, maar, in tegenstelling van den gewonen invloed der zenuwen op de spieren, vermindering van beweging; 't hart slaat langzamer. Houdt de prikkel op of snijdt men de zenuw door, zoodat er geen prikkels meer overgebragt kunnen worden, dan slaat 't hart weêr sneller. Deze zenuw is dus als 't ware een teugel voor 't hart, die nu eens strakker wordt aangehaald, dan weêr slapper wordt gehouden. Ware 't een gewone zenuw, die beweging bevordert in plaats van belemmert, dan zou zij beter met een zweep te vergelijken zijn [2].

---

[1] De impuls tot beweging gaat voor een deel uit van zenuworganen die in 't hart liggen.

[2] Deze voorstelling is zeker meer beknopt dan duidelijk. Later hopen wij wel eens bij een afzonderlijke bespreking van ademhaling en hartbeweging hierop uitvoeriger terug te komen.

Een andere merkwaardige bijzonderheid vertoonen de overige automatische bewegingen, b. v. die van de maag en de slagaderen. Deze worden niet uitgevoerd door gewone gestreepte spieren, zooals wij ze straks hebben leeren kennen, maar door langwerpige cellen, waaraan geen strepen zijn op te merken, en die door hun onderlinge verbinding spierachtige strengen en platen vormen, de zoogenaamde *gladde spieren*. "Onwillekeurige" spieren heeft men ze ook wel genoemd, doch deze benaming is niet juist; immers 't hart dat geheel onwillekeurige bewegingen volvoert, is niet uit deze spiercellen, maar uit gewone gestreepte spierbuizen zamengesteld. In vele opzigten komen deze gladde spieren met de andere overeen; alleen geschiedt hare beweging langzamer. Hare bewegingsprikkels ontvangen zij echter van een afzonderlijke zenuw of liever van een eigen stelsel van zenuwen, dat zich over 't geheele ligchaam verspreidt, en bloedvaten, ingewanden en andere organen voorziet: *'t sympathische zenuwsysteem*. Ofschoon nu dit systeem velerwege door takken met de hersenen en 't ruggemerg zamenhangt, kan men toch een zekere zelfstandigheid er niet aan ontzeggen, waardoor het in de mogelijkheid gesteld wordt aan de onder zijn beheer staande organen, onafhankelijk van de hersenen, bewegingsprikkels mede te deelen. Hieruit verklaart zich het voortduren van bloedsomloop en ingewandenbeweging bij slapenden. Ook het feit, dat wij in normalen toestand van onze ingewanden niets voelen, heeft zijn grond in de niet directe verbinding van 't sympathisch systeem met de hersenen, zoodat alleen buitengewoon verhoogde gevoelsprikkels tot bewustzijn komen.

In het vorige was nog alleen sprake van de spieren op zich zelf en de naaste oorzaken van hare bewegingen, of (om 't organisme met de stoommachine te vergelijken) wij hebben de bewegingen van den zuigerstang nagegaan en hoe die afhankelijk zijn van den toevoer van stoom. Doch met een heen en weêrgaanden zuigerstang hebben wij nog geen locomotief; daartoe moet die stang werken op krukken en hefboomen. Evenzoo moeten er in 't dierlijk organisme hefboomen bij komen; m. a. w. wij moeten nu de vraag beantwoorden: hoe bewerkt de spiercontractie dierlijke beweging?

De wijze waarop dit geschiedt kan men tot twee groote rubrieken brengen. In het eerste geval loopt de spier in zich zelf terug en vormt dus een ring of door verbinding van vele zulke ringen een buis of zak. Bij lagere dieren is deze vorm 't voornaamste bewegingsapparaat; zoo zwemmen b. v. de kwallen, de geleiachtige klompen, die wij dikwijls op onze stranden vinden, door uitstooting van 't water uit de ligchaamsholte die zulk een zak vormt. Door de zamentrekking der spieren wordt natuurlijk de ruimte in den zak vernaauwd en daardoor de inhoud door de opening uitgestooten, zoodat door den weêrstand van 't omringende water het dier zich voortbeweegt. Ook later treedt deze wijze van beweging nog op, hoewel niet meer als uitsluitende vorm; de inktvisschen, die in de reeks der dieren reeds vrij hoog staan en wier kalkschalen in menigte op het noordzeestrand verspreid liggen, zwemmen op deze wijze. Hier is echter de spierzak niet meer het geheele ligchaam, maar een afgescheiden orgaan. Doch bij alle dieren, zelfs de hoogst geplaatste, vinden wij deze spierachtige buizen en zakken terug, niet als organen tot beweging van 't geheele ligchaam, maar van voedsel en vochten in 't ligchaam. Zoo b. v. tot beweging van 't voedsel: de slokdarm, de maag en 't overige spijskanaal; van 't bloed: het hart en de slagaderen, enz.

Van meer belang voor 't eigenlijke onderwerp van deze beschouwing, de locomotie der dieren, is de tweede inrigting. Hier loopen de spieren niet ringvormig, maar zijn in de lengte uitgebreid, terwijl hare beide uiteinden aan andere organen zijn verbonden, of, zoo als men 't noemt, *geïnsereerd*, die dan door de zamentrekking naar elkander toe bewogen worden. Wanneer wij ook hier eerst weêr de lagere vormen beschouwen, zien wij dat het in al deze gevallen de huid is, waaraan zich de spieren vasthechten. Bij den gewonen aardworm b. v. loopen er spieren aan alle zijden in de lengte langs het ligchaam en verbinden de ringen waaruit het bestaat, onderling; door zamentrekking van deze spieren komen de ringen nader bij elkander; 't ligchaam verkort zich; geschiedt dit nu aan één zijde, dan kromt 't zich naar de zijde waar de zamentrekking plaats heeft, en op deze wijze ontstaan door afwisselende gedeeltelijke spiercontractie de kronkelingen, waardoor de worm voortkruipt. In zeer vele gevallen worden de uitwendige bekleedselen op allerlei manieren gewijzigd; er ontstaan haken, borstels, zuignapjes, die mede tot beweging dienen en dikwijls

een zeer werkzaam deel daaraan nemen echter zou een uiteenzetting ook maar van de voornaamste van deze wijzigingen ons hier te ver voeren; wij kunnen alleen de groote afdeelingen van 't dierenrijk afzonderlijk beschouwen. Zoo is het bij de klasse der weekdieren niet meer alleen een weeke huid die tot insertie der spieren dient, maar de huid scheidt (ten minste in de meeste gevallen) een of twee harde kalkschelpen af. Wanneer er twee van deze schelpen aanwezig zijn, zooals bij de zoogenaamde koplooze weekdieren, waartoe o. a. de oester behoort, zijn zij door sterke spieren onderling verbonden, wier contractie de schelpen naar elkander toetrekt en dus het dier, dat er tusschen ligt, zijn huis doet sluiten. Het openen geschiedt door de zamentrekking van een elastischen band, die aan de buitenzijde is aangebragt, daar waar de schelpen aan elkander vastgehecht zijn; daarom ligt een doode oester altijd met geopende schelpen, omdat hier de door 't leven bewerkte spiercontractie heeft opgehouden en nu de elasticiteit van den band, die evenzeer na den dood aanwezig is, in werking treedt. Tot voortbeweging van het dier zelf dragen echter deze schelpen weinig bij; alleen de kamschelpen, een aan de oesters verwante familie, zwemmen door ze snel open en digt te slaan. Het eigenlijke bewegingsorgaan (ten minste bij de dieren, die zich bewegen, want velen zitten gedurende 't grootste deel van hun leven vast) is een spierachtige uitbreiding van de buikvlakte, de zoogenaamde *voet*, die door afwisselende zamentrekkingen, even als bij den aardworm, een kruipende voortbeweging bewerkstelligt, of ook plaatvormig is uitgebreid en tot zwemmen dient [1]. Bij de bekende huisjesslakken (tot de kopdragende weekdieren behoorende, waar slechts één, meestal gewonden schelp wordt afgescheiden), vinden wij dezen voet sterk ontwikkeld.

Van de beweginglooze oester en de trage slak, tot de snelvoetige spin en de vlugge bij, is 't een schijnbaar onmogelijke sprong, en toch zijn bij deze allen de bewegingsorganen volgens dezelfde algemeene type georganiseerd; bij allen vinden wij nl. insertie der spieren aan de huid. Doch terwijl bij de eersten die huid week was en weinig resistent, of zoo zij zich

[1] Eigenaardig is de beweging van de ook aan onze stranden voorkomende hartschelpen (Cardium). Deze hebben een knievormig omgebogen voet; door spiercontractie kunnen zij dien plotseling regt uitstrekken; daardoor wordt 't dier als door een losgelaten veer opgeworpen en beweegt zich dus springsgewijze.

al tot harde organen metamorphoseerde, deze meer tot bescherming dan tot beweging dienden, is bij de gelede dieren de gansche huid hoornachtig hard geworden, en bovendien, wat voor de precisie en snelheid der bewegingen van 't hoogste belang is, de organen tot locomotie zijn niet meer weeke massa's, die zich op elke plaats kunnen buigen en bewegen, maar zij bestaan uit afzonderlijke vaste stukken, die door geledingen verbonden zijn. Zoo zijn de acht pooten van een spin of de zes pooten van een insect hoofdzakelijk uit vier stukken zamengesteld, waarvan het uiterste, de voet, zelf weêr uit leden bestaat. Al deze stukken zijn platte of ronde buizen, wier wand gevormd wordt door de hoornachtige huid en die aan haar uiteinden bewegelijk met elkander verbonden zijn. Binnen in deze buizen nu zijn de spieren geplaatst en wel zoo, dat niet de beide uiteinden van een spier in één buis zijn geïnsereerd (want dan zou er bij de contractie niets gebeuren, daar de buis zelve met hare harde wanden niet zamentrekbaar is), maar in verschillende buizen, zoodat er steeds tusschen de beide inserties van een spier ten minste één geleding ligt. Zoodoende wordt bij de contractie de eene buis ten opzigte van de andere bewogen, en zoo ontstaan al de zamengestelde, dikwijls snelle en krachtige bewegingen der gelede dieren, 't loopen van een spin, 't zwemmen van een watertor, 't graven van een veenmol, 't springen van een sprinkhaan, enz. Maar behalve deze, treedt er in de klasse der gelede dieren nog een zeer in 't oog vallende bewegingswijze op, die wij hier het eerst in de dierenreeks aantreffen, nl. 't vliegen. Later zullen wij die alleen nog bij de vogels vinden, maar tot deze beide afdeelingen is zij ook beperkt [1]. Echter kan men 't vliegen van een insect volstrekt niet met het vliegen van een vogel vergelijken, of eigenlijk 't *vliegen* wel (want dit geschiedt bij beiden door den weêrstand dien de lucht biedt aan de beweging van uitgespreide vleugels), maar de *vliegorganen* niet. Want bij een vogel zijn het, om dit reeds hier te zeggen, gemetamorphoseerde voorpooten, en bij een insect uitbreidingen van de huid van den rug. Een vogel heeft reeds bij 't uitkruipen uit het ei vleugels, ofschoon nog onontwikkeld; daarentegen een insect niet; hier ontstaan de vleugels eerst door opvolgende vervel-

---

[1] Uitgezonderd *onder de zoogdieren* de orde der handvleugeligen (o. a. onze vleêrmuizen) die, zoo als bekend is, ook kunnen vliegen.

lingen, zoo als bij de sprinkhanen, of door volkomene gedaanteverwisseling, zoo als bij vliegen en vlinders. Kortom, de vleugels van een vogel en die van een insect zijn, om 't met een technischen term uit te drukken, *analoge* organen, d. i. zij hebben dezelfde physiologische beteekenis; zij dienen beide tot vliegen. *Homoloog*, d. i. organen van gelijke anatomische beteekenis, zijn zij niet.

De insecten leeren ons dus, dat 't optreden van geledingen en 't vaster worden der afzonderlijke leden een stap nader is tot de volkomenheid in de ontwikkeling der bewegingsorganen. Echter moet er nog iets bijkomen om die ontwikkeling volkomen te maken, en wat dit is wordt duidelijk, als men 't beginsel van verdeeling van arbeid, dat wij straks reeds met een woord vermeldden, in 't oog houdt. Bij de insecten nl. heeft de huid twee geheel uiteenloopende functiën te vervullen, die van ligchaamsbedekking en die van insertieorgaan voor de spieren, of zoo als men 't noemt, passief bewegingsorgaan. Volgens 't genoemde beginsel moet de laatste van die functiën aan een ander deel worden afgestaan, welk deel tevens moet voldoen aan de beide eischen, die wij zoo even uit 't voorgaande hebben opgemaakt; d. i. 't moet uit vaste stukken bestaan, die door geledingen onderling verbonden zijn. En dit zien wij optreden bij de laatste en hoogst georganiseerde afdeeling van 't dierenrijk, de gewervelde dieren, die, omdat wij zelf een plaats daaronder beslaan, een uitvoeriger beschouwing verdienen. Ons eigen ligchaam zullen wij daarbij tot uitgangspunt nemen.

Dat nieuw optredend passief bewegingsorgaan is 't *inwendig skelet;* inwendig, omdat 't niet meer het ligchaam omgeeft, maar meer of minder diep er in is verborgen. Het skelet bestaat uit *beenderen*. En om te weten wat beenderen zijn, moeten wij 't mikroskoop weêr ter hand nemen. Het is echter niet gemakkelijk een stukje been daarvoor in orde te maken. Eerst moet er met een fijn zaagje een dun schijfje van een of ander been worden afgezaagd. Dat schijfje is echter nog veel te dik om zoo maar onder 't mikroskoop te worden gebragt; het moet nog tusschen twee zachte slijpsteenen zoo dun mogelijk worden geslepen. Na zulk een voorbereiding echter beloont dat schilfertje de daarop bestede moeite ook rijkelijk door een van de sierlijkste beelden uit de aan vormen zoo rijke mikroskopische wereld. Als 't loodregt op de lengterig-

ting van 't been is afgezaagd, vertoont zich in 't gezigtsveld hier en daar een ronde opening en daaromheen een menigte zwarte figuurtjes. meestal van langwerpigen vorm, hoekig, en met fijne donkere lijnen die er van uitgaan en de figuurtjes onderling verbinden. Op 't eerste gezigt zou men ze vergelijken met een leger kleine zwarte spinnetjes. Die figuurtjes zijn holten in 't been; de lijnen zijn hoogst fijne kanalen; de ronde openingen zijn dwarse doorsneden van grootere kanalen, waardoor bloedvaten verloopen. Uit die bloedvaten wordt 't voedingsvocht afgescheiden, dat in het leven de holten en kanalen opvult en tot onderhoud dient voor de eigenlijke beenstof die er tusschen ligt. Deze stof waaraan het been zijn vastheid heeft te danken, zou men, wat de hoofdzaak betreft, kunnen beschouwen als bestaande uit een kraakbeenachtig weefsel, dat zeer sterk (ongeveer voor ⅔ van 't geheele gewigt) doortrokken is met kalkzouten, waardoor 't een steenachtige hardheid verkrijgt. De hardheid is echter, gelijk gemakkelijk is op te merken, zeer verschillend bij verschillende beenderen; velen hebben een sponsachtigen bouw; dit heeft zijn grond niet in een verschillende zamenstelling der beenstof, maar in het aanwezig zijn van vele holten die met een vetachtig, bloedrijk weefsel zijn gevuld, 't zoogenaamde merg, welk merg ook de centrale holte van vele beenderen opvult.

Bij deze algemeene structuur, die in de hoofdzaak overal dezelfde is, hebben de beenderen zeer verschillenden vorm; hier zijn 't lange cylindervormige of hoekige stukken, zoo als in onze armen en beenen; dáár zijn 't schijnbaar onregelmatige vormen met allerlei uitsteeksels, zoo als de wervels, die de ruggegraat of wervelkolom zamenstellen; elders weêr zijn 't meer of minder uitgebreide gebogen platen, zoo als de beenderen, waaruit de schedel bestaat.

Een hoop beenderen vormen echter nog geen skelet; daartoe moeten zij nog onderling verbonden zijn, vast genoeg om 't ligchaam te kunnen steunen, en los genoeg om behoorlijk bewogen bijna te kunnen worden. Bij eenigen is echter dit laatste niet of niet noodig, en deze zijn dan ook nagenoeg onbewegelijk verbonden, nl. de schedelbeenderen, die óf vast met elkander vergroeid zijn, óf wier randen met een menigte fijne onregelmatige tanden in elkander grijpen. Op deze wijze vormen zij voor de teedere hersenen een sterk, onwrikbaar huis. Alle andere beenderen zijn meer of minder bewegelijk verbonden, en zulk

een verbinding heet een *gewricht.* Een enkel van die gewrichten zullen wij iets nader beschouwen. Een der merkwaardigste, dat, met eene groote mate van vastheid, bewegelijkheid naar alle rigtingen verbindt, is 't zoogenaamde *kogelgewricht*, waardoor o. a. het dijbeen aan 't heupbeen wordt verbonden. Hier loopt het dijbeen naar boven uit in een bolvormig gedeelte, 't gewrichtshoofd, dat in een overeenstemmende uitholling van 't heupbeen wordt opgenomen. Die holte wordt nog grooter gemaakt door een ring van kraakbeen aan den rand, die het gewrichtshoofd nog volkomener omsluit. Uit deze inrigting blijkt reeds de vrije bewegelijkheid naar alle rigtingen, die alleen door bijkomende omstandigheden belemmerd wordt. Wat de vastheid van 't gewricht betreft, bestaat hier een hoogst eenvoudig en zeer eigenaardig mechanisme, dat wij nergens in die mate weêrvinden. Het gewrichtshoofd ligt nl. met zijn geheele oppervlakte vast aangedrukt in de uitholling, zoodat er tusschen de holle en bolle oppervlakte geen ruimte is. Tracht nu een of andere kracht het hoofd uit de holte te trekken, dan zou er tusschen de beide oppervlakten een luchtledige ruimte ontstaan, die de omringende lucht zou moeten aanvullen. De lucht heeft echter tot die ruimte geen toegang, daar de kraakbeenige ring 't gewrichtshoofd vast omsluit. Zij drukt dus van buiten op 't been en perst 't hoofd op deze wijze weêr in de holte terug. Daar men de drukking der lucht kent en de grootte der gewrichtsoppervlakte kan meten, kan men de kracht, waarmeê dit geschiedt, berekenen, en vindt die gelijk aan een drukking van ongeveer 13 ned. pond, d. i. iets meer dan 't gemiddeld gewigt van 't been zelf. Het been wordt dus zonder eenige spierinspanning of kracht van banden op zijn plaats gehouden, en tevens blijft het zeer ligt bewegelijk. Dat de zaak zich werkelijk aldus toedraagt, is gemakkelijk te bewijzen. Snijdt men nl. alle spieren. banden en vliezen, die rondom 't gewricht gelegen zijn, door, dan valt het been niet naar beneden, maar blijft nog vast tegen de holle oppervlakte aangedrukt, omdat de lucht met evenveel kracht het gewrichtshoofd in de holte perst, als het gewigt van 't been uitoefent om het er uit te trekken, of m. a. w. de drukking der lucht maakt evenwigt met 't gewigt van 't been. Boort men nu echter van de tegenovergestelde oppervlakte van 't heupbeen uit een gat in het gewricht, dan heeft hierdoor de lucht vrijen toegang tot de ruimte, die er tusschen 't hoofd en de holte

tracht te ontstaan; deze lucht drukt nu op het hoofd met dezelfde kracht als de lucht van de andere zijde, maar in tegengestelde rigting, en deze beide luchtdrukkingen heffen dus elkander op. Nu blijft alleen het gewigt van 't been over en doet het been naar beneden vallen. Van welk belang deze inrigting is voor onze voortbeweging, zullen wij later zien.

De armen zijn insgelijks door kogelgewrichten aan den romp verbonden. Deze laten nog vrijere bewegingen toe dan 't heupgewricht, daar 't bolvormig einde van 't opperarmbeen hier niet in een uitholling wordt opgenomen, maar op een bijna vlakke, slechts weinig concave oppervlakte heen en weder rolt. Wat hier echter aan bewegelijkheid gewonnen wordt, gaat weêr verloren aan vastheid; immers de ondervinding leert dat de schouder veel gemakkelijker ontwricht wordt dan de heup. Ontwricht worden, uit het lid geraken, heeft plaats als een been de gewrichtsoppervlakte, waarop het zich beweegt, verlaat; dit geschiedt nu uit den aard der zaak gemakkelijker, als die oppervlakte vlak is, dan wanneer zij sterk is uitgehold.

Een tweede, zeer veelvuldig voorkomende wijze van verbinding is het *scharniergewricht*. Hier is 't uiteinde van 't eene been geen bol, maar een gedeelte van een cylinder die past in een corresponderende uitholling van 't andere been. Dit gewricht laat slechts in *één* vlak beweging toe, zoo als gemakkelijk op te merken is aan de vingerleden. Ook aan den elleboog en de knie komen scharniergewrichten voor, doch meer gecompliceerd.

Een der minst bewegelijke beenverbindingen is die der wervels onderling. Deze beenderen, die de van het hoofd langs den rug verloopende ruggegraat zamenstellen, zijn met elkander verbonden door tusschenliggende stukken kraakbeen, die zich iets laten uitrekken en zamendrukken, en dus een geringe beweging toelaten. Toch wordt deze ook nog belemmerd door de vele uitsteeksels der wervels. Hiermede schijnt in tegenspraak, dat wij onzen rug toch tamelijk sterk kunnen buigen, doch men moet hierbij in 't oog houden dat de ruggegraat uit 24 zulke bewegelijke stukken bestaat. Die beweging verdeelt zich dus over een groot aantal stukken, zoodat bij een kromming naar voren ieder van de tusschenliggende stukken kraakbeen slechts weinig van voren behoeft ingedrukt en van achteren uitgerekt te worden, om de sierlijkste buiging te permitteren.

Een eenigzins volledig overzigt van alle gewrichten van 't menschelijk ligchaam zou zonder afbeeldingen met een beschrij-

ving alleen onmogelijk kunnen gegeven worden. Ten anderen zou zulk een beschrijving bijna noodzakelijk ontaarden in een dorre, mechanisch-anatomische verhandeling (welk verwijt van dorheid dit opstel misschien reeds genoeg op zich laadt); daarom ten slotte nog slechts enkele opmerkingen over eenige aan alle gewrichten eigene bijzonderheden.

Een stoommachine verbruikt een aanzienlijke hoeveelheid olie; zoo heeft ook onze private machine haar olie noodig. Overal nl. waar een been met een ander in aanraking komt, zijn de beide oppervlakten, die op elkaâr wrijven, bekleed met een laag kraakbeen, veel zachter en weeker dan de harde beenstof. Bovendien is rondom 't gansche gewricht van den omtrek der beide gewrichtsoppervlakten uit een vliezige koker uitgespannen, de zoogenaamde *kapsel*, die aan hare binnenzijde een taaije geleiachtige vloeistof afscheidt. Deze bevochtigt de kraakbeenige oppervlakten en doet ze dus glad en gemakkelijk over elkaâr glijden. Behalve deze kapsel zijn er ook bij ieder gewricht nog verschillende *banden* aanwezig, die in de lengte of schuins van 't eene been naar 't andere loopen, meestal buiten, soms ook binnen de kapsel. Het zijn ronde koorden of platte linten van een taai, sterk weefsel. Vooral waar een gewricht een aanzienlijke mate van vastheid behoeft (ruggegraat, voetgewricht, enz.) zijn de banden sterk ontwikkeld, doch volgens den boven aangegeven regel, die dikwijls doorgaat, dat nl. vastheid en bewegelijkheid in omgekeerde verhouding tot elkander staan, belemmeren zij ook in vele gevallen de vrijheid van beweging. Waar men dus over de bewegingen wil oordeelen, waartoe een gewricht in staat is, mag men zich niet tot de beschouwing van vorm en rigting der gewrichtsoppervlakten bepalen, maar moet tevens wel degelijk de uitgebreidheid en rigting der bandmassa's in aanmerking nemen.

Voor ons doel moeten wij ons vergenoegen met dezen vlugtigen blik op het skelet, dat bewonderenswaardig zamenstel van beenderen en banden, waarvan velen zulk een half schuwen, half verachtenden afkeer hebben; een afkeer, die misschien, hun onbewust, voor een deel zijn oorzaak heeft in de dwaze prentjes van skeletten met zeissen en andere attributen, die men hun in hun jeugd als den dood voorstelde. Ongelukkig zijn die prentjes physiologische absurditeiten; een skelet kan niet eens minder een zeis vasthouden of er iets meê afmaaijen; toommachinc, waaraan hefboomen en krukken in orde

zijn, maar waaraan cylinder en zuigerstang ontbreken. Laat ons den zuigerstang aan den hefboom vastmaken, d. i. laat ons zien hoe de spieren op de beenderen werken.

De buizen, waaruit de spieren bestaan, loopen niet door de geheele lengte der spier tot aan het been toe. Integendeel, naar de beide uiteinden toe wordt het bindweefsel, dat ze als vliezen en kokers omgeeft, steeds sterker ontwikkeld, en naar die mate neemt het eigenlijke spierweefsel af, zoodat eindelijk, als de spierbuizen geheel hebben opgehouden, dat bindweefsel zich vereenigt tot een sterken, ronden of platten band, een *pees*. Deze pees loopt door tot aan 't been, en daar gekomen worden hare vezels dooreengeweven met die van 't beenvlies, een insgelijks uit bindweefsel bestaand vlies, dat ieder been omgeeft. Op deze wijze worden de spieren door middel van pezen zeer vast aan de beenderen verbonden. Hier en daar zijn deze pezen gemakkelijk door de huid heen waarneembaar. Als men b. v. den duim regtuit strekt en sterk achterover buigt, ontstaan er op den rug der hand digt bij den rand een paar ronde in de lengte naar den duim toe verloopende verhevenheden, die hard op 't aanvoelen zijn en zoodra men den duim buigt geheel of bijna geheel verdwijnen. Deze verhevenheden zijn de pezen der strekspieren van den duim, die door de contractie harer spieren sterk gespannen worden en de bedekkende huid walvormig opheffen. Hetzelfde ziet men aan eenigzins magere handen, ook bij 't uitstrekken der overige vingers.

Wanneer nu een spier, die met hare beide pezen aan twee beenderen is verbonden, zich zamentrekt, dan zal natuurlijk 't resultaat van die contractie zijn, dat die beenderen zich naar elkaâr toe bewegen en wel, zoo als van zelf spreekt, het beweegelijkste been naar 't minder bewegelijke. Niet altijd echter wordt door dezelfde spier ook hetzelfde been bewogen; dit hangt daarvan af, welk van beide beenderen vastgezet, gefixeerd is. B. v. er loopt een spier van den schouder, of eigenlijk van 't schouderblad naar den voorarm, waar zij zich aan de binnenzijde, digt bij het elleboogsgewricht, inplant. Nu is in gewone omstandigheden 't schouderblad het minst bewegelijke van die beide deelen; dus zal de voorarm bij de zamentrekking moeten toegeven en naar het schouderblad toe bewogen worden; de arm buigt zich [1]. Wanneer echter 't andere uiteinde van de

[1] Tevens kan men hierbij opmerken hoe de spier bij de contractie vaster en harder wordt (iets wat aan alle spieren eigen is), want bij een krachtige buiging

spier aan den voorarm 't vaste punt is, hetgeen o. a. plaats heeft als men aan beide handen gaat hangen, dan kan de voorarm niet naar 't schouderblad toe bewogen worden; het schouderblad is nu 't bewegelijkste been en volgt dus de spier bij de contractie; d. i. de schouder en daarmeê 't geheele ligchaam wordt opgetrokken.

Naarmate van de verschillende bewegelijkheid der beide punten van insertie verschilt dus de werking van een spier, maar bovendien is deze nog van twee omstandigheden afhankelijk, nl. de rigting waarin de spier trekt en de plaats waar zij aan 't been is vastgehecht. Ofschoon deze beide hoogst eenvoudige en overal in 't dagelijksch leven toegepaste waarheden bijna geen toelichting behoeven, zullen wij ze toch met een voorbeeld duidelijk maken.

Stel u voor een tolhek en sta mij toe dat te vergelijken met een been; de plaats waar 't draait is het gewricht, en een in 't midden vastgemaakt touw een spier. Wanneer nu iemand, die midden op den weg staat, aan dat touw trekt, gaat het hek gemakkelijk open, doch naarmate hij meer van 't midden van den weg afgaat en zich verplaatst naar 't draaipunt toe, zoodat de rigting waarin hij trekt steeds schuiner wordt, des te moeijelijker valt het om het hek te openen. Evenzeer is de plaats, waar het touw is vastgemaakt, van invloed; hoe verder het aanhechtingspunt gelegen is naar 't vrije einde, des te gemakkelijker wordt het hek bewogen; hoe digter bij het draaipunt, des te moeijelijker. Dit toepassende op de werking der spieren op de beenderen, stellen wij: hoe meer de hoek, dien de trekkingsrigting der spier maakt met 't been, tot een regten hoek nadert en hoe verder het insertiepunt van 't gewricht verwijderd is, des te gunstiger zijn de omstandigheden, waaronder de spier kracht uitoefent. Met deze beide stellingen gewapend, gaan wij nu getroost onderzoeken. En wat vinden wij in 't ligchaam? Juist het omgekeerde: de rigting, waarin de spier trekt, loopt bijna altijd nagenoeg parallel met 't been of maakt er een scherpen hoek mede; en ten anderen: de insertiepunten liggen overal in de onmiddellijke nabijheid der gewrichten. — Vreemd niet waar? dat de natuur de re-

---

van den arm voelt men op den bovenarm deze spier als een tamelijk harde vrij uitgestrekte verhevenheid, die bij het uitstrekken van den arm (als de spier weêr verslapt) verdwijnt.

gels, die onze wijze mechanica haar geeft, zoo veronachtzaamt en er regelregt tegen in handelt; zoodoende zou zij zich haast in gevaar brengen, de eervolle epitheta van wijs, economisch, steeds met doelmatigheid handelend, enz., te verliezen. Maar met haar regt op die epitheta te betoogen of te weêrleggen, zullen wij ons niet inlaten, en liever nagaan met welke omstandigheden die inrigting verbonden is en welke er de gevolgen van zijn.

Vooreerst dan wordt de ongunstige rigting der spieren door de contractie zelf gunstiger. Als gij b. v. den gestrekten arm wilt buigen, dan trekken de spieren, die dat doen, in 't eerst in een rigting, die slechts een kleinen hoek maakt met den voorarm; maar naarmate de arm zich buigt, wordt die hoek grooter, en als de voorarm een regten hoek maakt met den bovenarm, is die hoek bijna regt en dus de rigting steeds gunstiger geworden. Ten anderen bestaan er op vele plaatsen uitsteeksels aan de beenderen, waardoor zoowel de rigting als de insertieplaats gunstiger worden. Zoo komt er b. v., om den gebogen arm van zoo even weêr uit te strekken, een spier in werking, die aan de achterzijde van den bovenarm van den schouder naar den elleboog loopt. Nu is 't hoekige been, dat wij aan den elleboog voelen, een uitsteeksel van een der beide voorarmbeenderen, en dit uitsteeksel, waaraan die spier zich insereert, ligt op eenigen, hoewel niet grooten afstand van het in 't gewricht gelegen draaipunt. Tevens maakt dat uitsteeksel een grooten hoek met de rigting van de spier. Een dergelijke inrigting komt voor aan de hiel, die 't uitstrekken van den voet begunstigt.

Deze verzachtende omstandigheden (om 't zoo te noemen) hebben u misschien met de wijze van werking der spieren op de beenderen nog niet bevredigd. De volgende opmerkingen zullen, hoop ik, de noodzakelijkheid daarvan doen inzien. Een eerste gevolg nl. van deze inrigting is, dat de armen en beenen slanke ledematen zijn en niet vormelooze vleeschklompen. Stel u een arm voor, waarvan de buigspieren in plaats van digt bij den elleboog, zich bij de hand inplantten, dan zou de gansche hoek, die bij gebogen arm tusschen voorarm en bovenarm ligt, met spiermassaas moeten zijn opgevuld, en aan den achterkant hadden wij een dergelijken klomp voor 't lange uitsteeksel, dat dan in plaats zou komen van 't ellebooguitsteeksel om den arm weêr te strekken. Maar 't is een soort

van majesteitsschennis om onze monstreuse fantaisiën ook maar in gedachte aan de natuur te willen opdringen. De tweede opmerking vereischt ook meer onze aandacht dan de eerste.

Arbeid is, gelijk in de maatschappij, zoo ook in 't organisme de groote wet en voorwaarde van bestaan. In beiden wordt er arbeid verrigt op verschillende wijzen, door den geleerde en den slootgraver, door de hersenen en de spieren. Wij zullen ons hier bij den arbeid der spieren bepalen.

Arbeid is het resultaat van beweging en is afhankelijk van twee dingen: de massa van hetgeen bewogen wordt en de snelheid waarmede 't bewogen wordt. B. v. een heiblok, dat uit een zekere hoogte nedervalt, zal als het neêrkomt een drukking uitoefenen op den paal, die er onder staat, en hem in den grond slaan; dat inslaan is de arbeid. Stel nu twee even zware heiblokken, maar waarvan het eene neêrkomt met een snelheid tweemaal zoo groot als 't andere, dan zal het snelste blok den paal het diepst inslaan, dus meer arbeid verrigten. Maar hoeveel meer arbeid? Tweemaal zooveel, zal men alligt zeggen. Neen, viermaal zooveel arbeid als 't langzamere. Als echter de heiblokken gelijke snelheid hebben, maar het eene tweemaal zoo zwaar is als 't andere, zal het zwaarste niet viermaal zooveel arbeid doen, maar tweemaal zooveel als 't ligtste. Uit deze waarheden (wier bewijs men zien kan in werken over physica of mechanica, daar een hier geleverd bewijs of kort en onduidelijk, of lang en uitvoerig zou moeten zijn) blijkt dus dat de arbeid in meerdere mate afhangt van de snelheid dan van de massa van 't bewogen ligchaam, of juister uitgedrukt: dat de arbeid evenredig is aan de massa en aan de tweede magt van de snelheid. Om dus een voorwerp, dat in beweging is zooveel mogelijk arbeid te doen verrigten, is het van meer belang de snelheid te vermeerderen dan de massa te vergrooten.

Voordat wij echter deze stelling uit de werktuigkunde op de betrekking tusschen spieren en beenderen kunnen toepassen, moeten wij op een ander gedeelte dezer wetenschap nog een vlugtigen blik slaan. Reeds meermalen vergeleken wij de beenderen met hefboomen, en zulks niet willekeurig kiezende tusschen allerlei beelden, want het zijn werkelijk hefboomen, nl. staven, die om een vast punt, 't steunpunt, beweegbaar zijn en waarop twee drukkingen werken, de kracht en de last. Ligt nu 't steunpunt niet tusschen de punten, waar kracht en last

werken, de aangrijpingspunten, maar aan 't eene uiteinde, dan is het een eenarmige hefboom. In dit geval verkeeren de meeste beenderen. Een dergelijken hefboom gebruikt men als men met een ondergeschoven stok een steen opligt; maar toch bestaat tusschen beiden een groot onderscheid, waarop wij hier juist de aandacht willen vestigen. Aan 't eene uiteinde onder den steen rust de stok op den grond, 't steunpunt; een weinig verder drukt de steen op den stok, aangrijpingspunt van den last; en aan 't andere einde slaat de arbeider de hand, aangrijpingspunt van de kracht. Omdat nu de afstand van 't steunpunt tot het aangrijpingspunt van den last geringer is dan tot 't aangrijpingspunt van de kracht, heeft volgens de wetten van den hefboom het volgende plaats: er wordt een geringere kracht verbruikt dan de last bedraagt; daarvoor is echter ook de snelheid, waarmeê de last bewogen wordt, geringer dan die, welke 't aangrijpingspunt van de kracht heeft. In denzelfden tijd b. v. dat de hand van den arbeider zich een el verplaatst, wordt de steen slechts een palm hoog opgeheven, daarentegen behoeft ook de arbeider slechts een gering gedeelte van de kracht aan te wenden, die hij zou moeten aanwenden om den steen zonder hefboom op te heffen; of m. a. w. wat in snelheid verloren wordt, wordt in kracht gewonnen. Zulk een hefboom heet een *krachtshefboom.*

Anders is het bij de beenderen. Hier b. v. bij het buigen van den arm is het elleboogsgewricht 't steunpunt; de insertieplaats der buigspieren 't aangrijpingspunt van de kracht; het zwaartepunt van den arm met de hand 't aangrijpingspunt van den last[1]. Omdat in dit geval de afstand van 't steunpunt tot 't aangrijpingspunt van de kracht de kleinste is, wordt hier volgens dezelfde hefboomswetten grooter kracht verbruikt dan de last bedraagt; daarvoor krijgt echter de last bij zijn beweging een des te grootere snelheid. In denzelfden tijd dat de buigspier zich door de contractie b. v. een duim verkort, zal de hand een veel grooter aantal duimen verplaatst worden. Wat hier in kracht verloren wordt, wat hier als 't ware aan kracht te veel verbruikt wordt, wordt in snelheid gewonnen, komt als snelheid weêr te voorschijn. In dit geval hebben wij een *snelheidshefboom.* Door een geringe verplaatsing van 't inser-

---

[1] Dit zwaartepunt valt altijd ver voor 't insertiepunt der spieren, en hoe meer gewigt men in de hand houdt, hoe meer het naar voren verplaatst wordt.

tiepunt, d. i. door een geringe (daarom wel krachtige) spiercontractie, kunnen wij dus aan 't geen wij bewegen willen een aanzienlijk grootere snelheid mededeelen. Waren onze beenderen krachtshefboomen, dan zouden wij wel grootere massa's kunnen behandelen, doch de snelheid zou in dezelfde mate afnemen, en dus (volgens 't boven uitgesproken beginsel, dat de snelheid meer influenceert op den arbeid dan de massa) zou de arbeid in nog grootere mate afnemen. Men moet dit echter niet zoo opvatten, alsof er door snelheidshefboomen arbeid geprocreëerd, geschapen werd. Want bij deze moet 't organisme, om die grootere snelheid te bewerken, ook een des te grooter kracht aanwenden, ofschoon de spiercontractie slechts gering is. Bij de krachtshefboomen zou de kracht wel niet zoo groot behoeven te zijn, maar de spiercontractie zou veel uitgestrekter moeten wezen, d. i. de spier zou zich b. v. tot op $\frac{1}{10}$ van hare lengte moeten kunnen verkorten, om aan 't insertiepunt die uitgestrekte verplaatsing te kunnen mededeelen. Doch de grootste verkorting, die een spier kan ondergaan, bedraagt slechts $\frac{1}{2}$ van hare lengte, en hieruit blijkt dat krachtshefboomen voor het organisme niet alleen ongeschikt, maar eenvoudig onmogelijk zijn. Met een spierweefsel, zoo als wij 't nu eenmaal hebben, dat die en die eigenschappen bezit, zijn snelheidshefboomen om arbeid te doen voor ons de eenig mogelijke.

De machine staat in elkaar. Wij hebben haar vlugtig bekeken, de afzonderlijke hoofddeelen gezien, hoe ze aan elkander verbonden waren, hoe ze op elkaar werkten, hier wat scherper toegekeken, daar wat vlugtiger over heengeloopen, want wij kwamen als leeken, niet als ingenieurs. En om nu regte satisfactie te hebben van ons bezoek (want de uitleggingen van den leerjongen, die ons rondleidde, waren niet altijd volledig en bevredigend), moesten wij ook eigenlijk nog even de machine in werking zien. Welaan dan, een kruk omgedraaid, — en daar gonst het en bonst het om ons heen, raderen en rondsels en riemen om ons en onder ons en boven ons — — —.

De levensmachine — — haar te zien werken en haar werk te begrijpen, daartoe is een leven niet genoeg en duizend levens niet voldoende.

Toch willen wij een enkel uitwerksel van de werking der spieren op de beenderen iets nader nagaan, een enkele functie van ons bewegingssysteem beschouwen. Wij beginnen met iets, dat gewoonlijk niet als beweging aangemerkt wordt, maar waartoe toch wel degelijk spieren en beenderen noodig zijn, nl. *staan*.

Om een ligchaam in evenwigt te doen zijn, is het noodig dat het zwaartepunt ondersteund zij, het punt waarin men zich voorstelt dat het geheele gewigt van het ligchaam werkt. Of zoo het ligchaam in verschillende punten of met een meer of min uitgebreid grondvlak het onderliggende vlak raakt, dan moet de vertikale lijn, die door 't zwaartepunt gaat, binnen 't door de verbindingslijnen van die punten gevormde vlak of binnen dat grondvlak vallen. Hoe kleiner dus dat vlak is, hoe gemakkelijker het ligchaam den toestand van evenwigt verlaat, hoe gemakkelijker het valt. Deze waarheden en de gewoonlijk ter verduidelijking bijgebragte voorbeelden mogen wij als bekend vooronderstellen.

Reeds voor 200 jaar bepaalde Borelli de ligging van 't zwaartepunt van het menschelijk ligchaam, en vond het gelegen vlak voor de wervelkolom, ongeveer op de hoogte der heup. De vertikale lijn, die door dit punt gaat, ligt eenigzins voor 't gewricht, waardoor 't hoofd aan den hals verbonden is; gaat voor de wervelkolom naar beneden, achter de lijn, die de draaipunten der heupgewrichten verbindt en achter die van 't kniegewricht, totdat zij voor de draaipunten van de voetgewrichten langs tusschen de beide voeten op den grond komt. Zij valt dus wel binnen 't ondersteuningsvlak; maar hiermede is het staan nog niet mogelijk gemaakt. Bestond het ligchaam uit één stuk, dan wel; dus moet het zooveel mogelijk tot één stuk gemaakt worden, d. i. op de gewrichten moeten krachten werken, die de bewegelijkheid beletten. Het hoofd b. v. zou voorover vallen, omdat de zwaartelijn voor zijn gewricht en achter zijn zwaartepunt valt, de romp achterover, de knieën zouden zich buigen, en zoodoende zou er van 't staan niet veel te regt komen. Hierbij komt nu in 't spel: vooreerst de zwaarte van 't ligchaam, die op de gewrichten drukt en aldus door de gewrichtsvlakten tegen elkaâr te drukken de bewegelijkheid minder maakt; — ten anderen de werking der banden; zoo wordt b. v. de romp voor 't achterover vallen bewaard door banden, die tusschen heup- en dijbeen zijn uitgespannen. Eindelijk dragen hiertoe ook bij de spieren: de

buiging der knieën b. v. wordt voor een groot deel verhinderd door contractie van de strekspieren aan de voorzijde van de dij. Doch de voornaamste functie der spieren bij het staan bestaat niet zoozeer in 't onbewegelijk maken der gewrichten, dan wel in 't bewaren van het evenwigt. Men kan zich bijna niet voorstellen hoe snel en levendig het bij 't eenvoudige staan onder de spieren van 't been toegaat; zij staan als 't ware op de wacht om iedere geringe afwijking van den evenwigtstoestand terstond te corrigeren, hier door een kleine contractie, daar door iets te verslappen. Maar hoe kunnen zij dat doen, hoe krijgen zij kennis van die afwijkingen? Reflexbeweging is dit niet, maar bewegingen die, eerst willekeurig volvoerd, later zoo gemakkelijk worden verrigt, dat zij bijna onwillekeurig schijnen. Beproef het maar bij een kind, dat pas staan kan; bij de eerste afwijking uit den evenwigtstoestand valt het terstond om; de hersenen hebben nog geen verstand genoeg om de spieren te gebieden die afwijkingen te herstellen; eerst langzamerhand leert het te blijven staan. En de hersenen, hoe komen zij die afwijkingen te weten? Even als Prospero in Shakspere's Tempest zijn Ariël, zoo hebben zij hunne spionnen, nog veel fijngevoeliger dan Ariël; hun ontgaat zelfs de onmerkbaarste beweging niet. De eerste van die spionnen is het *spiergevoel*, het vermogen waardoor wij kennis krijgen van den contractietoestand van een spier, over welks ontstaan echter nog slechts bloote vermoedens kunnen worden uitgesproken. Een ruw voorbeeld er van is het schatten van de zwaarte van een in de hand gehouden gewigt, ook al zien wij het niet; doch geheel juist is dit voorbeeld niet, omdat bij dit schatten ook de gevoelde drukking op de huid van de hand in 't spel komt. Hoe dit ook zij, door 't spiergevoel worden wij ons de plaatsing der ligchaamsdeelen ten opzigte van elkaâr bewust, en iedere verandering in die plaatsing wordt ter onzer kennisse gebragt. De duizeligheid bij herstellende zieken, wier spieren verzwakt zijn, of bij ziekten der hersenen, en die 't staan moeijelijk maakt, is voor een groot deel gegrond in onvolkomenheid van dit spiergevoel. — Een tweeden spion is zijn terrein aangewezen onder de voetzool. Door 't *gevoel* nl. kunnen wij 't verschil van drukking op verschillende plaatsen beoordeelen; wordt nu de regter voetzool meer gedrukt dan de linker, of de regterkant van de voetzool meer dan de linker, dan weten wij dat het ligchaam naar de regter-

zijde overhelt en kunnen dus de spieren van de linkerzijde bevel geven die overhelling door hun contractie op te heffen. — Eindelijk, de derde spion wordt niet alleen bij 't staan gebruikt, maar is onze gewone boodschapper, die ons de meeste berigten van 't geen buiten ons is brengt, nl. 't *gezigt*. Als wij bij het staan naar de een of andere zijde afwijken, zal ook natuurlijk een voorwerp, waarop onze oogen gerigt zijn, zijn stelling ten opzigte van de omringende voorwerpen eenigzins veranderen, en op deze wijze is ons het gezigt tot een vasten stand behulpzaam. Zijne hulp is echter minder onmisbaar dan die van 't spiergevoel en 't gevoel van drukking op de voetzool. Want ook met gesloten oogen kan men vrij goed staan blijven (op één voet echter niet dan met groote afwijkingen). Maar misschien komt hier bij iemand de gedachte op: als de gewone afwijkingen zoo gering zijn, hoe kan men dan zoo met zekerheid spreken over den invloed van een of ander hulpmiddel bij 't staan; hoe kan men die afwijkingen meten? Zeer eenvoudig: op het hoofd van den persoon, die tot de proef dienen zal, bevestigt men een potlood in loodregte stelling, met de punt naar boven, en plaatst een met papier overspannen plank zoo er boven, dat de punt van 't potlood even aan 't papier komt. Of zoo men wil, kan men 't papier met rookzwart overtrekken, en in plaats van 't potlood een stiftje gebruiken; deze laatste inrigting wordt thans veel tot zulke zoogenaamde graphische of zelfregistrerende methoden aangewend. Natuurlijk teekent nu de persoon zelf zijn afwijkingen op het papier op. Op deze wijze kan men de vastheid van verschillende standen onder verschillende omstandigheden aanschouwelijk voorstellen. Onder anderen is hierbij gebleken dat de stelling, waarbij de kleinste afwijkingen voorkomen, de zoogenaamde heupstelling (position hanchée) is. In dezen stand wordt het zwaartepunt van 't ligchaam bijna loodregt boven het voetgewricht van een been gebragt, zoodat dit been voornamelijk het ligchaam draagt; het andere been wordt iets vooruit gebragt en, zwak gebogen in 't kniegewricht, ligt op den grond gezet; dit been zorgt dan voor 't bewaren van den evenwigtstoestand. Eensdeels worden dus hier de gewrichten van 't dragende been strakker gespannen, doordat 't ligchaam bijna met zijn geheele zwaarte op dit been drukt; ten anderen is zoowel 't spiergevoel als 't drukkingsgevoel op de voetzool van het in evenwigt houdei been fijner en voor geringer onderscheidingen vatbaar, o

het minder ingespannen is en minder op den grond drukt. — Minder gunstig dan de position hanchée is de militaire wijze van staan, waarbij de zwaartelijn tusschen de beide voeten valt en de beide beenen gelijkmatig het ligchaam dragen.

Bij de meeste overige zoogdieren valt het staan veel gemakkelijker dan bij den mensch, omdat hunne vier pooten een veel grooter ondersteuningsvlak omvatten, dan onze twee voeten. Zoo zien wij dikwijls een paard staande uitrusten. Hiermede hangt zamen de mindere uitbreiding der voeten zelve, daar het dan op een groote oppervlakte van de voet*zool* minder aankomt. Vandaar bij de dieren het verloren gaan van sommige der vingers; bij een paard b. v. is alleen de middelvinger overgebleven, waarvan het uiteinde met den hoef omgeven is; bij een zwijn de middel- en ringvinger, terwijl de wijsvinger en pink zeer rudimentair ontwikkeld zijn en den grond niet aanraken.

De vogels zijn weêr tot twee pooten beperkt, doch de aanzienlijke uitbreiding hunner teenen maakt de ondersteuningsvlakte ook hier weêr tamelijk groot. Eigenaardig is nog een inrigting, die het den vogel mogelijk maakt op een tak zittende te slapen. In den slaap is de wilsinvloed opgeheven en toch laten de om den tak geslagen klaauwen niet los. Dit wordt bewerkt doordat de pezen van de buigspieren der teenen aan de achterzijde van het voetgewricht over een soort van rol loopen en daar door banden worden vastgehouden. Wanneer nu de vogel gaat zitten, buigt hij het voetgewricht en daardoor worden deze pezen gespannen, even als wanneer men een langs de rugzijde van een vinger gespannen bandje aan den knokkel en aan den top vastmaakt en nu, door den vinger te buigen, het bandje spant. De gespannen pezen buigen nu de teenen en slaan dus de klaauwen om den tak zamen.

Tot staan is dus bij den mensch de zamenwerking van vele dingen noodig. Maar moeijelijker nog dan staan is *gaan;* dat hebben wij vroeger als kinderen bij onze eerste pogingen ondervonden, en wel laat 't zich begrijpen, dat de kleine onontwikkelde menschen niet terstond den slag hadden van die gecompliceerde beweging. Laat ons een paar schreden gaan en daarbij beredeneren wat wij doen. Wij zetten een voet, b. v. den linker, vooruit; tegelijk schuift het andere been den romp voorwaarts, zoodat hij eerst tusschen de beide beenen, daarna boven het linkerbeen komt te rusten. De linkervoet wordt

nu opgetild, knie- en voetgewricht strekken zich, en eindelijk rust de voet alleen met den bal op den grond; tevens heeft dit been den romp vooruitgeschoven en is nu naar achteren uitgestrekt. Het linkerbeen wordt geheel opgeheven en de vooruitgeschoven romp komt te rusten op het regter dat (terwijl het linker den romp droeg, zich strekte en den romp vooruitschoof) van achteren naar voren is bewogen en nu evenveel voor het linkerbeen staat als straks er achter. Nu strekt zich weêr het regterbeen, terwijl het linker zich naar voren beweegt. Ieder been komt dus afwisselend in de volgende toestanden: 1°. 't staat vooruit, 2°. het buigt zich zwak, 3°. het draagt den romp, 4°. 't strekt zich en schuift den romp voorwaarts, 5°. 't slingert van achteren naar voren. En zoo da capo in infinitum. Met opzet zeg ik *slingeren*, omdat deze beweging een geheel passieve is, waarbij volstrekt geen spierwerking noodig is, maar die geheel geschiedt op de wijze van een gewonen slinger. Deze slingering wordt mogelijk gemaakt door de vrije bewegelijkheid van het been in 't heupgewricht en de bevestiging door de luchtdrukking, die, zoo als wij boven hebben gezien, evenwigt maakt met het gewigt van 't been. — Bij de snelste wijze van gaan duurt deze slingering even lang als de overige toestanden (1—4) zamen, zoodat, terwijl 't eene been slingert (passief is) het andere al de boven aangegevene stellingen inneemt (actief is). Hier staat dus telkens maar *één* been op den grond, en actieve en passieve toestand duren *even lang*.

Langzamer wordt het gaan, als er een tijd is dat beide beenen tegelijk den grond aanraken, als nl. 't slingerende been op den grond neêrkomt, voordat 't andere is opgeheven; hier duurt dus de passieve toestand *korter* dan de actieve.

Waar er echter omgekeerd een tijd is, dat geen van beide beenen den grond aanraakt, daar ontstaat loopen. Het uitstrekken geschiedt veel krachtiger en daardoor wordt de romp niet vooruitgeschoven, maar als 't ware vooruitgeworpen; terstond na 't uitstrekken begint het been zijn slingering, terwijl het andere zijn slingering nog niet geëindigd heeft, maar de kracht van den stoot houdt het ligchaam zwevende gedurende den tijd dat het door geen van beide beenen ondersteund wordt. Bij het loopen duurt dus de passieve toestand *langer* dan de actieve.

Deze wijze van voortbeweging blijft bij alle eigenlijk loo-

pende zoogdieren dezelfde: overal is het een afwisselend voortbewegen van 't zwaartepunt en steunen van 't ligchaam, telkens door twee van de vier locomotieorganen. Verschillende wijzigingen treden er echter aan die organen op, al naardat zij meer of minder uitsluitend tot voortbeweging dienen, vooral aan de vingers. Bij het paard, de giraffe en anderen zijn deze 't minst ontwikkeld; hier worden dan ook de ledematen alleen tot loopen gebruikt. Bij de dieren van 't katten- en hondengeslacht worden zij meer in aantal en meer ontwikkeld. Deze ontwikkeling hangt zamen met een nieuw optredende functie der ledematen, vooral der voorste: 't grijpen en vasthouden van de prooi. Steeds volkomener en bewegelijker worden zij bij de eekhorens en de knaagdieren in 't algemeen, waar de pooten tot menigvuldige functiën, klimmen, graven, enz. gebruikt worden. Verder vinden wij bij de apen een nog hoogere ontwikkelingsvorm, totdat eindelijk bij den mensch de achterste extremiteiten uitsluitend tot voortbeweging zijn ingerigt met minder ontwikkelde vingers, en de voorste extremiteiten met hun bewonderenswaardig volkomene en bewegelijke hand geheel aan de functie van locomotie zijn onttrokken, en in plaats daarvan de tallooze verschillende bezigheden kunnen verrigten, die wij met onze armen volbrengen.

Doch niet alléen de vingers, ook de geheele extremiteit wordt gewijzigd naar de levenswijze van het dier. Zoo vinden wij bij snelle loopers (giraffe, hazewind) de langste pooten, volgens de wet van den hefboom, dat het uiteinde van den langsten hefboomsarm de snelste bewegingen volvoert; bij gravers (mol) korte, breede pooten met groote uitsteeksels, tot insertie van spieren en begunstiging van hunne werking; bij springers (kangoeroe) sterk ontwikkelde lange achterpooten, die bij hunne uitstrekking het ligchaam met kracht kunnen vooruitwerpen. Ja zelfs gaat die wijziging zoo ver, dat zij het dier tot beweging in een geheel andere middenstof in staat stelt, b. v. de vleêrmuizen, die tusschen de zeer lange vingers van hunne voorpooten een vlies hebben, dat ook verder 't ligchaam omzoomt en de rol van vleugel kan spelen; de zeehonden, wier voor- en achterpooten tot krachtige, breede vinnen zijn geworden; de walvisschen, bij welke alleen de voorpooten, insgelijks als vinnen, zijn overgebleven. — Bij twee groote klassen van gewervelde dieren treden deze beide wijzen van beweging, vliegen en zwemmen, nog meer op den voorgrond. Steeds worden zij

echter door dezelfde organen volvoerd; zoo zijn de vleugels der vogels veranderde voorpooten; de borst- en buikvinnen der visschen veranderde extremiteiten [1].

Kort, zeer kort was dit overzigt van de voornaamste bewegingen der gewervelde dieren, die op de verplaatsing van het ligchaam betrekking hebben. Maar om de massa van feiten niet al te overstelpend te maken, moet er iets en soms veel van de volledigheid worden opgeofferd. De vele overige spierbewegingen, die in 't dierlijk ligchaam plaats hebben (bij de beweging van 't voedsel, van 't bloed, enz.) moeten, omdat zij niet tot het gebied der locomotie behooren, hier met stilzwijgen worden voorbijgegaan.

Wij hebben eenige werkingen der machine gezien. (Dat eeuwig terugkomen op de stoommachine is misschien vervelend, maar 't is waarlijk de beste vergelijking die er is.) Wij hebben hare werkende deelen en hunne onderlinge verbinding nagegaan. Zullen wij 't hierbij laten blijven en ons bezoek als geëindigd beschouwen? Neen, waarlijk niet; zoo wij er eenigzins begrip van willen hebben, moeten wij ons getroosten stoomschuif en ketel en vlampijpen, enz. na te gaan; anders blijft ons nog de machine, een hoop ijzer, die bewogen wordt of zich beweegt, maar 't waardoor? en 't waarom? ontgaat ons. Verder dus, en de zaak ten einde toe bekeken.

W a a r d o o r k o m t s p i e r a r b e i d t o t s t a n d? ziedaar de vraag, die wij ons voorleggen.

Daar ligt een stuk verroest ijzer; of eigenlijk, 't is nu geen ijzer meer, maar een verbinding van ijzer met zuurstof en water; het ijzer is geoxydeerd, met zuurstof verbonden, of zoo als wij zeggen, verroest. Toen dat ijzer nog blank was, had het onder meer andere eigenschappen ook deze, dat het een streven bezat om zich onder zekere omstandigheden met zuurstof te verbinden; een eigenschap, zonder welke ijzer geen ijzer is. Was het goud geweest, dan had het dat streven niet of niet in die mate gehad, en 't zou goud gebleven zijn, maar

---

[1] De overige vinnen zijn niet homoloog met de extremiteiten, maar ontstaan uit huidplooijen.

't was nu eenmaal ijzer. De omstandigheden waren er, het ijzer en de zuurstof waren aanwezig: er ontstond geoxydeerd ijzer, ijzerroest. Was dat roesten snel geschied, dan zou 't ijzer merkbaar warm geworden zijn; nu werd het ook wel warm, maar bij onmerkbare hoeveelheden, die, naarmate zij ontstonden, 't ijzer door uitstraling of anderzins verlieten. Nu 't ijzer roest is geworden, heeft het geen streven meer om zich met zuurstof te verbinden.

Dat streven van 't blanke ijzer om zich met zuurstof te verbinden, was *spankracht*, potentiëele kracht; de warmte, die door de oxydatie ontstond, was *levende kracht*, actueele kracht, waarin de spankracht werd omgezet. Het geoxydeerde ijzer heeft geen spankracht meer. Ontneemt men het echter zijn zuurstof, dan heeft men weêr 't oude ijzer met evenveel spankracht (streven om zich te verbinden) als vroeger; en om dit te doen moet men een levende kracht (b. v. warmte) verbruiken en wel juist zooveel als er vroeger door de oxydatie is ontstaan.

In 't algemeen kan men zeggen: bij iedere chemische verbinding gaat de spankracht die in de onverbonden stoffen voorhanden was (d. i. 't streven om zich met elkaâr te verbinden) geheel of gedeeltelijk in levende kracht (voornamelijk warmte) over. Een gelijke hoeveelheid levende kracht heeft men noodig om de verbinding weêr te ontleden, om de stoffen weêr te scheiden, om haar hare spankracht weêr te geven.

Tot verduidelijking diene nog het volgende:

Er hangt een gewigt aan een touw; dit gewigt heeft een streven om ter aarde te vallen, welk streven het echter niet kan uiten, omdat het touw dat vallen verhindert. Het gewigt oefent dus alleen spankracht uit, geen levende kracht. Wordt nu het touw doorgesneden (d. i. zijn de omstandigheden daar, waaronder het ijzer zich met de zuurstof verbindt), dan valt 't gewigt; zijn spankracht gaat over in levende kracht, d. i. de beweging die 't door den val krijgt en die gemeten kan worden door de drukking, die het bij het neêrkomen uitoefent. Ligt het gewigt eenmaal op den grond, dan heeft het geen spankracht, geen neiging tot vallen meer; deze is echter niet vernietigd, maar overgegaan in levende kracht. Wil men de vroegere spankracht herstellen, dan moet het gewigt weêr even hoog worden opgehangen. Om het zoover op te heffen, wordt

er echter eene levende kracht (b. v. door spierwerking) verbruikt, en wel juist zooveel als er door den val te voorschijn gekomen is. Deze levende kracht is evenmin hierdoor vernietigd, maar is omgezet in de spankracht, die het gewigt weêr heeft als het hangt. Het vallen van 't gewigt is dus analoog met het ontstaan der chemische verbinding, spankracht omgezet in levende kracht; het opheffen van 't gewigt met het opheffen der chemische verbinding, waarbij levende kracht wordt verbruikt en als spankracht weêr te voorschijn komt.

Wil men nog een voorbeeld:

Om een pendule op te winden heeft men kracht noodig, deze kracht wordt omgezet in de spankracht, die de veer door 't opwinden verkrijgt, welke spankracht zich weêr omzet in levende kracht, d. i. in beweging van de verschillende deelen van 't uurwerk. Is de veer afgeloopen, heeft zij hare spankracht verloren, dan is het optreden van levende kracht ook geëindigd; om dit weêr te doen beginnen moet men eerst weêr een zekere hoeveelheid levende kracht verbruiken om aan de veer haar spankracht weer te geven.

Wat als levende kracht verdwijnt komt als spankracht te voorschijn, en omgekeerd; wat als spankracht verdwijnt, komt als levende kracht te voorschijn. De som van beiden, spankracht en levende kracht, is altijd constant.

De levende kracht, de omgezette spankracht, treedt op onder verschillende vormen, die echter allen hun grond hebben in beweging, hetzij beweging van massa's (mechanische beweging), of van moleculen (licht, warmte, electriciteit). Al deze vormen kunnen in elkander overgaan, b. v. mechanische beweging in warmte: als een wagenas niet goed gesmeerd is zal dezelfde kracht een mindere beweging bewerken; er wordt dus mechanische beweging verbruikt, maar niet vernietigd, daar zij als warmte aan de as te voorschijn komt. Electriciteit in warmte en licht: als een electrische stroom door een metaaldraad gaat en daarin sterken weerstand vindt, wordt er electrische beweging verbruikt; en gaat over in warmte en licht, de draad gloeit. Zoo kunnen er tallooze voorbeelden worden aangehaald; maar bij al deze overgangen is dit merkwaardig, dat zij allen in bepaalde verhoudingen geschieden. Vooral de betrekking tusschen warmte en beweging heeft men tot dusver

nagegaan, en gevonden, dat als men mechanische beweging in warmte omzet (door wrijving, enz.), de kracht, die 425 ned. pond één el opligt, omgezet wordt in een hoeveelheid warmte die één pond water één graad Celsius warmer maakt [1]. Deze hoeveelheid warmte heeft men als eenheid aangenomen. Arbeidseenheid, waarmeê men de mechanische beweging meet, is de kilogrammeter, d. i. de kracht die 1 kilogram 1 meter hoog opligt. Aldus: 425 arbeidseenheden staan gelijk, zijn aequivalent met 1 warmte-eenheid. Omgekeerd als warmte in mechanische beweging wordt omgezet, treden er voor ieder warmte-eenheid, die verbruikt wordt, 425 arbeidseenheden op.

Het resumé van deze waarheden is de wet van het behoud van arbeidsvermogen, de schitterendste triomf der nieuwere natuurwetenschap. Waar levende kracht optreedt, ontstaat zij niet als iets nieuws, maar uit een anderen vorm van levende kracht, of uit spankracht, die omgezet wordt. Waar levende kracht verdwijnt, vergaat zij niet, maar treedt op als een andere vorm van kracht, of als spankracht. Al deze omzettingen geschieden naar vaste verhoudingen.

Deze groote wet beheerscht de gansche natuur en dus ook het organisme. *Dus* ook?...... Er was een tijd, toen er een schoone streek midden in 't groote rijk der wetenschap lag, die, zoo 't heette, volgens eigene wetten werd geregeerd. Terwijl het overige gebied een vreedzame republiek was, waar elke magt de regten had, die haar toekwamen, waren er wonderbare sagen in omloop over die half bekende streek; van een despoot, die nu eens Archaeus, dan Levenskracht heette, die daar heerschte naar eigen willekeur, dikwijls met vertrapping der regten van anderen, en weigerde zich te voegen naar de voor 't overige rijk geldende constitutie. Maar thans is Archaeus onttroond, de constitutie overal ingevoerd, en 't eerste artikel er van is de wet van 't behoud van arbeidsvermogen.

En nu de toepassing.

De spier bevat stoffen, die neiging hebben om zich met zuurstof te verbinden; eiwitstoffen, suikersoorten, enz,; het bloed voert die zuurstof aan; ziedaar dus spankracht gegeven. Wan-

---

[1] Juister uitgedrukt: die 1 pond water van 0° tot 1° C verwarmt.

neer nu die verbinding plaats heeft, wordt de spankracht omgezet in levende kracht. Dit geschiedt reeds in de rustende spier, en in dit geval treedt de levende kracht op onder twee vormen, als warmte en als electriciteit. Het eerste heeft de spier met andere weefsels gemeen; alle deelen van 't organisme, waar chemische verbinding plaats heeft, produceren warmte; — het optreden van electrische verschijnselen echter is alleen aan 't spier- en zenuwweefsel eigen [1]. Wanneer echter de spier in werkzaamheid komt, wordt de oxydatie der spierbestanddeelen veel intensiever, er wordt meer spankracht omgezet; er treedt dus meer levende kracht op, en ditmaal onder een nieuwen vorm, als mechanische beweging. De spier trekt zich zamen en kan daardoor arbeid verrigten. Tevens wordt ook de productie van warmte sterker.

Deze vermeerderde omzetting van spankracht in levende kracht, heeft nu haar oorzaak in de zenuwwerking, en deze werking zelf is weer een levende kracht, die, door oxydatie der zenuwbestanddeelen, uit spankracht ontstaat. Men zou zich het ongeveer op deze wijze kunnen voorstellen. Een kanaal met een sluis er in, aan wier beide zijden het water tot een verschillende hoogte staat. De drukking van 't hoog staande water tegen de sluis representeert spankracht, waarvan slechts een klein gedeelte in levende kracht wordt omgezet, doordat 't water hier en daar door de sluis sijpelt, welke kleine waterstraaltjes echter maar een onbeduidende kracht hebben. Hier hebben wij de rustende spier. Nu ontvangt de spier een prikkel van de zenuw en komt in contractie; de sluis wordt opengezet en de waterkolom stort met aanzienlijke kracht neer; een groote hoeveelheid spankracht is in levende kracht omgezet. Hoe wijder nu de sluis wordt geopend, des te meer water stort er neer, des te meer kracht wordt er uitgeoefend; m. a. w.: hoe sterker de zenuwprikkel is, des te intensiever wordt de oxydatie, des te meer spankracht wordt er omgezet, des te sterker contraheert zich de spier.

Wees zoo goed u met deze ruwe vergelijking tevreden te stellen en dit vast te houden: S p i e r a r b e i d e n s p i e r w a r m t e z i j n a f h a n k e l i j k v a n e n o n t s t a a n d o o r s t o f-

---

[1] Een bloote vermelding hiervan acht ik voldoende, daar een eenigzins gedetailleerde uiteenzetting van de leer der spier- en zenuwelectriciteit hier misplaatst zou zijn.

EEN GEVAARLIJK KIESSTELSEL.

Inleiding tot Waarheid in Staatsbeleid, door Mr. J. B. Baron van Hugenpoth tot den Berenclaauw.

"Inleiding tot waarheid in staatsbeleid" zal, vrees ik, niet veel toevoegen aan den roem dien de schrijver van "De Kloosters in Nederland" eenige jaren geleden met zoo volle regt verworven heeft. Reeds de titel is onheilspellend duister, en in zooverre maar al te passend voor den inhoud. Het geheel is een zonderling zamenstel van losse, deels onuitgewerkte fragmenten, welker onderling verband niet gemakkelijk wordt opgespoord; eene vrij oppervlakkige en toch niet heldere philosofie over regt en staat, op welker juistheid, naar ik meen, heel wat valt af te dingen.

Jammer dat de schrijver dien ingewikkelden, zonderlingen en ook uit het oogpunt van redactie gansch niet onberispelijken vorm verkozen heeft. Anders uitgewerkt had zijn boekje ongetwijfeld indruk gemaakt, want het moet dienen als voertuig van een schoone, edele gedachte, als een krachtig pleidooi in het belang van die politieke moraliteit, zonder welke er aan geen gezond staatsleven te denken valt. De Heer Hugenpoth wil tweederlei: vooreerst de overtuiging wekken, dat Nederland ziek, ernstig ziek is; ten andere de geneesmiddelen aanwijzen, welke zijns inziens alleen tot herstel leiden kunnen.

Ik wensch met voorbijgang van al het andere mij voor eenige oogenblikken als keurmeester van die geneesmiddelen op te werpen, en met bescheidenheid de redenen te ontwikkelen waarom ik het bedenkelijk acht ze den zieke toe te dienen.

die grenzen een verre, verre horizont. Dit echter hebben in zonderheid op dit gebied de nieuwere onderzoekingen geleerd: Gelijk de natuur één is, wat hare wetten betreft, zoo is ook het organisme één wat de levensverschijnselen betreft. Iedere wet geldt voor de geheele natuur; ieder levensverschijnsel werkt op het gansche organisme. Ieder orgaan en iedere functie influenceert op de overigen; zenuwfunctie op spierfunctie, spierfunctie op bloedsomloop en ademhaling, deze beiden op alle overige. Alles is onafscheidelijk verbonden tot een geheel, waarvan Mayer [1] teregt zeide: "es mögen die Lebenserscheinungen einer wundervollen Musik verglichen werden, voll "herrlicher Wohlklänge und ergreifenden Dissonanzen; nur in "dem Zusammenwirken aller Instrumente liegt die Harmonie, "in der Harmonie nur liegt das Leben."

D. Huizinga.

[1] J. R. Mayer, die organische Bewegung in ihrem Zusammenhange mit dem Stoffwechsel. Heilbronn, 1845.

EEN GEVAARLIJK KIESSTELSEL.

Inleiding tot Waarheid in Staatsbeleid, door Mr. J. B. Baron van Hugenpoth tot den Berenclaauw.

"Inleiding tot waarheid in staatsbeleid" zal, vrees ik, niet veel toevoegen aan den roem dien de schrijver van "De Kloosters in Nederland" eenige jaren geleden met zoo volle regt verworven heeft. Reeds de titel is onheilspellend duister, en in zooverre maar al te passend voor den inhoud. Het geheel is een zonderling zamenstel van losse, deels onuitgewerkte fragmenten, welker onderling verband niet gemakkelijk wordt opgespoord; eene vrij oppervlakkige en toch niet heldere philosofie over regt en staat, op welker juistheid, naar ik meen, heel wat valt af te dingen.

Jammer dat de schrijver dien ingewikkelden, zonderlingen en ook uit het oogpunt van redactie gansch niet onberispelijken vorm verkozen heeft. Anders uitgewerkt had zijn boekje ongetwijfeld indruk gemaakt, want het moet dienen als voertuig van een schoone, edele gedachte, als een krachtig pleidooi in het belang van die politieke moraliteit, zonder welke er aan geen gezond staatsleven te denken valt. De Heer Hugenpoth wil tweederlei: vooreerst de overtuiging wekken, dat Nederland ziek, ernstig ziek is; ten andere de geneesmiddelen aanwijzen, welke zijns inziens alleen tot herstel leiden kunnen.

Ik wensch met voorbijgang van al het andere mij voor eenige oogenblikken als keurmeester van die geneesmiddelen op te werpen, en met bescheidenheid de redenen te ontwikkelen waarom ik het bedenkelijk acht ze den zieke toe te dienen.

Maar vooraf een woord over de kwaal. "Vrouw Democratie "is ziek: Tartuffe tracht haar te dooden." Vermoedelijk zijt gij door deze mededeeling nog maar zeer onvolledig ingelicht, en wonder is het niet, want niet ligt zal iemand zonder nadere aanwijzing de bijzondere beteekenis raden, door den schrijver aan het woord Democratie toegekend. Als ware de spraakverwarring op politiek terrein hier te lande nog niet groot genoeg, heeft de Heer Hugenpoth gemeend daartoe te moeten bijdragen door den naam van democraat onveranderlijk toe te passen op elkeen, "die door waarheid regtvaardigheid voor allen "wil", en dus Democratie te nemen in den zin van "natuurlijke "eigenschap (instinct) der menschheid, die waarheid tot middel "en regtvaardigheid tot doel heeft." Welnu, die zoogenaamde democratie — dat regtsbewustzijn, zou ik liever zeggen — is bij velen verstikt geraakt onder het egoïsme eener nuttigheidsphilosophie, die alle middelen, zedelijke en onzedelijke, geoorloofd acht, zoo zij maar tot het gewenschte doel kunnen bijdragen. Vooral in de staatkunde openbaart zich die ziekte: dubbelhartigheid en onwaarheid worden tot wettige middelen van staatsbestuur verheven. "Het rijk der minderheden — ik "noem dat het rijk der zwakheid — is op geven en nemen — "*do, ut des* — gegrondvest. Trans-actie is helaas! bijna het "wachtwoord der partijen bij den constitutionelen regerings- "vorm geworden. — Hier bevordert de liberaal de doode hand "en andere privilegiën ten gerieve van den Ultramontaan; "dáár pleegt de historische school, door het slagveld te verla- "ten als anderzins, verraad aan hare eigene geschiedenis, ten "behoeve van tijdelijke bondgenooten; elders roept de onver- "draagzame protestant, ten believe van den even onverdraag- "zamen katholiek: "Stil, zwijg over die kwestie, ze is te tee- "der." De verdraagzaamheid, de arme verstooteling, die zoo "gaarne, ter wille der liefde, in het openbaar én herhaaldelijk "én dikwijls over aanhangige teedere kwestiën zou willen spre- "ken, om er de scherpe punten af te ronden, wordt niet ge- "hoord. — En weet dan, dat tusschen de hatelijken en on- "verdraagzamen de eerste plaats wordt ingenomen door hen, "die de openbare bespreking der zoogenaamde teedere vraag- "stukken afwijzen, bewust als zij zijn, dat alleen daardoor op- "lossing en ten slotte verbroedering kan verkregen worden. "Bij het gadeslaan der constitutionele regeringen in Euro "en bij het nazien der som van politieke kunstenarijen, vin

wisseling. Deze stofwisseling is een oxydatie van de bestanddeelen van 't spierweefsel. De producten van die oxydatie (koolzuur en andere stoffen) worden door 't bloed opgenomen en verwijderd. Nieuwe stoffen, die zich met zuurstof trachten te verbinden (nieuwe spankrachtvoerende stoffen) en tevens de zuurstof zelf worden door 't bloed aangevoerd.

Treffend verklaart deze theorie der spierwerking vele verschijnselen uit het dagelijksch leven en brengt onze bewegingsfunctiën in een meer onmiddellijk verband met de overige werkzaamheden van 't organisme. — Wij doen een flinke wandeling: de aangename warmte, die wij daarvan gevoelen, is een gevolg van verhoogde spierwerking: tegelijk met den arbeid der spieren werd ook meer warmte geproduceerd. Daartoe moest er een grootere hoeveelheid spierbestanddeelen worden geoxydeerd; dus er moest meer voedsel voor de spier worden aangevoerd en meer oxydatieproducten worden weggevoerd; beide omstandigheden versnelden den bloedsomloop. Zou er meer geoxydeerd worden, dan moest er ook meer zuurstof worden aangebragt; de ademhaling werd dus krachtiger, tevens om het vermeerderde koolzuur, een voornaam oxydatieproduct der spier, beter te kunnen wegvoeren. Wij hebben dus als onmiddellijke gevolgen der spierbeweging, versnelling van bloedsomloop en ademhaling, die echter niet alleen voor de spieren weldadig is, maar op het geheele organisme gunstig werkt, door de stofwisseling in 't algemeen intensiever te maken. (Wordt de beweging al te heftig, dan is die versnelling merkbaar genoeg aan 't kloppen van het hart en de hijgende ademhaling.) En van die intensievere stofwisseling is de eetlust, dien wij na de beweging gevoelen, een gevolg; 't is een eisch, dien ons ligchaam doet tot schadevergoeding, tot terugbekoming van de stoffen, door welker oxydatie arbeid en warmte is ontstaan en die als koolzuur en andere producten zijn verwijderd. Wordt er aan dien eisch niet voldaan, dan volgen onze organen over korteren of langeren tijd het voorbeeld der parijsche arbeiders, la grève. Geen geld, geen zwitsers. Geen voedsel, geen arbeid.

Onbevredigend in vele opzigten is dit overzigt van de voornaamste bijzonderheden uit de leer der spierbeweging. Zijn ook de grenzen van ons weten in deze rigting in de laatste jaren veel verder vooruitgeschoven, toch blijft er nog achter

die grenzen een verre, verre horizont. Dit echter hebben in zonderheid op dit gebied de nieuwere onderzoekingen geleerd: Gelijk de natuur één is, wat hare wetten betreft, zoo is ook het organisme één wat de levensverschijnselen betreft. Iedere wet geldt voor de geheele natuur; ieder levensverschijnsel werkt op het gansche organisme. Ieder orgaan en iedere functie influenceert op de overigen; zenuwfunctie op spierfunctie, spierfunctie op bloedsomloop en ademhaling, deze beiden op alle overige. Alles is onafscheidelijk verbonden tot een geheel, waarvan Mayer [1] teregt zeide: "es mögen die Lebenserscheinungen einer wundervollen Musik verglichen werden, voll "herrlicher Wohlklänge und ergreifenden Dissonanzen; nur in "dem Zusammenwirken aller Instrumente liegt die Harmonie, "in der Harmonie nur liegt das Leben."

D. HUIZINGA.

[1] J. R. Mayer, die organische Bewegung in ihrem Zusammenhange mit dem Stoffwechsel. Heilbronn, 1845.

geen onberispelijk stelsel geleverd, toch een dat oneindig voortreffelijker was dan het vroeger bestaande. Kan men nu zeggen, dat het gezuiverde stelsel ook een meer gezuiverde volksvertegenwoordiging heeft in het leven geroepen; dat de parlementen der laatste vijfendertig jaren, wat innerlijke waarde betreft, hooger staan aangeschreven dan de parlementen van de achttiende eeuw bijv.? Maar zeer weinigen, die het zullen beweren, en zoo niet, wat blijft er dan over van de stelling, dat elke volksvertegenwoordiging de getrouwe uitdrukking is van de deugden en gebreken der kieswet?

Maar reeds genoeg van deze kwestie; het is te minder noodig, die in al hare diepte te doorgronden, omdat ik in elk geval met den schrijver van oordeel ben, dat de waarde van eene goede kieswet niet ligt te hoog kan worden geschat. Komen wij daarom tot het practische gedeelte van zijn betoog, tot het nieuwe kiesstelsel, dat naar zijn inzien de plaats zou behooren in te nemen van het thans bestaande, in allerlei opzigten onvoldoende.

De Heer Hugenpoth heeft niet weinig grieven tegen onze kieswet; hij geeft ons eene levendige en helaas maar al te juiste voorstelling van de vele misbruiken, welke in den regel den electoralen strijd hier te lande kenmerken; misbruiken, waaraan beurtelings — of liever gelijktijdig — alle partijen zich schuldig maken, en concludeert dan aldus:

"Uit het verkiezingswerk, zoo als dat plaats grijpt, vloeit "voort:

"dat vrijheid en eerlijkheid bij de verkiezingen zijn te loor gegaan;

"dat de kiezers voor het groot meerendeel zich geene re- "kenschap hunner keuze geven, en slechts werktuigen in de "hand der leiders zijn;

"dat bekwame en zelfstandige mannén om servile middelma- "tigheden worden achtergesteld;

"dat het bevorderen der hartstogten en belangen van gewest "of kiesdistrikt, een middel zijnde om gekozen of herkozen te "worden, de afgevaardigde naar de Staten-Generaal feitelijk niet "meer is vertegenwoordiger van het geheele Nederlandsche volk, "zoo als hij naar luid van art. 74 der grondwet zou moeten zijn;

"dat de afgevaardigde naar Staten-Generaal en Provinciale "Staten, onder die omstandigheden en onder de verbindtenissen, "door hem bij geloofsbelijdenissen als anderzins aangegaan,

"meestal zedelijk gedwongen wordt te vergeten, dat hij, naar "het voorschrift van art. 82, 86 en 127 der grondwet, volgens "eed en geweten moet stemmen, zonder last of ruggespraak met "hen, die benoemen;

"dat de directe verkiezingen, krachtens art. 76, 123 en 139 "der grondwet, feitelijk zijn geworden verkiezingen met drie "glibberige trappen, namelijk: de sluwe leider, de baatzuchtige "handlanger en de bevangen kiezer;

"dat de eerlijke stemgeregtigde, door de electorale intrigues "in zijn gevoel van regtschapenheid gekwetst, van de stembus "wegblijft;

"dat de kiezers, telkens getuigen en werktuigen bij de elec-"torale kuiperijen, hun waarheidszin en begrip van zedelijkheid "verliezen, en eindelijk, dat het volk, ziende op welke onwaar-"dige wijze de wetgevende vergaderingen worden zamengesteld, "de grondwettige staatsmagten leert minachten."

Ziedaar zeker eene strenge acte van beschuldiging, strenger dan ik zou durven opmaken. Ook dit ga ik echter voorbij, want al valt er hier en daar op de voorstelling af te dingen, ik erken gaarne dat zij veel meer waarheid behelst dan in het belang van onzen goeden naam wenschelijk zijn kan. Mogt het dus mogelijk zijn om door wijziging van het kiesstelsel tot een toestand te geraken, welke vrij is van al die gebreken, niemand behoort zich dan te onttrekken aan den pligt om krachtig op dergelijke wijzigingen aan te dringen.

Welke zijn nu de veranderingen door den Heer Hugenpoth aanbevolen? Zij kunnen tot deze vier hoofdpunten worden teruggebragt:

1°. Regeling van den census naar eene verhouding juist tegenovergesteld aan hetgeen thans bestaat, op zoodanige wijze dat die census in de meest welvarende en meest beschaafde gemeenten tot het minimum daalt en daarentegen hooger klimt naarmate op andere plaatsen de bevolking minder is ontwikkeld;

2°. Beperking, zoo veel mogelijk, van het getal kiesdistricten, omdat kleine districten aan plaatselijken en persoonlijken invloed de meeste speelruimte openlaten. De leden van de provinciale staten worden daarom gekozen door de kiezers van de geheele provincie; de leden van de Tweede Kamer in niet meer dan vijf districten, elk met 683000 zielen en elk 15 afgevaardigden benoemende;

3°. Verbod aan de candidaten om zich na het uitschri

der verkiezingen in gedrukte of geschreven stukken met geloofsbelijdenissen of programma's tot de kiezers te wenden;

4°. Bepaling dat de kiezers hunne stembilletten ontvangen van het bureau dat bij de verkiezingen voorzit en dit invullen met eigen hand op de plaats waar het bureau vergaderd is.

De vier genoemde voorstellen hebben, zoo als men ziet, niet alle even wijde strekking. Enkele bedoelen slechts kleine verbeteringen; andere daarentegen zijn bestemd om zeer diep in te grijpen in het raderwerk van ons kiesstelsel. Tot de minder belangrijke, maar daarom niet minder goede wijzigingen, welke onze schrijver aanbeveelt, breng ik de laatste. De verpligting aan de kiezers opgelegd om zelve hunne billetten in te vullen, en dat wel ter plaatse waar het stembureau zitting houdt, heeft zeker eigenaardige bezwaren, maar deze zijn dunkt mij onbeduidend, vergeleken bij het voordeel dat daardoor tevens verkregen wordt: beperking namelijk van den ongeoorloofden invloed welken derden op de stemming der kiezers kunnen uitoefenen. De bepaling tevens in het voorstel opgesloten, dat alleen zij die kunnen lezen en schrijven als kiezers mogen optreden, moest dunkt mij in geen kieswet ontbreken.

Maar komen wij tot hetgeen hoofdzaak is voor den Heer Hugenpoth, de twee eerste voorstellen namelijk. Het is daarbij niet alleen te doen om eene interpretatie van de Grondwet, maar ook om een der gewigtigste vraagstukken van ons staatsregt: Wat behooren de Staten-Generaal te vertegenwoordigen, de belangen van de natie of haren wil? Zoowel op het eene als op het andere punt wijkt mijne meening zeer ver af van die des schrijvers; want naar mijn oordeel doet hij niet alleen de grondwet geweld aan, maar staat hij ook een stelsel voor, dat, eenmaal toegepast, ons van een ware volksvertegenwoordiging allengs verder zou afbrengen.

Strijdig met de Grondwet acht ik de voorgestelde bepaling, dat men voor groote steden den laagsten en voor kleine gemeenten den hoogsten census behoort aan te nemen; immers het blijkt duidelijk dat men in 1848 met de regeling van den census "naar plaatselijke omstandigheden" juist het tegenovergestelde bedoelde van wat nu wordt aanbevolen, en ik zou bijna durven verzekeren dat zoowel toen als bij het vaststellen van de kieswet niemand de bedoelde woorden in een anderen zin heeft opgevat [1].

[1] "Indien wij" — dus zeide de Regering in hare Memorie van Toelichting

Het wordt inderdaad spelen met de Grondwet, wanneer men dus aan de woorden eene beteekenis geeft geheel tegenovergesteld aan die welke de wetgever blijkbaar bedoelde, en ik begrijp niet wel, hoe die interpretatie kan worden aanbevolen door een schrijver, die, afkeerig van alle utiliteits-systemen, met grooten ernst en zeer teregt voorwaar, op waarheid in staatsbeleid als hoofdvereischte van waarachtige volkswelvaart aandringt. Is de voorgestelde wijziging volstrekt noodig om tot de zamenstelling van eene goede volksvertegenwoordiging te geraken, dat men dan de Grondwet verandere; maar ik moet openhartig bekennen, dat ik van zulk eene verandering allerminst verbetering te gemoet zie. Werd het stelsel van den Heer Hugenpoth consequent toegepast, dan zoude de verkiezing van drie vijfde gedeelten en dus van de meerderheid der Tweede Kamer ten platte lande, aan een zeer kleinen kring van kiezers zijn opgedragen, en deze alzoo op den gang van het staatsbestuur zonder eenig regt hoegenaamd een overwegenden invloed uitoefenen. En intusschen, zoo als ik reeds zeide, het kwaad zou enkel verplaatst worden, want ook aangenomen dat men, dank zij het nieuwe stelsel, op het platte land voor het vervolg met geen andere dan zelfstandige kiezers te doen kreeg, niet geneigd om aan den leiband te loopen van vreemden, zoo zou daarentegen de verlaging van den census in de steden het cijfer der bloote werktuigen, nu ook daar reeds vrij aanzienlijk, in eene zeer sterke mate doen aangroeijen. Zeker, moest de kieswet nog worden zamengesteld, ik zou dan gaarne met den schrijver aandringen op een hoogeren dan den nu bepaalden census, en wel vooral in de kleine gemeenten; maar nu eenmaal het minimum werd aangenomen, is het moeijelijk daarop terug te komen. Wie in dit opzigt ook anders meenen, niet velen zullen geloof ik tegenspreken, dat er evenmin reden als regt bestaat voor het aannemen van een zoo radicaal, en ik durf zeggen zoo onbillijk stelsel als hier wordt aangeprezen.

En nu het andere en zeker meest belangrijke voorstel: het vormen van zeer groote kiesdistricten, als het meest geschikte middel om bij de verkiezingen allen plaatselijken invloed te keeren. Ik vrees dat dit voorstel meer bijval zal vinden dan

---

dd. 19 Junij 1848 — "voor een oogenblik in de grootste stad van ons land het hoogste cijfer aannemen voor de kiesbevoegdheid, en het laagste cijfer in de geringste gemeente, dan zal men in den regel zoodanige kiezers aantreffen, die naar billijkheid tot de benoeming der vertegenwoordiging kunnen en moeten medewerken."

springt Ik wil geen namen noemen, maar wanneer ik in onze Tweede Kamer rondzie en ik toets de ook aldaar zoo dikwijls verkondigde fictie aan het welbekende politiek karakter van welken vertegenwoordiger ook, dan valt het moeijelijk een glimlach te bedwingen, een glimlach aan het adres van de fictie en niet van den afgevaardigde, want inderdaad het is het onmogelijke eischen, wanneer men vergt, dat eenig sterveling eene geheele gemeenschap vertegenwoordige, in welker boezem de meest tegenstrijdige belangen en meeningen wonen. Ik heb groot vertrouwen in de waarheidsliefde en den regtszin van den Heer Hugenpoth; ik ben zeer overtuigd dat hij in eenige wetgevende Kamer een zeer zelfstandig karakter zou openbaren, maar ware ik of orthodox-protestant of ultramontaan en hij afgevaardigde in de Tweede Kamer, dan zou toch geen wet of gezag in staat zijn mij te doen gelooven, dat die afgevaardigde werkelijk ook mijn vertegenwoordiger is; dat hij mijne bijzondere meeningen en belangen in het ware licht zal stellen en daarvoor alles zeggen wat er naar mijn inzien voor te zeggen valt.

Er zijn daarenboven twee zaken, welke ik met de vooropgezette theorie nooit heb kunnen rijmen. Vooreerst de talrijkheid van de vertegenwoordiging. Moet ik de behartiging van mijne belangen aan anderen overlaten, dan kies ik *één* vertegenwoordiger, hoogstens twee, opdat die tweede bij ontstentenis van den eerste zijne plaats zou kunnen innemen; maar in geen geval zal ik het aantal vertegenwoordigers grooter stellen. Waarom handelt de staat anders; waarom, wanneer elk lid voor de geheele corporatie optreedt en werkelijk kan optreden, dat zelfde mandaat aan 75 personen weggeschonken? Waarom niet gedaan wat Frankrijk deed in December 1852, toen het in Lodewijk Napoleon den eenigen vertegenwoordiger koos van zijne belangen, wenschen en begeerten? Elke afgevaardigde, naast dien eersten afgevaardigde gesteld, kan slechts de herhaalde uitdrukking zijn van wat men reeds eenmaal heeft uitgedrukt. Maar — en ziedaar mijne tweede vraag — nu eenmaal die omslagtige vertegenwoordiging is ingevoerd, hoe komt het dat het noodelooze van dien omslag hier en elders niet beter blijkt? Mij dunkt dat als 75 personen juist dezelfde corporatie vertegenwoordigen en juist hetzelfde mandaat ontvangen, hunne vergaderingen het toonbeeld van eenstemmigheid moesten opleveren. Hoe rijmt gij het met uwe fictie, dat soortgelijke eenstemmigheid nooit en nergens wordt aangetroffen?

Is men welligt uit eerbied voor de traditie tot het opstellen van eene theorie gekomen, welke in het leven nog maar zoo weinig wortel schoot? Is het constitutionele stelsel eenvoudig verbasterd en kende men vroeger een tijd, toen werkelijk elk afgevaardigde als vertegenwoordiger van de geheele gemeenschap opkwam? Het tegendeel is waar. Aanvankelijk riep men alle stemgeregtigden, alle vrije poorters op, om hen persoonlijk te raadplegen, en niemand zeker die er toen aan dacht dat die personen iets anders vertegenwoordigden dan hun eigen ik. De omvang van den staat, de uitgebreidheid der bevolking heeft sinds lang dat hooren van allen onmogelijk gemaakt, en reeds spoedig behoefte doen ontstaan aan eene vereeniging van honderden of duizenden, opdat deze te zamen *één* persoon zouden aanwijzen, belast waarmede? Zeker niet met de vertegenwoordiging van een geheel volk, maar vrij natuurlijk met de vertegenwoordiging van die honderden of duizenden in wier plaats hij optrad. Waarom dan een theorie gesmeed zoo geheel in strijd met het natuurlijk ontwikkelingsproces van het vertegenwoordigend regeringsstelsel?

Maar wat baten al die beschouwingen, vraagt men welligt; de Grondwet zegt het uitdrukkelijk en hare voorschriften moeten geëerbiedigd worden. Zoo beweren duizenden en de Heer Hugenpoth met hen. De Grondwet wil — dus zegt hij — dat elk afgevaardigde de geheele natie vertegenwoordige. Welnu tegenover die stellige verklaring durf ik eene even stellige ontkentenis plaatsen: er is in de geheele Grondwet geen woord te vinden dat voor de hier bedoelde fictie pleit. Artikel 74 waarop men zich altijd beroept, verklaart eenvoudig: "De Staten-Generaal vertegenwoordigen het geheele Nederlandsche volk." Sedert wanneer voert een afgevaardigde ter Tweede Kamer den naam van "Staten-Generaal?" Ik weet wel dat ettelijke vreemde constitutiën, de belgische bijv., elk afgevaardigde tot vertegenwoordiger maken van het geheele land, maar onze Grondwet heeft, zeer gelukkig voorwaar, dat slechte voorbeeld niet opgevolgd. Wat zij in art. 74 verkondigt is eene groote, onbetwistbare waarheid, die eenvoudig werd uitgesproken om te breken met den middeneeuwschen toestand; geen zelfstandige individuën of klassen meer, maar alle onderdeelen van het groote gel[illegible] den staat. Neen, niet elk afgevaardigde is de vertegenwoor[illegible]r van de geheele natie, zelfs de Tweede Kamer niet, [illegible]a de Eerste en Tweede Kamer te zamen, dat wil zeggen

ten-Generaal, ziedaar de vertegenwoordiging van het geheele Nederlandsche volk. En wanneer wordt nu dit grondwettelijk voorschrift het best nageleefd? Mij dunkt dan, wanneer elk afgevaardigde in waarheid is de vertegenwoordiger van zijn eigen district, want juist in dat geval zullen de Staten-Generaal de vertegenwoordiging van alle districten, dat wil zeggen van het geheele land omvatten.

Zoo als men ziet, het is althans niet door mijne interpretatie dat de Grondwet schade lijdt; maar ik durf verder gaan en beweren, dat het, alleen door die interpretatie aan te nemen, mogelijk wordt het moeijelijke vraagstuk van de eigenlijke beteekenis eener Eerste Kamer op bevredigende wijze op te lossen. De Heer Hugenpoth geeft vrij openhartig te kennen, dat hij niet goed begrijpt wat de Eerste Kamer hier eigenlijk beteekent; terwijl anderen, die zijne meening omtrent het karakter der vertegenwoordiging zijn toegedaan, eene verklaring geven, welke inderdaad al zeer weinig verklaart. Voor dezen is de Tweede Kamer de vertegenwoordiging van het volk, en de Eerste Kamer eene soort van *Sénat conservateur*, een bolwerk, waar het noodig mogt zijn eene *sourdine*. Ik heb nooit begrepen hoe men met die theorie kan beweren, dat de Eerste Kamer eene wezenlijke kracht in den staat moet zijn. Wat beteekent hare oppositie tegen den geopenbaarden wil van de meerderheid der geheele natie: zij moet magteloos zijn en als kaf worden weggevaagd. Die theorie vindt dan ook allerminst steun in onze Grondwet; deze zoekt de vertegenwoordiging van het Nederlandsche volk niet in de Tweede Kamer alleen, maar in de Staten-Generaal. Uit de besluiten van de Tweede Kamer blijkt de wil van hen die de numerieke meerderheid in de onderscheiden districten voorstellen; maar de burgers van den staat zijn geen gelijksoortige eenheden: in het werkelijk leven geldt behalve het cijfer ook het gezag van stand, bedrijf, vermogen en talent, en wil men dus in de vertegenwoordiging den staat teruggeven, zoo als hij inderdaad is, dan moet naast de numerieke ook de sociale meerderheid zich kunnen doen gelden. Elke Kamer op zich zelve is eene zeer onvolledige, eene stuksgewijze vertegenwoordiging. De Commons en de Lords te zamen geven ons het beeld van de engelsche natie terug, niet de Commons alleen. Zoo is het in Groot-Brittannie, en zoo wil de Grondwet ook dat het hier zij. Of men er nu ook inderdaad in geslaagd is onze Eerste Kamer tot eene vertegenwoor-

diging van de sociale meerderheid te maken, is eene geheel andere vraag, die ik hier niet heb te onderzoeken.

Moet men dus toegeven — en inderdaad ik geloof dat men het zal moeten doen — dat mijne voorstelling van het begrip "vertegenwoordiging" met de positieve wet overeenkomt, dan is het pleit tegen den Heer Hugenpoth voor zeven achtste deel gewonnen. Of behoeft het nog betoog, dat vertegenwoordiging van bijzondere belangen juist in het doel ligt van den parlementairen regeringsvorm? Waarom de afgevaardigden van het volk bijeengeroepen, en hen geraadpleegd over de ontworpen staatswetten, zoo het niet is om te onderzoeken of die ontwerpen al dan niet met de volksbelangen strooken; en hoe is dat onderzoek mogelijk, wanneer al de afgevaardigden, die gij zamenbrengt, elk voor zich, het geheele volk, dat wil zeggen wit en zwart, ja en neen, en alzoo eigenlijk niets vertegenwoordigen? Maar het is niet mogelijk dat eenig mensch dus niets vertegenwoordige, en het eenige waartoe alzoo het voorgedragen kiesstelsel leiden kan en ook zeker leiden zal, is de uitsluitende vertegenwoordiging van de meerderheid. Welnu, — ik vraag het nog eens — is dat het doel? Is de meerderheid heel het volk, het deel — zij het dan ook het grootste deel — aan het geheel gelijk, en is het bijv. in zake van tariefsherziening voldoende, dat uitsluitend de handelaren beslissen, onder voorwendsel dat deze de kleine meerderheid uitmaken, terwijl de industrieelen maar de groote minderheid zijn? Mag en moet — zal de wet voor het geheele volk passen — die minderheid haar betrekkelijk gewigt niet in de schaal leggen?

Maar *les intérêts du clocher!* mag men die dus in de hand werken! Ziedaar het groote woord, de ware oorzaak van het gansche misverstand. Mij dunkt, hier vooral is het noodig wel te onderscheiden. De afgevaardigden van de districten, vertegenwoordigers van de hoofdbelangen in die districten geldende, hebben tot mandaat om mede te werken aan de bevordering van het staatsbelang. Ik wensch aan die mannen de bevoegdheid te laten om dat staatsbelang te beoordeelen van hun standpunt, al mogt het naar mijne overtuiging ook een verkeerd standpunt zijn; om door eigen oogen te zien, en niet door de mijne, onder voorwendsel dat de mijne de oogen zijn van de meerderheid. Ik stel mij voor, dat de orthodox-protestant, de industriëel, de landbouwer, de bewoner van een groote stad, elk een eigen inzigt heeft omtrent hetgeen het

ten-Generaal, ziedaar de vertegenwoordiging van het geheele Nederlandsche volk. En wanneer wordt nu dit grondwettelijk voorschrift het best nageleefd? Mij dunkt dan, wanneer elk afgevaardigde in waarheid is de vertegenwoordiger van zijn eigen district, want juist in dat geval zullen de Staten-Generaal de vertegenwoordiging van alle districten, dat wil zeggen van het geheele land omvatten.

Zoo als men ziet, het is althans niet door mijne interpretatie dat de Grondwet schade lijdt; maar ik durf verder gaan en beweren, dat het, alleen door die interpretatie aan te nemen, mogelijk wordt het moeijelijke vraagstuk van de eigenlijke beteekenis eener Eerste Kamer op bevredigende wijze op te lossen. De Heer Hugenpoth geeft vrij openhartig te kennen, dat hij niet goed begrijpt wat de Eerste Kamer hier eigenlijk beteekent; terwijl anderen, die zijne meening omtrent het karakter der vertegenwoordiging zijn toegedaan, eene verklaring geven, welke inderdaad al zeer weinig verklaart. Voor dezen is de Tweede Kamer de vertegenwoordiging van het volk, en de Eerste Kamer eene soort van *Sénat conservateur*, een bolwerk, waar het noodig mogt zijn eene *sourdine*. Ik heb nooit begrepen hoe men met die theorie kan beweren, dat de Eerste Kamer eene wezenlijke kracht in den staat moet zijn. Wat beteekent hare oppositie tegen den geopenbaarden wil van de meerderheid der geheele natie: zij moet magteloos zijn en als kaf worden weggevaagd. Die theorie vindt dan ook allerminst steun in onze Grondwet; deze zoekt de vertegenwoordiging van het Nederlandsche volk niet in de Tweede Kamer alleen, maar in de Staten-Generaal. Uit de besluiten van de Tweede Kamer blijkt de wil van hen die de numerieke meerderheid in de onderscheiden districten voorstellen; maar de burgers van den staat zijn geen gelijksoortige eenheden: in het werkelijk leven geldt behalve het cijfer ook het gezag van stand, bedrijf, vermogen en talent, en wil men dus in de vertegenwoordiging den staat teruggeven, zoo als hij inderdaad is, dan moet naast de nume-
ook de sociale meerderheid zich kunnen doen gelden.
er op zich zelve is eene zeer onvolledige, eene stuks-
nwoordiging. De Commons en de Lords te zamen
het beeld van de engelsche natie terug, niet de
alleen. Zoo is het in Groot-Brittannie, en zoo wil
wet ook dat het hier zij. Of men er nu ook inder-
geslaagd is onze Eerste Kamer tot eene vertegenwoor-

afgevaardigde is in den waren zin van het woord een vertrouwde, een vertegenwoordiger, zoo als de grondwetgever dien bedoelde. Maar rigt nu uwe colossale kiesdistricten, elk van ruim 600,000 zielen, dus in, dat geen bijzonder belang zich meer kan doen gelden, wat zal dan gebeuren en op wien zal de kiezer dan zijne stem uitbrengen? Van een vertrouwde kan geen sprake meer zijn, want vertrouwen onderstelt eenheid van belangen en deze heeft men onmogelijk gemaakt. Zal hij dezen of genen kiezen enkel omdat hij is een schrander man of een braaf huisvader? Maar er zijn duizende schrandere lieden en tien duizende brave huisvaders, die spreken en stemmen zouden in eene rigting, welke men naar mijne meening niet kan volgen zonder groot nadeel te brengen over het lieve vaderland. Neen: een van beiden: of hij stemt niet, of hij kiest iemand, die in de vertegenwoordiging zijn wil ten uitvoer legt. Kan de vertegenwoordiger niet zijn de natuurlijke verdediger van het bijzonder belang, in zijn district bovendrijvende, dan wordt hij noodzakelijk een werktuig, dat het votum van zijn district in de Staten-Generaal uitbrengt, en in dat geval hoe meer werktuig, hoe beter. In één woord, een belang *kan* door mannen van vertrouwen worden vertegenwoordigd, — de *wil*, of de zoogenaamde *openbare rede*, alleen door werktuigen.

Ik weet wel, de Heer Hugenpoth wil het kwaad keeren door verbodsbepalingen; maar hij houde mij de opmerking ten goede, dat de bepalingen, welke hij voorstelt, al zeer onbeduidend zijn. Niemand zal zich na het uitschrijven der verkiezing met eenige geloofsbelijdenis tot de kiezers mogen rigten. Welnu, wat nood? De belanghebbenden zullen zich in het vervolg wat meer haasten; zij zullen spreken, zoodra de vacature ontstaat, en den dag waarop de verkiezing wordt uitgeschreven niet afwachten. Trouwens soortgelijk verbod zou niet alleen doelloos, maar in het systeem des schrijvers ook volkomen onbillijk zijn. Tenzij men bewere, dat de uitoefening van het kiesregt een dobbelspel behoort te wezen, en dat elk kiezer uitsluitend heeft te letten op mannen, wier politieke gevoelens geheel onbekend zijn, moet men wel aannemen dat elk candidaat eene geloofsbelijdenis aflegt: deze verklaarde zich eerst daags voor de verkiezingen, gene reeds een jaar geleden in eene of andere brochure, een derde nog vroeger als lid van de vertegenwoordiging. In elk geval bestaat hetzelfde zedelijk ver-

band; ieder wordt gekozen — altijd in het stelsel van den Heer Hugenpoth — om een beginsel of eene meening, vroeger of later op de eene of andere wijze beleden, en elk is aan het praecedent, dat de oorzaak werd van zijne benoeming, zedelijk gebonden: hij moet daaraan getrouw blijven, of aftreden. Indien eenig kiesdistrict, wel overtuigd dat in de tegenwoordige oogenblikken geen belang zoo dringend is als het keeren van ultramontaanschen invloed, den Heer Hugenpoth, die zich in zijne geschriften als groot vijand van dien invloed deed kennen, juist daarom het mandaat van afgevaardigde opdroeg, zou deze dan bij verandering van inzigt, zonder dat hij eene herkiezing had uitgelokt, zich geregtigd achten in ultramontaanschen zin te stemmen? Zou hij in elk geval meer of minder gebonden zijn door de afgevaardigde die dezelfde beginselen kort voor zijne hervorming in eene zoogenaamde geloofsbelijdenis ontwikkeld had?

Ziedaar mijne argumenten tegen het kiesstelsel door den Heer Hugenpoth aangeprezen. Het kwaad, dat hij bestrijdt, en waarvan ik het bestaan althans tot op zekere hoogte erken, kan naar mijne innige overtuiging door het aannemen van zulk een stelsel niet worden genezen. Integendeel, ik vrees dat het ons verder zou afbrengen van hetgeen hij en ik vóór alles willen: waarheid in het staatsbeleid. Immers, om dat doel te bereiken, is het in de eerste plaats noodig, dat de vertegenwoordiging eene waarheid zij, en die waarheid bestaat niet wanneer men alleen de afgevaardigden van de meerderheid in de Staten-Generaal toelaat. De grondwet wil eene vertegenwoordiging van het geheele nederlandsche volk, dus ook van de minderheid, en wel overeenkomstig hare wezenlijke sterkte. Wel verre dat ik dus met den Heer Hugenpoth zou willen streven naar hetgeen men met een triviaal woord zou kunnen noemen het "verwateren" van de kiesdistricten, zou ik wenschen dat men naar eene verdeeling zocht, welke voor de minderheden de gelegenheid openstelde, om zich krachtiger te doen gelden dan thans mogelijk is. En waarlijk, ik sta niet alleen met dien wensch: wat ik bedoel is beproefd of aangeprezen door John Russell, lord Grey, Stuart Mill en Hare. En wie weet

of wij, eerlijk in die rigting zoekende, niet tevens het beste geneesmiddel zouden vinden voor de thans heerschende kwaal. Of zou er niets te zeggen zijn voor de meening, dat de oorzaak van het *malaise* op politiek gebied voor een goed deel hierin ligt, dat er niet genoeg verschil van beginselen in onze kamer is overgebleven? Het parlementaire leven onderstelt strijd, en waar het strijden over beginselen is uitgesloten, kan het twisten over personen moeijelijk achterblijven. Welnu, ik geloof niet, dat die groote overeenstemming in de Kamer — overeenstemming van beginselen namelijk — ook werkelijk zoo groot is in het land; mij dunkt, er zijn daar vrij aanzienlijke minderheden, radicale en minder radicale, die anders willen. Geef die minderheden een stem in de vertegenwoordiging, of wel een krachtiger stem dan zij nu hebben, en het besef van gemeenschappelijk gevaar, alleen door eendragtig zamenwerken te keeren, zal misschien uitwerken, dat alle persoonlijke kwestiën worden ter zijde gesteld en dat de geheele liberale partij zich vereenige ter verdediging van het groote beginsel, dat al hare leden zijn toegedaan.

In de hoofdzaak deel ik dus de meening van den Heer Hugenpoth: alleen meerdere waarheid in het staatsbeleid kan een afdoend geneesmiddel opleveren.

J. T. BUIJS.

LAAG-MALEISCH.

Er is eene taal, door duizenden gesproken en over een gebied van duizende mijlen uitgebreid: het verkeer der meest verschillende menschenrassen wordt door haar bemiddeld; terwijl van den eenen kant de belangen van geheele gewesten door haar gebruik worden bevorderd, wordt van den anderen de vervulling der meest dagelijksche behoeften van duizenden door haar gemakkelijk gemaakt; 't is geen Europesche taal, maar zij streeft bij Europeanen met de moedertaal om den voorrang en blijft niet zelden in den strijd met deze de onbetwiste alleenheerscheres: — en niettegenstaande dat alles, kan die taal haar recht om den naam van taal te dragen niet handhaven.

Dat vreemde verschijnsel op taalkundig gebied is het Laag-Maleisch. Het Laag-Maleisch reikt tot over de grenzen onzer reeds zoo uitgebreide Indische bezittingen. Europeanen van alle natiën, Aziaten van verschillende rassen, zoo als daar zijn Chinezen, Arabieren, Hindoes, Siamezen, inlanders van de meest verwijderde eilanden van den Archipel, van Java tot Nieuw-Guinea, van de Philippinen tot Timor, bedienen er zich van voor hun onderling verkeer. Voor onze landgenooten, aldaar gevestigd, is het de taal van het dagelijksche leven, overal waar zij met den inlander in aanraking komen, en hun kinderen? hoevele kennen er onze taal nog naauwelijks als eene vreemde, wanneer zij reeds in het Laag-Maleisch, als ware dat hunne moedertaal, al hunne begeerten uitdrukken.

Wat is er over dat Laag-Maleisch niet al gesproken en geschreven! De een acht het nuttig het te leeren, omdat het de algemeene omgangstaal in Indië is, en het gemak waarmede

men het aanleert doet dagelijks toe aan het getal van hen, die de daad bij het woord voegen; terwijl anderen schijnen naauwelijks te willen, dat men zich eenige moeite geve om het aan te leeren: 't is geen taal, zeggen zij; komt men in Indië, dan komt die kennis van zelf.

Hoe nu? Het groote nut der kennis is bezwaarlijk te loochenen en toch wil men niet dat men zich met ernst op die kennis toelegge!

Wat praten die beide toch, zegt een derde. Er is geen Laag-Maleisch. Laag-Maleisch is Maleisch en Maleisch is wel degelijk eene taal die voor beoefening vatbaar, en nuttiger is om te kennen dan menige andere. — Die zóó oordeelen loopen, vrees ik, gevaar van geheel en al te verdwalen. Het heeft er iets van alsof men nu maar in eens een einde aan de discussiën wilde maken, door het bestaan van de zaak in quaestie eenvoudig te ontkennen. Het middel zou afdoende zijn, wanneer het kon aangewend worden.

De Heer de Hollander staat nogtans in zijne Maleische Spraakkunst dit laatste gevoelen gedeeltelijk voor. Hij wijdt daarin aan het onderscheid tusschen het Hoog- (zoo als het Maleisch in tegenoverstelling van dat andere doorgaans genoemd wordt) en het Laag-Maleisch een geheel hoofdstuk, waarin hij achtereenvolgens Valentijn, Marsden, Crawfurd, Dulaurier en Werndly hun gevoelen laat uiten en dan zelf tot de volgende slotsom komt: "De Maleijers hebben dan naar "ons gevoelen slechts ééne taal, en die is de *bahâsa dâlam* of "*bangsâwan* van Marsden, het *Malay littéraire* van Dulaurier, "het *Hoog-Maleisch* van Werndly; de taal, waarin hunne oor-"spronkelijke werken opgesteld, en die, welke zij van anderen "hebben overgenomen, vertaald zijn. Over het algemeen re-"kenen wij daaronder niet den aanhef van werken; daar deze "of door de auteurs of door de afschrijvers, en, zooverre zij "uit andere talen zijn overgenomen, ook door de vertalers "veelal rijkelijk met Arabische woorden doorvlochten zijn; dat "dit het ergst is met dezulke, die aan het Arabisch zelf ont-"leend zijn, spreekt van zelf.

"Van dit zuiver Maleisch verschilt de Hoftaal, indien men "daaraan dien naam geven wil, volstrekt niet, behalve dat "daarin somtijds, vooral in brieven, eene menigte A[illegible] "woorden gebezigd worden, bijna op gelijke wijze [illegible] "in onze hoogere kringen moeite geeft om z[illegible]

"Fransch onder het Nederlandsch te mengen; en dat er eenige "weinige woorden in voorkomen, die alleen omtrent Vorsten "gebruikt worden, gelijk het *krâmâ-inggil* in het Javaansch. "Sedert de Maleijers met de Europeanen in aanraking geko- "men zijn, ontmoet men in de Hoftaal ook Portugesche en "Nederlandsche woorden; dit is evenwel geen bijzonder ken- "merk van die taal, want ook in het algemeen in het dage- "lijksch leven is men genoodzaakt tot zulke bastaardwoorden "de toevlugt te nemen, zoo dikwijls er over zaken gesproken "wordt, die den Maleijer vroeger onbekend waren.

"En evenmin is er een wezenlijk onderscheid van taal tus- "schen het zuiver Maleisch en de taal des volks in het alge- "meen of het zoogenaamde Laag-Maleisch. Want gelijk ieder "Nederlander dezelfde taal spreekt, die men schrijft, slechts "meer of minder zuiver en in beteren of slechteren stijl, naar- "mate van den trap zijner beschaving en naar gelang van de "gelegenheden waarbij en de personen tot wie hij spreekt, "zoo is het eveneens met de Maleijers gelegen. Een zeer "groote eenvoudigheid in stijl en woordvoeging; het bezigen "van woorden, die (gelijk wij ook dezulke hebben) alleen aan "de lagere volksklasse eigen zijn; het zelden gebruik maken "van de voorvoegsels voor de werkwoorden en eenige weinige "andere bijzonderheden, die in de spraakkunst zijn opgege- "ven, maken het onderscheid tusschen het Laag-Maleisch en "het zuiver Maleisch uit. En van dit Laag-Maleisch verschilt "de door Marsden afzonderlijk opgenoemde *Bahâsa dâgang* niet "anders, dan voor zooverre vreemde kooplieden en degenen, "die met hen in aanraking komen, dikwijls genoodzaakt zijn "tot niet-Maleische woorden de toevlugt te nemen, om zulke "voorwerpen aan te duiden, waarvoor geen Maleische benaming "bestaat; terwijl eerstgenoemden ook wel, wanneer hunne Ma- "leische taalkennis te kort schiet, zich van woorden uit hunne "moedertaal zullen bedienen of zich op eene andere wijze voor "den inlander trachten verstaanbaar te maken.

"Schoon wij dus, gelijk boven reeds is aangewezen, in het "Maleisch slechts ééne taal vinden, willen wij daarom de ge- "wone verdeeling in Hoog- en Laag-Maleisch niet onvoorwaar- "delijk verwerpen, voor zooverre daardoor het onderscheid tus- "schen de schrijf- en spreekwijze der meer en minder beschaafde "volksklasse wordt aangeduid. Men versta dan onder Hoog- "Maleisch de zuivere, beschaafde taal; en onder Laag-Maleisch

"de minder beschaafde en somtijds met vreemde woorden vermengde taal, zoo als die door de mindere volksklasse, inzonderheid wanneer zij met vreemdelingen in aanraking komt, gesproken wordt.

"Met dat alles beweeren wij niet, dat iemand, die het Maleisch alleen uit boeken geleerd heeft, bij zijne aankomst in Indië terstond elken Maleijer vlug zoude verstaan en door hem verstaan worden; evenmin als wij gelooven, dat een Franschman, die op gelijke wijze het Nederlandsch beoefend heeft, bij zijne aankomst in ons land dadelijk met iemand uit den geringen stand zoude teregt komen; maar dat het hem, die het zuiver- of Hoog-Maleisch kent, zeer weinig moeite kost om in zeer korten tijd ieder te verstaan en zich door elk te doen verstaan, is eene uitgemaakte zaak." De Hollander erkent dus nog wel een Laag-Maleisch, maar toch niet als wezenlijk onderscheiden van het Hoog-Maleisch, en zóó, denk ik, zullen ook zij, indien zij er zijn, het wel bedoelen, die zeggen dat er eigenlijk geen Laag-Maleisch is.

Het gevoelen van De Hollander rust slechts op eene fictie en het geheele gebouw zinkt ineen, zoodra men er dien eenigen steun aan ontneemt. In onze en in de andere gecultiveerde talen van Europa moge dat onderscheid bestaan van "de zuivere taal" en "de taal des volks" (de benaming *zuivere* taal zou echter ook daar al heel ongepast zijn in tegenoverstelling van de volkstaal, als ware deze de *on*zuivere: ik zou het liever andersom zeggen), bij de Maleijers en dergelijke volken bestaat dat onderscheid niet. Het Maleisch is geheel eene volkstaal. Taalkundigen hebben bij hen geen boeken geschreven, om de eenvoudige reden dat zij er niet waren. Van taalkundig onderwijs is zelfs in den bloeitijd van het Maleische rijk, men kan er gerust op zijn, geen spraak geweest. Vanwaar moeten dan al die taalregels komen, wanneer zij niet ook reeds in de volkstaal bestaan? Dat iemand die aan het hof der vorsten verkeert, beschaafder is dan een die zijn vischnetten zelden verlaat, en met meer gemak zijne woorden op 't papier zal brengen dan hij, is bij de Maleijers even natuurlijk als elders (ofschoon men vreemd zou opzien, wanneer men ginds die beschaving zag, gewoon zijnde ze van hier uit met gelijke maat te meten als de onze!); maar hun beider taal is dezelfde en van kindsbeen af zijn bij hen zelfs de eenvoudigsten onder de eenvoudigen zóó opgevoed in de vreeze hunner meerderen, dat zij zich

in dier tegenwoordigheid vooral in hun taal fatsoenlijk zullen uitdrukken. Die karakteristieke trek gaat door, en vergeleken met hetgeen men bij ons waarneemt, is het voordeel geheel aan den kant der Maleische volken. De geschreven boeken bevatten voorts geen andere taal dan die van het dagelijksche leven; zij zijn geheel zoo geschreven, als men zich kan voorstellen dat de eenen den anderen hunne verhalen (want die bevatten zij meestal) vertellen. En zij hebben daar uitmuntend den slag van, de Maleijers. Levendigheid, dramatische voorstelling, is het zekere kenmerk van een echt Maleisch werk. Spreek mij niet van grammatische regels en woordvormen. Leven die regels en vormen in de taal, dan leven zij juist onder het volk; zijn zij dood, dan kent het volk ze ook spoedig niet meer en schrijft ze ook niet meer. Lees een Maleisch werk: nu eens overdaad van vormen, dan weêr verwaarloozing — dat ligt nu eenmaal in het karakter der taal en behoeft hier niet verder besproken — doch wat ik wilde zeggen, verwaarloozing van vormen, zoo als men meent dat die aan het Laag-Maleisch eigen is, vindt men in het beste Maleisch evenzeer. Kortom, *dit* is het onderscheid tusschen Hoog- en Laag-Maleisch niet.

Zien wij nu wat de Heer van der Tuuk over de quaestie in het midden brengt. "Ook van het Maleisch bestaat eene lingua Franca", zoo zegt hij in zijn "Iets over de Hoog-Maleische bijbelvertaling," opgenomen in de Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Neêrlandsch Indië, N. volgr., dl. I, "een lingua Franca, bekend onder den naam van *Laag-Maleisch*, "in tegenoverstelling van *Hoog-Maleisch*, dat alleen door de "Mohammedaansche priesters en Christen-geestelijken zou ver-"staan worden. De benamingen *Hoog-* en *Laag-Maleisch* wor-"den echter zoo onbepaald opgevat, dat het beter is zich daar-"van voortaan niet meer te bedienen, daar de meesten in het "denkbeeld verkeeren, dat het Hoog-Maleisch alleen in geschrif-"ten gebezigd wordt, en dus eene doode taal is, terwijl zij de "onder Maleijers gebezigde taal ook *Laag-Maleisch* noemen. Zoo "noemen sommigen b. v. het Maleisch der Westkust van Sumatra "(het Mănangkărbausch) *Laag-Maleisch*, in tegenstelling van "hetgeen op den kansel als Maleisch wordt uitgegeven, of wel "omdat het ook door het Maleische gemeen gesproken wordt, "terwijl anderen diezelfde taal *Hoog-Maleisch* noemen, omdat "zij haar niet verstaan, of wel omdat zij ook hoog op de ber-

"gen (in de bovenlanden van Padang) wordt gebezigd. Anderen "weder noemen het Maleisch van den Leydekker-Werndleyschen "Bijbel *Hoog-Maleisch*, en dit in zekeren zin teregt, daar het "boven het bereik is zoowel van Inlander als Europeaan. In "'t kort, *Hoog-* en *Laag-Maleisch* worden op zooveel verschil-"lende wijzen opgevat, dat men verlegen is, welke taal onder "die benamingen moet verstaan worden. Wij onderscheiden het "Maleisch in *Conventie-Maleisch*, *Centralisatie-Maleisch* en *Lo-"caal-Maleisch*. Het *Conventie-Maleisch* is die taal, die tot "het *Locaal-* en *Centralisatie-Maleisch* in verhouding staat, "als de lingua Franca tot het Italiaansch. Het bezit geene "taalregelen, daar het, door vreemdelingen gesproken wor-"dende, die regelen aanneemt, die ieder spreker er volgens "zijn begrip aan geven wil, en verdient een *brabbeltaal* (lin-"guaccio) genoemd te worden. Het *Centralisatie-Maleisch* is "die taal, die algemeen door de beschaafde Maleijers gelezen "en verstaan wordt. Het is onder anderen te Atjih, op het "Maleisch schiereiland, te Palèmbang, Pasei, Bantĕn (Bantam) "en zelfs te Măkkah geschreven geworden; zijn vaderland is "het Maleische schiereiland, waar het nog onder de Maleijers "op die plaatsen goed gesproken wordt, waar de Chinezen nog "niet de overhand hebben. 't *Locaal-Maleisch* is het Maleisch, "dat met meer of min dialect-verschil door Mohammedaansche "Maleijers in hun dagelijkschen omgang gebezigd wordt. Zoo "zoude b. v. het Mănangkărbausch door een Maleijer van het "Schiereiland niet verstaan worden. In den briefstijl zoowel als "in de religieuse werken maakt ieder Maleijer, voor zoo ver "het hem mogelijk is, van het Centralisatie-Maleisch gebruik, "maar daar de meeste Maleijers heden ten dage te onbeschaafd "zijn om een in hun dialect alleen gebezigd woord weg te la-"ten en daarvoor een dat op het Schiereiland geldt, te bezi-"gen, zoo kan men veilig stellen, dat het Centralisatie-Ma-"leisch thans alleen op het Schiereiland geschreven wordt. In "de correspondentie zoowel als in den omgang met Europeanen "bezigt de Maleijer, zooveel mogelijk, het Conventie-Maleisch, "daar hij bevreesd is, anders niet verstaan te zullen worden. "Hoe beschaafder een Maleijer is, hoe minder gebruik hij van "het Conventie-Maleisch zal maken, wanneer hij met geloofs-"genooten te doen heeft, maar onbeschaafde Maleijers (waartoe "onder anderen die van deze kust [de Westkust van Sumatra] "moeten gerekend worden) zullen niet zelden van een woord

ten in het Fransch denkt; men moet ook Fransche gedachten denken, zoo als eèn Franschman het doet, en daarvoor moet men een Franschman geworden zijn, die de wereld rondom zich naar zijn volkskarakter zóó of zóó opvat, anders dan wij Nederlanders. En dit houd ik, op het Maleisch toegepast, voor zoo goed als, om niet te zeggen geheel, onmogelijk. Een Maleijer denkt zoo geheel anders dan wij. Maar al vat men de zaak niet zóó streng op, dit zal toch niemand willen ontkennen, dat men, om goed eene vreemde taal te spreken, zich den aard dier taal, het karakteristieke onderscheid van haar en zijne moedertaal, door en door eigen moet gemaakt hebben. En daartoe komt men niet dan door langdurige oefening of omgang, en bij eene taal als de Maleische, nimmer zonder voorafgaande wetenschappelijke studie. Woorden kan men van buiten leeren; met de vrijheid om vormen te gebruiken of weg te laten, kan men zijn voordeel doen om spoedig wat Maleisch te praten: dit is slechts eene zaak van geheugen met wat oefening en vaardigheid; later kan men zelfs zich nog perfectioneren, door, bijvoorbeeld, het Arabisch-Maleisch alphabet te leeren lezen en fraai te leeren schrijven; in zijne taal wat minder bekende, d. w. z. beter Maleische, woorden en spreekwijzen over te nemen, die men uit de boeken of door zijn verkeer met den inlander opdoet, en zoo kan men mettertijd zelfs als Maleisch taalkenner een naam maken; doch zoo lang men de taal niet grondig verstaat, spreekt men — Laag-Maleisch. *Het Laag-Maleisch is het Maleisch gesproken of geschreven door hen die de Maleische taal niet verstaan.* Men kan perfect Laag-Maleisch spreken, zonder dat de wetenschap aan die perfectie het geringste aandeel heeft. Maar zoo dit nu waar is, en wie spreekt het tegen? indien het aanleeren van het Laag-Maleisch zoo geheel buiten de wetenschap omgaat, dan is ook het onderwijs in het Laag-Maleisch geen ander dan zulk een, als de leerling aan den winkel ontvangt, die de praktijk van zijn ambacht wil leeren; dan is het een bewijs van volslagen onbekendheid met den aard van het wetenschappelijk onderwijs, om daarvan te verlangen dat het zich zou afgeven met het africhten van jongelieden om vaardig Laag-Maleisch te spreken.

De Staats-commissie, die in den zomer van dit jaar belast geweest is met het afnemen der examens aan hen die Oost-Indische ambtenaren wenschten te worden, heeft daar dan ook

haar zegel aan gehecht, door het als haar oordeel uit te spreken (zie het in de Staats-Courant uitgegeven verslag harer zittingen), dat het Laag-Maleisch niet als eene der talen is aan te merken bedoeld onder de in Nederlandsch-Indië inheemsche talen, waarin de examinandus, behalve het Javaansch of Maleisch, desverkiezende ook nog examen kan afleggen.

Doch het is niet genoeg dat het wetenschappelijk onderwijs het Laag-Maleisch buitensluite. Het behoort dit zooveel mogelijk te weren. Want het is zoo onschuldig niet, dat Laag-Maleisch. Zie hier waarom niet.

Onder de verschillende redenen waarom men eene vreemde taal aanleert, behoort ook deze, dat er geen beter middel is om den aard van het volk, dat haar spreekt, te leeren kennen. Want wanneer men in de kennis eener taal en de literarische producten, daarin vervat, zoo die aanwezig zijn, geheel is doorgedrongen, dan zal men uit het verband, dat er tusschen het karakter daarvan en dat van het volk bestaat, gevolgtrekkingen kunnen maken ten opzichte van dit laatste. Maar nu is het Laag-Maleisch geen taal en heeft dus geen karakter. Denk u eens een echt dichter in het Laag-Maleisch! 't is eene logische contradictie. In de plaats van het Maleisch geleerd, heeft men dus aan het Laag-Maleisch niets anders dan een hulpmiddel om het verkeer met de inlanders gemakkelijk te maken, en zal het ons ons doel, wanneer dit is om den inlander daardoor te leeren kennen, nimmer doen bereiken. Daar het nu echter in uitspraak, woorden en phrases, bij ontegenzeggelijke, groote overeenkomst, doorgaans toch weder zeer van het Maleisch afwijkt, en zoowel daardoor als omdat het zoo gemakkelijk is aan te leeren, onvermijdelijk een hoogst nadeeligen invloed op de beoefening daarvan moet uitoefenen, zoo is het *naast* het Maleisch geleerd een uitstekend middel om de studie dier taal zoo goed als onmogelijk te maken.

En daarbij komt nog dit, dat het Laag-Maleisch de verraderlijke eigenschap heeft van iemand, die het er op een goede hoogte in gebracht heeft, te doen meenen dat hij nu ook het Maleisch verstaat en hem in den waan te brengen, dat, als het gemakkelijk voeren van een gesprek of het schrijven van een goed opstel in eene taal billijkerwijs voor een bewijs mag gelden, dat men die taal meester is, nu ook hij die zich in het Maleisch, gelijk hij meent, maar eigenlijk in het l

Maleisch, met gemak uitdrukt, verreweg de voorkeur verdient boven hem, die het in de eerstgenoemde taal nog zoover niet gebracht heeft. Wat anders dan een laag neêrzien op eene meer ernstige studie van het Maleisch, die zulke schitterende uitkomsten niet zoo gemakkelijk voortbrengt, en dien ten gevolge een verwaarloozen dier studie, kan uit die meening voortvloeijen?

En zonderling, voorwaar, mag men zulk een oordeel heeten, omdat daardoor hij die in zijne jeugd het Hollandsch verzuimd heeft en het Laag-Maleisch als moedertaal is blijven spreken — de prioriteit dezer opmerking komt mij niet toe — nu den voorrang zou krijgen boven den Hollander, die het Hollandsch steeds als moedertaal heeft gesproken, en later het Maleisch is gaan leeren, om daardoor een goeden grond te leggen voor de kennis van een volk, waarop hij geroepen zal wezen zulk een belangrijken invloed uit te oefenen. — En te meer zonderling, omdat het Laag-Maleisch van de vroegste jeugd af aan als moedertaal gesproken, van den nadeeligsten invloed is op de verdere ontwikkeling, zoodat de Hollandsche ouders zich verheugen, wanneer het kind zijn Maleisch vergeet en haar best doen dat het dit vergete, hoe eerder hoe liever. En deed het dit nogthans niet, dan zou dit later tot aanbeveling strekken!

Is men eenmaal in Indië of op weg daarheen, dat men dan van den nood eene deugd make en zich in het Laag-Maleisch oefene, maar toch vooral niet eerder, wanneer men eenige vrucht van zijne studie van het Maleisch hebben wil. Dat Laag-Maleisch is gemakkelijk aan te leeren voor ieder, ook die vroeger nooit iets van Indische talen gehoord heeft — zoo getuigt de algemeene ondervinding — hoeveel te meer voor hem, die zich reeds geruimen tijd met de eene of andere Oost-Indische taal heeft bezig gehouden.

Het Laag-Maleisch is op 't oogenblik nog een noodzakelijk kwaad, en het zal dat vooreerst wel blijven. Maar hoe minder notitie men er van neemt, hoe beter. Kan men er eenmaal moeijelijk buiten, dan zal de noodzakelijkheid om het te leeren tevens de beste leermeesteres zijn. Maar uit het onderwijs worde het geweerd, geweerd met hand en tand, want anders zal het de beoefening van het Maleisch blijven ondermijnen, zoo als het reeds jaren, ja eeuwen, gedaan heeft. De Maleische taalstudie heeft geen erger vijand dan het Laag-

Maleisch en vereischt alle mogelijke inspanning om dien te overwinnen; want ofschoon reeds meer dan een tweetal eeuwen heugende, is die studie nog een teder plantje, dat met veel tegenspoeden te kampen heeft gehad, en waarvoor men nog niet met volle zekerheid kan vertrouwen op het spoedig aanbreken van een zonnigen dag; terwijl haar vijand altijd gesteund wordt door de menschelijke neiging om het gemak te verkiezen boven inspanning.

Leiden, September 1865. J. PIJNAPPEL GZ.

---

ten in het Fransch denkt; men moet ook Fransche gedachten denken, zoo als eèn Franschman het doet, en daarvoor moet men een Franschman geworden zijn, die de wereld rondom zich naar zijn volkskarakter zóó of zóó opvat, anders dan wij Nederlanders. En dit houd ik, op het Maleisch toegepast, voor zoo goed als, om niet te zeggen geheel, onmogelijk. Een Maleijer denkt zoo geheel anders dan wij. Maar al vat men de zaak niet zóó streng op, dit zal toch niemand willen ontkennen, dat men, om goed eene vreemde taal te spreken, zich den aard dier taal, het karakteristieke onderscheid van haar en zijne moedertaal, door en door eigen moet gemaakt hebben. En daartoe komt men niet dan door langdurige oefening of omgang, en bij eene taal als de Maleische, nimmer zonder voorafgaande wetenschappelijke studie. Woorden kan men van buiten leeren; met de vrijheid om vormen te gebruiken of weg te laten, kan men zijn voordeel doen om spoedig wat Maleisch te praten: dit is slechts eene zaak van geheugen met wat oefening en vaardigheid; later kan men zelfs zich nog perfectioneren, door, bijvoorbeeld, het Arabisch-Maleisch alphabet te leeren lezen en fraai te leeren schrijven; in zijne taal wat minder bekende, d. w. z. beter Maleische, woorden en spreekwijzen over te nemen, die men uit de boeken of door zijn verkeer met den inlander opdoet, en zoo kan men mettertijd zelfs als Maleisch taalkenner een naam maken; doch zoo lang men de taal niet grondig verstaat, spreekt men — Laag-Maleisch. *Het Laag-Maleisch is het Maleisch gesproken of geschreven door hen die de Maleische taal niet verstaan.* Men kan perfect Laag-Maleisch spreken, zonder dat de wetenschap aan die perfectie het geringste aandeel heeft. Maar zoo dit nu waar is, en wie spreekt het tegen? indien het aanleeren van het Laag-Maleisch zoo geheel buiten de wetenschap omgaat, dan is ook het onderwijs in het Laag-Maleisch geen ander dan zulk een, als de leerling aan den winkel ontvangt, die de praktijk van zijn ambacht wil leeren; dan is het een bewijs van volslagen onbekendheid met den aard van het wetenschappelijk onderwijs, om daarvan te verlangen dat het zich zou afgeven met het africhten van jongelieden om vaardig Laag-Maleisch te spreken.

De Staats-commissie, die in den zomer van dit jaar belast geweest is met het afnemen der examens aan hen die Oost-Indische ambtenaren wenschten te worden, heeft daar dan ook

maar dat strenge werkzaamheid begeerde, vond men in Berlijn, in Fanny Lewalds omgeving, het liefst de mannen geschaard, die het jonge Duitschland vertegenwoordigden. Het waren voor het meerendeel mannen met ijzeren wil, met wilden stouten geest, maar die niets meer vorderden van de toekomst, en wier oog geheel op het tegenwoordige was gericht. Men kan, al naar mate men zelf zijn beginselen reeds heeft vastgesteld, sympathie of antipathie voor hun streven hebben, maar hun invloed is onmiskenbaar geweest en hun kracht werkt voort. Het leven van de vrouw, die de meesten hunner als hun beste vriendin begroetten, heeft dus aanspraak op onze belangstelling, al ware het minder rijk aan verrassende tooneelen dan het is.

Fanny Lewald heeft zelve zich de moeite gegeven ons haar leven te vertellen. Het is naar ons inzien een der keurigste en geurigste boeken, die de Duitsche literatuur in de laatste jaren heeft aan te wijzen. Vergeefs zoudt gij er naar hoogdravende of sentimenteele periodes in zoeken; alles is betrekkelijk koel en zeer kalm ter neder geschreven. Logisch volgen de denkbeelden elkander op, en de fijnste opmerking wisselt af na de helderste gedachte. Doch de gebeurtenissen daarin geschilderd bewegen zich als voor onze oogen, en de personen daarin opgevoerd zijn menschen van gelijke gestalte als wij. En die personen beginnen elkander lief te hebben of te haten. Hoe verder men in de geschiedenis vordert, hoe meer hartstocht er onder die schijnbaar zoo kalme zinnen begint te gloeijen. In de hoogten en diepten van een menschelijk leven wordt men medegesleept, en wij lijden en strijden mede.

Haar leven vangt natuurlijk aan met het ouderlijk huis. Het is een Joodsche familie in Koningsbergen: en aardig is het de Israëlitische levenswijze en gewoonten te bespieden in den spiegel, dien Fanny Lewald ons voorhoudt. Wij beginnen eerst ondervinding op te doen in het jaar 1811, toen professor Immanuel Kant reeds 7 jaren zijn Koningsbergen voor goed had verlaten en zijn wandelingen op den philosophendam had moeten staken. Wij kunnen echter opmerken, dat hij niet zonder spoor na te laten in de afgelegen stad heeft gewoond en gewandeld. Het is niet voor niet, dat hij den grootvader van onze schrijfster zoo vriendelijk heeft gegroet, als deze op de bank voor zijn deur zat en in de verte reeds begon te buigen; de Joden hebben allicht iets van den philosoof overge-

FANNY LEWALD.

Meine Lebensgeschichte. 6 Theilen.

Het talent van Fanny Lewald doet ons denken aan die schoone en heldere Septemberdagen, die wij thands beleven. Alles is zoo scherp geteekend, zoo goed verlicht. Door de fijne lucht dringt nog de volle warmte van den zomer, en naast de rijke vruchten van den herfst schemert nog overal de kleurenpracht der bloemen. Iets dat tot wakkerheid u stemt vervult u. Geen vermoeidheid plaagt u. Het leven is een arbeid, en men heeft lust doch ook kracht tot dien arbeid. De natuur en alles om ons heen is in vrede met zich zelf. Dus Fanny Lewald. Die klaarheid, die vastbeslotenheid is echter niet op eenmaal verkregen. De jonge vrouw, die na het jaar veertig zich voegde bij de groep van hen, die à la tête de la jeune phalange in Duitschland stonden, vond wel dadelijk haar plaats, maar vóór zij optrad, had zij een langen, langen strijd in haar eigen binnenste gevoerd.

Het kwam ons voor, dat het der moeite zou loonen haar beeld te schetsen. De litteraire ontwikkeling van Berlijn gedurende deze eeuw schikt zich als van zelve telkens om de persoonlijkheid van een vrouw, en wel van een Jodin. Toen de min of meer romantische ideeën, met haar streven naar het oneindige, met haar verzuchtingen en haar symbolische droomen, de gemoederen in het begin van deze eeuw bezielden, wist Rahel, Varnhagen von Enses gemalin, in haar salon woorden van vuur te spreken en te doen spreken, die wachtwoorden werden voor een rei van poëten, wijsgeeren en kunstenaars. Toen de gloed dier dagen verbleekte, en een nieuw geslacht opstond, dat van geen verzuchtingen meer wilde hooren,

maar dat strenge werkzaamheid begeerde, vond men in Berlijn, in Fanny Lewalds omgeving, het liefst de mannen geschaard, die het jonge Duitschland vertegenwoordigden. Het waren voor het meerendeel mannen met ijzeren wil, met wilden stouten geest, maar die niets meer vorderden van de toekomst, en wier oog geheel op het tegenwoordige was gericht. Men kan, al naar mate men zelf zijn beginselen reeds heeft vastgesteld, sympathie of antipathie voor hun streven hebben, maar hun invloed is onmiskenbaar geweest en hun kracht werkt voort. Het leven van de vrouw, die de meesten hunner als hun beste vriendin begroetten, heeft dus aanspraak op onze belangstelling, al ware het minder rijk aan verrassende tooneelen dan het is.

Fanny Lewald heeft zelve zich de moeite gegeven ons haar leven te vertellen. Het is naar ons inzien een der keurigste en geurigste boeken, die de Duitsche literatuur in de laatste jaren heeft aan te wijzen. Vergeefs zoudt gij er naar hoogdravende of sentimenteele periodes in zoeken; alles is betrekkelijk koel en zeer kalm ter neder geschreven. Logisch volgen de denkbeelden elkander op, en de fijnste opmerking wisselt af na de helderste gedachte. Doch de gebeurtenissen daarin geschilderd bewegen zich als voor onze oogen, en de personen daarin opgevoerd zijn menschen van gelijke gestalte als wij. En die personen beginnen elkander lief te hebben of te haten. Hoe verder men in de geschiedenis vordert, hoe meer hartstocht er onder die schijnbaar zoo kalme zinnen begint te gloeijen. In de hoogten en diepten van een menschelijk leven wordt men medegesleept, en wij lijden en strijden mede.

Haar leven vangt natuurlijk aan met het ouderlijk huis. Het is een Joodsche familie in Koningsbergen: en aardig is het de Israëlitische levenswijze en gewoonten te bespieden in den spiegel, dien Fanny Lewald ons voorhoudt. Wij beginnen eerst ondervinding op te doen in het jaar 1811, toen professor Immanuel Kant reeds 7 jaren zijn Koningsbergen voor goed had verlaten en zijn wandelingen op den philosophendam had moeten staken. Wij kunnen echter opmerken, dat hij niet zonder spoor na te laten in de afgelegen stad heeft gewoond en gewandeld. Het is niet voor niet, dat hij den grootvader van onze schrijfster zoo vriendelijk heeft gegroet, als deze op de bank voor zijn deur zat en in de verte reeds begon te buigen; de Joden hebben allicht iets van den philosoof overge-

nomen, en laten de oud-testamentische rituëele vormen wat rusten om een weinig te denken aan den categorischen imperativus en zeer veel over de twee categoriën van tijd en ruimte. Ten minste, als de aardsche Pruissische wetten hen als Joden het huwelijk moeijelijk maken, beginnen zij, en vooral de meisjes, al spoedig te denken of zij maar met één moeite door Christenen zullen worden. Op de wereld was het voorloopig vrij wat voordeeliger een Christen te zijn. Zoo schenen er een oogenblik Fanny's ouders over te denken. De moeder was uit de familie der Assurs of Assings, min of meer geparenteerd aan de vrouw van Varnhagen von Ense: ze schijnt een lieve en schoone vrouw te zijn geweest, uit eene bemiddelde omgeving, goed en fijn gemanierd, doch niet zeer geletterd. De vader — toen David Markus geheeten — was uit een minder rijken stand; zijn vader en ooms waren geldwisselaars geweest, en hadden met veel moeite zich boven water weten te houden. Zelf was hij knap, verstandig en rustig en wist hij wat hij wilde.

Het was in den beginne een vrij rijk huishouden, toen onze Fanny werd geboren. Maar de kansen van Christenen, Joden en philosophen wisselen met den dag. Een heftige brand ontstaat in Koningsbergen: de slimme David Markus had zijn brandpolis juist niet hernieuwd: al zijn magazijnen, pakhuizen en goederen werden een prooi der vlammen, en hij is arm, doodarm. Doch niet gewanhoopt. Want Napoleon heeft zijn continentaal stelsel tegen Europa gericht; weldra bewegen zich zijn legers juist over Pruissen naar Rusland, en voor een Israëlitischen bankier is er bij zulk een gelegenheid nog al wat te verdienen. Weinig denkt onze kleine Fanny aan al die winsten; des te meer boeijen haar die vreemde officieren, die beurtelings bij haar ouders in huis worden ingekwartierd. Hoe zij weten te vertellen, die levendige Franschen! Wat een vuur en gloed deelen zij aan alles mede. Hoe geven zij den indruk, dat de jeugd regeert, dat de stoutste wenschen niet zoo hoog zijn of zij kunnen worden verwezenlijkt: hoe men koning wordt, of maarschalk of keizer, al naar mate de geest her- of derwaards blaast! David Markus wordt geen koning, ook geen keizer, al gelijkt hij nog zoo veel in uiterlijk op Napoleon, maar hij wordt een vrij rijk man, en voelt zich weder met behagen Duitscher, als de Fransche legers zijn verslagen en vertrokken.

Het talrijke huisgezin woont nu in een betrekkelijk groot

huis. Het is zulk een oude, warme en gezellige woning. De moeder heeft met zoo veel smaak het in orde gebracht. De kinderen hebben er zulke prettige schuilhoeken: en Fanny Lewald wordt niet moede ons te vertellen, hoe dat huis toch eigentlijk het vaderland van haar geest is geweest. Hoe zij er gedroomd, gebeefd, geweend en gelachen heeft: hoe zij met haar broeders daar heeft rondgestoeid en gedarteld: hoe zij naar de voorbijgangers en vooral naar de buren uren lang heeft zitten kijken, totdat de schemering inviel. Hoe haar hart heeft geklopt als er bezoek van voorname gasten was: als zij eerst in de keuken al de toebereidselen heeft kunnen gadeslaan, en later opgepoetst en netjes aangekleed in de helder verlichte zaal moet komen om haar buiging voor de gasten te maken. O! dat ouderlijk huis, waar zij als klein kind heeft gedwaald, hoe blijft het zoo scherp geteekend in de herinnering hangen! Wat zal de moede geest dikwerf daarheen vluchten, als de vleugelen ver en opwaarts de richting hebben genomen!

En naast het huis blijft de school in de gedachte. Het is bijna een modelschool, dat Ulrichsche instituut. De directeur is wel een streng, soms opvliegend man. Hij is er niet bang voor wat klappen uit te deelen, en de arme kleine Fanny beeft en lijdt erg als zij de eerste dagen daar op de schoolbanken den blik van mijnheer Ulrich heeft ontmoet; maar al leerende begint zij den man te begrijpen, die zelf bekent dat hij geen geschikt onderwijzer is voor domme kinderen. Hij kiest bij alles, als het kan, de moeijelijkste methode, want hij gelooft (zou het zoo ten onrechte zijn?) dat het leeren vóór alle dingen de kracht en de energie van den geest moet ontwikkelen. Hij is de grootste vijand van allen schijn en van al wat onwezenlijk is. Hij onderwijst bij voorkeur door het doen van korte vragen, en wee haar of hem die niet snel, kort en bepaald antwoordt. "Ziet ge wel, ge hebt het zelf gevonden", is daarentegen de grootste lof. Hij heeft toen ter tijde een heel knappen jongen onder zijne scholieren; wij kennen hem nu, want hij heet Eduard Simson en is de vorige voorzitter van de kamer in Berlijn geweest. Na Simson is Fanny wel de knapste; zij rekent als de beste en maakt de geschiedenis in haar geest mede als zij die hoort vertellen. Het schijnt ons toe, dat Fanny wel wat al te verstandelijk zich gaat ontwikkelen; ten minste het doet ons veel genoegen, dat zij gaat houden van de sprookjens en de Arabische Duizend en ééne Nacht-

vertellingen, en dat zij dapper meêspeelt met de andere kinderen van haar jaren. Wat weet Fanny Lewald ons te verhalen van al die spelen (niet de systhematische van Fröbel) uit haar jeugd, van dat genot als zij in de Junkergarten mocht rondloopen, als zij op haar eigen hand mocht dwalen. De pottenvrouw, die jaarlijks met haar schip uit Bremen komt en het meisje zoo vriendelijk verzorgt en bewaakt, steelt ook ons hart; Fanny weet zich kostelijk overal vrienden en vriendinnen te maken, en is niet de minst vrolijke onder allen, al heeft zij gestudeerd als een jongen.

Maar daar komt een tijd, dat er als het ware een donkere wolk over dat zonnig tafereeltje heendrijft. Daar sterft een jongentje in huis, en toen nog één; ook de oom, de compagnon van den vader, wordt naar het kerkhof gedragen: de zaken gaan hard achteruit, en terwijl de moeder ter dood toe op het ziekbed nederligt, gaat de vader bankroet. Dat was een sombere tijd. Maar het ongeluk heeft nog niet ten volle het huisgezin getroffen. Een booze geest van onverdraagzaamheid waart rond; de Joden worden wel niet meer zoozeer vervolgd, maar toch verdacht, beschimpt, en als het ware in den ban gedaan. De arme Fanny kan soms niet alleen meer over straat gaan of zij wordt nageroepen en beangstigd. Wat is het dan een jood te zijn? In de buurt woonden vrome oud-testamentische Joden, de Japha's; deze hielden trouw vast aan allerlei Mozaïsche riten en gebruiken: waarom heeft Fanny deze nooit opgevolgd?

Want Fanny wordt ouder en de vraag naar de kerk is voor aankomende meisjens niet de minst gewichtige. David Markus had de vraag onbeantwoord willen laten. Hij had zijn dochter op de gewone school gezonden, en haar deel doen nemen aan het Christelijk protestantsch onderwijs, dat daar gegeven werd door den predikant Ebel, maar de dochter kan maar zoo niet als tusschen twee religies blijven staan. Voorloopig gaat het zoo een poos: haar liefste meesters, Neumann en von Tippelskirch, jonge theologanten, die op het instituut mede les geven, houden haar te veel bezig met het voorlezen en verklaren der gedichten van de groote Duitsche poëten. Met het instuderen van muziek kan men ook veel tijd en veel vragen dooden — maar Fanny wordt ouder; op haar veertiende jaar gaat zij niet meer school: haar beste vriendin, de toen zoo levenslustige en schoone Mathilda, met haar zwierende lokken, gaat haar

belijdenis leeren: wat voor geloof moet aan Fanny dan worden geschonken? Het was geen gemakkelijke zaak. David Markus wilde over die punten niet veel hooren. Hij sprak niet gaarne over het wezen der menschen en over de onsterfelijkheid der ziel; naar zijn inzien was het onvruchtbaar den geest op dingen te stellen, waarvan wij niets konden afweten, en was het dwaas zich voorstellingen te maken van een toestand, die dán zou aanvangen, wanneer alle zintuigen en eigenschappen, waarmede wij nu waarnemen of oordeelen, waren te niet gegaan. Ieder oogenblik, dat men aan bespiegelingen over het toekomende wijdde, ontnam men aan het tegenwoordige. Men moest doen wat recht was en wat ons te doen stond, en verder zich met de zaken aan gene zijde van het graf niet ophouden. In zijn daden had de mensch zijn geestelijke onsterfelijkheid, in zijn kinderen zijn aardsche onsterfelijkheid. Deze en dergelijke zinsneden uitte de vader. Zij zouden misschien rationeel zijn toegeschenen aan professor Kant, die den hoed had afgenomen voor zijn vader, doch poog daarmede eens aan te komen bij een jong meisje met krullende lokken, en met behoeften van het hart naar hooger sferen.

De philosophische denkwijze van den vader vindt echter ongemerkt meer sympathie bij de dochter, dan men zoo denken zou. De onbegrensde eerbied voor den vader komt haar daarbij te hulp. Aan de moeder heeft zij nooit zich zoo weten te hechten. De moeder was eene lieve goede huishoudster, maar onze Fanny wilde nog niet veel van huishouden weten. Zij heeft andere idealen. Zij wordt bijna zestien jaren. En hoewel zij een klein wonderkind van geleerdheid tot nu toe is geweest, krijgt zij er een voorgevoel van, dat het lang niet onaangenaam is, als een meisje er goed uitziet. Haar donkere oogen hebben reeds hier en daar een bewonderaar gevonden. Daar zal wel iemand opdagen, die zal meenen, dat in die oogen zijn hemel ligt. Wij bedriegen ons niet. Le beau cavalier is dit keer een ernstige theologant, zekere Leopold, een vriend van den later zoo bekenden Johann Jacoby.

Hoe die ernstige, vrome, weemoedige theologant verliefd kon worden op dat nuchtere geestige jodinnetje, op dat meisje dat melankoliek slechts in een dagboek was, en dan nog voor zeer korte poos omdat de mode dit zoo medebracht, begrijpen wij niet, of begrijpen wij slechts al te goed, wij die Fanny Lewald beginnen te waardeeren: wat echter zeker is, is dat hij op haar

een zedelijk overwicht had; voorts weten wij dat hare verhouding voor de wereld een vrij zonderlinge was: Fanny's vader wilde de verloving en wilde ze toch niet. Eigenlijk gezegd verloofd waren ze ook nooit. Doch hij had verlof bij haar te komen, kwam dan ook iederen avond, regelde haar lectuur, sprak en droomde met haar, en vertelde haar de geschiedenis die al heel oud en toch altijd nieuw is. Zij waren recht gelukkig, toen op eens na het vieren van een kersnacht — Fanny weet nog niet om welke reden — de vader haar verbood Leopold verder te zien, en aan al de liefdesdroomen een eind maakte.

Dat was een slag voor een meisjeshart, bijna niet om te overkomen. Fanny's hart was als inééngekrompen. Loodzwaar scheen nu het leven te drukken, onverschillig gingen de dagen heên. Daar zij zich gewend had op bevel van haar vader om niet toe te geven aan allerlei klachten en smarten, scheen het als of zij van nu af aan gevoelloos zou blijven. In zulk een toestand, wanneer zij niet weet wat zij wil of kan, laat de vader haar de Christelijke godsdienst omhelzen, die ook reeds door twee van haar broeders was aangenomen, ofschoon de ouders tot groot verdriet van de moeder Joden blijven. Doch zij gelooft inderdaad aan niets, ook niet meer aan zich zelve, vooral als zij een jaar later hoort dat Leopold gestorven is. Zij verwijt zich als zij aan eenig genoegen deelneemt: zij laat zich leven, doch leeft inderdaad niet. Zij begint te bedenken dat het lot der vrouwen in het algemeen treurig is. Zij kunnen nooit en nimmer zelfstandig optreden. Zij moeten zich voegen naar de wisselingen van het lot. Zij kunnen niet begeerig zijn om te leeren of men verwijt haar pedanterie; waarlijk Goethe heeft gelijk: Der Frauen zustand ist beklagenswerth. Doch het leven is en blijft — taai. Nieuwe indrukken pogen zich te vestigen op de plaats waar de oude indruk zoo scherp scheen gegrift. De regendroppelen wisschen zoo menige oude groeve weg. Daar komen nieuwe beelden, een nieuw leven en een nieuwe hoop.

Zoo wordt zij langzamerhand 21 jaar. De vader heeft zich allengs er weder boven op weten te werken, vooral sinds de revolutie in Frankrijk van het jaar 1830, zoo spoedig achtervolgd door den Poolschen opstand. Veel geld was er weder in Koningsbergen te verdienen, en David Markus was op zijn plaats. Het huishouden wordt ook weder veel levendiger en aangenamer: de twee broeders worden student en brengen hun vrienden mede in huis. Jonge Poolsche officieren maken, na den

val van hun vaderland, hun hof aan medelijdende schoonen. De omgang met de rijkere joodsche familie der Oppenheims wordt een weinig meer verkregen. Alles verandert, en David Markus krijgt den inval om zijn joodschen naam tegen een anderen te verwisselen, en bekomt vergunning om zich Lewald te noemen. Karakteristiek is het dat de moeder, die zoo gaarne Christin had willen worden, en die telkens in dezen haar wensch wordt gedwarsboomd, nu zoo bitter weent, nu zij haar goeden joodschen naam moet verliezen. Had zij zich dan meer aan den naam dan aan den persoon gehecht? In Fanny's leven zou ook een groote verandering plaats grijpen, grooter dan zij had kunnen denken; want ziet, terwijl zij zoo rustig het Koningsbergsche leven denkt te zullen gaan leiden, komt haar vader haar op een goeden dag vertellen, dat zij een groote reis naar Berlijn, Frankfort, Heidelberg en Baden met hem mede kan maken.

Een reis: — men kan zich voorstellen hoe het meisjeshart klopte toen voor haar verbeelding dit begrip wakker werd. Voorbij was het eentoonige leven, voorbij de sleur van den dag. Het vaderhuis wordt verlaten voor langen, langen tijd. Het kind, het meisje is achtergebleven, de jonkvrouw treedt de wijde wijde wereld in.

Men schreef toen het jaar 1832, en het reizen ging nog niet zoo gemakkelijk als nu. Van Koningsbergen tot Berlijn zat men 72 uren in den postwagen. Gelooft echter niet dat het Fanny te lang duurt; neen, alles is nieuw, alles is heerlijk voor haar op die schoone Aprildagen, als de postwagen in matigen draf de eindelooze chaussée afrijdt. Rijdt zij niet naar de toekomst en naar het groote onbekende land? Land vol droomen en illusiën, en geheel verschillend van het verschiet dat de vader scheen te beöogen; want David Markus Lewald had haar eigenlijk medegenomen om te zien of niet hier of daar een geschikte partij zich voor haar zou opdoen. Wat denkt zij aan partij of huwelijk: ze mijmert en verkwikt zich alleen in de schoone lente om haar heên en in haar eigen hart. Zij drinkt de nieuwe indrukken op; met lange teugen geniet zij den stroom van 't leven aan de bron zelve. Hoe tooverachtig groot schijnt die wereldstad Berlijn! Wat zijn de straten vol en de huizen hoog! Wat een zalige aandoening geeft het beschouwen van een museum van beelden! En hoe vliegen toch de dagen voorbij nu zij Leipzig, nu zij Frankfort bereikt, totdat het rijtuig den heerlijken weg naar Heidelberg afrolt. Het

was een wondervolle middag toen de met bosch gevulde hoogte, aan welker voet Heidelberg gelegen is, duidelijk en duidelijker te voorschijn trad, en eindelijk het slot met zijn roodachtige kleur uit het jonge groen opsteeg. Het was in de eerste helft van Mei. De boomen hadden hun vol loof, en het waas van de eerste frischheid deed alles nog weelderiger toeschijnen. Alles stond in bloei, de vruchtboomen die hier en daar reeds aanvingen hun bloesems af te schudden, zoodat deze glanzend in den zonneschijn in de rondte stoven; de kastanjeboomen die hun witte en roode pluimen vrij hoog ophieven, en de vlierboomen die hun geur zoo verre verspreidden. Reeds waren er op veel plaatsen rozen, en tusschen de zware steenen groeiden te midden van het breedgebladerde klimop de wilde muurbloem. Het was als of het paradijs opdaagde.... Wij willen het gaarne gelooven en merken op dat een nieuw gevoel bij onze Fanny wakker wordt: het gevoel voor de schoonheid der natuur. Tot nu toe heeft alleen het drama van het leven met al zijn scherpgeteekende karakters en persoonlijkheden haar aangetrokken; nu heeft voor het eerst als het ware de natuur haar aangezien, en die eerste aanblik blijft haar bij. De morgenzon met haar dauw is over de dorte gegaan; een jonge levenslust gaat door de aderen; de drukking die den adem toeknelde is weg, en de gloed der kleuren die het heerlijk landschap voor haar oogen toovert, wijst op den regenboog der hoop.

Zij komt te Baden-Baden en vindt daar de familie van den jongsten zeer rijken broeder van haar vader, die tijdelijk van uit Breslau hier den zomer was komen doorbrengen. Die oom, gelukkig gehuwd, en met een talrijk gezin op grooten voet levend, was econoom en financieele specialiteit, en ging geheel en al op in de schoone liberale beweging van het jaar 1830. Door hem leert zij dan ook te Baden de meest opmerkelijke personen kennen, onder anderen Börne en Ludwig Robert. De cholera verdrijft de familie van den oom uit Baden en de karavaan trekt naar huis naar Breslau. Fanny gaat mede. De vader is alleen naar Koningsbergen vertrokken en laat de dochter achter bij den oom, om eenige maanden te Breslau te vertoeven. Tegen het einde van den zomer komt zij dan ook in die stad aan.

Het is te Breslau dat inderdaad het drama van een groot deel van haar leven zal worden gespeeld. Niet zeer lang toeft zij er, slechts een herfst en een winter — doch in die weken dringt aandoening zich op aandoening, hartstocht zich op harts-

tocht, oneindige smart op grenzelooze vreugde: in één woord de liefde in al haar volheid overweldigt haar. Wat was de soort van genegenheid die zij voor Leopold had gevoeld mat en kleurloos, vergeleken bij den gloed die haar bezielt nu zij waarlijk liefheeft. En de man, dien zij heeft uitverkoren, is het waard aldus bemind te worden. Het is haar volle neef, de later zoo beroemde Heinrich Simon uit Breslau; hij, de rijks-regent van het revolutiejaar, de balling, wiens monument ver van het vaderland eenzaam aan de Wallensee moet oprijzen. Toen ter tijde was hij 27 jaar oud, en werkte hij als jurist in het huis van zijn moeder, de oudste zuster van Fanny's vader. Zijn leven was ééne uiting van zedelijke kracht en toewijding aan beginselen. Diepe ernst lag op dat strenge gelaat, dat toch zoo vriendelijk en liefderijk rond kon zien. Een sombere herinnering geeft een donker verschiet aan zijn leven. In een duel heeft hij iemand doorschoten, en de gevangenis heeft hem geruimen tijd binnen zijn muren besloten. Zijn leven wordt verbitterd door het berouw over die daad; toch poogt hij vrolijk te schertsen ter wille van zijn moeder en zusters, wier hart anders zou breken. Zijn gang is zoo edel, zijn woorden zoo overtuigend, dat onze Fanny niets meer ziet dan hem, en hem alléén. Hij was zoo geheel uit één stuk, een natuur die met zich zelve in het gereede was gekomen, en nu bewust en onbewust daaraan arbeidde om zich zelve te ontwikkelen en te volmaken. Hij droeg een ideaal van mannelijke waarde en mannelijke deugd in de ziel, waarnaar hij steeds streefde; hij was een man van staal. Als hij in de kamer binnenkwam, waar zijn edelgevormde moeder zachtkens en zwijgend haar dagen sleet, dan was het als of een zonnestraal daarbinnen kwam; hoe moet het Fanny wel te moede zijn geweest als zij uit de bibliotheek van haar oom Lewald, waar zij uur aan uur zich aan poesie en geschiedenis en kunst gelaafd had, naar het huis van haar tante snelde en daar hem, haar held, haar leven, ontmoette. Dan — als zij op de wandeling hem tegenkwam, — hij rustig en kalm, — hoe fonkelden dan haar oogen, hoe hoorde zij hem ademloos aan, als hij van zijn eigen leven, zijn eigen gedachten, zijn toekomst vertelde! En in die toekomst was geen plaats voor haar; zij had hem lief, maar hij haar niet.

Niet dat hij haar niet zeer hoog achtte, zijn verstand wist haar, eenige die zij was, te waardeeren, maar zijn hart was elders. In Maart moest zij uit Breslau vertrekken; haar vader

komt haar halen om haar weder naar Koningsbergen te brengen. Den ganschen winter heeft zij als het ware met Heinrich Simon geleefd, doch van liefde heeft hij nooit gesproken. Het drama moet zijn slot hebben, en het afscheid zal plaats grijpen. Het is kort maar aangrijpend. Zij heeft haar tante Simon goeden dag gezegd en Heinrich zal haar naar het huis van haar oom terugleiden. Het was den 18den Maart, de lucht was reeds donker, de weg was droog. Zij hadden een paar straten te doorwandelen, hij had haar den arm gegeven en zij legden zonder een woord te spreken den ganschen weg af. Zij was zoo treurig dat zij beider zwijgen niet eens opmerkte. Toen zij tot aan het huis gekomen waren vroeg hij: "waarom spreekt gij niet?"— "Ik kan niet," gaf zij kort ten antwoord. Zij had de hand opgeheven om aan de schel te trekken. Hij hield haar tegen. "Wacht nog!" riep hij, en nu stonden zij tegenover elkander, beide sprakeloos. Op eens riep hij: "Het helpt ons niets! Vaarwel! —" Zij vielen elkander in de armen en weenden beide bitter. Toen vermande hij zich, zij gaven elkander de hand, en zij scheidden. —

Haar vader bracht haar weder naar Koningsbergen naar het ouderlijk huis. Maar als een andere persoon trad zij over den drempel. Alles is in haar gemoed veranderd. Onverschillig laat haar de liefde van moeder en zusters. Gevoelloos neemt zij deel aan het werktuigelijk dagelijksch leven: het hart heeft zijn te-huis verloren. Haar stille kamer, eens haar heiligdom, ziet haar vervelend aan. Koud en afgemat, als na een doorgestane koorts, wordt zij des morgens wakker. De ledige tijd staat met al zijn verschrikking haar te wachten. Dagen na dagen zal zij moeten doorleven. Bitter ontwelt de vraag van haar lippen: wat nu te doen?

Het zijn verschrikkelijke jaren de zeven jaren die zij op deze wijze slijt. Zij zelve heeft dit tijdperk met den naam van Lijdensjaren aangeduid. Met de wanhoop in het hart is volkomen werkeloosheid haar deel. De opvoeding van haar zelve was, zoo als die van alle andere meisjes en vrouwen, een zoodanige geweest dat zij inderdaad geen vasten arbeid, geen werkzaamheid had. Nu zij haar liefde, haar band met de buitenwereld had verloren, en geen taak had waardoor zij zich dwingen moest zich met iets anders bezig te houden, moest zij dus wel uit den aard der zaak alleen met zich zelve zich bezig houden. Zij gaat nog wel eens uit naar feesten en bals, doch

de jeugd met haar droomen is voor haar voorbij. Haar eenige lust is brieven te schrijven aan Heinrich Simon, die haar niet bepaald gezegd heeft haar niet lief te hebben, en wiens liefde zij als 't ware nog kon verdienen. Maar het is slechts een illusie, dit begrijpt zij al te goed, waarmede zij zich voedt. Haar zusters, haar vriendinnen weten haar noch te troosten noch te leiden. Integendeel, haar hartstocht voor haar neef achten zij bepaald eene dwaasheid. Zij behandelen haar als zoodanig. Want de menschen maken het altijd zoo met elkander. Ieder die een vogel met verlamden vleugel vindt, neemt den vogel op, draagt en koestert hem, en het medelijden met het lijden van het diertje doet al het mogelijke beproeven om het beest te helpen. Wie echter een mensch voor zich ziet, wiens streven gebroken is, verlangt in den regel toch maar dat hij vliegen zal, en bedenkt niet hoe jammerlijk de verlamde en gebrokene bij zulk een eisch moet te moede zijn.

Daar is slechts één lieve vriend in huis die haar een weinig helpt en opbeurt. Het is Rath Crelinger, die in dezelfde woning een kamer bewoont. Allerliefst is deze figuur door Fannny Lewald geteekend. Vroeger tot de rijkste van het land behoord hebbende, is hij, man van alle fijne beschaving en geleerdheid, langzamerhand arm geworden en genoodzaakt van den arbeid van zijn geest te leven. Doch de fijne vormen zijn hem geheel eigen gebleven. Ongeveer 40 jaar en weduwenaar, wist hij in alle kringen zich te wenden, en wist hij aan allen te behagen. Hij herinnert aan de type van den ongehuwden markies, die als galante brave huisvriend in de fransche comediën optreedt. Zijn fijne tact doet hem al het onnatuurlijke, overdrevene en ongepaste dadelijk uitvinden. Hij zou een waarlijk groot man zijn geweest zoo het hem slechts niet te dikwijls aan zedelijken moed had ontbroken. Crelinger wordt haar raadgever en vriend. Doch ook hij weet natuurlijk geen raad te schaffen voor haar toestand. De vader, de slimme verstandige Markus, wil haar bepaald uithuwelijken. Hij komt zelfs ééns voor den dag met een ordentlijken knappen Landrath, dien hij aan huis voorstelt. Doch Fanny wijst trotsch voor de eerste maal het vaderlijk verzoek af. Daar is slechts één zaak, die Fanny helpen kan — wij bemerken het al zeer schielijk — arbeid, en wel litteraire arbeid; want zij is geboren dichteres. Doch de vader heeft te veel bij de opvoeding zijner kinderen er op gedrukt, dat de dochters slechts leven en werken mogen in het huisgezin, dan

dat zulk een te voorschijn treden als schrijfster in Fanny's gedachte kan opkomen. Zij bemerkt wel, dat zij er eenigen aanleg voor heeft — nu eens vertelt zij sprookjens aan een arm blind geworden zustertje, dan weder vindt zij dat haar neef August Lewald te Munchen brieven, die zij hem geschreven heeft over de vervolging der pietistische Ebelianen in Koningsbergen, in zijn tijdschrift onveranderd heeft afgedrukt — doch bepaald schrijfster te zijn dat wil en mag zij niet.

Intusschen wint de vader steeds meer geld en klimt hij in aanzien. Het huis krijgt beter toon. Hij zelf komt in de stadsregering, doch Fanny's leven blijft zoo eentoonig mogelijk, al komen er nu veel meer bezoekers en gasten aan huis. Wel begint zij soms onwillekeurig met veel meer zaken zich te bemoeien. Haar oog opent zich bij wijlen voor kunst en tooneel. De brieven van Rahel maken ook bij haar uitgave een onbeschrijfelijken indruk op haar. Hoewel de moeder ontevreden op haar is en door ziekelijkheid voortdurend ontstemd blijft, en de vader nog altijd aan zijn kinderen geen rechten wil toekennen, wordt haar karakter met den dag vaster. Toch schijnt uitkomst verre. Zij hoort nu bepaald van Heinrich Simon, dat hij eene andere lief heeft. Zij wil zich vinden in de rust der vertwijfeling. Zij gaat zich allerlei zaken nog ontzeggen, zich zoo eenvoudig mogelijk kleeden, in één woord zij is op het punt zich over te geven aan den vijand.

De vader begrijpt nu eindelijk, dat het tijd is haar weder in een andere omgeving te plaatsen. Zij moet gedwongen worden zich met de buitenwereld bezig te houden, en niet alleen over zich zelve mijmeren. Hij voert haar dus weder naar Berlijn, naar een van zijn zwagers. Het is daar, dat zij weder begint te leven. In het salon-leven, in de politiek begint zij belangstelling te vinden. Zij leert weder naar anderen zien, en andere karakters beoordeelen. Zij vindt een liefderijke bejaarde vriendin in Sophie Bloch, wier huis open is voor al wat litteratuur of politiek beoefent. Zij begint weder de waarde van goede manieren te begrijpen. Zij breekt nu geheel en al haar briefwisseling met Heinrich Simon af, en als een ziekte van haar moeder weder t'huis roept, juist als in 1840 de nieuwe koning Frederik Wilhelm IV in Koningsbergen gekroond wordt, is zij werkelijk tot het leven teruggekeerd. Zij maakt een bericht van die bekende konings-huldiging, zoo te recht door Crelinger een origineele scène genoemd: nog een paar

kleinere stukjens stuurt zij aan August Lewald, en toen deze zijn goedkeuring aan het geschrevene hecht, staat haar besluit vast.

"Gij wilt dus een schrijfster worden", zeide de vader toen hij op een ochtend haar alleen vond met een brief van August Lewald.

"Wanneer gij niets daartegen hebt, lieve vader, wil ik het zeer zeker."

De vader trok met de schouders, zoo als hij te doen placht wanneer hij zich in iets schikte, wat hem niet lief was. Dat deed haar leed.

"Overleg bij u zelven de zaak, lieve vader!" zeide zij; "slechts dit ééne merk ik uitdrukkelijk op: bedenk, dat ik gewoon ben niets ten halve te doen."

"Wat beteekent dat?" vroeg hij kort en ernstig.

"Ik meen, dat ik, wanneer ik arbeid, mijn glacé-handschoenen uittrek, en de dingen vast, met bloote hand aangrijp. Wanneer ik schrijven ga, moet ik geheel en al kunnen zeggen, wat ik denk, en ieder onderwerp aanroeren, dat mij passend voorkomt. Ik kan mij dan niet storen aan datgene wat gij van mij zoudt wenschen te hooren, of wat gij de kinderen zoudt willen laten zeggen."

"Dat begrijp ik," antwoordde de vader.

Vader en dochter waren beiden even ernstig. De dochter wilde de vader niet in 't onzekere laten over wat zij op haar nieuwen levensweg zou denken te doen. Zij sprak dus op dat uur nog nader daarover. Hij hoorde het aan, wendde zich naar de deur, keerde nog eens zich om, en zeide met een niet te miskennen ontroering: "Dus een schrijfster."

Ja een schrijfster, en een, die de waarheid, of wat zij achtte de waarheid te zijn, trouw zou dienen. Een vrouw, die in de eerste plaats op den voorgrond zou stellen, dat SCHRIJVEN WERKEN IS. Geen zoet romantisch bespiegelen; geen zich overgeven aan onbestemde min of meer poëtische indrukken, zou door haar worden toegelaten; de stof waarnaar haar hand zou grijpen, dreef niet op de wolken in het zwerk; zij lag in den mensch zelven en in de menschelijke maatschappij. Burgerkind als zij was zou zij der burgerklasse les en genot geven. Altijd moest hierop gelet worden, dat de schrijfster en haar werken in volkomen overeenstemming moesten zijn. Niets zou zij schrijven dan wat zij in haar eigen leven zou willen

verwerkelijken en te midden van alle wisselingen van het lot zou gestand doen. Zij kon niet gelooven, dat een werk grooter kon zijn dan zijn schepper. De leer der romantische school, die de poesie afscheidde van den auteur, zou zij zeer bepaald van zich afstooten. Streng realist, zou zij helder en duidelijk pogen weêr te geven wat zij opgemerkt had. En inhoud en vorm zouden bij haar in harmonie zijn. Zij was nu eenmaal een twijfelaarster aan het dogma, dat men door inspiratie de regelen der grammatica of het inzicht in de techniek der verschillende beroepswerkzaamheden kon verkrijgen. Dus zou zij schrijven en met zulke inzichten zich aan het werk zetten.

Het is aardig wat levenslust nu bij haar wakker wordt; zij is een andere, een zelfstandige figuur geworden. In plaats van de schuchtere dochter, wie het te moede was als of zij het haar gegunde deel onverdiend verkreeg, treedt de zich zelve bewuste fiere persoonlijkheid op, die haar rechten doet gelden. Zij wordt weder jong. Het stukje blaauwen hemel, dat zij, toen de vale wolken voor haar de lucht geheel dreigden te bedekken, bijna uit het oog verloren had, werd weder zichtbaar, en werd al grooter en grooter, totdat de zon in eens uit het wolkenruim haar weder toelachte.

Zoover was het nog niet dadelijk gekomen. Intusschen schrijft zij haar eersten roman, en behandelt zij het thema van het huwelijk, gesloten niet uit liefde maar uit achting. Zij geeft dien roman, zoo ook haar twee volgende, uit zonder vermelding van haar naam. Alleen haar huisgezin weet, dat zij auteur is. Ongemerkt komt er echter een andere tint over haar leven. Want kon zij al nog niet met open vizier medestrijden in den kamp, dien al wat talent had toen voerde voor ontwikkeling en meerdere vrijheid in Pruissen, toch begint zij zoo warme belangstelling in dat streven te stellen, dat het in haar gedenkschriften is als of zij toen reeds op gelijken voet met al die litteraire en politieke helden verkeert. Wat aardige blikken krijgen wij op Johann Jacoby en zijn vier vragen, op Arnold Ruge en zijn Hallesche Jahrbücher, op Georg Herwegh en zijn politieke liederen! Wel mag soms de vader bedenkelijk het hoofd schudden als hij den aan overspanning grenzenden arbeid van zijn dochter nagaat. Zij is bezig aan haar tweeden roman, haar Jenny, waarin zij den maatschappelijken toestand der Joden, en hun achteruitzetting door de Christenen behandelen wil. Het is een stof, die de meest ongedeelde belang-

stelling ook van den vader wekt; hij zou met trotsche vreugde zijn dochter hebben geholpen, zoo niet angstige zorgen zijn gemoed hadden bekneld. De vrouw, waaraan zijn ziele hing, de moeder van Fanny, kwijnt weg en sterft. Zoo iets stils komt er van nu af aan in huis. De huisselijke haard warmt inderdaad niet zoo gezellig meer. Fanny's zenuwgestel zelf is nog al heftig door al die prikkelende aandoeningen aangetast, en nu zij met haar schrijven genoeg geld heeft verdiend, is zij in zekeren zin meesteres van haar eigen lot, en gaat zij voor eenigen tijd uit Konigsbergen, om te Berlijn het leven te zien.

En Berlijn wordt van nu af aan haar eigentlijke stad, haar woonplaats. Want vergaan er nog wel enkele jaren voor dat zij het waagt gansch alleen op kamers in die groote stad te wonen, en geheel op eigen krachten steunende, van haar letterkundigen arbeid dáár te gaan leven; van nu af aan is de richting in haar leven vastbepaald, en na elken terugtocht naar Koningsbergen, dringt het haar slechts te sterker naar het leven in de hoofdstad. Daar in het midden van het gewoel en geraas van het leven zich te kunnen bewegen, zonder dat eigenlijk iemand de blikken op haar sloeg; zich te bevinden op een plaats, waar bijna elken dag iets nieuws, iets opmerkelijks geschiedde, en waar het volk in zijn rustelooze bedrijvigheid, in zijn armoede en behoeften kon worden bespied — dat was inderdaad voor haar het leven. Haar gedenkschriften beginnen natuurlijk van nu af aan iets minder persoonlijks te krijgen. Wij zijn anders nog in een phase, dat onze schrijfster nog niet de gelijke, de evenknie is van de andere met roem bekende letterkundigen. Zij zit in de salons ook nog in de achterhoede. Wat is het overigens een genoegen met haar die salons binnen te treden! Want Berlijn bezat nog enkele van die vrouwen, al waren zij hoogbejaard, die de traditiën van het vroegere geslacht wisten te bewaren, en die, jonger dan de jongsten, nog altijd aan het hoofd van de geestesrichting wilden staan. Met blijkbare voorliefde heeft Fanny Lewald twee van de oudere dames geteekend, beiden uit joodschen stam, Henriette Herz en Sara Levy. Henriette Herz, de schoonste vrouw van haar tijd, om wie al wat groot was in Europa zich had verdrongen, die met Mendelssohn en Mirabeau, Schiller en Goethe, Jean Paul, de Schlegels, Fichte, de Humboldts, Schleiermacher en Börne, had omgegaan, en binnen wier tooverkring bijna alle begaafde vorsten en alle kunstenaars

zich hadden gewaagd — leefde nog stil en vol waardigheid, doch hoogst eenvoudig daarheen, en wist nog altijd met juisten tact jeugdige talenten liefdevol op te beuren en moed in te spreken. Minder zacht, doch karakteristieker was Sara Levy; in deze was het niet de schoonheid, maar de kloeke scherpe geest geweest, die de menschen boeide: alles was nog bij haar toen ten tijde origineel. Zij wilde nog niet weten, dat het oude geslacht reeds afgetreden was, en inderdaad was zij met haar ideeën de versten soms vooruit. Aardig is de strijd, dien zij voerde met den nieuwen koning. Hij wilde een gedeelte van het erf koopen waarop haar huis stond, ten einde het Berlijnsch Museum te kunnen voltooijen. Doch Sara Levy was daartoe niet te bewegen. "Na mijn dood, zeide zij, kunt gij het gansche erf krijgen, maar zoolang ik leef blijft mijn eigendom het mijne, en daar de koning gaarne zijn voorvader Frederik de Groote navolgt, wil ik de molenaar van Sanssouci zijn, die hem gelegenheid geeft, wederom een eigendom te eerbiedigen." Fanny Lewald, nu zij eenmaal in den kring harer nieuwe bekenden u heeft ingeleid, wordt niet moede u telkens aan anderen voor te stellen; zoo teekent zij u nog Frau Paalzow, de beminnelijke ietwat conventionele schrijfster van St. Roche, Willibald Alexis (Dr. Häring), den opdelver en romantischen verwerker van alle geheimnissen der rechtspleging, en vooral den grooten toondichter Mendelssohn Bartholdy.

Intusschen is haar verblijf te Berlijn nog steeds voorloopig. Zij gaat dan ook nog terug naar Koningsbergen, en doet met hare tante Pauline Lewald en met haar zuster een groote badreis naar Teplitz en Franzenbad. Vóór die reize had zij voor het eerst Heinrich Simon weder teruggezien, wien zij, nu zij zelve tot rust is gekomen, de hand der meest trouwe vriendschap aanbiedt. De zamenkomst was een biecht van weêrszijden geweest, doch eene, die het verledene doet vergeten en vergeven, en die tot nieuwe toekomst opwekt. De verschillende elementen, die vroeger wild door elkander hadden gewoeld, hadden nu in Fanny's karakter een bepaalden vasten stroom gekregen. De geest was zelfbewust geworden, en het hoofd en het hart waren tot rust gekomen.

Wij vinden haar in 1844 voor goed in Berlijn op kamers wonen. Zij is nu erkend als de jonge talentvolle schrijfster, die recht heeft op een plaats onder de meest genoemde auteurs. De mannen van het jonge Duitschland nemen haar op, en

spreken en dichten met haar. Theodor Mundt en zijn vrouw, bekend onder den naam van Louise Mühlbach, Mügge, Auerbach, en vooral haar vriendin Thérèse von Bacherach, ontmoeten wij beurtelings op haar kamer. Zij is de verstandige kloeke vrouw, die haar eigen weg door het leven heeft gemaakt, doch nu ook vordert, dat elke vrouw deze hare ontwikkeling zal volgen, dat de vrouw in het algemeen met karakter zich recht verschaffe en niet langer alleen gunsten ontvange.

En zoo zouden wij haast het booze woord uitspreken: de emancipatie van de vrouw, aan de verwezenlijking van welk begrip in Duitschland Fanny Lewald nu zegt haar leven te wijden, zoo als George Sand (hoe hemelsbreed ook van haar in aanleg en talent verschillend) dit denkbeeld in Frankrijk ingang heeft pogen te doen vinden. De Hemel behoede onze vrouwen en jonge dochters voor de denkbeelden van onze Duitsche schrijfster omtrent godsdienst, onsterfelijkheid en al wat het religieuse gemoedsleven aangaat. Professor Kant zou zelfs gevonden hebben, dat de kleindochter van zijn vriend haast al te consequent op den ingeslagen weg voortging. Doch kwalijk zou het ons voegen, den diepen zedelijken ernst te miskennen, die aan het streven van Fanny Lewald ten grondslag ligt. Haar ideën omtrent de WAARDE van de vrouw moeten ten minste gewaardeerd worden. Moge de zeer zelfstandige plooi, die bij haar alles in den beginne aanneemt, afschrikken, men zij niet bezorgd; als kind heeft zij te goed leeren spellen wat haar meester Goethe in zijn Tasso voorzong:

Willst Du genau erfahren, was sich ziemt,
So frage nur bei edlen Frauen an,
Denn ihnen ist am meisten dran gelegen,
Dass alles wohl sich zieme, was geschieht.
Die Sittlichkeit umgiebt mit einen Mauer
Das zarte leicht verletzliche Ge: lecht.
Wo Sittlichkeit regiert, regieren ,
Und wo die Frechkeit herrscht, da nicht.
Und wirst du die Geschlechter l le f
Nach Freiheit strebt der Mann, (

En als zij na haar Italiaansche r
zal hebben gevonden, zal zij zeker

verzen toegevoegd hebben de andere even schoone regels uit de Hermann en Dorothea van denzelfden meester:

Dienen lerne bei Zeiten das Weib nach ihrer Bestimmung:
Denn durch Dienen allein gelangt sie endlich zum Herrschen,
Zu der verdienten Gewalt, die doch ihr im Hause gehört.
Dienet die Schwester dem Bruder doch früh, sie dienet den Eltern,
Und ihr Leben ist immer ein ewiges Gehen und Kommen,
Oder ein Heben und Tragen, Bereiten und Schaffen für Andre,
Wohl ihr, wenn sie daran sich gewöhnt, dass kein Weg ihr zu sauer
Wird und die Stunden der Nacht ihr sind wie die Stunden des Tages,
Dass ihr niemals der Arbeit zu klein und die Nadel zu fein dünkt,
Dass sie sich ganz vergiszt und leben mag nur in Anderen.

H. P. G. QUACK.

BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

Histoire d'Espagne depuis les premiers temps jusqu'à la mort de Ferdinand VII, par M. Rosseeuw de St. Hilaire, Professeur d'Histoire à la faculté des lettres, Membre Correspondant de l'Académie de Madrid. Ouvrage couronné par l'Académie Française. Nouv. Edit. revue et corrigée. Tom. IX. Paris, Furne et Cie, 1865.

Het negende deel van dit werk bevat met het vorige, in 1860 verschenen, de geschiedenis van de eerste tijden van onzen vrijheidskrijg met Spanje. De schrijver, wiens streven en werken ook ten onzent bekend is, heeft daarin getoond niet alleen groote sympathie te bezitten voor wat in onze gewesten onder veel lijden en strijden verkregen werd, maar ook voor de juiste en getrouwe voorstelling daarvan geene moeite te hebben ontzien. Door zijn lust tot onderzoek, door het gebruiken van goede bronnen om tot de kennis van de oorzaken en het verband der feiten te geraken, is 't hem mogen gelukken een zeer getrouw tafereel te leveren van de geschiedenis der eerste jaren van onzen strijd. Deze tafereelen zijn bij hem daarom nu en dan te belangrijker, omdat hij, ten gevolge van zijne grondige bekendheid met Spaansche personen en toestanden, dat afgewerkte en afgeronde aan het verhaal van onzen strijd heeft weten te geven, wat gewoonlijk bij de schrijvers van ons of uit den vreemde, die over dit tijdvak hebben geschreven, gemist wordt. Motley is, wel is waar, niet karig met zijne uitgebreide kennis, ook van de Spaansche geschiedenis en haalt, wanneer hij voor 't eerst een persoon van de zijde van Spanje doet optreden of een nieuwen toestand gaat schilderen, die van de Spaansche geschiedenis zijn licht moet ontleenen, alles in 't breede op, wat slechts eenigzins d ι kan om menschen te doen kennen en gebeurtenissen te verklaren; dit geschiedt veelal ten koste van de gelijkmatige voorstelling het geheel, van de eenheid van zijn overigens zoo ui l plastiesch, zoo schoon geschreven werk. Dat van r laire bezit noch de groote deugden, noch de

Motley. Hij geeft niet zoo veel, hij beschrijft niet zoo naauwkeurig, hij dringt niet zoo diep in alles door, hij schildert niet met zulke levendige kleuren, maar hij levert daarentegen wel een zeer beknopt, maar een zeer geregeld en in allen deele een zeer voldoend verhaal van hetgeen in de Nederlandsche Gewesten tusschen de jaren 1565 en 1584 is voorgevallen, waardoor dit negende deel de waarde van het geheele werk voor de beoefenaars onzer Geschiedenis bijzonder verhoogt.

Als een voorbeeld van zijne wijze van beschouwen, schrijven wij de volgende regelen over den dood van Egmond af, die, uitgenomen het verheffen van zijn sterven tot een martelaarschap, dat met de volgende regels in sterke tegenspraak is, zonder twijfel door velen zullen worden beaamd. "Raconter la mort d'Egmont, c'est "raconter la chûte de la Flandre, qu'il personnifie. Comme lui, "elle n'a pas su choisir entre le catholicisme et la liberté, et se "dire nettement ce qu'elle préférait; comme lui, elle a pris son "parti, mais trop tard, après s'être avancée si loin dans un sens "que reculer vers l'autre était lacheté ou trahison; avec lui enfin, "elle en a été punie, et sa nationalité a péri sur le même échafaud. "Mais ce qui relève Egmont, c'est qu'il est mort martyr des liber-"tés de son pays. Porté par la fortune à une position trop haute "pour son mérite, hésitant toujours quand il faut agir, reculant "quand il faut avancer, Egmont n'en est pas moins resté cher à "ses concitoyens, parcequ'il est mort pour eux. Mais en mourant, "il leur a rendu le triste service de les décourager de la résistance "qui ne lui a pas mieux réussi que la servilité. L'élement français "qui, au fond, domine dans la Flandre wallonne, incapable à la "fois de supporter la liberté et de s'en passer, comme la Rome de "Tacite ou la France d'aujourd'hui, a fini par la pousser vers le "despotisme et vers l'unité, si chère aux races latines; l'élément "germanique, au contraire, représenté par Guillaume d'Orange, "predomine en Hollande avec ce vif instinct de la liberté, et cette "haine de l'unité, qui caractérisent la race allemande." Juiste opmerking! En toch vermogt de menschelijke geest dier tijden zich niet te verheffen tot de vrijheid van het persoonlijke geloof op het gemeenschappelijk staatsgebied, tot het begrip van staatseenheid zonder staatskerk. Men ging hier de Roomsche staatskerk afschaffen, maar om eene andere, de Hervormde staatskerk, in de plaats te stellen. Dit lag in de bedeeling van de drie eeuwen tusschen de Hervorming en de Revolutie; omdat verschil van geloof toen elke andere gemeenschap bijna in het leven afsloot, moest de spil van de staatkunde der XVI[de] eeuw wel de godsdienst wezen. De Prins trachtte echter naar iets hoogers, naar iets wat voor onze dagen bewaard werd, en dat hij daarom ook niet bereiken mogt; hij wilde

staatkundige gemeenschap der bevolkingen zonder geloofseenheid. Zoowel de Gentsche Pacificatie, als de nadere Unie van Brussel mislukten niet alleen, maar de klove tusschen roomsch en onroomsch werd er slechts te dieper en te breeder door, en de man van gewetensvrijheid werd, in plaats van geprezen en gevierd door velen en magtigen van beide partijen, die hem niet volgden, omdat zij, wat hij bedoelde, niet konden vatten, gehoond en in zijn schoonste streven miskend. Belangrijk is in dit opzigt de opmerking van den schrijver over den Prins, na het tot stand komen van de nadere Unie van Brussel, den 10den Dec. van 't jaar 1577: "Nous touchons à l'apogée de la vie de "Guillanme et de la révolution des Pays-Bas. Le faisceau des dix-"sept Provinces est serré encore une fois; cette belle divise: "l'Union "fait la force", qui sera plus tard celle des sept Provinces seule-"ment, est encore pour toutes une vérité. Du reste, c'est Guillaume, "qui a tout fait, tout conduit. Arbitre des destinées de son pays, "il a voulu la guerre, et les Pays-Bas la feront, à leurs risques et "périls. Il a exigé la liberté et l'égalité des deux cultes, et la "Flandres les a concédées, tant est grande la confiance qu'il inspire. "Pourquoi faut-il que ce moment, comme il y en a peu dans la vie "d'un homme et dans celle d'une nation, ait si peu durée? Pour-"quoi? Parce qu'il faut demander ni aux peuples ni aux indivi-"dus plus, qu'ils ne peuvent donner. Or, dans la dictature de "Guillaume d'Orange, il y avait péril evident pour le Catholicisme. "L'avenir de la Réforme en Flandre, ce n'était pas la liberté, pas "même l'égalité; c'était la domination. Tout franc catholique, même "en se réjouissant d'échapper au joug de l'Espagne, devait donc "voir avec inquiétude la présence de Guillaume aux affaires. La "main, qui tenait le timon avec tant de fermeté au milieu de la "tempête, était la seule, qui pût sauver le navire, mais à condition "de choisir le port où elle le ferait entrer."

Nog een middel echter zou hij beproeven om in eene veilige haven te geraken. Niet door middel eener vereeniging als de Gentsche, waarbij de Hervorming slechts geduld werd, of als die der Nadere Unie, waarbij Roomschen en Hervormden elkander bescherming beloofden, maar door een vrede, een vrede des geloofs, zou hij de bevolkingen van Noord en Zuid trachten te vereenigen, want hierbij was de gelijkstelling van beide op het staatsgebied gewaarborgd; de Hervormden zouden tot alle staatsposten worden toegelaten en de beide Kerkgenootschappen elkander wederkeerig in alles moeten verdragen. Dit was te veel gevergd van het go dienstig bewustzijn der XVIde eeuw. Deze ontijdige p tot ' · broedering wekte verbittering; de godsdienstvrede o ard in Vlaanderen vooral in een fellen godsdienstkrijg. N Zu liepen uiteen in de Unieën van Atrecht en Ut —

schrijver, — "Orange apprit ainsi par une dure experience, que le "génie peut bien devancer son siècle, mais qu'il a besoin de marcher "dans ses voies, s'il veut s'en faire suivre.

Doch genoeg, naar wij meenen, om de aandacht der beoefenaars onzer geschiedenis op een werk te doen vestigen, dat door F... rijks Academie de eer der bekrooning werd waardig gek... waarin, van uit het Hervormde standpunt, onze worstel... Spanje op eenvoudige en bezadigde wijs wordt voorgesteld.

's Gravenhage, 10 Aug. 1865. Dr. L. R. Bey...

Verslag van het 37e *Boekjaar* (1 ... 31 *Maart* 1865) *der Javasche Bank* (... *aanvulling tot en met* 14 *Junij* 1865), *algemeene vergadering van stemgeregt...* *gehouden den* 30sten *Junij* 1865.

G. A. de Lange, De Javasche B... *geldsomloop.*

N. P. van den Berg, Nog een ... *loop en consignatie-stelsel.*

[De beide laatstgenoemde opstellen zijn ... Indische dagbladen.]

Dat er in Indië leven in de brouwerij is, wee... of minder geregeld van de Indische dagbladen, ... maal herwaarts overbrengt, kennis neemt. Men ... baasd over de uitgebreide periodieke literatuur, ... beperkte Europesche maatschappij — minder ... king onzer steden van den tweeden en derden ... debiet vindt. En beschamend is voor ons Ned... wakkerheid, waarmede daar ginds de publieke ... rein openlijk besproken worden, wanneer wij ... hoe onze groote dagbladen met weinig uitzond... iets meer dan dagelijksche nieuwskronijken zijn ... dactiën zelve al zoo uiterst karig zijn met ... door het publiek bijna in 't geheel niet g... delen om de groote kwestiën, die aan de ord... zijden toe te lichten.

't Is waar: er is veel kaf onder 't koren ... plan, menige scheeve voorstelling, onjuiste b...

deneering, menig onwetenschappelijk betoog komt den lezer der Indische dagbladen onder de oogen. Maar wat kwaad? Er is ten minste leven, handeling, strijd van meeningen; de deskundige, denkende man kan daar toch, goed van kwaad schiftend, zijn nut meê doen: en wat onwaar of onjuist is vindt ten slotte meestal toch zijne terechtwijzing. In allen gevalle is er belangstelling in de publieke belangen, en schrijvers en lezers beide leeren nadenken over zaken, aan welke zij anders vreemd zouden zijn gebleven alsof ze hun niet aangingen.

Er is — ook deze lof komt aan de Indische dagbladpers toe — met allen strijd van meeningen en met alle scherpte van vorm, die onze zachtzinnigheid wel eens doet huiveren, met alle dwaling zelfs die ons soms den glimlach om den mond plooit — oprechtheid en eerlijkheid van overtuiging in die rijke literatuur van den dag. Ook den vinnigsten bediller — en die zijn er! — zal men niet kunnen verwijten, met onedele wapenen te strijden. Onvoorzichtigheid, roekeloosheid, donquixotisme zelfs moge men haar ten laste kunnen leggen; geene lafheid of laagheid.

Doch ééne opmerking is er, die wel niet van de Indische pers uitsluitend geldt, maar toch uit den aard der zaak op haar bij uitstek toepasselijk is: namelijk deze, dat hoe oprecht ook hare waardeering zij van het publieke belang, zij daarbij zich moeijelijk van eenzijdigheid weet vrij te houden. Uit den aard der zaak, zeg ik, vloeit dit hier voort. Er is in Indië, niet enkel voor de individuën, maar voor de geheele daar gevestigde Europeesche maatschappij, tweederlei belang, het oogenblikkelijke en het duurzame. Is het al overal moeijelijk, deze beide uit elkander te houden, hier is het dat bovenal. Er is een belang, niet alleen van enkelen, maar een solidair belang van meest allen, die zich daar bevinden, dat niet verder reikt dan de naaste toekomst. Zij, die er henen gaan, om in Indië, in 's lands dienst, of in handel, nijverheid, landbouw of eenig ander bedrijf carrière en fortuin te maken en met hunne overwinst vroeg of laat huiswaarts te keeren, hebben natuurlijk het oog in de eerste plaats gevestigd op zulke belangen, die met dat doel in verband staan, en onwillekeurig, ook zelfs zonder dat persoonlijke eigenbaat er schuld aan heeft, komen zij er toe elke voorkomende kwestie van dit standpunt te beschouwen. [illegible] de voordeelen, die voor de hand liggen, steken zij de hand [illegible] uit; behoeften van het oogenblik voor de Europeesche [illegible]ppij den geheel op den voorgrond; wat niet dan in de [illegible] ken kan wordt met onverschilligheid ter zijde gezet of aan van het heden prijs gegeven. Het is waar, er zijn hun getal is in den jongsten tijd toegenomen, die [illegible] eenzijdigheid wachten; wien Indië als het ware een [illegible]

voor hen zelven en voor hunne nakomelingschap geworden is; die juist dit tot de grootste grief maken tegen het moederland, dat het de duurzame belangen van Indië opoffert om maar het meest tastbare oogenblikkelijk voordeel, het batige slot, zoo groot mogelijk te maken; die zich zelfs een ideaal vormen van eene Indische maatschappij in en door zich zelve zich ontwikkelende en vrijgemaakt van den druk van het Europeesche overwicht. Maar ook deze richting is op hare beurt niet vrij van eenzijdige overdrijving. En de lezer, die deze twee onderscheidene en gescheidene stroomingen der publieke opinie tegen elkander ziet indruischen, komt wèl tot de erkenning, dat aan beide zijden een eerlijk en oprecht streven tot bevordering van het algemeen belang bestaat, maar komt niet zoo gemakkelijk tot een klaar en helder inzicht, wat de publieke opinie in Indië, zoo als zij zich in de dagbladen uit, beöogt en begeert.

Het wordt misschien tijd, dat ik het verband tusschen deze beschouwingen en de hierboven geschrevene titels trachte duidelijk te maken. Hoe kan een Verslag van de Javasche bank, of een dagblad-artikel over de handelingen dier crediet-inrigting, of een woord over den geldsomloop, stof geven tot uitweidingen over de richting der publieke opinie in Indië? Het antwoord is, meen ik, niet moeijelijk.

Onder de kwestiën, die in N. I. sedert jaren voortdurend aan de orde zijn, neemt die van den geldsomloop eene voorname plaats in. Ik mag onderstellen dat velen zich nog herinneren zullen, met welke belangstelling en goedkeuring voor een twee of drietal jaren de uitmuntende vlugschriften over dit onderwerp van den Heer N. P. van den Berg ook in Nederland gelezen zijn. Zijn toenmalige tegenstander, de Heer H. J. Lion, heeft, overwonnen en verslagen, het strijdperk verlaten; maar diens opvolger in de redactie van het Bataviasche Handelsblad, de Heer H. A. des Amorie v. d. Hoeven, kan den lust niet bedwingen, om van tijd tot tijd nog eens eene lans te breken voor het lievelingsdenkbeeld van "eene munt in Indië." De Heer v. d. Hoeven nu is een van die mannen, die "het Indië der toekomst" heden reeds verwezenlijkt willen hebben. Met evenveel talent als ijver wijdt hij zich aan de taak, die hij op zich genomen heeft. Hing het van hem alleen af, Indië zou in weinige maanden reuzenschreden doen in ontwikkeling en vooruitgang, waardoor het het oude Nederland verre achter zich zou laten. Ik ding nu niets af op de volstrekte noodzakelijkheid van vele hervormingen, die zijne courant vordert. Maar ik blijf met den Heer N. P. van den Berg het oprichten van eene munt in Indië voor het tegenwoordige voorbarig achten.

In het hierboven aangehaalde artikel behandelt deze de kwestie op nieuw, naar aanleiding der jongste financiëele krisis in Britsch

Indië, met dezelfde naauwgezetheid, met dezelfde grondige kennis en met dezelfde klaarheid van voorstelling, waardoor zijne brochures zoo grooten opgang gemaakt hebben. Zijne conclusie (ik kan de verzoeking niet wederstaan haar als een staaltje van zijne gezonde taal af te schrijven) luidt als volgt: "Ik geef gaarne toe, dat in elken "goed geordenden staat eene muntinrigting niet mag ontbreken; en "de tijd zal misschien eenmaal aanbreken, zoo niet in deze dan in "eene volgende eeuw, dat veranderde omstandigheden eene munt "op Java onmisbaar zullen maken; maar met het oog op den te-"genwoordigen staat van zaken blijf ik de oprigting van eene munt "alhier volkomen onnoodig achten en blijf ik van gevoelen, dat de "gelden die daarvoor zouden vereischt worden met veel meer nut "voor het algemeen kunnen worden aangewend door b. v. nieuwe "inrigtingen van onderwijs in het leven te roepen. — Misschien is "het nog *ontijdig* om de oprigting van eene Hoogeschool voor N. I. "aan te prijzen, maar wat zeker niet ontijdig zou zijn, is de ope-"ning van een of meer hoogere burgerscholen of polytechnische scho-"len; en het daarvoor te besteden kapitaal zal den staat meerdere "en betere renten afwerpen dan eene, in elk geval veel meer kapi-"taal vorderende, muntinrigting."

Een bewijs daarentegen, hoe men — ook in de kwestie der circulatie — de eischen van het oogenblik op den voorgrond stelt met verwaarloozing van duurzame en blijvende belangen, en die zienswijze door de afschrikkendste drogredenen tracht te doen zegevieren, geeft ons het opstel van den Heer G. A de Lange, dat, vreemd genoeg, ook bij den Heer v. d. Hoeven instemming schijnt gevonden te hebben. Het geeft eene kritiek van de handelingen der Javasche Bank, waarvan de hoofdstrekking is, de groote voorzichtigheid der tegenwoordige directie als strijdig met het algemeen belang en met de roeping der bank zelve, te gispen.

Het is waar, bij een oppervlakkige inzage van het Verslag der bankdirectie over 1864/65, schijnt er inderdaad wel stof voor zulke gisping te zijn. Het kan der moeite waard wezen, daarbij een oogenblik stil te staan. De Bank heeft in het jongste boekjaar vrij wat minder winsten gemaakt dan in de drie vorige jaren. Het gevolg daarvan is geweest, onafhankelijk nog van de vergrooting van haar kapitaal, een kleiner dividend voor hare aandeelhouders en zelfs eene vrij aanzienlijke daling in de beurswaarde der aandeelen. Dit heeft, gelijk ligt te verklaren is, bij velen ongenoegen verwekt. De verkorte balans over de laa maanden van het boekjaar was niet geschikt om dat ongeı te nemen, in zooverre het namelijk ontsproot uit de o de Bank over-voorzigtig in hare operatiën was. Zoo b. slotbalans, die van 31 Maart 1865, de volgende cį

Java te bevorderen! — Men spreekt in Europa veel van de schadelijke werking van het monopolie der geprivilegieerde banken. Er zou moeijelijk eene verderfelijker en tegelijk bespottelijker toepassing van het monopoliestelsel te vinden zijn dan deze. De Heer v. d. Hoeven — het zij te zijner eer gezegd — is waarlijk anders geen voorstander van monopoliën! Ik kan mij deze afdwaling niet anders verklaren, dan hieruit, dat hij onwillekeurig een oogenblik zich heeft laten afdrijven op den stroom van die publieke opinie, die alles wil prijs gegeven hebben voor het oogenblikkelijk voordeel. De cultuurondernemingen hebben geld (d. i. kapitaal) noodig; bij de laatste crisis is hun dat ontgleden en ontvloeid; de bank moet de kapitalen dwingen derwaarts terug te keeren. Dáárom moet zij een lage rentekoers aannemen. *Et puis, vogue la galère!*

Dit is zeker, dat de medestander van den hoofdredacteur van het Bataviasche Handelsblad, de Heer G. A. de Lange, dienzelfden stroom met volle zeilen afvaart. Men hoort wel eens spreken van tendenz-romans en tendenz-preeken. De Heer de Lange heeft een tendenz-bank-theorie geleverd. Die nieuwe theorie formuleert hij in deze woorden: "Wij hebben hier na te gaan, wat wel het wezen is eener "geldinrigting als de Javasche Bank, wat de wijsgeerige grondslag "er van is; en dan brengen wij al dadelijk onder de aandacht, dat "die niet gezocht moet worden in het verlangen om het escompteren "gemakkelijk te maken, maar om te voorzien in een ander gerief, "in eene behoefte, die algemeen ontstaat in elke maatschappij, waar "zich het handelsverkeer eenigermate ontwikkelt, namelijk, om ge-"munt geld te vervangen door papier. Ofschoon nu bij de oprig-"ting van banken met privilegie, dus met bemoeijenis van den "staat, zeker wel — in adviesjes- of programma-stijl — zal gespro-"ken zijn van den handel het escompteren gemakkelijker te maken "in den zin als ware dat de hoofdbedoeling, zoo ligt toch de "wezenlijke grondslag in de behoefte aan het in omloop brengen "van fiduciair papier, en het escompteren is slechts eene bijkomende "omstandigheid er van. Ik wensch dat dit duidelijk worde gevoeld, "omdat onwetenschappelijke voorstellingen tot onware gevolgtrekkin-"gen verleiden; wetenschappelijke voorstellingen treden met moeite "op den voorgrond, en meestal moet vooraf de Maatschappij voor "de erkenning er van dure lessen betalen." — Tot zooverre de Heer de Lange. Alzoo: het fiduciair ruilmiddel, dat eene circulatie-bank in omloop brengt, d o e l, en de operatiën der bank slechts m i d d e l, om dat papier in omloop te brengen!!

Er zijn soms van die dingen, die u als straatsteenen tegen het hoofd vliegen. Zoo gaat het mij met deze nieuwe theorie van den Heer de Lange, zoo als ik haar hier met verbazende stoutmoedigheid onder inroeping der wetenschap verkondigd vind. Men ver-

liest den moed om daartegen den strijd te aanvaarden. Men moet beginnen met de eenvoudigste waarheden van den grond af op te halen, en, regel voor regel, zijnen tegenstander voor te leggen, zonder dat men nog hoop mag voeden, de zaak voor zijn begrip tot klaarheid te brengen.

Ik zal dit dan ook niet beproeven. Het zou tijd en moeite verloren zijn.

Ik wil alleen op tweederlei conclusie wijzen, waartoe de Heer de Lange door zijne theorie gebracht wordt, om de waarde van die theorie aan den toets van het oordeel des deskundigen lezers te onderwerpen. Ik zal daarbij zooveel mogelijk zijne eigene woorden gebruiken.

De eerste, zeker natuurlijke, conclusie is, dat eene circulatiebank eigenlijk volstrekt geen crediet-operatiën behoorde te doen en eigenlijk zelve volstrekt geen kapitaal behoefde te hebben.

Men hoore:

"Het is der bank streng verboden hare fiduciaire betaalmiddelen "te doen strekken in leen voor ondernemingen, welke nog waarde "moeten scheppen — bijvoorbeeld tegen zoogenaamd cultuurpapier; — "zij mag ze alleen uitgeven voor ondernemingen die reeds zoover "gevorderd zijn, dat hare diensten nog slechts de laatste phase heb-"ben te doorloopen, namelijk dat ze tot de verbruikers worden ge-"bragt, en deze ze tegen betaalmiddelen hebben in te ruilen.

"Men zal bij eenig nadenken de noodzakelijkheid gevoelen, dat "het fiduciaire papier tot geen ander einde gebezigd worde, en het "reeds oneigenlijk is, in weêrwil dat misschien alle banken het "doen, dat banken ook haar fiduciair papier in wandeling brengen "tegen beleening op effecten in staatsschulden, of ondernemingen, "als spoorwegen, enz.

"Het kapitaal der bank strekt tot waarborg tegen mogelijke dwa-"lingen. Stond zij daaraan niet bloot, dan ware een bank van "emissie mogelijk zonder kapitaal."

Zeer duidelijk zijn deze zinsneden nu niet. Maar zooveel blijkt er uit, dat — volkomen consequent aan de theorie, dat emissie doel is en crediet-operatiën slechts middel zijn — het ideaal eener circulatiebank zou wezen: een kantoor waar het publiek de lastige gouden en zilveren specie zou kunnen inruilen tegen het fiduciair ruilmiddel; maar dat dan ook de bank verder eigenlijk niets meer te doen had; dat zij, verder niets doende en dus voor alle risico en "mogelijke dwalingen" gevrijwaard, zelve geen kapitaal behoefde te bezitten. Maar daaruit zou dan weder volgen, dat er eigenlijk ook geen aandeelhouders noodig waren om kapitaal bijeen te brengen; of dat, zoo men uit overdadige weelde dat toch wilde toelaten, die aandeelhouders hun bijeengebracht kapitaal en (behoudens

Men zou nog meer kunnen vragen. Ik voor mij heb er genoeg van. Ik zou alleen ten slotte deze vragen willen doen: of de schrijver wel ooit eenig, zij het ook het meest elementaire boek over bank- en credietwezen heeft ingezien, en of de Europeesche maatschappij in N. Indië dan op zulk een laag standpunt van ontwikkeling en kennis staat, dat men het ongestraft wagen kan, haar zulke..... curiositeiten, als waarvan dit artikel in het Bataviasche Handelsblad wemelt, op te disschen?

20 September 1865. S. VISSERING.

Zand en Duinen, door Dr. T. C. Winckler, Dockum, F. F. Hansma. 1865.

Een allerliefst boekje over de Zeeduinen, heeft Dr. Winkler ons onder den bovenstaanden titel gegeven; over de bestanddeelen en den oorsprong, de wijze van ontstaan en den tegenwoordigen toestand der duinen binnen- en buitenslands en over de bezielde en onbezielde bewoners van de onze. De schrijver heeft hier de rechte wijze gevat, om de wetenschap, die hij met hart en ziel is toegedaan, onder het algemeen te brengen, bevattelijk te maken en liefde voor haar op te wekken. Zeer te recht zegt hij: "het is eene schoone wetenschap, die aardkunde, en de tijd is niet ver waarin men, om op den naam van beschaafd aanspraak te kunnen maken, ook eenige kennis van onze aarde, dat is een weinig geologische kennis, zal dienen te bezitten." Geen beter middel om tot inleiding van die wetenschap te verstrekken, dan populair geschreven monographiën over het een of ander onderdeel, over een onderdeel vooral, dat, als de duinen en de duinwording, voor de voeten van de lezers ligt, zonder dat zij dat ooit hebben leeren zien en begrijpen. Uit zulke, oorspronkelijk nederlandsche opstellen, zal de nederlandsche lezer vrij wat meer voordeel trekken dan uit de meeste vertaalde werken, waarbij de vertaler telkens vergeet, dat het kost voor vreemden opgedischt is, die de nederlandsche keuken gepasseerd had moeten zijn, om door nederlanders met smaak genuttigd te kunnen worden. Behalve het gebrek dat er, in zulke vertalingen, eene verduischte, verfranschte of verengelschte wetenschap wordt voorgepredikt, hebben die het groote gebrek, dat zij de vertalers al zeer spoedig bederven en beletten om zelve te denken, te onderzoeken en hunne eigene gedachten en waarnemingen behoorlijk uit te drukken. Menigeen is, door vertalen, bedorven en in een bloot vertaalwerktuig vervormd, uitsluitend geschikt om eens andermans gedachten in 't nederlandsch over te brengen,

maar ook niets meer. Dr. Winkler heeft veel vertaald, nog onlangs het groote werk van Lyell, over den ouderdom van het menschelijk geslacht; maar uit dit werkje, en meer anderen oorspronkelijken arbeid, blijkt het duidelijk, dat het vertalen niet dien zoo even genoemden nadeeligen invloed op hem, als schrijver, gehad heeft. Met het meeste genoegen zullen allen, die belangstellen in het algemeen maken der geologie, hem weder, en hoe meer hoe liever, op dezen weg ontmoeten.

Het werkje handelt eerst over de herkomst van het zand, dat den bodem van de Noordzee bedekt, en beschrijft hoe dat, in het diluviale tijdperk, en dus in hetgeen ons hedendaagsche, nog voortdurende tijdperk onmiddellijk voorafgaat, door vlottend ijs uit Scandinavië en door bergijs uit het Zuiden en Oosten, afgevoerd moet zijn. Zeer zeker is dit waar, maar men dient den tijd van ontstaan nader aan te wijzen en daardoor de zaak duidelijker te maken. Die verbazend groote massa zand is niet rechtstreeks komen aanvlotten, maar schijnt meer het afspoelsel en afslijtsel te zijn van het vroeger herwaarts overgekomen steengruis. Het is dat zelfde zand hetwelk in de landprovinciën de vlakten bedekt, die tusschen de heuvelen met grind en keien uitgestrekt liggen; waarop de veenen hier en daar liggen; waarin de rivieren zich hare beddingen uitgegroefd en hare oevers opgeslibd hebben, en dat den ondergrond der zeeprovinciën en tevens den bodem der Noordzee vormt. Tegenover de monden der Elbe ligt tusschen dit diluviale zand het afslijtsel van Helgoland; tegenover Nederland, in het Zuiden der Noordzee, is het vermengd, deels misschien geheel vervangen, door het tot zand gewreven grind van de oudere gronden aan de kusten. Het zand is alzoo wel in het diluviale tijdperk herwaarts vervoerd, maar heeft later, in den overgangstijd tot het hedendaagsche tijdperk, zijne tegenwoordige ligplaats verkregen.

Merkwaardig is het zeker ook om te doen opmerken, waarom het alleen zand of keiaarde en niets dan zand is, dat men op de kusten aantreft, en waar de klei en kalk is gebleven die, als het resultaat van de verwering der granieten, diorieten, porphyren, schilferglimmers, leien, kalkgesteenten en andere steensoorten, ook met het zand afgevoerd moet zijn. Het zand is namelijk als 't ware schoon gewasschen, de kalk is geheel en de klei gedeeltelijk opgelost, verreweg vervoerd en elders weder tot klei, leem en mergellagen bezonken, zulke leemlagen, als men bijvoorbeeld in het noordbrabandsche zanddiluvium aantreft.

Het groote vermogen dat stroomende wateren hebben om vaste st[illegible]n te vervoeren, wordt door een treffend voorbeeld opgehelderd. [illegible]les wat de menschen, sedert zesduizend jaar, aan bouwstoffen bijbracht hebben, zou naauwelijks den inhoud van eene teerling-

mijl, 405 biljoen teerlingel opvullen; terwijl daarentegen de Ganges alleen jaarlijks een teerlingmijl water afvoert, dat één ten honderd slijk bevat; zoodat deze rivier, in honderd jaar, evenveel verplaatst als het geheele menschdom in zesduizend jaar zal hebben verzet.

Hoe de duinen uit het zeezand gevormd worden, dat de golven zand aanbrengen en de zeewinden dit opblazen, vertelt ons Dr. Winkler in het tweede gedeelte van zijn werkje. De meerdere hoogte van sommige duinen buitenslands, in vergelijking van de onze, ligt waarschijnlijk aan den oorspronkelijken bodem, waar zij overheen gestoven zijn. Omstreeks Boulogne, bijvoorbeeld, is deze een hoog liggende kleigrond, of van tertiairen oorsprong, of wellicht de verweerde bovenlaag van het daaronder liggende krijt.

De duinen hebben oorspronkelijk de eigenschap van voor de heerschende winden weg te stuiven en alzoo landwaarts in te rollen. Alleen wanneer zij begroeid zijn, houden zij stand. Zij zijn dan ook, zoo het schijnt, al zeer vroeg begroeid en met bosch bezet geweest, en daarmede bekleed gebleven tot in of zelfs na de middeneeuwen, toen de toeneming der bevolking, hier gelijk overal elders, de bosschen vernielde en het vee den wederopgroei van jong hout volkomen belette.

De gissing dat vroeger, tijdens de Romeinen hier huisden en zelfs tot in de middeneeuwen, de duinen niet stuivende geweest zijn, omdat men van die, zekerlijk allereigenaardigste eigenschap geen melding bij oude schrijvers gemaakt vindt, is waarlijk zeer wel te verdedigen; maar dat het woord d u i n betrekkelijk nieuw en eerst aan de stuifduinen gegeven zoude zijn, schijnt wel wat gewaagd. In het keltisch of oudiersch beduidt *dûn* slechts heuvel; in het angelsaksisch eveneens; terwijl de engelsche *down's* kleiheuvels, en in het minste niet stuivende zijn. Vandaar dat de engelsche southdown-schapen uitmuntend op die downs tieren; maar op onze duinen, even als op onze stuifzanden, de ondervinding heeft het geleerd, van kommer en gebrek te niet gaan.

Onze duinen, in alle geval, zijn thans kaal en voor een groot gedeelte aan verstuivingen onderhevig. Wij leeren hier hoe Franschen, Denen en Pruissen ons voor geweest zijn in het beplanten der duinen met houtgewas. Allereerste proeven worden hier thans genomen, niet echter met het planten van j o n g e d e n n e n m e t d e k l u i t v a n d e n o v e r ij s s e l s c h e n g r o n d, zoo als de schrijver zegt; integendeel juist n i e t volgens deze zoo vaak mislukte methode; maar met het uitplanten z o n d e r kluit van dennen die in kweekerijen, in het duin zelve, geteeld zijn. Bij Schoorl en Scheveningen zijn ook nog geene proeven genomen, maar slechts plantsoen aangelegd, waarmede eerst in het volgende jaar proeven genomen kunnen worden. Men moet zich echter vooral niet voorstellen, dat stuivende

Java te bevorderen! — Men spreekt in Europa veel van de schadelijke werking van het monopolie der geprivilegieerde banken. Er zou moeijelijk eene verderfelijker en tegelijk bespottelijker toepassing van het monopoliestelsel te vinden zijn dan deze. De Heer v. d. Hoeven — het zij te zijner eer gezegd — is waarlijk anders geen voorstander van monopoliën! Ik kan mij deze afdwaling niet anders verklaren, dan hieruit, dat hij onwillekeurig een oogenblik zich heeft laten afdrijven op den stroom van die publieke opinie, die alles wil prijs gegeven hebben voor het oogenblikkelijk voordeel. De cultuurondernemingen hebben geld (d. i. kapitaal) noodig; bij de laatste crisis is hun dat ontgleden en ontvloeid; de bank moet de kapitalen dwingen derwaarts terug te keeren. Dáárom moet zij een lage rentekoers aannemen. *Et puis, vogue la galère!*

Dit is zeker, dat de medestander van den hoofdredacteur van het Bataviasche Handelsblad, de Heer G. A. de Lange, dienzelfden stroom met volle zeilen afvaart. Men hoort wel eens spreken van tendenz-romans en tendenz-preeken. De Heer de Lange heeft een tendenz-bank-theorie geleverd. Die nieuwe theorie formuleert hij in deze woorden: "Wij hebben hier na te gaan, wat wel het wezen is eener "geldinrigting als de Javasche Bank, wat de wijsgeerige grondslag "er van is; en dan brengen wij al dadelijk onder de aandacht, dat "die niet gezocht moet worden in het verlangen om het escompteren "gemakkelijk te maken, maar om te voorzien in een ander gerief, "in eene behoefte, die algemeen ontstaat in elke maatschappij, waar "zich het handelsverkeer eenigermate ontwikkelt, namelijk, om ge"munt geld te vervangen door papier. Ofschoon nu bij de oprig"ting van banken met privilegie, dus met bemoeijenis van den "staat, zeker wel — in adviesjes- of programma-stijl — zal gespro"ken zijn van den handel het escompteren gemakkelijker te maken "in den zin als ware dat de hoofdbedoeling, zoo ligt toch de "wezenlijke grondslag in de behoefte aan het in omloop brengen "van fiduciair papier, en het escompteren is slechts eene bijkomende "omstandigheid er van. Ik wensch dat dit duidelijk worde gevoeld, "omdat onwetenschappelijke voorstellingen tot onware gevolgtrekkin"gen verleiden; wetenschappelijke voorstellingen treden met moeite "op den voorgrond, en meestal moet vooraf de Maatschappij voor "de erkenning er van dure lessen betalen." — Tot zooverre de Heer de Lange. Alzoo: het fiduciair ruilmiddel, dat eene circulatiebank in omloop brengt, d o e l, en de operatiën der bank slechts m i d d e l, om dat papier in omloop te brengen!!

Er zijn soms van die dingen, die u als straatsteenen tegen het hoofd vliegen. Zoo gaat het mij met deze nieuwe theorie van den Heer de Lange, zoo als ik haar hier met verbazende stoutmoedigheid onder inroeping der wetenschap verkondigd vind. Men ver-

liest den moed om daartegen den strijd te aanvaarden. Men moet beginnen met de eenvoudigste waarheden van den grond af op te halen, en, regel voor regel, zijnen tegenstander voor te leggen, zonder dat men nog hoop mag voeden, de zaak voor zijn begrip tot klaarheid te brengen.

Ik zal dit dan ook niet beproeven. Het zou tijd en moeite verloren zijn.

Ik wil alleen op tweederlei conclusie wijzen, waartoe de Heer de Lange door zijne theorie gebracht wordt, om de waarde van die theorie aan den toets van het oordeel des deskundigen lezers te onderwerpen. Ik zal daarbij zooveel mogelijk zijne eigene woorden gebruiken.

De eerste, zeker natuurlijke, conclusie is, dat eene circulatiebank eigenlijk volstrekt geen crediet-operatiën behoorde te doen en eigenlijk zelve volstrekt geen kapitaal behoefde te hebben.

Men hoore:

"Het is der bank streng verboden hare fiduciaire betaalmiddelen "te doen strekken in leen voor ondernemingen, welke nog waarde "moeten scheppen — bijvoorbeeld tegen zoogenaamd cultuurpapier; — "zij mag ze alleen uitgeven voor ondernemingen die reeds zoover "gevorderd zijn, dat hare diensten nog slechts de laatste phase heb"ben te doorloopen, namelijk dat ze tot de verbruikers worden ge"bragt, en deze ze tegen betaalmiddelen hebben in te ruilen.

"Men zal bij eenig nadenken de noodzakelijkheid gevoelen, dat "het fiduciaire papier tot geen ander einde gebezigd worde, en het "reeds oneigenlijk is, in weêrwil dat misschien alle banken het "doen, dat banken ook haar fiduciair papier in wandeling brengen "tegen beleening op effecten in staatsschulden, of ondernemingen, "als spoorwegen, enz.

"Het kapitaal der bank strekt tot waarborg tegen mogelijke dwa"lingen. Stond zij daaraan niet bloot, dan ware een bank van "emissie mogelijk zonder kapitaal."

Zeer duidelijk zijn deze zinsneden nu niet. Maar zooveel blijkt er uit, dat — volkomen consequent aan de theorie, dat emissie doel is en crediet-operatiën slechts middel zijn — het ideaal eener circulatiebank zou wezen: een kantoor waar het publiek de lastige gouden en zilveren specie zou kunnen inruilen tegen het fiduciair ruilmiddel; maar dat dan ook de bank verder eigenlijk niets meer te doen had; dat zij, verder niets doende en dus voor alle risico en "mogelijke dwalingen" gevrijwaard, zelve geen kapitaal behoefde te bezitten. Maar daaruit zou dan weder volgen, dat er eigenlijk ook geen aandeelhouders noodig waren om kapitaal bijeen te brengen; of dat, zoo men uit overdadige weelde dat toch wilde toelaten, die aandeelhouders hun bijeengebracht kapitaal en (behoudens

eene kleine reserve voor toevallige aanvrage van inwisseling) de ingebrachte specie, waarvoor zij haar papier in ruil gegeven heeft, *in dulci jubilo* zouden kunnen verteren.

Maar hoe luidt nu de tweede conclusie van de bank-theorie des Heeren de Lange? Zij is deze: dat eene circulatie-bank door een voortdurend lagen taks van haar disconto onder alle omstandigheden zooveel mogelijk hare uitzetting van kapitaal moet trachten uit te breiden om "haar dividend zoo hoog mogelijk op te voeren" en "zoo-"veel mogelijk papier in omloop te brengen."

"Stelt," zoo lezen wij, "dat van de 16½ millioen betaalmiddelen "der Bank voor 1½ millioen tegen 6 pct. op hypotheek zijn uitge-"zet, dan heeft zij daarvan een inkomst van *f* 90.000. Neemt ver-"der aan, dat door haar disconto te stellen op 5 pct. zij van de "resteerende 15 millioen *steeds* 14 *millioen heeft uitgezet,* dan kweekt "zij daarvan 700 mille, daarbij de genoemde 90 mille, dan verkrijgt "men eene bruto-winst van 790 mille, waarvan afgaan 200 mille voor "onkosten; blijft te verdeelen 590 mille, dat is ongeveer 10 pct. dividend."

Niet waar, aandeelhouders! het is om van te watertanden! Zulk een eenvoudig recept om altijd 10 pct. dividend te behalen! En zoo een of ander zwaarhoofd, zoo als de directie der Javasche Bank schijnt te zijn, met bedenkelijk hoofdschudden vroeg, of het wel geraden was, in tijden van geschokt handelscrediet de operatiën steeds zoo ver uit te breiden en doorgaans slechts eene réserve van 1 millioen te houden, de Heer de Lange heeft een ander recept gereed, dat alle vrees moet wegnemen. "Bij mistrouwen" (het staat er letterlijk) "dat wil zeggen, bij zeer weinig vertrouwen, moet de "bank, wanneer de betaalmiddelen op de escompto-markt overvloedig "zijn, het disconto zoo laag mogelijk stellen. Bij totaal wantrouwen "moet zij elk disconto weigeren."

Men zou hier kunnen vragen..... ja, wat zou men al niet kunnen vragen? — Eerstelijk, hoe de schrijver oplost de tegenstrijdigheid tusschen de leer, die wij zoo even vernamen, dat de bank eigenlijk volstrekt geen kapitaal moest uitzetten, en de leer, die wij nu hier hooren, dat zij haar kapitaal geregeld tot de uiterste grens moet uitzetten? Voorts: waar de scheidslijn te vinden is tusschen de periode van "mistrouwen, dat is zeer weinig vertrouwen," gedurende welke de bank met alle kracht moet werken, en de periode van "totaal wantrouwen", wanneer zij plotseling moet ophouden te opereren? Vervolgens, of de schrijver er nooit van gehoord heeft, dat juist dit eene voorname grieve is, tegen de Engelsche en Fransche bank menigmaal aangevoerd, dat zij, na al te lang de speculatie door lage disconto's te hebben aangemoedigd, plotseling hunne faciliteiten hebben ingetrokken en daardoor meer dan eens zelve eene crisis hebben veroorzaakt?

Men zou nog meer kunnen vragen. Ik voor mij heb er genoeg van. Ik zou alleen ten slotte deze vragen willen doen: of de schrijver wel ooit eenig, zij het ook het meest elementaire boek over bank- en credietwezen heeft ingezien, en of de Europeesche maatschappij in N. Indië dan op zulk een laag standpunt van ontwikkeling en kennis staat, dat men het ongestraft wagen kan, haar zulke..... curiositeiten, als waarvan dit artikel in het Bataviasche Handelsblad wemelt, op te disschen?

20 September 1865. S. VISSERING.

Zand en Duinen, door Dr. T. C. Winckler, Dockum, F. F. Hansma. 1865.

Een allerliefst boekje over de Zeeduinen, heeft Dr. Winkler ons onder den bovenstaanden titel gegeven; over de bestanddeelen en den oorsprong, de wijze van ontstaan en den tegenwoordigen toestand der duinen binnen- en buitenslands en over de bezielde en onbezielde bewoners van de onze. De schrijver heeft hier de rechte wijze gevat, om de wetenschap, die hij met hart en ziel is toegedaan, onder het algemeen te brengen, bevattelijk te maken en liefde voor haar op te wekken. Zeer te recht zegt hij: "het is eene schoone wetenschap, die aardkunde, en de tijd is niet ver waarin men, om op den naam van beschaafd aanspraak te kunnen maken, ook eenige kennis van onze aarde, dat is een weinig geologische kennis, zal dienen te bezitten." Geen beter middel om tot inleiding van die wetenschap te verstrekken, dan populair geschreven monographiën over het een of ander onderdeel, over een onderdeel vooral, dat, als de duinen en de duinwording, voor de voeten van de lezers ligt, zonder dat zij dat ooit hebben leeren zien en begrijpen. Uit zulke, oorspronkelijk nederlandsche opstellen, zal de nederlandsche lezer vrij wat meer voordeel trekken dan uit de meeste vertaalde werken, waarbij de vertaler telkens vergeet, dat het kost voor vreemden opgedischt is, die de nederlandsche keuken gepasseerd had moeten zijn, om door nederlanders met smaak genuttigd te kunnen worden. Behalve het gebrek dat er, in zulke vertalingen, eene verduischte, verfranschte of verengelschte wetenschap wordt voorgepredikt, hebben die het groote gebrek, dat zij de vertalers al zeer spoedig bederven en beletten om zelve te denken, te onderzoeken en hunne eigene gedachten en waarnemingen behoorlijk uit te drukken. Menigeen is, door vertalen, bedorven en in een bloot vertaalwerktuig vervormd, uitsluitend geschikt om eens andermans gedachten in 't nederlandsch over te brengen,

maar ook niets meer. Dr. Winkler heeft veel vertaald, nog onlangs het groote werk van Lyell, over den ouderdom van het menschelijk geslacht; maar uit dit werkje, en meer anderen oorspronkelijken arbeid, blijkt het duidelijk, dat het vertalen niet dien zoo even genoemden nadeeligen invloed op hem, als schrijver, gehad heeft. Met het meeste genoegen zullen allen, die belangstellen in het algemeen maken der geologie, hem weder, en hoe meer hoe liever, op dezen weg ontmoeten.

Het werkje handelt eerst over de herkomst van het zand, dat den bodem van de Noordzee bedekt, en beschrijft hoe dat, in het diluviale tijdperk, en dus in hetgeen ons hedendaagsche, nog voortdurende tijdperk onmiddellijk voorafgaat, door vlottend ijs uit Scandinavië en door bergijs uit het Zuiden en Oosten, afgevoerd moet zijn. Zeer zeker is dit waar, maar men dient den tijd van ontstaan nader aan te wijzen en daardoor de zaak duidelijker te maken. Die verbazend groote massa zand is niet rechtstreeks komen aanvlotten, maar schijnt meer het afspoelsel en afslijtsel te zijn van het vroeger herwaarts overgekomen steengruis. Het is dat zelfde zand hetwelk in de landprovinciën de vlakten bedekt, die tusschen de heuvelen met grind en keien uitgestrekt liggen; waarop de veenen hier en daar liggen; waarin de rivieren zich hare beddingen uitgegroefd en hare oevers opgeslibd hebben, en dat den ondergrond der zeeprovinciën en tevens den bodem der Noordzee vormt. Tegenover de monden der Elbe ligt tusschen dit diluviale zand het afslijtsel van Helgoland; tegenover Nederland, in het Zuiden der Noordzee, is het vermengd, deels misschien geheel vervangen, door het tot zand gewreven grind van de oudere gronden aan de kusten. Het zand is alzoo wel in het diluviale tijdperk herwaarts vervoerd, maar heeft later, in den overgangstijd tot het hedendaagsche tijdperk, zijne tegenwoordige ligplaats verkregen.

Merkwaardig is het zeker ook om te doen opmerken, waarom het alleen zand of keiaarde en niets dan zand is, dat men op de kusten aantreft, en waar de klei en kalk is gebleven die, als het resultaat van de verwering der granieten, diorieten, porphyren, schilferglimmers, leien, kalkgesteenten en andere steensoorten, ook met het zand afgevoerd moet zijn. Het zand is namelijk als 't ware schoon gewasschen, de kalk is geheel en de klei gedeeltelijk opgelost, verreweg vervoerd en elders weder tot klei, leem en mergellagen bezonken, zulke leemlagen, als men bijvoorbeeld in het noordbrabandsche zanddiluvium aantreft.

Het groote vermogen dat stroomende wateren hebben om vaste stoffen te vervoeren, wordt door een treffend voorbeeld opgehelderd. Alles wat de menschen, sedert zesduizend jaar, aan bouwstoffen bijeengebracht hebben, zou naauwelijks den inhoud van eene teerling-

mijl, 405 biljoen teerlingel opvullen; terwijl daarentegen de Ganges alleen jaarlijks een teerlingmijl water afvoert, dat één ten honderd slijk bevat; zoodat deze rivier, in honderd jaar, evenveel verplaatst als het geheele menschdom in zesduizend jaar zal hebben verzet.

Hoe de duinen uit het zeezand gevormd worden, dat de golven zand aanbrengen en de zeewinden dit opblazen, vertelt ons Dr. Winkler in het tweede gedeelte van zijn werkje. De meerdere hoogte van sommige duinen buitenslands, in vergelijking van de onze, ligt waarschijnlijk aan den oorspronkelijken bodem, waar zij overheen gestoven zijn. Omstreeks Boulogne, bijvoorbeeld, is deze een hoog liggende kleigrond, of van tertiairen oorsprong, of wellicht de verweerde bovenlaag van het daaronder liggende krijt.

De duinen hebben oorspronkelijk de eigenschap van voor de heerschende winden weg te stuiven en alzoo landwaarts in te rollen. Alleen wanneer zij begroeid zijn, houden zij stand. Zij zijn dan ook, zoo het schijnt, al zeer vroeg begroeid en met bosch bezet geweest, en daarmede bekleed gebleven tot in of zelfs na de middeneeuwen, toen de toeneming der bevolking, hier gelijk overal elders, de bosschen vernielde en het vee den wederopgroei van jong hout volkomen belette.

De gissing dat vroeger, tijdens de Romeinen hier huisden en zelfs tot in de middeneeuwen, de duinen niet stuivende geweest zijn, omdat men van die, zekerlijk allereigenaardigste eigenschap geen melding bij oude schrijvers gemaakt vindt, is waarlijk zeer wel te verdedigen; maar dat het woord d u i n betrekkelijk nieuw en eerst aan de stuifduinen gegeven zoude zijn, schijnt wel wat gewaagd. In het keltisch of oudiersch beduidt *dún* slechts heuvel; in het angelsaksisch eveneens; terwijl de engelsche *down's* kleiheuvels, en in het minste niet stuivende zijn. Vandaar dat de engelsche southdown-schapen uitmuntend op die downs tieren; maar op onze duinen, even als op onze stuifzanden, de ondervinding heeft het geleerd, van kommer en gebrek te niet gaan.

Onze duinen, in alle geval, zijn thans kaal en voor een groot gedeelte aan verstuivingen onderhevig. Wij leeren hier hoe Franschen, Denen en Pruissen ons voor geweest zijn in het beplanten der duinen met houtgewas. Allereerste proeven worden hier thans genomen, niet echter met het planten van j o n g e d e n n e n m e t d e k l u i t v a n d e n o v e r ij s s e l s c h e n g r o n d, zoo als de schrijver zegt; integendeel juist n i e t volgens deze zoo vaak mislukte methode; maar met het uitplanten z o n d e r kluit van dennen die in kweekerijen, in het duin zelve, geteeld zijn. Bij Schoorl en Scheveningen zijn ook nog geene proeven genomen, maar slechts plantsoen aangelegd, waarmede eerst in het volgende jaar proeven genomen kunnen worden. Men moet zich echter vooral niet voorstellen, dat stuivende

duinen door dennenplantsoen tot staan gebracht kunnen worden. Integendeel, eerst wanneer de gewone helmbeplantingen, die wij zoo goed weten uit te voeren, het stuivende duin vastgemaakt hebben, kunnen de dennen geplant worden, en zullen deze dan een op nieuw verstuiven voor altijd beletten.

Opmerking verdient het, dat de Franschen de Helmplant, *Psamma arenarium*, ook H o y a t of O y a t noemen, behalve G o u r b e t, zoo als wordt opgegeven.

Over de duinen buitenslands sprekende, verwart de schrijver zandstuivingen en stuivende zeeduinen. Het stuifzand toch, dat de Sphinx in Aegypte op de breedte van Caïro bedekt, en dat de oasen van de libysche en vele aziatische woestijnen bedreigt, zal toch wel overeenkomen met onze zandstuivingen, niet met onze zeeduinen. Hij spreekt hier toch alleen over onze duinen; over onze zandstuivingen zal hij, hoop ik, nog eens een afzonderlijk werkje schrijven en bij die gelegenheid over het libysche zand spreken. Ook behooren waarschijnlijk de meerduinen van Michigan tot de zandstuivingen, en staan in geen verband met het naauw merkbare getij van dit meer. Dergelijke duinen van voormalige meeren meent men immers ook bij een gedeelte onzer zandstuivingen op te merken?

Hetgeen over de duinen van Denemarken gezegd wordt, is voor ons zeer behartigenswaardig, omdat die de meeste overeenkomst hebben met de onze of, liever gezegd, slechts eene voortzetting van deze zijn, en grootendeels door het planten van houtgewas tot staan gebracht schijnen te zijn.

Dit zelfde is het geval met de duinen van Gasconje, die men op aansporing van Bremontier, tegen het einde der vorige eeuw, met zeedennen is beginnen te bezetten, en die thans meerendeels in bosschen zijn veranderd. De duinwording is daar op een vrij wat grootscher schaal aanwezig, dan langs de kusten der Noordzee. Men heeft berekend, dat de zee jaarlijks zes miljoen teerlingellen zand op de kust opwerpt en daarmede de duinenreeks verbreedt, die langs de kust loopende, eene reeks meeren van de zee afscheidt, welke al het water, van de westwaarts afhellende heiden in het binnenland afstroomende, opvangen. Door de menigte water, hetwelk deze meeren opvangen en hunne bijna volkomene afsluiting van de zee, zijn zij met zoetwater gevuld, en onderscheiden zich daardoor van de Haffen der Oostzee, hoewel zij vroeger klaarblijkelijk ook met zeewater gevuld en volkomene zeeboezems geweest zijn. Men ziet hier juist denzelfden toestand, die eenmaal in Nederland bestaan moet hebben, toen een groot meer, met zoetwater gevuld, en door eene samenhangende reeks duinen van de zee afgescheiden, de plaats innam van Zeeland, Holland, de Zuiderzee en gedeeltelijk ook van Friesland en Groningen, eene plaats, die veel vroeger de gedaante van een met

zeewater gevuld Haf bezeten had. Dit ondiepe zoetwatermeer begroeide welhaast met waterplanten en vervulde zich met het veen waarvan men, in de zoo evengenoemde provinciën, de overblijfsels in hare tegenwoordige lage veenen vindt. Dit zelfde veen vindt men ook terug onder de duinen, die, oostwaarts voortwandelende, dit eenmaal overstoven hebben; even als onder vele kleilanden, uit zee- of rivierwater aan de monden onzer rivieren, bezonken.

Bij het aantal dieren en planten onzer duinen, die in dit werkje opgesomd worden, kunnen er nog wel eenige merkwaardige opgenoemd worden. Het hermelijn, bij voorbeeld, dat op de konijnen aast en zelfs op Texel voorkomt, en de wezel, de aartsmuizendooder. Ook de huismarder, *Mustela Martes*, komt, hoewel zeldzaam, in de bewoonde en bebouwde duinstreek voor, en zelfs weet men een voorbeeld van het aanwezen van eenen Boschmarder, *Mustela Foina*, aan te halen.

Het greenenhout is niet afkomstig van de zuidduitsche zilverspar, maar van de noordsche gewone spar, *Abies excelsa*, die in Noorwegen Grön genoemd wordt. De zilverspar en de gewone zijn echter geene duinboomen en groeijen alleen welig aan den duinkant, waar de bewoning of de ondergrond genoegzame vruchtbaarheid geeft.

Van de populieren is de klaterpopel, *Populus tremula*, de meest algemeene en degene die zich zelven voortplant, terwijl hij ook veelvuldig uit onkunde voor de abeel, *Populus alba*, wordt uitgeplant. De jonge loten van beide gelijken zeer veel op elkander; maar wanneer de boomen eenige jaren oud zijn, verraadt de vrouwetongachtige bewegelijkheid, het gebabbel, den klaterpopel terstond, tegenover het meer stemmige gesuis van den abeel. Deze levert goed timmerhout, terwijl de klater het aanplanten niet waard is. Ook de zwarte, europesche popel is niet de algemeene, althans niet de aangeplante boom; maar dit is de canadasche popel, *Populus monilifera*, waarvan wij in Europa, althans hier te lande, alleen den mannelijken stam bezitten en die zich alzoo nimmer, als de zwarte popel, door zaad vermenigvuldigt.

Onder de merkwaardige kenschetsende planten zijn de oorspronkelijk amerikaansche wederik of Sint Teunisbloem, *Oenothera biennis*, en de fijnstraal, *Erigeron canadense*, niet opgenoemd, de laatste, een lastig onkruid, dat ons waarschijnlijk door den rijsthandel is geschonken; de eerste merkwaardig door de meening, dat het zaad door den golfstroom naar de europesche kusten is overgebracht. De gaspeldoorn, *Ulex europaeus*, is zeldzaam in de duinen, en de gele vlinderbloemen, welke hier genoemd worden, zullen wel meestal die van de brem, *Genista Sco[illegible]a*, gewe[illegible] zijn. Beide planten herinneren ons aan de o[illegible]
plantenwerelden der duinen en die [illegible]

ook onze beide heidesoorten *Calunna vulgaris* en *Erica Tetralix*, niet ontbreken, eene overeenstemming, die soms zoo treffend is, dat hierop het vermoeden steunt van het aanwezen van waren heidegrond, van diluvium namelijk, in den ondergrond, op Ameland en welligt ook bij Huisduinen.

Het is niet de groote bremraap, *Orobrauche major*, die in menigte bij het Kolkje te Overveen groeit, maar de *Orobrauche Galii*, op den wortel van het walstroo woekerende.

Het overzicht der planten van de duinen zoude zonder twijfel aan belangrijkheid gewonnen hebben, wanneer de plantengroei van duinen en duinpannen afzonderlijk behandeld, de uitsluitend aan de duinen eigene planten op den voorgrond gesteld, de boomen, struiken en planten afzonderlijk besproken en de familiën meer te zamen vereenigd gehouden waren. Aan onze plantentopographie is nog weinig gedaan, en toch is dit eene van de belangrijkste oogpunten waaruit de plantenwereld beschouwd kan worden. De bebouwing onzer, door de natuur beplante gronden, neemt met der tijd zoodanig toe, dat met der tijd de nederlandsche planten grootendeels diegene zullen zijn, welke door den mensch aangekweekt worden of die de gekweekte als onkruiden vergezellen. Het is dus wel de moeite waard dat men tijdig constateert wat eenmaal onherstelbaar verloren zal zijn. S.

Redenen waarom zoo vele studiën op het gebied der vreemde talen mislukken, door E. B. A. M. Gresnick, Institutrice. Te Amsterdam, J. H. en G. van Heteren. 1865.

Als dit boekje niet bij herhaling in de dagbladen aangekondigd en dus gedurig weêr onder de aandacht van ons publiek gebragt werd, maar bescheiden gebleven was op de plaats waar het behoort, zoo zou ik er zeker geen woord van gezegd hebben. Want voor de schrijfster had ik wel gewenscht dat zij het ongeschreven, althans ongedrukt, gelaten had. De zonderlinge titel lokt misschien menigeen tot de lectuur uit, vooral omdat de kwestie der studie van vreemde talen in ons stelsel van onderwijs nog al eene vraag des tijds is, maar toch zal niemand uit dit geschriftje iets nieuws leeren. Eigenlijk bevat het geheele boekje niets dan de verdediging van twee waarheden, die door niemand betwist worden en die dus ook geene verdediging noodig hebben, als 1°. dat het kind beter vreemde talen zal leeren wanneer zijn verstand gelijktijdig wordt ontwikkeld, dan wanneer zijn geheugen alleen wordt opgepropt met vreemde

woorden, en 2⁰. dat de onderwijzers goed zouden doen eerst zelve in het vreemde land de taal te leeren, eer zij daarin onderwijs geven. Verder wordt de raad gegeven het kind reeds vroeg vreemde woorden te leeren, eer er nog sprake zijn kan van studie van taalregels, en als gelukkig voorbeeld van die methode een aldus onderwezen vierjarig knaapje aangehaald, dat "al zijne gewaarwordingen, "enz. even goed in de Fransche als in zijne moedertaal te kennen "geeft." Indien daar niet onmiddellijk op volgde, dat het "daar-"enboven goed ontwik'eld was," zoo zou men dat gansche getuigenis bijna voor eene aardigheid willen laten doorgaan en 't er voor houden, dat het arme schaap misschien wat achterlijk was en nog in 't geheel niet veel sprak, dus even veel of weinig Hollandsch als Fransch. Want wat zal dat Fransch van zulk een kind geweest zijn! Men behoeft maar te hooren en te lezen wat onze hoogere klassen in gesprek en brief als Fransch debiteren, om te kunnen oordeelen wat het verstaan eener vreemde taal in ons land beduidt. De uitval der schrijfster tegen de vreemdelingen die hier te lande hunne moedertaal onderwijzen, mag dan ook waarlijk wel als zeer misplaatst beschouwd worden. Maar vooral is iemand weinig bevoegd een ander het regt te ontzeggen om taalonderwijs te geven, als zij zelve hare eigene taal op eene wijze schrijft, die ik niet zal kwalificeren, maar waarvan ik eenvoudig dit staaltje wensch te geven: "Het is eene bepaalde onmogelijkheid, om der jeugd, "en zelfs den mensch op gevorderden leeftijd, eene taal zoo te on-"derwijzen, dat er nut en vrucht in de studie zal liggen, zonder "zijne (?) moedertaal te kennen, waar blijven dan al de schoone "vergelijkingen en onderscheidingen, waar uit men zoo veel voor-"deel kan trekken, van deze immers kan geene sprake zijn." Ik vraag nu allen die eene vreemde taal van vreemden hebben geleerd, of zij het veroordeelend vonnis over dat onderwerp zullen aannemen van iemand, die op deze wijze in hare eigene taal schrijft. Uitdrukkingen als "er ontdekt zich" of zinnen als: "Ontvouwen, ontwikkelen, zelf laten "ontwikkelen — hierdoor zal men het kind wapenen met die lust", enz., en tallooze van gelijk allooi maken de zaak waarlijk niet beter. Nu is in het boekje zelf noch het feit bewezen dat de studiën der vreemde talen hier te lande mislukken, noch is er eenigermate zelfs aan de belofte van den titel voldaan, even min als de redenen van die mislukking zijn aangegeven. Maar die mislukking is onvermijdelijk, wanneer reeds de onderwijzers zulk eene geringe mate van taalkennis bezitten, als hier het geval blijkt te zijn en als maar al te dikwijls ook bij anderen het geval is. En dat feit is treurig.

De schrijfster heeft eene soirée belegd of willen beleggen, om belanghebbenden, bij hare vestiging als institutrice, te laten oordeelen over haar "dialect in vreemde talen" en over hare "be-

"schaafde voordragt." "Een heirleger geheimzinnige vijanden" wilde haar eerst tot een duel uitdagen, later martelen door "Nadel-Stiche." Maar zij heeft die aanvallen weten te overwinnen. Mogt zij even gelukkig zijn in de overwinning van haar zelve en nog bijtijds inzien, dat men de taal, waarin men tot het publiek spreken wil, eerst goed moet verstaan of anders met dat spreken moet wachten totdat men die kennis verkregen heeft. Voor'shands bedwinge zij haar lust tot schrijven, totdat zij ook de magt daartoe verkregen heeft. Waarlijk, vorm en stijl van dit boekje maken het werkelijk tot een bedroevend teeken der tijden. En dan met eene aanhaling van Cicero in het latijn een zoo geschreven boekje te eindigen — dat is wat kras.

M.

A. Rogeard. Pauvre France! Bruxelles, chez tous les libraires.

De bekende publicist van *la Rive gauche*, de schrijver van de *Propos de Labienus*, die bloedige satire op het Leven van Cesar, heeft de anti-imperialistische letterkunde vermeerderd met een bundel gedichten, die zich meer door hartstogt en opgewondenheid en door een schier waanzinnigen haat tegen het geslacht der Napoleons dan door aesthetische schoonheid kenmerkt. —

Verontwaardiging en afschuw kunnen echter, zelfs daar, waar ze de grenzen der razernij naderen, de bron zijn van inspiratie en welsprekendheid, en duizendmaal liever dan de water-en-melkliteratuur, die zich aan het bezingen der meest-huisbakken toestanden wijdt, beschouwen wij de uitbarsting van een vulkaan, die zijne ziedende lavastroomen uitstort op de omringende velden. Zulk een vulkaan kookt in het gemoed van dezen heftigen republikein, wiens grootste wellust de bestrijding der napoleontische dynastie schijnt te zijn, en die alle gevaren trotseert, om naar hartelust zijn haat te openbaren in den bittersten smaad tegen het keizerrijk. De fiolen van zijn haat heeft hij ook ditmaal uitgegoten met een overvloed, die ons moet doen gelooven, dat de laatste druppel op het hoofd van zijn vijand is neêrgezegen; niet alleen zijn bundel-zelf, maar bovenal de voorrede, die hij er aan heeft toegevoegd, tintelen van bloeddorstige wraakgierigheid. Men gevoelt het, dat hij waarheid schrijft, wanneer hij van zich zelven getuigt, dat bij de beschouwing der verdorvenheid van het tweede keizerrijk

"Ma bile alors s'échauffe et je brûle d'écrire."

Het is dan ook de gal, en de gal-alleen, die Rogeard tot publicist

heeft gevormd, en hem in 1852 voor 't eerst de pen in de hand heeft doen vatten, die hij sedert niet weder heeft nedergelegd. De Tweede December heeft ook in 't zieleleven van dezen man een geweldige staatsgreep gewerkt, en bij al de jammerlijke overdrijving, bij al den hartstogt, bij al de blinde razernij, welke ons met tegenzin vervult en waardoor hij onmisbaar aan zijne eigene zaak nadeel doet, zal men toch niet zonder medegevoel voor den banneling de uiting zijner woeste geestdrift voor de republiek en van zijn hartstogtelijken toorn tegen het imperialisme lezen.

Men weet het, Rogeard is noch voor gevangenschap, noch voor verbanning teruggedeinsd, waar hij meende zijne stem te moeten doen hooren tot omverwerping van den troon der Napoleons, en tot redding van de vrijheid, de deugd en het vaderland. De uitgave, die wij aankondigen, heeft voor den auteur reeds hare wrange vrucht gedragen. Het belgische gouvernement heeft de bepalingen der onlangs vernieuwde vreemdelingenwet op hem toegepast, en hem uit het oord zijner ballingschap doen verwijderen. Men moge nog zoo afkeerig zijn van den toon, door Rogeard aangeslagen, en nog zoo vijandig aan de politieke beginselen, die hij belijdt, het valt echter niet te ontkennen, dat de handeling van het belgisch ministerie een zeer gewigtig en gevaarlijk precedent stelt, en met leedwezen moet worden vernomen door hen, die de vrijheid der drukpers en de onschendbaarheid der gastvrijheid op prijs stellen. Om niet voor pressie van buiten te wijken, schijnt men de pressie te hebben willen voorkomen en voldoening gegeven, eer voldoening geëischt werd. Rogeard bevindt zich thans met zijn medestander Charles Longuet, zoo men zegt, in Luxemburg en zal op een anderen vreemden bodem wel den strijd op leven en dood blijven voortzetten, dien hij eenmaal heeft aangebonden. Tot in zijn laatsten en versten schuilhoek zal hij de alarmklok over het keizerrijk luiden. "Il veut manger du Bonaparte", en hij zal tot het laatste stuk dien schotel op zijn disch plaatsen, en zoo deze spijze is verteerd, gaat een Bourbon of een Orleans, hetzij m e t of z o n d e r konstitutioneele saus, in de pan.

De Heer Rogeard heeft al zijn schepen verbrand, en hij is een man, die zich met *acharnement* zal vastklampen aan de gekozen prooi. Hij verklaart ons zelf, waar hij zijne afschuw tegen het Bonapartisme ontleedt en verdedigt, dat hij den tegenwoordigen regeringsvorm bovenal haat, omdat het 't leven geldt van het fransche volk, omdat een keizerrijk eene ziekte is, waaraan men sterft, omdat daarna a l l e s een weldaad zou kunnen schijnen, zelfs een ander kwaad, zelfs een Bourbon, zelfs een Orleans, zelfs een konstitutioneele bepleistering, zelfs eene schaduw van vrijheid, zelfs een nieuwe mislukking der fransche omwenteling, zelfs een achtste Restauratie.

Maar niet alleen aan alle monarchaal gezag, ook aan

chie heeft Rogeard een onverzoenlijken haat gezworen. Wie zijn "Comète" leest, zal zich overtuigen, dat een auteur, die aan Heinrich Heine herinnert, niet op den voet der meest-bevriende mogendheden met de Kerk kan staan. En wie er nog aan twijfelen mogt, sla "la Réligion sous l'Empire" op.

Vooruit! vooruit, moet dus het woord van dezen banneling zijn; vooruit, tot hij magteloos en uitgeput den haat niet meer in woorden kan uitspreken, die zijn gemoed vervult, of totdat zijn ideaal van vrijheid en geluk zich voor Frankrijk verwezenlijkt.

Voor het laatste is de waarschijnlijkheid zeer gering, want zoo er eenig volk de eigenschappen mist, welke een republikeinschen regeringsvorm mogelijk maken, dan is het, naar onze meening, het fransche. Aanbidders der weelde en van den uiterlijken schijn, gehecht aan *hochets de vanité* van elk gehalte, zijn de beminnelijke Parijzenaars juist datgene, wat een streng republikein niet zou behooren te zijn.

Een paar der gedichten, die ons in dezen bundel worden aangeboden, althans één, is ook ten onzent reeds van vroeger bekend; wij bedoelen *Le lion du quartier latin*, het laatste, misschien het meest opwindende, maar stellig niet het schoonste van deze verzameling. Wij verkiezen verre *la Comète* en *la Littérature sous l'empire* en zelfs *la Propriété sous l'empire*. Van een zeer vruchtbaar en algemeen-belangrijk onderwerp, *Une institution impériale*, waarin op de tripotage der Parijsche beurs wordt gezinspeeld, ware meer partij te trekken geweest, in zooverre de gelegenheden om haar op groote schaal te drijven, als een uitvloeisel van het napoleontisch regeringstelsel kunnen worden beschouwd.

Met eene aanroeping aan het arme Frankrijk wordt dit strijdschrift besloten. De daarin zeer gewraakte slotregelen zijn de volgende:

Il fait nuit maintenant; il fera jour demain.
Je sens battre ton coeur, je sens vivre ton âme.
Bientôt tu t'armeras pour punir un infâme,
Mais ne perds pas de temps! Dresse, puisqu'il le faut,
Pour le dernier tyran, le dernier échafaud.

De lezer neme nu zelf den bundel ter hand. Hij beoordeele hem — volgens den wensch des schrijvers — niet als een aesthetisch produkt, maar als de openbaring van politieke wraakzucht en politieken afschuw.

JOH. C. Z.

NIEUWE BIJDRAGEN

TOT DE

SHAKSPERE-LITERATUUR.

I. William Shakespeare. By His Eminence Cardinal Wiseman. London, 1865.

II. On Shakspeare's knowledge and use of the Bible. By Charles Wordsworth, Bishop of St. Andrews. London, 1864.

III. Shakspere. His inner Life as intimated in his Works. By John A. Heraud. London, 1865.

"Toen ik werd uitgenoodigd mijn aandeel te brengen tot de algemeene hulde, die ik aan Shakspere verschuldigd acht, gevoelde ik, dat het flauwhartig zoude zijn voor die taak terug te deinzen. En toch is de vraag natuurlijk, welk recht ik hebben kan op de aandacht zoowel als op de toegevendheid. Ik meen, dat ik zulk een recht heb, ook al moet ik vreezen, dat de uiting daarvan als een paradox of als een tegenbewijs voor mijn eischen kan beschouwd worden. Mijn recht dan om gehoord en met toegevendheid beoordeeld te worden is, dat ik nimmer in mijn leven Shakspere op het tooneel gezien heb. Nooit heb ik zijn welsprekende taal door rijkbegaafde tooneelspelers hooren voordragen; ik heb nooit kunnen luisteren naar zijn edele verzen, den koningen en vorstinnen zijner treurspelen in den mond gelegd; ik heb nooit getuige kunnen zijn van het feit, dat zijn grootsche tooneelen met leven werden begiftigd door de behagelijke gebaren, bekoorlijke houdingen, afwisselende gemoedsbewegingen en de juist gekozen onderscheidingen van hen, die in later tijden konden beschouwd worden als levende toelichtingen bij hetgeen zijn genie had voortgebracht. Evenmin ben ik bekend met hetgeen zijn stukken in ieder geval bij een opvoering in bijkomende schoonheid

doet winnen door de betooverende werking, die dekoratie en tooneelversiering teweegbrengen, welke beide tegenwoordig, naar ik vermoed, tot de hoogste nauwkeurigheid en rijkdom gekomen zijn, die alles verwezenlijken wat de Dichter in zijn tijd slechts met een wenk kon aangeven, en wel met bijna al de juistheid van de gebruiken en het voorkomen der verdwenen tijden. Na deze mededeeling kan ik niet ten onrechte aannemen, dat geen van Shakspere's geestdriftvolle bewonderaars, *tot wier getal ik zelf behoor*, naar ik vrij-uit erken, in dit bijzondere en ongewone geval verkeert. Wellicht zullen dan ook velen dit als een zaak beschouwen, die niet in mijn voordeel gewerkt heeft. Doch men hoore mij verder. Is het toch ook niet een zaak der overweging waardig, den wondermensch te hebben kunnen naderen, met hem gemeenschap te hebben kunnen oefenen in stilte en afzondering, van aangezicht tot aangezicht, alleen met hem en door niemand gestoord; hem te hebben gelezen, met studie te hebben beoefend, van de vroegste jeugd aan over hem te hebben gepeinsd, zonder verklaring of toelichting, zonder inleidingen of breedvoerige eindbeschouwingen? Dat was het — noem het een nadeel of een voorrecht — wat het lot *mij* beschikt heeft. Zóó leerde ik hem kennen, niet gedurende de stille uren van den nacht, maar gedurende het nog rustiger deel van den Italiaanschen namiddag, wanneer de stilte nog dieper is dan in den nacht, en onder een schitterende zon, terwijl alles in rust is, terwijl zelfs de voetstappen in een anders levendig huis rondom ons niet gehoord worden, terwijl alleen het gemurmel van een fontein onder de oranjeboomen tot ons oor dringt en er aldus een mengeling ontstaat van de welriekendste der geuren met het strelendste der geluiden, welke beiden de halfgeopende vensters van ruime en luchtige zalen binnensluipen. Ik vraag u, is er onder zulke omstandigheden niet inniger toewijding en grooter genot bij onverdeelde overpeinzing en bij gewaarwordingen, die het lezen van den eenvoudigen en door niets overladen tekst doet geboren worden; in oogenblikken waarop wij kunnen mijmeren over een enkel vers, peinzen over een enkel woord, in gedachten en zelfs hoorbaar met onze eigen overleggingen en nadruk van stem die gedeelten herhalen, welke door waardigheid, schoonheid of wijsheid ons uitnoodigen om stil te staan, ons dwingen om herhaaldelijk onzen gedachten den vrijen loop te laten?"

Aldus sprak in sierlijk Engelsch de waardige Kardinaal,

wiens afsterven onlangs, niet alleen bij zijn geloofs- maar bij al zijn landgenooten de levendigste deelneming verwekte; de man, die zelfs in zijn voorkomen en gelaatstrekken zoozeer den stempel van een echten Engelschman vertoonde, dat de tegenzin dien zijn ambt en roeping in den aanvang bij velen moesten verwekken, voor een groot deel week, waar hij ook optrad; de man, die ook daardoor vele bevooroordeelden met zich wist te verzoenen, dat hij zijn volk liefhad, dat hij de letteren zijns lands kende, waardeerde en zelfs bewonderde. Kende ieder Kardinaal Wiseman als zoodanig, toch was men verrast een lofrede als die waarvan wij enkele woorden aanhaalden, uit zijn mond te vernemen. Voorwaar, het is een opmerkelijk verschijnsel, een Kardinaal in zulk een zin over Shakspere te hooren spreken, te opmerkelijker nog in verband met de verschijning van een ander werk, mede aan het hoofd dezer regelen vermeld, waarvan een Bisschop van de Anglikaansche kerk de schrijver is. Doch ook op zich-zelf beschouwd, biedt de verhandeling van den Kardinaal veel aan wat onze belangstelling opwekt en onze ingenomenheid met zijn woorden verwerft. Men leze slechts de bladzijde, waarop hij Shakspere de plaats aanwijst in de geschiedenis der wereldliteratuur en beweert, dat hij slechts twee helden op dit gebied, Dante en Homerus, weet met wie de Engelsche Dichter waardiglijk op één lijn kan geplaatst worden, zonder dat er tot heden van een opvolger sprake kan zijn met even groot koninklijk genie bedeeld. Men leze verder wat hij in weinige woorden over den *Hamlet* mededeelt of, meer in het algemeen den Dichter beschouwende, wat hij op een schoone bladzijde zegt, als hij Shakspere tegenover de groote wetgevers op staatkundig gebied plaatst. "Wij kunnen in waarheid zeggen," aldus spreekt de Kardinaal, "dat de wetgever van een volk slechts eenig kan zijn en in zooverre geen mededinger buiten zijn gebied kent. Solon, Lykurgus en Numa zijn de eenige drie mannen in de ongewijde geschiedenis, die de waardigheid van zulk een uitnemenden titel verworven hebben. De eerste doorgrondde het karakter van de fijnbeschaafde Atheners en richtte zijn wetboek in zoo volmaakte harmonie daarmede in, dat geen volgende wetten, zelfs in de tijden van de grootste ontaarding, den oorspronkelijken stempel konden uitwisschen of veroorzaken dat de republiek ophield trotsch te zijn op den naam des wetgevers. Lykurgus -derom doorgrondde den ernst, de schier woeste

heid en eenvoudigheid van het Spartaansche karakter en hij vereeuwigde en regelde die eigenschappen door zijn hard en gestreng stelsel, waarop de Lacedemoniër trotsch was, in weêrwil waarvan hij roem droeg op den naam zijns weldoeners. Aldus merkte Numa Pompilius den wensch van de jeugdige republiek op om een edele afkomst te verzinnen en haar geboorte en opkomst met goden en helden te verbinden. Hij bediende zich van die zwakheid voor de bekrachtiging zijner wetgeving en wendde de ingevingen van de nymf Egeria voor als de bronnen zijner wijsheid. Neen, wat er ook van Koningen moge worden, de wetgevers der wereld worden nooit onttroond.

"En zoo ook is Shakspere de algemeen erkende wetgever in de nieuwere kunst op het gebied der letteren. Niemand zal willen beweeren, dat het mogelijk zoude zijn om, voornamelijk wat betreft dramatische scheppingen, hooger dan 's Dichters tijdperk op te klimmen en te trachten een vóór-Shaksperesche school in de Engelsche letterkunde vast te stellen, gelijk wij in de kunst van de pre-Raphaëlitische spreken. En verder! Worstel met een volharding als maar eenig genie — zelfs met reuzenkrachten begiftigd — kan betoonen, het zal slechts zijn als de strijd der Titanen tegen Zeus. De bliksem door de hand van Shakspere geslingerd, zal ongetwijfeld de lauwerkransen van den strijder vernielen, zoo hij zijn hoofd niet verplettert. Zou de *Manfred* in den vorm waarin wij het stuk kennen bestaan, indien het romantische drama en de bezielende geest van Shakspere het geen leven en vorm had gegeven? Zoo ook bij andere natiën. Wie kan er ooit aan twijfelen, dat *Götz von Berlichingen*, dat zelfs de grootsche en tedere *Faust* en niet minder Schiller's *Wallenstein*, in grooter of geringer mate tot het geslacht van Shakspere behooren, latere afstammelingen van zijn genie zijn en als verschuldigde schatting rondom zijn voetstuk moeten geplaatst worden. Zich te kunnen inbeelden, een poging te kunnen doen om Shakspere van zijn soevereinen zetel te verdringen, zoude een verraad zijn, alleenlijk opgewogen door dat aan Lear gepleegd, die onttroond werd door zijn eigen dochters."

Men bemerkt wel, dergelijke uitingen der bewondering verheffen zich niet zoo bijzonder boven de gewone taal der lofrede; doch men bedenke tevens, dat zij nieuw zijn in den mond van hem, die met al wat er tot verheffing en waardeering van

den Dichter gezegd is, onbekend was; dat zij de woorden zijn van een man, die er zich in verheugt nog een gelegenheid te hebben om vóór zijn verscheiden aan den drang van een erkentelijk hart te voldoen, na vele jaren in afzondering de schatten van poëzie en taal te hebben leeren kennen, hem door den Dichter aangeboden. Bovenal bedenke men, dat het de woorden zijn van een Kardinaal, die hier in al de oprechtheid van zijn hart en met al de geestdrift, welke de aanschouwing van Shakspere den man van kennis en kunstzin inboezemt, zijn hulde komt brengen aan de nieuwere letteren — zijn hulde, herhalen wij, aan de moderne kunst, al zij het ook voor zoo ver zij op letterkundig gebied vertegenwoordigd wordt door den Dichter van onze eeuwen, den Dichter van zijn bemind vaderland, zijn hem dierbaar "Old England!" Nog een enkele aanhaling houde men ons ten goede. Na aangetoond te hebben, waarom Shakspere voor hem een genie bij uitnemendis, gaat hij aldus voort:

"Ik heb van het genie gesproken als een gave aan den individueelen mensch geschonken. Ik wil besluiten met de opmerking, dat zulk een man zelf een gift wordt, een gift aan zijn volk, een gift aan zijn tijd; wat zeg ik, een gift aan de geheele wereld, aan alle tijden! Dezelfde Voorzienigheid, die grootheid, majesteit, overvloed en genade uitdeelt, begiftigt een volk of menschenras niet anders van tijd tot tijd met die zeldzame, boven alles verheven mannen, die voor dat volk of geslacht tijdperken aanduiden op een niet minder bepaalde en zelfs veel edeler wijze dan overwinningen of veroveringen. Op Engeland heeft die verheven Macht de uitgelezenste zegeningen van het aardsche leven uitgespreid. Zij heeft het groot gemaakt in gebied, weêrgaloos in kracht, den scheidsrechter ter zee. De nijverheid heeft zijn meest barre oorden met weelderige oogsten gezegend; zijn reuzenkracht schijnt slechts te spelen met ieder werk van een gewaagde onderneming. Dit zijn groote en heerlijke gunsten van een allesbeheerschende en zegenrijke Macht. En toch, daar is nog een andere, een dubbele gunst zelfs naar men het noemen kan, waarop dat land roem mag dragen. Zij bestaat daarin, dat diezelfde scheppende Mogendheid dit land tot geboorteplaats bestemd heeft van het tweetal mannen, die binnen een kort tijdsverloop tot de Koningen zijn gemaakt van een groot en elk onderscheiden gebied des geestes; Koningen, die nooit kunnen onttroond, nooit

kunnen belaagd worden. Aan Newton werd de schepter der wetenschap van de beschaafde wereld, aan Shakspere de soevereiniteit over haar letteren toevertrouwd. De eerste staat voor ons kalm en ernstig, in de grootheid zijns geestes ieder deel van het heelal omvattende, zoowel de sterren zelfs die voor hem onzichtbaar zijn als de kabbelende golfjens van het opkomende getij aan zijn voeten. De heirscharen des hemels, die naar willekeur schenen rond te zwerven, riep hij tot de orde, tot onze geruststelling ons de beginselen harer tucht ontvouwende. Hij maakte zijn medeschepselen met de geheime wetten des hemels bekend, den oorsprong der beweging en de schakels van onderling verband welke, overal van denzelfden aard en onveranderlijk, den loop der vele werelden regelen en haar in bedwang houden. In dit opzicht staat hij daar voor onze verbeelding als in waarheid de bestuurder van datgene wat hij slechts beschrijft, als de aanvoerder van een uitgebreid leger, die met zijn maarschalkstaf de wemelende bataljons schijnt uit te zenden of tot zich te roepen. Of hij verschijnt voor ons, zoo ons dit beeld meer behaagt, als een groot meester op het gebied der toonkunst in het midden van een uitgebreid koor, dat de elementen van de verhevenste harmoniën vertegenwoordigt, schijnbaar in verwarring voor het oog, maar in liefelijke overeenstemming voor het gehoor. Want uit zijn studiecel op deze nietige aarde, zonder iets meer dan het onbeduidendst insekt in staat te zijn om een enkel lichaam in het heelal te richten of kracht mede te deelen, vermocht toch Newton den loopkring van dwaalster of wachter op te sporen en den wederkeerigen invloed te berekenen van de hemellichamen. Nog meer! Op andere oogenblikken verwisselt hij den veldheerstaf met het prisma, waarmede hij een straal der zon op zijn weg naar de aarde onderschept, en hij dwingt den bode des lichts om zich voor ons te openbaren en voor ons oog den rijkdom der kleuren bloot te leggen, dien de regenboog den mensch had vertoond sedert den zondvloed en die sedert de schepping in iederen zonnestraal, welke onze atmosfeer doorboorde, had verborgen gelegen. Zoo laat hij aan de opvolgende geslachten den sleutel na, die in de handen van latere ontdekkers den toegang tot het laboratorium der natuur zal openen.

"Naast hem staat de beheerscher van die verheven wereld *des geestes*, welke door hem geregeerd wordt volgens wetten

waarin de neigingen, hartstochten, zeden en bezwaren des levens haar aandeel hebben; wetten waarin geen strengheid heerscht dan voor de ondeugd, geen slavernij dan voor de laagheid, geen onverbiddelijkheid dan voor de overlegde boosheid. In zijn hand is het altijd dezelfde tooverstaf die gezwaaid wordt, hetzij deze den vorm aanneemt van een koninklijken schepter of van een ridderlans — of het de herderstaf dan wel de narrenpop zij. De behendigheid en het vermogen van dien tooverstaf hebben geen perken onder de dingen die geschapen zijn, hetzij deze de staf wordt waarmede hij de meest verborgen stroomen van de bewegingen onzer natuur aan het licht brengt, of het vermogend werktuig van Prospero's bezweringen, die de stormen oproepen in de diepte en de muziek der geesten in de lucht, of ook de booze roede waarmede de heksen haar heillooze bekooring uitoefenen. Doch het is geen wereld van grootsche orde die de Dichter regeert, evenmin zijn de wetten van onveranderlijke gestrengheid door welke zij beheerscht wordt. De verwoedste aanvallen van den hartstocht en de tederste nuance van gemoedsbeweging; het buitensporigste toeval der fortuin en de liefelijkste voorvallen van den huiselijken haard; de koning en de bedelaar, de wijze en de nar, de tiran en zijn slachtoffer, de maagd uit het klooter en de landbouwer van het gebergte, het Italiaansche schoolkind en de Romeinsche matrone; de vorsten van Denemarken en de helden van Troje, die allen en nog veel anderen zijn omvat in den wijden omvang van zijn gebied."

Slechts met moeite breken wij hier onze aanhalingen uit de bezielde verhandeling van Kardinaal Wiseman af, den lezer slechts aansporende het genot te smaken dat de geheele dichterbeschouwing aanbiedt. Wij willen den lezer thands een blik doen werpen over een werk, dat door een Anglikaanschen Bisschop is geschreven en, gelijk wij reeds zeiden, een niet minder belangrijke bijdrage tot de Shakspere-literatuur kan genoemd worden dan het reeds besprokene. Ook al laten wij het gewicht van den inhoud, dat trouwens door allen in [illegible] geland reeds erkend is, voor een oogenblik aan een kant, [illegible] is toch het boek-zelf een verschijnsel dat niet ono[illegible]kt mag blijven. De onvoorwaardelijke hulde van een ho[illegible] en rechtzinnig geestelijke der Engelsche kerk, een [illegible] gevolg is van een jaren-lange ijverige beoefening [illegible] van Shakspere, is langen tijd verre van algem[illegible]

zeldzamer althands dan de klacht van bekrompen geestelijken, die in de werken van Engelands hoofddichter en zijn tijdgenooten of opvolgers de sporen van menschelijke verdorvenheid en zwakheid en zelfs van een verborgen vergif meenden te ontdekken. "De Bijbel en Shakspere hebben mij Aartsbisschop van York gemaakt," was het eerlijke woord van Dr. John Sharp onder de regeering van Koningin Anna, doch een woord dat langen tijd der gemeente een aanstoot is geweest en dat slechts weinigen zouden hebben durven of willen uiten. De schrijver van het door ons besproken boekwerk, dat overigens door zijn inhoud geen den minsten twijfel omtrent zijn rechtzinnigheid zal doen ontstaan, draagt zijn arbeid aan zijn kinderen op en voegt er bij: "In de hoop en met de bedoeling, dat zij zullen opgroeyen als lezers en beminnaars van Shakspere."

Behalve een blijk te geven van zijn belangstelling in de beoefening van 's Dichters werken, is zijn bedoeling aan te toonen, zoowel wat uitgebreide kennis Shakspere ten-toonspreidt wat den Bijbel aangaat en alle kristelijke leerbegrippen, meeningen en uitleggingen daarop betrekking hebbende of daarop zoogenaamd gegrond, als de gewichtige diensten door zijn werken aan de ontwikkeling zijner moedertaal bewezen, die sedert hem en de verschijning van de beroemde Engelsche bijbelvertaling een gevestigd karakter verkrijgt, dat haar nog steeds eigen is. In het eerste vertoont zich de Dichter als de man van uitgebreide studie ook op een gebied dat in zijn tijd voor de leeken althands nog naauwelijks geopend was; in het tweede vertoont zich de macht van het genie.

Wij kunnen ons niet anders voorstellen, dan dat de Nederlandsche lezer hier mede aan Vondel denkt. Inderdaad, voor de juiste kennis en waardeering van de werken des Nederlandschen dichters is de bekendheid met de kristelijke kerkleer in haar wijdsten omvang en, uit het oogpunt dat de kennis en beoefening onzer taal aangeeft, de bekendheid met onze beroemde Statenvertaling onmisbaar. Vondel's werken en de Statenbijbel zijn de twee groote monumenten uit een eeuw die, behalve meer, ook den roem met zich draagt van het laatste bij uitnemendheid vruchtbare tijdperk voor de ontwikkeling onzer taal geweest te zijn. Wij voor ons erkennen het gaarne, nooit zou de indruk bij de eerste kennismaking met Neêrlands hoofddichter op ons gemaakt zoo diep geweest zijn; nooit zouden zijn werken bij de eerste lezing ons zoo in verrukking

hebben gebracht, indien wij in zijn dichterlijke taal niet den weêrklank hadden gehoord van een taal die ons sedert onze vroegste jeugd reeds gemeenzaam was. Aan een goede en verstandige moeder danken wij die kennis van en gemeenzaamheid met de taal der zeventiende eeuw, het voertuig ook van Vondels edele gedachten en verheven gewaarwordingen, daar zij de gewoonte had op eenvoudigen maar indrukwekkenden toon haar kinderen de bijbelsche verhalen te doen hooren, onopgesmukt, zonder predikerswijsheid en zoo licht vervelende uitlegging, zoodat van de frischheid der Hebreeuwsche poëzie of kristelijke overleveringen niets verloren ging en de verbeelding vrij spel had.

Ook om Shakspere te waardeeren, vooral wat zijn echt dichterlijke taal betreft, die zoo geheel en al een eigenaardig karakter heeft, is de kennis van de geschriften zijner tijdgenooten, en daaronder evenzeer het groote monument van het Engelsch der zestiende en zeventiende eeuw, onmisbaar, gelijk wij met enkele voorbeelden zullen staven. Vooraf nog een opmerking die hier een plaats eischt. Shakespere's buitengewone bekendheid met den geheelen inhoud van den Bijbel en met de uitdrukkingen die vooral in zijn tijd en later een groot deel der kristenen in den mond en aan het hart lagen, is reeds meermalen en veel vroeger dan heden schoon niet opzettelijk aangetoond, en heeft mede grond gegeven tot de bekende meening van diegenen in Engeland, die zijn werken een *secular Bible* hebben genoemd. Het feit lag trouwens geheel in den aard dier tijden, toen het beroep op den Bijbel dagelijks op den kansel en bij de twistende partijen gehoord werd, en de betrekkelijke nieuwheid van het algemeen onderzoek der zoogenaamde kanonieke boeken uit den aard der zaak een buitengewonen opgang bij het volk moest teweegbrengen. Nu is het bekend, dat Shakspere's werken en de Engelsche bijbelvertaling in hetzelfde tijdperk vallen. De laatstgenoemde gewichtige arbeid had in het begin der zeventiende eeuw de tongen en pennen van geleerden en leeken buitengewoon in beweging gebracht. Men had zich tot heden [illegible] al van den zoogenaamden *Bishops Bible*, naar Parker's ve[illegible]ling van omstreeks 1568, bediend, die ook in de kerken gel[illegible]n werd. Daarnevens was, vooral in het huiselijk geb[illegible]k, [illegible] Geneefsche Bijbel van 1560, in welks vertaling Jo[illegible] [illegible] gedeeltelijk de hand heeft gehad, vrij algemeen;

het gebruik eener vertaling van het Nieuwe Testament door eenige Roomsch-Katholieke Godgeleerden (Rheims, 1582) niet zeldzaam was, toen in 1611 de bekende vertaling die aan Jakobus I werd opgedragen, in het licht verscheen. Dit alles, in verband met Shakspere's gemeenzaamheid met den woordelijken inhoud des Bijbels, brengt een andere bijzonderheid aan het licht. Wij zien den Dichter onder den invloed van zijn in waarheid bewogen tijd, terwijl hij deel neemt aan het onderzoek van datgene wat zoovelen na aan het harte lag, en wel met een ijver die alleen af te meten is naar de zoo even genoemde uitgebreide kennis en gemeenzaamheid. Wij zien hem, het moge dan kort of lang zijn geweest, deelnemen aan of ten minste belangstellen in den strijd zijner dagen, opgewekt om te wikken en te wegen wat dan hier dan ginds werd beweerd en als waarheid verkondigd; om te overpeinzen wat dan toch de waarde was van dat alles, wat met zooveel vuur en hartstocht werd voorgestaan; om te overleggen in zijn binnenste eindelijk, wat hij van dat alles moest aannemen of verwerpen, moest voorstaan of bestrijden, zich kon en moest toeeigenen of laten varen als onnutte leering of als ongeschikt voor de karakters die hij in zijn scheppingen te voorschijn zoude roepen. Wij kunnen er zeker van zijn, naast zijn Montagne las en overdacht hij de oude geschriften des Bijbels. Geven wij bij dat alles acht op den geest, den inhoud en de strekking zijner werken, op het feit dat hij er verre van af is om zich door een der partijen te laten medeslepen, zoodat geen van allen hem den hare kan noemen; bovenal daarop dat hij overvloediglijk blijk geeft, de reine, gevoelvolle, naïeve poëzie die ons hier en daar in den Bijbel tegenademt in zich te hebben opgenomen naar de volheid van haar omvang, dan rijst onze bewondering des te hooger. Ook tot déze gevolgtrekking hebben wij nog het recht. Daar Malone slechts twee stukken van Shakspere na 1611 stelt (en niemand zal zeker een grooter aantal durven vaststellen), zoo is het duidelijk dat de vertalers, wat woorden en spreekwijzen aangaat, veel meer aan Shakspere verplicht zijn dan hij aan hen. En geven wij eindelijk nog daarop acht, hoe dikwerf de Dichter er op wijst, hoe zelfs de booswicht iedere schanddaad, ieder onedel oogmerk weet te verdedigen met een aanhaling uit de Schrift, dan bemerken wij, hoe dit in betrekking tot zijn tijd en de gebeurtenissen van *zijn* dagen een bijzondere beteekenis verkrijgt, gelijk zoo menig

andere uitdrukking. Eigenaardig toch was dit in dagen toen het algemeen gebruik van den Bijbel nog betrekkelijk nieuw was en een beroep op losse woorden, hoe ook uit het verband gerukt en zonderling toegepast, aan de orde van den dag was.

Als een eerste bijzonderheid die den lezer van Shakspere in het oog valt, en wel ten opzichte van hetgeen wij hier bespreken, vermelden wij thands de vele toespelingen op Bijbelsche personen en hun lotgevallen. Adam en zijn zoon Kaïn, Noach, Job en de oude Aartsvaders, Deborah, Sisera, Simson beneven Jefta, den onzinnigen eed sprekende, David, Goliath en Absalom, de Koningin van Scheba en Salomo, Nebukadnezar en Daniël, Paulus en de verloren zoon der gelijkenis, die allen met nog vele anderen vinden in Shakspere's werken een plaats. Niet minder menigvuldig zijn de toespelingen op Bijbelsche verhalen en mededeelingen. De zondvloed, de gewoonten en wetten der Israëlieten, de Egyptische duisternis en eerstgeborenen, de ceders van den Libanon, de raven van Elia, de overdenkingen van den Psalmist, Herodes en de kindermoord van Bethlehem, Jezus en zijn wonderen benevens het verraad in Gethsemane en het tooneel op den Golgotha, Pilatus en de vertooning der handenwassching, Israël in het algemeen en het lijden waaraan dat volk onder heidenen en kristenen is blootgesteld geweest, dat alles wordt door den Dichter ter sprake gebracht. Zelfs geen artikel van het *Credo* der Engelsche kerk is vergeten, of liever, om het nog ruimer op te vatten, de voorbeelden zijn vele, waarin toespelingen op voorstellingen aan den Bijbel of de Kristelijke kerk in het algemeen ontleend, voorkomen. Er is sprake bij den Dichter van den Koning der koningen en den Heer der heirscharen, van den Alwetende en Almachtige, van de Voorzienigheid die de vallende musch bewaart, van God als den rechtvaardigen belooner van recht en den straffer van onrecht, van God den wreker van hetgeen wij beleediging achten of den verdediger van ongelukkigen en zwakken, van God die het licht in de duisternis schept en wien in de eerste plaats het attribuut van genade toekomt. Wij hooren hem melding maken, waar het hem gepast schijnt, van de Hel en het Vagevuur, van den oordeelsdag en de vergelding der zonden, van de schutsengelen en het deel dat ze nemen in het lot der menschen, van den val der engelen na hun opstand onder Lucifer, van Satan, den "brieschenden leeuw die rondgaat om te zoeken wien hij zal

kunnen verslinden", van Jezus en het leerstuk der verzoening door zijn bloed, van de onschuld in Eden en de erfzonde, van het aanzitten in Abrahams schoot, en van nog veel daarnevens.

Zoo wij ons thands tot de aanhaling van enkele voorbeelden door Wordsworth aangegeven bepalen, zal ons blijken, dat er bijna geen vorm van uitdrukking en geen woord bij Shakspere, hoe vreemd een van beiden tegenwoordig ook moge klinken, voorkomt, waarvan in de Engelsche bijbelvertaling van 1611 geen tweede voorbeeld te vinden is, zoodat alles te verklaren is uit den toestand der taal in de zestiende en zeventiende eeuw. En denken wij hierbij aan de woorden van den sierlijksten prozaschrijver onzer eeuw, Lord Macaulay, die ergens in zijn Geschiedenis van Engeland zegt, dat de bedoelde vertaling "een boek is van welks uitspraak men in geen hooger beroep kan komen, waar het de vraag geldt naar de deugdelijkheid van een uitdrukking of een Engelsch woord", dan is ook Shakspere schier overal gerechtvaardigd, waar hij vormen gebruikt, die voor den oppervlakkigen lezer aan de tegenwoordige taal vreemd schijnen. Wij herinneren hier slechts aan uitdrukkingen in Shakspere als het dikwerf voorkomende: *to die the death*, *to condemn to* THE *death*, AN *eight days*, *France* HIS *sword* en anderen, wat ook zeer gewone vormen zijn in de Engelsche Vertaling. Men zie ook de overeenkomst in Bijbel- en Shakspere-taal, waar het geldt het menigvuldig en zeker dichterlijk gebruik van den datief bij de voornaamwoorden, als in *Make* THEE *an ark*, Seal ME *there your single bond;* of het gebruik van *his* en *her* voor voorwerpen, daar *its* volstrekt niet voorkomt in de oorspronkelijke lezing der Vertaling en slechts eenige malen bij Shakspere tegenover éénmaal in Milton's *Paradise lost*. Men denke verder aan de afwisseling van *which* achter personen en *who* achter voorwerpen, waarvan wij, wat het eerste betreft, het bekende voorbeeld aantreffen in: "*Our Father* WHICH *art in heaven*", een afwisseling vroeger even algemeen als het gebruikelijk THE *which*, en de wijze van uitdrukking nog over in: "*I know* THEE *who thou art*", "*he hears* US *what we say*", enz. Menige uitdrukking die thands voor een *vulgarism* doorgaat, vindt men mede zoowel bij Shakspere als in de Vertaling. Zoo onder anderen het gebruik van *for* bij de infinitieven als in: "*for to do them*" en "*which for to prevent*" uit *Hamlet*, of de scheiding van *toward* in: "*to thee ward*", *to God-ward*" en zelfs *unto Paris-ward*

bij Shakspere. Enkele andere vormen eindelijk treft men aan, die vroeger veel algemeenèr waren, schoon thands nog niet geheel in onbruik, gelijk het veelvuldig voorkomende: *a-foot, a-thirst, a-hungry* en zelfs *all a-fire* bij Shakspere, een vorm die eerst heden door Max Müller degelijk is behandeld en verklaard. Dit brengt ons onwillekeurig tot vormen en beteekenissen in Shakspere, die men bepaald verouderd kan noemen, doch die den vertrouwde met de Engelsche Vertaling niets minder dan vreemd voorkomen. Daarvan zijn als voorbeelden bij te brengen het gebruik van *to trow* in een regel als deze: "*What tempest, I trow, threw this whale ashore?*" of dat van *unawares* en *at unawares*, van *and if* of *an if*, van *by and by* in de oude beteekenis en andere uitdrukkingen menigvuldig bij Shakspere en in de Vertaling te vinden. En onder de woorden die wij thands in gewijzigde beteekenis opvatten, kunnen wij in de eerste plaats aan *to allow* denken, dat in de Vertaling doorloopend als *to approve of* voorkomt, terwijl het bij Shakspere behalve als zoodanig slechts een enkele maal in de tegenwoordige beteekenis van *to permit* gevonden wordt.

Hiervan afstappende, komen wij tot de opmerking die in 's Bisschops werk zeer uitvoerig behandeld wordt en waarbij op de vele uitdrukkingen en beelden bij Shakspere gewezen wordt, die letterlijk aan de Engelsche Vertaling ontleend zijn, of daarmede overeenstemmen. Verrassend is het feit, dat schijnbaar zonderlinge uitdrukkingen, voor den oppervlakkigen lezer zelfs aan het ongerijmde grenzende, haar gebruik verschuldigd zijn aan 's Dichters gemeenzaamheid met den inhoud en de taal des Bijbels. Zoo vindt men, bijvoorbeeld, in *Richard III* de uitdrukking: "*Well struck in years*", zelfs door Steevens een *odd, uncouth expression* genoemd, wat de uitlegger wel achterwege zoude hebben gelaten, zoo hij bekend ware geweest met zoo menige plaats in de Vertaling, waar wij dezelfde uitdrukking vinden. Elders spreekt de Dichter weder van "doof gelijk adders" [1], een uitdrukking waarmede menige uitlegger

[1] Zoo, bijvoorbeeld, in *Koning Hendrik VI* (2e deel):

"What, art thou, *like the adder*, waxen deaf?"

en in *Troilus and Cressida:*

"Pleasure and revenge
Have ears *more deaf than adders* to the voice
Of any true decision,"

een plaats die uit onbekendheid met haar afkomst door een uitlegger werd veranderd in:

"Have ears *for ever deaf* unto the voice, enz.

geen weg wist, omdat hij vergat den oorsprong er van in de Psalmen te zoeken. De voorbeelden die ons hier verder ten dienste staan, zijn te talrijk om hier vermeld te worden. Nu eens is het een spreuk uit het Oude of Nieuwe Testament, gelijk: "*Woe to the land that 's governed by a child*" of met nog letterlijker aanhaling: "*Charity fulfills the law,*" en "*the name blotted from the Book of Life.*" Dan weder is het een beeld dat onwillekeurig aan zijn wedergade van denzelfden oorsprong als gemelde spreuken doet denken en dat zich onder anderen vertoont in de uitdrukkingen van Hamlet, waar hij op het woord van Job zinspeelt: "*I go whence I shall not return*", of op dat van Ezechiël: "*full of bread*", gelijk mede in de klacht van Constance (*King John*), waar zij met Job wenscht, dat de dag harer rampen uit de rij der dagen moge verdelgd worden. En bekend is het "*false as water*" van Othello, dat overeenkomt met een dergelijk woord van Jakob tot Ruben, even als het "*kind as snow in harvest*" uit Richard III, dat in de *Spreuken* teruggevonden wordt, en de vergelijking van een held met een bloeyenden palmboom (in Timon van Athene), welke aan een meermalen voorkomende vergelijking in de Psalmen en elders zich aansluit. Ook het woord van Hamlet (om nog een paar voorbeelden aan te halen): "*I will speak daggers*" is een weêrklank van een dergelijk beeld in de Psalmen, gelijk de beschrijving van Benedick in "*Much ado about nothing*" bijna woordelijk overeenkomt met die van Absalom in het tweede boek van Samuël, en de klacht van Lucius' zoon in *Titus Andronicus* het bekende woord van David bij den dood van zijn geliefden maar weêrspannigen erfgenaam in herinnering brengt.

Geen wonder dat onze schrijver zich ergert aan de handelwijze van zulke uitgevers, die al deze toespelingen in hunne zoogenaamde familie-uitgaven van Shakspere wilden verwijderd hebben. Zij hebben waarlijk heel wat te doen gehad, althands zoo zij te werk gingen gelijk Bowdler, die niet alleen, bijvoorbeeld, het spottend woord van Richard III:

"The sons of Edward *sleep in Abraham's bosom*,"

maar zelfs het ernstige van Bolingbroke:

"Sweet peace conduct his sweet soul *to the bosom*
Of good old Abraham!" (*Richard II*)

wilde schrappen.

Jammer is het dat onze Anglikaansche Bisschop zelf zich mede nog al schuldig maakt aan een bekrompenheid van dergelijken aard, in welk opzicht hij ongunstig afsteekt bij den Kardinaal, wiens lofrede op Shakspere wij zoo even besproken hebben. Om maar iets te noemen, halen wij slechts aan, dat de schrijver in het feit dat het woord *amen* in Shakspere's stukken meer dan zestigmaal voorkomt, een krachtig bewijs ziet, dat de Dichter een goed lid der Kerk van Engeland was. Doch men zie zulke dwaasheden over het hoofd bij de overtuiging, dat de schrijver een belangrijke bijdrage heeft geleverd tot de kennis van Shakspere's taal- en dichterschatten.

Het derde werk door ons aan het hoofd dezer regelen vermeld is van een schrijver, die in zijn voorrede verklaart, dat hij van zijn twaalfde tot zijn vijf-en-zestigste levensjaar een lezer en beoefenaar is geweest van de zeventiende-eeuwsche dichters en tallooze nieuwere werken heeft geraadpleegd, die zich tot de beschouwing van het Shakspere-tijdvak bepalen. De schrijver heeft aan zijn omvangrijk boekdeel den titel gegeven van: "Shakspere's inner Life as intimated in his Works", een titel die ieder lezer schier doet uitroepen: "Zoo iets ontbreekt er nog aan de Shakspere-literatuur!" Meermalen toch is de klacht in Engeland gehoord, en bij gelegenheid van het 300-jarig geboortefeest des Dichters is het door een beroemd geleerde herhaald, dat wij, bij al hetgene er over Shakspere en zijn tijd geschreven is, nog altijd een goede geschiedenis te verwachten hebben van het inwendig leven, de kern van iedere deugdelijke biografie. "Ieder groot man", zegt de schrijver van het gemelde werk, "ieder groot man die een onsterfelijken naam heeft verworven, heeft in de geschiedboeken der wereld een geestelijk bestaan, dat niet alleen even werkelijk is als het tegenwoordige ligchamelijk bestaan van den uitnemendste zijner nakomelingen, maar zelfs veel meer invloed op de denkbeelden en handelingen der menschheid uitoefent. Hij leeft in zijne werken die, in hun volledigen staat, de uitkomst bevatten van zijn rijpe overdenking; en die uitkomst als een geheimzinnige macht een plaats veroverende in de harten van later handelende en denkende mannen, is niet alleen een hulpmiddel ter hunner opvoeding, maar wijzigt hun karakter, brengt een schakeering in hun gevoel, bepaalt zelfs hun gedragslijn. De man der werkelijkheid is verdwenen, maar de geestelijke mensch blijft onvergankelijk bestaan, zoodat hij ver buiten de perken van

zijn graf inderdaad heerscht als een monarch in een geestelijk koninkrijk. Het leven der werkelijkheid is, gelijk dat van alle groote weldoeners der menschheid, reeds een mythe geworden; want alles wat met zekerheid van William Shakspere bekend is, kan in een tweetal zinnen worden medegedeeld. Doch de Shakspere die voor ons bestaat, is de Dichter wiens inwendig leven in zijn werken is te vinden, want die werken waren er het voortbrengsel en de afschaduwing van." De titel van het bovengemelde werk en deze aanhaling zouden ons doen vermoeden, dat wij hier inderdaad met een geschiedenis van het inwendig leven des Dichters te doen hebben, doch daarvan uitgaande, hebben wij een groote teleurstelling te wachten. Dat het vijfhonderdtal bladzijden opmerkingen bevat die waardig zijn gelezen en overdacht te worden, kan niet ontkend worden. Zelfs mag men toegeven, dat die opmerkingen veel zouden bijdragen tot een geschiedenis als de schrijver wenscht te leveren. Dat evenwel het werk den titel rechtvaardigt en wij hier bijgevolg in de geheimen van het geestesleven eens dichters en denkers worden ingewijd, om er een heldere voorstelling van te verkrijgen, zal door niemand worden toegegeven, die den schrijver tot het einde gevolgd heeft.

Reeds de eerste woorden van den schrijver bevatten een onjuistheid. "Er zijn mannen (zoo zegt hij), wier namen in het boek der geschiedenis met een groote letter geschreven zijn en die evenwel in hun eigen dagen niet werden aangemerkt als van meer dan gewone grootte te zijn. Wij beschouwen hen door het glas van den tijd, dat in zulke gevallen een vergrootende kracht heeft en op de voorwerpen werkt gelijk het mikroskoop op de nietige wezens der schepping." Wie ziet niet onmiddellijk dat deze vergelijking mank gaat en voor menig groot man, inzonderheid voor Shakspere, onteerend wordt? Beter drukt de schrijver zich op een andere bladzijde uit, waar hij zegt: "Aldus worden de mannen van den ouden tijd schijnbaar tot helden en halfgoden verhoogd; doch indien wij de zaak wel overwegen, bevinden wij dat het de waarnemers van den huidigen dag zijn die werkelijk in vermogen en gewicht zijn toegenomen en die, door de grootheid van 's werelds eerste leermeesters te erkennen, alleenlijk bewijzen hoe groot zij-zelf geworden zijn door den geheimzinnigen invloed die bezielend gewerkt heeft op de gemoederen van opvolgende geslachten." Dat er *overigens* ook in den tijd des Dichters mannen waren die de

macht van zijn genie erkenden, wordt door den schrijver zelf en afdoende aangetoond. Getuige slechts Jonson die, hoe ook in zeker opzicht door zijn theoriën van Shakspere afkeerig, hem een hulde gebracht heeft, die tot op onzen tijd door haar waarheid en profetischen geest haar gewicht ten volle behouden heeft. Jonson was een waarachtig groot man, en wat wij bij het noemen van zijn naam vooral niet onopgemerkt mogen laten is, dat hij zelfs in tegenspraak met Milton en honderd anderen, ook nog uit onze eeuw, die "*Shakspere's easy numbers*" eenigszins minachtend tegenover de uitingen der "*slow endeavouring art*" stelden, den Dichter niet minder verheft als meester der vlijtig beoefende kunst dan als tolk der Natuur [1].

Om er nog een enkel staaltjen van bij te brengen, hoe gewaagd, wij zouden bijna zeggen hoe ongerijmd somtijds des schrijvers beweeringen zijn omtrent de openbaringen van Shakspere's inwendig leven, deelen wij een aanhaling mede uit hetgeen hij oordeelt aangaande 's Dichters Sonnetten, waarin hij de denkbeelden van Rosetti omtrent de Italiaansche dichters der Middeleeuwen onvoorwaardelijk op den Britschen bard toepast. "Deze Sonnetten," zegt de schrijver, "worden door allen aangemerkt als openbaringen van 's Dichter inwendig leven. Zij zijn blijkbaar vervaardigd naar het plan door Petrarcha en Dante aangenomen, volgens hetwelk, onder voorwendsel van den hartstocht der liefde te vieren, de verzuchtingen naar staatkundige vrijheid en naar het vrije onderzoek op het gebied der godsdienst werden geuit. De Sonnetten vertoonen ons dus een gemoed dat doordrongen is van wijsgeerige beginselen, kundig in de godgeleerdheid en bezield door een staatkundig streven zoowel naar een wedergeboorte der Kerk als der wereld in het algemeen."

Met meer gewicht en beter gevolg toont de schrijver aan, hoe enkele dramaas geheel het karakter van den leeftijd dragen waarin zij vervaardigd zijn. Zoo is het voor ieder duidelijk dat

---

[1] Men vergunne ons de gedenkwaardige woorden van Jonson hier aan te halen.

"Who casts to write a living line, must sweat
(Such as thine are) and strike the second heat
Upon the Muses anvil; turn the same
(And himself with it) that he thinks to frame;
Or for the laurel he may gain a scorn:
For a good Poet's made as well as born,
And such wert thou!"

in de *Two Gentlemen of Verona* de eerste uitingen eener levendige verbeelding te voorschijn komen, in verband met een gronddenkbeeld dat den jongeling het naast aan het hart ligt, dat van Liefde. Tevens spreekt er zich een soort van jeugdige opgewondenheid in uit, een onbedwingbaar verlangen om zich in de wereld te vertoonen, om wijd en zijd rond te zwerven,

"To see the wonders of the world abroad,"

ten einde het leven buiten het ouderlijk huis en de plaats der geboorte te leeren kennen. Ook plan en schikking zijn beiden nog zeer onvolkomen, al vertoont er zich reeds min of meer een beginsel in, dat in zoo menig volgend stuk, gelijk Othello, Hamlet, Macbeth en Lear duidelijk in het oog zal springen. Wij zien, namelijk, dat het derde bedrijf een groep van feiten afsluit en er in het vierde een nieuwe afdeeling wordt geopend. In latere stukken wordt dit plan tot meer volkomenheid gebracht, daar de Dichter van het eerste bedrijf een eenigszins op zich-zelf staand geheel maakt, waardoor er een soort van trilogie ontstaat.

Wat bovenal belangrijk is, reeds in de eerste stukken, waarvan de vervaardiging wellicht nog vóór het vijf-en-twintigste levensjaar des Dichters valt, is het op het duidelijkst merkbaar dat hij een man was van goede opvoeding, uitgebreide kennis en nauwgezette beoefening der wetenschappen. Dit is een feit waarop met niet genoeg nadruk kan gewezen worden. En vanwaar alsdan de belachelijke meening van hen die zich voorstellen dat Shakspere een soort van onopgevoed natuurkind was, een dichter zonder kennis, wetenschap of studie, een bloot speeltuig, dat, zich-zelf onbewust, slechts het werktuig is van een gelukkige inspiratie, of op het best genomen, een man die de volkomenheid in de kunst bereikte door instinkt veeleer dan door een streven waarvan hij zich volkomen bewust is? Jonson wist het beter, naar ons blijkt uit de woorden die wij van hem aanhaalden. Wij herhalen het, reeds in de stukken der eerste periode openbaart zich bij den Dichter zulk een gemeenzaamheid zoo met de geschiedenis zijns lands als met die der wereld, zulk een uitgebreide kennis van alles wat in zijn dagen het eigendom der geleerden en beschaafden was, zulk een gemakkelijkheid in zijn bewegingen op het gebied der wetenschap gelijk het zich in de zestiende eeuw had uitgebreid,

zulk een alomvattende kennis eindelijk van de volksletterkunde zijner dagen en zulk een belezenheid in de romances en dramaas van zijn voorgangers en tijdgenooten, dat wij zijn jongelingsjaren een tijd van ernstige studie en uitgebreid onderzoek kunnen noemen. En voegen wij daarbij het volkomen meesterschap over taal en stijl, die zich reeds zoo vroeg door mannelijke kracht en door een eigenaardig karakter onderscheiden; vervolgens den meesterlijken bouw en volkomen uitwerking zijner stukken, berustende op ernstig overdachte beginselen, waarvan de Dichter zich ten eenenmale bewust is; en eindelijk, voegen wij daarbij de kennis die geen boek of menschenmond ons kan aanbrengen, maar die gegrond is op nauwkeurige waarneming, gezette overpeinzing en gestadige ontwikkeling van geest en gemoed, dan zeggen wij met de woorden van Hamlet:

"He was a man take him for all in all,
I shall not look upon his like again."

Aldus verdwijnt de loszinnige jongeling, de roekelooze en vernederde omzwerver der overlevering voor een peinzend, rechtgeaard en werkzaam kunstenaar, die van zijn vroegste jeugd met al de geestdrift van een dichterlijk gemoed en met al den ernst van een wijze die zich van een roeping bewust is, voortstreeft op de baan der ontwikkeling en veredeling. Ziedaar dus tevens ons een schrede verder op den weg om ons een voorstelling van den Dichter te maken, gelijk zijn werken, beter dan eenig geschreven levensbericht, ons voor den geest kunnen brengen.

Wat wij thands hebben opgemerkt leidt ons tot een niet minder belangrijk feit, dat het vinden van den eersten Hamlet met de jaarteekening 1603 in het oog heeft doen vallen. Hoezeer ook verschillend van den lateren, meer volkomen Hamlet, laat de vroegere ons toch een belangrijken blik slaan in het gemoedsleven des Dichters, gedurende de jongelingsjaren of die des jeugdigen mans, en geeft hij ons een juist denkbeeld van het standpunt zijner ontwikkeling op betrekkelijk jeugdigen leeftijd. In zekeren zin is Hamlet een stuk dat geheel alleen staat. De opvatting van dit karakter is alleen te verklaren uit den gemoedstoestand van den Dichter in een leeftijd, als weifelingen de ziel bestormen en somtijds zoo uitputten, dat er oogenblikken van moedeloosheid en volslagen gebrek aan noodige geestkracht tot het volvoeren van een grootsche

volgen; oogenblikken, waarop wij liever toegeven aan wikken en wegen, aan het peinzen over een daad, dan de hand uitsteken om een gewichtig werk aan te vangen. Dit nu is juist hetgeen wij zelden in de stukken van Shakspere aantreffen. Het tegendeel veëleer. Zelfs uit de vroegste stukken komt ons bij verschillende personen een kracht van wil, een bestemdheid van karakter, een veêrkracht van ziel, een lust tot handelen en een verheven-zijn boven gewone meeningen of vooroordeelen te voorschijn, dat wij onwillekeurig tot de gevolgtrekking komen, dat men zich den Dichter onmogelijk anders kan voorstellen dan met dezelfde eigenschappen van geest. In betrekking dus tot den leeftijd waarin het stuk is vervaardigd, moeten wij den Hamlet beschouwen als de openbaring uit die oogenblikken van gemoedslijden en zielestrijd, die ieder groot man in zijn jeugdig leven gekend heeft. Vandaar de groote aantrekkelijkheid van het stuk voor allen, die het leven des gemoeds in zijn hooge beteekenis kennen. Shakspere had die oogenblikken met Goethe gemeen, die zelf erkent, hoe menigmaal hij in zijn jeugd zich kon overgeven aan gedachten over dood en zelfmoord, gelijk Hamlet. En daar nu de Dichter op betrekkelijk jeugdigen leeftijd tot de opvatting van een karakter als Hamlet in staat was; daar hij zich een gemoedstoestand als dien hij ons teekent volkomen in al zijn wijzigingen bewust was, dien buiten zich kon voorstellen en tot een onderwerp zijner overdenking maken, om er in den Deenschen Prins een type, een werkelijkheid van te geven, die nog heden onovertroffen is en nooit overtroffen zal worden, zoo vragen wij, of men zich het standpunt van ontwikkeling door den vijf-en-twintigjarigen man bereikt, wel te hoog kan voorstellen.

Keeren wij thands tot den schrijver van "Shakspere's Inner Life" terug.

Het feit, dat de meeste historische stukken tot de tweede periode van 's Dichters leven behooren, geeft den schrijver aanleiding om eenige woorden omtrent de staatkundige denkbeelden van Shakspere in het midden te brengen. Hij bepaalt zich daarbij terecht tot de beide historische stukken bij uitnemendheid, Richard II en Richard III. Wij kunnen, wat het eerste stuk betreft, volkomen met zijn woorden instemmen. "Naar mijn meening," zegt de schrijver, "is zoowel het karakter van den Koning, gelijk het in dit schoone drama geteekend is, als de bedoeling en het plan van den Dichter door

velen zeer verkeerd beoordeeld. Men heeft ondersteld en zelfs met kracht beweerd, dat de bedoeling was het Goddelijk Recht der Koningen te verdedigen. Het is waar, Shakspere heeft het beginsel, dat tot op het tijdstip van 's Konings regeering als de eenige regel der regeerende macht geheerscht had, met werkelijk dichterlijke onpartijdigheid aangetoond. Terzelfder tijd evenwel heeft hij de opkomst van een geheel tegenovergesteld beginsel geschilderd, tusschen welk beginsel en den ouden grondregel een doodelijke worsteling zoude aanvangen. De uitkomst van die worsteling vormt de ontknooping van het treurspel. De vorst verliest niet alleenlijk zijn kroon, maar ook zijn theorie; een dubbel verlies voorwaar, even gunstig voor de volken als noodlottig voor de gekroonde hoofden." In zulk een schildering nu blijkt Shakspere's betrekking tot zijn tijd en in hoeverre hij eerbied heeft voor de eischen, die men tot heden had doen gelden; maar tevens, hoe verre hij den tijd van zulke eischen vooruit was. Heeft hij zich, wat het eerste betreft, in de grootste onpartijdigheid wel gewacht om de vorstelijke rechten, die zijn koninklijke held vertegenwoordigt, te verachten of er laatdunkend den staf over te breken, hij verschijnt tevens als de Dichter, die de rechten des volks erkent en voor den wil en wensch der natie een onbepaalden eerbied heeft. Niet anders is het in Richard III, vooral ten opzichte van de laatste bijzonderheid. Het is in het oog vallend, hoe nauwkeurig de Dichter zich in het beperkt bestek van een drama, aan de feiten der historie houdt en ons uitvoerig den val van de vertegenwoordigers der hooge adellijke familiën afschildert. Het heeft er velen gehinderd, dat er in dit stuk veroordeeling op veroordeeling, moord op moord plaats heeft, dat het eene slachtoffer na het andere valt. Doch zij, die zich aan die slachting ergeren, begrijpen Shakspere niet. Hij schildert in een grootsch geheel een geweldige omkeering en de vruchten van wanbeheer en burgeroorlog. Hij schildert het gericht door den tijd gehouden over de zwakheden, zoowel als over de gruwelen en onrechtvaardigheden van vroeger dagen. Zijn stuk is de rechtvaardiging van het noodlot, dat wrekend optreedt voor de mishandelden en verongelijkten van vroeger geslachten, in den hoogsten zin tragisch, daar dat noodlot in al zijn wreedheid letterlijk straft "tot in het derde en vierde lid" en in zijn wraak allen medoogenlo ı die niet schuldiger zijn dan voor zoo verre bl

met den schuldige iemand toerekenbaar maakt voor wat bedreven is door anderen. En zoo ergens, dan is Shakspere hier de verheerlijker van het recht des volks om den tiran, den meineedige, die nog durft spreken van de "gratie Gods" en den "gezalfde des Heeren", gelijk Richard III, te verzaken en vervallen te verklaren, ten einde een waardiger hoofd, dat recht heeft op de genegenheid der onderdanen, uit vrije beweging te volgen. Het is daarom ook dat Richmond, die overigens als Hendrik VII vrij onbeduidend was, in het treurspel als een zeer beminnelijk en belangwekkend persoon wordt voorgesteld. Wij zien dan in dit stuk een aanschouwelijk tooneel van een zeer dramatisch maar ook zeer pijnlijk tijdsgewricht, waarin allen zonder onderscheid moeten ondergaan, die tot een verouderde richting behooren, om plaats te maken voor een jeugdiger en meer bezield geslacht, dat een anderen weg wil dan dien der overlevering en verouderde instellingen. Die ondergang moge beklagenswaardig zijn — en (opmerkelijk feit!) Shakspere is de eerste om dat met nadruk voor te stellen — doch gevorderd wordt het door de onverbiddelijke eischen van het lot, die de Dichter kan noch wil ontkennen. Aan dat alles, meenen wij, is die echt dichterlijke stempel te danken, dien wij op dit treurspel gedrukt zien en daaruit is de stoutheid, de kracht, de bezieling te verklaren, onder welker invloed ieder lezer van Richard III verkeert.

Nog iets, eer wij van dit stuk afstappen. Voor de kennis van Shakspere's ontwikkeling is het een hoogst gewichtige bijdrage. Men wordt getroffen door het bewonderenswaardig meesterschap over taal en stijl in dit treurspel ten-toon-gespreid, een meesterschap, dat zich in het bijzonder na de vervaardiging van dit stuk meer dan ooit vertoont. De versbouw van dit treurspel is uitstekend. De verzen vloeien voort gelijk een machtige stroom; alle beeldspraak is grootsch en bestemd; alles vertoont een ongedwongenheid, een losheid en volkomenheid van uitwerking, als tot heden in geen stuk nog zoo klaar aan den dag is gekomen, terwijl de onuitputtelijke rijkdom van denkbeelden, de kracht, bijna zouden wij zeggen de hartstochtelijkheid, en de verscheidenheid van eigenaardige uitdrukking, en daarnevens de gemakkelijkheid er in heerschende, ons doen gevoelen, dat wij hier met een dichtstuk te doen hebben, in de volle weelde van een verheven genie voortgebracht. Er is niets in dit treurspel, of het draagt het kenmerk van Shakspere's

hand, uit een tijdperk, toen zijn geest tot de hoogste ontwikkeling gekomen was [1]. Van nu aan zien wij hem dan ook in zijn volle grootheid. Hij toont toegerust te zijn met een uitgebreide kennis op het gebied der wetenschap; de volksletterkunde en alles waarin zich min of meer een dichterlijke geest had geopenbaard, is zijn eigendom geworden en heeft zijn vruchtbare verbeelding voedsel gegeven of zijn oordeel geoefend, zijn smaak veredeld of gelouterd; de geschiedenis der menschheid in het algemeen en die zijns volks in het bijzonder, is hem een gebied geworden, waarop hij zich vrijelijk en met welgevallen kan bewegen. De uitkomsten van zooveel onderzoek en ontwikkeling worden bevrucht met de rijke ervaring in het menschelijk leven opgedaan en met de denkbeelden eener ernstige overpeinzing, terwijl de bezielende adem van het genie het leven geeft aan alles wat de machtige geest zich voorstelt en zich schept. Hij is Dichter en Wijsgeer, in de eerste hoedanigheid zonder wederga, in de tweede zelfs niet geëvenaard door zijn tijdgenoot Bacon.

Wij besluiten met een opmerking waartoe een tweetal stukken uit het laatste tijdperk van 's Dichters leven aanleiding geeft, namelijk *Julius Cæsar* en de *Tempest.* Het is zeker geen bloote toevalligheid, dat wij in het eerste stuk een karakterschildering als die van Brutus vinden. Niet alleen is het beeld van gemelden Romein meer dan eenig karakter bij Shakspere dat van den volmaakten held; maar in het algemeen kan men zeggen, dat het door den Dichter bestemd was om een aanschouwelijke voorstelling te geven van hetgeen hij als de type van een man wil beschouwd hebben. Er is dus overeenstemming tusschen den rijperen mannelijken leeftijd van den Dichter, waarin de teekening van dit karakter valt, en het karakter-zelf.

---

[1] Om slechts een enkel voorbeeld te geven, hoe dit merk van 's Dichters hand tot zelfs in een geringe wijziging zichtbaar is, deelen wij het volgende mede. In de oude kroniek, door Shakespere gebruikt, wordt vermeld, hoe Richard op het slagveld van Bosworth uitriep: "A horse, a horse, a fresh horse!" Shakspere veranderde dit in een regel, die den sleutel bevat voor het geheele stuk, namelijk:

"A horse, a horse, *my Kingdom for* a horse!"

Het koninkrijk, waarvoor de woestaard zoo geworsteld heeft en zooveel bloed heeft doen vloeyen, biedt hij in zijn laatste oogenblikken voor een paard te koop aan!

"His life was gentle; and the elements
So mixed in him, that Nature might stand up,
And say to all the world: *This was a man!*"

Zoo stelt ons Shakspere zijn held voor en overeenkomstig die woorden wordt de geheele schildering voortgezet en voltooid. Wij zien in hem een man, die met krachtigen wil een daad onderneemt, waarmede de menschheid, naar hij overtuigd is, gebaat wordt; een man, die door denken en handelen zich van allen in zijn omgeving onderscheidt; een man bovenal, wien de wijsbegeerte, gelijk Dante eenmaal van zich-zelf getuigde, vertroost en boven rampen en het noodlot verheft en die door kalmte en ernst van geest, door zelfbeheersching en zelfkennis in staat is alles te dragen wat de toekomst over hem besloten heeft. Merken wij nog ter loops op, dat Brutus bij dat alles mensch blijft, zoodat ons door den Dichter niet louter een verpersoonlijkte deugd of iets van dien aard vertoond wordt, waarin ook niets anders te voorschijn komt dan een karaktertrek of eigenschap die den Dichter uitsluitend voor de oogen zweefde. Door een type van een man tè geven, heeft Shakspere ons geen volstrekt onberispelijk man getoond. Ziedaar wederom den meestertrek in de schildering en het geheim waarin de aantrekkelijkheid van een held als Brutus voor ons gelegen is. Wij zien dien held ook blootgesteld aan onrust van ziel, aan gemoedsstrijd; hij verkeert nu en dan in opgewondenheid en vrees en geeft zelfs een enkele maal toe aan de onstuimigheid van geest, waarin de moeyelijkheden of de teleurstellingen van het oogenblik hem gebracht hebben. Doch wij gevoelen dat dit voorbijgaande is en dat straks de held wederom in den luister zijner verheven eigenschappen verschijnen zal. En naast die schildering van den man, gelijk Shakspere zich dien op rijperen leeftijd voorstelde, staat de type van een vrouw, ons in Portia voor de oogen gesteld. Zoo is het ons, alsof de Dichter in een zijner laatste scheppingen, die hij der wereld na zijn dood vermaakt, ons een spiegel voorhoudt, waarin wij het beeld aanschouwen van het ideaal waarnaar hij gestreefd heeft met al den ernst van zijn verheven geest en wat hij, als een waarachtig leermeester der opvolgende geslachten, beiden mannen en vrouwen ter bereiking voorstelt. Nog opmerkelijker zien wij dit uitkomen in den *Tempest*, wellicht het laatste stuk ons door hem geschonken. Zoo ergens dan zien wij in

dit stuk Shakspere-zelf, gelijk nog onlangs een beroemd Fransch geleerde aantoonde, bijna gelijktijdig met den schrijver van *Shakspere's Inner Life* en zonder met de bedoeling des laatsten bekend te zijn geweest. In het karakter van Prospero heeft de Dichter zich-zelf geschilderd, den man van een ernstig gemoed, van een geweten dat zich niets te verwijten heeft, den man van intellectueele kracht en van zelf-beheersching, den man van kalmte bij onderzoek en studie, van rust en waardigheid in de ontmoetingen des levens en tegenover zijn omgeving; den man eindelijk, zich bewust van hetgeen hij is en zich-zelf genoeg. De teekening van een karakter als Prospero is een zelf-beschouwing en als zoodanig is de schepping er van op den leeftijd, waarin de Dichter haar het aanzijn gaf, een hoogst belangrijk verschijnsel tot toelichting van zijn inwendig leven en den toestand zijns gemoeds aan het einde van zijn loopbaan. Is het niet of wij Shakspere hooren, terwijl hij afscheid neemt van het tooneel en van zijne omgeving in Londen, om in stilte en afzondering, gelijk hij aldaar reeds eenigen tijd gedaan had, zijn overige dagen in Stratford te slijten, — is het niet of wij hem hooren in de woorden van Prospero:

> I to my state grew stranger, being transported
> And wrapt in secret studies.
>   I pray thee mark me;
> I thus neglecting worldly ends, all dedicated
> To closeness and the bettering of my mind.
> My library was dukedom large enough!"

Reeds Coleridge beschouwde den *Tempest* en het karakter van Prospero uit dit oogpunt. "De Dichter (zegt hij) had nu een leven achter zich, besteed in de nauwgezette waarneming van de menschelijke natuur, haar verschillende vermogens en de beginselen harer werkzaamheid. Hij had waargenomen, dat de wijze waarop deze vereenigd of aan elkander ondergeschikt zijn het eigenaardige in iederen mensch teweegbrengt en dat de harmonie door de wederkeerige ongelijkheid van een overvloed in het eene opzicht en een armoede in het andere wordt voortgebracht. De taal waarin de waarheden, die het gevolg zijner waarneming waren, zijn nedergelegd, was uit het diepste van zijn zedelijk wezen voortgesproten en niet het minst spreekt zich dat wezen van den Dichter uit in den *Tem-*

pest." De held van dat stuk heeft het hoogste standpunt bereikt, dat eenig karakter van Shakspere bereiken kan, en juist met de schildering van dien held besluit hij zijn dichterlijke loopbaan. Een opmerkelijk verschijnsel, herhalen wij. Hier kan aan geen toeval gedacht worden. Het is niet anders dan natuurlijk, dat op het oogenblik der schoonste ontwikkeling van de menschelijke natuur, op het oogenblik dat een verheven geest een zijner waardig standpunt voelt bereikt te hebben, een beeld als dat van Prospero wordt afgemaald, bij wien willen en handelen, neiging en geweten, zedelijke moed en zelfbeheersching met elkander in overeenstemming zijn. Met het beeld van Prospero is dat van den Dichter dus een. Doch vóór het ons als zoodanig verschijnt is er, even als bij den held van den *Tempest*, een leven voorafgegaan van strijd en teleurstelling, van droefheid en blijdschap, van waarneming en overpeinzing, van waardeering en miskenning, in één woord, van alles wat het leven van den grootsten man der laatste eeuwen op het gebied der kunst moest opleveren en eischen. De geschiedenis van dat inwendig leven blijven wij nog steeds wachten.

Roermond, Oktober, 1865. A. S. KOK.

EEN PLEIDOOI

TEGEN

DE MODERNE RICHTING.

D. Chantepie de la Saussaye, Leven en Rigting. Vier voorlezingen over godsdienstige vraagstukken van dezen tijd. Rotterdam, 1865.

Indien het woord van Bilderdijk waarheid behelst, dat men meesters van de taal moet zijn, om meesters over het gemoed te kunnen worden, dan zal de heer Chantepie de la Saussaye door de vier voorlezingen, die hij onder den titel van "Leven en Rigting" heeft openbaar gemaakt, de gemoederen zijner lezers niet veroveren. Meester is de heer de la Saussaye in den regel over zichzelf en over de hartstochten, die zoo licht een theologischen boezem bewegen. Zelden zult gij een bitter woord van hem vernemen, zelden hem tegen zijn wederpartij hooren uitvaren. Hij is bekommerd, hij is verontwaardigd; alles "wat van de empirische school in Nederland uitgaat, ontsteekt een vuur in zijn binnenste;" maar slechts bij uitzondering laat hij zich door zijn toorn verblinden en wordt hij onrechtvaardig jegens hen, wier gevoelens hem een ergernis zijn. Meester is hij voorts in de nieuwere dogmengeschiedenis. Met fijnen tastzin weet hij de verschillende godsdienstige richtingen van den jongsten tijd te waardeeren; haar eigenaardigheden te kenschetsen, haar verdiensten te schatten, haar gebreken aan te wijzen. Schakeeringen, die aan minder geoefende oogen meestal ontgaan, merkt hij aanstonds op, en waar niemand eenige overeenkomst bespeurde, daar ontdekt hij een

wezenlijke verwantschap, en toont die onweêrsprekelijk aan. Doch meester over de taal is hij niet. Zijn hollandsch is van zeer twijfelachtige soort, en heeft een sterken franschen, soms ook een duitschen bijsmaak. Zijn stijl? — Och! men kan ook zonder schitterenden, zonder wegsleependen, zonder sierlijken stijl zeer nuttige dingen zeggen en zeer belangrijke voorlezingen houden. Het zou dwaas en onbillijk zijn, den heer de la Saussaye te verwijten, dat zijn stijl niet fraai is. Maar zoowel hoorders als lezers hebben recht te eischen, dat een spreker of schrijver verstaanbaar zij. De heer de la Saussaye is dat niet. Ik heb geen ander doel gehad, dan om hem te begrijpen. Ik heb moeite gedaan, om hem te begrijpen. Ik heb verscheiden volzinnen, die mij voor 't recht verstand van 'schrijvers eigen meeningen zeer belangrijk voorkwamen, herhaaldelijk overgelezen, doch ik ben niet wijzer geworden. Ligt het aan mij? Ben ik tegenover deze redevoeringen in dezelfde verhouding als de *ἄνθρωπος ψυχικός* van Paulus, de zinnelijke mensch tegenover de dingen die des geestes Gods zijn? Schijnt mij het hier voorgedragene dikwijls verward, alleen omdat er verwarring heerscht in mijn begrippen, nevelachtig, omdat er over mijn oogen een nevel van vooroordeelen hangt? Is het mijn onhandigheid, die mij dezen kampioen telkens doet ontglippen, als ik op het punt sta hem te vatten, of is het, omdat hij zich evenals de homerische Athene, op het beslissende oogenblik achter wolken verbergt? Maar mijn geachte ambtgenoot heeft niet de minste begeerte om zich te verbergen. Hij wenscht niets liever dan duidelijk te zijn. Zelf gevoelt hij een zekere neiging, om zich in 't afgetrokkene en algemeene te verliezen. Daarom heeft hij, zooals hij ons meêdeelt, geen boek willen schrijven, maar liever voorlezingen gehouden. De welwillende lezer was te abstrakt, de geëerde hoorder was konkreter. Het kalmeerend vooruitzicht van een aandachtig gehoor zou hem vanzelf kortwieken. Ik weet niet, welk een duizelingwekkende vlucht de geleerde schrijver zou genomen hebben, indien hij niet geschreven had met het doel om als spreker op te treden. Ik weet ook niet, hoe zijn gehoor de proefneming heeft doorgestaan. Maar ik vrees, dat zij niet in allen deele gelukt is. Want indien de bedaarde lezer, die hem bij de slippen kan grijpen en dwingen om hetgeen hij gezegd heeft nog eens en nog eens te herhalen, hem toch niet altijd begrijpt, dan moet de arme hoorder, genood-

zaakt den redenaar te volgen in zijn rustelooze vaart, nu en dan wel eenige lichtheid in 't hoofd hebben gevoeld.

En dat ligt niet daaraan, dat de heer de la Saussaye voor zichzelf niet tot helderheid is gekomen, en niet weet wat hij wil. Een man, die anderen zoo juist weet te karakterizeeren, kan geen warhoofd zijn. Het heeft geen andere reden, dan dat hij zich niet geoefend heeft in 't gebruik van dat heerlijke werktuig, waardoor wij onze gevoelens aan anderen mededeelen. Hij zou een groot schilder zijn, indien hij schilderen kon; een eerst beeldhouwer, indien hij den beitel maar wist te hanteeren. Het ontbreekt hem aan geen der vereischten, om een leermeester te zijn van het beste, het denkende deel zijns volks, dan aan dit eene: meesterschap over de taal. De taal is een vrouw, die er goed uitziet, en dit zeer wel weet. Zij wil zeer gaarne een eerlijk huwelijk met u aangaan, mits ge haar eerst fatsoenlijk het hof maakt en haar genegenheid tracht te winnen. Bespeurt zij, dat gij haar verwaarloost, zij wreekt zich aanstonds, en laat u maar voorthaspelen, zonder dat zij een vinger uitsteekt om u te helpen. Maar geeft gij haar de eer, die haar toekomt, toont gij, dat zij u niet onverschillig is — zij is als iedere vrouw: een tijdlang wil zij meesteresse zijn; doch dan legt ze ook gewillig haar hand in de uwe, en dient en helpt u trouw en teêr.

In weêrwil van dien gebrekkigen vorm kan ik toch zeer goed begrijpen, dat het den spreker niet aan belangstellende hoorders ontbroken heeft. De zaken, waarover hij handelde, zijn van geen klein gewicht, en wat een man als hij daarover te zeggen heeft is wel der moeite waard om gehoord te worden. Veelal zijn het duistere dingen, die hij verkondigt, nooit alledaagsche. Ik vind het gansch niet vreemd, dat zijn vrienden en volgers zich gaarne wat inspanning en een weinig hoofdpijn getroost hebben, daar ze wel wisten, dat ze er niet bij verliezen zouden. Zij hebben taaie brokjes geslikt, inderdaad, maar goede, voedzame spijzen werden hun ook toegediend. Wat ieder, wat ook ons in dezen ethisch-irenischen, of wil men ethisch-mystieken godgeleerde aantrekt, dat is zijn hooge ernst, dat is zijn warme overtuiging. Hier is een eerlijk man, die niet "anathema!" roept, omdat de nieuwe leer zijn rust in gevaar brengt of "strijdt met zijn oude preken," maar omdat hij er een schadelijke dwaling in ziet, die de godsdienst ondermijnt. Hij spreekt, om geen andere reden,

dan omdat zijn hart vol is, omdat hij niet zwijgen kan. Ook bezigt hij niet de botte wapenen, waarmeê de Sionswachters gewoon waren te strijden. Hij kampt voor het oude, maar met wapenen van de nieuwste vinding. Om de moderne wetenschap te vernietigen, rust hij zich toe als een modern man. Orthodox is hij, maar geen gemeen orthodox; konfessioneel, maar niet een van die starre konfessioneelen, die u, voor alle bewijsvoering, de dortsche kanons en de nederlandsche geloofsbelijdenis naar het hoofd werpen. Het kerkelijk leerstelsel is niet veilig voor zijn kritiek [1]. Liever zou hij niet aan de onfeilbaarheid der heilige Schrift gelooven, dan die te staven door redeneeringen, zooals de oude dogmatici gewoon waren te gebruiken [2]. Hij houdt de Schrift voor het ingegeven woord Gods, om de machtige werking die zij teweegbrengt, en omdat haar inhoud, naar zijn gevoelen, samenstemt met de behoeften des gewetens. Allerminst wil hij haar als een wetboek bezigen, en hij kan niet nalaten zich te verzetten tegen hen, die haar slechts als een bron van geloofs- en zedeleer beschouwen [3]. Hij stelt zich voor het wondergeloof in de bres, maar hij aarzelt niet: "het onderscheid" (d. w. z. het onderscheiden) "van wonder en natuurlijke gebeurtenis", voor "een vrucht der latere dogmatiek" te verklaren [4]. Daarom is hij echter geen plooier, geen middelman; geen van die "halven" waarvan Strauss spreekt in zijn jongste pamflet, maar wel degelijk "ein Ganzer." Geen vermomde modern, die zich met orthodoxe frazen opschikt, maar een vriend van het oude, die de taal van zijn tijd spreekt, en met wien er te redeneeren is. Ik kan mij op zulk een standpunt wel verplaatsen. Ik kan zulk een richting gemakkelijk waardeeren, hoe weinig sympathie ik ook voor haar gevoelens koester. Ik verwonder mij niet, dat haar woordvoerder instemming vindt bij velen, die zooals hij aan de oude overleveringen en leeringen gehecht zijn, maar ze gaarne op wat minder wrakke grondslagen gevestigd zouden zien, dan waarop men ze tot hiertoe trachtte staande te houden.

Het is mijn voornemen niet de richting van den heer de la Saussaye te beschrijven; hijzelf heeft dat reeds vroeger, en nu weder in dit viertal voorlezingen gedaan. Nog veel minder

---

[1] Leven en Rigting, blz. 76.
[2] T. a. p. blz. 83.
[3] T. a. pl. blz. 108.
[4] T. a. p. blz. 88.

zal ik haar bestrijden. Over richtingen te twisten komt mij zeer onvruchtbaar voor. Men kan even goed iemands karakter als zijn richting weêrleggen. Als een omnibus — men vergeve mij deze alledaagsche vergelijking — als een omnibus is het leven. Vele menschen kiezen een plaats binnenin. Men zit er tegenover elkander, soms vrij gedrongen, en in gevaar van in onzachte aanraking te komen met de beenen van zijn overbuurman, doch warm en droog. Van de buitenwereld bemerkt men niet veel, dan het weinige, dat men tusschen de hoofden door, en door een bestoven of beregend glaasje kan waarnemen. Bovenop geniet men echter een ruimer uitzicht. Velen kiezen zich dus daar een plaats, al heeft men het er soms wat koud of wat warm, en al moet men een weinig klimmen. Men zit er rug aan rug. En daarom, o mijn ethisch-irenisch medereiziger door het leven! al ziet gij bijwijlen om en vangt zoo een kijkje op van hetgeen ik voor mij heb, al weigert gij niet hardnekkig — hardnekkig in letterlijken en figuurlijken zin — zooals uw orthodoxe buurman, om het hoofd nu en dan een weinig te wenden, al beweert gij niet zooals hij, dat er niets te zien valt, dan waar gij zit, of dat gij aan uw zijde alles opmerkt ook wat achter uw rug slechts te bespeuren is, — daarom ziet gij zooveel andere dingen dan ik, en zie ik andere dingen dan gij; wij zullen er niet over rechten. Het beste is, dat men doet zooals gij, en dat elk op zijn beurt vertelt, wat hij van zijn kant heeft waargenomen, men zou dan langzamerhand uit al die ervaringen een geheel kunnen vormen. Ik stel met den heer La Saussaye het leven boven de richting, en ik weet zeker Dr. Pierson ook, al luidt zijn titel toevallig Rigting en Leven, en die van zijn tegenstander, niet toevallig, Leven en Rigting. En al loopen onze richtingen uiteen, in het leven zijn er punten genoeg, waar wij elkander allen ontmoeten.

Ik zal het dus niet opnemen voor de zoogenaamde moderne richting, noch voor de empirische methode; de kritiek van den heer L. S. kan voor beide slechts heilzaam zijn. Maar ik moet het opnemen voor de wetenschap, die door den geëerden schrijver zeer onbillijk behandeld wordt.

De wetenschap behoort niet tot de gunstelingen van onzen ethisch-irenischen godgeleerde. Gedurig moet zij het misgelden. Nu eens wordt zij met een minachtenden glimlach op haar plaats gezet, dan wordt haar een ernstige vermaning ge-

geven. Haar hoofdzonde is hoogmoed. Hoort het slechts aan den bekenden uitroep van den man, dien La Saussaye zeer karakteristiek "een heidensch wis- en werktuigkundige" noemt, alsof de wis- en werktuigkunde iets met het heidendom had te maken. "Geef mij een plaats waar ik staan kan, en ik zal de aarde bewegen!" heeft Archimedes gezegd. En La Saussaye erkent, daar is een zekere stoutheid in deze taal der geestdrift; "in die geestdrift ligt geloof, geloof aan de almagt van den geest over de stof, aan de bestemming der natuur, om den mensch, die geest is, te dienen." Maar er is toch een lastige en onoverkomelijke kleinigheid, waarop dit woord der geestdrift afstuit. Het is onmogelijk om buiten de aarde zulk een plaats waar men staan kan, te vinden. En dus: "de geloofstaal der wetenschap is tevens de openbaring harer onmagt; — in hare verheffing ligt hare vernedering; haar moed is... geen ootmoed, maar... hoogmoed." De beschuldiging is volkomen onrechtvaardig. Hoogmoed zou het zijn, als de wetenschap door den mond van een harer beoefenaars zonder meer verklaarde: Ik zal de aarde bewegen. Hoogmoed, wanneer zij zich verbeeldde een plaats buiten de aarde te zullen vinden, waar zij staan kon. In dat: "Geef mij een plaats," ligt vanzelf opgesloten, dat zij niet in staat is zichzelf die plaats te geven; ligt de erkenning dat zij niet almachtig, dat zij beperkt is. Wil men dat haar onmacht noemen, ik noem het liever haar grenzen. Haar taak, haar doel, haar uitsluitende taak en eenig doel is te weten; niet wetten te geven, maar bestaande wetten te leeren kennen; zelfs de toepassing dier wetten behoort tot een ander gebied. Als Jezus uitroept: "Indien gij een geloof hadt als een mosterdzaad, gij zoudt tot dezen berg zeggen: word opgeheven en in de zee geworpen, en het zal geschieden," zullen wij dan daartegen inbrengen, dat deze geloofstaal op een kleinigheid afstuit, op de gebleken onmogelijkheid, om zelfs door het grootste geloof een berg op te heffen en in de zee te werpen? Of zullen wij in dat woord een paradox zien, wiens opzettelijke overdrijving zichzelf rechtvaardigt, omdat het geloof inderdaad een bergenverzettende macht is? Nemen wij dus den roem der wetenschap voor hetgeen hij is, en laten wij in de stoute woorden van Archimedes niets anders zien dan de uitdrukking zijner blijdschap over een ontdekking, die hemzelven verbaasde, en van wier groote gevolgen hij een voorgevoel had. Het geloof is een der midde-

len die de menschelijke geest bezit om de stof te beheerschen, de wetenschap is een ander. En terwijl deze laatste haar rechten handhaaft, gelijk zij verplicht is te doen, kost het haar niets te erkennen, dat zij grenzen heeft, en dat zij niet bij machte is zich "buiten de aarde" te plaatsen, al slaat zij, — want ook dit mag niet vergeten worden! — "van de aarde", haar aangewezen standpunt, vrij en wijd den blik om zich heen.

Indien de wetenschap de vrijmoedigheid heeft, om zich bezig te houden met vraagstukken, die de oude bijbelschrijvers op hun wijs hebben opgelost, dan wordt zij door den auteur der Vier Voorlezingen uit de hoogte afgewezen. "De theorie van Darwin over de transsubstantiatie der dieren", zoo heet het op blz. 10, "was nog niet uitgevonden (aldus) toen Genesis geschreven werd." Hetgeen trouwens van meer "uitvindingen" geldt, zooals die van Kopernikus, Newton en anderen. "De bijbel", zoo was even te voren opgemerkt, "de bijbel heeft nu eenmaal deze eigenaardige beschouwing van den mensch, dat zij (hij?) het menschelijk geslacht niet afleidt van de apen, en tusschen den chimpanzee en gorilla en den mensch geen geleidelijken overgang, maar een klove stelt." Waar de heer La Saussaye in zijn bijbel iets gelezen heeft van die klove tusschen den gorilla en den mensch, weet ik niet te bepalen. Doch dat de schrijver van Genesis het menschelijk geslacht niet van apen afleidt, is onloochenbaar, — en natuurlijk, daar de hebreën met het belangwekkend geslacht der vierhandigen weinig bekend waren, en den naam voor deze diersoort zelfs uit het sanskrit moesten ontleenen. De auteur van Genesis II, de Jehovist, meent dat de eerste mensch gevormd is uit een klomp stof, en de tweede (vertegenwoordigster van de minder logische, doch daarom juist voortreffelijker helft van het *genus humanum*, zie blz. 56 en 57), de tweede uit een rib. Is een stofklomp beter dan een chimpanzee? Een rib uitnemender dan een gorilla? Ik mag het lijden. Ik zal ook niet beslissen welke van beide theoriën, die van Darwin of de mozaïsche, waarschijnlijker is. Maar dat de laatste hartverheffender zijn zou kan ik niet toegeven.

Slechts op ééne voorwaarde kan de wetenschap genade vinden in de oogen van den heer La Saussaye, wanneer zij namelijk bereid is, zich aan zekere beperkingen te onderwerpen. Theologie althans, hij heeft het een paar jaren geleden met zooveel

geheel van moeten afzien om immermeer eenige kritiek op de Edda en op de Kalevala toe te passen.

"Geef den keizer wat des keizers is, en Gode wat Gods is." Aan de godsdienst haar eigen gebied en haar volle vrijheid, maar aan de wetenschap ook de hare. De waarachtige godsdienst van het hart, die niet angstvallig aan versleten vormen gehecht is, staat te hoog om door de kritiek te worden gedeerd of geschokt. Doch ook de wetenschap kan niet ademen wanneer de geloofsleer, in welken vorm ook, haar de hand op den mond legt, kan niet vooruitgaan, wanneer men begint met haar te verminken. En gelijk het de ondergang van het Jodendom is geweest, dat het niet wist te onderscheiden tusschen hetgeen aan God behoorde en hetgeen aan den keizer moest worden gegeven, zoo zal het de ondergang der theologie zijn, wanneer zij den moed niet heeft, om in den volsten zin des woords een wetenschap, een wetenschap als een andere te zijn.

Nog veel zwaarder dan tegen de wetenschap zijn de beschuldigingen door onzen schrijver tegen de "liberale literatuur" van onzen tijd ingebracht, beschuldigingen die hij eigenlijk al de zonen onzer eeuw naar het hoofd werpt. Zelfs beschouwt hij de katholieke literatuur, dat wil zeggen de werken der ultramontanen en klerikalen als een heilzaam tegengif tegen de andere. De liberale letterkunde — en de heer La Saussaye maakt hier niet de minste uitzondering, zoodat hij zijn anathemaas wel tegen alles wat door de vrienden van vooruitgang geschreven wordt, slingert — de geheele liberale letterkunde onderscheidt zich volgens hem door holle frazen, zinledige begrippen, en dweepen met een vooruitgang, "waarvan men de richting niet weet aan te geven, waaraan men noch uitgangspunt noch doelwit stelt." Men ziet uit dit laatste dat het lezen van al die holle frazen der liberale woordvoerders voor onzen ethisch-irenischen spreker aanstekelijk is. Voorts hebben zich de kinderen van dezen boozen tijd niet meer of minder dan ongeveer het volgende te verwijten: Miskenning van al de grootheden van het verleden; dweepen met het heden; — de liberalen schijnen volgens la Saussaye bijzonder dweepziek te zijn; — ijdele zelfverheffing. De geschiedenis zetten zij naar hun welbehagen om, en maken van haar, die een bergketen is met afwisselende hoogten en diepten, een rechte lijn, vermoeiend eentoonig. Kleine volken worden niet meer geacht

en de groote slechts beoordeeld naar de stoffelijke macht die zij uitoefenen. "Voor locale eigenaardigheden, provincialismen, historische overleveringen en gedenkteekenen, waarin zich vaak de eigenaardigheid der rassen en daarmede de rijkdom des geestes openbaart, is oog noch hart." Zelfs de bijzondere roeping van het israëlietische volk verdwijnt in die van het semietische ras, en van den uitnemendste van dit volk, Jezus van Nazareth, zal slechts zooveel voor historisch kunnen gelden, als uit zijn tijd en volk zal zijn te verklaren [1].

Het zijn inderdaad geen lichte aanklachten, maar die wij met groote kalmte kunnen aanhooren. Want ze zijn òf eenvoudig uit de lucht gegrepen, òf dwaas overdreven. Ik wil niet zeggen, dat het een of ander van deze verwijten niet op den een of anderen liberalen schrijver in zekere mate van toepassing zou zijn. Zeker! Renan zal niet loochenen, dat hij het monotheïsme van de israëlieten uit de eigenaardigheid van het semietische ras heeft pogen te verklaren; maar het zijn niet alleen orthodoxen geweest, die deze stelling van den grooten Oosterling bestreden. Ook zijn er, wie zou het loochenen? die slechts de wonderen der nijverheid en de vorderingen op stoffelijk gebied waardeeren, doch den vooruitgang op het geestelijk gebied met minachting over 't hoofd zien; maar is het de liberale letterkunde, die zich aan deze eenzijdigheid schuldig maakt? En bespeurt de heer La Saussaye niet onder degenen wier werken hij zoo hard beoordeelt een minderheid wellicht, doch een aanzienlijke minderheid zeker, die aan nog een anderen dan stoffelijken vooruitgang al haar krachten heeft gewijd? Het heden wordt door velen dikwijls ten koste van 't verleden geprezen, ik erken het gaarne, en het zijn noch de katholieken, noch hun ethisch-irenische vrienden die dat doen; maar omgekeerd wordt door vele dezer laatsten het verleden ten koste van het heden verheerlijkt; en de verstandigen van beide richtingen wachten zich wel voor deze overdrijving. Voor al deze beschuldigingen bestaat dus eenige grond, weinig, maar toch iets. Doch voor de andere niet de minste. Hoe de heer La Saussaye deze zelf waarschijnlijk heeft kunnen vinden is voor mij een onverklaarbaar raadsel. Miskenning van de grootheden van 't verleden — indien dit geen gallicisme is dan zal het wel moeten beteekenen dat de groote mannen, of groote karakters van vroegere eeuwen thans miskend worden. Door wie? Door den

[1] L. en R. bl. 161 volgg.

geheel van moeten afzien om immermeer eenige kritiek op de Edda en op de Kalevala toe te passen.

"Geef den keizer wat des keizers is, en Gode wat Gods is." Aan de godsdienst haar eigen gebied en haar volle vrijheid, maar aan de wetenschap ook de hare. De waarachtige godsdienst van het hart, die niet angstvallig aan versleten vormen gehecht is, staat te hoog om door de kritiek te worden gedeerd of geschokt. Doch ook de wetenschap kan niet ademen wanneer de geloofsleer, in welken vorm ook, haar de hand op den mond legt, kan niet vooruitgaan, wanneer men begint met haar te verminken. En gelijk het de ondergang van het Jodendom is geweest, dat het niet wist te onderscheiden tusschen hetgeen aan God behoorde en hetgeen aan den keizer moest worden gegeven, zoo zal het de ondergang der theologie zijn, wanneer zij den moed niet heeft, om in den volsten zin des woords een wetenschap, een wetenschap als een andere te zijn.

Nog veel zwaarder dan tegen de wetenschap zijn de beschuldigingen door onzen schrijver tegen de "liberale literatuur" van onzen tijd ingebracht, beschuldigingen die hij eigenlijk al de zonen onzer eeuw naar het hoofd werpt. Zelfs beschouwt hij de katholieke literatuur, dat wil zeggen de werken der ultramontanen en klerikalen als een heilzaam tegengif tegen de andere. De liberale letterkunde — en de heer La Saussaye maakt hier niet de minste uitzondering, zoodat hij zijn anathemaas wel tegen alles wat door de vrienden van vooruitgang geschreven wordt, slingert — de geheele liberale letterkunde onderscheidt zich volgens hem door holle frazen, zinledige begrippen, en dweepen met een vooruitgang, "waarvan men de richting niet weet aan te geven, waaraan men noch uitgangspunt noch doelwit stelt." Men ziet uit dit laatste dat het lezen van al die holle frazen der liberale woordvoerders voor onzen ethisch-irenischen spreker aanstekelijk is. Voorts hebben zich de kinderen van dezen boozen tijd niet meer of minder dan ongeveer het volgende te verwijten: Miskenning van al de grootheden van het verleden; dweepen met het heden; — de liberalen schijnen volgens la Saussaye bijzonder dweepziek te zijn; — ijdele zelfverheffing. De geschiedenis zetten zij naar hun welbehagen om, en maken van haar, die een bergketen is met afwisselende hoogten en diepten, een rechte lijn, vermoeiend eentoonig. Kleine volken worden niet meer geacht

Doch dit is nog erger, dat er voor locale eigenaardigheden, provincialismen, historische overleveringen en gedenkteekenen oog noch hart zou zijn. Oog noch hart voor dit alles, nu men juist met zooveel zorg alles wat er van historische overleveringen en gedenkteekenen nog te redden is, behoudt, verzamelt, ik zou haast zeggen met innige vroomheid bewaart! Nu men provincialismen, idiotismen, plaatselijke en persoonlijke eigenaardigheden, ja, als oorzaken van twist en verdeeldheid, van bekrompen oordeelvelling en uitsluiting bestrijdt, maar als merkwaardige openbaringen van het rijke menschenleven en den rijken menschelijken geest met belangstelling gadeslaat en nauwkeurig bestudeert! Indien iemand zeide, dat de stoffelijke ontwikkeling tegenwoordig geheel niet wordt geteld, dat de nijverheid kwijnt en de natuurkunde, tot zelfs op de middelbare scholen toe, door allerlei andere wetenschappen wordt verdrongen, hij zou niet verder van de waarheid zijn, dan de heer La Saussaye in het aangehaald beweren. En indien de een of andere liberaal van hem staande hield, dat hij het geweten verwaarloosde ten koste van 't verstand, dat hij een vriend was van verlichting, dat hij de bijbelboeken niet waardeerde en aan Israël een te geringe plaats in de wereldgeschiedenis aanwees; — deze dronken liberaal zou ten opzichte van den auteur der Voorlezingen niet onrechtvaardiger zijn, dan hijzelf voor de liberalen is geweest.

'Maar, gelijk Napoleon III en de heer Hausmann, of gelijk de New-Yorksche edilen, zoo hebben de liberalen een zekere voorliefde voor de rechte lijn.' Waar haalt de onverbiddelijke rechter der modernen de bewijzen voor deze stelling vandaan? Wíj zouden meenen, dat de menschheid steeds vooruitgaat op een rechten effenen weg, wij, die helaas! maar al te goed weten, dat op de stoute hervorming der zestiende eeuw de regeering van het orthodoxisme in de zeventiende, op de omwenteling der achttiende de restauratie van het begin der negentiende gevolgd is; wij, die den vooruitgang gaarne vergelijken bij den vloed, omdat ook hier elke golf voor een wijl terugwijkt, al wordt hij straks weêr door een machtiger golf gevolgd; en die zelfs volgaarne de vergelijking van den heer La Saussaye zouden overnemen, als hij de geschiedenis een majestueuze bergketen noemt, "een bergketen met ongelijke toppen, diepe kloven, onregelmatige verbindingen, en nochtans ééne keten!" Ofschoon wij vooral dit laatste niet wenschen uit het oog te verliezen.

heer Alberdingk Thijm? Door degenen die zich onlangs ergerden, dat men een nieuwe straat in Rotterdam naar Hugo de Groot zou noemen? Maar de heer La Saussaye heeft van liberalen gesproken, en het zou zoowel de laatstgenoemde zeloten als den geestigen dichter en scherpen kritikus, onzen nederlandschen Montalembert, zonder twijfel zeer verwonderen, indien zij zich onder de liberalen gerangschikt zagen. Het zijn de liberalen die "de grootheden van 't verleden" miskennen. Welke grootheden? Jakob den tweede van Engeland en zijn doorluchtigen parijschen gastheer, Lodewijk den Groote, die zeker in de schatting onzer eeuw niet zeer groot meer is? Filips van Spanje, hun beider voorganger en geestverwant? Maar ik wil den geachten schrijver het onrecht niet aandoen van te vermoeden, dat hij het voor deze gekroonde ellendelingen zou willen opnemen, die men nu eerst in al hun laagheid en kleinheid leert kennen. Welke grootheden dan? Zeker toch niet Willem de Derde, door Macaulay bijkans vergood, noch Willem de Eerste, de held van Motley. Indien ik een der voorrechten van onzen tijd, een der deugden van zijn kinderen noemen moest, ik zou juist die aanvoeren, dat zij het verleden zoowel in zijn groote mannen als in zijn werken en vruchten beter, onpartijdiger, oprechter dan vroeger waardeeren. Bij wie toch is miskenning van 't verleden? Bij ons, die, juist omdat wij van het juk des verledens bevrijd zijn, het liefhebben, met liefde doorzoeken, met liefde beschrijven, in al zijn openbaringen liefhebben: bij ons, die de grootheid zoowel van Paulus als van Jakobus, van Abelard en Frans van Assisi, van Luther en Zwingli, van Calvijn zelfs, van Maurits en Barnevelt, van Willem III en Johan de Witt volgaarne erkennen: voor wie Çâkya Muni geen dweeper en Mohammed geen bedrieger meer is: die niet vergeten dat wij zoowel aan de zestiende als aan de achttiende eeuw onberekenbaar veel verschuldigd zijn? Of bij degenen die den bekrompen maatstaf hunner dogmatiek of hunner staatkundige vooringenomenheid ook den reuzen van den voortijd willen aanleggen, en hun blinde hartstochten nog niet kunnen afleggen, niet beheerschen althans, wanneer de dood alles moest hebben verzoend? Tot deze laatsten behoort La Saussaye niet. Waardeering is ook zijn leuze, en ik haast mij er bij te voegen, zijn ernstig streven. Waarom heeft hij dan de liberalen miskend juist in datgene wat hij met hen gemeen heeft, en waarop zij vóór alles recht hebben fier te zijn?

Doch dit is nog erger, dat er voor locale eigenaardigheden, provincialismen, historische overleveringen en gedenkteekenen oog noch hart zou zijn. Oog noch hart voor dit alles, nu men juist met zooveel zorg alles wat er van historische overleveringen en gedenkteekenen nog te redden is, behoudt, verzamelt, ik zou haast zeggen met innige vroomheid bewaart! Nu men provincialismen, idiotismen, plaatselijke en persoonlijke eigenaardigheden, ja, als oorzaken van twist en verdeeldheid, van bekrompen oordeelvelling en uitsluiting bestrijdt, maar als merkwaardige openbaringen van het rijke menschenleven en den rijken menschelijken geest met belangstelling gadeslaat en nauwkeurig bestudeert! Indien iemand zeide, dat de stoffelijke ontwikkeling tegenwoordig geheel niet wordt geteld, dat de nijverheid kwijnt en de natuurkunde, tot zelfs op de middelbare scholen toe, door allerlei andere wetenschappen wordt verdrongen, hij zou niet verder van de waarheid zijn, dan de heer La Saussaye in het aangehaald beweren. En indien de een of andere liberaal van hem staande hield, dat hij het geweten verwaarloosde ten koste van 't verstand, dat hij een vriend was van verlichting, dat hij de bijbelboeken niet waardeerde en aan Israël een te geringe plaats in de wereldgeschiedenis aanwees; — deze dronken liberaal zou ten opzichte van den auteur der Voorlezingen niet onrechtvaardiger zijn, dan hijzelf voor de liberalen is geweest.

'Maar, gelijk Napoleon III en de heer Hausmann, of gelijk de New-Yorksche edilen, zoo hebben de liberalen een zekere voorliefde voor de rechte lijn.' Waar haalt de onverbiddelijke rechter der modernen de bewijzen voor deze stelling vandaan? Wij zouden meenen, dat de menschheid steeds vooruitgaat op een rechten effenen weg, wij, die helaas! maar al te goed weten, dat op de stoute hervorming der zestiende eeuw de regeering van het orthodoxisme in de zeventiende, op de omwenteling der achttiende de restauratie van het begin der negentiende gevolgd is; wij, die den vooruitgang gaarne vergelijken bij den vloed, omdat ook hier elke golf voor een wijl terugwijkt, al wordt hij straks weêr door een machtiger golf gevolgd; en die zelfs volgaarne de vergelijking van den heer La Saussaye zouden overnemen, als hij de geschiedenis een majestueuze bergketen noemt, "een bergketen met ongelijke toppen, diepe kloven, onregelmatige verbindingen, en nochtans ééne keten!" Ofschoon wij vooral dit laatste niet wenschen uit het oog te verliezen.

Ofschoon wij — en zoo hij dit beweert heeft hij recht — in weêrwil van allen tijdelijken teruggang, in weerwil van de vele kronkelingen die het menschdom op zijn weg beschrijft, onwankelbaar en vast aan een onophoudelijken vooruitgang blijven gelooven.

Onbillijk is de aanklacht van den heer La Saussaye, dat wij blind zouden zijn voor de grootheid des verledens. Zullen wij hem zijn beschuldiging teruggeven? Zullen wij zeggen dat hij geen oog noch hart heéft voor de grootheid en de eischen van het heden? Misschien zou het even onbillijk zijn. Maar dat hij in één opzicht vooral de behoeften van den tegenwoordigen tijd miskent, dat moet ik ten slotte nog doen uitkomen.

De heer La Saussaye wil ons terugvoeren onder de heerschappij van hetgeen hij noemt: "de openbaring aan Israël gegeven;" omdat hij meent dat er tusschen die openbaring en de eischen en behoeften der konscientie een volkomene samenstemming bestaat [1]. Israël is voor hem het middenpunt der geschiedenis [2]. De bijbel, dat is de letterkundige nalatenschap van dat volk der volken, vermeerderd met de oudste christelijke geschriften die in den kanon des Nieuwen Testaments zijn samengebracht, de Bijbel is één geheel [3]. Niet de evangeliën slechts, maar ook de schriften der oude Bedeeling maken de oorkonden des Christendoms uit [4]. De voorstelling, die ons daarin, van het eerste vers van Genesis af, van God wordt gegeven is niet slechts ééne, maar ook de eenig-ware, die wij tot de onze moeten maken [5]. De beschouwing der geschiedenis zooals de israëlietische schrijvers die daarin leeren kennen, is de juiste, en wij vinden, wat meer is, in den Bijbel het geheel eenig verschijnsel van een algemeene geschiedenis bij een volk der oudheid. De wet eindelijk die daarin vervat is, en die Israël bezat, is, ondanks haar bij uitstek en noodzakelijk nationaal karakter, niettemin de zedewet voor alle volken geldig [6].

Tegen al deze stellingen en vooral tegen het beginsel waarvan zij uitgaan, heb ik groot bezwaar.

Ik kan over de konscientie van anderen niet oordeelen. Maar dat mijn konscientie andere, ik mag wel zeggen hoogere be-

---

[1] T. a. p. blz. 95. [2] T. a. p. blz. 89.

[3] In de Voorlezingen wordt steeds gesproken van *de* voorstelling, *de* leer enz. der Schrift, alsof die een eenheid ware.

[4] T. a. p. blz. 81. [5] T. a. p. blz. 86. [6] T. a. p. blz. 89.

hoeften en eischen heeft, dan die door de godsdienstige begrippen, en door de in menig opzicht verhevene doch ook in menig opzicht gebrekkige zedeleer van het Oude Testament bevredigd worden, dat aarzel ik niet te verklaren. De wreedheden, de gruwelen in die boeken niet slechts verhaald, maar als Gode welgevallige daden geprezen, en gepleegd door mannen als Jozua, als Samuel, als David, — om slechts deze te noemen — en die ik alleen uit de ruwheid en het vooroordeel van dien tijd en dat volk kan verklaren, stemmen zeer weinig samen met het getuigenis van mijn konscientie. De wet van Israël komt in vele punten met de algemeene zedeleer overeen, zooals trouwens elke wet van een der beschaafde volken uit de oudheid, maar de algemeene zedewet is zij evenmin als een van deze. Laten wij toch niet spelen met woorden! Indien de mozaïsche wet de zedewet zelve is, dan mogen wij van haar tittel noch jota te niet doen. Dan moet alles gehouden worden, 't zij dat het op het leven, 't zij dat het op de godsdienstige gebruiken en plechtigheden betrekking heeft. Dan is zelfs het minste der geboden niet ontbonden. Althans de grondwet niet. Althans niet die wet op steenen tafelen geschreven. Dan moeten wij de gesneden beelden uit onze huizen verwijderen en op onze straten vernietigen. Dan moeten wij sabbat houden, sabbat, den zevenden dag, en dan doen wij groote zonde met op dien dag een vinger uit te steken. Of wordt dit niet bedoeld? Wordt er niet anders bedoeld dan dit: dat de twee groote geboden, waarvan Jezus verklaarde: aan deze twee hangen de geheele wet en de profeten, ook de grondslagen der hoogste zedewet zijn, nu, dan zijn wij het daarmeê volkomen eens, maar dan kunnen wij de wet van Israël ook volkomen ontberen. De vervulling, de volmaking der wet is de afschaffing der wet. Wanneer zal dit eindelijk worden begrepen?

Ook de oud-testamentische voorstelling van God kan de onze niet meer zijn. Ja, indien zij beantwoordde aan de schets door La Saussaye van haar gegeven: "Van het eerste vers af van Genesis — wordt ons een persoonlijke God geteekend, heer der natuur, een God, die door zijn werk niet gebonden wordt, noch ook er zich buiten plaatst (?) en het aan zijn lot overlaat, een God, die evenzeer de sterren leidt op hare banen als de jonge raven voedt, een God, die alle dingen regeert met eene eeuwige wijsheid en toch vrij is tegenover zijne werken, een

God die wonderen doet, maar met die wonderen de eeuwige wereldorde niet verbreekt, maar openbaart!" Maar men zal erkennen, dat deze schets alleen de lichtzijde geeft. Men zal niet kunnen loochenen, dat zij èn onvolledig èn — men vergeve mij de uitdrukking — te volledig is. Waar vinden wij iets van "de natuur," van "de eeuwige wereldorde," in het Oude Testament? En hoe zachtkens wordt hier over menige voorstelling van de godheid, die daarin voorkomt, heengegleden. Hier lezen wij immers ook van een God, die berouw heeft, die vertoornd is, die spreekt met menschelijke stem en in menschelijke taal, die met de oogen gezien wordt, ja zelfs in menschelijke gedaante aan de vromen verschijnt en brood eet in hun tente, die wandelt in den hof als de avondkoelte gekomen is en nederdaalt van zijn troon om den torenbouw van Babel te bezien, die het hart der menschen verhardt en booze geesten of leugengeesten uitzendt, — kort en goed, van een God die de onze niet zijn kan [1].

Wil men Israël het middenpunt der geschiedenis noemen, het is wel, ofschoon ook Griekenland en Rome als zoodanig kunnen gelden. Het middenpunt der godsdienstgeschiedenis is het zeker. Het heeft door een aaneenschakeling der merkwaardigste lotgevallen, door een zeldzame afwisseling van bloei en vernedering, van lieverlede een godsdienst bij zich zien ontwikkelen, in oorsprong en aard, naar het schijnt, niet semietisch, en daarom aanvankelijk met de echt-semietische Baäl- en Melekdienst in hevigen kamp, doch machtig genoeg om deze ten laatste geheel te verdringen; een godsdienst — ik bedoel natuurlijk de Jahvehdienst — zuiverder dan eenige andere der

[1] De overschatting der israëlitiesche theologie bij den heer L. S., doet bij hem de voorstelling die de Grieken van de godheid bezaten des te dieper in de schaduw treden. De beschouwing die hij daarvan geeft is eenzijdig en gebrekkig. Volgens hem is het Noodlot — het onverbiddelijke, onredelijke en zelfs onzedelijke Noodlot, dat hij Ate noemt, de hoogste macht, waartegen goden en menschen vruchteloos worstelen, en waaraan zelfs Dike en Nemesis gebonden zijn. Ate ("Ατη) is de godin des ongeluks, die alle in blinden hartstocht volvoerde handelingen veroorzaakt. Het noodlot is Aisa (Αἶσα) of Moira (Μοῖρα). Het is een macht waaraan de mindere goden onderworpen zijn, doch alleen omdat zij onderworpen zijn aan Zeus; want inderdaad is de Aisa niet anders dan de wil van Zeus, waarom er dan ook dikwijls van de Aisa van Zeus (Διὸς αἶσα) en zelfs van de Moira der goden (Μοῖρα θεῶν) wordt gesproken. Tegen het noodlot (ὑπὲρ μοῖραν, ὑπὲρ αἶσαν) vermogen de menschen of aardsche machten niets, omdat Zeus of een andere godheid steeds gereed staan het te voltrekken. De Aisa der Grieken, wel verre van een turksch fatum te zijn, waartoe de heer L. S. haar verlaagt, is veeleer de mythologische persoonsverbeelding van den wil der Almacht, die meer en meer in Zeus werd samengevat.

oudheid, en die zich bovendien wat haar ontbrak, en wat er in andere vormen van godsvereering goeds was, wist toe te eigenen. Van haar is die godsdienst uitgegaan, die men de geestelijke aanbidding van den hemelschen Vader zou kunnen noemen, toen, wat er blijvends, wat er onvergankelijks in haar was, zich als had samengevat en was vleesch geworden in Jezus van Nazaret. Het zoogenaamde Oude Testament bevat de oorkonden dezer godsdienst van Israël, en omdat onze godsdienst een loot is van dezen stam, hebben die oorkonden een grooter belangrijkheid voor ons dan die der perzische, of der indische of van eenige andere godsdienst der oudheid. Maar in zekeren zin is het Oude Testament ons even vreemd geworden als de Veda of het Zend-avesta. De oorkonde van onze godsdienst is het niet. Wat wij denken en gelooven en hopen vinden wij er slechts gebrekkig in weder. Een andere geest, dan die ons leidt en bezielt, waait veeltijds uit deze bladzijden ons tegen. En hoewel zij getuigen van een wonderbaar vertrouwen en een warme godsvrucht, hoewel de zedekundige boeken die wij er in aantreffen voor het grootste deel een niet zeer verhevene doch reine moraal bevatten, hoewel de prediking der profeten welsprekend is van geestdrift en bezieling, hoewel ze in 't boek Job het stoutste godsdienstige dichtstuk bevatten, dat de wereld heeft aan te wijzen, de beschouwing der wereld en de beoordeeling der geschiedenis die er in heerschen zijn zoo primitief, en worden zoozeer door de voorbijgaande belangen van het joodsche volk bepaald, dat wij die sinds lang, en ongevoelig, met andere hebben verwisseld.

Met één woord, wij zijn de tuchtroede van Israël ontwassen. Jafet is eindelijk mondig geworden en woont niet meer in de tenten van Sem. Wat wij voor onze opvoeding aan Israël te danken hebben mogen wij, noch zullen wij niet loochenen. Maar alles, ik zeg alles, wat Israel aan de wereld te geven had, dat heeft Jezus als in naam van Israël, in dezen zin waarlijk de koning der joden, de gezalfde van Jahveh's volk, aan de wereld gegeven. Het geschenk van dit godsdienstvolk bij uitnemendheid aan het menschdom is de reine godsdienst, de zuiver geestelijke godsdienst, die in Jezus leefde; in hem gewekt door de schriften van zijn profeten, door hem volmaakt, gepredikt niet slechts maar beleefd; zijn eigendom, en door zijn woord en daad het eigendom van allen geworden. Dat geschenk is grooter en kostbaarder dan hetgeen of Griekenland of Rome

ons konden nalaten, omdat godsdienst het hoogste en onontbeerlijkste is voor den mensch. Maar wij behoeven daarom wat wij van deze andere geestelijke vaderen erfden, wij behoeven wat wijzelf ons verwierven niet gering te schatten en prijs te geven. Godsdienst, wetenschap en kunst, koophandel en nijverheid, wij moeten ze alle behouden, alle ontwikkelen, wij hebben aan een van deze niet genoeg. Daarom, daarom willen wij niet terug, maar vooruit. Vooruit, al is het over steile hoogten heen en door diepe, donkere dalen. Vooruit, al is het over een kronkelend pad. Onder de heerschappij van eenig volk der oudheid willen wij ons niet weêr laten brengen, noch onder een modern Rome, noch onder een modern Jeruzalem. Cezarisme en Theokratie zijn de dood. En wat is het anders dan theokratie, wanneer onze wetenschap, wanneer onze wijsbegeerte, wanneer onze godsdienst, wanneer ons gansche leven uitsluitend of vooral onder den invloed gebracht worden van een natie, die voor de theokratie geleefd en geleden heeft, en gestorven is? Wij sidderen als wij aan de mogelijkheid denken, dat de semietische geest, reeds al te machtig in ons midden, ook onder ons tot volkomen heerschappij kwam; dat hij ook onder ons, gelijk overal waar hij door den Islâm regeert, op een enkele na, alle kunsten en alle wetenschap doodde. Daartegen betaamt het ons te waken met kracht. Want die geest heeft nog meer invloed, zelfs op de ontwikkelde leden der gemeente, dan wij dikwijls meenen. Soms neemt hij zeer onbehaaglijke vormen aan, en treedt op met het masker der huichelarij, of met een dweepziek drijven. Een zijner oprechtste, zachtmoedigste en beminnelijkste tolken is de heer Chantepie de la Saussaye. Doch juist tegenover een man, zoo beschaafd van vormen en zoo innig overtuigd, moeten wij ons vooral herinneren, dat onze godsdienst de wereldgodsdienst is, uit die van Israël ontsproten, de godsdienst van Jezus, niet die der Joden.

C. P. Tiele.

DE DRIE TIJDVAKKEN

DER

NEDERLANDSCHE GESCHIEDENIS.

Ik beaam ten volle wat Guizot eens gezegd heeft, dat de historie op haar tegenwoordige hoogte het meest gebaat wordt door goede monographiën. Voor en aleer menige bijzonderheid in een juister daglicht geplaatst is, valt er niet te denken aan een overzicht van den geheelen loop der geschiedenis, dat in allen deele bevredigen kan. Daarom liever onze krachten besteed aan het ophelderen van bijzonderheden, dan verspild aan het leveren van algemeene beschouwingen, die slechts gedeeltelijk juist zijn. Niet aan het gebouw begonnen eer de bouwstof bijeen en gereed is.

Ik wensch mijne instemming met dit gezegde van Guizot duidelijk uit te spreken, omdat ik, voor eens, in strijd daarmeê ga handelen. Ik ga trachten in groote trekken een karakteristiek onzer staatkundige geschiedenis in haar verschillende tijdperken te geven. Het zijn algemeene beschouwingen, waarmeê ik den lezer ga bezig houden. Ik wil het echter niet ontveinzen, dat ik zelf aan deze niet de zekerheid toeken, die aan de uitkomst van het nauwkeurig onderzoek eener bepaalde gebeurtenis eigen is. Algemeene beschouwingen zijn, juist omdat daarbij zoo veel bijzonderheden over het hoofd worden gezien, noodzakelijk onnauwkeurig en slechts betrekkelijk waar. Doch dat is de eigenaardige fout van alle abstracties, en toch erkennen allen, dat deze haar nut hebben. En het is ook goed, dat wij somwijlen van de tallooze bijzonderheden, waarmeê wij ons doorgaans bezig houden, onze aandacht

voor een poos aftrekken en haar laten rusten op de beeltenis van het geheel, zoo als ons deze, ten gevolge van het onderzoeken der bijzonderheden, blijvend voor den geest staat. Het aanschouwen van het geheel wekt ons dan allicht op tot vernieuwde navorsching van die gedeelten, die nog minder juist bekend zijn, en bepaalt ons vooral bij die onderwerpen, die tot de kennis van het algemeen van meer dan gewoon belang blijken te zijn.

Zietdaar het oogpunt, waaruit ik het volgende zelf beschouw en door den lezer beschouwd wil hebben.

Er zijn volken, die zich door alle eeuwen heen in hun staatkundige ontwikkeling gelijk zijn gebleven, die sedert de vroegste tijden onveranderlijk hetzelfde doel hebben nagejaagd, nu eens langs den rechten weg, dan weêr, indien overmacht hun dezen versperde, voor een poos langs omwegen, maar altijd in dezelfde richting. Hun geschiedenis draagt dan ook in ieder tijdvak hetzelfde karakter, naar de eigenaardigheid der tijden gewijzigd, maar niet meer dan gewijzigd, in den grondtrek steeds onveranderd.

Neemt Engeland of Frankrijk ten voorbeeld. Van de wording dier rijken af vertoont ons hun geschiedenis een gelijkvormig, onafgebroken geheel. In dezelfde richting beweegt zij zich gestadig voort naar een doel, dat van den beginne af is aangewezen. De kiem, die zich reeds bij het ontstaan van den staat laat onderkennen, ontwikkelt zich in den loop der eeuwen tot den hoogen stam, dien wij voor ons zien, en die zijn vollen wasdom nog niet heeft bereikt, maar voor onze oogen blijft voortgroeien, met behoud zijner oorspronkelijke eigenaardigheid.

In Frankrijk zien wij te midden der regeringloosheid van de eerste middeneeuwen de oppermacht der kroon zich langzaam vormen. Nog is de kring, waarbinnen die macht bepaald wordt, van geringen omvang, maar gestadig zet hij zich uit, en naarmate hij zich uitbreidt verhoogt zich tevens de koninklijke macht boven die der vasallen, waaraan zij oorspronkelijk gelijk is geweest. De geheele geschiedenis van Frankrijk vertoont ons dit tweeledig streven, naar uitzetting der grenzen van het rijk en naar versterking der oppermacht van den vorst, ten behoeve der maatschappelijke gelijkheid van de onderdanen. Voor een poos moge dit streven schijnbaar ophouden, een andere richting schijnbaar de overhand nemen:

weldra houdt die storing op, en de geschiedenis vervolgt haar ouden loop in het oude spoor. Zelfs de bloedige omwenteling der vorige eeuw, die met het verledene voor goed dacht te breken en een nieuwe toekomst in te gaan, is onbewust op den ouden weg teruggekeerd, en heeft, in het politieke, tot niets geleid dan tot veroveringsoorlogen, tot versterking van het monarchaal gezag ten koste der hoogere standen en tot gelijkstelling van alle burgers voor de wet.

In de Engelsche geschiedenis is de zucht tot uitbreiding der vrijheden en rechten des volks het leidende beginsel. De opvolgers van Willem den Veroveraar behoefden hun opperheerschappij niet boven de macht van groote leenmannen te verheffen, of het volk te beschermen tegen de onderdrukking van overmoedige edellieden, evenmin als zij de grenzen van hun gebied gedurig hadden uit te zetten. Die grenzen waren door de zee aangewezen en zonder inspanning te bereiken. En de macht des konings ging die van alle andere grooten onvergelijkelijk te boven. De heerschappij der kroon was de eenige, die voor kleinen zoowel als voor grooten gevaarlijk kon worden. Daartegen spanden dan ook de baronnen samen, en riepen zij den bijstand der burgerijen in. Hun tegenstand aan de heerschzucht des konings geboden riep al vroeg het parlement in het leven, dat tot tegenwicht der alleenheersching dienen moest. In het opwegen van die twee staatsmachten tegen elkander, in beider streven om op elkander het overwicht te behalen, en in de nooit rustende pogingen om het verbroken evenwicht weêr te herstellen ten waarborg van de burgerlijke vrijheid, vinden wij het eigenaardig karakter, waardoor zich de Engelsche geschiedenis van die van alle andere staten onderscheidt.

In beide, in de Engelsche en in de Fransche geschiedenis, zien wij dus een bestendigen vooruitgang in dezelfde richting, een gedurig naderen tot een lang te voren bepaald doel. Alle groote gebeurtenissen zijn, als schakels in den keten, niet alleen op zich zelf maar ook door hun onderlingen samenhang merkwaardig. Aan een en dezelfde taak hebben alle groote staatslieden voortgewerkt. De gevolgen van hetgeen zij gewrocht hebben duren nog heden ten dage. Hoe zeker is derhalve het oordeel over het drijven der partijen, over het ijveren der staatsdienaars. Hebben zij zich bewogen in de richting, waarin de natie zich voortbeweegt? Of hebben zij getracht den loop der gebeurtenissen tegen te houden en af te leiden? Ziet-

daar den maatstaf, waarmeê wij hun verdiensten meten. Want de staatsman, die de natie wil leiden buiten het spoor, waarin zij uit eigen aandrift voortgaat, overschat zijn vermogen, en verspilt zijn krachten niet ten goede maar ten nadeele van zijn volk. Zoowel de Stuarts, die de rechten van het parlement verkortten, als het lange parlement, dat zich van het tegenwicht der kroon wilde ontslaan, hebben zich vergrepen aan de belangen en aan de begeerten van het Engelsche volk. De adel en de derde stand van Frankrijk, die op verschillende tijden de macht der kroon binnen al te enge grenzen wilden terugdringen, hebben zich niet minder tegen den geest der natie bezondigd, dan de koningen, die uit lauwheid of uit zelfzucht verzuimden het volk tegen de grooten te beschermen, en tegen de vreemden den ouden wapenroem van Gallen en Franken te handhaven. De geschiedenis leert hoe zulke vergrijpen te allen tijde door het volk gewraakt, en door de gevolgen gestraft zijn.

Draagt de geschiedenis van ons volk een even kenbaar, een even blijvend karakter? Is ook zij van den aanvang tot op heden een doorloopend geheel, een aaneengeschakelde keten van gelijksoortige feiten? Het tegendeel is waar. Een ieder die onze staatkundige geschiedenis met eenige aandacht beschouwd heeft weet, dat zij zulk een bestendig karakter niet vertoont. Onze geschiedenis verdeelt zich in drie perioden, die door diepe kloven van elkander zijn gescheiden, en ieder een geheel op zich zelf vormen. De revolutie van de vorige eeuw heeft niet slechts de republikeinsche instellingen van voorheen vernietigd, maar tevens met de traditie der republiek volkomen gebroken. Voor niet éénen staat misschien is de groote omwenteling zoo radicaal geweest als voor dien der Vereenigde Nederlanden. Ik spreek niet van de sociale, maar van de politieke strekking dier omwenteling. In het maatschappelijke moge de revolutie in Frankrijk nog dieper hebben doorgetast; in het politieke heeft zij Frankrijk, vergeleken met Nederland, slechts oppervlakkig aangedaan. Tocqueville heeft bewezen, dat de staatsinrichting, zoo als die na de omwenteling voltrokken is, reeds onder de oude régime was aangevangen. Bij ons daarentegen is al het bestaande tot in zijn grondslagen vernietigd en door een geheel nieuw gebouw vervangen.

En even radicaal was de omwenteling geweest, die twee eeu-

wen vroeger de republiek te voorschijn had geroepen. Wel had men toen de staatsinstellingen der monarchie grootendeels behouden, maar men was ze van toen af juist in tegenovergestelden geest als vroeger gaan hervormen en ontwikkelen. Niet slechts den vreemden overheerscher had men afgezworen, maar tevens de politiek, tot nog toe door de landsheeren gevolgd. Na den opstand tegen Philips is het vooral de onafhankelijkheid van corporatiën en personen tegenover het algemeen bestuur, waarnaar men streeft. Vóór den opstand was de orde, de ondergeschiktheid van de deelen van den staat aan de centrale regering, het doel dat beoogd werd. Tot op dit keerpunt onzer geschiedenis heerschte — als ik het zoo eens mag uitdrukken — de middelpuntzoekende kracht; van toen af is de middelpuntvliedende kracht gaan heerschen, en zij is blijven heerschen tot op de groote revolutie der vorige eeuw, die ons, zoo als wij reeds opmerkten, weêr een nieuwe richting heeft opgedreven.

Van deze drie perioden is ons de laatste door onze dagelijksche ervaring bekend. De middelste, de geschiedenis der republiek, hoewel in haar geheelen omvang niet zoo goed gekend als zij verdiende, is toch altijd minder verwaarloosd dan die van het eerste tijdvak, van het landsheerlijk bewind. Geen wonder: hetgeen ons het naast ligt, spreekt ons het duidelijkst toe. Bovendien het streven onzer republiek naar vrijheid boezemt ons, vrijheidlievende Nederlanders, meer sympathie in dan de zucht onzer vroegere vorsten naar centralisatie en ordelijk beheer. Aan die vrijheid, aan hun zelfregering, hadden onze voorouders het te danken, dat zij in Europa den voorrang verwierven, dien wij verloren hebben, maar waarop wij nog altijd trotsch zijn. Onder het beheer zijner vorsten zou Nederland niet licht zoo hoog zijn gestegen. Een enkele blik op Spanje, gelijk het geworden is onder het stelsel van regeren, dat ook voor ons land bestemd was, doet ons de republikeinsche vaderen zegenen, door wier moed en volharding zulk een lot van ons vaderland is afgewend. De republiek wekt dus onze sympathie; met haar roemrijke geschiedenis houden wij ons gaarne bezig; de tijd der monarchen daarentegen staat ons als een tijd van gelukkig ontkomen dwingelandij voor de verbeelding, en lokt ons tot geen nauwer kennismaking uit.

Maar hoe roemrijk de geschiedenis van de republiek ook zijn mag, niets op de wereld is volmaakt; zelfs de zon heeft

haar vlekken. die wel in den glans van haar licht verdwijnen, maar aan een gewapend oog toch niet ontgaan. Zou de vrijheid, die onze republiek zoo schitterend omstraalde, niet even eens haar gebreken hebben gehad? Helaas, zelfs voor een niet zeer scherpziend oog zijn deze maar al te zichtbaar. De vrijheid onzer republiek ging gepaard aan machteloosheid der regering; de zelfstandigheid der deelen van den staat leidde tot tweedracht, tot tegenwerking. Willekeur en revolutionair geweld moesten in hachelijke oogenblikken het pleit beslechten, bij gemis aan een erkend en geëerbiedigd gezag. De krachten, die, wel aangewend, iets groots hadden kunnen stichten, gingen niet zelden bij gebrek aan leiding nutteloos te loor, of keerden zich zelfs vijandig tegen elkander. Bij het beschouwen der lotgevallen onzer republiek hebben wij het gedurig te bejammeren, dat het vrije en wakkere volk van Nederland onder een zoo ondoelmatig ingericht en zoo machteloos bestuur geplaatst was.

En dat was, wij moeten het erkennen, het gevolg van den opstand tegen den landsheer. De opstand heeft den regeringsvorm vernietigd, die door onze vorsten allengs was gevestigd, en die, op zich zelf doelmatig, met de vrijheid volkomen bestaanbaar zou geweest zijn. Wij hebben onze vrijheid zeker niet te duur gekocht, maar wij hebben ze toch duur betaald met de opoffering van zoo veel voortreffelijke staatsinstellingen als onze vroegere landsheeren ons geschonken hadden. De billijkheid vordert, dat wij het een zoowel als het ander erkennen, en dat wij de voorstanders der vrijheid niet boven mate prijzen ten koste van de handhavers der orde en der regering. In die fout vervallen onze geschiedschrijvers gewoonlijk. Misschien was het voorheen, tijdens de republiek, onmogelijk haar te vermijden. Laten wij, die onder andere omstandigheden leven, ze niet onnadenkend herhalen.

De schrijvers, die onder de republiek geboren en opgevoed waren, konden moeilijk een onpartijdig en billijk oordeel vellen over de regeringsdaden der afgezworen vorsten. Zij vereenzelvigden de vrijheid met den republikeinschen regeringsvorm. Zij oordeelden, als de oude Romeinen, dat de vrijheid dagteekende van de verdrijving der koningen. In iedere poging om de macht van de algemeene regering uit te breiden ten koste der verouderde privilegiën van steden en gewesten, zien zij een blijk van de heerschzucht der vorsten. Zij kun-

nen niet begrijpen, dat hierin de belangen van vorst en volk samengingen, en dat de toenemende macht van den vorst tot bevestiging strekte van den staat.

Met den val der republiek is deze republikeinsche beschouwing der geschiedenis niet verdwenen. Wij doen onze historische kennis nog meestal op bij de schrijvers van de vorige eeuw, en wij plegen dan met één hun zienswijze over te nemen. De voortreffelijke Wagenaar, dien wij nog altijd bij voorkeur raadplegen, doordringt ons, zonder dat wij het ons bewust worden, met zijn republikeinschen zuurdeesem. En van de geschiedschrijvers van onze dagen behooren de beste, en wier gezag het meest geldt, tot de rechtzinnig protestantsche school, die, hoe monarchaal haar beginsels ook zijn, toch nooit kan vergeten, dat de zegepraal van den opstand de zegepraal is geweest van de in haar oog alleen zuivere godsdienst.

Van al onze geschiedschrijvers is Bilderdijk misschien de eenige, die een geopend oog voor de verdiensten onzer oude landsheeren heeft, en die gevoelt, hoeveel het behoud der godsdienstige en burgerlijke vrijheid ons gekost heeft. Niet ten gevolge van een uitgebreid en grondig onderzoek was hij tot dit inzicht gekomen. Hij was te veel dichter om navorscher te zijn. Bij intuitie zag hij, gedeeltelijk althans, hetgeen voor Wagenaar en andere bevooroordeelde republikeinen geheel verborgen was gebleven. Maar het ontbrak hem aan de vlijt van een Wagenaar om zijn inzichten aan de feiten te toetsen en zijn invallende gedachten tot rijpheid te brengen. Op den toon van een orakel, dat geen hooger gezag erkent dan het zijne, en in den vorm van paradoxen, heeft hij nu en dan — want gelijk blijft hij zich zelven ook in dit opzicht niet — de voortreffelijkheid der oude monarchie boven de latere republiek geroemd. Zijn overdrijving en zijn heftigheid hebben gemaakt, dat zijn onbewezen uitspraken weinig of geen ingang hebben gevonden. Naar mijn oordeel hebben zij echter de groote verdienste, dat zij in de goede richting wijzen, waarheen ons onderzoek zich moet uitstrekken.

In navolging van Bilderdijk willen wij thans onze aandacht opzettelijk op de schaduwzijde der republikeinsche vrijheid, op de nadeelige gevolgen van den, helaas, onvermijdelijken opstand tegen den landsheer vestigen. De groote voordeelen van zedelijken en stoffelijken aard, die wij aan den afval van Spanje te danken hebben, de gewetensvrijheid, de vrijheid van denken,

van spreken en van handelen, de ondernemingsgeest, de ijver om te werken en te winnen, het welvaren en het aanzien der Vereenigde Provinciën — op dat alles wordt ons van der jeugd af gewezen. Het is daarom niet overbodig somwijlen te herinneren, dat dit veelvuldig gewin toch ook met eenig verlies gepaard is gegaan.

Wie onzer heeft niet soms bij het hooren der groote daden, door de Vereenigde Nederlanden in de zeventiende eeuw verricht, de enge grenzen betreurd, waarbinnen de republiek besloten was, en het geringe getal der ingezetenen, die onder haar regering leefden. De schitterende rol, die zij in Europa speelde, was boven haar krachten. Alleen door het achterblijven der veel machtiger naburen was het mogelijk, dat Nederlang nog zoo lang zijn voorrang behield. Op den duur kon het dien niet behouden. Het moest terugzinken in een toestand, geëvenredigd aan zijn krachten. Welk een andere toekomst zou daarentegen ons volk hebben gehad, indien het eenige milioenen talrijker was geweest! Het had dan den eens verworven voorrang blijven bekleeden. Het was dan, als andere rijken, in staat geweest zijn grondgebied uit te breiden, en in den algemeenen vooruitgang met de overige volken gelijken tred te houden. Stelt u voor wat er, om iets te noemen, van onze volkplantingen in Amerika had kunnen worden. Nevens elkander lagen Nieuw-Nederland en Nieuw-Engeland. Waarom heeft Engeland Nederland in zich opgenomen en opgelost? Het ligt niet aan de meerdere energie van het Engelsche volkskarakter. In de zeventiende eeuw — de Engelschen zelf getuigen het — deed ons volk in voortvarendheid en ondernemingsgeest voor geen andere natie onder. Het was alleen het grooter aantal kolonisten dat aan Engeland de meerderheid verschafte. Engeland, dat talrijker bevolking bezat, kon een menigte van volkplanters uitzenden, waartegen ons engbegrensde land geen gelijk getal kon overstellen. Doch de verhouding ware omgekeerd, indien Nederland een ruimer omvang had gehad. Had Nederland meer kolonisten naar Amerika kunnen zenden dan Engeland er heen zond, Nieuw-Engeland zou in Nieuw-Nederland zijn opgegaan. De groote natie, die thans Noord-Amerika van den westelijken tot den oostelijken oceaan vervult, zou een Nederlandsche wezen. Onze taal, onze letterkunde zouden niet beperkt zijn binnen de grenzen van het kleine moederland; zij

zouden een gemeen goed zijn van gedurig aangroeiende millioenen; zij zouden, als thans de Engelsche taal en letterkunde, de wereld vervullen.

Hoe veel zekerder zou dan tevens ons volksbestaan, onze onafhankelijkheid gewaarborgd wezen. Ons hedendaagsch koninkrijk, zoowel als onze vroegere republiek, bestaat slechts door den naijver onzer machtige buren, die elkander het voordeel niet gunnen van ons bij zich in te lijven. Die naijver zal wel voortduren, doch de overmacht van een der naijverigen is voldoende om ons allen waarborg van ons volksbestaan te ontnemen. Wij hebben daarvan reeds de treurige ondervinding opgedaan. En al stelde onze zwakheid ons volksbestaan niet in de waagschaal, zij belet ons deel te nemen aan de groote bewegingen, die in Europa plaats grijpen. Wat er op het wereldtooneel voorvalt moeten wij werkeloos aanzien. Onze sympathiën en antipathiën leiden tot geen handeling: geen wonder dat zij meer en meer in apathie ontaarden. In plaats van op andere volken invloed uit te oefenen, hebben wij ons voor den overwegenden invloed onzer naburen te behoeden. Het gevoel van eigen krachten, het gevoel van zelfgenoegzaamheid ontbreekt ons. Ons volkskarakter zou moediger, voortvarender wezen, zoo wij ons als natie weêrbaar en machtig gevoelden.

En een machtige natie zouden wij geworden zijn, indien de noodzakelijke opstand tegen onzen vreemden vorst den gang onzer ontwikkeling niet plotseling had gestuit. Hoe machtig waren wij reeds onder de Bourgondische en Oostenrijksche landsheeren geworden. De aaneenhechting der Nederlandsche gewesten, langzaam en aarzelend begonnen, maar gedurig sneller en zekerder doorgezet, had uit vele kleine staten één staat gevormd, die met de overige rijken van westelijk Europa gerust kon mededingen. Met ophef spreken de Venetiaansche ambassadeurs, die met zekeren blik de macht der staten weten te schatten, van de hulpmiddelen en strijdkrachten der Nederlanden onder Karel V. En nog had de staat zijn natuurlijke grenzen niet bereikt. Al had Keizer Karel de zeventien provinciën tot een zelfstandig en onafscheidelijk geheel verbonden, daarmeê was het uitzicht op verdere aanwinst van gebied niet weggenomen. Zonder terug te komen tot de overdreven plannen van Karel den Stoute, konden zijn opvolgers op aanzienlijke vergrooting van hun rijk bedacht zijn. De erfenis van den Hertog van Gulik, Cleef en Berg, waarover bij den aan-

vang der zeventiende eeuw zoo hevig getwist is, ware wellicht voor Nederland, waaraan zij het best toekwam, gewonnen, indien een bekwaam vorst daartoe bij tijds zijn maatregelen genomen had [1]. Even geleidelijk waren Oostfriesland en meerdere Westfaalsche stichten en heerlijkheden, die wegens stamverwantschap en overeenkomst van belangen bij de Nederlanden behoorden, daarmeê ten geschikter ure te vereenigen geweest. Dezelfde middelen, die gediend hadden om de zeventien provinciën onder ééne kroon te brengen, konden voortdurend tot aanhechting van nieuwe gewesten worden aangewend. Houden wij daarbij in het oog, dat onze landsheer tot het Oostenrijksche stamhuis behoorde, dat zich de keizerskroon van Duitschland zoo goed als toegeëigend had, en dat een afscheiding der Nederlanden van de rest der Spaansche monarchie meermalen in ernstig beraad is genomen, dan kunnen wij niet anders dan het noodlot betreuren, dat Nederland juist in den tijd van zijn wording gestoord en uiteengescheurd heeft.

De republiek, die uit den worstelstrijd opkwam, bestond uit slechts zeven der zeventien provinciën. Brabant en Vlaanderen, de kern van den oud-Nederlandschen staat, bleven buitengesloten. Van uitbreiding van grondgebied, van aanhechting der aangrenzende en aanverwante gewesten kon geen sprake meer zijn. Het oogenblik om een grooten Nederlandschen staat te vormen was voor goed voorbijgegaan.

En ware het alleen de uitgestrektheid en de macht van den staat geweest, die verloren gingen. Ook de eenheid van den staat werd verbroken. De gemeene landsregering, die, gestadig in kracht toenemende, van de verschillende gewesten één staatslichaam had zoeken te vormen, moest weer onderdoen voor het zelfgevoel der afzonderlijke provinciën.

Geen aantrekkelijker schouwspel in onze middeneeuwsche geschiedenis dan de langzame aanwas der landsheerlijke macht. Hoe machtiger de vorst wordt, des te vreedzamer en welvarender wordt het land. Willem III, die over Holland en He-

---

[1] Jeannin schreef daarover, 8 April 1609, aan zijn regering: "L'Empereur a toujours maintenu que les états de ce Prince sont masculins, par ainsi que c'étoit à lui d'en investir qui bon lui sembleroit, le cas échéant durant son empire, et que le Roi d'Espagne, pour être lesdits etats proche des Pays-Bas, s'etoit aussi promis dès longtemps d'en obtenir l'investiture de lui, moyennant une grand somme d'argent."

negouwe regeerde, heet bij het volk de Goede, omdat zijn bestuur gelukkig en goed was voor de onderzaten. En zijn bestuur was goed, omdat zijn macht toereikend was; omdat het regelmatiger regeringsstelsel, dat reeds in Henegouwe bestond, nu ook in Holland werd ingevoerd. Doch reeds zijn zoon, Willem IV, verspilde de domeinen en inkomsten, waarop de grafelijke macht berustte. De neef, die op hem volgde, Willem V, was niet in staat zich te doen gelden; zijn machteloosheid leverde het volk aan de gruwelen der regeringloosheid, aan den burgeroorlog over. De Hoeksche en Kabeljauwsche twisten barstten uit, nu geen machtig vorst de onrustige edelen en burgers meer in toom hield. Er is uit dien bangen tijd een merkwaardig boek van zekeren Philips van Leiden tot ons gekomen, het oudste geschrift van staatsrechtelijken aard, dat onze literatuur bezit. De slotsom van dit boek, en het beginsel tevens waarvan het uitgaat, is de stelling: dat het een volk alleen welgaat onder een machtigen landsheer. Daarom mag de landsheer niets toestaan wat zijn macht kan verzwakken; alle giften van goederen, alle toekenning van privilegiën, die hem te zeer verarmen en verzwakken zouden, zijn om die reden nietig en herroepelijk. De hoogste wet, het heil van den staat, vordert, dat de vorst zijn vermogen onverminderd voor zijn opvolger beware. — Tot zulk een stelsel van staatsrecht leidde de ellende der toenmalige regeringloosheid. De maatschappij had in die dagen aan niets meer behoefte, dan aan een sterke regering, die de veiligheid van personen en eigendommen kon verzekeren.

Zulk een sterke regering was die der Bourgondische hertogen, welke zich een eeuw later van Vlaanderen uit over Nederland uitbreidde. Hoe heilzaam werkte zij op de door regeringloosheid zoo zeer geteisterde gewesten. De goede dagen van Willem van Henegouwe keerden terug onder Philips van Bourgondië. Ook deze draagt bij het dankbare volk den naam van de Goede, tot verbazing onzer republikeinsche geschiedschrijvers, die zich vruchteloos afvragen, waarin de heerschzuchtige vorst die goedheid wel betoond mag hebben. Alsof het geen goede daad was zijn eigen belang te vereenzelvigen met het algemeen belang van den staat. Alsof het geen kenmerk is van den goeden vorst, dat hij vrede en veiligheid en recht aan zijn onderdanen verzekert. Een eeuw na zijn dood was het volk de verdienste van den vorst nog niet vergeten. Te midden van den

vrijheidsoorlog tegen Spanje roemen onze bekwaamste staatslieden de regering van Philips van Bourgondië, omdat zij aan de burgertwisten en oorlogen in Nederland een eind had gemaakt [1].

Bij geen tak van bestuur heeft een natie hooger belang dan bij de rechtsbedeeling. Als eens de veiligheid verzekerd is, wordt niets vuriger begeerd dan een billijke rechtspraak. Onsterfelijke verdiensten hebben zich in dit opzicht onze oude landsheeren verworven. Door hun zorg verrijzen te midden der plaatselijke schepenbanken en vierscharen de gewestelijke hoven en raden, waarop zich de verongelijkte beroepen kan. Boven die hoven verheft zich vervolgens, zoo als de staat boven de bijzondere gewesten, de groote raad van Mechelen, wiens rechtsgebied, ten koste van verouderde en daarom schadelijke privilegiën en herkomsten, gedurig wordt uitgebreid. Nog eenige jaren van rust en vrede, van een krachtige en geëerbiedigde regering, en Nederland zou een eenheid van rechtspraak bekomen hebben, zoo als geen ander rijk op dien tijd bezat.

Eveneens was het met de wetgeving gesteld. Onze landsheeren, keizer Karel en koning Philips in het bijzonder, waren er op uit om over alle provinciën algemeene wetten in te voeren, die, zich nauw aan de bestaande rechten en rechtsgewoonten aansluitende, geschikt waren om deze te vervangen. Onder Alva's bewind werd de bekende criminele ordonnantie voltooid en uitgevaardigd, een zoo uitnemend samenstel van strafwetten, dat het twee eeuwen later nog de bewondering van een rechtsgeleerde als Voorda wekte. Te gelijker tijd werden de voorbereidende studiën aangevangen voor een nieuwe burgerlijke wetgeving, die alle keuren en plakaten vervangen zou. Maar verder dan de voorbereiding is dat werk niet gebracht. De opstand kwam het weldra storen. En de republiek, die na den strijd de plaats der monarchie innam, was niet van zins en ook niet bij machte om het afgebroken werk te hervatten. Integendeel, de reeds ingevoerde criminele ordonnantie raakte gedeeltelijk weêr in onbruik. De oude gewoonten namen weêr de bovenhand. De raad van Mechelen werd voor Noord-Neder-

---

[1] Zoo herinnert b. v. Petrus Alostanus, uit naam der Staten van Brabant, aan die van Holland en Zeeland, in 1584: "hoe sedert den tijd dat de Nederlanden haer gelijckelijck onder 't gebied van den Hertog Philips den Goedertieren begeven eñ onderworpen hebben, deselve in korte tijden toegenomen eñ gewassen zijn, soo dat sy gefloreert eñ geprospereert hebben in ryckdommen, macht, neringe, traffyken eñ overvloed van alle dingen, boven alle de landen onder de sonne."

land door geen ander algemeen gerechtshof vervangen. Geen hoogere souvereiniteit gold voortaan in rechtszaken en wetgeving, dan die der afzonderlijke provinciën. Bij den ondergang der republiek was het werk der wetgeving niet verder gevorderd dan bij haar aanvang. Wat de Spaansche heerschappij ons had toegedacht, hebben wij eerst van den Franschen overheerscher gekregen.

Niet anders ging het met de gemeene landsregering. De grondslagen van een ordelijk bestuur had Karel V in zijn inzettingen van het jaar 1531 gelegd. Een landvoogd, die den vorst vertegenwoordigt, boven de stadhouders der gewesten gesteld, met den Raad van State tot voorlichting en raadpleging nevens zich, regeert door middel van een kamer van financiën en een geheimen raad van wetgeving. Zijn bevoegdheid is nog in menig opzicht beperkt door de privilegiën, die van oude tijden en van andere toestanden dagteekenen, en slechts belemmerend en nadeelig werken; maar zij wordt bij iedere gelegenheid ten koste dier voorrechten uitgebreid. De financiën der bijzondere provinciën worden hoe langer hoe meer onder het bereik der landsregering gebracht. Het leger staat onder het bevel van een kapitein-generaal, onmiddelijk door den landheer benoemd. — Zulk een regering kan leven en zich ontwikkelen. Zij bezit de noodige krachten om haar gezag te doen eerbiedigen, en, zoo de omstandigheden meêwerken, uit te breiden. Uit gelijken kiem is de regering van Frankrijk opgewassen, die allengs alle hindernissen overwonnen, en alle machten aan haar oppermacht onderworpen heeft.

Maar juist hierin, in de geschiktheid der instellingen om de macht der regering aanhoudend te versterken, lag de reden van den achterdocht, waarmeê vooral de aanzienlijken haar bewaakten. De regering was een buitenlandsche, een vreemde; haar staatkunde richtte zich doorgaans naar andere belangen dan de Nederlandsche; zij was heerschzuchtig, en wat zij in Nederland bedoelde, bleek uit hetgeen zij elders, in Italië, in Spanje, had uitgericht. Zonder het tegenwicht eener nationale vertegenwoordiging werd zij op den duur voor de vrijheid gevaarlijk. Dit beseften allen, grooten en kleinen; maar alleen de grooten, die in den Raad van State zitting hadden, en dus in schijn zoo al niet in der daad aandeel namen aan het bestuur, waren in staat om, tot afwending van het gevaar, bepaalde plannen van hervorming te ontwerpen. Wat zij wensch-

ten behoeven wij niet te gissen; het staat uitgedrukt in staatstukken, die tot ons gekomen zijn. Wij kunnen daaruit met zekerheid besluiten, dat zij voor Nederland een constitutionele monarchie beoogden. Eer nog de opstand begon, in 1564, verzochten Oranje en zijn vrienden in den Raad van State van den koning een wijziging in het staatsbestuur, die wel slechts gedeeltelijk hun bedoeling uitdrukte, maar toch reeds toonde in welken zin zij den regeringsvorm dachten te ontwikkelen. En later hebben zij hun ideaal volkomen verwezenlijkt in de constituties, die zij aan Matthias van Oostenrijk en aan Frans van Anjou opdrongen. Die plannen verdienen, hoewel zij tot niets hebben geleid, dat wij er een oogenblik bij stilstaan.

Op welke wijs was de autocratische regering van Philips het natuurlijkst onder den invloed van den volkswil te brengen?

Twee verschillende wegen stonden daartoe open. Men kon aan de regering de verplichting opleggen om de Staten des lands geregeld, bij voorbeeld telken jare eens, te zamen te roepen. Van de gedurige aanraking, waarin dan de regering met de vertegenwoordigers des volks komen zou, mocht men verwachten, dat zij den invloed des volks op den gang der regering meer en meer zou bevestigen. Sedert lang waren de tegenstanders der alleenheersching hiervan doordrongen. Lang voor de vereeniging der zeventien gewesten hadden zij in de bijzondere provinciën steeds geijverd om deze verplichting aan de regering op te leggen, of liever nog om van haar het recht voor de Staten te verwerven van samen te komen zoo dikwerf zij zelf goed zouden vinden. Meermalen was van een zwakken vorst of vorstin dit voorrecht afgedwongen, maar telkens was het weêr verloren, zoodra de regering haar krachten hernomen had. Zoo goed begrepen beide, regering en natie, de beteekenis en de strekking van dit recht. Na de vereeniging der gewesten had een vergadering der algemeene Staten nog veel meer te beduiden dan voorheen de Staten der afzonderlijke provinciën. Maar daarom werd zij ook des te zeldzamer opgeroepen. Onder Philips was het een vaste stelregel geworden, geen Staten-Generaal te laten samenkomen, tenzij men zeker was dat zij geen tegenstand zouden durven bieden. De grooten konden dus in 1564 verzekerd wezen, dat hun aanzoek tot oproeping der Staten-Generaal niet eens in overweging genomen zou worden.

Maar er was nog een ander middel om voor de natie althans eenige mederegering te verwerven. Indien de Raad van State gemagtigd werd, om in plaats van slechts raad te geven, besluiten te nemen, aan welke het uitvoerend bewind gebonden was, dan kreeg aanstonds de regeringsvorm een geheel ander karakter. Want de grooten, die den Raad vormden, waren door hun positie onafhankelijk van den vorst, door hun zelfgevoel ongeneigd om slaafsch te volgen, en door hun afkomst de natuurlijke leidslieden van het volk, op welks steun zij rekenen konden tegenover een gewantrouwden vorst. Vandaar het voorstel van Oranje en zijn vrienden, om de beide raden van financiën en van wetgeving op te heffen, en de werkzaamheid van beide aan den Raad van State over te dragen, die dan bij meerderheid van stemmen besluiten zou nemen, waarnaar de landvoogd zich gedragen moest. Indien dit voorstel ware aangenomen, zou de regering geheel onder den invloed der grooten, en middelijk onder die der natie gekomen zijn. Granvelle overdreef, maar had toch wezenlijk geen ongelijk met te beweren, dat de vorst van Nederland op deze wijs worden zou wat te Venetië de Doge was.

De koning was het met Granvelle eens, en wilde van de hervorming niet weten. Weldra barstte de opstand los. Afwisselend sloot de vorst het volk, en het volk den vorst van de regering uit: een vergelijk tusschen beide kon niet getroffen worden; iedere poging daartoe mislukte. Zoo ging men het met vreemde heeren beproeven, het eerst met Matthias, dien men als landvoogd des konings erkende, hoewel hij niet van den koning, maar van de hoofden van den opstand zijn aanstelling had gekregen.

De voorwaarden, aan dezen gesteld en door hem aangenomen, vormden een constitutie, waardoor het oppergezag niet minder dan in onze hedendaagsche monarchie beperkt werd. De landvoogd erkende het recht der Staten, om zoo dikwerf te vergaderen als zij wilden, en hij verbond zich te regeren overeenkomstig de besluiten door den Raad van State bij meerderheid van stemmen genomen. De beide breidels, waardoor de grooten den vorst onder den invloed der natie hadden zoeken te brengen, werden dus den landvoogd aangelegd. Op goede gronden hield men den prins van Oranje voor den ontwerper dezer grondwet.

Maar de nieuwe regering voldeed niet.]

opgewassen tegen de tallooze moeilijkheden, waarmeê zijn partij te worstelen had. Zelfs al ware hij een ander man geweest, toch zou hij met zijn geringe hulpmidpelen te kort zijn geschoten. Het bleek dat de strijd tegen de overmacht van Spanje niet vol te houden was zonder hulp van een vreemde mogendheid; en, wederom op aandrijven van Oranje, wendden zich de Staten thans tot Anjou, den broeder des konings van Frankrijk. Zij namen dezen niet als landvoogd maar als landsheer aan, doch op een constitutie, die van de vroegere van Matthias slechts in éóne gewichtige bepaling afweek. Van den Franschen prins mocht men niet bedingen, dat hij slechts zou uitvoeren wat de meerderheid van den Raad van State hem geliefde voor te schrijven. Wel verplichtte hij zich om niet zonder den Raad te regeren, maar hij beloofde niet uitdrukkelijk, zich te houden aan de besluiten van den Raad. Doch aan den anderen kant bleven de Staten hij hun recht van te vergaderen zoo dikwerf hun goeddacht; en zonder hun toestemming mochten geen hooge staatsambten vergeven, geen verandering in de rechten en gewoonten der onderdanen gebracht worden. Ook deze constitutie werd niet zonder reden aan den Prins van Oranje toegeschreven.

Zij verdiende boven de vroegere de voorkeur. Te recht ontsloeg zij den vorst van de ondergeschiktheid aan den Raad van State. Het was niet meer dan een nuttelooze vernedering, die zij hem bespaarde. Immers het recht der Staten om ongeroepen samen te komen, was voldoende om den volksinvloed op de regering te verzekeren. Alle andere waarborgen eener constitutionele regering lagen daarin opgesloten, en zouden zich daaruit mettertijd van zelf ontwikkelen. Men moest den vorst de handen niet binden, hem niet beletten goed te doen, uit vrees dat hij misschien ook kwaad zou kunnen doen. Men moest niet beginnen met achterdocht en wantrouwen te toonen. Om deze reden verdienen ook twee bepalingen der nieuwe constitutie stellige afkeuring: de eerste, dat geen zuiver erfrecht bij de opvolging gelden zou, maar dat uit de kinderen van den landsheer door de Staten een opvolger gekozen zou worden; de andere, dat de vorst door inbreuk te maken op de constitutie van zelf van de heerschappij vervallen zou zijn. Noodeloos werd door deze voorwaarden het vorstelijk gezag gekrenkt. Had zich dit in Nederland mogen vestigen, van zelf zouden zij in vergetelheid zijn geraakt.

Maar de monarchie kon zich niet vestigen. Al de vreemde

heeren, die het opgestane Nederland, den een na den ander, tot de regering riep, stelden zijn verwachting te leur. De weinige gewesten, die den koning voortdurend weêrstonden, moesten zich ten slotte wel zonder monarch behelpen, en een republiek vormen. De Staten, die oorspronkelijk tot tegenwicht van de regering hadden gediend, werden regering en volksvertegenwoordiging tegelijk. Het evenwicht der staatsmachten ging verloren. De Staten werden de koningen, de absolute heeren van het land.

Geen wonder dat zij, als zoodanig, het stelsel van regeren in praktijk brachten, waarvoor zij steeds hadden geijverd. Zij hadden de gemeene landsregering doen zwichten voor de privilegiën en vrijheden des volks. In plaats van de eenheid en oppermacht van den staat, werd de zelfstandigheid van gewesten en steden hun doel. Al de instellingen van centralisatie, die de vroegere landsheeren hadden ingevoerd, lieten zij vervallen. De staat ontwikkelde zich onder hun beheer in de richting, tegenovergesteld aan die, waarin hij zich tot nog toe bewogen had. Volgens het gevoelen der invloedrijkste staadslieden had zelfs de staat opgehouden te bestaan. Door de afzwering van den vorst was de eenige band verscheurd, die de provinciën bijeen had gehouden. Ieder van haar had dien ten gevolge haar oude onafhankelijkheid herkregen. Wel had de Unie van Utrecht ze weêr hereenigd, maar niet tot een staat, eenvoudig tot een bondgenootschap tegen den gemeenen vijand. Van een republiek der Vereenigde Nederlanden kon dus geene sprake zijn; er waren zeven, met elkaâr vereenigde, republieken [1].

---

[1] Aan de Nederlandsche gezanten, die in het voorjaar van 1652 over een tractaat met Engeland onderhandelden, schreef Jan De Witt, 10 Mei 1652: "Wijders is mede opgemerkt, dat d'Engelschen dese Vereenichde Nederlanden in verscheyden artt. noemen metten naem van *Respublica;* 't welck geoordeelt wordt eigentlijck daerop niet wel te passen: also dese provinciën niet en sijn te zamen *una respublica*, maer yeder provincie apart eene *souvereine respublica* is; ende dat sulcx dese Vereenichde provinciën niet met den naem van *respublica* (in singulari numero) maer veeleer met den naem van *respublice foederate* (in plurali numero) genoemt souden moeten worden." De Witt en zijn tijdgenooten vinden dezen staatsvorm geschikt, en wenschen hem te bestendigen. Oldenbarnevelt daarentegen, die beter de behoeften der republiek kende, had het in zijn tijd betreurd "dat de Vereenichde Nederlanden nyet en syn *één* Republique, maer seven verscheyde Provintiën, hebbende elck hare verscheydene forme van regeeringe, nyets gemeen hebbende met malcanderen dan alleen 't gunt by contract totte gemeene defensie belooft is." — Het waren vooral de geweldige maatregelen van 1618 en 1650, die de vrienden der vrijheid tegen een nauwer verbond en een machtiger gemeene landsregering hadden ingenomen.

Aan deze theorie beantwoordde de regeringsvorm nagenoeg. Geen algemeen gouverneur werd er na het vertrek van Leicester meer gekozen; de stadhouders der provinciën voerden, onder de Staten, het hoogste bewind. Er moest anderhalve eeuw verloopen eer al de provinciën denzelfden stadhouder kozen. De Raad van State, die met het uitvoerend bewind belast heette te zijn, had inderdaad weinig of niets te zeggen. Geen gemeenschappelijk financiewezen bestond; de provinciën betaalden haar quoten, en hieven de daartoe noodige gelden op haar eigen hand. Het leger werd voor het grootste gedeelte niet door den Raad van State, maar door de afzonderlijke provinciën betaald, en geraakte onwillekeurig onder het bevel van zijn betaalsheeren. In de provinciën streefden de kwartieren en de steden evenzeer naar onafhankelijkheid, en, hoe ouder de republiek werd, des te meer verbrokkelde zich het gezag. Zoo als voorheen de centrale regering alle krachten van het staatslichaam aan zich had getrokken, zoo onttrokken haar thans de leden zelfs de kracht, die zij behoefde om het lichaam tegen ontbinding te bewaren. Toen de schok der revolutie van 1795 het waggelend gebouw omverwierp, had het sedert lang gedreigd van bouwvalligheid ineen te storten.

Zullen wij het den stichters onzer republiek ten kwade duiden, dat zij dus den staat in zijn wording gestuit, en twee eeuwen lang in zijn ontwikkeling tegengehouden hebben? Ik zie daartoe geen reden. Zij hebben gedaan wat hun bovenal te doen stond. De monarchie, die het bestaande zoo doelmatig had ingericht, had de toekomst bedreigd door de vrijheid te fnuiken, die de eerste voorwaarde van vooruitgang is. Geen wonder dat haar instellingen, die zij tegen de vrijheid had gekeerd, bij de vrienden der vrijheid verdacht raakten; dat men den waarborg der vrijheid ging zoeken in de machteloosheid der gemeene regering.

En het is de vraag of de vrijheid, waarin de republiek alle gelijktijdige monarchiën overtrof, niet werkelijk voor een goed deel aan de machteloosheid der regering te danken is geweest. Ik zou niet durven verzekeren dat de regering der Staten, zoo zij even machtig als die van een monarch geweest ware, de vrijheid meer dan deze zou hebben ontzien.

De voornaamste en misschien de eenige waarborg der vrijheid in een krachtig georganiseerden staat is in de begrippen en ze-

den van het volk gelegen. Een machtige regering is gevaarlijk voor de vrijheid van ieder volk, dat niet van liefde voor zijn vrijheid blaakt en tevens eerbied voor de vrijheid van anderen koestert. Bestond zulke vrijheidszin krachtig genoeg bij ons voorgeslacht? Laten wij de geschiedenis raadplegen.

Om het zeerst roemen allen, vreemdelingen zoowel als landgenooten, de godsdienstige vrijheid, die onder de republiek aan allen gegund werd. En wij erkennen het gaarne, meer dan elders was hier inderdaad de godsdienst vrij gelaten. Maar niet rechtens, alleen bij gedoogen. Rechtens bestond wel de vrijheid om te gelooven, maar geenszins de vrijheid om het geloof openlijk te belijden en na te leven. Dat de overheid niet verplicht is de ware godsdienst te beschermen en de dwaalleer uit te roeien, was een stelling, die bijna niemand durfde uiten, en die door de overgroote meerderheid voor even gevaarlijk als ongerijmd werd uitgekreten. Scheiding van kerk en staat werd door niemand mogelijk, laat staan raadzaam, geacht. Geen andere dan de staatskerk werd erkend; alle andere kerkgenootschappen bestonden in strijd met de wet. De plakaten tegen de Roomsche eerdienst werden gedurig vernieuwd. En waarom? Omdat de publieke opinie het verlangde. De meerderheid der Gereformeerden, met de predikanten aan het hoofd, werd gedurig door de schijnbare verheffing der Roomschen uit haar onverschilligheid opgeschrikt, en riep dan om krachtiger onderdrukking der "paapsche stoutigheid". De regering durfde aan haar gejammer geen gehoor weigeren. De plakaten werden op nieuw afgekondigd — maar evenmin als vroeger ten uitvoer gelegd. Want de Staten konden niet meer dan afkondigen; het ten uitvoer leggen stond aan de plaatselijke magistraat. De gemeene landsregering kon de overheid eener stad niet dwingen te doen, wat zij niet goedkeurde. Oogluikend kon de stadsregering gedoogen, wat de Staten bij hun plakaten op het strengst verboden. Een algemeene vervolging was dus niet aan te richten, tenzij de overheden van al de steden ze wenschten; en dat kon natuurlijk slechts zelden het geval zijn. De koopsteden, en Amsterdam in het bijzonder, wachtten zich wel de nijvere dissenters uit haar midden te verjagen naar die steden die tot de vervolging de hand niet wilden leenen. De verbrokkeling van het gezag redde op deze wijs de bedreigde vrijheid. De eenige wezenlijke vervolging, die onder de republiek heeft plaats gegrepen, is die tegen de Remonstranten in

de eerste jaren na den coup d'état van Maurits. Want in die jaren was de algemeene regering sterker dan ooit. De volksmenigte blaakte van onverdraagzaamheid en partijhaat; en vrees voor onwettige afzetting weêrhield de meer gematigde regenten om zich tegen de algemeene hartstochtelijkheid te kanten. Maar allengs kwam de opgewondenheid tot bedaren. De regering onttrok zich aan den drang der vervolgzieke burgerij. Amsterdam was de eerste stad, waar de geloofsijver van het kussen raakte, en de plakaten ontdoken werden. Nu was hun kracht voor goed gebroken. Iedere koopstad, die haar onrechtzinnige burgers niet naar Amsterdam wilde zien verhuizen, moest wel het voorbeeld van die gevaarlijke mededingster volgen, en toelaten wat de plakaten verboden. Alom herleefde de vrijheid — in strijd met de wet en met het publiek gezag.

Niet anders was het gesteld met het recht der wetenschap. Aan onze Hoogescholen heerschte vrijheid van onderzoek en onderwijs, maar ook slechts bij gedoogen. Gedurig kwamen de Staten tusschen beide, als de kerk aan het onderwijs aanstoot nam; en dan smoorden zij bij voorkeur den twist en het onderzoek tegelijk, en bevalen stilzwijgen over het onderwerp, dat de gedachten en de gemoederen bezig hield. Wij zullen niet spreken van de poging om het verschil tusschen Remonstranten en Contraremonstranten te smoren, en van het plakaat waarbij de predikanten gelast werden op den kansel over de leerstukken, die in hun schatting het meest besproken verdienden te worden, het stilzwijgen te bewaren. Evenmin van het daarop gevolgde afzetten der remonstrantsche leeraars en hoogleeraars. Het waren dagen van buitengewone opgewondenheid, waarin die maatregelen genomen werden; het was hevige partijschap die er toe aandreef. Maar in dagen van kalmte en rust ontzag de regering evenmin het recht van onderzoek en onderwijs. Omstreeks 1656 waren aan de Hooge Scholen de wijsbegeerte en de godgeleerdheid in strijd geraakt. De philosophie begon zich op het gebied der theologie te wagen. De theologie begreep dat de philosophie op eerbiedigen afstand moest blijven, en zich slechts met die onderwerpen mocht bezig houden, die zij zich niet verwaardigde te behandelen. De philosophie noemde dien eisch een aanmatiging, en bleef de theologie in haar eigen kring bestoken. Beide erkenden dat de staat, de regering, den twist moest beslechten. En de regering was van dezelfde gedachte. Een "ordre" van H. E. G. M., door

De Witt opgesteld, kwam weldra de verhouding tusschen de beide wetenschappen regelen. De philosophie werd in haar vrijheid gehandhaafd, mits zij "voor oppersten regel" hield "dat 't geen den menschen van Godt den Heer door de Heylige Schrifture is geopenbaart, als 't alderseeckerste voor vast ende indubitabel gehouden moet worden." Tevens werd bevolen "dat men, oock om vreden ende gerustheydtswille, de philosophemata, die, uit de philosophie van D. Cartesius getrocken, nu ter tijde by eenigen offensie geven, sal naarlaeten voort te setten." Ziedaar de begrippen der Staten omtrent "de vrijheid van philosopheren" in toepassing gebracht, en dat wel door een vriend der philosophie en een bewonderaar van Cartesius. De Cartesiaansche Hoogleeraar Heydanus, die na den val van De Witt aan den haat der theologen opgeofferd en van zijn post ontzet is, schreef thans aan den Raadpensionaris: "De arme Cartesianen mogen UEd. Achtb. wel houden voor haeren grooten patroon en weldader, die er op sulcken wijs uyt de kaken van den nijt verlost hebt." De philosophie achtte zich gered, nu zij mocht blijven leven, zoo zij zich niet deed hooren. Inderdaad zij heeft, onder Willem III, slechter dagen beleefd. — Maar met dat al had de vrije wetenschap het hier beter dan ergens elders. Want de regering had hier minder macht. Tusschen de Staten en de Hooge School stonden de Curatoren in, die zich door de bemoeiing van den staat met hunne School persoonlijk gekrenkt achtten, en daarom de werking van het staatsgezag belemmerden. En, wat niet minder ten bate der vrijheid strekte, iedere provincie had hare bijzondere academie. De leer, die aan de eene onderdrukt werd, kon uitwijken naar een andere. Door te groote strengheid verdreef men de leermeesters en de leerlingen tegelijk. Ware er slechts ééne School geweest, voor alle provinciën, onder toezicht der Staten-Generaal, de vrijheid van onderwijs zou hier niet veel grooter geweest zijn dan elders. Immers noch bij de regering noch bij de natie heerschten hier aangaande vrijheid van onderzoek en onderwijs betere inzichten dan elders.

Was het anders gesteld met de vrijheid der drukpers? Zij hangt zoo nauw samen met de vrijheid van onderwijs, dat wij uit de behandeling der eene die der andere wel kunnen raden. Zeker de drukpers is onder de republiek nagenoeg vrij geweest. Geen boek zoo onrechtzinnig, geen pamflet zoo gevaarlijk, of

het kon hier een drukker vinden. Maar niet omdat de regering of de publieke opinie de vrijheid der drukpers onschendbaar, of zelfs maar gewenscht achtten. Neen, hadden de Staten de drukpers in hun bedwang gehad, aan den lust om ze te beteugelen zou het niet ontbroken hebben. Dit bewijzen de vele plakaten tegen het drukken en verspreiden van boeken, en van geheele soorten van boeken, uitgevaardigd. Maar tusschen het uitvaardigen en het ten uitvoer leggen was de afstand niet gering. De policie over de drukkers en uitgevers hing niet van de Staten, maar van de magistraat in de verschillende steden af. En zelden was het oordeel van alle steden over een geschrift eenparig. Wat de eene verderfelijk keurde, vond de andere nog zoo kwaad niet. Wat te Rotterdam niet gedrukt kon worden, vond allicht te Amsterdam een uitgever. Wat in geheel Holland verboden was, werd misschien in Zeeland of Friesland oogluikend geduld. Wien het ernst was om iets uit te geven, kon zeker zijn dat hij het ten slotte gedrukt zou krijgen. Maar ik wil nog eens de Witt oproepen om getuigenis af te leggen. Gij kunt gerust zijn, dat zijn tijdgenooten niet vrijzinniger, niet verlichter waren dan hij. Hoort welke waarde hij aan de "organen der publieke opinie" hechtte. "Ick en lese noyt eenige couranten of wtcomende boexkens," schreef hij aan Van Beuningen; en aan De Groot die herhaaldelijk over de "licentie der gazetten" geklaagd had, gaf hij ten antwoord, dat hij "noch een wtterste effort doen sou om dienthalve een goede ende vigoureuse resolutie wt te wercken; alhoewel hetselve quaedt in een republycque van verscheyde provinciën van vele steden in welcke druckerijen sijn, niet wel en is te weeren." Ware de republiek één en ondeelbaar geweest, en had de regering over alle drukkerijen in den lande te zeggen gehad, de drukpers zou hier niet meer dan elders ontzien zijn geworden.

Doch in alle geval zou de straf van schrijvers en drukkers niet zoo zwaar, niet zoo wreed zijn geweest als elders, bepaaldelijk in Frankrijk. Geldboeten en uitbanning zijn de zwaarste straffen, die wij tegen drukkers en schrijvers van libellen hooren uitspreken. Geen *lettres de cachet* doemen hen ongevonnisd tot een eeuwige gevangenis. De menschelijkheid, waardoor zich ons volkskarakter onderscheidt, de billijkheid en de matiging, die ons evenzeer eigen zijn, beletten het toepassen van zulke, aan het misdrijf niet geëvenredigde straffen.

Buitendien, was de afstand tusschen regenten en regeerders hier niet zoo groot als in de monarchiën. Het was iets anders een Koning van Frankrijk, den vertegenwoordiger Gods op aarde, te beleedigen, en kwaad te spreken van den burgemeester of den pensionaris. De burgemeester was tevreden als hij den lasteraar in zijn beurs en in zijn bestaan kon nijpen, en uit de stad kon zetten. Lodewijk XIV was niet voldaan, voordat de libellist, die zijn hoogheid bezwalkt had, in een ijzeren kooi voor zijn leven zat opgesloten.

De persoonlijke vrijheid was, om dezelfde reden, bij ons in alle opzichten beter dan ergens elders verzekerd. Wel is waar, tegenover zijn regenten was het niet mogelijk recht te krijgen. Geen onafhankelijke rechterlijke macht beschermde de burgers tegen de willekeur der overheden. Maar het onrecht ging zelden of nooit de perken te buiten. Aan leven of vrijheid der burgers kon zich de regering, die onder de burgerij verkeerde, niet straffeloos vergrijpen. Vergeleken met andere rijken was hier inderdaad het vaderland der burgerlijke vrijheid. Hierheen vluchtten dan ook van overal de ongelukkigen samen, die in hun eigen land niet veilig waren; en doorgaans leefden zij onder de bescherming van onze wetten in zekerheid. Maar, wij moeten het alweder erkennen: meer dan de wet en meer dan de goedgunstigheid der regering beschermden hen de veelheid der regenten en de verbrokkeling van het gezag. De vreemde gezanten, die van hun Hof in last krijgen om een balling op te eischen, erkennen het zelf, dat de regering der republiek met den besten wil niet bij machte is aan hun aanzoek gevolg te geven. Zij moeten zich wenden tot de overheid van de stad, waarbinnen de balling zijn verblijf houdt, en, zoo deze met den ongelukkige medelijden heeft, is niets gemakkelijker dan hem te laten ontsnappen tot buiten haar bereik. Van stad tot stad moeten zij dan den man vervolgen, en weldra verliezen zij zijn spoor. Op deze wijs is menige schuldige en onschuldige zijn vervolgers ontkomen. Had hij het aan onze regenten of aan de omstandigheden te danken? Ik, voor mij, geloof niet, dat de Staten, ten gevalle der verdrukte onschuld, het ongenoegen van machtige vorsten op zich geladen zouden hebben. Noch hun zeggen, noch hun handelen geeft reden om het te gelooven. In 1662 gelukte het aan de regering van Karel II eenige hierheen gevluchte koningsmoorders (met wie onze stadhouderlooze regering vroeger in vriendschappelijke

betrekking had gestaan) te vatten en naar Engeland weg te voeren, waar zij ter dood werden gebracht. De minister Clarendon betuigde aan den Raadpensionaris van Holland zijn dank voor de verleende medewerking. En wat antwoordt De Witt? Hij doet opmerken dat de Staten, alleen om den Koning te believen, hebben toegestaan "ce que l'on ne leur pouvoit demander qu'en vertu du traité, quand il sera achevé." Aan hun lust om Karel voor zich in te nemen en een voordeelig tractaat met hem te sluiten hadden zij het leven dier Engelsche geestdrijvers opgeofferd. Zij wenschten zoo vurig de acte van navigatie vernietigd te zien.

Hoe zouden wij het, na deze beschouwing, kunnen betreuren, dat de regering der republiek niet machtiger is geweest in een tijd, toen nog geen eerbied voor de vrijheid der onderzaten haar in toom zou hebben gehouden. Ons volk, ter nauwernood aan den geloofsdwang en de heerschzucht onzer laatste landsheeren ontkomen, moest nog eerst bij den haat tegen alle overheersching, waarvan het gloeide, liefde voor de vrijheid en eerbied voor de vrijheid aanleeren. Onder de republikeinsche instellingen, die niet berekend waren om een landsvaderlijk gezag te doen gelden, heerschte de vrijheid van zelf. Het volk gewendde er aan, en kreeg ze lief om haar zelve en begon ze te eerbiedigen. De kwade uitwerking der machteloosheid van den staat deed zich zeker vaak gevoelen. De behoefte aan een krachtiger organisatie werd met de jaren dringender. Maar intusschen was de opvoeding van het volk ver gevorderd. Het kon een sterke regering verdragen, zonder er onder te buigen. De vrijheid was opgenomen in de zeden. Zoo als zij vroeger bestaan had, omdat de regering niet bij machte was haar te verdrukken, zoo zou zij voortaan heerschen, omdat allen haar eerbiedigden.

In dien gelukkigen toestand bevinden wij ons tegenwoordig. Wij genieten de vrijheid in ruimer mate dan ooit onze vaderen ze genoten hebben. Vrijheid van gelooven en belijden, van spreken en handelen, wanneer of waar ter wereld hebben zij gebloeid als thans bij ons? En geenszins wegens de machteloosheid van den staat. De staat is wezenlijk ingericht zoo als de landsheeren uit het Bourgondische en Oostenrijksche stamhuis bedoeld hadden. De staat is één en ondeelbaar: alle

privilegiën hebben plaats gemaakt voor gelijke rechten; alle oude herkomsten zijn vervangen door inzettingen die aan onzen tijd passen. De gemeene landsregering heeft toegang tot alle kringen, en doet haar gezag gelden over alle personen en alle corporatiën. Er is eenheid van wetgeving en eenheid van rechtspraak. Gemeene belastingen leveren overvloedig wat tot onderhoud van het staatslichaam vereischt wordt. Het ideaal van Karel V schijnt verwezenlijkt.

Maar ook het ideaal der Nederlandsche grooten, die de vorstelijke oppermacht beperkt wilden zien, is, voor zoo ver het heilzaam was, verwezenlijkt. Nevens de regering des Konings staat de vertegenwoordiging des volks. Zij belet, dat de regering in strijd met de behoeften en wenschen des volks handele. Zij houdt nog altijd de strengen van de beurs, en daarmeê de leidsels van het bestuur. Het Kabinet, dat de plaats van den vroegeren Raad van State inneemt, moet worden samengesteld uit mannen, die het vertrouwen der vertegenwoordiging genieten. En toch hoe uitgebreid de rechten der Staten zijn, het gevaar, waarvoor de oude landsheeren terugdeinsden, dat zij de regering overvleugelen en verlammen zouden, bestaat niet. Immers zij zijn slechts vertegenwoordigers van het volk, en van hen kan de kroon zich op het volk beroepen. Zij zijn slechts machtig, zoo lang zij in den geest des volks handelen. Onttrekt het volk hun zijn steun, zoo moeten zij aanstonds zwichten. De wil des volks is dus de beweegkracht, die de kunstig samengestelde staatsmachine bezielt.

Zoo sluit zich de nieuwe monarchie aan de oude aan. De republiek is een voor goed vervlogen tusschentijd. Van haar eigenaardige staatsinstellingen is niets overgebleven. Alleen de vrijheid, die onder haar bloeide, is behouden, maar zelfs zij heeft haar aard moeten wijzigen. De vrijheid der republiek, wij hebben het gezien, was een voorrecht, dat niet aan allen in gelijke mate vergund werd; een weldaad der regering, die gegeven maar ook teruggenomen kon worden. Thans is de vrijheid geen gunst, maar een recht, een recht, waarop allen in gelijke mate aanspraak hebben. De regering mag zich niet inlaten met het geloof en met de belijdenis, met het denken en spreken. Binnen haar eigen werkkring bezit zij al de macht die zij behoeft. Maar die kring is begrensd, en wordt gedurig binnen enger grenzen besloten. Naarmate de wetenschap der

staatkunde en staathuishoudkunde vordert, wordt de willekeur der regering teruggedrongen. En de ondervinding, die aantoont hoe veel beter de maatschappelijke aangelegenheden zich regelen, wanneer de regering zich onzijdig houdt, drukt het zegel op de lessen der wetenschap, en beveelt de vrijheid, ook om haar uitwerking, aan.

Zoolang de vrijheid nog een voorrecht scheen, gunde ons volk haar aan geen andere natiën. Wij sidderden op de gedachte, dat de regering der Zuidelijke Nederlanden ons voorbeeld volgen en godsdienstvrijheid zou verleenen; want dan voorzagen wij dat die gewesten in volkrijkheid, in bedrijf en in handel toenemen, en gevaarlijke mededingers voor de noordelijke provinciën worden zouden. Wij verheugden ons over de belemmeringen in Frankrijk en Engeland aan de nijverheid en den koophandel in den weg gelegd; want des te grooter was het voordeel, dat wij ons van onze vrijheid beloofden. Alleen vrij te wezen te midden van overheerde en slecht bestuurde rijken, scheen het hoogste goed. Geen wonder dat alle volkeren van Europa ons deze vrijheid benijdden en misgunden; dat de naburige vorsten het eenige volk, dat zich zelf regeerde, met achterdocht en onwil bejegenden. Onze zelfgenoegzaamheid en zelfzucht verdienden zulke vergelding.

Thans weten wij, dat de vrijheid en het welvaren van andere volken met onze vrijheid en onzen voorspoed niet in strijd zijn; integendeel, wij leeren uit de wetenschap en door de ervaring, dat alle rechtmatige belangen overeenstemmen, en dat de vrijheid van geheel Europa onze vrijheid het best zal waarborgen. Iedere overwinning, in eenig land van Europa door de vrijheid en door de staatswetenschap behaald, is voor ons een gewin, en wordt als zoodanig door ons toegejuicht. Aan den anderen kant, de vrijheid en het welvaren, die wij genieten, wekken niet langer wangunst en wrok, sedert onze naburen bemerken, dat wij hun oprechtelijk het goede toewenschen, dat wij zelf deelachtig zijn. Wij staan niet langer, afgezonderd en bijna vijandig, tegenover alle andere volken: in samenwerking met allen ijveren wij voor hetgeen de beschaving en het geluk van allen verhoogen kan.

Het is een gewichtige vraag: of de menschheid waarlijk ten goede vooruitgaat; of de latere geslachten beter en gelukkiger zijn dan de vroegere. Ik weet niet of zij is op te lossen; ik

voor mij durf er geen antwoord op geven. Maar zeker is het dat de omstandigheden, waaronder wij leven, steeds gunstiger worden voor deugd en genot. Dit is inzonderheid van ons volk en zijn geschiedenis waar. Of wij in deugd en geluk boven dan wel beneden onze voorouders staan, moge onbeslist blijven; zeker is het, dat wij in een beter ingerichten staat en in het genot van ruimer vrijheid leven dan de burgers der Vereenigde Nederlanden of de onderdanen der Oostenrijksche vorsten. Hoeveel er ook in onzen tegenwoordigen toestand te wenschen overblijft, hoeveel wij nog van de toekomst mogen hopen, de herinnering aan het verledene stemt ons tot tevredenheid. Wij hebben waarlijk geen reden om naar eenig vroeger tijdperk onzer geschiedenis terug te verlangen.

R. FRUIN.

EEN NIEUWE STAD.

Joël Burns was twee en twintig jaar oud. Nog jong dus, zou men in Europa zeggen. Maar in Noord-Amerika noemt men zulk een jongeling al een man en verwacht van hem dan ook reeds mannelijke daden. De jeugdige natie steunt op de wakkerheid en de kracht van hare jonge mannen voor de grootsche toekomst die zij meer dan alleen verwacht. Nog te weinig inwoners tellende op den nieuwen bodem, moet het opkomend geslacht dien ontginnen en bevolken. De eerste kolonisten, gering in aantal en beperkt dus in kracht, kunnen zich maar op enkele plekken vestigen en alleen hunne naaste omgeving bewoonbaar maken, maar de toekomst der nieuwe volkplanting berust in de handen van hen die zich van dat centrum uit her- en derwaarts verspreiden en die de grenspalen der beschaving al verder en verder uitzetten. En wie daarvoor geschikter, wie meer daartoe in staat dan de jongen van jaren, die, tintelende van levenslust, hunkeren naar afwisseling en inspanning; die geen gevaar kennen, omdat zij nog geen ervaring hebben; wier krachtig ligchaam ontberingen niet telt en wier vurige geest geen onderscheid maakt tusschen moed en overmoed. De vrije wildernis, met al hare verschrikkingen voor den verwenden en bedaagden stedeling, heeft voor den jongen zoon van de nog opkomende natie op een uitgestrekt en vruchtbaar gebied, iets begeerlijks. De reusachtige bosschen en onafzienbare prairies, de breede jagtvelden en vischrijke rivieren, welke hem in den beginne zijn levensonderhoud moeten verschaffen, ja zelfs de niet altijd vreedzame en maar al te dikwijls ruwe en gevaarlijke ontmoetingen met den rooden In-

diaan, wiens erfelijk regt hij hem vaak met de wapenen in de hand moet betwisten, ze zetten eene avontuurlijkheid aan dat zwerversleven bij, welke hem bekoort en aanlokt. Reeds van zijne eerste jaren wordt de jonge Amerikaan gemeenzaam gemaakt met zulk een vrij en onrustig leven. De verhalen van zijne kinderwereld vloeijen over van die gevaarvolle togten in het verre westen. Bij vertellingen van de lotgevallen der eerste pioniers, van hunne jagtfeiten en schermutselingen met de welhaast ganschelijk uitgeroeide roodhuiden, groeit hij op. En evenmin als 't denkbaar mag genoemd worden het beeld van een Robinson Crusoe door een ander ontworpen te zien, dan door een man die geheel en al leeft in de groote daden zijner handeldrijvende en zeevarende landgenooten, evenmin kan men de schildering van den ouden Pathfinder en van dat tal van squatterromans van eene andere hand verwachten, dan van een zoon der nieuwe wereld. In al die tafereelen toch, in al die personen vooral, ligt iets zeer bepaald nationaals. En het karakteristieke vloeit voort uit het nationale.

't Is zoo, de tijden zijn grootendeels voorbij toen de Yankee, alleen met bijl en houweel en spa voorzien en gewapend met zijn jagtgeweer, geheel onverzeld naar de wildernis toog en eene nieuwe woonplaats opzocht. Reeds de duizenden en tienduizenden die jaarlijks van het oude Europa naar de nieuwe wereld heentrekken om een beter bestaan te zoeken in de nog onbevolkte vlakten van dat beloofde land dan het overbevolkte vaderland hun vermag aan te bieden, zij hebben aan dat vroeger zoo avontuurlijke squatterleven een einde gemaakt. Waar voorheen de enkele kolonist zich waagde en alleen op geweer en vischtuig voor zijn onderhoud vertrouwde, daar trekt thans de geheele karavaan van immigranten rond, toegerust met allerlei levensbehoeften, maar vooral met de meest veelsoortige werktuigen, die hem in staat stellen spoedig eene woning, hoe ruw dan ook aanvankelijk, voor zich en de zijnen op te slaan en den nog geheel maagdelijken bodem tot het ontvangen van het aldaar spoedig rijpend graan te bereiden. Alleen dan wanneer, zoo als voor weinige jaren, togten naar Californië over de Rocky Mountains en door andere woeste streken werden ondernomen, keerden de oude gevaren terug, maar ook die weg is thans effener en veiliger gemaakt. Evenwel, de moeijelijkheden en bezwaren aan het ontginnen van geheel nieuwe landen verbonden, blijven bestaan, en de ontberingen, van dat

leven onafscheidelijk, moeten nog steeds door den nieuwen volkplanter worden gedragen en zijn alleen door eigen arbeid en vaardigheid te overwinnen. Maar ruimschoots ook worden ze vergoed door uitkomsten, zoo als geen ander land die kan verschaffen. Nieuwe steden te bouwen, wie die er in Europa aan denkt! Een enkel nieuw dorp wekt daar reeds de bewondering van duizenden. Eene woeste streek die wordt ontgonnen, een onnut water dat drooggemaakt en bebouwd wordt, een slecht terrein dat tot vruchtbaar land wordt gemaakt, daarover steekt men in Europa reeds de loftrompet, wijst er zegevierend op als een verblijdend teeken van ontwikkeling en beschaving. En dan nog blijven die nieuwe ontginningen gewoonlijk jaren lang in een toestand van kindschheid; de bevolking neemt er niet dan uiterst langzaam toe; dorpen of steden hebben er een menschenleeftijd noodig eer ze eene ontwikkeling verkrijgen, waardoor ze in geriefelijkheid voor de bewoners ook maar eenigzins nabijkomen aan de gemakken en aangenaamheden die eene lang bewoonde streek aanbiedt. Alleen hij die bepaald zijn brood verdienen moet op den nieuwen grond, vestigt er zich. Daarenboven, in de oude wereld worden groote kapitalen vereischt om den woesten grond te koopen en dan te ontginnen, of om de waterplassen droog te malen en vruchtbaar te maken. De man van fortuin verschaft die middelen alleen dan, wanneer hij er eene zekere belegging in ziet voor zijn kapitaal, dat echter door anderen vruchtbaar moet gemaakt worden. Want hij verlaat de groote stad niet zoo grif om zich zelf in zijne nieuwe wereld te vestigen. Een huurder is ligtelijk gevonden, en al is deze niet eens te overreden, welnu, gehuurde hersenen moeten dan maar de zoo moeijelijke taak aanvaarden om van de aanvankelijke woestenij vruchtbare akkers te maken, en gehuurde oogen moeten waken voor de belangen waarvoor alleen de eigenaar hart hebben kan. Geen wonder dat de ontwikkeling dààr langzaam vooruitgaat, dat de vruchten er niet altijd gelijk staan met de verwachtingen, en dat de lust voor nieuwe ondernemingen van dien aard, zoo weldadig voor een land, niet vermeerdert.

Joël Burns was van eene andere leer dan de achtbare kapitalist van Europa, toen hij zijne nieuwe bezitting ging ontginnen. Maar hij leefde ook onder geheel andere omstandigheden dan deze, daargelaten nog, dat hij Yankee was in merg en been, en als opgevoed onder de traditiën van het scheppen

van nieuwe streken. Reeds aan de door velen — nog niet zoo geheel dwaas en onjuist — gestelde voorwaarde van werkelijk groot succès op het gebied van arbeid en rijkdom: arm te zijn of althans zeer weinig in de wereld het zijne te kunnen noemen, voldeed hij volkomen. Hij was een arme wees, verlaten van zijne betrekkingen, natuurlijk juist omdat hij arm was. Zijne moeder had verslagen gestaan bij het graf van den vader van den twaalfjarigen knaap, en met den trouwen echtgenoot tevens alle uitzigt verloren om haar eenig kind te onderhouden en op te voeden. Waar zou zij hulp en bijstand vinden dan misschien daar in het verre westen, waar hare eenige zuster nog leefde, maar helaas! ook in kommervollen toestand? Toch moest die eenig mogelijke uitkomst beproefd worden. De schamele have en kleeding zou een even schamelen reispenning opleveren en weldra was de togt dan ook aanvaard. Maar voleindigen mogt zij dien niet. Het eenige doel haars levens, de opvoeding van haren lieveling, zou zij niet bereiken. Leed en kommer hadden welhaast de weinige haar nog restende krachten uitgeput, en de vermoeijenissen der reis bleken te zwaar voor de trouwe moeder. Naauwelijks ter halver wege gekomen van de zoo vurig begeerde haven, zonk zij in eene nederige dorpsherberg neder op het ziekbed, dat haar sterfbed zou worden. Eenige uren later, en de arme wees stond radeloos bij het lijk van haar, die, naar menschelijk inzigt, zijn eenige steun op aarde was. Wie toch zou zich nu het lot van den hulpeloozen knaap aantrekken, nu de éénige hem ontvallen was die hem liefhad en verzorgde; wie hem, zoo al niet koesteren en opkweeken, dan toch van het onmisbare voorzien en zóó ver brengen, dat hij eens zijn eigen brood zou kunnen verdienen? Zijne arme moeder was onder dien zwaren last bezweken, geen vreemde zou dien gewillig op zijne schouders nemen, een vreemde die hem niet kon liefhebben omdat hij hem zelfs niet kende. Met de ijskoude hand der doode in de zijne lag hij half bewusteloos naast haar leger, en als krampachtig klemde hij zich aan haar vast zoodra hij maar een voettred hoorde naderen. Zou men hem willen losrukken van haar die hem nog zoo innig dierbaar was, al waren ook re oo n gesloten en al hoorde hij hare stem niet meer; ve deren die innig geliefde trekken welke h te meer om aan te staren, nu hij niet dan v m heen zag! Weinig goeds daarenboven

toornige blikken der armverzorgers, die met haastigen spoed door den herbergier waren ontboden om de doode ter aarde te doen brengen en hem te verlossen van den knaap, die immers geen penning bezat om hem te betalen. Naast het lijk zijner moeder hoorde hij die mannen reeds de middelen bespreken om hem elders heen te zenden en hunne kas te vrijwaren voor een lastpost, die hun menig jaar ettelijke dollars zou kunnen kosten. En de hand was verlamd die hem voor die vreemden kon beschermen; de tong was verstijfd die hem een woord van liefde, nu vooral zoo vurig door hem begeerd, kon toevoegen; waar zou hij redding vinden? Maar hoe de mensch ook wikt, 't is God die alles beschikt! Daar treedt een nieuw medelid dier trouwe bewakers van de geldelijke belangen der gemeente binnen, en naauwelijks heeft deze den treurigen toestand van het arme kind vernomen, of aan alle hardvochtig overleg is een einde gemaakt. Een andere stem dan die van geldelijk belang alleen moest hier gehoord worden, zoo meende de wakkere Bellows, de stem van innig medelijden met den verlaten wees. Zou hij dan misschien, zoo voerden zijne achtbare medeleden hem dadelijk half spottend te gemoet, genegen zijn de kostbare erfenis te aanvaarden dier doode landloopster, wier lot trouwens, zoo voegden zij er naar waarheid maar schamper bij, nu vrij wat beter verzekerd was dan zij het ooit zouden gedaan hebben? En toen op die uittartende vraag onmiddellijk een volmondig ja hun tegenklonk, toen nog vermogten zij niet anders dan een blik van waarachtig medelijden op den man te slaan, dien zij tot een in hunne oogen zóó dwaas bestaan toch niet in staat gerekend hadden. Want voor erkenning en waardering van zulk eene handelwijze was in hun hart geen ruimte meer. Die plaats was al lang door de gezonde praktijk ingenomen. De ervaring van jaren lang had hen wel geleerd tot welke dwaasheden een gevoelig hart verleidt, en hoe allerschadelijkst die gevoeligheid voor de armen zelve werkte, want men moedigde hen daardoor immers aan tot bedrog, en demoraliseerde dus degenen nog meer wier hulp en steun men beweerde te zijn!!!

't Berouwde Bellows nooit dat hij toch maar toegegeven had aan het gevoel van zijn hart. Die Joël werd een schrandere knaap en een onmisbare hulp voor den wel ondernemenden en ijverigen, maar verre van voorzigtigen koopman. Ja, had deze den raad van zijn voedsterzoon niet in den wind geslagen, of

erger nog, de dwaze speculatiën niet voor hem verzwegen, wel vermoedende dat hij ze hem ontraden zou, hij zou een redder in hem gevonden hebben dien hij eens zelf geréd had. Maar hoewel de hulp voor hem te laat kwam, ze kwam zijn eenig kind uitnemend te stade. Toen de dood zijner vrouw Bellows mismoedig had gemaakt en een zekere wrevel hem nu en dan vermeesterde wanneer de zaken niet naar wensch gingen, moesten groote ondernemingen hem een nieuwen prikkel geven. Maar ze mislukten, en geldelijke moeijelijkheden waren het onvermijdelijk gevolg. Nieuwe, nog gewaagder speculatiën moesten daarin voorzien, maar het einde was als gewoonlijk een reddelooze toestand en een radeloos hoofd; en de eens zoo wakkere man sloeg eindelijk uit wanhoop de handen aan zijn leven. Maar toen was de schrandere twee en twintigjarige Joël voor de hulpelooze negentienjarige Ellen, wat elf jaren vroeger haar ongelukkige vader voor den toenmaals geheel verlaten wees was geweest. Evenwel, redde de vader den geheel vreemde, den hem ganschelijk onbekenden knaap; de voedsterzoon echter stond haar ter zijde die hem liever was dan hij ooit had durven doen blijken. Meer dan dat eenvoudige en zoo weldadige medelijden voor den ongelukkigen evenmensch bestuurde dus zijne handelingen.

Maar krachtig en flink waren die handelingen en ze getuigden van een overleg, dat meer beloofde. De jonge weeze had weldra eene goede schuilplaats gevonden, en toen zou Joël hoofd en handen vrij hebben om tot de volvoering van die plannen over te gaan welke hij reeds lang in stilte had beraamd, maar die te sneller rijpten, nu de treurige loop der omstandigheden hem eerder tot handelen drong dan hij wel gewenscht, zeker gedacht had. Die plannen waren karakteristiek voor den nog zoo jeugdigen Yankee, want niet minder dan den aanleg van eene geheel nieuwe streek golden ze. En de uitvoering daarvan zou begonnen worden met eene somme gelds, nu alle uitzigt op den vroeger zoo dikwerf in stilte beraamden steun van den toen nog bemiddelden voedstervader geheel vervallen was, welke men in Europa zelfs voor de kleinste zaak verre van toereikend zou genoemd hebben. Twaalf honderd dollars toch was de geheele schat waarover Joël kon beschikken. Maar klein als die som in onze oogen zijn moge, ze was een magtig kapitaal in de oogen van hem, die van de milde geldelijke belooning, welke zijn voedstervader hem boven de huisvesting had

toegekend, telkens enkele dollars had ter zijde gelegd, en maand op maand die spaarpenningen had zien aangroeijen met het vaste voornemen in het harte, dat ze vruchten zouden afwerpen die ten volle de ontberingen moesten vergoeden welke de opsparing had gekost. Dat is de echte wijze om de waarde van het geld te leeren kennen. De jonkman die zoo zijn werk begint, kan op een goeden uitslag rekenen.

Weinige mijlen van Sudbury, de woonplaats van Joël, lag een verlaten streek, die meer naar eene woestenij geleek dan naar een terrein voor ontginning geschikt. Niemand in de geheele buurt dan ook die er acht op sloeg. Een digt bosch bezette den geheelen bergrug aan beide zijden, en gaf aan het landschap een nog somberder en woester aanzien. Aan gene zijde der heuvelen zag men niets dan kale en steile rotsen, waarop alleen het dorre naaldhout nog eenig voedsel wist te vinden door hier en daar tusschen de enkele spleten weinige duimen aarde te zoeken, even toereikend om er den dunnen stam spichtig uit te doen opschieten. Beter was het dan nog aan de andere zijde. Met onstuimig geweld schoot daar een bergstroom door de rotsen heen en over de heuvelkling naar de vlakte, en gevoed door tallooze kleine beekjes die alle van de bergen dalwaarts vloten, vormde ze ten slotte een water dat werkelijk breed en krachtig mogt genoemd worden. Pijnkreek noemde men het in die buurt, en in waarheid was het eigenlijk eene breede kreek, te midden van pijnbosschen. Maar het water was onbevaarbaar, omdat het bosch den toegang versperde, en niemand in de geheele streek die er aan dacht dat bosch om te hakken en den grond tot bouw- of weiland te effenen. Daarenboven, een oud en rijk koopman van Nieuw-York was eigenaar van een goede duizend acres van dat land, en daar hij die, jaren geleden, voor schuld had moeten overnemen, was de lust niet groot in hem om er nog eens zooveel geld bij te leggen en de bezitting te ontginnen. Zoo bleef dat land liggen, ongebruikt en woest, en schijnbaar ook zonder iemands aandacht te trekken. Maar Joël Burns had er sinds lang op gepeinsd hoe dien grond meester te worden. Zeer in stilte had hij menigmaal die geheele streek doorkruist en de ligging zoowel als den aard van den bodem en de kracht van het water naauwkeurig opgenomen. En hoe beter hij het land leerde kennen des te vaster werd hij in zijne overtuiging, dat het met weinig kapitaal, maar met veel kennis en arbeid,

eene uitnemend vruchtbare streek en eene rijke bezitting beloofde te worden voor den eigenaar die de ontginning zelf ondernam. Het digte bosch leverde een schat van uitnemend hout, dat duizenden zou opbrengen, en reeds dadelijk uitnemende bouwstof verschafte voor de eerste bewoners. De grond die dan vrij kwam, was ongemeen vruchtbaar en voorspelde de ruimste oogsten. Het water leverde eene even goedkoope als magtige beweegkracht voor op te rigten fabrieken, terwijl het een onschatbaar middel van vervoer beloofde te worden voor de producten van den bodem. Daarenboven kon de streek zeer gemakkelijk in gemeenschap gebragt worden met naburige welvarende plaatsen. Waar konden zulke groote voordeelen vereenigd gevonden worden als hier? begreep onze Yankee teregt. Daarenboven, niemand in de geheele buurt die er acht op sloeg; een ieder liet hem dus ongehinderd zijne plannen tot rijpheid brengen. Zoodra dan ook de zaken met de crediteuren van den ongelukkigen Bellows waren geregeld en de jeugdige Ellen bij eene bloedverwante was gehuisvest, verdween onze Joël eensklaps van Sudbury, zonder dat iemand wist waarheen. Nog eens werd de geheele bezitting van de Pijnkreek met groote naauwkeurigheid door hem opgenomen, en de uitslag van eene volle week gezet onderzoek was deze, dat hij zich bijna niet meer durfde vleijen ooit meester te zullen worden van zulk eene in zijne oogen uitnemend vruchtbare streek gronds. Juist dat deel toch wat den Nieuw-Yorker toebehoorde, strekte zich uit over de beide zijden van den stroom en liep tot over den bergrug heen, terwijl het digt bezet was met het prachtigste timmerhout. Volkomen op de hoogte van de gesteldheid van het terrein, moest hij nu ook trachten er eigenaar van te worden. Met den tegenwoordigen bezitter zelf te raadplegen, achtte hij verstandig, en weldra was hij dan ook te Nieuw-York met den ouden koopman in onderhandeling getreden over honderd acres, waarvoor hij aanbood vijf honderd dollars te betalen, onder voorwaarde ook de overige negen honderd acres tot denzelfden prijs te kunnen koopen, wanneer hij zich binnen een bepaalden tijd daartoe bereid verklaarde. De man was ingenomen met de cordate wijze waarop Joël zijne onderhandelingen voerde en met de openheid waarmeê deze zijne plannen bloot lei. Nooit had hij die verre bezitting bezocht, en Joël had hem op alle zijne vragen naar de ligging en de gesteldheid van den grond, de meest naauwkeurige inlichtingen verstrekt. Was zijne vraag

dan niet natuurlijk, of de jonge man dan meende zooveel voordeel uit dien grond te kunnen halen? Het gereede antwoord was toestemmend, mits de arbeid niet gespaard werd. Dat besliste den koop. De eigenaar wilde toen zelfs nog meer doen dan hem gevraagd werd en dadelijk de geheele bezitting aan Joël verkoopen, de vijf honderd dollars in betaling ontvangen, en pand nemen op het geheel voor het overige van de koopsom. Maar daarvan wilde Joël wijselijk niets hooren. Eerst dan wanneer hij de honderd acres nog beter had leeren kennen door ze te bewerken, kon hij oordeelen of het overige deel hem werkelijk aanstond, en een groote schuldenlast op zijne schouderen te nemen, daarvoor wantrouwde hij zijne jeugdige krachten. Die last zou hem drukken onder den arbeid, en hij had waarlijk wel moed en opgeruimdheid noodig om reeds de ontginning van een honderdtal acres alleen te bestaan. Zijn voorstel vond ingang, en weldra was de gelukkige kooper op zijn wettig eigendom aan den arbeid. Wèl had hij eene goede keuze gedaan, toen hij die eerste honderd acres had uitgemeten. Ze strekten zich uit over den bergrug, met het front naar den stroom, en op weinig afstand van den landweg die twee in de nabijheid gelegene, vrij aanzienlijke plaatsen, aan elkander verbond. Reeds sinds lang was er daarenboven sprake van dien weg te verleggen en te verkorten, en op het terrein door Joël gekozen, was daarvoor dikwijls het oog gevestigd. Dat zou natuurlijk de ontwikkeling van dien grond ontzaggelijk bevorderen en dien in waarde doen rijzen. En 't zij tot eere van Joël vermeld, dat hij, schoon geheel onverpligt, de kennis die hij toevallig van die plannen bezat, aan den ganschelijk daarvan onbewusten eigenaar van den grond eerlijk meêdeelde.

Hoe de geheele bevolking van Sudbury verwonderd opzag toen de tijding tot haar kwam, dat Joël Burns, de vondeling, die immers onder hunne oogen door den bankroetier Bellows was opgenomen en opgevoed, tot een spotprijs eigenaar was geworden van eene streek gronds, die jaren lang door de geheele buurt als van geene de minste waarde was geminacht, en die nu eensklaps bleek eene uitstekende bezitting te zullen worden. Want toen in het midden van den winter het gerucht had geloopen dat Joël zich aan de Pijnkreek ophield, had men eerst gelagchen om den jongen, die zeker kluizenaar wilde worden, of misschien wel krankzinnig was geworden. Maar daar kwam de Aprilmaand en het zachte weder aanzetten, en de weer be-

gaanbare wegen hadden enkelen veroorloofd met eigen oogen de waarheid dier vertellingen te onderzoeken, en nu was aan de algemeene verbazing geen einde meer. Het vroeger ongenaakbaar bosch was gemakkelijk door een breeden weg te bereiken, en waar nooit eenig menschelijk geluid door hen gehoord was, daar klepte hun nu reeds uit de verte het snel omwentelende rad van een flinken zaagmolen te gemoet, gedreven door de kracht van het bergwater, en ijverig in de weer om het prachtige timmerhout, dat in rijken overvloed aldaar stond te prijken, tot plank en deel te zagen. Een weinig verder, en een oorverdoovend gehamer verkondigde aan de verbaasde aanschouwers dat Joël hier een huis ging bouwen, en niet eene armelijke keet of wankele hut, maar een stevig blokhuis, terwijl zij zich weldra met eigen oogen konden overtuigen dat het inwendige met een smaak en eene keurigheid werd bewerkt, waarmeê niet vele hunner eigene woningen konden wedijveren. Het huis was op de hoogte gelegen en overzag de geheele vlakte en de kreek, zoodat het oog van den jongen meester voortdurend geheel zijn eigendom beheerschte. De groote landweg naderde de woning tot op een kwartier uur afstands, en de nieuwe weg daarheen gebaand, verzekerde den gemakkelijken toegang tot de nieuwe ontginning. Reeds stonden enkele ruwe keeten in de vlakte, waarin een viertal flinke arbeiders met hunne gezinnen woonden, en die allen als om strijd den juisten blik en de kennis van den jongen man roemden. Wat wonder, dat wangunst al spoedig bij de bewoners van Sudbury de aanvankelijke bewondering verving, en dat velen naauwelijks konden dulden jaren lang eene blijkbaar zoo veel belovende bezitting niet naar waarde geschat te hebben, terwijl ze toch voor een spotprijs te koop geweest was. Dadelijk werden de registers van het kadaster nagezien, en toen het bleek dat Joël maar voor eene enkele honderd acres als eigenaar te boek stond, had de koopman te Nieuw-York al spoedig tal van aanbiedingen voor het immers blijkbaar nog onverkochte deel der bezitting. Maar Joëls sluw overleg verijdelde natuurlijk al die plannen; en hoewel velen den eigenaar het dubbele boden voor datgene wat men meende dat hem nog restte, 't was te vergeefs. De oude man verheugde zich zelfs van harte, toen hij hoorde hoe uitnemend Joël partij trok van zijn aankoop. Nu moesten andere middelen worden beproefd om toch ten minste te deelen in het geluk dat dien ellendigen vondeling was te

beurt gevallen. 't Was blijkbaar, zoo beweerde men, dat de rijke koopman deelgenoot was in de onderneming van Joël, hoewel deze dat ontkende; ruimschoots kon hij dus over de middelen beschikken om den nog voor korten tijd zoo woesten grond in eene welvarende streek te herscheppen. Reeds sprak men van den aanleg van een nieuw dorp, dat wel spoedig groot moest worden op een zoo rijk en uitnemend gelegen terrein. Waar zou dat dorp komen: op den berg, in de vlakte, aan deze of wel aan gene zijde van den stroom? De juiste kennis der plaatsing was goud waard, want het zou zaak zijn daar ook zelfs maar enkele strooken gronds magtig te worden. Ook die plannen mislukten. en 't scheen wel alsof het juist de toeleg van den sluwen jonkman was om hen in het blinde te doen rondtasten. Want boven op den heuvel prijkte het sierlijke houten woonhuis, maar de hutten der arbeiders, die voortdurend in aantal toenamen, werden in de vlakte opgeslagen. Het waren maar houten geraamten die de arbeiders stelden, en welke zij aanvulden met den leemachtigen grond van de naburige poelen en moerassen. Spotternij moest toen de ergernis verbergen, en de Poel-stad was de scheldnaam, waarmeê de nieuwe kolonie door hen werd gedoopt. Maar ook dat wapen bleek magteloos, want gewillig aanvaardden de bewoners dien naam en nog heden ten dage blijven zij dien behouden.

Joël Burns was er echter de man niet naar om zich door al dat magteloos geijver in zijne oude woonplaats te laten ontmoedigen. Daarenboven, hij was een te gelukkig man in zijne nieuwe woning, dan dat hij zelfs lust zou hebben zich om iets anders te bekommeren dan wat de volvoering zijner oude, en de voortdurende beraming van nieuwe plannen aanging. Toch mogt hij zich nog in eene andere bron van levensvreugd in zijne nieuwe woonplaats verheugen, dan alleen in de uitbreiding van zijne grootsche ontwerpen. Want in dat blokhuis, hetwelk hij met groote zorg had opgetrokken, en waaraan hij eene sierlijkheid en eene geriefelijkheid had bijgezet waarover de mannen van Sudbury verbaasd hadden gestaan, daar troonde welhaast Ellen Bellows, als meesteresse. Hoe blijde had deze den eens helaas! zoo goed klinkenden naam verwisseld met dien welke nu in de geheele buurt voortdurend op aller tongen was. maar waaraan afgunst en nijd ook altijd dien van vondeling verbonden. Het aangenomen kind van weleer, was nu in waarheid de zoon des huizes geworden. En eigen kracht, eigen

overlegt, hadden hem in staat gesteld aan de nagedachtenis van zijne pleegouders eene hulde te brengen, grooter dan zij die ooit hadden kunnen wenschen, en rijker in zegen voor hem zelven, dan hij ooit had mogen hopen. Had de arme weduwe haar kind zoo mogen aanschouwen! Maar was niet haar droeve dood de losprijs geweest waardoor die zoon was vrijgekocht van de ellende en armoede, die hem juist door het langer kommervol leven zijner moeder bedreigden!

Zoo was Joël Burns dan een gelukkig man geworden. Jaren lang had hij gedroomd van de heerlijkheid die den bezitter van die kostbare streek gronds eens wachtte, en daar stond hij nu zelf als heer en meester op dien grond, en de blijde teekenen van toenemende welvaart rondom hem bewezen voldingend, dat zijne voorspellingen juist geweest waren. Hoe dikwijls had hij zich in stilte vermeid in de zalige gedachte, eens Ellen Bellows de eereplaats in zijne eigene woning te kunnen aanbieden en haar als deelgenoote van zijnen arbeid naast zich te mogen zien, en daar zat zij in de door zijne eigene hand opgetrokken huizing, terwijl de kleine Sara eene vrolijkheid aan den gelukkigen kring bijzette, die alle rimpels van zijn door vele beslommeringen altijd gefronst voorhoofd effende. Wat verlangde hij meer?

Maar Joël Burns zou geen type van zijn volk geweest zijn, zoo het gevoel van voldaanheid ooit bij hem had kunnen post vatten. Vrouw en kind, hoe hij hen liefhad, hoe hij bij hen alleen ontspanning van den arbeid mogt vinden! Maar die arbeid stond bij hem toch nog hooger. Voort, voort moest hij. Rust kende hij niet. Altijd nieuwe plannen van uitbreiding van de reeds zoo snel in bevolking en welvaart toenemende bezitting, vervulden geheel zijne ziel. Hooger genot dan rijke uitkomst van eigene ondernemingen, dan een volkomen slagen der zelf ontworpen plannen, meende hij dat voor hem niet bestond. Toch zou hij eens van die dwaling op treurige wijze genezen worden. Twaalf jaren later, twaalf jaren, waarin de eens zoo eenzame plek van het blokhuis in de woelige markt van de aanzienlijke stad Burnsville veranderd was, en de Poelstad rang had verkregen onder de groote fabriekdistricten van het land, twaalf jaren waarin de rijke Joël Burns tot een man van magt en invloed in de geheele streek was geklommen en een ieder hem met achting en eerbied noemde, die twaalf jaren later stond de man, die meende het toppunt van menschelijk

geluk bereikt te hebben omdat hij rijk was en aanzienlijk en magtig, in vertwijfeling aan het sterfbed zijner vrouw. Wat baatten hem nu die schatten? Wel werden geene belooningen hoog genoeg geacht om de beroemdste geneesheeren van heinde en verre naar het ziekbed zijner vrouw te brengen, en geene middelen die de kunst bezit werden gespaard om de vreeselijke ziekte te bestrijden die hem eensklaps met zulk een ontzettend verlies bedreigde, maar menschelijke magt bukte voor Hooger wil. Weldra zou Joël Burns ten tweeden male aan een sterfbed staan waarop hij meende dat hem alles ontnomen zou worden wat hij op de wereld lief en dierbaar had, want toen dat offer van hem geëischt stond te worden, toen eerst erkende hij. dat niet een breede pachtrol en overladen geldkist alvermogend zijn, en ook de innerlijke begeerten der ziele kunnen bevredigen. Ook nu zou dat ziekbed sterfbed worden. Maar eer de kranke de oogen sloot vermogt zij nog zoo vele krachten bijeen te garen, dat zij den verslagen echtvriend de woorden kon toeroepen: "wij hebben niet wèl geleefd!" En Joël stond met eene weeze aan haar leger.

Niet wèl geleefd! Die woorden bragten een omkeer in zijn binnenste voort. De begoocheling van jaren lang was eensklaps verdwenen, en het licht van een beter leven was voor hem opgegaan. Nog eens zou hij worden beproefd, toen de besmettelijke krankte ook zijn eenig kind met den dood bedreigde. Maar reeds stond een ander man aan haar ziekbed dan de eens bijna wanhopige echtgenoot aan dat zijner vrouw, en een nieuw leven werd door hem aangevangen, toen hij weemoedig juichend de wankelende schreden der herstelde dochter weer naar het stille huisvertrek mogt leiden.

Twaalf jaren dus waren voldoende geweest om de eens zoo woeste streek te herscheppen in een' bloeijend en welvarend oord. Wie verklaart het geheim van zulk eene omtoovering? Niet enkel in de kracht van den nieuwen bodem, veel meer in de kracht van den meester berustte dat geheim. Wat al jaren had Joël den woesten grond opgenomen met het zoo scherpe oog van den man, die aan de ontwikkeling van dien bodem zijn geheele leven wilde toewijden, alle kansen wikkende en wegende die hier voordeelen, ginds weer nadeelen deden vooruitzien. Waar moest het eerst ruimte gemaakt worden in het nog zoo ondoordringbare bosch om de eerste vestiging van de arbeiders te begunstigen, en tot welk doel moesten de

gevallen stammen dadelijk worden aangewend? Hoe vooral moest de toegang tot de geheele bezitting geopend worden, opdat nieuwe werkkrachten de nieuwe werkplaats gemakkelijk konden naderen en de overtollige producten vervoerd worden? Zou het bezwaarlijk vallen den bloot gekomen grond te bearbeiden en te bebouwen, en welke middelen zouden daarvoor strikt noodzakelijk, ja onontbeerlijk zijn? Want met geringe geldelijke krachten moest het groote werk worden aangevangen, en later de bodem zelf de nieuwe middelen verschaffen voor de verdere ontginning. De waterkracht was blijkbaar zeer groot, maar hoe die het best te leiden, zòò dat de kracht niet verminderde en vele werktuigen tegelijk in beweging brengen kon? Dan de meest geschikte plaats om de eerst aan te leggen buurtschap, waarvan men later een dorp, misschien wel een stad mogt verwachten, te vestigen. De eischen der gezondheid van de nieuwe bevolking moesten bij die keuze bijna voorzitten, en er moest tevens gezorgd worden dat de werkman in de onmiddellijke nabijheid woonde waar de werkplaatsen zouden opgeslagen worden, daar waar ze de meeste ruimte zouden vinden en dus het meeste uitbreiding zouden kunnen erlangen. Maar vooral, welke zouden wel de geldelijke krachten zijn, onmisbaar voor een begin, en bleven die wel binnen de grenzen die het eigen bespaard vermogen gebiedend aan den ontwerper stelde? Er was meer dan gewone kennis noodig voor zulk een onderzoek, meer dan gewone schranderheid om alle kansen te meten, maar vooral, meer dan gewone moed en wilskracht om voor de aanvaarding van zulk een arbeid, met zoo weinig middelen, niet terug te deinzen.

Maar jong en vruchtbaar als de bodem der nieuwe wereld is, zoo jong en vruchtbaar is ook het brein van den bewoner. Het ruime terrein dat hij bewoont, verruimt ook zijn blik. De grootsche natuur die hem omgeeft, maakt den Yankee ook grootsch in zijne plannen en ontwerpen. Hij is er van zijne jeugd af gewoon aan geraakt dat zijn speelmakker van de dorpsschool, weinige jaren later een duizend mijlen of wat verder heentrekt en te midden der eenzaamheid den doffen klank van bijl en houweel tegen den reusachtigen boomstam doet hooren, om zich een huis te bouwen op de plek waar nog nie[illegible]nd voor hem ooit den voet gezet heeft, maar waar hij juist [illegible] om rijke oogsten van zijn arbeid wacht. Hij [illegible] alom ni[illegible]we dorpen op die wijze ontstaan en tot steden [illegible] 't

verwondert hem geenszins, dat hij telkenreize, wanneer hij de hem van vroeger bekende steden weder bezoekt, geheel nieuwe straten en wijken daaraan toegevoegd ziet. Waar een bergwater zich met kracht ontlast, daar verbaast het hem veel meer dien stroom ongebruikt te zien, dan de ruime gebouwen te ontwaren, waarin eene bloeijende nijverheid door die goedkoope kracht opkomt. Mislukt de onderneming hier, welnu, ginds is er ruimte en aanleiding in overvloed om weer van meet aan te beginnen; en in allen gevalle heeft de ervaring der mislukking hem meer geleerd dan voorspoed ooit vermogt. Maar ruimte van terrein vooral heeft hij noodig om vele medearbeiders te kunnen lokken, en ruimte van blik bij die medestanders, opdat zijn doel worde begrepen door hen die het met hem moeten volvoeren. Het kapitaal, waarmee de Yankee aanvangt, bestaat nog meer in hersen en in spier, dan in de klinkende munt die de Europeaan daarvoor onmisbaar acht.

Toen de eerste plannen van vestiging door Joël waren voltooid, en genoeg ruimte in het bosch was vrijgemaakt om den aanleg van een dorp mogelijk te maken, waren alle zijne pogingen daarop gerigt, bewoners te lokken naar zijne ontluikende kolonie. Het vroegere plan der naburige gemeenten om den landweg over de heuvelen zijner woonplaats te verleggen, was van voornemen tot uitvoering gekomen, en welhaast zou de gemeenschap met aanzienlijke dorpen alleen over zijne bezitting mogelijk zijn. Reeds was een postwagendienst opgerigt voor het verkeer over dien weg, en het nieuwe dorp gekozen als halt voor de reizigers om er hun nachtverblijf te houden. Gereedelijk werd door Joël aan de ondernemers de noodige grond afgestaan voor hunne getimmerten en bergplaatsen en stallen, maar alleen onder voorwaarde, dat aldaar tevens door hen een geriefelijk hotel werd opgerigt. Op het bekoorlijkste punt gelegen, lokte het menigeen uit tot langer verblijf, velen tot vestiging zelfs, vooral nu de telkens in aantal vermeerderende fabrieken, die alle op de onuitputtelijke beweegkracht van den bergstroom rekenden, een uitnemend middel aanboden voor mannen van fortuin, om aldaar ruime winsten te doen met hunne kapitalen. En Joël was te helder van blik, dan dat hij alles zelf zou willen ondernemen. Integendeel, hoe meer hij aan vreemden kon overlaten, hoe welkomer 't hem was; want niet alleen vermeed hij daardoor de zoo heilloose versnippering van krachten, welke menige goede zaak vernie-

tigt, maar hij vermeerderde daardoor tevens het aantal der welvarende bewoners van zijn grond. Met onbekrompenheid werden door hem aan die vreemdelingen de terreinen afgestaan die zij voor hunne woning, of liever nog voor hunne werkplaats, noodig hadden; en met even groote angstvalligheid vermeed hij daarentegen den verkoop van ook maar een enkele duimbreed gronds aan de zoogenaamde landspeculanten, die vooral in Noord-Amerika zulk een groote rol spelen, opdat toch niemand de minste moeijelijkheid zou ondervinden in zijn voornemen, om zich in de nieuwe kolonie neder te zetten. De groote winkel, ruim voorzien met de meest veelsoortige voorwerpen van allerlei aard, was spoedig door hemzelven opgerigt, maar ook weldra weder aan ondernemende mannen van eenig kapitaal overgedaan, opdat de daarin door hem belegde penningen weer aangewend konden worden voor de oprigting van andere nieuwe bedrijven, door wier gereeden verkoop hij weer nieuwe inwoners om zich heen schaarde. Hechte en geriefelijke woningen werden door hem gebouwd op die punten waar hij zijne nieuwe plaats vooral wilde uitbreiden, en ze waren een uitnemend lokaas voor hen, die de opkomende buurtschap bij voorkeur tot hunne woonplaats uitkozen. Reeds lang wees de spitse kertoren in de verte de plaats aan, waar zooveel moed en ijver woonden; en welhaast was Burnsville eene welvarende stad, en leverde een behoorlijk uitzigt op de in de vlakte gelegene Poelstad, waar tal van schoorsteenen en fabriekgebouwen een bewijs gaven van de groote bedrijvigheid der vele en nijvere ingezetenen. Nog weinige jaren later, en de ijzeren spoorwegarmen hadden de beide steden mede getrokken binnen den kring van al wat er bedrijvigs leeft en werkt in de nieuwe wereld. En kerk noch school of hospitaal, zoo min als museum, bibliotheek of schouwburg ontbraken aldaar, even als ze in overvloed zelfs in de andere steden der Staten van Noord-Amerika den vreemdeling verbazen door hun rijkdom en hun aantal.

Dat was de voltooijing van het werk, door den twee en twintigjarigen jongeling beraamd en, eens aangevangen, met zeldzamen ijver en groote kennis voortgezet. Sedert jaren is hij ten grave gedaald, maar zijn naam leeft voort in de stad door hem gevestigd. En Amerika mag roem dragen op den eenvoudigen burger, die zoo groote dingen heeft tot stand gebragt.

A simple story, simply told, noemde ik voor bijna drie jaren den handelsroman van Richard B. Kimball, waarmede ik toen ons publiek in kennis wenschte te brengen, en voorzeker hebben velen reeds bespeurd dat deze geheele schets geen ander doel heeft, dan om een nieuwen roman van dien begaafden schrijver aan te bevelen. "Het verborgen leven van Wallstreet" — zoo luidt de titel van de vertaling van den handelsroman — heeft hier te lande sympathie gevonden; naar mijn oordeel verdient ook "Was he successful?" dat gunstig onthaal en eene vertaling. Intusschen heb ik mij niet vermeten meer dan eene enkele episode uit dat laatste werk over te nemen, en wel eene episode die eigenlijk maar een zeer klein onderdeel van het geheel uitmaakt, ja die zeer gevoegelijk zelfs uit het oorspronkelijke zou kunnen geligt worden zonder dat het den loop en de ontwikkeling van het verhaal, waarvan een geheel ander persoon dan Joël de held is en aan wien het dan ook zijn titel ontleent, zou schaden. Maar toen een schrander vriend mij op dat enkele gedeelte opmerkzaam maakte, besloot ik te gereeder eene schets dáárvan alleen te beproeven, omdat ik dan mijn doel bereikte door het boek bij ons publiek aan te bevelen, zonder er de belangstelling voor weg te nemen door, zoo als gewoonlijk, den geheelen loop en de ontknooping van het verhaal daarin te vlechten. Door mij is nu juist het eigenlijke verhaal geheel onaangeroerd gelaten en de *pointe* van den roman blijft een raadsel voor mijn lezer.

De reden waarom ik juist dit klein gedeelte van het boekske tot onderwerp mijner schets koos, zal, hoop ik, niemand vreemd voorkomen. Ik achtte dit, naar mijn inzien zoo aanschouwelijk verhaal van de wording eener geheel nieuwe stad, een gepast onderwerp, nu in ons land wel geene nieuwe steden alom verrijzen en de nog duizende bunders woesten grond eensklaps in welige akkers omtooveren, maar nu toch ook daarover een geest van vernieuwing waait. Onze steden, door het voorgeslacht ter beveiliging van have en goed omgord met hooge muren en diepe grachten, ten koste van alle licht en lucht en ruimte en vrolijkheid, en bebouwd met hemelhooge huizen, torens ter bewoning ingerigt, tot besparing van enkele ellen gronds, ze verliezen meer en meer hun kerkeraanzien. De behoefte aan helderen zonneschijn en vrije beweging, door het

voorgeslacht naauwelijks gekend, of ten volle bevredigd in de onmiddellijke nabijheid der woonplaats, in de vochtige verblijven, welke nu nog als eene ware bespotting der hygiënetheoriën onzer dagen rondom de Hollandsche steden gevonden worden, ze doet zich eindelijk ook bij ons gelden. De hooge wallen worden omgehouwen, en boom en plant prijken nu op den tot sierlijk wandelpad geslechten muur, terwijl bloem en struik thans geuren, waar vroeger alleen het kale gras op de verschansingen verdorde. Gedenkteekenen van eene gansch en al van de onze verschillende wijze van oorlogen, noemt reeds menig deskundige de vestingen, en de moker is al opgeheven om de ijzeren ringen te verbrijzelen, waarin nog zoo menige stad onzes lands zich beklemd gevoelt, met al den heilloozen nasleep dien zulk een defensiewezen voor de welvaart en de levensvreugde der bewoners heeft. Reeds staat de eeuwenheugende fiscus verdreven te worden van de poorten en toegangen der gemeenten en vrije beweging aan handel en nijverheid te gunnen ook binnen de palen des lands, welke die, vreemde tegenstelling, tot nu toe alleen buiten aan de grenzen genoten. En daarmede zijn dan ook alle slagboomen weggevallen welke eene flinke verbreeding en vergrooting en verfrissching onzer sombere en doffe steden tot dus ver beletten, en gebrek alleen aan eigen kracht zal de oude stad nog langer het oude aanzien doen behouden. Bouwen wij alzoo geene steden en ontginnen wij nog maar weinig woeste terreinen, toch gaat ook over ons de geest der vernieuwing.

En daarvoor hebben ook wij kracht en opgewektheid noodig, maar kennis en onderneminsgeest nog meer. Want allerlei banden van socialen aard belemmeren ons nog in onze bewegingen, en naar het genot van de vrije willekeur, waarin de Yankee bij zijn pioniersleven juicht en waardoor hij zoo veel te sneller grootsche dingen tot stand brengt, mogen wij niet hunkeren zelfs. Maar onze taak is ook zooveel kleiner. Wij moeten maar voortzetten en uitbreiden, terwijl hij van meet aan moet beginnen. Toch zou men bijna het tegendeel onderstellen, wanneer men ziet hoe langzaam zelfs die voortgang bij ons is. Sedert jaren hebben wij in het buitenland geheel nieuwe streken zien opkomen, steden en dorpen als zien verdubbelen, verfraaijingen mogen bewonderen in stad en land en aldaar nieuwe woningen om hunne heerlijkheid en geriefelijkheid benijden bijna, zonder dat wij, terugkeerende, toch iets anders deden, dan verlangend uit-

zien naar een ander dan wijzelven die ook ons land zoo zou vernieuwen en verfraaijen. 't Is zoo, lang heeft ons de kracht ontbroken waarin die landen sedert jaren mogten roemen, de tooverkracht van den stoom, die geheele landstreken, waarover hij in snelle vaart heenblaast, als bezielt met een nieuw leven; waardoor dorpen verrijzen op de verafgelegen halte in het midden der vroegere heidevlakte, en steden op breede schaal hare straten uitstrekken naar de eenvoudige spoorstaven die buiten de gemeente gelegd zijn. Maar thans is onze regering ijverig in de weer om althans de hoofdplaatsen aan elkander te verbinden en een net over geheel het land te spreiden, met mazen echter zoo wijd, dat bijna nog alles te doen overblijft voor de bijzondere nijverheid. Wie nu nog jaren afgezonderd zal blijven wonen in die vele streken van ons vaderland, alwaar de onbegaanbare weg gedurende den ganschen winter den ingezetene afsluit van alle verkeer met zijne landgenooten, waar de welvaart dus verhinderd wordt te naderen, hoe rijke elementen hij er ook zou vinden ter ontwikkeling, waarlijk, den zoodanige ontbreekt het aan lust om verder te komen dan vroegere geslachten, en aan moed om evenveel te doen als zijne tijdgenooten. Zoolang de zegen eener verbeterde gemeenschap der menschen onderling niet wordt gewaardeerd, en zoolang in de bevrediging van de behoeften van den een door den arbeid van den ander niet de prikkel tot ontwikkeling, tot rijker productie en dus tot meer welvaart wordt erkend, zoolang zullen alle middelen tot verhooging van den bloei des lands, door de regering aangewend, nutteloos blijven. Want alleen de ingezetene zelf kan zijn land groot maken; zelfs de regering kan alleen helpen en steunen, maar zelden voorgaan.

Op vele plaatsen des lands ontwaakt echter dat bewustzijn. Nieuwe wegen worden door vele gemeenten en gewesten gebaand en spoorlijnen door ingezetenen gelegd ter bevordering van hun verkeer met den nabuur, hoe moeijelijk 't hun ook valle de millioenen bijeen te verzamelen die de regering zoo gemakkelijk kan verkrijgen. Wat Twenthe in deze dagen juist loffelijks op dat gebied tot stand gebragt heeft, zij een voorbeeld, beschamend des noods, aanmoedigend nog liever, voor andere nog geïsoleerde streken des lands. En Nijmegen, de grensstad, stiefmoederlijk door den officiëlen spoorwegontwerper bedeeld, toone anderen hoe eigen hulp nog niet de minst krachtige is. Reeds heeft dat voorbeeld wonderen gewekt, het heden

bij het verleden vergelijkende, en de toekomst boezemt vertrouwen in. De tegenwerking van den burger, eigen belang tot oneerlijkheid drijvende, wordt gelukkig al zeldzamer en zeldzamer waar het den afstand geldt van terreinen ten behoeve der nieuwe wegen van ontwikkeling, en veeleer medewerking, belangeloos en ongevergd dikwijls, steunt thans den aanleg. De oude angstkreten dat het vurig monster de grenzen der gemeente zou binnenstoomen, worden niet langer gehoord, ja zelfs de gedachte daaraan, wil men nu, als een oude zonde, liefst vergeten. En 't zou waarlijk geene welkome zaak voor velen zijn, wanneer men nu nog eens de oude rapporten uit de eerste dagen der spoorwegbeweging hier te lande liet klappen en de vrees oprakelde die toen enkele besturen voor die nieuwe kracht beving, en dat wel van aanzienlijke gemeenten, ditmaal echter niet van de hoofdstad des rijks, zoo als de Amsterdammer door de gewoonte der laatste tijden bijna zou moeten onderstellen dat de landgenoot dadelijk zal gissen, of misschien maar boutweg als een feit proclameren.

Bouw nieuwe steden in nieuwe streken, roept de Yankee ons welligt overmoedig toe. Tal van woeste gronden ligt nog binnen uwe landpalen, en tal van behoeftigen hunkeren nog naar arbeid in uwe groote steden vooral, alwaar de arme bij duizenden te tellen blijft. Maar dan kent hij de beletselen niet die in de oude wereld zulke werken bemoeijelijken, noch de weinige kracht en kennis die in den arme der steden huist. De Yankee trekt van heinde en ver de wakkere arbeiders, die bij hem alleen die vrije terreinen en dien weligen bodem kunnen vinden, waarop luttel gelds en veel arbeids wonderen doen. Maar juist het vertrek van die wakkeren is een nieuw verlies voor de oude wereld, want minder productie, die andere term voor meer armoede, is daarvan het onvermijdelijk gevolg. Alleen de man van vermogen vermag in Europa woesten grond te koopen, maar het hoofdelement van de snelle ontwikkeling van dien bodem, eigen arbeid van den eigen meester, de kracht van den Amerikaan, wordt daardoor onmogelijk.

Blijven wij bij de taak die ons is opgelegd, beperken wij ons tot het werk dat ons mogelijk is, nog zoo veel blijft daar te verrigten. Lokken wij als Joël den vreemdeling van heinde en verre naar ruimere en frisschere steden, waar de vereeniging van velen de welvaart van allen bevordert. Laten wij ze uitzetten de grenzen dier steden, en sierlijke en geriefelijke wo-

ningen, ingerigt naar onze zeden en onze gewoonten, ter beschikking stellen van hen, die als burgers der gemeente in de lusten en de lasten der oudere ingezetenen willen deelen. Hun invloed zal de eerste vergrooten, de laatste verkleinen, waarlijk, geene onverschillige zaak in onze nog meestal sombere en doodsche en daarenboven zwaar belaste gemeenten. Wat het bekoorlijke en telken jare als vernieuwde Arnhem eene ruime bron van welvaart voor de ingezetenen geopend heeft door den smaakvollen aanleg der nieuwe stad en het ruime aanbod van vrolijke en vriendelijke woningen, is voor niemand een geheim meer. Toch blijft de navolging van dat voorbeeld, hoe vreemd ook, nog schaarsch. 's Gravenhage en Utrecht echter houden loffelijk met Gelderlands hoofdstad gelijken tred, en een Rotterdam heeft in weinige jaren geheel nieuwe wijken aan zijne oude stad toegevoegd, die blijkbaar leven en tieren van de vruchten van steeds toenemenden handel en uitgebreider scheepvaart, want al die nieuwe woningen dringen zich naar den breeden en woeligen Maasstroom, de akker waarop de burgers werken en die hun ruim en rijk voedsel verschaft.

Alleen de hoofdstad des rijks bleef bij die beweging nog achterlijk. Zonderling feit, te meer bevreemdend, nu ook daar de toekomst helderder wordt sedert eindelijk de spade in den grond gestoken is, die met de nieuwe wateren ook nieuwe bronnen van bestaan in de stad belooft te voeren. Toch is de behoefte aan uitbreiding van grenzen en vermeerdering van woningen aldaar, grooter dan elders. De rijke, neen de bemiddelde, ja de weinig gegoede zelfs ontvlugt die stad des zomers en brengt elders de vruchten van zijn arbeid, omdat allen hijgen naar frisscher en vrijer lucht dan hem daar gegund wordt. De kleine burger lijdt onder die toenemende ontvolking door kleiner vertier, en allen gaan gebukt onder de schromelijke opeenhooping der arme ingezetenen, die hun ligchamelijk en zedelijk nadeel toebrengt. Vanwaar die stilstand op de plaats alwaar de kapitalen toch overvloedig zijn en juist die algemeene zucht in den lande tot vergrooting der eigene gemeente en verfraaijing der eigene woning, zoo gemakkelijk zouden kunnen bevredigen?

De man van vermogen, 't is zoo, hij kan er nog naar welgevallen eene keuze doen in de weidsche huizingen die een welvarender voorgeslacht aldaar vaak met eene pracht en een overdaad heeft uitgedost, waaruit voldingend blijkt, welke rijke

vruchten de aloude hoofdtakken van ons volksbestaan toenmaals afwierpen, en hij kan met onbekrompen hand de — toch altijd oude — woning in hechten staat houden, maar niet alzoo de minder gegoede. Terwijl die talrijke klasse er in aantal toeneemt, blijft dat der woningen onveranderd. Toch moet ook hij gehuisvest worden, en met minder ruimte, zij 't dan ook dikwijls ten koste van meer geld en altijd ten koste van zijne gezondheid en een deel van zijn reeds niet zoo overvloedig levensgenot, leert hij zich tevreden stellen. De arbeider, wiens loon al zeer zelden de enge perken van het onmisbare overschrijdt ja niet eens altijd bereikt, hij moet met zijne lotgenooten deelen wat er van ruimte voor hem rest. In kleine woningen, slecht van bouw en gebrekkig van inrigting, ongunstig gelegen en verstoken van licht en lucht, vindt hij meer berging dan woning, en zedelijk zoowel als ligchamelijk wordt hij het slagtoffer dier opeenstapeling. Voor hem echter waakt gelukkig in de laatste tijden de rijkere stadgenoot. Immers waar maar bouwvallen tot billijken prijs te koop zijn, daar is de loffelijke vereeniging van welgezinden en zijn mannen, even ruim van hart als van middelen, tot begeerig toe om ze meester te worden en in ruime en geriefelijke woningen voor den arbeider te herscheppen. Niet genoeg kunnen zulke handelingen geprezen en ondersteund worden. Maar de talrijke middelklasse blijft uitzien naar betere huisvesting, en alleen in eene uitbreiding der grenzen van de oude stad kan hij bevrediging van zijne billijke wenschen verwachten. Een wakker burger der hoofdstad, aan wiens ondernemingsgeest Amsterdam reeds een gebouw te danken heeft, dat door landgenoot en vreemdeling als om strijd bewonderd en geprezen wordt en waarheen duizenden van alle zijden heenstroomen, wanneer het zijne glazen gewelven vult met de keur van bloem en plant of met de veelsoortigste en verrassendste producten van in- en uitheemsche volksvlijt, — tot niet gering voordeel waarlijk aller ingezetenen, — wil de grenspalen der oude stad verder plaatsen, maar krachtige medewerking ontbreekt hem. Toch beginnen zijne plannen uitvoering te erlangen. Anderen volgen zijn voorbeeld, en gelukkig belooft de tijd eindelijk niet ver af te zijn, wanneer de thans gehoorde grieve tegen de hoofdstad niet meer zal kunnen uitgesproken worden. Men begint te erkennen, dat het waar belang van Amsterdam dringend ruimer aanbouw van geriefelijke en aan-

gename woningen eischt, opdat niet langer gebrek aan geschikte huisvesting menigeen belet zich aldaar neer te zetten. Elke groote stad, met al het opmerkelijke dat zij bezit, heeft door hare levendigheid en voortdurende afwisseling iets aanlokkelijks voor den man van fortuin niet alleen, maar voor een ieder die op beschaving en kunst en wetenschap prijs stelt, en die in het verkeer met mannen van velerlei rigting nieuwe levenskracht en nieuw voedsel voor zijnen geest wil zoeken. Uitspanningen, die meer dan enkel zinnelijk genot bevredigen, alleen de groote stad vermag ze in zoo veelsoortige verscheidenheid aan te bieden en gedurig te vernieuwen, dat ze voortdurend boeijen en nooit verzadigen. Maar overvloedig zij dan ook de gelegenheid voor een ieder die wil deelen in al die voorregten en die door die stad als burger wil opgenomen worden, om zich aldaar neder te zetten. Een nieuwe stad lokke den nieuwen burger, die nieuwe welvaart in de oude veste aanbrengt. En terwijl hij, door zijn deel te dragen in de algemeene lasten, den druk van een ieder verligt, vermeerdert hij den voorspoed van alle nijveren en neringdoenden in ruime mate. Nieuw bloed wekt nieuwe kracht, en nieuwe bronnen van bestaan worden daar geopend, waar levenslust en opgewektheid hoofd en hand tot wakkeren arbeid bezielen.

Joël Burns werkte op ruimer terrein dan wij Nederlanders werken kunnen. Maar voor een ieder die werken wil, op welk terrein ook, is kennis en kracht noodig, lust en opgewektheid. En die bezat hij in ruime mate. De fabel verhaalt ons dat verdienste en rijkdom elkander eens tegenkwamen en beiden verwonderd uitriepen: "Welk eene zonderlinge ontmoeting; wie "zou ons toch te zamengebragt hebben?" waarop het toeval, 't welk dat gesprek beluisterd had, zegevierend antwoordde: "Ik!" Die fabel is blijkbaar niet van Yankeevinding; althans onze Joël is eene krachtige ontkenning van de juistheid dier leer. Fortuin en verdienste waren bij hem één. Wie dat met hem erkent en wie daarnaar werkt, hij heeft zijne toekomst in zijn magt. Kimball's "Was he successful?" geeft daarvan een nog krachtiger voorbeeld in den eigenlijken held van het verhaal, maar een scherp geteekend tafereel tevens van den ongelukkige, wiens fortuin zijn alles is. Mogt ik ook daarvoor den kring der lezers van dit boek vergroot hebben.

P. N. Muller.

DE GESCHIEDENIS

VAN EEN

FRANSCH DAGBLAD.

In weêrwil van het drukkende zomerweder en de groote verleiding, die er door opgewekt werd om te midden der schoone natuur zich te verkwikken aan eene of andere fatsoenlijke duitsche badplaats, zagen zoowel de vertegenwoordigers van ons volk als de meer litterair- en politiek-ontwikkelde burgers van den staat met eenige spanning de beraadslaging tegemoet over het wets-ontwerp op het regt van zegel op den 10den Juli van dit jaar.

Er waren met den voorzitter negenenvijftig leden ter vergaderzaal van de Tweede Kamer der Staten-Generaal tegenwoordig, een zeer bevredigend getal met het oog op het saizoen en op de afmattende werkzaamheden, waarmede de Kamer in deze langdurige zitting belast was geweest.

Twee gewigtige belangen waren bij het wetsontwerp in het spel; een handelsbelang, en meer bijzonder een wisselbelang, dat door artikel 36 zou worden beslist, en de ontwikkeling der journalistiek, die haar heil verwachtte van de afschaffing van het zegelregt op de dagbladen en de advertentiën. Zoo er van belangstelling en spanning in wijden kring sprake is, gold zij ongetwijfeld meer de opheffing van het dagbladzegel dan de bedreiging van nietigheid van niet behoorlijk gezegelde wisselbrieven. De laatste bepaling, hoe gewigtig ook uit het oogpunt van handels- en wisselregt, woog bij het groote publiek minder; ja, wij betwijfelen of de handel-zelf daarin het ernstige bezwaar zag, dat onze regtsgeleerde vertegenwoordigers in die bepaling hebben ontdekt. De adviezen der Kamers van

Koophandel, die over de wet zijn geraadpleegd, schijnen althans dit vermoeden te wettigen. Wij gelooven dan ook, dat de minister van Financiën gelijk had, toen hij zeide, dat het publiek groot belang stelde in het wetsontwerp, vooral om hetgeen er *niet* in stond, namelijk de afschaffing van het zegelregt op de dagbladen.

Een ieder evenwel, die eenigzins bekend was met de kaart van het land, besefte hoeveel invloed dat artikel op het lot der wet en op de toekomst der periodieke pers kon uitoefenen, en ontveinsde zich het gevaar niet, dat daaruit voor de afschaffing van het dagbladzegel kon ontstaan. De Heer Viruly Verbrugge had reeds vroeger den wensch uitgesproken, dat de minister deze wet, die uit twee bestanddeelen bestond, mogt splitsen in eene politieke wet tot afschaffing van het zegelregt op de dagbladen, en in eene fiskale wet tot regeling van het regt van zegel op verschillende stukken, omdat hij vreesde, dat de verbinding dier beide bestanddeelen alligt er toe zou kunnen leiden, dat men niets verkreeg, en dat van beide zaken niets kwam; eene vrees, die door de uitkomst der beraadslaging volkomen bewaarheid werd. De eischen der schatkist en de gelegenheid om tegelijker tijd tot eene dringend noodige herziening der bepalingen van de zegelwet over te gaan, hadden zich echter tegen deze splitsing verzet, welke overigens op zich zelve beschouwd, zeker aanbevelenswaardig zou zijn geweest.

Maar wat de Heer Betz vereenigd heeft, zullen wij ons veroorloven te scheiden. Wij zullen het ontwerp der fiskale wet in zijn graf laten rusten en er genoegen mede nemen, dat de ontduiking van het zegelregt bij onze handeldrijvende natie eene eerbiedwaardige, vaste gewoonte blijft, waardoor de onkostenrekening onzer kantoren zeer wordt verligt en onze schatkist daarentegen niet bezwaard. Dat zij zoo! — De verijdelde afschaffing van het dagbladzegel echter, en meer bijzonder de denkbeelden over het peil onzer journalistiek, welke bij de beraadslagingen in onze Tweede Kamer van verschillende zijden werden ontwikkeld, schijnen ons een passend enkadrement voor het onderwerp, dat wij in deze bladzijden wenschen te behandelen.

De indruk, dien de diskussies op ons hebben gemaakt, in zooverre zij eene waardeering behelsden der nederlandsche dagbladen of eene schildering van het ideaal, dat de journalistiek

geroepen was, bij eene ontheffing van den zegeldruk, te verwezenlijken, is die van overdrijving.

Zoo als te verwachten was, stond ook bij de opening van dit toernooi, het strijdros van den geachten afgevaardigde van Amersfoort, den Heer J. K. van Goltstein, het eerst gezadeld en voor den kamp toegerust. Op het gevaar af, dat ook dit tijdschrift-artikel verklaard worde niet serieus genoeg te zijn en over dezelfde kam geschoren worde als de dagbladen, is het ons onmogelijk de verzoeking te weêrstaan, om hier ter loops op te merken, dat de haver, die het beestje genuttigd had, ditmaal uit eene liberale krib was gehaald. Mijn geachte vriend en mederedakteur Buys had zeker niet vermoed, dat de weinige woorden, door hem over de periodieke pers geschreven in zijn artikel "Misverstand" in het Juli-Nommer van dit tijdschrift, reeds op den 10den Juli het hoofdbestanddeel zouden uitmaken van de redevoering van den Heer van Goltstein over het dagbladzegel, evenmin als hij zal hebben verwacht, dat hetzelfde opstel op uitnemend-handige wijze door den Heer Groen zou worden gebruikt ter zelfverdediging. Hier moet inderdaad aan misverstand worden gedacht. Hoe hoog wij dan ook dezerzijds waardeeren, dat de beproefde parlementaire redenaar en oud-minister, blijkens zijn citaat, een naauwgezet, een gretig en vlug lezer van "de Gids" mag worden genoemd, zoo betwijfelen wij echter zeer, of de hoogleeraar, wiens woorden hij aanhaalde, met de betuiging, dat hij er zich volkomen mede vereenigde en er niets aan wilde toevoegen, weêrkeerig hetzelfde zou wenschen te verklaren ten aanzien van de redevoering van den Heer van Goltstein. Afgescheiden van de fransche verzen, aan de Henriade en hare parodie ontleend, kunnen wij althans ons niet vereenigen met de beschouwingen omtrent het gevaar, aan de vrijstelling van het zegel verbonden.

Wij gelooven niet, dat de dagbladen zich alsdan alleen zouden toeleggen om het publiek zooveel mogelijk te believen, en de waarheid zouden opofferen ten gevalle van den smaak of de vooroordeelen hunner lezers. Maar zelfs, indien dit het gevolg der vrijstelling ware, dan zou het kwaad zijn eigen geneesmiddel met zich voeren.

Al de nederlandsche dagbladlezers — de Heer van Goltstein weet het welligt beter dan wij — hebben niet denzelfden smaak, dezelfde begrippen en sympathiën. [illegible] zijn er, die smaak vinden in het Dagblad va[illegible] 's G[illegible]

anderen, die zich aangetrokken gevoelen door de Arnhemsche Courant; weder anderen genieten het Volksblad, en er is tevens eene kategorie, voor wie de Opregte Haarlemsche Courant de geliefde geestelijke schotel is. De Kamper Courant heeft hare trouwe lezers en de Tijd rigt zich tot een breeden kring van geestverwanten; de provinciale bladen hebben hun eigen rayon, hun eigen publiek en hunne bijzondere inzigten; als nieuwsblad en voor handelstijdingen zullen het Algemeen Handelsblad en de Nieuwe Rotterdamsche Courant door duizenden geraadpleegd worden, die de hoofdartikelen en politieke beschouwingen onaangeroerd laten, terwijl duizende anderen in omgekeerde verhouding met deze bladen zullen te werk gaan, en met versmading van de handels- en zeevaartberigten, hun politieken kathechismus dagelijks daarin zullen verfrisschen.

En nu mogen wij te dezer plaatse niet verzwijgen, dat naar onze meening, de hoofdfout van onze toongevende dagbladen niet zoozeer daarin bestaat, dat zij maar zelden serieus zijn, maar veeleer, dat zij maar zelden onderhoudend, opwekkend, amusant weten te zijn. Wij hebben hier bijzonder het oog op de twee laatstgenoemde dagbladen, wier hoofdartikelen in den regel zondigen door te groote uitvoerigheid en gewigtigheid, en door een ernst, die het vervelende friseert. Hier ten minste kan van geene streeling van den smaak sprake zijn; van groote onkosten of zorg om hunne lezers te believen, blijkt evenmin, en toch is het zeker, dat een groot deel van ons vaderlandsch publiek die meer of min zwaarmoedige en *lourde* staatkundige opstellen met groote ingenomenheid leest. Vanwaar dit verschijnsel? Het verklaart zich hierdoor, dat ieder staatkundig dagblad zich rigt tot een bepaalden kring van lezers, die met hem in dezelfde beginselen en meeningen, in dezelfde sympathiën deelen, waarmede het één gemeenschappelijk doel beoogt en denzelfden dampkring inademt. Wat in de gedachten van dat publiek leeft en omgaat, wordt door het dagblad in vormen gegoten en aldus tot dat publiek teruggebragt. Eensdenkend en eenswillend is het dagblad en zijn trouwe lezer. Nu is het waar, dat de koerant geschreven wordt in den geest van haar publiek, maar niets is natuurlijker, omdat die geest ook de hare is. Met gelijk regt kan men beweeren, dat de abonnés het dagblad lezen en uitleggen in denzelfden geest, waarin het geschreven is; het is eene *Wechselwirkung*, waarbij het moeijelijk zou te bewijzen zijn, of de journalist eene nieuwe

meening ingang verschaft bij zijne lezers, dan of die lezers haar aan hem hebben geïnspireerd, om ze te verwerken en te formuleeren. Hieruit de gevolgtrekking af te leiden, dat de waarheid wordt opgeofferd aan den smaak van het publiek gaat niet aan. Het dagblad behaagt het publiek, omdat beide dezelfde opvatting hebben van hetgeen waarheid is, met andere woorden, omdat beide meenen, dat de waarheid aan hunne zijde is. Zal ik beweeren, dat een anti-revolutionair orgaan de waarheid te kort doet, omdat het verkondigt, wat de overtuiging van zijne geestverwanten is? Het zoude hoogst onbillijk zijn. De kleur van dat palet, de tint van die inkt mogen de mijne niet zijn, ik heb daarom het regt niet de waarheidsliefde en goede trouw in verdenking te brengen van hen, die ze gebruiken.

Alleen die dagbladen, die zich tot de mededeeling van nieuwstijdingen bepalen en geene meening verkondigen, ja zelfs geene sympathiën doen doorschemeren, hetzij door de opneming van buitenlandsche politieke beschouwingen, die eene bepaalde overtuiging ademen, hetzij door eene handige keuze van woorden of eene even handige wijze van voorstelling; alleen die dagbladen, die geheel kleurloos zijn, en waarin geen hart klopt, kunnen zich rigten tot het geheele groote publiek en loopen geen gevaar om in de oogen van den Heer van Goltstein verdacht te worden van eenigen inbreuk op de waarheid. Maar wij mogen, ook zelfs na de denkbeelden, door hem verkondigd, niet aannemen, dat het ideaal van den geachten redenaar door zulke dagbladen zou zijn verwezenlijkt, en dat hij liever elk politiek blad — dat noodzakelijk aan eene of andere opvatting der waarheid moet mishagen — zou willen geweerd zien, uit vrees voor mogelijk misbruik.

Is het beneden de waardigheid van ons onderwerp, wanneer wij de definitie herinneren, die door een geestigen Brit gegeven is van orthodoxie en heterodoxie? — "Orthodoxy" — zeide hij — "is *our own* doxy, and heterodoxy is *another's* doxy." — Bij de groote verscheidenheid van rigtingen en meeningen, bij het bestaan van politieke en kerkelijke partijen, zal, naar ons inzien, juist door de onbelemmerde dagelijksche uiting der gedachten, door de onbezwaarde gelegenheid om in de dagbladpers te openbaren, wat er leeft in de wenschen van de verschillende deelen van ons volk, de waarheid bij uitnemendheid worden gebaat. Iedere onjuiste voorstelling, iedere valsche

redeneering, ieder lasterlijk gerucht zal aanstonds kunnen worden weêrsproken of teregtgewezen en, behoudens verschil van rigting, zal het gehalte der wapenen kunnen worden geproefd, waarmede de strijd van deze en de andere zijde wordt gevoerd. Hoe meer wrijving op dit gebied, hoe beter. Wij vreezen de opwinding of verbittering niet, die door den politieken strijd kan worden opgewekt. Zij dreigt, althans bij onze natie, met een minder groot gevaar dan laauwheid of onverschilligheid; eenige meerdere warmte en belangstelling voor ideeën en beginselen zal ons voorzeker niet schaden. Dagbladen zonder kleur zijn tevens dagbladen zonder geur; zij missen allen invloed. Eerst wanneer eene bepaalde en ernstige overtuiging uit hunne kolommen spreekt, wanneer het publiek weet, op welken weg en naar welk doel het wordt geleid, zullen de dagbladen belangstelling, sympathiën en antipathiën in het leven roepen. Daarin is niets verontrustends. Integendeel, daarin ligt hunne kracht en tevens een prikkel voor het volk om toe te zien op de behandeling der publieke zaak.

Hippolyte Rigaud, een der schranderste medearbeiders van het *Journal des Débats*, beschreef in 1858 aldus de toestand der dagbladen, die onder het keizerlijk regeringstelsel tot stilzwijgen over de politiek van hun land waren veroordeeld: "Aujourd'hui les journaux sont des bulletins, des éphémerides, des affiches; ce ne sont plus des influences et des foyers d'opinion. On les lit pour savoir l'évènement de la veille, le titre de la pièce nouvelle, le cours de la rente et des maisons à vendre. Ils rassemblent autour d'eux une multitude d'oisifs, qui les regardent voguer au milieu des écueils, comme sur le bord de la mer les promeneurs suivent de l'oeil les barques par le gros temps. Mais entre eux et la foule le lien, lien fragile, c'est l'intérêt de la curiosité. Il ne sent plus dans l'air circuler, comme jadis, ces courants d'électricité morale, qui les mettaient sans cesse en communication avec des amis invisibles, et les rares signaux qu'ils font ressemblent à ceux du câble transatlantique depuis ses derniers malheurs. Ce n'est pas que les journaux parlent plus mal, ni même qu'ils ne parlent plus; ils ont baissé la voix pour ne pas se la casser; mais comme il y a un grand silence on les entendrait encore, si on les écoutait avec la sympathie de leur ancien public. Quand on s'aime, comme dit le proverbe, on se comprend à demi-mot. Mais en politique on n'aime plus. Comptez les coeurs, qui battent

encore! Et puis, qu'est devenu l'antique abonné, l'abonné de père en fils, cet homme respectable, marié à son journal sous le régime touchant de la communauté spirituelle? De jour en jour il disparaît et abandonne la place à une clientèle flottante, qui arrive aujourd'hui, qui part au bout de six mois et qui ne forme pas plus un public aux journaux que des voyageurs, qui passent dans une ville, n'en sont les habitants." —

Het is, dunkt ons, niet mogelijk, dat in iemands oog, hij zij konservatief, liberaal of christelijk-historisch, zulk een toestand als het duizendjarig rijk der journalistiek kan worden beschouwd. Allerminst in het vaderland van de Gazette de Leyde, in het land bij uitnemendheid der vrije pers. Men versta ons wel. Wij hebben er niets tegen, dat enkele dagbladen zich bepalen tot het geven van nieuwstijdingen; maar wij zouden het betreuren, indien men daarin het ideaal der journalistiek zag. Zonder fosforus geen gedachte, heeft men Moleschott doen zeggen; wij zouden geneigd zijn te beweeren: zonder hartstogt geen geestdrift. Men wijze ons niet op de Opregte Haarlemsche en hare populariteit; zij geniet die, niet omdat zij louter nieuwsblad is, maar omdat zij het gedrukte register van den burgerlijken stand van het deftige Nederland is geworden; omdat zij ons "unsre Brüder, im stillen Wald, in Busch und Haide" kennen leert. Wij beroepen ons op de getuigenis van hare trouwe lezers en lezeressen of hare belangrijkheid niet in verband staat tot het grooter aantal huwelijken, bevallingen en sterfgevallen hunner goede vrienden en vriendinnen. Maar wij voegen er gaarne bij, dat zij haar debiet ook daaraan is verschuldigd, dat zij eene der weinige geredigeerde en goed-gestileerde koeranten van ons vaderland is, en dat zij in zuiver Hollandsch geschreven wordt. Het belang der advertentiën dwingt haar van zelven om — zooveel mogelijk — kleur- en partijloos te zijn, opdat ieder, tot welke rigting hij behoore, zijne burgerlijke lotgevallen in hare kolommen den volke verkondige. Ostracisme past haar niet. Alleen hare buitenlandsche korrespondenten schijnen nu en dan in de stilte hunner binnenkameren eene bepaalde meening over nederlandsche politiek te koesteren; aan den Rhijn en in België blijken sommigen gevonden te worden, die daarin belang stellen. Maar nu die populariteit; wij ontkennen haar niet; maar wij gelooven, dat de ingenomenheid, die men voor haar gevoelt, eene zeer kalme en placide is, niet te vergelijken bij de warme liefde van

den ouderwetschen abonné, gehuwd aan zijn dagblad onder de aandoenlijke heerschappij der geestelijke gemeenschap; bij die stroomen van elektriciteit, die publiek en journalist weêrkeerig doordringen en beide voortdurend in betrekking stellen tot onzigtbare vrienden, zoo als Rigaud zoo welsprekend beschrijft.

Alleen een politiek dagblad, dat zijne overtuiging met talent en met waardigheid verdedigt en als de banierdrager van eene bepaalde meening en rigting optreedt en aan zijn vaandel trouw blijft, kan die warme belangstelling en sympathie inboezemen, welke als een elektrischen stroom lezer en schrijver verbindt in de gemeenschap van belangen en inzigten. En dit verklaart hoe, in weêrwil van veel gebrekkigs in den vorm, de bladen van eene bepaalde politieke kleur ook ten onzent hunne ijverige aanhangers vinden.

Wij zouden ons aan partijdigheid schuldig maken, indien wij den Heer van Goltstein ale eenigen getuige *à charge* tegen onze journalistiek opriepen. Naast zijn ongunstig oordeel over het tegenwoordige gehalte onzer dagbladen — want, hoezeer hij betuigt zich van een oordeel te onthouden, is zijne meening duidelijk genoeg in de strekking zijner redevoering uitgedrukt — staat dat van onderscheidene andere leden der Tweede Kamer. Bijna eenstemmig is de klagt over den achterlijken toestand onzer journalistiek. Over de oorzaak van dien toestand, en over de verbetering, die van de afschaffing van het zegelregt te wachten zou zijn, loopen daarentegen de meeningen zeer uiteen. Wij hebben reeds gezien, dat de Heer van Goltstein van die ontheffing eer nadeelige dan gunstige gevolgen verwacht; de Heer Rochussen is omtrent de zaak weinig-opgewonden gestemd.

"Ook ik zou in zekere mate wenschen," zeide hij, "dat de dagbladen vrij van zegel waren, maar de groote, veelmin de dringende noodzakelijkheid daarvan, kan ik niet inzien. Er moge dan zegel bestaan op de dagbladen, in Nederland weet toch ieder wel den weg te vinden om zijne gedachten kenbaar te maken. Waarlijk, de gedachten worden hier te lande niet gesmoord." — Maar onder hen, die zich het meest ongunstig over de hedendaagsche journalistiek hebben uitgelaten, behooren ongetwijfeld de Heeren Godefroi en Dirks. De geachte afgevaardigde van Amsterdam heeft haar gestigmatiseerd met eene zekere diep-gevoelde verontwaardiging. Wij veroorloven ons zijne woorden hier weder te geven:

— De Minister van Financiën heeft dezer dagen bij de behandeling van de wet op de personeele belasting gezegd, dat in dat ontwerp geen poëzie hoegenaamd gelegen was. Hier is de afschaffing van het zegel op de dagbladen het poëtisch element, al is het waar, dat de zaak, bij dat poëtische element, ook eene zeer prozaïsche zijde heeft, het verlies namelijk van zes tonnen gouds voor de schatkist. Maar dat poëtische element dan, waarvan ik overigens de waarde niet geheel wil wegcijferen, heeft toch wel iets van hetgeen de Duitschers *Schwärmerei* noemen. Het ligt misschien aan de bekrompenheid van mijne begrippen, maar ik heb niet die groote verwachtingen van de afschaffing van het zegelregt op de dagbladen ten aanzien van de verbetering van het gehalte onzer politieke periodieke pers, die anderen koesteren en die ook de Minister van Financiën schijnt te hebben. Ik zeg het onbewimpeld — want ik bejaag geene populariteit — op zeer enkele loffelijke uitzonderingen na, is mij geen land bekend, waar het standpunt der politieke periodieke pers zoo laag is als in het onze. Meent men nu, dat de afschaffing van het zegel daarin verbetering zal aanbrengen? Meent de Minister van Financiën, dat voldoening aan de eischen, die men aan de politieke periodieke pers mag stellen en waaraan de onze in meer dan *één* opzigt niet voldoet, betrachting van waarheidsliefde, goede trouw, onpartijdigheid, betamelijkheid, eerbiediging van eens anders overtuiging, het gevolg zal zijn van die afschaffing? Zoo de afschaffing van het zegelregt dat gevolg medebrengt, dan zal zij het talent hebben den moriaan wit te kunnen wasschen. Er bestaat een geheel andere reden voor dien ongunstigen toestand, waarin onze pers verkeert. Men zie op andere landen, niet alleen op konstitutioneele staten, maar ook op staten, die den konstitutioneelen regeringsvorm niet kennen, zelfs kleine staten. Men vrage zich af: wie de mannen zijn, die daar aan het hoofd van de dagbladen staan, wie daar de leiders zijn der openbare meening en wie het hier zijn. *Sapienti sat. Daarin* ligt het kwaad, en het zal niet verbeterd worden door afschaffing van het dagbladzegel."

Men zou geneigd zijn, naar aanleiding dezer woorden, den geachten afgevaardigde, die zelf verklaarde geene populariteit te bejagen, te vragen, waarom hij niet eenigzins verder is gegaan en bij het uitspreken van zulk een hard en onteerend vonnis niet de grootmoedigheid heeft gehad de enkele loffelijke uitzonderingen

bij name te noemen? Men zou tevens wenschen te weten, of, bij voorbeeld, in de kleine duitsche, niet-konstitutioneele staten iedere kritiek op regeringsdaden en regeringspersonen, en op alle hooggeplaatsten in den lande, niet geacht wordt te zijn onbetamelijk, partijdig en te kwader trouw? — Welligt met minder hartstogt, maar toch met vrijmoedigheid, hield ook de Heer Dirks eene filippika tegen de nederlandsche dagbladen, waarvan wij niet zoozeer den stijl bewonderen als de aanschouwelijkheid en rijkdom van détails. Men had van een man van de wetenschap welligt minder zorg voor de belangen van den wisselhandel en meer voorliefde voor de periodieke pers verwacht, vooral na den eenigzins dichterlijken aanhef. Men oordeele:

— De geachte afgevaardigde uit Almelo zeide, dat wij over al deze bedenkingen maar moesten heenstappen, daar anders de dagbladen niet zouden worden ontlast van het zegel. Ik heb grooten eerbied voor de koningin der aarde (dit is de zondagsnaam van de drukpers), doch die gaat niet zoover, dat ik daarop, even voorzigtig als die spreker zich daarover ook uitliet, zou willen toepassen de Spaansche wet, die ik in het fransch wil aanhalen: *Ne touchez pas à la reine,* volgens welke zelfs eens hovelingen, die eene brandende koningin gebluscht hadden, ter dood werden veroordeeld. Neen, een enkel vrijmoedig woord daarover. —

Wij nemen het den Heer Dirks niet kwalijk, hoezeer wij het polyglottisme betreuren, dat spaansche voorbeelden in het fransch doet citeeren, dat hij geene brandende koninginnen wil blusschen, vooral wanneer er de doodstraf op staat. Ook wij zouden het aangenamer vinden haar voor ons te doen ontvlammen, in het bijzonder wanneer zij aan hare majesteit, schoonheid, bevalligheid en jeugd paren. Wanneer wij ons in gedachte den geachten afgevaardigde voorstellen *en manteau de cour,* met een fluweelen baret, wier slanke pluim door een diamanten agraf wordt vastgehouden, met de ordesketen van het Gulden Vlies op de borst, en met onberispelijke wit-satijnen kousen en schoenen met hooge roode hakken, vinden wij hem volkomen geregtvaardigd, dat hij branden laat, wat branden wil en zich opsluit in zijne waardigheid van Grande en in zijn zucht tot het leven; maar wat ons minder te regtvaardigen schijnt is het gekozen beeld-zelf. De drukpers, die ook wij vereeren, is een zwaar, ijzeren werktuig, dat bijna onbrandbaar zou kunnen worden genoemd en geene vergelijking toelaat met koninginnen

van Spanje. Maar de Heer Dirks keerde spoedig van zijn dichterlijken uitstap naar het gebied der werkelijkheid terug.

— De dagbladen, zoo vervolgde hij — hebben veelal een te kennelijk partijdig standpunt ingenomen, dan dat hun invloed van groot effekt kan zijn. Dit kan zelfs zoo sterk zijn, dat men soms de grenzen der bescheidenheid en goede trouw te buiten gaat. Er zijn dagbladen in ons land, die geheel gewijd zijn aan advertentiën, en daaruit belangrijke sommen aan hunne eigenaars uitkeeren, maar die zich op een standpunt geplaatst hebben van volstrekte neutraliteit in de politiek. Dat zijn juist de dagbladen, die het meest verdienen en zullen wij die nu gaan ontheffen van het zegelregt, waaraan zij volstrekt geene behoefte hebben? Het zou wegwerpen van 's lands geld zijn. Dat zijn dagbladen, die zich volstrekt niet bemoeijen met het verspreiden van licht en kennis; ik zou u eene courant kunnen noemen, die eenige jaren geleden zijnen abonnementsprijs heeft verhoogd met ⅓ of 33 percent om een zoogenaamd *mengelwerk* te kunnen leveren, en daarin ook de redevoeringen van de leden der Staten-Generaal op te nemen (welk een vermakelijk mengelwerk!); maar sedert 1848 heeft het opgehouden dit te leveren en toch heeft het zijne lezers altijd dat verhoogd bedrag laten betalen; sedert dien tijd neemt het geene redevoering in de Staten-Generaal uitgesproken meer op, want, zegt men, wij houden ons op een neutraal standpunt. Dit is nu een dagblad, dat door het legio advertentiën, dat daarop toevloeit, duizenden guldens jaarlijks afwerpt, en het heeft dan ook volstrekt niet geklaagd over het zegelregt op de *advertentiën*, waarvan ik echter de afschaffing zeer wenschelijk oordeel, vooral voor de zoogenaamde *petites affiches.* Een ander dagblad daartegenover, in hetzelfde gewest, neemt alleen redevoeringen op van de zijde van zijne partij, en er zijn afgevaardigden uit dat gewest, die dus nog nooit het genoegen hebben gehad hunne redevoeringen in eenig dagblad van hun gewest te lezen, en ik kan gerust zeggen de tweehonderd vijftig duizend inwoners van dat gewest hebben van sommige hunner vertegenwoordigers nog nooit eene redevoering gelezen, tenzij in het *Bijblad;* en hoe velen lezen dat! Dit zijn merkwaardige, zeker niet te prijzen standpunten, die de dagbladen wel eens innemen, en nu kan ik niet zeggen, dat zulke treurige voorbeelden van bekrompen neutraliteit of partijdige eenzijdigheid mij er zeer voor gestemd doen zijn, om ten

gerieve van zulke dagbladen bezwaren op den handel te leggen en op dit oogenblik daarvoor een half millioen jaarlijks uit 's rijks schatkist op te offeren, die wij thans niet weten of wij op den duur kunnen missen. Ik wensch daarom den Minister in ernstige overweging te geven om deze zaak te verschuiven tot het volgend jaar." —

Si les reines d'Espagne sont son faible, décidément le style n'est pas son fort, zouden wij van deze redevoering kunnen zeggen. Of is het alleen aan slordige korrektie te wijten, wanneer eene courant, die zijn abonnementsprijs verhoogt, ons straks als onzijdig wordt voorgesteld; wanneer de Heer Dirks — tegen zijne bedoeling — verklaart, dat de dagbladen geene behoefte hebben aan zegelregt, en dat wij niet weten, of wij op den duur de schatkist zullen kunnen missen? Zou diezelfde koerant, die het mengelwerk en de redevoeringen supprimeert en toch den verhoogden prijs blijft vorderen, niet van iets anders dan van bekrompen neutraliteit moeten worden beschuldigd? Is het gewest, dat noch neutraliteit, noch bepaalde politieke rigting goedkeurt, niet uiterst moeijelijk te bevredigen, en getuigt het voor de politieke ontwikkeling der kiezers in dat gewest, dat zij afgevaardigden kiezen van verschillende rigting en kleur? Dit laatste blijkt uit het feit, dat zij de redevoeringen kunnen lezen van sommige hunner vertegenwoordigers, die tot de partij behooren dier andere partijdig-eenzijdige koerant, maar niet die van hunne overige afgevaardigden, die daartoe niet behooren. En zou, bij de overweging, dat juist die dagbladen het meeste geld verdienen, die zich op staatkundig gebied geheel onzijdig houden, het onteerend vonnis over de politieke periodieke pers niet eenige wijziging en verzachting behoeven? Inderdaad, het harde oordeel, door de Heeren Godefroi en Dirks over onze journalistiek geveld, zou ons bijna verleiden tot meer toegevendheid dan waartoe wij zijn gestemd. Wij zullen ons evenwel daarvoor trachten te wachten, want Koningin of onwaschbare Moriaan, zeer zeker wordt ook deze koe niet bont genoemd, of er is een vlekje aan.

Maar niet alleen door hen, die gestemd waren tegen de afschaffing van het dagbladzegel, hetzij uit financiëele bezwaren, hetzij omdat zij van die afschaffing geen heil verwachtten en de oorzaak der kwaal elders meenden te moeten zoeken; maar ook door de ijverigste verdedigers der voordragt werd het

vonnis uitgesproken over de arme nederlandsche dagbladpers. Nadat wij de verschillende karakteristiek zullen hebben medegedeeld, die over haar werd geleverd door de vertegenwoordigers des volks, zullen wij de vrijheid nemen ook onze eigene bescheidene waardeering dier pers in weinige woorden te doen kennen.

De Heer Viruly Verbrugge betuigde, dat onze pers, op enkele loffelijke uitzonderingen na (de loffelijke uitzonderingen ontbraken bij geen der sprekers, en wij wenschen ze ook wel uitdrukkelijk te hebben opgenomen, wanneer wij zelven aan het woord komen), niet op de hoogte stond van onzen tijd, en dat de personen, die zich met haar zouden behooren in te laten zich hoe langer hoe meer terugtrokken; dat de kapitalen tot de oprigting van dagbladen uiterst moeijelijk te verkrijgen waren en dat, door den druk der zegelbelasting, er geen kans was den arbeid en het talent, die men aan de dagbladen wijdde, naar eisch te beloonen, terwijl de hooge prijs van het abonnement het debiet in hooge mate belemmerde.

Naast deze algemeene beschouwing, die haar, na de vreesselijke kastijdingen, die zij van anderen ondervond, zeker als eene zachte goedkeuring in de ooren klonk, werd de journalistiek gedaagd voor den regterstoel van den Heer van Limburg Brouwer, die, vol geestdrift en hooggespannen verwachting voor de pers der toekomst, de tegenwoordige ontleedde op eene wijze, die zeer geschikt was het treffende der tegenstelling nog beter te doen uitkomen. Wij moeten openhartig verklaren, dat de zwarte tinten der schaduwpartij — het treurige heden — ons meer uit het leven gegrepen schenen dan het schitterend en oogverblindend licht, waarin ons de ongezegelde journalistiek werd voorgesteld. Het is meer gebeurd, dat bij de schildering van den dageraad van morgen de weelderige verbeelding haar penseel doopte in al te gloeijende verwen, en wij willen er dezen warmen verdediger der afschaffing van het dagbladzegel geen verwijt van maken, dat hij in dezelfde fout verviel. Wij waardeeren den ijver en de ingenomenheid, waarmede hij de belangen der journalistiek heeft bepleit en mede heeft willen werken om haar een betere toekomst voor te bereiden.

— Als ik mij nu de vraag stel, aldus begon de akte van beschuldiging door den afgevaardigde van Almelo —
die eischen wordt voldaan, dan is mijn antw
niet gunstig. De politieke beschouwin

zijn dikwerf — ik zeg niet alle en altijd, maar dikwerf — langdradig en vervelend, en, zoo niet, dan zijn zij veelal alleen onderhoudend ten koste van de waarheid, den goeden toon en de politieke moraliteit. Wat wonder, als dergelijke artikelen geen algemeenen bijval vinden, de belangstelling niet kunnen opwekken, of wel de verontwaardiging gaande maken van de welgezinden aller rigtingen? Zeker, tot de politieke ontwikkeling des volks dragen ze al zeer weinig bij.

— En buiten de politiek leveren onze dagbladen ook gemeenlijk weinig of niets degelijks op eenig terrein. De berigten omtrent wetenschap, nieuwe uitvindingen en ontdekkingen zijn over het algemeen schaarsch en niet met genoegzame zorg bewerkt. Met litteratuur en kunstbeschouwing gaat het al even zoo. Recensiën worden veelal geschreven door degenen, die de boeken ter aankondiging ontvangen en zich daaruit een klein bibliotheekje zamenstellen of ze verkoopen. Kunstbeoordeelingen schrijven doorgaans zij, die, niet gefortuneerd genoeg om zelf hunne plaatsen te betalen, de vrijkaartjes ontvangen voor schouwburgen en concerten. Het gevolg daarvan is, dat veelal die schrijvers, om de uitgevers van boeken en de directeuren van schouwburgen en concerten te vriend te houden, alle boeken goed- en aanbevelenswaard keuren en het publiek diets trachten te maken, dat alle opera's en concerten, hoe ellendig somtijds ook, toch een waar kunstgenot verschaft hebben. Ik vraag: hoe kan door zulke middelen de universele kennis, de kunstzin en de goede smaak van het volk bevorderd worden?

— Welke is nu de hoofdoorzaak van den toestand waarin de dagbladlitteratuur zich in ons land bevindt? Die oorzaak is niet ver te zoeken. Dag- en weekbladen zijn, uit een materiëel oogpunt, op zich zelven niets anders dan industriëele ondernemingen. Voor zulke ondernemingen heeft men geld noodig en om geld te vinden moet men een behoorlijken afzet van producten hebben. Daaraan nu juist ontbreekt het onzen dagbladen; zij hebben geen genoegzamen afzet van product, geen debiet genoeg. Het gevolg daarvan is, dat zij geene genoegzame fondsen te hunner beschikking hebben om een goed honorarium uit te keeren aan hunne medewerkers. De meeste groote dagbladen leveren slechts zooveel winst op, dat de hoofdredactie redelijk te betalen is, meestal slechts één of twee personen. En vermits nu voor medewerkers al zeer weinig overblijft, moet al het werk op enkele en dikwijls op één persoon nederkomen.

— Voor wetenschap en kunst blijft nagenoeg niets over. Van daar, dat in ons Vaderland het vak van publicist eigenlijk geen vak is, want het levert slechts aan zeer enkelen een middel op van bestaan en voor zeer weinigen een middel om hunne inkomsten te vermeerderen. Het nadeelige gevolg daarvan is, dat slechts bij uitzondering mannen van talent en kunde hunne krachten aan de dagbladlitteratuur wijden en mitsdien ook slechts bij uitzondering aan de litteratuur in het algemeen, want het zal wel niet te ontkennen zijn, dat in onzen tijd de dagbladen de regte oefenschool zijn voor schrijvers, zoowel als voor toekomstige staatsmannen. —

De Minister zelf heeft in deze diskussies over den toestand der periodieke pers het stilzwijgen bewaard; hij meende, dat elk lid der Kamer daaromtrent eene gevestigde overtuiging had en bovendien in de gewisselde stukken dit punt breedvoerig genoeg was behandeld. Hij bepaalde zich tot de beantwoording van de vraag, of het wenschelijk ware, het zegelregt op de dagbladen en advertentiën af te schaffen en hij beantwoordde die vraag toestemmend, omdat hij geloofde, dat in een land van vrijheid als het onze, het niet langer voegde, eene belasting te heffen op het uiten van denkbeelden *onder zekeren vorm*, in de dagbladen, terwijl men volkomen vrijheid had ze te openbaren in tijdschriften en brochures, zonder daarvoor aan belasting onderhevig te zijn. Ziedaar de geheele mondelinge verdediging der ontheffing van de zijde van den Minister. Dat de afschaffing van het dagbladzegel zou worden goedgekeurd was voor den Heer Betz niet twijfelachtig; het zwaartepunt der wet lag echter in de regeling van het regt op akten en bovenal op handelspapier, en het was te begrijpen, dat hij al zijne krachten zamentrok op dat punt. Het bleek vergeefs; — de aanval was te sterk; de vijand te talrijk.

Men kent het lot der voordragt. Nadat bij art. 36 een amendement was aangenomen, waardoor de nietig-verklaring van ongezegelde wissels verviel, trok de Minister het wetsontwerp in. Wij betreuren zeer dezen afloop in het belang onzer journalistiek, omdat ook wij van de afschaffing van het zegel op de dagbladen en advertentiën goede gevolgen verwachten voor het gehalte onzer dagbladpers. Wij gelooven met de voorstanders van dezen maatregel, dat het daardoor mogelijk zou zijn geworden een grooter aantal mannen van talent en karakter aan de dagbladpers te verbinden. Beter honorarium, uitgebreider

de stad Parijs gebragt, welke men vergeefs, zoo wij meenen, elders zoude zoeken. Merkwaardig is de beschouwing, die de Heer Huguet aan dat bezoek verbindt; merkwaardig, omdat zij ons bewijst hoe weinig zelfs de akteurs, die bij het ophalen der gordijn zich op het tooneel bevonden, zich bewust waren van den inhoud van het drama, waarvan zij de proloog uitspraken.

— C'est ainsi, Messieurs, que c'est *terminée* à la française une révolution entreprise et exécuteé à la française. Je ne crois pas qu'il soit jamais arrivé rien de pareil. Il est unique dans les fastes de l'univers de voir un peuple, dans un espace de cinq jours, s'armer avec le plus grand ordre, se procurer par la force toutes les armes nécessaires, enlever et détruire une place forte, le rempart du despotisme; de voir, le cinquième jour de la révolution, le souverain, que ces dispositions hostiles semblaient menacer, venir arborer lui-même, au milieu de ce même peuple révolté, la cocarde qu'il avait prise pour se procurer la liberté; de voir ce même souverain recevoir de ce même peuple les marques les plus touchantes de son amour et de sa fidélité. . Il était réservé à la nation française de donner cet exemple à l'univers. C'est vraiment aujourd'hui, Messieurs, que vous devez vous livrer à toute l'ivresse du plaisir."

Het is waar, dat zoowel de Heer Huguet als zijn kollega konstitutioneel-monarchale beginselen waren toegedaan; maar het blijft voor ons niettemin onverklaarbaar, hoe zij de illusie konden koesteren, dat de koning, na de ondergane vernedering, nog eenigen invloed of gezag behouden kon.

De veelvuldige werkzaamheden aan hun mandaat verbonden, de lange duur der zittingen en de onstuimigheid der vergaderingen maakten het weldra voor de beide afgevaardigden moeijelijk aan de verschillende steden van hun distrikt breedvoerige brieven te schrijven. Biauzat vatte daarom het plan op een trouw verslag van iedere zitting te doen drukken, tevens den inhoud behelzende der dekreeten en der beweegredenen. Gezamentlijk met Huguet en den Heer Grenier van Brioude, afgevaardigde van den tiers-état van Riom, wendde hij zich tot den drukker Baudouin te Versailles, die zich verbond aan de verschillende gemeenten van hun distrikt het *Précis* kosteloos te doen toekomen, terwijl hij zich het regt voorbehield om te Parijs, Versailles en door het geheele koningrijk daarop abonnementen te verzamelen.

Ofschoon door Huguet en Grenier reeds vroeger enkele gedrukte verslagen waren verspreid, verscheen echter het eerste officiëele nommer, in octavo formaat, onder den titel van "Le Journal des Débats et des Décrets", op den 20sten Augustus 1789. Zijne stichters bedoelden niets anders dan een trouw en onpartijdig overzigt der beraadslagingen en de mededeeling van wetten en besluiten; zij voegden er noch kommentaar noch kritiek aan toe, en het verslag schijnt beurtelings door Biauzat en Huguet te zijn opgesteld.

Voor den uitgever Baudouin beantwoordde het blad geenszins aan de verwachting, want met zooveel welgevallen als het in Auvergne ontvangen werd, zoo weinig belangstelling ontmoette het te Parijs en Versailles, de brandpunten-zelven der beweging. Het dorre proces-verbaal was dan ook weinig geschikt de onmiddellijke toeschouwers der groote gebeurtenissen te boeijen.

Maar hoe onschuldig ook, bleef het niet zonder vijanden. In de zitting der Nationale vergadering van 12 Januari 1790 werd door Dufraisse du Chey een voorstel ingediend om aan al de leden der vergadering te verbieden zich middellijk of onmiddellijk met eenig dagblad in te laten. De vergadering ging over deze motie over tot de orde van den dag, en Biauzat en Huguet ontsnapten aan den strik, die hun gespannen was. Het is ons onbekend, wie na deze beide afgevaardigden, die spoedig de redaktie nederlegden, zich met die taak hebben belast; maar zoo 't eenige waarde heeft de namen der stichters te kennen, het is weinig belangrijk te weten, wie na hen de zorg van een dagblad op zich namen, dat door zijne onbeduidendheid en kleurloosheid zelfs aan den staatsgreep van den 18den Fruktidor ontsnapte.

Het Direktoire had plaats gemaakt voor het konsulaat. Men schreef 1799, toen zich eene associatie vormde, welke voor de som van twintigduizend francs de eigendom van het Journal des Débats et Décrets kocht. De nieuwe eigenaren waren Louis Bertin, Bertin de Vaux, Roux, Laborie en de boekdrukker Lenormand.

De eerste had reeds zijne sporen in de journalistiek verdiend; hij had het dagblad l'Eclair geredigeerd, dat door het besluit van 18 Fruktidor was opgeheven. Louis Bertin was geen vriend van het Direktoire. Drie-en-twintig jaren oud, toen de revolutie uitbrak, had hij de ideeën omhelsd, die door haar uitge-

sproken werden, maar de bloedige handelingen der republikeinen, de teregtstelling van den koning en de koningin, de konventie en het schrikbewind hadden hem spoedig het hoofd doen afwenden van de partijen, die beurtelings zijn vaderland bestuurden, en hem tot kontra-revolutionair, zoo gij wilt, tot reaktionair bekeerd. Daar is eene zekere affiniteit tusschen de toevallige eerste stichters en de werkelijke grondleggers van dit dagblad. Even als Biauzat en Huguet waren de beide broeders Bertin aanhangers der getemperde monarchie en gehecht aan het huis van Bourbon, ofschoon zij aan de groote beginselen van 89 bleven vasthouden en met warmte streden voor de zaak van den vooruitgang, de gelijkheid voor de wet en de burgerlijke en staatkundige vrijheid.

Onder de bekwame handen zijner nieuwe redakteuren onderging het blad eene volkomen gedaanteverwisseling en gold binnen weinige maanden voor een der invloedrijkste organen der periodieke pers. Het verscheen 't eerst in Pluviose van het jaar VIII onder den naam van "Journal des Débats et Lois du pouvoir législatif et des actes du gouvernement" — een titel, die zeker niet op schoone koncisie kon bogen — ter drukkerij van het Journal des Débats in de Rue des Prêtres-Saint-Germain-L'Auxerrois, waar het tot den huidigen dag wordt uitgegeven. Reeds spoedig werd het kwarto formaat met het folio verwisseld, en eene nieuwe rubriek, onder den titel van Le feuilleton des Débats er aan toegevoegd, terwijl onder den vreemd-gekozen naam van Variétés dagelijks een hoofdartikel verscheen, waarin de gewigtigste politieke gebeurtenissen besproken en beoordeeld werden. Het feuilleton breidde spoedig zijn werkkring uit tot de kritiek der litteratuur, van het tooneel en van de koncertzaal, en al enger en enger werd de plaats, die daarin voor de eigentlijke advertenties bleef bewaard. De snelle ontwikkeling en het groote gezag, welke de koerant in betrekkelijk korten tijd wist te verwerven, het onmiskenbaar talent, waarmede zij geredigeerd werd en op ieder gebied als toongeefster optrad, en de royalistische denkbeelden, welke hare redakteuren koesterden, deden haar het lot ondervinden, dat elke grootheid pleegt te beurt te vallen. Dagelijks groeide het aantal harer benijders en vijanden.

Zelfs hare verdediging van den Eersten Konsul tegen den smaad, waaraan hij van de zijde der engelsche dagbladpers bloot stond, was niet bij magte haar voor vervolging te vrijwaren. Teregt of ten onregte verdacht van deelneming in eene royalis-

tische zamenspanning, bragt de oudere Bertin bijna het geheele jaar 1800 in de gevangenis van den Temple door. Zijn dagblad bleef echter gespaard, en zijn verblijf in den Temple ontnam hem de gelegenheid niet zich met de hoofdredaktie en de leiding der Débats te belasten.

Naauwelijks had hij de vrijheid herkregen, of hij werd op last van den eersten konsul naar het eiland Elba verbannen. Wat moet er in 1814 in de ziel van Louis Bertin zijn omgegaan, toen hij den man, die hem tot ballingschap doemde, datzelfde eiland als verblijfplaats aangewezen zag!

Wel werd het harde vonnis eenigzins verzacht en spoedig aan den vervolgden redakteur de vrijheid gegeven zich te Florence en later te Rome te vestigen, maar eerst in 1804 waagde hij het in Frankrijk terug te keeren en eerst na de proklamatie van het keizerrijk werd het banvonnis herroepen. Het driejarig verblijf in Italië had echter voor Bertin ook zijne lichtzijde. Man van klassieke opvoeding, van groote belezenheid, van fijnen smaak en van geestdrift voor de kunst, waren Florence en Rome voor den redakteur der Débats uitnemende oefenscholen geweest. Maar niet alleen met kunstschatten had hij er kennis gemaakt; hij had er tevens mannen van talent en invloed leeren kennen en met vele personen naauwe vriendschapsbetrekkingen aangeknoopt. Onder deze behoorde Chateaubriand, die destijds aan het begin stond van zijne letterkundige loopbaan, en wiens talent in Louis Bertin een warm bewonderaar vond.

"M. Bertin, comme admirateur et comme ami," zegt Villemain in zijne Souvenirs contemporains, "fut très-utile à M. de Chateaubriand, non pas seulement par le zêle ingénieux de ses louanges publiques, mais par ses habiles conseils et la franchise intérieure de son culte."

Maar onder al de beproevingen van zijnen hoofdredakteur zou het dagblad ongetwijfeld hebben moeten lijden, indien het niet beschermd ware geworden door den invloed van den meer voorzigtigen Bertin de Vaux. Ofschoon in den grond van zijn hart even monarchaal en bourbonsch gestemd als zijn oudere broeder, was hij behoedzamer in het uitspreken zijner denkbeelden en scheen hij zich beter te vereenigen met de bestaande magten. Hij rigtte in 1801 een bankiershuis op en nam in 1805 de benoeming tot lid van de handelsregtbank aan. Alfred Sirven beschrijft aldus beider stelling: "L'un exprimait une opinion, l'autre représentait un intérêt de propriété. Bertin aîné, c'était

ming van al de aanslagen tegen het leven van den Eersten Konsul gepleegd.

Voor deze schroomvalligheid geven wij echter gaarne absolutie. Niet alzoo voor de wijze, waarop wederom Geoffroy, de tiran van het tooneel — gelijk hij werd genoemd — in zijn Feuilleton het aanstaande keizerrijk begroet.

— Après tant de vaines spéculations, tant de bavardages, il faut en revenir à la monarchie. La véritable liberté de la France est dans la force de son chef. L'homme, qui a servi la France dans la paix et dans la guerre, n'est-il pas seul capable de la gouverner? Voilà ses titres. En est-il de plus légitimes et de plus sacrés? S'il y a encore des Français, qui conservent des espérances frivoles sur le retour d'une famille malheureuse, qui n'a pas su conserver son antique héritage, ils conviendront aujourd'hui qu'après s'être laissés tomber par leur imprudence d'un trône si bien affermi, ces princes ne sauraient s'y tenir fermes lorsqu'ils y seraient entourés de précipices et d'écueils, lorsque tant de passions exaspérées, tant d'intérêts froissés frémiraient autour d'eux. Il ne manque à Bonaparte que cette stabilité, qui doit fixer dans sa famille le fruit de ses services; — qu'il soit donc le fondateur d'une dynastie nouvelle."

Het is ons onverklaarbaar, hoe de Bertins dit artikel in hun blad hebben kunnen doen drukken. De insolentie, waarmede de onmagt der Bourbons daarin geteekend wordt, is welligt nog erger dan de heilgroet aan den nieuwen imperator. Zoo dacht ook de Chateaubriand er over, die zich na dit ergerlijk artikel van zijne vrienden van de Débats afscheidde. Om den vollen omvang dezer lafhartigheid te overzien, houde men in 't oog, dat de koerant geïnspireerd werd door een geest van reaktie tegen de republiek en het régime du sabre, dat daaruit ontsproten was; tegen de begrippen van Voltaire en Rousseau en de geheele fransche filosofische school der achttiende eeuw, tegen de dienst van de godin der rede en tegen absolutisme in iederen vorm. Men bedenke, dat de Bertins warme royalisten waren en in den eersten konsul een wegbereider voor het herstel van de Bourbons meenden te zien, en dat het ontwaken uit die zinsbegoocheling voor hen eene bittere gewaarwording moet zijn geweest. Hier is geen sprake van voorzigtigheid; hier wordt overgeloopen tot den vijand.

In weêrwil van zijne pikante litteraire kritiek, van zijn fellen

strijd tegen Voltaire en de encyklopedisten, en van den opgang, dien het feuilleton maakte, waarin hij dagelijks een of anderen schrijver of akteur vermoordde; in weêrwil van het groote geldelijke voordeel, dat zijne medewerking aan het blad verschafte, staat Geoffroy dan ook voor ons als een man — zacht uitgedrukt — "qui manquait absolument de distinction et qui rampait devant le maître, bassement.", — Een zijner medearbeiders, De Feletz, beschreef zijn talent met deze weinige woorden: "Geoffroy a trois manières de faire un article: *dire*, *redire* et *se contredire*."

Dit nam niet weg, dat Geoffroy gedurende tien jaren den schepter der kritiek zwaaide op het gebied van kunst en letterkunde en oppermagtig troonde in de Débats, waarvan zijn feuilleton zeker de meest-gelezen rubriek vormde.

Gelukkig doet ons de geschiedenis van dit dagblad kennis maken met edeler persoonlijkheden dan de zijne. De voornaamste auteurs, die in het begin dezer eeuw de beide broeders ter zijde stonden, waren: de Chateaubriand, de Feletz, Dussault en Hoffmann. De eerste, die zich bij de stichting van het keizerrijk terugtrok, keerde na de restauratie tot zijne oude vrienden terug. Een der beminnelijkste en verhevenste karakters was zeker de Feletz, van wien Villemain getuigt, dat hij, royalist van geboorte, gedurende zijn geheele leven getrouw bleef aan zijne staatkundige overtuiging, en met het grootste talent tien jaar lang onder het keizerrijk als journalist optrad, zonder ooit eenig beginsel prijs te geven of eenigen vriend op te offeren en zonder ooit den keizer te prijzen.

Een gewigtiger invloed dan door deze schrijvers en door de Bertins zelven, werd op het dagblad sedert 1805 uitgeoefend door Fiévée, aan wien op uitdrukkelijk bevel van den keizer de leiding er van werd opgedragen. De Bertins werden door Napoleon tot den ondergeschikten rol van mede-eigenaars teruggebragt. Een artikel over de dekoratie van den Hertog van Brunswijk gaf het voorwendsel om aan de Débats bij wijze van berisping een censor toe te voegen. Het feuilleton van Geoffroy bleef echter buiten de censuur. Die censor was de eerste, maar was niet bestemd de laatste inbreuk te zijn, die op de vrijheid der Débats zou worden gemaakt. Het blad had zich magtige vijanden op den hals gehaald. De mannen van het oogenblik, alle uit de revolutie ontsproten, zagen in den strijd op litterair gebied tegen de begrippen der wijsbegeerte van de achttiende

Minister van policie was geen vriend der dagbladen; hij haatte de Bertins en den nieuwen hoofdredakteur, wiens invloed bij Napoleon hem een doorn in 't oog was, en met kwalijk bedwongen ergernis had hij zich de gelegenheid zien ontsnappen de Débats te konfiskeeren ten gunste zijner eigene vrienden. Naast de groote oorlogen op het slagveld, werd dagelijks in de journalistiek "de la petite guerre" gemaakt. Tusschen policie en dagbladpers werden voortdurend speldeprikken gewisseld; de eerste belemmerde waar zij kon; de laatste wreekte zich in 't geniep zoo scherp als zij vermogt.

Het zou ons zeker te ver voeren, wanneer wij al de kleine lotgevallen van de Débats, al de vervolgingen en aantijgingen, waaraan het blootstond, wilden verhalen. Geene beschuldiging was gedrochtelijk genoeg om het blad ten verderve te brengen; maar in weêrwil zijner magtige vijanden en zijnen officiëelen titel, bleef het met moed en volharding strijden tegen de wijsbegeerte der achttiende eeuw "mauvaise en morale, en littérature autant qu'en politique." Het bleef bij warme liefde voor kunst en letteren een geest ademen van godsdienst, van orde en tucht, en zonder ooit den naam der Bourbons uit te spreken, hief het de vaan van het monarchaal beginsel omhoog.

Napoleon, verpligt om tusschen Fouché en Fiévée te kiezen, liet den laatste los. Zoo 't waar was, dat de bekwame redakteur inderdaad in zijn hart een Bourbonist is, had hij zeker van den meester voor zijne dubbelhartigheid geen beter lot verdiend.

Reeds lang hadden de broeders Bertin geen persoonlijk aandeel meer genomen in de redaktie der koerant, die grootendeels hun eigendom was. Louis Bertin leefde in ballingschap; Bertin de Vaux schreef niet meer. Op het gebied der litteratuur en der wetenschap leefde echter hun geest nog voort, en zoo onbeteekenend het Journal des Débats gedurende het keizerrijk op politiek terrein was, zoo luisterrijk en tintelend van vuur zijn zijne kolommen, aan de beweging der letterkunde, aan den voortgang der humanitaire ideën gewijd.

Na de ongenade van Fiévée stelde Napoleon den bekenden dramatischen auteur Étienne aan het hoofd van het Journal de l'Empire. Onder zijne leiding en verantwoordelijkheid was de abt Mutin met de dagelijksche redaktie belast. De optreding van Étienne was een staatsgreep; zij sloeg al de tradities van het dagblad in het aangezigt. De nieuwe leider was doortrok-

ken van de denkbeelden der revolutie en van de encyklopedisten en een warm aanhanger van den keizer; hij was de verpersoonlijkte antithese van hetgeen het Journal des Débats tot dus ver was geweest. Met welk een weêrzin en argwaan hij door de eigenaars en zijne mede-redakteuren ontvangen werd; aan welke geheime tegenwerking hij van de zijde der laatste blootstond, zullen wij wel niet behoeven te zeggen. De geheele hooge litteratuur dier dagen trok tegen hem op; in zijn eigen bureau stond hij bloot aan al de slechte parten, die de verschillende auteurs in dienst van het blad hem konden spelen. Iedere gelegenheid om hem in moeijelijkheden te brengen en de koerant op schijnbaar onschuldige wijze datgene te doen zeggen, wat haren hoofdredakteur bij de regering kon kompromitteeren, werd gretig aangegrepen.

Étienne, die de eerlijkheid-zelve was, verdiende deze bejegening van zijne medearbeiders niet. Hij liet hun volkomen vrijheid, om in de litteratuur en de kunst hun persoonlijk gevoelen te zeggen; hij liet zelfs met de grootste welwillendheid zijn eigen tooneelarbeid door Geoffroy kritiseeren, hoewel hij voor alles de verantwoording op zich nam. Wat de politiek betreft. zij was eene volkomen officiëele geworden; zij sprak uit, wat Napoleon wenschte uitgesproken te zien.

Maar nog waren de vijanden der Bertins niet tevreden. De pers behoorde nog meer gereglementeerd te zijn en hare organen waren te talrijk. Zij moest eene regeringszaak worden en alleen in handen zijn van de vertrouwde voorstanders van het keizerrijk; met andere woorden: de voordeelen, die zij afwierp, moesten vloeijen in de schatkist en in de koffers der mannen van aanzien. Geen meer of min verdachte roijalist mogt langer daarin deelen. De éénheid der pers was het ideaal, dat aan den keizer voorgespiegeld werd.

Een ongehoord feit werd bij dekreet van 18 Februari 1811 door Napoleon gepleegd. De eigendom van het Journal de l'Empire werd ten behoeve der schatkist gekonfiskeerd; op meubelen, papieren, geldswaarden in kas, op lokalen en materialen werd eenvoudig beslag gelegd.

De koncessie tot het uitgeven van het blad werd bij dat dekreet verleend aan eene maatschappij, gevormd door 24 aandeelen, waarvan 8 aan de algemeene administratie, voor het ministerie van policie, werden toegekend, de 16 andere geschonken aan de gunstelingen der regering.

Wij gelooven, dat dit feit geen kommentaar behoeft, en wij wenden ons met verontwaardiging af van een dagblad, dat voortaan slechts aan de bevelen van hooger hand gehoorzaamde en met welbehagen eene muziekale kwestie behandelde, op den oogenblik dat de brand te Moskou en de terugtogt over de Beresina Frankrijk en Europa van gedaante zouden doen veranderen.

Met de restauratie keerden de Bertins en hunne medeeigenaren in het bezit van de Débats terug. De herstelling van den troon der Bourbons werd met geestdrift begroet door de beide broeders, die thans op nieuw de redaktie van hun blad aanvaardden, geholpen door al hunne vroegere vrienden, door de Feletz, Hoffmann, Villemain en Duvicquet, door de Chateaubriand, Benjamin Constant en Charles Nodier. Van dien tijd dagteekent eerst de hooge politieke beteekenis dezer beroemde koerant, wier cirkulatie weldra aangroeide tot 27,000 exemplaren. Monarchaal en anti-revolutionair, trachtten de Bertins de nieuwere denkbeelden en instellingen te vereenigen met de oude vormen; zij onderwierpen zich aan den geest der eeuw; zij verklaarden zich groote voorstanders van vrijheid en volksvertegenwoordiging; zij moedigden de intellektuele beweging met warmte aan, maar zonder hunne liefde voor de Bourbons en voor de godsdienst te verzaken. De mannen der republiek konden geene genade vinden in hun oog, maar evenmin waren zij blind voor de misslagen der émigrés, der ultraroyalisten, en voor de gevaren eener bekrompen reaktie, die niets geleerd en niets vergeten had.

De politiek der Débats heeft daardoor in dit tijdperk een schijnbaar halfslachtig karakter, een geest van transaktie en weifeling, naarmate de eene of andere indruk het krachtigst werkte. De oude partij van adel en geestelijkheid zondigde: de oude republikeinen en bonapartisten waren niet zonder gevaar. De zonde en het gevaar moesten beide beurtelings worden bestreden, want de eerste riep het tweede te voorschijn, en de onbegrijpelijke overmoed der oude hofpartij, der partij van Koblents, en de smadelijke bejegening, welke zij aan het leger deed ondergaan, verwekten door het geheele land een geest van wrevel en ontevredenheid, welke niet weinig werd vermeerderd door de aanmatiging der geestelijkheid en hare plannen, om al de gekonfiskeerde goederen weder tot zich te trekken.

Aan de zijde van het goddelijk regt — de Bertins moesten

het in hun gemoed erkennen — was niet de roem en de vooruitgang van Frankrijk. De herstelde dynastie had niet door eigen kracht, maar door de hulp van vreemde bajonetten hare plaats hernomen, en iedere partij, die den vreemdeling inroept, pleegt in ieder land impopulair te zijn. Daar is niets gevaarlijker voor eene partij, die aan het roer komt, dan de wapenen te hebben gevoerd tegen hare eigene landgenooten; de nationale trots is tegen haar, en bij hare eigene aanhangers mengt zich eene zweem van bitterheid bij het gevoel van den triomf. Zoo ergens, onder zulke omstandigheden behoort er takt toe om te verzoenen en tot zich te trekken, om het oog te sluiten vóor velerlei afval en ontrouw, om met den mantel der liefde het verledene te bedekken. Die kunst verstonden de vrienden der Bourbons niet, en welligt in weêrwil van zich zelven, gaf Lodewijk de Achttiende gehoor aan den invloed zijner omgeving en van zijn broeder, den Graaf van Artois.

Benjamin Constant en de Chateaubriand wedijverden met de Feletz en de Bertins in smaad tegen den gevallen tiran. Etienne stemde niet mede in dat koor.

Onbegrijpelijk was de zinsbegoocheling der redaktie van de Débats, bij de tijding, dat Napoleon te Cannes geland was. Nog den 19den Maart van het jaar 1815, toen de keizer zich reeds in de nabijheid van Parijs bevond, en de handvol getrouwen tot een ontzagwekkend leger was aangegroeid, verkondigde het blad, dat de desertie op verwonderlijke wijze in de kleine bende van Buonaparte toenam. Benjamin Constant schreef een artikel, waarbij de banneling van Elba bij Attila en Gengis-Khan vergeleken werd, en in het nommer van den 20sten sloeg het blad een nog heftiger toon aan, terwijl men den 21sten in zijne kolommen las, dat de Bourbons dien nacht uit Parijs vertrokken waren, zonder dat men wist welken weg zij hadden ingeslagen; dat de hoofdstad den aanblik vertoonde der hoogste vreugde en de keizer met de snelheid van den bliksem tweehonderd mijlen had afgelegd, omstuwd door de geestdrift en de bewondering eener bevolking, welke van hem haar duurzaam toekomstig geluk verwachtte.

Ter eere der Bertins voegen wij er bij, dat den 20sten Maart het laatste nommer van het *Journal des Débats*, en den 21sten het eerste van het *Journal de l'Empire* verscheen.

De beide broeders waren met hun dagblad Lodewijk den Achttiende naar Gent gevolgd. Benjamin Constant, de hefti-

la pensée royaliste du journal; Bertin de Vaux, c'était le pavillon neutre qui couvrait la marchandise."

Dank zij der neutrale vlag, ontging het dagblad-zelf een tijd lang aan alle vervolging. Bertin de Vaux was een praktischer man, en bezat meer stuurmanskunst en wereldwijsheid dan zijn wijsgeerige en idealistische broeder; ook vloeide zijn leven kalmer en gelukkiger heen, en werd hij op zijn tijd afgevaardigde en pair van Frankrijk en oefende op de regering zijns lands gedurende vele jaren den gewigtigsten invloed uit, terwijl de ander, dan eens vervolgd en gebannen, dan weder rustig teruggekeerd tot zijn studeervertrek, zich vergenoegde om te blijven "quelquefois de sa plume, et toujours de sa judicieuse influence, un des plus importants publicistes qui contribuèrent à cet enseignement constitutionnel, que la France parut écouter avec ardeur et profit pendant plus de trente ans, et dont elle éprouve aujourd'hui, sans doute, la privation plutôt que l'oubli."

Het was echter voor het dagblad eene gelukkige vereeniging van verscheidene gaven. Met opoffering van rust en genoegen, van eerambten en onderscheidingen, wijdde de oudste broeder zich aan de intellektuëele en moreele ontwikkeling van zijn papieren kind; door zijn persoonlijk aanzien gaf de jongere er de voorregten aan van een zoon van goeden huize. De verklaring van den bloei en de snelle ontwikkeling van de Débats ligt, dunkt ons, in het karakter der beide Bertins.

Vraagt men ons echter, of met dat al het Journal des Débats van 1799 tot 1815 eene schitterende rol heeft gespeeld, of de wijze, waarop het werd geredigeerd, of zijn zedelijke moed en zijn karakter ons eerbied en sympathie inboezemen, wij antwoorden zonder aarzelen ontkennend. Wij zijn niet onbillijk genoeg onder het stelsel van het konsulaat en het keizerrijk van de redaktie van een dagblad eene openhartige blootlegging harer beginselen te verlangen, zoo die beginselen in strijd waren met de bestaande regeringsvormen; zulk een moed zou eene onzinnige vermetelheid behooren genoemd te worden. Wij ruimen gaarne bij onze beoordeeling eene plaats in aan de menschelijke zwakheid en aan de kracht der omstandigheden; wij vergen geene vrije beweging waar de pers in ijzeren banden geklonken is. Onderwerping kunnen wij begrijpen; onderdanigheid niet; stilzwijgen en berusten kunnen worden gebillijkt, maar voor gehuichelde sympathie vinden wij geene verschooning. En nu komt het ons voor, dat de eigenaars-zelven meer moed en

ning tusschen de verschillende rigtingen en staatspartijen te stichten, en zelfs de opregte vrienden der dynastie zagen zich verpligt de bedreigde vrijheden des volks, het regt van de drukpers en van de volksvertegenwoordiging tegen de regering in bescherming te nemen.

Ook het Journal des Débats kon de oogen niet sluiten voor de misslagen van het goevernement, en hoe loyaal onderdaan het ook blijven mogt, met hoeveel afschuw het den moord van den Hertog van Berry beschreef, en met hoeveel aandoening het de geboorte van den Hertog van Bordeaux begroette, zijn ministerialisme quand-même begon hoe langer zoo meer te wankelen, bij iederen inbreuk, die op de regten des volks werd gemaakt. Het ministerie Decazes was reeds voor zijne oppositie bezweken en had plaats gemaakt voor het ministerie Richelieu, waarin de Heeren de Villèle en Corbière zitting hadden. De eerste was een persoonlijk vriend van Bertin de Vaux; maar dit nam niet weg dat na den val van Richelieu en de optreding van het ministerie de Villèle de oude vriendschap weldra in het heftigst antagonisme veranderde. In het ministerie Villèle was de Chateaubriand met de portefeuille van buitenlandsche zaken belast; in de oogen van den Premier beantwoordde hij echter niet aan de verwachting en ontving na weinige maanden zijn ontslag. Te vergeefs poogde Bertin de Vaux den Heer de Villèle te bewegen om ter verzachting van den slag aan de Chateaubriand de ambassade te Rome te geven. Dat ontslag en die weigering motiveerden de oppositie van het dagblad, dat zijne kolommen van dien oogenblik dagelijks voor de Chateaubriand openstelde ter bestrijding zijner vroegere ambtgenooten. Met welk eene scherpte en haat de oppositie werd gevoerd is ligtelijk na te gaan. Geen wetsontwerp, geene regeringsdaad kon genade vinden bij den beleedigden en zeer ijdelen ex-minister van buitenlandsche zaken.

In het liberale kamp werd deze houding van de Débats met vreugde begroet; men vergaf aan het blad zijne getrouwe liefde voor de Bourbons ter wille zijner krachtige en talentvolle bestrijding van een al te royalistisch ministerie. De wetsontwerpen op de drukpers en de censuur, de belasting op de dagbladen, de wet op het regt van eerstgeboorte, op de indemnisatie der geestelijkheid, waren zoovele geduchte wapenen, die door de Débats tegen den Heer de Villèle werden gekeerd, en toen de nieuwe verkiezingen eene liberale meerderheid in de Kamer

ming van al de aanslagen tegen het leven van den Eersten Konsul gepleegd.

Voor deze schroomvalligheid geven wij echter gaarne absolutie. Niet alzoo voor de wijze, waarop wederom Geoffroy, de tiran van het tooneel — gelijk hij werd genoemd — in zijn Feuilleton het aanstaande keizerrijk begroet.

— Après tant de vaines spéculations, tant de bavardages, il faut en revenir à la monarchie. La véritable liberté de la France est dans la force de son chef. L'homme, qui a servi la France dans la paix et dans la guerre, n'est-il pas seul capable de la gouverner? Voilà ses titres. En est-il de plus légitimes et de plus sacrés? S'il y a encore des Français, qui conservent des espérances frivoles sur le retour d'une famille malheureuse, qui n'a pas su conserver son antique héritage, ils conviendront aujourd'hui qu'après s'être laissés tomber par leur imprudence d'un trône si bien affermi, ces princes ne sauraient s'y tenir fermes lorsqu'ils y seraient entourés de précipices et d'écueils, lorsque tant de passions exaspérées, tant d'intérêts froissés frémiraient autour d'eux. Il ne manque à Bonaparte que cette stabilité, qui doit fixer dans sa famille le fruit de ses services; — qu'il soit donc le fondateur d'une dynastie nouvelle."

Het is ons onverklaarbaar, hoe de Bertins dit artikel in hun blad hebben kunnen doen drukken. De insolentie, waarmede de onmagt der Bourbons daarin geteekend wordt, is welligt nog erger dan de heilgroet aan den nieuwen imperator. Zoo dacht ook de Chateaubriand er over, die zich na dit ergerlijk artikel van zijne vrienden van de Débats afscheidde. Om den vollen omvang dezer lafhartigheid te overzien, houde men in 't oog, dat de koerant geïnspireerd werd door een geest van reaktie tegen de republiek en het régime du sabre, dat daaruit ontsproten was; tegen de begrippen van Voltaire en Rousseau en de geheele fransche filosofische school der achttiende eeuw, tegen de dienst van de godin der rede en tegen absolutisme in iederen vorm. Men bedenke, dat de Bertins warme royalisten waren en in den eersten konsul een wegbereider voor het herstel van de Bourbons meenden te zien, en dat het ontwaken uit die zinsbegoocheling voor hen eene bittere gewaarwording moet zijn geweest. Hier is geen sprake van voorzigtigheid; hier wordt overgeloopen tot den vijand.

In weêrwil van zijne pikante litteraire kritiek, van zijn fellen

was de indruk, die er door teweeg werd gebragt en onmiddellijk werd beslag op het nommer gelegd. Bertin, die de verantwoordelijkheid op zich nam, werd voor de korrektioneele regtbank gedaagd en veroordeeld. Hij kwam in hooger beroep bij het hof van Parijs en hield, na de verdediging van Dupin, zelf eene rede, die wij gaarne zouden afschrijven, zoo onze ruimte het gedoogde. Het hof verklaarde Bertin onschuldig aan de misdaad van majesteitschennis en ontsloeg hem van alle regtsvervolging.

De jeugdige redakteuren de Sacy en Saint-Marc-Girardin voerden tot de Juli-omwenteling een heftigen strijd tegen het ministerie. Een edele verontwaardiging, een vurige geestdrift spraken dagelijks uit de kolommen van de Débats, en de ongelukkige Karel de Tiende, die in zijne ministers de Polignac, de Labourdonnaye en de Bourmont de spookgestalten van Koblents, Waterloo, 1815, had doen herleven, werd het slagtoffer der reaktie door hem beproefd.

Legitimist van aanleg en neiging, zag het Journal des Débats in den aanvang met schrik neder op zijn eigen werk. Niet de val der Bourbons, slechts de vervanging van het ministerie Polignac had het willen bewerken. Niet lang echter duurde die verbijstering. Tot kalmte teruggekeerd, zag zijne redaktie in, dat de dynastie, die zij had vereerd, in Frankrijk eene onmogelijkheid was geworden; dat de vervulling harer wenschen nooit van haar kon worden verwacht, en dat de Juliregering alle eischen bevredigde, welke zij zich tot ideaal eener konstitutioneele monarchie had gesteld. Al de mannen van hare kleur, hare vertrouwde vrienden en medearbeiders werden tot het bestuur des lands geroepen; zij had overal hare grandes et petites entrées; haar invloed werd gehuldigd; zij was eene magt in den staat geworden. Is het wonder, dat zij spoedig hare laatste tranen op het graf van den ouderen tak plengde en zich haastte ze af te droogen, om met zelfvoldoening en behagelijkheid zich te vermeiden in hare zegepraal; is het vreemd, dat zij behoudend en ministeriëel werd, nu zij zelve het roer van staat in hare hand bewoog, en dat zij tot de overtuiging kwam, dat het toppunt van vrijheid, van geluk en roem voor Frankrijk was bereikt, sints zij zelve al hare liefste wenschen bevredigd zag?

Men heeft het den redakteuren der Débats verweten, en men verwijt het dagelijks velen anderen, dat hun horizon zich be-

eeuw gevoerd, een zijdelingschen aanval op hen zelven. De groote geldelijke voordeelen, die het blad aan zijne eigenaars afwierp en de zeer verdachte meeningen der Bertins waren mede niet vreemd aan den haat, die in de regeringskringen tegen dit niet geheel-afhankelijke orgaan gekoesterd werd. Onder zijne felste vijanden behoorde de minister van policie Fouché, en het gerucht liep, dat ernstige gevaren het blad bedreigde. Men sprak zelfs van geheele opheffing.

De Bertins wendden zich in hunnen angst tot Fiévée, den geheimen korrespondent des keizers, van wiens invloed zij de bezwering der gevaren hoopten, die hun dagblad bedreigden. Er is reden te vermoeden, dat Napoleon minder vijandig gestemd was tegen de journalistiek dan zijne omgeving. Hij begreep zeer goed, dat *si le bavardage des journaux a des inconvénients, il a aussi des avantages.* De persoon van Bertin de Vaux alleen was zijn cauchemar, en hoezeer Fiévée hem verzekerde, dat de brave bankier meer aan wissels dan aan dagbladen dacht, het was onmogelijk het wantrouwen weg te nemen, dat de keizer jegens hem koesterde. Bertin de Vaux was en bleef in zijne oogen een man, die aan de Engelschen verkocht was.

Bij het onderhoud, waarin Fiévée op nieuw de belangen van de Débats verdedigde, nam hij zijne toevlugt tot eene zeer gewaagde vleijerij. Hij verklaarde te kunnen begrijpen, dat een burger, die eenmaal een vooroordeel had, nooit daarvan terugkwam, maar dat, *wanneer men op den troon geboren was,* de vooroordeelen, die men tegen eenvoudige partikulieren koesterde, geene andere konden zijn dan die men door anderen ontvangen had. De bekwame onderhandelaar zag zijne vleijerij met goed gevolg bekroond en Napoleon vergunde aan het Journal des Débats te blijven voortbestaan, onder voorwaarde dat het zijn titel zou veranderen in dien van Journal de l'Empire, drie twaalfde der winsten jaarlijks bij het ministerie van policie zoude storten en Fiévée als verantwoordelijk redakteur zou aannemen. De Bertins hadden niets beter te doen dan zich met dankbaarheid aan deze voorwaarden te onderwerpen. De nieuwe hoofdredakteur was een hoogst merkwaardig man en heeft op zijn tijd, en bovenal op de pers van die dagen, grooten invloed uitgeoefend. Hij vereenigde bij een onafhankelijk karakter, eene buitengewone scherpzinnigheid en groote litteraire talenten. Met La Harpe en Fontanes had hij onder het Direktoire de Mercure geredigeerd en daarbij het politiek

overzigt in de Gazette de France geschreven. De 18de Fruktidor had dien werkkring voor hem gesloten, maar de 18de Brumaire had hem weder aan het hoofd geplaatst van de Gazette. De artikelen, die hij daarin gaf, trokken de aandacht van den Eersten Konsul, maar het diende Fouché en zijne medestanders niet, om aan een journalist invloed te verschaffen bij het hoofd van het uitvoerend Bewind. Het gewone voorwendsel werd spoedig gevonden en Fiévée in den Temple gevangen gezet als aanhanger der Bourbons.

Weder in vrijheid gesteld, verlangde Napoleon den schranderen journalist aan zijn bestuur te verbinden, maar Fiévée weigerde alle betrekkingen. Eindelijk liet hij zich op aandrang van Roederer overhalen, om in dienst van het goevernement naar Engeland te gaan, ten einde den Eersten Konsul schriftelijk op de hoogte te houden van hetgeen daar voorviel. Hij deed het met zulk een ijver en scherpzinnigheid, dat Napoleon begreep nog grootere diensten van hem te zullen hebben, wanneer hij hem in Frankrijk zelf de betrekking van opmerker en verslaggever opdroeg. In deze hoedanigheid deelde hij gedurende vele jaren aan zijn hooggeplaatsten korrespondent zijne opmerkingen omtrent de gebeurtenissen en verschijnselen, omtrent den gang der publieke opinie in Frankrijk met de meeste getrouwheid en openhartigheid mede, zoodat de Keizer daardoor een voorregt genoot, dat slechts weinigen vorsten ten deel valt, het voorregt namelijk de waarheid geheel en onbewimpeld te hooren.

— Bonaparte, comme un puissant égoïste qu'il était," zegt Alfred Nettement in zijne histoire politique et littéraire des Débats — "avait pris pour lui tous les avantages du journalisme et en avait laissé les inconvénients à la France. Il avait voulu qu'on traitât le souverain comme on traite ordinairement le public, et qu'on traitât le public, comme on traite ordinairement le trône." —

Onder de leiding van dezen man steeg het Journal des Débats, dat thans Journal de l'Empire was geworden, dagelijks in aanzien en gezag en — 't geen mede niet onverschillig was — in debiet. Het gold tot zekere hoogte als een officiëel orgaan, en het talent, waarmede het geschreven werd door Fiévée, de Feletz, Geoffroy en anderen, verschafte het ingang, ook daar, waar de politiek van den dag niet gehuldigd werd. De verhouding tusschen Fiévée en Fouché bleef echter steeds eene strakke. De

Minister van policie was geen vriend der dagbladen; hij haatte de Bertins en den nieuwen hoofdredakteur, wiens invloed bij Napoleon hem een doorn in 't oog was, en met kwalijk bedwongen ergernis had hij zich de gelegenheid zien ontsnappen de Débats te konfiskeeren ten gunste zijner eigene vrienden. Naast de groote oorlogen op het slagveld, werd dagelijks in de journalistiek "de la petite guerre" gemaakt. Tusschen policie en dagbladpers werden voortdurend speldeprikken gewisseld; de eerste belemmerde waar zij kon; de laatste wreekte zich in 't geniep zoo scherp als zij vermogt.

Het zou ons zeker te ver voeren, wanneer wij al de kleine lotgevallen van de Débats, al de vervolgingen en aantijgingen, waaraan het blootstond, wilden verhalen. Geene beschuldiging was gedrochtelijk genoeg om het blad ten verderve te brengen; maar in weêrwil zijner magtige vijanden en zijnen officiëelen titel, bleef het met moed en volharding strijden tegen de wijsbegeerte der achttiende eeuw "mauvaise en morale, en littérature autant qu'en politique." Het bleef bij warme liefde voor kunst en letteren een geest ademen van godsdienst, van orde en tucht, en zonder ooit den naam der Bourbons uit te spreken, hief het de vaan van het monarchaal beginsel omhoog.

Napoleon, verpligt om tusschen Fouché en Fiévée te kiezen, liet den laatste los. Zoo 't waar was, dat de bekwame redakteur inderdaad in zijn hart een Bourbonist is, had hij zeker van den meester voor zijne dubbelhartigheid geen beter lot verdiend.

Reeds lang hadden de broeders Bertin geen persoonlijk aandeel meer genomen in de redaktie der koerant, die grootendeels hun eigendom was. Louis Bertin leefde in ballingschap; Bertin de Vaux schreef niet meer. Op het gebied der litteratuur en der wetenschap leefde echter hun geest nog voort, en zoo onbeteekenend het Journal des Débats gedurende het keizerrijk op politiek terrein was, zoo luisterrijk en tintelend van vuur zijn zijne kolommen, aan de beweging der letterkunde, aan den voortgang der humanitaire ideën gewijd.

Na de ongenade van Fiévée stelde Napoleon den bekenden dramatischen auteur Étienne aan het hoofd van het Journal de l'Empire. Onder zijne leiding en verantwoordelijkheid was de abt Mutin met de dagelijksche redaktie belast. De optreding van Étienne was een staatsgreep; zij sloeg al de traditiës van het dagblad in het aangezigt. De nieuwe leider was doortrok-

ken van de denkbeelden der revolutie en van de encyklopedisten en een warm aanhanger van den keizer; hij was de verpersoonlijkte antithese van hetgeen het Journal des Débats tot dus ver was geweest. Met welk een weêrzin en argwaan hij door de eigenaars en zijne mede-redakteuren ontvangen werd; aan welke geheime tegenwerking hij van de zijde der laatste blootstond, zullen wij wel niet behoeven te zeggen. De geheele hooge litteratuur dier dagen trok tegen hem op; in zijn eigen bureau stond hij bloot aan al de slechte parten, die de verschillende auteurs in dienst van het blad hem konden spelen. Iedere gelegenheid om hem in moeijelijkheden te brengen en de koerant op schijnbaar onschuldige wijze datgene te doen zeggen, wat haren hoofdredakteur bij de regering kon kompromitteeren, werd gretig aangegrepen.

Étienne, die de eerlijkheid-zelve was, verdiende deze bejegening van zijne medearbeiders niet. Hij liet hun volkomen vrijheid, om in de litteratuur en de kunst hun persoonlijk gevoelen te zeggen; hij liet zelfs met de grootste welwillendheid zijn eigen tooneelarbeid door Geoffroy kritiseeren, hoewel hij voor alles de verantwoording op zich nam. Wat de politiek betreft. zij was eene volkomen officiëele geworden; zij sprak uit, wat Napoleon wenschte uitgesproken te zien.

Maar nog waren de vijanden der Bertins niet tevreden. De pers behoorde nog meer gereglementeerd te zijn en hare organen waren te talrijk. Zij moest eene regeringszaak worden en alleen in handen zijn van de vertrouwde voorstanders van het keizerrijk; met andere woorden: de voordeelen, die zij afwierp, moesten vloeijen in de schatkist en in de koffers der mannen van aanzien. Geen meer of min verdachte roijalist mogt langer daarin deelen. De éénheid der pers was het ideaal, dat aan den keizer voorgespiegeld werd.

Een ongehoord feit werd bij dekreet van 18 Februari 1811 door Napoleon gepleegd. De eigendom van het Journal de l'Empire werd ten behoeve der schatkist gekonfiskeerd; op meubelen, papieren, geldswaarden in kas, op lokalen en materialen werd eenvoudig beslag gelegd.

De koncessie tot het uitgeven van het blad werd bij dat dekreet verleend aan eene maatschappij, gevormd door 24 aandeelen, waarvan 8 aan de algemeene administratie, voor het ministerie van policie, werden toegekend, de 16 andere geschonken aan de gunstelingen der regering.

Wij gelooven, dat dit feit geen kommentaar behoeft, en wij wenden ons met verontwaardiging af van een dagblad, dat voortaan slechts aan de bevelen van hooger hand gehoorzaamde en met welbehagen eene muziekale kwestie behandelde, op den oogenblik dat de brand te Moskou en de terugtogt over de Beresina Frankrijk en Europa van gedaante zouden doen veranderen.

Met de restauratie keerden de Bertins en hunne medeeigenaren in het bezit van de Débats terug. De herstelling van den troon der Bourbons werd met geestdrift begroet door de beide broeders, die thans op nieuw de redaktie van hun blad aanvaardden, geholpen door al hunne vroegere vrienden, door de Feletz, Hoffmann, Villemain en Duvicquet, door de Chateaubriand, Benjamin Constant en Charles Nodier. Van dien tijd dagteekent eerst de hooge politieke beteekenis dezer beroemde koerant, wier cirkulatie weldra aangroeide tot 27,000 exemplaren. Monarchaal en anti-revolutionair, trachtten de Bertins de nieuwere denkbeelden en instellingen te vereenigen met de oude vormen; zij onderwierpen zich aan den geest der eeuw; zij verklaarden zich groote voorstanders van vrijheid en volksvertegenwoordiging; zij moedigden de intellektuele beweging met warmte aan, maar zonder hunne liefde voor de Bourbons en voor de godsdienst te verzaken. De mannen der republiek konden geene genade vinden in hun oog, maar evenmin waren zij blind voor de misslagen der émigrés, der ultraroyalisten, en voor de gevaren eener bekrompen reaktie, die niets geleerd en niets vergeten had.

De politiek der Débats heeft daardoor in dit tijdperk een schijnbaar halfslachtig karakter, een geest van transaktie en weifeling, naarmate de eene of andere indruk het krachtigst werkte. De oude partij van adel en geestelijkheid zondigde: de oude republikeinen en bonapartisten waren niet zonder gevaar. De zonde en het gevaar moesten beide beurtelings worden bestreden, want de eerste riep het tweede te voorschijn, en de onbegrijpelijke overmoed der oude hofpartij, der partij van Koblents, en de smadelijke bejegening, welke zij aan het leger deed ondergaan, verwekten door het geheele land een geest van wrevel en ontevredenheid, welke niet weinig werd vermeerderd door de aanmatiging der geestelijkheid en hare plannen, om al de gekonfiskeerde goederen weder tot zich te trekken.

Aan de zijde van het goddelijk regt — de Bertins moesten

het in hun gemoed erkennen — was niet de roem en de vooruitgang van Frankrijk. De herstelde dynastie had niet door eigen kracht, maar door de hulp van vreemde bajonetten hare plaats hernomen, en iedere partij, die den vreemdeling inroept, pleegt in ieder land impopulair te zijn. Daar is niets gevaarlijker voor eene partij, die aan het roer komt, dan de wapenen te hebben gevoerd tegen hare eigene landgenooten; de nationale trots is tegen haar, en bij hare eigene aanhangers mengt zich eene zweem van bitterheid bij het gevoel van den triomf. Zoo ergens, onder zulke omstandigheden behoort er takt toe om te verzoenen en tot zich te trekken, om het oog te sluiten vóór velerlei afval en ontrouw, om met den mantel der liefde het verledene te bedekken. Die kunst verstonden de vrienden der Bourbons niet, en welligt in weêrwil van zich zelven, gaf Lodewijk de Achttiende gehoor aan den invloed zijner omgeving en van zijn broeder, den Graaf van Artois.

Benjamin Constant en de Chateaubriand wedijverden met de Feletz en de Bertins in smaad tegen den gevallen tiran. Etienne stemde niet mede in dat koor.

Onbegrijpelijk was de zinsbegoocheling der redaktie van de Débats, bij de tijding, dat Napoleon te Cannes geland was. Nog den 19den Maart van het jaar 1815, toen de keizer zich reeds in de nabijheid van Parijs bevond, en de handvol getrouwen tot een ontzagwekkend leger was aangegroeid, verkondigde het blad, dat de desertie op verwonderlijke wijze in de kleine bende van Buonaparte toenam. Benjamin Constant schreef een artikel, waarbij de banneling van Elba bij Attila en Gengis-Khan vergeleken werd, en in het nommer van den 20sten sloeg het blad een nog heftiger toon aan, terwijl men den 21sten in zijne kolommen las, dat de Bourbons dien nacht uit Parijs vertrokken waren, zonder dat men wist welken weg zij hadden ingeslagen; dat de hoofdstad den aanblik vertoonde der hoogste vreugde en de keizer met de snelheid van den bliksem tweehonderd mijlen had afgelegd, omstuwd door de geestdrift en de bewondering eener bevolking, welke van hem haar duurzaam toekomstig geluk verwachtte.

Ter eere der Bertins voegen wij er bij, dat den 20sten Maart het laatste nommer van het *Journal des Débats*, en den 21sten het eerste van het *Journal de l'Empire* verscheen.

De beide broeders waren met hun dagblad Lodewijk den Achttiende naar Gent gevolgd. Benjamin Constant, de heftige

bestrijder van den keizer, was te Parijs gebleven en had de taak aanvaard het ontwerp eener grondwet voor het keizerrijk zamen te stellen. Attila en Gengis-Khan waren vergeten.

Wij hebben ons niet bezig te houden met de schoone beloften, gedurende de regering der Honderd Dagen aan de drukpers gedaan, noch met de loftuitingen, door het Journal de l'Empire aan Napoleons goede voornemens toegezwaaid.

Het eigentlijke Journal des Débats was verdoopt tot een Journal Universel, of tot den Moniteur de Gand, gelijk het in die dagen werd genoemd. Het werd geredigeerd door de beide Bertins, de Chateaubriand, Lally Tollendal, de Jaucourt en Beugnot. Het eerste nommer verscheen den 14den April, het laatste den 21sten Juni. Men begrijpt in welk een geest het geschreven, en hoe de keizer er in behandeld werd. Met luide geestdrift werd in zijne kolommen de overwinning van Waterloo gevierd en het geallieërde leger bewierookt. Geen wonder, het was het officiëele orgaan der legitimiteit.

Met Lodewijk den Achttiende gevlugt, deed het met Lodewijk den Achttiende en de Verbonden Mogendheden weder zijne luisterrijke intrede in Parijs en stak onmiddellijk de oude banier van het Journal des Débats weder op. Chateaubriand en Bertin, Fiévée, Hoffmann, de Féletz, Etienne, Maltebrun en Dussault vormden weder het bureau van redaktie, terwijl Duvicquet, welligt met meer eerlijkheid dan Geoffroy, maar met minder geest en talent, het feuilleton redigeerde, dat dan ook allengs, bij de gewigtiger belangen der politiek, zijne aantrekkelijkheid scheen te verliezen. Een tal van bekwame medearbeiders kwam de redaktie versterken en de Débats ontvingen geregeld bijdragen van de hand van de Salvandy, Delecluze, Castil-Blaze, Béquet en Victor Leclerc, terwijl met de traditioneele onpartijdigheid op litterair gebied, ook aan de romantische school in den persoon van Charles Nodier toegang werd verleend.

De rigting van het blad bleef konservatief in de politiek; progressief in de letterkunde, en in den aanvang mogt het zelfs ultra-royalistisch worden genoemd. Maar de Honderd Dagen hadden aan de partij der Bourbons even weinig geleerd, als de vijfentwintig jaren der revolutie.

Absolutistische neigingen, de zucht tot herstel van doode vormen en van oude scheidsmuren, willekeur en dweepzieke reaktie waren weinig geschikte middelen om vrede en verzoe-

ning tusschen de verschillende rigtingen en staatspartijen te stichten, en zelfs de opregte vrienden der dynastie zagen zich verpligt de bedreigde vrijheden des volks, het regt van de drukpers en van de volksvertegenwoordiging tegen de regering in bescherming te nemen.

Ook het Journal des Débats kon de oogen niet sluiten voor de misslagen van het goevernement, en hoe loyaal onderdaan het ook blijven mogt, met hoeveel afschuw het den moord van den Hertog van Berry beschreef, en met hoeveel aandoening het de geboorte van den Hertog van Bordeaux begroette, zijn ministerialisme quand-même begon hoe langer zoo meer te wankelen, bij iederen inbreuk, die op de regten des volks werd gemaakt. Het ministerie Decazes was reeds voor zijne oppositie bezweken en had plaats gemaakt voor het ministerie Richelieu, waarin de Heeren de Villèle en Corbière zitting hadden. De eerste was een persoonlijk vriend van Bertin de Vaux; maar dit nam niet weg dat na den val van Richelieu en de optreding van het ministerie de Villèle de oude vriendschap weldra in het heftigst antagonisme veranderde. In het ministerie Villèle was de Chateaubriand met de portefeuille van buitenlandsche zaken belast; in de oogen van den Premier beantwoordde hij echter niet aan de verwachting en ontving na weinige maanden zijn ontslag. Te vergeefs poogde Bertin de Vaux den Heer de Villèle te bewegen om ter verzachting van den slag aan de Chateaubriand de ambassade te Rome te geven. Dat ontslag en die weigering motiveerden de oppositie van het dagblad, dat zijne kolommen van dien oogenblik dagelijks voor de Chateaubriand openstelde ter bestrijding zijner vroegere ambtgenooten. Met welk eene scherpte en haat de oppositie werd gevoerd is ligtelijk na te gaan. Geen wetsontwerp, geene regeringsdaad kon genade vinden bij den beleedigden en zeer ijdelen ex-minister van buitenlandsche zaken.

In het liberale kamp werd deze houding van de Débats met vreugde begroet; men vergaf aan het blad zijne getrouwe liefde voor de Bourbons ter wille zijner krachtige en talentvolle bestrijding van een al te royalistisch ministerie. De wetsontwerpen op de drukpers en de censuur, de belasting op de dagbladen, de wet op het regt van eerstgeboorte, op de indemnisatie der geestelijkheid, waren zoovele geduchte wapenen, die door de Débats tegen den Heer de Villèle werden gekeerd, en toen de nieuwe verkiezingen eene liberale meerderheid in de Kamer

hadden gebragt, bezweek het ministerie en gaf het bestuur over aan den Heer de Martignac.

De optreding van het ministerie Martignac was voor Karel den Tiende eene zware koncessie geweest. Het was wel-is-waar geen zuiver liberaal kabinet, maar het was geneigd in liberalen zin te regeren en aan de wenschen der volksvertegenwoordiging te gemoet te komen. De oppositie dier dagen zag — volgens de getuigenis van Saint-Marc-Girardin, die inmiddels met Silvestre de Sacy in de redaktie van de Débats was opgetreden — niet in, dat deze koncessie het laatste woord des konings was, en men daarna slechts eene kontra-revolutie of eene revolutie had te wachten.

Het dagblad bestreed het ministerie Martignac niet regtstreeks, maar ondersteunde het met laauwheid. Het had andere namen gewenscht en zag miskenning in het voorbijgaan der toongevers van de oppositie.

Bij de heftige bestrijding, waaraan de minister van ultramonarchale zijde blootstond, ontmoette hij weinig hulp en weinig vertrouwen bij hen, die zijne bondgenooten hadden behooren te zijn. Even als zijne voorgangers zag hij zich spoedig verpligt de portefeuille neder te leggen, en Karel de Tiende, verbitterd over zijne mislukte liberale proefneming, nam zijn toevlugt tot zijne oude geestverwanten. Hij benoemde den 8 Augustus 1829 het ministerie Polignac en onderschreef daarmede zijn eigen vonnis.

Het is, naar onze meening, eerst na 1829, dat het Journal des Débats geacht mag worden een invloedrijk politiek orgaan te zijn geweest. Het tijdperk van zijn grootsten luister valt zamen met het parlementarisme in Frankrijk, en naarmate de tribune in kracht, welsprekendheid en magt won, steeg ook het gehalte der politieke debatten in het dagblad.

Welligt is het een gevolg van eigene doktrinaire gezindheid, van ingenomenheid met het vertegenwoordigend stelsel, zoo als het berust op een door den census bepaald kiesregt, dat wij den hoogsten bloei en het rijkste talent in het blad aanschouwen gedurende de regering van Karel den Tiende als oppositie-orgaan, en gedurende de regering van Lodewijk-Filips, beurtelings als strijdvoerende en ministeriëele koerant.

Het ministerie Polignac werd in het Journal des Débats begroet met een artikel van Béquet, dat eindigde met de woorden: "Malheureuse France, malheureux roi!" Onbeschrijfelijk

was de indruk, die er door teweeg werd gebragt en onmiddellijk werd beslag op het nommer gelegd. Bertin, die de verantwoordelijkheid op zich nam, werd voor de korrektioneele regtbank gedaagd en veroordeeld. Hij kwam in hooger beroep bij het hof van Parijs en hield, na de verdediging van Dupin, zelf eene rede, die wij gaarne zouden afschrijven, zoo onze ruimte het gedoogde. Het hof verklaarde Bertin onschuldig aan de misdaad van majesteitschennis en ontsloeg hem van alle regtsvervolging.

De jeugdige redakteuren de Sacy en Saint-Marc-Girardin voerden tot de Juli-omwenteling een heftigen strijd tegen het ministerie. Een edele verontwaardiging, een vurige geestdrift spraken dagelijks uit de kolommen van de Débats, en de ongelukkige Karel de Tiende, die in zijne ministers de Polignac, de Labourdonnaye en de Bourmont de spookgestalten van Koblents, Waterloo, 1815, had doen herleven, werd het slagtoffer der reaktie door hem beproefd.

Legitimist van aanleg en neiging, zag het Journal des Débats in den aanvang met schrik neder op zijn eigen werk. Niet de val der Bourbons, slechts de vervanging van het ministerie Polignac had het willen bewerken. Niet lang echter duurde die verbijstering. Tot kalmte teruggekeerd, zag zijne redaktie in, dat de dynastie, die zij had vereerd, in Frankrijk eene onmogelijkheid was geworden; dat de vervulling harer wenschen nooit van haar kon worden verwacht, en dat de Juli-regering alle eischen bevredigde, welke zij zich tot ideaal eener konstitutioneele monarchie had gesteld. Al de mannen van hare kleur, hare vertrouwde vrienden en medearbeiders werden tot het bestuur des lands geroepen; zij had overal hare grandes et petites entrées; haar invloed werd gehuldigd; zij was eene magt in den staat geworden. Is het wonder, dat zij spoedig hare laatste tranen op het graf van den ouderen tak plengde en zich haastte ze af te droogen, om met zelfvoldoening en behagelijkheid zich te vermeiden in hare zegepraal; is het vreemd, dat zij behoudend en ministeriëel werd, nu zij zelve het roer van staat in hare hand bewoog, en dat zij tot de overtuiging kwam, dat het toppunt van vrijheid, van geluk en roem voor Frankrijk was bereikt, sints zij zelve al hare liefste wenschen bevredigd zag?

Men heeft het den redakteuren der Débats verweten, en men verwijt het dagelijks velen anderen, dat hun horizon zich be-

perkte tot het pays légal; dat zij de deur van den vooruitgang, van de beweging wilden zien gesloten, sinds het parlementarisme op den troon zat; dat zij geen oog hadden voor de sociale hervormingen, die op velerlei gebied werden geëischt, en dat zij niets weten wilden van den invloed der massa's, van republiek en socialisme, van algemeen stemregt en regeling van arbeid en konkurrentie; van billijke verdeeling van den rijkdom en van de weelden des levens.

Zij hebben zich aan die fouten schuldig gemaakt, het is waar. Optimisme nam bij hen de plaats in van oppositie; zij hielden op te drijven en voort te stuwen in de politiek, en zoo de Juliregering indommelde, is het voorzeker voor een gedeelte aan hen te wijten, omdat zij vergaten haar wakker te schudden.

Maar waaruit zouden zij haar wakker hebben geschud? Uit een droom, waarvan zij zelven de zoetheid genoten; uit eene stelling, die hun de eenig-ware en veilige scheen; uit beginselen, die hun eigen katechismus vormden? De eisch is onbillijk. De Juli-regering verwezenlijkte hun ideaal van den vrijen en geordenden staat; alles daarboven scheen hun gevaarlijk; alles daarbeneden was hun steeds ongenoegzaam geweest. Zoolang zij, bij elke wisseling van personen en versterking van jeugdige elementen, in den vertegenwoordigenden regeringsvorm alleen de zaligmakende zagen, konden zij niet anders handelen dan zij deden. Te verwachten, dat zij strijd zouden voeren tegen zich zelven om den wille van de wet van den vooruitgang is, dunkt ons, eene ongerijmdheid.

Maar zoo behoudend, zoo ministeriëel als het Journal des Débats bleef in de politiek, zoo warm predikte het de leer van den vooruitgang, van de vrije uiting van iederen vorm en iedere idee op het gebied van litteratuur en schoone kunst. Dit is zeker niet een zijner minste titels. De bezielende geest, die het steeds heeft geademd in het rijk der gedachten is zijn schoonste aanspraak op den roem, dien het als een der voortreffelijkste organen der periodieke pers heeft verworven.

Gedurende het achttienjarig tijdvak der regering van Lodewijk Filips telde het blad onder zijne medearbeiders: Michel Chevalier, Cuvillier-Fleury, Philarète Chasles; Guizot, behalve hen, wier namen wij reeds hebben genoemd. Bijna al zijne redakteuren waren in hooge en invloedrijke betrekkingen geplaatst; in de kamer der Pairs zetelde Bertin de Vaux; in de

kamer der Afgevaardigden zaten de Salvandy, Chasles, Saint-Marc Girardin en Bertin de Vaux de jongere; Cuvillier-Fleury was onderwijzer van den Hertog van Aumale: Guizot en de Salvandy zaten op de bank der ministers.

Ter eere van het blad voegen wij hierbij, dat, in weêrwil van al de hommes en place, die het redigeerden, de strijd, door hem gevoerd, nog meer tegen den ouden geest der emigratie, tegen reaktie en absolutisme, dan tegen den voortgang der nieuwere denkbeelden gerigt was.

De redaktie van het Journal des Débats was niet de eenige, die het naderend onweder van 1848 niet zag opkomen. De Februari-revolutie sloeg haar met verbazing. Eene tweede republiek had zij voor onmogelijk gehouden. Maar zij bleef met moed op haar post, hoe vreemd zij zich ook gevoelde te midden der nieuwe organen, die naast haar opstonden.

Groot waren de materiële nadeelen, die voor haar uit de revolutie ontstonden; het cijfer harer abonné's daalde zeer aanzienlijk, en van invloed op de regering was geen sprake meer. Het ostracisme werd bovenal op hare vrienden toegepast en de helden van den dag haalden de schouders voor haar op.

Zoolang echter de vrijheid van drukpers ongestoord bleef, ging de Débats voort te strijden en, waar 't mogt, te leiden.

Het is evenwel een gegrond verwijt, dat tegen hem gerigt kan worden, dat het nooit de hooge beteekenis der sociale problemen heeft begrepen, die door de februari-omwenteling ter oplossing werden gesteld. Het blad sloot zich in het keurslijf der meest orthodoxe staathuishoudkunde en verketterde met meer minachting dan scherpzinnigheid de theoriën der socialistische en kommunistische school. In strijd met zijne tradities, had het geen oog voor de talenten van Proudhon en Louis Blanc en verloochende die echte wijsbegeerte, die gaarne doordringt ook tot het wezen der dingen, die zij zelve geneigd zou zijn à priori te verwerpen. Inzonderheid mag deze beschuldiging aan Michel Chevalier en Baudrillart worden gedaan.

Maar ook alleen op ekonomisch gebied bleef het beneden zijne roeping. Niet alzoo op dat der schoone kunsten en der letteren.

Onder de republiek en het tweede keizerrijk zijn litteratuur, wetenschap en kunst weder het domein geworden, waarop het Journal des Débats zich 't liefst en 't meest beweegt, even als ten tijde van het konsulaat en van den eersten Napoleon. Zoo-

ver de censuur het toelaat, blijft het zijne stem doen hooren over de politiek van den dag, en in weêrwil van zijn verminderd debiet en zijne orleanistische sympathiën, is zijn gezag in de periodieke pers niet te miskennen. En dat gezag is wèlverdiend, want zelden zal men zulk eene vereeniging van talent, van geest en kennis ontmoeten als de redaktie van deze merkwaardige koerant aanbiedt. De meeste harer leden zijn ook ten onzent genoegzaam bekend. Onder de veteranen behooren Silvestre de Sacy, Cuvillier-Fleury, Alloury, Saint-Marc Girardin, Babinet, Michel Chevalier, Philarète Chasles, Jules Janin, Adolphe Franck en de direkteur Edouard Bertin, zoon van Louis. Onder de jongere tellen wij: Prévost-Paradol, Henri Taine, Renan, John Lemoinne, Ratisbonne, Erckmann-Chatrian, Horn, Weiss en Yung, Baudrillart en Clément Caraguel.

Men ziet, dat op ieder gebied van wetenschap en letteren deze koerant beslagen ten ijs komt. Menige naam is een geheel leger waard en men zoude van dit bataillon kunnen getuigen, dat het niets dan veldheeren telt.

Wij vragen u: is er kans, met of zonder zegel, dat eenig dagblad in ons land zulke krachten aan zich verbindt? Wij gelooven het niet.

Maar wat wij met volle overtuiging gelooven, is, dat de nederlandsche journalistiek, wat kennis en goeden smaak, wat degelijkheid en artistieken vorm, wat veelzijdigheid en behagelijkheid betreft, met uitstekend goede vrucht ter schole zou kunnen gaan bij het dagblad, welks geschiedenis ons de aanleiding heeft gegeven tot het schrijven van dit opstel.

JOH. C. ZIMMERMAN.

BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

REGTSGELEERDHEID.

LETTERKUNDIG OVERZIGT.

In de aflevering van Januarij 1864 heeft de heer Jhr. Mr. H. J. van der Heim aan de lezers van dit tijdschrift eenige beschouwingen medegedeeld over gevangenisstraffen, naar aanleiding van onderscheidene geschriften, in den loop der laatste jaren zoowel in ons vaderland als buitenslands over dit onderwerp verschenen. Wanneer ook wij er dus toe overgaan om gevolg te geven aan het voornemen, in ons laatste overzigt kenbaar gemaakt, en onze denkbeelden over dit onderwerp in geschrift brengen, dan meenen wij ons daarbij alleen te moeten aansluiten aan die werken, welke in den loop der beide laatste jaren over deze zaak in het licht gegeven zijn. Wij gelooven daarmede te eer te kunnen volstaan, omdat de onderscheidene rigtingen daaronder hare vertegenwoordigers vinden, en de voordeelen zoowel als de gebreken van elk stelsel aldus van zelf onder onze oogen zullen komen.

In de eerste plaats dan wijzen wij op twee vertalingen van den heer C. H. Pleijte. De lezers van het opstel van den heer van der Heim weten, dat onder de literatuur, door hem tot toelichting van het Iersche gevangenisstelsel aangehaald, behoorde eene brochure, getiteld: "Observations on the treatment of convicts in Ireland," en geschreven door vier bestuurders van de gevangenis te Wakefield, die, uitgelokt door de loftuitingen, aan de inrigting der gevangenissen in Ierland toegezwaaid, zich naar dit land hadden begeven, ten einde door eigen ondervinding te kunnen oordeelen over het al dan niet aanbevelenswaardige van de beginselen, aldaar in werking gebragt. Bijzonder gewigt verkrijgt deze brochure door de persoon-

lijkheid der schrijvers, aan wie men om den aard hunner betrekking eene practische ondervinding op dit gebied mag toeschrijven, en door de omstandigheid, dat zij onder de eersten zijn geweest, die de eigenaardige gebreken van het Engelsche stelsel, waar het van het Iersche afwijkt (gebreken, later door de ondervinding zoo duidelijk bewezen), in het licht hebben gesteld. Wij gelooven dus, dat de heer Pleijte een nuttig werk heeft verrigt, door deze allezins lezenswaardige brochure als pleidooi voor de Iersche beginselen in het Nederlandsch over te brengen, ten behoeve van hen, die in dergelijke kwestiën belang stellen, zonder haar in het oorspronkelijke te kunnen lezen.

Reeds vroeger had dezelfde vertaler eene Nederlandsche uitgave geleverd van een ander Engelsch geschrift, afkomstig van de pen van den heer Gibson, den presbyteriaanschen kapellaan der gevangenis op Spike-eiland, die, door deze betrekking van nabij met de werking van het Iersche stelsel bekend, en getroffen door de overdreven loftuitingen, door velen aan dit stelsel toegezwaaid, gemeend heeft het publiek ook op de keerzijde der medaille opmerkzaam te moeten maken. Ook dit werkje, in aangenamen vorm gesteld, en met tal van voorbeelden opgehelderd, kan voor ons vaderland belangrijk geacht worden; zoodat wij beide vertalingen, die in zekeren zin bij elkander behooren, aan alle onpartijdige onderzoekers ernstig aanbevelen.

Wij moesten deze beide werkjes in chronologische orde vooraan plaatsen, en wijzen dus eerst thans op een boek, dat in elk ander opzigt de eerste plaats verdiende, en dat bij onze verdere beschouwing die plaats ook niet zal missen: wij bedoelen het klassieke nagelaten werk van Mr. J. J. L. van der Brugghen, "Études sur le système pénitentiaire Irlandais." De bedoeling des schrijvers is geweest, te voldoen aan de uitnoodiging door von Holtzendorff tot hem gerigt, om de beginselen, aan wier verdediging zij beiden zich gewijd hebben, te bepleiten in een ruimer kring dan hen, voor wie hunne Hoogduitsche of Nederlandsche werken over dit zelfde onderwerp verstaanbaar zijn. Naauwelijks was het werk voltooid, toen de edele oud-minister (al kende men alleen dit werk van zijne hand, dan zou dit epitheton nog wel verdiend wezen) aan het vaderland ontviel, zoodat de vriend, op wiens verzoek het boek geschreven is, verpligt is geweest, het bij het publiek in te leiden.

Aan deze bedoeling is het te danken, dat dit werk in de Fransche taal het licht heeft gezien; en hoewel het niet te ontkennen is, dat de vorm daardoor eenigzins heeft geleden, toch verheugen wij ons in deze omstandigheid, vooreerst om de beginselen aldus in ruimen kring verbreid, maar bovendien omdat op die wijze, krachtiger en degelijker dan b. v. op internationale congressen ge-

schieden kan, onze eer als Nederlanders in de wetenschappelijke wereld wordt gehandhaafd. Zal onze literatuur niet ligt belangrijk genoeg worden, om vreemdelingen tot het aanleeren onzer taal te bewegen, dan is het ten minste gelukkig, dat zich zulke mannen als onze van der Brugghen er toe willen leenen om den vreemdeling in zijne taal mede te deelen, wat hier aan deze zijde van den Rhijn gedacht en gewerkt wordt.

Voor ons Nederlanders bevat het werk van van der Brugghen minder nieuws. Zijn stelsel was ons bekend uit de "Mededeelingen en Gedachten," in 1861 door hem uitgegeven; zijne beschrijving van de Iersche instellingen is grootendeels ontleend uit de berigten, door von Holtzendorff in zijne Strafrechtszeitung publiek gemaakt, en mist bovendien de waarde, welke een persoonlijk onderzoek daaraan zou hebben kunnen bijzetten. Toch hebben wij het boek met onverdeelde belangstelling ontvangen, niet omdat het de laatste gave van een beroemd man is, een zoodanig gevoel van piëtiet mag op de kritiek geen invloed uitoefenen, maar om den rijken schat van menschkundige opmerkingen, die wij als op elke bladzijde mogten opmerken. Hoe men ook oordeele over de resultaten, waartoe des schrijvers redenering hem geleid heeft, eene heldere kennis van het menschelijk gemoed zal niemand hem ontzeggen, en menige raad is door hem gegeven, die met vrucht kan worden toegepast, ook door hem, die anders eene voortdurend afzonderlijke opsluiting uitvoerbaar en wenschelijk acht.

Tot nu toe echter is het bedoelde werk van die zijde niet opzettelijk besproken. De voorstanders van het zuiver cellulaire stelsel worden in de literatuur der beide laatste jaren alleen vertegenwoordigd door eene brochure van Mr. J. P. Ploos van Amstel (Het Iersche gevangenisstelsel, 1864), waarin hij op grond van eenige Engelsche werken, kort te voren over het genoemde stelsel uitgekomen (vooral ook het aangehaalde geschrift van Gibson), wijst op het overdrevene der berigten, die men omtrent de werking daarvan verbreid had. Een aantal van slechts tien ten honderd, waartoe men aanvankelijk meende, dat de gevallen van recidive zich bepaalden, was te schoon om waar te zijn; en het is dus niet te verwonderen, dat latere berigten de onjuistheid dier berekening in het licht gesteld hebben.

Ten slotte noemen wij een paar geschriften, die wel niet tot het kader van onze aankondiging behooren, daar wij alleen Nederlandsche werken wenschen te behandelen, maar die toch van te veel belang voor ons onderwerp zijn om hier geheel onvermeld te blijven. In Duitschland hebben de beide partijhoofden, Röder en von Holtzendorff, hunne gevoelens op nieuw in een strijdschrift ontwikkeld (de eerste in zijne Besserungstrafe u. Besserungstrafanstalten, de tweede

in zijne Kritische Untersuchungen über die Grundsätze u. Ergebnisse des irischen Strafvollzuges); daarenboven heeft voor weinige weken Ducpétiaux eene brochure uitgegeven over de "Réforme des Prisons", waarin hij op de gunstige werking van het cellulair stelsel in België wijst.

Wij noemden zoo even Röder en von Holtzendorff "partijhoofden", en gebruikten dit woord niet zonder voordacht. Meermalen toch heeft het onze aandacht getrokken, en wij constateren het verschijnsel zonder het te kunnen verklaren, dat velen de kwestie van het gevangeniswezen niet schijnen te kunnen behandelen zonder hatelijk en bitter te worden. Dat sir Joshua Jebb en sir Walter Crofton elkander vinnig bestrijden, is welligt begrijpelijk; bij hen mengt zich onwillekeurig eenige eigenliefde in den strijd; maar waarom sommige schrijvers, die bij den uitslag niet het minste persoonlijk belang hebben, die allen het zelfde edele en menschlievende doel beoogen, en die dus in elkander bondgenooten, hoogstens dwalende broeders moesten zien, juist elkander moeten uitschelden en elkanders bedoelingen verdacht maken, is ons niet regt duidelijk. Het verschijnsel is door ons opgemerkt in Engeland en in Duitschland (over ons vaderland zwijgen wij liefst); maar wij, die alleen als referenten, niet als medestrijders optreden, en die dus in zeker opzigt de toeschouwers vertegenwoordigen, mogen de opmerking niet weêrhouden, dat de aard der wapenen, door sommigen gebruikt, zoozeer afwijkende van hetgeen bij een wetenschappelijken strijd gewoonte is, meermalen een pijnlijken indruk op ons hebben gemaakt.

Na deze voorloopige opmerking gaan wij de opgenoemde werken naauwkeuriger beschouwen.

Het hoofdbeginsel, waarvan van der Brugghen uitgaat, en hetwelk geheel overeenstemt met de beschouwingen, die wij in een vorig overzigt omtrent het strafstelsel ontwikkelden, is dit, dat de gevangenisstraf bestemd is om den misdadiger op te leiden tot een geschikt gebruik der vrijheid; dat de beste inrigting dus die is, welke de meeste kansen aanbiedt, dat de gevangene na zijn ontslag gehard is tegen de verzoeking.

In den regel, zoo niet altijd, is de misdaad het gevolg van zedelijke zwakheid. Wat ieder van ons, ook de beste, nog dagelijks gevoelt, wat zelfs een Paulus heeft uitgesproken, dat ondervindt de misdadiger in veel hoogere mate: hij gevoelt wat zijn pligt van hem zoude eischen: in zijn goede oogenblikken neemt hij zich voor daaraan te beantwoorden: maar de magt der gewoonte, slecht gezelschap, verkeerde hartstogten, kortom zijne zedelijke zwakheid beletten hem aan dit voornemen gevolg te geven.

Wanneer men dan ook bemerkt, dat in de gevangenis (vooral de cellulaire) zoo menigeen zijn ernstig voornemen te kennen geeft

om zich in het vervolg te beteren, en men hem, soms binnen weinig weken, op nieuw binnen de muren der gevangenis ziet terugkeeren, dan moet men niet te spoedig den zoodanige een huichelaar noemen. In de gevangenis geloofde hij in gemoede verbeterd te zijn; naauwelijks daar buiten is de verleiding hem te sterk geworden en bezweek hij.

Wanneer dus de staat meent aan het misdrijf een zinnelijk kwaad te kunnen verbinden, en hij wenscht dit kwaad overeenkomstig de eischen der zedelijkheid zoo in te rigten, dat daaruit een zedelijk goed voortvloeit, dan wordt het doel, waarnaar de gevangenisstraf streven moet, de zedelijke wilskracht van den misdadiger te versterken. Dan moet deze, zoodra hij de gevangenis verlaat, niet alleen weten, wat goed is, maar moet hij ook geleerd hebben het goede te doen; moet hij, altijd natuurlijk voor zoover zulks mogelijk is, de kracht ontvangen hebben om hem in de verzoekingen, die hem wachten, staande te houden.

Waardoor kan dit doel het best bereikt worden, door afzonderlijke of gemeenschappelijke opsluiting, door hard werk of deportatie? Een algemeen antwoord op deze vraag is niet wel mogelijk, omdat het hier niet in de eerste plaats kan aankomen op de plaats, waar de gevangene wordt opgesloten, of het werk, waarmede hij wordt bezig gehouden; alleen de behandeling, die hij ondervindt, en die naar ieders verschillende behoeften verschillend moet ingerigt zijn, zal het mogelijk maken, dat in elk bijzonder geval het doel bereikt wordt. Gelijk ieder mensch zijne eigenaardige omstandigheden, zijne geschiedenis, zijne omgeving, zijne hartstogten, zijne zwakheden heeft, die bij hem den zedelijken wil verlammen, zoo moet ieder op zijne eigene wijze behandeld worden, wil men eenige hoop hebben, dat bij hem het doel wordt bereikt. Die allen onder één regime te brengen, zou bijna even dwaas zijn, als wanneer de geneesheer meende genoeg te doen met al zijne zieken bijeen te brengen in één goed ingerigt gasthuis, waar uitnemende voorschriften omtrent de hygiène heerschen: zoo iets moge doeltreffend zijn om de gezonden voor ziekte te bewaren, om werkelijk zieken te genezen, zal hij elk geval op zich zelf moeten behandelen, en zijne voorschriften naar de behoeften van elk individu wijzigen.

Wanneer men dan ook hoort zeggen: "het gevangenisstelsel van München bestond in den persoon van Obermayer, dat te Vechta in den persoon van Hoyer, dat van Ierland in de personen van Crofton en Organ," dan zijn daarmede de goede resultaten van die gevangenissen niet weggeredeneerd; maar dan is dat niets dan eene algemeen geldende waarheid, die wij vóór alles wenschen te constateren, en waaraan in ons oog de inrigting der gevangenisgebouwen geheel ondergeschikt is. Eene goede cellulaire gevangenis onder

eenen goeden directeur en met goede beambten en reglementen zal betere vruchten geven dan eene slechte gemeenschappelijke; maar even zeker zal eene goede gemeenschappelijke gevangenis met een goed personeel heilzamer werken dan eene slecht geadministreerde cellulaire.

Wat dus het lot van ons vaderlandsch gevangenisstelsel moge zijn, en dit is de eerste les, die wij uit het werk van van der Brugghen trekken, zorg voor eene goede menschkundige behandeling der gevangenen; zorg vooral voor een verstandig en menschlievend gevangenispersoneel.

Wij kennen dan ook bijna geene betrekking, die zooveel menschenkennis, zooveel opvoedkunde vereischt, als die van gevangenisbeambte: de betrekking van onderwijzer, ofschoon eenigzins daarmede te vergelijken, staat even ver daarbij ten achter, als het kinderlijk gemoed gemakkelijker te bewerken is, dan de verharde ziel van den booswicht. De minste onverdiende hardheid, de minste onregtvaardigheid kan onberekenbaar kwaad stichten bij menschen, wier gevoel van regtvaardigheid juist moet aangewakkerd en ontwikkeld worden: alle beambten, van den hoogsten tot den laagsten, behooren doordrongen te zijn van het doel, dat bereikt moet worden, en moeten in denzelfden geest met elkander werkzaam zijn om dat doel te bereiken. Wij zwijgen hierbij van het kwade voorbeeld, dat soms door de beambten zelve gegeven wordt, en waarop een schrijver in het Cornhill Magazine (Mei 1863, pag. 638) gewezen heeft: maar al neemt men aan, dat alle beambten het goede willen, dan nog kan eene enkele omstandigheid, eene miskenning van goede bedoelingen, eene onverdiende achteruitstelling het geheele verbeteringsproces doen mislukken. Een der grootste voorregten van het Iersche stelsel zal dan ook wel zijn die eendragtige zamenwerking, die volgens de eenparige getuigenis van alle bezoekers, bij alle beambten was op te merken, en waartoe Crofton hen had weten op te wekken, zoodat ieder in zijn kring doordrongen was van het besef om als deel van een groot geheel werkzaam te zijn aan de opleiding der onder zijn toezigt gestelde veroordeelden. Zonder eene dergelijke algemeene medewerking is elk stelsel ijdel.

Bovenal echter hangt de werking der gevangenistucht af van twee beambten, aan wier geschikte keus niet te veel gewigt kan worden gehecht: den geestelijke en den onderwijzer. Omtrent den invloed, dien de godsdienst moet hebben bij de zedelijke verbetering des misdadigers, wenschen wij hier niet uit te weiden; onze lezers zullen erkennen, dat die niet te hoog kan worden aangeschreven; maar wij wijzen er alleen op, van hoeveel belang het is, dat de veroordeelde bij zijne komst in de gevangenis ook buiten het eigenlijke gevangenispersoneel een vriend aantreffe, aan wien hij zijn geheele

vertrouwen kan schenken, en welk een heilzamen invloed eene dergelijke betrekking ook na zijn ontslag op hem moet uitoefenen.

Van weinig minder belang is de onderwijzer. Niet dat het de veroordeelden juist allen aan kennis ontbreekt, integendeel, bij de meeste zijn de verstandelijke vermogens maar al te scherp ontwikkeld, doch in den regel heeft hunne ontwikkeling eene verkeerde rigting genomen. Die rigting verbeteren, dwaalbegrippen wegnemen, hunne plaats doen innemen door gezonde praktische kundigheden, ziedaar wat het onderwijs voor de meesten hunner zijn moet: het onderwijs in lezen, schrijven en rekenen voor hen, die deze kundigheden missen, is niets dan de inleiding tot hetgeen de gevangenisschool behoort te leeren.

Wanneer wij deze eischen stellen, blijkt het eerst, hoever wij, Nederlanders, hier ten achter zijn. Het is ons niet bekend, of in de laatste jaren verbetering hierin aangebragt is, maar tot voor weinig jaren hadden onze groote gevangenissen *geene* eigen geestelijken, en werd het onderwijs gegeven door eenen stadsonderwijzer, die in zijne vrije uren wat lezen en schrijven onderwees aan hen, die zulks behoefden. Waarlijk, men kan den wensch niet onderdrukken, dat men zich in de laatste jaren wat minder om de zuiverheid van het stelsel, wat meer om de werkelijke behoeften had bekommerd; dat een deel der schatten, aan het bouwen van modelgevangenissen ten koste gelegd, ware besteed om in de dringende behoeften aan een geschikt personeel te voldoen.

Terwijl dus in de eerste plaats alles zal afhangen van de meerdere of mindere geschiktheid der beambten, en den geest, waarin zij de gevangenisreglementen zullen toepassen, vestigen wij in de tweede plaats de aandacht op die reglementen zelve, en zulks te eer, omdat, ofschoon wij in de praktijk de meeste waarde hechten aan het eerste punt, alleen het tweede binnen het bereik des wetgevers valt, en eene stof van bespreking kan opleveren. Die bespreking nu lost zich, vooral in ons land, waar het cellulair stelsel nog vele aanhangers telt, als van zelf op in deze vraag: of dit stelsel in zijn meest zuiveren vorm, onder alle omstandigheden, het beste gevangenisstelsel uitmaakt? Wij gelooven zulks niet, en zullen om dit duidelijk te maken, de voor- en nadeelen van dit stelsel, zoo als zij door voor- en tegenstanders worden ontwikkeld, in enkele breede trekken aan het oordeel des lezers onderwerpen.

Het stelsel van algeheele afscheiding der gevangenen onderling, zoo als het b. v. in de gevangenis te Amsterdam volkomen is in praktijk gebragt, voorkomt den nadeeligen invloed, dien het gezelschap van ervaren booswichten op den minder bedorven veroordeelde hebben moet. Wij erkennen dit voordeel, en geven gaarne toe, dat er niets vreeselijkers is te denken, dan dat de staat, wiens roeping het

is den misdadiger zedelijk te verheffen, hem plaatst in eene omgeving, waarin zijn zedelijk gevoel gedurig meer verstompt en uitgedoofd wordt. Op deze wijze bevordert de straf, die door zinnelijk kwaad een zedelijk goed moet bereiken, de zedelijke verdorvenheid; vaak door middelen, die voor het bedorven gemoed den naam van zinnelijk kwaad niet meer kunnen verdienen. De oude gevangenissen zijn hierdoor onherroepelijk veroordeeld, en behooren met de doodstraf en de lijfstraffen tot eenen tijd, waarin het zedelijk karakter der straf geheel werd miskend. Aan den anderen kant mag men echter niet vergeten, dat dit argument zwakker wordt, naarmate de misdadigers, die men bij elkander brengt, meer op denzelfden trap van ontwikkeling staan; en ligt kunnen wij ons begrijpen, dat de heer van der Brugghen ons mededeelt, hoe het een wonderlijken, ja ten slotte pijnlijken indruk op hem maakte, toen uit elke cel, die hij te Amsterdam bezocht, de opmerking tot hem kwam, dat de bewoner zoo verheugd was, dat hij niet met de boeven uit de andere cellen behoefde zamen te zitten. Zouden wezenlijk, wanneer men hen uitzondert, die voor de eerste maal en voor feiten, die geene bijzondere zedelijke verdorvenheid bewijzen, zijn veroordeeld, de anderen elkander zooveel kunnen leeren, wat zij niet zelve even goed weten? Zoo noodzakelijk als wij dus de afzondering achten voor de beide door ons genoemde categoriën, even overbodig achten wij haar voor de zwaardere klasse van misdadigers, of ook voor die talrijke klasse onzer veroordeelden, die wegens mishandeling, beleediging, of ook wel wegens onvermogen in het betalen der geldboeten, tot eenige dagen gevangenisstraf zijn veroordeeld. Waarlijk, deze menschen, bij wie geene zedelijke verdorvenheid (althans niet die uit de misdaad gebleken is) te verbeteren valt, zullen elkander niet bederven; hen aan den omslag en de verbeteringskuur eener cellulaire gevangenis te onderwerpen, doet aan de fabel van de muis en den berg denken, indien het niet positief nadeelig werkt, door de schande, die in de oogen van het volk aan de gevangenis behoort verbonden te blijven, op te heffen, en de grenslijn, die dergelijke overtredingen van werkelijke misdrijven moet scheiden, uit te wisschen.

De afzonderlijke opsluiting brengt den misdadiger tot nadenken, en leidt hem daardoor op tot verbetering. Ook dit voordeel is niet te miskennen, daar de overgang van het misdadig leven tot de gemeenschappelijke gevangenis, van slecht gezelschap dus tot slecht gezelschap, niet krachtig genoeg den misdadiger aangrijpt, om hem tot inkeer te brengen over het verkeerde van zijn weg. Aan den anderen kant moet men echter toegeven, dat deze werking, wil zij komen, alleen van den eersten tijd kan verwacht worden. Men gewent aan alles, en het is dus ligt te begrijpen, dat de gedachten-

loop na eene opsluiting van langeren tijd allengs eene andere wending zal nemen, althans dat de krachtige invloed van den eersten schok, die den misdadiger tot staan bragt, met den tijd zal verflaauwen. Doch ook al geeft men dit niet toe, zooveel staat toch zeker vast, dat deze invloed, van de afzonderlijke opsluiting verwacht, zich niet eerst in latere jaren vertoonen kan, maar óf nooit, óf in de eerste maanden zich moet openbaren; reden genoeg om deze conclusie te wettigen, dat die wijze van opsluiting uit het hier bedoelde oogpunt niet van zeer langen duur behoeft te zijn.

De afzonderlijke opsluiting belet eindelijk de gemeenschap der gevangenen: zij verhindert hen om in de gevangenis met elkander plannen te ontwerpen, hetzij van ontvlugting of verzet in de gevangenis zelve, of wel van nieuwe misdaden na hun ontslag; zij belet vooral, dat ontslagen misdadigers hunne oude gevangenismakkers opzoeken, en hun door den invloed, dien zij op hen uitoefenen, het leiden van een eerlijk leven onmogelijk maken. Ook dit voordeel is niet te miskennen, ofschoon het in ons oog eene niet meer dan verwijderde plaats inneemt: ijdel toch (de ondervinding heeft het geleerd) is de poging om alle gemeenschapsoefening te beletten tusschen eenige honderde menschen, binnen dezelfde muren opgesloten, en die in hunne eenzaamheid al den tijd hebben tot het bedenken van de vernuftigste middelen om de genomen voorzorgen te verijdelen. Daarenboven is het niet wel denkbaar, dat men het feit eener vroegere veroordeeling geheel geheim houde; te veel personen dragen er kennis van, dan dat het juist een gevangenismakker behoeft te zijn, die het openbaren zal, of door het dreigen daarmede over den ontslagene een onzedelijken invloed zal uitoefenen. Ofschoon dergelijke gevallen zoowel in het werkelijk leven als in romans (vooral in deze laatste) kunnen voorkomen, zijn zij echter te zeldzaam om als overwegend argument bij de keuze van een gevangenisstelsel gebruikt te worden.

Heeft het stelsel van afzonderlijke opsluiting dus onmiskenbare voordeelen, aan den anderen kant mogen wij niet verzwijgen, dat ook nadeelen van niet minder gewigt daar tegenover staan. Wij meenen ook deze, die door den heer van der Brugghen uitvoerig behandeld worden, gevoegelijk onder drie hoofden te kunnen zamenbrengen.

De afzonderlijke opsluiting is naar ons oordeel voor langere gevangenisstraffen ongeschikt. Wij denken hierbij niet in de eerste plaats aan de gezondheid des ligchaams, zelfs niet aan het gevaar van krankzinnigheid; wij zijn in dit opzigt geene deskundigen, en hoewel wij ons moeijelijk kunnen voorstellen, dat bij eenen langdurigen tegennatuurlijken toestand de gezondheid van geest en lig-

chaam geen gevaar zoude loopen, nemen wij gaarne op gezag van meer deskundigen aan, dat dit gevaar grootelijks overdreven wordt, en niet veel grooter is dan bij eene gemeenschappelijke opsluiting. Alleenlijk moeten wij doen opmerken, dat men zich tot staving van dit gevoelen niet op de ondervinding, in Nederland opgedaan, kan beroepen; dat eene korte afzondering, zoo als die in ons vaderland wordt toegepast, van één jaar, geene bijzondere aanleiding geeft tot krankzinnigheid, ligt voor de hand; maar alleen die landen, waar de cellulaire straffen voor langeren duur zijn ingevoerd, kunnen beslissen, omdat, gelijk de hervormende invloed door den tijd zwakker wordt, zoo het gevaar van krankzinnigheid moet toenemen, hoe langer de afzondering wordt uitgebreid.

Doch, gelijk wij zeiden, in dit opzigt wagen wij ons aan geene beslissing bij den strijd der *viri docti;* maar wat wij wel meenen te kunnen beoordeelen, is dit, dat eene langdurige afzonderlijke opsluiting de zedelijke verbetering belemmert en tegenhoudt. Wanneer men menschen, wier groote fout is geweest zedelijke zwakte, jaren lang van alle verkeer afsluit; wanneer men alle verzoeking streng weert en hen alleen doet omgaan met edele en goede menschen, zoo als het te veronderstellen is dat de bezoekers van wege de Maatschappij tot zedelijke verbetering der gevangenen zijn, of zoo als het te wenschen is dat alle beambten zullen wezen, dan heeft men niet veel menschenkennis noodig om te voorzien, wat het gevolg zal zijn, indien een zoodanige bij zijn ontslag plotseling uit die gekunsteld zuivere atmosfeer wordt overgebragt in het werkelijke leven. Zal hij gehard zijn tegen de verzoeking, of zullen de gewaarwordingen, waarmede hij de gevangenis verlaat, zich bepalen tot goede voornemens? Men weet, welke weg daarmede geplaveid is. Wij vreezen dat zijne deugd, in het gunstigste geval, eene trekkasplant zal blijken, die bij de kunstmatige warmte der cel heerlijk scheen te bloeijen, maar bij den eersten guren wind bezwijkt.

Maar kan het niet nog veel erger met hem gesteld zijn, naarmate de duur der afzonderlijke opsluiting zich langer heeft uitgestrekt? Ofschoon in het algemeen langdurige gevangenisstraffen niet aanbevelenswaardig zijn, in vele gevallen vordert het belang der maatschappij toch ook, dat den misdadiger voor een zeker aantal jaren de mogelijkheid worde benomen, om haar op nieuw aan gevaren bloot te stellen, en minder dan b. v. een tiental jaren, zal toch wel niemand dien tijd bij de ergste klasse van misdadigers willen stellen. Maar laat men zich dan ook eens volkomen rekenschap geven, wat de mensch zal worden, die tien jaren lang van het geregeld verkeer zijner medemenschen is gescheiden geweest. Hij is het gezellig leven ontwend, tegenover andere menschen is hij schuw

geworden, zijne geestkracht is verlamd, het menschelijke in hem is uitgedoofd, en zijn wensch zal waarschijnlijk die zijn van de ontslagen gevangenen der Bastille: zoodra mogelijk terug te keeren tot de plaats, waar zoo goed voor hem gezorgd werd, en aan welks eentoonigheid hij gewend is, want dat hij voor het maatschappelijk leven ongeschikt geworden is. Mag dat de vrucht zijn van een gevangenisstelsel, onder de leuze van menschlievendheid en verbetering der gevangenen gepredikt?

Door geregelde bezoeken van bewaarders of van menschenvrienden kan dit kwaad niet worden weggenomen, omdat, zoo deze al de eenzaamheid breken, en dus het gevaar van krankzinnigheid, die uit volstrekte afzondering zou moeten voortvloeijen, wegnemen, zij nimmer in de plaats kunnen treden van dat gezellig verkeer, hetwelk voor den mensch behoefte is. Kon men elken misdadiger in voortdurenden en geregelden omgang met brave menschen brengen, zeker, dan zoude het ideaal van een gevangenisstelsel bereikt zijn; maar nu men geene andere keuze heeft dan tusschen afzondering en verkeer met andere misdadigers, doet men de menschelijke natuur geweld aan, door, voor een lang tijdsverloop althans, aan de eerste de voorkeur te geven.

Dat de voorstanders van het zuiver cellulair stelsel deze voorstellingen weêrspreken, en het gevaar van zoodanige langdurige afzondering ontkennen, is mij bekend; Röder haalt zelfs het voorbeeld aan der Nederlandsche regering, die in eene afzonderlijke opsluiting van vijftien jaren geen bezwaar gezien heeft. Hij vergeet echter er bij te voegen, dat dit voorstel niet aangenomen, veel min ingevoerd is, zoodat onze ondervinding van niet meer dan éénjarige cellulaire opsluiting kan getuigen, en het geheel voorbarig is, om uit den bijval, dien deze gevonden heeft, tot de wenschelijkheid der cel voor alle gevangenisstraffen te besluiten. Men zou daartoe de ondervinding moeten raadplegen van landen, waar het cellulair stelsel voor allen is ingevoerd (tot nog toe, zoo wij meenen, bestaan dergelijke landen niet): of liever, want dit is eene zaak, die de statistiek niet in cijfers kan brengen, ieder bedenke voor zich zelf, wat de invloed moet zijn, dien eene zoo langdurige afzondering op den menschelijken geest moet maken.

Opmerking verdient het dan ook, van welke zijde het cellulair stelsel het eerst is uitgegaan. Volgens zijne voorstanders is het ontstaan uit de kloostertucht; en nog altijd is er voor ons gevoel veel in, wat aan dien eersten oorsprong herinnert. Terwijl wij ons dus niet verwonderen, dat de bekende Ducpétiaux op het katholieke congres te Mechelen met algemeene goedkeuring de beginselen van dit stelsel in al hunne consequentie verdedigde, vreezen wij dat het bekende *perinde ac cadaver* door de volledige toepassing daarvan

maar al te zeer zoude bewaarheid worden. En dit is een régime, hetwelk wij zelfs voor gevangenen niet zouden durven aanbevelen.

Is dus het stelsel van afzonderlijke opsluiting voor straffen van eenigzins langen duur niet aan te bevelen, een tweede bezwaar achten wij juist daarin gelegen, dat het een stelsel, een afgesloten zamenstel van bepalingen en voorschriften is. Hoeveel aanleiding bestaat er dan niet voor het gevaar, dat, wanneer eens de machinerie met veel kunst en moeite behoorlijk is in elkander gezet, men zal meenen nu genoeg te doen met het werktuig op zijn tijd op te winden en aan den gang te houden. Men begrijpe mij wel; ik beweer niet, en ik erken zelfs dat de heer van der Brugghen wel eens te veel van die meening uitgaat, dat zulks een noodzakelijk gevolg is van het cellulair stelsel; ook in dit stelsel kan zeer zeker een goed directeur aan elk individu de hem passende behandeling doen ondervinden. Maar wij gelooven, dat het eene zeer menschkundige opmerking van den schrijver is, dat, hoe kunstiger het stelsel is, men er zich des te meer op verlaat, en er te minder voor de menschelijke werkzaamheid wordt overgelaten. Ook is het veel moeijelijker, iemands karakter in de eenzaamheid te leeren kennen, dan in het verkeer met anderen, waarin hij zich onwillekeurig telkens moet bloot geven; hoezeer dus schijnbaar de individuële wijze van behandeling (de Individualisirung, omtrent welker noodzakelijkheid allen eenstemmig zijn) door de afzondering wordt gebaat, in waarheid wordt zij daardoor moeijelijk gemaakt.

Maar nog in een ander opzigt werkt het kunstig mechanisme eener cellulaire gevangenis nadeelig op de zedelijke verbetering; belemmert het de gevangenis-directie, niet minder belemmert het den gevangene. Heeft reeds de afzondering zelve, indien zij eenige jaren duurt, in dit opzigt een ongunstigen invloed op den gevangene, omdat zij hem ontwent aan het verkeer met slechte menschen, en dus zijne kracht tegenover de verzoeking eer vermindert dan versterkt, die noodlottige invloed wordt nog vergroot door de geheele behandeling, waaraan hij gedurende die jaren onderworpen was. Het is een waar woord van Lord Stanley, hetwelk van der Brugghen meermalen aanhaalt: "The reformation of men can never become a mechanical process," of, om hetzelfde in de zoo ware woorden des bijbels uit te drukken: de mensch moet zijne eigene zaligheid *werken*, niet daartoe *bewerkt worden*. En nu vraag ik: wat werkt de mensch in de afzonderlijke opsluiting? Alles, zoowel ligchamelijk als geestelijk, wordt voor hem gewerkt: *zich* beteren kan hij niet, hij wordt gebeterd; *zich* oefenen kan hij niet, alle verkeer met de werkelijkheid houdt op; *zich* herstellen, als hij valt, kan hij niet, de mogelijkheid om te vallen is zorgvuldig verwijderd, maar daarmede ook de mogelijkheid om te loopen;

wat hij alleen kan, is *zich* ergeren over het wantrouwen, dat men tot den einde toe toont in hem te stellen, en *zich* voornemen om dat wantrouwen te regtvaardigen, zoodra daartoe eindelijk eene gelegenheid is gegeven.

Ook in dit opzigt kan de afzondering alleen bij weinig verdorvenen (diefstal uit nood of in een enkel oogenblik van verleiding, verwonding in drift, enz.) goed werken; wat deze noodig hebben, is door eene ernstige straf tot inkeer te worden gebragt; den invloed daarvan kunnen zij in het vrije leven ondervinden, en het zoude even onregtvaardig als onnoodig zijn hen hiertoe langer opgesloten te houden. Erger misdadigers moeten langeren tijd worden gevangen gehouden; vooreerst omdat hun misdrijf door zwaardere straf moet worden geboet; maar tevens omdat hun de gelegenheid moet worden gegeven, om onder toezigt van den staat, den invloed van de afzonderlijke opsluiting in eene ruimere atmosfeer te beproeven. Zoo stemmen hier de lessen der theorie en de eischen der praktijk overeen, om het verband tusschen den aard van het misdrijf en den duur der gevangenisstraf in het licht te stellen.

Een derde bezwaar tegen het cellulaire stelsel kan men daarin vinden, dat het in zijne consequente toepassing een aantal meer of min belangrijke voorzorgen noodzakelijk maakt, die onzes inziens eene verstandige behandeling der gevangenen in den weg staan. Of wat denkt men, om van den cellulairen wagen te zwijgen, die meer de comische dan de tragische zijde van het systeem vertegenwoordigt, van de cellulaire kap? Daar de gevangene toch niet altijd in zijne cel kan blijven, wordt hem, zoodra hij die verlaat, een pet opgezet, waaraan van voren eene lap afhangt, die zijn aangezigt moet bedekken, met uitzondering van de oogen, waarvoor twee gaten zijn aangebragt. Dat dit de mogelijkheid van herkenning toch niet geheel wegneemt, ligt voor de hand; maar al ware dit zoo, dan nog zouden wij dit voordeel te duur gekocht achten door een zoo vernederenden maatregel. En wat denkt men van de cellulaire wandelplaatsen? Wanneer men het niet gezien had, zou men niet gelooven, dat menschelijke wezens, om de zoo noodige beweging in de vrije lucht te genieten, verwezen worden naar eene ruimte, weinig grooter dan de meeste dieren in onzen dierentuin genieten, van alle zijden door muren afgesloten, met verlof om die (natuurlijk alleen) op en neêr te wandelen. En deze wandeling, die den aanschouwer pijnlijk aandoet, daar zij slechts aan dieren of aan krankzinnigen kan doen denken, wordt den gevangene als eene ontspanning aangerekend! Wij erkennen gaarne, dit zijn kleinigheden, maar met deze kleinigheden staat of valt het zuiver cellulaire stelsel, en juist daarom kunnen wij ons niet onder zijne bewonderaars scharen: omdat, terwijl de opleiding daarheen gerigt moet zijn, dat men

den gevallene opbeurt, dat men hem als mensch behandelt, hem het gevoel zijner menschenwaarde tracht terug te geven, om hem later ook als redelijk en zedelijk wezen te zien handelen, dergelijke kleine plagerijen integendeel niet anders kunnen uitwerken dan hem in eigen oogen te vernederen en voor anderen belagchelijk te maken.

Mede een punt van ondergeschikt belang, maar waarop wij meenen dat van der Brugghen teregt gewezen heeft, betreft de gevangeniskleeding en het afsnijden der haren bij de vrouwen. Ook hier moet men voorzigtig zijn om niet het doel, hetwelk men wil bereiken, door onhandigheid tegen te werken. Wil men dat de gevangenen eens weder nuttige leden der maatschappij worden, behandel hen dan ook als zoodanig, en verhef hen liever in hun eigen oogen dan hen door onnoodige maatregelen te verlagen, en het weinige eergevoel, dat hun welligt is overgebleven, verder uit te dooven.

Van meer belang dan deze opmerkingen is echter, dat bij de afzonderlijke opsluiting zoowel de godsdienstoefening als het schoolonderwijs hoogst bezwaarlijk, zoo niet onmogelijk worden. Wij weten natuurlijk wel, godsdienstoefening wordt herhaaldelijk gehouden, ook in cellulaire gevangenissen; maar hoe? Vroeger plaatste men de gevangenen ieder in een klein hokje, waardoor zij alleen den leeraar of den priester, niet elkander konden zien: nu het echter onmogelijk is gebleken om deze hokjes zoo in te rigten, dat de afzondering gehandhaafd wordt, laat men den leeraar in een schijnbaar ledige ruimte prediken en worden de celdeuren ondertusschen half opengezet, zoodat de gevangenen den leeraar kunnen zien en hooren, zonder gezien te worden. Is dat eene godsdienstoefening? Het opwekkende, het stichtende daarvan is juist in de gemeenschap gelegen; op deze wijze moet de vox, letterlijk clamans in deserto, alle kracht missen. Men zou dunkt ons den gevangenen even goed eene predikatie in handen kunnen geven; wij twijfelen niet, of zij zouden daarvan minstens een even goeden indruk ontvangen.

Bij het schoolonderwijs is het ongeveer hetzelfde geval. Zeker, men kan ook afzonderlijk aan elken gevangene les geven, maar of niet reeds dan veel verloren gaat door het gemis aan wedijver, vooral nu men niet met kinderen te doen heeft, maar met volwassenen, voor wie meer ontwikkeling dan kennis de hoofdzaak is, deze vraag laten wij met vertrouwen aan iederen deskundige in het vak van onderwijs ter beoordeeling over. Doch hoe groot zal het onderwijzend personeel niet moeten zijn, wil men het onderwijs iets meer dan voor den vorm doen geschieden? In eene gevangenis van 365 cellen, dus eene niet al te groote, kan een onderwijzer aan iederen gevangene éénen dag in het jaar besteden! Als men daarmede vergelijkt de vruchten, die b. v. het onderwijs van Organ in Ierland

oplevert, dan behoeft men niet te vragen, wat de resultaten van een dergelijk onderrigt zullen zijn.

Wij spreken nu nog niet van de moeijelijkheid, om allen gevangenen in hunne cellen op den duur voldoend werk te verschaffen, zonder tot het touwpluizen en erwten uitzoeken de toevlugt te moeten nemen; maar meenen genoeg te hebben gezegd om aan te toonen, dat al deze bezwaren, ten minste bij de ergere klasse van misdadigers, en dus al wederom bij langer gevangenisstraffen, niet kunnen opwegen tegen het voordeel, dat de gevangenen elkander niet verder zullen bederven, of wel na hun ontslag elkander als zoodanig herkennen.

Trekken wij thans onze resultaten zamen, dan dunkt ons, dat de afzonderlijke opsluiting, mits ontdaan van die vele kleine plagerijen, die alleen ten behoeve van de zuiverheid van het stelsel worden in stand gehouden, maar die in waarheid geen nut hebben,

noodig is voor die klasse van misdadigers, bij wie nog geene bijzondere verdorvenheid kan worden verondersteld, voor wie een minimum van veertien dagen, een maximum van b. v. een jaar kan worden aangenomen;

geheel overbodig voor de geringste soort van overtreders, die met minder dan veertien dagen gevangenis worden gestraft, mits men slechts zorge, dat deze alleen bij elkander, nimmer (gelijk wel eens geschiedt) bij de werkelijke misdadigers worden opgesloten;

terwijl voor de zwaardere misdadigers een gewijzigd stelsel geëischt wordt, dat de afzonderlijke opsluiting huldigt in den eersten tijd, zoo lang hare voordeelen de nadeelen overtreffen, om haar voor den verderen duur van den straftijd door eene andere wijze van gevangenzetting te vervangen.

In allen gevalle behoort echter aan de uitvoerende magt veel grooter vrijheid te worden gelaten, dan met de begrippen, die hieromtrent in ons land tot nu toe heerschende schijnen te zijn, is overeen te brengen. Bevat het stelsel van afzonderlijke opsluiting, gelijk wij boven hebben aangetoond, zoowel zijne voordeelen als zijne nadeelen, dan behoeft het geen betoog, dat onze resultaten slechts de algemeene uitkomst kunnen betreffen, maar die voor- en nadeelen in elk bijzonder geval meer of min op den voorgrond zullen treden. Zoo zullen er gevallen denkbaar zijn, waarin van den aanvang af de afzondering eene groote wreedheid zou zijn; b. v. bij kinderen of bij menschen met een zeer bekrompen verstand of met overhelling tot krankzinnigheid; andere, waarin de afzondering, zoo lang zulks met den gezondheidstoestand van het individu is overeen te brengen, zal moeten worden volgehouden. Om een voorbeeld te geven, politieke veroordeelden (gelukkig kennen wij ze alleen uit het wetboek, niet uit de praktijk), of zelfs in het algemeen veroor-

deelden uit de hoogere standen, kan men bezwaarlijk met de gemeenste boeven te zamen brengen, zonder hunne straf op eene onbillijke wijze te verzwaren. Wanneer men zich dan ook tot staving van het cellulair stelsel beroept op de getuigenissen van gevangenen zelve; wanneer b. v. Ducpétiaux op zijne eigene ondervinding, niet alleen als inspecteur der gevangenissen, maar ook als gevangene wijst, dan vergeet men wel eens te veel, dat een Fransch dagbladschrijver of Duitsche socialist in dit opzigt geheel andere behoeften heeft dan een gewone huisbreker of opligter. Voorzigtigheid in het beroep op zulke experts is dus noodzakelijk.

Dergelijke omstandigheden nu, waarvan wij slechts een paar noemden, maar die natuurlijk veel meer voorkomen, kunnen door den regter slechts zelden a priori beslist worden, en moeten in alle geval ook wanneer zij eerst later ontdekt worden, invloed kunnen uitoefenen. Daarom, wil men een algemeen voorschrift hebben en als regel stellen, zoo als wij zouden wenschen, dat kortere gevangenisstraffen in haar geheel, langere gedeeltelijk in afzonderlijke opsluiting zullen worden doorgebragt, dan behoort zonder twijfel aan de administratie in den ruimsten zin de bevoegdheid te worden toegekend om in elk geval, waarin zulks werkelijk blijkt noodig te zijn, dien regel te wijzigen. Met deze reserve kunnen wij voortgaan met te onderzoeken, wat ons in de meeste gevallen aanbevelenswaardig voorkomt.

Voor de veroordeelden van de ergste klasse, en dus tot de langste straffen, moet eene inrigting gevonden worden, die de voordeelen der afzonderlijke opsluiting behoudt, zonder de nadeelen, die zij bij een al te lang tijdsverloop oplevert. Men kan dit op tweeërlei wijze doen, door de afzonderlijke opsluiting te verbinden met deportatie, of met gemeenschappelijke opsluiting.

Het eerste schijnt verkieselijk, maar levert in de praktijk op den duur onoverkomelijke bezwaren op, die wij hier niet in den breede behoeven te ontvouwen. Behandelt men de gedeporteerden als werkelijke gevangenen, dan is dit zeker de duurste en welligt de slechtste gevangenisinrigting, en is het veel beter de gevangenen in ons eigen land, en dus onder een meer werkzaam toezigt, te houden; behandelt men ze als slaven, die onder de vrije kolonisten verdeeld worden, dan zullen deze al zeer spoedig gaan bedanken voor deze gevaarlijke en niet goedkoop of gemakkelijk te onderhouden bedienden; behandelt men ze geheel als vrije kolonisten, die door den staat ondersteund

en voortgeholpen moeten worden, dan zoude de straf aldra haar afschrikwekkend karakter verliezen en spoedig ontaarden in vrijen overtogt naar een land, waar voor den emeritus-dief carrière te maken zou zijn. Daarenboven bezit ons land geene koloniën, waarheen met vrucht zou kunnen worden gedeporteerd: Suriname is voor den arbeid van Europeanen ongeschikt, terwijl onze positie in de Oost-Indiën nog veel minder de oprigting eener strafkolonie, die geene eigenlijke gevangenis zou zijn, zoude gedoogen. Wanneer men dan bedenkt, dat Engeland, hetwelk vroeger in zijne Australische koloniën een uitnemend terrein voor deportatie scheen te hebben, is genoodzaakt geweest, die tot de enkele minst bloeijende kolonie van West-Australië te beperken, dan is het duidelijk, dat ons land, welks koloniën van een geheel anderen aard zijn, wel misschien een nieuw Cayenne of Bermuda zou kunnen stichten, maar aan eigenlijke deportatie niet denken kan.

Er blijft dus naar onze meening niets anders over, dan de afzonderlijke opsluiting op zulk eene wijze met de gemeenschap te verbinden, dat door verstandige voorschriften, en vooral door eene menschkundige en menschlievende toepassing dier voorschriften, de nadeelen, aan iedere gevangenisinrigting op zich zelve verbonden, zoo veel mogelijk worden geneutraliseerd.

Voldoet nu het Iersche stelsel aan dien eisch? Voordat wij trachten een antwoord op deze vraag te geven, moeten wij eene exceptie opwerpen tegen den vorm, waarin zij gesteld is. Een Iersch stelsel kennen wij niet. Even als het heilige Roomsche rijk de eigenschap bezat van noch heilig, noch Roomsch, noch zelfs een rijk te zijn, zoo ook is het Iersche stelsel evenmin een stelsel als Iersch, en daarin achten wij juist zijne voortreffelijkheid gelegen boven het cellulair stelsel, hetwelk wel degelijk een stelsel is, en daarop roem draagt. Vraagt men dus, of wij het geheele zamenstel van bepalingen, hetwelk sir Walter Crofton in Ierland heeft ingevoerd, voor ons land zouden aanbevelen, dan antwoorden wij zeker ontkennend; maar vraagt men, of het beginsel, vanwaar hij is uitgegaan, ook onze inrigting zal moeten beheerschen, dan antwoorden wij, in overeenstemming met von Holtzendorff en van der Brugghen, bevestigend.

Twee brochures, gelijk wij gezegd hebben, zijn in den laatsten tijd in onze taal overgebragt, die ten doel hebben de deugden en gebreken der in Ierland gevolgde beginselen in het licht te stellen. Hoeveel belangrijkheid wij ook aan beiden toekennen, dweepen wij toch met de eerste (die der four visiting justices) minder, dan b. v. von Holtzendorff en van der Brugghen doen. Hoe onpartijdig de schrijvers ook bij den oorsprong van hun onderzoek geweest zijn, dunkt het ons, dat gedurende het onderzoek hunne oogen door het

vele goede, dat zij opmerkten, zijn verblind voor de gebreken, die ieder menschelijk werk, ook dat van Crofton, aankleven, en wier aanwijzing men van hen, praktische gevangenismannen, met regt scheen te mogen verwachten. Eene grove fout achten wij ook, dat zij, ofschoon begeerende alleen uit eigen oogen te zien, de gevangenis te Spike, waar de gevangenen het grootste deel van hun straftijd doorbrengen, onbezocht hebben gelaten.

Meer waarde hechten wij daarom aan de brochure van Gibson, omdat daarin belangrijke wenken worden aangetroffen, hoe men, met behoud der beginselen, onderscheidene gebreken in de uitvoering kan voorkomen. Ontleenen wij die gevolgtrekking uit de aanmerkingen, welke de schrijver maakt, dan gelooven wij ons nader aan zijne bedoeling te houden, dan wanneer men hem, zooals b. v. de heer Ploos van Amstel doet, als een vijand der in Ierland gehuldigde beginselen, en mitsdien als een voorstander van het cellulair stelsel quand même voorstelt.

Over het geheel moet men de twistschriften, die in Engeland over ons onderwerp zijn uitgekomen, met voorzigtigheid in ons vaderland aanhalen; de strijd wordt daar gevoerd tusschen Engelsch en Iersch stelsel, of liever, daar de beginselen in beide eigenlijk dezelfde zijn, tusschen de gebrekkige uitvoering, welke sir Joshua Jebb, en de meer zuivere toepassing, welke sir Walter Crofton daaraan heeft gegeven. In ons land wordt gestreden tusschen eene zuiver cellulaire of gemengde gevangenisinrigting. De feiten, welke Gibson dus aanvoert, kunnen hoogstens tot de gevolgtrekking leiden, dat de inrigting der Iersche gevangenissen nog vele gebreken heeft, dat de naam van Crofton te veel wordt verheven ten koste van de verdiensten van Jebb, maar nooit dat het beginsel, waarvan beide uitgaan, moet worden vervangen door een stelsel, aan welks toepassing in Engeland niet wordt gedacht.

Gelijk bekend is, brengt de Iersche veroordeelde, even als de Engelsche, de eerste maanden zijner gevangenschap in afzondering door (in de gevangenis Mountjoy te Dublin), den verderen tijd grootendeels in gemeenschappelijken arbeid aan de openbare werken op het eiland Spike; natuurlijk met afzondering des nachts. De tijd, dien de afzonderlijke opsluiting zal duren, hangt af van zijn gedrag, acht of negen maanden. Ons schijnt, ofschoon dit laatste cijfer natuurlijk eenigzins willekeurig moest gekozen worden, deze verdeeling op zich zelve voortreffelijk. De voordeelen der eenzaamheid, het tot inkeer komen van den misdadiger, en het vormen van den wil om zich te verbeteren, moeten zich in de eerste maanden vertoonen; een langer verblijf in de cel zal den indruk der afzondering eer verzwakken dan versterken. Minder te regtvaardigen achten wij met Gibson de bepaling, dat in de eerste maanden niet of bijna niet gewerkt

wordt; dat hierdoor de misdadiger uit verveling zou leeren verlangen naar werk, is niet veel meer dan eene phrase à effet, die men eer van een Franschman dan van eenen praktischen Engelschman zou verwachten.

Bij den arbeid op Spike zijn de gevangenen in vier klassen afgedeeld; door eigen werkzaamheid, door goed gedrag, door ijver in de school en op het werk, gaat de gevangene over van de laagste (of 3de) klasse tot de 2[de], van deze tot de 1[ste], om eindelijk in de A (advanced)-klasse te komen; dezelfde omstandigheden, welke den meer of minder snellen overgang tot deze klasse (en de voordeelen, daaraan verbonden) regelen, werken op den duur der geheele gevangenisstraf, volgens eene schaal, die wij hier niet zullen overnemen, daar zij alleen de uitvoering, niet het beginsel betreft. Dit beginsel nu komt ons wederom zeer juist voor. Wil men de gevangenen tot beterschap brengen, dan moet men aan die aanvankelijke verbetering tastbare voordeelen verbinden, even als men de kinderen op school niet overlaat aan het voor hen nog duistere besef, dat het onderwijs later zijne vruchten zal opleveren, maar die vruchten reeds voorloopig door prijzen en belooningen vervangt, die meer direct tot de kinderlijke verbeelding spreken. Dit motief is zeker, zoowel voor kinderen als gevangenen, nog niet het ware: hij, die zich alleen goed gedraagt om in de A.-klasse te komen, is verre van verbeterd; wie zal het tegenspreken? Maar een dergelijk goed gedrag, al is het op zwakke gronden, is in allen gevalle reeds iets gewonnen; het geeft althans onder eene verstandige tucht eene gewoonte, die later vruchten kan dragen; het steunt den gevangene op den weg, dien hij gaan moet, in afwachting dat een hechter grondslag voor zijne verbetering gelegd kan worden.

Wil men der gevangenen zedelijk gevoel opwekken, dan moet alle schijn zelfs van willekeur vermeden worden. Het is niet genoeg, dat nu en dan aan hen, die zich het beste gedragen, afslag van straf wordt gegeven; neen, zij moeten gevoelen, dat zij zelf elke verbetering in hun lot *verdienen*: zij moeten kunnen berekenen, hoe ver zij reeds gevorderd zijn; zij moeten bij het weigeren of toestaan van iedere gunst de regtvaardigheid daarvan leeren erkennen. Hoe zeer zulks tot ontwikkeling van hun besef van regt en geregtigheid moet dienen, behoeft geen betoog.

Maar is eene dergelijke schifting in klassen mogelijk? Wij hebben het te vergeefs te Leeuwarden, en waar niet al, beproefd. Eene schifting, waarbij de gevangenen in goede en slechte, in verbeterlijke en onverbeterlijke verdeeld worden, moest mislukken, omdat niemand a priori deze hoedanigheden kan beoordeelen, omdat het ook onverstandig is, de meest verdorvenen bij elkander te plaatsen, en alzoo de nadeelen der gemeenschap als het ware uit te lokken. Geheel iets anders echter is de klassenverdeeling in Ierland, die niet

van eene willekeurige schifting, maar van ieders eigen gedrag afhangt; waar daarenboven niet de minste klasse uit de slechten bestaat, maar waar ook deze, zij het dan ook later, de kans hebben van den geheelen cursus te doorloopen.

Doch is het niet verkeerd, om den gevangene, die de Mountjoy-gevangenis met de beste bedoelingen verlaat, in de laagste klasse, dus bij de slechtste zijner makkers, te plaatsen? Maakt men daardoor de verleiding, tegen welke hij moet leeren strijden, niet aanstonds te zwaar? Men zou aan dit bezwaar kunnen te gemoet komen door eene afzonderlijke proefklasse op te rigten, en naar den uitslag daarvan den gevangene of in de tweede of in de derde klasse te plaatsen, maar wij gelooven, dat het bezwaar overdreven is, en voortvloeit uit uit eene onjuiste voorstelling van de 3de klasse. Voor zooverre wij ons de werking van het Iersche stelsel voorstellen, maken niet de slechtsten, maar juist de onlangs uit Mountjoy ontslagenen de meerderheid uit en geven den toon aan. De werkelijk slechte gevangenen worden tot straf niet in de laagste klasse geplaatst, maar voor langer of korter tijd naar de cel teruggezonden; de onverschilligen blijven niet voor altijd, maar slechts iets langer dan de andere in deze klasse; de meerderheid moet dus bestaan juist uit hen, die met goede voornemens uit de afzondering komen, en die nu gelegenheid hebben, om in elkanders omgang hunne krachten te beproeven.

Van de A.-klasse gaan de gevangenen, met weinige uitzonderingen, naar de zoogenaamde tusschengevangenis te Lusk of Smithfield. Het denkbeeld, dat aan deze inrigtingen ten grondslag ligt, heeft veel uitlokkends; het is, wat de gevangenen betreft, den overgang van de gevangenistucht tot het vrije leven geleidelijk te maken; wat het publiek aangaat, het vertrouwen te winnen voor hen, die op het punt staan ontslagen te worden, door te toonen, dat zij door die tucht dat vertrouwen zijn waardig geworden. Of echter de uitvoering aan de schoonheid van het denkbeeld beantwoordt, en of de voordeelen werkelijk tegen de nadeelen opwegen, is eene vraag, die wij na het lezen van de onderscheiden getuigenissen niet bevestigend zouden durven beantwoorden.

Over de tusschengevangenissen, zoo al niet inderdaad, dan toch schijnbaar het hoofdpunt, waarin het Iersche gevangenisstelsel van het Engelsche afwijkt, is veel geschreven, en zijn, vooral ook tot hare verdediging, vele dwaasheden gezegd. Men weet, de gevangenen hebben hier veel vrijheid, zij mogen over een deel van hun zakgeld naar willekeur beschikken, zij worden uitgezonden om boodschappen voor elkander te verrigten, zij werken bijna zonder toezigt, kortom, zij worden ongeveer als vrije arbeiders behandeld. Dat zij in zulk eene gevangenis vrijwillig blijven, dat zij na iedere boodschap trouw terugkeeren, is als een voorbeeld van ver-

betering aangehaald, alsof dit niet zeer natuurlijk was, waar hun belang zoozeer met den terugkeer verbonden is; dat de gevangenen het hun toevertrouwde geld eerlijk besteden, dat slechts zeer weinigen voor de verzoeking om eene tapperij binnen te treden, zijn bezweken, dit achten wij van meer belang, maar pleit toch meer voor de tucht op Spike, waar hun wilskracht geoefend is, dan voor de inrigting te Lusk, waar die beproefd wordt. Over het geheel echter konde men naar onze meening de tucht langzamerhand verslappen, en de gevangenen aan kleine beproevingen onderwerpen, zonder het verblijf in de gevangenis zoo genoegelijk te maken, als het volgens een onbevoordeeld onderzoek te Lusk schijnt te zijn. Zeer juist is de opmerking van Gibson, dat de laatste herinneringen aan de gevangenis niet al te aangenaam moeten zijn, omdat de jongste indruk het langst bijblijft; terwijl ook voor de vrije arbeiders, die niet dan met veel moeite een eerlijk stukje brood trachten te verdienen, het gezigt van de levenswijze te Lusk eer uitlokkend dan afschrikkend moet wezen.

Daarentegen kunnen wij geen lof genoeg toezwaaijen aan het onderwijs, zoo als het door den heer Organ aan de gevangenen in deze klasse wordt gegeven. Dat het hier niet een koud onderrigt in lezen, schrijven en rekenen betreft, behoeft geene herinnering; men heeft hier geene kinderen, die onderrigt moeten worden, maar onontwikkelden, die tot menschen moeten worden gevormd, vooral ook verkeerd ontwikkelden, die omtrent hunne ware belangen behooren te worden ingelicht. Wij kunnen hier in geene bijzonderheden treden, maar noodigen een ieder uit om kennis te nemen van de geschiedkundige, zedekundige, economische onderwerpen, welke Organ met zijne leerlingen behandelt, of liever, welke hij hen onder elkander laat behandelen; na een dergelijk onderzoek zullen de gunstige uitkomsten der Iersche gevangenissen geen raadsel meer zijn.

Bijzondere aandacht verdient ook de strekking, door hem aan zijn onderwijs gegeven, om vooral de voordeelen der emigratie aan de gevangenen voor oogen te stellen; en dit is een punt, hetwelk wij, wat ook de eindelijke beslissing omtrent het gevangenisstelsel in ons vaderland moge zijn, niet sterk genoeg kunnen aandringen bij hen, die zich op de zedelijke verbetering der gevangenen toeleggen. Wel zullen de Ieren altijd veel meer tot emigratie geneigd zijn dan de Hollanders, wel is die ook voor hen veel minder bezwaarlijk, waar hen in Canada zoowel als in America duizende landgenooten wachten; maar toch blijft het eene algemeene waarheid, dat wat voor den ontslagene in ons land moeijelijk is, onder oude kennissen en te midden van de verleiding, waarvoor hij reeds eens bezweken is, eenen beteren weg te bewandelen, ditzelfde in een vreemd land, waar niemand zijn verleden behoeft te kennen, hem betrekkelijk

kelijk vallen moet. Den gevangene van die waarheid te overtuigen, hem de gelegenheid te verschaffen tot landverhuizing, b. v. naar Zuid-Africa of andere streken, waar hij landgenooten aantreft, ziedaar een der krachtigste middelen, om den gevangene, die het goede wil, te steunen; hij, die het kwade wil, zal niet ligt vrijwillig gaan, en gedwongen mag men hem niet zenden, omdat dit eene onregtvaardigheid is jegens het land, waarheen men hem verbant. Wanneer men dus de gevangenen tot eene dergelijke emigratie op groote schaal konde brengen, zou men al de voordeelen der deportatie bereikt hebben, zonder de nadeelen, daaraan verbonden.

Om echter tot de Iersche tusschengevangenissen terug te keeren, het goede, dat wij in hare tucht opmerkten, zoude gemakkelijk aan de inrigting der A.-klasse kunnen verbonden worden; voor het overige wordt haar doel even goed bereikt door de laatste phase, waarin het gevangenisleven thans intreedt: de verlofpas. Gelijk men weet, bestaat zoowel in Engeland als in Ierland de gewoonte, om na eenen bepaalden tijd, waarvan de duur wederom volgens eene vaste berekening afhankelijk is van het goed gedrag van den veroordeelde, dezen met een verlofpas voorloopig te ontslaan: toont hij zich de vrijheid waardig, dan blijft hij die genieten, in het tegenovergestelde geval wordt zijn verlof ingetrokken. Zoo luidt althans het beginsel, hetwelk echter alleen in Ierland volkomen wordt toegepast: in Engeland is de intrekking van den verlofpas, zelfs bij bekend wangedrag, niet gebruikelijk.

De moeijelijkste tijd voor den gevangene (alle deskundigen zijn het daaromtrent eens) is de eerste tijd na zijn ontslag; de recidives zijn dan verreweg het talrijkst, de goede voornemens, waarmede hij de gevangenis verliet, worden dan op de zwaarste proef gesteld. Hier dus vooral mag hij niet op zich zelf blijven staan. Zijn eens de eerste jaren voorbij, is hij voor goed gevestigd, en heeft hij zich eenigen tijd eerlijk gedragen, dan kan men hem veilig aan zich zelf overlaten; het gevaar, dat hij weder zal instorten, is niet veel grooter dan dezelfde kans bij eenig ander werkman, die nog nimmer met het inwendige eener gevangenis heeft kennis gemaakt.

Om hieraan tegemoet te komen, stelt men de gevangenen voorwaardelijk in vrijheid, maar onderwerpt hen aan een toezigt, hetwelk hen dwingt, zich goed te gedragen. Zoeken zij hunne oude makkers weder op, geven zij zich aan een lui en ongebonden leven over, dan wordt de verlofpas dadelijk teruggenomen; op die wijze wordt de zucht naar vrijheid op nieuw aan de verbetering dienstbaar gemaakt, op die wijze hebben de werkelijk verbeterden ook een gewigtig voorregt, en heeft de maatschappij de zekerheid, dat zij, die de vrijheid slecht gebruiken, zoo lang zulks met het regterlijk vonnis bestaanbaar is, onschadelijk zullen blijven.

Vele bezwaren zijn uit een regtsgeleerd oogpunt tegen deze schikking ingebragt, doch naar ons inzien, zonder veel grond. Wie het meerdere vermag, vermag ook het mindere; de uitvoerende magt, die krachtens het regterlijk vonnis kon gevangen houden, die krachtens het koninklijk regt van gratie geheel kon ontslaan, kan den veroordeelde dus in dezen toestand van halve vrijheid plaatsen, zonder den aard harer regten te miskennen, of op het gebied der regterlijke magt inbreuk te maken. Van meer belang echter achten wij het feitelijk bezwaar: zijn de policie-ambtenaren, die in Ierland met het hier bedoelde toezigt zijn belast, wel de geschikte personen om dit uit te oefenen?

Wij gelooven zulks niet. Wel vreezen wij niet, als vele Engelschen, dat dit toezigt ooit de aanleiding zou kunnen worden, dat de vaderlijke zorg der policie zich op Pruisische of Fransche wijze langzamerhand ook tot niet-veroordeelden zal gaan uitstrekken; maar toch dunkt ons, dat een dergelijk patronaat, als wij voor de ontslagen gevangenen zouden wenschen, te ver verwijderd is van de gewone bezigheden der policie-beambten, om te mogen aannemen, dat allen het met die menschlievende zorg en kieschheid zullen uitoefenen, als hier zoo hoog noodig zijn. De verhouding tusschen de policie en den misdadiger was vóór zijne veroordeeling gewoonlijk niet van dien aard, dat men zou mogen aannemen, dat hij juist hare ambtenaren het liefst vertrouwen zal schenken; de herhaalde bezoeken aan het policiebureau, die tot de uitoefening van het toezigt noodig zijn, maar bezwaarlijk geheim kunnen blijven, moeten hem in zijne pogingen om op eerlijke wijze zijn brood te verdienen, meermalen belemmeren. Liever zouden wij dus het toezigt opdragen aan de commissiën van de Maatschappij tot zedelijke verbetering der gevangenen, aan wie men aldus een officiëel karakter konde verleenen; of indien zulks niet kan, indien men een ambtenaar noodig keurt, om namens den staat op te treden, dan zouden wij daartoe de voorkeur geven aan den kantonregter. Ook in andere opzigten hebben zijne werkzaamheden genoeg van die der oude vrederegters overgehouden, om een dergelijk toezigt, half policiezorg, half patronaat, daarmede te kunnen verbinden.

Voor de vrouwen bestaan in dit gedeelte van den straftijd asyls, waarin zij bij het verlaten der eigenlijke gevangenis worden opgenomen, en waaruit zij ontslagen worden naar gelang het haar gelukt eene vaste plaats te bekomen. Wanneer men nagaat, hoe krachtig de steun van zulk een toevlugtsoord moet zijn voor hen, die wel gaarne het goede zouden willen, maar voor wie het bij gebrek aan vrienden en aanbevelingen moeijelijk is terstond eene geregelde en voldoende broodwinning te bekomen, dan komt het ons voor dat eene dergelijke inrigting niet alleen voor vrouwen, maar ook v

mannen weldadig zou kunnen werken. Rigt men toch dergelijke asyls op verstandige wijze in, dan zouden zij, dunkt ons, op veel beter wijze dan de tusschengevangenissen het doel bereiken dat deze zich voorstellen, t. w. de gevangenen te gewennen aan de vrijheid en het publiek vertrouwen in te boezemen in hunne verbetering.

Wanneer men op onze heidevelden, in Drenthe of Gelderland, eene inrigting opende als die te Lusk; wanneer men daar opnam niet alle ontslagen gevangenen, niet hen, die zeker zijn een eerlijk bestaan te vinden, of die geen eerlijk bestaan verlangen, maar alleen hen, die zich terstond of later daartoe aanmelden; wanneer men trachtte door de meest mogelijke openbaarheid het publiek te bewijzen, dat de daar opgenomen gevangenen werkelijk even veel vertrouwen verdienen als andere werklieden; wanneer het bestuur zich zooveel mogelijk beijverde, om hen binnen een gezet tijdsverloop, een jaar b. v., ook werkelijk hier of daar te plaatsen; wanneer eindelijk deze geheele inrigting niet door den staat, maar door particulieren werd geleid, zoodat zij alle karakter van straf verloor, om alleen dat van liefdadigheid over te houden, — dan zou eene dergelijke inrigting groot nut kunnen stichten. De gebreken der tusschengevangenis zouden vermeden zijn, en haar doel bereikt: niemand, die het goede wilde, zoude door de onmogelijkheid om werk te vinden, worden gedwongen om zijne oude levenswijze weêr op te vatten.

Ook dit is een dier heilzame denkbeelden, door Crofton in Ierland toegepast, hetwelk zelfs bij een stelsel van voortdurend afzonderlijke opsluiting in praktijk zou kunnen worden gebragt. Slechts één bezwaar voorzien wij, hetzelfde wat eene soortgelijke inrigting voor jeugdige veroordeelden te Leiden deed sluiten: gemis aan geld. Zou echter eene dergelijke ondersteuning niet vóór alle andere (b. v. die door aalmoezen) behooren te gaan, en zou men des noods niet kunnen rekenen op een subsidie van den staat, voor wie de zedelijke verbetering der veroordeelden ook in geldelijk opzigt een niet te verwerpen belang vertegenwoordigt?

De laatste vraag, die bij de beoordeeling van het Iersche gevangenisstelsel in aanmerking komt, en zeker niet de minst gewigtige, betreft de uitkomsten. En dan is het niet te onkennen, dat de voorstanders der Iersche beginselen eene groote onhandigheid hebben begaan, door hunne werking al te schoon te willen voorstellen. Volgens de mededeeling toch van Crofton zelven, die aanvankelijk door zijne verdedigers met vrij wat ophef is rondgebazuind, zoude het aantal recidives 10 pCt. bedragen, terwijl het aantal gevangenen van 4,721 in 1854 tot 1,314 in 1862 verminderd was; twee uitkomsten, hoofdzakelijk zoo niet geheel aan de nieuwe inrigting der gevangenissen te danken. Dat hierop bij nader onderzoek wel wat valt af te din-

gen, is niet te verwonderen, en dit is vooral de strekking van een rapport, door sir Joshua Jebb geschreven, en na zijnen dood door den graaf van Chichester uitgegeven. Dit rapport is niet in het Hollandsch vertaald, doch de heer Ploos van Amstel deelt de voornaamste resultaten daarvan in zijn bovengenoemde brochure mede.

Wat het laatste punt betreft, de vermindering van het aantal gevangenen, het is niet te miskennen, dat hieraan het eindigen van den grooten hongersnood een belangrijk aandeel had. Door dezen waren de gevangenissen bovenmate bevolkt; bij het afnemen daarvan, vooral ook bij de aanzienlijke vermindering, die de bevolking door de landverhuizing ondergaan had, moest ook het aantal misdrijven noodwendig minder worden, en konde men tot de opheffing van verscheidene tijdelijk in gebruik gestelde gevangenissen besluiten.

Wat het eerste punt aangaat, de recidive, bleek het, dat Crofton niet voldoende gelet had op den invloed, dien de emigratie van onderscheidene ontslagen gevangenen had uitgeoefend, bleek ook, dat datgene, wat oppervlakkig de voornaamste eigenaardigheid van het Iersche stelsel uitmaakt (de tusschengevangenissen), inderdaad weinig afdeed: de recidive was bij de ontslagenen uit Spike geringer dan bij hen, die in de tusschengevangenis te Lusk of Smithfield vertoefd hadden. Dit laatste resultaat achten wij vooral van belang, omdat wij die inrigtingen niet als een noodzakelijk gevolg der Iersche beginselen beschouwen.

Over het algemeen genomen, moeten dergelijke statistieke opgaven niet dan met de meeste voorzigtigheid worden ingeroepen. Konden alle omstandigheden bekend zijn, die op de verschillende cijfers invloed uitoefenden, dan zeker zou er geen sterker bewijs voor eenige theorie denkbaar zijn, dan juist die cijfers, die hare kracht in de praktijk bewijzen; ontbreekt ons echter de kennis van slechts ééne zoodanige omstandigheid, dan moet de geheele berekening noodwendig falen. Een bewijs daarvoor levert wederom de brochure van den heer Jebb, althans zoo als ons die uit het geschrift van den heer Ploos van Amstel bekend is.

Om de fout van Crofton te vermijden, trekt deze af de geëmigreerden, en berekent de recidives alleen over hen, die in Ierland bleven, waardoor hij komt tot het resultaat, dat van de uit Lusk en Smithfield ontslagenen 18,3 pCt., van de uit Spike ontslagenen 5,8 pCt. op nieuw veroordeeld zijn. Hierbij ziet hij echter geheel over het hoofd, dat het juist de besten zijn, die het land verlaten, en het dus eene dwaasheid is te veronderstellen, dat onder deze eene gelijke verhouding van herveroordeeling zoude heerschen, als onder hen, die in Ierland blijvende veelal tot hunne oude makkers en vroegere levenswijze zijn teruggekeerd. Weegt men beide onji heden tegenover elkander, dan is Crofton, die de geëmigree

allen als verbeterd in rekening bragt, nader bij de waarheid, dan Jebb, die hen geheel buiten rekening laat.

Nog ééne zwarigheid blijft ons thans ter beantwoording over: zoude ook de bijzondere aanleg van het Iersche volk op de gunstige gevolgen van het Iersche gevangenisstelsel invloed hebben uitgeoefend? Hoe vreemd het welligt schijne, inderdaad hebben eenige tegenstanders deze vraag toestemmend beantwoord, om daarmede de toepassing der Iersche beginselen in andere landen te weren. Wat ons aangaat, wij betwijfelen zeer, of de Ieren zooveel gemakkelijker te verbeteren zijn dan de Nederlanders, en niet minder, of de Iersche bazen zooveel meer geneigd zullen zijn dan hunne Nederlandsche confrères, om in ontslagen dieven en falsarissen vertrouwen te stellen; waarom het Iersche stelsel alleen goed zou zijn voor de onbedorven landbewoners van Ierland (en Oldenburg), kunnen wij mede niet goed inzien. Vroeger hoorde men van al die bijzondere karaktertrekken der Ieren niets, en golden integendeel de gevangenen van die natie in de Engelsche gevangenissen voor de moeijelijksten om te regeren; en in het algemeen, ofschoon wij verre zijn van de eigenaardigheden der onderscheiden volken te loochenen, dunkt ons, dat de bevolking van Ierland en Nederland, van Dublin en Amsterdam vrij wel op denzelfden trap van zedelijke ontwikkeling zal staan, indien niet (zoo als wij zouden verwachten) het voordeel aan de zijde onzer landgenooten is. De mensch, de misdadiger, zal aan gene zijde der zee wel dezelfde zijn als aan dezen kant; de middelen, die daar tot zijne verbetering strekken, zullen in het algemeen genomen ook hier wel denzelfden invloed uitoefenen.

Wij hebben hiermede de verschillende vragen behandeld, waartoe de lezing van de geschriften, vóór en tegen het Iersche gevangenisstelsel in het licht verschenen, ons aanleiding gaf. Dat dit stelsel een model zoude zijn, hetwelk in al zijne bijzonderheden door ons moet worden nagevolgd, hebben wij niet beweerd; dat onze opmerkingen werkelijk verbeteringen zouden aanbrengen, ook dit durven wij niet veronderstellen, omdat tot de taak van gevangeniswetgever eene langdurige ervaring behoort, waarop wij zelfs van verre geene aanspraak maken. Maar dat het beginsel, hetwelk aan Crofton's stelsel ten grondslag ligt, het ware is, en daarop ook eenmaal onze strafwetgeving moet gebouwd worden, deze onze overtuiging meenen wij in de voorgaande bladzijden voldoende gestaafd te hebben. Die overtuiging wordt meer en meer algemeen, al heeft zij, vooral in ons vaderland, nog een hevigen strijd te verduren, zoowel tegen de mannen der routine als tegen de stelselmatige voorstanders der afzondering.

Het cellulair stelsel was in zijn tijd een belangrijke vooruit-

gang; geen wonder dat allen, die de zedelijke verbetering der gevangenen wenschten, zich onder zijne leuze vereenigden; maar des te treuriger is het, dat de meesten van hen niet schijnen in te zien, dat ook op dit gebied voortdurend ontwikkeling plaats heeft, en geen systeem de absolute waarheid kan vertegenwoordigen. De oude gevangenissen bedierven de ongelukkigen, aan hare tucht toevertrouwd; de cellulaire gevangenis behoedt hen voor die ramp, maar maakt hen ongeschikt voor het werkelijke leven; de gevangenis der toekomst moet hen door hare tucht opleiden tot bruikbare leden der maatschappij.

Wij eindigen met den wensch, dat het onnutte twisten over dit onderwerp moge ophouden, maar spoedig een Nederlandsche Crofton opsta, om ons eene regeling te schenken, die (cellulair of niet-cellulair) zoo goed werkt, dat het Nederlandsche stelsel zijnen ontwerper even veel eer aandoet, als sir Walter met zijne Iersche inrigting verdiend heeft.

P. R. Feith.

R. G. Philipson, *Over den volkenregtelijken regel:* "Schip is territoir." *Zwolle, de Erven J. J. Tijl.* 1864.

W. A. Reiger, *Over den volkenregtelijken regel:* "Schip is territoir." *Groningen, J. B. Huber.* 1865.

Ook naar het oordeel van den vreemdeling hebben de landgenooten van Grotius en Bynkershoek sinds vele jaren in hunne academische litteratuur betrekkelijk veel, en vooral betrekkelijk goed, bijgedragen tot de wetenschap van het algemeen volkenregt. Wij bezitten op het gebied van die wetenschap tal van monografiën, die ofschoon reeds oud, geenszins verouderd zijn en ook nu nog met vrucht geraadpleegd worden. 't Is alsof bij de jongelingschap, even als bij de gouvernementen die zich sedert de dagen van de Witt opvolgden, — enkele uitzonderingen daargelaten, — de overtuiging levendig is geweest, dat Nederland met zijn uitgebreiden handel maar zwakke verdedigingsmiddelen, er nog meer dan andere staten misschien, belang bij heeft om de milde en rationele beginselen van volkenregt te doen zegevieren over de gebruiken of misbruiken, deels door verkeerde inzigten, maar nog oneindig meer door naijver en egoïsme in het leven geroepen.

Laten wij hopen, dat onze hoogescholen ook in dit opzigt haren goeden naam zullen handhaven, want inderdaad, het volkenregt levert in onze dagen misschien nog meer dan vroeger, een rijke stof ter bearbeiding op. Het is voor elkeen duidelijk, dat die wetenschap in de laatste tien jaren een geheel nieuwe periode is ingegaan; eene periode, die nog op verre na niet al de resultaten heeft ontwikkeld van de nieuwe beginselen, welke zij ons gebragt heeft. De ervaring, sedert 1856 opgedaan, heeft reeds duidelijk geleerd, dat het Congres van Parijs niet het laatste, maar slechts het eerste woord van het moderne volkenregt heeft uitgesproken; dat men, stilstaande bij die eerste schrede op den nieuwen weg, de gewigtige overwinning, met zooveel moeite verkregen, vroeger of later noodzakelijk prijs geeft; dat het afschaffen van de kaapvaart en het huldigen van den regel: "vrij schip, vrij goed", op zich zelf nog niet voldoende is om het oorlogsregt binnen zijne natuurlijke grenzen terug te brengen en de volkomen vrijheid der onzijdigen te waarborgen; dat willekeur in het bepalen van de contrabande, willekeur bij de uitoefening van het blokkaderegt, willekeur bij het opbrengen en doorzoeken van schepen, willekeur eindelijk in de procedure voor de prijsgerigten, nu evenmin is buitengesloten als vroeger en bij voorkomende omstandigheden alligt voldoende zoude

zijn om, trots de beginselen van 1856, al de misbruiken in het leven terug te roepen, welke de zeeoorlogen in de eerste jaren van deze eeuw kenmerkten. De internationale overeenkomsten, noodig om ook die laatste gevaren voor altijd weg te nemen, kunnen op den duur moeijelijk achterwege blijven, omdat zij logisch voortvloeijen uit de beginselen, die men nu eens voor altijd als grondslagen heeft vastgesteld; maar het is niet alleen op de meer consequente toepassing van die reeds erkende beginselen, dat de moderne wetenschap aandringt. Nieuwe theoriën rijzen op, welke op hare beurt den triomf van nieuwe practijken najagen: hier wil men bedingen, dat alle eigendom van particulieren, ook die welke den vijand toebehoort, in den zeeoorlog zal worden geëerbiedigd, evenzeer als in de oorlogen op het vasteland; en elders nog verder gaande, ijvert men voor eene geheel nieuwe opvatting van het beginsel der staten-souvereiniteit, dien eersten grondslag van het practisch volkenregt. Men beweert, dat de naauwe band, door toenemende beschaving tusschen de onderscheiden volken geknoopt, niet gedoogt op den duur vast te houden aan het negatief karakter, dat tot nog toe het volkenregt kenmerkte; dat de groote staten-gemeenschap, welker trekken met den dag duidelijker te voorschijn komen, niet genoeg heeft aan die internationale marktpolicie, welke slechts daarvoor zorgt, dat partijen elkander zoo min mogelijk in de wielen rijden. In het belang van de groote volken-familie en in het belang ook van elk harer deelen, wil men aan die deelen meer positieve pligten hebben opgelegd; pligten om mede te werken tot het welzijn van anderen, overal waar die medewerking zonder eigen schade mogelijk is. Ik beoordeel die theoriën niet en ben geenszins blind voor de groote bezwaren, welke daartegen kunnen worden aangevoerd, maar het is genoeg, dat zij door gezaghebbenden zijn opgeworpen als natuurlijke uitvloeisels van de maatschappelijke behoeften onzer dagen, om de kwestiën die daarmede in verband staan, eene plaats te gunnen in het rijke programma, dat in de toekomst voor de beoefenaars van het volkenregt is weggelegd.

Men mag met vertrouwen zulk een programma noemen, waar de bewijzen voorhanden zijn, dat de studie van het volkenregt tegenwoordig aan onze hoogescholen niet minder in eere is dan ooit te voren. De twee werken, waarvan ik hierboven den eensluidenden titel mededeelde, behooren tot het beste en degelijkste wat onze academische litteratuur in de laatste jaren heeft opgeleverd: zij behandelen een der moeijelijkste vraagstukken van het volkenregt, en dit zoo grondig en naauwkeurig, dat de materie voor langen tijd werkelijk wordt uitgeput. Maakte de taal, waarin deze verhandelingen geschreven zijn, ze niet ontoegankelijk voor den vreemdeling, dan houd ik mij overtuigd, dat deze werken ook

van eene willekeurige schifting, maar van ieders eigen gedrag afhangt; waar daarenboven niet de minste klasse uit de slechten bestaat, maar waar ook deze, zij het dan ook later, de kans hebben van den geheelen cursus te doorloopen.

Doch is het niet verkeerd, om den gevangene, die de Mountjoy-gevangenis met de beste bedoelingen verlaat, in de laagste klasse, dus bij de slechtste zijner makkers, te plaatsen? Maakt men daardoor de verleiding, tegen welke hij moet leeren strijden, niet aanstonds te zwaar? Men zou aan dit bezwaar kunnen te gemoet komen door eene afzonderlijke proefklasse op te rigten, en naar den uitslag daarvan den gevangene of in de tweede of in de derde klasse te plaatsen, maar wij gelooven, dat het bezwaar overdreven is, en voortvloeit uit uit eene onjuiste voorstelling van de 3de klasse. Voor zooverre wij ons de werking van het Iersche stelsel voorstellen, maken niet de slechtsten, maar juist de onlangs uit Mountjoy ontslagenen de meerderheid uit en geven den toon aan. De werkelijk slechte gevangenen worden tot straf niet in de laagste klasse geplaatst, maar voor langer of korter tijd naar de cel teruggezonden; de onverschilligen blijven niet voor altijd, maar slechts iets langer dan de andere in deze klasse; de meerderheid moet dus bestaan juist uit hen, die met goede voornemens uit de afzondering komen, en die nu gelegenheid hebben, om in elkanders omgang hunne krachten te beproeven.

Van de A.-klasse gaan de gevangenen, met weinige uitzonderingen, naar de zoogenaamde tusschengevangenis te Lusk of Smithfield. Het denkbeeld, dat aan deze inrigtingen ten grondslag ligt, heeft veel uitlokkends; het is, wat de gevangenen betreft, den overgang van de gevangenistucht tot het vrije leven geleidelijk te maken; wat het publiek aangaat, het vertrouwen te winnen voor hen, die op het punt staan ontslagen te worden, door te toonen, dat zij door die tucht dat vertrouwen zijn waardig geworden. Of echter de uitvoering aan de schoonheid van het denkbeeld beantwoordt, en of de voordeelen werkelijk tegen de nadeelen opwegen, is eene vraag, die wij na het lezen van de onderscheiden getuigenissen niet bevestigend zouden durven beantwoorden.

Over de tusschengevangenissen, zoo al niet inderdaad, dan toch schijnbaar het hoofdpunt, waarin het Iersche gevangenisstelsel van het Engelsche afwijkt, is veel geschreven, en zijn, vooral ook tot hare verdediging, vele dwaasheden gezegd. Men weet, de gevangenen hebben hier veel vrijheid, zij mogen over een deel van hun zakgeld naar willekeur beschikken, zij worden uitgezonden om boodschappen voor elkander te verrigten, zij werken bijna zonder toezigt, kortom, zij worden ongeveer als vrije arbeiders behandeld. Dat zij in zulk eene gevangenis vrijwillig blijven, dat zij na iedere boodschap trouw terugkeeren, is als een voorbeeld van ver-

betering aangehaald, alsof dit niet zeer natuurlijk was, waar hun belang zoozeer met den terugkeer verbonden is; dat de gevangenen het hun toevertrouwde geld eerlijk besteden, dat slechts zeer weinigen voor de verzoeking om eene tapperij binnen te treden, zijn bezweken, dit achten wij van meer belang, maar pleit toch meer voor de tucht op Spike, waar hun wilskracht geoefend is, dan voor de inrigting te Lusk, waar die beproefd wordt. Over het geheel echter konde men naar onze meening de tucht langzamerhand verslappen, en de gevangenen aan kleine beproevingen onderwerpen, zonder het verblijf in de gevangenis zoo genoegelijk te maken, als het volgens een onbevoordeeld onderzoek te Lusk schijnt te zijn. Zeer juist is de opmerking van Gibson, dat de laatste herinneringen aan de gevangenis niet al te aangenaam moeten zijn, omdat de jongste indruk het langst bijblijft; terwijl ook voor de vrije arbeiders, die niet dan met veel moeite een eerlijk stukje brood trachten te verdienen, het gezigt van de levenswijze te Lusk eer uitlokkend dan afschrikkend moet wezen.

Daarentegen kunnen wij geen lof genoeg toezwaaijen aan het onderwijs, zoo als het door den heer Organ aan de gevangenen in deze klasse wordt gegeven. Dat het hier niet een koud onderrigt in lezen, schrijven en rekenen betreft, behoeft geene herinnering; men heeft hier geene kinderen, die onderrigt moeten worden, maar onontwikkelden, die tot menschen moeten worden gevormd, vooral ook verkeerd ontwikkelden, die omtrent hunne ware belangen behooren te worden ingelicht. Wij kunnen hier in geene bijzonderheden treden, maar noodigen een ieder uit om kennis te nemen van de geschiedkundige, zedekundige, economische onderwerpen, welke Organ met zijne leerlingen behandelt, of liever, welke hij hen onder elkander laat behandelen; na een dergelijk onderzoek zullen de gunstige uitkomsten der Iersche gevangenissen geen raadsel meer zijn.

Bijzondere aandacht verdient ook de strekking, door hem aan zijn onderwijs gegeven, om vooral de voordeelen der emigratie aan de gevangenen voor oogen te stellen; en dit is een punt, hetwelk wij, wat ook de eindelijke beslissing omtrent het gevangenisstelsel in ons vaderland moge zijn, niet sterk genoeg kunnen aandringen bij hen, die zich op de zedelijke verbetering der gevangenen toeleggen. Wel zullen de Ieren altijd veel meer tot emigratie geneigd zijn dan de Hollanders, wel is die ook voor hen veel minder bezwaarlijk, waar hen in Canada zoowel als in America duizende landgenooten wachten; maar toch blijft het eene algemeene waarheid, dat wat voor den ontslagene in ons land moeijelijk is, onder oude kennissen en te midden van de verleiding, waarvoor hij reeds eens bezweken is, eenen beteren weg te bewandelen, ditzelfde in een vreemd land, waar niemand zijn verleden behoeft te kennen, hem betrekkelijk gemak-

kelijk vallen moet. Den gevangene van die waarheid te overtuigen, hem de gelegenheid te verschaffen tot landverhuizing, b. v. naar Zuid-Africa of andere streken, waar hij landgenooten aantreft, ziedaar een der krachtigste middelen, om den gevangene, die het goede wil, te steunen; hij, die het kwade wil, zal niet ligt vrijwillig gaan, en gedwongen mag men hem niet zenden, omdat dit eene onregtvaardigheid is jegens het land, waarheen men hem verbant. Wanneer men dus de gevangenen tot eene dergelijke emigratie op groote schaal konde brengen, zou men al de voordeelen der deportatie bereikt hebben, zonder de nadeelen, daaraan verbonden.

Om echter tot de Iersche tusschengevangenissen terug te keeren, het goede, dat wij in hare tucht opmerkten, zoude gemakkelijk aan de inrigting der A.-klasse kunnen verbonden worden; voor het overige wordt haar doel even goed bereikt door de laatste phase, waarin het gevangenisleven thans intreedt: de verlofpas. Gelijk men weet, bestaat zoowel in Engeland als in Ierland de gewoonte, om na eenen bepaalden tijd, waarvan de duur wederom volgens eene vaste berekening afhankelijk is van het goed gedrag van den veroordeelde, dezen met een verlofpas voorloopig te ontslaan: toont hij zich de vrijheid waardig, dan blijft hij die genieten, in het tegenovergestelde geval wordt zijn verlof ingetrokken. Zoo luidt althans het beginsel, hetwelk echter alleen in Ierland volkomen wordt toegepast: in Engeland is de intrekking van den verlofpas, zelfs bij bekend wangedrag, niet gebruikelijk.

De moeijelijkste tijd voor den gevangene (alle deskundigen zijn het daaromtrent eens) is de eerste tijd na zijn ontslag; de recidives zijn dan verreweg het talrijkst, de goede voornemens, waarmede hij de gevangenis verliet, worden dan op de zwaarste proef gesteld. Hier dus vooral mag hij niet op zich zelf blijven staan. Zijn eens de eerste jaren voorbij, is hij voor goed gevestigd, en heeft hij zich eenigen tijd eerlijk gedragen, dan kan men hem veilig aan zich zelf overlaten; het gevaar, dat hij weder zal instorten, is niet veel grooter dan dezelfde kans bij eenig ander werkman, die nog nimmer met het inwendige eener gevangenis heeft kennis gemaakt.

Om hieraan tegemoet te komen, stelt men de gevangenen voorwaardelijk in vrijheid, maar onderwerpt hen aan een toezigt, hetwelk hen dwingt, zich goed te gedragen. Zoeken zij hunne oude makkers weder op, geven zij zich aan een lui en ongebonden leven over, dan wordt de verlofpas dadelijk teruggenomen; op die wijze wordt de zucht naar vrijheid op nieuw aan de verbetering dienstbaar gemaakt, op die wijze hebben de werkelijk verbeterden ook een gewigtig voorregt, en heeft de maatschappij de zekerheid, dat zij, die de vrijheid slecht gebruiken, zoo lang zulks met het regterlijk vonnis bestaanbaar is, onschadelijk zullen blijven.

Vele bezwaren zijn uit een regtsgeleerd oogpunt tegen deze schikking ingebragt, doch naar ons inzien, zonder veel grond. Wie het meerdere vermag, vermag ook het mindere; de uitvoerende magt, die krachtens het regterlijk vonnis kon gevangen houden, die krachtens het koninklijk regt van gratie geheel kon ontslaan, kan den veroordeelde dus in dezen toestand van halve vrijheid plaatsen, zonder den aard harer regten te miskennen, of op het gebied der regterlijke magt inbreuk te maken. Van meer belang echter achten wij het feitelijk bezwaar: zijn de policie-ambtenaren, die in Ierland met het hier bedoelde toezigt zijn belast, wel de geschikte personen om dit uit te oefenen?

Wij gelooven zulks niet. Wel vreezen wij niet, als vele Engelschen, dat dit toezigt ooit de aanleiding zou kunnen worden, dat de vaderlijke zorg der policie zich op Pruisische of Fransche wijze langzamerhand ook tot niet-veroordeelden zal gaan uitstrekken; maar toch dunkt ons, dat een dergelijk patronaat, als wij voor de ontslagen gevangenen zouden wenschen, te ver verwijderd is van de gewone bezigheden der policie-beambten, om te mogen aannemen, dat allen het met die menschlievende zorg en kieschheid zullen uitoefenen, als hier zoo hoog noodig zijn. De verhouding tusschen de policie en den misdadiger was vóór zijne veroordeeling gewoonlijk niet van dien aard, dat men zou mogen aannemen, dat hij juist hare ambtenaren het liefst vertrouwen zal schenken; de herhaalde bezoeken aan het policiebureau, die tot de uitoefening van het toezigt noodig zijn, maar bezwaarlijk geheim kunnen blijven, moeten hem in zijne pogingen om op eerlijke wijze zijn brood te verdienen, meermalen belemmeren. Liever zouden wij dus het toezigt opdragen aan de commissiën van de Maatschappij tot zedelijke verbetering der gevangenen, aan wie men aldus een officiëel karakter konde verleenen; of indien zulks niet kan, indien men een ambtenaar noodig keurt, om namens den staat op te treden, dan zouden wij daartoe de voorkeur geven aan den kantonregter. Ook in andere opzigten hebben zijne werkzaamheden genoeg van die der oude vrederegters overgehouden, om een dergelijk toezigt, half policiezorg, half patronaat, daarmede te kunnen verbinden.

Voor de vrouwen bestaan in dit gedeelte van den straftijd asyls, waarin zij bij het verlaten der eigenlijke gevangenis worden opgenomen, en waaruit zij ontslagen worden naar gelang het haar gelukt eene vaste plaats te bekomen. Wanneer men nagaat, hoe krachtig de steun van zulk een toevlugtsoord moet zijn voor hen, die wel gaarne het goede zouden willen, maar voor wie het bij gebrek aan vrienden en aanbevelingen moeijelijk is terstond eene geregelde en voldoende broodwinning te bekomen, dan komt het ons voor dat eene dergelijke inrigting niet alleen voor vrouwen, maar ook voor

mannen weldadig zou kunnen werken. Rigt men toch dergelijke asyls op verstandige wijze in, dan zouden zij, dunkt ons, op veel beter wijze dan de tusschengevangenissen het doel bereiken dat deze zich voorstellen, t. w. de gevangenen te gewennen aan de vrijheid en het publiek vertrouwen in te boezemen in hunne verbetering.

Wanneer men op onze heidevelden, in Drenthe of Gelderland, eene inrigting opende als die te Lusk; wanneer men daar opnam niet alle ontslagen gevangenen, niet hen, die zeker zijn een eerlijk bestaan te vinden, of die geen eerlijk bestaan verlangen, maar alleen hen, die zich terstond of later daartoe aanmelden; wanneer men trachtte door de meest mogelijke openbaarheid het publiek te bewijzen, dat de daar opgenomen gevangenen werkelijk even veel vertrouwen verdienen als andere werklieden; wanneer het bestuur zich zooveel mogelijk beijverde, om hen binnen een gezet tijdsverloop, een jaar b. v., ook werkelijk hier of daar te plaatsen; wanneer eindelijk deze geheele inrigting niet door den staat, maar door particulieren werd geleid, zoodat zij alle karakter van straf verloor, om alleen dat van liefdadigheid over te houden, — dan zou eene dergelijke inrigting groot nut kunnen stichten. De gebreken der tusschengevangenis zouden vermeden zijn, en haar doel bereikt: niemand, die het goede wilde, zoude door de onmogelijkheid om werk te vinden, worden gedwongen om zijne oude levenswijze weêr op te vatten.

Ook dit is een dier heilzame denkbeelden, door Crofton in Ierland toegepast, hetwelk zelfs bij een stelsel van voortdurend afzonderlijke opsluiting in praktijk zou kunnen worden gebragt. Slechts één bezwaar voorzien wij, hetzelfde wat eene soortgelijke inrigting voor jeugdige veroordeelden te Leiden deed sluiten: gemis aan geld. Zou echter eene dergelijke ondersteuning niet vóór alle andere (b. v. die door aalmoezen) behooren te gaan, en zou men des noods niet kunnen rekenen op een subsidie van den staat, voor wie de zedelijke verbetering der veroordeelden ook in geldelijk opzigt een niet te verwerpen belang vertegenwoordigt?

De laatste vraag, die bij de beoordeeling van het Iersche gevangenisstelsel in aanmerking komt, en zeker niet de minst gewigtige, betreft de uitkomsten. En dan is het niet te onkennen, dat de voorstanders der Iersche beginselen eene groote onhandigheid hebben begaan, door hunne werking al te schoon te willen voorstellen. Volgens de mededeeling toch van Crofton zelven, die aanvankelijk door zijne verdedigers met vrij wat ophef is rondgebazuind, zoude het aantal recidives 10 pCt. bedragen, terwijl het aantal gevangenen van 4,721 in 1854 tot 1,314 in 1862 verminderd was; twee uitkomsten, hoofdzakelijk zoo niet geheel aan de nieuwe inrigting der gevangenissen te danken. Dat hierop bij nader onderzoek wel wat valt af te din-

gen, is niet te verwonderen, en dit is vooral de strekking van een rapport, door sir Joshua Jebb geschreven, en na zijnen dood door den graaf van Chichester uitgegeven. Dit rapport is niet in het Hollandsch vertaald, doch de heer Ploos van Amstel deelt de voornaamste resultaten daarvan in zijn bovengenoemde brochure mede.

Wat het laatste punt betreft, de vermindering van het aantal gevangenen, het is niet te miskennen, dat hieraan het eindigen van den grooten hongersnood een belangrijk aandeel had. Door dezen waren de gevangenissen bovenmate bevolkt; bij het afnemen daarvan, vooral ook bij de aanzienlijke vermindering, die de bevolking door de landverhuizing ondergaan had, moest ook het aantal misdrijven noodwendig minder worden, en konde men tot de opheffing van verscheidene tijdelijk in gebruik gestelde gevangenissen besluiten.

Wat het eerste punt aangaat, de recidive, bleek het, dat Crofton niet voldoende gelet had op den invloed, dien de emigratie van onderscheidene ontslagen gevangenen had uitgeoefend, bleek ook, dat datgene, wat oppervlakkig de voornaamste eigenaardigheid van het Iersche stelsel uitmaakt (de tusschengevangenissen), inderdaad weinig afdeed: de recidive was bij de ontslagenen uit Spike geringer dan bij hen, die in de tusschengevangenis te Lusk of Smithfield vertoefd hadden. Dit laatste resultaat achten wij vooral van belang, omdat wij die inrigtingen niet als een noodzakelijk gevolg der Iersche beginselen beschouwen.

Over het algemeen genomen, moeten dergelijke statistieke opgaven niet dan met de meeste voorzigtigheid worden ingeroepen. Konden alle omstandigheden bekend zijn, die op de verschillende cijfers invloed uitoefenden, dan zeker zou er geen sterker bewijs voor eenige theorie denkbaar zijn, dan juist die cijfers, die hare kracht in de praktijk bewijzen; ontbreekt ons echter de kennis van slechts ééne zoodanige omstandigheid, dan moet de geheele berekening noodwendig falen. Een bewijs daarvoor levert wederom de brochure van den heer Jebb, althans zoo als ons die uit het geschrift van den heer Ploos van Amstel bekend is.

Om de fout van Crofton te vermijden, trekt deze af de geëmigreerden, en berekent de recidives alleen over hen, die in Ierland bleven, waardoor hij komt tot het resultaat, dat van de uit Lusk en Smithfield ontslagenen 18,3 pCt., van de uit Spike ontslagenen 5,8 pCt. op nieuw veroordeeld zijn. Hierbij ziet hij echter geheel over het hoofd, dat het juist de besten zijn, die het land verlaten, en het dus eene dwaasheid is te veronderstellen, dat onder deze eene gelijke verhouding van herveroordeeling zoude heerschen, als onder hen, die in Ierland blijvende veelal tot hunne oude makkers en vroegere levenswijze zijn teruggekeerd. Weegt men beide onjuistheden tegenover elkander, dan is Crofton, die de geëmigreerden

allen als verbeterd in rekening bragt, nader bij de waarheid, dan Jebb, die hen geheel buiten rekening laat.

Nog ééne zwarigheid blijft ons thans ter beantwoording over: zoude ook de bijzondere aanleg van het Iersche volk op de gunstige gevolgen van het Iersche gevangenisstelsel invloed hebben uitgeoefend? Hoe vreemd het welligt schijne, inderdaad hebben eenige tegenstanders deze vraag toestemmend beantwoord, om daarmede de toepassing der Iersche beginselen in andere landen te weren. Wat ons aangaat, wij betwijfelen zeer, of de Ieren zooveel gemakkelijker te verbeteren zijn dan de Nederlanders, en niet minder, of de Iersche bazen zooveel meer geneigd zullen zijn dan hunne Nederlandsche confrères, om in ontslagen dieven en falsarissen vertrouwen te stellen; waarom het Iersche stelsel alleen goed zou zijn voor de onbedorven landbewoners van Ierland (en Oldenburg), kunnen wij mede niet goed inzien. Vroeger hoorde men van al die bijzondere karaktertrekken der Ieren niets, en golden integendeel de gevangenen van die natie in de Engelsche gevangenissen voor de moeijelijksten om te regeren; en in het algemeen, ofschoon wij verre zijn van de eigenaardigheden der onderscheiden volken te loochenen, dunkt ons, dat de bevolking van Ierland en Nederland, van Dublin en Amsterdam vrij wel op denzelfden trap van zedelijke ontwikkeling zal staan, indien niet (zoo als wij zouden verwachten) het voordeel aan de zijde onzer landgenooten is. De mensch, de misdadiger, zal aan gene zijde der zee wel dezelfde zijn als aan dezen kant; de middelen, die daar tot zijne verbetering strekken, zullen in het algemeen genomen ook hier wel denzelfden invloed uitoefenen.

Wij hebben hiermede de verschillende vragen behandeld, waartoe de lezing van de geschriften, vóór en tegen het Iersche gevangenisstelsel in het licht verschenen, ons aanleiding gaf. Dat dit stelsel een model zoude zijn, hetwelk in al zijne bijzonderheden door ons moet worden nagevolgd, hebben wij niet beweerd; dat onze opmerkingen werkelijk verbeteringen zouden aanbrengen, ook dit durven wij niet veronderstellen, omdat tot de taak van gevangeniswetgever eene langdurige ervaring behoort, waarop wij zelfs van verre geene aanspraak maken. Maar dat het beginsel, hetwelk aan Crofton's stelsel ten grondslag ligt, het ware is, en daarop ook eenmaal onze strafwetgeving moet gebouwd worden, deze onze overtuiging meenen wij in de voorgaande bladzijden voldoende gestaafd te hebben. Die overtuiging wordt meer en meer algemeen, al heeft zij, vooral in ons vaderland, nog een hevigen strijd te verduren, zoowel tegen de mannen der routine als tegen de stelselmatige voorstanders der afzondering.

Het cellulair stelsel was in zijn tijd een belangrijke vooruit-

gang; geen wonder dat allen, die de zedelijke verbetering der gevangenen wenschten, zich onder zijne leuze vereenigden; maar des te treuriger is het, dat de meesten van hen niet schijnen in te zien, dat ook op dit gebied voortdurend ontwikkeling plaats heeft, en geen systeem de absolute waarheid kan vertegenwoordigen. De oude gevangenissen bedierven de ongelukkigen, aan hare tucht toevertrouwd; de cellulaire gevangenis behoedt hen voor die ramp, maar maakt hen ongeschikt voor het werkelijke leven; de gevangenis der toekomst moet hen door hare tucht opleiden tot bruikbare leden der maatschappij.

Wij eindigen met den wensch, dat het onnutte twisten over dit onderwerp moge ophouden, maar spoedig een Nederlandsche Crofton opsta, om ons eene regeling te schenken, die (cellulair of niet-cellulair) zoo goed werkt, dat het Nederlandsche stelsel zijnen ontwerper even veel eer aandoet, als sir Walter met zijne Iersche inrigting verdiend heeft.

P. R. Feith.

R. G. Philipson, *Over den volkenregtelijken regel:* "Schip is territoir." *Zwolle, de Erven J. J. Tijl.* 1864.

W. A. Reiger, *Over den volkenregtelijken regel:* "Schip is territoir." *Groningen, J. B. Huber.* 1865.

Ook naar het oordeel van den vreemdeling hebben de landgenooten van Grotius en Bynkershoek sinds vele jaren in hunne academische litteratuur betrekkelijk veel, en vooral betrekkelijk goed, bijgedragen tot de wetenschap van het algemeen volkenregt. Wij bezitten op het gebied van die wetenschap tal van monografiën, die ofschoon reeds oud, geenszins verouderd zijn en ook nu nog met vrucht geraadpleegd worden. 't Is alsof bij de jongelingschap, even als bij de gouvernementen die zich sedert de dagen van de Witt opvolgden, — enkele uitzonderingen daargelaten, — de overtuiging levendig is geweest, dat Nederland met zijn uitgebreiden handel maar zwakke verdedigingsmiddelen, er nog meer dan andere staten misschien, belang bij heeft om de milde en rationele beginselen van volkenregt te doen zegevieren over de gebruiken of misbruiken, deels door verkeerde inzigten, maar nog oneindig meer door naijver en egoïsme in het leven geroepen.

Laten wij hopen, dat onze hoogescholen ook in dit opzigt haren goeden naam zullen handhaven, want inderdaad, het volkenregt levert in onze dagen misschien nog meer dan vroeger, een rijke stof ter bearbeiding op. Het is voor elkeen duidelijk, dat die wetenschap in de laatste tien jaren een geheel nieuwe periode is ingegaan; eene periode, die nog op verre na niet al de resultaten heeft ontwikkeld van de nieuwe beginselen, welke zij ons gebragt heeft. De ervaring, sedert 1856 opgedaan, heeft reeds duidelijk geleerd, dat het Congres van Parijs niet het laatste, maar slechts het eerste woord van het moderne volkenregt heeft uitgesproken; dat men, stilstaande bij die eerste schrede op den nieuwen weg, de gewigtige overwinning, met zooveel moeite verkregen, vroeger of later noodzakelijk prijs geeft; dat het afschaffen van de kaapvaart en het huldigen van den regel: "vrij schip, vrij goed", op zich zelf nog niet voldoende is om het oorlogsregt binnen zijne natuurlijke grenzen terug te brengen en de volkomen vrijheid der onzijdigen te waarborgen; dat willekeur in het bepalen van de contrabande, willekeur bij de uitoefening van het blokkaderegt, willekeur bij het opbrengen en doorzoeken van schepen, willekeur eindelijk in de procedure voor de prijsgerigten, nu evenmin is buitengesloten als vroeger en bij voorkomende omstandigheden alligt voldoende zoude

zijn om, trots de beginselen van 1856, al de misbruiken in het leven terug te roepen, welke de zeeoorlogen in de eerste jaren van deze eeuw kenmerkten. De internationale overeenkomsten, noodig om ook die laatste gevaren voor altijd weg te nemen, kunnen op den duur moeijelijk achterwege blijven, omdat zij logisch voortvloeijen uit de beginselen, die men nu eens voor altijd als grondslagen heeft vastgesteld; maar het is niet alleen op de meer consequente toepassing van die reeds erkende beginselen, dat de moderne wetenschap aandringt. Nieuwe theoriën rijzen op, welke op hare beurt den triomf van nieuwe practijken najagen: hier wil men bedingen, dat alle eigendom van particulieren, ook die welke den vijand toebehoort, in den zeeoorlog zal worden geëerbiedigd, evenzeer als in de oorlogen op het vasteland; en elders nog verder gaande, ijvert men voor eene geheel nieuwe opvatting van het beginsel der staten-souvereiniteit, dien eersten grondslag van het practisch volkenregt. Men beweert, dat de naauwe band, door toenemende beschaving tusschen de onderscheiden volken geknoopt, niet gedoogt op den duur vast te houden aan het negatief karakter, dat tot nog toe het volkenregt kenmerkte; dat de groote staten-gemeenschap, welker trekken met den dag duidelijker te voorschijn komen, niet genoeg heeft aan die internationale marktpolicie, welke slechts daarvoor zorgt, dat partijen elkander zoo min mogelijk in de wielen rijden. In het belang van de groote volken-familie en in het belang ook van elk harer deelen, wil men aan die deelen meer positieve pligten hebben opgelegd; pligten om mede te werken tot het welzijn van anderen, overal waar die medewerking zonder eigen schade mogelijk is. Ik beoordeel die theoriën niet en ben geenszins blind voor de groote bezwaren, welke daartegen kunnen worden aangevoerd, maar het is genoeg, dat zij door gezaghebbenden zijn opgeworpen als natuurlijke uitvloeisels van de maatschappelijke behoeften onzer dagen, om de kwestiën die daarmede in verband staan, eene plaats te gunnen in het rijke programma, dat in de toekomst voor de beoefenaars van het volkenregt is weggelegd.

Men mag met vertrouwen zulk een programma noemen, waar de bewijzen voorhanden zijn, dat de studie van het volkenregt tegenwoordig aan onze hoogescholen niet minder in eere is dan ooit te voren. De twee werken, waarvan ik hierboven den eensluidenden titel mededeelde, behooren tot het beste en degelijkste wat onze academische litteratuur in de laatste jaren heeft opgeleverd: zij behandelen een der moeijelijkste vraagstukken van het volkenregt, en dit zoo grondig en naauwkeurig, dat de materie voor langen tijd werkelijk wordt uitgeput. Maakte de taal, waarin deze verhandelingen geschreven zijn, ze niet ontoegankelijk voor den vreemdeling, dan houd ik mij overtuigd, dat deze werken ook bui-

tenslands met grooten lof zouden worden vermeld, zoo dikwijls men daar de behandeling van hetzelfde onderwerp mogt beproeven.

Het is geen louter toeval dat de aandacht van onze beide schrijvers schier gelijktijdig op dezelfde stoffe gevestigd werd; want beiden vonden aanleiding tot hunnen arbeid in eene prijsvraag, nu drie jaren geleden door de hoogeschool te Groningen uitgeschreven. Welke beteekenis — dus vroeg men — heeft in het volkenregt de regel: dat het schip een deel en als het ware de voortzetting is van het grondgebied, waarover de staat zijn gezag uitstrekt? Hoe is die regel ontstaan, hoe heeft hij zich ontwikkeld en in hoeverre kan men beweren, dat zij ook nu nog als algemeen geldende wordt aangenomen? Moeijelijke en vooral veelomvattende vragen, tot welker juiste beantwoording heel wat onderscheidingen noodig zijn; onderscheidingen zoowel van soort, als van tijd en van plaats. Immers, het ook door vreemden erkende gezag, dat de staat over zijne schepen uitoefent, wanneer ze eenmaal zijn grondgebied verlaten hebben, is blijkens de ervaring een ander voor de oorlogschepen en een ander voor de koopvaarders; het heeft in dagen van vrede ruimer grenzen dan in oorlogstijd, en het kan niet even volkomen zijn in de havens van vreemde mogendheden, waar een ander en grooter gezag zich naast en veelal boven het zijne komt stellen, als midden in de open zee, los van alle vreemde heerschappij. Ter juiste beantwoording van de vraag behoort men dus zoowel in het wezen van het oorlogsregt, als in de natuur van het zoogenaamde internationaal privaatregt door te dringen.

Niet de eenheid van stof is dus opmerkelijk, maar wel een ander feit, dat bij onderlinge vergelijking van de twee proefschriften in het licht valt: beide schrijvers hebben hun onderwerp uitvoerig en grondig behandeld, beide geput uit ongeveer dezelfde bronnen, en toch komen zij schijnbaar tot geheel tegenovergestelde conclusiën. De Heer Philipson ziet den regel: "Schip is territoir" overal: hij ontstaat met de scheepvaart, geldt onvoorwaardelijk in vredestijd en kan het alleen aan onregt, geweld en baatzucht wijten, dat zijne beteekenis in tijden van oorlog wordt miskend. Naarmate echter het regt meer volkomen zegeviert over het geweld, naarmate de gesloten tractaten beter worden geëerbiedigd, naar die mate treedt de regel ook weder meer op den voorgrond en houden de uitzonderingen, vroeger met weêrzin toegelaten, op te bestaan. Nog maar weinig schreden voorwaarts, en de regel "schip is territoir," zal onvoorwaardelijk gelden, behalve alleen op het grondgebied van vreemde staten, waar het gezag van die staten het gezag, ook daar vroeger door den souverein van het schip uitgeoefend, meer en meer ter zijde stelt en verdringt. Geheel anders de Heer Reiger: de regel, welken Philipson overal aantreft en overal zoo duidelijk, dat hij het

naauwelijks noodig acht zijn bestaan te constateren, is naar de verklaring van den groningschen publicist nergens te vinden: hij zoekt dien te vergeefs in de oudheid, in de middeneeuwen, in de nieuwe geschiedenis, te vergeefs niet enkel in de practijk, maar ook in de geschriften der meest gezaghebbende leeraren van het volkenregt. Een enkel schrijver moge soms op den regel wijzen, zelden trekt hij daaruit de gevolgtrekkingen, welke men nu wil laten gelden, en in elk geval wordt zijne aanwijzing al spoedig door anderen als onjuist gewraakt. Eerst in den aanvang van de tegenwoordige eeuw komen de voornaamste publicisten allengs tot een ander gevoelen, en eindelijk gelukt het hun de practijk voor dat gevoelen te winnen; de regel van het volkenregt: "schip is territoir" wordt in 1856 geboren, ofschoon dan ook nog altijd onder heel wat beperkingen. De zoogenaamde eeuwenoude regel, waarvan Philipson gewaagt, is voor Reiger een zwak kind, dat eerst in de aanstaande lente zijn tienden verjaardag vieren zal.

Twee zoo uiteenloopende conclusiën als resultaat van een zelfde onderzoek schijnen oppervlakkig niet te pleiten voor de deugdelijkheid der navorschingen althans van één van beiden. Toch is het anders, naar ik meen: beide werken hebben groote, ofschoon dan ook verschillende deugden, en beide leeren in hoofdzaak hetzelfde, hoeveel moeite de Heer Reiger zich ook geven mogt om sterk te doen uitkomen, dat de beginselen van zijn mededinger te Utrecht den toets van grondig onderzoek onmogelijk kunnen doorstaan. Het verschil is inderdaad meer schijnbaar dan wezenlijk en laat zich, naar ik geloof, gemakkelijk verklaren, deels uit het verschillend standpunt dat beide schrijvers bij hun onderzoek hebben ingenomen, deels, en vooral, uit eene misvatting, die, naar mijn inzien althans, aan het werk van den Heer Reiger ten grondslag ligt.

Zonder mij met de bijzonderheden in te laten, wil ik trachten de gronden voor mijn gevoelen met een enkel woord duidelijk te maken en zoodoende het betrekkelijk goed regt van beide schrijvers te verdedigen.

Het volkenregt in het algemeen en zeer in het bijzonder het groote vraagstuk van de regten en pligten der oorlogvoerenden wordt, behoudens eenige uitzonderingen nogtans, door de fransche schrijvers geheel anders opgevat dan door de engelsche. Philipson heeft het bestaande verschil duidelijk uitgedrukt, toen hij er op wees, hoe Phillimore, de groote woordvoerder der engelsche school, altijd gewaagt van de *zoogenaamde* regten der onzijdigen, terwijl Hautefeuille, die meer in het bijzonder de fransche school vertegenwoordigt, het epitheton *zoogenaamde* bij voorkeur dan bezigt, als er van de regten der oorlogvoerenden sprake is. Het verschil moge ten deele hieruit worden verklaard, dat beide scholen te dikwijls in

hare vertoogen op de bijzondere belangen van hare eigen landgenooten letten, de hoofdoorzaak ligt elders, te weten in het feit, dat de franschen het volkenregt meer *dogmatisch*, de engelschen meer *historisch* opvatten. De franschman stelt eerst zijn regtsbeginsel vast en zoekt dan óf, en in hoeverre, hij dit in de geschiedenis kan terugvinden; de engelschman daarentegen wil van geen aprioristisch bepaald beginsel weten; hij vraagt naar het gebruik en proclameert dat wat hij vindt als volkenregt. De eerste loopt gevaar het bestaande, omdat het niet past in zijn systeem, onbillijk te beoordeelen, ja verkeerd op te vatten; de ander verwart al ligt dat wat is met dat wat zijn moet, het feit met het regt. Welnu, Philipson behoort tot de fransche school, terwijl Reiger sterk naar den kant der engelschen overhelt. Voor zooveel dan ook betreft het zuiver historisch betoog, het eenvoudig onderzoek naar hetgeen vroeger ten aanzien van den regel "schip is territoir" werkelijk gegolden heeft, zou ik in de meeste gevallen de voorkeur geven aan het groningsche proefschrift, dat inderdaad van goede historische critiek en groote scherpzinnigheid blijken dragt. Reiger heeft, dunkt mij, de waarheid geheel aan zijne zijde, wanneer hij bijv. de regelen van van het *Consolato del Mare* tegen Philipson in bescherming neemt, want ik ben geheel met hem overtuigd, dat die regelen inderdaad de getrouwe uitdrukking waren van het regtsbewustzijn der tijden waarin zij werden vastgesteld. Immers in die dagen ontbrak een juist inzigt in het wezen van het staatsregt schier geheel; zelfs op het eigenlijk staatsgebied waren de betrekkingen tusschen den vorst, den grond en zijne onderdanen bijna geheel van privaatregtelijken aard, en niets natuurlijker dus dan dat men bij het beoordeelen van de vraag, of vijandelijk goed veilig was op onzijdige schepen, ook eenvoudig met het burgerlijk regt te rade ging. Te beweren dat men toen reeds het gezag van den souverein over het schip met al de gevolgtrekkingen, welke daarin liggen opgesloten, behoorde te erkennen, is aan de middeneeuwen begrippen opdringen, welke haar ten eenemale vreemd gebleven zijn. Ook in het oordeel van Reiger over den aard van het oorlogsregt na den Munsterschen vrede, ligt veel waarheid: zijne bewering dat uit de groote menigte tractaten met den regel: "vrij schip, vrij goed" in dat tijdvak gesloten, de erkende heerschappij van dien regel geenszins mag worden opgemaakt, valt moeijelijk te loochenen. Immers de tractaten, hoe talrijk ook, bepalen slechts uitzonderingen, enkel geldende tusschen de partijen welke zich verbonden, maar bewijzen niets omtrent den regel, welke overal elders, waar dergelijke overeenkomsten niet werden aangegaan, zijne volle kracht behield.

Toch hecht ik oneindig meer aan die tractaten dan Reiger schijnt te doen; zij bewijzen, dunkt mij, dat het regtsbewustzijn der sta-

ten niet langer vrede had met de oude beginselen, en zich overal deed gelden waar het, trouwens kwalijk begrepen, eigenbelang dit niet verhinderde. Maar van dergelijke onderscheiding wil de groningsche publicist niets weten: voor hem schijnt elke practijk van het volkenregt, zoo ze maar algemeen gevestigd is, dezelfde waarde te hebben. De dogmatiek van Hautefeuille wordt overal met zeer voorname minachting ter zijde gesteld; waar deze zich beroept op het "droit primitif", gewaagt Reiger van "het zoogenaamde droit primitif van Hautefeuille", en kent hij daaraan even veel, of liever even weinig waarde toe als aan de dogmatiek van anderen, die juist het tegenovergestelde leeren. Naar streng regt heeft hij zeker gelijk: zoo min de eene als de andere theorie behoort tot het positieve volkenregt. Maar is zij daarom eene geheel onverschillige zaak, niet waardig dat men naar hare meerdere of mindere deugdelijkheid onderzoek doe? Is het de taak van den wetenschappelijken beoefenaar van het volkenregt om eenvoudig een catalogus te geven van de in het volkenverkeer geldende practijken? Mag hij de gebruiken die hij aantreft niet wegen op de schaal van de critiek, en deze regt, gene onregt noemen, al erkent hij ook dat deze zoowel als gene deel van het positief geldende regt uitmaken? Zoo neen, dan is het volkenregt een naam, en zijne ontwikkeling in de toekomst voor altijd onmogelijk gemaakt. Had er naast de engelsche nimmer eene andere, en ik durf zeggen edeler methode gegolden; had men bij de bepaling van het regt zich altijd tevreden gesteld met een teruggaan in het verleden, ten einde uit hetgeen was, te besluiten tot wat is, zonder te zoeken naar hetgeen zijn moet, de practijk van het volkenregt zou dan in onze dagen nog even ellendig zijn als honderd jaren geleden, en het licht van de wetenschap voor altijd ontbreken.

Men begrijpe mij echter wel: ik ben zoo min in het volkenverkeer als ergens elders geloovig voorstander van een abstract natuurregt voor alle tijden en onder alle omstandigheden geldende. Maar het is, dunkt mij, de taak van den publicist om daar, waar hij in het volkenregt groote algemeen erkende beginselen aantreft, te strijden tegen die practijken, welke, omdat ze aandruischen tegen die beginselen, onmogelijk tegelijk met deze deel van het volkenregt kunnen uitmaken; en omgekeerd ook, te ijveren voor al die wijzigingen, welke, omdat zij logisch voortvloeijen uit het erkende regt, tegelijk met dit ook regt behooren te zijn. Waar dus Hautefeuille spreekt van een "loi primitive", gaat het niet aan, zijne leer als eene louter subjectieve meening, juist even veel waard als de meening van hem, die het tegendeel volhoudt, eenvoudig ter zijde te stellen; de vraag kan enkel zijn: wie van beiden ijvert voor juiste conclusiën, uit wel erkende beginselen opgemaakt, want alleen aan de

zijde van dezen is het regt, misschien niet het positief geldende, maar zeker dat, hetwelk eenmaal regt moet worden, en tot welks triomf allen behooren bij te dragen. Ik wil dan ook niet met Reiger de contrabande bijv. op ééne lijn stellen met den ouden regel: "robe d'ennemi confisque robe d'ami", want de eerste is een zuiver uitvloeisel van het erkende oorlogsregt, en de laatste niet; men *kan* het verbod van contrabande laten varen, omdat het in onzen tijd vrij wel doelloos wordt, maar de regel dat het vijandelijk goed op neutrale schepen prijs is, *moet* worden opgegeven, omdat ze werkelijk onregt huldigt.

Het verschil van standpunt door onze beide schrijvers ingenomen, verklaart echter slechts ten deele de schijnbaar tegenstrijdige conclusiën waartoe zij gekomen zijn; de hoofdoorzaak ligt elders, namelijk in eene zonderlinge verwarring, waaraan Reiger zich, althans naar mijne opvatting, schuldig maakt. Beiden zijn het, geloof ik, hieromtrent eens, dat de regel: "schip is territoir", eigenlijk slechts op eene fictie steunt en eenvoudig dit beteekenen kan, dat op het schip het staatsgezag geldt, even als dit geldt op het territoir. Welnu die fictie, welke volgens Philipson en ook naar mijne overtuiging altijd heeft gegolden, was volgens Reiger vóór 1856 niet algemeen erkend. En waarom niet? Omdat ze nimmer voor een absoluten regel is doorgegaan; omdat het schip op vreemd grondgebied altijd meer of minder en allengs meer van het gezag zijns souvereins heeft moeten opofferen; omdat in den zeeoorlog het gezag van den neutralen souverein op zijn schip nooit volledig is erkend geworden. Toegegeven, maar wat bewijst dit? Mij dunkt eenvoudig dit, dat op den bewusten regel. door alle tijden heen, uitzonderingen zijn toegelaten. Beweert Philipson iets anders? Allerminst: hij stelt den regel voorop, en zegt dan, dat op dien regel altijd beperkingen bestonden, om daarna de geschiedenis van die beperkingen uitvoerig na te gaan. Welk onderscheid bestaat er nu tusschen beiden? Ik zoek het te vergeefs en vind alleen de zonderlinge bewering van Reiger, dat een regel niet geldt, zoolang daarop uitzonderingen mogelijk zijn. Gevaarlijke theorie voorwaar, met welker behulp men heel wat hoofdregelen van het volkenregt zou kunnen op zijde schuiven, den regel van de staten-souvereiniteit niet uitgezonderd. Immers niets is gemakkelijker aan te wijzen dan dat de neutrale staat in elken oorlog ook op eigen grondgebied een deel zijner vrijheid van handelen verliest; souvereiniteit nu onderstelt volkomen vrijheid, en daar deze niet altijd bestaat, zoo kan men de souvereiniteit ook niet als een algemeen erkenden. regel van volkenregt aannemen.

Elkeen gevoelt dat dergelijk betoog mank gaat, en toch Reiger oordeelt niet anders. Om te weten of de regel: "schip is territoir"

werkelijk tot het volkenregt behoort, dient men te vragen: wat is regel onder normale omstandigheden en in normale tijden, dat wil zeggen, op de open zee en in vredestijd? Welnu, op die vraag zijn geen twee antwoorden mogelijk: Philipson, Reiger en de geheele wereld met hen zeggen: onder normale omstandigheden geldt de fictie volkomen, en niemand zegt het uitdrukkelijker dan Reiger. Wanneer — zoo als voor eenige jaren in het Napelsche gebeurde — ettelijke avonturiers midden in vredestijd een bijzonder schip uitrusten, ten einde daarmede op het gebied van een bevrienden staat oproer aan te stoken, dan is dat schip, wanneer het maar de territoriale zee weder achter zich heeft, nogtans onschendbaar, zelfs voor de oorlogsmarine van den beleedigden souverein. Ziedaar de leer, en de juiste leer naar ik meen, van den groningschen publicist. Mag ik vragen of men duidelijker spreken kan, of men beter kan constateren, dat onder gewone omstandigheden het schip ook tegenover den vreemdeling uitsluitend onderworpen is aan het gezag van den souverein, wiens vlag het voert? Dat gezag wordt zoo volkomen erkend, dat het de vreemde marine magteloos maakt zelfs tegenover boosdoeners.

Maar er zijn uitzonderingen. Dat het schip, komende op het gebied van een anderen staat, niet meer uitsluitend aan het gezag zijns souvereins onderworpen blijft, is natuurlijk genoeg, en niemand die zulk eene uitzondering zal wraken. Maar het is een andere vraag, of ook het oorlogsregt den regel opheft, en juist hierover loopt de groote strijd. In het algemeen kan men zeker zeggen, dat de zeeoorlog den regel onderstelt en volstrekt onbestaanbaar is zonder dezen. Waarop zou de bevoegdheid eener mogendheid om zich meester te maken van een vreemd schip, kunnen steunen, zoo niet op het feit, dat dit schip, ofschoon behoorende aan vreedzame burgers, toch aan het gezag van haren vijand onderworpen is? De regel "schip is territoir", en die regel alleen, stempelt het tot vijandelijk goed. Maar moet nu ook in den oorlog het onzijdig schip voor onschendbaar doorgaan. Het feit dat die onschendbaarheid in vredestijd algemeen wordt aangenomen, is geen afdoend motief, want er zijn meer regten, welke in den regel onbetwist, in en door den oorlog ophouden te gelden. Het antwoord kan enkel hiervan afhangen, of de oorlog 't zij regten schept, 't zij pligten oplegt, met den regel onbestaanbaar. Zoo ja, dan moeten er uitzonderingen op den regel worden toegelaten; zoo neen, dan behoort deze ook in den oorlog te gelden. Welnu, Grotius, Bynkershoek en zoo vele andere publicisten, naar wier oordeel de vlag der onzijdige mogendheid het vijandelijk goed niet kan beveiligen, zij zagen in den oorlog een soort van noodregt, eene zeer ruime bevoegdheid, ook tegenover onzijdigen, om te doen wat het belang van den oorlogvoerenden staat medebrengt; daarom

alleen, en niet omdat zij den regel "schip is territoir", als vast beginsel onder normale omstandigheden, loochenden, verklaarden zij het vijandelijk goed ook op neutrale schepen voor goeden prijs. Immers dit buit maken was in het belang der oorlogvoerenden omdat het de tegenpartij kon schaden, en voor die overweging moest al het overige wijken.

Deze opvatting van het oorlogsregt bestaat echter niet meer in onze dagen: wij erkennen dat de oorlog een exceptioneel regt in het leven roept, maar alleen tusschen de oorlogvoerenden; wij erkennen ook, dat er in dien oorlog een exceptionele pligt ontstaat voor de neutralen, maar alleen de pligt om onzijdig te blijven. Moet nu onder die exceptioneele omstandigheden het vijandelijk goed toch onschendbaar zijn aan boord van de neutralen? Ja, tenzij gij het bewijs levert, dat de neutrale, die goederen vervoerende, aan zijn pligt van onzijdige mogendheid te kort doet. Dat bewijs kan niet geleverd worden en daarom moet in oorlog als in vrede de vlag de lading dekken. Onze uitspraak steunt alzoo niet hierop, dat het schip als fictief territoir onder alle omstandigheden absoluut onschendbaar behoort te zijn — niemand ontkent de bestaanbaarheid van uitzonderingen — maar enkel op deze overweging, dat de normale regel gelden blijft zoo lang geen hoogere, algemeen erkende regtsgrond dien regel komt opheffen. Zulk een regtsgrond werd vroeger aangenomen, en daarom kon toen naast den regel de uitvoering staan; thans echter wordt die regtsgrond niet meer erkend, en daarom eischt nu de regtvaardigheid het voortbestaan van den regel ook in oorlogstijd. Niet tegen het maken van uitzonderingen kwam men op, maar tegen het maken van ongemotiveerde uitzonderingen.

Had de Heer Reiger op die onderscheiding gelet, zijne overeenstemming in hoofdzaak met de leer van Philipson zou duidelijker zijn uitgekomen en de waarde van zijn voortreffelijk werk nog grooter zijn geweest.

J. T. Buijs.

C. A. Crommelin, Beschouwingen over de grondbelasting. Academisch proefschrift. Amsterdam, 1865.

Met belangstelling hebben wij kennis gemaakt met deze proeve van den Heer Crommelin, waarop wij met een enkel woord de aandacht der lezers van dit tijdschrift wenschen te vestigen.

De schrijver levert ons in dit werk *beschouwingen* over belastingen in het algemeen, over de grondbelasting in het bijzonder, en over de wijze waarop zij hier te lande wordt geheven, in verband met hare geschiedenis en hare beginselen. *Belastingen* werden vroeger geheven, zonder dat men er zich veel om bekommerde, wien ze troffen, welken tak van nijverheid of handel ze misschien mochten belemmeren (bl. 3 Proefschr.). We moeten hier intusschen protest aanteekenen in naam der wijsheid onzer vaderen, in den eersten tijd *freetraders* bij uitnemendheid, en op later datum zorgvol *beneficiërende*, wat men nog meende met beneficiën te kunnen redden. Al was de tafel zwaar van belaste spijzen, toch.... *mercaturae* paribatur, ne maximum atque instabile commodum pelleretur. De *premie* wordt in de plaats gesteld der natuurlijke winsten, toen deze later der nijverheid begonnen te ontvallen.

Als grondslag voor alle belasting wordt door velen aangenomen de verhouding tot de *diensten* die men geniet; maar de staathuishoudkunde en de praktijk leeren — en ook de Heer Crommelin vereenigt zich daarmede — dat de *belasting* moet worden geheven naar evenredigheid van ieders *vermogen* om bij te dragen. Ieder moet bijdragen naarmate hij geniet, zoo meenen velen: rechtvaardigheid houde daarbij de weegschaal.

Rechtvaardig beginsel inderdaad!.... mits we dan ook nog eens in Utopia leven, waar de staat voor niet meer zorgde dan voor de veiligheid van iederen burger. De *staat*, naar de tegenwoordige praktijk, moet meer dan dat doen: hij moet wegen aanleggen en kanalen, voor onderwijs zorgen en eeredienst, hij moet armoede verplegen, wanneer de eigen besparing ontbreekt of partikuliere liefdadigheid te kort schiet. Zal dan toch de *staat* hier zijn beginsel moeten volhouden: geen dienst zonder vergoeding, zonder *vergoeding* voor de volle kosten door hem besteed? Het *algemeen belang* is de drijfveer; maar hoe dat algemeen belang af te wegen, zóó dat ieder juist bijdrage naarmate zijn persoon daarin deelt? We huldigen met Schr. het beginsel der "*égalité des sacrifices*" (blz. 7); we stuiten intusschen bij hem een weinig lager op eene niet zeer logische redenering (bl. 11) over *verplichtingen* jegens den staat als maatstaf van belas-

ting: het beginsel due weder van do ut des, het "contrat onéreux" door den Schr. zelven vroeger verworpen.

Belasting naar *kapitaal* of naar *inkomsten?* ziedaar een andere vraag, waaromtrent S. een oplossing tracht te geven. Belasting naar *inkomsten* is zijne keus: niet alsof een belasting naar kapitaal uit het kapitaal zelf zou genomen worden, en dus de bron opdroogen; *beide* soort van belastingen worden voldaan *uit* de inkomsten, of ze veroordeelen zich zelven. Maar toch, de zaak ware *mogelijk* (!) bij belasting naar kapitaal: atqui ergo (blz. 9). Belasting naar kapitaal leidt bovendien tot *verplaatsing* van kapitalen, en *verplaatsing* van kapitaal, volgens S., is "voor den staat een min wenschelijke zaak." Quaeritur — maar *zeker* voor de maatschappij juist een zeer gewenschte zaak, daar de maatschappij noodig heeft beweegbare en telkens nieuw zich vormende kapitalen. Kon slechts die vorming van kapitalen bevorderd worden door vrijlating van den arbeid en door belasting alleen van wat uit de *inkomsten* allengs wordt opgelegd, de weg ware gevonden voor het meest wenschelijk en op den duur het meest vruchtdragend belastingstelsel.

S., zich verklarende voor belasting naar de inkomsten, ziet echter bezwaar in een *income-tax*, als met te veel moeite gepaard gaande bij de invoering (blz. 11); hij is eveneens tegen de *personele belasting*, als reeds door de ondervinding veroordeeld (blz. 12 vv.). En toch, de "fortune mobilaire" moet deelen in de bijdragen, die van ieder ander vermogensobjekt worden gevorderd (bl. 16). Engeland, Amerika, Oostenrijk en zoo menige Duitsche staat gaan ons daarin voor; de meeste Zwitsersche kantons hebben de *grondbelasting* opgeheven, en heffen daarvoor 1 à 1½ pct. van de kapitalen. Income-tax of rentebelasting vinden we overal weder terug — slechts niet in ons eigen land [1], tenzij in ontwerpen, onafgedaan, of in rapporten en beraadslagingen door geene besluiten achtervolgd.

Grondbelasting, gelijk alle *belasting*, was bij de vrije Germaansche volksstammen van ouds het brandmerk eener onderworpen en cijnsbare bevolking. *Schot* en *cijns* ruimen eerst allengs de plaats voor *morgengeld* en *verponding*, uitgebreid over al wie bezit, vrij of onvrij; zoo was de gang van zaken in Holland (blz. 81 v.) en ongeveer evenzoo in Gelderland, Overijssel, Stad en Lande, Drenthe en Brabant; een belasting onder anderen naam stemt in de andere provinciën overeen met de *Verponding* in de genoemde gewesten.

---

[1] 2 pct wordt geheven van de uitkeeringen van naamlooze maatschappijen (bl. 16). Of de wet daarmede iets anders bedoelt dan de aard der *patentbelasting* medebrengt: belasting van wat tot *bedrijf* of tot *handel* wordt aangewend?

Een eenige algemeene belasting op de onroerende goederen trad daarvoor in de plaats, in het stelsel van het jaar 1799 en van het jaar 1805, volgens Ordonnantie van het jaar 1807; eene belasting van 1½ pct. van de waarde volgens nieuw op te maken algemeene kohieren.

De *contribution foncière* van jaar VII verdrong kort daarna de nog niet geheel ingevoerde *belasting* van het jaar 1807 en bleef sedert de grondbelasting, nog heden naar tal van wetten, besluiten en aanschrijvingen geheven. In afwijking van het beginsel der wet van 1807, voerde de Fransche wet een stelsel van heffing in naar de zuivere *opbrengst* der landerijen en verwierp de *huurwaarde* (de *rent* volgens Ricardo, volgens S. den eenig uitvoerbaren maatstaf van alle grondbelasting). — De Heer Crommelin beschouwt nog eens uitvoerig die theorie van Ricardo en bestrijdt de daartegenoverstaande theorie van Carey (bl. 19—49); hij komt zelf tot het resultaat eener belasting op de *huurwaarde*, d. i. eener belasting op den eigenaar, met vrijstelling van den arbeid, de vruchten van den oogst, des landbouwers.

Het werk der *kadastrering* werd in 1816 op nieuw opgevat, en bleef voortduren tot in 1831, als wanneer de laatste opgaven werden bijeengebragt; sedert 1843 werden daar nog aan toegevoegd de kadastrale opgaven omtrent Limburg. De werkelijke toepassing had plaats voor ¼, voor ½ der kohieren allengs, doch bleef verder achterwege; sommige te hoog aangeslagen provinciën werden nog ontlast. De nieuw belastbare eigendommen werden sedert 1843 tevens geregeld ingevuld, alleen met uitzondering der provincie Limburg. Het bedrag zelf intusschen bleef een vast bedrag, omgeslagen over *provinciën*, over gemeenten en ingezetenen: de eenige belasting, waarbij nog het stelsel der *quotie* behouden bleef, treuriger gedachtenis uit de laatste dagen der oude republiek!

Die vaste bepaling vooraf van het bedrag gaf en geeft aan de belasting een eigenaardig karakter van *vaste rente*; van een vaste rente, haar direkten invloed oefenend op de waarde van den eigendom, meer nog dan bij zoo menige andere belasting op voorwerpen hetzij van verbruik of bezit. Die *fixiteit* van belasting heeft sommigen geleid tot een fictie zelfs van *onteigening*: de eerste bezitter alleen, ten tijde van het opstellen der belasting, zou de belasting dragen; geen volgend kooper zou ze meer voelen; althans hij zou in theorie moeten toegeven, dat ze eigenlijk reeds lang vooruit door zijn voorganger was afgedaan. Schr. verwerpt, en teregt, eene zoodanige theorie (Hoofdstuk II, blz. 50 vv.); de grondbelasting, gelijk iedere andere belasting, is een jaarlijksche opbrengst uit de vruchten van den eigendoms, mits ze slechts geëvenredigd blijve aan de wisselende huurwaarden dier eigendommen (blz. 73).

In ons land zijn de kadastrale waarden geheel verouderd; de eene provincie betaalde b. v. in 1858 bijna 13 pct., eene andere slechts ruim 11 pct. der kadastraal-belastbare opbrengst, en *Limburg* droeg tegenover een gemiddeld cijfer over al de overige provinciën van over de 12 pct., *alleen* nog geen 6⅛ pCt. Nu stelt men wel is waar te zeer *provinciën* tegenover *provinciën*, en vergeet daarbij een evenredige opbrengst der belasting door alle *ingezetenen* (treurig gevolg van het stelsel van *repartitie!*); maar toch, juist om tot die evenredigheid voor alle ingezetenen te geraken, moet men vooraf den weg banen door meer evenredigheid te brengen tusschen de provinciën. Schr. zelf trouwens, al verklaart hij zich tegen die poging tot *evenredigmaking* der grondbelasting voor Limburg, thans en reeds vroeger (in 1858) aan de orde, juist omdat eenmaal bij ons thans *fixiteit* der belasting is in het leven getreden (blz. 102 v., 80 v.), — erkent toch een evenredig kadaster, een geregeld te *herzien* kadaster tevens, als den onmisbaren grondslag eener evenredige grondbelasting (blz. 104, 73 vv.). We stemmen hem dit volkomen toe. Wij hopen ook van onze wetgevers, bij de aanstaande behandeling van het onderwerp, een krachtig volharden in de rigting reeds vroeger door hen aangenomen: evenredigmaking der belasting voor alle provinciën, gelijk door de 1e Kamer in 1850 voorop werd gesteld, en daarbij *herziening van het kadaster*, gelijk ze in 1858 door de 2e Kamer als grondslag voor alle afdoende hervorming der grondbelasting werd aangewezen.

Tot zoodanige hervorming moge ook de Heer Crommelin door zijne Akademische proeve iets hebben bijgedragen; tot bevordering van wat op dit terrein te hervormen en te verbeteren overblijft, moge hij ook door blijvende belangstelling het zijne toebrengen!

Wat het Proefschrift zelf aangaat, we zouden alleen een eenigzins korter en klaarder wijze van uitdrukking en wat ruimer keuze vooral van bronnen voor zijn onderwerp hebben gewenscht. We begroeten overigens met groot genoegen deze welgeslaagde Proeve, die voorzeker een waardige plaats zal innemen onder de Akademische dissertatiën van den laatsten tijd.

D., 6 Okt. 65. Mr. F. N. SICKENGA.

De aarde vóór den Zondvloed enz., door E. M. Beima, math. mag. et phil. nat. Doctor, Conservator aan 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leyden. Leyden en Rotterdam, van den Heuvell & van Santen en Nygh.

In de wet, regelende het middelbaar onderwijs, is ook de aardkunde onder de leervakken der Hoogere Burgerschool opgenomen.

De goede gevolgen van dezen maatregel zullen zeker niet uitblijven en wij zullen er ons spoedig in mogen verheugen, dat juiste denkbeelden over de wijze van ontstaan en de geaardheid van den Nederlandschen bodem, in kringen waar zij tot nu toe ontbraken, ingang gevonden zullen hebben. Eene goede kennis van den bodem van ons vaderland kan immers alleen door eene goede studie van de aardlagen, die in andere streken voorkomen, verkregen worden. Breiden wij ons geologisch onderzoek niet verder dan over ons Vaderland uit, zoo zullen wij zekerlijk menig feit dat wij aantreffen, onverklaard moeten laten, waarvan wij elders de oplossing spoedig zouden vinden.

Onze bodem nu is in betrekkelijk kort verledene tijden gevormd; eene kennis der voornaamste oudere gesteenten zal dus aan de studie van dien bodem moeten voorafgaan. Aan deze omstandigheid is het welligt toe te schrijven, dat de studie der aardkunde in ons land zoo weinig behartigd is geworden. Het nagaan toch van hetgeen in andere landen geschied en geschied is, van de gesteenten die in andere streken den bodem vormen, moet voor den Nederlander, wanneer hij zich niet telkens het nut voor oogen houdt, dat voor hem uit die studie kan voortvloeijen, dor zijn.

Van de hevige werking van het vuur, van de groote verscheidenheid der gesteenten, van de groote verschillen in de hoogteligging van enkele streken boven den spiegel der zee, van zoo vele zaken in het algemeen, waarvan de aardkundige spreekt, vindt hij geene voorbeelden in zijn land. Elke poging om de studie der geologie van andere landen aantrekkelijk te maken, dient dus op hoogen prijs gesteld te worden.

Het is zeker dat populaire werken over aardkunde, wanneer zij met vele en goede teekeningen voorzien zijn, daartoe zeer geschikte middelen zijn. De uitgevers van het hier boven aangehaalde werk hebben nu getracht aan het Nederlandsche volk een dergelijk boek, dat hun de studie der geologie aangenaam zal doen zijn, te leveren. Daardoor hebben zij aanspraak op onzen dank; de onbekrompene wijze waarop zij deze uitgave hebben opgezet, moet zeker geroemd worden.

Vragen wij ons nu af in hoeverre Dr. Beima aan de eischen, die aan een dergelijk boek gesteld kunnen worden, voldaan heeft.

Van het werk liggen de prospectus en de 1ste aflevering voor ons; de prospectus is door Dr. Beima onderteekend.

De studie der geschiedenis van onze planeet wordt daarin aanbevolen, als zijnde een vereischte om op beschaving aanspraak te kunnen maken. Zouden er waarlijk geene meer krachtige redenen aan te voeren zijn om de geologie in onze belangstelling aan te bevelen? Staat ook hier, even als bij zoo menige tak van wetenschap, hare nuttigheid niet op den voorgrond? Aan eene ijdele weetgierigheid kunnen wij op zoo menige wijze voldoen; het nut uit de kennis van feiten te trekken, maakt de studie er van wenschelijk.

Wij wilden gaarne Dr. Beima eene moeijelijke positie besparen en hopen dus niet, dat één der lezers van den prospectus hem komt verzoeken, "om ingeleid te worden tot de geheimen van het ontstaan van het volmaaktste aller schepselen."

Wij stooten voorts in den prospectus op eene handtastelijke tegenstrijdigheid. Onder den zondvloed toch, waarvan de schrijver herhaaldelijk spreekt, mogen wij geenen anderen dan den mozaïschen verstaan, daar de schrijver uitdrukkelijk zegt: "dat hij de waarde van het Mozaïsch scheppingsverhaal des te beter zal doen uitkomen"; bevat dit scheppingsverhaal waarheid, dan moet het verhaal van den zondvloed van denzelfden Mozes voor waarheid worden aangenomen.

Verder zegt echter de S.: "eerst met den zondvloed geschiedde de laatste toebereiding der aarde voor den mensch", — "de ontwikkeling van het menschengeslacht begint met dien vloed."

De gevolgtrekking, dat de aarde voor den zondvloed niet voor den mensch was "toebereid", ligt voor de hand. De vraag, hoe Adam en zijne nakomelingen op die voor hen "ontoebereide" aarde hebben kunnen leven, blijft ter beantwoording aan Dr. Beima overgelaten.

Geheel nieuw is de interpretatie van de paleontologie, als zijnde "de wetenschap, die ons met de geschiedenis van de wording en vorming des aardbols bekend maakt."

De volgende zin is geheel onverstaanbaar. "Hij zal den innigen zamenhang, waarin alle levensuitingen met onze planeet staan, den lezer onder de oogen brengen met de organische ontwikkeling, die in den loop der onmetelijke tijdruimten van het eenvoudige atoom tot mensch geworden is".

Eene organische ontwikkeling, die mensch wordt?!

Hoe verder Dr. Beima den titel voor zijn werk heeft kunnen kiezen, is ons onverklaarbaar. Hij zal toch, indien zijn doel was alle stelsels tot aan het alluvium te behandelen, niet meer aan den

zondvloed als aan eenen grooten vloed, waardoor alluvium en diluvium van elkander gescheiden zijn, gedacht hebben? Of is de titel gekozen om de belangstelling van velen, die aan overlevering hechten en zich het werk anders niet aanschaffen zouden, op te wekken? Ware wetenschap behoeft, al zal zij populair voorgesteld worden, een dergelijk uithangbord niet.

Laten wij ons door deze voorproef niet laten afschrikken om ook het eigenlijk geregt te smaken.

Dr. Beima wil ons vooreerst heldere denkbeelden over het begripelement geven. Een afzonderlijk hoofdstuk over grondstoffen gaat aan zijne geschiedenis der voorwereld vooraf.

De S. deelt ons mede dat, hoe verschillend ook de vormen en gedaanten zijn, welke wij in het rijk van het geschapene ontmoeten enz., er toch meest zamengestelde ligchamen optreden.

Dit zamengesteld zijn der ligchamen zouden wij uit het groote verschil in vorm, geaardheid enz. reeds meenen te moeten afleiden, en wij weten dus niet hoe Dr. Beima dit als reden van verbazing kan aangeven.

Duidelijkheid wordt zeker bij eene ontwikkeling van het begripelement vereischt; uit den volgenden zin: "Doch begint men met de "tallooze afzonderlijke ligchamen in hunne bestanddeelen te ontleden, "dan ziet men met verbazing dat dezelfde ligchamen onder de meest "verschillende vormen steeds terugkeeren enz.", weten wij echter niet op te maken, of het de afzonderlijke ligchamen zijn die terugkeeren of wel de bestanddeelen der ligchamen. In 't laatste geval, en de S. bedoelde dit waarschijnlijk, zouden de bestanddeelen onder de meest verschillende *vormen* voorkomen. Uiterst onduidelijk is ook aangegeven, dat diamant en koolstof dezelfde stoffen zijn en dat de rook en de geur van de roos beiden koolstof gemeen hebben. Niemand toch die niet met de feiten bekend is, zal zulks uit den zin opmaken. "Verschillende soorten van ligchamen zijn voorwaar de "diamant, de coaks, de rook en de roos, en toch is het eene en"kele grondstof, waaruit zij allen bestaan (?), één oorspronkelijke "ligchaam, één element der koolstof, in het eene der genoemde voor"werpen slechts eenigzins anders gewijzigd dan in het andere, hier "met andere ligchamen in zamenhang gebragt dan zulks dáár het "geval was".

Zijn zulke beelden in 't algemeen niet aan te bevelen, hier is het bewijs geleverd, hoe zij dikwijls tot een geheel verkeerde opvatting kunnen leiden.

De aniline kleuren beschouwt de S. als "overhalingsproducten der steenkolen, die zich met arsenicum of kwik vereenigd hebben!" — In 't dagelijksch leven zoude men zeggen: dat de S. de klok heeft hooren luiden, doch niet weet waar de klepel hangt. — De S. vindt

in 't ligchaam de plaats waar de belangrijkste grondstoffen allen voorkomen en noemt nu achtereenvolgens: zuurstof, waterstof enz., kalk, bitteraarde, potasch enz., zwavel, ijzer enz. op; hebben wij hieronder de belangrijkte grondstoffen dan wel een mengelmoes van grondstoffen en eenvoudige verbindingen te begrijpen?

Of Dr. Beima de waarheid der geschiedenis van de vrouw van Lot betwijfelt, is ons onbekend; wij moeten er echter tegen opkomen, als hij het menschelijk geslacht dien zelfden weg wil doen opgaan. Een zoutgehalte in het vleesch van 10 pCt., waarvan hij spreekt, is zeker al een goed begin om tot dien toestand te geraken.

Op bladz. 3 spreekt de S. van *verbindingen*, die uit de onderlinge *vermenging* van ligchamen ontstaan. Stappen wij er nog over heen, dat de S. nog van keurverwantschap spreekt, zoo moeten wij toch nog aanstippen, dat de begrippen allotropie en isomerie door Dr. Beima als niet verschillend worden beschouwd. De taak der groote onderzoekers in de scheikunde wordt door den S. niet hoog geschat; "zij zijn er toch op uit de stemming (bedoelt de S. den meer of minder vrolijken aard?) der ligchamen op te sporen."

Hoe weinig klaar de S. het denkbeeld grondstof voorstellen kan, blijkt nog ten overvloede uit den zin bladz. 4: "Kalium en natrium "vereenigen zich met zuurstof en worden wederom *wat zij te voren* "*waren*: potasch en soda."

Geeft de S. op, dat bij alle scheikundige vereenigingen warmte ontstaat, zoo mag hij electriciteit niet naderhand als in enkele gevallen optredend aangeven. De dynamische theorie zal zeker, zoo als zij hier met eenige woorden (bladz. 5) herdacht is, door het grootste getal der lezers (van het populaire werk) niet begrepen worden.

Wat de S. onder den drievoudigen ophoopings- of agregatietoestand verstaat, is onbegrijpelijk zelfs na zijne verklaring: "namelijk de vaste, vloeibare en gasvormige."

De S. schijnt de tot nu toe verrigte scheikundige onderzoekingen van kalkspaath niet te vertrouwen en in het bezit te zijn van juiste analysen; hij geeft namelijk op, dat kalk en koolzuur in de verhouding van 1 tot 2 deelen kalkspaath vormen!

Uiterst gebrekkig is de voorstelling van den grooteren weêrstand, welken "oude harde keijen" aan de werking van scheikundige invloeden bieden; zij heeten hier "te blijven bestaan, terwijl alle andere ligchamen wisselen"; het is te hopen, dat hun getal niet toeneemt, daar anders welligt spoedig een steenperiode aanbreken zal.

Eenige regelen verder geeft de S. duidelijk te kennen dat hij met woorden speelt, waarvan hij de beteekenis niet kent; tegenover *loogzouten*, die kleurloos (?) en traag (?) zijn, stelt hij de wakkere frissche *metalen met hunne zouten*.

Hoe de volgende zinnen te rijmen zijn, is ons onverklaarbaar: "in de *loogzouten* treden ons de eeuwige wisselingen der ligchamen "voor oogen; deze zijn de altijd *werkzame* en *nimmer rustende we-* "*zens* enz."; en eenige weinige regelen verder: "kiezel-, kleiaarde "en *loogzouten* zijn op zich zelf *kleurloos* en *traag*."

Die groote werkzaamheid schijnen echter de loogzouten met de stikstof der lucht te deelen; Dr. Beima geeft ons namelijk aan, dat alle vaste en vloeibare ligchamen zich met de gasvormige ligchamen der lucht verbinden!; al beperkt hij dit gezegde naderhand eenigzins door op de rol der zuurstof te wijzen, het is toch vastgesteld, dat de stikstof der lucht zich met alle vaste en vloeibare ligchamen verbindt!

Wij gaan voor ditmaal niet verder. Dr. Beima heeft zich blijkbaar in terra incognita gewaagd; hij heeft eene heldere voorstelling trachten te geven van een begrip, waarover hij zelf geene juiste denkbeelden bezit; vandaar eene verwarring, een gemis aan geleidelijkheid, eene onduidelijkheid, welke den lezer van het hoofdstuk "de Grondstoffen" beletten zullen zich een goed denkbeeld van eene grondstof te vormen.

Voor populaire werken zullen eene duidelijke verklaring der feiten, eene geleidelijke volgorde bij hunne behandeling zeer zeker boven het gebruiken van zulke beelden, als door den Schrijver gekozen en die dikwijls onjuist in opvatting, daarenboven nog slecht geteekend zijn, te verkiezen wezen.

Wij hebben ons volstrekt niet kunnen voorstellen, voor welke klasse van lezers Dr. Beima heeft willen schrijven. Waarschijnlijk voor hen die met de scheikunde niet vertrouwd waren, want anders ware toch eene toelichting van het begrip-element overbodig. Echter spreekt de S. van chloorsodium, phosphorzuren kalk, bitteraarde enz., alsof het alle aan den lezer bekende stoffen waren.

Bovendien is het geheele artikel doorweven met teleologische beschouwingen; in zijn prospectus deelt de S. mede, dat hij alléén waarheid tot rigtsnoer heeft genomen; hij sluite dan echter ook alle hypothèse buiten en late aan den lezer zelve over dáár, waar het verband tusschen oorzaak en gevolg niet met zekerheid bekend is, gevolgtrekkingen uit de medegedeelde feiten af te leiden.

Even als in zoo menige dagbladaankondiging, hebben wij ons tot het eerste hoofdstuk bepaald; een ander maal hopen wij nader de volgende hoofdstukken na te gaan. In 't belang der zaak wenschen wij echter ten zeerste, dat Dr. Beima toonen zal zich beter op geologisch en paleontologisch — dan op scheikundig gebied te bewegen.

Junij 1865. H.
H.

De ontwikkeling van het kind naar ligchaam en geest; Handleiding voor moeders, door G. A. N. Allebé, M. Dr. Derde, vermeerderde, grootendeels omgewerkte uitgaaf. Amsterdam, Caarelsen.

Het boek, waarvan de derde uitgaaf hier wordt aangekondigd, is reeds sedert jaren een veel gelezen en telkens geraadpleegd boek, dat aan den schrijver een welverdienden naam, aan vele moeders niet genoeg te waarderen raad en aan menig kind eene krachtige gezondheid heeft verschaft.

Welke beschaafde Nederlandsche moeder kent "het boek van Allebé" niet? Hoe velen zijn er niet, die hare kinderen volgens "het boek van Allebé" opvoeden? En waarlijk, zij, die dat werk bij de teedere taak van de opvoeding harer kinderen hebben bestudeerd en gevolgd, zullen zich daarover niet hebben beklaagd.

De publieke opinie heeft reeds sedert lang uitspraak gedaan. De beide eerste oplagen werden uitverkocht en de voortdurende vraag deed den uitgever tot het ter perse leggen eener derde uitgaaf besluiten. Inmiddels was, even als alle wetenschappen, ook die der gezondheidsleer in het algemeen (zij is immers ook eene wetenschap?) en die van den kinderlijken leeftijd in het bijzonder, vooruitgegaan. Van verscheidene nieuwe werken op dat gebied in de laatste jaren, vooral in Duitschland, Engeland en Frankrijk verschenen, had de schrijver kennis genomen, en hij meende teregt, dat, wilde hij zijn werk op de hoogte van den tijd houden, het hier en daar omwerking en bijvoeging behoefde. Het resultaat van zijn' arbeid ligt voor ons en mag zonder voorbehoud aan alle moeders, die hare kinderen liefhebben (en welke moeder heeft ze niet lief?) worden aanbevolen.

Door de omwerking heeft het boek niets van zijne frischheid verloren. Het munt, even als de beide vorige uitgaven, uit door duidelijke voorstelling in een' aangenamen stijl, en, zoo als te verwachten was, heeft het in volledigheid gewonnen. Eenige goed uitgevoerde houtsneêfiguren verduidelijken de beschrijving van een paar kleedingstukken voor zuigelingen, voorgeslagen door de *Ladies' Sanitary Association*, van het Duitsche *Wickelbett* en van de voornaamste gymnastische oefeningen volgens Schreber. Vooral verdient de aandacht eene *voedingstabel voor de eerste levensjaren*, die aan de lezeressen een groot gemak aanbiedt bij de raadpleging van dit werk. Zij vindt er de meest geschikte wijze van voeding op verschillenden leeftijd en onder verschillende omstandigheden, in een gemakkelijk overzigt aangewezen.

Wij zouden hier onze taak als afgedaan kunnen beschouwen en de pen neêrleggen, ware het niet dat wij nog met een enkel woord wenschten te wijzen op hetgeen de pogingen van Allebé en van anderen, die hem hierin zijn gevolgd, hebben uitgewerkt om de gezondheidsleer meer en meer bij ons volk, bepaaldelijk bij de beschaafde klassen, ingang té doen vinden. In uitvoerige bijzonderheden behoeven wij daarbij niet te treden, na de belangrijke aankondiging van het tijdschrift: "Schat der gezondheid", voor ongeveer drie jaren door Prof. Schneevoogt in de Gids geplaatst. Het resultaat van de pogingen der voorstanders en beoefenaars van de gezondheidsleer komt ons voor hoofdzakelijk te bestaan in:

1°. Betere verpleging van jonge kinderen;

2°. Steeds toenemende beoefening der gymnastiek;

3°. Een juister begrip van de noodzakelijkheid van luchtverversching;

4°. Verbeterde inrigting van schoollokalen.

Wat het eerste punt betreft, is er wel geen twijfel aan, dat beschaafde moeders bij de verpleging van hare kinderen vele vooroordeelen van vroegeren tijd hebben afgelegd, en een helderder inzigt in de behoeften van het kind hebben verkregen. Het stijf inbakeren, de flepjes, de dikke valhoeden, de dotjes en de berg op het hoofd zal men daar niet ligt meer ontmoeten, en ook bij de min gegoede en beschaafde klasse vindt het goede voorbeeld reeds navolging. Wel is waar is de invloed van een en ander op de kindersterfte nog niet merkbaar, want nog steeds sterft te Amsterdam de helft van de kinderen vóór het vijfde jaar, maar daarin zal geene verbetering komen, zoolang de woningen der armen grootendeels onder den grond liggen, zoolang hunne voeding ontoereikend is en de vader van het gezin dien huisselijken jammer in de kroeg blijft ontvlugten; doch daar, waar de voorschriften der gezondheidsleer worden gevolgd, zijn de resultaten op de ligchamelijke ontwikkeling der jeugd onmiskenbaar.

En de gymnastiek? Men zou geene oogen moeten hebben, wanneer men den gunstigen invloed voorbijzag, die de meer en meer, vooral in onze voornaamste steden, in zwang komende ligchaamsoefeningen op de ontwikkeling, kracht en gezondheid van onze jongelieden uitoefenen. Op vele scholen maakt de gymnastiek reeds een integrerend deel uit van het onderwijs, en bijna geene stad van eenige beteekenis is er meer, die niet op hare gymnastiekinrigting wijzen kan.

Ook in het derde punt is vooruitgang te bespeuren. Vijfentwintig jaar geleden waren er weinig menschen, die wisten, wat het woord ventilatie beteekent; thans is het in aller mond, en de meesten zijn met de nadeelen van bedorvene en de voordeelen van zuivere

lucht bekend. Het moge al waar zijn dat die kennis niet altijd in praktijk wordt gebragt; toch wordt er meer dan vroeger voor luchtververseching gezorgd.

De schoollokalen eindelijk hebben eene geheele hervorming ondergaan. Wel is waar wordt, bij gebrek aan de noodige middelen, nog menige school in een bedompt en slecht geventileerd vertrek gehouden, maar vele onderwijzers zijn met hun' tijd medegegaan, en de gemeentebesturen, hiertoe met kracht door het schooltoezigt aangespoord, zorgen meer en meer voor ruime, luchtige en frissche lokalen.

Het kan niet missen, of al de genoemde verbeteringen zullen na verloop van tijd medewerken tot verbetering van den gezondheidstoestand en tot vermindering der sterfte. Beoefening der openbare gezondheidsleer en opvolging van hare voorschriften, zal daartoe moeten bijdragen; van deze mogen in Nederland dezelfde heilzame gevolgen verwacht worden, die Engeland er door verkregen heeft, maar dan ook moet de stem der hygieinisten niet die eens roependen in de woestijn zijn, maar gemeentebesturen en burgerij moeten de handen ineenslaan om, zelfs ten koste van geldelijke opofferingen, alles, wat onze gezondheid in den weg staat, af te weren en weg te ruimen. Moge het hun daarbij nooit ontbreken aan de hulp van mannen als Allebé!

ONZE KOLONIALE STAATKUNDE

Onze koloniale staatkunde. Een beroep op het Nederlandsche volk. 's Gravenhage, 1865.

De brochure, welker titel wij boven dit opstel schreven, heeft reeds in hooge mate de aandacht van het publiek getrokken en zal die ongetwijfeld nog langen tijd bezig houden. Om meer dan ééne reden is zij geschikt grooten indruk te maken. In de eerste plaats om den persoon des schrijvers. Ofschoon de titel zijn naam niet noemt, de voorrede is daarmede onderteekend en, wat meer is, die voorrede zegt ons van de loopbaan des schrijvers genoeg om ieder te doen gevoelen, dat hij bevoegd is zijne stem te verheffen waar de koloniale belangen besproken worden. "Ik ben," zegt de schrijver, "in 1815 te 's Gravenhage geboren, in 1836 tot Indisch ambtenaar benoemd, ik heb van 1837 tot 1845 op Java en in de Molukko's in verschillende ondergeschikte rechterlijke en administrative betrekkingen gediend; ik ben vervolgens met het bestuur der afdeeling Buitenzorg en der residentiën Banjoemas, Preanger-regentschappen en Soerabaja belast en laatstelijk ruim vier jaren lang lid van het hoogste regeeringscollege van Indië geweest. Ik was dus in de gelegenheid de belangrijkste gedeelten van Java en eene buitenbezitting, het raderwerk der koloniale regering, den gang van zaken in Indië en de betrekking tot het moederland zeer van nabij te leeren kennen; mijne loopbaan heeft mij met alle klassen der bevolking veelvuldig in aanraking gebracht." Het gezag aan zulk een staat van dienst verbonden kan in geen geval gering wezen; het wordt dubbel groot wanneer men den naam draagt van Jhr. Mr. H. C. van der Wijck.

In de tweede plaats om den hoog ernstigen, imposanten toon, die in deze brochure wordt aangeslagen. De titel karakteriseert haar als "een beroep op het Nederlandsche volk." Het is dus tot dat volk, dat de schrijver in zijne voorrede de woorden richt: "Ik nader tot u met het bewustzijn eene zware verantwoordelijkheid op mij te laden, doch ik deins daarvoor niet terug, gevoelende dat, waar het land in gevaar is, plicht gebiedt in persoon op de bres te springen. Ik strijd zoowel voor uwe belangen als voor die van allen die mij dierbaar zijn, zonder te vragen of die strijd voor mijn persoon goed of kwaad zal opleveren." Aan den plechtigen toon dezer betuiging blijft het geheele boekske getrouw: er spreekt daaruit eene innige overtuiging; het is, zooals vooral uit de slotperiode blijkt, een woord den schrijver afgeperst door een drang des gemoeds, die hem geen rust gunde, aleer hij de overtuiging, op toevallige wijze bij hem verlevendigd, dat onze koloniale staatkunde zich op gevaarlijken weg bevindt, aan de natie had medegedeeld.

In de derde plaats om het tijdsgewricht, waarin deze brochure verschijnt. Wellicht was er voor onze koloniale staatkunde nooit een gewichtiger oogenblik dan het tegenwoordige. Noch door het reglement op het beleid der regeering van N. I. van 1854, noch door de wet op de wijze van beheer en verantwoording der geldmiddelen van N. I. van 1864, is, naar mijne overtuiging en die van velen, eene schrede gezet op het gebied der koloniale staatkunde zoo gewichtig, zoo beslissend voor de toekomst, als daarop gezet is door de thans bij de Tweede Kamer aanhangige "Vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in N. I. kunnen worden gevestigd." Dat wetsontwerp is de eerste ernstige poging om de rechtsbeginselen waarop de hedendaagsche Europesche maatschappij berust, ook in Ned. Indië in toepassing te brengen; het steekt de banier omhoog eener sociale omwenteling, waarvan de gevolgen niet te berekenen zijn. De zoo dikwijls aangeprezen leer, dat westersche beginselen niet passen voor oostersche toestanden, is daarbij bepaald verworpen. Hoe voorzichtig het ook in vele opzichten moge gesteld zijn, hoe langzaam en geleidelijk ook de overgang zijn moge die door zijne bepalingen beoogd wordt, het zal, tot wet verheven, eene reeks van veranderingen en regelingen noodzakelijk maken, waardoor de toestand van Java eene schier volkomen omkeering zal

ondergaan. Ieder die in de eer en de welvaart des Vaderlands belang stelt, ieder die voor Nederlandsch Indië hart heeft en niet de koloniale belangen ter zijde laat met die koele onverschilligheid, die alleen uit volstrekte onkunde verklaarbaar is, ziet de beslissing van het lot van dit ontwerp met gespannen verwachting te gemoet. Want welke wijziging ook dat ontwerp ondergaan moge, wanneer de hoofdbeginselen waarop het rust, worden aangenomen, zal het spoedig gedaan zijn met de beoefening der kunst "how to manage a colony" (d. i., eenigzins vrij vertaald: "hoe men een groot deel der staatslasten door eene kolonie kan laten dragen"). Wij zullen dan, met terzijdelating van alle kunstgrepen, eenvoudig wat wij in het moederland als recht hebben erkend, en de verwezenlijking waarvan wij hier als het hoogste staatsdoel beschouwen, ook in Indië als het eenig richtsnoer van ons bestuur gaan beschouwen.

Tegenover die cultuurwet (want zoo zullen ook wij, overeenkomstig een reeds gevestigd spraakgebruik, dat wetsontwerp kortheidshalve noemen) verkeert de heer van der Wijck in eene zeer bijzondere positie. Hij is het volkomen eens met de edelmoedige gedachte die haar den ontwerpers heeft ingegeven; hij verdedigt de belangen der inlandsche bevolking met eene schaars geëvenaarde warmte; de verwezenlijking, ook in Indië, van wat der moderne zamenleving als recht geldt, staat bij hem zoozeer als bij iemand op den voorgrond; hij zou zelfs de hervormingen, door de cultuurwet voorgeschreven, in vele opzichten willen voorbij streven, en veroordeelt, zoo al niet met ronde woorden, dan toch ingewikkeld, de teedere bezorgdheid die zij vooralsnog voor de belangen van het batig slot aan den dag legt. En toch komt het ons voor dat de uitgave zijner brochure, al draagt zij dit niet op het voorhoofd, bepaaldelijk tegen het ontwerp van cultuurwet gerigt is; dat hij daarmede vooral beoogd heeft de natie terug te brengen van den verkeerden weg tot hervorming, dien zij, naar zijn inzien, met deze wet zal betreden, en haar te overtuigen, dat de verwezenlijking van het recht in Indië door geheel andere middelen moet bereikt worden. Niet om het cultuurstelsel te handhaven en het batig slot in bescherming te nemen, is de Heer van der Wijck een vijand der cultuurwet: beide zijn zelden in sterker bewoordingen dan in zijn vlugschrift gebrandmerkt. Maar het is de overtuiging dat die wet *onmogelijk* is,

die de eenige — maar zeker dan ook voldoende — grond zijner bestrijding uitmaakt. Ik veroorloof mij de volgende plaats (blz. 51) af te schrijven, omdat zij zijne meening over de cultuurwet bondig en onbewimpeld uitspreekt:

"Gij valt hier de cultuurwet en den minister aan, zal men mij toeroepen. Neen; de minister heeft mij wel wegens die wet willen raadplegen, ik heb haar breedvoerig met hem besproken, en ik moet bekennen, dat, wanneer er eene wet moet gemaakt worden, ik geene betere zou weten te ontwerpen. Nog veel minder wil ik den man aanvallen, dien ik hoog acht, omdat hij, rijkelijk gezegend met hetgeen de gewone sterveling als het toppunt zijner wenschen beschouwt, vaderlandsliefde genoeg heeft om te trachten het vermolmde, wellicht maar al te lekke schip onzer koloniale staatkunde, tusschen tallooze klippen en reven door, naar eene veilige haven te sturen, en dat met ongehoorde inspanning van krachten en niettegenstaande de manschap hem veelal eer tot last dan tot hulp is; waar zij bang is geworden hem openlijk aan te vallen, doch achter zijn rug blijft voortmompelen en voor een deel van genoegen in de handen zou wrijven, zoo zij hem zag struikelen. Maar ik val u aan, o lezer," [en de lezer is hier het Nederlandsche volk, waarop de schrijver zich beroept,] "die hem gedwongen hebt eerst eene indische comptabiliteitswet in te dienen (met schrik hoorde ik haar onlangs doopen: dat wangedrocht, dat de hebzucht tot moeder, onverstand en onkunde tot vaders heeft), en die nu eene *onmogelijke* cultuurwet verlangt."

Toen mij de brochure van den heer van der Wijck in handen kwam, was ik nog onder den verschen indruk van de lezing en overweging der cultuurwet, en daarmede zoo vervuld, dat de lust bij mij was ontwaakt, mijne gedachten daarover aan de lezers van "de Gids" mede te deelen. Ook ik had, ik ontveins het niet, tegen het ontwerp gewichtige bedenkingen, die het niet mijn voornemen was te verhelen. Mijn warme sympathie voor de hoofdbeginselen daarin gehuldigd, kon mij niet blind maken voor de eindelooze moeijelijkheden waarop de toepassing dier beginselen aanvankelijk stuiten zal. Maar mijne eigene denkbeelden van hervorming in Indië zijn toch te zeer in de richting van dit ontwerp, dan dat ik mij onder de eigenlijke bestrijders zou hebben geschaard. De moed om het onvoorwaardelijk aan te prijzen of, laat mij liever zeggen, de overtuiging, dat het onvoorwaardelijk aan te prijzen is, zou mij

ontbroken hebben; maar ik zou toch mijne vreugde hebben betuigd, dat het aan de Kamer is aangeboden, en dat daardoor gewichtige vragen aan de orde zijn gesteld, welker rijpe overweging in allen gevalle strekken zal om weder meer licht over de koloniale vraagstukken te verspreiden, en wederom aan dezen en genen de oogen te openen voor de erkentenis der waarheid, dat de wijze waarop wij Indië tot dusverre beheerden, waarschijnlijk niet tot voordeel, maar zeker niet tot eer van het Vaderland heeft gestrekt. Mocht dan ook het ontwerp niet tot wet worden verheven (en wie zou durven verwachten, dat reeds de eerste poging om zoo gewichtige belangen te regelen, daartoe genoegzamen bijval zou vinden?), ik hield mij overtuigd dat de discussie daarover niet zonder vrucht zou blijven, en ons althans eene schrede nader zou brengen tot de beantwoording der vraag, hoe het moet worden aangevat om, wat onze tijd als recht erkent, ook in Indië te verwezenlijken.

In dat alles staat mijne overtuiging vrij scherp over tegen die van den heer van der Wijck. Het schijnt mij toe zijne bedoeling te zijn, de discussie over de "onmogelijke" cultuurwet te smoren in eene algeheele vernietiging van den parlementairen invloed op de Indische aangelegenheden. Hij heeft zich tot de echo gemaakt dier klachten, zoo dikwijls uit Indië vernomen, over de miskenning der Indische belangen en de verguizing van Indische personen, waaraan zich de vertegenwoordiging schuldig maakt, en spreekt zelfs van "eene onredelijke en sarrende behandeling van de zijde des moederlands," die, wel is waar, de Nederlanders in Indië niet tot afval zal nopen, maar hen wrevelig en moedeloos maakt, zoodat zij in de ure des gevaars de zedelijke kracht zouden missen, om leven en bezittingen voor de Kolonie en het Vaderland ten offer te brengen. En de gevaren van den toestand, waarin Indië verkeert, worden door den schrijver niet gering geacht; naar zijne voorstelling is het gelijk aan een vulkaan, waarvan ieder oogenblik eene uitbarsting is te verwachten. Er is dus voor de wonden van Indië een spoedig en krachtig werkend geneesmiddel noodig; maar wat eene beraadslaging over de cultuurwet goeds zou kunnen uitwerken, zou in geen geval een dadelijk geneesmiddel bieden, zou eerst kunnen worden toegepast, wanneer het vermoedelijk te laat was. En wat erger is, door die beraadslaging zelve worden de gevaren van den toestand ieder oogenblik verhoogd. Het wijzen op de verkeerdheden,

het breed uitmeten van het onrecht, waaraan de Javaan is blootgesteld, dat van zulk een beraadslaging onafscheidelijk is, heeft noodzakelijk de strekking om het vuur der ontevredenheid aan te blazen en gedurig hooger te doen opflikkeren.

Ik ontveins niet dat de eerste lezing van het vlugschrift van den heer van der Wijck vrij wat indruk op mij maakte en mij wel een weinig in mijne overtuiging schokte. Ik moet dit nader bepalen. Niet omtrent de juistheid der hoofdbeginselen, waarop de cultuurwet berust; de heer van der Wijck zelf hecht daaraan zijn zegel, wanneer hij zegt dat, zoo er eene wet zijn moet, hij geene betere zou weten te ontwerpen. Ook niet omdat hij die wet eene "onmogelijke" genoemd heeft. De stelling dat die wet, schoon de best mogelijke, toch eene onmogelijke is, kan zeker niet strekken om tot eene gezette overweging van het ontwerp aan te sporen, en zou, indien zij bewezen was, alleen voldoende zijn om ons alle discussie daarover in wanhoop te doen opgeven. Maar de heer van der Wijck heeft zijn oordeel, dat ook deze best mogelijke cultuurwet onmogelijk is, niet gemotiveerd, of het moest zijn door de bezwaren die hij, blz. 49 en 50, in de kadastreering van Java, "die de grondslag van elk goed geregeld landbezit behoort te zijn," heeft opgemerkt. Dat die kadastreering "eene zaak van tijd en van zeer veel geduld en volharding zal zijn," is niemand meer dan ik gereed om te erkennen, maar de begrippen *moeielijk* en *onmogelijk* liggen nog oneindig ver van elkander: de moeielijkheid is nog altijd een der vormen der mogelijkheid, terwijl "onmogelijk" elke mogelijkheid buitensluit. De discussie over eene *onmogelijke* zaak zou dwaasheid zijn, maar juist bij eene *moeielijke* zaak schijnen grondig en veelzijdig onderzoek en rijpe overweging op hunne plaats.

Maar het was dan ook op eene geheel andere wijze dat mijne overtuiging geschokt was. Ik voelde mij eenigzins door de vrees van den schrijver voor de gevaren der discussie aangestoken, en was zoozeer meêgesleept door de warmte zijner overtuiging dat een onmiddellijk werkend redmiddel moet worden aangegrepen, dat ik mij een oogenblik geneigd gevoelde hem te volgen op den weg van plotselinge en onvoorbereide hervorming, zonder te denken aan den geweldigen schok die daarvan het noodwendig gevolg moet zijn.

Toen echter de eerste indruk der lezing voorbij was en ik mij rekenschap begon te geven van de waarde der beschou-

wingen en argumenten door den schrijver te berde gebracht, werd ik allengs weder gerustgesteld, en verlevendigde zich op nieuw de overtuiging, dat alleen langs den weg van geleidelijke hervorming iets wezenlijk en blijvend goeds voor Nederland en Nederlandsch Indië kan worden gesticht, en dat de weg — en zoo ik hoop en vertrouw niet alleen ten gevolge van *dwang* van de zijde der Vertegenwoordiging — door den Minister van Koloniën ingeslagen, om een debat over de hoofdbeginselen van zulk eene hervorming uit te lokken en daardoor eene vaste basis voor verdere maatregelen te verkrijgen, verre de voorkeur verdient boven dien der plotselinge — haast zeide ik onbesuisde — hervorming, door den heer van der Wijck aanbevolen.

Het is van deze meening dat ik in de volgende bladen rekenschap wensch te geven, ten einde daardoor de bespreking van eenige hoofdpunten der cultuurwet, die ik hoop later te doen volgen, zoo mogelijk te rechtvaardigen in de oogen van hen, die wellicht langer dan ik onder den indruk der alarmeerende beschouwingen van den heer van der Wijck gebleven zijn. Ik wil trachten tot dat einde aan te toonen, dat zijne vrees voor de gevaren van het oogenblik overdreven is; dat het groote redmiddel door hem aanbevolen, de opoffering van het "batig saldo", niet maar zoo voetstoots volledig kan worden toegepast, en eindelijk dat de veranderingen, die hij in de wijze van beheer onzer koloniën brengen wil, vermoedelijk meer kwaad dan goed zouden stichten.

I.

De schrijver begint zijn vertoog met eenige aanhalingen uit het werk van de Tocqueville, "l'ancien régime et la révolution." De lezing van dat werk had reeds vroeger, toen hij nog resident van Soerabaja was, een diepen indruk op hem gemaakt om "de veelvuldige punten van overeenkomst van den maatschappelijken toestand op Java met dien, welke de Fransche revolutie voorafging." In het Vaderland teruggekeerd, las hij op nieuw hetzelfde werk, en kreeg daarvan niet slechts denzelfden indruk, maar een veel sterkeren. Alles wat hij in

Indië in de laatste jaren gezien en beleefd had, kwam hem daarbij voor den geest, en de overtuiging dat Indië in een toestand verkeert, zwanger van dezelfde gevaren, die vóór 1789 Frankrijk boven het hoofd hingen en in dat noodlottige jaar over het land zijn uitgebarsten, werd zoo sterk, dat hij zich niet langer weêrhouden kon dien indruk mede te deelen, opdat de lessen van de Tocqueville zoo mogelijk strekken mochten om de gevaren af te keeren, die Indië bedreigen. Wij hebben hier niet te doen met een besluit dat door de vernieuwde lezing van het werk van de Tocqueville tot rijpheid kwam, maar met een besluit dat zijn ontstaan geheel en al aan den indruk dier vernieuwde lezing te danken had. "Vraagt gij mij, lezer," dus spreekt de schrijver op blz. 65, "hoe ik er toe kom eerst nu, wellicht ter elfder ure, dit opstel te schrijven; ik weet er u niets anders van te zeggen, dan dat ik omstreeks drie weken geleden er nog in de verte niet aan dacht; dat ik toevallig bij een vriend het werk van de Tocqueville vond en het leende; dat onder de lezing het denkbeeld om u mijne indrukken mede te deelen, zich van mij meester maakten, en mij geen rust of duur meer liet, totdat ik u alles, wat mij reeds lang op het hart lag en met zorg vervulde, had medegedeeld."

Wanneer wij groot gewicht moeten hechten aan het oordeel van een man als de heer van der Wijck, niemand kan ons euvel duiden dat wij de omstandigheden, vooral de gemoedsstemming, waarin hij dit oordeel uitsprak, in aanmerking nemen, waar het er op aankomt de waarde daarvan te bepalen. De schrijver zelf heeft ons een blik daarin gegund, en indien die blik bij mij gestrekt heeft om mijne onrust over de door hem geschilderde gevaren aanmerkelijk te temperen, dan mag ik dit niet verzwijgen. Want ik houd vrees voor een slechten raadsman, en zou mij weinig goeds voorstellen van maatregelen tot hervorming onzer koloniale staatkunde, plotseling genomen onder den indruk dezer hartstocht. Vrees aan te jagen is een krachtig, maar op zich zelf vaak van onheil zwanger middel om tot handelen te drijven. Waar iemand werkelijk de gevaren dreigend acht, kan men het hem niet euvel duiden, dat hij tot dit middel zijne toevlucht neemt; maar wie meent dat de schildering der gevaren overdreven is, moet zich niet door een *argumentum a tutiori* laten verleiden, om zijne overtuiging te verbergen. Dit zou alleen dan goed zijn, wanneer men met

recht kon stellen, dat de maatregelen door vrees ingegeven, in ieder geval beter zijn dan de maatregelen, die de vrucht zijn van kalm beraad.

De heer v. d. Wijck zal het bij eenig nadenken zelf niet vreemd vinden, dat zijne lezers aan die, op verren afstand van Indië, toevallig door de lezing van een welsprekend boek bij hem opgewekte vrees, die binnen den tijd van drie weken het plan, om als schrijver op te treden, bij hem deed opkomen en tot de volvoering bracht, niet hetzelfde gewicht hechten, dat zij hechten zouden aan eene brochure, die, op de plaats zelve geschreven, de onmiddellijke vrucht was van hetgeen hij daar dagelijks met eigene oogen opmerkte. Wanneer de schrijver ons op grond zijner eigene ervaring verklaard had, dat er eene hooggaande ontevredenheid en gisting onder de Javanen wordt aangetroffen; indien hij daarvan feitelijke bewijzen had medegedeeld; indien die dagelijksche waarneming van de stemming des volks hem dit geschrift had afgeperst; het zou eene geheel andere beteekenis erlangen. De schrijver blijft niet in gebreke om vele feiten te vermelden, waardoor, naar zijne berekening, het misnoegen der Javaansche bevolking, der hoofden, der Chinezen, der Europeanen in Indië, *kan* zijn opgewekt; maar de bewijzen dat dit misnoegen werkelijk in de harten van deze verschillende deelen der bevolking heeft post gevat en hen voor eene gewelddadige omwenteling heeft rijp gemaakt, ontbreken schier geheel. Dat onder de Europesche bevolking eenige ontevredenheid heerscht -- het gevolg vooral van de kwijning der industrie, den ondergang veler ondernemingen, het gebrek aan crediet en het gemis aan vertrouwen — is algemeen genoeg bekend; maar, zoo dit nog noodig ware, de heer van der Wijck heeft ons zelf gerust gesteld, dat van dit deel der bevolking, waarvan de belangen zoo nauw aan die van het moederland verbonden zijn, niets voor ons is te vreezen. Wat de inlandsche bevolking betreft, wel spreekt hij op blz. 46 van teekenen, zoo als den storm voorafgaan, die ons niet zouden hebben ontbroken, maar wat daarvan werkelijk wordt medegedeeld, heeft, gelukkig! niet veel om het lijf. "Of zijn reeds," dus vraagt hij, "uit uw geheugen gewischt, en is in uwe ooren het geluid verdoofd van de klewang-wettende gezangen?" Dit kan slechts zien op de woorden van Multatuli: "En ik zou klewang-wettende krijgszangen slingeren in de gemoederen van die martelaren, wien ik hulpe heb toegezegd, ik, Multatuli."

Maar ik bid u, wat bewijzen die krijgszangen, die Multatuli in de harten der Javanen wil slingeren, maar, zooveel ik weet, tot dusverre niet geslingerd heeft, voor de onder de inlandsche bevolking heerschende gisting? Het adres der 13 Indische mannen, dat vervolgens ter sprake komt, bewijst alweder niet anders dan dat er Europeanen zijn die de zaken donker inzien en den weg afkeuren door de regeering betreden, maar leert ons even weinig van de stemming der inlanders, als de gezangen, die Multatuli voor hen wil opstellen. Erger zeker zijn "de berichten van oproeren, die het kenmerk dragen van een den Europeaan hoogst vijandigen, fanatieken geest"; maar gelukkig vindt de schrijver zelf zich genoopt, om er, ongetwijfeld naar waarheid, bij te voegen, dat zij van weinig beteekenis zijn geweest. En wel mogen wij vragen, wanneer dan in Indië de dagen geweest zijn, waarin men niet soms iets vernam van volksbewegingen, verwekt door heerschzuchtige vorsten of priesters, die op het domme bijgeloof der menigte speculeerden? Het is er verre van af dat ik zou willen raden op zulke volksbewegingen geen acht te slaan; integendeel, ik acht het van het hoogste gewicht, dat men de oorzaken daarvan opspore en trachte ze in de kiem te versmoren; maar men moet niet als een bijzonder gevaarlijk symptoom van het tegenwoordig oogenblik doen voorkomen, wat in Indië te allen tijde een zich telkens voordoend verschijnsel is geweest. "Hebt gij niet hooren mompelen van eenen vloekzang, te afgrijsselijk, om u dien hier mede te deelen?" dus gaat de schrijver voort; maar ik, die niet weet, welken vloekzang de schrijver bedoelt, zou wel gewenscht hebben dat hij dien werkelijk had medegedeeld. Over dit zoo geheimzinnig aangeduide feit, moet ik mijn oordeel opschorten. Maar wanneer de schrijver ten slotte over de gedrukte stemming in Indië spreekt, dan heeft hij toch zeker wel weder het oog op de gedrukte stemming der Europeanen, die zich weder uit de reeds vermelde crisis in handel en industrie genoegzaam laat verklaren.

De werkelijke bewijzen die de schrijver bijbrengt voor zijne stelling, dat wij op Java met rassche schreden eene omwenteling van soortgelijken aard, als de Fransche van 1789, tegemoet gaan, zijn dus weinige en van weinig belang. En het is dan ook niet onder den indruk dezer feiten, maar onder den indruk der lezing van de Tocqueville, dat hij de vrees heeft opgevat, waarvan zijne brochure getuigenis geeft. Wel

zegt hij, dat wat hij nu schrijft, hem sedert lang op het hart lag; maar daar staat tegenover dat hij drie weken voor de verschijning zijner brochure er nog volstrekt niet aan gedacht had met zijne beschouwing van de Indische zaken voor het publiek te treden. Dat het hem vóór die drie weken aan de belangstelling, aan de vaderlandsliefde zou ontbroken hebben, die hem later de pen in de hand gaf, kunnen wij niet aannemen; wij moeten er dus wel bij blijven, dat eerst de herlezing van de Tocqueville zijne bekommering, zij moge dan reeds vroeger smeulende zijn geweest, tot eene vlam heeft aangewakkerd, die zich ook naar buiten heeft geopenbaard.

Ik kan mij van den diepen indruk dien de lezing van de Tocqueville's geschrift op den heer van der Wijck gemaakt heeft, zeer goed rekenschap geven. De door hem aangehaalde plaatsen, die den toestand van Frankrijk vóór de omwenteling beschrijven, zijn zoodanig, dat zij bijna regel voor regel en woord voor woord op den tegenwoordigen toestand van Java toepasselijk zijn. Zou niet, waar de toestanden zoo zeer overeenkomen, een gelijksoortig verloop der gebeurtenissen te verwachten zijn? De kracht die zoodanige redeneeringen bij analogie op onzen geest oefenen, is doorgaans veel grooter dan hare werkelijke waarde. De reden is dat zij meer op de verbeelding dan op het verstand werken. Het is daarom dat leeraars der jeugd en volksredenaars zich zoo gaarne van analogiën bedienen. De eerste indruk van zulk eene treffende analogie als de heer van der Wijck heeft bijgebracht, moet natuurlijk zeer sterk zijn; en wanneer men met schrijven niet wacht tot die indruk is verflauwd, tot de kalme redeneering het haar toekomend gezag heeft hernomen; wanneer het bewogen gemoed zich, zonder tijd van beraad te nemen, aanstonds op het papier uitstort, dan is juist zulk eene pennevrucht als die van den schrijver te verwachten.

Maar elke analogie, ook de treffendste niet uitgenomen, heeft nevens hare sterke, ook hare zwakkere zijde. De eerste bestaat in de punten van overeenkomst die de beide vergeleken gevallen of toestanden aanbieden, de andere in hunne punten van verschil. Ziehier een voorbeeld van de punten van overeenkomst die de schrijver ons voorhoudt: "Evenmin als in Frankrijk de boerenstand, is het op Java de inlander, die zelf zijne grieven doet gelden; maar even als in Frankrijk de schrijvers, de hoogere standen, de adel en de regeering den landman zijne

grieven voorhouden en deze ten breedste uitmeten, zijn het op Java en in Nederland de overheerschende klasse, de Europeanen, die in boeken, in brochures, in dagbladen, in de Kamers en zelfs in de stukken, die van de regeering uitgaan, den Javaan luide verkondigen, dat hij mishandeld wordt, dat hij het slachtoffer is van een op zijne exploitatie berekend stelsel, dat heere- en cultuurdiensten moeten worden afgeschaft, dat hij door zijne hoofden wordt onderdrukt en gekneveld, dat wij het zijn die zijne welvaart ondermijnen of de ontwikkeling daarvan beletten, dat het aantal misbruiken waaronder hij te lijden heeft, alle paal en perk te buiten gaat."

De schildering moge sterk gekleurd zijn, zij is in het algemeen waar, en de overeenkomst met hetgeen vóór 1789 in Frankrijk gebeurde, bijzonder treffend; maar bestaan er nu geene punten van verschil, die ons moeten weêrhouden van de gelijksoortigheid der toestanden ook gelijksoortige uitkomsten te verwachten? Zonder twijfel zijn zij aanwezig, en het komt mij voor dat de heer van der Wijck daaraan slechts zeer onvolkomen recht heeft doen wedervaren. Ik wil op enkele opmerkzaam maken.

Het eerste punt van verschil zou ik kunnen formuleeren in de eenigzins banale woorden dat de Javaan geen Franschman is, en dat het bijna evenveel moeite kost den een voort te drijven, als den ander in toom te houden. Vlugheid van geest en bevatting, levendigheid van aard die aanstonds tot handelen drijft, zijn even vreemd aan den Javaan, als zij den Franschman eigen zijn. Een bewonderaar en vriend van het stelsel der Europeanen om hem ten behoeve van batige saldo's te exploiteeren, is de Javaansche landbouwer vermoedelijk nimmer geweest, en mij heeft men verhaald, dat hij zich, reeds voor twintig en meer jaren misschien, wel eens de kleine wraak gunde, van in eene soort van tooneelvertooning Europesche heeren en dames op hunne beurt aan den gedwongen cultuur-arbeid te zetten. Aan gevoel van het onrecht, hem aangedaan, schijnt het dus den inlander wel niet te ontbreken; maar het ontbreekt hem aan initiatief, aan kracht om te handelen, schier aan het besef der mogelijkheid om zich zelven recht te verschaffen, en het is juist op dat punt dat hij de tegenvoeter van den Franschman is. Ik wil niet te veel bewijzen. Men heeft in de laatste jaren sporen opgemerkt dat de Javaan zich uit zijn lethargischen toestand begint op te heffen, dat hij begint te durven klagen over verdrukking en

onrecht, waar hij grond heeft te verwachten dat zijne klachten een gunstig oor zullen vinden. Ik geloof dat men zich bedriegen zou wanneer men, op de lijdelijkheid der bevolking vertrouwende, meende te allen tijde te kunnen voortgaan met haar te exploiteeren, gelijk tot dusverre geschied is, en ik ben het eens met den heer van der Wijck, dat wanneer men het doen wilde, men het zou moeten doen zonder er van te spreken, en zoo, dat men het den inlander als zijn normale toestand, als het lot waartoe hij nu eenmaal onherroepelijk bestemd is, deed voorkomen. Men moest dan van de mogelijkheid van eenen anderen toestand, van het denkbare eener poging tot verzet zelfs niet fluisteren. Maar de heer van der Wijck wil dit stelsel even weinig als ik; hij wil integendeel de verwachte omwenteling bezweren door den stoutsten der eischen, tot dusver, — niet, zooveel ik weet, door de Javanen, maar door de Europesche kolonisten — in Indië gedaan: den eisch om af te zien van het batig slot, op eens en zonder voorbereiding in te willigen. Ik wil het gevaar niet wegcijferen; ik wil alleen in het licht stellen, waarom het mij niet zoo dreigend en dringend voorkomt, dat de weg van bedaarde overweging en geleidelijke hervorming moet worden verlaten.

Er zijn, behalve de verschillende geaardheid der bevolking, andere punten van verschil tusschen Frankrijk in 1789 en Java in 1865, die de kracht der redeneering van onzen schrijver verzwakken. In Frankrijk behoorden verdrukkers en verdrukten tot dezelfde natie, spraken zij dezelfde taal, hadden zij vele trekken en belangen met elkander gemeen; op Java behooren zij tot verschillende natiën, spreken zij eene verschillende taal, bestaat er tusschen beiden zooveel verschil als maar — binnen de perken der menschheid natuurlijk — mogelijk en denkbaar is. Dat de denkbeelden door Europeanen in eene vreemde taal en voor den Oosterling geheel vreemde vormen geuit, zoo spoedig tot den Javaan zouden doordringen, zoo gemakkelijk zijn eigendom worden, zulk een levendigen indruk wekken, als de denkbeelden door de hoogere standen in Frankrijk verkondigd, hun weg vonden tot de Fransche boeren, kan men zich inderdaad niet voorstellen. Tot dusverre werden de bewijzen niet geleverd, en ook de heer van der Wijck bleef daaromtrent in gebreke, — dat onder de geringe Javanen menschen gevonden worden die zich om de politieke en nationale belangen bekommeren, dagbladen en brochures en het bijblad der

staatscourant lezen en, op welke wijze dan ook, plannen vormen om herstel van grieven te erlangen. Ik durf zeggen dat dat alles voor hen even ongenietbaar als ontoegankelijk is, en dat het verschil van denkvorm en taal tusschen hen en ons een slagboom stelt, die slechts in zeer enkele gevallen, met de grootste inspanning kan worden overstegen. Maar ook hier weder wil ik niet te ver gaan, en geenszins beweren dat den Javaan geheel verborgen blijft wat bij zijne meesters omgaat. "Wie onzer," zegt onze schrijver, blz. 17, "wie onzer heeft niet de opmerking kunnen maken, dat wat wij in tegenwoordigheid van dienstboden of van kinderen verhandelen, denkende dat zij het niet zullen opmerken of niet begrijpen, maar al te gretige ooren vindt, en dat, wat maar half verstaan is, geraden en aangevuld wordt, zelden in ons voordeel, meestal in ons nadeel? Ieder die in verdrukking of in eene afhankelijke stelling leeft, is er op uit om de fouten zijner meesters te bespieden, en daarvan in zijn voordeel partij te trekken. Er zijn verscheiden hoofden die hollandsch lezen; honderden afstammelingen van Europeanen en Javaansche moeders lezen gretig de dagbladen en deelen aan hunne Javaansche landgenooten, wie zij nader staan dan wij, mede wat bij ons omgaat, vermoedelijk zelden in ons voordeel." Er is in dat alles eenige waarheid die ons behoedzaam en vooral rechtvaardig moet doen handelen; maar de verbreiding der smetstof — indien wij er dien naam aan kunnen geven — in de Javaansche maatschappij, kan niet anders dan langzaam zijn, daar waar de organen van mededeeling en middelen van gemeenschap binnen zoo enge grenzen zijn beperkt. Ook hier leidt mijne conclusie niet tot stilzitten en niets doen; zij heeft geene andere strekking dan de overtuiging te verlevendigen, dat het niet zoover gekomen is, of wij hebben nog den tijd om ons over de maatregelen ter hervorming behoorlijk te beraden.

Ik vermeld nog slechts één punt van verschil, en wel een waarop de heer van der Wijck zelf opmerkzaam heeft gemaakt, namelijk dat, hoe ongelukkig de Javaan in onze oogen moge wezen, de vergelijking met den Franschen boer vóór de revolutie in vele opzigten te zijnen voordeele uitvalt. Oppervlakkig zou men denken, dat daarom van hem te minder gevaar dreigt. De schrijver is van een tegenovergesteld gevoelen, en beroept zich ook hier op een analogie. Het lot van den Franschen boer was benijdenswaardig bij vergelijking met dat van

den Duitschen, en toch hebben in Duitschland de boeren zich het juk veel langer laten welgevallen, en zijn zij nimmer, zoo als in Frankrijk, algemeen tegen den adel en de regeering in opstand gekomen. In Frankrijk zelf is in die streken, waar de toestand van den boer betrekkelijk het best was en het meest gedaan werd om dien te verbeteren, de opstand het eerst en het hevigst uitgebroken. De reden is gemakkelijk na te gaan: waar in Europa de toestand der boeren het gunstigst was, was ook hun verstand en het gevoel van eigenwaarde het meest ontwikkeld, en kwamen hun dus de voorrechten der heeren het hatelijkst en het minst gegrond voor. Doch ook hier zij men voorzichtig met de toepassing op Java. De Javaansche landbouwer, hij moge dan — wat ik hier niet onderzoeken wil — minder gedrukt worden dan de Fransche boer vóór de omwenteling, staat ver bij hem achter, zoowel in vatbaarheid voor ontwikkeling, als in gelegenheid om er toe te geraken, en zal stellig niet zoo ligt uit een betrekkelijk beteren toestand een hooger gevoel van eigenwaarde putten.

Het zou onverantwoordelijk zijn, wezenlijke gevaren weg te cijferen; maar het is schier even verkeerd, denkbeeldige gevaren te scheppen. De gejaagdheid, de onnadenkendheid, het onbedachtzaam grijpen naar het eerste het beste redmiddel, die de gevolgen zijn van overdreven vrees, zijn misschien even verderfelijk, als de zorgeloosheid en overmoed van ongegrond vertrouwen. Wij hebben daarom getracht de alarmkreten van den Heer van der Wijck tot hunne juiste waarde te herleiden. Misschien dwalen wij in onze beschouwing; want wij hebben niet, gelijk de schrijver, den toestand daar ginds met eigen oogen gadegeslagen. Maar indien wij dwalen, is het ter goeder trouw, en in overeenstemming met velen die de persoonlijke kennismaking met Java op ons vooruit hebben. Had de schrijver de gronden voor zijne zienswijze aan de mededeeling van op Java waargenomen feiten, en niet aan de geschiedenis van een vreemd land, hemelsbreed van Java verschillend, ontleend, en was hij dan tot een even ongunstig resultaat gekomen, wij zouden, uit eerbied voor zijne ervaring, het niet gewaagd hebben hem tegen te spreken.

II.

De oorzaak van alle gevaren, die ons in Nederlandsch Indië boven het hoofd hangen. ligt, volgens den schrijver, "in niets anders dan het *batig slot*, in het stelsel om Java ten behoeve van Nederland te exploiteeren."

Waar de schrijver op dit onderwerp komt, geraakt hij zoodanig in vuur, dat zijne taal in heftigheid die van een Multatuli evenaart. Men leze zijn tweede hoofdstuk en vrage zich af, of ooit de hartstochtelijkste schrijver, die de belangen van Java tegen het moederland in bescherming nam, zich heftiger diatribe heeft veroorloofd. Tot voorbeeld kies ik het liefst eene der gematigdste maar tevens der kernachtigste zinsneden: "Zouden wij voor opstand op Java te vreezen hebben, zoude onze koloniale politiek in zulk een Babylonische verwarring geraakt zijn, tot zooveel onvruchtbaren twist geleid hebben, zoo de bevolking daar vrij ware gebleven van dwangcultuur en van drukkende heerediensten, en de maatschappij zich daar op eene meer natuurlijke wijze had kunnen ontwikkelen? Voorzeker niet."

Ik ben het op dit punt volkomen met den schrijver eens: onze hebzuchtige politiek straft zich zelve, wij maaien wat wij gezaaid hebben.

Wanneer echter de schrijver zoover gaat van het batig saldo een *diefstal* te noemen, dien Nederland aan Indië begaat, dan bezigt hij eene uitdrukking, die ik niet gaarne zou onderschrijven. Het schijnt mij toe, dat hier eigenlijk van vergrijp tegen den eigendom der Javanen geen sprake kan zijn; wel van kortzichtige en baatzuchtige politiek. Het is een zonderlinge diefstal waarvan het gevolg is, dat de bestolene beter gekleed en gevoed is en meer welvaart geniet dan hij gekend heeft vóór hem zijn eigendom werd ontnomen. En toch legt de heer van der Wijck, die de Javanen als gedurende een reeks van jaren stelselmatig bestolen doet voorkomen, van hunne welvaart in dat zelfde tijdvak, in vergelijking met vroeger, eene gunstige getuigenis af, waarbij hij zich ongeveer van de door mij gebezigde woorden bedient. Reeds deze tegenstrijdigheid is, dunkt mij, een bewijs, dat de naam van "diefstal" op de batige saldo's niet past.

De liberale richting in koloniale aangelegenheden, destijds de oppositie-partij, had voor eenige jaren eene leuze, die sedert in vergetelheid is geraakt. Zij vorderde voor Nederland en Indië *gemeenschap van kennis en belang*. Men verstond daardoor dat Nederland en Indië beschouwd zouden worden als twee deelen van *één* groot geheel, die er naar moesten streven elkander zoo goed mogelijk te kennen, elkanders belangen zooveel mogelijk te steunen en te schragen. Even als men bij de heffing der belastingen in de verschillende provinciën des rijks niet angstvallig vraagt of voor iedere provincie juist zoo veel gevraagd wordt als ten haren eigenen behoeve wordt uitgegeven, maar de geheven sommen gebezigd worden waar het welzijn van eenig deel het vordert, omdat het belang der deelen ook tevens dat van het geheel is; zoo meende men destijds, dat men ook niet angstvallig behoefde te vragen, of wat Indië opbracht ook voor Indië werd uitgegeven, maar dat het genoeg was dat wat Nederland en Indië gezamenlijk opbrachten ten behoeve van het geheel werd besteed. Leverde de Indische dienst op zich zelve beschouwd een batig saldo op, het was naar dat stelsel geen onrecht, dat het ten behoeve van het moederland besteed werd, mits slechts de belangen van Indië daarom niet verwaarloosd werden; mits dat batig saldo geen afgeperst bloedgeld, maar de spontane vrucht van Indië's welvaart was. Ja het kon zelfs in dit stelsel geenszins worden veroordeeld, dat Indië zich tijdelijk een weinig bekromp of zich een weinig meer dan gewoonlijk inspande om het moederland te steunen, waar dit door bijzondere omstandigheden in buitengewonen nood was geraakt, omdat het stelsel medebracht, dat ook Nederland hetzelfde voor Indië zou doen, wanneer Indië in buitengewonen nood mocht verkeeren. Er waren tijden geweest dat het moederland, wel verre van batige saldo's uit Indië te trekken, in Indische tekorten had moeten voorzien, en zulke tijden konden wellicht terugkomen. Wat kwaad was er in dat, wanneer de Indische schatkist zich in overvloed verheugde, zij ook op hare beurt in de Nederlandsche tekorten voorzag? Mocht zelfs over eene langere reeks van jaren de balans der materiëele voordeelen aanmerkelijk naar de zijde van Nederland overslaan, wat nood indien dit gecompenseerd werd door moreele voordeelen, die Indië verplicht was aan den band die het met Nederland verbond; indien het door Nederland werd opgevoerd tot meerdere bescha-

ving, en in het ontwoekeren van vruchten aan zijn milden bodem door Nederlandsche kennis en kapitaal werd gesteund! En was het niet inderdaad Indië's belang, dat Nederland groot en machtig zou zijn, in staat om de Kolonie te beschermen en op den weg van rustigen vooruitgang te steunen, evenzeer als aan de andere zijde het welbegrepen belang van Nederland verbood Indië uit te putten of in de ontwikkeling zijner welvaart te belemmeren? Eindelijk werd dit stelsel ook nog daardoor aanbevolen, dat er zoovele uitgaven moeten gedaan worden voor Nederland en Indië gezamenlijk, waarbij het aandeel van ieder der twee groote deelen des rijks onmogelijk te berekenen is. Heeft Indië geen belang bij de Nederlandsche diplomatie? Plukt Indië niet velerlei vruchten van hetgeen in Nederland voor onderwijs en kunsten en wetenschappen wordt besteed? Zijn niet de strijdkrachten van het moederland ook ten deele voor de handhaving der veiligheid van de koloniën bestemd?

Ziedaar wat men zich destijds dacht bij die leuze van: "gemeenschap van kennis en belang", en het stelsel dat zich daarin uitsprak, was toenmaals het mijne en is het tot heden gebleven. Ik behoef wel niet te zeggen, dat ik mij daarom ook met het betoog van mijnen vriend Fruin in dit tijdschrift "Over Nederlands rechten en verplichtingen ten opzichte van Indië," nooit geheel heb kunnen vereenigen.

Ik zag dus met mijne vrienden in een batig saldo der Indische kas, ten behoeve van Nederland besteed, op zich zelf niets ongeoorloofds. Het was gedeeltelijk teruggave van vele niet te berekenen kosten ook ten behoeve van Indië gemaakt, gedeeltelijk compensatie van moreele voordeelen van en door Nederland genoten, gedeeltelijk terugbetaling van vroegere uitschotten of voorschot op uitgaven later door Nederland te doen, wanneer Indië op buitengewone ondersteuning mocht aanspraak maken. Vandaar dan ook, dat de toenmalige koloniale oppositie hare wapenen niet regtstreeks tegen het batig saldo keerde, en niet meende dat, wanneer onze staatsschulden voor een deel uit de overschotten der dienst van Java betaald werden, de geboden: "gij zult niet stelen", "gij zult uws naasten goed niet begeeren," geschonden waren. Maar wat zij meende te moeten bestrijden, dat was de wijze waarop de batige saldo's verkregen en tot het hoogst mogelijk bedrag opgevoerd werden; het was het cultuurstelsel met zijn onrechtvaardigen dwang, zijn willekeurige beschikking over den arbeid en de

velden der bevolking, zijn noodlottigen invloed op de teelt der eerste levensbehoeften; het waren belastingen als de bazar- en vischpacht, waardoor de bevolking uitgezogen, of monopoliën als het opium-debiet, waardoor zij stelselmatig vergiftigd werd; het was de gedurige, de systematische opoffering der belangen van Indië aan die van het moederland, het stelsel om 20 millioenen onderdanen te beheerschen alleen met het doel om Nederland welvaart en overvloed te doen genieten en met een spoorwegnet te overdekken; het was de geheime instructie van den Gouverneur-Generaal, waarvan artitel 1 dus luidde: "de Gouverneur-Generaal zal, in overeenstemming met de inzichten van het Opperbestuur in het Moederland, de geldelijke maatregelen en schikkingen van hetzelve met al zijnen invloed ondersteunen, en zal, door gepaste middelen, medewerken tot *gestadige vermeerdering van het beschikbaar voordeelig slot*, ten behoeve van het Moederland;" eene bepaling, waarvan art. 2: "Hij zal de voorstellen der administreerende departementen en ambtenaren, strekkende tot vermeerdering der uitgaven, zoo dezelve op geene onvermijdelijke noodzakelijkheid steunen, beschouwen als onvatbaar voor inwilliging of ondersteuning," de waardige tegenhanger vormde.

Maar indien ik mij "batige saldo's" denken kan, zonder onrecht voor Indië, ik ben het eens met den heer van der Wijck, dat de batige saldo's die wij werkelijk genoten hebben en genieten, slechts verkregen zijn en gedeeltelijk nog worden verkregen door grove miskenning der beginselen van een rechtvaardig en humaan beheer; en wanneer wij ons onder den naam van "het batig saldo" bepaaldelijk denken dat overschot op de Indische administratie van 25 tot 40 millioen dat thans jaarlijks in de Nederlandsche schatkist gestort wordt, verkregen door een dwang, in strijd met recht en billijkheid aan de Indische bevolking opgelegd, en met terzijdestelling harer eigene duurste belangen, dan ben ik het volkomen met den schrijver eens, dat dat batig slot de hoofdkwaal is waaraan Indië lijdt, en dat dus het verlaten der batig-slot-politiek de grondslag van elke verbetering voor Indië wezen moet.

De oppositie tegen het koloniale stelsel, de batig-slot-politiek bestrijdende, heeft evenwel bij de aanprijzing van een anderen weg niet zelden de meening uitgesproken, dat ook onder een liberaal regeeringstelsel Indië "batige saldo's" voor het moederland zou kunnen afwerpen, geëvenredigd aan de grootere wel-

vaart die door een stelsel van vrijen arbeid en onbelemmerde nijverheid over Indië zou verbreid worden. Men moet zich wel herinneren dat zij die zoo spraken, nog niet op het denkbeeld waren gekomen, dat elk batig slot, in welken vorm ook, een diefstal was aan Indië gepleegd. Voor hunne bewering zelve hadden zij allezins aannemelijke gronden. Meermalen werd op waarlijk niet verwerpelijke wijze getoond, dat het dwang- en monopoliestelsel eigenlijk zijne eigene baten verslond en ten slotte nog verlies opleverde, en dat dus het batig slot inderdaad uit de territoriale inkomsten voortsproot, inkomsten, die aanzienlijk zouden kunnen toenemen, indien de bevolking van den last der cultuurdiensten ontslagen werd, en de welvaart van Indië zich meer onbelemmerd kon ontwikkelen. De voorstanders van het bestaande stelsel vroegen meermalen van de belijders dezer leer een "budget der toekomst", opdat het blijken zou op welk een batig saldo men zou kunnen rekenen, indien hunne denkbeelden omhelsd werden. Doch zij die dit vroegen, wisten zelven zeer goed dat zij het onmogelijke vroegen; het was slechts een middel om hunne tegenpartij in de engte te drijven.

Het is ongetwijfeld waar, en de gebeurtenissen der laatste jaren hebben het doen zien, dat men veel te veel met dat "batig slot der toekomst" geschermd heeft, en daaromtrent verwachtingen heeft voorgespiegeld die niet kunnen verwezenlijkt worden. Doch zij die dit deden, zijn niet geheel zonder verschooning. Hun eigenlijk standpunt was dit: "Handelt rechtvaardig jegens Indië, en er bestaat grond om te hopen, dat gij ook dan een batig saldo zult genieten; maar in allen geval handelt rechtvaardig." En zoo lang men nu aan de mogelijkheid van een batig slot, behoudens de rechtvaardigheid jegens Indië, geloofde, was het stellig niet af te keuren, dat men die overtuiging uitsprak. Velen waren geneigd den beteren weg op te gaan, en werden alleen weêrhouden door de vrees, dat het gemis der batige saldo's, op welke nu eenmaal de huishouding van staat was gebouwd, die huishouding in een poel van onherstelbare verwarring zou dompelen. Was het niet natuurlijk dat men de zoodanigen trachtte te bemoedigen, door hun toe te roepen: "Ook dan wanneer gij rechtvaardig jegens Indië handelt, bestaat er grond om te hopen, dat gij een batig saldo genieten zult." Ongelukkigerwijze veranderde in den strijd het standpunt der verdedigers dezer leer. De aanval der

tegenpartij werd vooral tegen de mogelijkheid van dat "batig slot der toekomst" gericht, en in het vuur der verdediging vergaten zij te zeer dat zij eigenlijk de kampioenen waren van een rechtvaardig beheer van Indië, en kreeg het wel eens den schijn alsof de hoofdstrekking van hun stelsel was, die batige sloten der toekomst machtig te worden, die de batige sloten van het verledene nog in de schaduw zouden stellen.

Inmiddels bleek het, dat men een gewichtig punt grootendeels had voorbijgezien. Men had schier alleen het oog gericht op het positieve kwaad door de batig-slot-politiek aan Indië berokkend, en weinig aandacht geschonken aan het negatieve kwaad: de verwaarloozing aller Indische belangen, ten einde het batig saldo tot het hoogst mogelijke bedrag op te voeren. Men had misschien het recht gehad te beweren, dat het positive kwaad, het cultuur- en monopoliestelsel, kon worden opgeheven, zonder dat men de hoop op een batig slot behoefde te laten varen; maar indien men zich met juistheid had voorgesteld, welk een oneindige vermeerdering van uitgaven voor Indië zelf noodzakelijk zou zijn, zoodra de regeering zich ernstig aan de behartiging der belangen harer Indische onderdanen begon te wijden, dan zou men hebben ingezien dat het batig slot der toekomst een hersenschim was.

Het zou onbillijk zijn te ontkennen, dat er onder de bestrijders van het koloniale stelsel sommigen waren, die ook op de noodzakelijke vermeerdering der uitgaven voor Indië de aandacht vestigden, en nu eens op de verwaarloozing van het onderwijs, dan eens op het te klein getal ambtenaren, dan weder op de te geringe bezoldiging der inlandsche hoofden, en vele andere punten van dien aard opmerkzaam maakten; maar het geschiedde veelal zonder dat men zich rekenschap gaf van den belangrijken invloed dien de daartoe gevorderde uitgaven op het "batig slot der toekomst" zouden oefenen. Misschien lieten zij zich te veel beheerschen door de vrees, dat zij in hunnen strijd de ondersteuning van een groot deel der natie zouden missen, wanneer zij het waagden over het batig slot de volle waarheid te verkondigen. Anderen, minder met de vele behoeften van Indië bekend, en alleen de aandacht vestigende op de grootere welvaart die de huldiging van juistere economische begrippen in de koloniën brengen zou, verloren zoozeer het eigenlijk doel der bestrijding van het koloniale stelsel uit het oog, dat het

den schijn verkreeg alsof zij een ander stelsel wilden, niet omdat het rechtvaardiger, maar omdat het voordeeliger zou zijn.

Deze verkeerde richting aan den strijd gegeven, heeft ontzaglijk veel kwaad bloed gezet, en ook de oppositie tegen het koloniale stelsel in Indië in discrediet gebracht. Men verloor uit het oog dat het publiek in het moederland — terwijl het in het rustig genot der batige saldo's zwelgde, zonder zich in het minst om hunne herkomst te bekommeren, ja zelfs geloof hechtte aan de verzekering dat Indië bijzonder welvoer bij een stelsel 't welk Nederland zoo goed te pas kwam, — het eerst door de leiders dier oppositie werd wakker geschud en op de onrechtvaardige en voor Indië verderfelijke middelen gewezen, waardoor de batige saldo's verkregen werden. Men vergat dat het dien leiders, door den bijval van een deel des publieks gesteund, gelukt was, den strijd in het parlement over te brengen en daar voet voor voet het terrein te veroveren, waarop een minder eigenbatige, een meer rechtvaardige en humane politiek wassen kon. Men vergat dat Indië eene reeks van weldadige hervormingen, de verbetering van het muntstelsel, de openbaarheid in de Indische aangelegenheden, de afschaffing der slavernij, de opheffing der bazar- en vischpacht, meerdere vrijheid van beweging en bedrijf en ontzaglijke uitzetting der uitgaven ten behoeve van Indië aan de leiders dier oppositie en aan hunnen strijd in het parlement verplicht was. Vergetende wat men reeds verkregen had en wat de toekomst in steeds klimmende mate beloofde, toonde men zich ontevreden, omdat men niet oogenblikkelijk in het bezit was gesteld van al wat men begeerde. Al de verdiensten der oppositie werden vergeten om die ééne zonde, dat men aan het batig slot der toekomst bleef vasthouden, ofschoon die oppositie telkens het bewijs gaf, dat zij geen batig slot begeerde waaraan onrecht kleefde, en niet schroomde, telkens waar het bleek dat de belangen van Indië dit vorderden, een aanzienlijk deel daarvan op te offeren. De geheele parlementaire strijd over de Indische belangen, die aanvankelijk zoo levendige belangstelling in Indië gewekt had, werd er nu met onverschilligheid, met weêrzin, met minachting zelfs beschouwd, omdat men zich begon te verbeelden dat er alleen gestreden werd over de vraag, hoe men Indië het best ten behoeve van het moederland zou exploiteeren, en dat rechtvaardigheid voor Indië van beide partijen even weinig te wachten was.

Hieruit ontstond eene nieuwe richting in de koloniale oppositie, die hoofdzakelijk tegen het "batig slot" gekant was, en elke bijdrage van Indië voor het moederland gevorderd begon voor te stellen als ontvreemding van goed, dat rechtmatig aan Indië toekomt. Dit nieuwe stelsel, in Indië geboren, en door de Indische pers vooral aanbevolen, vond in Nederland slechts weinig weêrklank; de oppositie, regeerende partij geworden, ging voort te handelen naar de beginselen steeds door haar beleden, met die wijziging van plannen en inzichten, die het optreden van nieuwe personen en de dagelijks zich uitbreidende kring der ervaring van zelve met zich bracht. Het was haar ernstig streven jegens Indië rechtvaardig te zijn, maar zij bracht hare hervormingen langzaam en geleidelijk tot stand, niet enkel omdat eene nog altijd machtige behoudende partij daaraan allerlei zwarigheden in den weg legde, maar ook uit eigen overtuiging dat de langzame en geleidelijke weg der hervorming de beste is. Zij schroomde niet in het belang van Indië groote inbreuken op het batig saldo te maken, dat werkelijk, ten gevolge der ontzaglijke uitbreiding van de uitgaven voor Indië gedaan, alleen nog door de hooge prijzen der koloniale produkten werd in stand gehouden; maar zij onthield zich van de verklaring dat men van de batige saldo's wilde afzien en ging voort ze jaarlijks in hare ramingen op te nemen, zoodat zij zich in de oogen der Indische dagbladschrijvers medeplichtig maakte aan den roof, sedert zoo lang aan Indië gepleegd. En wat het ergste is, zij leende zich tot het tot stand brengen eener wet tot regeling der wijze van beheer en verantwoording der Indische geldmiddelen, waarbij de begrooting van Nederlandsch Indië werd onderworpen aan de jaarlijksche goedkeuring van dat parlement, welks aanmatiging men in Indië reeds zoo lang onverdragelijk had gevonden, en dat, naar men meende, eene stem over de Indische begrooting alleen daarom verlangde, opdat het te beter zou kunnen zorgen dat de Indische baten ook in het vervolg aan Nederland niet ontgingen.

Van deze bittere stemming zoowel ten aanzien van het batig slot, als van de Vertegenwoordiging en hare inmenging in Indische zaken, vinden wij in de brochure van den heer van der Wijck de duidelijke sporen terug. Hij aarzelt niet den strijd op koloniaal gebied gelijk te stellen met dien van roovers, die het over de verdeeling van den buit niet kunnen eens worden. In hoeverre zijn oordeel over den invloed der Staten-Generaal

op de Indische aangelegenheden billijk is, zullen wij straks onderzoeken; maar wij zagen reeds dat ook hij elk batig saldo als een aan Indië gepleegden diefstal voorstelt. Met rechtvaardigheid jegens Indië is het batig slot niet bestaanbaar, ook niet het "*batig slot der toekomst*, de grootste misleiding, welke immer der natie is voorgespiegeld."

Ik ben het geheel met den heer van der Wijck eens, dat in werkelijkheid van dat "batig slot der toekomst" niets te verwachten is, dat de daaromtrent nog bij velen bestaande illusie moet ophouden. Ik geloof dat hij eene groote en der behartiging allezins waardige waarheid heeft uitgesproken in de woorden: "Zal Indië geregeerd worden volgens het stelsel, dat onder alle hemelstreken het beste is, zal het op werkelijk liberale en humane wijze bestuurd worden, zoo heeft het niet alleen al zijne inkomsten noodig om de uitgaven te bestrijden, maar zal het bovendien nog schulden moeten maken. Onder een ander stelsel toch, zullen de inkomsten aanmerkelijk verminderen, en zij zullen eerst weder toenemen nadat de maatschappij een tijd lang op andere en betere grondslagen zal zijn gevestigd geweest. Wel is het te verwachten, dat de inkomsten onder een beter stelsel gestadig vermeerderen, en eens de tegenwoordige ver zullen overtreffen; doch dit is eene zaak van tijd, van beleid en van geduld, en in Indië zullen, evenzeer als in alle Europesche landen die op den weg van vooruitgang zijn, de uitgaven klimmen naarmate de inkomsten vermeerderen."

Maar uit de zoo absolute zienswijze ten opzichte van het batig slot, die, zooals ik vroeger aantoonde, aan den schrijver met vele onzer Indische broeders gemeen is, volgt eene andere stelling die ik niet gaarne in haren geheelen omvang zou onderschrijven: "Eerst wanneer Nederland van het batig slot zal hebben afgezien, wordt herstel in Indië mogelijk."

Het is ongetwijfeld waar, dat, wanneer Nederland het batig slot niet meer behoefde, en zoowel geneigd als in staat was daarvan op eenmaal af te zien, de hervorming van Indië met oneindig minder bezwaar zou tot stand komen. Er is zeer veel waars in de levendige schildering van onzen schrijver: "Eerst dan zullen, als met een tooverslag, de hartstochten hier te lande tot bedaren komen; eerst dan zullen de natie en zij, aan wie de leiding van hare belangen is toevertrouwd, de kalmte, bezadigdheid en vrijheid kunnen verkrijgen, vereischt om een groot, een goed werk, de hervorming van Indië, ten uitvoer te bren-

gen. Wat meer is, men zal dan vinden dat die taak, waartegen thans als tegen een berg wordt opgezien, gemakkelijk is, en dat de chaotische verwarring van denkbeelden, waarin wij thans leven, en die beurtelings den behouder tot de meest vrijzinnige, den liberaal tot de meest behoudende denkbeelden doet overspringen, voor licht. en orde zal plaats maken."

Maar wanneer ik mij verblijd omdat ik den toestand van Indië niet zóó gevaarlijk acht als de schrijver, dewijl ik de noodzakelijkheid om zonder tijd van beraad naar de krachtigste redmiddelen te grijpen, als een groote ramp zou beschouwen; ik verblijd mij evenzeer dat ik het niet onmogelijk acht aanvankelijk herstel in Nederlandsch Indië aan te brengen, zonder met ééne pennestreek het batig slot door te halen, omdat ik meen dat als dit de conditio sine qua non is, alle hoop op herstel voor Indië zou moeten worden opgegeven.

Het is ongetwijfeld zeer te betreuren dat men Nederland geleerd heeft voor zijne staathuishouding op die Indische baten te steunen; maar nu het gedurende eene zoo lange reeks van jaren die baten genoten heeft, zie ik niet in hoe het mogelijk zou zijn, zonder de allernoodlottigste gevolgen, op eenmaal de staatsuitgaven terug te brengen binnen de grens, die de eisch tot dadelijke opoffering van het batig saldo daaraan zou stellen. Sedert lang hebben de verstandigsten in den lande, in de erkentenis van de onzekerheid dier baten en in het vooruitzicht dat Nederland er zich eenmaal over zou gaan schamen, aangedrongen op een ernstig streven om de begrooting onafhankelijk te maken van het Indische batig slot en althans de gewone uitgaven des rijks door de gewone inkomsten te doen bestrijden. Maar hoever zijn wij werkelijk op dien weg gevorderd? Dank zij de belangrijke sommen die men voor amortisatie der schuld heeft kunnen besteden, en de klimmende opbrengst der belastingen, is, volgens de berekening van den Minister van Financiën, welker juistheid ik zonder onderzoek aanneem, onze afhankelijkheid van de koloniale bijdragen sedert 1862 met drie millioen verminderd. Maar ook in weêrwil van dit uitnemend gunstig resultaat blijft in de begrooting voor 1866 eene som van bijna 74 millioen aan gewone uitgaven tegen eene som van slechts 64 millioen aan gewone ontvangsten overblijven. Ik gewaag in het geheel niet van de buitengewone uitgaven, waaraan wel altijd behoefte zal bestaan, en waartegen, als de afkoopsom van den Scheldetol geheel is voldaan, geene andere buitengewone

ontvangsten dan de koloniale baten zullen overstaan. Is het denkbaar dat wij de voltooiing van ons spoorwegnet staken, nu daarmede op alle punten is aangevangen en vele kleine gedeelten zijn afgewerkt, maar juist de verbindende schakels nog ontbreken die daaraan voor handel en verkeer de eigenlijke waarde zullen geven? Is het niet volkomen waar dat de onafhankelijkheid van de Indische baten alleen door de Indische baten kan verkregen worden, omdat deze ons in staat stellen onze uitgaven door amortisatie der staatsschuld te verminderen? En hoe zou het mogelijk zijn zelfs maar het tekort van tien millioen op de gewone uitgaven zonder die Indische baten te dekken? Zelfs al wilden wij aannemen dat de inkomsten jaarlijks met een millioen zullen stijgen; dat onze ministers daarentegen aan elken aandrang tot vermeerderde uitgaven (in zoovele gevallen schier onvermijdelijk), zoolang het evenwicht van gewone ontvangsten en uitgaven niet verkregen is, manhaftig het hoofd zullen bieden; dat het spoorwegnet spoedig voltooid zal zijn en geene nieuwe behoefte aan buitengewone uitgaven zich in de eerste jaren zal openbaren; dan nog zullen er tien jaren moeten verloopen eer wij de Indische baten geheel kunnen ontberen. Het is, dunkt mij, evident, dat het niet mogelijk is dien termijn korter te stellen; en ik zou het vermetel achten het zelfs maar waarschijnlijk te noemen dat wij in dien tijd zoover zullen komen.

Ik geloof dat onze regenten en vertegenwoordigers zich niet genoeg kunnen doordringen van de noodzakelijkheid dat wij van de Indische baten onafhankelijk zullen worden; dat het, bij het inzicht dat wij thans verkregen hebben in het verwerpelijke van het stelsel dat ons de batige saldo's bezorgd heeft, onverantwoordelijk zou zijn niet met alle kracht daarnaar te streven; mais à l'impossible nul n'est tenu. Of de heer van der Wijck al uitroept: "het offer moge voor Nederland groot schijnen; — het staat nog te bezien of dit werkelijk het geval is, maar dit doet er weinig toe; — het is noodzakelijk;" daarmede wordt de aard der dingen niet veranderd, het onmogelijke niet mogelijk gemaakt. Nederland, er is geen twijfel aan, *kan* zich van de Indische baten onafhankelijk maken, indien men het eenigen tijd geeft; en het MOET dit doen, zoo het eene eervolle plaats in de rij der natiën wil behouden. Maar dit plotseling en onvoorbereid te moeten doen, zou aan Nederland een schok geven, die het den ondergang nabij zou brengen, en waarvan ook de terugslag op Indië zoo hevig zou wezen, dat het mij zeer ge-

waagd voorkomt te beweren, dat dit zelfs voor Indië wenschelijk zou zijn.

Ik sta op een ander standpunt dan de heer van der Wijck. Ik keur met hem het stelsel af waardoor tot dusverre de Indische baten zijn verkregen, en ik erken dat de batige saldo's hersenschimmig zijn die men zich van een beter stelsel heeft voorgespiegeld. De natie zal dus, ook naar mijn oordeel, voortaan moeten leeren de waarde van het bezit van koloniën in iets anders te stellen, dan in regtstreeksche bijdragen aan de schatkist. Maar ik ben niet van gevoelen dat ieder batig saldo door Nederland genoten, noodzakelijk een diefstal is aan Indië gepleegd, en ik ben daarom minder absoluut in mijne eischen. Evenmin ben ik van gevoelen dat alleen de opoffering, de dadelijke opoffering van het batig slot Indië voor ons redden kan; ik geloof niet dat de gevaren eener omwenteling daar ginds zoo groot en zoo dreigend zijn als ons wordt voorgespiegeld. Ik geloof dat Indië in zijn eigen belang ons een redelijken tijd moet laten om ons in staat te stellen het batig saldo te ontberen. Ik geloof dat het aanvankelijk met onze goede voornemens genoegen moet nemen en ook genoegen zal nemen, indien het ziet dat die goede voornemens ons ernst zijn. Zelfs in Indië is eene plotselinge omkeering van den maatschappelijken toestand, geboren uit het stelsel waaraan wij de batige saldo's verschuldigd zijn, niet wenschelijk. Ik heb hier zelfs de meening van onzen schrijver voor mij, die op blz. 51 verklaart: "dat, ook wanneer geen batig slot meer zal worden gevorderd, men toch goed zal moeten toezien, aleer men de gouvernements-cultures afschaft, met welk ander stelsel van belasting men de groote bres in de Indische finantiën zal kunnen aanvullen; dat men in geen geval de honderden suikerfabrikanten van de plank waarop zij thans staan, de gouvernements-cultuur namelijk, zal mogen stooten, om hen in het ledige, de cultuur voor eigen rekening, te laten spartelen; dat zulk eene plotselijke omwenteling voor hen even verderfelijk zou zijn als voor de bevolking, die in eens de geregelde betaling, waaraan zij was gewoon geraakt, zou moeten missen." Er is dus tijd noodig voor de opruiming dier instellingen die ons het batig slot opleveren; en waarom zouden wij ons dan zoo haasten om het batig slot zelf af te schaffen, daar zeker Nederland, ook met de grootste inspanning, niet minder tijd behoeven zal om zijne huishouding zoo in te richten, dat het, zonder schade voor zijne eer en zijn

welzijn, dat batig slot kan ontberen? De hervormingsplannen door den Minister van Kolonën voorgedragen (ik spreek niet van de détails, maar van den algemeenen geest) zijn in de richting dergenen die Indië van het cultuur-stelsel ontheffen willen; zij toonen een ernstig streven om Indië te beheeren naar dezelfde beginselen die in het moederland als rechtvaardig gelden. Laat ons die voorstellen met kalmte, maar ook met ernst, — met spoed, maar ook met bedachtzaamheid onderzoeken, en van onze regeering dringend vragen, dat zij inmiddels voortga elke anomalie in den toestand van Indië, voor zooveel de Indische maatschappij dat dragen kan, langzaam en voorzichtig uit den weg te ruimen, en tevens de noodzakelijkheid dat binnen weinige jaren, wanneer in Indië het cultuur-stelsel onder den invloed van betere economische begrippen de sa belle mort zal zijn uitgegaan, ook Nederland de kosten zijner huishouding zonder batige saldo's uit Indië zal moeten bestrijden, geen oogenblik uit het oog verlieze.

III.

Een zeer eigenaardige karaktertrek der brochure van den heer van der Wijck is daarin gelegen, dat niemand het hem naar den zin maakt. Radikaler dan de driftigste hervormer in het afkeuren van het stelsel waarnaar wij Indië geëxploiteerd hebben, verwijt hij echter de gevaren van den toestand vooral aan de liberalen, die de misbruiken en verkeerdheden hebben bekend gemaakt en aan de kaak gesteld. Maar men moet toch of het een of het ander willen: òf het behoud, òf de hervorming. Wil men niet wat tot hervorming leidt, dan moet men niet zelf het bestaande als onhoudbaar, als in den hoogsten graad onzedelijk afschilderen. Wil men hervorming, dan moet men niet afkeuren datgene waardoor zij is voorbereid en alleen mogelijk gemaakt: de bekendmaking van de kwaal. Qui veut la fin, veut les moyens. Bij den heer van der Wijck schijnt dat anders.

Het is in deze eigenaardigheid vooral dat het raadselachtige dezer brochure gevonden wordt, waarover men zooveel heeft geklaagd, en dat door den schrijver zelven erkend wordt. Maar de oorzaak van het verschijnsel is, dunkt mij, gemakkelijk te ontdekken. De schrijver heeft onder den invloed der lezing

van de Tocqueville's werk, de rol van den publicist die een beroep op het volk doet, met die van den geschiedschrijver verward en vermengd. De geschiedschrijver, nadenkende over het zamenweefsel van oorzaken waaruit de behoefte, de dringende behoefte aan maatschappelijke hervorming, de omwenteling eindelijk ontsprongen is, vindt dat de verschillende partijen daartoe hebben bijgedragen, de eene door de verkeerdheden in te voeren of te handhaven, de andere door ze in het licht te stellen en te brandmerken. Dit oordeel van den geschiedschrijver is allezins juist; maar de heer van der Wijck, die de hervorming zonder schokken wil, die het gevaar eener gewelddadige omwenteling wil vermijden, ontleent daaraan tegenstrijdige lessen, die elkander dooden. Hij waarschuwt de eene partij het onrecht te laten varen, de misbruiken uit den weg te ruimen, de verkeerdheden ter zijde te stellen; maar dat is juist de partij die het onrecht niet gevoelt, de misbruiken vergoêlijkt, de verkeerdheden zich als verdiensten toerekent; die niets van dat alles zal loslaten, zoo zij er niet door de publieke opinie toe gedrongen wordt. Aan de andere partij roept hij toe dat zij het stelsel afbreekt zonder de gevolgen te bedenken, dat zij den ketel tot springens toe stookt zonder voor de veiligheidsklep te zorgen; hij wil haar bezweren over de grieven der bevolking te zwijgen, opdat zij niet tot razernij gevoerd worde; maar het is juist door het spreken dezer mannen dat het gevoel van het onrecht is ontwaakt, dat de misbruiken voor de vierschaar des publieks zijn gedaagd, dat met de opruiming der verkeerdheden althans een aanvang gemaakt is. Ik begrijp niet hoe dit marcheeren kan. De behouders zullen spoedig veld winnen, wanneer aan de hervormers het zwijgen wordt opgelegd, en zullen zij dan nog tot hervormen geneigd worden bevonden? De hervormers zullen, wanneer zij zwijgen, al hunne kracht verliezen, en het moeten aanzien dat het onrecht en de misbruiken zegepralen. De heer van der Wijck zelf heeft door zijn voorbeeld getoond, hoe onmogelijk zijn stelsel is. Hij zelf kan de maatregelen tot hervorming die hij wenschelijk acht niet aanprijzen, zonder, in strijd met zijn eigen voorschrift aan anderen, de grieven der bevolking bloot te leggen, en het onzedelijke van het bestaande stelsel aan te toonen. Het baat hem weinig, dat hij, op blz. 65, als het ware schrikkende voor zijn eigen werk, de vraag doet: "En ben ik in der daad wel zoo radikaal?" en die beantwoordt met de woorden: "Bezie wel wat ik vraag;

ik ben het niet, die zoo luide op hervorming heb aangedrongen; anderen hebben dit gedaan en het is zoo ver gekomen, dat ieder erkent dat het niet meer zóó kan blijven, dat hervorming onvermijdelijk is, en nu wijs ik u slechts den weg langs welken dit, volgens mijn gevoelen, alleen uitvoerbaar is." Maar wat deed dan de schrijver in zijn tweede hoofdstuk, waar hij de vraag beantwoordt, aan welke oorzaken de gevaarlijke toestand van Indië te wijten is? Wordt daar dan niet het batig slot als diefstal uitgekreten? Worden daar dan de grieven van Java niet bloot gelegd? Zoo waar is het, dat ook de schrijver, in weêrwil van zijn tegenspartelen, aan de logica van den toestand niet kan ontkomen, en ondanks zich zelven gedwongen wordt één der horens van het dilemma te grijpen.

"De Tocqueville is verbaasd over de onnoozele gemoedelijkheid, waarmede de Fransche schrijvers en de regeering over de grieven der bevolking uitweidden." Zeer waar, maar hij heeft die niet afgekeurd; hij wist te wel dat zonder dat peilen der grieven van de bevolking de omwenteling niet kon komen, en dat de omwenteling noodzakelijk was. Maar had die omwenteling niet minder gewelddadig kunnen zijn? Ik zie niet hoe het stilzwijgen van schrijvers en regeering dat kon hebben uitgewerkt; zij zou dan in het geheel niet gekomen zijn. Dat zij het was, is het gevolg van den aard des Franschen volks. Waarom was de omwenteling in Engeland in de XVII[e] eeuw, bij velerlei overeenkomst, zooveel minder heftig in hare verschijnselen, ofschoon ook daar het parlement en de drukpers de grieven der bevolking breed genoeg hadden uitgemeten? Omdat Engelschen geen Franschen zijn. Maar de Javanen zijn nog veel verder van het Fransche karakter verwijderd, en de discussie in eene vreemde taal en grootendeels in een ver verwijderd land over hunne grieven en belangen gevoerd, kan onmogelijk op hen den indruk maken dien de schrijvers van Frankrijk en Engeland op alle klassen der bevolking van hun land moesten oefenen. Laat ons daarom hopen, dat de omwenteling, die Java te gemoet gaat, eene vreedzame zal kunnen zijn; laat ons meer doen en in ons schrijven en spreken die voorzichtigheid betrachten, die vooral de Indische pers wel eens wat uit het oog verliest; laat ons elkander daartoe opwekken en bij overtreding der juiste grenzen waarschuwen; maar laat ons, in 's hemels naam, aan de hervormingspartij den mond niet snoeren: wij zouden dan de hervorming in de geboorte verstikken.

Die aanhoudende discussie over de Indische belangen, dat gedurig ter sprake brengen van grieven en verkeerdheden, dat den schrijver zoozeer met zorg en weêrzin vervult, is een noodzakelijk gevolg van het stelsel van bestuur, dat door de Grondwetsherziening van 1848 in Nederland is gevestigd, en waardoor ook de koloniale aangelegenheden tot zekere hoogte en in gedurig toenemende mate aan het oordeel der Staten-Generaal onderworpen zijn. Het is toch juist de openbare behandeling der gewichtigste Indië betreffende belangen, die daardoor verzekerd is, die de belangstelling en deelneming van het publiek uitlokt en dagbladen en publicisten opwekt om hunne meening over Indische zaken uit te spreken en te handhaven. Vóór 1848 werd zelden iets over de koloniale aangelegenheden in het licht gegeven, en de natie leefde in het algemeen in het vertrouwen, dat het beheer der koloniën weinig te wenschen overliet. Zij beschouwde de batige saldo's als het feitelijk bewijs van een schier onverbeterlijken toestand, omdat zij in het genot daarvan niet door klachten over onrecht en misbruiken werd gestoord. Na 1848 werd dat alles geheel anders: een stortvloed van geschriften, waarin het koloniale stelsel beurtelings aangevallen en verdedigd werd, overstroomde het land, en men moet erkennen, dat die literatuur zich niet altijd door bezadigdheid en goeden toon onderscheidde. Bij het rijp en groen, dat de pers in kwistigen overvloed opleverde, voegden zich de bekookte en onbekookte meeningen, in de Staten zelven uitgesproken. Zoowel binnen als buiten de Kamers werd hevig getwist en niet zelden gescholden, en bij het genot eener schier onbeperkte drukpersvrijheid, of onder het schild der parlementaire onschendbaarheid, werden instellingen en personen aangetast met eene vrijmoedigheid, die niet altoos van grofheid was vrij te pleiten. Het is deze toestand, die de ergernis en de bezorgdheid van den heer van der Wijck heeft gaande gemaakt, en hem een tegenzin heeft ingeboezemd tegen het stelsel waarnaar thans Indië bestuurd wordt, nog verergerd door de overtuiging, dat niet al de leden der Staten-Generaal, die als zoodanig tot mede-regeering over Indië geroepen zijn, door kennis of ervaring bevoegdheid hebben om over de Indische zaken te oordeelen. Het is dus niet te verwonderen, dat het oordeel van den heer van der Wijck over de tegenwoordige wijze van beheer der koloniën hoogst ongunstig is. Men zou uit zijne brochure eene niet onaardige bloemlezing — juister ware doorn-

lezing — kunnen garen, waarin hij aan zijn *spleen* lucht geeft. Zoo spreekt hij van "ons eeuwig schoolmeesteren, onze betweterij, en — o afgrijsselijkste van alle zonden! — onze gansch onuitstaanbare pedanterie in Indische zaken" als iets, dat men in Indië hartelijk moede is. Zoo wil hij hervormingen, die de strekking hebben om "de zucht om in Nederland, bevoegd of onbevoegd, indisch regeeringtje te spelen," van zelf zullen doen ophouden. Zoo herhaalt hij, met blijkbare toestemming, het door hem opgevangen woord, "dat de indische comptabiliteitswet een wangedrocht is, dat de hebzucht tot moeder, onverstand en onkunde tot vaders heeft." Zoo beweert hij, "dat met het koloniaal beheer het paard van Troje in de Kamer is gehaald, en dat die gevaarlijke gast er niet spoedig genoeg uit verwijderd kan worden", en, om niet meer aan te halen, zoo schrijft hij op blz. 62: "niet te weten onder welke en onder hoevele meesters men staat, of onder meesters te staan die geheel zonder verantwoordelijkheid zijn, en u ongestraft naar willekeur wetten kunnen voorschrijven, en u daarenboven nog verguizen en belasteren, dit is eene geheel ondragelijke tirannie, die het gemoed op den duur met bitterheid moet vervullen."

Het middel om aan dezen, in de oogen des schrijvers ondragelijken, toestand een einde te maken, wordt door hem aangeduid in het tweede hoofdstuk; het luidt: "Wilt gij Indië voor Nederland behouden, breng het dan onder het beheer van den koning terug, wien gij het met verwringing der grondwet hebt trachten te ontnemen." En tot verdere aanbeveling van dat middel brengt hij dit bij: "Onder *éénen* meester te staan, die het hoogste standpunt in de maatschappij inneemt, is eervol en laat ieder zich gaarne welgevallen; de afstand zal den eerbied voor den meester slechts vermeerderen."

De grieven van den heer van der Wijck tegen ons parlementair stelsel en het voorgestelde geneesmiddel hangen zoo nauw zamen met het voorname doel waarom ik zijne brochure in deze bladen ter sprake bracht, dat ik mij niet mag onthouden ook daarover mijn oordeel te zeggen. De geheele cultuurwet is eene vrucht van dat stelsel, niet in dien zin dat ze, gelijk de heer van der Wijck meent, maar ik geloof gerustelijk te mogen ontkennen, den Minister van Koloniën door de Kamer is *afgedwongen;* maar toch in dien zin, dat de behoefte aan regeling der cultuur-aangelegenheden bij de wet

het logisch en onvermijdelijk gevolg is van den gang dien de koloniale debatten sedert jaren in de Kamer genomen hebben. Ik heb reeds hierboven te kennen gegeven, dat ik mij niet voorstel dat dit gewichtig en moeijelijk onderwerp zeer spoedig zal worden geregeld en dat de Minister van Koloniën er in slagen zal, reeds bij de eerste aanbieding en zonder omwerking of gewichtige verandering, zijn ontwerp tot wet te zien verheffen. Ik acht dit zelfs niet wenschelijk, omdat het mij toeschijnt dat de quaestie niet geheel rijp is voor beslissing, omdat ik zelf nog menig bezwaar heb, en omdat de aanvankelijke behandeling van het wetsontwerp door de pers reeds op onderscheidene moeijelijkheden gewezen heeft, die, zoo het schijnt, aan de aandacht van den ontwerper zijn ontsnapt. Maar toch heb ik mij over de indiening van dit wetsontwerp verheugd, want onvoorwaardelijk kan ik de woorden tot de mijne maken, daarover in de zitting van 14 November door den Minister van Binnenlandsche Zaken gesproken: "dat de Minister van Koloniën, zijne volle sympathie had voor zoover deze eene verstandige, oprechte hervorming en ontwikkeling beoogde; dat hij zich verblijdde over de aanbieding van het wetsontwerp, omdat daardoor het onderzoek op bepaalde punten gevestigd werd, en dat, wat ook van het voorstel mocht worden, daarmede het begin van eene nieuwe orde van zaken zou geboren worden." Inderdaad, evenzeer als de heer van der Wijck schijnt te verlangen dat dit wetsontwerp, te gelijk met eene algemeene vernietiging van den parlementairen invloed op de Indische zaken, worde gesmoord, evenzeer verlang ik dat het rijpelijk, zoowel buiten als in de Kamer, worde overwogen, om te zijnen tijde, gelouterd, hervormd en aangevuld waar dit noodig zal blijken, tot een vast richtsnoer van de handelingen der regeering in cultuur-aangelegenheden verheven te worden.

De hervorming van het "stelsel van bestuur van Ned. Indië," die de heer van der Wijck beoogt, bestaat echter niet alleen in de terzijdestelling van den parlementairen invloed; hij wenscht ook voor de Indische regeering eene grootere mate van zelfstandigheid en voor de verschillende deelen der bevolking eene grootere mate van zelfregeering, dan hun tot dusverre ten deel viel. Hij wenscht "dat aan dat land eene krachtige regeering worde geschonken, in staat om met de meest mogelijke vrijheid van beweging te handelen, maar ook voor hare handelingen ten volle verantwoordelijk; dat de inlander zoowel als de Europeaan en de vreemde oosterling geregeerd worde op de wijze, die het meest met zijne wenschen en behoeften over-

eenstemt, en dat men hun de gelegenheid geve, die wenschen en behoeften te doen kennen, en hen, waar dit mogelijk is, aan het bestuur des lands, der provincie, of der gemeente doe deel nemen; dat eindelijk alle klassen der bevolking door eene goede, voor ieder zoo veel mogelijk bereikbare rechtsbedeeling worden geholpen en dat aan hunne bedrijvigheid en handel geene belemmeringen worden in den weg gelegd, dan die door het algemeen belang vereischt worden of, waar dit noodig mocht wezen, om onderdrukking van het eene ras door het andere te voorkomen." Vervolgens toont de schrijver dat, bij de tegenwoordige regeling van het Indisch bestuur, alle raderen elkander in den weg zitten, en vraagt ten slotte "of het niet veel rationeeler en vrijzinniger zou zijn, het voorbeeld onzer naburen in Britsch Indië te volgen, den Gouverneur-Generaal wel is waar eene groote macht te laten, maar hem een executieven raad ter zijde te stellen, wien hij dagelijks, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk, over zaken kan raadplegen, en een wetgevenden raad, waarin, benevens leden van den executieven raad, ook rechtsgeleerden, officieren, kooplieden en zelfs aanzienlijke inlanders zitting nemen en die in het openbaar beraadslaagt."

De heer van der Wijck verklaart zich niet nader over het verband waarin hij de twee deelen der door hem voorgestelde hervorming van het Indisch bestuur tot elkander wil gebracht zien. Hij behandelt die beide punten geheel afgescheiden van elkander, in geheel verschillende deelen zijner brochure: het herstel van het koninklijk opperbestuur met terzijdestelling van den invloed der Kamers in Hoofdstuk X; de meerdere zelfstandigheid der Indische regeering, gepaard met eene ruimere mate van zelfregeering der bevolking, in Hoofdstuk V. Wij missen hierdoor een duidelijk overzicht van hetgeen hij verlangt en dit geeft tot vele vragen en bedenkingen aanleiding.

Het schijnt mij toe dat die beide deelen van het hervormingsplan van elkander zoo onafhankelijk zijn, dat men een voorstander van het eene en tegelijk een tegenstander van het andere kan wezen, en ik zelf voel mij bijna evenzeer geneigd den schrijver in het tweede punt bij te vallen, als in het eerste te bestrijden. Het is er in het algemeen verre van af, dat de parlementaire invloed nadeeliger zou zijn voor de zelfstandigheid der Indische regeering en de zelfregeering der bevolking dan het koninklijk opperbestuur zooals de heer van der Wijck dat begrijpt. Want die parlementaire invloed is geen rechtstreeksche, maar werkt alleen door tusschenkomst der met medewerking der Vertegenwoordiging vastgestelde *wet*. En daarom was het ook niet juist van den heer

van der Wijck, van die *vele* meesters te spreken tegenover den *éénen* meester van zijn stelsel: want persoonlijk hebben de leden der vertegenwoordiging niets hoegenaamd in de Indische zaken te zeggen; alleen hunne collectieve meening, zoo als ze geformuleerd is in de door hen goedgekeurde *wet*, kan als gezaghebbend gelden. Al dat getwist en gewrijf waarin zich de *veelheid* openbaart, is zonder invloed op de zaken des bestuurs, en het krijgt dien eerst wanneer het door de stemming tot de *éénheid* der wet is herleid. Maar of nu het opperbestuur in het moederland zijne voorschriften geeft naar willekeur, of daarbij in sommige gevallen het richtsnoer moet volgen door de wet aangewezen, is een zaak die niets hoegenaamd tot de meerdere of mindere zelfstandigheid van de Indische regeering, de meerdere of mindere mate van zelfregeering der Indische bevolking afdoet. Het aandeel der Kamers in de wetgeving voor Indië sluit noch een executieven, noch zelfs een wetgevenden raad in de koloniën zelve buiten, daar de Kamers met de uitvoerende macht in Indië niets, en wat de wetgeving betreft, in ieder geval slechts met eenige hoofdpunten te maken hebben.

Doch men zal mij de comptabiliteitswet voorwerpen, of liever de begrootingswetten over Indië, die, volgens die comptabiliteitswet, jaarlijks aan de Kamers moeten worden aangeboden. Is hier niet de bevoegdheid, aan de Staten-Generaal toegekend, om groote beginselen van Indische wetgeving te helpen regelen, tot een middel gemaakt om hun ook in de détails der Indische huishouding een stem te geven? Is hier niet blijkbaar het terrein der algemeene beginselen verlaten, en de grond gelegd voor eene bemoeiing met kleinigheden, die voor de zelfstandigheid der Indische regeering doodend is?

De opzettelijke behandeling van dit punt zou mij te ver leiden; maar in het voorbijgaan een paar opmerkingen.

De vaststelling der Indische begrooting door de wet is noodzakelijk zoolang de Indische ontvangsten en uitgaven als deel der ontvangsten en uitgaven van den Nederlandschen Staat beschouwd worden. Want het zou ongerijmd zijn dat de wetgevende macht het ééne deel der ontvangsten en uitgaven nauwkeurig controleerde en het andere deel aan de willekeur der regeering overliet. Nederland had veel te wrange vruchten geplukt van de vrije beschikking der regeering over de Indische baten, om daarin op den duur te kunnen berusten. Eerst wanneer men het stelsel omhelst van den heer van der Wijck, dat de beschikking over de overschotten der Indische dienst ten behoeve van het moederland in elk geval *diefstal* is, of dat van den heer Fruin, dat Indië eene vaste som aan Nederland moet uitkeeren om het in staat te stellen zijne plichten van

souverein na te komen, zal de behoefte eener wettelijke vaststelling van de Indische begrooting vervallen. Maar dan zal nog de vraag resten of zij niet wenschelijk blijft uit het oogpunt der openbaarheid van de finantiën, waarin, ook de heer van der Wijck erkent het, de beste waarborg voor zuinigheid ligt.

Wanneer men Nederland en Indië zoo scherp — ik zeide bijna zoo vijandig — tegenover elkander stelt, als de heer van der Wijck doet, zal men het juk dier begrootingswetten in Indië moeilijk te dragen achten. Doch ik wenschte zeer dat wij terugkwamen tot dat stelsel van "gemeenschap van kennis en belang," dat onderlinge goedwilligheid vrij wat beter zou bevorderen, en onvermijdelijke bezwaren gemakkelijker doen dragen. De omvang zelve der Indische begrooting zal het der Kamer, die nu reeds met werkzaamheden overkropt is, onmogelijk maken de haar toegekende bevoegdheid te misbruiken en zich te veel in de détails der Indische huishouding te verdiepen. Ik zou daarom denken dat men wel zou doen, alvorens over die wet zoo hevig te klagen,' de uitkomsten harer werking af te wachten. Ook geloof ik werkelijk dat men die klachten vooreerst wel zou hebben teruggehouden, indien men zich in Indië geene zoo overdreven voorstelling van de hebzucht der Staten-Generaal gevormd had, waarom men vreest dat op elke uitgaaf zooveel mogelijk zal beknibbeld worden. Ook hier zou men wel doen, alvorens te oordeelen, af te wachten of niet de geest om aan Indië recht te doen, die meer en meer de natie doortrekt, ook in de Kamer machtig genoeg zal wezen om de hebzucht van sommigen in toom te houden. En ten slotte, welke reden is er om te denken dat de Kamers gieriger zullen zijn dan de opvolgende Kabinetten, die zich tot dusverre de goedkeuring der Indische begrootingen hebben voorbehouden, of waarom is het meer vernederend dat de wet dan dat de willekeur de Indische begrootingen regelt? Of kan er iets ergers uit dit oogpunt bedacht worden dan dat voorschrift aan den Gouverneur-Generaal, om zonder de dringendste noodzakelijkheid geene uitgaven toe te staan, opdat het batig slot zoo hoog mogelijk zou worden opgevoerd?

Ik zie niet in dat Indië door de begrootingswetten iets verliest dat het vroeger bezeten heeft; maar zullen ze geen hinderpaal zijn voor de meerdere zelfstandigheid waarnaar het haakt? Het antwoord op die vraag kan, dunkt mij, vooreerst worden uitgesteld. Eerst als het batig slot komt te vervallen, kan er van opheffing dier begrootingswetten sprake zijn, maar wij zagen dat er in het beste geval nog jaren noodig zijn eer het batig slot geheel kan gemist worden. "Aan den wetgevenden raad zou ook wellicht het onder-

zoeken en vaststellen der begrooting, behoudens de bekrachtiging door den Gouverneur-Generaal of den Koning, kunnen worden opgedragen." Ja, wanneer die wetgevende raad er eens zijn zal.

Maar met deze reserve, dat ik, vooreerst althans, geen inbreuk zou willen gemaakt zien op de wettelijke bevoegdheid der Staten-Generaal met betrekking tot Indië, kan ik den wensch van den heer van der Wijck naar meerdere zelfstandigheid van Indië en zooveel mogelijk zelfregeering der verschillende deelen der bevolking, zeer wel beämen. Ik geloof dat hij niet beter zal kunnen doen, dan de rechtmatigheid van dien wensch der natie duidelijk te maken, en ik vertrouw dat hij dan ten slotte uit de hand der Vertegenwoordiging zelve het geschenk dat hij voor Indië begeert, zal ontvangen.

Maar ik keer nu terug tot die algeheele terzijdestelling van den parlementairen invloed, die de heer van der Wijck nevens en ook onafhankelijk van die zelfstandigheid van Indië begeert. En hier heb ik slechts twee vragen te stellen. Vooreerst: in welk tijdvak, in dat van den parlementairen invloed, of in dat van het koninklijk opperbestuur zooals de heer van der Wijck het herstellen wil, de grondslagen zijn gelegd van dat stelsel van dwangarbeid en exploitatie ten behoeve van het moederland, waarover Indië zich met zooveel recht beklaagt? En ten tweede: in welk tijdvak, in dat van het koninklijk opperbestuur zooals de heer van der Wijck het herstellen wil, of in dat van den parlementairen invloed, de grondslagen zijn gelegd van die hervorming, die Indië allengs van den dwangarbeid bevrijdt en de exploitatie ten behoeve van het moederland binnen gedurig engere grenzen beperkt?

Er wordt in onze Tweede Kamer veel gesproken en veel gedaan dat billijke reden geeft tot klachten en ontevredenheid. Zij is op verre na geen model-parlement, en bekrompenheid, partijzucht en kleingeestige vitterij zijn er veel meer te huis dan wenschelijk ware. Zij die de debatten vooral waardeeren wanneer zij een *intellectueel banket* aanbieden, worden dagelijks teleurgesteld; zij die meenen dat het parlement eene leerschool van wijze maximes en groote waarheden voor het volk moet wezen, zullen zich zelden bevredigd gevoelen. Maar in weêrwil van dit alles voldoet de Kamer aan hare grondwettige bestemming van eene assurantie te zijn tegen misbruiken, en zelfs de oppositie, hoe vervelend en beginselloos ook, voldoet nog eenigermate aan hare roeping om de regeering te controleeren en wakker te houden. De Nederlandsche Vertegenwoordiging heeft al de gebreken van het Nederlandsche volk en kan vooral bij hen ligtelijk antipathie opwekken die onder een andere hemelstreek den Nederlandschen aard hebben verleerd. In den constitutionelen regeeringsvorm moet men echter altijd

minder zien op de middelen waardoor de uitkomst verkregen wordt, dan op de uitkomst zelve. Die laatste kan dikwijls voldoende zijn, ook wanneer de eerste velerlei stof tot ergernis geeft.

Ik kan dus den wensch van den heer van der Wijck tot herstel van dien vorm van koninklijk opperbestuur, die vóór 1848 bestond, onmogelijk beämen, en, ik moet het erkennen, zelfs niet begrijpen. Hoe zeer heeft men niet geklaagd over de veranderlijkheid en wispelturigheid, over het gemis van alle vastheid van beginselen in Indische zaken onder den vroegeren vorm van beheer! Niet minder dan vijf reglementen op het beleid der regeering zijn elkander van 1815 tot 1836 opgevolgd! En wat heeft dat vroegere stelsel van het muntwezen in Indië gemaakt? Is het mogelijk zonder verontwaardiging aan die verregaande miskenning der wetten van de staathuishoudkunde en van de moraal zelfs te denken? Maar ook die plotselinge wending der regeering in 1859, die de ontluikende particuliere nijverheid eensklaps verstikte, en eene voorname oorzaak is van het thans nog in Indië heerschende *malaise*, kan die in eenig opzicht aan de Kamers geweten worden? Is het niet klaarblijkelijk dat ook die ramp aan Indië zou bespaard zijn, indien destijds de cultuur-aangelegenheden bij de wet waren geregeld geweest?

Ik heb nog een paar kleinigheden op te merken. De heer van der Wijck noemt de vertegenwoordigers: "meesters die geheel zonder verantwoordelijkheid zijn." Dit is onjuist: zij zijn aan eene eigenaardige verantwoordelijkheid jegens hunne committenten onderworpen. Hij zegt dat men het opperbestuur over de koloniën "met verwringing der grondwet" aan den Koning heeft ontnomen. Tegen die uitdrukking moet ik protest aanteekenen. Ik zoek te vergeefs naar een punt, waarin de Kamer hare grondwettige bevoegdheid heeft overschreden. Is er een fout begaan, dan bestaat zij daarin, dat de grondwet het woord *opperbestuur* bleef bezigen voor een gezag door hare eigene bepalingen binnen zooveel enger grenzen dan vroeger beperkt.

Ik mag niet eindigen zonder den heer van der Wijck mijne hulde gebracht te hebben voor den warmen toon waarin zijne brochure gesteld is, voor het edele hart dat er in doorstraalt, voor het vele goede en schoone dat er in gezegd is. Het oogpunt waaruit ik ze beschouwde, in verband met de indrukken die ik van de cultuurwet ontving, en de plannen die deze bij mij opwekte, noopte mij ze bijna uitsluitend te beschouwen van den kant waar mijne opvatting van die des schrijvers verschilt: had ik haar van een ander standpunt kunnen gadeslaan, ik zou in de gelegenheid geweest zijn dikwijls te prijzen en dikwijls mijne instemming te betuigen. P. J. VETH.

WISKUNDIG ONDERWIJS.

Van der Ven, De theorie en de oplossing van hoogere magtsvergelijkingen.
Leiden, Sythoff, 1864.
Verdam, Handboek der spherische trigonometrie. Leiden, van der Hoek, 1865.
Bierens de Haan, Overzigt van de differentiaal-rekening.
Leiden, Engels, 1865.

Indien men de wiskunde met de natuurkundige wetenschappen zoo als scheikunde of physica vergelijkt, blijkt zij uit een paedagogisch oogpunt een geheel eigenaardig karakter te hebben. Hoe veel nieuws in de physica deze eeuw aan het licht bragt, de handboeken zijn er naar die mate niet uitvoeriger om geworden. Vergelijkt men Musschenbroek, waar behalve de algemeene physica slechts een weinig over het licht en de warmte gevonden wordt, met een tegenwoordig handboek, zoo wint eerstgenoemde het verre aan uitgebreidheid zonder daarom zooveel dieper te gaan en zonder dat de tegenwoordige handboeken daarom onvolledig behoeven te heeten. Dit is mogelijk, omdat in de physica, naarmate zij zich uitbreidt, meer en meer zamenhang tusschen verschillende verschijnselen gevonden wordt; een groot aantal er van laat zich thans uit een enkel oogpunt beschouwen, en op dit standpunt heeft men den leerling slechts te brengen om hem zelf de gevolgen er uit te doen afleiden. Den langen weg, dien de wetenschap zelf ging, behoeft hij niet andermaal te doorloopen; wat weg kan vallen wordt uit de handboeken weggelaten, hoe merkwaardig sommige dezer onderzoekingen in haren tijd ook waren en hoe verdienstelijk de personen, van wie ze afkomstig zijn. Hunne namen worden zelfs in den regel in de leerboeken niet meer gevonden; men schrijft een leerboek voor den leerling, geene geschiedenis der weten-

schap. Niet anders ging het in de scheikunde. De naam van Lavoisier, althans zijn beroemde proef om de zamengesteldheid van den dampkring aan te toonen, komt zelfs in vele scheikundige handboeken niet meer voor.

Anders is het gesteld met de wiskunde. Hier heeft men eene aaneengeschakelde reeks van redeneringen en gevolgtrekkingen, die, van de eenvoudigste beginselen uitgaande, tot de hoogste en zwaarste problemen opklimt. De eene ontdekking is hier als op de andere gestapeld; de volgende kan gewoonlijk eerst uit de voorgaande bewezen en begrepen worden en ieder is hier dus in het algemeen genoodzaakt den weg, dien de wetenschap eenmaal doorliep, zelf nogmaals te bewandelen. Overhaasting leidt hier tot niets; het volgende moet steeds op het voorgaande steunen, zal men in de hoogere deelen der wiskunde doordringen en haar op physica, sterrekunde, werktuigkunde en andere vakken kunnen toepassen.

Wel is waar vindt men hierop uitzonderingen. Zelfs is het bijna regel, dat eene stelling later een bijzonder geval eener meer algemeene blijkt te zijn, maar gewoonlijk loopt de weg om tot deze laatste te komen juist door de vroegere eenvoudige stellingen, die de leerling dan wel als zoodanig zou kunnen vergeten, maar waardoor hij weinig gebaat is, daar hij ze eerst heeft moeten leeren kennen. Ik heb hier slechts te herinneren aan de spherische trigonometrie, waaruit de platte driehoeksmeting kan afgeleid worden of de elliptische functiën, waaruit de goniometrie zelve weder voortvloeit. Soms is dit echter niet het geval, maar hoogst zelden wordt dan bij het wiskundig onderrigt de wijze van handelen uit de physica gevolgd.

Er blijft dus eigenlijk niets over dan de geheele wetenschap te doorloopen, een weg die hoe langer hoe grooter wordt, en waarvoor het dus wenschelijk zijn zoude, dat het menschelijk leven, althans de leertijd, meer en meer gerekt werd. Dit is intusschen niet mogelijk; de leertijd omvat steeds weinige jaren; het leven is kort en de kunst is lang.

Men heeft dus het volgende alternatief: òf de hoogere deelen der wiskunde weg te laten bij het onderwijs, òf te trachten den weg te bekorten. Dit geval doet zich intusschen alleen voor, waar de wiskunde als hulpwetenschap voor den toekomstigen natuurkundige, ingenieur, enz. beschouwd wordt. Deze vormen verreweg de talrijkste klasse en deze omstandigheid moge de vraag wettigen, hoe men op den kortsten weg het verst in de

wiskunde kan vorderen. Uit den aard der zaak verliest deze vraag haar meeste gewigt voor den theoretisch wiskundige; deze heeft zijn geheele leven vòor zich om zich in dit vak te oefenen, maar wie ze als hulpwetenschap moet aanwenden, vindt later in zijn eigen vak zooveel te doen, dat hij eer van het standpunt, dat hij in zijnen leertijd bereikte, zal afdalen, dan nog hooger opklimmen.

Hoe de weg dus bekort kan worden, verdient wel eene nadere overweging.

Welligt zullen sommige deze vraag op andere wijze beantwoorden, dan hieronder geschied is, maar het is mij van meer waarde dit onderwerp ter sprake gebragt te hebben, dan juist in alle opzigten mijne meening door ieder gedeeld te zien. Dit laatste is trouwens ook niet waarschijnlijk; althans zal men mij wel niet verwijten iets geschreven te hebben, dat, omdat niemand er anders over oordeelt, overbodig is, aangezien juist de twee eerste hierboven aangehaalde en in den laatsten tijd uitgekomene leerboeken volgens de hier uiteengezette zienswijze niet practisch kunnen genoemd worden.

Men bestudeert de wiskunde òf om de wetenschap vooruit te brengen, òf alleen voor vorming òf mede voor toepassing. Het eerste geval komt hier niet nader ter sprake; wat het tweede betreft, hieronder reken ik vooral theologen, litteratoren en juristen, die hun academisch wiskundig examen doen, en kom ook hierop slechts eene enkele maal in het vervolg terug.

Hoofdzakelijk heb ik dus hen op het oog, die de wiskunde als hulpwetenschap beoefenen.

Het vraagstuk reeds sinds Euclides aanhangig, hoe men de vlakke meetkunst het best onderwijst, is thans nog verre van opgelost, maar hierbij wil ik mij thans niet ophouden. Zij vormt met de beginselen der algebra steeds den aanvang van het wiskundig onderrigt. Hiervan kan niets gemist worden. Oefening in algebraïsche herleidingen is onmisbaar; in dit technische gedeelte moet men goed te huis zijn; het vormt als het ware het alphabet der wiskundige taal. De vergelijkingen van den 1en en 2en graad komen hierbij en geven, vooral in toepassing op vraagstukken, veel meer voedsel voor het verstand; zij

ontwikkelen de redenering en teregt wordt de kennis hiervan dan ook gevorderd van hen, die de wiskunde alleen voor algemeene ontwikkeling beoefenen.'

Hierop volgen de logarithmen, de goniometrie, de vlakke en spherische trigonometrie en de stereometrie.

De betrekkelijke waarde dezer vakken is intusschen zeer verschillend. Indien men bedenkt dat bij het zoogenaamd klein mathesis-examen de drie eerste vakken gevraagd worden, en bij het groot mathesis-examen spherische trigonometrie en stereometrie als vakken van gelijke waarde worden beschouwd (dezen indruk maakt het althans op den examinandus), wordt aan het laatste vak veel te weinig waarde toegekend. Schlömilch heeft m. i. volkomen regt, waar hij zegt in de voorrede voor zijne Grundzüge der Geometrie des Raumes, 2e Theil.... "dass die so häufige Bevorzugung der Planimetrie ein pädagogischer Missgriff ist, dass im Gegentheile der Accent auf die Stereometrie gelegt werden muss, denn nicht in der Ebene sondern im Raum bewegt sich das vielgestaltige Leben." Vooral geldt dit bij de behandeling der stereometrie, zoo als ze door hem in zijn voortreffelijk handboek wordt gegeven, en die geheel verschilt van die, welke in de hollandsche leerboeken van la Croix (uitgave van Schmidt en Bierens de Haan), Badon Ghyben, Kempees, enz. voorkomt. Hoogst belangrijke stellingen zoo als die van Euler, het terugbrengen van iederen bolvormigen veelhoek tot den bolvormigen driehoek, het construëren van het net der polyeders, komen in geen dezer boeken voor en zullen dan ook in den regel wel niet bij het onderwijs medegedeeld worden. Verder is de uiteenzetting bij Schlömilch oneindig duidelijker. Wat Goethe zeide van de Duitschers, dat zij de kunst verstonden om de wetenschap ontoegankelijk te maken, kan hier met meer regt op de Hollanders toegepast worden. Men vergelijke b. v. Schlömilch met onze schrijvers ten opzigte van het hoofdstuk over de onderlinge ligging van lijnen en vlakken in de ruimte. Daar volgt alles uit eenvoudige aanschouwing en prent zich op die wijze vast in het geheugen; in de hollandsche boeken vindt men daarentegen eene reeks van stellingen, die den aanvanger het overzigt bijna onmogelijk maken. De ontwikkeling moge in wiskundig opzigt onberispelijk zijn, of zij dit uit een paedagogisch oogpunt ook is, meen ik te moeten betwijfelen. Een enkel voorbeeld slechts. In Badon Ghyben, Beginselen der Meetkunst, 2e uitgave, § 323, komt ter sprake

de stelling, dat van twee vlakken, die ieder in het bijzonder loodregt staan op een derde vlak, de doorsnede eveneens op dit vlak loodregt staat. Om dit te bewijzen wordt ondersteld, dat de doorsnede eens schuin of evenwijdig was, en vervolgens het onmogelijke dezer twee gevallen aangetoond. Hiervoor moet men zich echter eerst iets denken, wat men zich onmogelijk helder kan voorstellen, namelijk dat deze doorsnede niet loodregt is, en vervolgens nagaan, wat uit dit onmogelijke geval logisch zou voortvloeijen, om zoo tot het ongerijmde der gemaakte onderstelling te geraken. Dit is toch waarlijk niet de weg, dien men met leerlingen moet volgen; men gewent hen niet aan goede voorstellingen omtrent de ruimte, maar dwingt hen iets, wat zij zich bij geene mogelijkheid helder kunnen voorstellen, als uitgangspunt der redenering te gebruiken.

Hiermede verwerp ik natuurlijk niet in het algemeen het bewijs uit het ongerijmde bij het onderrigt; eene voorstelling kan onwaar en toch niet ongerijmd zijn, maar in dit bijzonder geval schijnt mij dit bewijs niet op zijne plaats.

Een uitstekend docent moge nu door zelf in het ontbrekende te voorzien, ook bij het gebruik dezer handleidingen, goede resultaten verkrijgen, veel grooter zal steeds het aantal van hen zijn, die zulk een werk als een orakel beschouwen en er nergens van durven afwijken. Hoogst moeijelijk wordt het dan voor den leerling een goed overzigt der stereometrie te verkrijgen, als hij achtereenvolgens zoo vele stellingen bestudeert, en op geene enkele bijna zijne aandacht meer hoofdzakelijk gevestigd ziet en bovendien telkens voor het bewijs naar de figuren verwezen wordt en niet op de voorstelling, die hij zich zelven in de ruimte maken kan. Alle stellingen trekken hem voorbij met de eenvormigheid van een regiment soldaten, waar ieder even belangrijk schijnt als zijn voorganger.

Maar duidelijk uiteengezet is de stereometrie ongetwijfeld èn om zich zelve èn ter oefening van het voorstellingsvermogen van het hoogste belang. Voor hen die verder in de wiskunde doordringen zijn gonio- en trigonometrie onmisbaar, maar de stereometrie ware stellig boven de trigonometrie te verkiezen voor hen, die wiskunde alleen voor vorming beoefenen. Hier worden de resultaten niet zoo spoedig vergeten als de trigonometrische formulen en ze laten in elk geval een grooter theoretisch residu achter.

Zoo komen wij aan de spherische driehoeksmeting, die bij

deze niet opnoemt. Gedurende een vijfjarig gebruik ben ik op geen enkele cijferfout gestooten. Deze tafelen maken de talrijke herleidingsformulen der vlakke en bolvormige driehoeksmeting uit een practisch oogpunt geheel overbodig, die daarentegen nu zelfs omslagtiger worden dan de gewone formulen. Ik zou dit niet durven beweren, als mij dit niet bij ondervinding gebleken was. Toen ik als student mij met astronomie bezig hield, en soms een vrij groot aantal breedte-bepalingen met het sextant verrigt te berekenen had, begon ik ook met de gewone herleidingsformulen, alwaar dan steeds de halve som van twee bogen moet berekend worden, maar liet deze spoedig voor goed varen, toen de genoemde optellings- en aftrekkingstafels mij veel gemakkelijker de oplossing gaven. Eigenlijk begrijp ik volstrekt niet, wat anders dan onbekendheid er mede, het invoeren dezer logarithmen tegenhoudt; in geen enkel hollandsch handboek of hollandsche logarithmen-tafel, voor zoo verre ik heb kunnen nagaan, komen deze tafelen of eene uiteenzetting er van voor, en toch verdubbelen deze eigenlijk de waarde der tafels. Men kan wel zeggen, dat de logarithmen, zoo als ze met het oog op de tafels geleerd worden, niets tot vorming en ontwikkeling bijbrengen; hun doel is hoogst nuttig maar zuiver practisch. Met het oog hierop, kan ik mij niet goed voorstellen, met welk leidend beginsel de programma's onzer examina zijn vastgesteld. De logarithmen komen steeds voor bij het mathesis-examen van toekomstige litteratoren, theologanten en juristen, die wel nimmer later eene logarithmische berekening zullen uitwerken; en zulk een zuiver practisch onderdeel, waar geen enkele theoretische beschouwing aan vast te knoopen is, wordt dien te gevolge jaar in jaar uit op de gymnasiën aan hen onderwezen, die juist gerekend worden de wiskunde alleen voor vorming van hun denkvermogen te beoefenen. Hoeveel beter ware het dit te gelijk met de driehoeksmeting voor hen door de stereometrie te vervangen. Maar wie logarithmen leert, leere ze niet als een nog maar half geschikt hulpmiddel maar volledig kennen, zoodat de hieraan bestede moeite later ook rijkelijk beloond worde.

Al te vaak echter wordt het practische der logarithmische berekening weder weggenomen door de ongelukkige zucht om tafels met 7 decimalen te gebruiken, waarbij men soms nog wel meent, dat men hierdoor den leerling met meer naauw-

keurigheid zou leeren rekenen [1]. 7 decimalen komen schier alleen in sommige sterrekundige berekeningen voor en zeer enkele malen in de physica, maar overigens kan men in de gewone geodesie, zeevaartkunde en mechanica wel altijd met 5 decimalen volstaan. Reeds voor jaren heeft Encke [2] er op gewezen, dat meer decimalen te gebruiken als noodig is, slechts aantoont, dat de berekenaar zijn vraagstuk niet best begrijpt [3]. Logarithmen dienen slechts om de berekening te bekorten, maar men blijve nu niet halverwege staan met zeven decimalen wel en optellings- en aftrekkingstafelen niet te gebruiken, en dus slechts de halve bekorting te geven; aan deze inconsequente handelwijze is het welligt voor een groot deel te wijten, dat zoo weinige van hen, die de logarithmen geleerd hebben, ze later gebruiken. Teregt zegt Schlömilch dan ook (Zeitschrift für Math. und Phys., 1865, pag. 37) bij het bespreken van een logarithmen-tafel: "Wer das Kunststück zu Wege gebracht hat, eine Standlinie von 10,000 Meter Länge bis auf einen Millimeter genau zu messen, der mag in Gottes Namen mit siebenstelligen Logarithmen rechnen; wer es aber noch nicht zu einer solcher Genauigkeit gebracht hat, der gleicht beim Rechnen mit sieben Stellen einem Rentier, der sich seine Zinsen bis auf Tausendtelpfennige auscalculirt."

Oneindig belangrijker dan de spherische driehoeksmeting, schijnt mij de analytische meetkunst, en ik geloof, dat men hiermede zeer goed een aanvang zou kunnen maken na de spherische trigonometrie slechts in hoofdtrekken, als hierboven gemeld, behandeld te hebben, hetgeen niet veel tijd en moeite kan kosten. Men kan ze echter, zoo men wil, veel later be-

---

[1] Zie o. a. het voorberigt van Loghem, "Handleiding bij het onderwijs in de cosmographie en de stuurmanskunst", Amsterdam 1865. Hier wordt wel gezegd dat 5 decimalen voldoende zijn, maar hoe is het dan mogelijk dat men aanbeveelt zeven decimalen te gebruiken en dus zooveel overbodig werk te doen bij berekeningen, die alle op sextantbepalingen steunen?

[2] "Berl. Astr. Jahrbuch", 1835, pag. 257.

[3] Het gebruik van 7 decimalen wordt welligt ook nog bevorderd door eene uitspraak van de Gelder, die ik in de voorrede der log. tafels met 7 decimalen van J. C. Speyer, Zalt-Bommel, Noman, 1860 aangehaald zag, dat men namelijk wel grootere tafels moet gebruiken, wanneer men veel moet berekenen, omdat het zoeken der evenredige deelen te veel tijd wegneemt.

Dit was volkomen waar in den tijd van de Gelder, toen de tafels met 5 decimalen alle zoogenaamde kleinere tafels waren, maar thans is dit argument geheel vervallen, nu tafels van 5 decimalen, zoo als die van Wittstein, op dezelfde wijze als de grootere zijn ingerigt.

handelen, zoo als Leroy in zijne "Analyse appliquée à la Géométrie des trois dimensions", die ze eerst aan het einde van zijn werk ter sprake brengt, hetgeen mij, mede opgevoed in het geloof aan het overwegend belang der spherische trigonometrie, aanvankelijk zeer vreemd toescheen, maar nu wel begrijpelijk is.

Voor algemeene vorming toch geeft dit vak niet veel en voor oefening in algebraïsche en goniometrische formules vindt men in analytische meetkunst en hoogere analyse gelegenheid genoeg; vakken die zoowel practisch van nut zijn als het denkvermogen ontwikkelen. Met name schijnt mij echter de spherische trigonometrie geheel misplaatst bij het groot mathesisexamen, alwaar zij den kwelgeest voor den medicus of litterator uitmaakt, zoo als de vlakke driehoeksmeting dit maar al te vaak voor den jurist of theologant is.

Voor den medicus ware dit vak zeker met voordeel door de analytische meetkunst te vervangen, mits men bij de regte lijn niet blijve stilstaan. Dit vak toch, dat men welligt beter de leer der coördinaten zou kunnen noemen, is van het hoogste belang zoowel uit een theoretisch als een practisch oogpunt, en tot op zekere hoogte zelfs voor den wetenschappelijken medicus onmisbaar, in wiens vak de graphische methode hoe langer hoe meer aanwending vindt.

Indien iemand uit het aantal leerboeken, die over eenig vak geschreven zijn, de belangrijkheid van dit onderwerp zelve wilde afleiden, zoude hij ook alweder de hoogere algebra boven de analytische meetkunst stellen; immers ook aan deze ontbreekt het in ons land niet aan handboeken, zooals die van Strootman en Badon Ghyben, Lobatto, Smaasen, enz. Van dit vak schijnt mij bijna geheel te gelden, wat ik in den aanvang zeide omtrent sommige deelen der wiskunde, die later onderdeelen van hoogere stellingen blijken zonder dat de weg tot de laatste noodwendig door de eerste loopt. Doorloopen wij om dit aan te toonen het bekende leerboek van Lobatto. Van de 27 hoofdstukken zijn de 13 eerste aan de hoogere magtsvergelijkingen gewijd, een bij ons te lande naar het schijnt nog al geliefd onderwerp, onder anderen hieruit af te leiden, dat Dr. van der Ven er nu onlangs een afzonderlijk leerboek over heeft uitgegeven. Gewoonlijk worden ze behandeld als vervolg op de lagere algebra, soms gelijktijdig met de analytische meetkunst, maar toch eerder vroeger dan later. Ik

geloof echter, dat deze hier niet op hare plaats zijn; wat men hier leert omtrent de eigenschappen der wortels is voor een groot deel oneindig duidelijker, als men eerst de analytische meetkunst behandeld heeft en hier iedere vergelijking door eene kromme lijn heeft leeren voorstellen. Daar het omgekeerde nu niet het geval is, d. i. de hoogere algebra de analytische meetkunst of leer der coördinaten niet duidelijker maakt, ware het in elk geval veel practischer ze eerst na de analytische meetkunst te behandelen. Een tweede bezwaar is, dat ze eigenlijk eerst volledig behandeld kunnen worden als men in de differentiaal-rekening eenigzins te huis is. Reeds de grondstelling moet hier, zoo als Lobatto dan ook doet, zonder bewijs gegeven worden, namelijk dat iedere hoogere magtsvergelijking minstens een wortel heeft; het theorema van Sturm, waardoor het aantal bestaanbare wortels bekend wordt, moet weggelaten worden als te zamengesteld, en is door die van Descartes en Budan vervangen, die niet algemeen deze vraag beantwoorden, terwijl ten slotte de zoogenaamde afgeleide functien worden ingevoerd bij gelegenheid van het vermeerderen of verminderen der wortels met een gegeven getal, en later op het vinden der wortels worden toegepast door de stelling, dat tusschen twee wortels eener vergelijking steeds een wortel der afgeleide ligt. Later als de differentiaalrekening bestudeerd wordt, komt hetzelfde veel duidelijker terug bij de beschouwing der kromme lijnen, waar natuurlijk tusschen twee snijpunten steeds een maximum of minimum liggen moet; de lezer herinnert zich dan soms van dit theoreem op veel gebrekkiger wijze eene bekrompene uiteenzetting vroeger geleerd te hebben, maar zal het in het vervolg zeker volgens de nieuwe voorstelling onthouden. De directe berekening der derde en vierdemagtsvergelijkingen kon men als mathematische curiosa veilig aan ieders liefhebberij overlaten, terwijl de methode van Horner, hoe schoon en eenvoudig ze genoemd moge worden, toch ook met het oog op het uiterst zeldzame voorkomen eener numerische oplossing der hoogere magtsvergelijkingen, uitgenomen welligt bij examina, gevoegelijk kon voorbijgegaan worden. Van dit oogpunt uit kan ik de uitgave van het leerboek van Dr. van der Ven niet zeer gewenscht noemen; dat er voor de wiskundigen handboeken over dit onderwerp bestaan is goed, maar voor deze is dit werk niet geschreven; immers nòch analytische meetkunst noch hoogere analyse worden er bekend ondersteld,

en vele ontwikkelingen moeten dus noodwendig veel omslagtiger uitvallen. Dit maakt het voor hen, die de analyse behandeld hebben, minder bruikbaar, daar deze in den regel weinig lust zullen hebben een langen weg te gaan, waar een kortere mogelijk is. Daarentegen is het werk, blijkens de voorrede, geschreven voor hen, die dit hoofdstuk of uit weetgierigheid of door examina en besluiten gedrongen beoefenen. Daar intusschen niet het examen maar de studie zelve het hoofddoel moet zijn, vervalt de waarde dezer behandeling, zoodra aangetoond is, dat dit onderwerp ten onregte in programma's van examina zoozeer op den voorgrond is gesteld. Wat het eerste argument betreft, dit onderstelt, dat er vele zijn, die zonder leiding uit weetgierigheid dit onderwerp behandelen. Wie dit doet is in den regel wel geschikt verder in de wiskunde door te dringen, en met dit oogmerk zulk een werk uit te geven zal welligt menigeen verleiden in dit betrekkelijk onvruchtbare gedeelte der wiskunde te verdwalen.

Omtrent de verdere hoofdstukken van het werk van Lobatto geldt nog vaak hetzelfde. De binomiaal-vergelijkingen en het splitsen der breuken vinden de voornaamste toepassing bij het integreren; waarom het niet tot daartoe bewaard. Men ziet dan te gelijk waartoe deze bewerking dient, hetgeen vroeger niet duidelijk worden kan, en behoeft niet hetzelfde tweemaal te leeren, wat nu nog wel eens zal voorkomen. Voordat men echter in de handboeken van Lobatto aan dit deel der integraal-rekening komt, heeft men in de differentiaal-rekening een hoofdstuk over hetzelfde onderwerp behandeld, alwaar eene veel eenvoudiger methode wordt medegedeeld, die de vroeger met veel moeite geleerde geheel overbodig maakt. Intusschen komt men er hier nog niet toe om in te zien, waartoe dit splitsen dient, daar dit in de differentiaal-rekening nergens te pas komt, en het kan dus zeer goed gebeuren, dat men de methode tweemaal geleerd en vergeten heeft om ze voor de derde maal te leeren als men ze eindelijk noodig heeft en nu, daar men de bewerking in haar geheel heeft leeren kennen. onthoudt.

Het boek eindigt met de beschouwing der reeksen, het binonium van Newton en de ontwikkeling der logarithmische, exponentiëele en goniometrische functiën. Wie dit door heeft gewerkt en bij voortgaande studie het theoreem van Taylor in de differentiaal-rekening leert kennen, bemerkt alweder dat

alles wat hij hier op omslagtige wijze geleerd heeft, niets is dan een van de vele toepassingen van dit theoreem, dat hij in elk geval toch moet kennen. Voeg hierbij, dat de theorie der differentiaal-rekening, althans de leer der limieten, er bedektelijk bij gehaald wordt, en dat de methoden vrij onvruchtbaar zijn, daar ze slechts in enkele gevallen toepasselijk zijn, en men zal er welligt geen groot bezwaar maar een voordeel in zien, om alles wat hier ter sprake komt eerst na het theoreem van Taylor te behandelen. Wel zal men verpligt zijn de toepassingen van dit theoreem eenigzins uitvoeriger te bespreken, maar daar men dan vrijelijk over de hulpmiddelen der differentiaal-rekening kan beschikken, wordt er over het geheel zeer veel tijd uitgespaard.

Hier zoude mijns inziens de methode, die in de natuurwetenschappen gebruikt wordt, aanbeveling verdienen; laat namelijk den aanvanger niet den weg, dien de wetenschap zelve ging, andermaal doorloopen, maar breng hem waar dit kan, en dit is hier het geval, zoo spoedig mogelijk op het standpunt, van waaruit alle voorheen afzonderlijk behandelde gevallen hem eenvoudige gevolgen eener enkele stelling blijken te zijn.

Meent men zonder hoogere algebra te weinig oefening in het technische der wetenschap te hebben, zoo kan men in elk geval de analytische meetkunst uitvoeriger behandelen, en hier zelfs een gedeelte van de leer der drie afmetingen bijvoegen, waarvoor differentiaal-rekening geheel overbodig is. Voor inleiding in de leer der functiën is de analytische meetkunst bovendien welligt veel geschikter dan de hoogere algebra. Acht men niettemin eenige kennis der hoogere magtsvergelijkingen volstrekt onmisbaar, zoo vindt men in het uitnemende werkje: "de beginselen der hoogere stelkunde van Badon Ghyben en Strootman" hieromtrent het voornaamste in een kort bestek bijeen. Men kan dan in weinig tijd hieruit het meest wetenswaardige leeren en behoeft niet een geheel jaar aan hoogere algebra te geven.

Welligt zal men meenen, dat ik te veel gewigt op het practische nut leg en dat de volgende woorden door Prof. Lobatto in de voorrede voor zijne hoogere algebra nedergeschreven een antwoord op mijne redenering zijn. Men vindt hier namelijk het volgende:

"Voor zoo verre sommigen van oordeel mogten zijn, dat het tegenwoordig leerboek reeds te vele zaken bevat, welker kennis

voor den toekomstigen ingenieur als overtollig te beschouwen is, moet ik hier nog de algemeene aanmerking bijvoegen, dat, al zoude ook het grootste gedeelte van het zuiver wiskundig onderwijs aan inrigtingen als die der Delftsche Academie gegeven wordende, immer buiten eenige toepassing blijven, voor hen nogtans die dat onderwijs met vrucht gevolgd zullen hebben, het groote nut zal ontstaan zijn van zich gedurende eenen geruimen tijd in wiskundige beschouwingen geoefend, en zich hierdoor een geest van onderzoek eigen gemaakt te hebben, welke niet nalaten kan, op hunnen volgenden practischen werkkring van gunstigen invloed te zijn. Nimmer toch zal de wetenschappelijk gevormde practicus den tijd betreuren, door hem aan zuiver theoretische bespiegelingen ten koste gelegd."

In het algemeen genomen zal zeker ieder geneigd zijn met deze woorden in te stemmen, maar beschouwen wij de zaak nader. Indien de toekomstige ingenieur zich nergens aan zuiver theoretische bespiegelingen kon wijden, dan alleen in de aan practische toepassingen vrij arme hoogere algebra, zoo zou het zeer zeker van het grootste belang zijn dit vak zeer uitvoerig te behandelen, maar ik durf gerustelijk beweren, dat analytische meetkunst en hoogere analyse niet alleen veel practischer, maar bovendien, ik zoude haast zeggen in weerwil daarvan, daar sommigen deze eigenschappen als tegengesteld schijnen te beschouwen, ook oneindig meer stof tot theoretische beschouwingen opleveren. Het is zeker van groot nut zich geruimen tijd in wiskundige beschouwingen geoefend te hebben en zich hierdoor een geest van onderzoek eigen te maken, maar men zal bezwaarlijk beweren, dat het oplossen der vergelijkingen volgens de methode van Horner in dit opzigt veel geeft. Een enkel hoofdstuk als § 18 daarlatende, vindt men over het geheel niets dan stellingen en methoden, die men bij vraagstukken nagenoeg mechanisch moet volgen, maar nergens heeft men hier eigenlijk zijn eigen weg te zoeken, nergens vindt men iets wat voor ontwikkeling met het construeren en berekenen der eigenschappen der kromme lijnen in de analytische meetkunst kan vergeleken worden [1].

Volgens de gegevene voorstelling heeft men dus, na de vlakke

---

[1] Zie tot bewijs hiervan de verzameling van vraagstukken over hoogere algebra van Henriques Pimentel. 's Gravenhage, Doorman, 1858.

driehoeksmeting en stereometrie behandeld te hebben, waarbij men, zoo men dit noodig oordeelt, een weinig van spherische trigonometrie en hoogere algebra kan voegen, daarna goed de leer der coördinaten (analytische meetkunst) zoowel voor twee als voor drie afmetingen beoefend, en is, als men hier de kegelsneden heeft doorgewerkt, voldoende voorbereid voor de differentiaal- en integraal-rekening. Zoo ergens moet men echter hier bij de beginselen zeer langzaam vooruitgaan. Schijnt mij de hoogere algebra van Lobatto, om bij deze veel gebruikte leerboeken te blijven, te uitvoerig toe, zoo zou ik eerder het tegendeel beweren ten opzigte der eerste hoofdstukken der differentiaal-rekening, en hetzelfde schijnt mij in nog hoogere mate te gelden van de mede ten behoeve van het middelbaar onderwijs uitgegevene differentiaal-rekening van Prof. Bierens de Haan. Voor zoo verre beide boeken bestemd zijn om bij het onderwijs gebruikt te worden en de leeraar dus het ontbrekende of te kort behandelde zelf uitvoeriger kan ontwikkelen, maak ik hiermede geene aanmerking op deze werken; maar bij eigen onderrigt geloof ik, dat men bij het doorlezen wel zal meenen een helder begrip der differentialen te hebben, maar nogtans later zeer dikwijls, vooral in de toepassingen, op allerlei bezwaren zal stooten en dan gaan bemerken, dat men het eigenlijke begrip volstrekt niet gevat heeft. Niet uitdrukkelijk genoeg wordt in dit laatste werk er m. i. op gewezen, dat het hier vooral op de limiet der verhouding aankomt; $\frac{dy}{dx}$ wordt kortweg een breuk genoemd, zonder uitdrukkelijk te zeggen, dat, hoewel het geene breuk is, maar slechts eene eenvoudige schrijfwijze voor lim. $\frac{\Delta y}{\Delta x}$, men nogtans er mede werken mag als ware het eene breuk. Nadat verder eerst gezegd is (pag. 7) dat voor Gr. $\Delta x = 0$ ook Gr. $\Delta y = 0$ is, komt men (pag. 8) tot de vergelijking $\Delta y = f' x \Delta x + \epsilon \Delta x$, en daar voor de grens $\epsilon = 0$ gesteld moet worden, heeft men volgens den schrijver $d y = f' x d x$. Maar dan verandert ook Δy in Gr. Δy en Δx in Gr. Δx en men komt dus zeer logisch tot de vergelijking $0 = 0$, een bezwaar dat den aanvanger wel meer overkomt, die zoo vaak in den beginne alles in nullen ziet verdwijnen. Dit zal steeds het onvermijdelijk gevolg zijn, als men niet uitdrukkelijk op de limiet der verhouding de aandacht vestigt; de differentialen zijn eigenlijk

slechts gevolgen der schrijfwijze; stelt men ze = 0 of niet = 0, in beide gevallen stuit men op bezwaren. Beschouwt men ze niet = 0, zoo hangt hiermede zamen, dat men ook den cirkel als een veelhoek van een oneindig aantal zijden beschouwt en dus een oneindig kleinen boog met zijne koorde laat zamenvallen. De tijd nu, waarin een slinger een oneindig kleinen boog doorloopt is bekend en $= \frac{\pi}{2} \sqrt{\frac{l}{g}}$ als wij den boog tot aan den verticaal beschouwen; dezelfde tijd, zoo zal men nu zeer logisch redeneren, zal ook vereischt worden voor een ligchaam dat onder de werking der zwaartekracht zich langs de koorde van dien oneindig kleinen boog beweegt, daar identische wegen ceteris paribus natuurlijk in gelijke tijden moeten worden doorloopen. Intusschen is het bekend dat dit niet het geval is; dat daarentegen een ligchaam evenveel tijd noodig heeft om langs eene koorde van eenig punt van den omtrek zich naar het laagste punt te begeven, en wel den tijd $= 2 \sqrt{\frac{l}{g}}$, als l de straal van den cirkel is, hoe groot of klein de koorde zijn moge, dus ook als ze in bovengenoemde beteekenis oneindig klein is. Stelde men ze = 0, zoo zoude men in eenen driehoek met oneindig kleine basis het zwaartepunt op de halve hoogte moeten leggen, daar de afstand van beide zijden dan zoowel aan den top als aan de basis = 0 is. Uit de inhoudsberekening der omwentelingsligchamen volgens den regel van Guldin blijkt echter onmiddellijk, dat men ook in deze driehoeken met oneindig kleine basis het zwaartepunt op $\frac{1}{3}$ der hoogte leggen moet en dat dus de conclusie uit de stelling $dx = 0$ valsch is. Zulke gevallen kunnen meer voorkomen en zijn het gevolg van het beschouwen der differentialen als werkelijk bestaande grootheden, en niet als gevolgen der schrijfwijze der limiet. Zij zijn in staat iemand later alle vertrouwen op de toepassingen der analyse te ontnemen, en het is te gevaarlijker over deze beginselen oppervlakkig heen te loopen, daar juist in den aanvang deze bezwaren niet voor den dag komen; bij het gewone differentiëren en later bij de kromme lijnen kan men vaak volstaan met de differentialen als zeer kleine grootheden te beschouwen; eerst veel later, vooral in de toepassingen, stuit men op bezwaren. Daarom zijn ook voor de analyse kleine werkjes, zoo als de bekende Engelsche shilling-editiën, geenszins aan te bevelen; integendeel bij de beginselen

moet men zeer lang stilstaan. Ongetwijfeld is in dit opzigt het werk van Badon Ghyben over de differentiaal- en integraalrekening veel vollediger, maar ik ken geen werk, dat mij uit een paedagogisch oogpunt beter voorkomt, dat het engelsche werk van de Morgan, "differential and integral calculus", een lijvig boekdeel, waar meer dan 100 bladzijden alleen aan het eerste begrip van differentialen en limieten gewijd zijn. Maar ik geloof niet, dat iemand zich den tijd, met het bestuderen van dit werk doorgebragt, zal beklagen.

Bij het vorderen in de differentiaal-rekening geeft nu het theorema van Taylor tevens gelegenheid om het binonium van Newton voor alle exponenten te bewijzen en tevens de reeksen te behandelen. De toepassing op de kromme lijnen leert dan van zelf menige belangrijke eigenschap der hoogere magtsvergelijkingen vinden, die men nu als van zelf opmerkt en niet zooals vroeger met veel moeite moet begrijpen en soms met nog meer moeite onthouden. De klagt toch, door Dr. van der Ven in bovengenoemde voorrede vermeld, omtrent de overdreven kortheid en daaruit volgende onduidelijkheid der meeste schrijvers over dit hoofdstuk, ligt m. i. niet zoozeer aan deze werken zelve, maar daaraan dat men een vak, dat eerst later ter sprake moest komen, volstrekt in den aanvang wil behandelen. Verder volgt dan het integreren van functiën, bepaalde integralen en het bepalen van lengten, oppervlakken en inhouden, en dit was, de waarschijnlijkheidsrekening uitgenomen, gewoonlijk wel het hoogste punt, dat te Delft door ingenieurs bereikt werd; de eindige differentialen toch komen weinig voor en hetgeen verder volgt is althans in de leerboeken van Lobatto niet behandeld. En toch volgt er nog zooveel hoogst belangrijks. In de eerste plaats komen hier de differentiaalvergelijkingen in aanmerking, die in de mechanica zoo vaak en in de mathematische physica schier overal voorkomen. Maar dan volgen nog de elliptische functiën, de verdere ontwikkeling der onbestaanbare grootheden, de theorie der potentialen, welke voor eenige jaren alleen nog in wetenschappelijke verhandelingen maar nu reeds in leerboeken zijn uiteengezet, van welke ik slechts die van Lamé, Briot en Bousquet, Durège heb te noemen. Ook hieronder is veel wat voor den theoretischen ingenieur en den natuurkundige van waarde is; het is welligt nu nog niet mogelijk dit alles in een academischen of polytechnischen cursus op te nemen, maar deze hoofdstukken

kunnen onmogelijk voor altijd als uitsluitend eigendom der zuiver wiskundigen beschouwd worden en van toepassing op verwante vakken verstoken blijven. De wiskundige cursus van den ingenieur gaat thans ongetwijfeld veel verder dan voor 100 jaar toen de gewone integraal-rekening voor den wiskundige nagenoeg de grens der wetenschap was, maar ook de thans gevolgde cursus moet met der tijd zich verder uitstrekken. Of zoude, terwijl alle vakken vooruitgaan, alleen de wiskunde, voor zoo ver de ingenieur of de natuurkundige ze leert, tot stilstand veroordeeld worden.

Maar voor vooruitgang is bekorting en vereenvoudiging der beginselen onmisbaar. Wat niet noodig is voor latere toepassingen worde in den regel weggelaten; wat zonder schade kan uitgesteld worden, stelle men tot later uit, als wanneer het gewoonlijk veel gemakkelijker kan begrepen worden. Welligt zoude men, als de wet op het middelbaar onderwijs dit niet verhinderde, reeds op de hoogere burgerschool in plaats van beschrijvende meetkunst, die toch aan de polytechnische school weder ter sprake moet komen, in het laatste jaar met de leer der coördinaten kunnen aanvangen, na in het vierde jaar stereometrie benevens gonio- en trigonometrie goed behandeld te hebben. Men noeme dit niet eene eenvoudige verwisseling van vakken, want in het laatste geval zoude men aan de polytechnische school veel spoediger met de differentiaal-rekening kunnen beginnen en hiervan bij het onderwijs, zoowel in practische en theoretische mechanica als in toegepaste natuurkunde gebruik kunnen maken, hetgeen nu tot later moet uitgesteld worden. Diezelfde reden van spoed bestaat niet bij de beschrijvende meetkunst, hoe onmisbaar deze voor den ingenieur zijn moge, daar hier geen ander vak op wacht.

Zelfs al was ieder het volkomen eens met de hier uiteengezette meeningen, zoo zou echter in Delft de analyse daarom niet veel vroeger ter sprake komen. De wet zelve noemt als vakken waarin onderwijs gegeven wordt, de hoogere stelkunde, de bolvormige driehoeksmeting en de analytische meetkunst, de beschrijvende meetkunst en de differentiaal- en integraal-rekening, en vermeldt uitdrukkelijk, dat de zamenvoeging dezer vakken onder den naam van hoogere wiskunde, waarbij men de handen vrij zoude hebben, niet gebruikt is, omdat alweder de spherische driehoeksmeting, dat troetelkind der nederlandsche wiskundigen, niet onder den naam van hoogere wiskunde

kan doorgaan en dus gevaar zou loopen stiefmoederlijk bedeeld te worden. Menigeen deelt welligt deze vrees en zou het betreuren als, door het vak niet met name te noemen, het welligt zijns inziens te kort zoude behandeld worden, waarbij dan de zoo geroemde analogiën van een zoo vermaard wiskundige als Gauss er welligt bij zouden inschieten, maar zou het niet veel wenschelijker zijn, als men door deze en al het overige wat gemist kan worden weg te laten, den aankomenden ingenieur zoo verre bragt, dat hij de verhandeling van Gauss over de oppervlakken of wel zijne verhandeling over de potentialen met vrucht kon lezen, zaken die toch nog vrij wat meer belang hebben dan bovengenoemde analogiën?

Men houde intusschen wel in het oog, dat de onlangs verschenen leerboeken benevens de bepalingen der wet op het middelbaar onderwijs, en geenszins de feitelijke toestand, tot grondslag dezer beschouwing genomen zijn. Minder wenschelijk schijnt het mij, dat met de analytische meetkunst in plaats van beschrijvende niet reeds aan den vijfjarigen cursus een aanvang wordt gemaakt en dus van den beginne af aan de Polytechnische school moet onderwezen worden; dat verder hoogere algebra en spherische trigonometrie uitdrukkelijk door de wet als verpligte vakken zijn opgenoemd, hetgeen ligt tot eene te uitvoerige behandeling dezer vakken kan leiden. Het gevolg hiervan is o. a. dat voor ingenieurs de theoretische en practische mechanica eerst in het derde jaar ter sprake kan komen, terwijl de tijd van twee jaren voor al deze wiskundige vakken nog waarlijk niet te lang is. Zooals veelal, hangt echter ook hier de nuttige werking der inrigting veel meer af van het personeel dan van de wet, en hoewel het onmogelijk is nu reeds een oordeel over het onderwijs der Polytechnische school uit te spreken, heeft men echter alle reden om van de thans aan die inrigting verbondene leeraren te vertrouwen, dat zij de betrekkelijke waarde der verschillende onderdeelen goed zullen weten te schatten. Reeds de omstandigheid, dat hoogere algebra en hoogere analyse door een en denzelfden persoon worden gegeven, kan vele geopperde bezwaren doen wegvallen.

Er is voorwaar geen gebrek aan stof om uit te kiezen bij het onderrigt in de wiskunde, waar bovendien in de latere jaren nog een geheel nieuw hoofdstuk, dat der zoogenaamde nieuwere meetkunde, is bijgekomen. In hoeverre het tijd is deze bij het onderwijs op te nemen, waag ik niet te beslissen; aan de

gymnasiën en hoogere burgerscholen schijnt ze mij echter misplaatst. Aan de eerste moet in elk geval stereometrie voorgaan en hiertoe komt men zelfs in den regel niet; aan de laatste moet alles beschouwd worden als voorbereiding voor de differentiaal- en integraal-rekening, die later meer dan iets anders noodig is, en stellig wel nooit door de nieuwere meetkunde zal worden verdrongen. Een eigenlijke cursus wordt er trouwens wel zelden over gegeven en men is dus hier zoo goed als geheel tot eigen studie verwezen. Veel bestaat hierover in onze taal nog niet, maar naar mijne ondervinding schijnt mij, wat er is, niet in dien vorm opgesteld, waarin het het gemakkelijkst wordt ingezien en begrepen.

In de laatste door Bierens de Haan bezorgde uitgave van la Croix "lagere meetkunst", vindt men daarover een kort resumé, maar zoo kort, dat het haast niets meer geeft dan de definitiën der verschillende termen met eene enkele stelling ter opheldering. De lezer, die dit bestudeert, ziet volstrekt niet in, waartoe al die nieuwe begrippen moeten dienen; men vindt òf bekende stellingen terug, òf nieuwe, maar die zoo onmiddellijk uit de definitiën voortvloeijen, dat ze alleen waarde hebben ten opzigte der pas aangegevene grondbegrippen. Dat dit echter met name bij de kegelsneden zulk een vruchtbaar hulpmiddel is, dat in vele opzigten de analytische meetkunst verre overtreft, wordt op die wijze volstrekt niet duidelijk. Beter, dunkt mij, dit hoofdstuk niet behandeld dan op deze wijze. Misschien zal de een of ander in de nieuwere meetkunde ervaren wiskundige dit hoofdstuk naar aanleiding van het hier geschrevene nog eens doorloopen, en er dan toch eene nette uiteenzetting der grondbegrippen en hoofdstellingen in vinden en mijn oordeel dus te hard rekenen, maar in dit geval plaatst hij zich mijns inziens niet op het standpunt van den aanvanger. Hij weet waartoe al de daar gegevene stellingen leiden, toetst ze bij zich zelven aan de hem bekende gevolgen en weet ze dus dadelijk in hun onderling verband te rangschikken, maar de aanvanger tast als in den blinde rond en weet niet waartoe al die nieuwe begrippen moeten leiden. De andere mij bekende leerboeken zijn die van v. Loghem en Adams (vertaald door Eger) over de theorie der transversalen, wier innerlijke waarde ik thans hier niet ter sprake wil brengen maar slechts den vorm, waarin zij geschreven zijn. Mij schijnen ze vooral het eerst zeer weinig geschikt bij het onderrigt. In het eerste volgen 393 paragra-

phen, even zoo vele stellingen, gevolgen of werkstukken bevattende, elkander regelmatig op als de artikelen van een wetboek; alles schijnt van gelijk belang; alle stellingen passeren met eene wanhopige regelmatigheid de revue; nergens vindt men eens eenige regelen tekst, die de betrekkelijke waarde, de meer of min uitgebreide toepassing aangeven; men leest meer stellingen dan dat men in den geest der beginselen indringt. Zulk een boek kan, even als een wetboek, zeer geschikt zijn om na te slaan in bepaalde gevallen, maar om de wetenschap er uit te leeren, schijnt het mij hoogst onpractisch, hoe populair de daar aangewende methode ook bij vele schrijvers over wiskunde zijn moge; even als bij het bestuderen der wet, schijnen ook hier memoriën van toelichting mij onmisbaar. En het is zeer goed mogelijk de wetenschap op andere wijze te behandelen; als uitstekend leerboek voor zelfonderrigt kan ik hier aanhalen het duitsche werk: "Grundliniën der neueren Geometrie" van Chr. Paulus. Stuttgard, W. Paulus, 1853. Hier wordt niet meer behandeld dan de grondbegrippen en de toepassing op de kegelsneden, en toch omvat het 360 blz. en schijnt dus zeer uitvoerig, vooral als men het vergelijkt met eene andere handleiding van Zech [1], alwaar in 100 blz. van een veel kleiner formaat hetzelfde met bijvoeging der oppervlakken wordt besproken. Maar dit schijnt mij een verdienste en geen gebrek. Terwijl men uit een kort boek vaak niets leert, bereikt men hier een vrij belangrijk standpunt en heeft dit vak tevens als werktuig bij verdere onderzoekingen leeren gebruiken. Dat een groot boek meer werk zoude kosten ter bestudering is in het algemeen ook onwaar. Vindt men hier b. v. in 6 bladzijden behandeld, wat elders in een blz. of minder wordt afgehandeld, zoo zal men ook vaak in het eerste geval de zaak volkomen begrijpen bij eene enkele aandachtige lezing, terwijl men het andere vaak herhaaldelijk moet overlezen, geheel voor zich zelven moet uitwerken, waarmede nog veel meer tijd verbruikt wordt en men het gewenschte doel soms nog volstrekt niet bereikt. Het is een der grootste dwalingen, dat, door de leerboeken uitermate beknopt te maken, de wetenschap zelve kon worden ingekrompen, en bij het oog op de vele handboeken van die soort moet men haast wel aannemen, dat deze gedachte bewust of onbewust aan vele schrijvers voor den geest zweefde, waarbij dan soms van

---

[1] "Die höhere Geometrie von P. Zech", Stuttgart, 1857.

een klein formaat en fijnen druk ook nog eenig voordeel schijnt verwacht te worden.

De Hollanders hebben over het geheel den naam van een niet onpractisch volk te zijn, maar merkwaardig is het hoe bij de wiskunde als het ware instinctmatig steeds de minst practische deelen bij voorkeur worden behandeld. Zoo als wij gezien hebben wordt van spherische trigonometrie meer werk gemaakt dan van stereometrie, van hoogere algebra meer dan van analytische meetkunst; en terwijl aan de bepaalde integralen bij ons te lande eene bewerking ten deel viel, die alle buitenlandsche aan volledigheid verre overtreft, zijn de in de toepassingen nog wel zoo belangrijke differentiaal-vergelijkingen slechts zeer zelden ter sprake gekomen. Van de nieuwere meetkunde zijn de harmonische snijdingen en de transversalen, niet de toepassing op de kegelsneden, een ook voor de praktijk zeer belangrijk hoofdstuk, bij ons behandeld. Het is werkelijk bijna een wonder als een autodidact uit zich zelven tot analytische meetkunst komt; de nieuwe uitgaven over spherische trigonometrie, hoogere magtsvergelijkingen en hoogere algebra moeten hem noodwendig doen denken, dat het op deze vakken bij voorkeur aankomt, terwijl het enkele oorspronkelijke werk over analytische meetkunst der latere jaren, dat van Badon Ghyben, hetgeen bovendien als aan de Militaire Academie verschenen eene verpligte uitgave is, hem zeer ligt onbekend kan blijven. Zoo gaat in eene weinig vruchtbare rigting veel tijd en, wat erger is, veel lust voor wiskunde verloren.

Nog een enkel woord ten slotte. Dat het wiskundig onderrigt hier openlijk ter sprake is gebragt, kan op zich zelf wel niemand bevreemden; de publieke zaak dient publiek besproken te worden en het heeft mij steeds zeer verwonderd, dat de wiskunde schier nimmer uit een paedagogisch oogpunt ter sprake kwam, terwijl dit toch met andere vakken vaak het geval was. Maar men zal zich welligt verwonderen, dat dit geschiedt door iemand, die de wiskunde niet tot hoofdvak heeft gekozen maar ze slechts als hulpwetenschap gebruikt. Mijns inziens ten onregte. De wiskunde is hier niet om zich zelve beschouwd geworden, maar juist als hulpwetenschap; de zuiver wiskundige meet de wiskundige waarde niet af naar de practische toepassingen; voor hem staan de differentiaal-vergelijkingen en de theorie der getallen welligt op gelijke lijn, even als de physicus, hij moge voor zich zelven aan eenig vak de voorkeur geven, aan

alle hoofdstukken in absoluten zin gelijke waarde toekent. De scheikundige rekent daarentegen de leer van het spectrum en die der warmte veel belangrijker, dan die van het geluid of het magnetisme, en evenzoo is het ook voor hem, die de wiskunde als hulpwetenschap noodig heeft, lang geene onverschillige zaak, welke vakken en in welke orde ze behandeld worden. Hiervoor moet een middenweg gevonden worden tusschen eene zuiver theoretische behandeling en het eenvoudig opsommen, zonder op het theoretisch verband te letten van die stellingen, die later in de praktijk voorkomen. Het zal mij niet verwonderen als anderen omtrent dezen middenweg met mij in meening verschillen, maar eene meening te verkondigen, die door ieder onveranderd zou overgenomen worden, lag evenmin in mijn plan, als eene eigenlijke recensie van de hier aangehaalde werken te geven, welke als zoodanig beschouwd zeer onvolledig zou kunnen genoemd worden. Mijn eenig doel was dit onderwerp ter sprake te brengen.

Zutphen, 20 September 1865.

Dr. H. W. Schroeder van der Kolk.

HOLLANDSCHE TOONEELPOËZIJ.

Indien wij den stand onzer letterkunde wilden afmeten naar den tegenwoordigen staat van ons tooneel, dan zouden wij voorzeker een zeer ongunstig oordeel hebben te vellen. Het tooneel toch ten onzent is zoozeer vervallen, dat het, hoewel een uitvloeisel der moderne beschaving, door deze schier verloochend en met de koudste onverschilligheid als een geheel vreemde, en nog wel een zeer onfatsoenlijken vreemde, voorbij wordt gegaan. De oorzaken van het diep verval zijn sedert een tal van jaren, hetzij op een toon van deftige meêwarigheid, getint door een zweem van beleedigend medelijden, of op een toon van heftige verontwaardiging, verschoonbaar omdat teleurgestelde liefde er de oorsprong van was, opgespoord en den volke verkondigd; en voor den sterken achteruitgang en het diepe verval worden bijna alle factoren, namelijk: auteurs, acteurs en publiek, aansprakelijk gesteld.

De auteurs, zoo heette het, wenden zich met ergerende kilheid van het tooneel en verkiezen den katheder van een of ander dichtlievend genootschap of de ruimte, die een of ander tijdschrift hun biedt, boven het verhevener gestoelte, de bijna niet te begrenzen ruimte, welke het tooneel hun zou kunnen schenken; de acteurs, zonder opleiding, zijn, behoudens enkele uitzonderingen, buiten staat de eenvoudigste eischen van hun moeielijk kunstvak te vervullen, beleedigen den smaak in plaats van dien te veredelen, verbasteren de taal, in plaats van haar te beschaven, verlagen in één woord hunne werkelijk eervolle roeping tot een nietswaardig en ijdel handwerk; het publiek ziet alles met onverschilligheid aan, doet zich nimmer als rechter gelden, maar, - de gewone toevlucht der zwakheid of on-

gunstigst teeken van twijfel aan de mogelijkheid van verbetering of herstel! - onthoudt zich en gaat zelfs niet meer schouderophalend den kunsttempel voorbij.

Is er veel waars in de beschuldiging tegen het publiek ingebracht, zij geldt echter alleen tegenover dat deel, hetwelk den toon behoorde te geven door beschaving, door talent en door stand. Een goed deel onzer hooggeplaatsten leeft in religieuze bekrompenheid en acht den schouwburg eene onheilige plaats; een ander deel zou een tweede overheersching of een Bismarcksche annexatie behoeven, om overtuigd te worden van de waardij der moedertaal, der aloude nationaliteit, van den diepen zin van Ledegancks onvergetelijke strofen:

Wees Dietsch van hart en Dietsch van aard,
Wees Dietsch in uwe spraak en Dietsch in uwe zeden!

De eigenlijke zoogenaamde burgerklasse echter schijnt wel een traditioneele voorkeur, ja liefde, voor den schouwburg te hebben behouden. Talrijke scharen, tot die klasse behoorende, spoeden zich derwaards, zoodra weder een nieuw stuk, aan de dramatiek van Duitschland of Frankrijk ontleend, op het affiche prijkt en verkneukelen zich van genot bij het aanschouwen van de kunststukken, door de fantazie, van wie hun in aanleg en ontwikkeling zoo tamelijk gelijk zijn, met verrassende maar juist niet verbazende of bewonderingwekkende vruchtbaarheid in het leven geroepen. Zou het de moeite niet loonen, die eerzame burgerij, middelmatig in hare eischen, maar toch dankbaar waar die overtroffen worden, eens toestanden te doen zien, die hare eigene herinneren? den rijken schat harer moedertaal te ontsluiten, in plaats van de kleurenpraal der *décors*? de oneindige verscheidenheid van menschelijke hartstochten in hun onderlingen strijd of hun verzet tegen God en natuur te doen bewonderen, in plaats van eene onmogelijke waereld, waar alleen de vaak kinderachtige fantazie van een duodecimo-auteur gebied voert? de werkelijkheid te doen beschouwen met hare onverwrikbare wetten, zoodat het aangestaarde drama een afschaduwing werd van eigen leven en zijn?

Ik geloof, dat velen die vraag met mij toestemmend beandwoorden, velen zelfs, die juist niet tot de geroepenen behooren, velen bij wie de goede bedoeling en de eerzucht niet in volkomen overeenstemming zijn met gave en talent.

In de laatste tijden vooral heeft menige auteur ten onzent den blik op het nationaal tooneel gevest en de gewichtige plaats, welke het onder een volk inneemt, begrepen. Ik heb mij tot taak gesteld eenige der geschonken proeven te beschouwen en zoo mogelijk ook daardoor de aandacht te vestigen onzer beschaafde landgenooten op een deel onzer letterkunde, dat ten onzent meestal met onachtzaamheid beschouwd en slechts door de ongewasschen handen der ergerlijkste middelmatigheid wordt aangeraakt en gesteund.

De rederijkersproeve van zekeren heer Albert Smid [1] valt echter niet onder het bereik der kritiek. Deze heer toch miskent geheel den aard en het charakter niet alleen van het drama, maar van elk kunstvoortbrengsel, en heeft het voldoende geacht in de eene of andere verkorte geschiedenis van Frankrijk de namen der door hem voorgestelde personen, en wat zij in zeker jaar hebben uitgevoerd, op te zoeken. Een historiesch feit te omschrijven is nog geen historiesch tijdperk te schetsen, en zelfs dit laatste, hoe wèl geslaagd ook, is nog verre van een historiesch poeem te scheppen. Met de meest historische waarheid kan een poëem geheel mislukt zijn, hoeveel te meer hier, waar geen historische kleur bespeurd kan worden en er geen begrip schijnt bestaan te hebben van eene handeling, welke haar oorsprong, haar doel en hare oplossing of einde heeft in de charakters der in het leven geroepen personen. Vóor de heer Smid zich weder waagt aan eene historiesch dramatische schets, beproeve hij - en het zou de steen zijn waaraan hij het àl of niet bestaan van eenige gave zou kunnen toetsen - uit het leven om zich heen een stof tot bewerking te kiezen en minder op geweldige feiten, zoo als in zijn stukjen, waarvoor Shakespeare's Othello wel eenige détails geleend schijnt te hebben, te steunen, maar meer op het zieleleven van menschen, van gelijke beweging als hij.

Voor eenigen tijd werd in dit tijdschrift reeds ter loops gewezen op den schadelijken invloed der rederijkers-auteurs op onze dramatische literatuur. Proeven als die van den straks genoemden, als het gedicht des heeren Meys [2] en dat van

---

[1] De Dood van Orleans, 1407, historisch dramatische schets in 2 bedrijven.

[2] Waterloo. Lierisch-dramatisch gedicht, in twee afdeelingen, door P. C. J. Meys.

den Heer Brunings [1], zij zijn daarvan de treurigste bewijzen. Het gedicht: "Waterloo" werd, zoo als het in "het woord vooraf" luidt, geschreven "met het oog op de aanstaande viering van den vijftigjarigen gedenkdag van den slag bij Waterloo, die, groot in zijne *ontwikkeling* (?) en grooter in zijne gevolgen, den tweeden val van den Franschen overheerscher veroorzaakte....

"Toch," zoo gaat de Heer Meys voort, "al hebbe het ook zijn ontstaan te danken aan het halve eeuwfeest der onafhankelijkheid, toch is het, strikt genomen, geen gelegenheidsgedicht. Het zou dit geworden zijn, indien ik, getrouw aan mijn oorspronkelijk denkbeeld, aan de beide afdeelingen nog een derde had toegevoegd, die, op het tegenwoordige oogenblik spelende, meer bepaald het aandeel van het Nederlandsche leger in de krijgsgebeurtenissen van het jaar 1815 en het heldhaftig gedrag van den ridderlijken Oranjevorst zou behandeld hebben. Ik heb evenwel van dat voornemen afgezien, eensdeels omdat het mijne krachten te boven ging een goed dramatisch verband te brengen tusschen de jaren 1815 en 1865, anderdeels omdat ik begreep, dat het alleen der gespierde taal van een nieuwen Bilderdijk of der gloeijende geestdrift van een anderen da Costa mogt zijn toevertrouwd, onzen onvergetelijken Willem den tweede naar waarde te bezingen." Tot zoover meldt de dichter wat hij niet wilde doen, en dit gedeelte is het best geslaagd van zijn woord vooraf. Hij schreef voornamelijk voor Rederijkers en bedacht daarbij niet dat hij, het oog op hen geslagen en een stoffe behandelend als de door hem gekozene, noodzakelijk niet meer dan een gelegenheidsgedicht, en nog wel een mislukt, te voorschijn moest brengen. Den veldslag van Waterloo te schilderen, wat meer zegt, voor te stellen met al de slingeringen van vrees en hoop, met al de schakeeringen van charakters en toestanden, kan nimmer in een drama gelukken; om er sympathie voor op te wekken, zou men de veder van Shakespeare behoeven en voor dezen zelfs was eene dergelijke voorstelling altijd slechts middel, geen doel. Ieder die het waagde, zou de dramatische voorstelling in een theatrale zien ondergaan en het oog meer voedsel geven dan verbeelding of verstand. Nu de Heer Meys zijn gedicht voor Rederijkers bestemde, deed hij

[1] De twee broeders Episode uit het jaar 1600, door P. F. Brunings.

afstand van ieder effekt en moest hij zijn gedicht zien ontaarden in oratorie, zelfs koude oratorie, welke hier en daar zelfs ondergaat in allegorie. De hemel beware ons voor het herleven van een genre, dat wij als mummie voor goed weggeborgen dachten achter de glazen kasten onzer geleerde genootschappen!

Jammer is het van den tijd, door den auteur aan dit voortbrengsel besteed; want, hoe mislukt ook, het toont op vele plaatsen, dat de schrijver iets beters, zoo niet in het dramatiesch, dan toch in het lyriesch genre had kunnen scheppen. Vergeten wij voor het oogenblik, dat Europa en Frankrijk sprekend optreden en letten wij alleen op de vaerzen, waarmede het gedicht begint, dan hebben wij lof over voor het poëtiesch talent des auteurs. Gespierde vaerzen wist hij ons te geven, wel geen gespierde gedachten, welke treffen en verrukken door nieuwheid en frischheid, maar toch gezonde vaerzen, waarin men de smakeloze opgesmuktheid mist die voor verheffing, de winderige opgewondenheid, die voor diepte van gevoel in onze dagen moet doorgaan. Verder mag echter de lofspraak niet gaan. Overal waar de pseudo-dramatische handeling aanvangt, bewijst de auteur zijne dwaling. Of is er eenig spoor van charakterizeering, als hij de fransche generaals de volgende dialoog laat voeren, op het oogenblik dat zij, in plaats van te redekavelen, aan de spits hunner regimenten behoorden te zijn:

D'ERLON.

Gegroet, heer Maarschalk!

NEY.

Mijne Heeren!

REILLE.

Neemt de strijd
Een aanvang, Maarschalk?

NEY.

Neen, nog niet. De Keizer rijdt
Langs 't front der dappren heen. Het volk is opgewonden;
"De Keizer leve!" klinkt uit tienmaal duizend monden;
En waar hij nadren moog, gezeten op zijn ros,
Barst als een bergstroom luid de hoogste jubel los.
Verheven schouwspel!

REILLE.

Dat de zege ons doet verwachten!

D'ERLON.

Wat is des vijands heir bij Frankrijks oorlogskrachten?
Getuige Charleroi, waar Blücher wijken moest,
En 't slagveld bij Ligny, toen alles werd verwoest
Wat weêrstand bieden mogt.

REILLE.

En Quatre-Bras?

Maar dit zinledig gesprek, dat voornamelijk ten doel schijnt te hebben, om de generaals elkaâr te doen vertellen, wat ieder hunner zeker zeer goed weet, dat onmogelijk wordt, zoowel wat historische als poëtische waarheid betreft, waar de auteur zoover gaat van Ney den lof van Wellington en den Prins van Oranje in den mond te leggen, het stijgt tot volkomen ongerijmdheid, zoodra Napoleon zelf verschijnt en in goed rollende zesvoetige jamben een *speech* houdt van ruim zes en twintig regels, in welke geen enkele zinwending den historischen keizer, geen enkel denkbeeld een individu schetst, afwijkend in gehalte en inborst van de andere reeds opgevoerde personen. Als getuigenis van 's auteurs onmacht tot charakterizeering van Napoleon en werkelijk ook als literaire curiositeit, schrijf ik de volgende regels af, welke de keizer heet te spreken na het verliezen van den veldslag;

Mijn schoonste legerbenden
Zijn redd'loos dus vernield; ik heb mijn laatste kracht
Vergeefs dus aangewend; verdwenen is mijn magt,
Mijn grootheid en mijn roem. Verloren — ja, verloren!
't Vijandig noodlot had mijn ondergang gezworen.
Mijn kroon stond op het spel; ik heb dit spel — verspeeld.
Mijn schepter is geknot, mijn keizerrijk verdeeld.
Mijn troon omver gestort; o magtelooze woede!

en zoo blaft de Heer Meys onder den naam van Napoleon voort, zonder te gevoelen, dat het enkel woord "verloren", 't welk de schilder Paul de la Roche hem op zijn meesterschilderij *schijnt* te laten zeggen, even krachtig, even waar, even geëvenredigd is aan de grootheid van den gevallen veldheer en

soeverein als 's Heeren Meys' oratorie in deftige alexandrijnen het niet is.

Wij hopen, dat het dien Heer gelukken moge de gedachtenis van dezen misstap op literair terrein spoedig te doen verdwijnen en nemen van hem afscheid met de verzekering, dat wij zijne proeve niet onder de pogingen tot verrijking onzer dramatische literatuur zouden hebben vermeld, indien wij niet protest wilden aanteekenen tegen dat aangroeiend tal van rederijkersproeven, welke ons tot de schouwspelen der vorige eeuw terug dreigen te voeren en het drama meer benadeelen dan de theaterstukken der fransche fabrikanten.

Niet geleerd door hetgeen er bij herhaling door geleerde en ongeleerde genootschappen ten onzent is ondervonden, werd voor weinig tijds door een onzer tooneelbesturen eene poging gewaagd om door het uitloven van premiën zich het bezit van oorspronkelijke dramaas te verzekeren. Dat men van dien kant het ontbreken van literaire medewerking aan het gemis van premiën en niet aan het gemis van behoorlijke tolken toeschreef, kan licht vergeven worden; minder evenwel, dat de in het leven geroepen kommissie van kritiek zich zoo weinig rekenschap wist te geven van de verplichting haar opgedragen, van de eischen haar als kunstrechtbank gesteld. De stukken, door haar den uitgeloofden prijs waardig gekeurd, werden zelfs door het publiek, dat gewoon is den Hollandschen schouwburg te bezoeken. dadelijk veroordeeld, en onder de door de kommissie ter zijde gelegde, maar later niettemin opgevoerde, bevond er zich een, dat de bekroonde verre achter zich liet en, hoewel zwak van handeling en charakterteekening, zich toch kenmerkte door losheid en frischheid van dialoog. De auteur daarvan was zekere Heer P. F. Brunings, van wien reeds eenige geslaagde novellen bekend waren. Was ook geen groot succes zijn deel, hij mocht toch tot de weinigen gerekend worden, die zonder onverschilligheid werden aangehoord en wien de eer weêrvoer door dezen of genen te worden besproken.

Zoo als het schijnt, werd de Heer Brunings door zijn, trouwens nog bescheiden, triomf overgehaald nogmaals eene proeve te wagen, welke in den loop dezes jaars het licht zag, onder den titel van: *Een Rendez-vous* [1]. Het stukjen speelt in onzen famil-

[1] Een Rendez-vous, door P. F. Brunings, Kapitein der Infanterie. Kampen. K. van Hulst, 1865.

lekring. Met ingenomenheid vatte ik het ter hand, in de hoop den auteur geluk te mogen wenschen met zijn vooruitgang, in hem een vernieuwd bewijs te mogen ontvangen wat gestrenge kritiek jegens zich zelven vermag. De gelegenheid van die te oefenen is toch nooit gunstiger, dan wanneer men het voorrecht heeft gehad tegenover zijn eigen werk te staan en men de voorstelling van een eigen produkt achter zich heeft, daar geene leemte, hoe gering ze ook zij, den auteur bij eene opvoering behoeft te ontsnappen, zoo er eenige oordeelsgave bij hem aanwezig is. Weder eene teleurstelling, helaas! Gaarne erken ik, dat de dialoog gang heeft en niet onhollandsch is; maar treurig is het voorwaar, dat dit de eenige lof kan zijn. De handeling beveelt zich niet aan door levendigheid, maar kenmerkt zich alleen door onnatuurlijkheid. Een bediende, Bart genaamd, die het geheele stuk door min of meer beschonken is, en bij het einde een dief blijkt te zijn, is de veer, die al de poppen in beweging brengt. Hoe hij in dienst komt of blijft bij een ordentelijk jong heer, hoe deze hem de gewichtigste boodschappen toevertrouwt, is voor allen, behalve den Heer Brunings, een raadsel. Door het verkeerd of niet-bezorgen en later weêr ontfutselen van een brief, komt de vader op een rendez-vous, door zijn zoon aangevraagd, vindt gene, in plaats van de nicht, de tante, die er, in het voorbijgaan werd het vroeger gezegd, nog "adorable" uitziet. Derwaards gegaan om het jonge meisjen het verkeerde harer handelwijze onder het oog te brengen en haar van zijn zoon te doen afzien, wordt de oude Heer, hoewel in het duister, door de "aanvalligheden" der schoone, die hij alleen hooren kan, zoozeer bekoord, dat hij geheel zijn charakter als zedeleeraar prijsgeeft en als een verliefden *blancbec* het tooneel verlaat. Den volgenden dag ontmoeten vader en zoon elkaâr in het huis van tante en nicht, in wier bijzijn het *qui pro quo* weldra wordt opgelost, tot blijvend nadeel echter van Papa, die niet ophoudt de ridder der droevige figuur te zijn.

Alle charakterteekening ontbreekt: met uitzondering alleen van den dronken Bart, heeft niemant iets individueels, heeft Mijnheer van Hoorn tot eenig kenmerk dat hij de vader en Johan dat hij de zoon, Mevrouw van Erlang dat zij de tante en Elize dat zij de nicht is. Het kon ook-anders wezen, zonder dat de handeling daardoor in het geringste détail eenige wijziging zou behoeven te ondergaan. Alles gaat zeer

natuurlijk toe, behalve dat in het gewone leven een beschonken knecht niet door den heer des huizes zou worden uitgehoord en hij dezen een fooi zou wagen te vragen voor zijn geheim; dat een jonge dame van goeden huize door hem, die haar nog slechts uit de verte adoreert, gewoonlijk niet tot een *rendezvous* wordt uitgenoodigd en de tantes niet zoo licht voor de nichtjens kunnen worden aangezien. Gewoonlijk houden de menschen in de werkelijkheid ook niet zulke lange alleenspraken en verrassen zij hunne naasten niet in een of ander gesprek door lange, soms zelfs hartstochtelijke ter zijde's zoo als Mijnheer Brunings het telkens zijne personen laat doen, tot zelfs Mijnheer van Hoorn in het priëel als hij in het zenith zijner verrukking voor de gewaande nicht is. Deze aanmerking is niet zoo gering als zij wellicht schijnt, maar getuigt van een gebrek in de samenstelling, dat weder zijn oorsprong heeft in miskenning van den aard van het drama. De personen moeten door de handeling hunne gewaarwordingen, hunne aandoeningen naar buiten openbaren en de auteur moet er zich van onthouden te midden zijner personen te sluipen, en hun woorden in te fluisteren, die zij als zelfstandig werkende wezens in den eens gegeven toestand niet zouden behoeven te zeggen, of zelfs niet zouden mogen. Bij den Heer Brunings en zoo vele andere zijner geestverwanten heeft dit telkens plaats. Telkens grijpt hij in de draden van zijn weefsel, zeker bevreesd, dat hij anders gevaar loopt het dessin niet duidelijk genoeg te voorschijn te zien treden; telkens treedt hij te midden zijner personen op en laat hij ze in een of andere alleenspraak niet alleen hunne aandoeningen vertellen, maar ook wat zij gedaan hebben of nog voornemens zijn te doen. Zelfs bekommeren zij er zich weinig om, elkaâr gebeurtenissen te verhalen, die beiden of allen zeer goed weten, zoodat in den ruimsten zin ook op hen de woorden uit een van Kinkers parodiën toepasselijk zijn:

"En ik vertel het u omdat gij het reeds weet."

Het drama moet eene afschaduwing zijn van de werkelijkheid. Overal waar de godheid in de gebeurtenissen ingrijpt, waar de wet der noodzakelijkheid niet regeert, maar iedere toestand naar willekeur wordt gewijzigd, wordt het feit legende, en het drama idylle. Naar de geschonken proeve te oordeelen, heeft

de Heer Brunings het nog niet verder gebracht dan tot eene zeer alledaagsche idylle, dat men veilig met den gemeenzamen naam van sprookjen zou kunnen betitelen. Er is reden te vreezen dat hij nooit een krachtige steun voor ons tooneel zal kunnen zijn.

Indien ijver, goede wil en trouwe, door niets te schokken, genegenheid, zoo hartstochtelijke liefde voldoende waren om ons tooneel te schoren, dan ware de Heer Hilman voorzeker in staat niet alleen een schoor, maar zelfs een hoeksteen te zijn. Onverpoosd schier is hij jaren bezig om steenen aan te dragen van de meest verschillende grootte - klinkert en straatkei zoowel als dekzerk en molensteen - maar telkens schijnt het ieder, behalve hem, dat er een sisyphuswerk wordt verricht. Weinig tijds geleden verscheen er van zijne hand een blijspel [1]! Sedert Helvetius van den Bergh zijn onsterfelijke Neven gaf, zijn er slechts weinige proeven gewaagd, is er geen enkele geslaagd. Zij er ook overvloedig stof aanwezig voor wie slechts oogen heeft om te zien en ooren om te hooren, niet één die genoegzame gave van analyze en van kompozitie scheen te hebben om der maatschappij een spiegel voor te houden, den tooverspiegel waarin de waarheid, omgeven van den straalkrans des humors, wordt teruggekaatst. Waar een of ander letterlievend Genootschap nog naïef genoeg was - en de meeste onzer letterlievende zijn naïef! — om een prijs uit te loven ter bekoming van een blijspel, was de uitslag telkens bedroevend; waar zelfs een enkel man van talent schoorvoetend naderde, was mislukking zijn deel. Maar onze poëten en de drom, die zich om hen heen schaart, zijn dan ook niet gewoon blijk te geven van gave van analyze of kompozitie; als de déclame ophouden, het woordenspel moet eindigen, dan zwijgt meestal de anders luidste stem.

Welnu, wat zoo weinigen waagden, of waar zoo velen teleurgesteld zich van afwendden, heeft nochtans de Heer Hilman beproefd. Was het bewustheid van kracht, of wel onbekendheid met de eischen, welke hem gedaan konden worden, dat hij zich door de keuze der stoffe de zware taak nog verzwaarde? De schijnheiligen! Wees de schim van Molière hem niet terug, of blies deze hem den lust tot zulk een thema

---

[1] De Schijnheiligen, blijspel in vijf bedrijven, door Johannes Hilman. Amst., de Erven H. van Munster.

juist in, omdat zij naar een komiesch intermezzo in het tragiesch doodenrijk verlangde? Ik weet het niet, maar zeker is het, dat de Heer Hilman in Molière's Tartuffe geen algeheele vrede heeft gevonden, en dien type niet voldoende heeft geacht ook voor ons land, in onzen tijd. Zien we wat hij ons geeft.

Mejufvrouw Anna Vrieswijk woont bij hare tante Mejufvrouw Stijntje in huis; zij verteert daar haar geld, zoo als de gemeenzame uitdrukking luidt. Tante is echter vroom, afkeerig van de waereld en al haar vermaken, en wordt beheerscht door een nog vromer broeder en zuster in den Heere. Anna, die een luchtige, vrolijke deerne is, kan de herhaalde plagerijen, welke Tante met hare vrienden haar aandoet, niet langer verdragen. Zij ontvlucht op zekeren dag het huis en neemt haar intrek bij Mevrouw van Weemer, waar het gants anders toegaat, waar de vrolijkheid wordt toegelaten en telkens binnenkomt aan den arm van Frits, den zoon, en van zekeren Heer van Beek, den vriend des huizes. Weldra blijkt het dat die beiden Anna liefhebben, maar dat zij in haar hart reeds tusschen die beiden een onderscheid gemaakt en van Beek gekozen heeft. De vlucht van Anna wekt natuurlijk de hoogste ergernis in het huis der vroomheid, waar Abram Kwezelius en Barbara regeren. Voor den minstbegrijpende is het na de eerste kennismaking dier beiden geen geheim meer, dat de oude Jufvrouw Stijntje misleid wordt, en dat de vroomheid slechts een mantel is, waaronder zich de ergerlijkste gebreken en zonden verbergen. Alleen Jufvrouw Stijntje begrijpt er niets van en gelooft ook haar broeder Vrieswijk niet, die met een heel ernstig woordtjen tusschen beiden treedt, Anna verdedigt en de vromen poogt te ontmaskeren. Slechts door aanschouwen, als Orgon in het meesterstuk van Molière, wordt Jufvrouw Stijntje overtuigd. Op zekeren morgen ontwaakt, vindt zij haar effektentrommel geleëgd en den broeder en zuster in den Heere verdwenen. Daar de auteur geen oogenblik het rechtsgevoel zijner lezers onvoldaan wil laten, worden beide schuldigen achterhaald, terwijl Jufvrouw Stijntje, weêr in het bezit geraakt van haar waereldsche schatten, zich van hare valsche vroomheid bekeert en de tale Kanaäns bij haar hervonden effektentrommel toont te kunnen vergeten.

Men kan zien dat de *donnée* allereenvoudigst is, en men hier met geen *comédie d'intrigue* te doen heeft. Er is ruimte

voor typizeering; niet door verrassende wendingen, niet door verwikkeling en ontknooping heeft de auteur willen boeien. Heeft hij zich dus de veel moeielijker taak opgelegd, het hoogste te bereiken, en door fijne characterteekening, door een puntige dialoog lezer of hoorder belang in te boezemen in zijne handeling? Wij behoeven het geheele stuk niet te doorloopen, om in staat te zijn op die vraag te andwoorden. Na de beschouwing van slechts enkele personen zal geenerlei twijfel meer kunnen blijven bestaan. De auteur houdt blijkbaar van een blijmoedig Christendom en heeft zijne voorliefde vooral in Anna pogen af te schetsen. Het is voorwaar een jolige deerne, maar of ze op den naam van fatsoenlijke Juffer wel veel aanspraak heeft, betwijfelen wij toch. Zoo als wij weten is zij haar kerker ontvlucht, maar de wijze waarop zij zich in hare nieuwe woning gedraagt, zou ons doen denken dat Juffvrouw Stijntje niet zoo geheel ongelijk had met haar op te sluiten. 't Schijnt niet zoo geheel overbodig, dat zij Mevrouw van Weemer, wier huis zij naauw is ingetreden, toevoegt:

o Wees gerust, ik zal *dra* ingetogen leven.

Is dat woordtjen: dra, ook van onheilspellenden aard, wat er op volgt strekt waarlijk niet om ons beter te stemmen:

'k Zal, als 't niet anders *kan*, u voortaan schaars begeven.
't Moet beter worden en dan zit ik bij u thuis,
Want hier is 't niet als bij mijn tante een kluiznaars kluis.
Dan maak ik drok muzijk en zing als uit den treuren,
En schrijf of lees: ge zult me uw bijzijn waardig keuren.
Ik sprak van lezen: is van Beeks Bibliotheek
Ter uwer dispositie nog? — 'k zag hem deez' week
Weêr gaan langs onze gracht; wat sloeg hij smeekende oogen
Naar 't vensterraam waar 'k zat!....

En later als ze dien van Beek ontmoet, die haar zijne genegenheid bekent, voegt ze hem toe:

't Is goed, kom elken dag; wij zullen dol veel pret
Hier hebben, jongenlief!

't Is bij wijlen of zij de kracht en beteekenis der woorden

niet kent. Maar nog beter begrip van hare vrolijkheid bekomen wij, als wij haar met van Beek en Frits ontmoeten. De laatste heeft "lootjes" gehaald voor den schouwburg. Zij weet niet op welke wijze hem voor zijne goedheid te beloonen, waarop Frits, *haar grijpend*, uitroept: schenk maar een kus, en zij, werkelijk door hem gekust, de bewonderenswaardige naïeveteit heeft van uit te roepen: "Zie zoo, die zaak is al weêr klaar;" al hetwelk in het bijzijn van van Beek geschiedt, wiens liefde ons toeschijnt eene aandoenlijke stevigheid te bezitten. Nog vermakelijker wordt het huiselijk tafereeltjen, als beider blik valt op het nieuwe kleed van Anna, dat over een stoel hangt en dat Frits wil aantrekken, daarin aangemoedigd door zijn vriend van Beek, die hem in plaats van Annalief bij Tante Stijntje wil laten logeren. De juist niet zeer fijne scherts verlokt haar tot de volgende opmerking:

Ei, vier uw luim maar bot; wel Beekjen! gij wordt olijk.

Geldt dit voor geest, dan staan de volgende regels, tot Frits gericht, die openhartig erkent op haar verzot te zijn, nog oneindig hooger:

Een knaap als jij, is niet gevaarlijk voor mijn hart;
'k Gebruik je, snaakje! om mij de nieuwtjens te vertellen,
Waar de étiquette 't eischt, dat me iemand moet verzellen,
Die met een rotting loopt, een hoed draagt op zijn hoofd,
Zich airs geeft zoo als jij, wanneer hij dapper slooft
Gelijk als die Amant, je weet, van Mamsel Cluwen.

Gij schenkt mij voorzeker het overige en acht zeker de vraag aan den auteur niet misplaatst: wáár hij een dergelijk kreatuur in een fatsoenlijke woning ooit heeft ontmoet; wáár hij ooit een onderhoud heeft bijgewoond onder welopgevoede lieden, dat het hier medegedeelde nabij komt? En deze vragen zijn niet alleen toepasselijk op de persoon van Anna of Frits of van Beek, maar in nog hoogere mate op de schijnheiligen. En dat is natuurlijk. De handelende personen heeft hij verdeeld in twee hoofdgroepen, namelijk de schapen: blijmoedige vrolijke Christenmenschen, en de bokken: stemmige, huichelende vromen. Voor genen al zijn geest en vernuft, voor dezen al zijn toorn, en 's auteurs hart - dat dít op de

rechte plaats zit, betwijfelen wij in geenen deele - is zoodanig door verontwaardiging beheerscht, dat het alle maat vergeet, zich zelfs niet de zelfbeheersching weet op te leggen om der veinzerij en huichelarij, zij het ook voor een poze, een passend kleed aan te trekken. Beiden loopen bijna in natuurkostuum, en toch wendt Jufvrouw Stijntje Vrieswijk het hoofd niet om. Er is niet alleen overdrijving, maar ook onjuistheid in de teekening; er is niet alleen de grootst mogelijke grofheid, maar ook de treffendste onkunde in den vorm, waarin zich de schijnheiligheid bij hem voordoet. Even zoo als hij deze doet uitloopen op het laagste misdrijf: diefstal, even zoo geeft hij haar de laagste uitdrukking, in woorden zonder zin, waaraan hier en daar het diminutief: tje het kenmerk van zalvende waarheid moet geven. Neen, er was algeheele onbekendheid met de eenvoudigste eischen van het blijspel, toen de auteur zich vermat eene dergelijke stoffe te behandelen! Algeheele onbekendheid met de werkelijkheid, met het wezen van geest en vernuft, ja van boert, met nuanceering van charakters, deed den auteur overal mistasten en het gedruisch en gejoel van een straatgroep aanzien voor het leven en de beweging in den beschaafden kring; deed hem plompe gestalten verplaatsen in een salon, waar zij hun herkomst telkens verraden; deed hem platheid verwarren met komische kracht. Jammer dat zoo veel ijver, zoo veel doorzettende kracht verspild wordt; goed aangewend op praktiesch terrein, zouden beiden nog menige overwinning kunnen behalen, terwijl zij in de sfeeren der literatuur de gevoeligste nederlaag niet kunnen voorkomen.

Zonder het te weten, en zeker zonder het te willen, is de Heer E. Z. Kansleven in ontwikkeling aan den vorigen auteur gelijk. De naam schijnt verdicht te zijn, wat wij in de gegeven omstandigheden eene prijzenswaardige voorzichtigheid mogen noemen. De titel van zijn stuk [1] duidt reeds iets pronkends aan, waaraan de inhoud volkomen beandwoordt. Een brief van den schrijver aan den "Directeur van stad's schouwburg" neemt de plaats in van een voorbericht, en verdient om de zonderlingheid een oogenblik aandacht. Men scheen hem ter directiekamer van "stad's schouwburg" gezegd te hebben dat er "tact" vereischt werd om voor het tooneel te

---

[1] De Egoïst, tooneelstuk (karakterschetsen) in vijf bedrijven, door E. Z. Kansleven. "Oorspronkelijk." Amst., firma R C. Meijer.

schrijven, waarop de auteur andwoordt dat hij dien tact meende te bezitten. Daarop zinspelende vervolgt hij: "veroorlooft mij nu, Mijnheer! van datzelfde regt op mijn terrein, gebruik te maken. Ik zeg, er bestaat eene bijzondere tact, om een nieuw stuk "oorspronkelijk in taal, maar vooral in stijl en inhoud" te begrijpen en naar *dier* waarde te schatten; dat wil zeggen: altijd, wanneer het voor de eerste maal gelezen, en niet door den schrijver zelven voorgelezen wordt, even als een stuk muzijk, dat, voor de eerste maal gehoord, niet begrepen wordt. Gebrek, dat bij muzijk vermeerdert met de vermeerdering van het talent des schrijvers. Iedere noot, en dikwijls worden velen achteloos voorbijgezien, iedere noot heeft dikwijls zijne eigenaardige waarde. Ik laat het aan uwe eigene geestingeving over om te beslissen of eene vergelijking op dit punt met mijn stuk doorgang vinden kan." Men weet niet wat te gelooven, maar is er toch zeker van met geen gewoon mensch te doen te hebben. Dwaasheid en wijsheid zijn dikwijls moeielijk te onderscheiden. Maar ook nog na de lezing van het slot? Toen hij van zijn bezoek "van stad's schouwburg" terugkwam, zette hij zich neder "ter zelfcopieëring van zijn stuk", maar toen "rolden en rolden" er zoo vele "gedachten en innerlijke beschouwingen daarover" door mijn geest, "dat ik", zoo besluit hij, "onwillekeurig de pen greep en in plaats van te copieëren, het kladboek van mijn pennevrucht opensloeg en er eenige nagedachten ternederschreef.... "Bij eventuelen druk van dit tooneelstuk zullen zij diens gezellen zijn, maar (als de moeder die bij de eerste stappen van haar kind achter dien gaat staan om iederen val te verhoeden) achteraan en als Nagedachten geplaatst." Er is iets kinderlijks in de mededeeling, even als de aan het slot geplaatste, dat hij dien brief en de copij *per loopbode* verzond, met verzoek aan den Direkteur om dien "eigenhandig" te openen.

De man of misschien wel de knaap die zulke regelen schreef, waagde zich aan een characterschets. Is hij niet alreede veroordeeld?

Even als de auteur der Schijnheiligen, wijdt deze zijne kracht aan de beschouwing van een ondeugd, zeker in niet mindere nuances te midden onzer maatschappij aangetroffen dan de andere. Komiesch is reeds op zich zelf beschouwd de zucht tot moralizeeren, bij wie blijkbaar nog zoo weinig zich zelven kennen.

lekring. Met ingenomenheid vatte ik het ter hand, in de hoop den auteur geluk te mogen wenschen met zijn vooruitgang, in hem een vernieuwd bewijs te mogen ontvangen wat gestrenge kritiek jegens zich zelven vermag. De gelegenheid van die te oefenen is toch nooit gunstiger, dan wanneer men het voorrecht heeft gehad tegenover zijn eigen werk te staan en men de voorstelling van een eigen produkt achter zich heeft, daar geene leemte, hoe gering ze ook zij, den auteur bij eene opvoering behoeft te ontsnappen, zoo er eenige oordeelsgave bij hem aanwezig is. Weder eene teleurstelling, helaas! Gaarne erken ik, dat de dialoog gang heeft en niet onhollandsch is; maar treurig is het voorwaar, dat dit de eenige lof kan zijn. De handeling beveelt zich niet aan door levendigheid, maar kenmerkt zich alleen door onnatuurlijkheid. Een bediende, Bart genaamd, die het geheele stuk door min of meer beschonken is, en bij het einde een dief blijkt te zijn, is de veer, die al de poppen in beweging brengt. Hoe hij in dienst komt of blijft bij een ordentelijk jong heer, hoe deze hem de gewichtigste boodschappen toevertrouwt, is voor allen, behalve den Heer Brunings, een raadsel. Door het verkeerd of niet-bezorgen en later weêr ontfutselen van een brief, komt de vader op een rendez-vous, door zijn zoon aangevraagd, vindt gene, in plaats van de nicht, de tante, die er, in het voorbijgaan werd het vroeger gezegd, nog "adorable" uitziet. Derwaards gegaan om het jonge meisjen het verkeerde harer handelwijze onder het oog te brengen en haar van zijn zoon te doen afzien, wordt de oude Heer, hoewel in het duister, door de "aanvalligheden" der schoone, die hij alleen hooren kan, zoozeer bekoord, dat hij geheel zijn charakter als zedeleeraar prijsgeeft en als een verliefden *blancbec* het tooneel verlaat. Den volgenden dag ontmoeten vader en zoon elkaâr in het huis van tante en nicht, in wier bijzijn het *qui pro quo* weldra wordt opgelost, tot blijvend nadeel echter van Papa, die niet ophoudt de ridder der droevige figuur te zijn.

Alle charakterteekening ontbreekt: met uitzondering alleen van den dronken Bart, heeft niemant iets individueels, heeft Mijnheer van Hoorn tot eenig kenmerk dat hij de vader en Johan dat hij de zoon, Mevrouw van Erlang dat zij de tante en Elize dat zij de nicht is. Het kon ook- anders wezen, zonder dat de handeling daardoor in het geringste détail eenige wijziging zou behoeven te ondergaan. Alles gaat zeer

schrijven, waarop de auteur andwoordt dat hij dien tact meende te bezitten. Daarop zinspelende vervolgt hij: "veroorlooft mij nu, Mijnheer! van datzelfde regt op mijn terrein, gebruik te maken. Ik zeg, er bestaat eene bijzondere tact, om een nieuw stuk "oorspronkelijk in taal, maar vooral in stijl en inhoud" te begrijpen en naar *dier* waarde te schatten; dat wil zeggen: altijd, wanneer het voor de eerste maal gelezen, en niet door den schrijver zelven voorgelezen wordt, even als een stuk muzijk, dat, voor de eerste maal gehoord, niet begrepen wordt. Gebrek, dat bij muzijk vermeerdert met de vermeerdering van het talent des schrijvers. Iedere noot, en dikwijls worden velen achteloos voorbijgezien, iedere noot heeft dikwijls zijne eigenaardige waarde. Ik laat het aan uwe eigene geestingeving over om te beslissen of eene vergelijking op dit punt met mijn stuk doorgang vinden kan." Men weet niet wat te gelooven, maar is er toch zeker van met geen gewoon mensch te doen te hebben. Dwaasheid en wijsheid zijn dikwijls moeielijk te onderscheiden. Maar ook nog na de lezing van het slot? Toen hij van zijn bezoek "van stad's schouwburg" terugkwam, zette hij zich neder "ter zelfcopieëring van zijn stuk", maar toen "rolden en rolden" er zoo vele "gedachten en innerlijke beschouwingen daarover" door mijn geest, "dat ik", zoo besluit hij, "onwillekeurig de pen greep en in plaats van te copieëren, het kladboek van mijn pennevrucht opensloeg en er eenige nagedachten ternederschreef.... "Bij eventuelen druk van dit tooneelstuk zullen zij diens gezellen zijn, maar (als de moeder die bij de eerste stappen van haar kind achter dien gaat staan om iederen val te verhoeden) achteraan en als Nagedachten geplaatst." Er is iets kinderlijks in de mededeeling, even als de aan het slot geplaatste, dat hij dien brief en de copij *per loopbode* verzond, met verzoek aan den Direkteur om dien "eigenhandig" te openen.

De man of misschien wel de knaap die zulke regelen schreef, waagde zich aan een characterschets. Is hij niet alreede veroordeeld?

Even als de auteur der Schijnheiligen, wijdt deze zijne kracht aan de beschouwing van een ondeugd, zeker in niet mindere nuances te midden onzer maatschappij aangetroffen dan de andere. Komiesch is reeds op zich zelf beschouwd de zucht tot moralizeeren, bij wie blijkbaar nog zoo weinig zich zelven kennen.

Wie de zelfzuchtige is in 's Heeren Kanslevens tooneelspel, blijft den lezer geen oogenblik geheim, daar hij reeds op de personenlijst achter den naam van Eduard Hebbelink het woord Egoïst vermeld vindt. In het eerste tooneel treedt hij reeds op tegenover zekeren Heer Coenraad Sjelk, die op de bewuste lijst wordt aangeduid als 24 jaar oud en rijk te zijn. Om het egoïsme des eenen te doen uitkomen, wordt het zelfverloochenende des anderen daaraan overgesteld. Zoo cyniesch de een is, zoo engelachtig braaf en edel toont zich de ander. Hebbelink komt Sjelk eene gelegenheid openen, om een deel van zijn kapitaal met voordeel uit te zetten, en wenscht hem afkeerig te maken van een geldbelegging in vast goed. "Eenige inwoners", zoo redeneert hij, "vertrekken met de noorderzon; anderen gaan met de huur naar de maan. Eenige woningen weêr blijven onbewoond. Uw vermogen wordt nu voor een groot gedeelte dood kapitaal, te meer, daar gij weigert nasporingen in het werk te stellen, om van die wegloopers iets van uw geld terug te verkrijgen, hetgeen met bedreiging van lijfsdwang wel misschien ware gelukt." De ander andwoordt daarop dat hij "tot zulke stappen nooit zal kunnen besluiten." "Geloof mij", dus vervolgt hij, "zij, die tot die uitersten overgaan, wanneer, zoo als hier het geval was, op hun *zedelijk* gedrag niets aan te merken valt, zijn meestal *van* zelven ongelukkig genoeg en behoef ik aan eenige laatste penningen, die hun misschien overblijven, mijn geweten niet te bezwaren, door bij hunnen *geest*, die in zulke omstandigheden niet onbevangen kan zijn, ook hun *ligchaam* gevangen te houden." De edele, die zoo juist ter snede zich aan de treffende woordspeling van geest en lichaam waagt, bewijst hoe langer hoe meer door een diepe klove van den ander gescheiden te zijn. De egoïst toch wil hem in eene gevaarlijke spekulatie doen deelnemen, alleen om kommissie te verdienen; hij deelt hun tevens mede een huwelijk te zullen aangaan, alleen uit geldzucht, en beweert dat het geluk alleen van den wil des mans afhangt. "De vrouw is geroepen den man te volgen en te verzorgen en zich naar zijne luimen te schikken." Hoe geheel anders is Coenraad! Ook hij zal een huwelijk aangaan, maar met een meisjen zonder vermogen, een meisjen dat hem in zijne kamer komt opzoeken, om hem te vertellen dat hare moeder nooit echtgenote is geweest. Komt u een dergelijk bezoek en een dergelijke mededeeling ook vreemd voor, het

geheele onderhoud onderscheidt zich in aard en wezen van elk ander, en charakterizeert den schrijver zoodanig, dat ik mij de moeite getroosten zal een deel daarvan af te schrijven:

Coenraad. (*hij omhelst haar*) Maria! hoe gelukkig uwe tegenwoordigheid mij ook altijd maakt, nooit! neen nooit! kondet gij ter gelegener ure komen dan thans.

Maria. Hoezoo, waarde Coenraad? (*Zij drukt hem de hand en ziet hem hartelijk aan.*)

Coenraad. Uwe komst brak onvermijdelijk (?) een gesprek af, dat hoewel beginnende met de vermoeijende taak van de zorg voor mijne belangen (!) echter weldra zulk eene wending nam, dat men het gerust geestbedervend en geestvermoeijend kan noemen. Zulke koude zelflievende begrippen heb ik weinig zoo openlijk hooren *bekennen* (?).

Maria. Hoewel men ze dan ook in zijn binnenste koesterde, wilt gij zeggen?

Coenraad. Gij raadt mijne gedachten, en dat is ook geen wonder. Lezen wij niet steeds wederkeerig in elkanders harten, als in een opengeslagen boek? Is de gedachte des eenen niet dadelijk begrepen door de andere? en kan men dat niet de ware liefde, de ware sympathie, op achting gegrond, noemen?

Maria. En weinig is er Goddank! een denkbeeld in ons verrezen, waarover zich een van beiden zou moeten schamen, ja! die zelfs den minsten blos ons op de kaken zou jagen. O Coenraad! wel komen mij op dit oogenblik de woorden van eenen mij onbekenden (?) dichter op de lippen: Zwei Seelen ein Gedanke, zwei Herzen nur ein Schlag."

Coenraad. En daarom! omhelzen wij ons regt hartelijk. (*Zij blijven eenige oogenblikken in elkanders armen.*)

Deze laatste stomme beweging zal lezer en toeschouwer zeker het belangrijkste schijnen. Na de hartelijke omhelzing volgt de bekentenis van Mariaas zijde, waarop wij straks doelden, en die in ongepastheid, niet alleen wat wezen, maar ook wat vorm betreft., alles overtreft wat ooit in het genre van onbetamelijkheid het licht heeft gezien, en alleen overtroffen wordt door het verhaal van dezelfde gebeurtenis, eenige tooneelen verder een ander in den mond gelegd.

Wij maken verder op een soirée, door Hebbelink gegeven

ter eere van zijne aanstaande en den vader van deze, welke echter verhinderd zijn op den bestemden tijd te verschijnen, kennis met Holman, - op de personenlijst aangeduid als een bemiddeld individu - wiens eenige charaktertrek is de jacht op aardigheden en zoogenoemde fijne zetten; voorts met Wijnkramp, een koopman, die als een type van het gezond verstand en van de naauwgezette eerlijkheid schijnt dienst te moeten doen, en met Pluston, een ondernemer genoemd, maar die zich welhaast vertoont als een *chevalier d'industrie*, en wel van de ergste soort. Op die soirée komt de moeder van Sjelks geliefde ter sprake en wordt er op hare verlatenheid gedoeld. Dat geeft aanleiding tot de ontdekking, dat Wijnkramp, de eerlijke man, de broeder is van de bedrogen ongelukkige, haar in hare schande verstooten, en dat Hebbelink haar verleid heeft. De straf achterhaalt echter zeer spoedig het misdrijf. Reeds in de wittebroodsweken ontstaat er tusschen Hebbelink en diens jeugdige echtgenote een heftige twist; het was te verwachten, daar twee egoïsten zich aan elkaâr hadden verbonden; minder evenwel, dat Hebbelink zich verteederd begint te gevoelen, dat hij, die Sjelk om den wille van het kommissieloon overgehaald had geld te steken in zaken die hij zelf niet solide achtte, nochtans zijn geheele vermogen en dat zijner vrouw aan Pluston heeft toevertrouwd. Deze neemt de vlucht en laat zijnen crediteuren weinig of niets over. Mevrouw Hebbelink gaat door met een officier, en Mijnheer zoekt en vindt troost bij zijne natuurlijke dochter, waar hij, na Sjelk, die niets uitvoerde en zelfs zonder veel succes rentenierde, met een goeden uitslag aanbevolen te hebben als een uiterst bekwamen man van zaken, en met een zegenbede voor zijne dochter, als een echt berouwhebbend zondaar en als waarschuwend voorbeeld voor andere egoïsten sterft.

Even als al de tot dus verre beschouwde stukken, kenmerkt zich ook dit weder door eene gebrekkige samenstelling. Lange monologen, dialogen zonder kleur doen de handeling slepen, en beletten dat eenige figuur het gevorderd relief ontvange. Dat den auteur kennis van menschen en zaken ontzegd moet worden, bleek reeds uit de gebrekkige ontwikkeling van het character des hoofdpersoons, maar meer nog dan die kennis, mist hij de bekendheid met de waereld, die hij zich voornam te schilderen, mist hij geest, mist hij de heerschappij over de taal, en dit laatste zóo zeer, dat men hem de burgerrechten

als de Minister denkt en gevoelt, zoo onedel, bekrompen en particularistiesch oordeelt Mevrouw, wat natuurlijk telkens een botsing tusschen de beide echtgenoten te weeg brengt, en den ziele-adel des eenen ten koste van die der andere doet uitkomen. Hoe het mogelijk is, dat het anders zoo scherp oog des ministers zich bij de keuze van de tweede echtgenote zoo zeer heeft vergist, blijft een onopgelost raadsel. Hopen wij dat hij het gedaan heeft om zijn hoogen rang door geld en geboorte gesteund te zien, dan is ten minste zijn verstand er door gered, al trekken wij ook in dat geval een vrij aanmerkelijk bedrag van de som zijner voortreffelijkheden af. Zijne Excellentie ziet zich beter gelijfstaffierd door den ouden getrouwen Buys, den rentmeester, die dan ook in alle omstandigheden door hem wordt geraadpleegd. Dat dit tot eene intimiteit voert, welke alle verschil van stand vernietigt, is natuurlijk, zoodat Buys dan ook een toon voert en een heerschappij oefent, die Mevrouw te recht (jammer dat zij in iets gelijk heeft) verbaast en ergert.

Uit een vorig huwelijk heeft Mijnheer van Wachler kinderen, van welke wij er eene leeren kennen, en wel Caroline. Deze heeft zeker eene burgermoeder gehad, daar de schrijver haar als een engel zonder eenig vooroordeel, zonder eenigen trots, in één woord als een compositum van alle edele hoedanigheden doet optreden. Caroline heeft een muziekmeester, Holm genaamd, een man, wiens afkomst niemant kent, van wien alleen getuigd kan worden, dat hij stil, in zich zelf getrokken en altijd met een somber gelaat rondloopt. Bij zijn eerste optreden echter blijkt het, dat bij hem het vuur verholen ligt onder het ijs. De muzijkmeester is op zijn discipel verliefd en deze wederkeerig op hem. Misschien is beider hartstocht lang verborgen gehouden, maar de woorden eener nieuwe romance, door Holm gedicht en gecomponeerd, nopen tot eene verklaring. Wel treurig zijn die woorden, en naar wij gelooven zullen er niet vele Carolines gevonden worden, die met den dichter zullen dweepen, waar deze als een staaltjen van zijn eigen geschiedenis zingt:

Voor een balling bloeit geen toekomst,
strooit de tijd geen lauwren neêr,
Want de bloedschuld van den vader
eischte een offer van zijn eer.

Holm spreekt in die romance een afscheid uit. Hij moet haar verlaten, wat Caroline heftig doet ontstellen. Hoe hij zich ook voorgenomen heeft zich niet te verraden, hij kan zich nu niet langer bedwingen. "Ja, Caroline!" roept de vulkaan onder de sneeuwlaag verborgen uit, terwijl hij haar in wilde vervoering omhelst, "ik heb u lief, innig gloeiend heb ik u lief, als het ideaal mijner droomen (!), als mijne ziel, als mijnen engel, als mijne zaligheid...." En daarop andwoordt Caroline veel minder woordenrijk: "O Holm!" Maar in het zenith der verrukking springt Holm ter zijde, slaat hij zich voor het hoofd en noemt hij zich: "schurk!" Een dusdanige handelwijze moet noodzakelijk de belangstelling in dien raadselachtigen persoon opwekken, maar ook te gelijkertijd in de oogen der toeschouwers of lezers aan de wijsheid van Mijnheer van Wachler afbreuk doen, nu deze, zeer tegen den zin zijner echtgenote, het engagement zijner dochter met den gants onbekenden Holm toestaat. De getrouwe Buys is in de wolken; ook hij, even als zijn meester en vriend, vermoedt Carolines genegenheid voor Holm. Voor beiden is Holms bevestigend andwoord op de twee vragen: "Zijt gij een eerlijk man?" en "Bemint gij mijne dochter?" voldoende, om Caroline weg te schenken. Of dit zoo toeging in het Holland van 1843? Holm zelf zou het tegendeel doen denken, want hij stelt zich aan als een schaap dat ter slachtbank gaat, en zoodra hij alleen achter blijft - de bewoners van het huis gaan allen na de plechtige verloving heen, de een ter rechter, de ander ter slinkerzijde en laten den gast staan - dan komt hij eerst tot bezinning en roept hij in vertwijfeling de handen wringende uit: "dat hij radeloos is."

Het tweede bedrijf doet ons kennis maken met eene andere hoofdgroep van het drama: met Frans, den kamerdienaar van Jonkheer Karel van Bergen, neef van Mevrouw van Wachler, met den generaal van Weller, haar broeder, die pas uit Indië is teruggekeerd en toevallig afstapt in het hotel, waar hij gewichtige mededeelingen ontvangen en jarenlange raadsels opgelost kan vinden; met Andries, 's generaals oppasser, of liever vertrouwde, en Sophie, die in het huisgezin van den minister van Wachler thuis behoort, maar een boodschap komt doen in het hotel. Frans is een gaauwdief, maar toch niet onaardig; hij getuigt van het vernuft van den auteur, die, evenwel weinig oorspronkelijk in dit opzicht, den *valet* uit de *comedie française* heeft gekopiëerd. Frans is veel te beschaafd voor

een Hollandschen knecht, gaat zelfs in zijne redeneringen veel te diep, ook voor den vernuftigsten Franschman, en vertegenwoordigt meer den auteur dan een persoon, door dezen als noodzakelijk element aan de handeling toegevoegd. In eene alleenspraak, welke zeker langer dan vijf minuten duurt en waarin hij zich zelven het verleden vertelt, toont hij zich den kwaden geest van zijn meester van Bergen en doelt hij op zekeren Huser, die zich heeft laten mishandelen voor een ander. "Onnoozele ziel!" zoo spreekt hij den onbekende in gedachten toe: "Ik wenschte dat ik hem wist te vinden, dan zou ik zeggen: "Huser, beste jongen! het is weêr zoo laat, man! wij hebben ons in een paar handteekeningen vergist.... neem dat abuis op u, als ge wilt...." Ik geloof bij mijn ziel, dat hij weêr zoo gek zou wezen." Generaal van Weller stoort den monoloog. "Daar hij in achteloos tenue is, met policiemuts en lederen handschoenen zonder epauletten," ziet de ander hem voor een gewoon mensch aan en bejegent hij hem met zijne gewone onbeschaamdheid. Dit duurt tot dat de oppasser Andries binnenkomt en van Weller met den titel van generaal aanspreekt; en nu volgt een der aardigste tooneelen van het stuk, een tafereel, dat vooral op het tooneel een goed effekt moet doen. Letten wij niet te veel op den prijs, tot welken het amusante incident is verkregen, want dan zou de lach misschien minder hartelijk moeten worden. De Generaal Weller slaat zich "militairement", zoo als Osbroek zou zeggen in "de Nichten" van Helvetius van den Bergh, door alle moeielijkheden heen en forceert, door middel van de karwats in Andries hand, Frans alles te zeggen wat hij weet, vooral van zijn heer den Jonker van Bergen, diens vader, die in een tweegevecht gedood werd, van Huser, die eens de beste vriend van den Jonker was, maar in aanraking kwam met het gerecht, zonder dat hij eigenlijk iets kwaads had gedaan. Zoo als blijkt, was in het Holland van 1843 reeds de Bismarcksche manier onzer dagen ingevoerd en kreeg men door de karwats gedaan, wat het stevigste argument niet zou vermogen. Van Weller heeft nu den draad in de hand, die hem door het labyrinth zal voeren; en voor het geval, dat de draad een te onzekere gids mocht zijn, zendt de auteur hem eene andere, in de gedaante van Sophie, die, let wel! door den Jonker van Bergen, een vizite makende aan de famille van Wachler, naar het hôtel wordt gezonden om een brief (en een zeer gewichtige, de gewichtigste die een boos-

wicht kan schrijven) aan zijn knecht te bezorgen. In dien brief staat toch niets minder dan dat hij, Frans, de chatouille moet sluiten, daar er brieven in zijn van Huser, en hem den sleutel moet zenden. Kinderlijker kon het wel niet aangelegd worden om iets, dat ontdekt moet worden, in het belang der ontknooping ook te doen ontdekken. Een gewoon sterveling had òf zijn sleutel niet vergeten, òf was, indien hij dat gedaan had, dien zelf gaan halen. Natuurlijk komt dit briefjen in verkeerde handen. Hoewel het gesloten is, opent de eerlijke van Weller het, na een sekonde aarzelens slechts. Hij leest en alles wordt hem nu duidelijk. Gustaaf Huser is onschuldig. "Hel en duivel!" zoo roept hij zijn oppasser toe, "waar blijft ge kerel? Paarden, paarden, ik moet oogenblikkelijk naar den koning!... Mijn arme Gustaaf zal hersteld.... of ik maak oproer, voor den duivel!"

In het derde bedrijf ontmoeten wij Mevrouw van Wachler en haar neef. Gene is natuurlijk de bondgenote van dezen en hoopt nog altijd op het verbreken van het engagement van Holm, den muziekmeester, en de dochter des Ministers. Hoewel wij geene sympathie gevoelen voor de domme voornaamheid van Mevrouw van Wachler, moeten wij echter in hare verontwaardiging over zulk eene verbindtenis deelen. Niet vrij in haar eigen huis, wordt haar gesprek geheel of ten deele beluisterd door Holm, die nog wel de gaucherie of de lompheid heeft van er meê te pralen. "Het is een burgerman, Karel!" had zij gezegd, "en gij kent de prepondérance van lieden van onzen stand...", waarop Holm, naar voren tredende, haar te gemoet voert: "De burgerman is hier." Zij heeft gelijk met hem toe te duwen: "Komt het met uwe burgerlijke gebruiken overeen iemand te beluisteren?" en hij heeft ten volle ongelijk met haar te andwoorden: "Geenzins, Mevrouw! maar in *mijnen stand* spreekt men geen kwaad van afwezenden." (!) Wat wij in een twintigtal jaren in zedelijkheid achteruit zijn gegaan, en hoe de burgerstand zich met den adel heeft weten te vereenzelvigen, als dat heröiesche woord van Holm niet enkel een phrase is, maar den burgerstand van 1843 werkelijk teekent! Het is natuurlijk, dat Mevrouw van Wachler geërgerd heen gaat en haar cousin met zich wil nemen; maar, wat wonder! de muzikant beveelt den baron te blijven en deze gehoorzaamt. Gewichtig onderhoud dat nu volgt! Holm, die erkend wordt, Gustaaf Huser te zijn, vraagt van Bergen re-

kenschap van zijn hierzijn. De toon en de stijl zijn te curieus om niet enkele zinsneden mede te deelen. "Wat begeert ge van mij? Mijn geld? Ik heb niet meer. Mijne bruid? Zij is rein, rein als de engelen des lichts, en *gij*.... gij zijt niet rein; gij zijt verdorven! Eenmaal waart ge slechts zwak, thans zijt ge misdadig.... thans zijt ge een booswicht! Wat wilt ge hier? Wat zoekt ge hier? Wilt ge mij vermoorden, nadat ge mijne eer vermoord hebt? Spreek, wat doet gij hier?" Als de andere eindelijk aan het woord kan komen, stamert hij: "Ik had uitzigten op de hand van freule Car..." Maar snel valt Holm in: "O noem haar niet, Karel. *Uwe* lippen zouden de heiligheid zelve bezoedelen.... noem haar niet! Laat mij ten minste de voldoening, dat ik den naam der onschuldige Caroline nooit uit uwen mond gehoord heb. Zeg, waarom komt ge hier? Wildet ge haar huwen? Zoudt gij den moed hebben gehad, *haar* uwe vrouw te noemen? Zoudt gij met *haar* hand aan hand den Almagtige hebben durven tegentreden?!! Zoudt gij beloofd, gezworen hebben, haar gelukkig te maken... Zeg neen, Karel! zeg neen! zeg dat uwe ziel voor *die* huichelarij zou terug beven, zeg dat ge voor *dien* gruwel sidderen zoudt! O Karel! alles wil ik u vergeven, alle misdaden, alle zonden.... behalve die zonde, behalve die misdaad!"

Is het niet volkomen de stijl van Kabaal en Liefde uit Schillers Sturm und Drangperiode? Maar wat men den twintigjarige in de laatste helft der vorige eeuw vergeven kan, kan men geen mannelijken geest uit de eerste helft van deze eeuw ten goede houden.

Ziekelijk, overdreven, onwaar en toch in harmonie met den toestand! Want wat is het einde van het langdurig woordengekerm? Dat Gustaaf Huser, die gevoelt Caroline nooit te zullen kunnen huwen, haar afstaat aan Karel, dien hij zelf misdadig en een booswicht noemt. Karel moet zijn knecht verwijderen en hem volgen. In stille afzondering zullen zij dan saâm een jaar doorbrengen, en dan hoopt hij den booswicht bekeerd te zien. Maar Gustaaf rekent niet op de duivelsche listen van Frans, die een oogenblik later zijn meester, middelerwijl voor een stoel op de kniën gevallen, op zijde treedt en hem de loopende valsche wissels herinnert. Dit heeft het gewenschte gevolg. Als de geheele familie bijeen is, noemt Karel, tot het uiterste gedreven, Gustaaf Huser eerloos, hetgeen deze ook er-

kent te zijn. De scheiding is volkomen. De muziekmeester, over wien een onteerend vonnis is geveld, kan Caroline niet huwen.

Wat kan de onteerde, wien alle levensgeluk ontzegd is, nu beter doen dan door een zelfmoord te eindigen? In een lange alleenspraak bereidt hij zich in het vierde bedrijf daarop dan ook voor. De *speech* die hij houdt gelijkt volkomen op die van Ferdinand uit Cabale und Liebe, nadat hij zich zelven en zijne Dulcinea vergiftigd heeft. Maar hier is het einde blijder. Op het oogenblik toch, dat hij den haan van het pistool overhalen wil, wordt hij gestoord door een zekeren Wolf, met zijn beide kinderen, die Gustaaf twee jaren geleden uit een brand redde. De edele Huser, hoeveel goed deed hij niet op aarde, en wat heeft hij veel te lijden! Wolf verhaalt den redder, hoe deze hem gered heeft; hij kan het niet zwijgen; hij zal het vertellen, zegt hij, aan ieder die het hooren wil, en bekommert er zich niets om, dat zijn gehoor al zeer slecht op dat oogenblik gekozen is. De redding was op den dertigsten Juni geschied, en sedert werd die dag den redder geheiligd. Wolf, die de beide kinderen tot hem brengt, welke hem kleine geschenken benevens hunne zegenbede aanbieden, bemerkt eindelijk aan het pistool dat op tafel ligt, wat het voornemen zijns redders was. Hij ontneemt hem dat middel tot moord en voegt er eenige straffe vermaningen bij om de onzedelijkheid van zulk een daad.

"Ach, Wolf!" roept Holm, "het drukt mij zoo... hier... hier op mijne borst!" Ferdinand zegt even welsprekend ergens in Cabale und Liebe: "Meine Seele ist matt wie diese Limonade." Wolf denkt er geheel anders over als de afgematte en wanhopende vriend, en voert hem te gemoet: "Al woog de gansche waereld op uw borst! gij *moogt* niet sterven, uw taak is niet afgeloopen. Gij hebt vermogens ten goede, en elke *polsslag van uw bestaan doet de verplichting aangroeien* om die vermogens aan te wenden." En nu wijst hij hem tot bemoediging en tot prikkel om te volharden, op eene vrouw, kreupel, arm en kinderloos, sedert maanden ziek, gebrek lijdende, krimpend van de pijn en voor weinige weken daarbij nog blind geworden! En nu Holm zich nog ongelukkiger vindt, wendt Wolf van eene andere zijde eene poging aan en spreekt hij er van dat zekere jonker van Bergen hulp behoeft. "Er moet oogenblikkelijk geld zijn, of hij is voor altijd verloren. Hebt gij geld? Zijne eer, de eer zijner gansche fa-

mille staat op het spel... hij staat op het punt een huwelijk aan te gaan met..." Holm laat hem niet uitspreken; hij geeft den ander een portefeuille, zonder te vragen hoeveel de schuld wel bedraagt en of hij wel in staat is te helpen; hij, die eenige tooneelen vroeger tegen Karel verklaarde geen geld meer te hebben, en door dezen als een eerlooze is gebrandmerkt, hij redt den booswicht weder, en neemt zich voor te blijven leven, omdat hem altijd nog iets te doen overblijft.

De overprikkelde jonkman, die ergens dichter genoemd wordt, is nu behoorlijk gekneed voor het hartstochtelijkste tooneel van het gantsche drama. Het geldt ook niets minder dan een afscheidsvizite door Caroline, aan haar nog innig geliefden maar nu voor haar verloren minnaar gebracht. Niet dan na heftigen strijd is zij tot het besluit gekomen, hem te verlaten. "Zie, Gustaaf!" roept zij uit met de *emphase* eener geblankette tooneelheldin, "ook de *schande* wilde ik met u deelen... uw strijd met de maatschappij zoude ik met u strijden... ik zoude eerloos wezen... als gij! Die strijd ware mijne vrede, die eerloosheid mijn roem! Honger, pijn, gebrek, schande, alles zou vergaan voor den warmen adem onzer liefde... alles, buiten de tranen van een ongelukkig vader!... O denk niet dat ik koel ben;" (wij gelooven waarlijk niet dat zij reden geeft zoo iets te denken) "denk niet dat het mij niets kost, te spreken als ik doe! Geloof dat het offer mij zwaar valt; geloof dat mijn hart te bersten dreigt! Ik weet wat er in *uw* gemoed omgaat... ook ik had mijne droomen als *gij!* Ook aan mijn leven zal de worm blijven knagen, tot dit hart niet meer slaan zal... En nu, hoor mijn eed, Gustaaf! Zoo lang dit hart klopt, zal het voor u kloppen... als een heiligdom zal ik mijne liefde in het binnenste der ziel bewaren, tot wij eenmaal daarboven elkander zullen wederzien! Zie, Holm, wien ik op aarde moge toebehooren... ik ben uw verloofde voor den hemel!" Een schrale troost! zoudt ge wellicht uitroepen, indien ge minder ontroerd waart. Na de gehoorde ontboezeming wordt de verloovingskus voor den hemel gegeven. Niettegenstaande hare opgewondenheid heeft Caroline niet vergeten, zich het recht voor te behouden, om op aarde een ander toe te behooren; Holm ontvangt alleen in den hemel zijn huisvrouw. Gelukkig dat het lijden thands het hoogste peil bereikt heeft en dat de engel der verlossing in de gestaltenisse van den Generaal van Weller achter de coulissen het vertrek van Caroline

staat af te wachten om naar binnen te snellen en hem "*zijn* Gustaaf!" in de armen te sluiten. Men begrijpt alsnu wat er volgen en hoe de ontknooping zich zal toedragen, of liever men heeft het van het tweede bedrijf reeds geweten. Generaal van Weller, die even rond is als zijne zuster gemaniëreerd, even burgerlijk als zij adellijk, vertelt, omringd van allen, uitgenomen Holm en Caroline, wat voor niemant dan de medespelenden een geheim was. Hij en Huser en Karels vader, waren boezemvrienden. Huser en laatstgenoemde duelleerden; de eerste doodde den ander. De berouwhebbende vriend overleefde den ander niet lang; hij werd krankzinnig, en liet aan zijn sterfbed zijn eenigen zoon, Gustaaf, zweren, dat hij... maar volgen wij liever den auteur, die van Weller het volgende laat zeggen: "O, het is als klinken mij die woorden nog in het oor, nog zie ik dat bleek, uitgeteerd gelaat, nog hoor ik de holle stem waarmede hij (namelijk de oude Huser) zeide: ik kan u mijn zegen niet geven, mijn kind! Ik heb den vriend van mijn hart, ik heb mijn broeder verslagen! Dát drukt mij op het gemoed, dat beneemt mij het vertrouwen op eene toekomstige zaligheid!...." Hij betastte zich het hoofd, als hadde hij besef van zijne krankzinnigheid. "Gij, Gustaaf, neemt *gij* die schuld van mij over? Belooft ge mij de vriend van den jongen Berger te zullen wezen?... Wilt ge, als het vereischt wordt, uw vermogen, uw leven, uwe eer, *alles* voor hem ten beste geven?"

En Gustaaf zwoer het en hield den eed, en offerde alles tot zijn eer, voor Karel van Bergen. Deze had valsche wissels gemaakt, en Gustaaf nam er de aansprakelijkheid van op zich, onderging voor hem de onteerende straf. Hij, van Weller, had de rol op zich genomen van aardsche voorzienigheid. Caroline heeft hij alles verteld, en haar een bruidstooi doen aantrekken; Holm heeft hij achter een der tooneelschermen doen post vatten, met de afspraak: op de woorden, welke Karel van Bergen "als een godvergeten schurk" charakterizeeren, naar binnen te ijlen, ten einde op het juiste oogenblik te kunnen worden voorgesteld als den aangenomen zoon van Gustaaf van Weller en bovendien door den Koning geréhabiliteerd!

Is het wonder, dat de bruid "van daar boven" nu ook de bruid van daar onder wordt, en dat ieder tevreden is, behalve Mevrouw van Wachler, Karel en Frans, die echter de schaduwpartij

op de schilderij voorstellen. Ieder, behalve die drie? Het zou niet voor den kieschen smaak van den hoorder, maar zeker tegen dien van den lezer getuigen, indien dit werd toegestemd. Wel kunnen wij ons voorstellen, dat de opvoering menigeen der hoorders heeft voldaan; met den maatstaf van het gewone schouwlustig publiek gemeten, heeft het stuk wel iets aantrekkelijks. Het bezit datgeen wat wij geen naam kunnen geven, datgeen wat boven den arbeid van den werkman staat, datgeen wat alleen de tooverstaf van het talent te voorschijn kan roepen en waarin dan ook dit stuk zich van al de vroeger beschouwde onderscheidt. De dialoog is vloeiend, de voorstelling aanschouwelijk; de personen handelen naar een hun toegedicht charakter, zoodat men ze in hunne daden herkent. Toch kan de lof niet verder gaan, en hij is tegenover den auteur van Max Havelaar al zeer onbeduidend. De *donnée* van het stuk is valsch. Als een ideaal van menschelijke volkomenheid een jonkman voor te stellen, die zijn krankzinnigen vader zweert alles, zelfs zijn eer, te offeren voor een ander, jegens wien de stervende de grootste verplichtingen heeft; een jonkman, die dien eed zóo letterlijk gestand doet, dat hij zich voor een der laagste misdrijven onschuldig laat veroordeelen; het is ten eenemale valsch gedacht! Nog valscher evenwel, dat diezelfde jonkman zich onder een anderen naam bij eene voorname famille indringt, de ontkiemende liefde van de dochter des huizes ontwaart en voedt, en haar niet ontvliedt, voor dat hij de geliefde, die zich aan hem overgeeft, zelf van zich af moet stooten; dat diezelfde jonkman ten behoeve van het verdorven schepsel dat hem heeft doen onteeren, van de geliefde afstand doet en hem zelfs behulpzaam wil zijn in het verkrijgen van haar hand. En even valsch als deze engel des lichts, is ook de demon der duisternis, Karel van Bergen, gedacht. Is het een volkomen booswicht, zoo als Yago uit de Othello of Franz Moor uit de Räuber - charakters evenwel die tegen de menschelijke natuur aandruischen - dan is het berouw, dat hij ten gevolge van Holms toespraak toont, onmogelijk of slechts gehuicheld, wat echter de schrijver niet bedoelt; is hij daarentegen een mensch, wien de last der schuld zwaar drukt, maar wien de moed ontbreekt om zich van de boeien der misdaad te ontdoen en een nieuw leven te beginnen, dan is het tooneel, hoeveel theatraal effekt het ook hebbe, waarin hij zijn slachtoffer als een buiten de wet verklaarde, als een onteerde, der algemeene verachting prijs geeft, ongerijmd.

Op die wijze zouden wij het half- of tweeslachtige van ieder zijner handelende personen kunnen aantoonen. De grondgedachte is valsch, en de personen, die volgens haar handelen, moeten het noodzakelijk ook zijn, en dat die grondgedachte valsch is, moet bij dezen auteur niet alleen toegeschreven worden aan onervarenheid in den strijd des levens, onbekendheid met de eenvoudigste wetten der menschelijke natuur, waarvan ieder gezond menschenkind het compendium in zijn eigen binnenste bezit, of aan volkomen onkunde van zaken en maatschappelijke toestanden. Hoewel het stuk in 1843 is geschreven, noopt ons de geheele ontwikkelingsgang van Multatuli's intellektueel leven, de fouten in waarneming en zelfonderzoek niet op rekening te stellen van jeugdige overijling, van een jongelingssubjektivisme, dat, driftig in zijne besluiten, de waarneming naar buiten overbodig acht en een waereld opbouwt uit de elementen, die de weelderige fantazie in overvloed schenkt. Wat Multatuli toch ná zijn Max Havelaar heeft geschonken, staat tot dat niet licht te vergeten werk bijna in dezelfde verhouding als wat hij vóor dien tijd, als wat hij in 1843 schreef. In dat opzicht gelijkt hij eenigzins op Barbier, die slechts éens zich tot de hoogte van het genie verhief, die een oogenblik als meteoor hel schitterde, maar zich voor en na dat oogenblik in des te dikker duisternis bevond. De idee, welke Multatuli een vorm gaf in zijn Max Havelaar, heeft zeker jaren lang in zijn binnenste gewoond, eer hij die wist te openbaren; de Droogstoppel, dien hij het aanzijn gaf, is meer een type, een onsterfelijke type - benijdenswaardige auteur die het zeldzame voorrecht had tot zulk schepping in staat te zijn! - dan een afgewerkt menschenbeeld; 's auteurs subjektiviteit kan de wording van een en ander verklaren, en zij verklaart het ons reeds, daar zij even als de genius van Barbier, niet bij machte blijkt om buiten den kring der bijkans gekristallizeerde gedachten en denkbeelden te treden en nieuwe types te scheppen. Dezelfde onpraktische blik, die "de Bruid daar boven" als kunstwerk deed mislukken, kenmerkt de meeste, ja alle voortbrengselen van Multatuli, uit den laatsten tijd; en het was geene ijdelheid, geene ingenomenheid met eigene gave en talent, - wat hem wel eens verweten is geworden - die hem het werk van 1843 in 1864 onveranderd in het licht deed geven, maar wel het bewustzijn dat de man van 1864 nog dezelfde was als die van 1843. Bedriegen wij ons niet geheel in den

schrijver en diens werk, dan moet hij een groote voorliefde koesteren voor den hoofdpersoon van "de Bruid daar boven"; dan moet hij een, zij het ook een donker, besef hebben van de identiteit van Holm, den muziekmeester, of Gustaaf Huser, den onteerde, en zich zelven.

Bij eene dergelijke geestesrichting, gelooven wij niet dat Multatuli ooit zal kunnen slagen in het drama. Zoo eenig literair genre eischt dit een hooge mate van objektiviteit, van kennis van den mensch en van de maatschappelijke toestanden door waarneming. Heeft Multatuli ook de gave der kompozitie, is hij ook gepromoveerd *summa cum laude* in de ironie en het sarkasme, hij schijnt het vermogen of wel het geduld tot waarnemen en tot analyzeeren te missen, - alzoo den grondslag waarop het drama moet rusten. Hij moge den auteur van de Raüber en van Cabale und Liebe evenaren - en dat zelfs doet hij nog niet - hij blijft zeker verre ten achter bij dien van Wilhelm Tell en de Jungfrau von Orleans.

De oogst bleef schraal en de meeste halmen op het maaiveld gevonden waren de moeite van het opbinden niet waard. Misschien dat de uitspraak anders zou luiden, indien we kennis hadden kunnen nemen van Cremers beide eerste en Hofdijks herhaalde proeven op dramatiesch gebied; maar indien wij de dagbladverslagen raadplegen en tevens den indruk nagaan, dien beider pogingen op het publiek maakten, dan trekken wij dit in twijfel en zouden wij haast genegd zijn met eene geringe wijziging, Lessings woorden ten aanzien van Klopstock, op hen toe te passen:

Wir wollen fleisziger gelesen
Und weniger bewundert sein.

Of het tooneel ten onzent zich ooit zal kunnen verheffen tot eene kunstinstelling, welke het orgaan kan zijn van zedelijke en aesthetische beschaving voor de massa, die langs anderen weg zoo moeielijk te bereiken is? Wij betwijfelen het, niettegenstaande de tegenwoordige tooneelbesturen blijk geven beter hunne roeping te begrijpen en zich belangrijke opofferingen getroosten om onze schrijvers aan zich te verbinden; niettegenstaande deze voor een goed deel aan hunne roepstem gehoor geven of uit eigen beweging zich aan den arbeid hebben gezet. Maar die auteurs hebben tot dusverre meer ijver en goeden

wil dan kracht en gave getoond. Zij hebben - en de boven behandelde stukken kunnen in dit opzicht tot maatstaf voor allen dienen - het bewijs geleverd, dat zij zelfs nog niet het techniesch gedeelte van de vaak lichtvaardig opgenomen taak begrijpen, dat zij meest redeneering stellen in de plaats van voorstelling, en bovendien slechts in zeer beperkten zin kinderen zijn van hun tijd, van de beschaving en de ontwikkeling, die hen omgeeft, hetgeen vooral de dramatische dichter tot onvruchtbaarheid veroordeelt.

Maar zoo niettemin verheffing mogelijk zij, wij verwachten dat zeker niet van de zijde, van welke de Heer A. Pierson het, blijkens zijn jongste, in vele opzichten zoo merkwaardig, geschrift, mogelijk acht, niet van den invloed onzer Theologen, onder wie, volgens dien schrijver, die daarbij nog aan den ouden zuurdeesem doet denken, onze beste dichters en letterkundigen schuilen en die zich door een vooroordeel van de beoefening der dramatiek gescheiden zien. Want wat het tooneel ten onzent ook derve, hoe het zich ook kenmerke door grofheid, liever deze dan het blanketsel der konventie, dat de literatuur, van welke onze Theologen zich n i e t gescheiden rekenen, ten onzent maar al te dikwijls draagt.

Nov. '65. H. J. SCHIMMEL.

DE VERRASSING

VAN HOEY IN 1595 [1].

X.

Wij hebben de verrassing van 't Kasteel van Hoey zien voltooijen door de overgave der stad. Het is nu tijd om den blik te slaan op de keerzijde dier schitterende medaille.

Op den zevenden Februarij was Héraugière met zijn krijgsvolk de stad binnengetrokken en had het kasteel bezet, en reeds den dertienden Maart zijn de Spanjaarden onbetwist meester in het arme Hoey en hebben het beleg geslagen voor de vesting, en houden die zóó naauw omsloten, dat er aan geene andere uitkomst te denken valt dan, na korter of langer tijd, de overgave!

Wat lag er tusschen het vernuftig uitgedachte en stout volvoerde heldenfeit, waarvan wij de voorstelling gaven, en dezen vernederenden ommekeer, dat dien mogelijk had gemaakt? Wij moeten eenig geduld vergen van den lezer, die liefst den roman een rappen gang zag gaan, om hem die mogelijkheid duidelijk te maken.

Héraugière was niet met een onbewolkt voorhoofd Hoey binnengetrokken, al werd hij ook door een deel der inwoners met blijdschap ingehaald. Wie hem van nabij omringden en gewoon waren op zijne gelaatstrekken te lezen, hadden de kenteekenen van verdriet en teleurstelling ontwaard, met hoeveel kracht van wil die gemoedstemming ook werd bestreden. Men zag hem zich de lippen verbijten, of hij telkens een: *ventre saint-gris*

[1] Zie het 9de gedeelte van dit verhaal in het Junij-Nommer van dezen Jaargang.

tusschen den knevelbaard had te smoren, zoo als Wouter Willemsz later getuigde, die de eer had genoten aan de zijde van den Vaandrig de Preys als trompetter meê te rijden, en die, wel een weinig met de inbeelding van *la mouche de la coche,* niet ongeneigd was deze blijken van ergernis toe te schrijven aan zijn valsch geschetter!

Maar men begrijpt, dat de oorzaak er van verder en dieper lag. Héraugière had reeds toen de ontmoedigende zekerheid, dat het groote krijgsspel, waarvan de verrassing van Hoey slechts de inleiding was, voor twee derden onvoldoende zoude blijven, en het verdriet te ontwaren, dat hij zelf de eenige was, die zijne rol eerlijk had afgespeeld. Hasselt, Maeseyk en de hoofdstad Luik zelve, waren bestemd, en zoo men meende bereid geweest om het voorbeeld van Hoey onverwijld na te volgen en zich aan der Staten zijde te laten brengen. Wat het doorzetten van zoo belangrijk een krijgsplan heeft verhinderd, is eene verborgenheid gebleven, waarover Héraugière bij zich zelf zeker zijne gissingen waagde, doch zonder ze uit te spreken voor anderen. Alleen wist hij, dat het voornemen om Hasselt door list aan de Spanjaards te ontweldigen, mislukt was door het terugtreden van zekere personen daarbinnen, die beloofd hadden daartoe mede te werken. Te Luik was de gewilligheid groot en algemeen tot eene verandering van zaken. Enkele leden uit de Luiksche Staten waren al sinds Januarij in correspondentie met Prins Maurits, en de Gouverneur van Breda had zelf de onderhandelingen gevoerd van uit zijne stad. Maar men had er behoefte aan steun van buiten, die niet was opgedaagd of niet op het juiste oogenblik. Maeseyk wachtte vermoedelijk op de gebeurtenissen te Luik, of zag om naar Hasselt, en de bekendheid met dezen stand van zaken, dien hij voor anderen nog zorgvuldig verbergen moest, was zeker weinig geschikt Héraugière met blijde voldoening op zijne nieuwe verovering te doen neêrzien. Ook als zijn starend oog uit een der boogvensters van 't hooggelegen bisschoppelijk lustslot naar de kleine stad heenzag, zoo liefelijk rustig in de vallei gelegen, maar tevens zoo zwak en ongeschikt om een krachtigen vijandelijken aanval te weêrstaan, dan klopte hem het mannelijk hart onrustig in de fiere borst, en de bitterheid der smartelijkste teleurstelling deed hem stampvoeten. Wie hem in zulk een oogenblik had bespied, zou diepe bekommering hebben gelezen in zijn donker oog, en dreigend onheil in het zamenfronsen zijner

wenkbraauwen. Hij had eene zware verantwoordelijkheid op zich genomen, in de hoop een grootsch ontwerp tot eene goede uitkomst te brengen, en nu — de anderen lieten hun werk onafgedaan, en hij stond alleen, alleen om aan alle stormen, die komen moesten, het hoofd te bieden. Nu de bemagtiging van Hoey een op zich zelf staand feit was gebleven en voor het oog der wereld de daad moest schijnen van een particulier persoon, was zijne stelling, zoo digt in de nabuurschap van den vijand, tusschen onbetrouwbare bondgenooten en magteloozе vrienden, niet slechts eene valsche en gevaarlijke, maar, zoo als zijn schrandere blik welhaast doorzag, ook een onhoudbare, tenzij hem krachtdadige medewerking gewierd van hen, die het heftigst op de noodwendigheid van 't bemagtigen der stad Hoey hadden aangedrongen.

Ja! nu had Héraugière den sleutel in handen, dien men zoo begeerlijk had geacht, waarmeê de doortogt door Luikerland naar Duitschland en door het Luxemburgsche naar Namen en Spaansch Braband was te openen of te sluiten. Maar wat hielp dit, als de Hertog van Bouillon en Graaf Filips van Nassau toch geen gebruik maakten van de befaamde steenen brug om hunne legers te vereenigen?

Als men niet snel en stout de vruchten wist te plukken van de verovering, liep men gevaar die voor altijd te verliezen. En toch, men verzuimde dat; waarom? Héraugière zal het zeker wel zuchtend hebben gevraagd; mogelijk werd hem een antwoord gegeven, dat tot berusting verpligtte, al kon het ook niet bevredigen.

't Was barre winter, dat is zoo, maar het voorjaar met doorweekte landen en gezwollen rivieren bood toch zeker geen gunstiger kansen voor 't oprukken van legerbenden dan de vaste, hard bevroren grond. Het is waar, de groote Heeren trouwden en de voorname krijgsoversten vierden meê feest met een *entrain* of er geen perikel in den lande ware. De Graaf van Hohenlo te Buren, de Hertog van Bouillon te Sedan, waar hij Elisabeth van Nassau huwde, en de Graaf van Solms te Delft met Sabina van Egmond. Zeker, die feestvieringen namen veel tijd en veel geld, ook van der Staten zijde; maar 't is toch niet denkelijk, dat zij het vroeger gevormde ontwerp hebben gedwarsboomd of belangrijke krijgsverrigtingen, die overigens geene hinderpalen hadden, hebben doen uitstellen. Hoe dat ook zij, Héraugière, die vrije communicatie had

met zijne stad Breda, met Bergen-op-Zoom, die tot Sedan toe zijne boden kon laten gaan en zien keeren, Héraugière trok al de partij van zijne positie, die hij er van trekken kon, door eene levendige correspondentie te houden met den Prins en de leden uit de Staten van Holland, die in 't geheim van zijn krijgstogt waren geweest. In Holland was men aanvankelijk even verheugd als verrast met de winst eener sterkte in Luikerland, en men scheen volstrekt geen bezwaar te zien in de wijze waarop zij verkregen was. Men had wel hoop, dat de Algemeene Staten deze zienswijze zouden deelen, als het gebeurde ter hunner kennisse werd gebragt. *Le succès n'a jamais tort,* daarop hadden de ontwerpers der verrassing gerekend, en het blijkt ook niet uit de latere handelingen van Hunne Hoogmogenden, dat zij er anders over dachten; zij waren zeer geneigd zich de voordeelen, die er uit de verovering konden volgen, te laten welgevallen, en zeer weinig gezind de prooi te laten varen; alleen zij achtten zich niet verpligt tot maatregelen om die te helpen behouden. Koning Hendrik IV, die het luidst en het levendigst bij de Staten en den Prins had aangedrongen op de bemagtiging van Hoey, juichte de welgelukte verrassing toe en hield niet op ten sterksten aan te dringen bij den gezant der Staten, dat zijne Heeren en Meesters toch mogten voorzien in het versterken van die vesting; alleen wij zien niet, dat hij zelf van zijne zijde haar wezenlijke hulp heeft toegeschikt. Nog was er een bondgenootschap, waarop door Maurits en Héraugière zeer was gerekend ter verzekering van de Hoeysche verovering: de zoogenaamde Italiaansche Republiek, eene vrij aanzienlijke bende muitende soldaten, die zich van het Spaansche leger, waartoe zij behoorden, hadden afgescheiden, hoofdzakelijk uit spijt over de slecht betaalde soldij, en die, onder aanvoering hunner eigen gekozen hoofden, eene legermagt vormden, ontzagwekkend genoeg om er mede te rekenen. Maurits en de Staten, die ze liever tot vrienden dan tot vijanden hadden, en uitgaande van het beginsel, dat men niet al te kiesch moet zijn in den oorlog op de middelen om den vijand afbreuk te doen, hadden een alliantie aangegaan met deze *interlope* Republiek, waarbij haar het stadje Sichem, in Staats-Braband, tot vrijplaats was gegeven. De omliggende dorpen en gehuchten hadden intusschen niet weinig te lijden van deze woeste en woelige nabuurschap. Zeer gegrond was dus de vrees, dat zij, eens den vasten en

vrijen voet hebbende in den lande, na het Zuiden te hebben kaalgeroofd, naar het Noorden zouden optrekken en zachtjes aan tot de Hollandsche en Geldersche grensplaatsen zouden naderen.

Om hen af te voeren en te gelijk eenig nut te trekken van dit zonderling verbond, waren zij lang vooruit aangewezen om de stad Hoey te bezetten als men die zou bemagtigd hebben. Zij mogten zich dan uitbreiden op het Luiksch en Namensch grondgebied zoo ver zij wilden en konden, en mogten dan teren op kosten der plattelandsbewoners, wier belangen door vriend en vijand even onbarmhartig werden voorbijgezien. De Electo of Hoofdman der Italianen had in deze schikking toegestemd. En na den bijstand, hun reeds verleend, had men alle regt om op hen te rekenen, nu de stad Hoey werkelijk bemagtigd was. Maar men vergat, dat die vreemdelingen rebellen waren, die, reeds eenmaal hun eed aan een legerhoofd verbroken hebbende, eene nieuwe trouwbreuk juist niet al te zwaar zouden wegen, als hunne luim of hun voordeel dat meêbragt. En nu, de Landvoogd Ernestus had het niet beneden zich geacht, hun voorstellen te laten doen tot vrede en verzoening; had beloften gedaan van betaling der achterstallige soldij en zelfs de stad Thienen aangewezen als onderpand van de vervulling dezer toezegging, en reeds waren zij op het punt daarbinnen te trekken, alleen nog maar aarzelend uit wantrouwen tegen de Spanjaarden, die hen mogelijk in den strik dachten te lokken, toen Hoey in de magt der Staatschen viel; dit weêrhield hen nog eene wijle; zij wisten nu niet zoo terstond te kiezen aan welke zijde te gaan, en onder het wikken en wegen van het vóór en het tegen, ontstak de tweedragt in hun eigen kamp. De soldaten rebelleerden nu tegen hunne eigene officieren, en begeerden verzoening met den Spaanschen Landvoogd; de officieren drongen er op aan, dat men woord zoude houden aan den Kapitein van den Stadhouder der Vereenigde Provinciën, en de finale van deze disharmonie was deze: dat ze niet naar Hoey trokken, maar vlottende bleven tusschen Thienen en Sprange, en zich veil stelden voor den meestbiedende, neen, den meestgevende, want geene beloften meer, maar klinkende munt alleen, kon de wantrouwende rebellen thans voldoen.

Dat Héraugière in dien wedstrijd niet de zegepraal behaalde, zal men wel gelooven. Integendeel, van allen toevoer versto-

ken, wist hij alleen op eigene kracht en vindingrijkheid te moeten rekenen ter voorziening van eene vesting, die in zoo verwaarloosden staat was, dat men haar met dertig man had kunnen nemen! Volgens de overeenkomst met den Hoeyschen Magistraat, was hij gehouden de burgers vrij te laten van allen oorlogslast, hetgeen zoo getrouw mogelijk door hem werd nagekomen. Maar de soldaat moest leven, en in de vesting gebrek te lijden, terwijl men wist, dat de omliggende kloosters als de voorraadschuren waren van al het vette der aarde, dat zou volgens de begrippen van zijn tijd eene bovenmenschelijke onthouding zijn geweest, waaraan hij zich ook wel wachtte de zijnen te onderwerpen. Daarbij, in den landadel, de hooge geestelijkheid en de rijke kanonniken, zag hij zijne natuurlijke vijanden, die dan ook niet nalieten van deze gezindheid, zooveel zij durfden, blijk te geven. Zoo brandschatte Héraugière kloosters en adellijke huizen, en eischte zware rantsoenen van de voorname geestelijken, die in de handen zijner soldaten vielen. Deze handelwijze uit nooddwang, en die elk ander krijgsbevelhebber van zijn tijd zou gevolgd hebben, die in den onzen, vraag het aan de Pruissen, zelfs nog niet in onbruik is geraakt, is hun later door de bisschoppelijke partij als een ongehoord wanbedrijf toegerekend, en de Spaanschgezinde historieschrijver, del Rio, geeft hem na, dat hij en zijn volk zich in alles gedragen hebben zoo als men van goddelooze ketters kan verwachten; maar hij moet er toch bijvoegen dat de regtgeloovige Spanjaards het vrij erger maakten, al was het niet het eerst en meest op de kloosters, dat zij aanvielen. De ruiters van Bacx en Balen, waarvan de eersten zich terstond na 't intrekken binnen Hoey aan ongeregeldheden hadden schuldig gemaakt, die met de uiterste strengheid in allerijl door hunnen Ridmeester waren gestuit en gestraft, de ruiters van Bacx en Balen waren verwezen naar de voorstad op de rotsen liggende. Zij vonden daar geene kasernen, zoo als van zelve spreekt, en zij verlangden derhalve hunnen intrek te nemen in de kloosters, die men er wel vond; maar daar zij er noch geopende harten, noch geopende deuren vonden, hadden zij in een ommezien de bewoners of bewoneressen verdreven en zich zelven gastvrijheid verschaft.

Van die hoogten af hielden zij een wakend oog over de omliggende landstreek; zij daalden ook wel eens naar beneden tot strooptogten, die juist niet tot het programma behoorden van

den Opperbevelhebber — maar *à la guerre comme à la guerre* — men moest wat door de vingeren zien; geld om hunne soldij te betalen was er niet; zij moesten van den roof leven. Dat moesten grootendeels ook de soldaten, die 't garnizoen van de stad uitmaakten, ook al ingelegerd in kerken en kloosters. waar zij maar best konden, en daar zij gehouden waren de inwoners te ontzien, trokken zij wel eens naar buiten om te fourageren onder de landlieden. Deze excursies moesten veiligheidshalve in grooten getale geschieden, en liefst onder bedekking van eenige ruiterij, want het Staatsche krijgsvolk was zoo zeer in haat geraakt bij den boer en den mijnwerker, dat wie zich in kleine troepjes onvoorzigtiglijk wat ver buiten de vesting begaven en verdoold raakten, door het heftige Luiksche landvolk werden overvallen en onbarmhartig doodgeslagen.

Strooptogten naar het land van Namen, vijandelijk territoir, waar men zich alles kon veroorloven, werden dan ook alleen door de ruiters ondernomen. Bij zulke gelegenheden waren die van Héraugière mede van de partij en lieten zich niet onbetuigd.

„ *Ventre-saint-gris!* dat was het regt van den oorlog," en hun bevelhebber had het eens in het hoofd moeten krijgen hun dàt te verbieden; hij had geen soldaat binnen de vesting gehouden, dat is zeker.

Een dier togten had eene schitterende uitkomst. Tusschen Fleurus en Mont-Medy, half op Namensch, half op Luxemburgsch grondgebied, troffen zij zamen met eene soort van handelskaravaan, die uit Italië kwam, Frankrijk was doorgetrokken en nu langs dezen weg naar Antwerpen hoopte door te komen. Zij bestond uit zeven karren, zwaar geladen met de kostbaarste Italiaansche stoffen en goederen: goud- en zilverlakens, borduursels, zijden kousen, Florentijnsche zijden galons, brocades, parfumeriën en handschoenen, behoeften der fijnste weelde, waarop geheel Europa door den hoogsten prijs werd gesteld.

Het moet een schilderachtig gezigt zijn geweest, die rijke lading op die zware vrachtkarren, langzaam voortgetrokken door kloeke paarden, door Fransche en Italiaansche voerlieden bestuurd, nu eens dalende, dan eens rijzende, naarmate de rotsachtige grond vorderde; maar de Staatsche ruiters hadden geen oog voor deze levendige stoffaadje van het heerlijke winterlandschap; zij vlamden op den buit, en de ligte bedekking van Spaansche soldaten, die de karavaan begeleidde, was hun geen

hinderpaal, maar zeer zeker voorwendsel tot een aanval. Na korten strijd moesten de Spanjaarden wijken voor de overmagt; de voerlieden werden op de vlugt gedreven of gevangen gemaakt en de ruiters bragten den rijken buit triomfantelijk binnen Hoey.

De waarde daarvan werd geschat op driemaal honderdduizend gulden; eene ontzaggelijke som, vooral bij de waarde van 't geld te dier tijde, hoewel het niet waarschijnlijk is, dat ze in de handen van 't ruwe krijgsvolk die som zouden opbrengen. Wij onthouden ons eene voorstelling te geven van de passiën, die er in beweging kwamen bij de verdeeling van dezen roof, waarin de officieren aandeel hadden naar hunnen rang, en waarbij dus aan Héraugière *la part du lion* moest worden toegekend.

Nu ja! waarom zou men het verhelen, de krijgsoversten van dien tijd waren geene philanthropen, naar de begrippen der onzen gefatsoeneerd. Naast den dorst naar glorie was die naar buit in hen allen een familietrek, die zich maar zelden verloochende. Maar de gouden berg bragt ook ditmaal niet ter wereld wat hij had beloofd. Deze schatten werden niet veilig geacht binnen Hoey, en de ruiters zouden ze opbrengen naar hunne verschillende garnizoenen. Zonder beletselen kwamen ze door Luikerland heen, maar omstreeks Tongeren werden ze achterhaald door de voorhoede van 't Spaansche leger onder Ridmeester Grobbendonck, die eene revanche had te vragen van de strooptogten binnen Namens gebied, en die hen den pas naar Breda en Bergen-op-Zoom wilde afsnijden.

Bij zulke gelegenheid is de rijkdom een last, maar geen schild. De Staatsche ruiters ervoeren het. Meer bekommerd om hunnen buit te redden dan om hunne eer op te houden, wilden de eerst aangevallenen niet vechten, maar alleen vlugten om verder te komen. De officieren trachtten hen te doen stand houden, maar te vergeefs. Tegen den prikkel van den gouddorst baatte geen krijgstucht. Verdeeld, en bij gevolg verzwakt, trachtten de overblijvenden te vergeefs den sterkeren vijand te weêrstaan; ook zij moesten het opgeven, en 't aanstekelijk voorbeeld volgen. De officieren, die zelf naauwelijks wisten, tegen wie zich het eerst te keeren, tegen hét wegrennend krijgsvolk of tegen den aandringenden vijand, moesten ten slotte zich schikken in het algemeen *sauve-qui-peut*. Maar voor de vervolgers werden de beladen vlugtelingen, dus ver-

deeld, eene gemakkelijke prooi. Wel honderd paarden vielen in hunne magt, en slechts de helft van den buit werd te Breda en Bergen-op-Zoom geborgen. Tachtig soldaten en twee Luitenants sneuvelden op dezen roemloozen togt, en van hen, die aan de Spanjaarden ontkomen, met verlies van paarden en wapenen, alleen of in kleine troepjes naar Hoey meenden weêr te keeren, vielen de meesten in handen der Luiksche landlieden, die met de Spanjaarden gemeene zaak maakten om hunnen wraaklust te koelen.

Mogelijk is men geneigd Héraugière te veroordeelen, dat hij zooveel goed krijgsvolk aan zulk eene nederlaag waagde om een rijken buit in veiligheid te brengen; maar bovenal dat hij de geduchte ruiters van Bacx en Balen naar hunne garnizoenen liet weêrkeeren, op een tijdstip, dat er geruchten gingen van bewegingen in het Spaansche leger, die hem niet onbekend konden zijn. Maar men moet zich herinneren, hoe de legermagt, waarover hij te beschikken had, was zamengesteld uit de garnizoenen van verschillende vestingen, en hoe het krijgsvolk slechts ter leen was gegeven voor één krijgstogt, en daar het oogenschijnlijke doel van dien krijgstogt was bereikt, zonder dat er kans bleef om geheel het uitgebreide ontwerp ten uitvoer te leggen, mogten de Staatsche vestingen, juist nu de vijand in beweging kwam, niet al te veel ontbloot blijven. De termijn voor den aftogt der ruiters was reeds bepaald vóór het gebeurde bij Fleurus, en het onderscheid was alleen dit, dat zij nu met buit verrijkt werden weggezonden, terwijl zij zonder dat fortuintje mogelijk niet eens hunne soldij hadden meêgekregen! Zeker hadden zij dan beter gevochten en waren mogelijk niet eens achtervolgd geworden. Hoe dat ook zij, Héraugière was zelf niet gerust op Breda en duchtte represailles van den vijand. Hij zond er al het volk heen, dat hij missen kon, met te meer gerustheid, daar hij toen nog op de Italianen rekende, om de stad en de omstreken te bezetten. Maar de Italianen kwamen niet, zoo als wij gezegd hebben; zij zonden alleen hunne hoofdlieden naar Hoey om onderhandelingen aan te knoopen, die gerekt werden, totdat Ernestus geld uit Spanje had gekregen en hunne eischen inwilligde, en dat was juist het oogenblik waarop Héraugière ze hoog noodig had.

Hij bleef dus te Hoey met niet veel meer dan de compagniën voetvolk uit Heusden en Geertruidenberg en zijne eigene vaan ruiters, naauwelijks vijftig man sterk. De laatste behield

hij op het kasteel; de anderen verdeelde hij tusschen de stad en de voorsteden.

Dat alles was zeker genoeg om de verovering te bewaren in tijd van rust; maar om haar te verdedigen, als zij werd aangevallen! ?

En toch, het werd hem hoe langer hoe meer tot zekerheid, dat men die niet onbetwist zoude laten. De Prins-Bisschop, die in Duitschland was, daar hij zitting had in den Rijksraad, had wel zoo spoedig doenlijk kennis gekregen van het voorgevallene te Hoey, maar scheen in het eerst niet ongezind om het met voorname achteloosheid te ignoreren. Het bisdom van Luik was zijne eenige bezitting niet, en aan Hoey was hem persoonlijk niet zooveel gelegen, of hij had zwijgend willen berusten in het *fait accompli*, zoo als hij met Rijnberck en Bonn had gedaan. Te eerder daar de Luiksche Staten ganschelijk niet tot tusschenkomst aanraadden en, wijzende op de beloofde neutraliteit en bondgenootschap met de Geünieerde Provinciën, oordeelden, dat 't geen men den Spanjaarden inwilligde, ook den Hollanders kon worden toegestaan.

Maar de geestelijkheid dacht er anders over. Zij zag in het bezetten van Hoey door de Staatschen het verderf der Kerk en religie, tot haar eigen groote schade. Zij wist het, reeds zag men de onderdrukte, maar niet uitgeroeide ketterij daar het hoofd opsteken. Het zou niet lang duren of die won er veld tot onder de geloovigen toe. De Staatsche Bevelhebber had daarbij kloosters ontheiligd en kerken geplunderd; in de eersten legerden zijne soldaten; de anderen moesten hunne schatten ten offer brengen; de Spanjaarden waren broeders, de Hollanders waren vreemdelingen; de Bisschop moest liever de eersten inroepen dan de laatsten in zijne stad te dulden. Met eene zending uit haren naam, vertrok de waardige Cornelis Billens, die volhardde in trouw en toewijding aan de eens gekozen partij, naar Duitschland, om door persoonlijken aandrang en het optellen van al hare grieven, het verzoek der geestelijkheid kracht bij te zetten.

Toch was er kans, dat hij onbevredigd zou keeren. De Bisschop zag er zeer tegen op, den bijstand der Spanjaarden in te roepen. Hij wist wel dat deze niet ligt los lieten, wat ze eens, al scheen het uit hulpvaardigheid, hadden gegrepen. En eene derde vesting te stellen in de handen van zoo magtige naburen, scheen hem gansch niet geraden. Hij achtte het beter

te zien wat men door onderhandelingen met de Staten-Generaal kon verkrijgen, maar wilde dat men zich eerst vergewissen zoude, in hoever Héraugière op bevel van de Hooge Overigheid had gehandeld.

Een deftig edelman, de Heer van Louverval, werd naar Hoey gezonden en door Héraugière ontvangen. De vraag, op wiens bevel hij de bemagtiging van 't Kasteel had ondernomen, werd door dezen, naar de getrouwheid aan de eens op zich genomen rol, beantwoord met een vast en fier: "Op mijne eigene autoriteit."

De repliek volgde, dat zulk een bedrijf, door een particulier persoon op eigen verantwoordelijkheid gepleegd, moest gehouden worden voor een onbehoorlijk rooverswerk, waarover de Bisschop zich beklagen zoude bij de Hooge regering des Lands.

Deze bedreiging kon Héraugière, zoo als van zelve spreekt, niet al te zeer verontrusten, zelfs niet al werd zij uitgevoerd.

De bisschoppelijke gezant begreep zelf wel, dat hij met eene officieuse logen werd betaald; maar hij geliet zich die voor goede munt op te nemen, en van dreiging tot onderhandeling overslaande, bood hij eene belangrijke som als losprijs voor de vesting.

Als de Gouverneur van Breda haar op eigen gezag had ingenomen, dan kon hij die ook naar willekeur houden of teruggeven, en de som, die de slimme edelman hem voor de oogen deed schitteren, was aanlokkelijk genoeg om een bijzonder persoon te verleiden.

Maar Héraugière kon er niet door worden verlokt en antwoordde met Spartaansche kortheid: "dat hij de vesting had genomen om die te houden en te gebruiken ten dienste zijner cause, maar niet om haar te verkoopen tot eigen voordeel."

Hiermeê kon Louverval heentrekken, en na dit *échec* haastte zich de Bisschop tweëerlei gezantschappen af te vaardigen. Het eerste, bestaande uit den Baron Warfusee en den Heer van Louchijn, trok naar de Vereenigde Provinciën, en trof reeds te Nijmegen zamen met Prins Maurits, die er gekomen was ten Landdag. Maar de Prins excuseerde zich van hen als gezanten te hooren en hunne boodschap te verstaan, op grond dat ze hunne grieven voor de Staten-Generaal moesten brengen, die, staatsgewijze in den Haag vergaderd, alleen de bevoegde autoriteit hadden om met hunnen Heer te onderhandelen.

Het andere gezantschap, zamengesteld uit de aanzienlijkste en vertrouwdste personen, die Zijne Keurvorstelijke Genade plagten te omgeven, werd naar Frankrijk afgevaardigd, om de tusschenkomst te verzoeken van Koning Hendrik IV bij de Staten-Generaal, tot restitutie van de Stad en 't Kasteel Hoey, en het straffen van den vermetelen veroveraar.

Jacques Carondelet, Heer van Marques, stond aan het hoofd van deze zending; des Bisschops Kanselier, Messire Estivant, Kanonnik van de Kathedrale te Luik, en Messire Coardin, Ridder-Commandeur van Malta, waren er medeleden van. Het is dus zeker, dat zij met allen aandrang eener levendige overtuiging bij den Koning aanhielden, om het doel van hunne reize te bereiken, maar daar Hendrik IV zelf, zoo als wij weten, een der sterkste drijvers geweest was tot het nemen van Hoey, en voortdurend de Nederlandsche Staten door hunnen gezant Calvaert liet vermanen toch toe te zien op het versterken van Hoey, kon men nagaan met welke opregtheid hun die tusschenkomst werd toegezegd. Zoo lang mogelijk aan het Fransche hof teruggehouden, verkregen zij niets dan vermaningen, dat hun meester in vrede met zijne naburen behoorde te leven; dat hij verpligt was de neutraliteit te bewaren in den oorlog met Spanje, tegenover de Nederlandsche Staten, de bijzondere goede vrienden van den Koning zelf; terwijl de Spanjaard als de algemeene vijand moest geconsidereerd worden, — raadgevingen, die volstrekt niet *le merite de l'apropos* hadden, daar de neutraliteit van weêrszijden al reeds feitelijk geschonden was. Te Parijs, zoowel als te 's Hage, onder beleefde vormen en betuigingen van belangstelling om den tuin geleid, en zijne zaak op de lange baan geschoven ziende, oefende de Prins-Bisschop nogtans eene langmoedigheid, die zeker haren grond had in zijn diepen weêrzin om Spaansche hulp in te roepen. Ten laatste moest het toch daartoe komen. Zekere Keurvorst, die met hem in den Rijksraad zat, was bekend geworden met het vroeger gevormde plan van Maurits, om de Luiksche Hoofdstad en eenige steden aan den Maasoever aan der Staten zijde te brengen, en hoewel zelf Luthersch zijnde, schijnt hij beweegredenen gehad te hebben om den Prins-Bisschop van Keulen en Luik dienst te doen door hem dit plan te verraden. Nu kreeg de verrassing van Hoey voor dezen eene proportie, die aan alle aarzeling, aan alle bijbedenkingen een einde maakte. Onverwijld met de meest mogelijke

snelheid naar Luik gereisd, verbrak hij het weefsel der zamenspanning, door de hoofdschuldigen, die hem waren aangewezen, te vatten, te vonnissen en te straffen. Hij vond zijne schuldigen onder de aanzienlijkste en achtbaarste mannen van Luik. Leden der Staten, schatrijke kooplieden, burgers van aanzien en invloed, boetten hunne zucht naar bevrijding van 't Bisschoppelijk juk met hun hoofd; maar de strengheid der regering bepaalde zich niet bij de ontdekte eedgenooten alleen. Het getal der verdachten, dat in de gevangenis werd geworpen of aan vervolging bloot stond, omdat ze van laauwheid voor de Kerk, van gebrek aan sympathie voor de huidige regering, van toeneiging tot eene omkeering waren beschuldigd, was nog veel grooter. Want de partij, der hervorming toegedaan, bleek sterker in de hoofdstad, dan men had kunnen verwachten; niet lijdelijk zag zij hare aanvoerders in boeijen slaan; zij greep naar de wapenen, en er ontstond eene opschudding, die omwenteling had kunnen worden, zoo zij op krachtigen steun van buiten had mogen rekenen; doch zulke ondersteuning gewerd hun niet van der Staten zijde, en Héraugière was toen reeds zelf te zwak in Hoey, om hun bijstand te bieden in dezen strijd, anders dan door goeden raad en geheime aanmoediging. Maar dit baatte hun weinig, en wat bij goede uitkomst een bevrijdingskrijg ware genoemd, werd nu als snoode rebellie in bloed gedempt. Zoo ras hij op deze doortastende wijze order had gesteld op de zaken in zijne hoofdstad, toog de Bisschop naar Brussel, om zijne belangen aan den Spaanschen Landvoogd der Nederlanden voor te dragen. Ernestus van Oostenrijk, hoewel doodelijk krank, was bereid gehoor te geven aan het verlangen van zijn neef van Beijeren, om bescherming tegen de overweldigers van Hoey, die tevens geheel Luikerland bedreigden en verontrustten.

Op een ander tijdstip had zulke belofte meer van goeden wil getuigd, dan tot groote uitkomsten geleid, zoowel door de groote wanorde en verdeeldheid, die er bestonden in de zaken der Spaansche Nederlanden, als door de slappe krijgstucht en het gebrek aan geld, waardoor muiterij en desertie op zoo groote schaal gepleegd werden, dat de Aartshertog meer dan eens genoodzaakt was met de rebellen te onderhandelen, in plaats van hen te kunnen straffen. Maar den kwijnenden Landvoogd was nu in den geduchten Graaf van Fuentes een magtige deelgenoot in 't bestuur ter zijde gege-

ven; deze had de geldmiddelen op beteren voet weten te brengen, begon de orde en krijgstucht te herstellen, en wist het gezag, dat hij nog maar ten halve had gevat, zulk een klem te geven, dat de belofte van Ernestus, waarmeê hij instemde, onmiddellijk gevolg had. Valentien Pardieu, Heer van Lamotte, kreeg bevel, met een leger van tienduizend man naar Namen te trekken, tegen Hoey op te rukken, de stad in te nemen en 't Kasteel te belegeren, totdat de overgave volgde.

De Prins-Bisschop *fut servi à souhait,* misschien vaardiger zelfs dan hij eigenlijk had bedoeld. Nog altijd waren zijne gezanten bij den Koning van Frankrijk; nog altijd vertoefden zijne agenten in den Haag, en hielden aan bij de Algemeene Staten met voorstellen om de teruggave van Hoey te verkrijgen langs vreedzamen weg. Niets ware zeker den Bisschop meer welkom geweest, dan dat zulke schikking ware getroffen vóór de nadering der Spanjaarden, wier overheersching hij vreesde, niet minder welligt dan hij de Staatsche indringers haatte: maar de teerling was geworpen, en terwijl de Bisschoppelijke gezanten in den Haag nog werden rondgevoerd in den doolhof der onderhandelingen zonder uitkomst, was men van de Spaansche zijde zoo gehaast de toegezegde hulp te verleenen, dat zelfs de dood van den Aartshertog geene vertraging bragt in de uitvoering van den krijgstogt tegen Hoey. Fuentes had met kracht en magt de teugels van het bestuur der Spaansche Nederlanden aanvaard, en hij zette la Motte te meer aan tot spoed, naarmate het hem uit de handelwijze des Bisschops bleek dat deze niets liever wenschte dan den ingeroepen bijstand onnoodig te maken. En juist het optreden van den geduchten Fuentes vermeerderde het opzien van den Beijerschen Kerkvorst tegen de Spaansche tusschenkomst in zijne zaak. Aartshertog Ernestus zou mogelijk op het verlangen van zijn neef nog slechts in de verte gedreigd hebben met eene legermagt van tienduizend man, en die langzaam laten voortschrijden, om de Algemeene Staten te verschrikken en tot eene vreedzame teruggave van de verovering te bewegen; maar Fuentes was de man niet om zulke consideraties te gebruiken; hij vroeg naar niets dan naar de gelegenheid om zijn bewind door een indrukwekkend feit in te stellen, en tastte door, zonder dreigen, zonder aarzeling. En terwijl Lonchijn en Warfusee in den Haag steeds dringender werden met hunne voorstellen, steeds vrijgeviger in hunne aanbiedingen, avanceerde la Motte met zijn zeven-

duizend man voetvolk en vijfduizend ruiters zoo snel en behoedzaam langs den Maasoever, dat hij reeds tot op vier mijlen afstands genaderd was, eer Héraugière, die op de verwarring der Spaansche zaken gerekend had, ze had kunnen verwachten. Van toen aan drongen ze telkens nader in digter drommen, verjoegen de zwakke Staatsche posten uit de voorstad en stonden welhaast voor Hoey, de stad opeischende, en 't weigerend antwoord naauwelijks afwachtend om haar te beschieten. Maar zelfs gewaarschuwd, wat had Héraugière tegen het oprukken van die overmagt kunnen doen? Niets dan wat hij werkelijk deed, zich in de vesting zooveel mogelijk versterken, en de stad, die toch niet te redden was, na korte worsteling opgeven.

De Luiksche gezanten zelve hadden de Algemeene Staten gewaarschuwd, dat het stadje niet houdbaar was, zelfs niet al had men er eene legermagt van 3000 man. Héraugière wist dit zoo goed, dat hij zijne officieren vermaand had zoo weinig volk mogelijk te wagen aan de verdediging, en zich liever op het Kasteel terug te trekken, als men voor de overmagt moest wijken, dan tot den laatsten man stand te houden voor eene hopelooze zaak. Ook werd de stad opgegeven, na een verlies van ruim zestig man, en terwijl de Spanjaarden reeds ladders tegen de muren hadden gesteld, om die te beklimmen.

Nog vóór de bezetting terugtrok, was aan de burgers gelegenheid gegeven om de wijk te nemen naar het Kasteel, waar Héraugière allen schuilplaats had geboden, die reden meenden te hebben om den toorn van den Bisschop en den haat der Spanjaarden te vreezen. Ook was er gretig gebruik gemaakt van dit aanbod; enkele vreesachtigen waren reeds bij het naderen van het vijandelijk leger derwaarts gevlugt; dezen hadden tegelijk hunne tilbare have met zich gebragt en kwartier genomen in de woningen binnen de eerste ommuring van de vesting; wie bleven, meenden veilig te zijn. Het waren immers geloofsgenooten die kwamen, en geen goddelooze ketters, zoo als de ruiters van Bacx, die aan 't plunderen waren geslagen in kloosters en kerken! De Bisschop zelf zond deze vrome krijgslieden, om de stroopers, de overweldigers te verdrijven; men moest hen welkom heeten en geen wantrouwen voeden: maar och, arme!

Naauwelijks waren zij binnen, of zij begonnen te rooven, te plunderen en de ongelukkige inwoners te mishandelen op

de gruwelijkste wijze, niet anders dan of zij bij èrfvijanden waren ingevallen. Del Rio zelf moet getuigen dat zij het erger maakten dan de Hollanders. Het arme stadje werd een tooneel van moord, brandstichting en verwoesting, dat jammerlijk was te aanschouwen. Hoe zegenden nu allen, die op de vesting waren geweken, hun rasch besluit; hoe vloekten de gefolterden hun blind vertrouwen! En Héraugière, met allen die hem geholpen hadden om den eersten knoop te leggen van dit bloedig drama, wat moesten zij gevoelen, nu de tranen, de jammerkreten en de verwenschingen der radelooze wanhoop tot hen opstegen uit het diepe dal, nu wel een dal van jammer en ellende in den eigenlijken zin.

Maar Héraugière was krijgsman, was bevelhebber; hij mogt niet toegeven aan smartelijke aandoeningen; hij mogt niet instemmen met de weeklagten, die rondom hem oprezen; hij moest handelen, hij moest order stellen bij de verwarring die er heerschte in de vesting; hij moest goeden moed toonen, al had hij dien ook zelf verloren. Hij verzekerde aan ieder, die het hooren wilde, dat hij de stad had moeten opofferen, om de vesting des te zekerder te behouden.

Het Kasteel was goed geapproviandeerd; het ontzet zou niet uitblijven. Wat voor hem zelf niet dan een flaauwe straal van hoop was in de dikke duisternis, hield hij de radelooze burgers voor als een lichtende fakkel, waarop zij veilig konden afgaan. Intusschen bereidde hij zich voor op eene groote worsteling tegen eene verpletterende overmagt. Eene worsteling? Zou het daartoe wel eens komen? Was het niet veel meer een omsingelen, eene insluiting, een afsnijden van allen toevoer en alle hulp, eene omklemming al naauwer en naauwer, een afmattend, tot onmagt en werkeloosheid veroordeelend, en toch tot onvoorzigtigheid uittartend plan van beleg, dat la Motte door de voordeelige stelling, die hij had kunnen innemen, bij magte was toe te passen, en dat hem zeker beter zou gelukken, dan een roekeloos stormen tegen de ongenaakbare rotsen?

Men kent de geschiedenis van den edelman in een kerker opgesloten, uit looden platen zamengesteld. Iederen dag schoof de pijniger een dezer platen weg; ieder dag werd de zonderlinge gevangenkamer enger en dreigender, tot er ten laatste niets overbleef dan de vier platen eener doodkist, die zich rondom den zieltogenden sloot. Dit was het verschiet wat de ingeslotenen binnen de Hoeysche vesting scheen te wachten.

Nòg was er betrekkelijke ruimte en vrijheid; nòg omkronkelde de reusachtige ijzeren slang van speerruiters en geharnasten, door Lamotte, Juan van Cordua en Hernandez Padilla rondom de vesting gelegd, haar slagtoffer niet al te naauw. Er ontsloop wel eens een rappe gast uit het Kasteel, met brief of boodschap van Héraugière, op ontzet aandringend bij de zijnen; maar het bleef altijd onzeker, of hij de opmerkzaamheid des vijands kon ontgaan en tot Holland doorkomen. In die onzekerheid mogt de naaste waarheid niet aan de vrienden vertrouwd worden, uit vrees van de vijanden maar al te goed in te lichten. Tijding van buiten af, uit het vaderland, kwam niet meer tot den Bevelhebber van Hoey. Hij moest gelooven vergeten of opgegeven te zijn door wie de naasten waren om hem hulp te bieden.

Verlaten te zijn door wie hem troost en bemoediging, door wie hem bijstand schuldig waren, moest het niet de kwellendste, de ontmoedigendste bijgedachte zijn, te midden van zoo hagchelijk een toestand als die, waarin zich Héraugière vond geplaatst?

Het wordt tijd voor ons om hem zelf op te zoeken en te zien hoe hij zich onder dezen tegenspoed houdt.

De fantasie heeft zich gelukkig niet te storen aan de digte legerdrommen des vijands, noch aan de steilte der rotsen, waarop het Kasteel ligt, noch aan 't geroep der schildwachten, al heeft zij het parool niet. Zij klapwiekt alleen met de vleugelen, en in een oogwenk is zij waar ze wezen wil binnen in 't kasteel, in de bisschoppelijke vertrekken, in de kamer zelf, die Héraugière tot de zijne heeft gemaakt en waar zij hem vindt.

Voor eene tafel gezeten, die digt bij den hoogen schoorsteen was geschoven, waaronder een weelderig kolenvuur brandde, hield hij de eene hand uitgestrekt naar den koesterenden gloed, terwijl de andere in verstrooijing met een papier speelde, dat zeker in eene opwelling van verdriet of toorn gegrepen was en deerlijk verfrommeld. In een ruimen, met bont gevoerden huispels gewikkeld, met de zwart fluweelen calot op dat zelfde hoofd, hetwelk zoo fier den gepluimden helm wist te dragen, scheen het of hij met het krijgsgewaad ook de martiale hou-

ding had afgelegd, die wij voormaals bewonderden. Zoo als hij daar zat, als ineengezonken onder den druk eener diepe bekommering, het voorhoofd rimpelend en den wenkbraauw fronsend onder de bitterheid der smartelijkste teleurstelling, geleek hij wel tien jaar ouder dan toen wij hem zagen te paard, aan het hoofd zijner ruiteren. Zóó strak staarde zijn sombere blik op de kleine in lood gevatte glasruiten van het hooge boogvenster, alsof hij de sneeuwvlokken wilde tellen, welke door den gierenden stormwind werden opgedreven en als vochtige veêren tegen 't glas kleefden.

Blijkbaar had hij heden drukker de pen gevoerd dan het zwaard. Het laatste was achteloos tegen een hoekkast gezet, waarop mede een deel zijner rusting lag. De tafel was overdekt met papieren en brieven, waaronder enkele van den Bisschop moesten zijn, te oordeelen naar het keurvorstelijk wapen op het zegel gedrukt.

Héraugière bleef in zijn somber zwijgen volharden, schoon hij niet alleen was; de officier, die met zachte ongeregelde schreden in het vertrek op en neêr liep, naar den grond starende, zoo als de Bevelhebber naar de glasruiten, scheen de stilte niet te durven of te willen verbreken. Slechts slaakte hij somwijlen een diepen doffen zucht en greep dan werktuigelijk, als met zenuwachtige aandrift, naar 't gevest van zijn degen. Het was een lang schraal man, wiens gestalte, ondanks zijne merkwaardige magerheid, van forschheid getuigde, en in wiens donkere oogen, die het dorre perkamentgele gelaat verlevendigden, somwijlen een onnatuurlijke gloed flikkerde. Er was iets schrils in geheel de figuur, en toen hij, ten laatste het zwijgen als het wachten moede, zich vlak voor Héraugière stelde, bevreemdt het ons niet dat deze opschrikte, al was de stem zacht en de toon eer schroomvallig dan vrijpostig, waarop de ander hem toesprak.

— "Kommandant! mag ik u aan mijne tegenwoordigheid herinneren?"

— "Wat wilt gij?... Waarom stoort gij mij?..." Ik heb u niet ontboden!" riep Héraugière met de scherpe stem van wie knorrig uit een diepen droom ontwaakt.

— "Kommandant! de schemering valt; Kapitein Mario zendt mij tot u, meenende, dat men het gunstig tijdstip waar moest nemen tot een uitval."

— "Een uitval!.... In wiens kranke hersens komt het

op, dat ik nu een uitval zou laten doen?" hernam Héraugière, plotseling oprijzende uit zijn armstoel, en den vonkelenden blik op den spreker rigtende, die daaronder den zijnen neêrsloeg, terwijl hij antwoordde: "Kapitein Mario heeft opgemerkt, dat het volk murmureert en rusteloos wordt onder deze werkeloosheid; hij meende, het zou eene goede afleiding zijn, zoo 't niets beters gaf, indien wij ze uitleidden tot aan de voorstad. De vijand acht zich zoo sterk, dat hij er zorgeloos door wordt; Mario weet het, sinds hij zelf daar passeerde om tot ons te komen..."

— "Zeg aan Mario, dat ik order heb gegeven aan de schildwachten, om den eersten den besten, hetzij officier of soldaat, die zich zonder mijn verlof buiten den ringmuur waagt, te doorschieten. *Ventre-saintegris!* meent de Kapitein dat het hier zal gaan als bij zijne verwenschte Italianen, waar de soldaten beslissen wat den officieren te doen staat! Laat hem weten, dat wij het hier andersom doen, en dat ik mij niet door morrend volk tot ijdele waaghalzerij zal laten verlokken, waarvan alleen verlies is te wachten."

— "Verschoon zijn ijver! hij weet, dat hij veel heeft goed te maken en vlamt op de occasie daartoe," hernam de officier demoedig, maar hartstogtelijk. "Ik.... ik weet bij mij zelf, hoe die prikkel geen rust laat," en hij legde de hand op het hart, en een wilde gloed lichtte uit zijne oogen, terwijl hij uitriep: "Jezus-Maria! de Spanjaards! de Spanjaards! wanneer zal ik van hun bloed zwelgen!"

"Zeker nooit! zoolang gij de zelfbeheersching mist om met wijs overleg uw aanval te berekenen," antwoordde Héraugière met hardheid, maar terwijl hij een blik op hem vestigde, waaruit verwijt sprak met bezorgdheid gemengd, vervolgde hij zacht waarschuwend: 'Gerard! Gerard! geloof mij, wilde strijdlust is geen kracht."

— "Aan wien zegt gij het?' bragt de officier uit met gesmoorde stem, terwijl hij het hoofd boog als onder diepe bebeschaming.

Héraugière, dit ziende, vatte met levendigheid zijne hand om die vast te houden en vriendschappelijk in de zijne te drukken.

— "Ik sprak zoo niet om smartelijke herinneringen op te wekken, maar alleen om u te bezweren kalm te zijn en te berusten dáár, waar ik zelf ook berust. God weet, dat het

niet is zonder strijd." Héraugière zuchtte diep. "Maar ziet gij, mijn vriend! ik rigt zonder ophouden het oog op alle kansen die ons nog blijven om den vijand afbreuk te doen; doch ik wil er geen enkele wagen, waarbij ik alleen verlies kan berekenen."

— "Van uit het Kasteel beheerschen wij nog altijd de brug..." voerde Gerard aarzelend aan.

— "Wat zegt ons de brug, sinds de Spanjaarden de stad hebben, en Ridmeester Grobbendonck met zijn ruiters maar ligt te loeren of wij de onvoorzigtigheid plegen zullen om van dit vermeende voordeel gebruik te maken? Had ik honderden om tegen hun duizenden over te stellen; had ik slechts honderd man te verliezen, ik zou 't willen toonen wat de kloekheid bestaan dorst tegenover de overmagt; maar als mij nog zestig man ontvallen, houd ik geen volk meer over om de stukken te bedienen en de posten te bezetten op de vesting; ieder die wil kan dat in een oogwenk narekenen. En nu 't er zoo meê staat, voelt gij zelf wel, Gerard, dat ik mij niet zal laten voortdrijven tot roekeloos verspillen mijner krachten, ter wille van een onbesuisden Italiaan, die 't gemis van de duizend rebellen, die hij mij had moeten toevoeren, meent te vergoeden door zijn eigen dollen overmoed en woeste bravade!"

— "Zoo is het, Heer Gouverneur! het heeft niet in zijne magt gestaan, woord te houden! Maar toch heeft hij u komen brengen wat het zijne was, zijn lijf en leven tot lossing van zijn woord, en het staat aan u dat te nemen, zoo het u tot hindernis wordt..."

Het was Kapitein Mario zelf, die deze woorden tot Héraugière rigtte, zijn gebroken Fransch uitsprekende met al de diepte en klankrijkheid eener Italiaansche basstem, en tegelijk legde hij zijn degen aan de voeten van Héraugière.

— "Behoud uw degen, Signor Mario! tot ik er u om vraag!" hernam Héraugière koel en hoog. "Door heftige woorden en hartstogtelijke gedragingen wordt onze zaak hier wel het allerslechtst gediend. Niet uw beider lijf en leven, Mijne Heeren! maar uw geduld en uwe volgzaamheid, is mij noodig," eindigde hij, zich tot Gerard wendende. "Als er een bres moet gestopt worden, zal ik naar ulieder moed en onverschrokkenheid vragen; als de vijand tot stormen komt, zal ik prijzen en loven, wie hem de ladder onder 't ligchaam wegsjort. Nu het nog niet zoo ver is, eisch ik orde en ondergeschiktheid en rustige

waakzaamheid, opdat het volk zich aan uwlieder exempel stichte."

Kapitein Mario boog en verwijderde zich zwijgend.

Héraugière vervolgde tot den officier die nog gebleven was: "En gij, Gerard! mij dacht, gij hadt zachter pligt te vervullen te dezer dage, dan woesten wraaklust te boeten. Hebt gij niet uw broeder te bezoeken en te verzorgen?"

Gerard zuchtte en antwoordde op somberen toon: "Meestal buiten kennis, ziet hij in mij wat ik niet meer ben en stoot mij van zich af met een afschuw, die... die mij door 't hart snijdt; dus doet mijn bijzijn hem geen goed; en wat zijne verzorging aangaat, die is in de beste, de teederste handen. Jonkvrouw de la Géneste wijdt zich aan deze taak met de kalmte en de vastberadenheid eener zuster van barmhartigheid. Uit alles blijkt dat zij er de roeping toe heeft."

— "Maar zij zal toch de gelofte niet doen," viel Héraugière in, even glimlagchend; "daar ben ik zeker van. Frank ligt alzoo niet meer in de ziekenzaal?"

— "Neen! Schepen de la Géneste heeft begeerd, dat hij naar zijn logies zou gebragt worden, zoo ras de wondarts hem vervoerbaar achtte, en dat is dezen morgen geschied..."

— "Zoo zal ik hem daar gaan zien. Tot hiertoe werd ik door allerlei verhinderd Schepen de la Géneste te bezoeken: dezen avond heb ik er vrijen tijd voor, want de sneeuwstorm daarbuiten zal den vijand wel binnenhouden. Laat ons zamen gaan, Gerard! mogelijk is er verandering in den toestand..."

Maar nog eer Héraugière had uitgesproken, zag men Kapitein Mario ten tweedenmaal binnentreden.

— "Wat is er?" vroeg Héraugière.

— "Kommandant! een zonderling geval. Een persoon, die zegt een zeeuwsche schipper te zijn, heeft zich binnen 't Kasteel gewaagd, is alle posten doorgedrongen, niet anders dan of hij het parool had; heeft zich ten laatsten in mijne wachtkamer gepresenteerd en verlangt zoo dringend u te spreken, dat ik uwe orders kom vragen eer ik hem als spion in de gevangenis laat werpen."

— "Daar doet gij wel aan, Kapitein! Die schipper of die spion, wat hij dan ook zijn mag, moet wel een man van courage wezen om zich hier dus te wagen als er kwaad achter schuilt. Leid hem hierheen; ik wil zelf onderzoeken wat het

zijn kan. Zeker heeft hij proeven van behendigheid afgelegd, dat hij door alle posten is heengekomen."

— "Och neen, Kapitein! daartoe was gansch geene behendigheid noodig. Hij had alleen maar zijn naam te zeggen en alle wantrouwen week!"

Het was de Zeeuwsche schipper zelf, die dit antwoord gaf, terwijl hij zonder omstandigheden Kapitein Mario uit den weg schoof, en zich voor Héraugière stellende, lagchende de ruige muts afnam, die hem diep in de oogen zat gedrukt.

— "Bacx! Marcelis Bacx! God zegene u!" riep Héraugière, hem om den hals vallende. "Ik had niet gedroomd, dat mij heden nog blijdschap was toegelegd!"

— "Er is juist zooveel stof tot blijdschap niet!" hernam Bacx, zacht naar hem heen bukkende. "Gij moet weten, ik kom alleen! Is uw Italiaansche Hopman te vertrouwen? zoo niet, zend uwe officieren weg..."

Hopman Mario, ziende hoe zeer de verdachte indringer welkom was, verwijderde zich reeds uit eigen beweging, maar de andere officier scheen te dralen, als hoopte hij nog te kunnen blijven, en zag inmiddels den vermaarden Ridmeester aan, of hij diens trekken voor het leven in zijn geheugen wilde prenten, terwijl deze van zijne zijde hem opnam van het hoofd tot de voeten, met eene uitdrukking van verwondering, die hij lucht gaf, toen deze op een wenk van Héraugière het vertrek had verlaten.

— "Hoe komt gij hier aan een officier, dien ik niet ken?"

— "Ik heb hem hier gevonden; gij herkent hem alzoo niet?..."

— "Ik heb hem nooit meer gezien; maar evenmin zag ik ooit de oranjesjerp over schraler schouders hangen. Wacht u, dezen op de voormuren te plaatsen, want de Spanjaarden zouden denken, dat hier hongersnood heerscht, en toch, er zit kracht in die knoken."

"Was er maar evenveel zedelijke kracht in den man; maar er is ook veel gebeurd om de zijne te breken, en hij is nu weêr op den goeden weg; het is Gerard de Preys, de broeder van Frank."

— "Die ongelukkige, die hier als een krankzinnige ronddwaalde, in eene monnikenpij gehuld, tot spot der soldaten, — hoe is hij tot herstel gebragt?"

— "Dat zal ik u later mededeelen; ik heb nu haast te hooren, hoe het u mogelijk is geweest hier te komen, en nog wel alleen!"

— "*Alleen* was het slechts mogelijk, en dat is juist het ergste, want zoo breng ik u niets dan mijn persoon, terwijl ik u zoo gaarne een vaan ruiters had toegevoerd. Onmogelijk! mijn broeder wilde er het volk niet aan wagen!"

Al sprekende had Bacx de ruime schipperspij afgeworpen, waaronder zijn rijk krijgsmansgewaad verborgen was, schoof een stoel bij het vuur en nam plaats, terwijl Héraugière antwoordde:

— "Uw broeder had gelijk. La Motte bragt eene legermagt herwaarts van omstreeks tienduizend man. Twee regimenten, onder Don Antonio Zuniga en Don Loïs de Velasco, twee regimenten Duitsche ruiters, onder Grobbendonck, en drie van de Walen, waarover Barlotte het bevel voert! Hij heeft het geluk gehad de voordeeligste stellingen te kunnen innemen aan den linkeroever van de Maas. Alle dorpen, die ik van 't Kasteel af overzien kan, zijn door hem bezet, om niet te spreken van de twee duizend Luikenaars en het paardevolk, waarmeê Monsieur Groesbeek van des Bisschopswege is komen opzetten: deze liggen achter 't Kasteel, en de stad hebben de Spanjaards nu ook! Wat wilt gij daartegen doen met een vaan ruiters, waren het ook de uwen?"

— "Dat zeg ik nog niet!" hernam Bacx, die de gewoonte had geen twijfel te admitteren als er sprake was van zijn volk. "Die van La Motte liggen meer in de lengte dan in de breedte en op sommige punten zeer verspreid. Een honderd man avonturiers, die het er op gezet hebben, had zich wel tusschen hen kunnen indringen en doorkomen; en gij dan, door mij geadverteerd en uitvallende van uwe zijde, — wie weet wat we dan niet hadden uitgerigt! Op één punt geslagen, gaan de Spanjaards ligt aan 't loopen; eens in verwarring, heeft de getalsterkte van een leger geene beteekenis meer!"

— "Wel zeker! laat ze maar voorthollen, wie weet of gij ze dan nog niet ten laatsten uit Hoey verjaagt!" viel Héraugière in met bitterheid en de schouders ophalende.

— "Juist! wie weet!....." vervolgde Bacx onverstoorbaar. "Maar de wijsheid mijns Heeren Paul, die het kommando voert, besliste het anders. Nu men hoort en ziet dat Fuentas zooveel activiteit ontwikkelt als Ernestus indolent was, en

er links en regts Spaansch volk oprukt, begint men bezorgd te worden voor de vestingen, en Bergen-op-Zoom ligt nog al bloot."

— "En Breda dan!" viel Héraugière in, met een diepen zucht.

— "Breda insgelijks; maar wees gerust, daar wordt gezorgd en gewaakt. De Prins is er nog in 't kort geweest om op alles order te stellen, en Graaf Hohenlo ook, zoo ik hoor."

— "Hohenlo! *ventre-saint gris!* dat moet er nog bijkomen! wat doet die er?" riep Héraugière, de wenkbraauw fronsende.

— "Och kom! hecht toch niet aan dat loos alarm, dat Kapitein Adam heeft gemaakt."

— "Loos alarm! 't is mogelijk; sinds ik er zelf niet bij was, kan ik dit niet beslissen; maar ik weet welke pretensiën Hohenlo voedt sinds zijn huwelijk. En als Breda hem of zijn krijgsvolk inneemt, mag de Prins op zijne hoede zijn."

— "De Prins *is* op zijne hoede, geloof mij! en voor uwe belangen is gezorgd."

— "De Sergeant-Majoor Charles Lambert is mij getrouw tot in den dood; dat weet ik!" sprak Héraugière half luid en als voor zich zelf alleen.

— "En Maurits heeft uw zwager Groeneveld tot Gouverneur van de vesting aangesteld in uwe absentie."

— "Die tijding kwam nog niet tot mij," hernam Héraugière zigtbaar verruimd.

— "Toch is er een bode herwaarts heengezonden; maar dat is niet de eenige, die nu tusschen Breda en Hoey zal blijven steken! Nu, luister naar mijne idylle! Toen ik bemerkte, dat ik geen honderd ruiters met hun paarden van Paul kon loskrijgen, begreep ik dat de vijftig, waarover ik zelf nog te beschikken had, te weinig waren, of eigenlijk te veel. Maar ik had het er nu eenmaal op gezet om te gaan, en ik ben eigenlijk gedeserteerd!"

— "Gedeserteerd!! Ridmeester Bacx!" en over de sombere trekken van Héraugière gleed een glimlach bij dien inval.

— "En met de wapenen nog wel," hernam deze, ook lagchende, en haalde zijn degen te voorschijn uit de wijde Zeeuwsche boksen.

— "Avonturier!" lachte Héraugière.

— "Mijn hemel! ja! noem het zoo als gij wilt. Een on-

weêrstaanbare aandrift om uw lot te deelen joeg mij herwaarts. Paul zou mij het gevaarlijke pleiziertogtje nooit hebben toegestaan; dus verheelde ik hem mijn voornemen, verliet de vesting, onder pretext eenig volk van de onzen na te zitten, dat aan 't moeskoppen was geraakt, en zond finaallijk mijne ruiters weg met een boodschap aan mijn broeder, opdat hij zich niet ongerust zou maken. Tot aan Tongeren toe kon ik het te paard houden; vandaar af heb ik het te voet gedaan, met wisseling van voor- en tegenspoed; ten laatste trof ik in een dorp langs de Maas, tusschen Luik en Hoey, een Maastrichtsche schipper, die naar Namen moest en die er geen bezwaar in zag mij tot Amay in te nemen. Met gezwollen wateren en de hier en daar opgekruide ijsschotsen, kan ik niet zeggen dat het een lustige spelevaart was; maar toch kwam ik tot Amay! Gij weet, dat er Spanjaards liggen..."

— "Die gij vermijden of verschalken kondt?"

— "Och, een man alleen komt ligt door; maar daar ik niet wist, dat zij zoo digt om 't Kasteel lagen, als ik nu heb bemerkt, had ik nog al met bezwaren te kampen. De storm en de sneeuwjagt kwamen mij ten goede. Niemand was buiten, die 't regt had binnen te blijven, en er werd achteloos wacht gehouden. Oef! wat het geweest zou zijn, had ik mijn cornet ruiters met mij gehad! Wij hadden iets kunnen wagen!"

— "Gij zijt er zelf! dat is waarlijk al meer dan ik wachten kon," hernam Héraugière, hem de hand drukkend, "meer dan ik mag aannemen," vervolgde hij; "want hoe welkom gij mij ook zijt, ik moet u terugzenden."

— "Goed zoo! dan zendt gij mij den dood in de kaken: want al schertste ik er meê, zoo heel ligt viel mij de togt niet, en wat eens gelukt, is niet voor de tweedemaal gewaarborgd!..."

— "Het zou zijn om het ergere te mijden," hervatte Héraugière somber.

— "Het ergere! het ergere van den dood is de oneer, en daarvan zal ik toch wel geen gevaar loopen, als ik het lot van Héraugière deel!"

— "Wie weet!.... ik begin op iedere mogelijkheid verdacht te zijn, nu zij, die mij helpen en steunen moeten, mij in den steek laten; nu door allerlei tegenspoed, schoon niet door mijne schuld, de onderneming zoo deerlijk mislukt is;

daarom zeg ik, stad en Kasteel Hoey kosten ons reeds te veel: moet dan ook nog de inzet voor zoo slechte kans worden verhoogd met het lijf en leven van Ridmeester Marcelis Bacx! Mag ik dat toestaan?"

— "Kom, kom Mijnheer de Gouverneur van Hoey! wat zijn dat voor aarzelingen! Wie 't gevaar vreest zou altijd thuisblijven. En daarbij, wees gerust, ik ben kogelvrij! Gij schudt ongeloovig het hoofd; maar het is zoo als ik zeg. De looden last van een helm is me tegen. Ik draag nooit anders dan een kastoren hoed. Meermalen is 't gebeurd, dat er een kogel door floot; mij echter was geen haar gezengd; als men daarna niet een weinig op zijn geluk..."

— "Zondigen kon!" viel Héraugière in; "maar het zij zoo! er is niet veel meer tegen te doen; ik moet uwe vrijwillige toewijding aannemen..."

— "Tenzij ik u overlast doe, en één mond meer u te veel is," schertste Bacx.

— "O! wat dat aangaat, levensmiddelen hebben wij in overvloed. Ik heb weten te zorgen, zoo als ik nu te laat bemerk met overtreding van een verbod, door den Raad van State uitgevaardigd, het weloverlegd verbod, Marcelis! om hier de lieden niet te brandschatten! De officiele missive is mij gelukkig wat laat geworden, nota bene toen La Motte al hier was, die mij het werk uit de hand heeft genomen. Maar ik ben een onhoffelijk gastheer: zeker hebt gij nevens vermoeijenissen ontberingen uit te staan gehad. Ik zal u den Bourgonje laten proeven uit de kelders van Mijnheer den Abt St. Lambert."

En Héraugière bragt een zware bronzen tafelschel in beweging, die den vorm van een mijter droeg en zeker afkomstig was van de hoogwaardige bezitters des kasteels.

Meester Halewijn, Héraugières "camerlinck", kwam zich op dat sein vertoonen, en kreeg den last voor het noodige te zorgen.

Weldra keerde hij terug met een kruik wijn, zilveren bekers, waarop het wapen van Héraugière was gegraveerd, tinnen schotels met grof brood, zoo als dat in de vesting gebakken werd, koud schapenvleesch en gesneden ham, waarop Bacx aanviel met den eetlust van Gargantua. Halewijn stak intusschen een koperen hanglamp aan, met drievoudige pit, die misschien al een paar honderd jaren van dezelfde zoldering haar licht had laten schijnen.

Toen de Kamerdienaar hen verlaten had, hervatte Héraugière: "Zoo 't uwe ambitie is, nobele Ridmeester! om uwe krachten te wijden aan eene hopelooze zaak, zijt gij hier goed te regt."

— "Bah! niets is hopeloos, wat nog niet opgegeven is; de kansen kunnen keeren..."

— "O, gewis! als de krijgskans keert, is er hier nog niets verloren... Brengt gij mij mogelijk goede tijding uit Holland; weet gij iets van hun voornemen tot ontzet?"

— "Ik mag u met geene ijdele hoop misleiden. Er is veel sprake in Holland van 't Kasteel Hoey en zijn bevelhebber, maar men hoort geen gewag maken van voornemen tot ontzet. En inderdaad, in dit jaargetijde is er ook niet aan te denken: de rivieren zijn zoo gezwollen met den dooi; de laatste stormen hebben zooveel schade gebragt aan de dijken, dat al het land tusschen Maas, Waal en Merwe onder water staat, en de nood zoo hoog is, dat men niet weet hoe er in te voorzien. Ons volk is nog uit Bergen-op-Zoom getrokken naar de omstreken van Hulst om de contributiën te innen. Gij weet, hoe de soldaat vlamt op zulke excursiën, en toch, welhaast moest men onverrigterzake keeren; men had over land scheep kunnen gaan, zoo hoog stond het water."

— "En nog, als het water het eenige beletsel ware!" verzuchtte Héraugière; "een gunstige wending van wind en stroom, de gloed der liefelijke lentezon! — Wij hebben in 't eind Maart..."

— "Gij ziet het goed! er is meer: men ziet de noodwendigheid niet in, u zoo ras ter hulp te komen; men hoopt op Frankrijk, dat gouden bergen heeft beloofd; men weet in den Haag niet wat wij te Bergen-op-Zoom vernamen: hoe de Italianen ontrouw zijn geworden aan hun traktaat; men steunt er op dat de Hertog van Bouillon uit Sedan op zal rukken met de toegezegde hulptroepen, en men bouwt bovenal op 't geen gij, naar de sprake gaat, aan Prins Maurits hebt geschreven, dat de vesting niet slechts onneembaar, maar zelfs ongenaakbaar is."

— "Zoo maakt men er rekening op, dat ik hier het beleg van Troye zal kunnen nabootsen!"

— "Uit vriendschap zeg mij, Héraugière, is het waar, dat gij iets dergelijks aan den Prins geantwoord hebt, op zijne vraag of de vesting houdbaar was?" vroeg Bacx met bezorgdheid.

— "Zeer zeker, dat heb ik geantwoord!" hernam Hérau-

gière levendig; "welk ander antwoord had ik kunnen en moeten geven?"

— "En hebt gij die overtuiging nòg?"

— "Ik heb die nooit gehad! Gij kent immers zelf de gelegenheid hier; het Kasteel is allermeest sterk door de ligging; ook heeft men op de ongenaakbaarheid zòò gerekend, dat er geene eigenlijke vestingwerken zijn aangelegd. Ik heb in zoo korten tijd op dit punt niets kunnen verhelpen; en nu, wat de vastigheid der torens en muren betreft, ik ben er niet al te zeker van; dit arendsnest is al zoo oud; men weet niet hoe de vasallen hun bisschoppen bediend hebben, toen zij hun heerendiensten verleenden; de ervaring zal 't moeten leeren..."

— "Maar, vergeef mij! Kommandant, als dit uwe zienswijze is, hoe hebt gij dan zoo vermetel een antwoord kunnen geven, dat men later eene misleiding zal noemen..."

— "Luister, Ridmeester. Ik zal u *le fin mot* van het raadsel geven. Toen de Prins te Breda kwam, om betere correspondentie met mij te Hoey te kunnen houden, kon Zijne Excellentie niet weten wat *ik* wist, dat namelijk de Spanjaarden al zoo ver voortgerukt waren, dat zij die correspondentie hoogst onveilig maakten, zoo niet gansch beletten zouden. De Prins deelde mij mede dat de Luiksche Gezanten reeds in den Haag waren, met hunne aanklagt tegen mij en hunne vorderingen aan de Algemeene Staten; dat van mijn antwoord het bescheid zou afhangen, dat men die Heeren zou meêgeven. Verplaats u nu in mijn toestand. Deel ik mijne innerlijkste gedachte mede, en valt dat schrijven den vijand in handen, dan rekent hij al terstond op mijne zwakheid, en valt mij aan met alle magt, in plaats van, zoo als nù, uit de verte op mij te loeren. Komt het daarentegen tot den Prins, dan had deze niet anders kunnen doen dan zulk schrijven aan de Generale Staten meê te deelen, die er zeer zeker niet door bewogen zouden worden, mij des te krachtiger hulp te zenden, naarmate het hagchelijker stond met mijne verovering, maar wie dat integendeel stemmen zou om de gezanten gunstig aan te hooren en haastiglijk een accoord met hen te treffen, dat voor mij, die van alles openlijk de verantwoordelijkheid droeg, de smadelijkste en smartelijkste uitkomst zou zijn. Liever geef ik het Kasteel over aan den Spanjaard, en mij zelven in zijne handen na het eerste schot, zoo ik vreezen moest dat ik het later aan den Bisschop zou moeten restitueren op bevel Hunner Hoog Mogenden. Zulk eene

scherpe veroordeeling mijner daad, na alle teleurstelling die ik in dezen reeds ondervond, zou ik niet kunnen dragen; daarom schreef ik stouter en fierder aan den Prins, dan ik het welligt had moeten doen, hopende nog altoos dat mij de ondersteuning zou geworden, die mij was toegezegd, en dat bij gevolg de gebeurtenissen mijne uitspraak zouden bevestigen."

— "De Prins verkeert alzoo in dezelfde dwaling?" vroeg Bacx met zekere spanning.

— "Gewisselijk neen! Bijna gelijktijdig, zoo haast ik hem hier konde missen, zond ik Luitenant Paets naar Breda aan Zijne Prinselijke Excellentie, met order dezen na te reizen, waar hij zich ook mogt bevinden, zoo hij die stad mogt verlaten hebben. Paets is een oude getrouwe, die volkomen door mij was ingelicht van alles wat hier omging, en van mijn eigen gevoelen daarover; van den staat, waarin ik de vesting had gevonden, van de weinige gelegenheid die ik had, haar te versterken, van alles, in één woord, dat mij op 't harte lag, en dat ik zelf aan den Prins zou hebben geopenbaard, als een onderhoud mogelijk ware geweest, maar waarvan ik om niets ter wereld zwart op wit had willen geven. Maurits is zoo goed onderrigt als gij en ik; hij kent mijne voornemens, mijne beweegredenen, en, ik ben er van overtuigd, dat hij, ondanks die kennis, of, eigenlijk juist daarom, in gemeenschap met zekere leden uit de Staten van Holland, u bekend, alles in 't werk zal stellen om de Algemeene Staten te weêrhouden van een desavouement mijner handelingen, de bitterste beschaming die men mij zou kunnen aandoen."

— "Vrees die ook niet meer; de Generale Staten *zijn* nu zelf reeds te ver gegaan, om u te kunnen verloochenen. Nu zij eenmaal zijn aangevangen met de klagten der bisschoppelijke gezanten te beantwoorden door tegenklagten over diens schending der neutraliteit, in plaats van in te stemmen met hunne veroordeeling uwer daad; nu zij kennelijk met voorbedachten rade de zaak op de lange baan schuiven, en duidelijk laten bemerken dat zij de eens gegrepen prooi niet willens zijn los te laten, nu hebben ze eigenlijk de verantwoordelijkheid daarvan overgenomen, en nu kunnen zij een tractaat maken, dat is zoo, maar geenszins zulk een, dat ergerlijk of krenkend zou zijn voor u!"

— "Nu, Gode zij dank! Marcelis, mijn vriend! gij weet niet hoe gij mij verlucht hebt met deze mededeelingen. Ik

krijg geene tijding meer; geen antwoord in 't geheel, hoewel ik bode op bode heb afgezonden; ik begrijp nu wel waarom, de communicatie is gansch gestremd; doch niets hoorende, en daarenboven geene hulp ontvangende, zoo als ik verwacht had, achtte ik mij reeds opgeofferd, en daarom, ik belijde het u, mijn vriend! ging ik om met sombere, zeer sombere voornemens. Want in trouwe, als men mij gebiedt het Kasteel aan den Bisschop terug te geven, dan zie ik niet waarom men mij niet even goed als roover en strooper zou ophangen, waar Ernestus zegt mij voor te houden. Men moet mij maintineren of condemneren, er is hier geen midden!"

— "En dan zou Héraugière, dan zou de Gouverneur van Breda, die weet welk een rang, welk een aanzien, welk een invloed hij houdt in Holland, hoe zeer hij geliefd is door den Prins, en ontzien onder allen, dan zou deze vreezen voor het laatste, en zich door die hersenschimmige onrust tot de diepste neêrslagtigheid laten neêrrukken!"

Héraugière glimlachte met tranen in het oog. "Gij weet niet wat de eenzaamheid en de afmattende werkeloosheid, waarin ik verkeer, van schadelijken invloed kan zijn op ziel en ligchaam beide! Al bragt gij mij niets aan dan den troost van uw bijzijn, Bacx! reeds daarom zou ik uw edelmoedig besluit, om hier te komen, zegenen!"

— "En toch... gij wildet mij wegzenden," hernam Bacx, zacht verwijtend.

— "Uit vriendschap voor u, uit dankbaarheid voor uwe komst."

— "En nu, Kommandant, waar gij door minder zwarten bril ziet, wil mij zeggen of gij nog altoos de zaak hier zoo hopeloos beschouwt?"

— "Ik zeide 't u immers reeds straks; er is nog niets gebeurd, om mijn stout beweren te logenstraffen. De Spanjaard heeft nog geen steen van de vesting; hij heeft zelfs nog niet ondernomen die te naderen, zoo zeer gevoelt hij zich zelf zeker afgeschrikt door de ongenaakbaarheid. Wij *weten*, zij is slechts schijnbaar, vooral voor hen die de stad bezitten, maar dat valt hun niet in 't oog, en tenzij ze geschut weten te planten op de rotsen, iets wat ik een mirakel zou achten, door hunne heiligen gewerkt, zullen zij 't Kasteel niet eens kunnen beschieten. Kwam het daartoe, dan wil ik voor niets instaan... maar het schijnt dat zij mij liever opgesloten houden, al naauwer en naau-

wer, en er op rekenen, dat ik mij door ongeduld zal laten vervoeren tot een overijlden uitval, waarvan zij gebruik zouden maken; doch de oude rat zal in dien val niet loopen. Ik neem exempel aan hun geduld, aan hunne roerloosheid, en heb wel hope daarvan de vrucht te genieten, mits die nog wat aanhoude. Wij hebben in 't eind de lentemaand; haar grillige aard brengt ons mogelijk na de stormen en de sneeuwjagt, liefelijke zon en milde lucht; dan droogen de landen wel spoedig en zullen de wegen niet meer ontoegankelijk zijn. Als de Staten in de zaak gehandeld hebben zoo als gij zegt, dan moeten zij mij te hulp komen, zoo ras er occasie toe is. De Hertog van Bouillon behoeft zelfs niet op gedroogde landen te wachten, om door Luxemburg herwaarts heen te komen: hij zal niet eeuwiglijk toeven en met woorden pralen zonder daden; ik heb hem een bode gezonden om aan te porren tot de komst van de beloofde duizend ruiters, die geen gewone is."

— "Ik rade wien gij bedoelt! uw onvergelijkelijke Rosse Jan."

— "Juist! hij zal de zaak weten aan te dringen met de laconieke overredingskracht, hem eigen. Bouillon *moet* komen, als hij mijnen nood kent, zoo hij geen *Brouillon* en weêrhaan wil worden bijgenaamd. Dat nu de Spanjaard maar blijve waar hij is, tot zoo lang... en, ik heb er wel hope op. Reken maar na, wij hebben morgen reeds donderdag. Vrijdag en zaturdag zijn kerk- en vastendagen; dán hebben wij palmzondag; zij zullen de stille week niet ontheiligen door een aanval tegen de vesting; reeds nu hebben zeker de priesters onder hen meer gezag dan de officieren, met biechten en boetedoening; daarna de paasch, twee zondagen, om vreugd te bedrijven en goede sier te houden na de onthouding der vasten; binnen acht of tien dagen kan Bouillon hier wezen, en er veel gebeurd zijn; welk een triomf, als wij ze nog ten aftogt dwongen. Dan zou Hoey eerst in waarheid ons zijn, en wie weet of Luik, ons hier magtig wetende, niet volgde," ging Héraugière voort met de levendigheid en veêrkrachtigheid van geest, hem eigen, en nu zelf zich toegevende aan illusiën, die hij in anderen veroordeelde.

— "Wel, ik deel van ganscher harte uw goeden moed en hope; wie weet, of ik nog niet hier ben om groote dingen te zien."

— "En meê te doen! Als er iets verrigt moet worden, ben ik daarvan wel zeker! Maar wie daar? Sergeant Wouter Wil-

lemsz?" viel Héraugière zich zelven in de rede; "die komt zeker het parool vragen?"

— "Om u te dienen, Kommandant!" sprak deze, meer vooruittredende.

— "Voor heden kàn het geen ander zijn dan: Ridmeester Bacx!" hernam Héraugière, met een vergenoegden zijblik op zijn gast.

— "Leve Ridmeester Bacx!" riep Wouter Willemsz; "het gerucht is de vesting al rond; de schildwachten hebben geklapt. En het contrasein, Kommandant?"

— "Gij zijt zoo schrander, mijn brave Sergeant; ik geef het u te raden."

— "*Moed en vertrouwen?*" sprak Wouter Willemsz vragenderwijs.

— "Zoo zal 't zijn!" stemde Héraugière in met een glimlach.

— "Kommandant! er is nog iets... de wachtmeester laat u waarschuwen, dat zich een trompetter heeft aangemeld, toegang vragende tot het Kasteel voor een persoon van kwaliteit, door den Prins-Bisschop gezonden, en die als parlementair wenscht erkend en bejegend te worden; de wachtmeester laat vragen of Mijnheer de Gouverneur er zwarigheid in ziet hem binnen te laten met de gebruikelijke formaliteiten?"

— "Geene zwarigheid. Men geleide den edelman herwaarts en handele met den trompetter naar behooren; alleen strenge waakzaamheid; zulk een bezoek in den avond is vreemd."

— "Men zal ze geen oogenblik uit het oog verliezen. De wachtmeester wil het volk veel rumoer laten maken, opdat zij een goed denkbeeld krijgen van de sterkte der bezetting; geblinddoekt merken zij er toch niets van."

— "Ridmeester Bacx is hier; die geldt ons een vaan ruiters," lachte Héraugière.

— "Ik zal de soldaten laten snoeven, dat de Ridmeester gekomen is *met* een vaan ruiters!" beloofde Wouter Willemsz, en verwijderde zich met den militairen groet.

— "Het wordt mij bang van die groote verwachtingen, die ik alleen toch niet zal kunnen vervullen," sprak Bacx, "en gij die ze nog vleit...!"

— "*On ne prête qu'aux riches*," hernam Héraugière, terwijl hij op nieuw de schel in beweging bragt; zijn kamerdienaar Halewijn, op dat sein toegeschoten, kreeg bevel hem te helpen kleeden.

— "Vindt gij dat ook niet, Ridmeester! de zendeling van den Bisschop, wie hij dan ook zij, en wat hij brenge, moet den bevelhebber van Hoey niet zien in een huispels gewikkeld: hij mogt hem eens houden voor een verwijfde suffer!"

— "Dan zou hij wel een slecht physionomiekenner moeten zijn," merkte Bacx aan; "toch stem ik toe dat de wapenrusting u beter staat, en in dezen ook beter past."

Bacx had gelijk. Héraugière was weêr geheel zich zelf, toen hij in krijgsgewaad, de degen op zijde, zich staande hield voor zijn armstoel, om den gezant van den Prins-Bisschop te ontvangen, die welhaast door Kapitein Mario werd binnengeleid.

Eer wij meê aanhooren wat hij te zeggen heeft, willen wij omzien naar Gerard de Preys, wiens gedaanteverwisseling zonderling genoeg schijnt om eene verklaring noodig te hebben.

Een der eerste vragen, die Héraugière bij het weêrzien aan Frank de Preys had gerigt, was geweest naar zijn broeder. Het antwoord was diens gewone droeve verzuchting: "Gerard was nog in leven, maar krank, krank naar de ziel."

— "Wees gerust, ik zal zijn geneesmeester zijn!" had Héraugière getroost, maar Frank smeekte hem dringend den ongelukkigen lijder aan zich zelf over te laten; Rosse Jan, de man die van alles verstand had, gaf nog hoop op herstel onder deze voorwaarde, en Paets, mede ondervraagd, gaf evenzeer ontwijkende antwoorden, en smeekte als hooge gunst, dat de bevelhebber der vesting de zonderlingheden van zijn ongelukkigen schoonzoon door de vingeren wilde zien, voor 't geval dat deze hem onder de oogen kwam, en zich gedragen of hij hem niet herkende. "Ik zelf handel dus," voegde de kloeke Luitenant er bij, met tranen in het mannelijk oog, "en dit is de eenige weldaad die men hem kan bewijzen; dus onopgemerkt blijft hij rustig; zoo ik hem vóór u brengen moest, zou de stille verbijstering tot razernij stijgen."

Héraugière had die sombere mededeelingen met diep leedgevoel aangehoord, en beloofde zich te onthouden. Dat viel hem te ligter, naarmate hij in de vesting zoowel als daarbuiten in de stad reeds terstond zooveel te doen vond, zooveel wat

zijne aandacht vroeg en zijne ingespannen opmerkzaamheid eischte, dat de sombere figuur van zijn waanzinnigen edelman geheel naar den achtergrond werd gedrongen.

De ongelukkige Gerard de Preys genoot alzoo het treurige voorregt, ongestoord om te dolen, zonder dat iemand zich zijner aantrok. De soldaten die hem digt in zijne pij gehuld over de binnenplaats naar de kapel heen zagen sluipen, lieten hem ongemoeid, ten deele uit deernis, ten deele uit bijgeloof, dat van den krankzinnige terugschrikt. Hij bewoonde nu het bovengedeelte van den ouden wachttoren, waar Paets hem van het noodige liet voorzien. Maar de Preys was *niet* krankzinnig, zoo als wij reeds ontwaarden; hij werd alleen vervolgd door een *idée fixe*, dat hem schuw en gejaagd maakte; hij leefde voortdurend onder den slag van angst en vreeze, onder de pijniging der bitterste wroegingen, waartegen hij zijn toevlugt zocht in onthouding en ligchaamskastijding, die den kranken geest nog dieper moesten neêrbuigen en het laatste vonkje gezond verstand dreigden uit te blusschen, en de volstrekte afzondering, waarin men hem toeliet zich terug te trekken, leidde meer om die rampzalige gemoedsgesteldheid te onderhouden, dan haar te genezen, zoo als men gehoopt had.

Onder allerlei beslommeringen en in 't afzijn van Frank de Preys, destijds naar den Haag gezonden, was de Gouverneur van Hoey zelfs de belofte vergeten aan dezen gedaan, toen hij op zekeren morgen, in de vroegte door de opene galerij gaande, die naar de kapel voerde, een monnik daarlangs zag sluipen, kennelijk met het oogmerk naar binnen te gaan. Dit was ligt te doen; sinds alle kerksieraden en misgereedschap daaruit weggenomen waren, bleef zij openstaan, vermoedelijk omdat het ruwe soldatenvolk de sluiting onbruikbaar had gemaakt. Was alles op het Kasteel eens geregeld, dan zou zij mogelijk tot de dienst der Calvinisten worden ingerigt, maar Héraugière voelde er zich nog niet genoeg t'huis om een prediker uit Breda te ontbieden; en de arme waanzinnige was de eenige, die er op zijne wijze aanbidden kwam. Er was toch nog een altaar; er waren toch nog beelden in de nissen; voor hem moest het nog heilige plaats zijn. Ditmaal zou hij er niet binnengaan. Met een: "Halt! ellendige monnik! Wat verstout gij u?" stelde Héraugière zich in zijn weg, hem bij den arm vattende. Met een kreet van ontzetting stortte de ongelukkige aan zijne voeten; hij had Héraugière herkend.

— "Wie zijt gij? Wat doet gij hier?" vroeg deze, die een vermomden spion meende gevat te hebben.

— "Barmhartigheid! Kapitein Héraugière! ik ben de rampzalige Gerard de Preys!" riep deze, sidderend de smeekende handen omhoog heffend; en de monnikskap viel terug en het deerlijk misvormde, vermagerde gelaat van den voormaals zoo kloeken, fieren edelman kwam ten volle uit. Toen eerst herinnerde Héraugière zich zijne belofte en wat men gezegd had van den dolende in de monnikspij. Maar het was te laat: de schok was nu toegebragt, en hij wilde beproeven of het niet strekken kon ter genezing.

— "Gerard de Preys! mijn vriend! mijn getrouwe dienaar! dat is niet de plaats, die u voegt! Kom aan mijn hart en zoek daar eene toevlugt voor al wat u kwelt!" riep Héraugière, de armen uitbreidende, opdat hij er zich in zou werpen.

Maar de Preys bedekte zich het aangezigt met beide handen en sprak alleen: "O! 't is het oordeel Gods, dat ik niet meer kan, niet meer mag, niet meer durf!"

— "Weg met al die aarzeling! ik begeer het!" en Héraugière hief hem op, ondanks zijn tegenstreven, en drukte hem aan zijne borst.

Toen stroomden er brandende tranen over die dorre, vermagerde kaken; maar den aandrang van die liefde kon de verdoolde niet weêrstaan. Hij liet het matte hoofd eene wijle rusten tegen den schouder van den vriend, voor wiens aanblik hij zoo even had gesidderd; maar, als berouwde hem reeds terstond het toegeven aan een zachter gevoel, hief hij het op en trachtte zich los te wringen, terwijl hij met gesmoorde stem uitriep: "Waartoe den hemel gezien, als men ter helle behoort! Gij zult mij verstooten, met afschuw van u stooten, als gij weten zult wie ik ben, en wat ik tegen u heb gepleegd!"

— "Gij vergist u, ik weet alles!"

— "En toch, toch zoudt gij kunnen vergeven! Onmogelijk! Héraugière zou zwak zijn?"

— "Het is geen zwakheid, Gerard de Preys! Het is billijkheid. Is het aan mij, om u hard te vallen, dat gij bezweken zijt voor de verzoekingen, waarin ik u had geleid? Uit getrouwheid aan onze cause, uit vriendschap voor mij, hebt gij eene taak op u genomen, niet berekend voor uw karakter; gij zijt gestruikeld, gevallen..."

— "Zoo laag! zoo diep! dat er voor mij geen opheffen mo-

gelijk is uit deze diepte!" hervatte Gerard, met eene schrille, schreijende stem. En de hand voor de oogen brengende: "Wie mij gezegd had, dat ik u, u zou kunnen weêrzien, zonder van smart en beschaming te sterven... En nu, daar sta ik en het bloed is mij niet in de aderen gestold van ijzing; het hart bonst mij of het uit het lijf wilde springen, en het voorhoofd gloeit, alsof er vuur brandt in de hersens. Weet ik het dan niet meer wie ik ben, en wat mij toekomt? Gerard de Preys, de rampzaligste, de verachtelijkste onder de menschenkinderen, uitgeworpen en vertreden door ieder wie hem kent en die het waardig is; die niets waardig is dan dat....! O! die zekerheid heeft mij gedreven, mijne toevlugt te zoeken in het eenige wat mij paste, het eenige wat mij rust kon geven, de zelfvernietiging van den monnik! Men meent hier, dat ik krankzinnig ben; maar, geloof mij, ik ben het niet! alleen ik ontvliede de menschen, omdat ik mij diep onder de aarde wilde verbergen voor ieders blik, omdat ik niet meer waardig ben de hand van een eerlijk krijgsman aan te raken, en gij, gij dwingt mij aan uwe borst te rusten! Gij vat als een broeder mijn arm onder den uwen! Hoe kunt gij, een fier soldaat, een waardig edelman, mijne schuld dus gering achten! Weet gij het dan niet? ik ben een dubbele verrader!..."

— "Ik acht uwe schuld *niet* gering, Gerard de Preys! maar ik heb er deel aan; zoo past mij minder dan iemand onvergefelijkheid. Ik heb een fijnvoelend edelman als spion gebruikt, omdat zijn hart innig aan mij verknocht was. Ik had op zulken band niet moeten zien! Ik had eenvoudig naar taaije zenuwen moeten vragen; ik had Paets moeten zenden en niet Gerard de Preys, ziedaar de fout!"

— "Neen! neen! 't is goed, dat gij uw getrouwen Paets hebt gespaard. Hij had zich laten doodmartelen en zou gezwegen hebben; ik... ik ellendige! heb niet eens den aanvang der folteringen afgewacht; reeds het aanzien der marteltuigen was mij genoeg om alles te bekennen, alles te verraden — mijne zending, uwe voornemens — alles! alles! en zoo de verrassing van Hoey nogtans gelukte, is het omdat een verloop van vele jaren hunne waakzaamheid heeft verslapt. Hoe meent men dat een eerlijk man als Paets, op een schoonzoon als ik ben, zal neêrzien? Ziet gij wel, dat het mij nu voortaan onmogelijk is te leven onder mijne vroegere krijgsmakkers! God zij geloofd! zij zoeken mij niet onder dit verachtelijk gewaad;

— "Vindt gij dat ook niet, Ridmeester! de zendeling van den Bisschop, wie hij dan ook zij, en wat hij brenge, moet den bevelhebber van Hoey niet zien in een huispels gewikkeld: hij mogt hem eens houden voor een verwijfde suffer!"

— "Dan zou hij wel een slecht physionomiekenner moeten zijn," merkte Bacx aan; "toch stem ik toe dat de wapenrusting u beter staat, en in dezen ook beter past."

Bacx had gelijk. Héraugière was weêr geheel zich zelf, toen hij in krijgsgewaad, de degen op zijde, zich staande hield voor zijn armstoel, om den gezant van den Prins-Bisschop te ontvangen, die welhaast door Kapitein Mario werd binnengeleid.

Eer wij meê aanhooren wat hij te zeggen heeft, willen wij omzien naar Gerard de Preys, wiens gedaanteverwisseling zonderling genoeg schijnt om eene verklaring noodig te hebben.

Een der eerste vragen, die Héraugière bij het weêrzien aan Frank de Preys had gerigt, was geweest naar zijn broeder. Het antwoord was diens gewone droeve verzuchting: "Gerard was nog in leven, maar krank, krank naar de ziel."

— "Wees gerust, ik zal zijn geneesmeester zijn!" had Héraugière getroost, maar Frank smeekte hem dringend den ongelukkigen lijder aan zich zelf over te laten; Rosse Jan, de man die van alles verstand had, gaf nog hoop op herstel onder deze voorwaarde, en Paets, mede ondervraagd, gaf evenzeer ontwijkende antwoorden, en smeekte als hooge gunst, dat de bevelhebber der vesting de zonderlingheden van zijn ongelukkigen schoonzoon door de vingeren wilde zien, voor 't geval dat deze hem onder de oogen kwam, en zich gedragen of hij hem niet herkende. "Ik zelf handel dus," voegde de kloeke Luitenant er bij, met tranen in het mannelijk oog, "en dit is de eenige weldaad die men hem kan bewijzen; dus onopgemerkt blijft hij rustig; zoo ik hem vóór u brengen moest, zou de stille verbijstering tot razernij stijgen."

Héraugière had die sombere mededeelingen met diep leedgevoel aangehoord, en beloofde zich te onthouden. Dat viel hem te ligter, naarmate hij in de vesting zoowel als daarbuiten in de stad reeds terstond zooveel te doen vond, zooveel wat

zijne aandacht vroeg en zijne ingespannen opmerkzaamheid eischte, dat de sombere figuur van zijn waanzinnigen edelman geheel naar den achtergrond werd gedrongen.

De ongelukkige Gerard de Preys genoot alzoo het treurige voorregt, ongestoord om te dolen, zonder dat iemand zich zijner aantrok. De soldaten die hem digt in zijne pij gehuld over de binnenplaats naar de kapel heen zagen sluipen, lieten hem ongemoeid, ten deele uit deernis, ten deele uit bijgeloof, dat van den krankzinnige terugschrikt. Hij bewoonde nu het bovengedeelte van den ouden wachttoren, waar Paets hem van het noodige liet voorzien. Maar de Preys was *niet* krankzinnig, zoo als wij reeds ontwaarden; hij werd alleen vervolgd door een *idée fixe*, dat hem schuw en gejaagd maakte; hij leefde voortdurend onder den slag van angst en vreeze, onder de pijniging der bitterste wroegingen, waartegen hij zijn toevlugt zocht in onthouding en ligchaamskastijding, die den kranken geest nog dieper moesten neërbuigen en het laatste vonkje gezond verstand dreigden uit te blusschen, en de volstrekte afzondering, waarin men hem toeliet zich terug te trekken, leidde meer om die rampzalige gemoedsgesteldheid te onderhouden, dan haar te genezen, zoo als men gehoopt had.

Onder allerlei beslommeringen en in 't afzijn van Frank de Preys, destijds naar den Haag gezonden, was de Gouverneur van Hoey zelfs de belofte vergeten aan dezen gedaan, toen hij op zekeren morgen, in de vroegte door de opene galerij gaande, die naar de kapel voerde, een monnik daarlangs zag sluipen, kennelijk met het oogmerk naar binnen te gaan. Dit was ligt te doen; sinds alle kerksieraden en misgereedschap daaruit weggenomen waren, bleef zij openstaan, vermoedelijk omdat het ruwe soldatenvolk de sluiting onbruikbaar had gemaakt. Was alles op het Kasteel eens geregeld, dan zou zij mogelijk tot de dienst der Calvinisten worden ingerigt, maar Héraugière voelde er zich nog niet genoeg t'huis om een prediker uit Breda te ontbieden; en de arme waanzinnige was de eenige, die er op zijne wijze aanbidden kwam. Er was toch nog een altaar; er waren toch nog beelden in de nissen; voor hem moest het nog heilige plaats zijn. Ditmaal zou hij er niet binnengaan. Met een: "Halt! ellendige monnik! Wat verstout gij u?" stelde Héraugière zich in zijn weg, hem bij den arm vattende. Met een kreet van ontzetting stortte de ongelukkige aan zijne voeten; hij had Héraugière herkend.

— "Wie zijt gij? Wat doet gij hier?" vroeg deze, die een vermomden spion meende gevat te hebben.

— "Barmhartigheid! Kapitein Héraugière! ik ben de rampzalige Gerard de Preys!" riep deze, sidderend de smeekende handen omhoog heffend; en de monnikskap viel terug en het deerlijk misvormde, vermagerde gelaat van den voormaals zoo kloeken, fieren edelman kwam ten volle uit. Toen eerst herinnerde Héraugière zich zijne belofte en wat men gezegd had van den dolende in de monnikspij. Maar het was te laat; de schok was nu toegebragt, en hij wilde beproeven of het niet strekken kon ter genezing.

— "Gerard de Preys! mijn vriend! mijn getrouwe dienaar! dat is niet de plaats, die u voegt! Kom aan mijn hart en zoek daar eene toevlugt voor al wat u kwelt!" riep Héraugière, de armen uitbreidende, opdat hij er zich in zou werpen.

Maar de Preys bedekte zich het aangezigt met beide handen en sprak alleen: "O! 't is het oordeel Gods, dat ik niet meer kan, niet meer mag, niet meer durf!"

— "Weg met al die aarzeling! ik begeer het!" en Héraugière hief hem op, ondanks zijn tegenstreven, en drukte hem aan zijne borst.

Toen stroomden er brandende tranen over die dorre, vermagerde kaken; maar den aandrang van die liefde kon de verdoolde niet weêrstaan. Hij liet het matte hoofd eene wijle rusten tegen den schouder van den vriend, voor wiens aanblik hij zoo even had gesidderd; maar, als berouwde hem reeds terstond het toegeven aan een zachter gevoel, hief hij het op en trachtte zich los te wringen, terwijl hij met gesmoorde stem uitriep: "Waartoe den hemel gezien, als men ter helle behoort! Gij zult mij verstooten, met afschuw van u stooten, als gij weten zult wie ik ben, en wat ik tegen u heb gepleegd!"

— "Gij vergist u, ik weet alles!"

— "En toch, toch zoudt gij kunnen vergeven! Onmogelijk! Héraugière zou zwak zijn?"

— "Het is geen zwakheid, Gerard de Preys! Het is billijkheid. Is het aan mij, om u hard te vallen, dat gij bezweken zijt voor de verzoekingen, waarin ik u had geleid? Uit getrouwheid aan onze cause, uit vriendschap voor mij, hebt gij eene taak op u genomen, niet berekend voor uw karakter; gij zijt gestruikeld, gevallen..."

— "Zoo laag! zoo diep! dat er voor mij geen opheffen mo-

gelijk is uit deze diepte!" hervatte Gerard, met eene schrille, schreijende stem. En de hand voor de oogen brengende: "Wie mij gezegd had, dat ik u, u zou kunnen weêrzien, zonder van smart en beschaming te sterven... En nu, daar sta ik en het bloed is mij niet in de aderen gestold van ijzing; het hart bonst mij of het uit het lijf wilde springen, en het voorhoofd gloeit, alsof er vuur brandt in de hersens. Weet ik het dan niet meer wie ik ben, en wat mij toekomt? Gerard de Preys, de rampzaligste, de verachtelijkste onder de menschenkinderen, uitgeworpen en vertreden door ieder wie hem kent en die het waardig is; die niets waardig is dan dat....! O! die zekerheid heeft mij gedreven, mijne toevlugt te zoeken in het eenige wat mij paste, het eenige wat mij rust kon geven, de zelfvernietiging van den monnik! Men meent hier, dat ik krankzinnig ben; maar, geloof mij, ik ben het niet! alleen ik ontvliede de menschen, omdat ik mij diep onder de aarde wilde verbergen voor ieders blik, omdat ik niet meer waardig ben de hand van een eerlijk krijgsman aan te raken, en gij, gij dwingt mij aan uwe borst te rusten! Gij vat als een broeder mijn arm onder den uwen! Hoe kunt gij, een fier soldaat, een waardig edelman, mijne schuld dus gering achten! Weet gij het dan niet? ik ben een dubbele verrader!..."

— "Ik acht uwe schuld *niet* gering, Gerard de Preys! maar ik heb er deel aan; zoo past mij minder dan iemand onvergefelijkheid. Ik heb een fijnvoelend edelman als spion gebruikt, omdat zijn hart innig aan mij verknocht was. Ik had op zulken band niet moeten zien! Ik had eenvoudig naar taaije zenuwen moeten vragen; ik had Paets moeten zenden en niet Gerard de Preys, ziedaar de fout!"

— "Neen! neen! 't is goed, dat gij uw getrouwen Paets hebt gespaard. Hij had zich laten doodmartelen en zou gezwegen hebben; ik... ik ellendige! heb niet eens den aanvang der folteringen afgewacht; reeds het aanzien der marteltuigen was mij genoeg om alles te bekennen, alles te verraden — mijne zending, uwe voornemens — alles! alles! en zoo de verrassing van Hoey nogtans gelukte, is het omdat een verloop van vele jaren hunne waakzaamheid heeft verslapt. Hoe meent men dat een eerlijk man als Paets, op een schoonzoon als ik ben, zal neêrzien? Ziet gij wel, dat het mij nu voortaan onmogelijk is te leven onder mijne vroegere krijgsmakkers! God zij geloofd! zij zoeken mij niet onder dit verachtelijk gewaad;

wisten zij wat verworpeling er onder wegschool!... De bisschoppelijken zelf, die toch winst meenden te doen met mijn verraad, wierpen mij blikken toe, die mij een vunzig hol onder den grond deden verkiezen boven een geschikt menschelijk verblijf in hun midden. Levend begraven, leefde ik nog mij zelven in den weg, totdat ik de ingeving kreeg, met al mijne ellende onder dit kleed weg te schuilen! Hoe ik ze aangreep met de verrukking van den drenkeling, die de reddende koorde vat, die grove pij, die de naakte leden schuurt, kleed van rouw en boete, lijkkleed van den natuurlijken mensch, dat zelfs in het graf niet wordt afgelegd, en dat eischen stelt van zelfvernietiging, van dagelijksche dooding des vleesches, die mij aanlokten. Helaas! helaas! minder om God te zoeken, dan om mij zelven te ontvlieden! Zoo diep in 't stof gebukt, kon geene vernedering mij meer treffen! Dierbaar, dierbaar kleed! gij hebt mij geleerd onder hoon en bespotting te zwijgen!" viel hij op eens uit tot zijne pij, zijne handen over de borst kruisende met eene heftigheid, alsof die hem tot schild moesten strekken tegen een werkelijken aanval. Daarop met eene stem, als onder snikken verstikt, hervatte hij tot Héraugière: "Begrijpt gij het nu: alleen als monnik kan ik nóg leven, sinds ik door mijne lafhartigheid verbeurd heb als krijgsman, als edelman te sterven!"

En als vermoeid onder het torschen van zijn eigen ligchaam, wierp Gerard de Preys zich neêr op den vlakken grond, met het aangezigt ter aarde gekeerd.

Héraugière had hem al sprekende in een der vertrekken gevoerd, waar vroeger het logies was van den bisschoppelijken bevelhebber. De opene galerij was de plaats niet voor zulke bekentenissen, als hij had weten uit te lokken. Héraugière was een goed menschenkenner, en hij had een diepen blik geslagen in de schuilhoeken van deze lijdende ziel. Hetgeen anderen zou misleid hebben, bedroog hem niet. Onder het levendig berouw en het diepste schuldgevoel, school nog iets anders: de fierheid van een gemoed, dat zich niet aan de krenkingen, niet aan de schande wilde onderwerpen, die het toch wist te hebben verdiend; een hart, dat doodbloedde aan kwetsuren, welke het meende te kunnen heelen, door ze te verloochenen. Ootmoed lag er zeker in de tot vromen ernst gestemde ziel van Gerard de Preys, ootmoed voor God, maar daarnevens, daartusschen door gloorde nog in die borst

een vonk van dat eergevoel, dat den edelman, den krijgsman plagt te bezielen, te smartelijker geprikkeld door iedere ruwe krenking, daar het geweten voorschreef er het hoofd zwijgend onder te buigen. Daar school veel menschelijks in de keuze van hem, die, zich zelf bedriegende, waande eene bovenmenschelijke roeping te volgen. Héraugière, wiens blik door de belangstelling der innigste deernis was gescherpt, wist dit onderscheid te vatten en nam zich voor deze kennis toe te passen. Zelfs in dat onzinnig neêrstorten op den grond, als verpletterd onder het wigt van zijne eigene rampzaligheid, waarin een oppervlakkiger toeschouwer een nieuwe vlaag van waanzin zou hebben gezien, raadde Héraugière de trilling van aandoeningen, die zich verbergen wilden, omdat zij geen regt meer hadden van te bestaan.

— "Hef u op, Gerard de Preys! dit verbeurde voorregt kunt gij u herwinnen!" sprak hij met zekeren nadruk.

— "Onmogelijk! onmogelijk!" kreet de andere dof. Ik heb belofte gedaan in het stof der vernedering te blijven liggen voor het oog der menschen, om genade te vinden voor het oog van God. Meineed is schuld voor den Allerhoogste, en ik pleegde die tweemaal wetens en willens."

— "Zoo! hebt gij werkelijk kloostergelofte gedaan?" vroeg Héraugière koel. "Bij welke orde?"

— "Ik zou in die der Bedelmonniken zijn getreden, maar het bemagtigen van de vesting is tusschenbeide gekomen. Ik bereidde mij voor... ik heb beloofd, plegtig beloofd..."

— "Aan wien beloofd?"

— "Aan den eenigen, die zich mijner aantrok, die mij begreep en mij steunde, aan een vriend, aan een priester."

— "Ik verklaar mij zeer goed, dat gij in de zielsstemming hebt verkeerd om die belofte te doen, en zonder door priesterdwang daartoe geperst te zijn; alleen moet ik u herinneren, dat zij niet gelden kan voor God, juist omdat zij meineed is." Bij die laatste woorden hief de Preys het hoofd op en zag Héraugière aan met sprekenden blik, als door een plotseling licht getroffen. Reeds volgde hij werktuigelijk de vingerwijzing van Héraugière, die hem gebood zich tegenover hem neêr te zetten.

— "Wel zeker, ongelukkige verblinde!" vervolgde deze, hem strak aanziende, als om de gewaarwordingen, die hij opwekte, naauwkeurig gade te slaan. "Ik spreek niet eens van den meineed jegens uwe echtgenoot, de moeder uwer kinderen...

die nog telken dage de bede opzendt tot God voor uwe wederkomst."

— "Dat ik ze lief had, weet Hij en gij ook!" viel hier de Preys in, terwijl een helder vocht zijne groote donkere oogen vulde. "Maar... ik kon toch niets meer voor haar zijn... ik was voor het leven van haar gescheiden."

— "Ook laat ik dit daar; zie hoe gij het nu met uw hart, met uwe conscientie overeenbrengt, waar hereeniging mogelijk is; maar er is iets wat *mij* aangaat en wat ik zwaarder neem. Mij hebt gij een eed gedaan! mij een eed, die alle verdere belofte, daartegen strijdende, ongeldig maakt; ik weet er ligt ontrouw uwerzijds tusschen, maar dat verzwakt mijne aanspraak niet. Ik, die hier voor u sta, ik heb u nooit ontslagen; in mijne dienst waart gij, als edelman, als krijgsman, toen ik u herwaarts zond. Na vier jaren zijn wij weêr zamen, en ik eisch u op om uwe dienst te hervatten. Ik vraag niet naar 't geen daartusschen ligt; zoo ik er naar vraag, is het om het uitgewischt te zien, en daarom zeg ik u, Gerard de Preys! weg met die monnikspij, die u niet voegt! Ik heb een soldaat uitgezonden, en ik wil een soldaat weêrzien!"

Onbeschrijfelijk was de indruk door deze toespraak op den diepgezonken, aan zich zelven vertwijfelenden edelman teweeggebragt. De nevelen, die hem het gemoed hadden verduisterd, schenen op te klaren; het "onmogelijk! onmogelijk!" gleed niet meer van zijne lippen, maar een smartelijk: "Ik weêr leven onder de anderen! Ik... en waartoe, opdat ieder mijner krijgsmakkers beurt voor beurt mij den rug zoude toewenden en ik het: "lafhartige! eerlooze!" uit hunne oogen zou lezen, al weêrhield zich ook de tong het te uiten, in volgzaamheid aan uw wil."

— "Zeker neen!" hernam Héraugière, "niet aldus moet het zijn! Wel is uw vergrijp slechts aan enkelen hier bekend, en die enkelen weten het met een verschoonend oog te zien; maar dit is voor u, voor u zelf niet genoeg, en al ware het slechts *één* eenige, al ware die eenige Charles Héraugière, toch moet er eereherstelling plaats vinden, zult gij zelf de vrijmoedigheid hebben om uwe plaats, uw rang weêr in te nemen in onzen kring!"

Al sprekende had Héraugière eene schel doen klinken. Aan zijn kamerdienaar, die binnenkwam, gaf hij fluisterend eenige bevelen; daarop keerde hij zich weêr tot de Preys, die in de

heftigste beweging, hoewel onder uiterlijke roerloosheid, was blijven zitten op de plaats hem door Héraugière aangewezen. "Gij erkent, niet waar?" ging deze voort, zich weder tot hem wendende, "dat ik een regt heb in uwe zaak uitspraak te doen, al is het, dat ik in dezen partij en regter mag heeten."

De Preys boog eerst zwijgend het hoofd; daarop sprak hij langzaam, en als woog hij zelf ernstig de beteekenis zijner woorden: "Ik heb, sinds ik mij aan u verbond, altijd in u de beschikker gezien over mijn lot en leven; dat laatste weet ik verbeurd te hebben, al schenkt gij gratie."

— "Ik schenk geene gratie!" hernam Héraugière levendig; "gij moet die verdienen; volg mijn kamerdienaar; hij zal u zeggen, wat ik van u begeer."

Gerard de Preys stond op en gehoorzaamde zwijgend; werktuigelijk, met gebukt hoofd en slependen gang, verwijderde hij zich: maar eer hij den dorpel der zaal overschreed, keerde hij zich plotseling om, zag Héraugière aan met vragenden blik, als wilde hij diens voornemen uit zijne trekken lezen. Die blik, lang aangehouden, werd bijkans vermetel, onder de wisseling van hoop en vrees. Maar Héraugière's strak gelaat gaf niets te zien dan zeker ongeduld, terwijl hij hem met de hand wenkte te gaan.

— "Daar vonkelt nog leven in dat oog! De overwinning moge kosten... maar zij zal toch behaald worden," sprak Héraugière met blijde zegepraal, terwijl hij zich naar de groote benedenzaal begaf, nog altijd de raadkamer genoemd, waar de officieren, op de vesting aanwezig, zich reeds zamen vonden of weldra vereenigd waren: Paets, Luitenant de Vos, Kapitein Balfour en Cornet Jaspers, François le Noir en zelfs de onderofficieren, waartoe Wouter Willemsz toen reeds behoorde. Toevallig, want men zag hem zelden twee dagen achtereen op de vesting, was Rosse Jan nu ook tegenwoordig; Rosse Jan, die de zwakheid van Gerard de Preys in al hare diepte kende en door ironie had willen genezen. Eenige oogenblikken na Héraugière kwam Gerard de Preys binnen in volle wapenrusting, maar zonder degen. De bevelhebber der vesting daarentegen droeg er twee in de hand, die hij aan Cornet Jaspers gaf, met het verzoek om zich van hunne volstrekte gelijkheid te overtuigen. Behalve Paets en Rosse Jan, had niemand der aanwezigen in den officier, die binnentrad, den waanzinnigen

monnik herkend, dien men uit deernis of uit afgrijzen ongemoeid liet rondloopen; maar toen de Gouverneur van 't Kasteel hem overluid aansprak met zijn naam, waren er onder hen, die verrast en ontzet ter zijde traden. Het was tot dezen het eerst, dat Héraugière zich wendde, toen hij sprak: "Gerard de Preys, edelman van geboorte en officier in mijn dienst, heeft zich voorheen schuldig gemaakt aan een vergrijp, niet tegen de krijgswet, want geene krijgswet kon de dienst voorschrijven, die ik van hem had geëischt, maar aan een vergrijp tegen de trouw mij verschuldigd als dienaar en vriend! Uit zwakheid heeft hij een geheim verraden, dat mij dierbaar was, en ik verlang satisfactie voor deze krenking, opdat er aan de wet der eer voldaan zij en wij als krijgsmakkers elkander weêr de hand kunnen reiken. Cornet Jaspers! laat Heer Gerard de Preys een van deze degens kiezen; de andere is voor mij."

Gerard de Preys was binnengekomen als iemand, die in den droom wandelt, maar voor wien die droom iets onuitsprekelijk aantrekkelijks heeft. Het was of de krijgsmanskleeding hem op eens weêr geleerd had het hoofd op te rigten; maar onbewegelijk bleef hij staan waar hij stond, en zag met strakken, droomerigen blik op Héraugière, zonder dat eene spier van zijn perkamentachtig gelaat zich bewoog. Toen deze had uitgesproken en Cornet Jaspers hem de degens aanbood, koos hij er een zonder de minste aarzeling, met zekere drift zelfs, en het was opmerkelijk te zien, hoe hij die aanvaardde, een oogenblik in de hand woog en heen en weêr draaide, als wilde hij zich in 't flikkeren van het staal verlustigen. Men zag het hem aan, dat de oude krijgsman weêr in hem opleefde, toen hij met onbeschrijfelijk welgevallen den degen weêr in de vuist klemde. Een glimlach schoot over dat somber gelaat, niet de wezenlooze glimlach van den waanzin, maar zulk een die van een namenlooze blijdschap getuigde, alsof een zonnestraal op eens dat duistere gemoed verlichtte.

— "Mijne Heeren! gij allen zult onze getuigen zijn; Cornet Jaspers zal het teeken geven tot den aanval."

— "Gerard de Preys! uwe hand is wel lang den degen ontwend, maar gij plagt dien te voeren met zeldzame behendigheid. Toon het ons weêr."

— "Tegen u! tegen u kan ik den degen niet trekken; liever wil ik. . '

— "Geschandvlekt leven!" viel Héraugière in, hem naderend en dat harde woord toefluisterend.

— "Doodt *gij* mij; het is mij eers genoeg door uwe hand te sneven!"

— "Wilt gij mij tot een moordenaar maken? Ik wil u eeren, door den degen met u te kruisen."

— "Gij kunt er niet aan ontkomen!"

— "Gij moet! gij moet!"

— "Gij moet het duël aanvaarden!" riepen alle officieren als uit éénen mond, terwijl Gerard de Preys nog besluiteloos staan bleef, met den degen naar den grond gekeerd, zigtbaar in heftigen zelfstrijd.

— "Gerard de Preys! toon nu geene zwakheid, of ik geef u op!" hervatte Héraugière; "verdedig u! verdedig u! ik spaar u niet!"

— "Als het dan zijn moet!" riep de Preys, en hief den degen op en wendde behendig den stoot áf, dien Héraugière willens scheen toe te brengen; en van nu aan was het of de furie van den strijdlust zich van den zwakken, aarzelenden man had meester gemaakt; het was of hij op eens alles wat hem gedrukt, wat hem weêrhouden had, vergat, — Héraugière en zich zelven het eerst, om alleen gehoor te geven aan die stem in zijn binnenste, die, na zoo lang gesmoord te zijn, zich nu zoo luide deed gelden: de stem der herlevende eerzucht.

Een triomf behalen! Weêr zich zelf worden! In eere hersteld, tegenover allen, die zijn smaad en zijne schande hadden gezien! Dat alles was nu te winnen door de kracht van zijn arm niet slechts, maar ook door kloekheid van geest. Men zegt, dat geoefende schaatsrijders zich beroemen den slag van die kunst nooit te verleeren, al kwamen ze in jaren lang niet op het ijs; alzoo ook Gerard de Preys; nu hij voor 't eerst weêr den degen voerde, bleek het zeer spoedig dat het talent bij hem in het tijdperk der gedwongen rust niet was geroest.

Héraugière, wien het zoo min te doen was om hem eene gevaarlijke wonde toe te brengen als om zelf eene nederlaag te lijden, had moeite genoeg om tusschen die uitersten het midden te bewaren. Er waren oogenblikken, dat de omstanders sidderden bij de stoutheid en de behendigheid van Gerard de Preys in het aanvallen en tevens bij diens achteloosheid in het uitwijken en afweren. Het was of hij zich had voorgesteld van zijn moed en geoefendheid de schitterendste blijken te ge-

ven, maar of hij er niet aan dacht zijn leven te verdedigen, dat ernstig gevaar zou geloopen hebben, had hij een vijand en niet een vriend tegen zich over gehad. Maar Héraugière had volkomen kalmte en groote behoedzaamheid op hem voor. Héraugière wist waarheen hij het brengen wilde; de Preys vocht om te vechten, om te toonen dat hij een soldaat was en geen lafaard!

Meer dan eens hoorde hij een gemompel van goedkeuring, en een verhoogde gloed op het vermagerd gelaat, het vonkelen van die oogen, bijkans weggezonken in hunne kassen, toonde hoe het trage verarmde bloed met verlevendigde snelheid door de aders stroomde. Toch oordeelde Héraugière dat de proef niet te lang moest aanhouden; op de overspanning mogt uitputting volgen, en die phase mogt niet worden afgewacht.

Cornet Jaspers had een wenk gekregen om bij de eerste wonde, die er ter eener of anderer zijde ontvangen was, het "*l'honneur est satisfait!*" uit te roepen en den strijd te doen ophouden. Héraugière trok partij van een der vele onvoorzigtigheden, waarmeê de Preys zich bloot gaf, om hem eene ligte kwetsuur aan den regterarm toe te brengen. Onverwijld en zonder naar Jaspers te luisteren, die de verpligte formule uitsprak, nam de Preys zijn degen in de linkerhand en trok los op Héraugiére, met eene vermetelheid, men zou haast gezegd hebben met een opzet, of hij door woeste bloeddorst ware bezield. De omstanders bleven roerloos van schrik wat er zou volgen. Héraugière zelf, niet radende wat zijne partij beoogde, bleef stand houden en pareerde alleen losweg. Toen bleek het dat hij zijn vijand te ligt had geacht. De Preys drong op hem aan met zulk eene kracht, dat hij hem den degen uit de hand sloeg!

Een "*Ventre-saint-gris!*" half van verrassing, half van toejuiching, ontsnapte den Gouverneur van Hoey; maar de Preys gaf terstond blijk, dat hij zich zelf en zijne positie niet had vergeten. Schielijk bukte hij zich, raapte den degen op, knielde voor Héraugière neêr en bood hem dien weder aan, zeggende:

— "Heb ik nu den mijnen verdiend?"

— "Voorzeker, met eere!" en Héraugière, hem oprigtende, omhelsde hem voor aller oog, onder aller toejuiching.

— "Wie uwer aarzelt nu nog mijne partij als wapenbroeder de hand te drukken?" vroeg Héraugière, de Preys in den kring rondvoerende.

Dat de oude Paets niet de laatste was om de zijne te reiken aan den schoonzoon, wien hij met magt van zelfverloochening tot hiertoe steeds als een onbekende had bejegend; dat Rosse Jan een weinig satiriek uitviel, al juichte hij het toe, dat de soldaat in de Preys den monnik overwonnen had; dat Wouter Willemsz zijne belangstelling toonde, door te waarschuwen toch niet de ligte wonde te verwaarloozen, zich aanbiedende die te verbinden, dewijl hij wel eenige kennis had van "'t chirurgijns handwerk"; dat allen zich haastten als om strijd betuigingen te doen van goede kameraadschap jegens den gerehabiliteerden wapenbroeder, dat alles vermelden wij alleen ter voltooijing van het tafereel. Het gewone banket na een duël mogt zelfs ditmaal niet ontbreken, oordeelde Héraugière.

Gerard de Preys brak nu te gelijk met zijne gewoonte van absolute onthouding, om te vergeten alles wat achter lag en een vernieuwd leven aan te vangen. Het eenige wat er dien avond aan zijne volkomene blijdschap ontbrak, was zijn broeder Frank, die nog niet uit den Haag was teruggekeerd.

— "Gij verschoont het in mij, dat ik bij de Kerk blijf, waarin ik nu eenmaal rust heb gevonden voor mijne ziel?" vroeg Gerard de Preys later aan Héraugière, die er op antwoordde, dat er te Breda tweëerlei religie getolereerd werd, en dat hij dit te Hoey ook in praktijk wilde brengen. Die toegefelijkheid moedigde de Preys aan om te vragen naar den kapellaan, die ergens op het Kasteel moest gevangen zitten en aan wien door Rosse Jan bescherming was verleend.

— "Ik zal er naar onderzoeken, en als hij 't waardig is, zal hij ook de mijne genieten, en gij zult hem weêrzien," beloofde Héraugière, en hield wat hij toezeide; alleen had hij eerst uit goede voorzorg een afzonderlijk onderhoud met Pater Cypriaan, in wien hij een edel mensch, een verstandig zieleherder leerde kennen, *ni dupe, ni fripon*, zoo als Héraugière zich uitdrukte, overigens, zoo als wij weten, gansch niet bevooroordeeld ter gunste van dien stand. Door den Gouverneur van Hoey op vrij barschen toon ter verantwoording geroepen van zijne proselietmakerij, had de Priester met kalmte en waardigheid rekenschap afgelegd van zijne handelwijze. Hij

deed hem inzien, hoe hij den aan alles vertwijfelenden gevangene, tot de diepste zelfverfoeijing gezonken, niet uit deze diepte had kunnen oprigten dan door den troost en de kracht van de godsdienst.

Het protestantisme van Gerard de Preys was niets meer dan eene traditie, eene conventie, behoorende bij de partij welke hij diende. Het had eigenlijk geen invloed geoefend op zijn hart en leven. Hij haatte Rome, zoo als hij Spanje haatte, uit politieke vijandschap, en de religieuse vrijheid waarvoor hij gestreden had, beteekende voor hem de vrijheid, om ter preek te gaan als hij wilde, maar om het ook te laten, als dat zoo uitkwam. Dat zulk een "*geloof*", al beliefde het zich zelf met dien naam te noemen, niet bestand was tegen de aanmaning van een gemoedelijk en overtuigd Roomschgezinde (het behoefde niet eens een behendig priester te zijn), om eene betere keuze te doen, spreekt wel van zelve; alleen in het gewone leven zou Gerard de Preys voor zulke opwekking doof zijn gebleven, en zich met wantrouwen hebben afgekeerd; nu integendeel was hij in een gemoedstoestand, om die indrukken op te vangen met al de gretigheid van een dorstende, wien men frisch water biedt. Dat een Roomsch-Katholijk Priester deze neêrgebogen ziel niet kon opheffen of troosten, zonder hem zijne Kerk aan te bevelen en daar *in* te leiden, sprak van zelf, en Héraugière moest dat, zijns ondanks, toestemmen. Na zijn overgang, waaraan Pater Cypriaan met opzet eenige ruchtbaarheid had gegeven onder de hooge geestelijkheid, werd aan den Staatschen spion, dien men nu als broeder wilde bejegenen, niet slechts gratie verleend van alle verdiende straf, maar zelfs het uitzigt op de vrijheid, mits hij zich aan zekere bepalingen onderwierp. Maar wat zou hij met deze vrijheid? Naar Breda terugkeeren? Men had hem na eenig tijdsverloop het uitzigt daartoe geopend, maar de gedachte alleen deed den zwakken en toch fieren man sidderen. In Luik of in Hoey rondloopen, met den vinger aangewezen als de begenadigde spion, het was even weinig uitlokkend. Zijn degen grijpen en die den Gouverneur der Spaansche Nederlanden aanbieden... het ware hem veroorloofd, maar de haat tegen Spanje zat in het bloed, en had hij in een zwak oogenblik de geheimen van zijn Kapitein kunnen verraden... tegen zijn oude wapenbroeders vijandelijk overstaan, dit zou hij nooit kunnen, hij wist het vooruit. Bleef over het wegschuilen in een klooster, tegen alle ellende,

alle beschaming, alle verdere dwaling van het leven. Vader Cypriaan gaf het denkbeeld aan de hand, maar hij wilde het niet aangegrepen hebben als een *pis-aller*. "Zonder de waarachtige roeping acht ik het kloosterleven een vagevuur, dat eer ter helle kan voeren, dan tot de gelukzaligheid," beweerde deze; "daarom onderwierp ik mijn boeteling aan eene langdurige proeve, eer ik zelfs toestond dat hij bij de Franciskanen zijn proefjaar inging. Had deze aarzeling mij niet weêrhouden, uw edelman ware reeds voor twee jaar veilig geweest tegen elken terugval. De Preys was hard tegen zich zelf, en ik misprees het niet; ik weet bij ervaring dat in den strijd tegen de zonde en tegen den natuurlijken mensch geene overwinning is te behalen, tenzij men het vleesch kruisige en den hoogmoedigen geest onder tucht houde; maar een eigenlijk gezegde gelofte heb ik hem niet afgevergd; alleen heeft hij voor zich zelf in mijne handen de belofte afgelegd, zijne roeping te beproeven en haar gehoor te geven als zij eene waarachtige bleek..."

— "Mij dunkt," viel Héraugière glimlagchend in, "dat het tegendeel nu vrij duidelijk is uitgekomen; de soldaat was niet voorbestemd om monnik te worden."

— "Wie de wereld nog aantrekt, die blijve in de wereld; waar Gerard de Preys zich zelven niet meer gebonden acht, zal ik hem niet binden."

— "Kan ik er zeker van zijn, dat gij in dien zin tot hem spreken zult?"

— "Het is mijn voornemen, die geschokte ziel tot de rust te brengen, die ik weet dat zij behoeft, en geenszins op nieuw in tweestrijd met zich zelve. Alleen hij blijve in de Kerk en diene niet tegen den Bisschop."

— "Mijnentwege! mits hij als echte Geus vecht tegen de Spanjaarden."

Na die afspraak verkreeg Pater Cypriaan de vrijheid om onverlet en zonder losgeld naar zijn klooster terug te keeren, nadat hij een onderhoud had gehad met Gerard de Preys. Het klooster bleef, tegen de gewone handelwijze van den Gouverneur van Hoey, vrij van brandschatting, en Pater Cypriaan zelf geraakte zoozeer bij dezen in gunst, dat hij hem toestond van tijd tot tijd op het Kasteel te komen, om zieken of gevangenen te bezoeken, die zijn ministerie begeerden; want al was de vroegere bezetting van 't Kasteel ten deele naar Breda gevoerd, ten deele, na losgeld betaald te hebben, ontslagen, de

stroopende soldaten hadden af en toe gevangenen opgebragt. Voor dezen was de tusschenkomst van Pater Cypriaan hoogst weldadig, en nooit verliet de waardige man de vesting, of zegeningen volgden hem na, en Gerard de Preys deed hem uitgeleide. En toch werden deze bezoeken hem noodlottig. Hij had de onvoorzigtigheid te meenen dat hij ze kon voortzetten, toen reeds de Spanjaarden de stad hadden omsingeld. Hij geraakte werkelijk zonder hinderlijke ontmoeting binnen het Kasteel, en Héraugière stelde hem voor, nu voor goed te blijven, terwijl Gerard de Preys met ernstige bezorgdheid aandrong dat hij dit voorstel zou aannemen. Hij glimlachte over hunne bekommering en wilde er niet aan toegeven. Zijn kleed was hem bescherming genoeg, meende hij, al had hij het gansche Spaansche leger moeten doortrekken. Werkelijk hadden zijn kleed en stand den Spaanschen soldaten heilig moeten zijn; maar hij kwam uit het Kasteel, dàt wekte wantrouwen; de verdenking scheen zelfs geregtvaardigd, daar men hem met een der officieren uit de vesting had zien wandelen, die hem zoo ver mogelijk uitgeleide had gedaan. Mishandeld door de woestaards, met wie hij geen woord konde wisselen, was hij te fier om zich te regtvaardigen voor Lekkerbeetje, den Luitenant van Ridmeester Grobbendonck, die hem een spion schold, en die wilde dat hij het tegendeel zou bewijzen, door hun de aangelegenheid van het Kasteel te verraden, en inlichtingen te geven omtrent de bezetting, de sterkte en meer wat de Pater had kunnen waarnemen, doch wat hij oordeelde niet te mogen overleveren aan den vijand. Ook was zijn proces spoedig gemaakt. Hij werd opgehangen in het gezigt van 't Kasteel. Al jaren lang martelaar bij intentie, scheen hij het lot, om het feitelijk te worden, niet te kunnen ontgaan. Héraugière en zijne geuzen-soldaten hadden hem gespaard, opdat Grobbendonck en zijne rabauwen dien gruwel zouden plegen. Rosse Jan, de werkelijke spion, die alomtegenwoordig was en toch nergens te vatten, kwam later deze sombere nieuwsmare overbrengen; de haat van de Preys tegen Spanje was er tot bloeddorst door gestegen, maar de gelegenheid die te lesschen, was hem nog niet gegund.

BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

J. J. de Hollander, Handleiding bij de beoefening der Maleische Taal en Letterkunde voor de kadetten van alle wapenen, bestemd voor de dienst in Nederl. Indië. 3e *Verbeterde druk. Breda*, 1864.

Die iets uitgeeft over eene der Oost-Indische talen, zal zelden zoo gelukkig zijn van zijn werk een tweeden druk te beleven, daar de beoefenaars zoo dun gezaaid zijn, dat zelfs een klein getal exemplaren vrij wat tijd noodig heeft om uitverkocht te worden. De Heer de Hollander echter is èn door de bijzondere bepalingen der Militaire Academie, èn dewijl 't Maleisch meer algemeen beoefend wordt, dan eenige andere taal van onzen Indischen Archipel, een der weinige gelukkigen, die van hun werk in betrekkelijk korten tijd eene verbeterde uitgave kunnen leveren. Hij beleeft nu den derden druk van zijne Handleiding tot de kennis der Maleische taal en letterkunde. Met gretigheid zal ieder, die zich deze nieuwe uitgave heeft aangeschaft, haar opgenomen hebben, daar hij van des schrijvers bekenden ijver verwachten mogt, hier eene voorstelling der Maleische taal te zullen vinden, die nader aan de waarheid staat, dan die hem gegeven werd in den tweeden, in 1856 verschenen druk. Maar ik vrees, dat hij, even als ik, met teleurstelling 't boek zal hebben ter zijde gelegd, daar de schrijver, helaas! in nagenoeg niets is vooruitgegaan. De zeldzaamheid van het voorregt dat een derde druk aan een wetenschappelijk werk ten deel valt, had hem alleen reeds tot eenige meerdere zorg moeten aansporen. Niet alleen bevat de nieuwe druk zijner Handleiding te zelden de bewijzen van voortgezette, zelfstandige studie; maar onderscheidene na den tweeden druk verschenen geschriften, die hem althans menige verbetering in de détails van zijn werk hadden kunnen aan de hand doen, blijken voor hem zoo goed als niet geschreven te zijn. Zulk een verzuim mag de kritiek niet onopgemerkt laten. Ik wil daarom mijne beschouwing van dit werk aanvangen met het bijbrengen van eenige voorbeelden, ten bewijze dat de Heer de Hollander zich geene genoegzame moeite heeft gegeven,

om zijne Handleiding naar den stand der wetenschap bij te werken, in de hoop van hem daardoor op te wekken, om dezen, welligt lastigen, maar in het belang van den leerling en de wetenschap gebiedenden pligt, bij een eventueelen vierden druk niet weder te verwaarloozen.

Reeds in 1857 verscheen von Dewall's "Ontwerp van een Maleisch Woordenboek en eene Maleische Spraakkunst," waarin opmerkzaam wordt gemaakt op de uitspraak van de غ als die van eene gebrouwde *r* [1], en toch vindt men bij den Heer de H., bl. 16, nog dien medeklinker beschreven als "een harde Hollandsche *g*."

In 1860 verscheen de Makassaarsche Chrestomathie van den Heer Matthes. In de aanteekeningen daarop, bl. 429, wordt het waarschijnlijk gemaakt, dat de titel *Tjakaja Langgarej*, zoo als Werndly opgeeft, uit *Djaja Lăngkara* [2] door misverstand was geboren, doch de H. geeft, blz. 322, dien foutieven naam onveranderd.

In het vierde stuk van mijn Bataksch leesboek (1862), blz. 118, verklaarde ik den eigennaam *Nănggawang*, geheel in overeenstemming met den inhoud van het verhaal, waarvan de held dien naam voert, door *slang-mensch*. De juiste uitspraak schijnt hierdoor vast te staan; maar de Heer de H. vindt het goed dien naam op blz. 324 nog *Nangkawang* uit te spreken.

In hetzelfde werk, blz. 116, noot 2, vermeldde ik een *Hikajat Boma* [3], waarvan drie handschriften te Londen bestaan, doch de Heer de H. heeft in zijn overzigt der Maleische letterkunde van dit geschrift geen notitie genomen. Evenmin heeft hij op blz. 325 van zijn werk, de حكاية داتي نيل كواچ vermeldende, gebruik gemaakt van hetgeen door mij op dezelfde blz. is opgemerkt, ten bewijze dat dit de Maleische bewerking van de *Wiwāha* is.

Op blz. 312, reg. 6 der Bloemlezing uit Maleische werken, heeft de Heer de H. de gissing *tunang kăsuma* opgenomen, die hij in zijne afzonderlijke uitgave van de "*Sjaïr Kĕn Tamboehan*," blz. 14 der aanteekeningen, in de plaats van de lezing van het HS. *tusing kăsuma* wil stellen. Ik zie geen kans *tunang kăsuma* te vertalen en

---

[1] In de "Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië," 4[e] deel (in 1856 verschenen), blz. 6, had ik hetzelfde reeds opgemerkt.

[2] De Maleische *Djaja Lăngkara* behoort tot den cyclus der *Pandji*-verhalen, waarover men zie mijn *Short account of the Malay Manuscripts of the Royal Asiatic Society of Great-Britain and Ireland* (Journal, new series, Vol. II).

[3] Den inhoud had de Heer H. kunnen opgeven uit Friedrich's *Verslag van 't eiland Bali*, bl. 19 (Verh. van 't Bat. Gen.), of uit Raffles *History of Java*, I, (1[e] druk, bl. 388), alwaar de eigennaam *anraka sura* moet veranderd worden in *Narakā sura* (de Titan *Naraka*). *Naraka* was een zoon der aarde, en wordt daarom bijgenaamd *Ksitidja* (Jav. *Sitidja*), *Bhauma* (Mal. en Jav. *Boma*), *Mahīdja*, enz.

de Heer de H. evenmin; maar ik heb in het 4de stuk van mijn Bataksch leerboek, blz. 127, noot 2, getoond, dat de deugdelijkheid der lezing *tusing kăsuma* boven allen twijfel is. De zin is duidelijk deze: "Kèn Tămbuhan is van vorstelijke of goddelijke afkomst: ik vrees mij, zoo ik haar ter dood breng, schuldig te maken aan heiligschennis." Lees namelijk met het HS. *tulah kărma*, en verander dat niet met den Heer de H. in *tulah garam*.

In de Spraakkunst verzuimt de Heer de H. gewag te maken van het sluiten eener lettergreep door een *n*, zoo zij den kleurloozen klinker *ă* of *ĕ* heeft, en de volgende met *nj* begint (b. v. كنيڠ, *kănjang*, لنيڤ, *lănjap*, enz.). Ik had echter in mijn Bataksch leesboek, 4[e] stuk, blz. 114, op dit verschijnsel opmerkzaam gemaakt en er de reden van opgegeven. Zulke bijzonderheden *moeten* in eene Spraakkunst vermeld worden, daar zij den leerling moeite geven. Om dezelfde reden had ook moeten vermeld worden, dat de onzuivere tweeklanken *ou* en *ei*, die alleen als slotklanken voorkomen, vóór een aanhechtsel dat met een klinker begint in *aw* en *aj* worden opgelost. De Heer de H. kent, blijkens de noot op bl. 108 van zijn werk, de mededeeling van von Dewall in het 7de deel van het "Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bat. Gen.," bl. 526; hij had dus niet moeten over het hoofd zien, wat daar reeds door voorbeelden is opgehelderd.

In het jaar 1861 gaf de Heer G. K. Niemann eene "Inleiding tot de kennis van den Islam, ook met betrekking tot den Indischen Archipel," in het licht. In eene aanteekening op dat werk, bl. 474 vv., geeft de schrijver verslag van eenige Maleische handschriften, waarvan de inhoud betrekking heeft tot den Islam, en die nog in geen ander hier te lande verschenen werk vermeld zijn, of waaromtrent de mededeelingen verbetering en aanvulling vereischen. Het is zeer te betreuren, dat de Heer de H. niet op het denkbeeld schijnt gekomen te zijn om deze aanteekening in te zien, waardoor zijn overzigt der Maleische letterkunde vrij wat in volledigheid en naauwkeurigheid zou hebben kunnen winnen. In het geheel zou hij menigen misslag in de titels van Maleische werken hebben kunnen vermijden, indien hij zorgvuldig alles verzameld had wat, in verschillende schriften opgeteekend, tot verbetering daarvan kon strekken. Op blz. 309 vinden wij اڠكبرني in plaats van اڠريني, zoo als hij uit Roorda's "Lotgevallen van Radèn Pandji" (Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Ind., Nieuwe volgreeks, D. VII) had moeten verbeteren. Op blz. 306 vinden wij de *pantun Speelman* opgegeven als hetzelfde gedicht met de [lees: ڤرڠ] شعراورڠ بتاوي, niettegenstaande de Heer Niemann, die een handschrift van

dit laatste heeft geraadpleegd, zulks (in de Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde, Nieuwe volgreeks, D. VI, bl. 87) ontkent.

Deze voorbeelden zullen wel genoeg zijn om den lezer te overtuigen, dat de Heer de H. zich bij het herzien van zijn werk de noodige moeite niet heeft willen geven.

En nu wat zullen wij zeggen van het stelsel, dat de schrijver ook weder in dezen nieuwen druk op de Maleische taal heeft toegepast? Een doorloopende beoordeeling er van zou meer ruimte vorderen, dan mij daarvoor in dit tijdschrift kan worden ingeruimd, en ik moet er dus vlugtig overheen loopen; maar geheel er van zwijgen mag ik toch niet. De schrijver bedient zich van de terminologie van den Hoogleeraar T. Roorda. De wijze waarop hij die termen verklaart, getuigt zonder twijfel van talent, en het is niet te ontkennen dat hij hier en daar, wat zijn model minder duidelijk heeft voorgesteld, klaar en helder voor den leerling gemaakt heeft. Jammer maar, dat het Maleisch er onder geleden heeft! Een enkel bewijs zij hier tot staving mijner bewering bijgebragt.

De Heer de H. zondert den term *transitieve werkwoorden*, in navolging van den Heer Roorda, af voor de werkwoorden, die 't voorhechtsel *mă* met den neusklank en tegelijk 't aanhechtsel *i* hebben. Daardoor brengt hij den leerling tot een verkeerd begrip van de werkwoorden, die genoemd aanhangsel niet hebben, te meer daar hij, als voorbeeld van deze soort, meestal zulke werkwoorden aanhaalt, als dikwijls ook intransitief gebezigd worden. Zoo de leerling dus een werkwoord vindt als *mänimpa* (*op* iets *vallen*), dan zal hij alligt dit gelijk stellen met een intransitief werkw., en dus aan *vallen* denken; maar dan ook niet begrijpen wat op blz. 249 der Bloemlezing, reg. 11 v. ond., د تمڤ دولة مرحوم beteekent [1]. Nog ongepaster wordt die willekeurige beperking van 't gebruik van den term *transitief*, wanneer men bedenkt dat ook de werkwoorden met 't voorhechtsel *băr* (ook zonder het aanhechtsel *i*) transitief gebezigd worden, b. v. *bärdjamu* (*onthalen, als gast behandelen*), *bärbuwat* (*vervaardigen*), enz. Het is dan ook weder niet juist, dat hij deze laatste soort van werkwoorden *toestandswoord* heeft genoemd, alsof zij gelijk stonden met de werkwoorden met het inhechtsel *um* in 't Javaansch, waarop de Heer Roorda dien term, naar mijn inzien, althans met meer schijn van regt, heeft toegepast. Door dien term voor de werkwoorden met het voorhechtsel *băr* te reserveren, heeft de Heer de Hollander tevens zijne aandacht te veel laten aftrekken van de nog tamelijk talrijke overblijfselen van het inhechtsel *um* in

[1] Die woorden beteekenen: *dan zal hem de vloek van wijlen zijne majesteit treffen*, letterlijk: *dan zal op hem gevallen worden door de majesteit van den overleden sultan.*

't Maleisch. Wel brengt hij daarvan enkele voorbeelden bij, maar hij gaat eenige der merkwaardigste en die voor den leerling het meest opheldering behoeven, met stilzwijgen voorbij. Hiertoe behooren *kămănakan* [1] (in plaats van *kumanakan*) van *anak*; *kămuning* (in plaats van *kumuning*) van *kuning* [2]; *kămădijan* (in plaats van *kumudijan*) van *kudijan* (Menangk. en Bat. *pudijan*; vgl. *kămudi*). Bij deze voorbeelden bepaal ik mij, omdat zij in de bestaande Woordenboeken te vinden zijn; want ik wil niets aanhalen waartoe de Heer de H. onder het drukken van zijn werk geen toegang kon hebben. Maar ik moet ter opheldering van de aangevoerde voorbeelden, en tevens van enkele reeds door den Heer de H. bijgebragt, hier nog bijvoegen, dat de schrijver, waar hij over de uitspraak handelt, wel wat duidelijker had mogen uiteenzetten, dat de kleurlooze klinker *ă* of *ĕ* dikwijls de plaats inneemt van een anderen klinker in eene lettergreep, die vooraan, 't zij onmiddellijk vóór de geklemtoonde staat, of wel daarvan verwijderd is. Van de door von Dewall vermelde uitspraak *sătăra* (uit *sutra*), *măntări* (uit *mantri*), enz., had hij moeten gebruik maken, en dan zou het hem onmiddellijk zijn ingevallen, dat b. v. *kămănakan* uit *kumanakan* is ontstaan.

Een ander voorbeeld, waaruit blijkt dat de Heer de H. de Maleische Spraakkunst te zeer op de leest der Javaansche geschoeid heeft, geven ons de collective substantiven met herhaald stamwoord, die hij geheel naar 't Javaansch verklaart. Zoo leert hij dat *kajukajuwan* (*geboomte*) is afgeleid van *kajuwan*, in plaats van te zeggen, dat het collectief van *kaju* gevormd wordt door herhaling van 't stamwoord, met bijvoeging van het aanhechtsel *an*. De reduplicatie alleen van de eerste lettergreep, die in 't Javaansch optreedt, waar 't woord met een medeklinker begint en niet éénlettergrepig is, past de Heer de H. mede op het Maleisch toe, maar tot staving brengt hij woorden bij, die onmiddellijk uit het Javaansch overgenomen zijn, zoo als *tătampan*, *băbanjon*, enz.

Om aan zijne zucht bot te vieren aan 't Maleisch de woordvorming van 't Javaansch te geven, heeft de schrijver hier en daar zijne toevlugt genomen tot tusschenvormen, waarvan hij het bestaan niet gemakkelijk zou kunnen bewijzen. Zoo b. v. leidt hij *kălămari* (ook *kălămarin*), *gisteren*, af van *kalama* (accidenteel passief van *lama*,

---

[1] De *k* in plaats van den klinker, heeft de Hoogleeraar Roorda (Jav. Gram., § 191) reeds verklaard; dit woord beteekent dus eigentlijk *als 't ware een kind zijn* (men denke aan 't erfregt van den Menangkabou Maleijer, bij wien de zoon van eene zuster alles erft).

[2] Dat dit substantief geworden is, kan men gemakkelijk verklaren uit het wegvallen van een vroeger er bij gebezigd naamwoord, zoodat men eigenlijk *kaju kămuning*, d. i. *'t zich geel vertoonende hout*, zou moeten zeggen.

d. i. *lang vervlogen*) en *ari* (*dag*) [1]. Aan deze zijne afleiding geeft hij de voorkeur boven de mijne van *kălam* (*duister*) en *ari* (*dag*), en ignoreert de analogie van 't Bataksche *nabodari* (*gisteren avond*) van *bọt* (*duister zijn*) en *ari*, en van 't Menangkabausche *kapătang* (*gisteren*) van *pătang* (*duister*); vgl. ook Jav. *wĕngi* (*nacht*) met *wingi* (*gisteren*).

Met hetgeen de schrijver in het tweede deel van zijn werk (Letterkunde, blz. 265 vv.) over het onderscheid van *Hoog-* en *Laag-Maleisch* en verder over de tongvallen zegt, kan ik mij in 't geheel niet vereenigen. De meening van Dulaurier, dat namelijk 't Maleisch in de door den Heer Roorda van Eysinga in Arabisch schrift uitgegeven werken, Bataviaasch Maleisch zoude zijn, geeft hij zich nog de moeite te bestrijden, terwijl hij aan Werndly en Valentyn, die in de Molukken leefden en ten gevolge van 't groote onderscheid tusschen het Maleisch der geschriften en 't Maleisch dat hun dagelijks van vreemdelingen tegenklonk, de *uitvinders* van dat onderscheid tusschen Hoog- en Laag-Maleisch zijn geworden, een gezag toekent, dat hun billijkerwijze niet toekomt. Het is een bijgeloof, dat onderscheid tusschen Hoog- en Laag-Maleisch, even belagchelijk als een onderscheid zoude zijn tusschen Hoog- en Laag-Hollandsch. Wil men 't Maleisch door vreemdelingen verbrabbeld, Laag-Maleisch noemen, ik heb er vrede mede, maar dan zal men 't Hollandsch van een Hottentot of Kaffer, enz. *Laag-Hollandsch* moeten noemen, en 't Hollandsch van een Amsterdamschen kruijer *Hoog-Hollandsch*. Wat men *Laag-Maleisch* heeft gelieven te noemen, is niets anders dan een door vermenging van verschillende natiën ontstaan poespas, waarin iedere nationaliteit van 't hare heeft ingeschoven, waar zij 't regte woord in 't Maleisch niet vinden konde. Diegenen die beweren, dat er een Laag-Maleisch bestaat, dat beter is dan *de* brabbeltaal, zullen daarmede bedoelen de taal der stukken door rasverwante vreemdelingen opgesteld, als b. v. door beschaafde Javanen. Maar men kan hier toch eigenlijk den naam Laag-Maleisch niet toepassen, en moest liever zulk eene taal den naam geven van *Maleisch met fouten*, waarvan 't aantal afhangt van des vreemdelings kennis der taal. Te Batavia spreken de Mohammedaansche inlanders Maleisch, dat geheel verschillend is van 't Maleisch door Europeanen, Chinezen, Arabieren en andere vreemdelingen gesproken. Dit Maleisch, hoewel hemelsbreed verschillende van dat der Padangsche bovenlanden en dat van 't Maleische schiereiland, is daarom nog geen *Laag*-Maleisch; want het is geen brabbeltaal, maar een taal die, hoewel meer Europesche bestanddeelen inhoudende, in rijkdom niet bij de zustertalen achterstaat en de nadere kennismaking

---

[1] Dit zou, naar de opvatting van het accidenteel passief door den Heer Roorda, niet beteekenen: "*verouderde dag*," maar "*langdurig geraakte dag*."

overwaardig is. Wat men in Ned. Ind. *Laag-Maleisch* noemt, is overal verschillend naarmate van de taal die er invloed op oefent. Een Europeaan op Sumatra zal in zijn Maleisch menig voorwerp een naam geven, dien hij gedurende zijn verblijf van de inlanders geleerd heeft, zoodat zijn Maleische woordenschat verschillen moet van dien van zijn landgenoot, die zich op Java ophoudt. Een in de bovenlanden van Padang gevestigd Europeaan spreekt van *anou* (in plaats van *ănou*), als hij een *saguweerboom* bedoelt, terwijl iemand op Java *areng* (van 't Jav. *arèn*) zou bezigen [1]. Dat er in 't Maleisch van vreemdelingen graden moeten bestaan, is zeer natuurlijk [2]. Een rasverwante vreemdeling zal oneindig beter 't Maleisch kunnen leeren spreken dan een Arabier, Chinees of Europeaan. 't Italiaansch van een Turk of Arabier in een der havens van de Middellandsche Zee, is niet zoo goed als dat van een Spanjaard of Portugees, die in vergelijking van een Turk of Arabier *Hoog-Italiaansch* spreekt. De Heer de H. heeft met dat Laag-Maleisch blijkbaar geen weg geweten, want in zijne Spraakkunst spreekt hij, waar hij aan de brabbeltaal voorbeelden ontleent, steeds van "in 't dagelijksche leven." Op blz. 31 reeds vertelt hij ons in allen ernst dat in 't dagelijksch leven zulke woorden als داون en لاوت éénlettergrepig uitgesproken worden. Heeft hij ook dit uit Roorda's Javaansche Grammatica (bl. 15) geleerd? Maar dan is het hem ontgaan, dat de Heer Roorda in de Bijvoegsels (bl. 504, r. 1 v. ond.), zijne bewering wijsselijk tot de slechte uitspraak van Europeanen heeft beperkt. De taal van 't dagelijksch leven verschilt van de geschrevene niet in grammatische regelen, maar alleen in mindere pedanterie met het gebruik van Arabische woorden. In den regel spreekt de gemeene man zijne taal zeer goed, omdat hij zelden zoo vertrouwelijk met vreemdelingen is als de hoofden. Nog erger misbruik wordt van dat "in 't dagelijksch leven" gemaakt, wanneer het wordt toegepast op woordvormen, die eigenlijk Javaansch zijn, zoo als op blz. 181, waar wij lezen, dat *sijapa* in 't dagelijksch leven *sapa* wordt uitgesproken. Niet minder fraaije voorbeelden uit het dagelijksch leven zal men blz. 198 en 225 aantreffen.

Eenige meerdere kennis van het Arabisch zou den Heer de H. bij eene nieuwe uitgave niet kwalijk te pas komen.

In de opgave der Arabische titels van Maleische werken, begaat

---

[1] Zoo ook zegt hij *dare* (in plaats van *darèq* دارت) om *bovenland* aan te duiden, terwijl een Europeanen op Java *udik* bezigt.

[2] Men kan ze leeren kennen uit de door 't Gouvernement uitgegeven schoolboekjes, die een aardige bijdrage bevatten van de onnoozelheid, waarin men op Java nog omtrent het Maleisch verkeert.

regelt, dat wel de arbeid wordt betaald, maar toch zóó, dat de uitstekendste leeraren voor hunne benoeming bedanken, zoodra zij elders betere voorwaarden kunnen bedingen, met dat gevolg, dat men zijn toevlugt moet nemen tot personen, van wie men welligt heel veel goeds *verwacht*, maar niets *weet*; dat men eindelijk door andere kleine practische en locale schikkingen den toegang tot de school belemmert, dan zal waarschijnlijk die school niet druk bezocht worden, en de post van ettelijke duizenden op de Gemeentebegrooting wel het voornaamste teeken zijn, waardoor men tot het vermoeden komt, dat in zoodanige plaats werkelijk een school voor Middelbaar Onderwijs bestaat.

Maar op die wijze zal wel nergens, of althans bijna nergens, gehandeld worden; de regel zal zijn, dat men de scholen, waar ook gevestigd, zoo goed mogelijk inrigt, en wel zóó, dat ze toegankelijk zijn voor hen, voor wie ze in de eerste plaats bestemd zijn; de enkele uitzonderingen, welke mogten voorkomen, zullen van niet veel invloed zijn op den toestand van de natie in het algemeen; wie de schuld draagt zal bijna ook uitsluitend de schade ondervinden. Maar het is een andere vraag, van meer belang: hoe zullen de leeraren hun taak begrijpen? want van hen en van hunne manier van onderwijs geven zal het voornamelijk afhangen, of het beoogde doel al dan niet wordt bereikt.

Het hierboven aangehaalde werk geeft ons gereede aanleiding om de gestelde vraag met een enkel woord te bespreken. De schrijver, "Leeraar in de Staats- en Handelswetenschappen aan de Hoogere "Burgerschool te Dordrecht", noemt zijn werk een "Handboek, voor- "namelijk ten gebruike bij het Middelbaar Onderwijs." Is nu het werk geschikt voor dit doel, en moet men wenschen, dat de methode van onderrigt, daarin gevolgd, ook elders dan te Dordrecht worde aangenomen; dat dit Handboek alzoo overal op onze Middelbare scholen worde ingevoerd?

Die vraag is niet zonder gewigt, want hetgeen voor het Handelsregt waar is, zal ook wel voor vele andere vakken gelden; het werk daarenboven zal aan jeugdige, veeltijds onervaren, docenten in een der moeijelijkste vakken, tot steun en staf moeten strekken op hunne soms hobbelige baan, en verdient dus, even als elke poging om den bloei van het middelbaar onderwijs te bevorderen, belangstelling.

Ik zal trachten dat antwoord te geven, op gevaar af van een schrijver onaangenaam te zijn, dien ik gaarne te vriend hield en die door uitstekende werken op een ander gebied dan dat van het positieve regt, een zoo gunstigen naam verworven heeft.

Een der voornaamste grieven tegen de wet op het Middelbaar Onderwijs is deze: dat zij het getal leervakken te zeer heeft uitgebreid; men vreest dat te velerlei zal worden gedoceerd en dat de qualiteit zal worden opgeofferd aan de quantiteit.

Inderdaad is die vrees niet van allen grond ontbloot; het gevaar is niet gering en alleen tact en eene juiste methode van onderwijs kan het afweren.

Zal het voorgeschreven onderwijs goede vruchten dragen, dan moet men beginnen met een onderscheid te maken tusschen *leer-* en *studie*vakken; tusschen die vakken, waarbij het voornamelijk, zoo niet alleen, te doen is om hetgeen de leerlingen positief moeten weten en in het geheugen prenten, en die, welke meer uitsluitend bedoelen ontwikkeling van het verstand, het verkrijgen van eenige, zij het dan ook slechts weinige, heldere en duidelijke begrippen.

Zoo zal men bijv. een onderscheid moeten maken tusschen het onderwijs in de Nederlandsche Taal, waarbij het doel vóór alles is, dat de leerlingen weten hoe ze schrijven en spreken moeten, zonder dat het juist noodig is om te leeren *waarom* men zoo schrijft, en de studie der staatsinrigting, bestemd om in groote trekken het doel van ons staatsbestuur en de middelen waardoor dat doel kan worden bereikt, duidelijk te maken; maar allerminst om het geheugen der leerlingen nutteloos af te matten met allerlei, voor hen onbelangrijke bijzonderheden: het aantal leden van de Eerste en van de Tweede Kamer, de grenzen der Kiesdistricten, enz.

Zal het door de wet beoogde doel bereikt worden, dan is er verder — en ik had dit welligt in de eerste plaats moeten noemen — een tamelijk groote mate van zelfverloochening noodig bij velen der onderwijzers. Gaat elk docent uit van de onderstelling, dat *zijn* vak eigenlijk het voornaamste is; zoekt elk voor zich een zoo groot mogelijk deel te krijgen van den tijd voor het schoolonderwijs bestemd, en laten de Directeuren zich daardoor verleiden om het aantal schooluren grooter te stellen dan hun in abstracto wenschelijk voorkomt; tracht de docent nog daarenboven zich schadeloos te stellen voor het naar zijne meening te karig aandeel, dat hem in de schooluren is toegewezen, door veel werk te huis te laten verrigten, dan zal de leerling, overstelpt door arbeid, al zeer spoedig den lust verliezen en van vele zaken iets weten, maar van niets voldoende op de hoogte zijn.

Ik heb voor het Handelsregt, welks *beginselen* de Heer S. in zijn Handboek meent uiteen te zetten, niet minder sympathie dan de schrijver; ik hoop het aan de School van Handel en Nijverheid te Amsterdam met evenveel ijver en liefde te onderwijzen, als hij te Dordrecht, ofschoon dan ook naar eene geheel andere methode;

maar dit neemt niet weg dat, naar mijne overtuiging, dit Handelsregt uit den aard der zaak een *studievak*, bij het Middelbaar Onderwijs een *bijvak* is.

Men versta mij wel: kennis, volledige en naauwkeurige kennis van het positieve regt, van Burgerlijk- en Handelsregt, zelfs van Regtsvordering, Strafvordering en Strafregt, acht ik voor elk zonder onderscheid wenschelijk. Maar door te veel te wenschen wordt dikwerf weinig of niets verkregen, en bij de niet te veranderen omstandigheid, dat niemand tot volmaakte kennis geraakt, en slechts zeer weinigen het ideaal van geleerdheid in de zeer verre verte naderen, moet men eene keuze doen en letten op de waarheid van het gezegde: que le mieux est souvent l'ennemi du bien.

Nu meen ik, dat de Heer S. in zijn Handboek den leerlingen aan den eenen kant te veel geeft en hun aan den anderen kant het meest noodige onthoudt.

Uitgaande toch van de op zich zelve juiste stelling, dat tot kennis van het Handelsregt ook kennis van het Burgerlijk Regt noodig is, en dat beiden, Handelsregt en Burgerlijk Regt, in een zeker verband staan tot het Staatsregt, geeft schrijver — hij zelf zal het gaarne erkennen — een excerpt uit het Burgerlijk Wetboek, een dito uit het Wetboek van Koophandel en eenige uittreksels uit andere wetten, alles — van des schrijvers standpunt — misschien niet onoordeelkundig tot een geheel zamengevoegd. Daargelaten nu de vraag, of een man als de Heer S. het publiek aan zich verpligt door een zoo onwetenschappelijken arbeid als het excerperen van wetten is, en daargelaten ook de vraag, of wij in de Pinto's Handleidingen (1^e afd.) en in de verkorte editie van het werk van Diephuis, niet even goede uittreksels vinden, heb ik groot bezwaar vooreerst hiertegen, dat men aan de leerlingen op de Middelbare Scholen uittreksels van Wetboeken laat van buiten leeren, en ten andere tegen datgene, wat de Heer S. geëxcerpeerd heeft.

Het Middelbaar Onderwijs stelt zich niet ten doel geleerden of halve geleerden te vormen, maar door veelzijdige ontwikkeling bruikbare en bekwame leden der maatschappij. Men wil zeer zeker, dat de leerlingen bij het verlaten der school met de noodige positieve kennis zijn toegerust, maar toch voor alles, dat zij het werkelijk leven ingaan met een flink ontwikkeld verstand.

Het van buiten leeren en in het geheugen bewaren van de bepalingen onzer Wetboeken is voor de jongelieden op de Burgerscholen geheel overbodig en dus schadelijk. Daartoe wordt zeer groote inspanning vereischt, zonder dat het doel — doordringen in den geest der wet en in het wezen van het regt — wordt bereikt. Die doellooze inspanning nu ontrooft niet alleen tijd aan nuttiger arbeid, maar wekt alligt in plaats van kunde, onkunde, den valschen waan

namelijk, dat men veel weet. Later heeft men dan een andere school noodig, de veeltijds harde school der ervaring, om dien valschen waan te verdrijven en de dan practische mannen te overtuigen, dat zij als jongens monnikenwerk verrigtten.

"Om de wetgeving van een Staat tot een werkelijk begin-"sel te doen zijn, om ze te doen voortgaan in gelijken tred met de "steeds zich wijzigende behoeften des maatschappelijken levens is "het noodig dat hare kennis meer en meer doordringe als gemeen "eigendom in alle kringen der maatschappij", zegt de Heer S., en — al moeten we ook hopen, dat de Wetgeving zich zal ontwikkelen naar de behoeften des levens, lang vóór zij het gemeen goed van allen is geworden — tegen de juistheid dier opmerking valt niets in te brengen.

Maar wat is er noodig om de Wetgeving inderdaad tot een levend beginsel te maken voor het volk?

De Heer S. heeft de studiejaren niet zoo ver achter den rug of hij herinnert zich het: scire leges non hoc est earum verba tenere sed legis vim ac potestatem; hij zelf erkent in zijne inleiding, dat *studie* van het Handelsregt onmisbaar is; — welnu, de kennis van het Regt is iets anders dan de kennis der tafels van vermenigvuldiging; hier is het minder te doen om uitgebreide wetenschap, dan om helder inzigt in de hoofdbeginselen, en dit inzigt nu kan, vrees ik, geen leerling door het Handboek van S. verkrijgen. Ik kan mij onmogelijk voorstellen, dat de leerling inderdaad doordringt in de beginselen van het regt; dat een nieuwe en frissche gedachte in zijn brein wordt opgewekt, wanneer de leeraar, sprekende van papier aan toonder, Sickenga nazegt:

"Papier *aan toonder* is eene andere vorm voor hetzelfde *handelspa-"pier*, als waaronder de gewone *traite* (aan *order*) zich voordoet, het "draagt denzelfden *risiko* over, slechts met beperkter aansprakelijk-"heid van den oorspronkelijken uitgever en de latere personen door "wier handen het circuleert. Het papier *aan toonder* moet binnen "3 *dagen* worden overgedragen of aan den betrokkene (gewoonlijk "*kassier*) ter betaling aangeboden, op verbeurte van verhaal op be-"trokkene en regres tegen voorlieden; het blijft slechts 10 *dagen* "verzekerd door den oorspronkelijken uitgever, mits bewijzende vol-"doende waarde gedurende dien tijd bij den betrokkene voorhanden "gehad (en ze sedert niet teruggetrokken) te hebben,"
en dan als toegift art. 226 W. v. K. letterlijk opdreunt.

Het is mogelijk dat ik mij vergis en het bevattingsvermogen van de Amsterdamsche leerlingen te laag taxeer, of wel, dat het intellectueel waterpas te Dordrecht verre boven Amsterdamsch peil is opgeklommen, maar voorshands schijnt het mij toe, dat ik de jongelui met evenveel succes eenige regels uit den Ilias kan voorlezen als de hierboven aangehaalde regels van den Heer S.

Dit eene voorbeeld zij hier voldoende; ieder die het Handboek doorbladert, zal naast het mijne zonder moeite tal van andere voorbeelden vinden, waarop het bovengezegde evenzeer toepasselijk is. Niet dat S. onwaarheid predikt, neen, behoudens enkele kleine uitzonderingen is hetgeen hij verkondigt even waar als de wet zelve, die hij naspreekt; maar zijne voorstellingen passen niet voor de lezers, in wier belang het boek werd opgesteld.

Misschien is het heel aardig voor een jongen te vernemen: "Dat "de vader het regt heeft tot *ontkenning* van het kind, waarvan zijne "vrouw is bevallen, door middel eener regtsvordering voor de Arr. "Regtb., binnen eenige weken na de inschrijving in de geboorte-"registers, of bij afwezigheid" (van de registers?) "te dier tijde na "terugkeer, voor zoo verre die geboorte plaats heeft vóór den 180sten "dag, sedert voltrekking des huwelijks;" — welligt ook zal de wetenschap, dat "de wet hem verbiedt met zijn moei of oudmoei een "huwelijk aan te gaan" hem voor latere teleurstellingen vrijwaren; maar ik zou toch durven beweren, dat de tijd op de Middelbare Scholen beter en nuttiger kan worden besteed dan met de ontwikkeling van deze en duizende dergelijke bepalingen in het Handboek aangestipt; ik durf beweren, dat de leeraar onverantwoordelijk handelt, wanneer hij zijne leerlingen dergelijke spijs voorzet en dat het laten napraten van woorden allerminst kan strekken om "de wetge-"ving van een Staat tot een werkelijk levend beginsel te doen zijn."

Maar niet alleen tegen de methode, welke S. volgde, heb ik bezwaar; moet er geëxcerpeerd worden uit onze wetboeken, dan zou ik nog altijd meenen dat dit met meer oordeel behoorde gedaan te worden dan hier is geschied.

Handelsregt en Burgerlijk Regt staan in naauw verband, zegt de schr., en van dat juiste standpunt uitgaande, vindt hij aanleiding om het gehcele, of nagenoeg het geheele Burg. Wetb. te excerperen; niets wordt vergeten: Afstamming, Bloedverwantschap, Huwelijk, Minderjarigheid en Voogdij, Krankzinnigheid, Curateele, Naam, Woonplaats, Afwezigheid, Regtsvermoeden van Overlijden, Eigendom, Erfdienstbaarheid, Erfopvolging, alles wordt behandeld, tot in de kleinste bijzonderheden, of liever, de meeste, zoo niet alle, daartoe betrekkelijke wetsbepalingen worden opgesomd. Zoo leeren we:

"De persoonlijke vrijheid wordt gewaarborgd zelfs tegenover de "eigen verbindtenis van den persoon wien het aangaat tot een blij-"vende dienst voor het leven." (sic!!)

"De acte (van geboorte) wordt opgemaakt door den ambtenaar "van den burgerlijken stand, die des noods kan vorderen vertooning "van het kind."

"De echtgenoot en kinderen uit een nog bestaand huwelijk kun-"nen het tweede huwelijk des anderen echtgenoots stuiten."

Zoo vinden we de belemmeringen, die een trouwlustig jongmensch in vervulling zijner dierste wenschen kunnen hinderen, even naauwkeurig vermeld als de gevallen, waarin echtgenooten, bij wie de eerste gloed van het liefdevuur is uitgebluscht, de weleer fluweelen banden des huwelijks kunnen verbreken, en honderd andere zaken, wier kennis (al kon ze volgens des S. methode verkregen worden) niet alleen van zeer ondergeschikt belang is, maar die daarenboven tot het Handelsregt in geen verband staan.

Zeker, Burgerlijk Regt, Handelsregt, Staatsregt, staan tot elkander in naauw verband, maar hetzelfde kan gezegd worden van alle deelen der Regtswetenschap, ja, van alle wetenschappen, die, naar het oordeel van geleerden, naauw aaneenhangen, zoo naauw, dat zij alle te zamen eigenlijk slechts ééne wetenschap, de Wetenschap, uitmaken. Maar ik vraag u, wat heeft men op de Burgerschool met die hoog wetenschappelijke spheer te maken? Het daar gegeven onderwijs moet tot practische resultaten leiden; en zal dit mogelijk zijn, dan behoort men een veel eenvoudiger en nederiger standpunt in te nemen.

Er zijn voor alles twee zaken, welke hierbij vaststaan: 1°. dat de vakken, waarin onderwijs zal gegeven worden, zijn bepaald en dat de leeraren die bepaling niet kunnen wijzigen; 2°. dat een cursus 5 jaren duurt, een werkjaar omstreeks 250 dagen en het gedeelte van den dag, voor schoolonderwijs beschikbaar, zes, hoogstens acht uren.

In de weinige beschikbare uren moet onderwijs worden gegeven in al de voorgeschreven vakken. Geen wonder, dat elk leeraar klaagt, dat hem te weinig tijd wordt ingeruimd; maar hoe meer er voor die klagt te zeggen valt, hoe meer reden ook om de beperkte ruimte goed te vullen en het onderwijs zoo vruchtbaar mogelijk te maken.

In verband met de bovenstaande opmerkingen, zou ik meenen dat de leeraar in het Handelsregt zich niet heeft te beklagen, als hij bijv. gedurende één jaar aan de hoogste klasse twee uren per week onderrigt kan geven. Maar, gesteld zelfs dat hem eens zooveel tijd wordt toegestaan, dan nog begrijpt elkeen, dat geen enkele leerling, zelfs niet de meest vlugge en meest ijverige, die toch ook van Civiel Regt en Regt in het algemeen nog geen flaauw begrip bezit, zoo ver gebragt kan worden, dat hij op de hoogte komt van het Handelsregt, op zulk een hoogte, dat hij zich zelf kan helpen en zijn eigen advocaat zijn. Er is dunkt mij zelfs geen denken aan, om het geheele handelsregt met eenig gunstig gevolg met den leerling te doorloopen.

De vraag hoeveel men afhandelt, treedt dus op den achtergrond en het kan er nog slechts om te doen zijn, na te gaan wat men behandelen moet en hoe.

stroopende soldaten hadden af en toe gevangenen opgebragt. Voor dezen was de tusschenkomst van Pater Cypriaan hoogst weldadig, en nooit verliet de waardige man de vesting, of zegeningen volgden hem na, en Gerard de Preys deed hem uitgeleide. En toch werden deze bezoeken hem noodlottig. Hij had de onvoorzigtigheid te meenen dat hij ze kon voortzetten, toen reeds de Spanjaarden de stad hadden omsingeld. Hij geraakte werkelijk zonder hinderlijke ontmoeting binnen het Kasteel, en Héraugière stelde hem voor, nu voor goed te blijven, terwijl Gerard de Preys met ernstige bezorgdheid aandrong dat hij dit voorstel zou aannemen. Hij glimlachte over hunne bekommering en wilde er niet aan toegeven. Zijn kleed was hem bescherming genoeg, meende hij, al had hij het gansche Spaansche leger moeten doortrekken. Werkelijk hadden zijn kleed en stand den Spaanschen soldaten heilig moeten zijn; maar hij kwam uit het Kasteel, dàt wekte wantrouwen; de verdenking scheen zelfs geregtvaardigd, daar men hem met een der officieren uit de vesting had zien wandelen, die hem zoo ver mogelijk uitgeleide had gedaan. Mishandeld door de woestaards, met wie hij geen woord konde wisselen, was hij te fier om zich te regtvaardigen voor Lekkerbeetje, den Luitenant van Ridmeester Grobbendonck, die hem een spion schold, en die wilde dat hij het tegendeel zou bewijzen, door hun de aangelegenheid van het Kasteel te verraden, en inlichtingen te geven omtrent de bezetting, de sterkte en meer wat de Pater had kunnen waarnemen, doch wat hij oordeelde niet te mogen overleveren aan den vijand. Ook was zijn proces spoedig gemaakt. Hij werd opgehangen in het gezigt van 't Kasteel. Al jaren lang martelaar bij intentie, scheen hij het lot, om het feitelijk te worden, niet te kunnen ontgaan. Héraugière en zijne geuzen-soldaten hadden hem gespaard, opdat Grobbendonck en zijne rabauwen dien gruwel zouden plegen. Rosse Jan, de werkelijke spion, die alomtegenwoordig was en toch nergens te vatten, kwam later deze sombere nieuwsmare overbrengen; de haat van de Preys tegen Spanje was er tot bloeddorst door gestegen, maar de gelegenheid die te losschen, was hem nog niet gegund.

---

daad bepalen; in één woord, hij zal, de voorkomende moeielijkheden beter doorgrondende, het gevaar van procedures gemakkelijker keeren, niet door zijn eigen advocaat te zijn, maar veeleer (en dit is de moraal van het onderwijs, de toepassing van de preek, en tevens de troostgrond voor alle advocaten, die niet gaarne zouden zien dat heel het volk juristen werd) door spoediger dan anderen tot de overtuiging te komen, dat men bij het naderen van het onweêr niet beter kan doen dan zoo spoedig mogelijk den raad van deskundigen in te winnen.

October 1865. J. C. DE VRIES.

Verslag over het jaar 1864, *zamengesteld door de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia. Te Batavia, bij Bruining en Wijt.* 1865.

Het Verslag der Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia zal zeker meer dan menig ander handelsverslag de aandacht trekken en gelezen worden. Het verdient deze onderscheiding ten volle, niet alleen om de belangrijkheid der onderwerpen daarin behandeld, maar ook door het gezag, hetwelk de meeningen dier kamer aan de bekwaamheid van hare leden en de hooge positie die zij in den Bataviaschen handelstand innemen, ontleenen.

Het was een goed besluit der regering, op de 5 hoofdplaatsen van den handel in Neêrlandsch Indië Kamers van Koophandel in te stellen. De handel heeft er behoefte aan bij de regering vertegenwoordigd te worden door mannen met de eischen van het handelsverkeer bij ondervinding vertrouwd, die goede maatregelen voorbereiden en tegen verkeerde bij tijds waarschuwen kunnen. Maar ook de regering heeft aan de voorlichting van dergelijke mannen behoefte. Er bestaan in de Indische maatschappij nog zoovele verkeerdheden, welke uit een verouderd stelsel voortvloeijen, dat het haar niet mogelijk is daarin op eens verbetering te brengen. Vele zelfs zullen hare aandacht ontsnappen, indien zij niet door deskundigen daarop gewezen wordt. Doch zij moet in deze vertrouwen kunnen stellen; zij moet de overtuiging hebben dat de verbeteringen, welke van haar verlangd worden, voor den gezamenlijken handelstand en niet slechts door de bijzondere belangen van enkelen gevorderd worden, dat de voorgestelde maatregelen met het oog op de algemeene eischen van den handel en niet alleen voor de verlangens van dezen en van genen beraamd zijn. Dergelijke voorlichting ontbrak haar tot nog toe geheel; wel kwamen er klagten en voorstel-

Is het nu waar, dat handelsregt een studievak is (gelijk S. het zelf noemt), dan kan, dunkt mij, ook het antwoord op die vraag niet moeielijk zijn; het komt dan hierop neêr: de leeraar zoekt aan den leerling juiste, heldere begrippen te geven van de wetsbepalingen en regtsvoorschriften aangaande die onderwerpen in het handelsregt, wier kennis in het dagelijksch leven het meest te pas komt, zonder zich met bijzaken in te laten of quaesties te behandelen, tenzij die strekken kunnen om het algemeen begrip duidelijker te maken. De leeraar zal al dadelijk zien, dat het, om zijn doel te bereiken, onvermijdelijk noodig is aan zijne leerlingen eene juiste voorstelling te geven van de verbindtenissen en overeenkomsten in het algemeen. Daarmeê beginnende zal hij, ofschoon alleen het bepaald *noodzakelijke* uit het Burg. Wetb. behandeld wordt, welligt bij het einde van den cursus niet veel meer dan de eerste 200 artt. van het Wetb. van Kooph. behandeld hebben; maar althans in de gelegenheid zijn geweest den leerling een klaar begrip te geven o. a. van den wissel en zijne regtskundige gevolgen.

Indien de leeraar voor zijn taak berekend is, zal hij, zoo handelende, het oordeel van den leerling aanzienlijk gescherpt, zijn verstand ontwikkeld hebben; hij zal hem geleerd hebben de zaken, althans éêne zaak, uit een regtskundig oogpunt te beschouwen, en hem nog daarenboven de methode hebben aangewezen, waarnaar hijzelf desverkiezende (het geval is wel onwaarschijnlijk, maar toch niet onmogelijk) verder zal kunnen gaan.

Vraagt men welk *direct* voordeel zoodanig onderwijs in het handelsregt zal medebrengen, dan antwoord ik volgaarne, geen positief, maar wel negatief direct voordeel.

Terwijl het onderwijs, dat de Heer S. in en door zijn Handboek voorstaat, er onmisbaar toe moet leiden, dat de leerlingen zich verbeelden op de hoogte te zijn van het handelsregt, omdat ze daarover veel kunnen praten, en er niet genoeg van begrijpen om de moeielijkheden in te zien, zal de leerling, na het onderwijs, zoo als ik bedoel, de school verlaten met de overtuiging, dat hij van handelsregt nog zeer weinig weet: hij zal bemerken, dat zij die, òf door ondervinding òf van hooren zeggen (omdat A. of B. ook eens een dergelijk geval had) iets van het regt meenen te weten, zich bedriegen; dat de regtsstudie een *studie* is; dat hij, die er zich niet geheel aan wijdt, er in den regel niets van weet; dat er moeielijkheden en zwarigheden zijn, daar waar een leek meent dat alles zeer duidelijk is; hij zal leeren inzien, hoe naauwkeurig men de wet moet doorgronden om hare bedoeling te vatten; hoe een paar woorden in een enkel artikel slechts zeer zelden beslissen en zeer dikwijls, buiten verband tot het geheel beschouwd, voor den oppervlakkigen lezer juist het omgekeerde zeggen van hetgeen ze inder-

vooral, dat men eene keuze heeft weten te doen uit de opgaven, en niet uit bejag naar volledigheid maar alles heeft opgenomen wat werd opgegeven, belangrijk of niet. Bovendien, wanneer men niet kan verkrijgen alles wat men wenscht, wete men zich te behelpen met hetgeen bereikbaar is. In deze opzigten voldoet het verslag aan de meest strenge eischen. Als voorbeeld daarvan kan aangevoerd worden: de verzameling der cijfers van in- en uitvoeren uit de handelsberigten opgemaakt, tot welke bron men, bij gebrek aan officiële opgaven, de toevlugt moest nemen. De Kamer drong op de maandelijksche uitgave van deze bij de regering aan; doch zij liet, bij het vooruitzigt dat hiertoe zou worden overgegaan, niet na thans reeds te geven wat zij vinden kon. Het gemis aan die officiële opgaven maakte het haar echter onmogelijk iets omtrent den inlandschen handel mede te deelen; zij verkeerde dienaangaande in volslagen duisternis, want de gegevens daarover zijn niet uit andere bronnen te putten.

Het 1ste hoofdstuk van het verslag bevat eene mededeeling van de verschillende onderwerpen door de Kamer behandeld; in het 2de zijn de berigten over de handelsbeweging, in het 3de die over de scheepvaartbeweging opgenomen; in het 4de wordt de toestand van nijverheid, landbouw en andere bedrijven, in het 5de die van de geldmarkt aangetoond, terwijl in het 6de verschillende onderwerpen besproken worden, als: de middelen van vervoer, de assurantiemaatschappijen, enz. Het meest trekken de volumineuse bijlagen (zij nemen 342 bldz. van de 532 in) de aandacht; de Kamer heeft begrepen daaronder zoowel hare eigene adviezen, als memoriën van hare leden en andere belangrijke stukken, welke in Indië over eenige onderwerpen van handel en nijverheid verschenen zijn, te moeten opnemen. Hieraan heeft men eene verzameling van stukken te danken, die tot regt verstand van vele Indische kwestiën verdienen geraadpleegd te worden. Behalve een paar stukken, welke ik meer in het bijzonder zal bespreken, wijs ik op het rapport der deskundigen over de wijze van suikerbereiding van den heer Montclar, op de stukken over het muntwezen op Celebes, op die over de slechte bepalingen der wet aangaande de koopmansboeken van inlandsche en van chineesche handelaars, enz. Ook de memoriën van den heer Krajenbrink over de invoering van een patentregt en over de verhuring van woeste gronden, leveren zeer belangrijke bijdragen tot de kennis dier onderwerpen.

De hoofdstukken I en IV hebben mij het *meeste* belang ingeboezemd, omdat men daaruit het oordeel der Kamer over de voornaamste kwestiën van handel en nijverheid leert kennen. Daaronder zijn er van meer locaal belang zoo als de verbetering der gemeenschap met de reede te Batavia en die van de haven zelve; de kwestiën over taxatiën van goederen, waarover het oordeel der Kamer dikwijls werd

Is het nu waar, dat handelsregt een studievak is (gelijk S. het zelf noemt), dan kan, dunkt mij, ook het antwoord op die vraag niet moeielijk zijn; het komt dan hierop neêr: de leeraar zoekt aan den leerling juiste, heldere begrippen te geven van de wetsbepalingen en regtsvoorschriften aangaande die onderwerpen in het handelsregt, wier kennis in het dagelijksch leven het meest te pas komt, zonder zich met bijzaken in te laten of quaesties te behandelen, tenzij die strekken kunnen om het algemeen begrip duidelijker te maken. De leeraar zal al dadelijk zien, dat het, om zijn doel te bereiken, onvermijdelijk noodig is aan zijne leerlingen eene juiste voorstelling te geven van de verbindtenissen en overeenkomsten in het algemeen. Daarmeê beginnende zal hij, ofschoon alleen het bepaald *noodzakelijke* uit het Burg. Wetb. behandeld wordt, welligt bij het einde van den cursus niet veel meer dan de eerste 200 artt. van het Wetb. van Kooph. behandeld hebben; maar althans in de gelegenheid zijn geweest den leerling een klaar begrip te geven o. a. van den wissel en zijne regtskundige gevolgen.

Indien de leeraar voor zijn taak berekend is, zal hij, zoo handelende, het oordeel van den leerling aanzienlijk gescherpt, zijn verstand ontwikkeld hebben; hij zal hem geleerd hebben de zaken, althans ééne zaak, uit een regtskundig oogpunt te beschouwen, en hem nog daarenboven de methode hebben aangewezen, waarnaar hijzelf desverkiezende (het geval is wel onwaarschijnlijk, maar toch niet onmogelijk) verder zal kunnen gaan.

Vraagt men welk *direct* voordeel zoodanig onderwijs in het handelsregt zal medebrengen, dan antwoord ik volgaarne, geen positief, maar wel negatief direct voordeel.

Terwijl het onderwijs, dat de Heer S. in en door zijn Handboek voorstaat, er onmisbaar toe moet leiden, dat de leerlingen zich verbeelden op de hoogte te zijn van het handelsregt, omdat ze daarover veel kunnen praten, en er niet genoeg van begrijpen om de moeielijkheden in te zien, zal de leerling, na het onderwijs, zoo als ik bedoel, de school verlaten met de overtuiging, dat hij van handelsregt nog zeer weinig weet: hij zal bemerken, dat zij die, òf door ondervinding òf van hooren zeggen (omdat A. of B. ook eens een dergelijk geval had) iets van het regt meenen te weten, zich bedriegen; dat de regtsstudie een *studie* is; dat hij, die er zich niet geheel aan wijdt, er in den regel niets van weet; dat er moeielijkheden en zwarigheden zijn, daar waar een leek meent dat alles zeer duidelijk is; hij zal leeren inzien, hoe naauwkeurig men de wet moet doorgronden om hare bedoeling te vatten; hoe een paar woorden in een enkel artikel slechts zeer zelden beslissen en zeer dikwijls, buiten verband tot het geheel beschouwd, voor den oppervlakkigen lezer juist het omgekeerde zeggen van hetgeen ze inder-

daad bepalen; in één woord, hij zal, de voorkomende moeielijkheden beter doorgrondende, het gevaar van procedures gemakkelijker keeren, niet door zijn eigen advocaat te zijn, maar veeleer (en dit is de moraal van het onderwijs, de toepassing van de preek, en tevens de troostgrond voor alle advocaten, die niet gaarne zouden zien dat heel het volk juristen werd) door spoediger dan anderen tot de overtuiging te komen, dat men bij het naderen van het onweêr niet beter kan doen dan zoo spoedig mogelijk den raad van deskundigen in te winnen.

October 1865. J. C. DE VRIES.

Verslag over het jaar 1864, *zamengesteld door de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia. Te Batavia, bij Bruining en Wijt.* 1865.

Het Verslag der Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia zal zeker meer dan menig ander handelsverslag de aandacht trekken en gelezen worden. Het verdient deze onderscheiding ten volle, niet alleen om de belangrijkheid der onderwerpen daarin behandeld, maar ook door het gezag, hetwelk de meeningen dier kamer aan de bekwaamheid van hare leden en de hooge positie die zij in den Bataviaschen handelstand innemen, ontleenen.

Het was een goed besluit der regering, op de 5 hoofdplaatsen van den handel in Neêrlandsch Indië Kamers van Koophandel in te stellen. De handel heeft er behoefte aan bij de regering vertegenwoordigd te worden door mannen met de eischen van het handelsverkeer bij ondervinding vertrouwd, die goede maatregelen voorbereiden en tegen verkeerde bij tijds waarschuwen kunnen. Maar ook de regering heeft aan de voorlichting van dergelijke mannen behoefte. Er bestaan in de Indische maatschappij nog zoovele verkeerdheden, welke uit een verouderd stelsel voortvloeijen, dat het haar niet mogelijk is daarin op eens verbetering te brengen. Vele zelfs zullen hare aandacht ontsnappen, indien zij niet door deskundigen daarop gewezen wordt. Doch zij moet in deze vertrouwen kunnen stellen; zij moet de overtuiging hebben dat de verbeteringen, welke van haar verlangd worden, voor den gezamenlijken handelstand en niet slechts door de bijzondere belangen van enkelen gevorderd worden, dat de voorgestelde maatregelen met het oog op de algemeene eischen van den handel en niet alleen voor de verlangens van dezen en van genen beraamd zijn. Dergelijke voorlichting ontbrak haar tot nog toe geheel; wel kwamen er klagten en voorstel-

len van handelaren bij haar in, doch maar al te dikwijls misten die de kenmerken van kalm overleg en dien bezadigden toon, welke alleen overreden en de gedachte aan nevenbedoelingen verwijderd houden. De behoefte aan de oprigting van kamers van koophandel was daarbij zooveel dringender geworden, nu een nieuw stelsel in de handelswetgeving stond aangenomen te worden, waarvan de voorbereiding en geleidelijke invoering vele moeijelijkheden moesten ontmoeten.

De Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia heeft begrepen van hare werkzaamheden een openbaar verslag te moeten geven. Zij is, voor zooverre mij bekend is, de eenige der vijf Kamers welke dit deed. Haar besluit ten deze verdient dus met dankbaarheid te worden erkend; te meer omdat zij er zich niet uitsluitend toe bepaald heeft alleen datgene op te nemen wat tot haar ressort betrekking had, maar ook onderwerpen welke meer in het bijzonder op andere plaatsen in Indië te huis behooren, doch van algemeen belang voor den handel in Indië zijn te achten, bespreekt. Daaraan heeft men mededeelingen over den toestand der reede van Samarang, over den geldsomloop op Celebes en in het bijzonder te Makassar, over den loop van den indigohandel, die bijna uitsluitend te Samarang wordt gedreven, over dien van den tabakshandel, enz. te danken, waarover men anders niets zoude hebben vernomen.

Het zal wel niet van mij verlangd worden eene kritiek van dat verslag te leveren, of van zijne inrigting en van de mededeelingen daarin vervat, noch dat ik met de Kamer eene lans zal breken over enkele onderwerpen, waarover hare inzigten misschien in Europa niet geheel zullen gedeeld worden. Ik wil liever mij bepalen de aandacht te vestigen op de gewigtige onderwerpen welke door haar besproken zijn, en houd mij verzekerd, dat allen die van dat verslag kennis nemen, een hoogen dunk zullen verkrijgen van de wijze waarop die Kamer de haar toevertrouwde belangen behartigt.

Toch moet ik een voorbehoud maken, voor ik die geheel onnijdige taak aanvaard en van den inhoud verslag geef. Het geldt de inrigting en bewerking van het verslag. De volgorde waarin de onderwerpen zijn behandeld; hunne goede onderscheiding, zoodat elk is gebragt onder de juiste rubriek — hetgeen dikwijls zoo moeijelijk wordt gemaakt door de vereeniging van verschillende takken van bedrijf; — de zorg aan de verzameling der feiten besteed, verdienen wel afzonderlijke vermelding. Dat geene volledige opgaven omtrent alle onderwerpen gegeven zijn, zal wel niemand verwonderen; volledigheid in dergelijke verslagen behoort tot de onmogelijkheden; daarvoor behoeft de Kamer dus waarlijk geene verschooning in te roepen. Maar het komt er meer op aan dat men met zorg alles heeft getracht te verzamelen wat mogelijk was op te sporen en

vooral, dat men eene keuze heeft weten te doen uit de opgaven, en niet uit bejag naar volledigheid maar alles heeft opgenomen wat werd opgegeven, belangrijk of niet. Bovendien, wanneer men niet kan verkrijgen alles wat men wenscht, wete men zich te behelpen met hetgeen bereikbaar is. In deze opzigten voldoet het verslag aan de meest strenge eischen. Als voorbeeld daarvan kan aangevoerd worden: de verzameling der cijfers van in- en uitvoeren uit de handelsberigten opgemaakt, tot welke bron men, bij gebrek aan officiële opgaven, de toevlugt moest nemen. De Kamer drong op de maandelijksche uitgave van deze bij de regering aan; doch zij liet, bij het vooruitzigt dat hiertoe zou worden overgegaan, niet na thans reeds te geven wat zij vinden kon. Het gemis aan die officiële opgaven maakte het haar echter onmogelijk iets omtrent den inlandschen handel mede te deelen; zij verkeerde dienaangaande in volslagen duisternis, want de gegevens daarover zijn niet uit andere bronnen te putten.

Het 1ste hoofdstuk van het verslag bevat eene mededeeling van de verschillende onderwerpen door de Kamer behandeld; in het 2de zijn de berigten over de handelsbeweging, in het 3de die over de scheepvaartbeweging opgenomen; in het 4de wordt de toestand van nijverheid, landbouw en andere bedrijven, in het 5de die van de geldmarkt aangetoond, terwijl in het 6de verschillende onderwerpen besproken worden, als: de middelen van vervoer, de assurantiemaatschappijen, enz. Het meest trekken de volumineuse bijlagen (zij nemen 342 bldz. van de 532 in) de aandacht; de Kamer heeft begrepen daaronder zoowel hare eigene adviezen, als memoriën van hare leden en andere belangrijke stukken, welke in Indië over eenige onderwerpen van handel en nijverheid verschenen zijn, te moeten opnemen. Hieraan heeft men eene verzameling van stukken te danken, die tot regt verstand van vele Indische kwestiën verdienen geraadpleegd te worden. Behalve een paar stukken, welke ik meer in het bijzonder zal bespreken, wijs ik op het rapport der deskundigen over de wijze van suikerbereiding van den heer Montclar, op de stukken over het muntwezen op Celebes, op die over de slechte bepalingen der wet aangaande de koopmansboeken van inlandsche en van chineesche handelaars, enz. Ook de memoriën van den heer Krajenbrink over de invoering van een patentregt en over de verhuring van woeste gronden, leveren zeer belangrijke bijdragen tot de kennis dier onderwerpen.

De hoofdstukken I en IV hebben mij het *meeste* belang ingeboezemd, omdat men daaruit het oordeel der Kamer over de voornaamste kwestiën van handel en nijverheid leert kennen. Daaronder zijn er van meer locaal belang zoo als de verbetering der gemeenschap met de reede te Batavia en die van de haven zelve; de kwestiën over taxatiën van goederen, waarover het oordeel der Kamer dikwijls werd

ingeroepen; de regeling der venduregten en dergelijke, welke natuurlijk buiten Java minder belangstelling wekken. Met genoegen zal men echter vernemen dat de maatregelen tot verbetering van de haven te Batavia met kracht zijn uitgevoerd, zoodat de klagten daarover hebben opgehouden. De Kamer liet een plan onderzoeken voor den bouw van een drijvend droog dok, waaraan de scheepvaart zoozeer behoefte heeft; de uitvoering moest door gebrek aan het noodige kapitaal echter nog worden uitgesteld.

Eene kwestie van algemeen belang, ook voor den Nederlandschen handel, was die van het nieuwe tarief van in- en uitvoerregten. De beschouwingen daarover, zoowel die van de Kamer zelve, als die van eene commissie uit den Bataviaschen handelstand, zijn onder de bijlagen van het verslag opgenomen, en behooren tot die, welke in Nederland met de meeste belangstelling zullen vernomen worden, zelfs al hebben zij, door de vaststelling van het tarief, veel van haar praktisch belang verloren. Ik zoude echter daarbij willen voegen, dat het te betreuren is dat de regering en de volksvertegenwoordiging daarop niet meer hebben gelet. Ik wil trachten de juistheid dezer opmerking te bewijzen.

Toen het ontwerp-tarief in Indië bekend werd, haastte de Kamer te Batavia zich om hare gewigtigste bezwaren daartegen spoedig aan de regering bekend te maken; deze betroffen het uitvoerregt op koffij en dat op suiker. Bovendien noodigde zij den Bataviaschen handelstand uit de verschillende bepalingen van het wetsontwerp te onderzoeken, opdat alle speciale punten daarvan door hen, die hiermede in het bijzonder bekend waren, zouden worden toegelicht. Het rapport, dat den uitslag van dit onderzoek bevatte, werd door tusschenkomst der Kamer aan de regering toegezonden, terwijl zij daaruit tevens aanleiding nam haar gevoelen over verschillende punten nader en meer volledig uiteen te zetten. Dat rapport der commissie uit den Bataviaschen handelstand en de beide missiven der Kamer van 7 December 1864 en van 23 Maart 1865 zijn onder de bijlagen van het verslag, blz. 340 tot 421, opgenomen.

Opmerkelijk is het standpunt, hetgeen zoowel door de Kamer als door den Bataviaschen handelstand bij de bespreking van het wetsontwerp werd ingenomen. Zij betuigden natuurlijk hunne teleurstelling over het behoud der differentiële regten, doch geen hunner keurde dit met bijzonderen nadruk af op grond van het onregt, hetgeen daardoor aan den Indischen handel of nijverheid werd aangedaan. Integendeel, zij wezen op de schadelijke gevolgen der bescherming voor Neêrlands handel en nijverheid zelven, niet alleen omdat de bescherming hen in slaap wiegt, maar ook omdat het vertrouwen op haar door de feiten dikwijls wordt gelogenstraft en de ongelijkheid der waardebepaling van vreemde en van Nederlandsche goederen haar illu-

soir maakt (blz. 408). Doch hunne meest krachtige argumenten bewaarden zij voor den strijd voor de ontwikkeling van eigen handel op het door de natuur hem aangewezen terrein; zij vorderden dat daarvoor in het tarief de kiem zoude worden gelegd. Zij wezen op de gunstige ligging van Java voor den handel op Australie, China en andere landen, die nu door de hooge uitvoerregten bijna geheel verhinderd werd. Zij vorderden niet de vermindering dier regten om de Indische voortbrengselen in alle landen van Europa en van Amerika te kunnen aanvoeren en daarmede op te treden in mededinging van den Nederlandschen handel. Zij vermeden zorgvuldig het eigenbelang en de jaloezij van dezen op te wekken en tegen zich in het harnas te jagen. Zij namen als het ware stilzwijgend aan, dat Duitschland of Frankrijk het eigen terrein van den Nederlandschen handel is, maar zij verlangden dan ook met des te meer aandrang dat het terrein der aan Java naburige landen hun werd overgelaten. Daarop zouden zij niet in concurrentie met den handel van Nederland, maar met dien van de Engelsche of Spaansche koloniën met de koloniale producten kunnen optreden. Wanneer dit door de vaststelling van lage uitvoerregten mogelijk gemaakt werd, dan was eene schoone toekomst voor den Indischen handel geopend. Het heeft hun echter weinig mogen baten; op hunne vertoogen werd weinig acht geslagen; alleen werd eene vermindering in het voorgestelde regt op suiker gebragt, naauwelijks genoeg om aan de mededinging van andere koloniale suiker het hoofd te kunnen bieden.

De handel van Neêrlandsch Indië had anders eene groote vlugt kunnen nemen, en in plaats van commissiehandel met Nederland, gelijk hij nu bijna uitsluitend is, zelfstandig worden en zich op hechte grondslagen vestigen kunnen. Dan zoude bloei en kracht verzekerd zijn, ook voor dien tijd, wanneer de band der bescherming voor den handel op Nederland wordt losgemaakt en hij bij geheele vrijheid op eigen krachten moet steunen.

Er werd vooral op de handelsbetrekkingen tusschen Java en Australie gewezen. Deze zijn thans van luttele beteekenis, wanneer men de behoeften van beide landen, de gunstige gelegenheid om wederkeerig in elkanders behoeften te voorzien en hunne nabijheid in aanmerking neemt. Australie brengt geen suiker, koffij, thee, rijst noch specerijen voort, of althans niet in genoegzame hoeveelheden voor eigen verbruik; Java echter wel, en heeft daarentegen behoefte aan granen, meel, aardappelen, timmerhout, steenkolen, wijn, paarden, levend vee, enz., welke Australie kan aanbieden. De afstand tusschen Australie en Java is geringer dan die tusschen Australie en eenige andere kolonie, welke dezelfde producten kan verschaffen. Buitendien geven de rijkdom van de Australische bev[illegible] en de

grootere ontwikkeling van Java in vergelijking met vreemde koloniën een groot verbruiksvermogen aan beide landen, en openen goede vooruitzigten voor den handel tusschen Australie en Java. Op deze omstandigheden had het rapport van den kapitein-luitenant van Rees over zijn bezoek in Australie met het stoomschip Djambi reeds de aandacht gevestigd. De mondelinge toelichting daarvan, welke hij bij zijne aankomst te Batavia kon geven, deed zeker veel af voor den indruk dien het op den handelstand op Java moest maken, doch de bespreking van het tarief van regten op den in- en uitvoer had wel den meesten invloed op het overwegen der bestaande bezwaren.

De hooge uitvoerregten leverden het grootste bezwaar op. Terwijl in Neêrlandsch Indië van koffij 12 pct. en van suiker 6 pct. bij den uitvoer naar andere landen dan Nederland geheven worden, bedraagt dit regt

op Manilla van koffij en suiker, bij uitvoer met Spaansche schepen, 1½ pct. der waarde, en met vreemde schepen 3 pct.

op Mauritius 15 cent van de 100 pond suiker (iets meer dan 1 pct. van de waarde);

op Ceylon 1 shilling van de 100 pond koffij (circa 2 pct. van de waarde);

en in Bengalen 3 pct. van rijst en van suiker.

Daardoor trekt Australië de koffij vooral van Ceylon, de suiker van Manilla en Mauritius, en de rijst uit Bengalen. Het nadeel dat hierbij Neêrlandsch Indië lijdt, wordt met cijfers vooral voor het artikel suiker aangetoond. Terwijl de invoeren van suiker in Australie in 1862 bedroegen 56,826,625 pond van Manilla en 67,207,552 pond van Mauritius, bereikten die van Java het cijfer van 7,609,250 pond in 1862, en van 6,840,750 pond in 1863 (60,874 en 54,726 picols.) Daarbij houde men in het oog dat Australie eene zeer welvarende bevolking van 1½ millioen zielen telt, van Europeesche afkomst, wier verbruik van suiker per hoofd en per jaar berekend wordt op 150 pond (5 maal dat van de Engelsche natie) of in het geheel op ruim 200 millioen pond, bijna gelijk aan de geheele oogst op Java. Deze feiten schijnen wel eenigen indruk gemaakt te hebben op de Nederlandsche regering; ten minste zij heeft haar oorspronkelijk voorstel van uitvoerregt op suiker van 6 pct. teruggebragt tot 3 pct. Doch deze wijziging, — eigenlijk de eenige belangrijke welke in het tarief is gebragt, — is niet voldoende om gelijkstelling met Mauritius of Manilla (bij het vervoer met Spaansche schepen) te geven; zij is slechts een halve maatregel. Het groote belang der suikerindustrie op Java, die door suikerregelingen en de bescherming aan de beetwortelsuikerindustrie nu ook in Nederland verleend, zoo zeer wordt benadeeld, dwong deze kleine tegemoetkoming op den weg van een liberaal handelstelsel af. Doch dit stelsel werd in het tarief slechts met den

mond, niet met der daad gehuldigd; anders zouden vrij wat meer ingrijpende verbeteringen aangebragt zijn. Men werd hiervan echter teruggehouden door de vrees voor "te groote schokken", die men zeker ook wilde voorkomen in de vreugde, welke de bloei van den handel in Indië zoude verwekken, wanneer zijne uitvoeren en invoeren groote proporties aannamen en daardoor ook de voortbrenging van den landbouw werd aangemoedigd. Men heeft de voordeelen van den handel met Australie, met Perzie, met de westkust van Amerika en zooveel andere streken liever aan de Spaansche en de Engelsche koloniën dan aan Neêrlandsch-Indië gelaten.

Aan ondernemingsgeest faalt het den Indischen handelaren anders niet; de grootere uitvoeren in 1864 boven die van 1863 kunnen dit bewijzen; aan orders ontbreekt het hun ook niet, doch deze kunnen meestal niet worden uitgevoerd. Zoo werden in 1864 3,999 picols koffij naar Australie nitgevoerd tegen 1,388 in 1863; 36,077 picols rijst tegen 12,304 in 1863; 3,083 picols peper en 331 picols specerijen tegen 816 en nihil in 1863; 87,401 picols suiker tegen 54,728 in 1863. De toepassing der nieuwe wijze van suikerbereiding van den heer Montclar was een voorname oorzaak dier grootere uitvoeren van suiker. Doch het meest schitterend bewijs van ondernemingsgeest leveren de pogingen, in het werk gesteld tot het verkrijgen van eene geregelde stoombootdienst tusschen Australie en Java.

Aan dergelijke stoombootverbinding bestaat eene wezenlijke behoefte, die in beide landen evenzeer gevoeld wordt. Het gemis daarvan was bij het onderzoek naar de middelen tot vermeerdering van den handel tusschen die landen gebleken van groot gewigt te zijn, en kwam het eerst in aanmerking na de hooge regten. De Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia hield daarop hare aandacht van den aanvang harer werkzaamheden voortdurend gevestigd, en hoewel zij vooral in 1865 daarvoor werkzaam was, meen ik, ten einde het onderwerp eenigzins volledig te kunnen behandelen, ook van hare laatste verrigtingen te mogen melding maken bij de bespreking van die van het jaar 1864.

De handelaren die het meest den handel met Australie drijven, werden door haar geraadpleegd. Zij werd door deze gewezen op de vertraging van het brievenvervoer tusschen Java en Australie, het gemis aan direkt stoombootverkeer. Thans moeten de brieven tusschen Australie en Java den weg over Ceylon nemen, en worden door dien omweg even oud als de brieven uit Europa. De Kamer trachtte, om dit te verhelpen, de peninsular and oriental steam navigation company te bewegen om hare booten den weg weder over Batavia te doen nemen, gelijk zij in vroegeren tijd wel gedaan had, doch sedert geruimen tijd opgehouden had te doen. Deze verklaarde echter dit niet te willen hervatten.

Intusschen werd haar een ander plan medegedeeld, dat meer omvatte en beter aan de behoeften voldoen zou. Door den Nederlandschen consul te Brisbane, de hoofdstad van Queensland, was bij missive van 17 Januarij 1865, de aandacht van den Minister van Buitenlandsche Zaken gevestigd op een plan tot eene stoombootverbinding tusschen de landen aan de oostkust van Australie en Neêrlandsch Indië. Het denkbeeld daarvan werd dus niet alleen in Neêrlandsch Indië overwogen. De behoefte daaraan had zich ook in Australië doen gevoelen, zoodat zelfs de regeringen van Queensland en van New-South-Wales geneigd bleken te zijn de onderneming daarvan subsidie toe te kennen. Er waren twee voorstellen gedaan: het eerste door eene Australische stoombootmaatschappij, om een direkte lijn tusschen Sidney en Singapore te maken, tegen een subsidie van hoogstens 56 shillings of *f* 33.60 per geographische mijl (voor eene maandelijksche dienst heen en terug ruim *f* 950,000; 1180 × 24 × 33.60 = *f* 951,352); het tweede door den heer Robinson, concessionaris der Nederlandsch Indische stoombootdienst, die aan deze dienst te Koepang op Timor eene dienst op Australie wilde aansluiten tegen een subsidie van 40 à 50,000 p. st. Daardoor zou dan over Batavia de verbinding met Singapore zijn tot stand gebragt.

Tegen het plan van den heer Robinson gelden twee zeer gewigtige bezwaren, die het als geheel onaannemelijk doen verwerpen. Vooreerst de overlading die te Timor moet plaats hebben en zeer moeijelijk zal zijn, doch vooral de omstandigheid dat de booten van Timor naar Batavia beurtelings over de Molukken of over Makassar moeten gaan volgens de bepalingen der concessie, waardoor een omweg van drie weken in het eerste geval, en van 8 à 10 dagen in het tweede zou worden gemaakt. Tegen het plan der Australische stoombootmaatschappij wordt bezwaar gemaakt om het hooge subsidie hetgeen zij vraagt, doch ook omdat daardoor Java geheel wordt buitengesloten, terwijl men in Australië op eene verbinding ook met dit land hoogen prijs stelt.

De moeijelijkheid eener keuze tusschen beide plannen nam een voorstel van de heeren Reynst en Vinju weg. Bij een adres d. d. 24 April 1865, zetten zij een nieuw plan uiteen; zij vroegen daarbij van de regering in Neêrlandsch Indië concessie voor eene maandelijksche stoombootdienst tusschen Batavia en Sidney, voor den tijd van 10 jaren, met een subsidie van *f* 100,000 per jaar. Zij willen den weg nemen langs Timor, door de Torresstraat, langs Kaap York en de oostkust van Australie naar Brisbane en Sidney, aanleggende te Koepang op Timor, te Kaap York — op beide plaatsen voor het innemen van steenkolen — en te Brisbane. Zij willen voor die dienst bezigen drie stoomschepen, elk met eene belaadbare ruimte van minstens 600 à 800 ton, terwijl zij rekenen een voorraad steen-

kolen voor minstens 8 dagen of circa 850 ton buitendien te moeten laden. Die schepen moeten voorzien zijn van stoommachines van omstreeks 400 paardenkracht, om de reis zoo spoedig mogelijk te kunnen afleggen, hetgeen men zonder oponthoud berekent dat in 16 etmalen stoomens zal kunnen geschieden. Zij houden zich overtuigd elke reis 40 à 50 passagiers der 1e klasse, en 60 tot 100 der 2e of 3e klasse te zullen vervoeren, terwijl zij meenen telkens op eene volle lading goederen te mogen staat maken. Voor het laatste voeren zij aan, dat in 1864 van Java naar Australie uitgevoerd werden ca. 9000 ton goederen; eene nagenoeg gelijke hoeveelheid achten zij, bij de groote uitbreiding, welke de handel op Australie zal nemen, voor hunne dienst verzekerd. Daarentegen zijn de invoeren uit Australie niet zoo juist te berekenen en kan voor 1864 alleen op ruim 7000 ton steenkolen gewezen worden. Bij eene lage vracht, b. v. van 50 shilling per ton, meent men dat zij een zeer groot deel der goederen zullen vervoeren.

De aanvragers stellen zich veel voor van de omstandigheid, dat hunne dienst door aansluiting te Singapore eene kortere verbinding tusschen Australie, China en Japan, enz., zal opleveren. Voor de maildienst naar Europa zal zij echter van geen gewigt zijn, want de afstand tusschen Point de Galle (Ceylon) en Sidney wordt in 23 dagen afgelegd, terwijl voor dien over Batavia naar Point de Galle misschien 34 à 37 dagen noodig zullen zijn. Bij het noodige oponthoud voor innemen van steenkolen enz., kan de weg tusschen Batavia en Sidney over Timor, Kaap York en Brisbane worden afgelegd in 20 à 22 dagen; die tusschen Singapore en Batavia wordt afgelegd in 3 etmalen, zoodat van Sidney naar Singapore over Batavia de reis 23 à 25 dagen zal duren, terwijl die over Point de Galle naar Singapore 30 à 31 dagen duurt. Doch voor de reis van Sidney over Batavia naar Point de Galle zouden nog 11 à 12 dagen boven de 23 à 25 dagen moeten gerekend worden. Voor het verkeer van Australie op China en Japan zal dus Batavia het middelpunt kunnen worden, gelijk de concessievragers verwachten, doch het is te betwijfelen of men zoover kan gaan als de Kamer te Batavia en hetzelfde verwachten voor het verkeer tusschen Australie en Europa.

De Kamer te Batavia verleende eene krachtige ondersteuning aan het plan der heeren Reynst en Vinju, en drong bij hare missive van 28 April ll., bij den gouverneur-generaal op het verleenen van het subsidie aan. Het schijnt dat hare adviezen een gunstigen invloed zullen hebben; de Minister van Koloniën althans heeft reeds verklaard geneigd te zijn dergelijk subsidie toe te staan. Het is nu te hopen dat de zaak spoedig haar beslag krijge, niet alleen wegens de groote belangen daarbij betrokken, maar ook omdat men van de goede gelegenheid gebruik moet maken, en moet verhoeden dat door dralen of talmen aan een ander plan in Australië begin

van uitvoering worde gegeven. Ter waarschuwing wordt in Indië gewezen op de geschiedenis van het vestigen van een vrijhaven te Singapore.

In Australie is men het plan der heeren Reynst en Vinju zeer gunstig gezind; de gouverneur van New-South-Wales schreef den 20sten Julij ll. aan den Nederlandschen consul, dat hij het plan onderworpen had aan het onderzoek zijner verantwoordelijke technische adviseurs en het bij dezen had ondersteund door zich ernstig daarvoor te verklaren. Hoewel men gewoonlijk alleen aan maildiensten subsidie wil toekennen, zoude men toch voor dit plan eene uitzondering willen maken om zijn groot belang. Het subsidie dat van New-South-Wales wordt gevraagd is 15.000 p. st.; gelijk bedrag zoude Queensland moeten bijdragen, en daarbij *f* 100.000 der Nederlandsche regering, geeft een totaal van *f* 460.000 of bij eene maandelijksche dienst, vice versa, ± *f* 20 per geographische mijl (960 × 24 × 20. = *f* 460.800). Waarom dat subsidie zoo ongelijk tusschen de drie landen wordt verdeeld, blijkt niet. Misschien is het omdat de heer Robinson van elk der Australische Staten 15.000 p. st. vroeg, en men wel geneigd was hem die te geven, waarop echter het nieuwe plan, zooveel doelmatiger, veeleer aanspraak kan maken. Het ware echter verkieslijker geweest, dat subsidie tusschen de drie belanghebbende Staten gelijkelijk te verdeelen, indien zelfs niet van Neêrlandsch Indië grootere bijdrage had moeten verlangd worden, omdat dit zeker het grootste belang daarbij heeft. Aldus oordeelt men ten minste in Australie. De vrees, dat men dit in Nederland te veel zou achten, heeft misschien de concessievragers daarvan weêrhouden. De vrees toch voor de toepassing der voorschriften eener strenge staathuishoudkunde, welke zich tegen het verleenen van subsidies verzet, zal hen wel niet hebben afgeschrikt. De voorschriften der staathuishoudkunde gelden immers niet voor Indie? Of geeft het nieuwe tarief eenigen grond om dit wel te denken?

De Kamer wijdt aan de nagedachtenis van den heer W. Cores de Vries, den stichter van het stoomvervoer in Neêrlandsch Indie, eene welverdiende hulde; het verlies van dezen verdienstelijken man wordt in Indie algemeen betreurd. Over de nieuwe onderneming van stoombootdiensten in den Archipel, welke met 1° Januarij 1866 zal in werking treden, spreekt zij niet; de openbare meening in Indie schijnt echter deze niet zeer gunstig te zijn.

Dat de Kamer te Batavia aandringt op een spoedig begin van den aanleg van den spoorweg Batavia-Buitenzorg, zal wel geene bijzondere vermelding behoeven. Zij ondersteunde bij de regering de aanvrage om concessie voor een spoorwegnet over geheel Java, hetgeen zeker wenschelijk is, doch waarvan de uitvoering behoort af-

hankelijk gesteld te worden van de vraag, of de opofferingen, welke daarvoor gevraagd worden, reeds nu en in haar geheel kunnen toegestaan worden.

Ik zoude allengs vervallen in eene opsomming van de verschillende onderwerpen door de Kamer in haar verslag vermeld, waarvan zeer vele tot eene uitvoerige bespreking konden aanleiding geven. Vooral hetgeen in het 4de hoofdstuk wordt medegedeeld over den toestand der verschillende kultures, in het ressort der Kamer gelegen en over dien van vele ondernemingen en fabrieken. Die mededeelingen zijn des te belangrijker omdat de Kamer er zich niet toe bepaald heeft om den toestand in 1864 te schetsen, maar tevens hun wording en ontwikkeling vermeldt. Zij deed hetzelfde in het 5de hoofdstuk over de geldmarkt en geeft daarin eene geschiedenis der Javasche bank en van andere kredietinstellingen. Daardoor is haar verslag een legger geworden, welke bij het bestudeeren van de Indische kwestiën dikwijls geraadpleegd zal worden.

De Kamer onthield zich met groote omzigtigheid van een oordeel over de vereischten van eene nieuwe regeling der landbouwnijverheid op Java; dat de onzekerheid, welke thans in vele opzigten heerscht hoogst schadelijk werkt, verbloemt zij echter niet. "Zij wil zich liever niet begeven op het glibberig pad van de beantwoording der vraag, of zulk eene omkeering" (van de verhouding der hoofden tot de ambtenaren en tot de bevolking) "wenschelijk zou zijn voor ons bestaan" (blz. 118). De Kamer heeft, naar ik geloof, gelijk. De beantwoording dier kwestie wordt te veel in verband gebragt met staatkundige inzigten dan dat eene Kamer van Koophandel zich in de discussie daarover mengen moet; ten minste zoolang haar oordeel niet over eenig bepaald plan wordt gevraagd. De kracht van de Kamer is vooral daarin gelegen, dat zij buiten politieke beschouwingen staat, welke haar tot deze of gene partij zouden kunnen doen rekenen. Zij moet deze vermijden en alleen het oog gevestigd houden op de belangen van handel en nijverheid. Vrijheid van handel en verkeer is in Nederland geen partijleus; zij wordt erkend door alle partijen. De eischen van dat verkeer te verdedigen, is de roeping der Kamer, zonder dat zij zich behoeve te bekommeren over de vraag: of de politiek deze in hun geheel zal willen toestaan.

Voor de nieuwe toekomst, welke den Neêrlandsch Indischen handel tegen het jaar 1872 geopend wordt, kan de Kamer te Batavia zeer veel voorbereiden; de uitgave van haar jaarlijksch verslag kan daarom zooveel te meer nut hebben, opdat de wenschen en de behoeften van dien handel dan ook in Nederland bekend raken. Hunne vervulling zal dan minder twijfelachtig zijn, naarmate die kennis meer algemeen wordt. De moeite door de Kamer te Batavia aan de za-

burgerschapsregten niet verkroppen van eene stad, die toch nog maar eerst zeer weinige jaren zijne woonplaats was, en overal waar hij verkeerdheden meende te ontdekken, daar moest hij dadelijk de middelen trachten te vinden om ze tegen te gaan. Er was blijkbaar iets zeer strijdlustigs in zijn geest; en hoe teeder echtgenoot en vader hij dan ook moge geweest zijn, de behoefte om tegen alle onderdrukkers op te komen en hen zoolang te bestrijden totdat hij hen verdelgd had, een drang, die zelfs al zeer krachtig in hem werkte, is tot nog toe niet als het bepaald karakteristieke van zachtzinnigheid beschouwd. Wanneer hij ook dat burgerlijk martiale niet in zich gevoeld had wat hem voortdurend als naar strijd deed uitzien en hunkeren; wanneer hij niet met geheel zijne ziel in dien strijd geleefd had, en ook werkelijk behagen daarin had gevonden, nooit zou hij ook die middelen hebben weten uit te denken, waardoor hij zijne tegenstanders in hunne eigene wijkplaatsen gedurig wist te verschalken en te verslaan. Hij zou dan alligt minder forsch te werk gegaan zijn, maar dan ook, even als zijne medestanders, minder schitterende overwinningen behaald hebben. Want zonder dien onbegrensden moed en ijver, zonder die altijd versche wapenen, waarmede Richard Cobden de protectionisten onophoudelijk vervolgde, zouden de graanwetten nooit in Engeland, in dien tijd althans, gevallen zijn.

En nu kan 't mij dikwijls hinderen wanneer de legioenen van geschiedschrijvers van dien aan Engeland, helaas! ontvallen man van overtuiging, gedurig den kampioen op platform en in St. Stephen's trachten voor te stellen als een zacht en bloô man, die eigenlijk onwillens de groote taak op zich genomen had, die hij zoo manmoedig vervulde. Waartoe dat onregt doen aan de waarheid, waartoe dat toedichten van bloôheid aan een man van zooveel kracht? Alsof bloôheid eene deugd, kracht eene ondeugd ware. Heerschte die ondeugd dan maar meer, hier te lande althans, in raadzaal en daarbuiten!

Maar juist omdat Cobden een man was die den moed had eene overtuiging te bezitten en die niet alleen uit te spreken, maar daarvoor te kampen, zelfs tegen allen die daaraan weêrstand wilden bieden, juist daarom wensch ik zijn leven in veler handen. Verre van een dier onbesuisde raisonneurs te zijn tegen alles wat er bestaat, wier magt zich beperkt tot het niet zoo heel moeijelijke afbreken, maar die steeds onmagtig blijven om iets beters op te bouwen, was hij daarentegen de man die eerst den weg ter verbetering zorgvuldig had geëffend en gereed gemaakt eer hij den moker opnam om het bestaande te vernietigen. Daarom kon hij met te meer moed en zelfvertrouwen voor de tegenstanders van zijn stelsel optreden. Niet afbreken wilde hij omdat hij het bestaande afkeurde, maar af-

breken omdat hij het nieuwe door hem beraamde beter achtte. Er was dus geen tijd van weifeling wat te doen wanneer dat verkeerde werd weggedaan, maar er was dadelijk zekerheid dat een andere en betere toestand den vroegeren min gunstigen reeds wachtte. En juist omdat hij geen eenvoudige slooper maar een opbouwer was, juichte de praktische Engelsche natie hem toe en liet zij zich gewillig door hem leiden. Noch Lord John Russell's, noch Sir Robert Peel's weifelende staatkunde op het gebied der graanwetgeving konden hem een enkel oogenblik van den goeden weg afleiden, of genoegen doen nemen met het mindere omdat het meerdere voor 't oogenblik misschien nog niet verkrijgbaar was; alleen voor dat ééne enkele waarlijk goede had hij hart, en geene halve maatregelen vermogten hem te verlokken. En dat was omdat hij een man was van kracht en van overtuiging. Hij zou wel de korenwetten vernietigen, maar alleen dan wanneer dat geheel vrije verkeer daarvoor in de plaats trad, waarvan alleen een goede uitkomst te wachten was. Geen afbreken eer hij zeker was het betere te kunnen opbouwen: juister heeft hij dat nooit als zijne kracht getoond dan door het Fransche tractaat, het waardig eindwerk van zijn rusteloos en gejaagd, maar dan ook vroeg geëindigd leven.

Dagbladen en tijdschriften mogen menig woord over Cobden hebben gesproken: eene vrij naauwkeurige levensgeschiedenis zoo als de hierboven aangekondigde mag daarom toch welkom genoemd worden. Geheele stukken uit verscheiden speeches zijn zeer te pas aangebragt en versterken den indruk van dien werkelijk begaafden man zeer.

Intusschen zou ik onregtvaardig, ja, partijdig handelen, wanneer ik niet met een woord erkende te betreuren, dat de vertaler goedgevonden heeft alleen zijn naam op den titel te plaatsen en niet allereerst dien van den schrijver, M'c Gilchrist; zelfs in de voorrede, waarin hij toch van den schrijver spreekt, noemt hij diens naam niet eens. Ik acht dat ook daarom verkeerd, omdat men nu niet weet welke der vele Engelsche levensbeschrijvingen van Cobden men hier vertaald voor zich heeft. En ik moet dat te meer betreuren omdat stijl en taal van den vertaler zoo allergebrekkigst zijn, dat men meenen zou een vreemdeling en niet een Hollander had hier de pen gevoerd. De uitgever had moeten zorgen dat van zijne pers niets verscheen wat zulk een totaal gebrek aan correctie verraadt. Op zulk eene wijze doet men den oorspronkelijken schrijver, die een vloeijenden stijl heeft, onregt.

Maar ik ben overtuigd dat de eerste druk van dit, wat den inhoud betreft, werkelijk zeer aan te prijzen boekske weldra uitverkocht en er een tweede noodig zijn zal. Dan moeten vertaler en uitgever zorgen dat een goede corrector niet de pen vlugtig over de proeven

laat loopen, maar gezet ettelijke uren aan de verbetering van stijl en taal besteedt. Dan eerst, maar dan ook ten volle, durf ik dit boekske met een warm woord van aanbeveling begroeten.

M.

Wandalisme, een waarschuwend woord tot allen wien de vaderlandsche kunst onverschillig is, door C. H. R., met een brief aan den schrijver, van Dr. C. Leemans. Leiden, T. Hooiberg en Zoon. 1865.

In een tijdperk van beschaving en van zulk een opmerkelijke vooruitgang en ontwikkeling op wetenschappelijk en geschiedkundig gebied als waarin het tegenwoordige geslacht zich beweegt, mag een stem, die zich tegen het wandalisme, tegen de slooping onzer vaderlandsche bouwwerken verheft, niet onopgemerkt blijven, al weet men niet, van wien die stem uitgaat. Wij leenen daarom het oor aan hetgeen C. H. R. in het voor ons liggend vlugschrift verkondigt.

De onbekende schrijver blijkt een liefhebber, een warm voorstander en behoudsman der oude kunst te zijn, en, hoewel in het bijzonder de plaats gehad hebbende slooping van de *Witte Poort* te Leiden als eene betreurenswaardig feit behandelende, tracht hij door zijn schrijven een waarschuwende stem te doen opgaan voor hen, die bij voortduring eene onverschilligheid voor de monumenten onzer vaderlandsche bouwkunst aan den dag leggen.

Bedriegen wij ons niet, dan werden er reeds, doch te vergeefs, door bekwame en achtenswaardige mannen pogingen tot behoud van die Poort aangewend, alvorens het sloopingsvonnis door het Leidsch Bestuur geveld werd.

Schrijver vraagt intusschen nu nog: waarom moest die Witte Poort vallen? eene vraag, waarop men hem wel het antwoord schuldig zal blijven, even als voor zoo vele reeds voor ons verloren bouwwerken. Wij voor ons gelooven echter als zeker te mogen aannemen, dat het gebrek aan lust tot onderzoek, en daardoor de weinige bekendheid met de waarde, welke die gebouwen zoowel voor de kunst als voor de geschiedenis hebben, als eene bepaalde oorzaak moet beschouwd worden.

De verontwaardiging doet den schrijver enkele malen van zijn

onderwerp afwijken; hij is nu eens schertsend, dan weder bijtend, dan weder treedt hij in eenige beschouwingen ten opzigte van andere minder omvangrijke kunstwerken, welker waarde men inderdaad beter begrijpt, of, om met enkele deskundigen mede te doen, voorgeeft beter te begrijpen, en rigt daarna tot de opvolgers van van der Werff en van Hout de vermaning hunne stad voor de slooping der nog overige sieraden te bewaren.

Met meer bedaardheid keert hij vervolgens in zich zelven terug, en verwijt hij zich bijna, aldus tot de mannen van Leidens Bestuur gesproken te hebben. Hij laat toch daarop volgen dat de onverschilligheid omtrent oude gebouwen ligt in den geest van geheel het volk, dat te weinig doordrongen is van het dwaze, hetwelk in het ligtvaardig sloopen van oude bouwwerken gelegen is, en zulks ook niet inziet. Wij vereenigen ons met die zienswijze, omdat er waarheid in ligt; de algemeene geest van een volk dient wel degelijk er toe gebragt te zijn of te worden, om ook andere behoeften te leeren kennen dan de louter stoffelijke des dagelijkschen levens: behoeften voor den geest, het gevoel en den smaak; dan eerst mag men wat beters verwachten dan hetgeen men met het woord *sloopingsmanie* bestempelt. Leert ons ook niet de geschiedenis, hoe in sommige tijdperken de volksgeest dan eens meer, dan eens minder van de waarde dier hoogere behoeften doordrongen was? en dit aannemende, mogen wij ook beweren dat onze 17de eeuw, juist, omdat zij die behoefte kende, zulke werken heeft voortgebragt, die nog heden onze aandacht trekken en een onderzoek overwaardig zijn; doch is die afwisseling in de belangstelling van het gevoel voor het schoone in de achter ons liggende tijdperken op te merken, dan mogen wij ons ook niet vleijen dat zij in het vervolg niet zal blijven bestaan; of zou men mogen aannemen, dat, wanneer men een beter tijdperk beleeft, die hoogere belangstelling nooit weder door verflaauwing zal worden achtervolgd? Zeker neen, afwisseling bestond, en afwisseling zal wel altijd blijven, omdat de omstandigheden, waarin een volk zich bevindt, ten allen tijde de oorzaken aangeven van een meer of minder levendig gevoel voor het schoone, voor eene meerdere of mindere ontwikkeling des geestes. Daarom is het dat wij ook billijk moeten zijn, uit het verledene leeringen trekken, en ten allen tijde vergelijkingen maken tusschen dat verledene en het tegenwoordige, al blijven wij het ook betreuren dat in onze dagen zooveel goeds en schoons verloren gaat.

Onze tijdgeest verschilt aanmerkelijk van dien der 17de eeuw; de 18de reeds kenmerkte zich door een verval van kunstzin, en de tegenwoordige, waarin de industrie eene hoofdrol speelt, levert, wel is waar, voor het oogenblik nog niet genoeg op om zich door een bepaald kunstkarakter te doen kennen, maar er worden van zoo

vele zijden degelijke pogingen aangewend om er toe te geraken, dat dit ook wel bepaald zal plaats hebben; daartoe levert onze tijd een overvloed van stof op; meer en meer leeren wij de kunstprodukten, in vorige eeuwen voortgebragt, kennen; men heeft die als het ware sous la main; het is evenwel mogelijk dat die overvloed eene tijdelijke oorzaak kan zijn van de onbepaalde en onzekere rigting die men in verband met de industriële vorderingen opmerkt: maar onze bouwkunst is daarom nog niet in minachting. Nederland draagt nog altijd roem op zijne Vingbooms en Moreelsens, zijne de Keyzers en van Campens, hoewel men hen in onze dagen niet slaafs kan navolgen. De industriële vorderingen toch geven ons andere elementen aan, en het karakter onzer gebouwen moet dien ten gevolge van dat der vroegere verschillen; hunne werken geven evenwel nog stof genoeg tot leering, omdat ze den geest uitdrukken van den tijd waarin zij leefden, van de behoeften en gegevens waaraan zij te voldoen hadden, en waaraan zij door hunne kunstwerken zoo meesterlijk hebben beantwoord.

Ook de handwerksman der 17de eeuw was dien ten gevolge meer kunstenaar dan die van onzen tijd. Niemand ondervindt dit beter dan hij, die er dagelijks mede omgaat, en het daarom ook diep betreurt; maar ook dit is weder een gevolg van onzen tijdgeest; men leeft, helaas! niet in een kunstademende atmospheer.

Schrijver schijnt geen groot heil in het stichten van ambachtscholen, museüms en tentoonstellingen te zien, maar eilieve, wat moet men dan beginnen om het volk eenigen kunstzin in te boezemen, vooral als men opmerkt dat de bouwmeesters zelven nog als het ware naar eene bepaalde rigting zoeken, en er van eene andere zijde, behalve de monumentale gebouwen, ook zoo vele bijzondere voor ons verloren gaan, die door de met minder kunstgevoel bezielde eigenaars of verminkt worden, of wel door het verkrijgen van eene andere bestemming als waarvoor men ze schiep, veranderd worden, en voor de kunst verloren gaan? En nog iets: zou het wel waar zijn, dat het volk geen lust gevoelt of opgewektheid heeft om museüms of tentoonstellingen te bezoeken? Zoo ja, dan bestaat er, naar onze meening, nog een ander middel om er toe te geraken, namelijk het te geven onderwijs op de scholen en akademiën, die in het bijzonder voor het archeologisch en bouwkundig onderwijs zijn ingesteld; maar dan dienen de onderwijzers ook mannen van talent, historici, practici en theoretici te zijn, en al die eigenschappen te bezitten, zoo onontbeerlijk bij die moeijelijke taak. Worden die mannen, die toch nog wel te vinden zijn, door goede belooningen geprikkeld en gesteund, dan kan een dusdanig onderwijs goed gegeven worden, en dan gelooven wij dat de kunstsmaak op nieuw zal worden opgewekt, dat men het verledene meer en

meer zal begrijpen en waarderen, en de eerbied voor de vaderlandsche kunst zal terugkeeren. Geen griekschen tempel zal men dan boven den renaissancestijl der 17de eeuw verkiezen; men zal zich niet meer vermoeijen om met de weinige elementen, welke die tempel, hoe schoon en verheven ook gedacht en daargesteld, aanbiedt, te willen voldoen aan de behoeften van onzen tijd, die andere gegevens heeft, en daardoor andere vormen en zamenstellingen vordert; neen, men zal elk tijdperk weten te waarderen, men zal er uit putten, men zal er het hoe en waarom aldus gehandeld werd, in opmerken en doorgronden, en de bouwkunst, als de nuttige voedster voor de ontwikkeling der vrije kunsten, zal hare waardige plaats weder innemen, meer gekend, geacht, beoefend en dienstbaar gemaakt worden, tot verbreiding van algemeenen kunstzin en van algemeene beschaving. Ziedaar *onze* zienswijze.

Ten slotte roept de schrijver de bescherming in voor de oude bouwwerken, niet slechts als voorwerpen van kunst, maar ook als gedenkteekenen van den tijd waarin zij gesticht zijn. Teregt zegt hij dat die 17de eeuwsche bouwwerken in eere verdiënen te worden gehouden, als zijnde een bewijs van den heerschenden kunstzin onzer vaderen in dien tijd; maar waarom bepaalt hij zich bij die 17de eeuw? hebben de weinige overgeblevene monumenten van vroegere eeuwen niet dezelfde regten? Wij durven verwachten dat de schrijver ons zulks niet zal betwisten, en het alleen zijne voorliefde voor het renaissance-tijdperk is, die hem waarschijnlijk de 17de eeuwsche kunst doet verkiezen, mogelijk ook omdat die meer bijzonder in zijn geheel ter onzer beschouwing is bewaard gebleven. Wij zijn het echter met hem eens, dat in het algemeen de oude bouwwerken onze achting in hooge mate verdienen, en even als alle andere kunstwerken zooveel mogelijk moeten bewaard blijven: 1°. omdat zij den geest der tijden uitdrukken, en 2°. omdat zij daardoor voor de geschiedenis eene hooge waarde hebben. Verschillen wij daarom in sommige onzer beschouwingen met die, welke de schrijver in zijn vlugschrift heeft geopenbaard, wij beamen gaarne zijne zienswijze, om te beproeven den lust en den ijver tot onderzoek en beoefening van het verledene op te wekken, maar terwijl hij alles afkeurt, geeft hij ons geene middelen daartoe aan de hand. Waar dan bescherming te vinden, als de tijdgeest niet uit zijne onverschilligheid wordt opgewekt? en wanneer wij die vraag stellen, zijn onze oogen gevestigd op de hooge regering, wier bescherming wij inroepen, even als die der stedelijke besturen en der hooggeplaatsten in den lande, van allen die het in hunne magt hebben daartoe mede te werken, maar dat alles moet, — en de schrijver vergeve het ons, — op eene andere wijze geschieden, dan hij zulks in zijne brochure doet; men moge onaangenaam gestemd worden,

verontwaardigd zijn over de onvergefelijke sloopingsmanie onzer dagen, men kan, dunkt ons, andere bewoordingen vinden, om dit het publiek kenbaar te maken dan die, waarin zich de schrijver uitdrukt, vooral bij het einde van zijn geschrift, alwaar hij spreekt alsof er aan geen herstel meer te denken valt, en hij de menschen als een ontaard geslacht verwenscht; dit is onberedeneerd; neen, zoo ver is het, gelooven wij, nog niet gekomen, vooral als men het oog vestigt op de van alle zijden zich ontwikkelende liefde voor het verzamelen van de kunstwerken onzer voorvaderen, en al bepaalt zich dit voor het oogenblik slechts tot minder omvangrijke voorwerpen dan de gebouwen, het zal, naar onze meening, toch tot veel goeds leiden, en te eeniger tijd, in verband met het opmeten en in plaat brengen van onze oude gebouwen, zoo als dit aanvankelijk reeds door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst geschiedt, de liefde voor die vroegere kunstwerken, zoo niet terstond doen herleven, dan toch krachig daartoe bijdragen. Men redenere dus kalm en ernstig over den bestaanden toestand, en wanneer allen wien het werkelijk te doen is om de oude kunst naar waarde te doen achten — en zoo zijn er gelukkig nog vele — in hunnen kring met hunne onbevooroordeelde zienswijze hunne gedachten over de middelen tot herstel mededeelen, dan mag men ook daarvan een gunstig gevolg voor de bewaring der vaderlandsche monumenten verwachten.

Hoe het zij, de schrijver heeft getracht nut te stichten; wij hopen, gelijk de Heer Leemans in zijn' brief zegt, dat zijn geschrift door velen zal gelezen worden, en al zijn wij het niet in alle opzigten met zijne zienswijze eens, en al hadden wij gewenscht dat hij de middelen tot herleving van den lust tot onderzoek en waardering voor onze vaderlandsche bouwwerken meer had aangegeven, zijne bedoelingen zijn zeer zeker goed geweest, en de kans bestaat, dat wij door wrijving van gedachten op dit gebied tot betere inzigten zullen kunnen geraken en de waarheid in een helderder licht doen treden.

Oct. 1865. E.

Prijsvragen, uitgeschreven in het jaar 1865 door de Maatschappij: Tot bevordering der bouwkunst.

De Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, getrouw aan hare roeping, heeft dit jaar, als naar gewoonte, weder eenige prijsvragen uitgeschreven, en drie verschillende onderwerpen ter behandeling voorgesteld, waarop zij vóór den 1sten November 1866 de antwoorden inwacht. Zij noodigt alle bouwkundigen, geboren of woonachtig in Nederland, ter mededinging naar het eerste, en de leden der Maatschappij ter mededinging naar de beide andere onderwerpen uit.

Bij het eerste onderwerp, zijnde een Museum voor kunstwerken en oudheden voor een groote stad des Rijks, is het opmerkelijk, dat in het programma dezelfde hoofdgedachte ligt als in dat, hetwelk de Commissie tot voorbereiding der stichting voor een Museum Koning Willem de Eerste te Amsterdam, in 1863 uitschreef, welke wedstrijd, naar het meer of minder juiste oordeel van sommige bouwkundigen, als mislukt moest beschouwd worden. Wij laten dit oordeel in het midden, maar vermeenen er uit te mogen afleiden, dat dit welligt aanleiding gaf tot het uitschrijven van dezelfde prijsvraag door genoemde Maatschappij; er ligt dan ook geen kwaad in; maar men had regt te verwachten, dat het programma, met het oog op het gewigtige van het onderwerp, meer uitvoerig omschreven en daardoor duidelijker voor de mededingers uiteengezet ware, iets hetwelk bij het uitschrijven van prijsvragen, tot bevordering der homogeniteit van de te wachten antwoorden, altijd verkieslijk is; zonder dat blijft er te groote speling over voor de opvatting van hetgeen bedoeld wordt, en door het twijfelachtige en onbepaalde ten opzigte van menig punt, is het te vreezen, dat men niet volkomen aan het hoofddenkbeeld des schrijvers zal beantwoorden, terwijl aan de andere zijde de mededingers geen gelijke kans bij de hun ten deele vallende beoordeeling zullen hebben, en deze laatste om dezelfde reden des te moeijelijker zal vallen.

Is het uitschrijven van een programma in den regel eene gewigtige taak, de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, die dit bij voortduring met zulke goede bedoelingen doet, moet ongetwijfeld meer dan eenige andere corporatie er van doordrongen zijn; daarom veronderstellen wij ook dat hare veeljarige ondervinding haar meermalen deed zien hoe verschillend hare prijsvragen, ten kampstrijd uitgeschreven, door de mededingers werden opgevat en beantwoord, en hoe menige teleurstelling hiervan het gevolg moest wezen, zoowel voor de uitschrijvers als voor de mededingers.

De beide andere onderwerpen: Een kerkgebouw voor eene Doopsgezinde gemeente met toren, konsistoriekamer en woning voor den predikant, en: De hoofdingang van een stadhuis voor eene gemeente van den eersten rang, zijn met meer duidelijkheid omschreven, en beide als zeer geschikte en nuttige onderwerpen tot beoefening van stijl, karakter, enz. aan dergelijke gebouwen eigen, ter beoefening aan te bevelen.

Wij uiten den wensch, dat onze zienswijze, die op ondervinding steunt, door de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst in overweging moge genomen worden, wanneer zij een volgend jaar dergelijke belangrijke onderwerpen, als dat van een Museum, ter behandeling aan Neêrlands bouwkundigen mogt voorstellen, en dat zij zich dit jaar moge vereerd zien door de toezending van een groot aantal weldoordachte antwoorden op de drie gekozen prijsvragen.

October 1865. E.

De zingende Kinderwereld. Kinderliedjes voor één of twee stemmen met pianobegeleiding. Woorden van J. J. A. Goeverneur. Bijeengebragt door J. Worp. Groningen, J. B. Wolters. 1865.

Ik zet mij tot deze aankondiging onder zeer gunstige omstandigheden. Mijn oudste — hij telt ruim negen jaar en moest dus eigenlijk al ver boven deze liedjes verheven zijn, want ze waren, luidens het "berigt", voor kinderen van 6 tot 7 jaar bestemd — mijn oudste dan, is bezig de twaalf stukjes van dezen bundel achtereenvolgens door te zingen en, al is hij nog weinig geoefend in het van 't blad zingen, het gaat hem tamelijk gemakkelijk af. Geen wonder, want hij heeft behagen in die frissche, levenslustige liedjes; zij hebben vat op hem; zij prenten zich als van zelf in zijn geheugen; hij kent ze van buiten, eer hij er nog regt moeite voor doet. Zelfs de piano-begeleiding levert hem geen onoverkomelijke bezwaren op. Telkens staat hij verbaasd over eigen muzikale bekwaamheden — die anders toch waarlijk niet zoo buitengewoon groot zijn.

Ik noemde deze muzikale begeleiding voor mijn tegenwoordigen arbeid een gunstige omstandigheid. Want waarlijk, zij neemt voor een groot deel mijn taak mij uit de handen. Ik kan mij — en dat is in onzen tijd een zaak van belang — ik kan mij op een feit beroepen, dat mij een lang en omslagtig betoog bespaart. Op dat feit mij beroepende, beweer ik: wie liedjes zoekt, zooals kinderen

ze gemakkelijk kunnen en ook gaarne willen zingen, liedjes, eenvoudig en onderhoudend van text, los en lief van zangwijs — hij vindt hier zijn gading.

Dorst ik het wagen, ik schreef hier, ware het ook maar een enkel liedje — woorden en melodie — voor u, waarde lezer! af, ten bewijze, dat mijn zoon niet zonder reden ingenomen is met hetgeen hij daar even in het nette boeksken vond. Hoe prettig laat zich, om maar dadelijk het eerste nummer te nemen, dat lied van "de musiceerende hazen" op dien welbekenden Duitschen dreun zingen:

Al in een groen, groen knolle-knolle land
Daar zaten twee haaskens heel parmant,
D'een blies wat mooi de fluite-fluite-fluit,
En d'ander sloeg den trommel.

Niet minder goed is de kindertoon gevat in de volgende liedjes, al zijn ze overigens allen niet even geestig van vinding en gelukkig van uitdrukking.

Kort en goed maakt ons de Heer Worp bekend met den oorsprong van dit bundeltje, als hij in zijn "berigt" zegt: "aan losse, "lieve liedjes voor kinderen van zes tot zeven jaar bestaat in onze "taal nog gebrek (want Heije alleen kan niet alles), en Duitschland "heeft er overvloed van. *Die singende Kinderwelt* van Graben-Hoff-"mann heeft zeker bij menigeen, even als bij mij, den wensch doen "ontstaan, dat die kostelijke versjes van Hoffmann von Fallersleben "ook door onze kinderen, die nog geen hoogduitsch verstaan, mog-"ten kunnen gezongen worden. Ik riep de hulp van mijn vriend "J. J. A. Goeverneur in", enz.

Schuilt er eenige spot in: dat "Heije alleen kan niet alles"? Ik weet het niet. Ik hoop van neen. Bij mij wekten die woorden geen glimlach, maar een ernstige vraag; een vraag, waarop ik gaarne het antwoord zou geven... als ik het wist. Die vraag luidt: hoe komt het, dat wij, bij kennismaking met liedjes als die van Goeverneur, op wijzen als dezen, aan het Duitsche volksgezang ontleend, terstond uitroepen: dat moeten en dat zullen onze kinderen zingen! terwijl wij bij de gelijksoortige voortbrengselen van Heije's waarlijk niet alledaagsch talent, gedurig weêr dezelfde droevige ervaring opdoen, nl., dat ze weinig of niet gezongen worden? Ligt het aan de gedachten? Ligt het aan de woorden? Ligt het aan de melodiën? Wie geeft een voldoend antwoord op die vraag? Wie daartoe in staat is, waarlijk, hij is een meer bevoegd beoordeelaar van het aangekondigde en aangeprezen werkje dan de ondergeteekende.

Bij vergelijking der simpele, ten deele zelfs platte Duitsche volkswijzen hier voorkomende met de niet onverdienstelijke melodiën van Graben Hoffmann (van hem zijn er maar drie in deze verzameling

opgenomen) werd ik getroffen door het groote verschil tusschen die beide soorten; een verschil, waarbij het voordeel niet was aan de zijde van den hedendaagschen componist. Heb ik goed gezien, of liever: goed gehoord? Welnu: laat ons dan meer nog dan tot nu toe geschiedde door hen die voor het volksgezang arbeiden, afdalen (men zou ook kunnen zeggen: *opklimmen*) tot het volk, zoo als het b. v. in Duitschland zingt, opklimmen tot die tijden toen de Nederlandsche toonkunstenaars nog een Europeeschen naam hadden en ons volk zijn dikwijls ruwen, maar in den regel gezonden humor in moedwillig-jolige deunen en aandoenlijk-weemoedige klaagzangen wist te uiten. Waarlijk, er valt op dit veld nog heel wat te oogsten!

Ik mag niet eindigen zonder een woord van hulde aan den ijverigen Koksma te Franeker, die door zijn allerkeurigsten notendruk toonde geheel op de hoogte van zijn vak te zijn.

Amsterdam, November 1865. L.

REGISTER

DER IN DEZEN JAARGANG BEHANDELDE WERKEN.